ŞERH-İ MÛCEZ FİʼT-TIBB

İbnüʼn-Nefîsʼin el-Mûcez fiʼt-Tıbbʼının Şerhi

GELİBOLULU SÜRÛRÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 200

Bilim ve Felsefe Serisi	:	67
Kitabın Adı	:	ŞERH-İ MÛCEZ Fİ'T-TIBB İbnü'n-Nefîs'in el-Mûcez fi't-Tıbb'ının Şerhi
Müellifi	:	Gelibolulu Muslihuddin Mustafa Sürûrî (ö. 969/1562)
Özgün Dili	:	Osmanlı Türkçesi
Hazırlayanlar	:	Prof. Dr. Mücahit Kaçar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi Dr. Ahmet Akdağ
Editör	:	Dr. Nuray Demir Öztürk
Son Okuma	:	Muhammet Uysal, Yazma Eser Uzmanı
Arşiv Kayıt	:	Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya, Nr. 3662; Fatih Nr. 3542; Hamidiye Nr. 1018; Hekimoğlu Ali Paşa Nr. 576
Kapak Görseli	:	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, Nr. 576
Kitap Tasarım	:	AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti.
Baskı	:	İmak Ofset Basım Yayın Akçaburgaz Mah. 137. Sk. No: 12 34522 Esenyurt/İstanbul Tel: 444 62 18 Sertifika No: 45523
Baskı Yeri ve Yılı	:	İstanbul 2022
Baskı Miktarı	:	1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Gelibolulu Sürûrî

İbnü'n-Nefîs'in el-Mûcez fi't-Tıbb'ının Şerhi, *Şerh-i Mûcez fi't-Tıbb*

1. İbn Sînâ, 2. İbnü'n-Nefîs, 3. Gelibolulu Sürûrî, 4. Tıp, 5. el-Mûcez

ISBN: 978-975-17-5201-7

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

ŞERH-İ MÛCEZ FİʼT-TIBB

İBNÜʼN-NEFÎSʼİN EL-MÛCEZ FİʼT-TIBBʼININ ŞERHİ

(İNCELEME - METİN)

GELİBOLULU SÜRÛRÎ
(ö. 1562)

Hazırlayanlar
Mücahit Kaçar
Ahmet Akdağ

Editör
Nuray Demir Öztürk

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslâm ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kâhire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 4

ÖNSÖZ 9

KISALTMALAR 11

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ 12

İNCELEME 13

İBNÜ'N-NEFÎS VE GELİBOLULU MUSLİHUDDİN MUSTAFA SÜRÛRÎ 13

A. İbnü'n-Nefîs'in Hayatı ve Eserleri 13

Hayatı 13

Eserleri 15

B. Gelibolulu Muslihuddin Mustafa Sürûrî'nin Hayatı ve Eserleri 20

Hayatı 20

Eserleri 23

EL-MÛCEZ FİT-TIBB'IN TÜKÇE TERCÜME VE ŞERHLERİ VE SÜRÛRÎ'NİN ŞERHİ 38

el-Mûcez fi't-Tıbb'ın Tercüme ve Şerhleri 38

Ahmed b. Kemâl'in Tercümesi 38

Sürûrî'nin Şerhi 40

Eserin Nüshaları 40

Eserin Muhtevası 47

Eserin Tercüme ve Şerh Yöntemi 60

Dil ve İmlâ Hususiyetleri 74

METNİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN USUL 77

METİN 81

SÖZLÜK 551

KAYNAKÇA 597

EKLER 605

ÖNSÖZ

Gelibolulu Mustafa Sürûrî'nin (ö. 969/1562) İslâmî tıp eserleri içerisinde önemli bir yere sahip olan *el-Mûcez* üzerine yaptığı bir şerh olan elinizdeki eser, Türkçe tıp kitapları literatürünün önemli bir parçasıdır. İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eserinin İbnü'n-Nefîs (ö. 687/1288) tarafından özetlenmesi mahiyetinde olan *el-Mûcez*, *el-Kânûn fi't-Tıbb*'ın konularının derlenip pratik bir hâle getirilmiş şeklinden ibarettir. *el-Mûcez*, gerek müellifinin yaşadığı dönemde gerekse ölümünden sonra İslâm coğrafyasında geniş bir üne kavuşmuş ve bu eser üzerine çok sayıda şerh, tercüme, talikât, hâşiye vb. kaleme alınmıştır. Arapça olan ve İbranice, Urduca, Latince vb. dillere tercüme edilen *el-Mûcez*'le ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla iki Türkçe çalışma kaleme alınmıştır.

el-Mûcez, ilk defa Ahmed b. Kemâl tarafından 948/1541-2 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir. İkinci olarak da Gelibolulu Sürûrî tarafından bu eser üzerine 1552 yılında bir şerh kaleme alınmıştır. İki cilt şeklinde tertip edilen Sürûrî'nin şerhi, 24 Şaban 959 (15 Ağustos 1552) tarihinde tamamlamıştır.

Eserin giriş kısmında muhteva ile ilgili bilgi veren Sürûrî, tercüme ve şerh ettiği *Mûcez*'in dört fenden (bölümden) oluştuğunu ifade ederek bu bölümler hakkında kısaca bilgi verir. Buna göre, eserin birinci bölümünde tıbbın ilmî ve amelî kaideleri; ikinci bölümünde devâlar ve gıdalar; üçüncü bölümde vücudun yalnızca bir organını ilgilendiren veya bir organa mahsus hastalıklar ve dördüncü bölümde ise vücudun tamamını veya birden çok organı etkileyen hastalıklar üzerinde durulmuştur.

Sürûrî, bu eserinde önce *Mûcez*'in herhangi bir kelime, ibare veya cümlesini tercüme ettikten sonra bazen sayfa kenarında, bazen de metin içinde konuyla ilgili yorum, değerlendirme veya açıklamalarda bulunmuş ve böylece eserine şerh hüviyeti kazandırmıştır. Sürûrî, bu eserinde İbnü'n-Nefîs'in herhangi bir konuyla ilgili düşüncelerini birebir aktarmakla kalmamış, bazen de İbnü'n-Nefîs'in görüşlerini eleştirmiş, kaynak metinden tercüme ettiği bir husus hakkında başka ayrıntılı bilgileri veya konuyla ilgili başka âlimlerin görüşlerini aktarmıştır.

Sürûrî'nin şerhinin birçok nüshası bulunmasına rağmen Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya 3662 numarada kayıtlı nüshası, müellif nüshasından bir iki ay sonra gibi kısa denecek bir süre zarfında istinsah edildiği için esas nüsha kabul edilmiş ve metin edisyon-kritik yapılmadan tek nüsha üzerinden hazırlanmıştır. Ancak bu nüshanın muhtelif yerlerinde bazı kelime, ibare veya cümlelerin çeşitli nedenlerle eksik veya hatalı olması durumunda diğer nüshalardan da istifade edilerek metin tamamlanmıştır.

Gelibolulu Sürûrî'nin bu şerhinin transkripsiyonlu metnini yayımlamayı amaçlayan bu çalışmada öncelikle İbnü'n-Nefîs ve Sürûrî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada Sürûrî'nin şerhinin nüshaları tanıtılarak eserin muhtevası kısaca özetlenmiş, Sürûrî'nin tercüme ve şerh yöntemi üzerinde durularak eserin dil ile imlâ hususiyetlerine değinilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin katkıları oldu. Doç. Dr. Sibel Murad, çalışmamızın son hâlini almasında, özellikle de metnin kontrolleri kısmında bizlere çok destek oldu, kendisine minnet ve teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca eserin hazırlanması ve basılmasındaki katkı ve teşviklerinden dolayı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı Prof. Dr. Muhittin Macit ile Çeviri ve Yayım Dairesi Başkanı Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı'ya, eserin neşrinde emek sarf eden İsmet İpek ile Muhammet Uysal'a ve editörümüz Nuray Demir Öztürk'e teşekkürü bir borç biliriz.

Türkçe tıp eserleri literatürüne bir katkıda bulunmak amacıyla metnini ortaya koymaya çalıştığımız bu eserin birtakım hatalar barındırması muhtemel ve tabiidir. Eseri inceleyecek kimselerin muhtemel hata ve kusurları, iyi niyetimize hamlederek insaf nazarıyla değerlendirmelerini ve bu hataları tarafımıza iletmelerini istirham ederiz.

Mücahit Kaçar - Ahmet Akdağ

İstanbul 2022

KISALTMALAR

age.	:	adı geçen eser
b.	:	bin
bk.	:	bakınız
C.	:	cilt
çev.	:	çeviren
haz.	:	hazırlayan
mm	:	milimetre
ö.	:	ölüm tarihi
S.	:	sayı
s.	:	sayfa
t.y.	:	tarih yok
tahk.	:	tahkik eden
TDVİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
vr.	:	varak

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا (آ)	a, ā, e	ش	ş
ء	ʼ	ص	ṣ
ب	b, p	ض	ḍ, ż
پ	p	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	s̱	ع	ʻ
ج	c, ç	غ	ġ
چ	ç	ف	f
ح	ḥ	ق	ḳ
خ	ḫ	ك	k, g, ñ
د	d	ل	l
ذ	ẕ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, o, ö, u, ü, ū
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	ى	y, ı, i, ī

İNCELEME

İBNÜ'N-NEFÎS VE GELİBOLULU MUSLİHUDDİN MUSTAFA SÜRÛRÎ

A. İbnü'n-Nefîs'in Hayatı ve Eserleri

Hayatı

607/1210 yılında doğduğu tahmin edilen İbnü'n-Nefîs, 13. yüzyılın önemli hekimlerindendir. İslâm dünyasında küçük kan dolaşımı keşfiyle bilinen İbnü'n-Nefîs'in tam adı Ebu'l-Hasan Alâ'üddîn Alî b. Ebi'l-Hazm İbnü'n-Nefîs el-Kareşî ed-Dımaşkî'dir. Dımaşk (Şâm) yakınlarındaki Karaşiye'de doğduğu için el-Kareşî, Dımaşk'ta tahsilini tamamlayıp burada şöhretini kazandığı için ed-Dımaşkî nisbesiyle anılmıştır.[1]

Tahsiline Şâm'da başlayan İbnü'n-Nefîs, Dımaşk ve Halep atabeyi Nûreddîn Mahmûd Zengî (1146-1174) tarafından inşa ettirilen Bîmâristânu'n-Nûrî'de tıp dersleri almıştır. Aynı zamanda Dahvâriyye Tıp Medresesi'nin kurucusu olup ed-Dahvâr nisbesiyle bilinen Ebû Muhammed Mühezzebüddîn Abdürrahîm bin Alî bin Hâmid ed-Dımaşkî'den (ö. 628/1230) de ders almıştır.[2] İbnü'n-Nefîs, Şâm'daki tahsil hayatı boyunca tıp derslerinin yanı sıra mantık, felsefe, hukuk, edebiyat, ilahiyat, sarf, nahiv, belâgat, hadis vb. birçok alanda dersler almıştır. Şâm'da tahsil hayatını tamamladıktan sonra 633/1235 yılında Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in (1218-1238) daveti üzerine Mısır'a giden İbnü'n-Nefîs, Mısır'a yerleşmiş ve vefatına kadar orada kalmıştır. İbnü'n-Nefîs, Mısır'a yerleştikten sonra Eyyûbî hükümdarı Selâhaddîn-i Eyyûbî (1171-1193) tarafından inşa edilen Bîmâristân-ı Nâsırî ile Bahrî Memlük Sultanı Kalâvûn (1279-1290) tarafından inşa edilen Bîmâristân-ı Mansûrî'de tabiplik yapmış, Mısır tıp riyasetine (başkanlığına) kadar yükselmiş ve yine Bahrî Memlük Sultanı I. Baybars'ın (1260-1277) özel hekimliğine getirilmiştir.[3]

---

1 Ali Kürşat Turgut, *İbn Nefîs'te İnsanın Zihinsel Tekâmülü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 26.

2 Esin Kâhya, "İbnü'n-Nefîs", *TDVİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 173.

3 Elif Şenol, *İbnü'n-Nefîs'in el-Muhtasar fi İlm-i Usûli'l-Hadisi'n-Nebevî Adlı Eseri*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yaynlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019, s. 10.

İbnü'n-Nefîs, Mısır'ın en önemli tıp merkezlerinde tabiplik veya hocalık yapması dolayısıyla müreffeh bir hayat sürmüştür. Kaynaklarda hiç evlenmediğinden dolayı evini ve kütüphanesini Bîmâristân-ı Mansûrî'ye bağışladığı rivayet edilmektedir.[1] 21 Zilkade 687 (17 Aralık 1288) tarihinde vefat eden İbnü'n-Nefîs, birçok talebe yetiştirmiştir. İbnü'l-İbrî (ö. 685/1286), el-Bedr Hasanü'r-Re'îs, Emînüddevle İbnü'l-Kuf (ö. 685/1286), es-Sedîd ed-Dimyâtî, Ebu'l-Ferec el-İskenderî, Ebu'l-Ferec b. es-Sağîr onun talebelerinden birkaçıdır.[2]

İbnü'n-Nefîs'in tıp tarihi açısından en önemli başarısı, küçük kan dolaşımını keşfetmesidir. İbnü'n-Nefîs, ünlü Grek tabip ve filozofu Calinus (Galen) (ö. 200[?]) ve kanın insan vücudundaki dolaşımı konusunda Calinus'un takipçisi İbn Sînâ (ö. 428/1037) tarafından ileri sürülen kalpteki kanın sağ karıncıktan sol karıncığa bir menfez (kanal) yardımıyla geçtiği yönündeki varsayımı; iki karıncığı ayıran septumda kanın geçeceği bir menfezin gözlenmemesinden hareketle reddetmiştir. İbnü'n-Nefîs, kanın sağ karıncıktan pulmunar arter (atardamar) vasıtasıyla akciğere gittiğini ve akciğerden pulmunar ven (toplardamar) ile kalbin sol tarafına geldiğini ortaya koyarak küçük kan dolaşımını keşfetmiştir.[3] İbnü'n-Nefîs'in bu keşfi, 1924 yılında Muhyiddîn et-Tatâvî adlı Mısırlı bir araştırmacının *Der Lungenkreislauf nach el Koraschi* isimli doktora tezi ile bilim dünyasına duyurulmuştur.[4] Muhyiddîn et-Tatâvî'nin söz konusu çalışmasından önce İbnü'n-Nefîs'in küçük kan dolaşımı ile ilgili keşfi, Batı dünyası tarafından bilinmemekteydi. Bazı Batılı kaynaklar, küçük kan dolaşımının keşfini 16. yüzyılda yaşamış olan Micheal Servetus (ö. 1553)'a veya Realdo Colombo (ö. 1559)'ya atfetmişlerdir. Ancak Muhyiddîn et-Tatâvî ve Tatâvî'nin tezinden hareketle Max Meyerhof'un çalışmaları sonucu,[5] söz konusu keşfin asıl sahibinin İbnü'n-Nefîs olduğu bilim dünyasına duyurulmuştur.

---

1 Kâhya, *age*., s. 174; Ali Kürşat Turgut, "İbnü'n-Nefîs ve Fâdıl b. Nâtık Adlı Eseri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 24, 2011, s. 123.

2 Turgut 2011, *age.*, s. 123.

3 Ahmet Güner, "Radiyüddin er-Rahbî (1140/1233): İslâm Tıbbı'nın XII.-XIII. Yüzyıllardaki Gelişim Sürecinde Ünlü Bir Hekim", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2003, 27-28; Turgut 2010, *age.*, s. 28.

4 Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, C. I, Ankara 2007, s. 50.

5 Rainer Brömer, "The Nature of the Soul and the Passage of Blood through the Lungs. Galen, Ibn al-Nafîs, Servetus, İtaki, 'Attâr", *Blood, Sweat and Tears-The Changing Concepts of Physiology from Antiquity into Early Modern Europe*, Edited by Manfred Horstmanshoff, Helen King and Claus Zittel, Leiden-Boston, Brill; Illustrated edition, 2012, s. 340.

Eserleri

Genellikle tıp alanında kaleme aldığı eserlerle ün kazanan İbnü'n-Nefîs, şer'î ilimler konusunda da birçok eser telif etmiştir. Onun tıp alanının yanı sıra mantık, felsefî roman, hadis, belâgat, fıkıh, fıkıh usulü, hadis usulü gibi alanlarda da neşrettiği çeşitli eserleri mevcuttur. İbnü'n-Nefîs, kendisinden önce İslâm tıbbının en büyük otoritelerinden biri kabul edilen İbn Sînâ'nın eserleri üzerine yoğunlaşmış ve onun bazı eserlerine şerh, muhtasar ve tenkitler kaleme almıştır. İbn Sînâ'ya olan ilgisinden dolayı döneminde "ikinci İbn Sînâ" olarak anılmıştır.[1] Kendisini şöhrete ulaştıran eserleri arasında şunlar zikredilebilir:

1. el-Mûcez fi't-Tıbb

Bu eser, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eserinin özeti şeklinde kaleme alınmıştır. İbnü'n-Nefîs, eseri dört fen üzere tertip etmiştir. İbnü'n-Nefîs'in *el-Mûcez* adlı eseri, gerek müellifin yaşadığı dönemde gerekse müellifin ölümünden sonra İslâm coğrafyasında geniş bir üne kavuşmuş ve bu eser üzerine çok sayıda şerh, tercüme, talikât, hâşiye vb. kaleme alınmıştır. Nefîs b. Avad el-Kirmânî (ö. 853/1449), Mahmûd b. Ahmed el-Emşâtî (ö. 901/1496), Sedîdüddîn Muhammed b. Mes'ûd el-Kâzerûnî (ö. 744/1344) ve Cemâleddîn Aksarâyî (ö. 791/1388-9) *el-Mûcez* üzerine şerh yazan âlimlerden en çok bilinenleridir.[2] Türkçenin yanı sıra İbranice, Urduca, Latince vb. dillere tercüme edilen *el-Mûcez*, Ahmed b. Kemâl ve Gelibolulu Sürûrî tarafından Türkçeye tercüme ve şerh edilmiştir. Söz konusu tercüme ve şerhler hakkında çalışmamızın ikinci bölümünde detaylı bilgi yer almaktadır.

2. Kitâbu'ş-Şâmil fi's-Sınâ'ati't-Tıbbiyye

Eserin fihristinden anlaşıldığı kadarıyla İbnü'n-Nefîs tarafından 300 cüz şeklinde yazılması planlanan bu eserin ancak 80 cüzü tamamlanabilmiştir. Ameliyat tekniği hakkında ayrıntılı bilgiler içeren bu eser, tıp ansiklopedisi hüviyetine sahiptir. Birçok nüshası bulunan bu eserin, Stanford Üniversitesi Lean Kütüphanesi 276 numarada kayıtlı üç ciltlik nüshasının

1 Erdoğan Köycü, "İbnu'n-Nefîs'in Hayatı Eserleri ve 'el-Muhtasar fî İlmi Usûli'l-Hadîs' Adlı Eseri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi (UGEAD)*, C. 6 (2), 2020, s. 426.

2 Şenol, *age.*, s. 12-13.

müellifin huzurunda okunarak tashih edildiği bildirilmektedir. Eserin bir kısmı Heer Nicholas tarafından *Thalath Mucelledat min Kitab aş-Şâmil li-bi'n-Nefîs* adıyla edisyon kritiği yapılarak yayımlanmıştır. Eserin tahkik ve neşrini Yûsuf Zeydân yapmış olup bu eser, 30 cilt hâlinde neşredilmiştir. Eserin Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Bağdat Âsârü'l-Âmme Müzesi, Hollanda Leiden Kütüphanesi, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Dımaşk Zâhiriyye Kütüphanesi vb. yerlerde birçok nüshası mevcuttur.[1]

3. Şerhu Teşrîhi'l-Kânûn

İbnü'n-Nefîs'in bu eseri, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eserinin anatomi ile ilgili ilk üç bölümü üzerine yazılan şerhidir. İbnü'n-Nefîs'in yukarıda bahsedilen küçük kan dolaşımı konusundaki görüşleri bu eserde zikredilmiştir. Bu eserin bilim dünyasına kazandırılması, Muhyiddîn et-Tatâvî vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Şâm, İstanbul, Berlin, Londra, Paris ve Beyrut gibi birçok yerde nüshası bulunan bu eserin ilmî neşri, Selman Kataye tarafından 1988 yılında Kâhire'de yapılmıştır.[2]

4. el-Mühezzeb fi'l-Kuhli'l-Mücerreb

Bu eser, göz hastalıkları hakkında kaleme alınmıştır. Zâfir el-Vefâ'î ve Muhammed Revvâs Kal'aci tarafından 1988 yılında neşredilmiştir. İbnü'n-Nefîs'in bu eseri, birçok yazar tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Söz gelimi, 14. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen ve göz hastalıkları hakkında yaptığı titiz ve ayrıntılı çalışmalarıyla bilinen Sadaka b. İbrâhîm eş-Şâzelî, İbnü'n-Nefîs'in söz konusu eserine atfen *Kitâbü'l-Umdeti'l-Kuhliyye fî Emrâzi'l-Basariyye* adlı göz hastalıkları hakkındaki önemli eserini kaleme almıştır.[3]

5. Şerhu Fusûli Bokrât

Hipokrat'ın *Fusûl* isimli eserinin şerhidir. İran'da 1883 ve 1892 yıllarında olmak üzere iki defa taş baskısı yapılan eserin modern neşri, Yûsuf Zeydân ve Mâhir Abdülkâdir Muhammed Alî tarafından 1991 yılında

---

1 Şenol, *age.*, s. 11-12.

2 İbn Nefîs, *Şerhu Teşrîhi'l-Kânûn*, tahk. Selman Kataye, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kâhire 1988.

3 Turgut, 2010, *age.*, s. 33; Mahmut Kaya, "Sadaka b. İbrâhim", *TDVİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 385.

Kâhire'de gerçekleştirilmiştir.[1] Eserin Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk 1814, Berlin Kütüphanesi Doğu Yazmaları Koleksiyonu Wetzstein II 1183, Fransa Milli Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü Arap 2843 numaralarda kayıtlı birer nüshası bulunmaktadır.

6. Risâletü'l-A'zâ

İnsan fizyolojisi hakkında yazılmış olan bu eserde insan organizmasının yapısı ve işleyişi, organların hikmetleri vb. konular üzerinde durulmuştur. Eserin ilmî neşri, Yûsuf Zeydân tarafından 1991 yılında yapılmıştır.[2]

7. el-Muhtâr mine'l-Ağdiye

İbnü'n-Nefîs'in bu eserinde gıdalar ve hastaların yemeleri gereken yiyecekler hakkında bilgi verilmiştir. Yûsuf Zeydân, 1992 yılında Kâhire'de bu eserin ilmî neşrini yapmıştır.[3] Eserin Berlin Kütüphanesi Doğu Yazmaları Koleksiyonu Petermann II 353 numarada bir nüshası bulunmaktadır.

8. Şerhu'l-Kânûn

Bu eser, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn* adlı eseri üzerine yazılan dört ciltlik şerhtir. İbnü'n-Nefîs, bu eserinde küçük kan dolaşımı ile ilgili keşfine tekrar yer vermiştir. Eserin The Wellcome Historical Medical Library WMS, Or., 154 ve Berlin Kütüphanesi Doğu Yazmaları Koleksiyonu Ms. Or. fol. 90 numarada birer nüshası bulnmaktadır.[4]

9. Şerhu Mesâ'ili Huneyn

Bu eser, 9. yüzyılda yaşamış Huneyn b. İshâk'ın (ö. 260/873) tıp ilmine giriş mahiyetinde soru-cevap tarzında kaleme aldığı *Kitâbu'l-Mesâ'il fi't-Tıbb li'l-Müte'allimîn* adlı eseri üzerine yazılan şerhtir.[5] Eserin Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Ms. Or. 49 numarada bir nüshası bulunmaktadır.[6]

---

1 Kâhya, *age.*, s. 175.
2 Turgut, 2010, *age.*, s. 34.
3 İbn Nefîs, *el-Muhtâr mine'l-Ağdiye*, tahk. Yûsuf Zeydân, ed-Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye, Kâhire 1992.
4 Kâhya, *age.*, s. 176.
5 Hasan Katipoğlu - İlhan Kutluer, "Huneyn b. İshak", *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 378.
6 Kâhya, *age.*, s. 176.

10. Buğyetü't-Tâlibîn ve Nüzhetü'l-Mütetabbibîn

Tıbbın teorik ve pratik yönlerini ele alan bu eserin bir nüshası Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi 2470 numarada bulunmaktadır.[1]

11. el-Muhtasar fî İlmi Usûli'l-Hadîsi'n-Nebevî

Bu eser, hadis ilmine yeni başlayanlara başlangıç ve bu yolda mesafe katedenlere özet mahiyetinde bilgiler sunmaktadır. Eser, ilk olarak İbnü'n-Nefîs'in eserleri üzerine kapsamlı çalışmalar yürüten Yûsuf Zeydân tarafından neşredilmiştir. Daha sonra Ammâr Tâlibî, Hasan Amarat gibi araştırmacılar da bu eser hakkında ilmî çalışmalar yapmıştır.[2] İbnü'n-Nefîs'in bu eseri, Elif Şenol tarafından *İbnü'n-Nefîs'in el-Muhtasar fî İlm-i Usûli'l-Hadisi'n-Nebevî Adlı Eseri* başlığıyla 2019 yılında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Aynı zamanda Erdoğan Köycü tarafından "İbnu'n-Nefîs'in Hayatı Eserleri ve 'el-Muhtasar fî İlmi Usûli'l-Hadîs' Adlı Eseri Üzerine Bazı Mülâhazalar" başlığıyla bir makaleye konu edilmiştir.

12. Şerhu Kitâbi Ebîzimyâ

Hipokrat'ın *Epidemics* adlı eseri üzerine yazılan şerhtir. Eserin Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya 3642'de birer nüshası bulunmaktadır.[3]

13. Şerhu Takdîmeti'l-Ma'rife

Hipokrat'ın *Prognostik* adlı eseri üzerine yazılan şerhtir. Eserin Bodleian Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur.[4]

14. Şerhu Tabî'ati'l-İnsân li-Bokrât

Bu eser, Hipokrat'ın *De Natura Hominis* adlı eserinin şerhidir.

---

1 Kâhya, *age.*, s. 176.
2 Şenol, *age.*, s. 30.
3 Şenol, *age.*, s. 14.
4 Şenol, *age.*, s. 14.

15. el-Vüreykât

Mantık ilmine dair olan bu eser, Aristotales'in *Retorik ve Organon* adlı eserinin özeti mahiyetindedir.

16. Şerhu'l-Vüreykât fi'l-Mantık

Müellifin daha önce yazdığı *el-Vüreykât* adlı eserinin şerhidir. Eser, 2009 yılında Ammâr Tâlibî, Ferîd Zeydânî ve Fuâd Melît tarafından Tunus'ta basılmıştır.[1]

17. er-Risâletü'l-Kâmiliyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye (Fâdıl b. Nâtık)

Bu eser, İslâm düşünce geleneğinde daha önce hem İbn Sînâ hem de İbn Tufeyl tarafından *Hayy b. Yakzân* adıyla yazılan teolojik/felsefî roman tarzında kaleme alınmıştır. Temelde dört ana bölümden oluşan bu eserde Kâmil adındaki insanın nasıl oluştuğu, bilgiyi nasıl elde ettiği, nübüvvetin bilgisine nasıl ulaştığı, son peygamberin hayatıyla ilgili şeyleri nasıl bildiği, dinin hükümleriyle ilgili bilgilere nasıl ulaştığı, son peygamberin vefatından sonra meydana gelecek olayların bilgisini nasıl elde ettiği konuları işlenmektedir.[2] Max Meyerhof ve Joseph Schact tarafından 1968 yılında *The Theologus Autodidactus of Ibn al-Nafîs* adıyla İngilizceye tercüme edilen bu eser, Abdülmün'im Muhammed Ömer tarafından Kâhire'de neşredilmiştir. Ali Kürşat Turgut, "İbnü'n-Nefîs ve Fâdıl b. Nâtık Adlı Eseri" başlığıyla İbnü'n-Nefîs'in bu eserini bir makale kapsamında ayrıntılı bir şekilde tanıtmıştır.

18. Buğyetü'l-Fiten fî İlmi'l-Beden

İnsan anatomisi üzerine yazılan bu eserin Vatikan Kütüphanesi 1069 ve Berlin Kütüphanesi Doğu Yazmaları Koleksiyonu Glaser 99 numarada birer nüshası bulunmaktadır.

Yukarıda zikredilen eserlerin yanı sıra kaynaklarda şu eserler de İbnü'n-Nefîs'e atfedilmektedir: *Risâle fî Menâfi'l-A'zâi'l-İnsâniyye*, *Risâle*

1 İbn Nefîs, *Şerhu'l-Vüreykât fi'l-Mantık*, tahk. Ammâr Tâlibî, Ferîd Zeydânî ve Fuâd Melît, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus 2009.

2 Turgut, 2011, *age.*, s. 129-130.

fî Evcâ'i'l-Etfâl, *Şerhu'l-Hidâye fi'l-Mantık li-İbn Sînâ*, *Şerhu'l-İşârât*, *Şerhu't-Tenbîh*, *Tarîku'l-Fesâha*.[1]

B. Gelibolulu Muslihuddin Mustafa Sürûrî'nin Hayatı ve Eserleri

Hayatı

Kaynaklarda adı Sürûrî Muslihuddin Mustafa b. Şaban el-Gelibolevî er-Rûmî şeklinde kaydedilmiştir. Sürûrî mahlasının kendisine verilmesinin, zengin bir babanın çocuğu olup varlıklı bir yaşam sürmesinden veya tezkirecilik ve şehzade hocalığından sonra hayatındaki olumsuzlukları bertaraf edip mutlu bir hayat sürmesinden ileri geldiği tahmin edilmektedir.[2]

16. asrın şair, fakîh, mütercim, müfessir, muhaddis ve şârihlerinden Sürûrî, 897/1491 yılında Gelibolu'da dünyaya gelmiştir. Sürûrî'nin babası Hoca Şaban ismiyle tanınmakta olup döneminin zengin tüccârlarındandır. Hoca Şaban'ın hem maddî olarak varlıklı olması hem de ilme olan merakı, Sürûrî'nin öğrenim hayatını olumlu anlamda etkilemiştir. Nihâlî Cafer Çelebi, Kadrî Efendi, Taşköprülüzâde Mustafa Efendi ve Abdülvâsî Efendi gibi döneminin önemli müderrislerinden ders gören Sürûrî, eğitimini tamamladıktan sonra Muhyiddîn Fenârî'nin (ö. 954/1548) hizmetine girmiştir. Fenârî'nin 1520 yılında İstanbul kadılığı görevine atanmasıyla Sürûrî de bâb nâibi vazifesine atanmıştır. Fenârî, 1523 yılında Anadolu Kazaskeri olarak tayin edilince Sürûrî'ye tezkirecilik vazifesi vermiştir. Ancak Muhyiddîn Fenârî'nin bazı sırlarını Abdülvâsî Efendi'ye taşıdığı şeklinde çıkan birtakım dedikodular üzerine Sürûrî, tezkirecilik görevini bırakarak Emir Buhârî tekkesinde Nakşibendî şeyhi Mahmûd Efendi'ye intisap etmiştir. Bir süre söz konusu tekkede kaldıktan sonra hacca gitmiş ve hac dönüşü Fenârî ile barışmıştır. Fenârî ile barışmasının üzerine 1523 yılında 20 akçelik bir maaş ile Gelibolu'da Sarıca Paşa müderrisi olmuştur. 1526 yılında Pîrî Paşa Tekkesi şeyhinin vefatından sonra söz konusu tekke medreseye dönüştürülmüş ve Sürûrî, 40 akçelik bir maaşla bu medreseye müderris olarak atanmıştır. 1537 yılında Vezir Kâsım Paşa, Sürûrî'yi 50 akçelik bir maaşla İstanbul'da yaptır-

1 Şenol, *age.*, s. 14-15; Kâhya, *age.*, s. 176.
2 İsmail Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Ma'ârif İsimli Eseri", *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XXI, 2001, s. 211.

dığı medreseye müderris tayin etmiştir. 1547 yılında Muhyiddîn Fenârî'nin vefatı üzerine derin bir teessür yaşayan Sürûrî, söz konusu medreseden istifa ederek Emir Buhârî Tekkesi'nde Abdüllatîf Efendi'ye intisap etmiştir. Ancak Kâsım Paşa'nın durumdan haberdar olduktan sonra Sürûrî'ye gönderdiği mektupta; söz konusu medreseyi onun için inşa ettiğini, dolayısıyla görevi bırakması durumunda medreseyi yıkmanın dahi mümkün olabileceğini bildirmesi üzerine Sürûrî, ikindi namazından sonra *Mesnevî* okutmak ve tahkik etmek şartıyla Kâsım Paşa'nın talebini kabul ederek medreseye geri dönmüştür. 1548 yılına kadar söz konusu medresede *Mesnevî* okutarak hayatını idame ettiren Sürûrî, aynı zamanda fıkıh, tefsir, hadis, tıp, astronomi vb. alanlarda da ilmini arttırmıştır.[1]

Kanuni Sultan Süleyman, 1548 yılında Van seferine çıkışı esnasında bir hatt-ı hümâyûn ile Sürûrî'yi Şehzade Mustafa'nın hocalığına davet etmiştir. Sürûrî, arkadaşları ve dostlarının bu görevi kabul etmemesi yönündeki telkinlerine rağmen Kanuni'nin davetine icabet ederek Amasya'ya şehzadenin yanına gitmiştir. Şehzade Mustafa'nın 1553 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından boğdurulmasına kadarki süreçte şehzadenin hocalığını yapan Sürûrî, Şehzade Mustafa için Sadî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ını şerh etmiş, Hemedânlı Alî'nin (ö. 786/1385) *Zahîretü'l-Mülûk*'unu tercüme etmiş ve *Bahrü'l-Ma'ârif* adlı eserini telif etmiştir.[2] Bunların yanı sıra *Tercüme-i Kitâbü'l-Acâ'ib ve'l-Garâ'ib*, *Şerh-i Bostân*, *Kâdî Beyzâvî Şerhi*, *Hâşiyetü'l-Hidâye*, *Mu'ammayât* ve *Şebistân-ı Hayâl* şerhleri de müellifin Şehzade Mustafa için kaleme aldığı eserlerdir.[3]

Sürûrî, Şehzade Mustafa'nın öldürülmesine çok üzülmüş ve bu olaya karşı takındığı sert tavrından dolayı devletin bazı ileri gelenleri tarafından kazandığı resmî gelirlerden ölümüne kadar mahrum bırakılmıştır. Söz konusu hadiseden sonra kitaplarının gelirinin yanı sıra tersane ve bahriye mensuplarının kendisine yaptıkları yardımlarla hayatını idame ettirebilmiştir.[4]

---

1 Mustafa Atila, *Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır 2019, s. 67-69.

2 Niyazi Ünver, *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 15-16.

3 Güleç, *age.*, s. 218.

4 Funda Bugan, *Sürûrî Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk (İnceleme - Tenkitli Metin - Özel Adlar Dizini)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2020, s. 25.

7 Cemaziyelevvel 969/13 Ocak 1562 tarihinde vefat eden Sürûrî, Kasımpaşa'da yaptırdığı mescidin haziresine defnedilmiştir. Mezar taşına kendisinin şu beyti yazılmıştır:

Her kim kabrümden du'â ide geçe
Cennete îmân ü Kur'ân ile göçe[1]

Günümüzde Sürûrî tarafından yaptırılan mescidden de, Sürûrî'nin mezarından da eser kalmamıştır.

Sürûrî, 16. yüzyılın birçok ilimde bilgi sahibi velut âlimlerindendir. Arapça, Farsça ve Türkçenin yanı sıra Rumca da bilen Sürûrî, çeşitli konularda birçok eser tercüme, şerh ve telif ederek ilmî müktesabatını göstermiştir. Sürûrî, çok sayıda eser neşrettiği için fakîh, nahvî, sarfî, usûlî, mantıkî, muhaddis, müfessir, edîb, şair, şârih, mütercim vb. birçok sıfatla vasıflanmıştır.[2] Gerek kendi döneminde gerekse ölümünden sonra yazılan tezkirelerde genellikle Sürûrî'nin ilmî yönüne dair methiyeler bulunmaktadır. Bu hususla alakalı olarak Latîfî'nin "Zümre-i fuzalâdan ve fuzalânun küberâsından ve müfessirîn ü muhaddisîn zümresinden fâzıl-ı zî-fünûn envâ-ı fünûnla meşhûndur."[3] ifadelerini, Gelibolulu Âlî'nin "Merhûm-ı mezbûr ma'lûmâtına nazar bir bahr-ı amîk idi."[4] ifadesini ve Sehî Bey'in "Fazl u kemâl ile ârâste ve ma'ârif ü fezâyil ile pîrâste üslûb-ı şi'r ü fenn-i ma'ânî vü bedî' u beyânı bilmekde bî-nazîr ve cemî'-i umûrda fikr-i sâyib ile Müşterî-tedbîr pür-ma'rifet ü nîk-haslet küşâde-dil kişidir. … Çok ilme kâdir ve her fende mâhir."[5] şeklindeki değerlendirmelerini misal getirmek mümkündür. Fakat bazı tezkirelerde birtakım eleştirilere maruz kaldığı da görülmektedir. Söz gelimi, Kınalızâde Hasan Çelebi "Zebân-ı Fârisînün dakâ'ik u nikât ve durûb-ı emsâl ve isti'mâlâtında aczi zâhir oldugından gayrı şerh-i lugâtda dahı âciz ü kâsır idüği rûşen ü bâhirdür."[6] diyerek

1 Güleç, *age.*, s. 219.
2 Bugan, *age.*, s. 26.
3 Rıdvan Canım, *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 301.
4 Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 229.
5 Sehî Beg, *Heşt Bihişt*, haz. Halûk İpekten vd., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2017, s. 63-64.
6 Aysun (Sungurhan) Eyduran, *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-Şu'arâ İnceleme-Tenkitli Metin*, C. II, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 479.

Sürûrî'nin Farsçanın inceliklerine, nüktelerine, darb-ı mesellerine vâkıf olmadığından eserlerinde birtakım yanlışlıklara düştüğünü vurgulamıştır. Tezkirecilerin genellikle müttefik oldukları husus, Sürûrî'nin şairliğine dair yaptıkları eleştiriler hakkındadır. Tezkireciler, onun şiir sanatına dair bilgisinin çok olduğunu; ancak bu bilgiyi şiir yazma hususuna tatbik edemediğini dile getirmişlerdir. Bu hususla alakalı Latîfî "Ammâ fenn-i şi're ol kadar ihtimâm u iltifât ve sarf-ı eyyâm u evkât itmemişlerdür. … Müşârun ileyhün dahi fenn-i şi'r-i müstakilden fennî degül idüği ma'lûmdur."[1] diyerek Sürûrî'nin şiire çok fazla vakit ayırmadığını, kaleme aldığı şiirlerin ise şiir sanatının tekniklerinden uzak olduğunu dile getirmiştir. Gelibolulu Âlî konuyla ilgili "Nazm u inşâ tetebbu'ında hod sâlik-i tarîk-i bî-tevfîk idi. Mevlânâ Âşık üç dîvânı vardur diyü yazmışdur, hâlâ ki üç dîvânından üç gazeli şöhret bulmamışdur."[2] ifadelerine ve Ahdî ise "Ammâ ittifâk-ı erbâb-ı hüner ve re'y-i ashâb-ı nîk-muhazzar şöyledür ki te'lîfât u ma'lûmâtı ol pîr-i suhen-güsterün şi'rine ber-ter ola…"[3] cümlerine yer vermiştir.

Eserleri

Sürûrî'nin eserlerinin sayısı hakkında kaynaklarda farklılıklar söz konusudur. Bazı kaynaklarda onun 36 eser telif ettiği belirtilirken bazılarında ise sayı zikredilmeyip 30'u aşkın eser telif ettiği dile getirilmiştir.[4] Âşık Çelebi[5] ve Gelibolulu Âlî[6] doğrudan 36 rakamını zikredenlerdendir. Atâî ise Sürûrî'nin yaşının 72 olup eser sayısının ise yaşının yarısına tekabül ettiğini dile getirerek 36 eseri olduğuna işaret etmiştir.[7] Bursalı Mehmed Tâhir[8] onun eser sayısı için 30, Ayvansarâyî 31 sayısını zikretmiştir.[9]

---

1 Canım, *age.*, s. 302.
2 İsen, *age.*, s. 229.
3 Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 148.
4 Güleç, *age.*, s. 222.
5 Filiz Kılıç, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ İnceleme-Metin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 524.
6 İsen, *age.*, s. 231.
7 Nev'îzâde Atâî, *Şakaik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri (Hadâ'ikü'l-Hakâ'ik fî Tekmîleti'ş-Şakâ'ik)*, C. II, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 25.
8 Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, C. 2, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, s. 347.
9 Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, Matbaa-i Âmire, C. II, İstanbul 1281 (1864), s. 5.

Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde eser kaleme almış olan Sürûrî, daha çok şerh, tercüme ve hâşiye türünde yazdığı eserlerle tanınmıştır. Sürûrî, birçok eserini dostlarının ricası üzerine kaleme aldığını eserlerinin dîbâce kısımlarında vurgulamıştır. Özellikle Amasya'da Şehzade Mustafa'ya hocalık yaptığı yıllarda şehzadenin talebi üzerine veya onu eğitmek maksadıyla birçok eser kaleme almıştır. Genel olarak bakıldığında onun eserlerinin dil öğretimi, dinî ve tasavvufî öğretiyi yayma, anlaşılması zor eserleri herkesin anlayabileceği bir düzeye indirgeme, herhangi bir konuda Arapça veya Farsça yazılan eserlerin söz konusu dilleri bilmeyen kişilerce anlaşılması için Türkçeye tercüme edilmesi, Şehzade Mustafa'nın eğitimine katkıda bulunma vb. amaçlarla yazıldığı tahmin edilmektedir.[1] Onun en popüler eserleri *Bahrü'l-Ma'ârif*, *Şerh-i Mesnevî*, *Şerh-i Bostân*, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, *Şerh-i Gülistân*, *Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk* ve *Şerh-i Kâfiye*'sidir. Aşağıda Sürûrî'nin kaynaklarda zikredilen eserlerinin tanıtımı yer almaktadır:

1. Şerh-i Mûcez fi't-Tıbb

İbnü'n-Nefîs'in, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb*'ının özeti mahiyetindeki eserinin tercüme ve şerhi olan ve çalışmamızın da konusunu teşkil eden bu eser hakkında çalışmamızın ilgili bölümünde detaylı bilgi verilmiştir.

2. Bahrü'l-Ma'ârif

Sürûrî'nin en meşhur eseri olan *Bahrü'l-Ma'ârif*; bir mukaddime, üç makale ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Müellif, arûz ilmi hakkındaki araştırmalarına gençlik döneminde başladığını, konuyla ilgili elde ettiği bilgileri müsvedde hâle getirdiğini; ancak o zamanlar tertip edemediğini, Şehzade Mustafa'nın hocalığını yaptığı sırada müsvedde hâlde bulunan bu eseri şehzadenin talebi üzerine tekrar gözden geçirerek 1549 yılında tamamladığını dile getirmiştir. Eserin mukaddime kısmında arûz konusu ele alınmıştır. Eserin ana bölümlerinden birinci makalede bazı arûz vezinleri ve kafiyeler, ikinci makalede bazı edebî sanatlar, üçüncü makalede ise klasik Türk şiirinde âşık ve maşuk için kullanılan teşbih ve mecaz unsurları

1 Atila, *age.*, s. 82.

üzerinde durulmuştur. Eserin ikinci makalesinde yer verilen edebî sanatlar kısmı, Reşidüddîn Vatvât'ın (ö. 573/1177) *Hadâ'iku's-Sihr* adlı eserinin muhtasar bir tercümesi mahiyetindedir. Eserin üçüncü makalesi Şerefüddîn Râmî'nin (ö. 795/1393[?]) *Enîsü'l-Uşşâk* adlı eserinden yararlanılarak yazılmıştır. Eserin hâtime kısmı ise şiirin faydaları ve onun dinde yasak olmadığı hususları hakkındadır.[1] Sürûrî'nin bu eseri, 1986 yılında Halil İbrahim Okatan tarafından *Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i İnceleme ve Mukaddime Metni* adıyla yüksek lisans tezi, 1991 yılında Yakup Şafak tarafından *Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi* adıyla doktora tezi ve 1997 yılında İsmail Güleç tarafından *Bahrü'l-Ma'ârif'te Geçen Edebiyat Terimleri* adıyla yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.[2]

3. Şerh-i Gülistân

Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülistân* adlı eserine yazılan Arapça şerhtir. Sürûrî, bu eserini Amasya'da Şehzade Mustafa'nın hocalığını yaptığı sırada Şehzade Mustafa için kaleme almıştır. Mukaddimede Şehzade Mustafa'yı övdükten sonra eserin ilginç hikâyeler, nasihatler, şiirler ve güzel beyitler içerdiğini dile getirmiştir. Sürûrî, *Gülistân* üzerine daha önce yazılan şerhlerin eksik olduğunu, söz konusu şerhlerde şârihlerin eserin ıstılah ve manalarını anlamadıklarını dile getirmiştir.[3] Yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan bu eserin nüshalarından birkaçı şunlardır: Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi 03 Gedik 17767, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi 60 Zile 438/2, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2616 ve 45 Hk 7834, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi 26 Hk 482, Konya İl Halk Kütüphanesi 42 Kon 119, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 3210.

---

1 Yakup Şafak, *Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1991, s. 434-435.

2 Ayrıca Bahrü'l-Ma'ârif hakkında şu çalışmalar da mevcuttur: Yakup Şafak, "Sürûrî'nin Bahrü'l-Maârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 1997, s. 217-235; Yakup Şafak, "Bahrü'l-Maârif'in Birinci Bölümünde Yer Alan Vezinler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 45, 2017, s. 1-22; Songül Aydın Yağcıoğlu, "Teoriden Pratiğe: Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif İsimli Eseri ve Divan'ı Üzerinden Kafiyeye Bakış", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı (30 Eylül-04 Ekim 2013)*, haz. Mustafa Özkan-Enfel Doğan, İstanbul 2014, s. 379-400.

3 Atila, *age.*, s. 86.

4. Şerh-i Bostân

Sa'dî Şîrâzî'nin *Bostân* adlı eseri üzerine Sürûrî'nin yazdığı Farsça şerhtir. Sürûrî, bu eserini de Şehzade Mustafa'ya ithafen kaleme almıştır. Daha önce *Gülistân*'ı Arapça olarak şerh etmesine rağmen dostlarının isteği üzerine *Bostân*'ı Fars diliyle şerh etmiştir. Birçok nüshası bulunan bu eserin nüshalarından birkaçını şu şekilde zikretmek mümkündür: İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi Feyzullah Efendi 34 Fe 1638, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar 4228, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5141 ve 45 Hk 2628.

5. Şerh-i Dîvân-ı Hâfız

Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390[?]) *Dîvân*'ı üzerine Sürûrî'nin kaleme aldığı Türkçe şerhtir. Sürûrî, Hâfız'ın şiirlerinin birtakım remizler içerdiğinden anlaşılmasının zor olduğunu, bu şiirlerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması amacıyla bazı kişilerin talepleri üzerine söz konusu eseri şerh ettiğini dile getirmiştir. Tamamlanma süreci yaklaşık 10 yıl süren bu eser iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt "ayn" harfine kadarki gazellerin şerhini, ikinci cilt ise "ayn" harfinden "ye" harfine kadarki gazeller ile diğer nazım şekillerinde kaleme alınmış şiirlerin şerhini ihtiva etmektedir.[1] Bu eser üzerine Ahmet Faruk Çelik tarafından 1996 yılında *Surûrî'nin Hâfız Dîvânı Şerhinin İncelenmesi* ve Meral (Ortaç) Oğuz tarafından 1998 yılında *Sürûrî'nin Şerh-i Divân-ı Hâfız'ı* adlarıyla iki adet yüksek lisans tezi ve Mustafa Atila tarafından 2019 yılında *Muslihuddin Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (İnceleme-Metin-Sözlük)* adıyla bir doktora tezi hazırlanmıştır.

6. Şerh-i Mesnevî

Bu eser, Mevlânâ'nın 6 ciltten müteşekkil *Mesnevî*'sinin tamamının Sürûrî tarafından yapılan Farsça şerhidir. Sürûrî'nin bu şerhi, Anadolu sahasında *Mesnevî*'nin tamamı üzerine yazılan ilk şerhtir. Sürûrî'nin *Şerh-i Mesnevî*'si, ona "Şârih-i Mesnevî" unvanını kazandırmıştır.[2] Şârih, *Mesnevî*'nin beyitlerini şerh ederken beyitlerin tasavvufî anlamlarını verip konuyla alakalı

1 Atila, *age.*, s. 114-117.
2 Güleç, *age.*, s. 227.

âyet, hadis, atasözü, örnek beyitler ve çeşitli menkıbeler nakletmiştir. Sürûrî, bazı beyitleri kısaca izah ederken bazı beyitleri daha detaylı bir şekilde şerh etmiştir. Bazı Arapça, Farsça kelime ve cümlelerin sarf ve nahiv yönünden incelendiği *Şerh-i Mesnevî*'nin birkaç yerinde beyitlerde geçen bazı kelimelerin Türkçe manalarının da verildiği görülmektedir. Eserde *Bahrü'l-Ma'ârif*, *Lügat-ı Halîmî*, *Müşkilât-ı Mesnevî* gibi kitaplardan misaller getirilmiştir. Sürûrî, zaman zaman *Mesnevî*'nin nüshaları arasındaki farklılıklara da değinmiştir.[1] Sürûrî'nin bu eseri üzerine 1997 yılında Orhan Baştürk tarafından *Sürûrî'nin Mesnevi Şerhi Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin (v. 1b-40a)*, Ahmet Türkmen tarafından 2018 yılında *Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (III. Cilt) (Metin-Dizin)*, Tolga Gücük tarafından 2019 yılında *Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (II. Cilt) (Farsça Metin-Dizin)*, Muhsine Beyza Dolgun tarafından 2019 yılında *Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (IV. Defter; 1-2300. Beyitler) (Farsça Metin-Dizin)* adlarıyla dört adet yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

7. Şerh-i Mu'ammayât-ı Câmî

Mollâ Câmî'nin (ö. 898/1492) muammâya dair manzumeleri, gerek Arap-Fars coğrafyasında gerekse Anadolu coğrafyasında çok ilgi görmüş ve bu muammâlar üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır.[2] Bu şerhlerden birisi de Sürûrî tarafından Mollâ Câmî'nin *Risâle-i Mu'ammâ*'sı üzerine yazılan Türkçe şerhtir. Sürûrî, eserin girişinde muammâ ilmi ve Mollâ Câmî'nin bu sahadaki başarısından bahsettikten sonra dostlarının isteği üzerine Câmî'nin muammâ risalesini şerh ettiğini vurgulamıştır. Sürûrî, kaynak metnin ele aldığı beytinin Türkçe manasını verdikten sonra söz konusu beyitte kastedilen isim hakkında açıklama yapmıştır. Sürûrî'nin Mollâ Câmî'nin *Risâle-i Mu'ammâ*'sı üzerine yazdığı şerhinin ayrıntılı tanıtımı, Bilal Elbir tarafından "Türk Edebiyatında Mu'ammâ ve Surûrî'nin Bir Mu'ammâ Şerhi" başlıklı makale ile yapılmıştır.[3]

---

1 Orhan Baştürk, *Sürûrî'nin Mesnevi Şerhi Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin (v. 1b-40a)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1997, s. 21-23.

2 Mollâ Câmî'nin muammâları üzerine yazılan şerhler hakkında geniş bilgi için bk. Kadir Turgut, *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

3 Bilal Elbir, "Türk Edebiyatında Mu'ammâ ve Surûrî'nin Bir Mu'ammâ Şerhi", *Turkish Studies*, Volume 4/6, 2009, s. 89-91.

8. Şerh-i Muʿammayât-ı Mîr Hüseyin

Bu eser, Mîr Hüseyin Nişâbûrî'nin (ö. 904/1498-9) *Risâle-i Muʿammâ* adlı eserinin Türkçe şerhidir. Sürûrî, eserin mukaddime kısmında Mollâ Câmî'nin muammâ risalesi üzerine yazdığı şerhini gören arkadaşlarının Mîr Hüseyin'in muammâlarını da Türk diliyle şerh etmesini istediklerini ve bunun üzerine bu eseri kaleme aldığını dile getirmiştir. Sürûrî; besmele, hamdele, tevhîd, sebeb-i teşrîh, medhiye ve duâ bölümlerinden sonra muammânın tarifi, tertibi ve çözüm usulleri üzerinde durmuştur. Eserde Mîr Hüseyin'in Farsça mısra ve ifadeleri Türkçeye tercüme edildikten sonra muammânın çözümü yapılmıştır. Şârih, zaman zaman nüsha farklılıklarına değinmiş, muammâ yazan bazı isimler hakkında bilgi vermiş, bazı kelime, ek ve seslerin Türkçe, Arapça ve Farsçadaki karşılıkları üzerinde durmuştur.[1] Sürûrî'nin bu eseri üzerine Tolga Öntürk tarafından 2019 yılında *Sürûrî'nin Şerh-i Muʿammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)* adıyla doktora tezi hazırlanmıştır.

9. Şerh-i Risâle-i Muʿammâ-yı Alî Ker

Sürûrî'nin Alî Ker'in (ö. [?]) *Risâle-i Muʿammâ*'sı üzerine Türkçe kaleme aldığı bu şerh, hamdele ve salvele bölümlerinin yer aldığı dîbâce, muammânın tanım ve kaidelerinin anlatıldığı bölümler ve hâtimeden meydana gelmektedir. Sürûrî, Alî Ker'in muammâlarını hocalık yaptığı dönemde bölüm bölüm tercüme ve şerh etmiş, 1548 yılında Şehzade Mustafa'nın isteği üzerine kitap hâline getirmiştir. Şârih, muammânın kaidelerini fesâhat ve belâgat yönünden değerlendirerek esere önemli bir mahiyet kazandırmıştır. Daha önce Mollâ Câmî ve Mîr Hüseyin'in muammâlarını şerh eden Sürûrî, dostlarından birinin Alî Ker'in muammâ risalesinin de şerh edilmesinin münasip olacağını söylediğini, bunun üzerine kendisinin daha önce derslerinde bölüm bölüm şerh ettiği muammâları tertip ederek Şehzade Mustafa'ya takdim ettiğini belirtmiştir. Sürûrî, aynı zamanda Şehzade Mustafa'nın ismini de bir muammâda "Sultân Mustafâ" şeklinde gizlemiştir.[2] Sürûrî'nin bu eseri Tolga Öntürk tarafından 2021 yılında kitap olarak yayımlanmıştır.

---

1 Öntürk, 2019, *age.*, s. 45, 96.

2 Tolga Öntürk, *Gelibolulu Sürûrî Şerh-i Risâle-i Muʿammâ-yı ʿAlî Ker*, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2021, s. 12, 32, 67.

10. Şerhu Merâhi'l-Ervâh

Bu eser, Ahmed b. Alî b. Mes'ûd'un (ö. 14. yüzyılın başları) sarf hakkında yazdığı *Merâhu'l-Ervâh* adlı eserin Sürûrî tarafından yapılan Arapça şerhidir. Eser; sahîh, muzâaf, mehmûz, misâl, ecvef, nâkıs ve lefîf olmak üzere 7 ana bölümden oluşmaktadır. Sürûrî, bu eseri şerh ederken âyet ve hadislerin yanı sıra çeşitli şairlerin şiirlerinden de misaller getirmiştir.[1] Sürûrî'nin bu eseri üzerine Ali Bağcı tarafından 2015 yılında *Muslihiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu Merâhi'l-Ervâh Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

11. Şerhu'l-Emsiletü'l-Muhtelife

Müellifinin kim olduğu bilinmeyen *Emsile* kitabı, Osmanlı medreselerinde Arapça öğrenmeye başlayanlara ezberletilen ilk kitaplardandır. Söz konusu eserde sülâsî mücerred bir fiil olan "نصر/*nasara*"nın isim ve fiillerinin muhtelif ve muttarid çekimleri yer almaktadır. Bu eser üzerine Arapça ve Türkçe olmak üzere çok sayıda şerh yazılmıştır. Adı geçen eseri şerh edenlerden biri de Sürûrî'dir. Sürûrî'nin şerhi Arapça olup çeşitli kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır.[2] Bu nüshalardan birkaçını şu şekilde zikretmek mümkündür: Adana İl Halk Kütüphanesi 801, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 9540, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 618/5, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 5434/1, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 3892/4, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2499/2.

12. Şerh-i Binâ

Osmanlı medreselerinde sarf konusunda *Emsile*'den sonra okutulan veya ezberletilen ikinci kitap *Binâ*'dır. Arapçadaki fiil bâblarını mâzî ve muzârî olmak üzere ses, yapı ve anlam değişiklikleri bakımından 35 bâbda ele alan *Binâ* adlı eserin kim tarafından nerede ve ne zaman telif edildiği belli değildir. *Binâ*'nın Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutul-

1 Ali Bağcı, *Muslihiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu Merâhi'l-Ervâh Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2015, s. 21-27.

2 Yakup Ziyaalp, *Muhammed b. Hamîd el-Kefevî'nin Şerhu'l-Emsileti'l-Muhtelife Adlı Eserinin Tahkiki (Edisyon Kritik)*, Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bayburt 2018, s. 10.

masının sonucu olarak eser üzerine çok sayıda şerh ve tercüme hazırlanmıştır. *Binâ* üzerine yazılan şerhlerden biri de Sürûrî'ye aittir. Sürûrî'nin şerhi Arapça olup Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyhî (ö. 180/796), Abdülkâhir Cürcânî (ö. 471/1078-9), Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ve İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) gibi âlimlerin konuyla ilgili eserlerine atıflar içermektedir. Sürûrî, konunun her yönüyle anlaşılmasını sağlamak amacıyla zaman zaman soru-cevap usulüne başvurmuştur.[1] Sürûrî'nin bu eseri üzerine Rashadat Hidayatov tarafından 2009 yılında *Gelibolulu Muslihuddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu'l-Binâ Eserinin Tahkiki* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

13. Şerhu'l-Misbâh

Nahiv ilmine dair olan *el-Misbâh*, Hârizmşahlar Devleti zamanında yaşayan Ebu'l-Muzaffer Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî (ö. 610/1213) tarafından oğlu Mes'ûd'a Arap dilini öğretmek amacıyla çeşitli gramer kitaplarından yararlanılarak kaleme alınmıştır. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan bu eser üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır. Söz konusu şerhlerden biri de Arapça olarak Sürûrî tarafından yazılmıştır. Bu şerhin dîbâce kısmında şârih, *el-Misbâh* üzerine Muhammed el-İsferâyînî (ö. 945/1538) tarafından yazılan *Miftâhu'l-Misbâh* ve *Dav'u'l-Misbâh* adlı şerhlerin açıklayıcı olmayıp kaynak metinden anlaşılabilirlik açısından daha zor olduklarını, dolayısıyla başlangıç aşamasında olan talebelerin söz konusu eserleri anlamakta güçlük çektiklerini belirterek *Misbâh*'ı şerh etme amacını açıklamıştır. Sürûrî, söz konusu şerhi 1537 yılında tamamlamıştır. Eserde kaynak metnin şerh edilecek kelime, cümle veya ibaresi verildikten sonra gerekli açıklamalar yapılmıştır.[2] Sürûrî'nin bu eseri, Hüseyin Okur tarafından 2011 yılında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

---

1 Rashadat Hidayatov, *Gelibolulu Muslihuddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu'l-Binâ Eserinin Tahkiki*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 16, 22-23.

2 Hüseyin Okur, *Muslihiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu'l-Misbah Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011, s. 33, 50-51.

14. Şerh-i Ebced

Sürûrî tarafından Türkçe olarak kaleme alınan bu eser ebced hakkındadır. Besmele, hamdele ve salvele bölümlerinden sonra Sürûrî, ebced ve hevvezin çocuklar tarafından anlaşılmasının güç olduğundan bahseden Mevlânâ'ya ait bir beyte yer vermiştir. Sürûrî, söz konusu beyitten hareketle çocuklara, muallimlere, şeyhlere ve dostlarına hediye amacıyla bu eseri kaleme aldığını dile getirmiştir.[1] Eserin tespit edilen nüshaları şunlardır: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Veliyüddin Efendi 3235, Ankara Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar 06 Mil Yz A 3554/12, Mevlana Müzesi Türkçe Yazmaları 2515/3, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Mecâmi Talat 697.

15. Şerhu Buhârî ilâ Nısf

Bu eser, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh-i Buhârî* adıyla bilinen meşhur hadis eseri *el-Câmi'u's-Sahîh*'in yarısına kadarki kısmının Sürûrî tarafından yapılan Arapça şerhidir. Kaynaklarda bahsedilmesine rağmen kütüphane kayıtlarında bu esere henüz rastlanmamıştır.[2]

16. Şerh-i Kâfiye

İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) nahivle ilgili *el-Kâfiye* adlı eserinin şerhidir. Sürûrî, *Bahrü'l-Ma'ârif*'in dîbâce kısmında *el-Kâfiye* üzerine yazdığı şerhten bahsetmiştir. Sürûrî'nin Türkçe olarak kaleme aldığı bu eserde "bahs-i terkîb, bahs-i elf ü nûn, bahs-i vezn, bahs-i hurûfü'n-nidâ, bahs-i hurûfü'l-masdar, bahs-i harfü'l-istifhâm" gibi başlıklar bulunmaktadır. Eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Kemankeş 585 ve 586 numaralarda olmak üzere iki nüshası tespit edilmiştir.[3]

17. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl

Bu eser, Fettâhî el-Nişâbûrî'nin (ö. 852/1448 [?]) manzum ve mensur hikâyeler, kısa masallar ve nükteli yazılardan müteşekkil *Şebistân-ı Hayâl* edlı Farsça eserinin şerhidir. Nişabûrî'nin eseri, harf ve kelime oyunları ile yazılmıştır. Sürûrî'nin eseri, kaynak metnin tertibine uygun olarak 8

1 Atila, *age.*, s. 99.
2 Güleç, *age.*, s. 228.
3 Atila, *age.*, s. 100.

bâbdan müteşekkildir. Sürûrî, *Şebistân-ı Hayâl*'in sanatlarla dolu bir eser olmasından kendi zamanına kadar hiç kimse tarafından şerh edilmediğini belirtip kendisinin bu eksikliği giderdiğini dile getirmiştir. Eserde zekât, namaz, iman, zühd, ilim vb. konular alegorik bir dille ele alınmıştır. Sürûrî, *Şebistân-ı Hayâl*'i şerh ederken klasik şerh yöntemini kullanarak ilk önce kaynak metnin şerh edeceği kısmını orijinal dilde vermiş, ardından bu kısmı tercüme edip konuyla alakalı gerekli açıklamalara yer vermiştir.[1] Sürûrî'nin bu eseri Bilal Elbir tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.

18. Havâşî li-Şerhi Îsâgûcî

Süryânî asıllı filozof Furfûriyûs (ö. 304), Aristo'nun mantık kitaplarından *Kategoriler*'in anlaşılmasını sağlamak amacıyla esere giriş mahiyetinde İsagoge (giriş) adını verdiği bir eser kaleme almıştır. Furfûriyûs'un eseri Arapçaya tercüme edilirken Grekçe söylenişiyle *Îsâgûcî* adıyla tercüme edilmiştir. Mantık ilmi ile ilgili olan bu eser, İslâm coğrafyasında büyük bir ilgi görmüş ve bu eser üzerine şerh, tercüme, hâşiye vb. çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunlardan en meşhuru, Ebherî'nin (ö. 663/1265 [?]) *er-Risâletü'l-Esîriyye fi'l-Mantık* adlı şerhidir. Bundan sonraki çalışmalar, genellikle Ebherî'nin *Îsâgûcî* şerhi çizgisinde devam etmiştir. *Îsâgûcî* üzerine şerh yazanlardan birisi de Sürûrî'dir. Sürûrî'nin *Îsâgûcî* üzerine yazdığı şerh Arapça olup kaynaklarda *Havâşî li-Şerhi Îsâgûcî*, *Havâşî alâ Şerhi Îsâgûcî*, *Şerhu'l-Îsâgûcî*, *Şerhu'r-Risâleti'l-Îsâgûcî*, *Hâşiye alâ Şerhi Hüsâmi'l-Kâtı' ale'l-Îsâgûcî* vb. adlarla anılmıştır. Birçok nüshası bulunan bu eserin nüshalarından birkaçını şu şekilde zikretmek mümkündür: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih 3291, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 2848/2, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 550/2, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 5132/1.[2]

19. el-Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî

Bu eser, Nâsıruddîn Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) Kâdî Beyzâvî veya Kâdî Tefsiri olarak bilinen *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı eseri üzerine yazılan hâşiyedir. Kaynaklarda Sürûrî'nin

1 Bilal Elbir, *Sururi'nin Şerh-i Şebistan-ı Hayal'i (Metin-İnceleme)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2003, s. 32-35.

2 Atila, *age.*, s. 108-109.

söz konusu eser üzerine *el-Hâşiyetü'l-Kübrâ alâ Tefsîri'l-Beyzâvî* ve *el-Hâşiyetü's-Suğrâ alâ Tefsîri'l-Beyzâvî* adlarında biri büyük biri küçük olmak üzere iki hâşiye yazdığı bildirilmiştir.[1] Sürûrî'nin Arapça olan bu eserinin tespit edilen nüshaları şunlardır: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehid Ali Paşa 236, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yusuf Ağa 66 ve 67.

20. Hâşiyetü't-Telvîh fî Keşfi Hakâ'iki't-Tenkîh

Sadru'ş-Şerî'a Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (ö. 747/1346) fıkıh usulüne dair *Tenkîhu'l-Usûl* adlı eseri üzerine Taftâzânî (ö. 792/1390), *et-Telvîh fî Keşfi Hakâ'iki't-Tenkîh* adında bir şerh yazmıştır. Sürûrî, Taftâzânî'nin söz konusu eserine Arapça bir hâşiye kaleme almıştır. Sürûrî'nin bu eserinin tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Murad Mollâ 648 numarada kayıtlıdır.[2]

21. Tefsîrü Sûreti Yûsuf Aleyhi's-Selâm

Bu eser, Sürûrî'nin Yûsuf Suresi üzerine yazdığı Arapça tefsirdir. Konu ile ilgili farklı görüş ve itirazları dile getiren Sürûrî, tefsir ve açıklamalarını yaptıktan sonra âyetten çıkarılacak derslere değinmiş ve çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Sürûrî, âyetlerin zahirî tefsirinin yanı sıra bâtınî ve enfüsî anlamlarına da değinmiştir. Eserde konunun daha anlaşılır hâle getirilmesi için şiir, atasözü, vecize ve temsillere de yer verilmiştir. Eser Arapça olarak kaleme alınmasına rağmen misal getirilen şiirlerin büyük çoğunluğu Farsçadır. Sürûrî, tefsir, kıraat, tasavvuf, kelâm gibi alanlarda kalem oynatmış birçok âlimin görüşüne atıfta bulunmuştur.[3] Sürûrî'nin bu eseri üzerine Nazife Göksu[4] ve Hatice Aydın tarafından iki adet yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bazı kaynaklarda Sürûrî'nin farklı bir eseri olarak tanıtılan *Hikâyetü'l-Garîbe,* farklı bir eser olmayıp Sürûrî'nin Yûsuf Sûresi üzerine yazdığı tefsirin farklı bir nüshasıdır.[5]

---

1 Şükrü Maden, "Tefsirde Şerh Hâşiye ve Ta'lîka Literatürü", *Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2014, s. 198.

2 Atila, *age.*, s. 102-103.

3 Hatice Aydın, *Muslihuddin Mustafa Sürûrî ve Tefsir Metodolojisi Açısından Yusuf Sûresi Tefsiri*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2018, s. 36-37.

4 Bk. Nazife Göksu, *Osmanlı Âlimi ve Dîvan Şairi Muslihuddin Mustafa es-Sürûrî'nin Hayatı ve Tefsîr-i Sûre-i Yusuf Adlı Eserinin İncelenmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2017.

5 Aydın, *age.*, s. 23.

22. Hâşiyetü'l-Hidâye

Bu eser, İbnü'ş-Şıhne (ö. 921/1515) tarafından Mergînânî'nin (ö. 593/1197) fıkha dair *el-Hidâye* adlı meşhur eserinin gusül bölümüne kadarki kısmının *Nihâyetü'n-Nihâye fî Tahrîri Takrîri'l-Hidâye* adıyla 5 cilt hâlinde yazılan şerhinin hâşiyesidir. Sürûrî'nin bu eserinin Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi 2504,[1] Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi İsmihan Sultan 128 ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Murad Mollâ 812[2] numaralarda olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır.

23. Hâşiye-i İnâye

Sürûrî'nin İbnü'ş-Şıhne'nin Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si üzerine yazdığı şerhin yanı sıra Bâbertî'nin (ö. 786/1384) Mergînânî'nin söz konusu eseri üzerine yazdığı şerhine de hâşiye yazdığı rivayet edilmektedir.[3]

24. Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk

Bu eser, Seyyid Alî b. Şihâb el-Hemedânî'nin (ö. 786/1384-5) dinî, ahlâkî, siyasî ve sosyal alanda İslâm'ın temel prensipleri üzerine nasihat türünde Farsça olarak yazdığı *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eserinin tercümesidir. Sürûrî bu eseri Şehzade Mustafa'nın hocalığını yaptığı sırada şehzadenin en iyi şekilde yetişmesini sağlamak gayesiyle tercüme etmiş ve Şehzade Mustafa'ya ithaf etmiştir. Nitekim eserin girişinde bu hususa değinilmiştir. Eser; imanın şartları ve hükümleri, kulluk görevleri, güzel ahlâkın önemi, insanlara karşı görev ve sorumluluklar, devlet yöneticilerinin görev ve sorumlulukları, insanın üstünlüğü, iyiliği emretmek ve kötülüğü menetmek, nimetlere şükretmek, zorluklara karşı dirençli olmak, kibir ve öfkeye karşı nefsi korumak olmak üzere 10 bölümden oluşmaktadır.[4] Sürûrî'nin bu eseri üzerine Funda Bugan tarafından *Sürûrî Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk (İnceleme-Tenkitli Metin-Özel Adlar Dizini)* adıyla bir doktora tezi hazırlanmıştır.

---

1 Şükrü Özen, "İbnü'ş-Şıhne, Ebü'l-Fazl", *TDVİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 221.
2 Atila, *age.*, s. 103.
3 Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *age.*, s. 347.
4 Bugan, *age.*, s. 56-73.

25. Tercüme-i Ravzu'r-Reyyâhîn fî Hikâyeti's-Sâlihîn

Bu eser, Abdullâh b. Es'ad b. Alî el-Yâfi'î'nin (ö. 768/1367) evliyâ ve sâlih kişiler hakkında hikâyeler içeren *Ravzu'r-Reyyâhîn fî Hikâyeti's-Sâlihîn* adlı eserinin tercümesidir. Sürûrî, eserin girişinde II. Bâyezîd zamanı kazaskerlerinden İmam Alî'nin Mûsâ adındaki oğlunun isteği üzerine bu eseri tercüme ettiğini dile getirmiştir. El-Yâfi'î'nin eseri mukaddime, 500 hikâye ve hâtimeden oluşmaktadır. Sürûrî ise mukaddime ve 209 hikâyeyi tercüme etmiştir. Sürûrî, geniş okuyucu kitlesine ulaşabilmek amacıyla sade bir dille eseri Türkçeye aktarmıştır. Mütercim, kaynak metinde bulunan bazı uzun şiirleri tercüme etmemişken kısa şiirleri ise genellikle tercüme etmiştir. Sürûrî, âyet ve hadislerin Türkçe manalarını çoğu zaman vermişken Arapça deyimler ile bazı kalıp ifadeleri tercüme etmeden olduğu gibi aktarmıştır.[1] Sürûrî'nin bu eseri üzerine Rıdvan Kabak tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

26. Terceme-i Kitâbü'l-Acâ'ibi'l-Garâ'ib

Bu eser, Zekeriyyâ b. Muhammed Kazvînî'nin (ö. 682/1283) 1280 yılında Arapça olarak kaleme aldığı *Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât* isimli eserinin tercümesidir. Sürûrî, mukaddimede söz konusu eseri Şehzade Mustafa'nın talebi üzerine tercüme etmeye başladığını dile getirmiştir. Ancak Şehzade Mustafa'nın, babası Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle öldürülmesi olayına çok üzülen Sürûrî, söz konusu eserin tercümesini yarım bırakmıştır. Yarım kalan tercüme, Sürûrî'den yaklaşık yüz yıl sonra gelen Rodosîzâde Mehmed b. Mehmed (ö. 1113/1701) tarafından tamamlanmıştır. Sürûrî'nin aynı zamanda çeşitli minyatürler de ihtiva eden bu eseri, Betül Bülbül Oğuz tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.[2] Ayrıca Gülhan Başkan tarafından eserdeki minyatürlerle ilgili bir yüksek lisans tezi de hazırlanmıştır.[3]

---

1 Rıdvan Kabak, *Gelibolulu Muslihuddîn Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Ravzu'r-Reyyâhin fî-Hikâyeti's-Sâlihîn Tercümesi Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2017, s. 14-18.

2 Betül Bülbül Oğuz, *Sürûrî'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Manisa 2014, s. 13, 27.

3 Bk. Gülhan Başkan, *Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk. 5355 No'da Kayıtlı Sürûri Çevirisi Acaibü'l-Mahlûkat Adlı Eserin Minyatürlerinin İncelenmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007.

Bazı kaynaklarda Sürûrî'nin *Ahkâm-ı Nücûm* veya *Kitâb-ı Nücûm* adıyla kaleme aldığı bir eserinden bahsedilmektedir.[1] Bu adla bilinen eserin tespit edilen tek nüshası Tire Necip Paşa Kütüphanesi Yazma Eserler NP 467 numarada kayıtlıdır. Söz konusu nüshayı tedkik eden Hakan Yaman, bu nüshanın Sürûrî'ye ait *Ahkâm-ı Nücûm* veya *Kitâb-ı Nücûm* adlı ayrı bir eser olmayıp Sürûrî'nin *Terceme-i Kitâbü'l-Acâ'ibi'l-Garâ'ib* adlı eserinin bir nüshası olduğunu dile getirmiştir.[2] Dolayısıyla Sürûrî'nin bazı kaynaklarda bahsedilen *Ahkâm-ı Nücûm* veya *Kitâb-ı Nücûm* isimli bir eserinin olup olmadığına dair -şimdilik elimizde eserin herhangi bir nüshası bulunmadığından- kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

27. Terceme-i Risâletün fî Çûb-ı Çînî

Bu eser, Nûrullâh adlı birisinin hekimlikte kullanılan çûb (saparna) bitkisi hakkında yazdığı risalenin Farsçadan Türkçeye tercümesidir. Eserin tespit edilen nüshaları şunlardır: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Lala İsmail 389, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Reisülküttab 1207,[3] Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 1598. Sürûrî'nin yanı sıra Mahfî-i Gilânî adlı bir şair tarafından da bu eser Türkçeye tercüme edilmiştir.[4]

28. Türkçe Dîvân

Genellikle şârih, mütercim, müfessir ve muhaşşî kimlikleriyle ön plana çıkan Sürûrî, aynı zamanda bir şairdir. Onun 3 kasîde, 1 mütekerrir murabba, 32'si Farsça 502 gazel, 3'ü lugaz 16 kıt'a, 6'sı muammâ 19 matla, 8'i muammâ 44 müfred olmak üzere toplam 508 şiir ihtiva eden Dîvân'ı mevcuttur. Dîvân, manzum-mensur karışık dîbâce ile başlamaktadır.[5] Sürûrî'nin bu eseri, Niyazi Ünver tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Halil İbrahim Okatan ise Sürûrî Dîvânı'nı kitap olarak yayımlamıştır.[6]

1 Güleç, *age.*, 224.
2 Hakan Yaman, "Sürûrî'nin Ahkâm-ı Nücûm İsimli Bir Eseri Var mı?", *Turkish Studies*, C. 3/2, 2008, s. 749.
3 Atila, *age.*, s. 109-110.
4 Bk. Gülşah Taşkın, "Kanunî Döneminde 'Mahfî' Bir Şair: Mahfî-i Gilanî ve Bih-i Çinî Tercümesi", *Turkish Studies*, C. 7/3, 2012, s. 2423-2443.
5 Niyazi Ünver, *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 230.
6 Bk. Halil İbrahim Okatan, *Sürûrî Divanı*, Engin Matbaacılık, Ankara 2010.

29. Kitâbü'ş-Şehâde

Tanıklık kitabı anlamına gelen bu eser, hâkimin dava sırasındaki tutumu, davanın usulü ve tanıklığa dair bilgiler içermektedir. Eserin tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehid Ali Paşa 2838/6 numarada kayıtlıdır.[1]

Yukarıda zikredilen eserlerin yanı sıra kaynaklarda Sürûrî'ye atfedilen birkaç eser daha mevcuttur. Ancak söz konusu eserlerin Sürûrî'ye aidiyetini kanıtlayan herhangi bir delile ulaşılmadığından çalışmamızda bu eserler zikredilmemiştir.

1 Atila, *age.*, s. 113.

EL-MÛCEZ FİT-TIBB'IN TÜKÇE TERCÜME VE ŞERHLERİ VE SÜRÛRÎ'NİN ŞERHİ

el-Mûcez fi't-Tıbb'ın Tercüme ve Şerhleri

İbnü'n-Nefîs'in *el-Kânûn fi't-Tıbb*'ın özeti mahiyetinde kaleme aldığı *el-Mûcez*, *el-Kânûn*'un konularının derlenip pratik bir hâle getirilmiş olmasından dolayı Arap, Fars ve Anadolu coğrafyasında ilgi görmüş bir eserdir. Birçok âlim bu eser üzerine hâşiye, şerh, talik ve tercüme türünde eser kaleme almıştır. *el-Mûcez*'in tespit edildiği kadarıyla şimdiye dek Türkçeye bir tercümesi, bir de şerhi yapılmıştır. Bunlardan ilki Ahmed b. Kemâl tarafından 948/1541-2 yılında yapılan tercüme, diğeri ise Gelibolulu Sürûrî tarafından 1552 yılında tamamlanan şerhtir. Çalışmamızda Gelibolulu Sürûrî'nin şerhi ele alınmış olup eserin transkripsiyonlu metni yayımlanmıştır.

Ahmed b. Kemâl'in Tercümesi

Bursalı Mehmet Tâhir ve daha başka kaynaklar Ahî Çelebi'nin de bu eseri tercüme ettiğini söylediği için[1] birçok çalışmada bu yanlış bilgi kaynak olarak kullanılmış, tercüme Ahî Çelebi'ye atfedilmiştir. Ahî Çelebi 1432 yılında doğmuş, devrin hekimlerinden tıp eğitimi alarak Fatih, II. Bâyezîd, Yavuz Selîm ve Kanuni zamanlarında hekimlik ve başhekimlik görevlerinde bulunmuştur.[2] Eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye 3489/1 numarada yer alan metni, iki ayrı yüksek lisans tezine paylaştırılarak neşredilmiş; ancak metni neşredenler, eserde mütercimin kendisi ve eseri hakkında sunduğu kıymetli bilgileri kullanmaktansa, eser hakkında kaynaklarda verilen yanlış bilgileri aktarmayı tercih etmişlerdir.[3]

---

1 Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, Meral Yayınevi, İstanbul 1975, s. 197.

2 Ahî Çelebi'nin hayatı ve eserleri hakkında bk.: Ali Haydar Bayat, "Ahî Çelebî, Mehmed", *TDVİA*, İstanbul 1988, C. 1, s. 528-529; Esin Kâhya, "Hekimbaşı Ahi Çelebi", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara, 2003, s. 429-434.

3 Çiğdem Aydın, *Ahî Çelebi, Tercemetü'l-Mûcez fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Söz Dizimi] - Metin [1b-70a Varakları Arası] - Dizinler)*, Abant İzzet Baysal Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2016; Elifnur Yıldız, *Ahî Çelebi, Tercemetü'l-Mûcez fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Ses ve Şekil Bilgisi] - Metin [70b-141a Varakları Arası] - Dizin)*, Abant İzzet Baysal Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2016.

Elimizdeki eserin mütercimi, tercümesinde ismini Ahmed bin Kemâl olarak belirterek Edirne Dârüşşifâsı'nda on yıl çalıştığını söylemektedir. Eserin sebeb-i te'lîf bölümünde ve manzum olarak yazılmış hâtimesinde; çektiği türlü sıkıntılar yüzünden İstanbul'a geldiğini, amacının da devlet erkânından himâye görmek olduğunu belirtir. Tıp ilminde yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olduğunu belirten Ahmed b. Kemâl, eserde devrin padişahı Kanuni Sultan Süleyman ve sadrazamı hakkında övgülerde bulunur. Eserde padişahın ardı sıra övülen sadrazamın ismi, nüshalara göre farklılık göstermektedir. İncelediğimiz beş nüshanın ikisinde İbrahim Paşa, birinde Mehmed Paşa, birinde Süleymân Paşa övülürken birinde de herhangi bir sadrazam ismi zikredilmemektedir. Eldeki nüshalarda sadrazam isimleri değişse bile bütün nüshalarda övülen diğer kişi, yazarın hâmîsi olan Hekimbaşı Sinan Efendi'dir. Dolayısıyla kendisinin hekimbaşılık yaptığı yıllar olan 1520-1545 tarihlerini de dikkate alarak şu tahminleri yapabiliriz: Eser, önce 1523-1536 arasında sadrazamlık yapmış olan Pargalı İbrahim Paşa'ya, onun öldürülmesinden sonra da 1536-1539 yılları arasında görevde kalan Ayas Mehmed Paşa'ya ve 1541-1544 yılları arasında sadrazam olan Hadım Süleyman Paşa'ya da tekrar sunulmuş olabilir.

Ahmed bin Kemâl, tercümesini tamamladığı yıl için hâtime bölümünde bir tarih beyti yazmıştır. Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi muhtemelen eseri sunduğu kişilerin farklı olması sebebiyle her nüshada bu tarih beytinde küçük değişiklikler meydana gelmiştir. Mesela eserin Pargalı İbrahim Paşa'ya sunulduğunun belirtildiği nüshadaki tarih mısraı *"Ṭabīb-i rūḥ adı Türkī Mūcez"* şeklinde olup ebced hesâbıyla 938/1531-2 yıllarına denk gelmektedir. Şimdilik eserin ilk olarak Pargalı İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere 1531-2 yılında kaleme alındığını söyleyebilmekteyiz. Bu tarih beytinde önemli bir bilgiye daha rastlamaktayız. Ahmed b. Kemâl, eserine bir de isim vermiştir: *Türkî Mûcez*.

Ahmed bin Kemâl tıp kitaplarının Arapça ve Farsça olarak yazıldığını, bu dilleri bilmeyenlerin söz konusu kitaplardan istifade edemediğini belirterek İbnü'n-Nefîs'in kitabını Arapçadan Türkçeye tercüme ettiğini belirtir ve eserindeki muhtemel kusurlarından dolayı af dileyerek okuyuculardan hayır dua ister. Kitabın manzum hâtime bölümünün son beyitlerinde de

asıl niyetinin saraya yakın olmak olduğunu net bir şekilde ifade eder. Nitekim eser, geleneğe uygun olarak dolaylı bir yolla mansıb talebiyle bitmektedir.[1]

Sürûrî'nin Şerhi

İki cilt şeklinde tertip edilen Sürûrî'nin şerhi 24 Şaban 959 (15 Ağustos 1552) tarihinde tamamlanmıştır. Bu husus, eserin sonunda yer alan ferağ kaydında şu şekilde kaydedilmiştir: تم تأليف شرح الموجز يوم الاثنين الرابع و العشرين من شعبان المعظم سنه تسع و خمسين و تسعمائه (vr. 537a). Aşağıda ilk önce Sürûrî'nin şerhinin nüshaları tanıtılmıştır. Ardından eserin muhtevası kısaca özetlenmiş, Sürûrî'nin tercüme ve şerh yöntemi üzerinde durulmuş ve eserin dil ile imlâ hususiyetlerine değinilmiştir.

Eserin Nüshaları

1. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya Nr. 3662

537 varaktan oluşup -ilk ve son sayfalar hariç- her sayfada 17 satır bulunan bu nüsha, eldeki nüshalar arasında müellif nüshasına en yakın zamanda yazılan nüshadır. Bundan dolayı çalışmamızın metni, bu nüsha esas alınarak hazırlanmıştır. Bu nüshanın müstensihi, eserin birinci cildinin son sayfası olan 235a'da adının Yûsuf bin Kemâl olduğunu ve eserini Sürûrî'nin elinden çıkan müellif nüshasından çoğalttığını manzum olarak şu şekilde ifade etmiştir:

من نسخة المؤلف الفاضل السروري
الذي حققها و دققها كماهي

عن يد المذنب يوسف بن الكمال
المفتقر الى من هو يعطى رزق لاهي

Müellif nüshasının tamamlanma tarihi, eserin son sayfasında verildiği üzere 24 Şaban 959 (15 Ağustos 1552) şeklindedir. Müstensih, eserin 537a sayfasının kenarında kendisinin bu nüshayı müellif nüshasından hareketle 959 senesinin Şevvâl ayının çarşamba gününde tamamladığını şu şekilde

1 Mücahit Kaçar, eseri ayrıntılı olarak incelediği bir makale hazırlamış olup çalışmamızda bahsedilen bu konular, söz konusu makaleden özetlenerek alınmıştır. Konunun ayrıntılarını ve metinden örnekleri yakın zamanda yayımlanacak olan makaleye havale ediyoruz.

dile getirmiştir: تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب من نسخة المؤلف الفاضل العلامة السروري يوم الاربعاء من شوال المبارك سنه تسع و خمسين و تسعمائه. Burada verilen bilgilerden anlaşıldığına göre nüshanın müstensihi Yûsuf bin Kemâl, bu nüshayı Şevval 959/Eylül-Ekim 1552 tarihinde müellif nüshasının tamamlanma tarihinden yaklaşık iki ay gibi kısa bir süre sonra eserini doğrudan müellif nüshasından hareketle çoğaltmıştır. Dolayısıyla bu nüsha, eldeki nüshalar arasında doğrudan müellif nüshasından çoğaltılması, müellif nüshasının tamamlanma tarihi ile aralarında yaklaşık iki ay gibi kısa bir zaman diliminin olması ve müellifin bu nüshayı görmüş olma ihtimalinin yüksek olması gibi hususlar göz önünde bulundurularak çalışmamızın esas nüshası kabul edilmiştir. Çalışmamızda yukarıda değinilen nedenlerden dolayı metnin neşri, edisyon kritik yapılmadan gerçekleştirilmiştir. Ancak birkaç yerde Ayasofya nüshasında eksikliği tespit edilen birkaç sözcük veya ibare, diğer nüshalardaki şekil esas alınarak metne dâhil edilmiş ve bu husus dipnotlarda belirtilmiştir.

Müstensih, *el-Mûcez*'in ana metninin cümleleri ile Sürûrî'ye ait tercüme cümlelerinin birbirinden kolaylıkla ayırt edilmesini sağlamak amacıyla -birkaç yer hariç- *el-Mûcez*'in cümlelerinin üzerini kırmızı mürekkepli kalemle çizmiştir. Nüshanın sayfa kenarlarında hem Sürûrî tarafından metne yapılan ilavelere hem de eserin yazımı esnasında müstensih tarafından unutulan, atlanan veya yanlış yazılan kısımlara yer verilmiştir. Müstensih; eksik kalan, unutulan veya yanlış yazılan kısmın yanına "sahh kaydı" işareti düşmüş ve sayfa kenarında eksik kalan kısımları tamamlamıştır. Nüshada konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

2. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fatih Nr. 3542

Müstensihi belli olmayan bu nüsha, eserin sonunda yer alan "Temme Şerḥu'l-Mūcez bi-ʿavnillāhi'l-Mennān fī yevmi'l-cumʿa min şehri Şevvāl sene sebʿīn ve elf" ifadesinden anlaşıldığı üzere Şevval 1070/Haziran 1660 tarihinde istinsah edilmiştir. Nesih yazı türü ile yazılan ve toplam 342 varaktan oluşan bu nüshanın her sayfasında 21 satır bulunmaktadır. Sürûrî'nin *el-Mûcez* tercüme ve şerhinin diğer nüshalarında olduğu gibi bu nüshada da *el-Mûcez*'in orijinal cümlelerinin üzeri kırmızı mürekkeple

çizilmiş, konu başlıkları ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sürûrî tarafından eklenen notlar sayfa kenarında yer almaktadır. Bu nüshanın diğer nüshalardan ayrılan en önemli özelliği harekeli olarak yazılmış olmasıdır.

Fatih nüshasında Sürûrî'nin iki cilt hâlinde neşrettiği *el-Mûcez* tercümesinin birinci cildi eserin 1b ile 147b sayfaları aralığını kapsamaktadır. İkinci cilt ise 151b'de başlayıp 342a sayfasında son bulmaktadır. Bu nüshanın 323a sayfasından 334b sayfasına kadarki 11 varağı eksiktir. Müstensih, birinci cildin sonunda -148a ile 150b sayfaları aralığında- eserin tamamının fihristine yer vermiştir.

3. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hamidiye Nr. 1018

Bu nüshanın kim tarafından istinsah edildiği bilinmemesine rağmen nüshanın sonunda yer alan "… temellekehu el-faḳīr Yūsuf bin Muḥammed …" şeklindeki temellük kaydı ifadesinden nüshanın Yusuf bin Muhammed adlı birinin eline geçtiği anlaşılmaktadır. Nüshanın istinsah tarihi ise zahriyede 1018/1609 olarak kaydedilmiştir. Toplam 279 varaktan müteşekkil olan bu nüshanın her sayfasında 19 satır bulunmaktadır. Müstensih, *el-Mûcez*'in ana metninin olduğu kısımların üzerini kırmızı mürekkeple çizerek metnin geri kalanından ayırt edilmesini sağlamıştır. Aynı şekilde konu başlıklarının olduğu kısımları da kırmızı mürekkeple yazmıştır. Sayfa kenarlarında Sürûrî'nin eklediği notların yer aldığı bu nüsha, talik yazı türü ile kaleme alınmıştır.

4. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa Nr. 576

Müstensih hakkında herhangi bir bilgi içermeyen bu nüsha, ferağ kaydında verilen bilgilere göre Zilkade 988/Aralık 1580 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüsha, toplam 270 varaktan müteşekkil olup her sayfasında 21 satır bulunmaktadır. Kaynak metnin orijinal cümlelerinin üzerinin kırmızı mürekkeple çizildiği ve konu başlıklarının kırmızı mürekkeple yazıldığı bu nüshanın sayfa kenarlarında hem Sürûrî tarafından eklenen notlara hem de bazı bitki resimlerine yer verilmiştir. İki cilt olarak istinsah edilen bu nüshanın birinci cildi 1b-114a, ikinci cildi ise 114b-270a sayfaları aralığını kapsamaktadır. Girişte eserin fihristinin yer aldığı iki varaklık bir bölüm bulunmaktadır. Nüshanın iki cilt hâlinde istinsah edilmesi ile ilgili

birinci cildin son sayfasında şu ifadelere yer verilmiştir: "Şerḥ-i Mūcez iki cild ḳılınmaḳ münāsib görülüp cild-i ṣānī emrāż-ı enfde ibtidā ḳılmaḳ vech görüldi vücūh da ʿaynda ẓāhir olup muḳaddem vech olduġı içün" (vr. 114a). Bu ifadeler, birkaç ek dışında Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehid Ali Paşa 2060'ta kayıtlı nüshanın birinci cildinin sonunda yer alan cümlelerle aynıdır. Bu durum akla iki ihtimal getirmektedir. Buna göre Hekimoğlu nüshası, Şehid Ali Paşa nüshasından 20 sene sonra istinsah edilmesinden hareketle ya Şehid Ali Paşa nüshasından çoğaltılmıştır ya da bu iki nüsha da şu an elde bulunmayan bir nüshadan çoğaltılmıştır.

5. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Kadızade Mehmed Nr. 347

Müstensihi belli olmayan bu nüshanın ferağ kaydında yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre 20 Cemaziyelevvel 965 (10 Mart 1558) tarihinde istinsah edilmiştir. Bu tarih, müellif nüshasının tamamlanmasından yaklaşık 6 yıl sonrasına tekabül etmektedir. Toplam 384 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Sürûrî tarafından eklenen notlara sayfa kenarlarında yer verilmiştir. Sayfa kenarlarında aynı zamanda çeşitli mühürler de bulunmaktadır. Kaynak metnin orijinal cümlelerinin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Konu başlıkları ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bazı nüshalarda *el-Mûcez* tercümesi iki cilde ayrılarak istinsah edilmesine rağmen bu nüshada böyle bir durum söz konusu değildir. Nüshanın girişinde tercüme metninden önce bazı hastalıklar için Arapça ve Türkçe çeşitli ilaç tarifleri bulunmaktadır.

6. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Şehid Ali Paşa Nr. 2060

Nüshanın ferağ kaydında yer alan bilgilere göre bu nüsha, 18 Ramazan 967/12 Haziran 1560 tarihinde istinsah edilmiştir. Nüshanın müstensihi hakkında ise herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Bu nüsha, toplam 259 varaktan müteşekkildir. Giriş ve bitiş sayfaları hariç her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Kaynak metnin orijinal cümlelerinin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş olup konu başlıkları ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın girişindeki üç varakta eserin fihristine yer verilmiştir. Birçok nüshada *el-Mûcez*'in tercüme ve şerhinin iki cilt olarak hazırlanması durumu, bu nüshada da söz konusudur. Birinci cilt eserin 1b ile 113a sayfaları, ikinci

cilt ise 113b ile 259b sayfaları aralığını kapsamaktadır. Müstensih, eserin birinci cildinin son sayfasında eserin iki cilde taksim edilmesi ile ilgili şu cümlelere yer vermiştir: "Şerḥ-i Mūcez iki cild ḳılınmaḳ münāsib görülüp cild-i ṯānī emrāż-ı enfden ibtidā ḳılınmaḳ vech görüldi vech de ʿayna ẓāhir olup muḳaddem vech olduġı içün" (vr. 113a-113b).

7. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY 964

Talik yazı çeşidi ile aharlı kâğıda yazılan bu nüsha, su yolu filigranlı, kahverengi meşin ve üzeri ebru kâğıt kaplı olup 86 varaktan meydana gelmektedir. Nüshanın ilk ve son üç sayfası hariç her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Sürûrî'nin şerhinin "Fenn-i ṯānīden cümle-i ṯāniye edviye-i mürekkebe beyānındadur" konusundan sonraki kısmı bu nüshada yer almamaktadır. Sürûrî tarafından sayfa kenarında verilen bilgilerin bir kısmı, bu nüshanın müstensihi tarafından da sayfa kenarlarında verilmiştir. Diğer nüshalardaki *el-Mûcez*'in orijinal cümlelerin üzerinin kırmızı mürekkeple çizilmesi şeklindeki uygulama, bu nüshanın tamamına tatbik edilmemiş olup nüshanın bir kısmında siyah mürekkeple çizilmek suretiyle uygulanmıştır. Nüshanın kim tarafından nerede ve ne zaman istinsah edildiğine dair herhangi bir kayıt yoktur.

8. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY 4354

Nesih yazı türüyle yazılan bu nüsha, 255 varaktan oluşup -ilk ve son sayfa hariç- nüshanın her sayfasında 22 satır bulunmaktadır. Zilhicce 1018 (Şubat 1610) tarihinde istinsah edilen nüshanın kim tarafından nerede istinsah edildiğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Eserin baş tarafında hunnâk hastalığı (bademcik iltihabı, anjin) için ilaç tarifi bulunmaktadır. Bu kısımda aynı zamanda "Yazıcı dā'iresinde balıḥçı ʿAlī Aġa diyü su'āl olına." şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Burada kendisinden bahsedilen Ali Ağa'nın nüshanın müstensihi olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Müstensih, *el-Mûcez*'in orijinal cümlelerinin metnin geri kalanı ile karıştırılmasını önlemek amacıyla söz konusu kısımların üzerini kırmızı mürekkeple çizmiştir. 208x142 mm dış ve 139x69 mm iç ebatlara sahip olan bu nüshanın kâğıdı aharlı, su yolu filigranlı ve kırmızı meşin kaplıdır.

9. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY 7080

Toplam 262 varaktan oluşan bu nüshanın -ilk ve son sayfaları hariç- her sayfasında 21 satır bulunmaktadır. Nesih yazı türüyle kaleme alınan bu nüsha, İbrâhîm bin Halîl tarafından Ramazan 1156/Ekim 1743 tarihinde istinsah edilmiştir. Müstensih, konu başlıklarını kırmızı mürekkeple yazmıştır. Nüshada tercüme bölümü ile *el-Mûcez*'in ana cümlelerinin olduğu kısımların birbirine karıştırılmaması için *el-Mûcez*'in cümlelerinin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Mütercim tarafından metne yapılan ilaveler, nüshanın sayfa kenarlarında verilmiştir. Bazı nüshalarda 2 cilt şeklinde tertip edilen Sürûrî'nin eseri, bu nüshada tek cilt olarak neşredilmiştir.

10. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 06 Hk 1077

Kuş filigranlı kâğıda nesih yazı türü ile yazılan bu nüshanın ilk üç varağında eserin fihristi yer almaktadır. Her sayfada 19 satır bulunan bu nüsha, 369 varaktan oluşmaktadır. Sürûrî tarafından metne ilave edilen bilgilerin bir kısmı nüshanın sayfa kenarlarında verilmiştir. Bu nüshada Sürûrî'nin yaptığı ilavelerin tamamı yer almamaktadır. Nüshada *el-Mûcez*'in orijinal cümlelerinin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Nüshanın 1b-163a sayfaları aralığında Sürûrî'nin tercümesinin birinci cildi, 164b-369a sayfaları aralığında ise ikinci cildi yer almaktadır. Nüshanın baş tarafındaki dört varaklık bölüm eserin fihristine tahsis edilmiştir. Eserin başında ve sonunda çeşitli macun tarifleri yer almaktadır. Müstensihi belli olmayan bu nüshanın baş tarafında 978/1570 tarihi yer almaktadır. Bu tarih, muhtemelen nüshanın istinsah tarihidir. Bu durumda bu nüshanın müellif nüshasından yaklaşık 18 sene sonra istinsah edildiğini söylemek mümkündür.

11. Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1437

Bu nüsha, birleşik harf filigranlı kâğıda talik yazı türü ile yazılmıştır. Toplam 260 varaktan oluşmakta olup her sayfada 25 satır bulunan bu nüsha, Ali bin Receb tarafından Şaban 1035/Nisan 1626 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüshanın baş taraftan yaklaşık iki varaklık kısmı eksiktir. Nüshanın eksik kısmı "Mübālaġa ile ṭıbb bilicidür" kısmına kadarki bölümüdür. Müstensih, başlıkları kırmızı mürekkeple yazmış ve kaynak

metnin orijinal cümlelerinin üzerini ise kırmızı mürekkeple çizmiştir. Bu nüsha tek cilt hâlinde istinsah edilmiştir.

12. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., 19 Hk 2929

Bu nüsha, saykallı âbâdî kâğıda talik kırması yazı türü ile yazılmıştır. Nüsha, ilk ve son sayfaları hariç her sayfada 25 satır olup toplam 217 varaktan oluşmaktadır. Nüshada başlıklar kırmızı kalemle, kaynak metnin orijinal cümlelerinin ise üzeri kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiş olup Sürûrî tarafından yapılan eklemelere sayfa kenarında yer verilmiştir. *el-Mûcez* şerhinin bu nüshasının 1b-96b sayfaları aralığında eserin birinci cildi, 97b-217b sayfaları arasında ise ikinci cildi yer almaktadır. Sürûrî'nin tercüme ve şerhinin dördüncü fenninin zehirler hakkındaki altıncı bâbı bu nüshada eksiktir. Sonu eksik olduğundan nüshanın kim tarafından nerede ve ne zaman istinsah edildiğine dair malumat bulunmamaktadır.

13. Almanya Milli Ktp. Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct. 2276

160x110 mm dış ve 110x60 mm iç ebatlara sahip olan bu nüsha, nesih yazı türü ile yazılmıştır. Toplam 225 varaktan müteşekkil olup her sayfada 21 satır mevcuttur.[1]

14. İngiltere Milli Ktp. Türkçe Yazmaları, 11282

248x155 mm dış ebatlara sahip olan bu nüsha nestalik yazı türü ile kaleme alınmış olup toplam 368 varaktan oluşmaktadır. Bu nüsha, İbrahim bin Osman tarafından 963/1555-56 yılında istinsah edilmiştir.[2]

---

1 Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu: http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-m%C3%BBcizul-kan%C3%BBn-f%C3%AEt-tibb/113736.

2 İngiltere Milli Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu: http://searcharchives.bl.uk/primo_library/libweb/action/display.do?tabs=detailsTab&ct=display&fn=search&doc=IAMS032-003906691&indx=2&recIds=IAMS032-003906691&recIdxs=1&elementId=1&renderMode=poppedOut&displayMode=full&frbrVersion=&dscnt=0&frbg=&scp.scps=scope%3A%28BL%29&tab=local&dstmp=1628935854541&srt=rank&mode=Basic&&dum=true&vl(freeText0)=11282&vid=IAMS_VU2 .

Eserin Muhtevası

Çalışmamızda esas nüsha olarak seçilen Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya 3662 numaralı nüshanın 1b-235a sayfaları arasında eserin birinci cildi, 236b-537a sayfaları arasında ise ikinci cildi yer almaktadır.

Sürûrî, eserin giriş kısmında muhteva ile ilgili bilgi vermiştir. Söz konusu kısımda eserin dört fenden (bölümden) oluştuğu ve her fende hangi konuların ele alındığı hakkında aşağıda ayrıntılarını vereceğimiz şu cümleler sarf edilmiştir:

> Evvelki fenn ṭıbbuñ iki cüz'lerinüñ ḳāʿideleri beyānındadur. İki cüz'den dilerin ṭıbbuñ ʿilmiyyesin ki ʿilm-i mücerred murād olur ve ʿameliyyesin ki keyfiyyet-i ʿamele müteʿallıḳ olan ʿilmdür. İkinci fenn devālar ve ġıdālar beyānındadur ki ol devālar ve ġıdālar müfred olalar yalñuz zencebīl ve yalñuz etmek gibi ya mürekkeb olalar zencebīl ile ḳaranfil ve etmek ile et gibi. Üçünci fenn her bir ʿużva muḫtaṣṣ olan marażlar ve sebebleri ve ʿalāmetleri ve muʿāleceleri beyānındadur. Dördünci fenn bir ʿużva muḫtaṣṣ olmayan marażlar beyānındadur gerek cemīʿ aʿżāya ʿāmm ola ḥummā gibi yā her bir ʿużvda ḥādiṯ olmaḳ cā'iz ola şiş gibi ve teferruḳ-ı ittiṣāl gibi ve bu marażlaruñ sebebleri ve ʿalāmetleri ve muʿāleceleri beyānındadur (vr. 2b-3a).

Eserin birinci bölümünde tıbbın ilmî ve amelî kaideleri üzerinde durulmuştur. Sürûrî, söz konusu kısmı tercüme ederken "Fenn-i evvel müştemildür iki cümleyi" (vr. 3b) diyerek bu bölümün temelde iki konu etrafında teşekkül ettiğini vurgulamıştır. Birinci kısımda "Cümle-i ūlā cüz'-i naẓarī yaʿnī cüz'-i ʿilmī ḳāʿideleri beyānındadur ṭıbdan." (vr. 3b) cümlesiyle vurgulandığı üzere tıbbın ilmî kaideleri üzerinde durulmuş ve bu kaideler dört başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar; genel hastalıklar, insan bedeni, hastalık sebepleri ve alametleri hakkında olup Sürûrî tarafından şu şekilde verilmiştir:

> Cümle-i ūlā müştemildür dört cüz'leri (vr. 3b): Cüz'-i evvel umūr-ı ṭabīʿiyye beyānındadur ḳavl-i küllī ile ki her şaḫṣa ve her maraża ve her vaḳte şāmil ola (vr. 3b); cüz'-i ṯānī cüz'-i naẓarīnüñ eczāsından beden-i insān aḥvālindedür (vr. 12b); üçünci cüz' cüz'-i naẓarī eczāsından esbāb beyānındadur (vr. 17b); dördünci cüz' cüz'-i naẓarī eczāsından ʿalāmetler beyānındadur (vr. 27b).

Birinci bölümün ikinci kısmında ise tıbbın amelî kaideleri üzerinde durulmuştur. Bu kısımda sağlığın korunması ve bunun için gerekli ilaçların bilgisine sahip olma hususları ele alınmıştır. "Cüz'-i ʿamelī münḳasım olur ḥıfẓ-ı ṣıḥḥate ve ʿilm-i ʿilāca" (vr. 42a) cümlesine yer verildikten sonra sağlığın korunması bahsi şu başlıklar altında ele alınmıştır: "*Tedbīrü'l-Me'kūl*" (Yiyecek Tedbiri) (vr. 43b), "*Tedbīrü'l-Meşrūb*" (İçecek Tedbiri) (vr. 45b), "*Tedbīrü'l-Ḥareket ve's-Sükūni'l-Bedeniyyīn*" (Bedenin Hareketli ve Hareketsiz Olma Tedbiri) (vr. 54a), "*Tedbīrü'n-Nevm ve'l-Yaḳaẓa*" (Uyku ve Uyanıklık Tedbiri) (vr. 57b), "*Tedbīrü'l-İstifrāġ ve'l-İḥtibās*" (Kusma, Boşaltma ve Tutma Tedbiri) (vr. 58b), "*Tedbīrü'l-Fuṣūl*" (Mevsimler Tedbiri) (vr. 64a). Sağlığın korunması için gerekli bu gibi tedbirler üzerinde durulduktan sonra hastalara hazırlanacak ilaçlar hakkında bilgi verilmiştir. Sürûrî'nin "Cüz'-i ṯānī cüz'-i ʿamelīden ṭıbdan ḫasteler muʿāleceleri beyānındadur ḳavl-i küllī ile" (vr. 65b) cümlesiyle işaret ettiği ilaçlarla ilgili bu kısım eserin 65b-84b aralığını kapsamaktadır.

Eserin ikinci fenninde devalar ve gıdalar üzerinde durulmuştur. Devalar ve gıdalar, müfred (yalnız, karıştırılmamış) ve mürekkeb (birleşik) olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Bu bölümün ilk kısmında "Cümle-i ūlā aḥkām-ı edviye ve aġdiye-i müfrede beyānındadur" (vr. 84b) cümlesinde dile getirildiği üzere devaların hükümleri ile müfred gıda ve devalar ele alınmıştır. Müfred gıda ve devalar kendi içinde iki alt başlığa ayrılmıştır. Birinci kısımda "Cümle-i ūlā müştemil olur iki bābı. Bāb-ı evvel kelām-ı küllīdür edviye-i müfrede beyānında" (vr. 84b) cümlesinde belirtildiği üzere genel anlamda müfred devaların insan vücudu üzerindeki tesirleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısımda ise "Fenn-i ṯānīnüñ cümle-i ūlāsından bāb-ı ṯānī edviye ve aġdiye-i müfrede beyānındadur" (vr. 93b) denilerek müfred gıda ve devalar ele alınmıştır. Sürûrî "Biz bu bābı tertīb eyledük ebced ḥarfleri üzere" (vr. 93b) cümlesiyle bu kısmın ebced harflerinin sırasına göre tertip edildiğini bildirmiştir. Bu kısım, eserin 93b-150b sayfaları aralığındadır. Müfred gıda ve devalar kısmında zikredilen bitki, hayvan, maden, yiyecek, içecek vb. şeylerin ebced harflerinin sırasına göre isimleri ve sayfa aralıkları aşağıda tablo üzerinde verilmiştir:

Ebced Harfi	Müfred Gıdâ veya Devâ Olarak Zikredilenler	Sayfa Aralıkları
Ḥarfü'l-hemze	*İbrīsem* (ipek), *iccāṣ* (erik), *uḳḥuvān* (sığır gözü, koyun gözü otu), *ısfanāḫ* (ıspanak), *efsentīn* (yavşan otu), *uşaḳ* (çadır uşağı bitkisinin zamkı), *asārūn* (kedi otu), *izḫir* (ayrık otu, Mekke ayrığı), *ütrüc* (ağaç kavunu), *enberbārīs* (kadın tuzluğu, sarıçalı), *usṭūḫūdūs* (karabaş otu), *eftīmūn* (bağboğan, küsküt, şeytan saçı bitkisi), *emlec* (Hindistan'da yetişen amlac olarak bilinen bitki ve bu bitkinin meyvesi), *aḳâḳıyā* (akasya), *ās* (mersin ağacı), *iklīlü'l-melik* (koç boynuzu bitkisi), *anīsūn* (anason), *uşne* (yosun), *anzerūt* (sıcak ülkelerde yetişen bodur bir ağacın yara tedavisinde kullanılan reçinesi), *işmid* (sürme taşı), *iyyel* (geyik), *infeḥa* (süt emmekte olan hayvanların midelerinde bulunup ondan maya yapılan süt), *eruzz* (pirinç), *elye* (kuyruk, kalça).	93b-101b
Ḥarfü'l-bā	*Bābūnec* (papatya), *benefsec* (menekşe), *būraḳ* (boraks), *baṣal* (soğan), *behmen* (yaban havucu kökü), *bāḳılā* (bakla), *belec* (hurma koruğunun olgunlaşmaya yüz tutan hâli) ve *büsr* (olgunlaşma evresine giren hurma meyvesi), *bıṭṭīḫ* (kavun), *beyż* (yumurta), *belīlec* (belile otu), *bādrencbūye* (oğul otu, kovan otu), *bādincān* (patlıcan), *būzīdān* (tilki taşağı otunun kökü), *baḳla-i yemāniyye* (yabani ıspanak), *bezr-i ḳaṭūnā* (karnıyarık otu tohumu), *baḳlatu'l-ḥamḳā* (semiz otu), *bunduḳ* (fındık), *besfāyec* (çıyan otu), *bellūṭ* (palamut, meşe), *baḳar* (inek, sığır), *bād-āverd* (boğa dikeni).	102a-109a
Ḥarfü'l-cīm	*Cevz* (ceviz), *cevz-i bevvā* (Hindistan cevizi), *cülnār* (nar çiçeği), *cübn* (peynir), *cezer* (havuç).	109a-110b
Ḥarfü'd-dāl	*Dārçīnī* (tarçın), *dīk* (horoz) ve *decāc* (tavuk), *dimāġ* (beyin), *demü'l-aḫaveyn* (bitkilerden elde edilen ve iki kardeş kanı olarak bilinen reçine).	110b-111b
Ḥarfü'l-hā	*Hindibā* (yaban marulu), *helīlec* (helile otu), *helyūn* (kuşkonmaz), *hezār-ceşān* (ak sarmaşık, yılan üzümü).	111b-113a
Ḥarfü'l-vāv	*Vecc* (eğir otu kökü), *verd* (gül).	113a-114a
Ḥarfü'z-zā	*Zaʿferān* (safran), *zuʿrūr* (alıç), *zübd* (tereyağı), *zencebīl* (zencefil), *zeyt* (zeytinyağı).	114a-115b

Ḥarfü'l-ḥā	*Ḥużaż* (teke dikeni zamkı), *ḥınnā* (kına çiçeği), *ḥanẓal* (ebucehil karpuzu), *ḥımmaṣ* (nohut), *ḥınṭa* (buğday), *ḥabbu'z-zelem* (yer bademi), *ḥabbu'n-nīl* (indigo ağacı), *ḥabbu'ṣ-ṣanavber* (çam fıstığı), *ḥabbetü'l-ḥaḍrā* (sakız ağacının meyvesi), *ḥamāmu'n-nevāhiż* (güvercin yavrusu), *ḥabbetü's-sümne* (kenevir tohumu), *ḥacerü'l-lājiverd* (içinde düzgün bir biçimde dağılmış kükürt bulunan sodyumla alüminyum silikatın oluşturduğu değerli, lacivert renkli taş) ve *ḥacerü'l-Ermenī* (Ermeni taşı), *ḥayyu'l-ʿālem* (karakafes), *ḥulbe* (boy tohumu), *ḥacerü'l-Yehūd* (Beni İsrail zeytini denilen taş), *ḥacerü'l-yeşb* (yeşim, akik taşı).	115b-119b
Ḥarfu'ṭ-ṭā	*Ṭabāşīr* (bambu bitkisinin kökünden elde edilen toz, yanmış bambu kökü), *ṭīn-i Ermenī* (Ermeni kili), *ṭarfā* (ılgın ağacı), *ṭarāşīş* (deve dikenleri).	119b-120b
Ḥarfü'l-yā	*Yāsemīn*.	120b
Ḥarfü'l-kāf	*Kāfūr* (kâfur ağacından elde edilen, hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, güzel kokulu bir madde), *kehrübā* (kehribar), *keşīrā* (geven bitkisinden elde edilen zamk), *kemmūn* (kimyon), *kereviyā* (Frenk kimyonu), *kem'et* (mantar), *keber* (kapari, kebere), *kerefs* (kereviz), *kilye* (böbrek), *kerş* (işkembe), *kebed* (karaciğer), *küzbere* (kişniş), *kümmeşrā* (armut), *kürāʿ* (paça).	121a-124a
Ḥarfü'l-lām	*Lisānu'ṣ-ṣevr* (sığır dili bitkisi), *lisānu'l-ḥamel* (damar otu, sinirli ot), *lūbiyā* (börülce), *levz* (badem), *leben* (süt), *laḥm* (et), *lāden* (pamuk otu).	124a-128b
Ḥarfü'l-mīm	*Maṣṭakī* (sakız), *muġāṣ* (yaban narı), *milḥ* (tuz), *mülūḫiyyā* (ebegümeci), *mişmiş* (zerdali, kayısı), *mevz* (muz), *māş* (bezelye, fiğ).	128b-130a
Ḥarfü'n-nūn	*Nercis* (nergis), *nīl* (çivit otu), *nesrīn* (yaban gülü, ağustos gülü), *nemmām* (marsama bitkisi), *nīlūfer*, *naʿnāʿ* (nane), *nuḫāle* (kepek), *neşā* (nişasta), *nebḳ* (sidre yemişi).	130b-132a
Ḥarfü's-sīn	*Sidr* (sidre ağacı), *sūrincān* (yemişi çiğdem olan otun kökü), *saḳmūniyā* (bingöz otu, sakmunya), *summāḳ* (sumak), *silḳ* (pazı), *sebistān* (ökse yemişi), *sükker* (şeker), *semn* (yağ), *sefercel* (ayva), *semek* (balık).	132a-135a
Ḥarfü'l-ʿayn	*ʿAnber* (amber balığından çıkarılan güzel kokulu, kül renginde bir madde), *ʿūd* (öd ağacı), *ʿunnāb* (hünnap), *ʿades* (mercimek), *ʿasel* (bal), *ʿineb* (üzüm).	135a-136b

Ḥarfü'l-fā	*Fiżża* (gümüş), *fustuḳ*, *fücl* (turp), *fuḳḳāʿ* (boza), *fülfül* (biber), *fütenc* (yarpuz, pülüskün).	136b-137b
Ḥarfu'ṣ-ṣād	*Ṣandal* (sandal ağacı), *ṣaʿter* (yabani kekik), *ṣamġ* (zamk).	137b-138a
Ḥarfü'l-ḳāf	*Ḳıṣṣā* (hıyar, acur), *ḳarʿ* (kabak), *ḳavānis* (kuş kursağı), *ḳusṭ* (öd ağacı gibi bir ağacın zamkı), *ḳanṭariyūn* (kantaron), *ḳaranfil*, *ḳarāṣıyā* (kiraz).	138a-140b
Ḥarfu'r-rā	*Reyḥān* (fesleğen), *rāvend* (karabuğdaygillerden, 1-2 metre yüksekliğinde, büyük yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki), *rāziyānec* (rezene), *rībās* (ışkın), *riye* (akciğer), *rümmān* (nar).	140b-142a
Ḥarfü'ş-şīn	*Şaʿīr* (arpa), *şibt* (dorak otu), *şūnīz* (çörek otu), *şehdānec* (kenevir), *şelcem* (şalgam), *şāhterec* (şahtere otu), *şükāʿā* (boğa dikeni).	142a-143a
Ḥarfü't-tā	*Temr-i Hindī* (demirhindi), *tuffāḥ* (elma), *türbüd* (türbüt otu), *tīn* (incir), *tūt* (dut), *türmüs* (acı bakla), *terencübīn* (kudret helvası).	143a-145b
Ḥarfü'ṯ-ṯā	*Ṯūm* (sarımsak), *ṯelc* (kar), *ṯaʿleb* (tilki).	145b-146b
Ḥarfü'l-ḫā	*Ḫaṣḫāṣ*, *ḫaṭmī* (hatmi bitkisi), *ḫass* (marul), *ḫarnūb* (keçiboynuzu bitkisi), *ḫubbāzā* (ebegümeci), *ḫavḫ* (şeftali), *ḫall* (sirke), *ḫubz* (ekmek), *ḫardal*, *ḫıyārşenber* (Hint hıyarı).	146b-150a
Ḥarfü'ẕ-ẕāl	*Ẕeheb* (altın).	150a
Ḥarfü'l-ġayn	*Ġubeyrā* (iğde), *ġarīḳūn* (katranköpüğü, ağaç mantarı), *ġāliye* (kalye misk).	150a-151a

İkinci fennin ikinci kısmında mürekkeb (birleşik) devalar (ilaç veya macunlar) ele alınmıştır. Mürekkeb devalar "Fenn-i ṯānīden cümle-i ṯāniye edviye-i mürekkebe beyānındadur ve bu cümle-i ṯāniye müştemil olur iki bābı" (vr. 151a) cümlesiyle belirtildiği üzere iki alt başlığa taksim edilmiştir. İlk kısımda "Bāb-ı evvel terkīb-i edviye ḳāʿideleri beyānındadur" (vr. 151a) cümlesinde belirtildiği üzere devaların karışımı ve hazırlanış usulleri üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda ise kullanımı yaygın olmayan ilaçlarla Akrabadîn tercümelerinde ele alınan ancak eserin yazıldığı dönemde kullanılmayan ilaçlara değinilmediği ve bu kısımda meşhur kitaplarda bulunmayan ancak meşhur olan devalara değinildiği şu şekilde belirtilmiştir:

> Bāb-ı ṣānī edviye-i mürekkebeden bir cümle beyānındadur. Ammā mürekkebāt-ı ġarībe ki istiʿmāl olınmaz illā nādiren ḥācet yoḳdur anuñ ẕikrine. Ve ammā edviye-i müstaʿmele-i meşhūre bunlardan meẕkūr olan Aḳrābādīnlerde ki meşhūrdur bizüm zamānumuzda taḥḳīḳan istiġnā olınur anlardan ol kitāblar ile. Ve biz ẕikr iderüz bunda edviye-i meşhūreyi ki ḫālīdür anlardan kütüb-i meşhūre (vr. 154a).

Bu kısımda yer alan tarifler şu şekildedir: *Muġlā-yı ḥulv* (kaynatılma sonucu içindeki katı şeylerden arındırılarak içilmesi kolay hâle gelen tatlı ilaç), *muġlā-yı münżic* (pişmiş ilaç; sindirimi kolaylaştıran ilaç), *naḳūʿ-ı ḥulv* (tedavide kullanılmak amacıyla suda ıslatılan ve tatlı olan ilaç), *naḳūʿ-ı ḥāmıż* (tedavide kullanılmak amacıyla suda ıslatılan ve tadı ekşi olan ilaç), *naḳūʿ-ı müshil* (tedavide kullanılmak amacıyla suda ıslatılıp bağırsakları çalıştıran ve dışkının kolaylıkla dışarı atılmasını sağlayan ilaç), *maṭbūḫ-ı fākihe* (meyvenin bir sıvı içine konulup kaynatılması veya haşlanmasıyla hazırlanmış ilaç), *maṭbūḫ-ı eftīmūn* (bağboğan bitkisinin bir sıvı içine konulup kaynatılması veya haşlanmasıyla hazırlanmış ilaç), *fetīle-i müshile* (bağırsakları çalıştıran ve dışkının kolaylıkla dışarı atılmasını sağlayan fitil), *ḥuḳne-i leyyine* (yumuşatıcı etkiye sahip ilaç), *ḥuḳne-i ḳūlenc* (omuz ve sırt ağrısı için hazırlanan ilaç).

Eserin üçüncü bölümünü teşkil eden üçüncü fenninde hastalıklar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ele alınan hastalıklar Sürûrî tarafından "Fenn-i ṣāliṣ marażlar beyānındadur ki muḫtaṣṣ ola bir ʿużva ve ol marażlaruñ sebebleri ve ʿalāmetleri ve muʿāleceleri beyānındadur" (vr. 158a) cümlesinde dile getirildiği üzere vücudun yalnızca bir organını ilgilendiren veya bir organa mahsus hastalıklar olarak nitelendirilmiştir. Bu kısımda aynı zamanda söz konusu hastalıkların sebepleri, belirtileri ve ilaçları hakkında da bilgi verilmiştir. Eserin üçüncü bölümünde ele alınan hastalıkların hangi organa mahsus oldukları, hastalıkların adları ve sayfa aralıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Hastalıkların Özgü Oldukları Organ	Hastalıkların Adları	Sayfa Aralıkları
ʿAlāmāt-ı Emzicetü'd-Dimāġ (Beyinle Alakalı Hastalıklar ve Belirtileri)	*Ṣudāʿ* (baş ağrısı), *beyża* (sürekli devam eden baş ağrısı) ve *ḫūde* (migren), *şaḳīḳa* (yarım baş ağrısı), *sersām* (menenjit), *ḳarānīs* (beyin zarlarında meydana gelen şişlik, şiddetli baş ağrısı), *līṯerġus* (unutkanlık hastalığı, hafıza kaybı), *sübāt-ı seherī* (uykusuzluğun, uyuyamama hastalığının verdiği dalgınlık, hafif uyku hâli), *ruʿūnet ve ḥumḳ* (ahmaklık, bönlük, fikir noksanlığı), *nisyān* (unutkanlık hastalığı, hafıza kaybı), *māniyā* (delilik), *dāʾü'l-kelb* (kuduz hastalığı), *mālīḫūlyā* (kara sevda, melankoli), *ḳuṭrub* (kuruntudan bir yerde sabit durmayıp sürekli hareket hâlinde olunması), *ʿaşḳ*, *sübāt* (uyku, kendinden geçme; koma), *seher* (uyuyamama hastalığı), *seder* (göz kararması) ve *düvār* (baş dönmesi), *kābūs* (uykuda basan sıkıntılı ağırlık), *ṣarʿ* (epilepsi, sara hastalığı), *sekte* (kan tutmak), *fālic* (felç), *teşennüc* (kasılma, spazm), *temeddüd* (çekilme, gerinme), *laḳve* (yüz felci, ağız eğrilmesi), *raʿşe* (titreme), *ḫader* (uyuşma), *iḫtilāc* (seğirme, irade dışı titreme).	158b-208a
Emrāżu'l-ʿAyn (Göz Hastalıkları)	*Tekeddür* (gözde meydana gelen bulanıklık, bulanık görme), *remed* (göz ağrısı, göz iltihabı), *verdīnec* (gözün mültehime (konjonktiva) tabakasında et parçacıkları şeklinde meydana gelen şişlik), *nüfāḫāt* (gözün karniyye (kornea) tabakasında toplanan su kabarcıkları), *ḳurūhu'l-ʿayn* (göz yaraları, çıbanları), *ṭarfe* (gözde morarma), *sebel* (kornea yüzeyinde oluşan ve görmeyi zorlaştıran yüzeysel damarlaşma, bulanık görme hastalığı), *ẓufre* (göz kapaklarının birleştiği köşe ile kornea arasında yayılıp zamanla gözü örten ve görmeyi zorlaştıran örtü), *ḳamḳām* ve *ḳaml* (göze arız olan kıl biti ve bit), *sülāḳ* (göz kapaklarının kızıl kızıl olup kalınlaşması ve kirpiklerin döküldüğü yerlerde yara oluşması), *berede* (göz kapağında ortaya çıkan ve şekli doluya benzeyen sivilce), *şaʿīre* (itdirseği, arpacık), *şırnāḳ* (göz kapağı iltihabı), *şaʿru'l-münḳalib* (gözün içinde eğri biterek göz kapağının açılıp kapanmasıyla gözü ağrıtan kıl), *żaʿfu'l-baṣar* (uzağı görememe, miyopluk), *ḫayālāt* (gerçekliği olmayan renkli nesneler görmek), *mā'* (göze su inme hastalığı).	208a-234b

Emrāżu'l-Enf (Burun Hastalıkları)	*Cefāfu'l-enf* (burun kuruluğu), *ḳurūḥu'l-enf* (burun yaraları), *ruʿāf* (burun kanaması), *zükām* (beyindeki fazla rutubetin burna inmesi sonucu ortaya çıkan hastalık) ve *nezle* (beyindeki fazla rutubetin boğaza inmesi sonucu ortaya çıkan hastalık).	236b-247a
Emrāżu'l-Liṯe ve'l-Esnān ve'ş-Şefeteyn ve'l-Fem (Diş Eti, Dişler, İki Dudak ve Ağız Hastalıkları)	*Żaʿfu'l-esnān* (dişlerin zayıf olması), *dūdu'l-esnān* (dişlerin çürümesine yol açan diş kurtları), *ḍars* (dişlerin kamaşması), *liṯetü'd-dāmiye* (kanamalı diş eti), *noḳṣān-ı laḥmu'l-liṯe* (diş eti eksikliği), *istirḫā'ü'l-liṯe* (diş etinin gevşemesi, çekilmesi), *vecaʿu'l-esnān* (dişler ağrısı), *baḥar* (ağız kokusu), *ḳulāʿ* (pamukçuk hastalığı), *ḳalʿu'l-esnān ve teftiyetuhā* (dişleri çekmek ve paralamak), *seyelānü'l-luʿāb* (aşırı tükürük salgılanması), *teşaḳḳuḳu'ş-şefe* (dudak yarılmak), *evrāmü'ş-şefe* (dudak veremleri, dudak şişleri).	247a-261b
Emrāżu'l-Vech (Yüz Hastalıkları)	*Māşerā* (yüzde meydana gelen ve bazen göze de sıçrayan şişlik), *bādişnām* (yüzde meydana gelen ve gittikçe cüzama dönüşen irinli, kızılca şişlikler).	261b-262b
Emrāżu'l-Lisān (Dil Hastalıkları)	*Şuḳūḳu'l-lisān* (dil yarılmak), *cefāfu'l-lisān* (dil kuruluğu), *istirḫā'ü'l-lisān ve ṯiḳlihī ve't-temtimeti ve'l-fā'fā'i* (dil gevşekliği ve ağırlığı ve t ve f harflerini doğru telaffuz edememek).	262b-265a
Emrāżu'l-Üẕn (Kulak Ağrıları)	*Ṭareş* (hafif sağırlık, kısmi işitme kaybı), *eṭ-ṭanīn ve'd-devī* (kulak çınlaması ve uğultusu), *vecaʿu'l-üẕn* (kulak ağrısı), *ḳurūḥu'l-üẕn* (kulak yaraları), *duḫūlü'l-ḥayvān fi'l-üẕn* (ḳulağın içine sinek, bit, pire, karınca vb. hayvanların girmesi), *tevellüdü'd-dūd fihā* (kulakta kurtçuk oluşması), *duḫūlü'l-mā' fi'l-üẕn* (kulağa su girmesi).	265a-276b
Emrāżu'l-Ḥalḳ (Boğaz Hastalıkları)	*Ḫunāḳ* (boğazda oluşan şişlik sonucu rahatlıkla nefes alamamak, nefes borusu veya hançerede tıkanma yoluyla meydana gelen boğulma), *istirḫā'ü'l-lehāt* (küçük dilin gevşemesi, boğaza kaçması), *ḍīḳu'n-nefes* (nefes darlığı), *rebv* (astım), *nefesü'l-intiṣāb* (ileri derecede kalp ve akciğer yetmezliğinden kaynaklanan ve ancak güç ve oturur durumda yapılabilen solunum), *buḥḥatu'ş-ṣavt* (seste boğukluk), *suʿāl* (öksürük), *nefṯü'd-dem* (kan tükürmek), *ʿalaḳ* (boğaza yapışıcı sülük), *luḳme* ve *şevk* (lokma ve diken), *tedbīru men ġaraḳa fi'l-mā'i* (suyun altında kalıp su yutan kişi için yapılması gerekenler).	276b-297a

Emrāżu'ṣ-Ṣadr ve'r-Riye (Göğüs ve Akciğer Hastalıkları)	*Ẕātü'l-cenb* ve *ẕātü'r-riye* (göğüs sancısı ve zatürre), *sill* (verem).	297a-307a
Emrāżu'l-Ḳalb (Kalp Hastalıkları)	*Ḫafaḳān* (çarpıntı, kalp çarpıntısı), *ġaşy* (bayılma).	307a-315b
Emrāżu'ṣ-Ṣedy (Meme Hastalıkları)	*Ebḳā'u'ṣ-ṣedy* (memenin büyük olması), *ḳıllet-ü'l-leben* (sütün az olması).	315b-317b
Emrāżu'l-Miʿde (Mide Hastalıkları)	*Vecaʿu'l-miʿde* (mide ağrısı), *tuḫame* (hazımsızlık), *noḳṣānu'ş-şehvet ve buṭlānuhā* (yemek iştihasının az olması veya hiç olmaması), *fesādu'ş-şehvet* (balçık, kireç vb. şeyler aşermek), *şehvetü'l-kelbiyye* (sürekli aç hissedilmesi, doymama), *ʿaṭş* (susuzluk, hararet), *noḳṣānu'l-haẓm ve buṭlānihī* (midenin sindirme gücünün zayıf olması veya hiç olmaması), *fesādu'l-haẓm* (sindirim bozukluğu), *fuvāḳ* (hıçkırık), *ḳay' ve't-tehevvuʿ ve'l-ġaṣeyān* (kusma, zorla kusma ve mide bulantısı).	317b-336a
Emrāżu'l-Kebid (Karaciğer Hastalıkları)	*Żaʿfu'l-kebid* (karaciğer zayıflığı), *südedü'l-kebid* (karaciğer tıkanıklıkları), *en-nefḫa ve'r-rīḥ fi'l-kebid* (karaciğerde gaz, gaz şişkinliği ve yel), *vecaʿu'l-kebid* (karaciğer ağrısı), *evrāmü'l-kebid* (karaciğer veremleri), *sü'ü'l-ḳinye* (karın boşluğunda su toplanması), *istisḳā* (vücutta su toplanması).	336a-352a
Emrāżu'l-Emʿā (Bağırsak Hastalıkları)	*İshāl*, *secec* (bağırsak sıyrılmak, bağırsak artığı), *ḳurūḥu'l-emʿā* (bağırsaklardaki yaralar), *maġṣ* (ince bağırsaklarda olan ağrı, sancı), *ḳūlenc* (kalın ve kör bağırsaklarda şiş vb. nedenlerle tıkanmadan kaynaklanan ağrı), *dūd* (bağırsak kurdu).	352a-375b
Emrāżu'l-Maḳʿad (Anüs, Dübür Hastalıkları)	*Şıḳāḳu'l-maḳʿad* (anüs yarılmak, çatlamak), *istirḫā'ü'l-maḳʿad* (anüs felci), *ḫurūcu'l-maḳʿade* (rektumun anüsten dışarı çıkması), *ḥikketü'l-maḳʿade* (anüs kaşıntısı), *evrāmü'l-maḳʿade* (anüs veremleri), *bevāsīr* (hemoroitler), *zaḥīr* (dizanteri).	375b-384b
Emrāżu'ṭ-Ṭıḥāl (Dalak Hastalıkları)	*Merāre* (safra kesesi, öd kesesi), *veremü'ṭ-ṭıḥāl* (dalak şişmesi).	384b-390b

Emrāżu'l-Külā (Böbrek Hastalıkları)	*Meṯāne* (idrar torbası), *ḥaṣāt* (böbrek taşları), *ḥaṣātu'l-külā ve'l-meṯāne* (böbrek ve idrar yolu taşları), *ḳurūḥu'l-külā ve'l-meṯāne* (böbrek ve idrar yolu yaraları), *evrāmü'l-külā* (böbrek veremleri, şişlikleri), *evrāmü'l-meṯāne* (idrar yolu veremleri, şişlikleri), *cerebü'l-meṯāne* (idrar yolunda kaşıntı), *cümūdu'd-dem fi'l-meṯāne* (idrar torbasında kanın donması), *ḫalʿu'l-meṯāne* (idrar torbasının incinmesi, yerinden ayrılması), *rīḥu'l-meṯāne* (idrar torbasında yel, gaz olması), *ḥurḳatu'l-bevl* (idrarda yanma), *ʿusru'l-bevl* (güç işeme, idrarda zorlanma), *selisü'l-bevl* (istem dışı idrar çıkması), *ẕiyābīṭis* (diyabet), *taḳṭīrü'l-bevl* (idrarın damla damla gelmesi).	390b-407b
Emrāż-ı Aʿżāʾü't-Tenāsül (Üreme Organlarının Hastalıkları)	*Kelām fi'l-menī* (meninin oluşması hakkında), *fi'l-intişār* (penisin sertleşmesi hakkında), *fi'ş-şehvet* (şehvet hakkında), *noḳṣānü'l-bāh* (çiftleşme isteğinin az olması), *keṯretü'ş-şehvet* (şehvet çokluğu), *keṯretü'l-iḥtilām* (rüyada sperm boşalmasının çok defa gerçekleşmesi), *sürʿatü'l-inzāl* (spermin erken gelmesi, erken boşalma), *keṯretü'l-inʿāẓ* (penis sertleşmesinin çok olması), *ʿaẓyūṭ* (cinsel ilişki esnasında dışkılayan kişi), *übne* (erkeklerde eşcinsel ilişki arzusu duyma), *tedbīru men istekṯere mine'l-cimāʿi fe-ḍarre bihī* (cinsel ilişkiyi çok yapıp ondan zarar gören kimsenin tedbiri), *muʿaẓẓımatü'z-zeker* (penisi büyütenler), *tażyīḳu'l-ḳubül* (vajinanın daraltılması), *musaḫḫinātü'l-ḳubül* (vajinayı ısıtan, kızdıran devalar), *mülezziżāt* (lezzet vericiler).	407b-418b

Emrāżu'r-Raḥm (Rahim Hastalıkları)	*ʿUḳr* (kısırlık, kısır olma), *ẕikru edviyeti taʿayyüni ʿale'l-ḥabeli* (gebelik için kullanılacak ilaçların zikri), *ʿalāmātü'l-ḥabel ve aḥkāmuhū* (gebelik belirtileri ve hükümleri), *sebebü'l-eẕkār ve ʿalāmātuhū* (erkek çocuklar olması ve belirtileri), *ʿalāmātu esḳāmu'l-cenīn* (cenin hastalıklarının belirtileri), *ısḳāṭ* (düşük, düşürme, çocuk düşürme), *tedbīrü'l-ḥavāmil* (gebelerin dikkat etmesi gereken hususlar), *teshīlü'l-vilādet* (doğurmayı kolaylaştırma), *evrāmü'r-raḥm* (rahim veremleri, şişlikleri), *keṡretü'ṭ-ṭamṡ* (hayız kanının çok olması), *iḥtibāsü'ṭ-ṭamṡ* (hayız kanı tutulması, gelmemesi), *reṭaḳ* (kadınlarda atrezi), *retḳā* (vajinal atrezisi olan kadın), *recā* (yalancı gebelik), *iḫtināḳu'r-raḥm* (histeri), *ḥikketü'r-raḥm* (rahim içi kaşıntısı), *bevāsīrü'r-raḥm* (rahim hemoroitleri), *ṣıḳāḳu'r-raḥm* (rahim yarılması), *ḳurūḥu'r-raḥm* (rahim yaraları), *nütüvvü'r-raḥm* (rahimde yumrulanıp çıkan çıban), *evrāmü'l-ḫuṣyeteyn* (iki testis veremleri, şişlikleri), *ḳurūḥu'ẕ-ẕeker* (penis yaraları), *fetḳ* (yarılma, çatlama, fıtık), *ḥadebe* (yumruluk, kamburluk), *riyāḥu'l-efrise* (iki ayak kemiklerinde olup ayakları eğri eden yeller), *vecaʿu'ẕ-ẓahr* (arka, arka taraf ağrısı).	418b-445b
Emrāżu'l-Aʿżā'u'ṭ-Ṭarafiyye	*Devālī* (toplardamar genişlemesi, varis), *dā'ü'l-fîl* (lenfödem), *evcāʿu'l-mefāṣıl* (eklemler ağrıları), *ʿırḳu'n-nesā* (siyatik), *vecaʿu'l-verik* (kalça kemiği ağrısı), *niḳris* (topuk ve ayak eklemelerinde oluşan ağrı).	445b-454b

Eserin son bölümü olan dördüncü fenninde ise bir organa mahsus olmayıp vücudun tamamını veya birden çok organı etkileyen hastalıklar üzerinde durulmuştur. Bu kısımda ele alınan hastalıkların da sebepleri, belirtileri ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü fen, kendi içinde 6 bâbdan oluşmaktadır. Söz konusu bâbların konu başlıkları, her bâbda yer verilen hastalıkların adları ve sayfa aralıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Bâbların Konu Başlıkları	**Her Bâbda Ele Alınan Hastalıklar**	**Sayfa Aralıkları**
Bābü'l-evvel fi'l-ḥummeyāt (Birinci bâb sıtmalar hakkındadır)	*Ḥummā-yı yevmiyye* (her gün tutan sıtma), *ḥummā-yı ʿafiniyye* (ateşli hastalık), *ḥummā-yı dıḳḳiyye* (her gün tutan ve bilhassa öğleden sonra ile akşamları tekrarlayan sıtma), *sūnūḥas* (hıltların ateşinin gittikçe artması), *ḥummā-yı demeviyye* (kan fazlalığından kaynaklanan ateş, sıtma), *ḥummā-yı ṣafrāviyye* (safra fazlalığından kaynaklanan ateş, sıtma), *ḥummā-yı balġamiyye* (balgam fazlalığından kaynaklanan sıtma), *ḥummā-yı sevdāviyye* (sevda fazlalığından kaynaklanan sıtma), *ḥummā-yı dıḳḳ* (her gün tutan ve bilhassa öğleden sonra ile akşamları tekrarlayan sıtma), *ḥummeyāt-ı mürekkebe*, *ṣaṭru'l-ġıbb* (maddesi safra ve balgam olup ikisinin birbirine karışmadığı ve safra ve balgam nöbetlerinin ayrı ayrı tuttuğu sıtma).	455a-477a
Bābü'ṣ-ṣānī fi'l-buḥrāni ve eyyāmihī (İkinci bâb ateşli hastalığın en şiddetli ve ağır dönemi, birdenbire gelen ve kısa süren hastalık nöbeti ve günleri hakkındadır)	*Buḥrān* (ateşli hastalık).	477a-487a
Bābü'ṣ-ṣāliṣ fi'l-evrāmi ve'l-büṣūri ve'l-cüẕāmi ve'l-vebā'i ve't-taḥarrüzi ʿanhu (Üçüncü bâb şişlikler ve sivilceler ve cüzzam ve veba ve ondan sakınma hakkındadır)	*Taḳsīmü'l-evrām* (şişler, şişliklerin çeşitleri) *ve'l-büṣūr* (sivilceler), *dübeyle* (çıban gibi irinli yaralar) ve *ḫurāc* (irinli yara), *demāmīl* (çıbanlar), *şerā* (kurdeşen), *nemle* (vücutta karıncalanma), *cemre* ve *nārü'l-fārisiyye* (kara kabarcık), *nüfāṭāt* (kabarcık şeklindeki şişlikler, kabarcıklar) ve *nüfāḫāt* (su kabarcıkları), *cüderī* (çiçek hastalığı) ve *ḥaṣbe* (kızamık hastalığı), *ḥikke* (kaşıntı) ve *cereb* (uyuz hastalığı), *cüẕām* (lepra), *vebā*.	487a-504b
Bābü'r-rābiʿ fi'l-kesr (Dördüncü bâb kemik kırılması hakkındadır)	*Kesr* (kemik kırılması)	504b-507b

Bābü'l-ḫāmis fi'z-zīnet (Beşinci bâb güzelliği muhafaza etme hakkındadır)	*Ḳılletü şaʿuri'r-re'si ve ʿademuhū ve ʿademu nebātil-liḥye* (baş kılının azlığı ve yokluğu ve sakal bitmemek), *dā'ü'l-ḥayye* (sedef hastalığı) ve *dā'ü'ṯ-ṯaʿleb* (saçkıran), *ifrāt-ı cuʿūdetü'ṯ-ṯaʿr* (saçın çok kıvırcık olması), *teşaḳḳuḳu'ṯ-ṯaʿr ve teḳaṣṣuṣuhū* (saçın yarılması ve kırılması), *şeyb* (saç ağarmak), *ṣalaʿ* (kel olmak, kellik), *fī aḥvāli'l-cild* (cildin hâlleri hakkındadır), *kelef* (deride meydana gelen susam tanesi gibi siyaha yakın noktalar) ve *nemeş* (deride meydana gelen mercimek gibi kırmızıya yakın noktalar) ve *bereş* (deride meydana gelen siyah noktalar, lentigo) ve *demü'l-meyyit* (deri altındaki donmuş kan), *behaḳ* (deride lekelenme, vitiligo) *ve'l-beraṣ* (alaca hastalığı), *ḥıfẓu'l-levn* (derinin rengini koruma), *ṣunān* (koltuk altının kokması), *ḳaml* (bit), *ḳūbā* (temregi, mantar hastalığı), *aḥvālü'l-beden fi kemmiyyetihī* (miktar, nicelik bakımından bedenin hâlleri), *ifrāṭu's-simen* (fazla kilo alma).	507b-525b
Bābü's-sādis fi's-sümūm (Altıncı bâb zehirler hakkındadır)	*Tedbīru men şeribe's-semm* (zehri çıkarmanın yolu), *itlāfu'l-sibāʿ* (yırtıcı hayvanları öldürme), *ṭardu'l-ḥayyāt* (yılanları uzaklaştırma, uzak tutma), *ṭardu'l-ʿaḳārib* (akrepleri uzak tutma), *ṭardu'l-berāġīṯ* (pireleri uzak tutma), *ṭardu'l-baʿūḍ ve'l-baḳḳ* (sivrisinek ve üvezi uzak tutma), *ṭardu ibni ʿirs* (gelincik hayvanını uzak tutma), *ṭardu'l-fāre ve ḳatluhā* (fare, sıçanı uzak tutma ve onu öldürme), *ṭardu'n-neml* (karıncayı uzak tutma), *ṭardu'ẕ-ẕübāb* (sineği uzak tutma), *ṭardu'z-zenābīr* (arıları uzak tutma), *ṭardu'l-ḫanāfis* (domuzlan böceklerini, siyah gübre böceklerini uzak tutma), *ṭardu'l-araḍa* (ağaç kurdunu uzak tutma), *ṭardu's-sūs* (güve, tahıl bitini uzak tutma), *ṭardu ṣāmmı abraṣ* (sarı kertenkele, büyük keleri uzak tutma), *aṣnāfu'l-ḥayyāt* (yılan çeşitleri), *ṣıfātu'l-kelbü'l-kelib* (uyuz olan köpeğin vasıfları).	525b-537a

Eserin Tercüme ve Şerh Yöntemi

Sürûrî, bu eserinde önce kaynak metni tercüme etmiş, ardından da gerek metin içinde gerekse sayfa kenarlarında yaptığı eklemelerle eserine şerh hüviyeti kazandırmıştır.

Eserde öncelikle, her defasında kaynak metnin ibare veya cümlelerini bazen harfiyen bazen de mealen tercüme eden Sürûrî, harfiyen tercüme tekniğine başvurduğu yerlerde genelde iki usul üzere tercümesini idame ettirmiştir. Bunlardan ilki, kaynak metnin söz dizimini esas alarak yaptığı tercüme şeklidir. Bu hususa metnin 162b sayfasında yer alan kaynak metnin و الصفراوي يشتد على الجوع مع عطش و مرارة فم şeklindeki cümlesinin tercümesini örnek göstermek mümkündür. Sürûrî, yukarıdaki cümleyi "Ṣafrāvī müştedd olur açlıḳ üzere ṣusuzluḳ azlığı ile ve ġız acılığı ile." şeklinde kaynak metnin söz dizimini esas alarak tercüme etmiş ve bunun sonucu olarak cümle devrik olmuştur. Aynı şekilde metnin 238b sayfasında yer alan kaynak metnin و ربما استلذ الرايحة القذرة كالعذرة cümlesinin de "Gāh olur teleẕẕüẕ ider murdār ḳoḳudan ādem necesi gibi." şeklinde kaynak metnin söz dizimi esas alınarak tercüme edildiği görülmektedir. Kaynak dilin söz dizimi esas alınarak ibare veya cümlelerin tercüme edildiği yöntemle ilgili şu şekilde birkaç misal getirmek mümkündür: "لما يسخن الاعضاء و يسيل فضلاتها : Zīrā ḳızdurur aʿẓāyı ve aḳıdur faẓalātı" (vr. 54b); "و تؤمن من جميع الامراض المادية و اكثر المزاجية : Emīn ḳılur cemīʿ emrāż-ı māddiyyeden ve emrāż-ı mizāciyyenüñ ekserinden" (vr. 55a); "و النوم اكثر تعريقا على سبيل الاستيلاء من الطبيعة على المادة : Uyḳu ekṣerdür uyanıḳluḳdan derletmek cihetinden ġalebe ṭarīḳi ile ṭabīʿatdan mādde üzere" (vr. 58a); "و ان لا تجعل شرب المسهل و المقيئ ديدنا : Daḫi ḳılmayasın müshil yā muḳayyi' içmegi 'ādet" (vr. 82b).

Harfiyen tercüme usulünde başvurulan ikinci yöntem, Türkçenin söz dizimi esas alınarak yapılan tercümedir. Sürûrî, *el-Mûcez* tercümesinde yukarıda değinilen kaynak metnin söz dizimini esas aldığı yöntemin yanı sıra Türkçenin söz dizimini esas alarak da cümle veya ibareleri tercüme etme yoluna gitmiştir. Söz gelimi, metnin 28b sayfasındaki فسرعة الانفعال عن اي كيفية كانت دليل غلبتها cümlesi "İnfiʿālüñ sürʿati ḳanḳı keyfiyyetinden olursa ol keyfiyyetüñ ġalebesi delīlidür." şeklinde Türkçenin söz dizimi esas

alınarak yüklem cümlenin sonuna getirilmek suretiyle tercüme edilmiştir. Bu usulle tercüme yöntemi ile ilgili örnekleri şu şekilde çoğaltmak mümkündür: "و النوم يغور الروح فيه الى داخل : Uyḳuda rūḥ dāḫile batar" (vr. 24a); "و يجعله قابلا للغداء : Ve ġıdāya ḳābil ḳılur" (vr. 55a).

Sürûrî, metinde daha önce geçen bir mesele söz konusu olduğunda -bazen hangi konu kapsamında değinildiğini de belirterek- bu konuya daha önce değindiğini vurgulamış ve söz konusu kısmı tercüme etmeden geçmiştir. Örneğin; "Bevlin katre katre salıverilmesi" konusunun anlatıldığı 407b sayfasındaki kaynak metnin العلاج علاج حدة البول و تقوية المثانة و ازالة الضاغط و معالجة القروح و الجرب و تعديل مزاج المثانة şeklindeki cümlesini tercüme etmemiş ve bu cümlenin tercümesi mahiyetindeki kısmın daha önce geçtiğini vurgulamak için "Bunlar mā-sebaḳdan maʿlūmdur" demekle iktifa etmiştir.

Sürûrî, kaynak metnin herhangi bir kelime, ibare veya cümlesini tercüme ettikten sonra bazen sayfa kenarında, bazen de metin içinde konuyla ilgili yorum, değerlendirme veya açıklamalarda bulunmuş ve böylece eserine şerh hüviyeti kazandırmıştır. Metnin akışı içerisinde tercümeye yapılan eklemeler, kaynak metnin ilgili cümlesinin tercümesinden sonra bazen "yaʿnī" denilerek söz konusu cümleyi daha ayrıntılı bir şekilde ele alma şeklinde, bazen de "bilgil ki" vb. ifadelerle konuyla ilgili misaller getirilme suretiyle yapılmıştır. Söz gelimi, 5a sayfasında kaynak metnin ثم سكان الاقليم الرابع cümlesini "Andan ṣoñra iḳlīm-i rābiʿ sākinleridür" şeklinde tercüme ettikten sonra konuya dair şu değerlendirmede bulunmuştur:

> Bilgil ki ʿarż maʿmūre-i kevākib-i sebʿa-i seyyāre ʿadedince yidi iḳlīme taḳsīm itmişlerdür. Evvelki iḳlīm Zuḥal'e mensūbdur ki ol bilād-ı Hind'dür. İkinci iḳlīm Müşterī'ye mensūbdur ki ol bilād-ı Çīn'dür. Üçünci iḳlīm Mirrīh'e mensūbdur ki ol bilād-ı Türk'dür. Dördünci iḳlīm Şems'e mensūbdur ki ol bilād-ı Ḫorāsān'dur. Beşinci iḳlīm Zühre'ye mensūbdur ki ol bilād-ı Māverā'ü'n-nehr. Altıncı iḳlīm ʿUṭārid'e mensūbdur ki ol bilād-ı Rūm'dur. Yidinci iḳlīm Ḳamer'e mensūbdur ki ol bilād-ı Belḫ'dür.

Sürûrî'nin "yaʿnī" kalıbıyla yaptığı eklemeler içinse eserin 83b sayfasında kaynak metnin و احذر تغليط التأثير العرضي cümlesinin "Ḥaẕer ḳıl teʾsīr-i ʿarażī taġlīṭinden." şeklinde tercüme edilip devamında "Yaʿnī ḳaçan bir devā biʾẕ-ẕāt müfīd olsa lākin biʾl-ʿaraż teʾsīri olsa teʾsīr-i ẕātīye muḫālif. Meselā maḥmūde ki ḥārr biʾẕ-ẕātdur ammā tedbīr ider ṣafrāyı istifrāġ it-

dügiçün teʾṯīr-i ẕātīye iʿtibār idüp anı taḳdīm itmek gerek." denildiği kısmı misal getirmek mümkündür.

Sürûrî, İbnü'n-Nefîs'in herhangi bir konuyla ilgili düşüncesini eleştirmek, kaynak metinden tercüme ettiği bir husus hakkında ayrıntılı bilgiler vermek, konuyla ilgili başka âlimlerin görüşlerini aktarmak, kaynak metnin nüshaları arasındaki farklılıklara değinmek, konuyla ilgili misaller getirmek vb. hususlar için eserin sayfa kenarlarını kullanmıştır. Misalen, eserin 26b sayfasında ceninin ana rahmindeki durumundan bahsedildiği kısmın sayfa kenarında, ceninin ana rahmindeki duruşu ve en iyi doğum şekli hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

> Ana raḥminde oġlanuñ yüzi ananuñ arḳasınadur ve iki elleri uyluḳları üstindedür ve iki ayaġı yanlarındadur ve kendü ḳıçı üzere oturmışdur ve gözleri elleri üzeredür ve burnı iki dizi ortasındadur ve ġamlu olıcaḳ bu vaż'dan döner. Eyü doġmaḳ oldur ki evvel başı çıḳa yüzi yuḳaru ola elleri budları yanında ola. Ḳaçan böyle olmasa baʿżı eczāsı ve aʿżānuñ şekli fāsid olur.

Sürûrî'nin yeri geldikçe kaynak metinde olmayan bilgiler vermesi, açıklamalarda bulunması vb. şeklindeki bu tutumu metnin birçok yerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, klasik Türk edebiyatı tercüme metinlerinin çoğunda görülen bir husustur. Bundan dolayı söz konusu dönemin tercüme eserlerini salt tercüme, motamot tercüme vb. şekillerde nitelemek doğru değildir.

Sürûrî, bazı kelime, ibare veya cümlelerin kendisinden evvel geçen hangi kelime, ibare veya cümleye atıf olduğunu belirtmiştir. Örneğin; 7a'daki و اما من جهة القوام ibaresinin kendisinden evvel geçen اما من جهة الطعم ibaresine atıf olduğunu sayfa kenarında şu şekilde belirtmiştir: "اما من جهة الطعم didügi ḳavline maʿṭūfdur. Yaʿnī ġayr-ı ṭabīʿī olduġı ḳıvām-ı muʿtedilden çıḳduġı içün ola."

Sürûrî, tercüme ettiği bir konuyla alakalı ilave bilgiler vermek için bazen eserin sayfa kenarında "Eger suʾāl olınursa..." şeklinde soru kalıbı kullanmış ve buna cevap mahiyetinde "Biz eyidürüz…, biz dirüz…" vb. kalıplar kullanmıştır. Bu tarz kalıp ifadeleri bazen metin içinde de kullanarak açıklamalar yaptığı görülmektedir. Söz gelimi, metnin 250a sayfasında dişlerin kamaşması hakkındaki kaynak metnin cümlesini tercüme ettikten sonra yukarıda değinilen kalıp ifadelere başvurarak şu bilgileri vermiştir:

> **Eger su'āl olınursa** diş ḳamaşmaḳ eger bürūdetden olursa baḳlatu'l-ḥamḳā çiynemek nāfiʿ olmaz, eger ḥarāretden olursa ṭuz ve ṣamġ ve ceviz ve nārcīl nāfiʿ olmaz; **biz eyidürüz:** Diş ḳamaşmaḳ bürūdetden olur ḥāmıż ve ḳābıż ve ʿafeṣ yimekden olduġı gibi. Lākin nāfiʿ olur baḳlatu'l-ḥamḳā çiynemek lezic olduġı içün ve melāset iḥdāṯ itdügi içün ki żıdd-ı ḫuşūnetdür ki sebeb ḳarībdür. Ve buncılayın ṭuz nāfiʿ olur. Zīrā ḫuşūnet izāle itmek ile ḥarāret iḥdāṯ ider.

Metnini oluştururken zaman zaman kaynak metnin nüshaları arasındaki farklılıklara değinen Sürûrî, böylece kaynak metnin nüshalarını kendi aralarında bir tenkide tabi tutarak metnini oluşturmuştur. Söz gelimi, 5b sayfasında kaynak metnin الشعر kelimesini tercüme ettiği kısmın sayfa kenarında bu kelimenin yerine bazı nüshalarda العظم kelimesinin kullanıldığını ancak kendisinin tercih ettiği الشعر kelimesinin daha doğru olduğunu şu şekilde belirtmiştir: "Baʿżı nüsḫada الشعر ẕikr olınmayup anuñ yirine العظم ẕikr olınmışdur. Ammā bu faḳīr iḫtiyār itdügüm metn evlādur." Sürûrî'nin bu tutumuna 8b sayfasındaki او رابعا ibaresinin sayfa kenarında verilen "Baʿżı nüsḫada او رابعا lafẓı vāḳiʿ olmayup ثم الرأس vāḳiʿ olmış." cümlesini de örnek vermek mümkündür.

Sürûrî, eserin birkaç yerinde kaynak metnin ibare veya cümlesini tercüme ettikten sonra "ḥikāyet" diyerek konuyla alakalı bir hikâye nakletmiştir. Örnek olarak 537a'daki kaynak metnin cümlesini tercüme ettikten sonra "ḥikāyet" diyerek Câlînûs'un rivayet ettiği şu olayı aktarmıştır:

> Cālīnūs dimiş: Ben ḳavm gördüm, cigerden yidiler ṣıḥḥat buldılar. Ammā hemān aña iḳtiṣār itmediler belki anuñ ile edviye-i uḫrā istiʿmāl itdiler. Bizüm tecrübe itdüklerümüzden ve bañā ḫaber irişdi ki bir ḳavm aña iḳtiṣār itdiler yaʿnī daḫi istiʿmāl itmediler āḫirü'l-emr öldiler.

Sürûrî, kaynak metnin müellifi İbnü'n-Nefîs için metinde "muṣannif, şāriḥ Nefîs" kelimelerini, İbnü'n-Nefîs'in *el-Mûcez* adlı eserinin kaynak metninin müellifi İbn Sînâ içinse "şeyḫ" kelimesini kullanmıştır. Sürûrî'nin bu tutumuna şu cümleleri misal getirmek mümkündür: "Eger su'āl olınursa **şeyḫ** emrāż-ı ʿayndan ṣoñra emrāż-ı üẕni ẕikr eyledi, **muṣannif** niçün emrāż-ı ʿayndan ṣoñra emrāż-ı enfi ẕikr idüp emrāż-ı üẕni te'ḫīr eyledi" (vr. 236b); "Ve bu ikisi baʿżılar ḳatında emrāż-ı dimāġdandur ammā **şeyḫ** ve **muṣannif** ḳatında emrāż-ı enfden" (vr. 244a).

Sayfa kenarlarında zaman zaman kendisinden önce yaşamış bazı filozof, âlim, mutasavvıf vb. kişilerden aktardığı hikâyelere veya konuyla alakalı anekdotlara yer veren Sürûrî, söz gelimi "dilin büyümesi" hususunun anlatıldığı 15a sayfasının kenarında Câlînûs'tan şu iktibasta bulunmuştur: "Cālīnūs dimiş ki: Bir kişi gördüm, maraż ve şiş yoḳ iken dili büyümiş."

Sürûrî, kimi zaman kaynak metnin bazı cümlelerini tercüme ederken kelime veya terkibin evvela kaynak metindeki orijinal hâlini vermiş, ardından "yaʿnī" diyerek söz konusu kelime veya terkibin Türkçe karşılığına yer vermiştir. Örneğin 17a sayfasında kaynak metnin و الاول هو وقت التزيد cümlesini "Evvelki vaḳt-i tezeyyüd **yaʿnī** artması vaḳtidür." şeklinde tercüme etmiştir. Bu cümledeki "vaḳt-i tezeyyüd" terkibini öncelikle kaynak metindeki orijinal hâline sadık kalarak vermiş, ardından "yaʿnī" diyerek bunun anlamının "artması vaḳti" olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili misalleri şu şekilde çoğaltmak mümkündür: "Ḥareketüñ ḳarʿı **yaʿnī** barmaġa doḳunması keyfiyyetidür" (vr. 32a); "Daḫi kürrāṣī **yaʿnī** pırasa rengi gibi" (vr. 36b); "düvār **yaʿnī** baş çigzinmekdür ve seder **yaʿnī** göz ḳararmaḳdur" (vr. 162a); "yā mülūḫiyye **yaʿnī** iri ebegümeci" (vr. 212b).

Sürûrî, bazen sayfa kenarlarında bazen de metin içinde bazı kelime ya da ibareleri sarf veya nahiv kaideleri açısından incelemiştir. Söz gelimi, 21a sayfasında kaynak metnin و لمنعه ريح المشرق و هي خير من المغربية و ان قاربنا الاعتدال şeklindeki cümlesinde yer alan "ريح: rīḥ" kelimesinin Arapça nahiv kaideleri açısından semâʿî müennes yani belli bir kurala dayanmayıp Araplardan işitildiği gibi müennes kabul edilen kelimelerden olduğunu sayfa kenarında şu şekilde dile getirmiştir: "Lafẓ-ı rīḥ mü'enneṣ-i semāʿīdür."

Şârih, anlamı güçlendirmek amacıyla zaman zaman ikilemelere başvurmuştur. Söz gelimi, eserin 34a sayfasının sayfa kenarında yer alan "Bunuñ naẓīri budur ki ḳaçan bir kimse bir mühim işe gitse evvelā ayaġın **ıraḳ ıraḳ** adımlar, andan ṣoñra sürʿatle yürür, andan ḳarışuḳ ve **ṣıḳça ṣıḳça** yürür." cümlesinde koyu puntolarla gösterilen kelimelerde görüldüğü üzere iki ayrı ikileme kullanılmıştır. Bunların yanı sıra metinde kullanılan bazı ikilemeler şu şekildedir: Az az (vr. 54b), gāh gāh (vr. 56a), yapça yapça (vr. 56a), berk berk (vr. 57a), benek benek (vr. 125a), ṭolu ṭolu (vr. 159b).

Sürûrî, telaffuzu konusunda ihtilaf bulunan bazı kelimelerle ilgili çeşitli kaynaklara başvurarak mukayesede bulunmuştur. Bu hususa 40b sayfasında kaynak metnin "في البراز" ifadesinde geçen "berâz" kelimesi hakkında sayfa kenarında verdiği şu bilgiyi örnek göstermek mümkündür: "*Ṣıḥāḥ*'da kesr-i bā ile taṣḥīḥ idüp ġā'iṭ maʿnāsına idügin taṣrīḥ ider. Ammā *Mūcez* şāriḥlerinüñ ekṣeri feṭḥ-i bā'yıla ḳayd itmişlerdür."

Sürûrî, müellifin yalnızca gördüğü yerlerden hareketle birtakım çıkarımlarda bulunmasını eleştirmiştir. Bu hususla alakalı hangi mevsimde hangi giyeceklerin sağlık için gerekli olduğu konusunun anlatıldığı "tedbīr-i fuṣūl" kısmını tercüme ederken sayfa kenarında kaynak metnin müellifinin kış mevsimi için önerdiği elbiselerin yeterli olmadığını, bunun sebebinin ise müellifin Anadolu ve Acem memleketlerini görmeyip Mısır ve Şâm memleketlerini esas alarak söz konusu önerilerde bulunduğunu şu cümleleriyle dile getirmiştir: "Muṣannif Mıṣır ve Şām diyārın bilür. Rūm vilāyetin ve ʿAcem memleketin şitā zamānında görmiş olsa vaşaḳ ve semmūr giymegi vācibdür dir idi" (vr. 65a).

Bazı konuları tercüme ederken sayfa kenarında konuyla ilgili tabipler arasındaki görüş farklılıklarına değinen Sürûrî, kaynak metnin müellifi İbnü'n-Nefîs'in konu hakkındaki değerlendirmesine yer vermiştir. Hastaya verilen ilacın hastayı ishal etmesi konusuyla ilgili Sürûrî tarafından sayfa kenarında yer verilen cümleler şu şekildedir: "Eṭibbā iḫtilāf itdiler devā ishāl itdüginüñ sebebi nedür diyü. Baʿżılar didiler devāda ḳuvvet-i cāẕibe vardur ḫılṭ-ı maḫṣūṣa. Nitekim mıḳnaṭısda ḳuvvet-i cāẕibe vardur ḥadīde. Böyle diyenlerüñ baʿżı didiler devā evvelā raḳīḳi ceẕb ider, ṣāniyen ġalīẓi. Baʿżılar didiler devā ishāl itdügi müşākele içündür. Muṣannif dir ki devāda ḳuvvet-i cāẕibe vardur aña maḫṣūṣ olan ḫılṭa gerek ol ḫılṭ raḳīḳ olsun gerek ġalīẓ olsun gerek devāyla ḫılṭ ortasında müşākele olsun gerek olmasun" (vr. 76b).

Sürûrî, kaynak metnin kelime veya kelime gruplarını bazen orijinal dildeki hâliyle yani tercüme etmeden kaynak dilde olduğu gibi erek metne dâhil etmiş, bazen kelime grubu veya terkibin tamlayan ya da tamlananından birisinin Türkçe karşılığını verip diğerinin kaynak dildeki hâline yer vererek kısmen tercüme etmiş, bazen kelime veya kelime gruplarını kaynak

metindeki şeklinin haricindeki Arapça veya Farsça sözcüklerle aktarmış, bazen de kelime veya kelime grubunun tamamını Türkçe karşılıklarıyla tercüme etmiştir. Kaynak metnin kelime veya kelime gruplarının orijinal dildeki hâliyle aktarıldığı bazı örnekler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Kelime veya Kelime Gruplarının Kaynak Metindeki Orijinal Hâlleri	**Söz Konusu Kelime veya Kelime Gruplarının Tercümedeki Şekli**
و يطيب مسكنه بالطيب البارد	Daḫi meskeni taṭyīb olına ṭīb-i bārid ile (vr. 79b).
و فصد الباسليق ينقئ تنور البدن	Bāsilīḳ faṣdı tennūr-ı bedeni pāk ider (vr. 81b).
و قد يستعمل في الباب الثاني الفاظ غير مشهورة	Gāh olur bāb-ı ṡānīde elfāẓ-ı ġayr-ı meşhūre istiʿmāl olınur (vr. 89b).
و المقرح ما يفنى الرطوبة الاصلية و يجذب مادة ردية يقرح كالبلادر	Devā-i muḳarriḥ oldur ki ruṭūbet-i aṣliyyeyi ifnā ider ve mādde-i rediyyeyi ceẕb ider ḥattā cerāḥat ider belādur gibi (vr. 91b).
دم الاخوين	dem-i aḫaveyn (vr. 93a).
الصداع الشديد	ṣudāʿ-ı şedīd (vr. 99a).
و لا المغشي عليه و لا المختنقة الرحم	ve böyle degüldür maġşiyyün ʿaleyh olan, belki meskūt gibidür ve böyle degüldür muḫteniḳatü'r-raḥm olan (vr. 188a).
او لعاب بزر قطونا	yā luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā ile (vr. 240b).
عصارة لسان الحمل	lisānü'l-ḥamel ʿuṣāresi (vr. 242b).
و افتيمون و بسفايج و قسط و مر	ve eftīmūn ve besfāyec ve ḳusṭ ve mürr (vr. 375b).

Kaynak metnin kelime veya kelime gruplarının kısmen Türkçeye aktarıldığı bazı örnekler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Kelime Grubu veya Terkibin Kaynak Metindeki Orijinal Hâlleri	**Söz Konusu Kelime Grubu veya Terkiplerin Tercümedeki Şekli**
جند بيدستر	ḫāye-i ḳunduz (vr. 90a).
و ورقه محلل للنفخ	ve yapraġı muḥallildür nefḫi (vr. 97a).
و يقتل الديدان و حب القرع و الحيات	ve ḳatl ider ḳurtlar ve ḥabbü'l-ḳarʿı ve yılanları (vr. 122a-122b).

كالكافور و السعد و الصندل و المسك و العود و العنبر و السك و الاترج و الطرفاء و ورق الغار	kāfūr ve topalaḳ ve ṣandal ve misk ve ʿūd ve ʿanber ve sükk ve turunc ve yılğun ve tefni yapraġı gibi (vr. 504b).

Sürûrî'nin kelime veya kelime gruplarını kaynak metindeki şeklinin haricindeki Arapça veya Farsça sözcüklerle tercüme ettiği bazı örnekler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Kelime veya Kelime Gruplarının Kaynak Metindeki Orijinal Hâlleri	**Söz Konusu Kelime veya Kelime Gruplarının Tercümedeki Şekli**
من غير حفظ دور	taʿyīn-i vaḳt itmeye (vr. 79b-80a).
كالزنجار (ke'z-zencār)	jengār gibi (vr. 91b).
ظفرة (ẓufre)	nāḫna (vr. 98b).
المشمش (mişmiş)	zerdālū (vr. 256b).
خواء (ḫavā)	cūʿ (vr. 271a).
منثور (menṣūr)	ḫīrī (vr. 313a).

Kaynak metnin kelime veya kelime gruplarına tamamen Türkçe karşılıkların verildiği bazı misaller aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Kelime veya Kelime Gruplarının Kaynak Metindeki Orijinal Hâlleri	**Sürûrî'nin Kelime veya Kelime Gruplarını Tamamıyla Türkçeye Aktarış Şekli**
يعصب العينان و يقمط البطن	iki gözlerin bağlamaḳ ve ḳarnın ṣarmaḳ (vr. 81a).
الخنازير	ṣıraca (vr. 87a).
لوبيا	bögrülce (vr. 92a).
صنان الابط	ḳoltuḳ ḳoḳusı (vr. 99a).
و يذهب اليرقان	Giderür ṣarılığı (vr. 102a).
الحنطة الكبيرة الحمراء	büyük ḳızıl buğday (vr. 117b).
و ينفع الدوي و الطنين و وجع الاسنان و اورام الحلق و اللوزتين	ve fā'ide ider ḳulaḳ çıñlamaga ve gümlemege ve dişler aġrısına ve boğaz ve çeñe aġrılarına (vr. 131a).
في قدح من لبن النعاج	ṣığır südinden bir çanaḳda (vr. 170a).

Sürûrî, sayfa kenarlarında zaman zaman kendisinin veya başka şairlerin şiirlerinden misal getirmiştir. Eserin sayfa kenarlarında misal getirilen şiirler, söz konusu şiirlerin şairleri ve yer aldıkları sayfalar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Eserde Misal Getirilen Beyit veya Şiirler	**Söz Konusu Şiirlerin Şâirleri**	**Şiirlerin Yer Aldığı Varak Numaraları**
من كه از سلسله زلف بتان مجنونم هيچ سودم نكند شربت افتيمونم	Kime ait olduğu tespit edilemedi.	97b
خشونة جلده و الثقل فيه و صفرة لونه من غير علة ثلث هن في البطيخ فضل و في الانسان منقضته ذلة	Kime ait olduğu tespit edilemedi.[1]	105a
Muḥabbet zā'il olur çün ʿarażdur Ḥekīm eydür ki şehvānī marażdur	Şeyhî[2]	183a
Gel ey aşḳ-ı İlāhī'den ḥaberdār olmayan göñül Gel ey yolunda cān virüp cigerdār olmayan göñül	Kime ait olduğu tespit edilemedi.	183a
در عشق توبر خاسته ام از همه كار كين كار كسى نيست كه كارى دارد	Kime ait olduğu tespit edilemedi.	183b
انصاف ده خدايا آن سنكدل جوان را يا صبري و شكيبي اين پير ناتوان را	Kime ait olduğu tespit edilemedi.	183b
عشقست بس كه در دو جهان جلوه مي كند كاه از لباس شاه و كه از كسوت كدا	Kime ait olduğu tespit edilemedi.	183b
Göreli ḥüsnüñi zār u mübtelā buldum sañа Ni belālıġ gün idi kim āşınā buldum sañа	Alî Şîr Nevâyî[3]	184a
Gelenler böyle dimiş bizden öñdin Ki ḳulaḳ ʿāşıḳ olur gözden öñdin	Kime ait olduğu tespit edilemedi.	184a
اكر در روي مهرويي بچشم دل نظر كردم نكردم جز بدان وجهي كه هست آيينهٔ رويت	Hallâc-ı Mansûr[4]	184a

1 Kime ait olduğu tespit edilemeyen bu şiir için bk. Joseph Dacre Carlyle, *Specımens of Arabian Poetry, from The Earliest Time to The Extinction of The Khaliphat, with Some Account of The Authors*, John Burges Printer to The University, Cambridge 1796, s. 52.

2 Funda Şan, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin/Sözlük)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 273.

3 Günay Kut, *Garaibü's-Sıgâr*, TDK Yayınları, Ankara, 2003, s. 39.

4 http://www.nosokhan.com/library/Topic/0ZKF.

ز عشق آمد قیامت بر سر او که اعضایش کواهي داد در رو	ʿAssâr	184b
سوی قصه گفتنش می داشت گوش سوی نبض و جستنش می داشت هوش تا که نبض از نام که گردد جهان او بود مقصود جانش در جهان	Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî[1]	184b-185a
گرچه بد نامیست نزد عاقلان تا نمیخواهم ننگ و نام را	Hâfız-ı Şîrâzî[2]	185b
Belā vü derd [ü] miḥnetdür adı ʿaşḳ Cefā vü zecr ü ḥasretdür adı ʿaşḳ	Eşrefoğlu Rûmî[3]	185b
عقل کفتا خانمانت باز ویران ساخت عشق گفتم ای نادان چه ویران این زمان معمور ساخت	Kime ait olduğu tespit edilemedi.	185b
نبرد عشق را جز عشق دیکر	Fahreddîn Esʿad Gürgânî[4]	186a
Ḳanı ṭāliʿ ki gelesin dizimi yaṣdanasın Ben öpem seni ve sen kendüñ urasın o yere	Karamanlı Nizâmî[5]	186a
Vaʿde-i vaṣl eyledi bizümle cānān irteye Övdiginden ḳılca ḳaldı çıḳmaġa cān irteye	Necâtî Bey[6]	186a
Ḥaste cān içün lebüñ emsem ne var cānā didüm Didi sözüm yoḳ benüm ḳıl ne yararsa cānuña	Sürûrî[7]	186a-186b

1 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, (çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

2 Ferîdî, *Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız (Manzum Hâfız Dîvânı Tercümesi)*, (haz. Emrullah Yakut), C. 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s. 221.

3 Sürûrî tarafından bazı kelimelerinin yerleri değiştirilen bu beytin *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'ndaki hâli şu şekildedir:

Cefā vü renc ü miḥnetdür adı ʿaşḳ
Firāḳ u derd-i firḳatdür adı ʿaşḳ

(Bkz. Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1994, s. 275).

4 Fahreddîn Esʿad Gürgânî, *Vîs ü Râmin*, (haz. Kemal S. Aını), Iranian Culture Foundation, Tehran 1970, s. 375.

5 Fuat Turpcu, *Karamanlı Nizâmî Divanı'nın Yeni Bir Nüshası (Metin-Nesre Çeviri-Tıpkıbasım)*, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 256.

6 Sürûrî tarafından "övdiginden" şeklinde yazılan kelime Necâtî Dîvânı'nda "ivimekden" şeklindedir. Bk. Ali Nihad Tarlan, *Necâtî Beg Dîvânı*, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 549.

7 Ünver, *age.*, s. 526.

Hergiz umma ey göñül sen derd-i cānāndan ḫalāṣ Bir marażdur bu ki kimse bulmadı andan ḫalāṣ Vaṣl-ı cānāna çü ḥāʾil ortada cāndur göñül Vaṣl olayın dir iseñ ol evvelā cāndan ḫalāṣ Zülfine berdār olan çāh-ı zenaḫdan ḳurtulur Aṣıl ey dil ister iseñ sen de zindāndan ḫalāṣ Tevbe bendin kim bozardı mey içüp rüsvāy olup Olabilse bir kişi ibrām-ı yārāndan ḫalāṣ Baḥr-ı ʿaṣḳ içre Sürūrī ārzū ḳılma kenār Çünki kimse bulımaz girdāb-ı ʿummāndan ḫalāṣ	Sürûrî[1]	186b
کرد آفریدگار تعالی به صنع خویش چشمت به هفت پرده و سه آب منقسم صلب و مشیم و شبکه زجاجی و بس جلید پس عنکبوت و بیض و عنب قرن و ملتحم	Nasîrüddîn Tûsî[2]	208a
Ḫayāli bilinün göñlümde n'eyler Çü bitmez oda yanmış yirde ḫod mū	Karamanlı Nizâmî[3]	224a
تم كتب الكتاب بعون الهي هو الكريم يداوى داء واهي من نسخة المؤلف الفاضل السروري الذي حققها و دققها كماهي عن يد المذنب يوسف بن الكمال المفتقر الى من هو يعطى رزق لاهي و الصلوة على رسوله محمد المصطفى هو الشفيع لمن هو خاضع و تاهي و على آله الذين يحفظون دين السلام عمن هو معاند فيه و الساهي	Yûsuf bin Kemâl[4]	235a
Ey Sürūrī derd-i dendāna çü çāre bulmaduñ Çāresi yoḳ bir belādur bu hemān çekmek gerek	Sürûrî[5]	260a
ايا عيسي برو موسي بياور اكر موسي نياي قلب هرون	Kime ait olduğu tespit edilemedi.	511a

1 Ünver, *age.*, s. 432.

2 Mansûr bin Muhammed bin Yûsuf b. İlyâs Şîrâzî, *Teşrîhu'l-Ebdân*, Mecmaʿ-ı Zahâyir-i İslâmî, Kum, s. 175.

3 Ömer Savran, *Karamanlı Nizami Divanı'ndan Seçme Gazeller ve Bugünkü Türkçesi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 109.

4 Bu şiir, çalışmamızda esas nüsha olarak kabul edilen Ayasofya 3662 numaralı nüshanın müstensihine aittir.

5 Ünver, *age.*, s. 610.

Cānımdurur ḫaṭuñ ḳo anı çıḳmasun meded Zülfüñdürür çü ʿömr-i dırāzum ḳo uzasun	Kime ait olduğu tespit edilemedi.	512a
عرفت الشر لا للشر لكن لتوقيه و من لم يعرف الشر من الناس يقع فيه	Metinde Alî *radıyallâhu anh*a atfedilen bu beyit, Ebû Firâs el-Hamedânî'ye aittir.[1]	525b

Şârih, eserin sayfa kenarlarında zaman zaman kaynak metinde bahsedilen bazı ağaçların veya bu ağaçlardan elde edilen zamkların hangi memleketlerde bulunabileceği hakkında bilgi vermiştir. Söz gelimi, eserin 100b sayfasında "anzerūt"tan bahsedilen kısmın sayfa kenarında anzerûtun Kirman diyarında yetişen dikenli bir ağacın zamkı olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: "Bir dikenlü aġacuñ ṣamġıdur ki Kirmān diyārında olur." Aynı şekilde "iyyel (yaban sığırı)" ile ilgili kısmın sayfa kenarında bu hayvanın çoğunlukla Türk memleketinde yaşadığına dair şu cümlelere yer verilmiştir: "Hemze'nüñ kesresi ve yā-yı müşeddedenüñ fetḥası ile yaban ṣığırı didükleridür. Yılan yir, anuñçün ḳuyruġı ucı zehrdür. Ekṯer Türk memleketinde olur" (vr. 101a).

Sürûrî, eserin "fenn-i sânî" olarak adlandırılıp hastalıklar için alfabetik sıraya göre verilen faydalı ilaç, macun veya bitkilerden bahsedildiği ikinci bölümünü tercüme ederken zaman zaman İbnü'n-Nefîs'in, *el-Kânûn fi't-Tıbb*'da yer alan ilaç, karışım veya faydalı bitkilerin tamamını eserine dâhil etmediğini, kendisinin de İbnü'n-Nefîs'in söz konusu eserini tercüme etmesinden hareketle müellifin bu tutumuna sadık kaldığını dile getirmiştir. Sürûrî'nin bahsettiği bu durumla alakalı yerler ve ilgili ifadeler şu şekildedir: "Muṣannif ḥarf-i elif'de *Ḳānūn*'da meẕkūr olanlardan baʿżını ẕikr itmeyüp ḥarf-i bā'ya şürūʿ idüp faḳīr daḫi şerḥ meşrūḥa muṭābıḳ olsun içün anlara taʿarruż itmedük" (vr. 101b-102a); "Muṣannif īcāz mülāḥaẓa idüp ḥarf-i bā'da daḫi edviyeden çoḳ nesneyi ẕikr itmedi" (vr. 109a); "Muṣannif kitābını mūcez ḳılduġıçün ḥarf-i cīm'de daḫi çoḳ nesne ẕikr itmedi" (vr 110b); "Ḥarf-i dāl'da daḫi ḫayli edviye ẕikr olınmamışdur" (vr. 111b); "Ḥarf-i hā'da daḫi birḳaç edviyenüñ ẕikri terk olınmışdur" (vr. 113a); "Muṣannif ḥarf-i zā'da çoḳ edviye ẕikr itmedi" (vr. 115b); "Muṣannif ḥarf-i ḥā'da çoḳ edviyenüñ ẕikrinde ihmāl eyledi" (vr. 119b);

1 Halîl Düveyhî, *Dîvânu Ebû Firâs Hamedânî*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1994, s. 352.

"Muṣannif ḥarf-i ṭā'da baʿżı edviye ẕikr itmedi şöhretine binā'en, ṭarḫūn ve ṭīn-i maḫtūm gibi" (vr. 120b); "Muṣannif ḥarf-i yā'da daḫi baʿżı edviyenüñ ẕikrini terk eyledi, cümleden biri yebrūḥu'ṣ-ṣanemdür" (vr. 120b-121a); "Muṣannif ḥarf-i kāf'da daḫi çoḳ edviye ẕikrinde ihmāl eyledi" (vr. 124a); "Ḥarf-i lām'da baʿżı edviye-i meşhūrenüñ ẕikri terk olınmışdur" (vr. 128b); "Muṣannif ḥarf-i mīm'de edviye-i keṣīre ẕikr itmedi" (vr. 130a-130b); "Muṣannif ḥarf-i sīn'de çoḳ edviye terk eyledi" (vr. 135a); "Muṣannif ḥarf-i ʿayn'da çoḳ edviye ẕikr itmedi" (vr. 136b); "Muṣannif ḥarf-i ṣād'da eşher olanı terk itdi, ṣabır ve ṣābūn gibi" (vr. 138a); "Muṣannif ḥarf-i ḳāf'da meşhūrlardan çoḳ nesne ẕikr [itmedi]" (vr. 140b); "Muṣannif ḥarf-i rā'da ġayr-ı meşhūr olanları ẕikr itmedi" (vr. 142a); "Muṣannif ḥarf-i şīn'de çoḳ edviye-i nāfiʿa ẕikrinde ihmāl eyledi" (vr. 143a); "Muṣannif ḥarf-i tā'da ġayr-ı meşhūr ve nādirü'l-istiʿmāl olanları ẕikr itmedi" (vr. 145b); "Muṣannif ḫā'da edviye-i nāfiʿadan çoḳ nesnenüñ ẕikrin terk eyledi" (vr. 150a); "Muṣannif ḥarf-i ẕāl'de ẕeheb ẕikr idüp terke ẕāhib oldı" (vr. 150a).

Sürûrî'nin metnin sayfa kenarlarında bazen hatalı bilgilere yer verdiği görülmektedir. Söz gelimi, eserin 126a sayfasının kenarında "Fīl südi gibi zīrā fīlüñ müddet-i ḥamli dört yıldur" şeklinde yer alan ifadede; fillerin gebelik süresinin 4 yıl olduğu dile getirilmiştir. Ancak bu bilgi yanlıştır. Çünkü fillerin gebelik süresinin ortalama 660 gün (yaklaşık 2 yıl) civarı olduğu tespit edilmiştir.[1]

Sürûrî, eserin sayfa kenarlarında kaynak metnin bazı kelimelerinin kökeni hakkında da bilgi vermiştir. Örneğin eserin 132b sayfasının kenarında "saḳmūniyā" kelimesinin nasıl okunması gerektiği belirtildikten sonra bu kelimenin köken olarak Süryânîce olduğu dile getirilmiştir: "Fetḥ-i sīn ile ve taḫfīf-i yā ve medd ile lafẓ-ı Süryānī'dür, maḥmūde maʿnāsınadur." Konuyla ilgili eserin 133b sayfasında geçen "sükker" kelimesi hakkında ise şu cümleler sarf edilmiştir: "Żamm-ı sīn ve fetḥ-i kāf-ı müşeddede ile ʿArabīdür ve fetḥ-i şīn ve kāf-ı muḫaffefe ile Fārsī'dür."

Genelde eserin sayfa kenarlarında kelimelerin kökenleri ve yapıları hakkında birtakım eklemelerde bulunan Sürûrî, zaman zaman metin içinde de

1 Thomas Hildebrandt vd., "Foetal age determination and development in elephants", *Proceedings of The Royal Society B: Biological Sciences*, Volume 274, 2007, s. 323.

kaynak metne bazı ilavelerde bulunmuştur. Örneğin, eserin 173b sayfasında yer alan "sersām" kelimesi için "Aṣlda lafẓ-ı Fārsīdür. Ser baş maʿnāsına, sām verem maʿnāsınadur." ve "ḳarānīs" kelimesi için "Bu lafẓ fā'yıla ve ḳāf ile müstaʿmeldür lafẓ-ı Yūnānīdür mürādif-i sersāmdur ammā ıṣṭılāḥda ıssı veremdür ki dimāġuñ ḥicāb-ı raḳīḳinde yā ḥicāb-ı ġalīẓinde olur." şeklinde verilen bilgiler, kaynak metinde yer almamaktadır.

Eserde kaynak metnin bazı ibare ve cümlelerinin orijinal dildeki hâli verildikten sonra söz konusu ibare veya cümlelerin tercüme edilmeden veya kısaltılarak geçildiği bazı kısımlar mevcuttur. Eserin 429b sayfasında kaynak metnin الفصد و الاستفراغ و ليفصد اولا الباسليق ثم الصافن و خصوصا ان كان السبب احتباس الحيض و يمنع الغداء ثلثة ايام و يقلل الماء و ان امكن الترك فهو اولى و يكلف السهر كلما قدرت عليه و تجلس اولا في ماء عذب و دهن ورد فاترا و ماء طبخ فيه القوابض الخفيفة كالورد şeklindeki cümlesinin "Bunlaruñ baʿżı tedbīr, baʿżı devādur" denilerek tercüme edilmeden geçildiği görülmektedir.

Sürûrî, kaynak metnin hastalıklarla ilgili bölümlerini tercüme ederken kendisinin yakalanmış olduğu bir hastalık söz konusu olduğunda bu hususa değinmiştir. Ağrıyan dişin çekilmesinin kaçınılmaz olduğu duruma dair kendisinin diş ağrısı sonucu kaleme aldığı bir beytine yer vermiştir. Sürûrî'nin beyti ve söz konusu beyti kaleme alış sebebi ile ilgili cümlesi şu şekildedir: "Nitekim bu faḳīr bir diş aġrısında dimiş idüm:

Beyt: Ey Sürūrī derd-i dendāna çü çāre bulmaduñ
Çāresi yoḳ bir belādur bu hemān çekmek gerek" (vr. 260a).

Dil ve İmlâ Hususiyetleri

Çalışmamızda esas nüsha olarak seçilen Ayasofya nüshası harekesiz olarak yazılmasına rağmen bu nüshada iki şekilde okunmaya müsait kelimeler ile dilde pek fazla kullanılmayan kelimeler müstensih tarafından harekelenmiştir. Söz gelimi, 6a sayfasındaki "siñir" kelimesi سِڭِر şeklinde esre ile harekelenerek kelimenin yanlış okunması engellenmiştir. Konuyla ilgili örnekler şu şekilde çoğaltılabilir: ḳuvā: قُوَى (vr. 9b); deri: دَرِى (vr. 11b); ḳoḳan: قُوقَن (vr. 38a); sigil: سِكِلّا (vr. 142b); ılıcaḳ: اِيلِجَق (vr. 302b).

Eserde bazı Farsça tamlamalar müstensih tarafından belirtilmiştir. Bu durum, genellikle tamlanan unsurunun ünlü ile bittiği tamlamalarda karşımıza çıkmaktadır. Tamlanan unsurunun sonu "a/e" şeklinde bittiği durumlarda "he (ه)"nin üzerine "hemze (ء)" işareti konularak söz konusu duruma işaret edilmiştir. Söz gelimi, 1b sayfasındaki "şehzāde-i aʿẓam ve nev-bāve-i mükerrem" terkiplerindeki tamlanan unsurlarının sonlarındaki "he (ه)" harflerinin üzerine "hemze (ء)" işareti konularak bu kelimelerin kendisinden sonra gelen kelimelerle terkip oluşturularak okunması gerektiği şu şekilde gösterilmiştir: شهزادهٔ اعظم و نوباوهٔ مكرم. Konuyla ilgili misalleri şu şekilde çoğaltmak mümkündür: Sebʿa-i seyyāre: سبعهٔ سيّاره (vr. 5a); şedīde-i ḳalīle: شديدهٔ قليله (vr. 23a); müdirre-i bāride: مدرّهٔ باردهٔ (vr. 404a). Tamlanan unsurunun "ı/i" ile bittiği durumlarda "ye (ي)"nin altına "esre ( )" harekesi konularak yukarıda bahsedilen duruma işarette bulunulmuştur. Örneğin 12a sayfasındaki "maʿānī-i cüzʾiyye" terkibindeki tamlanan unsurunun sonundaki "ye (ي)" harfinin altına esre işareti konularak bu iki kelimenin terkip olarak okunması gerektiği şu şekilde gösterilmiştir: معانِى جزئيه. Konuyla ilgili örnekleri şu şekilde çoğaltmak mümkündür: mecārī-i ḍayyıḳiyye: مجارِى ضيّقيه (vr. 23a, 339b); nevāḥī-i ḳalbde: نواحِى قلبده (vr. 518b-519a). Yukarıda bahsedilen tamlananın ünlü ile bittiği terkiplere ek olarak çok az da olsa tamlananın ünsüzle bittiği bazı terkipler de tamlananın son harfinin altına konan esre işareti ile belirtilmiştir. Söz gelimi, 15a sayfasındaki "zāʾid-i ṭabīʿī" terkibinde bu husus şu şekilde görülmektedir: زائد طبيعى. Konuyla ilgili birkaç misal daha şu şekilde getirilebilir: Beden-i insānuñ: بدن انسانك (vr. 42b); semt-i reʾse: سمتِ راسه (vr. 20b); berd-i mizācı: بردِ مزاجى (vr. 501a).

Ünlü ile biten kelimelere getirilen belirtme hâl eki (akuzatif eki), eserin tamamında "he (ه)"nin üzerine konulan hemze işareti ile gösterilmiştir. Söz gelimi, metnin 3b sayfasındaki "Fenn-i evvel müştemildür iki cümleyi." cümlesinin sonundaki "cümleyi" kelimesi جملهٔ şeklinde imla edilmiştir. Konuyla ilgili şu misalleri de getirmek mümkündür: mürekkebeyi: مركبهٔ (vr. 8b); māddeyi: مادهٔ (vr. 24b); ġarīziyyeyi: غريزيهٔ (vr. 25b); żarūriyyeyi: ضروريهٔ (vr. 43a); miʿdeyi: معدهٔ (vr. 56b); meşīmeyi: مشيمهٔ (vr. 102b).

Şedde ile okunması gereken kelimelerin üzerine genellikle şedde işaretinin ( ) konulduğu görülmektedir. Eserdeki bu tutuma şu örnekleri göstermek mümkündür: Eṭibbā: اطبّا (vr. 1b); ḳuvvet: قوّة (vr. 10b); evvel: اوّل (vr. 17b); mādde: مادّه (vr. 39b); südde: سدّه (vr. 48a); ḥiddet: حدّت (vr. 210b).

Eserin esas alınan Ayasofya 3662 numaralı nüshasında bazı imla tutarsızlıkları mevcuttur. Örneğin 38a sayfasında iki kere geçen "bulanıḳ (بولانق)" kelimesi بولانك ve بولانق şeklinde olmak üzere bir yerde "kāf (ك)" ile, bir yerde de "ḳāf (ق)" ile yazılmıştır. Söz konusu nüshada görülen imla tutarsızlıklarından biri de "yeşil" kelimesinin yazımında görülmektedir. Müstensih, 36b sayfasında "yeşil" kelimesini yazarken "ye" harfinden sonra "elif" koyarak yaşıl: ياشلر şeklinde imla etmiş, ancak 41a sayfasında aynı kelimeyi yeşil: يشل şeklinde elif koymadan yazmıştır. Yukarıdakilerin yanı sıra şu kelimelerin yazımı ile ilgili tutarsızlıkları da misal getirmek mümkündür: fā'idelanmaḳdur/fā'idelenmekdür: فائدلنمقدر (vr. 159a), فائدلنمكدر (vr. 159a).

Müstensih, kelime köklerine gelen çekim eklerini bazen kelimenin kökünden ayrı yazmayı tercih etmiştir. Söz gelimi, 5b sayfasındaki "mizācları" kelimesine getirilen çokluk eki مزاج لري şeklinde kelime kökünden ayrı yazılmıştır. Konuyla alakalı birkaç örneği şu şekilde sıralamak mümkündür: Etdür: اتدر (vr. 5b); mecārīsinde: مجاريسنده (vr. 13b); aḳvāsındandur: اقوى سندن در (vr. 54b); dimāġları: دماغلري (vr. 502a).

Sürûrî'nin kaynak metnin söz dizimini esas alarak yaptığı izahlarda zaman zaman anlatım bozukluklarına düştüğü görülmektedir. Örneğin 3b sayfasında kaynak metnin و تشتمل على اربعة اجزاء cümlesinin "Cümle-i ūlā müştemildür dört cüz'leri." şeklindeki tercümesinde görüldüğü üze-

re "cüz'" kelimesine getirilen "-ler" eki aslında gereksizdir. Ancak Sürûrî, "eczâ" kelimesinin anlamını vermek için çoğul olarak kullanmış, bu da anlatım bozukluğuna neden olmuştur.

Çalışmamızda metnini esas aldığımız nüshada müstensih tarafından tamlananın ünsüz ile bittiği bazı Farsça tamlamalarda, tamlananın sonuna "ye/ي" harfi eklendiği görülmektedir. Söz gelimi, 50b sayfasında kaynak metnin و ازالة الفكر الفاسد ibaresinin "ve fikr-i fāsidi gidermek gibi" şeklinde tercüme edildiği cümlede geçen "fikr-i fāsid" terkibi müstensih tarafından فکری فاسدی şeklinde yazılmıştır. Konuyla alakalı misalleri şu şekilde çoğaltmak mümkündür: nefes-i ʿālīden: نفسی عالیدن (vr. 292b); şarāb-ı nīlūfer: شرابی نیلوفر (vr. 303a).

METNİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN USUL

Sürûrî'nin şerhinin birçok nüshası bulunmasına rağmen Ayasofya nüshası, müellif nüshasından bir-iki ay sonra gibi kısa bir süre içerisinde yazılmış olmasından hareketle esas nüsha kabul edilmiş ve metin edisyon kritik yapılmadan tek nüsha esas alınarak hazırlanmıştır. Esas nüsha olarak seçilen Ayasofya nüshasının bazı yerlerinde kaynak metnin veya Sürûrî tarafından yapılan tercüme ve şerhlerinin bazı kelime, ibare veya cümlelerinin -unutma, atlama vb. durumlardan- metin akışı içerisinde verilmeyen kısımlarında sah kaydı düşülmüş ve söz konusu esksiklikler sayfa kenarlarında tamamlanmıştır. Çalışmamızda sayfa kenarlarında bu şekilde verilen kısımlar, metnin akıcılığının bozulmaması amacıyla metin içerisinde sah kaydı düşülen ilgili kısımda verilmiştir. Söz gelimi, 32a sayfasında "Aẓīmdür yaʿnī ʿaẓīm diyü tesmiye olınur." cümlesinden sonra sah kaydı düşülmüş ve kenarda kaynak metnin "و الناقص فيها" cümlesinin "Nāḳıṣ olan bu üçde" şeklindeki tercümesi ile kaynak metnin "هو الصغير" cümlesinin "ṣaġīrdür yaʿnī ṣaġīr diyü tesmiye olınur." şeklindeki tercümesi verilmiştir. Sayfanın kenarında verilen bu bölüm, herhangi bir açıklama, ilave bilgi vb. olmayıp doğrudan metnin bir bölümüdür. Dolayısıyla bu bölüm, çalışmamızda dipnot yerine metin içerisindeki ilgili kısımda verilmiştir. Sürûrî tarafından sayfa kenarında verilen ilave bilgiler, göndermeler, açıklamalar vb. hususlar ise dipnotta verilmiştir.

Çalışmamızda *el-Mûcez*'in ana metninin, tercümenin metniyle karıştırılmasını engellemek ve okuyucunun metni takibini kolaylaştırmak amacıyla *el-Mûcez*'in orijinal cümleleri parantez içerisinde, Sürûrî'nin tercüme ve şerhinin cümleleri ise parantezden sonra verilmiştir.

Metin içindeki anlam eksikliklerini gidermek için tarafımızca eklenen harf, hece, ek veya sözcükler köşeli parantez "[]" içerisinde gösterilmiştir. Buna ek olarak eserin sayfa numaraları da köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

Metne noktalama işaretleri eklenmiş ve aynı zamanda büyük-küçük harf ayrımı yapılmıştır.

Müstensih, metnin bazı kısımlarında "aleyhi's-selām" ifadesini "م،ع" ve "حينئذ" ifadesini "ح" şeklinde kısaltarak yazmasına rağmen çalışmamızda bu ifadeler kısaltma yapılmadan yazılmıştır.

Metinde yer alan âyetlerin manası, sûre ve ayet numaraları dipnotta verilmiştir. Aynı şekilde, metinde yer alan hadislerin de kaynakları tespit edilerek Türkçe manaları dipnotta verilmiştir. Sayfa kenarlarında yer alan ayet ve hadisler ise çalışmamızda dipnotta verildiğinden bu ayet ve hadislerin manaları ayet ve hadislerin hemen yanında parantez "()" içerisinde verilmiştir.

Metinde kırmızı mürekkepli kalemle yazılan konu başlıkları, okuyucuya metnin takibinde kolaylık sağlaması amacıyla çalışmamızda koyu punto ile yazılmıştır.

el-Mûcez'in ana metni, esas alınan Ayasofya 3662 numaralı nüshadaki şekli ile çalışmaya dâhil edilmiş, ihtiyaç duyulan durumlarda başta Fatih 3542 numarada kayıtlı nüsha olmak üzere diğer nüshalara müracaat edilmiştir.

METİN

ŞERH-İ MÛCEZ FİʼT-TIBB

GELİBOLULU SÜRÛRÎ

[1b]

Bismillāhirraḥmānirraḥīm

Ḥamd olsun ol Allāh'a ki her dā'a devā ḳıldı
Şükr olsun o Şāfī'ye ki çoḳ dürlü ġıdā ḳıldı

Daḫi ṣalavāt ola Resūline anuñ kim
Aṣḥābı vü āli ile her derde şifā ḳıldı

Ammā baʿd bu bende-i faḳīr Sürūrī-i ḥaḳīr ol zamānda ki şehzāde-i aʿẓam ve nev-bāve-i mükerrem, zübde-i sülāletü's-selāṭīn, ʿumde-i netāyi-cü'l-ḫavāḳīn, semiyy-i efḍalü'l-verā, Ḥażret-i Sulṭān Muṣṭafā[1] طال بقاه و نال منـاه[2] ʿatebe-i ʿaliyyesinde ve südde-i seniyyesinde ʿubūdiyyet ve ḫidmetde belki maḳarr-ı siyādetde idüm. İttifāḳan bir gün ol bāb-ı saʿādet-me'āb ve dergāh-ı siyādet-iyāb eṭibbāsından bir ṭabīb-i ḥāẕıḳ ve refīḳ-i ṣādıḳ şücāʿ-ı meydān-ı ʿilāc ve dilīr-i taṣḥīḥ-i mizāc bu faḳīr ḥużūrına gelüp bu vechile taḳrīr-i merām ḳılup eyitdi ki: "Metn-i *Mūcez* Türkī dil ile tercüme ḳılınsa ve rūşen ʿibārātla şerḥ ü beyān olınsa nefʿi ʿāmm ve kerem-i tāmm olurdı." diyüp ve ol nūr-ı ḥadeḳa-i salṭanat ve nūr-ı **[2a]** ḥadīḳa-i devlet bu ʿilmden maḥẓūẓ ve ḫāṭır-ı ʿāṭırında bu maʿnā melḥūẓ idügin fehm idüp bu emre şürūʿ ve ibtidā ḳıldum.

Ammā evvelā bilgil ki her ʿilmüñ māhiyyetin ve mevżūʿın bilmek gerekdür. İmdi ʿilm-i ṭıbbuñ māhiyyetin ve mevżūʿın ve ġāyetin bilmek lāzımdur. Pes ṭıbb luġatda siḥre ve ʿādete ve ıṣlāḥa ve mahārete ıṭlāḳ olınur. Ve ıṣṭılāḥda علم بقوانين يعرف منها أحوال بدن الانسان من جهة الصحة و المرض لحفظ الصحة الحاصلة واسترداد الزائلة yaʿnī ṭıbb bir ʿilmdür ki bunuñ ḳāʿidelerinden bilinür beden-i insānuñ aḥvāli ṣıḥḥat ve maraż cihetinden ṣıḥḥat-ı ḥāṣılanuñ ḥıfẓı ve giden ṣıḥḥatüñ getürmesi içün. Pes bundan maʿlūm oldı ki ʿilm-i ṭıbbuñ mevżūʿı beden-i insāndur ṣıḥḥat ve maraż cihetinden ve ġāyeti ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat-ı ḥāṣıla ve istirdād-ı ṣıḥḥat-ı zā'iledür. Çünki bunlar maʿlūm oldı. Şimden girü metne şürūʿ idelüm.

---

1 Ḥażret-i Sulṭān Muṣṭafā: Çalışmamızda esas nüsha seçtiğimiz Ayasofya nüshasında "Ḥażret" kelimesinden sonra gelen "Sulṭān Muṣṭafā" kısmının üstü siyah mürekkepli kalemle karartıldığı için bu kısım diğer nüshalardaki şekliyle çalışmaya dâhil edilmiştir.

2 "Ömrü uzun ve bahtı açık olsun."

(قال الشيخ الامام) Uyılan kimesne didi. (الحبر) Ḥā'nuñ fetḥi ve kesri luġatdur, maʿnāsı ʿālim kişi, (الهمام) ulu kişi, (قدوة العلماء) ʿālimlerüñ uyduġı kimesne, (الحكماء فريد دهره **[2b]** رئيس) zamānınuñ bir dānesi, (و وحيد عصره) evvelki gibidür. (ابو الحسن) Muṣannifüñ künyetidür (علاء الدين) ʿAlī muṣannifüñ adıdur (ابن ابى الحزم) babasınuñ künyetidür [1](القرشي) ṣıfat-ı nisbiyyesidür (المتطبب) mübālaġa ile ṭıbb bilicidür (قدس الله روحه) Allāh anuñ rūḥını pāk ḳılsun. Ekṣer nüsḫada dībāce bu vechle bulundı. Ẓāhir budur ki şākirdlerinden vāḳiʿ olmışdur, muṣannif kendü nefsini midḥat itmiş degüldür. Ve baʿżı nüsḫada dībāce böyle vāḳiʿ olmış: (بعد حمد الله عز و جل و الصلوة على انبيائه خصوصا على اكملهم محمد و آله و اصحابه الطاهرين) Bu nüsḫada ḥamd ve taṣliye ṣarīḥ meẕkūr olmışdur. (فقد رتبت هذا الكتاب) Taḥḳīḳan ben tertīb eyledüm bu kitābı (على اربعة فنون) dört fenn üzere.

(الفن الاول فى قواعد جزئي الطب) Evvelki fenn ṭıbbuñ iki cüz'lerinüñ ḳāʿideleri beyānındadur. (اعني علميه و عمليه) İki cüz'den dilerin ṭıbbuñ ʿilmiyyesin ki ʿilm-i mücerred murād olur ve ʿameliyyesin ki keyfiyyet-i ʿamele müteʿallıḳ olan ʿilmdür. (بقول كلي) Yaʿnī ol ḳāʿideler muṭlaḳ ve şāmil ola niçe ḳāʿide**[3a]**leri.

(الفن الثاني فى الادوية و الاغدية المفردة و المركبة) İkinci fenn devālar ve ġıdālar beyānındadur ki ol devālar ve ġıdālar müfred olalar yalñuz zencebīl ve yalñuz etmek gibi, yā mürekkeb olalar zencebīl ile ḳaranfil ve etmek ile et gibi.[2]

(الفن الثالث فى الامراض المختصة بعضو و عضو و اسبابها و علاماتها و معالجتها) Üçünci fenn her bir ʿużva muḫtaṣṣ olan marażlar ve sebebleri ve ʿalāmetleri ve muʿāleceleri beyānındadur.

(الفن الرابع فى الامراض التى لاتختص بعضو دون آخر و اسبابها و علامتها و معالجاتها) Dördünci fenn bir ʿużva muḫtaṣṣ olmayan marażlar beyānındadur, gerek cemīʿ aʿżāya ʿāmm ola ḥummā gibi yā her bir ʿużvda ḥādiṯ olmaḳ cā'iz ola şiş gibi ve teferruḳ-ı ittiṣāl gibi. Ve bu marażlaruñ sebebleri ve ʿalāmetleri ve muʿāleceleri beyānındadur.

---

1 Derkenar: Ḳareş bir ḳaryenüñ ismidür Şām ḳurbında.

2 Derkenar: Fenn-i ṣānīde aġdiye-i mürekkebe ẕikr olınmış degüldür, illā meger terkīb-i ṭabīʿī murād olına.

(و التزمت فيه) Ben iltizām eyledüm bu kitābda (مراعات المشهور) meş-hūr riʿāyeti[1] (فى امر المعالجات) muʿāleceler emrinde (من الادوية و الاغذية) devālardan ve ġıdālardan muʿālecātı beyāndur. (و من قوانين الاستفراغات و غيرها) Daḫi istifrāġāt **[3b]** ḳānūnlar[ın]dan ve ġayrıdan, bu daḫi muʿālecātı beyāndur. Zīrā muʿālece üç nesne ile olur: Biri edviye ve aġdiyedür, biri esbāb-ı sitte-i żarūriyyede taṣarrufdur ki istifrāġ andandur, biri ʿamel-i yeddür. (و انا اسأل الله التوفيق) Ben Allāh'dan tevfīḳ dilerin. (و العصمة) Daḫi ḫaṭādan ṣaḳlamaḳ dilerin. (و التمس من الاصدقاء) Daḫi dostlardan iltimās iderin. (ان يعفوا الزلل) Yaʿnī ḫaṭāyı ʿafv ideler. (و يسدوا الخلل) Daḫi ḫaleli berkideler yaʿnī ıṣlāḥ eyleyeler.

[Fenn-i Evvel]

(الفن الاول يشتمل على جملتين) Fenn-i evvel müştemildür iki cümleyi. (الجملة الاولى فى قواعد الجزء النظري من الطب) Cümle-i ūlā cüzʾ-i naẓarī yaʿnī cüzʾ-i ʿilmī ḳāʿideleri beyānındadur ṭıbdan. (و تشتمل على اربعة اجزاء) Cümle-i ūlā müştemildür dört cüzʾleri. (الجزء الاول فى الامور الطبيعية بقول كلي) Cüzʾ-i evvel umūr-ı ṭabīʿiyye beyānındadur ḳavl-i küllī ile ki her şaḫṣa ve her maraża ve her vaḳte şāmil ola.

(فنقول الطب ينقسم الى جزء نظري و الى جزء عملي) İmdi biz diyevüz ṭıbb münḳasım olur cüzʾ-i naẓarīye yaʿnī ḳısm-ı ʿilmīye ve cüzʾ-i ʿamelīye.[2] (و كلاهما علم و نظر) **[4a]** Bu kelām cevāb-ı suʾāle işāretdür. Suʾālüñ taḳrīr[i] budur ki ʿilm-i ṭıbb naẓarīye ve ʿamelīye münḳasım olmaḳ cāʾiz degüldür. Zīrā ʿamele ʿilm ıṭlāḳ olınmaz. Cevābuñ ṭaḳrīri budur ki iki ḳısm bile ʿilmdür. Ḳısm-ı evvel ʿilm idügi ẓāhirdür ki mücerred ʿilm murāddur. Meṣelā الاخلاط اربعة و الارواح ثلثة gibi. Ammā ḳısm-ı ṣānī ʿilm idügi oldur ki bundan murād keyfiyyet-i ʿamele müteʿallıḳ olan ʿilmdür علاج الحمى بالتبريد gibi nefs-i ʿamel degüldür.

(و النظري اجزؤه اربعة) Naẓarīnüñ eczāʾiyyeti dörtdür. (العلم بالامور الطبيعية) Biri umūr-ı ṭabīʿiyyeye ʿilmdür. (و العلم باحوال بدن الانسان) Biri beden-i insān aḥvāline ʿilmdür. (و العلم بالاسباب) Biri esbāba ʿilmdür. (و العلم بالدلائل) Biri delāʾile ʿilmdür.

1 Derkenar: Yaʿnī bu kitābda meşhūr olanları iḫtiyār itdüm. Zīrā açuḳ tecrübe olınmışdur, iʿtimād aña ziyādedür.

2 Derkenar: Bu taḳsīm ʿilm-i ṭıbbuñ maʿlūmātı iʿtibār[ı] iledür.

(و الامور الطبيعية سبعة) Ṭabīʿata mensūb olan emrler yididür. (احدها الاركان) Ol yidinüñ biri erkāndur. (و هي اربعة) Erkān dörtdür. (النار) Biri nārdur. (و هي حارة يابسة) Bu nār ıssıdur, ḳurıdur. (و الهواء) Biri hevādur. (و هو حار رطب) Bu hevā ıssıdur, yaşdur. (و الماء) Biri ṣudur. (و هو بارد رطب) **[4b]** Bu ṣu ṣovuḳdur, yaşdur. (و الارض) Biri yirdür. (و هي باردة يابسة) Bu yir ṣovuḳdur, ḳurıdur. (و ثانيها المزاج) Ol yidinüñ ikincisi mizācdur.[1] (و اقسامه تسعة) Mizācuñ aḳsāmı ṭoḳuzdur. (معتدل) Biri muʿtedildür.[2] (ليس مشتقا من التعادل الذى هو التكافؤ) Teʿādülden müştaḳ degüldür ki ol tevāfuḳ maʿnāsınadur. (و ذلك لاوجود له) Bu maʿnāya muʿtedilüñ vücūdı yoḳdur.[3] (بل من العدل فى القسمة) Belki müştaḳdur ḳısmetde ʿadlden. (و غير معتدل) İʿtidālden ḫāric olandur.[4] (و هو اما مفرد) Ve ol yā müfreddür. (و هو اربعة) Bu dörtdür. (حار و بارد و رطب و يابس) Bu dört ḳısm keyfiyyet-i vāḥidede iʿtidālden ḫurūc olandur.[5] (و اما مركب) Yā mürekkebdür. (و هو اربعة) Bu da dörtdür. (حار رطب و حار يابس و بارد رطب و بارد يابس) Bu dört ḳısm fāʿiliyyetinüñ ve münfaʿiliyyetinüñ nisbeti taġayyüri ile olur. (و اعدل الامزجة) Yaʿnī mizāclaruñ iʿtidāl-i ḥaḳīḳīye aḳrebi (مزاج الانسان) insān mizācıdur.[6] Anuñçün nefs-i nāṭıḳa aña müteʿallıḳ olmışdur. (و اعدل اصنافه[7]) **[5a]** İnsān aṣnāfınuñ iʿtidāl-i ḥaḳīḳīye aḳrebi (سكان خط الاستواء) ḫaṭṭ-ı istivānuñ nevāḥīsi sākinleridür, Serendīb gibi.[8] (ثم سكان الاقليم الرابع) Andan ṣoñra iḳlīm-i rābiʿ sākinleridür. Bilgil ki ʿarż-ı maʿmūreyi kevākib-i sebʿa-i seyyāre ʿadedince yidi iḳlīme taḳsīm itmişlerdür. Evvelki iḳlīm Zuḥal'e mensūbdur ki ol bilād-ı Hind'dür. İkinci iḳlīm Müşterī'ye mensūbdur ki ol bilād-ı Çīn'dür.[9]

---

1 Derkenar: Aṣlda mizāc iḫṭilāṭa dirler. Vaḳtā ki iḫṭilāṭ erkānla keyfiyyet-i maḥṣūṣa ḥāṣıl oldı ise aña mizāc didiler. تسمية للمسبب باسم السبب

2 Derkenar: Biri muʿtedil, sekizi ġayr-ı muʿtedil.

3 Derkenar: Zīrā teżādd-ı ḥaḳīḳī ile eżdād olan ʿanāṣır bir yirde cemʿ olmaḳ mümteniʿdür. Bu ḳandan ki bunlaruñ ictimāʿından mizāc ḥāṣıl ola ve illā şey'-i vāḥid zamān-ı vāḥide emkine-i erbaʿada mütemekkin olmaḳ lāzım gelür.

4 Derkenar: Yaʿnī her mürekkeb içün mizāc ḥāṣıl ola kim ol aña aṣlaḥ-ı emzice ola ki andan efʿāl-i meslūbe ḥāṣıl ola.

5 Derkenar: Meşelā iʿtidālden ziyāde yalñuz ḥarāretde olan ḥārdur.

6 Derkenar: Bu aʿdel-i envāʿı beyāndur.

7 Derkenar: Bu aʿdel-i aṣnāfı beyāndur.

8 Derkenar: Anda her vaḳt gice ve gündüz berāber ve yaz ve ḳış müsāvī ve müddetleri bir buçuḳ ay alur ve anda fuṣūl sekizdür.

9 Derkenar: Su'āl olınursa enbiyā aʿdel-i insāndur, şeref-i nefsleri buña şāhiddür, öyleye anlar bu iki iḳlīmden gerek idi; biz eyidürüz: Anlaruñ iʿtidāli esbāb-ı semāviyye içündür. Eger ol iki iḳlīmden olsalar ḳāṣırlar anlaruñ mü'eyyed min-ʿindillāh idügin bilmeyüp ol iki iḳlīme nisbet iderlerdi.

Üçünci iḳlīm Mirrīḫ'e mensūbdur ki ol bilād-ı Türk'dür.[1] Dördünci iḳlīm Şems'e mensūbdur ki ol bilād-ı Ḫorāsān'dur. Beşinci iḳlīm Zühre'ye mensūbdur ki ol bilād-ı Māverā'ü'n-nehr['dür]. Altıncı iḳlīm 'Uṭārid'e mensūbdur ki ol bilād-ı Rūm'dur. Yidinci iḳlīm Ḳamer'e mensūbdur ki ol bilād-ı Belḫ'dür. (و الشبان اعدل[2]) Yigitler iʿtidāl-i ḥaḳīḳīye aḳrebdür.[3] (و الصبيان يساويهم فى الحرارة لكنهم ارطب) Oġlancuḳlar berāberdür yigitlere ḥarāretde, lākin oġlancuḳlaruñ ruṭūbeti ziyādedür. (فلذلك حرارتهم اليبن) Anuñçün oġlancuḳlar ḥarāreti yumuşaḳ ve yavaş olur.[4] (و حرارة الشبان احد) Yigitler ḥarāreti iti **[5b]** ve ziyāde olur. (و الكهل و الشيخ) Orta yaşlu ve ḳoca (باردان يابسان) yaʿnī bunlaruñ mizācları bārid ve yābisdür. (و الشيخ ارطب) Yaʿnī ḳoca mizācı ruṭūbetde ziyādedür.[5] (بالرطوبة الغريبة البالة) Yaʿnī ruṭūbet-i ġarīziyye ve aṣliyye ile degüldür.

(و اعدل الاعضاء) Aʿżānuñ iʿtidāle aḳrebi[6] (جلد انملة السبابة) şehādet barmağınuñ ucı derisidür. (ثم جلد الانامل الباقية) Andan ṣoñra bāḳī barmaḳlaruñ ucı derisidür.[7] (ثم جلد الراحة) Andan ṣoñra elüñ içi derisidür. (ثم جلد الكف) Andan ṣoñra el ayası derisidür. (ثم جلد اليد) Andan ṣoñra el derisidür. (ثم الجلد مطلقا) Andan ṣoñra muṭlaḳā deridür. (و احرها) Aʿżānuñ ziyāde ıssı olanı (القلب) yürekdür. (ثم الكبد) Andan ṣoñra cigerdür. (ثم اللحم) Andan ṣoñra etdür. (و ابردها) Aʿżānuñ ziyāde ṣovuġı (الشعر[8]) ḳıldur. (ثم العظم) Andan ṣoñra kemükdür. (ثم الغضروف) Andan ṣoñra yumuşaḳ süñük ki kemürdek dirler. (ثم الرباط) Andan ṣoñra ribāṭ ki kemükden biter. (ثم العصب) Andan ṣoñra **[6a]** siñirdür. (ثم النخاع) Andan ṣoñra arḳa içinde olan aḳ tel[dür]. (ثم الدماغ) Andan ṣoñra dimāġdur. (و ارطبها) Aʿżānuñ

1 Derkenar: Māçīn didükleri vilāyetdür.

2 Derkenar: Bu aʿdel-i eṣḥāṣı beyāndur.

3 Derkenar: Bilgil ki Benī Ādem ana raḥminde iken cenīn dirler. Doġıcaḳ ṭıfl dirler. Çün durmaġa ve yürimege ḳādir ola, ṣabī dirler. Bülūġa ḳarīb olıcaḳ mürāhiḳ dirler. Bāliġ olduḳdan ṣoñra şāb yaʿnī yigit dirler otuz beş ve ḳırḳa varınca, andan ṣoñra kehl dirler altmışa varınca, andan ṣoñra şeyḫ yaʿnī ḳoca dirler āḫir ʿömrine varınca.

4 Derkenar: Bu iki ḥarāretüñ miṣāli ḥammāmuñ ṣuyı ve ṭaşı ḥarāretidür ki ikisi bir āteşle ḳızar; ammā ṣuyuñ ḥarāreti yumuşaḳ olur ruṭūbeti içün, ṭaşuñ ḥarāreti iti olur yübūseti içün.

5 Derkenar: Ḳocanuñ ruṭūbeti ḳurı aġacuñ ṣuda ışlanup yaş olduġı gibidür.

6 Derkenar: Bu aʿdel-i aʿżāyı beyāndur.

7 Derkenar: Suʾāl olınursa deri aʿdel-i aʿżā olıcaḳ öyleye reʾīs-i aʿżā ve eşref gerek idi. Maʿa-haẕā reʾīs-i aʿżā ḳalb ve dimāġ ve şerīf-i aʿżā miʿde ve kilyedür. Biz cevāb virürüz ki: Bunlaruñ reʾīs ve şerīf olduġı, nefsüñ altı olduḳları içündür. Deri alt olmaduġı içün reʾīs ve şerīf ıṭlāḳ olınmaz.

8 Derkenar: Baʿżı nüsḫada الشعر ẕikr olınmayup anuñ yirine العظم ẕikr olınmışdur. Ammā bu faḳīr iḫtiyār itdügüm metn evlādur.

ziyāde raṭb olanı (السمين) şerḥa yaġdur. (ثم الشحم) Andan ṣoñra iç yaġıdur. (ثم اللحم الرخو) Andan ṣoñra geñşek etdür.[1] (ثم الدماغ) Andan ṣoñra dimāġdur. (ثم النخاع و ايبسها[2]) Aʿżānuñ ziyāde yābis olanı (الشعر) ḳıldur.

(ثم العظم ثم الغضروف ثم الرباط ثم العصب و ثالثها) Umūr-ı ṭabīʿiyyenüñ üçüncisi (الاخلاط و هي اربعة) ve bu aḫlāṭ dörtdür. (افضلها الدم) Aḫlāṭuñ eyüsi ḳandur. (و هو حار رطب) Ve ḳan ıssıdur, yaşdur. (فائدته) Ḳanuñ fāʾidesi (تغذية البدن) bedeni ġıẓālendürmek yaʿnī bedel-i mā-yeteḥallel olmaḳdur. (و الطبيعي منه احمر) Ṭabīʿī olan ḳandan ḳızıl olandur. (لا نتن له) Anuñ ʿufūneti olmaya. (معتدل القوام حلو) Ḳıvām muʿtedil olup ṭatlu ola. (و غير الطبيعي ما خالف ذلك) Ġayr-ı ṭabīʿī olan buña muḫālif olandur (لونا) levn cihetinden[3] (او رايحة) yā rāyiḥa cihetinden[4] (او طعما) yā dad cihetinden[5] (او قواما) yā ḳıvām cihetinden[6] **[6b]** (ثم البلغم) Andan ṣoñra balġamdur. (و هو بارد رطب فائدته) Balġamuñ fāʾidesi (ان يستحيل دما) ḳana dönmekdür (اذا فقد البدن الغداء) ḳaçan beden ġıdāyı yitürse. (و ان يرطب الاعضاء) Daḫi aʿżāya ruṭūbet virmekdür (فلا تجففها الحركة) tā ki aʿżāyı ḥareket ḳurutmaya. (و ان يدخل فى تغذية مثل الدماغ) Daḫi dimāġ miṣillinüñ ġıdālandurmasında dāḫil olmaḳdur. Ve balġam daḫi iki ḳısmdur. (و الطبيعي منه) Balġamdan ṭabīʿī olan (ماقارب الاستحالة الى الدموية) ḳana dönmege ḳarīb olandur. (و غير الطبيعي) Ġayr-ı ṭabīʿī ḳana dönmege baʿīd olandur.[7] (اما من جهة الطعم) Yā dad cihetinden (كالمالح) ṭuzlu balġam gibi (و يميل الى الحرارة و اليبس) ḥarārete ve yübūsete māʾil olur. (و الحامض) Daḫi ekşi balġam gibi (و يميل الى البرودة و اليبس) bürūdete ve yübūsete māʾil olur. (Daḫi dadsuz balġam gibi)[8]. (و هو خالص البرد كثير الفجاجة) و المسيخ[9] bu balġam-ı mesīḫ ḫāliṣ ṣovuḳ ve ziyāde ḫāmdur. (و العفص) Daḫi kekre balġam gibi (يميل الى البرودة و اليبس) bürūdete ve yübūsete māʾil olur. **[7a]**

1 Derkenar: Ḫuşyeteyn gibi ve meme gibi.

2 Derkenar: Ekşer nüsḫada böyle vāḳiʿ olmışdur. Ammā baʿżı nüsḫada السمين ثم الشحم ثم الدماغ ثم النخاع ثم اللحم الرخو vāḳiʿ olmış. Bu nüsḫa *Ḳānūn*'a muvāfiḳ ve ḳavāʿid-i ṭıbba münāsibdür.

3 Derkenar: Yaʿnī ḳara ola.

4 Derkenar: Yaʿnī ʿufūneti ola.

5 Derkenar: Yaʿnī ṭatlu olmaya.

6 Derkenar: Yaʿnī muʿtedil olmaya, yā ġāyetde raḳīḳ ola yā ġāyetde ġalīẓ ola.

7 Derkenar: Ġayr-ı ṭabīʿī oldugı ṭaʿm muʿtedilden çıḳdugı içün ola.

8 Derkenar: Eger suʾāl olınursa balġam ḥod bārid ve raṭbdur, nitekim kendüsi beyān itdi; biz eyidürüz: Balġam bārid-i raṭb oldugı sāʾir aḫlāṭa nisbetdür. Bunda ḥarārete ve yübūsete māʾil olur didügi balġamuñ bāḳī aḳsāmına nisbetdür.

9 Derkenar: Mesīḫ ve tefeh añla dirler ki anda dad olmaya.

[1](و اما من جهة القوام) Yā ḳıvām cihetinden (كالرقيق جدا) ziyāde ince olan gibi (المائئ) buña mā'ī dirler. (و الغليظ جدا) Ziyāde ġalīẓ olan gibi (الجصى) buña caṣṣī dirler. (و المختلف القوام) Daḫi muḫtelifü'l-ḳıvām gibi baʿżı ġalīẓ ve baʿżı raḳīḳ ola (الخام و المخاطى) buña ḫām ve muḫāṭī dirler.[2] ([3]ثم الصفراء) Andan ṣoñra ṣafrādur. (و هي حارة يابسة فائدتها تلطيف الدم) Ṣafrā ḥārr-ı yābis-dür ve fā'idesi ḳan laṭīf itmekdür. (و تنفيذه) Daḫi ḳanı mesālik-i ḍayyıḳaya geçürmekdür. (و ان تدخل فى تغذية مثل الرية) Daḫi öyken miṣillinüñ ġıdālan-durmasında dāḫil olmaḳdur. (و ان ينصب جزء منها الى الامعاء فيغسلها من الثفل و البلغم اللزج) Daḫi andan bir miḳdār baġırsaḳlara dökülüp anları ṣüflden ve balġam-ı lezicden pāk itmekdür. (و طبيعي منها احمر ناصع) Ṭabīʿī ṣafrā aḥ-mer-i ḫāliṣdür. (خفيف حاد) Ḫafīfdür ġayrı eczāya nisbet, ḥāddür. (و غير الطبيعي) Ġayr-ı ṭabīʿī olan (اما لاختلاطه بالبلغم الغليظ) yā balġam-ı ġalīẓe iḫtilāṭı içündür ([4]و هو المحي) buña muḥḥī dirler.[5] (او الرقيق) Yā balġam-ı **[7b]** raḳīḳa iḫtilāṭı içündür (و هو المرة الصفراء) buña mirre-i ṣafrā dirler. (او السوداء الاحتراقية) Yā sevdā-yı iḥtirāḳiyyeye iḫtilāṭı içündür (و هو الصفراء المحترقة) buña ṣafrā-yı muḥteriḳa dirler. (او لاحتراقه فى نفسه) Yā ṭabīʿī olan kendü nefsinde iḥtirāḳı içün[6] (و هو الكراثي و الزنجاري) buña kürrāṣī[7] ve zencārī[8] dirler. (والاحتراق فى الزنجاري اقوى) İḥtirāḳ zencārīde aḳvādur. (فلذلك يشبه السموم) Anuñçün zencārī zehrlere beñzer. (ثم السوداء) Andan ṣoñra sevdādur. (و هي باردة يابسة فائدتها) Sevdā bārid ve yābisdür. Bunuñ fā'idesi (افادة الدم غلظا و متانة) ḳana ġılẓet ve muḥkemlik virmekdür. (و ان يدخل فى تغذية مثل العظام) Daḫi kemük miṣillinüñ ġıdālandurmasında dāḫil olmaḳdur. (و ان ينصب جزء منها الى فم المعدة فينبه على الجوع و يحرك الشهوة) Daḫi sevdādan bir miḳdār miʿde aġzına dökülüp açlıġa tenbīh itmek ve şehveti taḥrīk itmekdür. (و الطبيعي منها دردي الدم) Ṭabīʿī olan sevdādan ḳanuñ posasıdur. (و غير الطبيعي يحدث من **[8a]** احتراق اي خلط كان حتى السوداء نفسها) Ġayr-ı ṭabīʿī her ḫılṭuñ iḥtirāḳından ḥādiṯ olur, ḥattā sevdānuñ nefsinüñ iḥtirāḳından bile.

---

1 Derkenar: اما من جهة الطعم didügi ḳavline maʿṭūfdur. Yaʿnī ġayr-ı ṭabīʿī olduġı, ḳıvām-ı muʿtedilden çıḳduġı içün ola.

2 Derkenar: Ḫām didükleri nuḍcı olmaduġı içündür ve muḫāṭī didükleri sümüge müşābih olduġı içündür.

3 Derkenar: ثم البلغم didügi ḳavline maʿṭūfdur.

4 Derkenar: Muḥḥ ḥā-yı mühmele ile yumurda ṣarusına dirler.

5 Derkenar: Yumurda ṣarusına beñzedügi içün muḥḥī dirler.

6 Derkenar: İḥtirāḳ ḥarāret-i ġarībe sebebi ile olur.

7 Derkenar: Kürrāṣa yaʿnī pırasaya beñzedügi içün.

8 Derkenar: Zencāra beñzedügi içün.

(و رابعها) Umūr-ı ṭabīʿiyyenüñ dördüncüsi (الاعضاء) eczāʾ-i bedendür. (منها مفردة) Aʿżādan baʿżı müfrededür. (كالعظم و الغضروف و الرباط و العصب) Bunlar yuḳaruda beyān olınmışdur. (و الوتر) Bu bir ʿużvdur ki siñire beñzer. (والغشاء) Bu bir ʿużv-ı raḳīḳdür ki örtmek şānından ola. (و اللحم و السمين و الشحم) Bunlar da yuḳaruda maʿlūm olmışdur. (و الشرايين) Cemʿ-i şiryān, ol ṭamarlardur ki ḳalbden biter. (و الاوردة) Cemʿ-i verīddür, şol ṭamarlardur ki cigerden biter. (و كلها يحدث من المني) Aʿżā-yı meẕkūrenüñ cemīʿsi atanuñ ve ananuñ menīsinden ḥādiṯ olur. (الا اللحم فانه يتولد من متين الدم) İllā et degül, zīrā ol ḳanuñ ġalīẓinden mütevellid olur. (و يعقده الحر) Anı ısı baġlar. (و الا السمين و الشحم) Ve illā iç yaġı ve şerḥa yaġ[ı] degül. (فانهما يتولدان من مائية الدم) Anlar ḳanuñ māʾiyyetinden mütevellid olurlar. **[8b]** (و يعقدهما البرد) Bunları ṣovuḳ baġlar. (و لذلك يحلهما الحر) Bunları ṣovuḳ ʿaḳd itdügi içün ıssı eridür. (و منها) Aʿżādan baʿżı (مركبة تركيبا اوليا) mürekkebdür terkīb-i evveli ile (كالعضل) ʿaḍal gibi ki ʿaḍalenüñ cemʿidür ki bu mürekkebdür ʿaṣabdan ve ribāṭdan ve laḥmdan ve ġışādan. (او ثانيا) Yaʿnī ṯāniyen aʿżā-yı müfrededen mürekkeb ola (كالعين) göz gibi. Bunuñ terkībi ʿaḍaldandur ki mürekkebdür aʿżā-yı müfrededen. (او ثالثا) Yaʿnī ṯāliṯen aʿżā-yı müfrededen mürekkeb ola (كالوجه) yüz gibi ki mürekkebdür gözden ve burundan ve aġızdan ve yañaḳdan.[1] ([2]او رابعا) Yaʿnī rābiʿan aʿżā-yı müfrededen mürekkeb olan. ([3]كالرأس مثلا) Bilgil ki muṣannif aʿżā-yı mürekkebeyi ẕikr idüp baʿdehū aʿżā-yı reʾīseye ve ġayr-ı reʾīseye taḳsīm itmek dileyüp didi ki (و من الاعضاء المركبة اعضاء رئيسة) aʿżā-yı mürekkebeden baʿżıdur aʿżā-yı reʾīse.[4] (اي مبداء و اصل لقوى ضرورية) Yaʿnī mebdeʾ ve aṣl olan ḳuvā-yı żarūriyyeye[5] (اما بحسب بقاء الشخص) yā şaḥṣuñ beḳāsı ḥasebi iledür (و هي ثلثة القلب[6]) **[9a]** Bu üçdür. Biri ḳalbdür. (و يخدمه الشرايين) Ḳalbe ḫidmet ider şerāyīn.[7] (و الدماغ) Biri dimāġdur.[8] (و يخدمه العصب) Dimāġa ʿaṣab ḫidmet ider. ([9]و الكبد) Biri cigerdür. (و يخدمه الاوردة) Cigere verīdler ḫidmet ider.

1 Derkenar: Bu mürekkebdür yüzden ve ḳulaḳdan ve dimāġdan.
2 Derkenar: Baʿżı nüsḫada او رابعا lafẓı vāḳiʿ olmayup ثم الرأس vāḳiʿ olmış.
3 Derkenar: مثلا didügi işāretdür ki bu terkīb ki ẕikr itdi, terkīb-i iʿtibārīdür.
4 Derkenar: ʿUżv-ı reʾīs oldur ki mebdeʾ-i fāʿili mā-ḳabli ola rūḥa ki ḥāmildür şol ḳuvāya ki muḥtācun ileyhdür beḳā-yı şaḥṣda yā beḳā-yı nevʿde.
5 Derkenar: Ol ḳuvā yā ḥayvāniyyedür yā nefsāniyyedür yā ṭabīʿiyyedür.
6 Derkenar: Ḳalb mebdeʾ-i ḳuvve-i ḥayātdur.
7 Derkenar: Bunlaruñ ḳalbe ḫidmeti ḫidmet-i mü'eddiyedür.
8 Derkenar: Dimāġ mebdeʾ-i ḳuvvet-i ḥiss ü ḥareketdür.
9 Derkenar: Kebid mebdeʾ-i ḳuvvet-i taġziyedür.

(و اما بحسب النوع) Yā nevʿüñ beḳāsı ḥasebi iledür. (و هي هذه الثلثة و الانثيان) Ol bu üçdür. Daḫi ḫuṣyetāndur. (و يخدمهما مجرى المني الى مستقره) Ḫuṣyetāna ḫidmet ider menīnüñ müstaḳarrına mecrāsı.

(و خامسها الارواح) Umūr-ı ṭabīʿiyyenüñ beşincisi ervāḥdur. (و لا نعني بها النفس) Biz [e]rvāḥla nefs dilemezüz. (كما يراد بها فى الكتب الالهية) Nitekim anuñla dilenür Kütüb-i İlāhiyye'de. (بل نعني بها اجساما لطيفة بخارية تتكون من لطافة الاخلاط) Belki dilerüz ervāḥla ecsām-ı laṭīfe-i buḫāriyyeyi ki ḥāṣıl olur aḫlāṭuñ laṭīfi[n]den. (كتكون الاعضاء عن كثافتها) Aʿżā ḥāṣıl olduġı gibi aḫlāṭuñ keṯīfinden (و الارواح هي الحاملة للقوي) rūḥlar getürür ḳuvāyı yaʿnī rūḥlar ḳuvānuñ maḥallidür. (فلذلك) Rūḥlar ḳuvānuñ ḥāmili ve maḥalli **[9b]** olduġı içün (اصنافها كاصنافها) ervāḥuñ ṣınıfları ḳuvānuñ ṣınıfları gibidür.[1]

(و سادسها القوي) Umūr-ı ṭabīʿiyyenüñ altıncısı ḳuvādur. (و هي ثلثة اجناس) Ḳuvā üç cinsdür.[2] (احدها القوي الطبيعية) Ol üç cinsüñ birisi ḳuvā-yı ṭabīʿiyyedür. (فمنها متصرفة) Ol ḳuvādan baʿżı ġıdāda mutaṣarrıfdur. (لاجل الشخص) Yaʿnī şaḫṣuñ beḳāsı içün (و ذلك اما لتغذيته) ol taṣarruf yā şaḫṣuñ ġıdālandurması içündür (و هي الغاذية) ol ḳuvvet-i ġāẕiyedür. (او لزيادته فى اقطاره) Yā şaḫṣuñ ziyādesi içündür ṭūlında ve ʿarżında ve ʿumḳında (على نسبة يقتضيها نوعه[3]) şol nisbet üzere ki şaḫṣuñ nevʿi iḳtiżā ider (و هي النامية) ol ḳuvvet-i nāmiyedür.[4] (و منها متصرفة لاجل النوع) Ve ḳuvādan baʿżı mutaṣarrıfdur nevʿüñ beḳāsı içün. (و هي قوتان) Ol ḳuvvet ikidür. (احديهما) Ol iki ḳuvvetüñ birisi (مفصل من امشاج البدن) çıḳarur bedenüñ muḫteliṭlerinden (جوهر المني) menī cevherini. (و تهيئ كل جزء منه) Ḥāżırlar menīden her cüzʾi (لعضو مخصوص) **[10a]** ʿużv-ı maḫṣūṣ içün. (و هي المولدة) Bu ḳuvvet-i müvellidedür.[5] (و ثانيتهما) Ol iki ḳuvvetüñ ikincisi (تشكل كل جزء) menīden her cüzʾe şekl virür. (الشكل الذي يقتضيه نوع المنفصل منه) Şol şekli virür ki menī munfaṣıl olan

1 Derkenar: Eger suʾāl olınursa ḳuvvet-i müvellide ve ḳuvvet-i muṣavvire ḳuvā cinsindendür, öyleye ḳuvā beş olmaḳ gerek idi; biz eyidürüz: Ḳuvvet-i müvellide ve ḳuvvet-i muṣavvire, ḳuvvet-i ṭabīʿiyyede dāḫildür.

2 Derkenar: Ḳuvvet-i ṭabīʿiyye ve ḳuvvet-i nefsāniyye ve ḳuvvet-i ḥayvāniyye.

3 Derkenar: Bunuñla şişden iḥtirāz ider.

4 Derkenar: Ḳıyās münmiyye dimek idi, ġāẕiyeye münāsib olsun içün nāmiye didi.

5 Derkenar: Ḳuvvet-i müvellidenüñ iki ʿameli vardur: Biri bedenüñ her yirinden menī cevherin ayırur çıḳarur ve biri menīnüñ baʿżı yiri baş ve baʿżı yiri ṣadr ve baʿżı yiri el ve baʿżı yiri ayaḳ olmaġı ol tercīḥ ve taḫṣīṣ ider.

kimsenüñ nevʿi ol şekli iḳtiżā ider. (او مايقاربه[1]) Yā anuñ şekline ḳarīb olanı (من التخطيط و التجويف و غيرهما) aʿżānuñ taḫṭīṭi ve tecvīfi ve bunlardan ġayrıdan ḫuşūnet ve mülāyemet gibi (و هي المصورة) bu ḳuvvet-i muṣavviredür. (والغاذية تخدمها قوى اربع) Ḳuvvet-i ġāẕiyeye ḫidmet ider dört ḳuvā. (الجاذبة للنافع) Biri ḳuvvet-i cāẕibedür nāfiʿi. (و الماسكة له مدة طبخ الهاضمة) Biri ḳuvvet-i māsikedür ki nāfiʿi dutar hāżıme bişürdügi müddetçe. (و الهاضمة للاحالة) Biri ḳuvvet-i hāżımedür taḥlīl içün. (و الدافعة للفضلة) Biri ḳuvvet-i dāfiʿadur fażlayı. (و هذه الاربع تخدمها كيفيات اربع) Bu dört ḳuvvete ḫidmet ider dört keyfiyyet. (اعني الحرارة و البرودة و اليبوسة و الرطوبة) **[10b]** Ben dilerin ḥarāreti ve bürūdeti ve ruṭūbeti ve yübūseti. (و الغاذية تخدم النامية) Ḳuvvet-i ġāẕiye ḳuvvet-i nāmiyeye ḫidmet ider. (و هما يخدمان المولدة) Bu ikisi müvellideye ḫidmet ider. (و الجنس الثاني من القوى هو القوى النفسانية) Cins-i ṣānī ḳuvādan ḳuvā-yı nefsāniyyedür. (فمنها محركة و منها مدركة) Bunlardan baʿżı ḳuvvet-i muḥarrikedür ve baʿżı ḳuvvet-i müdrikedür. (فالمحركة منها باعثة على الحركة) Muḥarrikeden baʿżısı bāʿiṣdür ḥarekete. (و هي الشوقية) Bu bāʿiṣe ḳuvvet-i şevḳiyyedür. (و يخدمها الشهوانية و الغضبية) Buña ḫidmet ider ḳuvvet-i şehvāniyye ve ġażabiyye. (و منها فاعلة للحركة) Bunlardan baʿżı fāʿiledür ḥareketi (بان تشبخ العضل) ʿaḍalı büzmek ile. (فينجذب الوتر[2]) Öyleye veter çekilür. (فينقبض العضو) Öyleye ʿużv dürülür. (او ترخي العضل) Yā ʿaḍalı ṣalıvirür. (فيمتد الوتر) Öyleye veter uzanur. (فينبسط العضو) Öyleye ʿużv döşenür. ﴿فَتَبَارَكَ اللهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾[3] Ki insānı aḥsen-i taḳvīm üzere ḫalḳ itdi. (و اما المدركة) **[11a]** Ammā ḳuvvet-i müdrike (فاما مدركة فى الظاهر) yā ẓāhirde müdrikedür. (و هي خمس) Bu ẓāhirde müdrike olan beşdür.[4] (كالجواسيس للمدركة فى الباطن) Bāṭında müdrike olanuñ cāsūsları gibidür. (قوة البصر) Biri ḳuvvet-i baṣardur. (و موضعها التقاطع الصليبي بين العصبتين الآتيين الى العينين) Ḳuvvet-i baṣaruñ mevżiʿi teḳāṭuʿ-ı ṣalībīdür iki ʿaṣab ortasında ki gelürler iki gözlere. (من شانها ادراك الالوان و الاضواء و الاشكال) Ḳuvvet-i baṣaruñ şānındandur[5] levnleri ve żavʾları ve şekleri idrāk itmek. (و قوة السمع) Biri ḳuvvet-i semʿdür. (و موضعها العصب المفروش على الصماخ) Ḳuvvet-i semʿüñ mevżiʿi ḳulaḳ

1 Derkenar: Bu ḳayd ḳatır dāḫil olsun içündür. Ḳatıruñ aʿżāsı atuñ ve ḥimāruñ aʿżāsı ve şekli degüldür, ammā ḳarībdür.

2 Derkenar: Veter ʿaḍalüñ cüzʾidür.

3 "Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!" Mü'minûn, 23/14.

4 Derkenar: Ḥavāss-ı ḫams-ı ẓāhiredür.

5 Derkenar: Şānından dimek ile işāret ider aña ki bir ḥāsse ile idrāk olınan bir ḫāsse ile daḫi idrāk olınmaz. Ve daḫi işāret ider ki idrāk şānındandur; meger bir āfet ide, idrāke mānīʿ ola.

delüginde döşenmiş olan siñirdür. (من شانها ادراك الاصوات) Anuñ şānındandur idrāk-i aṣvāt.[1] (و قوة الشم) Biri ḳuvvet-i şemdür. (و موضعها العصبتان الزائدتان الشبيهتان بحلمتي الثدي) Ḳuvvet-i şemmüñ mevżiʿi iki ʿaṣabdur ki zāʾidlerdür ki meme başına beñzerler. (من شانها ادراك الرايحة المتصعدة مع الهواء المستنشق) Anuñ şānındandur[11b]dur rāyiḥanuñ idrāki ki yuḳaru çıḳar hevāyı müstenşaḳ ile. (و قوة الذوق) Biri ḳuvvet-i ẕevḳdür. (و موضعها العصب الذي في جرم اللسان) Ḳuvvet-i ẕevḳüñ mevżiʿi dilde olan ʿaṣabdur. (من شانها ادراك الطعوم) Anuñ şānındandur ṭaʿmları idrāk itmek.[2] (و قوة اللمس) Biri ḳuvvet-i lemsdür.[3] (و موضعها الجلد و اكثر اللحم) Ḳuvvet-i lemsüñ mevżiʿi deri ve etüñ ekşeridür. (من شانها ادراك الملموسات في حرها و بردها و يبسها و رطوبتها و خشونتها و ملاستها و صلابتها و لينها) Anuñ şānındandur melmūsātuñ idrāki issiliginde ve ṣovuḳluġında ve ḳuruluġında ve yaşlığında ve iriliginde ve sırlaklığında ve berklığında ve yumuşaḳlığında. (و اما مدركة في الباطن) Yā bāṭında müdrikedür. (فمنها مدركة للصور المحسوسة بادراك الظاهرة) Bāṭında müdrike olanuñ baʿżı ṣuver-i maḥsūsa-i müdrikedür ḥavāss-ı ẓāhirenüñ idrāk[i] vāsıṭası ile. (و هي الحس المشترك) Ol ḥiss-i müşterekdür.[4] (و موضعه مقدم البطن المقدم من الدماغ[5]) Ḥiss-i müştereküñ mevżiʿi **[12a]** dimāġından baṭn-ı muḳaddemüñ muḳaddemidür.[6] (و خزانته الخيال) Anuñ ḫızānesi ḫayāldür. (و موضعه مؤخر البطن المقدم) Ḫayālüñ mevżiʿi baṭn-ı muḳaddemüñ muʾaḫḫarıdur.[7] (و منها مدركة للمعاني القائمة بتلك الصور) Bunlardan baʿżı ol ṣuver-i maḥsūse ile ḳāʾim olan maʿānī-i müdrikedür.[8] (و هى الوهم) Ol müdrike vehmdür.[9] (و موضعها البطن الاوسط) Anuñ mevżiʿi baṭn-ı evsaṭdur. (و خزانته الحافظة) Anuñ ḫızānesi ḳuvvet-i ḥāfiẓadur. (و موضعها البطن المؤخر) Anuñ mevżiʿi baṭn-ı muʾaḫḫardur. (و منها متصرفة) Bunlardan baʿżı ḳuvvet-i mutaṣarrıfedür. (و تسمي باعتبار

1 Derkenar: Mütekellimūn dimişlerdür: "Kelāmuñ semāʿınuñ sebebi ṣavtla mütekeyyif olan hevānuñ temevvüci ve anuñ ṣımāḥa vuṣūlidür." Ammā bu Mūsā *ʿaleyhi's-selām* kelām-ı Ḥaḳḳ'ı işitdügi ile menḳūżdur; meger ekşer öyle olur dimek ola, kelām-ı Bārī müsteşnādur dinile.

2 Derkenar: Dāḫil-i femde olan ruṭūbet-i luʿâbiye ṭaʿūm ile mütekeyyif olup cirm-i lisānla vāṣıl olmaḳ ile idrāk olınur.

3 Derkenar: Ḳuvvet-i lems bunlarda vażʿ olduġı anuñçündür ki bedene nāfiʿ ve mülāyim olana raġbet ve żārr-ı münāfî olandan nefret olınup celb-i menfaʿat ve defʿ-i mażarrat müyesser ola.

4 Derkenar: Ḥavāss ortasında müşterek olduġı içün müşterek diyü ad virdiler.

5 Bu cümlenin sağ tarafında [illegible] şeklinde bir derkenar yer almaktadır. Burada alın için "ḥiss-i müşterek-i ḫayāl", baş için "vehm", eñse içinse "mutaṣarrıfa ḥāfiẓ" denilmiştir.

6 Derkenar: Muḳaddimede oldı ḥavāss-ı ẓāhireye ḳarīb olsun içün.

7 Derkenar: Zīrā ḥiss-i müştereküñ altıdur, aña ḳarīb gerekdür.

8 Derkenar: ʿAdāvet ve ṣadāḳat gibi.

9 Derkenar: Bu vehm ḥayvānātda ʿaḳl menzilesindedür insānda ve ḥayvānāt daḫi ʿadedi ve ġayrı idrāk iderler vehm sebebi ile.

(استخدام النفس الناطقة لها مفكرة) Anı nefs-i nāṭıḳa istiḫdām itdügi iʿtibārla müfekkire dirler. (و باعتبار استخدام الوهم لها في الصور و المعاني الجزئية متخيلة) Anı vehm istiḫdām itdügi iʿtibārla ṣūretlerde ve maʿānī-i cüzʾiyyede müteḫayyile dirler. (الجنس الثالث من القوى) Üçünci cins ḳuvādan (هي القوة الحيوانية) ḳuvvet-i ḥayvāniyyedür. (و هي القوة التي تعد الاعضاء لقبول القوة النفسانية) Ol şol ḳuvvedür ki aʿżāya istiʿdād virür **[12b]** ḳuvvet-i nefsāniyye ḳabūline, ol ki ḳuvvet-i ḥiss ve ḳuvvet-i ḥareket-i irādiyyedür.

(و سابعها الأفعال) Umūr-ı ṭabīʿiyyenüñ yidincisi fiʿl[l]erdür ki ḳuvādan ṣādır olur.[1] (فمنها مفردة تتم بقوة واحدة) Bu efʿālden baʿżı müfrededür ki ḳuvvet-i vāḥide ile tamām olur (كالجذب و الدفع) ceẕb ve defʿ gibi ki ceẕb ḳuvvet-i cāẕibe ile ve defʿ ḳuvvet-i dāfiʿa ile tamām olur. (و منها مركبة تتم بقوتين فصاعدا كالازدراد) Efʿālden baʿżı mürekkebdür iki ḳuvvet ile yā daḫi ziyāde ile tamām olur yutmaḳ gibi ki iki ḳuvvet ile tamām olur; biri ḳuvvet-i cāẕibe-i ṭabīʿiyye ve biri ḳuvvet-i cāẕibe-i irādiyyedür.

(**الجزء الثاني** من اجزاء الجزء النظري في احوال بدن الإنسان) Cüzʾ-i ṯānī cüzʾ-i naẓarīnüñ eczāsından beden-i insān aḥvālindedür. (احوال ابداننا ثلثة) Bizüm bedenlerümüzüñ aḥvāli üçdür. (الصحة) Biri ṣıḥḥatdür. (و هي هيئة بدنية تكون الافعال[2]) Ṣıḥḥat heyʾet-i bedeniyyedür ki cemīʿ efʿāl (بها) ol heyʾet sebebi ile (لذاتها) ol heyʾetüñ ẕātı içün (سليمة) selīme olur.[3] (و المرض) Biri marażdur. (و هي هيئة مضادة **[13a]**) Ol maraż bir heyʾetdür ki ṣıḥḥatüñ żıddıdur. (و حالة لا صحة و لامرض) Ve biri şol ḥāletdür ki ṣıḥḥat degül ve maraż degüldür. (اما لانتفاء كونهما في الغاية) Yā ṣıḥḥat ve maraż ġāyetde olmaḳ müntefī olduġıçün ola[4] (كحال الشيخ و الطفل و الناقه) ḳoca ve oġlancuḳ ve ḫastalıḳdan ḳalḳmış kimsenüñ ḥāli gibi. (او لاجتماعهما في عضوين) Yā ṣıḥḥat ve maraż iki ʿużvda cemʿ olduġıçün ola (كحال الاعمى) aʿmā ḥāli gibi ki gözinde āfet ve bāḳī ʿużvında ṣıḥḥat vardur. (او في عضو واحد) Yā bir ʿużvda ola. Bu bir cins olmaḳ mümkin degüldür. (اما في جنسين متباعدين) Yā birbirinden baʿīd olan iki cinsde ola (كصحيح المزاج مريض التركيب) ṣaḥīḥü'l-mizāc, marīżü't-terkīb

1 Derkenar: Anuñçün efʿāl daḥi üç ḳısma münḳasımdur ki ṭabīʿiyye ve ḥayvāniyye ve nefsāniyyedür.

2 Derkenar: Yaʿnī ġayr-ı vāsıṭası ile olmaya. Bununla sebebden iḥtirāz ider.

3 Derkenar: Muʿarref olan ṣıḥḥatden murād ṣıḥḥat-i ıṣṭılāḥiyyedür. Taʿrīfde meẕkūr olan selīmeden murād ṣıḥḥat-i luġaviyyedür, öyleye taʿrīfinde dūr olmaz.

4 Derkenar: Yaʿnī kemāl-i ṣıḥḥat ve kemāl-i maraż olmaduġı içün ola.

gibi.[1] (او متقاربين) Yā birbirine ḳarīb olan iki cinsde (كصحيح الخلقة مريض المقدار) ḫilḳati ṣaḥīḥ ve miḳdārı marīż gibi.[2] (او في وقتين) Yā ṣıḥḥatle marażuñ ictimāʿı iki vaḳtde ola (كمن يمرض شتاء او شيخا) şitāda ḫasta olan gibi yā ḳoca gibi bürūdet mizācı içün (و يصح صيفا او شابا) yazın ṣaḥīḥ olan[3] **[13b]** yā yigit iken ṣaḥīḥ olan gibi. (و كل مرض اما مفرد و اما مركب) Her maraż yā müfreddür eger ḥuṣūli ictimāʿ-ı emrāżdan olmaz ise, yā mürekkebdür eger ḥuṣūli ictimāʿ-ı emrāżdan olursa.[4] (و المفرد اما ان يكون عروضه اولا للاعضاء المفردة) Maraż-ı müfred şundan ḫālī degüldür ki yā anuñ ʿurūżı evvelā aʿżā-yı müfredeye ola[5] (و هو امراض سوء المزاج) ol sūʾ-i mizāc marażlarıdur. (او للاعضاء المركبة) Yā anuñ ʿurūżı aʿżā-yı mürekkebeye ola[6] (و هو امراض التركيب) ol terkīb marażlarıdur. (او يكون عروضه لكل واحد منهما اولا) Yā anuñ ʿurūżı evvelā aʿżā-yı müfrededen ve aʿżā-yı mürekkebeden her birine ola (و هو امراض تفرق الاتصال) ol teferruḳ-ı ittiṣāl marażlarıdur.[7] (و امراض سوء المزاج) Sūʾ-i mizāc marażları (هي الثمانية الخارجة عن الاعتدال) şol sekizdür ki iʿtidālden ḫāricdür.[8] (و تكون ساذجة) Bu sekiz sāde yaʿnī māddesüz olur.[9] (أو مادية) Yaʿnī mādde ile olur. (و المادية تكون مجاورة) Māddiyye olan yā bedene mücāvire olur yaʿnī mecārīsinde ve tecāvīfinde dāḫil olmaz. (و المداخلة تكون مورمة و غير مورمة) **[14a]** Müdāḫile olan yā müverrime ola ki ḥacm-i ʿużvı büyük ide yā ġayr-ı müverrime ola ki ʿużvı ziyāde itmeye. (و امراض التركيب اربعة) Emrāż-ı terkīb dörtdür. (امراض الخلقة) Bu emrāż heyʾet-i aʿżāda olur. (و امراض المقدار) Bu emrāż ṣūret-i aʿżāda olur miḳdār tefāvüti ile.[10] (و امراض العدد) Bu emrāż ṣūret-i aʿżāda olur ʿaded ḥasebince. (و أمراض الوضع) Bu emrāż ṣūret-i aʿżāda olur maḥalli ve sāʾir aʿżāya nisbeti

---

1 Derkenar: Ṣıḥḥat-ı mizāc ve maraż-ı terkīb birbirinden baʿīdlerdür.

2 Derkenar: Ḫilḳat ve miḳdār birbirine ḳarīblerdür.

3 Derkenar: Ḥārrü'l-mizāc olan yazın ḥasta ve ḳışın ṣaḥīḥ olur. Bārid-mizāc olan bunuñ ʿaksidür. Yābis-mizāc olan yigit iken ḥasta, ḳoca olıcaḳ ṣaḥīḥ olur.

4 Derkenar: Suʾāl olınursa ki bu taḳsīm ṣaḥīḥ degüldür, zīrā cüzʾe ʿārıż olan külle ʿārıż olur; cevāb virürüz ki: Her cüzʾe ʿārıż olan külle ʿārıż olmaz. Meṣelā cüzʾiyye cüzʾe ʿārıż olur, külle ʿārıż olmaz.

5 Derkenar: Ḥummā gibi ki evvelā aʿżā-yı müfredeye ʿārıż olur.

6 Derkenar: Nitekim elde fesād-ı müşkile ʿārıż olsa müfredātında olmaḳ lāzım degüldür.

7 Derkenar: Marażı evvelā müfrede ve mürekkebe taḳsīm eyledi, andan ṣoñra müfredi sūʾ-i mizāca ve sūʾ-i terkībe ve teferruḳ-ı ittiṣāle taḳsīm eyledi, andan ṣoñra her birini aḳsāmına taḳsīm eylemek dileyüp tertīb üzere beyāna şürūʿ eyledi.

8 Derkenar: İʿtidālden ḥurūc bir keyfiyyetde olursa yā eḥarr olur yā ebred olur yā erṭab olur yā ebyes olur. İki keyfiyyetde olursa yā eḥarr ve erṭab yā eḥarr ve ebyes yā ebred ve erṭab yā ebred ve ebyes olur ki cümlesi sekizdür.

9 Derkenar: Bedenüñ bürūdeti gibi ḳar muḳāreneti ile.

10 Derkenar: Bu ḥaṣr istiḳrāʾīdür.

ḥasebi ile. (و امراض الخلقة أربعة) Emrāż-ı ḫilḳat daḫi dörtdür. (أمراض الشكل) Bu şekl müteġayyir olmaġla olur.[1] (كالرأس المسفط) Bir miṣāli şol başdur ki yā öñinden yā ardından yaṣṣı ola. (و رياح الافرسة) Bir miṣāli budur ki arḳa kemüklerinden birisi yirinden ırılmış ola.[2] (و امراض المجاري) Bu daḫi üç ṣınıfdur. (اما بان تتسع) Yā mecārī büyük ola[3] (كالانتشار) intişār-ı ʿayn gibi. (او تضيق) Yā mecārī ṭar ola (كضيق مجاري النفس) nefesüñ mecārīsi ṭar olmaḳ gibi. (او تنسد) Yā mecārī dutıla (المرارة **[14b]** كانسداد مجرى) ödüñ mecrāsı dutulmaḳ gibi.[4] (و امراض التجاويف) Bu dört ṣınıfdur. (اما بان تتسع و تكبر) Yā tecāvīf geñ ve büyük olmaġla olur (كاتساع كيس الأنثيين خصيتين) Kīse geñ olmaḳ gibi. (او تضيق و تصغر) Yā tecāvīf ṭar olup küçücük ola (كصغر[5] المعدة) miʿde küçülmek gibi. (او تستفرغ و تخلو) Yā tecāvīf istifrāġ idüp ḫālī ola (كخلو القلب عن الدم عند الفرح المهلك) ḳalb ḫālī olduġı gibi ḳandan mühlik feraḥ vaḳtinde. (او تنسد و تمتلى) Yā tecāvīf dutıla ve dola (كالسكتة) sekte gibi. (و امراض سطوح الاعضاء) Bu oldur ki aʿżānuñ saṭḥı emles ola ḫaşin olmaḳ gerek iken yā bunuñ ʿaksi ola. (كملاسة الرحم و المعدة) Bunlaruñ saṭḥı ḫaşin olmaḳ lāzımdur, tā ki menī ve ġıdā żabṭı muḥkem olsun içün. Emles olmaları marażdur.[6] (و خشونة قصبة الرية) Öyken ḳamışı emles olmaḳ lāzımdur ṣafā-yı ṣavt ḥāṣıl olsun içün. Ḫaşin olması marażdur. (و اما امراض المقدار[7]) Bu iki ḳısmdur. (فاما بالزيادة أو بالنقصان) Yā miḳdār **[15a]** ziyāde olmaġla ola yā noḳṣānı ile ola.[8] (و كل واحد اما عام او خاص) Bunlardan her birisi yā ʿāmm ola cemīʿ bedene yā ḫāṣṣ ola bir ʿużva (كالسمن المفرط) ziyāde semüzlik[9] (و عظم اللسان) dil büyümek gibi[10] (و كالهزال المفرط) ziyāde arıḳlıḳ gibi (و ضمور الحدقة) gözüñ ḳarası arıḳlamaḳ ve buruşmaḳ gibi. (و اما امراض العدد) Bu daḫi iki ḳısmdur. (فاما بالزيادة او النقصان[11]) Yā ʿaded ziyāde olmaġla

1 Derkenar: Emrāż-ı terkībüñ cins-i evvelidür.
2 Derkenar: Bu iki miṣālüñ farḳı budur ki evvelki vilādīdür, bu ġayr-ı vilādīdür.
3 Derkenar: Mecārī ile tecāvīfüñ farḳı budur ki içinde olan müteḥarrik olursa mecārī dirler, ṭamarlar gibi ve içinde olan sākin olursa tecāvīf dirler, miʿde gibi.
4 Derkenar: Bunda yereḳān ve ḳūlenc ḥādiṣ olur.
5 Derkenar: Ki aʿżāya kifāyet idicek ḳadar ṭaʿām ṣığmaya.
6 Derkenar: Melāset aña dirler ki aʿżānuñ saṭḥı düz olup alçaḳlı ve yüksekli olmaya. Ḫuşūnet aña dirler aʿżānuñ saṭḥı alçaḳlı yüksekli olup düz ve ṣırlak olmaya.
7 Derkenar: Emrāż-ı terkībüñ cins-i ṣānīsidür.
8 Derkenar: Yaʿnī mā-yenbaġīden ziyāde ola yā nāḳıṣ ola.
9 Derkenar: Ḥikāyet iderler ki Şām'da bir kimesne ol ḳadar semüz olmış ki gözlerin açmaġa ḳādir olmaz olmış.
10 Derkenar: Cālīnūs dimiş ki: Bir kişi gördüm, maraż ve şiş yoḳ iken dili büyümiş.
11 Derkenar: Emrāż-ı terkībüñ cins-i ṣāliṣidür.

ola yā noḳṣānı ile ola. (و كل واحد اما طبيعي او غير طبيعي) Bunlardan her birisi yā bedende mevcūd olan cinsden ola yā olmaya (كالاصبع الزائدة) zā'id-i ṭabīʿī miṣāli, ziyāde barmaḳ gibi (و الدود) zā'id-i ġayr-ı ṭabīʿī miṣāli, ḳurd gibi (و الظفرة) gözde perde gibi. (و نقصان اصبع خلقة) Noḳṣān-ı ṭabīʿī miṣālidür (أو لتأكل) yā yinmek ile ola, noḳṣān-ı ṭabīʿī miṣālidür. (و اما امراض الوضع[1]) Bunuñ aḳsāmı altıdur. (و هو يقتضي الموضع و المشاركة) Zīrā vażʿ mevżiʿ-i ʿużva ve bir ʿużvuñ bir ʿużvla müşāreketine ʿā'iddür. (كزوال عضو عن موضعه بخلع او بغير خلع) ʿUżvuñ yirinden ırılması gibi yā tamām çıḳmaḳ ile yā baʿżı çıḳmaḳ **[15b]** ile. (او حركته حيث يجب سكونه) Yā ʿużvuñ [ḥareketi]-dür sükūnı vācib olduġı yirde (كالرعشة) ditremek gibi. (او سكونه حيث يجب حركته) Yā ʿużvuñ sükūnıdur ḥareketi vācib olduġı yirde (كتحجر المفاصل) yaʿnī mevādd-ı mafṣallarda berkişdügi gibi (و كامتناع حركة العضو الى جاره او عنه) ʿużvuñ civārında olana yā andan ḥareketinüñ imtināʿı gibi. (أو تعسرهما) Yā bunlaruñ taʿassüri gibi. Meṣelā bir barmaḳ egrilüp ḳurbında olandan baʿīd olup bir derecede olsa ki aña ḥareket yā mümteniʿ yā ʿasīr olsa. (و اما امراض تفرق الاتصال) Bunuñ ism iʿtibārı ile bir niçe ḳısmı vardur, nitekim beyān ider. (فيختلف اسماؤها باختلاف محالها) Bu marażlaruñ ismleri muḫtelifdür maḥallerinüñ iḫtilāfı ile. (فالواقع في الجلد يسمى خدشا) Yaʿnī şol teferruḳ-ı ittiṣāl ki deride vāḳiʿ ola, ḫadş[2] dirler. (و سحجا) Daḫi saḥc[3] dirler. (و في اللحم جراحة) Etde vāḳiʿ olan teferruḳ-ı ittiṣāle cerāḥat dirler eger tāze olup iriñlenmemiş[4] ise. (فان تقادم فقرحة) Eger eklenüp iriñlenmiş **[16a]** ise ḳarḥa dirler. (و العظمي و الغضروفي العرضي) Yaʿnī kemükde ve kemürdekde ʿarażen vāḳiʿ olan teferruḳ-ı ittiṣāle (اما كاسرا) yā kāsir[5] dirler[6] ʿaẓmda olursa. (او فاسخا) Yā fāsiḫ[7] dirler ġuḍrūfda olursa iki cüz'e yā eczā'-i kibāra münḳasım olıcaḳ. (او مفتتا) Yā müfettit dirler aʿżā-yı ṣıġāra münḳasım olıcaḳ. (و الطولي صادعا) Yaʿnī ṭūlen vāḳiʿ olan teferruḳ-ı ittiṣale ṣādiʿ[8] dirler. (و العصبي و العروقي و العرضي باترا) Siñirde ve ṭamarda ʿarażen vāḳiʿ olan te-

1 Derkenar: Emrāż-ı terkībüñ cins-i rābiʿidür.
2 Derkenar: Dirmek.
3 Derkenar: Ḳabuḳlanmaḳ.
4 Derkenar: İriñlenmegüñ sebebi oldur ki bir ʿużv żaʿīf olıcaḳ anda olan ruṭūbet müteʿaffin ve fāsid olur.
5 Derkenar: Ṣıcı.
6 Derkenar: Yaʿnī yaṣṣısına.
7 Derkenar: Bozucı.
8 Derkenar: Yarıcı.

ferruḳ-ı ittiṣāle bātir[1] dirler. (و الطولي صادعا) Ṭūlen vāḳiʿ olana ṣādiʿ dirler. (و المفتح لفوهات العروق باثقا[2]) Füvvehāt-ı ʿurūḳı müfettiḥ olana bāṯiḳ dirler. (و القلب لا يحتمل الجراحة[3]) Ḳalb cerāḥata muḥtemil olmaz.[4] (و يصحبها الموت) Aña mevt muḳārin olur. (و اما الأمراض المركبة فهي التي تحدث لاجتماع امراض) Ammā emrāż-ı mürekkebe oldur ki emrāż ictimāʿından ḥādiṯ olur (كالسل فانه يحدث من حمى دقية و قرحة في الرية) sill[5] gibi ki ḥādiṯ olur ḥummā-yı dıḳḳiyyeden ve öykende ḳarḥadan. (و الامراض تلحقها **[16b]** التسمية) Şol marażlar ki anlara tesmiye lāḥıḳ olur (اما من جهة التشبيه) yā teşbīh cihetinden ola (كداء الاسد) arslan marażı yaʿnī cüẕām gibi[6] (و الفيل) daḫi dāʾ-i fīl gibi[7] (او من محلها) yā ol marażlaruñ maḥalli cihetinden ola (كذات الجنب) ẕātü'l-cenb (و الرية) ẕātü'r-riye gibi (او من سببها) yā sebebi cihetinden[8] (كقولنا مرض سوداوي) bizüm ḳavlümüz gibi mālīḫūlyā içün maraż-ı sevdāvīdür (او من عرضها) yā marażlaruñ ʿarażı yaʿnī lāzımı cihetinden ola[9] (كالصرع[10]) ṣarʿ gibi suḳūṭ maʿnāsınadur.[11] (و كل مرض اما ان يكون اصليا) Her maraż yā aṣlī ola yaʿnī maḥalde ḥuṣūli aṣālet ile ola[12] (او بالشركة) yā şirket ve tabīʿiyyetle ola.[13] (فيختلف حاله باختلاف حال الاصلي) Maraż-ı şirkīnüñ ḥāli muḫtelif olur maraż-ı aṣlī ḥālinüñ iḫtilāfı ile. (و يتقدم الضرر في الاصلي) Żarar muḳaddem olur aṣlīde (و الشركة قد تكون لتجاور العضوين) şirket az olur iki ʿużv birbirinüñ civārında olduġından olan.[14] (احدهما طريق الى الآخر) Yā birisi āḫere ṭarīḳ olduġından olur (كما يرم الحالب لجراحة في الرجل **[17a]**) nitekim ḥālib[15] şişer ayaḳda cerāḥat olduġıçün. (او لان احدهما يخدم الآخر كالعصب للدماغ) Yā birisi āḫere ḫidmet itdügi içün olur ʿaṣab gibi dimāġa. (او مبداء لفعله) Yā

1 Derkenar: Kesici.
2 Derkenar: الفوة عروق يصبغ بها, *Ṣıḥāḥ*.
3 Derkenar: كالشرايين و الاوردة
4 Derkenar: Bunda işāret vardur ki teferruḳ-ı ittiṣāl marażı her ʿużva ʿārıż olmaz.
5 Bu kelime metinde muhtemelen sehven "sil" şeklinde yazılmıştır.
6 Derkenar: Cüẕāma dāʾü'l-esed dirler. Zīrā ṣāḥibine arslan gibi hücūm ider yā bunuñ ṣāḥibinüñ yüzi arslan yüzi gibi olur yā maraż arslanda olur.
7 Derkenar: Baldır ve ayaḳ büyüklügi marażına dāʾü'l-fīl dirler, bunuñ ayaġı fīl ayaġı gibi olduġıçün yā bu maraż fīlde olduġı içün.
8 Derkenar: Yaʿnī sebebine nisbet ad virdiler.
9 Derkenar: Yaʿnī lāzımı ismi ile ad virdiler.
10 Derkenar: Ṣudāʿ gibi ki żaʿīf miʿdeden ḥādiṯ olur.
11 Derkenar: Eṣaḥḥ budur ki ṣarʿ suḳūṭ maʿnāsına degüldür, isḳāṭ maʿnāsınadur.
12 Derkenar: Yaʿnī marażuñ ʿużvda ḥuṣūli maraż-ı āḫerüñ ʿużv-ı āḫere ḥuṣūline tābiʿ ola.
13 Derkenar: Fevāyid-i mühimmeden birisi marażuñ aṣāletle ve tabīʿiyyetle olduġıdur.
14 Derkenar: Fevāyid-i mühimmeden birisi şirket-i marażuñ aḳsāmı beyānıdur.
15 Derkenar: Ḥālib mecrā-yı bevldür bögrekden ḳavuġa.

birisi āḫerüñ fiʿline mebdeʾ olduġıçün olur.[1] (او لان احدهما على سمت الآخر فيرتفع اليه بخاره) Yā birisi āḫerüñ semti üzere olduġıçün andan aña buḫār ḳalḳar.[2] (او لان احدهما مصب الاخر) Yā birisi birinüñ fużūl dökülicek yiri olduġıçün (كالابط للقلب و الاربية للكبد و خلف الاذنين للدماغ) ḳolṭuk gibi ḳalbe ve bud ḳasığı gibi cigere ve ḳulaḳlar ardı gibi dimāġa.[3] (كل مرض متغير) Her maraż müteġayyirdür.[4] (اما ان يظهر اشتداده او انتقاصه او لا يظهر واحد منهما) Yā işdidādı ve ziyāde ẓāhir ola yā eksilmesi ẓāhir ola yā bunlardan birisi ẓāhir olmaya. (و الاول هو وقت التزيد) Evvelki vaḳt-i tezeyyüd yaʿnī artması vaḳtidür. (و الثاني هو وقت الانحطاط) İkinci vaḳt-i inḥiṭāṭdur yaʿnī eksilüp inmesi vaḳtidür. (و الثالث ان كان قبل التزيد فهو وقت الابتداء) **[17b]** Üçünci eger ziyāde olmazdan öñdin ise vaḳt-i ibtidādur. (و ان كان بعده فهو وقت الانتهاء) Eger ziyāde olduḳdan ṣoñra ise vaḳt-i intihādur.

(**الجزء الثالث** من اجزاء الجزء النظري في الاسباب) Üçünci cüzʾ, cüzʾ-i naẓarī eczāsından esbāb beyānındadur.[5] (السبب مايكون اولا فيجب عنه حالة من احوال بدن الانسان او ثباتها) Sebeb oldur ki evvel ola, öyleye vācib olur ol sebebden beden-i insān aḥvālinden bir ḥālet yā ṣebātı.[6] (و لكل واحد من الأحوال الثلثة اسباب ثلثة) Aḥvāl-i ṣelāṣeden her birinüñ üç sebebi vardur. (لان السبب اما ان لايكون بدنيا) Zīrā sebeb yā bedenī olmaya[7] (كحرارة الشمس و برودة الهواء) şemsüñ ḥarāreti ve hevānuñ bürūdeti gibi[8] (و الغضب و الفزع) ġażab ve ḳorḳı gibi (و يسمى باديا) buña bādī dirler.[9] (او يكون بدنيا) Yā bedenī ola (فان اوجب الحالة بغير واسطة) eger ḥāleti vāsıṭasuz īcāb iderse (كايجاب العفونة للحمى) ʿufūnetüñ ḥummāyı īcābı gibi (و يسمى واصلا) buña **[18a]** vāṣıl dirler. (و ان اوجبها بواسطة) Eger ḥāleti vāsıṭa ile īcāb iderse (كايجاب الامتلاء للحمى العفنية) imtilānuñ īcābı gibi ḥummā-yı ʿafineyyeyi (فيسمى سابقا) buña sābıḳ dirler.

---

1 Derkenar: Ḥicāb-ı riye gibi ki riyenüñ fiʿline mebdeʾdür teneffüsde.

2 Derkenar: Miʿde ile dimāġ gibi ki miʿdeden dimāġa buḫār teṣāʿud ider.

3 Derkenar: Ḥaḳḳ Teʿālā aʿżā-yı reʾīse ḳurbında aʿżā-yı żaʿīfe ḥalḳ eylemişdür, tā ki aʿżā-yı reʾīse kendüye żarar idecek fużūlı ve āfeti anlara redd ide.

4 Derkenar: Her maraż ki azcuḳ azcuḳ ḥādiṯ olur, azcuḳ azcuḳ zāʾil ola; bu ḳaydla iḥtirāz eyledi emrāż-ı ḥalḳiyyeden ve defʿaten helāke müʾeddī olan marażdan ve ḳılıç kesmekden.

5 Derkenar: Yaʿnī muḳaddem biʾẕ-ẕāt evvelā suʾāl olınursa öyleye sebeb aḥvālinden muḳaddem ẕikr olınmaḳ gerek idi; biz eyidürüz: Maḳṣūd-ı aṣlī ʿilm-i ṭıbda aḥvāl beyānıdur.

6 Derkenar: Sebebüñ bir nevʿi fāʿilīdür ve bir nevʿi ḥāfıẓī. İmdi kelime-i او tenvīʿ içündür, teşkīk içün degüldür.

7 Derkenar: Yaʿnī ḥılṭī ve mizācī ve terkībī olmaya.

8 Derkenar: Emr-i ḥāricīye miṣāldür.

9 Derkenar: Ḫāricden bādī ve ẓāhir olduġıçün.

(و فعل السبب) Sebebüñ fiʿli (اما بالذات) yā bi'z̧-z̧āt ola (كتبريد الماء البارد) ṣovuḳ ṣuyuñ ṣovutması gibi (او بالعرض) yā bi'l-ʿaraż ola (كتسخينه بحقن الحرارة في الباطن) ṣovuḳ ṣunuñ ḳızdurması gibi, ḥarāreti menʿ ve ḥabs itmek ile bāṭında. (و كل سبب اما ان يكون ضروريا او لايكون الضروريا) Her sebeb yā żarūrī ola yā ġayr-ı żarūrī ola.[1](و غير الضروري قد يكون مضادا للطبيعة و قد لايكون) Ġayr-ı żarūrī olan yā ṭabīʿatuñ żiddı olur yā żiddı olmaz.[2] (و الأسباب الضرورية ستة) Esbāb-ı żarūriyye altıdur. (احدها الهواء المحيط[3]) Birisi hevā-yı muḥīṭdür. (و يضطر اليه) Hevāya iḥtiyāc żarūrīdür (لتعديل الروح بالاستنشاق) rūḥa iʿtidāl ḥāṣıl olsun içün burna çekmek ile (و اخراج فضلاته) ve rūḥuñ fażalātın çıḳarmaḳ ile (برد النفس) **[18b]** nefesi redd itmek ile. (و مادام معتدلا صافيا) Hevā mādām ki muʿtedil ve ṣāfī ola (لا يخالطه بخار أجام) ḳamışlıḳlar buḫārı ḳarışmaya (او بطايح) yā durur ṣular ki aġaçlu ola, anuñ buḫārı ḳarışmaya (او آسن الماء) yā müteġayyir olmış ṣu buḫārı ḳarışmaya (او نتن الجيف) yā yiyir cīfeler ḳarışmaya (او ابخرة مباقل ردية) yā yaramaz otlar buḫārları ḳarışmaya (او اشجار خبيثة) yā ḫabīṯ aġaçlar ḳarışmaya (كالشوحط و التين) yay aġacı ve encīr aġacı gibi (او غبار مترادف) yā biri biri ardınca gelür toz ḳarışmaya (او دخان) yā tütün ḳarışmaya (كان حافظا للصحة) bu hevā ḥāfiẓ-ı ṣıḥḥat-ı mevcūde olur. (محدثا لها) Muḥdiṯ-i ṣıḥḥat-i maʿdūme olur.[4] (فان تغير) Eger hevā müteġayyir olursa bunlarla (تغير حكمه) ḥükmi müteġayyir olur. (و تغيراته اما طبيعية) Hevānuñ taġayyürātı yā ṭabīʿī ola (أو غير طبيعية مضادة للطبيعة) yā ġayr-ı ṭabīʿī olup ṭabīʿata żidd ola (او غير مضادة لها) yā ṭabīʿata żidd olmaya (و التغيرات الطبيعية هي التغيرات الفصلية[5]) Ṭaġayyürāt-ı ṭabīʿiyye taġayyürāt-ı **[19a]** faṣliyyedür. (و كل فصل فانه يورث الامراض المناسبة له و يزيل المضادة) Her faṣl aña münāsib olan marażları virür ve żiddı zā'il ḳılur. (فان الصيف يثير الصفراء و يوجب أمراضها) Taḥḳīḳan yay faṣlı ṣafrāyı taḥrīk ider ve marażları īcāb ider[6] (كالغب و الحمى المحرقة و العطش و الكرب) ġıbb-ı dā'ire ve ġıbb-ı lāzıme gibi ve ḥummā-yı muḥrıḳa-i ṣafrāviyye[7] gibi ve ʿaṭş-ı ṣādıḳ gibi[8] ve

1 Derkenar: Zehr gibi ve ḳılıç kesmek ve od yaḳmaḳ gibi.
2 Derkenar: Ḳuma gömülmek gibi ve ḥamāma girmek gibi.
3 Derkenar: Sitte-i żarūriyyenüñ birisi hevādur.
4 Derkenar: Yaʿnī maraż-ı mevcūdı ḥāfiẓ ve maraż-ı maʿdūmı muḥdeṯ olur.
5 Derkenar: Fuṣūl-i erbaʿanuñ her birine faṣl dirler bir hevāyı bir hevādan temyīz itdügiçün. Ve fuṣūl-i müneccim ve fuṣūl-i ṭabīb birbirinüñ ġayrıdur.
6 Derkenar: Su'āl olınsa niçün rebīʿ ile ibtidā itmedi, ol ḫod efḍal-i fuṣūldür; biz eyidürüz ki: Kelām maraż īcād itmekdedür.
7 Derkenar: Balġamiyyeden iḥtirāzdur ki ol ṣayfda olmaz, şitāda olur.
8 Derkenar: Kāẕibden iḥtirāzdur ki balġam-ı māliḥden olur.

ıżṭırāb gibi. (و الشتاء يورث الزكام) Ḳış zükām ki mesāmm dutulup ruṭūbāt buruna iner.[1] (و النزلة) Daḫi nezle ider ki ruṭūbāt boġaza iner. (و السعال) Daḫi öksürük ider. Zīrā nevāzil ṣadra ve boġaza iner. (و يكثر فيه البلغم و امراضه) Daḫi ḳışda balġam çoḳ olur[2] ve balġam marażları yā ḳış marażları çoḳ olur. (و الخريف يكثر فيه الأمراض) Güzde marażlar çoḳ olur (لتغير الهواء فيه من برد الليل و الغدوات الى حر الظهائر) hevā müteġayyir olduġıçün, gicenüñ ve ṣabāḥlaruñ ṣovuḳluġından öyleler ıssısına dek. (و لتقدم الصيف المخلخل للبدن) **[19b]** Daḫi yay evvel geçdügiçün ki bedeni geñşedicidür. (المحلل للقوى) Daḫi ḳuvāyı taḥlīl idicidür. (المثير للصفراء) Daḫi ṣafrāyı taḥrīk idicidür. (المحرق للاخلاط) Daḫi ḫılṭları yaḳıcıdur. (و يكثر الفاكهة فيه) Daḫi güzde yemiş çoḳ olur. (و يكثر فيه السوداء) Daḫi sevdā çoḳ olur. (و يقل الدم لمضادته لمزاجه) Daḫi güzde ḳan az olur mizācına żıdd olduġıçün. (فكانه كافل للصيف بقايا امراضه) Gūyiyā güz kefīldür yay içün marażlarınuñ beḳāyāsını.[3] (و الربيع يتحرك فيه الاخلاط المحتبسة) Bahārda ḳış bedende muḥtebis olan ḫılṭlar ḥareket ider ṭoñı çözüldügiçün. (و يسيل الى الاعضاء الضعيفة) Ve ol ḫılṭlar aʿżā-yı żaʿīfeye aḳar. (فيحدث فيه الخراجات و اورام الحلق) Öyleye bahārda çıbanlar ve boġaz şişleri ḥādiṯ olur. (و يتحرك فيه كل مرض ذومادة كانت مادته ساكنة شتاء) Daḫi ḥareket ider bahārda her maraż ki mādde ṣāḥibi ola ki māddesi ḳış sākin idi. (و ذلك لالردائته) Bu ḥareket-i maraż bahāruñ kötülüginden degüldür. (بل لحره اللطيف) Belki **[20a]** laṭīf issilügindendür. (فانه اصح الفصول و انسبها للحيوة) Zīr[ā] bahār cemīʿ faṣıllaruñ ṣaḥīḥreki ve ḥayāta münāsibrekidür. (و اما التغيرات الغير الطبيعية و لا المضادة لها) Ammā taġayyürāt-ı ġayr-ı ṭabīʿiyye daḫi ṭabīʿata żıdd olmayan (فتكون اما من اسباب سماوية او من اسباب ارضية) ol taġayyürāt yā esbāb-ı semāviyyeden olur yā esbāb-ı arżiyyeden olur.[4] (اما السماوية) Ammā taġayyürāt-ı ġayr-ı ṭabīʿiyye ki esbāb-ı semāviyye içün olur (فكما يجتمع مع الشمس كثير من الدراري[5]) nitekim cemʿ ola güneş ile

1 Derkenar: Su'āl olınursa niçün ṣayfdan ṣoñra ḥarīfi ẕikr itmeyüp tertīb-i ṭabīʿī riʿāyet itmedi, biz eyidürüz: Şitānuñ zamānı şedīd olduġıçün.

2 Derkenar: Su'āl olınursa ḳışın balġam çoḳ olur ḥarāret içerüde müctemiʿ olduġıçün, öyleye balġam taḥlīl olup az olmaḳ gerek idi; biz eyidürüz: Me'kūl ḳatı ziyāde olduġıçün ḳuvvet-i hāżıme cümle ruṭūbātı taḥlīl itmege ḳādir olmaz. Nitekim yük ziyāde aġır olsa ḥayvān anı götürmege ḳādir olmaz, ne ḳadar ḳavī daḥi olursa.

3 Derkenar: Yaʿnī marażları taḥrīk idüp iẓhār ider.

4 Derkenar: Su'āl olınursa taġayyürāt-ı ṭabīʿiyyeyi niçün semāviyyeye ve arżiyyeye taḳsīm itmedi, biz eyidürüz: Fuṣūl iʿtibārı esbāb-ı arżiyye ile olmaz.

5 Derkenar: Derārī cemʿ-i dürrīdür, nūrlu yıldıza dürrī diyüp dürre nisbet itmişler incü gibi aḳ ve berrāḳ olduġıçün.

çoḳ nūrlu yıldızlardan.[1] (فيوجب تسخينا حتى في الشتاء) Öyleye ḥarāret īcāb ider ḥattā ḳışda. (و كما يحصل عند كسوف الشمس من برد دفعة حتى في الصيف) Daḫi nitekim [gün] dutulduġı vaḳtin defʿaten bürūdet ḥāṣıl olur ḥattā yayda. (و اما الارضية) Ammā taġayyürāt-ı ġayr-ı ṭabīʿiyye ki esbāb-ı arżiyye içün olur (فكما تكون بسبب اختلاف المساكن) nitekim iḫtilāf-ı mesākin sebebi ile olur. (و تختلف المساكن) Meskenler muḫtelif olur (اما لاجل عرضها) yā ini[2] ecliçün **[20b]** (او لمجاورة الجبال او البحار لها) yā ṭaġlar ve deñizler[3] aña mücāvir olduġıçün (او لوضعها) yā vażʿı içün yā yüksek yā alçaḳ ola (او لتربتها) yā ṭopraġı ecliçün ki yā çoraḳ yā kibrītlü ola. (و العرض هو مقدار البعد عن خط الاستواء الذي هو في غاية الاعتدال) ʿArż ḥaṭṭ-ı istivādan buʿd miḳdārıdur ki ol ḥaṭṭ-ı istivā ġāyet-i iʿtidāldür. (و الاقليم الثاني و الثالث مفرط الحرارة) İkinci ve üçünci iḳlīmüñ ḥarāreti ziyādedür.[4] (و السادس و السابع مفرط البرودة) Altıncı ve yidinci iḳlīmüñ bürūdeti ziyādedür. (و لذلك) Ḥarāret ve bürūdet şemsüñ semt-i reʾse ḳurbı ve buʿdı iʿtibār[ı] ile olduġıçün (قرب الرابع من الاعتدال) iḳlīm-i rābiʿ iʿtidāle ḳarībdür. (و مجاورت البحر ترطب) Deñiz mücāvereti muraṭṭıbdur hevāyı.[5] (و البلد البحري يعتدل برده و حره) Şol şehr ki deñiz içinde yā kenārında ola, ıssısı ve ṣovuġı muʿtedil olur. (لعصيان هوائه على المؤثر) Hevāsınuñ ʿiṣyānı olduġıçün müʾeṣṣirden yaʿnī eṣer ḳabūl **[21a]** itmez ġılżeti içün.[6] (و الجبل الشمالي) Şehrüñ şimāl cānibinde olan ṭaġ (يسخن) ḳızdurur hevāyı (لمنعه ريح الشمال الباردة اليابسة) menʿ itdügiçün şimāl yilini ki bārid ve yābisdür (و حبسه ريح الجنوب الحارة الرطبة) daḫi ḥabs eyledügiçün cenūb yilini ki ḥārr-ı raṭbdur (و لعكسه شعاع الشمس على البلد) daḫi dönderdügiçün şuʿāʿ-ı şemsi ṭaġdan şehre.[7] (و الجنوبى بالعكس) Cebel–i cenūbī bunuñ ʿaksidür, yaʿnī şehri tebrīd ider.[8] (و المغربي خير من المشرقي) Şol ṭaġ ki şehrüñ maġrib cānibinde ola, ḫayrludur şol ṭaġdan ki maşrıḳ cānibinde ola (لستر المشرقي الشمس مدة) maşrıḳ cānibinde olan ṭaġ güneşi setr itdügiçün

1 Derkenar: Bu cemʿ şöyle olur ki, merkez-i ʿālemden ḫāric olan ḥaṭṭ merkez-i şemse ve andan ṣoñra ol yıldızuñ merkezine mürūr ide eger seyyārātdan ise, yā mevżiʿine mürūr ide eger ṣevābitden ise.

2 ini: (eni)

3 Derkenar: Suʾāl olınursa deñiz ṣuyı māliḥdür, öyleye hevāyı muḫaffefen olmaḳ gerek idi; biz eyidürüz: Tebḫīrle munfaṣıl olan laṭīfīdür.

4 Derkenar: Mekke ve Medīne iḳlīm-i ṣānīdendür.

5 Derkenar: Esbāb-ı arżiyye evvelā icmālen żikr idüp ḫāliyen tafṣīline ṣürūʿ eyledi.

6 Derkenar: Yaʿnī baḥre mücāvir olan hevā ġalīẓ olup musaḫḫından ḥarāret ve müteberridden bürūdet ḳabūl itmez.

7 Derkenar: Öyleye ol şehrde hem şemsüñ biʾẕ-ẕāt ḥarāreti hem ṭaġdan münʿakis olan ḥarāret cemʿ olur.

8 Derkenar: Menʿ itdügiçün cenūb yilini ve ḥabs itdügiçün şimāl yilini.

bir zamān, yaʿnī güneş ṭağdan yuḳaru ḳalkınca. (فينتقل اهل البلد من برد الليل
الى حر قوي دفعة) Öyleye şehr ḫalḳı gicenüñ bürūdetinden ḳatı ıssıya intiḳāl
ider defʿaten, öyleye tevārüd-i eżdād olur. (و لمنعه ريح[1] المشرق و هي خير من
المغربية و ان قاربنا الاعتدال) Daḫi menʿ itdügiçün maşrıḳ yilini **[21b]** ki ol
ḫayrdur maġrib yilinden, egerçi ikisi daḫi iʿtidāle ḳarībdür.[2] (و لهبوب
المشرقية اول النهار مصاحبة لحركة الشمس) Maşrıḳ yili esdügiçün evvel-i nehārda
ḥareket-i şemse muṣāḥib (و هبوب المغربية آخر النهار مضادة لحركتها) maġrib
yili esdügiçün āḫir-i nehārda ḥareket-i şemsüñ żıddı و (و البلد المرتفع ابرد
اصح) yüksek olan şehr ziyāde ṣovuḳ ve ṣaḥīḥrek olur. (و المستوي الوضع اصح)
Vażʿı berāber olan şehr ṣaḥīḥrek olur. (و التربة الكبريتية يجفف و يسخن) Şol
ṭopraḳ ki kibrītī ola, ḳurıdur ve ḳızdurur hevāyı. (و النزية[3]) Şol ṭopraḳ ki
ṣuyı ṣuvarur ola ki aña ḳursaḳ dirler (ترطب و تعفن) tarṭīb ider hevāyı ve
ʿufūnet virür. (و الجبلية تصلب الأبدان) Ṭağlı yir bedenleri berk ider.
(و الهواء البارد يشد البدن و يقويه) Ṣovuḳ hevā bedeni bağlar ve ḳavī eyler
(و يجود الهضم و يحسن اللون) ḥażmı ḫūb ider ve levni güzel eyler. (و امراضه
الزكام و النزلة و الصرع و الفالج و الرعشة) Ṣovuḳ hevānuñ **[22a]** marażları zükām
ve nezle ve ṣarʿ ve felc ve ditremedür. (و الحار مرخ مضعف مبسئ للهضم مكدر
للحواس مثقل للدماغ) Issı hevā bedeni geñşek idicidür, żaʿf viricidür, hażmı
köti ider, ḥavāssa keder virür, dimāġa ṣıḳlet virür. (و امراضه الخناق و الحميات
و الرمد) Issı hevānuñ marażları boğaz aġrısı ve sıtmalar ve göz aġrısıdur.
(و اما التغيرات المضادة للمجرى الطبيعي فكالوباء) Ammā mecrā-yı ṭabīʿīye żıdd
olan taġayyürāt vebā gibidür. (و ثانيها) Sitte-i żarūriyyenüñ ikincisi[4]
(مايؤكل و يشرب) yinüp içilendür.[5] (و هو يؤثر في البدن) Bu bedende teʾṯīr ider.
(اما بكيفيته فقط) Yā keyfiyyeti ile ancaḳ[6] (و هو الدواء) ol devādur (او بمادته فقط)
yā māddesi ile ancaḳ[7] (و هو الغداء) ol ġıdādur (او بصورته فقط) yā ṣūreti ile
ancaḳ (و هو ذوالخاصية) ol ḫāṣṣiyye ṣāḥibidür. (الموافقة) Ol ḫāṣṣiyye beden-i
insāna muvāfiḳ ola (كالفادزهر[8]) zehre muḳāvim ve muḳābil olan gibi.

1 Derkenar: Lafẓ-ı rīḥ müʾenneṯ-i semāʿīdür.
2 Derkenar: Maşrıḳ yili maġrib yilinden ḫayr idügine delīldür.
3 Derkenar: Nezī; nūnʾuñ fetḥi ve zāʾnuñ kesri ile.
4 Derkenar: Sitte-i żarūriyyenüñ ikincisi meʾkūl ve meşrūbdur.
5 Derkenar: Yimek bedel-i mā-yeteḥallel olmaḳ içündür. Ṣu ġıdāyı terḳīḳ idüp hażma muʿīn olup ve ġıdāyı yanmaḳdan ṣaḳınmaḳ içündür.
6 Derkenar: Yaʿnī ḥarāreti ve bürūdeti ve ruṭūbeti ve yübūseti ile.
7 Derkenar: Yaʿnī teʾṯīr ider yalñuz māddesi ile.
8 Derkenar: Fād-ze[hr] lafẓ-ı Fārisīdür muḳāvim-i zehr maʿnāsına.

(او المخالفة) Yā beden-i insāna muḫālif ola (كالسم) zehr gibi **[22b]** (او بمادته و كيفيته) yā māddesi ve keyfiyyeti ile teʾsīr ider[1] (و هو الغداء الدوائى) ol ġıdā-yı devāʾīdür[2] (او بكيفيته و صورته) yā māddesi ve ṣūreti ile teʾsīr ider (و هو الدواء الذي له خاصية) ol şol ġıdādur ki ẕü'l-ḫāṣiyyedür (او بمادته و صورته) yā māddesi ve ṣūreti ile teʾsīr ider (و هو الغداء الذي له خاصية) ol şol ġıdādur ki ẕü'l-ḫāṣiyyedür (او بمادته و كيفيته و صورته) yā māddesi ve ṣūreti ve keyfiyyeti ile teʾsīr ider (و هو الغداء الدوائي الذي له خاصية[3]) ol şol ġıdā-yı devāʾīdür ẕü'l-ḫāṣiyyedür.[4] (و الغداء قد يكون لطيفا) Ġıdā az olur laṭīf olur.[5] (و قد يكون غليظا) Az olur ki ġalīẓ olur.[6] (و قد يكون متوسطا) Az olur ki mutavassıṭ olur. (و كل واحد منها) Bu üç ḳısmdan her biri (قد يكون صالح الكيموس[7]) az olur ṣāliḥü'l-ḫılṭ olur yaʿnī andan ḫılṭ-ı ṣāliḥ ḥāṣıl olur. (و قد يكون فاسدة) Az olur fāsidü'l-ḫılṭ olur. (و كل واحد منها) Bu aḳsāmdan her birisi (قد يكون كثير التغذية) az olur keṯīrü't-taġdiye olur yaʿnī ekṯer eczāsı bedel-i mā-yeteḥallel olur. (و قد يكون قليلها) Yaʿnī eḳall eczāsı bedel-i mā-yeteḥallel olur. (و الماء لايغذو لبساطته **[23a]**) Ṣu ġıdā olmaz basīṭ olduġıçün. (و انما يستعمل لترقيق الغذاء و طبخه و بدرقته) Ṣu terḳīḳ-i ġıdā içün istiʿmāl olınur, daḫi ġıdāyı miʿdede bişürmek içün daḫi ġıdāya ḳarışmaḳ içün. (لينفذ في المجاري الضيقة) Ġıdāyı mecārī-i ḍayyıḳiyye tenfīẕ içün. (و ثالثها) Sitte-i żarūriyyenüñ üçüncisi[8] (الحركة و السكون البدنيان) ḥareket[9] ve sükūndur ki beden ile olur.[10] (و يختلف الحركة بالشدة و الضعف و الكثرة و القلة و السرعة و البطوء) Ḥareket muḫtelif olur şiddetle ve żaʿfla ve keṯretle ve ḳılletle ve sürʿatle ve buṭūʾla. (فالسريعة القوية القليلة تسخن اكثر مما يحلل) Ḥareket-i serīʿa-i şedīde-i ḳalīle bedeni ḳızdurur fużūlī taḥlīlden ziyāde. (و البطئة الضعيفة الكثيرة بالعكس) Ḥareket-i baṭīʾe-i żaʿīfe-i keṯīre ʿaksidür yaʿnī taḥlīli ziyādedür ḳızdurmasından. (و افراط الحركة و السكون يبرد) Ḥareket ve sükūnuñ ifrāṭı bürūdet

1 Derkenar: Mārūl gibi ki keyfiyyeti ile tebrīd ider ve māddesi ile ġıdā olur.
2 Derkenar: Rāvend gibi ki ḫāṣṣiyyeti ile müshil ve keyfiyyeti ile müsaḫḫindür.
3 Derkenar: Elma gibi ki māddesi ile ġıdādur ṣūreti ile tefrīḥ ider.
4 Derkenar: Elma ile ḥamr gibi ki bedene nāfiʿ ġıdā ve devā olur. Elma tebrīd ider ḥamr ḳızdurur ve ikisi ḳalbi tefrīḥ ider.
5 Derkenar: Ki māddesi dem-i laṭīfe döner.
6 Derkenar: Ki māddesi dem-i ġalīẓe döner.
7 Derkenar: Keymūs lafẓ-ı Süryānīdür, ḫılṭ maʿnāsına.
8 Derkenar: Sitte-i żarūriyyenüñ üçüncisi ḥareket ve sükūndur.
9 Derkenar: Ḥareket cismüñ ḳuvvetden fiʿle ḥurūcıdur.
10 Derkenar: İbn Ebī Ṣādıḳ dimiş: لاغنياء للانسان عن الحركة لانه خلق باطبع متحركا. Ve Ḥaḳḳ Teʿālā insānda bu sitte-i żarūriyeyi iḳtiżā ider ḳuvvet vażʿ itdi ki, tā ki bunlardan birinüñ terki ile helāke müʾeddī olmaya.

virür.(و السكون أعون على الهضم)[1] Sükūn hażma ziyāde muʿīndür. (و الحركة
اعون على الانحدار) **[23b]** Ḥareket inmege ziyāde muʿīndür. (و رابعها) Sitte-i
żarūriyyenüñ dördüncisi[2] (الحركة و السكون النفسانيان) ḥareket ve sükūndur
nefs ile olur.[3] (و الحركة النفسية يلزمها حركة الروح اما الى خارج دفعة كما عند
الغضب) Ḥareket-i nefsiyyeye lāzım olur ḥareket-i rūḥ-ı ḥayvānī yā ḫāricī
defʿaten vāḥideten nitekim ġażab vaḳtinde. (او قليلا قليلا كما عند الفرح و اللذة)
Yā az az nitekim feraḥ[4] ve leẕẕet vaḳtinde. (او الى داخل دفعة كما عند الفزع) Yā
dāḫile defʿaten vāḥideten nitekim ḳorḳu ḳatında.[5] (او قليلا قليلا كما عند الغم)
Yā az az nitekim ġuṣṣa vaḳtinde. (أو الى داخل و خارج كما عند الخجل) Yā hem
dāḫile hem ḫārice nitekim utanmaḳ vaḳtinde. (و يلزم ذلك سخونة ما تحركت
اليه) Ḥareket-i rūḥa lāzım olur rūḥ ḥareket itdügi ṭarafuñ ḳızması ġażabın-
da ḫāric gibi meṣelā.[6] (و برودة ماتحركت عنه) Ve andan ki ḥareket ider anuñ
bürūdetini ġażabda dāḫil gibi meṣelā. (و المفرط من ذلك قاتل) Ḥareket-i
rūḥuñ ifrāṭı ḳātildür. (و افراط السكون النفسي مبرد مبلد) Sükūn-ı **[24a]** nefsī-
nüñ ifrāṭı tebrīd idici ve gevden idicidür. (و خامسها) Sitte-i żarūriyyenüñ
beşincisi[7] (النوم و اليقظة) uyḳu ve uyanıḳlıḳdur. (و النوم بالسكون اشبه) Uyḳu
sükūna müşābihrekdür. (و اليقظة بالحركة) Uyanıḳlıḳ ḥarekete müşābihrek-
dür. (و النوم يغور الروح فيه الى داخل) Uyḳuda rūḥ dāḫile batar. (فيبرد الظاهر)
Öyleye ẓāhir üşür. (و لذلك يحوج الى دثار اكثر) Anuñçün uyḳu muḥtāc ḳılur
ziyāde giyecege ve örtiye. (و افراط النوم يرطب بافراط فيبرد) Ziyāde uyḳu ziyāde
tarṭīb ider, öyleye tebrīd ider. (و اذا وجد النوم خلاء فيبرد بانحلال الروح) Ḳaçan
uyḳu bedeni boş bulsa tebrīd ider rūḥuñ inḥilāli ile. (و ان وجد غذاء مستعدا
للهضم فيسخن) Eger ḥażma ḳābil ġıẓā bulsa hażm ider, öyleye ḳızdurur. (و ان
وجد خلطا او غذاء عاصيا على الهضم نشره فيبرد) Eger ḫılṭ bulsa yā hażma ʿāṣī ġıẓā
bulsa ṭaġıdur, öyleye tebrīd ider. (و السهر المفرط يضعف الدماغ و يسئ الهضم
و يجوع بتحليل المادة) **[24b]** بتحليل القوة Çoḳ uyanıḳlıḳ dimāġı żaʿīf eyler,
hażmı yaramaz ider ḳuvveti taḥlīl itmek ile, acıḳdurur māddeyi taḥlīl it-

1 Derkenar: Çoḳ ḥareket bürūdet virdügi bi'l-ʿarażdur ki suḫūnetle ziyāde taḥlīl olup mādde-i laṭīfe gidüp ġalīẓe ve bāride ḳalur.
2 Derkenar: Sitte-i żarūriyyenüñ dördüncisi ḥareket ve sükūndur.
3 Derkenar: Nefs müteḥarrik ve sākin olmaz bi'z-ẕāt mücerred olduġıçün. Müteḥarrik ve sākin olan ḳuvādur, belki ḳuvā degül rūḥdur ki ḳuvānuñ mürekkebidür.
4 Derkenar: Feraḥdan murād ifrāṭla olmayandur ve illā ifrāṭla olan ḥareket defʿatendür.
5 Derkenar: Evvelā içerüye andan ṭaşraya ḥareket ider. Zīrā iki sebeb bulınur; biri fezaʿ ve biri feraḥ.
6 Derkenar: Ġażabda rūḥ ḫārice meyl idüp ḳalb ḫālī ḳalduġıçün, ḥavfda rūḥ ṣıḳılup boġulduġıçün.
7 Derkenar: Sitte-i żarūriyyenüñ beşincisi nevm ve yaḳażadur.

mek ile. (و نـوم النهـار ردي) Yaʿnī gündüz çoḳ uyumaḳ yaramazdur. (يفسـد اللـون) Beñzi fāsid eyler. (و يضـر الطحـال) Öykene żarar ider. (و يبخـر الفـم) Aġzı ḳoḳıdur. (و يرخـي القـوي النفسـانية كلهـا) Ḳuvā-yı nefsāniyyenüñ cemīʿsini geñşek ider. (فيبلـد الذهـن) Ẕihni gevden ider. (و اذا اعتيـد فـلا يجـوز تركـه الا بالتدريـج) Ḳaçan gündüz uyḳusı ʿādet olsa terki cāʾiz degüldür, illā tedrīcle. (و التملمـل بيـن النـوم واليقظـة ردي) Döşekde ḳarār itme[me]k uyḳu ile uyanıḳlıḳ ortasında yaramazdur. (و سادسـها) Sitte-i żarūriyyenüñ altıncısı (الاسـتفراغ و الاحتبـاس) istifrāġdur fużūlı ve iḥtibāsdur ceẕb-i menāfiʿ içün. (و المعتدل منهما نافع حافظ للصحـة) Muʿtedil olan bunlardan nāfiʿdür bedene ve ḥāfıẓdur ṣıḥḥati. (و افـراط الاسـتفراغ يجفـف البـدن و يبـرد) Çoḳ istifrāġ bedeni ḳurıdur ve tebrīd ider. (المسـتفرغ باردا يابسـا **[25a]** الا ان يكـون) İllā meger istifrāġ ḳılınan bārid ve yābis ola sevdā gibi. (فيسـخن و يرطـب بالعـرض) Öyleye ḳızdurur ve terṭīb ider bi'l-ʿaraż ki żıddı yaʿnī dem ġalebe itmek ile. (و افـراط الاحتبـاس يلزمـه السـدد و العفونة و سقوط الشهوة و ثقل البدن) Çoḳ iḥtibāsa lāzım olur süddeler daḫi ʿufūnet daḫi şehvet-i ṭabīʿiyyenüñ suḳūṭı daḫi beden aġırlığı. (و امـا الأسـباب الغيـر الضروريـة و لا المضـادة للطبيعـة) Ammā esbāb-ı ġayr-ı żarūriyye daḫi ṭabīʿata żıdd olmayan (فكالاندفـان في الرمـل) ḳuma gömülmek gibi.[1] (و التمـرغ فيـه) Daḫi ḳumda aġnamaḳ gibi. (فينشـف الرطوبـة الغريبـة) Ruṭūbet-i ġarībe ẓāhir-i cildden neşf ider. (و ينفع الاستسـقاء و الترهـل) İstisḳāya ve terehhüle nāfiʿdür. (و كل ذلـك داخـل في الاسـتفراغ) Bunuñ cemīʿsi ḥaḳīḳatde dāḫildür istifrāġda.[2] (و كـذا الادهـان بالزيـت و الادهـان المحللـة) Ancılayındur zeytün yaġı dürtünmek daḫi taḥlīl ider yaġlar dürtünmek. (و مـن ذلـك) Esbāb-ı ġayr-ı żarūriyye ve ṭabīʿata żıdd olmayandandur[3] (رش المـاء البـارد علـى الوجـه) **[25b]** yüze ṣovuḳ ṣu sepmek. (فانـه ينعـش الحـرارة الغريزيـة) Ol ḳaldurur ḥarāret-i ġarīziyyeyi. (و يقويهـا) Daḫi ḳavī eyler. (و ينفـع الغشـي الحـادث عـن الكـرب الحمامـي و غيـره) Daḫi nāfiʿ olur yā balġama ki ḥādiṯ olur ḥammām ıżṭırābından ve ġayrıdan. (و امـا الأسـباب المضـادة للمجـرى الطبيعـي[4]) Ammā esbāb-ı ġayr-ı żarūriyye ki mecrā-yı ṭabīʿiyyenüñ żıddıdur (فكالغـرق و قطـع السـيف و حـرق النـار و اسـتعمال السـموم) ṣuya ġarḳ olmaḳ gibi ve od yaḳmaḳ gibi ve zehrler istiʿmāli gibi. Muṣannif çünki esbāb tafṣīl[in]den fāriġ oldı ise ʿavārıż-ı bedeniyye sebeb-

1 Derkenar: Ḳuma gömülmek ḥuṣūṣā deñiz ḳumına gömülmek aḳvādur.

2 Derkenar: Lākin muʿtād olmayup ve ṭabīʿata żıdd olmaduġı içün esbāb-ı ġayr-ı żarūriyyeden ḳılındı.

3 Derkenar: Yüze taḫṣiṣ eyledi bunuñ biri ile ki ṣadr ḥarāret-i ġarīziyyenüñ maʿdenidür, yüz maḥall-i ḥavāss olup ve dimāġa aḳreb olduġıçün ki maʿden-i ḥavāsdur.

4 Derkenar: Esbāb-ı muḍādde-i mecrā-yı ṭabīʿī.

leri beyānına şürūʿ eyledi ve ʿavāriż-ı mizāciyye ile ibtidā eyledi ehemm olduġıçün ve esbāb-ı suḫūneti taḳdīm eyledi aḳvā olduġıçün. (و لنعد اسبابا جزئية Biz ʿadd iderüz esbāb-ı cüz'iyyeyi (المسخنات) ḥarāret virenler الحركة) (الغير المفرطة ḥareketdür ki ifrāṭla olmaya. (و استعمال المسخنات اغذية و ادوية داخلا و خارجا بغير افراط Daḫi musaḫḫināt istiʿmālidür ġıdālar cihetinden ve devālar cihetinden dāḫil olmaḳ ile ki yinür ola. Daḫi **[26a]** ḫāric olmaḳ ile ki ṣarḳu ola, ziyāde olmaya. (و الغذاء المعتدل) Daḫi ġıẕā-yı muʿtedildür. (و العفونة) Daḫi ʿufūnetdür.[1] (و التكاثف) Daḫi ẓāhir-i bedenüñ tekāṯüfidür.[2] (المبردات) Tebrīd idenler (كل ما يسخن اذا أفرط) her ḥarāret virendür ḳaçan ziyāde olsa. (و الفجاجة) Daḫi tāze ve ḫām olandur ḫılṭdan ve ġıdādan.[3] (و استعمال المبردات اغذية و ادوية داخلا و خارجا) Daḫi müberridāt istiʿmālidür ġıdālar cihetinden ve devālar cihetinden gerek dāḫil gerek ḫāric. (المرطبات) Ruṭūbet virenler (استعمال المرطبات اغذية و ادوية داخلا و خارجا) muraṭṭıbāt istiʿmālidür ġıẕālar cihetinden[4] ve devālar cihetinden[5] gerek dāḫil gerek ḫāric. (و الحمام) Daḫi ḥammāmdur. (و الدعة) Daḫi sükündur. (و كثرة الغذاء) Daḫi çoḳ yimekdür.[6] (و اجتناب المحللات) Daḫi muḥallillerden ictinābdur. (و استفراغ المجفف) Daḫi ḳurıdıcıları gidermekdür.[7] (المجففات) Daḫi ḳurıdıcılar (كل مايفرط تحليله داخلا و خارجا) her taḥlīli ziyāde olandur gerek dāḫil[8] gerek ḫāric.[9] **[26b]**(و حبس الغذاء عن العضو) Daḫi ġıẕāyı ḥabsdür ʿużvdan. (و استعمال المجففات) Daḫi ḳurıdıcıları istiʿmāldür. (فهذه اسباب امراض سوء الامزجة المفردة) Bu meẕkūrāt emzice-i müfrede yaramazlığı marażlarınuñ sebebleridür. (و تركيبها) Emzice-i mürekkebe yaramazlığınuñ sebebleri (يعلم من اسباب امراض الامزجة المفردة) emzice-i müfrede marażlarınuñ sebeblerinden bilinür.[10] (مفسدات الشكل) Şekli müfsid olanlar (قد يكون في أصل الخلقة) az olur ki aṣl-ı ḫilḳatde olur (لخلل في المصورة) ḳuvvet-i muṣavvirede ḫalel

1 Derkenar: ʿUfūnet ḥarāret-i ġarībeden ḥādiṯ olur kendüye münāsib ḥarāret iḥdāṯ ider.
2 Derkenar: Ki mesāmmı bürūdet sedd idüp ḥarāret içerüde maḥbūs olup müctemiʿ olur.
3 Derkenar: Zīrā ḥarāret-i ġarīziyyeyi ifsād idüp bürūdet lāzım olur.
4 Derkenar: Mārūl ve hindibā gibi.
5 Derkenar: Efyūn ve kāfūr gibi.
6 Derkenar: Ki andan ḫılṭ-ı bārid mütevellid olur balġam gibi.
7 Derkenar: Ki fażalāt-ı muraṭṭıba hücūm ider.
8 Derkenar: Ziyāde ġażab ve ziyāde feraḥ gibi.
9 Derkenar: Hammām-ı müceffif ve ḥarekāt-ı bedeniyye gibi.
10 Derkenar: Vaḳtā ki sū'-i mizāc esbāb beyān itdi ise sū'-i terkīb esbābınuñ ẕikrine şürūʿ itdi ve bu daḫi üç ḳısmdur: Biri ḳable'l-vilādetdür ve biri ḥāl-i vilādetdür ve biri baʿde'l-vilādetdür.

olduġıçün (او عصيان المادة) yā mādde ʿāṣī olduġıçün[1] (او عند الانفصال من الرحم لرداءة هيئة الانفصال yā cenīn raḥmden infiṣāl ḳatında heyʾet-i infiṣāl yaramazluġı içün[2] (او رداءة اخذ القابلة) yā mamanuñ dutması yaramazlığı içün (او عند التقميط) yā ḳımāṭ yaʿnī baġırṭaḳa ṣararken yaramaz ṣaralar (او لسرعة الحركة قبل وقتها) yā oġlancuḳ ḥarekete sürʿat itdügiçün vaḳtinden evvel (او لاسباب بادية) yā ḫāricden esbāb içün ḍarb gibi ve düşmek gibi (او لاسباب مرضية كالجذام) yā marażları içün cüẕām gibi. [**27a**] (و اسباب باقى الاعضاء التركيبية Aʿżā-yı terkībiyyenüñ bāḳīsinüñ esbābı في الاولى بها ذكرها evvelā anlaruñ ẕikridür kelām-ı cüzʾīde. الكلام الجزئي)

(**الجزء الرابع** من أجزاء الجزء النظري في العلامات) Dördünci cüzʾ, cüzʾ-i naẓarī eczāsından ʿalāmetler beyānındadur.[3] (العلامة قد تدل على ماض[4]) ʿAlāmāt gāh olur māżīye delālet ider.[5] (فتنفع الطبيب وحده) Ṭabībe nefʿ ider ancak. اذ قد يستدل بادراكه لها على فضيلته Zīrā ṭabīb ol ʿalāmeti idrāk itmek ile faẓīletine yaʿnī kemāline istidlāl olınur. (و قد تدل على حاضر) Gāh olur ʿalāmet ḥāżıra delālet ider.[6] (فتنفع المريض وحده) Ḫastaya nefʿ ider ancaḳ.[7] اذ يحصل بذلك الوقوف على حقيقة مرضه Zīrā bununla vuḳūf ḥāṣıl olur marażınuñ ḥaḳīḳatine. (و قد تدل على مستقبل) Gāh olur ʿalāmet müstaḳbele delālet ider.[8] (فتنفعهما معا) Hem ṭabībe[9] hem marīże nefʿ ider.[10] (و العلامات منها ما يدل على الأمزجة ʿAlāmetlerden baʿżı **[27b]** mizāclara delālet ider. و منها ما يدل على التركيب ʿAlāmetlerden baʿżı terkībe delālet ider. و علامات الأمزجة عشرة اجناس Mizāclar ʿalāmetleri on cinsdür. (احدها اللمس) Ol on cinsüñ birisi

1 Derkenar: Māddenüñ ʿiṣyānı yā māddenüñ keṣretindendür ki ḳuvvet-i muṣavvire cümlesine taṣarruf itmege ḳādir olmaz yā māddenüñ ḳılletinden ola ki şekl-i tām teşekküline ḳābil olmaya yā mādde ġalīẓ ola ki ḳuvvet-i muṣavvireye muṭāviʿ olmaya yā ġāyet raḳīḳ ola ki şekli ṣaḥīḥ dutmaya.

2 Derkenar: Ana raḥminde oġlanuñ yüzi ananuñ arḳasınadur ve iki elleri uyluḳları üstindedür ve iki ayaġı yanlarındadur ve kendü ḳıçı üzere oturmışdur ve gözleri elleri üzeredür ve burnı iki dizi ortasındadur ve ġamlu olıcaḳ bu vażʿdan döner. Eyü doġmaḳ oldur ki evvel başı çıḳa yüzi yuḳaru ola, elleri budları yanında ola. Ḳaçan böyle olmasa baʿżı eczāsı ve aʿżānuñ şekli fāsid olur.

3 Derkenar: ʿAlāmet ile ʿarażuñ farḳı budur ki ʿalāmet ʿāmmdur ṣıḥḥatde ve marażda müstaʿmeldür ʿaraż ḫāsdur ki maraża muḫtaṣdur.

4 Derkenar: ʿAlāmet bi-ḥasebiʾz-zamān ḥālet-i maḥṣūṣaya delālet itdügi iʿtibārla üç ḳısma münḳasımdur. Emr-i māżīye delālet idene müẕekkere dirler, emr-i ḥāżıra delālet idene dālle dirler, emr-i müstaḳbele delālet idene taḳaddümetü'l-maʿrife dirler.

5 Derkenar: Meṣelā nabż ḥareketinüñ mevciyyeti ve bedenüñ yaşlığı geçmiş ʿırḳa delālet ider.

6 Derkenar: Ḥummāda şiddet-i ʿaṭş, şiddet-i ḥarārete delālet ider.

7 Derkenar: Bu ʿalāmetüñ ṭabībe nefʿi az olduġıçün marīże taḫṣīṣ eyledi.

8 Derkenar: Şimdiye dek ʿalāmeti zamān iʿtibārı ile taḳsīm eyledi, min-baʿd bāḳī vücūh ile taḳsīm ider.

9 Derkenar: Ṭabībe nefʿi ḥaẕāḳatine delālet ider.

10 Derkenar: Nitekim aşaġa dudaḳuñ deprenmesi ḳayʾ itmege delālet ider.

lemsdür. (فالمساوي للمعتدل المزاج) Yaʿnī şol melmes ki muʿtedilü'l-mizāca müsāvī ola (معتدل) muʿtedildür. (و المخالف له) Muʿtedilü'l-mizāca muḫālif olan (مخالف في الجهة التي انفعل عنها) muḫālifdür şol cihetde ki andan münfaʿil ola.[1] (و ثانيها) Ol on cinsüñ ikincisi (اللحم و السمين و الشحم) etdür ve iç yağı ve şerḥa yağı[dur]. (فكثرة ذلك) Bu mecmūʿuñ keṯreti (للرطوبة) ruṭūbet içündür. (و عدمه لليبوسة) Bunlaruñ keṯretinüñ ʿademi yübūset içündür. (و كثرة اللحم للرطوبة و الحرارة) Etüñ keṯreti ruṭūbet ve ḥarāret içündür. (و كثرة السمين و الشحم للرطوبة و البرد) İç yağınuñ ve şerḥa yağınuñ keṯreti ruṭūbet ve bürūdet içündür. (و ثالثها) Ol on cinsüñ üçüncisi (الشعر) ḳıldur. (فكثرته و غلظه و جعودته و سواده للحرارة و اليبس) **[28a]** Ḳıluñ keṯreti ve yoğunluğı ve ḳıvırcıḳlığı ve ḳaralığı ḥarāret ve yübūset içündür. (و اضداد ذلك للبرودة و الرطوبة) Bunlaruñ żıdları bürūdet ve ruṭūbet içündür. (و رابعها) Ol on cinsüñ dördüncisi (لون البدن) bedenüñ levnidür. (فالبياض للبرودة و غلبة البلغم) Yaʿnī derinüñ aḳlığı bürūdet ve balġam ġalebesi içündür. (و الحمرة للحرارة و غلبة الدم) Ḳızıllıḳ ḥarāret ve ḳan ġalebesi içündür. (و تركيبهما) Beyāż ve ḥumret terkībi (للاعتدال) iʿtidāl içündür. (و السمرة) Buġday eñli ki yalabıḳ ola (للحرارة) ḥarāret içündür. (و الصفرة للحرارة و غلبة الصفراء) Ṣarılıḳ ḥarāret ve ṣafrā ġalebesi içündür. (و لقلة الدم كما في الناقهين) Yā ḳan azlığı içündür, nitekim ḫastalıḳdan ḳalḳanlarda (و الكمد) ḳaramtıḳlıḳ (لافراط البرد و السوداء) bürūdetüñ ve sevdānuñ çoḳluğı içündür.[2] (و خامسها) Ol on cinsüñ beşincisi (هيئة بنية الأعضاء) aʿżānuñ bināsı heyʾetidür. (فسعة الصدر و العروق و ظهورها) Gögüs ve ṭamarlar geñligi ve ṭamarlaruñ āşikāreligi (و عظم النبض) daḫi nabżlaruñ büyüklügi **[28b]** (و الاطراف) daḫi eṭrāfuñ büyüklügi (و ظهور المفاصل) mafṣallaruñ āşikāreligi (للحرارة) ḥarāret içündür. (و اضداد ذلك) Bunlaruñ żıdları (للبرودة) bürūdet içündür. (و سادسها) Ol on cinsüñ altıncısı (كيفية الانفعال) bedenüñ infiʿālinüñ keyfiyyetidür. (فسرعة الانفعال عن اي كيفية كانت دليل غلبتها) İnfiʿālüñ sürʿati ḳanḳı keyfiyyetinden olursa ol keyfiyyetüñ ġalebesi delīlidür.[3] (و سابعها) Ol on cinsüñ yidincisi (الافعال الطبيعية) fiʿllerdür ki ṭabīʿatdan ṣādır olur. (فالكاملة للاعتدال) Efʿāl-i kāmile iʿtidāl içün-

1 Derkenar: Yaʿnī yā ḥarāret yā bürūdet cihetinden meşelā.

2 Derkenar: Cild-i insānda levn-i ʿāc ve levn-i bādincān olur. Muṣannif anları ẕikr itmedi. Zīrā evvelki balġamdan ve ṣafrā-yı ḳalīldendür. Pes bunuñ ḥükmi ebyaż ve aṣfardan maʿlūm olur. Ve ikinci bürūdet ve yübūset ve ġalebe-i sevdādandur. Bunuñ ḥükmi kemidden maʿlūm olur.

3 Derkenar: Meşelā bir kimsenüñ bedeni ıssıdan tezcek münfaʿil olsa ḥarāretüñ ġalebesi delīlidür. Suʾāl olınursa, her nesne żıddından münfaʿil olur şibhinden münfaʿil olmaz; biz cevāb virürüz ki: Ḳaçan bir nesnenüñ şebīhi ziyāde ḳavī olsa andan daḫi tezcek münfaʿil olur. Nitekim kibrīt nārdan münfaʿil olur.

dür. (و الناقصة و الباطلة للبرد) Efʿāl-i nāḳıṣa ve efʿāl-i bāṭıla bürūdet içündür. (و المشوشة للحر) Efʿāl ki müteġayyir ve ġayr-ı muntaẓam ola, ḥarāret içündür.[1] (و سرعتها) Efʿālüñ sürʿati (للحرارة) ḥarāret içündür.[2] (و بطؤها للبرودة) Efʿālüñ giç olması bürūdet içündür. (و ثامنها) Ol on cinsüñ sekizincisi (النوم و اليقظة) uyḳu ve uyanıḳlıḳdur.[3] (فكثرة النوم للبرودة و الرطوبة) Uyḳu çoḳluġı bürūdet ve ruṭūbet içündür. (و كثرة اليقظة للحرارة و اليبس) **[29a]** Uyanıḳlıḳ çoḳluġı ḥarāret ve yübūset içündür. (و المعتدل منهما) Uyḳudan ve uyanıḳlıḳdan muʿtedil olan (للاعتدال) iʿtidāl içündür. (و تاسعها) Ol on cinsüñ ṭoḳuzıncısı (الفضول المندفعة) defʿ olan fużūldür.[4] (فحاد الرايحة قوي الصبغ) Rāyiḥası iti ve rengi ḳavī olan[5] (للحرارة) ḥarāret içündür. (و ضد ذلك للبرودة) Bunuñ żiddı bürūdet içündür. (و عاشرها) Ol on cinsüñ onuncısı (الانفعالات النفسانية) nefsānī infiʿāllerdür. (فقوتها و سرعتها و كثرتها للحرارة) Bunlaruñ ḳuvveti ve sürʿati ve keşreti ḥarāret içündür. (و تبلدها) Bunlaruñ kündlügi (للبرودة) bürūdet içündür. (و ثباتها لليبوسة) Şebātı yübūset içündür. (و سرعة زوالها للرطوبة) Zevālinüñ sürʿati ruṭūbet içündür. (و الجبن دليل البرد و ضعف القلب) Ḳorḳmaḳ bürūdet delīli ve żaʿf-ı ḳalb delīlidür. (و القحة و الطيش و الجراءة و الحدة و كثرة الكلام و سرعته و اتصاله للحرارة) Utanmazlıḳ ve tezcek ḳaḳımaḳ ve bahādırlıḳ ve ġażab muḥkemligi ve söz çoḳluġı ve sürʿati **[29b]** ve ittiṣāli ḥarāret içündür. (و كثرة الحياء و الوقار للبرودة) Utanmaḳ çoḳluġı daḫi tezcek ḳaḳımak bürūdet içüdür.

(و اما علامات الأمزجة المركبة) Ammā emzice-i mürekkebenüñ ʿalāmetleri (فهي من تركيب العلامات المفردة) ʿalāmāt-ı müfredenüñ terkībindendür.[6] (فهذه علامات الامزجة الجبلية) Bu meẕkūrāt emzice-i aṣliyyenüñ ʿalāmetleridür. (و اما الأمزجة العارضة) Ammā ʿārıżī olan mizāclar (فان تكون هذه العلامات عارضة) bu ʿalāmetler ʿārıż olmaḳdur. (و ان تكون تلك الأمزجة ضارة) Ve bu mizāclar efʿāle żarar ḳılıcı olmaḳdur. (و ان كان المزاج ماديا) Eger mizāc-ı ʿārıżī

1 Derkenar: Mecnūnlaruñ efʿāli muntaẓam degüldür ḥarāretleri ġālib olduġıçün. Anuñçün ziyāde üşimezler.

2 Derkenar: Anuñçün maḥrūru'l-mizāc olanuñ dişi ve ṣaḳalı tez biter ve nabżı serīʿ ḥareket ider.

3 Derkenar: Su'āl olınursa nevm ve yaḳaża efʿāl-i ṭabīʿiyyedendür, bunları niçün efrād bi'ẕ-ẕikr itdi; biz eyidürüz: Bunlaruñ bedenüñ ḥāline delāleti ekşerdür. Ḫuṣūṣā dimāġ ḥāline delāleti aẓherdür. Anuñçün efrād bi'ẕ-ẕikr eyledi.

4 Derkenar: Bevl ve ġā'iṭ ve ter ve menī gibi.

5 Derkenar: Rāyiḥa olmamaḳ yā az olmaḳ rengi olmamaḳ yā az olmaḳ.

6 Derkenar: Meşelā ġażabuñ sürʿati ve şebātı ḥarāret ve yübūset içündür.

māddī olursa[1] (دل على الصفراوي الوخر والنخس و قليل ثقل) mizāc-ı ṣafrāvīye delālet ider igne batar gibi ve diken batar gibi batmaḳ ve s̱iḳal az olmaḳ. (و على الدموي) Mizāc-ı demevīye delālet ider (الثقل و الحمرة و التمدد و انتفاخ البدن في s̱ıḳlet-i beden daḫi levnüñ ḥumreti daḫi çekilmek daḫi beden şişmek. (و على البلغمي) Mizāc-ı balġamīye delālet ider و قلة **[30a]** (البياض العطش و كثرة الريق و النعاس و الثقل الزائدان levn aḳlıġı ve ṣusamak azlığı ve tükürük çoḳluġı ve ımızḳanmaḳ ve s̱iḳal ki ziyāde olalar. (و على السوداوي) Mizāc-ı sevdāvīye delālet ider (القحل و السهر و ثقل اقل) beden yübūseti ve uyanıḳlıḳ ve s̱iḳal az olmaḳ. (و الاحلام[2]) Düşler (ايضا) geçen ʿalāmetler gibi (تدل على نوع المادة) nevʿ-i māddeye delālet ider. (فان رؤية الخيالات الصفر و النيران و الشعل) Ṣaru ḫayāller ve odlar ve şuʿleler görmek (تدل على الصفراء) ṣafrāya delālet ider. (و رؤية الأشياء الحمر تدل على الدم) Ḳızıl nesneler görmek ḳana delālet ider. (و رؤية المياه و البرد و الرعد تدل على البلغم) Ṣular ve ṭolu ve gök gürlemek [görmek] balġama delālet ider. (و رؤية الأشياء السود و الادخنة و المخاوف) Ḳara nesneler ve tütünler ve ḳorḳulu görmek (تدل على السوداء) sevdāya delālet ider. (و قد يدل على ذلك) Az olur nevʿ-i māddeye delālet ider (السن) yaş. Me s̱elā sinn-i şebāb ṣafrāya delālet ider. Şeyḫūḫet sevdāya delālet ider. Kühūlet balġama **[30b]** delālet ider. Tufūliyyet ḳana delālet [ider]. (و البلد) Daḫi beled. Me s̱elā beled-i şimālī balġama delālet ider. Cenūbī ḳana delālet ider. (و الفصل) Daḫi faṣl. Me s̱elā yaz faṣlı ṣafrāya delālet ider. Güz faṣlı sevdāya delālet ider. Ḳış faṣlı balġama delālet ider. Bahār faṣlı ḳana delālet ider. (و التدبير المتقدم) Daḫi geçen tedbīr. Me s̱elā şarāb içmek ve et yimek ḳana delālet ider.

(و اما علامات امراض التركيب) Ammā terkīb marażlarınuñ ʿalāmetleri (فمنها) bu ʿalāmetlerden baʿżı (جوهرية) yaʿnī cevher-i aʿżādan meʾḫūẕ olan ʿalāmetlerdür[3] (كالاستدلال من الخلقة) ḫilḳatden istidlāl gibi. (و منها عرضية) Bu ʿalāmetlerden baʿżı aʿżānuñ aʿrāżından meʾḫūẕ olan ʿalāmetlerdür (كالاستدلال من الجمال) cemālden istidlāl gibi ider.[4] (و منها) Bu ʿalāmetlerden baʿżı (تمامية) ġāyet kemālde olandur (كالاستدلال من الافعال ان كانت سليمة فالصحة تامة) efʿālden istidlāl gibi. Eger efʿāl selīme olsa ṣıḥḥat tāmmedür.

1 Derkenar: Māddī ḳaydı ile mizāc-ı sāẕecden iḥtirāz itdi ki anuñ ʿalāmetleri sābıḳan ẕikr olanlardur.
2 Derkenar: Cemʿ-i ḥulmdür. Ekser şerde istiʿmāl olınur. Ammā rüʾyā ekser ḫayrda olandur.
3 Derkenar: Teseffuṭ-ı reʾs şekl-i dimāġuñ fesādına delālet ider.
4 Derkenar: Cemāl kemā-yenbaġī olmaḳ ṣıḥḥate delālet ider.

(و ان نقصت او بطلت دلت على البرودة او رداءة التركيب[1]) **[31a]** Eger efʿāl nāḳıṣ olsa yā bāṭıl olsa bürūdete yā terkīb yaramazlıġına delālet ider. (و ان تشوشت فللحرارة او رداءة التركيب) Eger efʿāl ġayr-ı muntaẓam olsa ḥarāret içündür yā terkīb yaramazluġıçündür. (و العلامات اما ان تدل على نفس الحالة كعلامات الورم) ʿAlāmetler yā nefsü hāletine delālet ider[2] verem ʿalāmetleri gibi (أو على سببها) yā sebebine delālet ider (كالعلامات الدالة على كون الورم دمويا) yā şol ʿalāmetler gibi ki veremüñ demevī olmasına delālet ider (او على اينها) yā mekānına delālet ider.[3] (كدلالة افراط منشارية النبض في ذات الجنب على ان الورم حجابي) Nabżuñ minşāriyyetinüñ ifrāṭı delālet ider ẕātü'l-cenbde veremüñ ḥicābī idügine. (او على وقتها) Yā ḥāletüñ vaḳtine delālet ider (كالعلامات الدالة على المنتهى) şol ʿalāmetler ki delālet ider müntehāya ve nuḍc bulmasına. (او على الأحوال اللازمة لها) Yā ol ḥālete lāzım olan delālet ider (كالعلامات الدالة على البحران) buḥrāna delālet iden ʿalāmetler gibi.[4] (او على تخصيص تلك الاحوال) Yā ol **[31b]** aḥvālüñ taḫṣīṣine delālet ider (كالعلامات الدالة على ان البحران اسهالي) ʿalāmetler gibi ki delālet ider buḥrān ishāli idügine. (و لان النبض و البول و البراز من العلامات الكلية الدالة على الأحوال البدنية فلنقل فيها) Daḫi nabż ve bevl ve ġā'iṭ ʿalāmāt-ı ḳülliyyedendür ki dāldür aḥvāl-i bedeniyye-ye. Söyleyelüm bu üçde (القول في النبض) evvel ḳavl nabżdadur. (و هو حركة وضعية للشرائين قبضا و بسطا لتعديل الروح بالنسيم و اخراج فضلاته) Nabż ḥareket-i vaż'iyyedür şerāyīn içün dürülmek ve döşenmek vechi ile rūḥuñ taʿdīli içün nesīm ile inbisāṭ ḳatında ve rūḥuñ fażalātınuñ[6] iḫrācı içün inḳıbāż ḳatında.

(و اجناس ادلته عشرة) Nabżuñ delīllerinüñ cinsleri ondur. (احدها) Ol on cinsüñ birisi (المقدار) nabżuñ ḥareketinüñ miḳdārıdur. (و اقسامه تسعة) Miḳ-dāruñ aḳsāmı ṭoḳuzdur: (طويل قصير معتدل) Biri uzun, biri ḳıṣa, biri muʿ-tedildür. (عريض ضيق معتدل) **[32a]** Biri yaṣṣı, biri ṭar, biri muʿtedil. (مشرف منخفض معتدل) Biri ḳalḳıcı, biri alçalıcı, biri muʿtedil. (فاذا ركبت هذه كانت سبعة وعشرين) Ḳaçan bu ṭoḳuz ḳısm terkīb olınsa yigirmi yidi olur.[7] (لكن

1 Derkenar: Noḳṣān-ı hażm ḥarāret-i ġarīziyyenüñ żaʿfına delālet ider.
2 Derkenar: Nefes şiş gibi.
3 Derkenar: Ol yürek ḥumreti gibi.
4 Derkenar: Felḳ ve seher ve ḥafaḳān ve ṣudāʿ gibi yevm-i buḥrānda.
5 Derkenar: Ḥareket-i اين ve ḥareket-i كيف ve ḥareket-i كم'den iḥtirāzdur.
6 Derkenar: Yaʿnī eczā'-i duḫāniyye ki ḥarāret-i ḳalb ile muḥterik olur.
7 Derkenar: Zīrā ṭavīl olan yā ʿarīż yā ḍayyıḳ yā muʿtedil ola ve her birisi yā müşrif yā münḥafıż yā muʿtedil ola; öyleye ṭavīl olan ṭoḳuz olur, ḳaṣīr olan ve muʿtedil olan daḫi böyle olur. Öyleye mecmūʿı yigirmi yidi olur.

(الزائد في الأقطار الثلثة) Yaʿnī nabż ṭavīl ve ʿarīż ve müşrif.[1] (هو العظيم) ʿAẓīm-dür yaʿnī ʿaẓīm diyü tesmiye olınur. (و الناقص فيها) Nāḳıṣ olan bu üçde (هو الصغير) ṣaġīrdür yaʿnī ṣaġīr diyü tesmiye olınur.

(و ثانيها) Ol on cinsüñ ikincisi (كيفية قرع الحركة) ḥareketüñ ḳarʿı yaʿnī bar-maġa doḳunması keyfiyyetidür. (و ذلك) Bu nabż yā ḳarʿ (اما قوي او ضعيف أو متوسط) bunlar barmaḳ ile ẓāhir olur.

(و ثالثها) Ol on cinsüñ üçüncisi (زمان الحركة) ḥareket zamānıdur.[2] (و هو اما سريع او بطيئ او متوسط) Serīʿüñ zamān-ı ḥareketi az olur, baṭīʾüñ zamān-ı ḥareketi çoḳ olur, mutavassıṭuñ zamān-ı ḥareketi mutavassıṭ olur.

(و رابعها) Ol on cinsüñ dördüncisi (قوام الألة) yaʿnī şiryānuñ ḳıvāmıdur. (و هو اما صلب او لين او متوسط) Ḳavī ile ṣulbuñ farḳı budur ki ḳavī ġāmızdan münfaʿil olur ṣulb olmaz.

(و خامسها) Ol **[32b]** on cinsüñ beşincisi (زمان السكون) zamān-ı sükūn-dur.[3] (و هو) Yaʿnī nabż zamān-ı sükūn iʿtibārı ile (اما متواتر) bu oldur ki bu-nuñ zamān-ı sükūnı aḳṣar ola muʿtedilüñ zamān-ı sükūnından. (او متفاوت) Bu oldur ki bunuñ zamān-ı sükūnı aṭvel ola muʿtedilüñ zamān-ı sükūnın-dan. (او متوسط) Bu oldur ki bunuñ zamān-ı sükūnı muʿtedilüñ zamān-ı sükūnına müsāvī ola.

(و سادسها) Ol on cinsüñ altıncısı (ملمس الآلة) yaʿnī şiryānuñ lemsidür. (و هو) Melmes-i ālet[4] (اما حار) yaʿnī ḥālet-i tabīʿīden ıssı ola. (او بارد) Andan bārid ola. (او متوسط) Yā ikisinüñ ortasında ola.

(و سابعها) Ol on cinsüñ yidincisi (مقدار ما فيه من الرطوبة) şiryānda olanuñ miḳdārıdur ruṭūbetden. (و هو) Yaʿnī şiryān yā nabż (اما ممتلئ) yā nabż-ı ṭabīʿīden ruṭūbeti ziyāde ola (او خال) yā andan nāḳıṣ ola (او متوسط) yā iki-sinüñ ortasında ola.

---

1 Derkenar: Bu üçde muʿtedil olana muʿtedil dirler ve iki ḳaṭarda zāʾid olana ġalīẓ dirler ve bu ikide nāḳıṣ olana daḳīḳ dirler.

2 Derkenar: Bu üçde muʿtedil olana muʿtedil dirler ve iki ḳaṭrede zāʾid olana ġalīẓ dirler ve bu ikide nāḳıṣ olana daḳīḳ dirler.

3 Derkenar: Suʾāl olınursa nabż ḥareketdür, zamān-ı sükūn bunuñ edillesinüñ ecnāsından nice olur; biz eyidürüz: Nabż mürekkebdür iki ḥareketden ve iki sükūndan, öyleye zamān-ı sükūn anuñ edillesinüñ ecnāsından olur.

4 Derkenar: Suʾāl olınursa nabż ḥareketdür, melmes bunuñ edillesinüñ ecnāsından nice olur; biz eyidürüz: Melmes ḥareket ḳatında ẓāhir olur.

(و ثامنها) Ol on cinsüñ sekizincisi (الاستواء في أحواله) nabżuñ aḥvālinden berāberlikdür. **[33a]** Yaʿnī ʿiẓamda ṣıġarda, ḳuvvetde żaʿfda, sürʿatde ve buṭūʾda ve tevātürde ve tefāvütde ve ṣalābetde ve līnde berāber ola. (و اختلافه) Nabżuñ iḫtilāfıdur (فيها) aḥvālde. (و هو) Bu nabż او مستو اما) (مختلف yā berāberdür yā muḫtelifdür.[1]

(و تاسعها) Ol on cinsüñ ṭoḳuzıncısı (الانتظام في الاختلاف) iḫtilāfda muntaẓam olmaḳdur.[2] (و عدم الانتظام فيه) İḫtilāfda ʿadem-i intizāmdur. (و هو) Nabż (اما مختلف منتظم) yā muḫtelif-i muntaẓam ola (او غير منتظم) yā ġayr-ı muntaẓam ola. (و هذا الجنس داخل تحت المختلف) Bu cins dāḫildür muḫtelif taḥtında yaʿnī cins-i ṣāminüñ bir nevʿidür. (فلهذا يجب ان يكون الاجناس تسعة) Anuñçün vācibdür ecnās ṭoḳuz olmaḳ.

(و عاشرها) Ol on cinsüñ onuncısı (الوزن) vezndür yaʿnī bir ḥa[re]ketüñ zamānı bir ḥareketüñ zamānına ḳıyāsladur. (و هو) Nabż (اما جيد الوزن حسنة) yā vezni gökçek olan ki ḥasendür[3] (او غير جيد الوزن سيئه) yā vezni gökçek olmayan ki çirkindür.[4]

(و اصنافه) Seyyiʾü'l-vezn **[33b]** olanuñ aṣnāfı (ثلثة) üçdür. (مجاوز الوزن) Yaʿnī vezni tecāvüz eyleye, andan ṣoñra olan sinnüñ üzerine (كالصبي يكون له وزن نبض الشباب) oğlancuḳ gibi ki anuñçün ola yigit nabżınuñ vezni. (او مباين الوزن) Yā mübāyinü'l-vezn ola yaʿnī kendüsi ʿaḳabınca olan sinnüñ nabżına müşābih olmaya (كالصبي يكون له وزن نبض الشيوخ) oğlancuḳ gibi ki anuñçün ola ḳocalar nabżınuñ vezni. (و خارج الوزن) Daḫi ḫāricü'l-vezn olandur.[5] (و هو ان لايشبه وزن سن البتة) Bu oldur ki hīçbir nesneye beñzemeye (و هو ردي) bu yaramazdur.

(و لنقل في اسباب النبض) Biz esbāb-ı nabżda söyleyelüm.[6] (الحاجة الى النبض) Nabża ḥācet (هي ترويح الحار الغريزي) ḥārr-ı ġarīzī tervīḥidür ki nabża ʿillet-i ġāʾiyye budur. (فان زادة الحاجة اليه لزيادة في الحرارة) Eger tervīḥe ḥācet ziyāde olsa ḥarāretde ziyāde içün (و كانت الآلة مطاوعة بلينها) daḫi ālet yaʿnī

1 Derkenar: Bu ḳısmda mutavassıṭ bulınmaz.
2 Derkenar: Meşelā bir nabż ḳaviyye ola ve bir nabż żaʿīfe ola, bu hāl üzere müstemirr ola.
3 Derkenar: Meşelā ṣabī nabżı ṣabī nabżı gibi olmaḳ ve yigit nabżı yigit nabżı gibi olmaḳ.
4 Derkenar: Meşelā ṣabī nabżı yigit nabżı gibi olmaḳ.
5 Derkenar: Buña ḫāricü'l-vezn dirler insānuñ evzān-ı ṭabīʿiyyesinden ḫāric olduġıçün, ammā muṭlaḳā evzāndan ḫāric olduġıçün degül.
6 Derkenar: Yaʿnī nabżuñ ecnāsı edillesi ẕikr olınduḳdan ṣoñra esbāb-ı nabżı ẕikr idelüm.

şiryān muṭīʿ ve muvāfiḳ olsa yumuşaḳlığı sebebi **[34a]** ile (و القوة مساعدة لقوتها) ḳuvvet daḫi müsāʿid olursa ḳavī olduġıçün (كان النبض عظيما) nabż ʿaẓīm olur.[1] (فان كانت الحاجة ازيد من ذلك) Yaʿnī ḳuvvet kemālde olup ve ālet müsāʿid olup ammā tervīḥe ḥācet evvelkiden ziyāde olsa (اسرع) yaʿnī nabż ʿaẓīm olduġı gibi esraʿ olur.[2] (فان افرطت تواتر) Yaʿnī eger ḥācet ziyāde olup ʿiẓam ve sürʿat tervīḥe vefā itmezse nabż ʿaẓīm ve serīʿ olduġı gibi mütevātir olur. (و اما ان كانت الالة عاصية) Eger ālet ʿāṣī olursa[3] (اسرع مع صغر ثم تواتر) nabż esraʿ olur ṣıġarla bile andan ṣoñra mütevātir olur. (فان كانت القوة ضعيفة تواتر مع صغر ازيد من صغر الصلابة) Eger ḳuvvet żaʿīf olsa mütevātir olur ṣıġarla bile ṣalābet ṣıġarından ziyāderek.[4] (و قد يصغر النبض لانضغاط القوة تحت المادة الغذائية) Az olur ki nabż ṣaġīr olur ḳuvve ṣıḳılduġıçün mādde-i ġıdāʾiyye altında (او الخليطة) yā mādde-i ḫalīṭa altında, (كما في اول النوب) yaʿnī nitekim ḥummeyāt-ı ḫalīṭa nevbetlerinüñ evvelinde. **[34b]** (و ان كانت القوة في أصلها قوية) Egerçi ḳuvvet aṣlda ḳavī ise daḫi (و لين النبض للرطوبة) nabżuñ yumuşaḳlığı ruṭūbet içündür. (و قد يصلب النبض في البحارين) Az olur ki nabż ṣulb olur buḥrānlarda[5] (للتمدد بسبب اندفاع المواد الى جهته) aʿżā çekil-dügi içün mevādduñ indifāʿı sebebi ile cihet-i indifāʿa.[6] (و اختلافه لثقل مادة او شدة ضعف) Nabżuñ iḫtilāfı māddenüñ ṣiḳali içündür yā żaʿfuñ şiddeti içündür. (و المفرط من ذلك) İfrāṭ olan iḫtilāf yaʿnī ṣiḳal-i mādde ve żaʿf-ı ḳuvvet (يبطل النظام و حسن الوزن) niẓāmı ve ḥüsn-i vezni ibṭāl ider. (و ههنا انواع) Yaʿnī nabż-ı mürekkebde envāʿ vardur. (من النبض ذات اسماء) Nabżdan baʿżı adludur. (يجب ان نشير اليها) Vācibdür bize işāret itmek añа. (و قد ذكرنا العظيم و الصغير) Taḥḳīḳan ẕikr itdük ʿaẓīmi ve ṣaġīri. (النبض المنشاري نبض سريع متواتر صلب) Nabż-ı minşārī şol nabż-ı serīʿ ve mütevātir ve ṣulbdur ki (مختلف **[35a]** الأجزاء في الشهوق و الغور) eczāsı muḫtelifdür yükseklikde ve alçaḳlıḳda.[7] (و التقدم و التأخر) Daḫi taḳaddümde ve teʾeḫḫürdeki baʿżı eczāsı

1 Derkenar: Ki taḥrīk-i ʿırḳa ḳādir ola.

2 Derkenar: Bunuñ naẓīri budur ki ḳaçan bir kimse bir mühim işe gitse evvelā ayaġın ıraḳ ıraḳ adımlar, andan ṣoñra sürʿatle yürür, andan ḳarışuḳ ve ṣıḳça ṣıḳça yürür.

3 Derkenar: Ṣıḳça ṣıḳça ḳarışuḳ olur.

4 Derkenar: Meṣelā bir kimse bir aġır yük getürmek dilese ḳādir olmayup iki ḳısm yā daḫi ziyāde ider.

5 Derkenar: Suʾāl olınursa buḥrān temeddüd īcāb ider öyleye nabż ṣulb olmaḳ muḳarrerdür, imdi قد kelimesi gerekmez idi; biz eyidürüz: Buḥrān baʿżı vaḳtde temeddüd īcāb eylemez nitekim buḥrān-ı ʿırḳīde.

6 Derkenar: Ṭabīʿat defʿ itmek ile cihetlerden bir cihete baş gibi ve miʿde gibi meṣelā.

7 Derkenar: Buña nabż-ı minşārī dirler. Zīrā bıçḳınuñ baʿżı dişi yüksek ve baʿżı dişi alçaḳ olur. Bunuñ eczāsı daḫi öyledür.

ḥareketi vaḳtinden evvel ḥareket ide yā ṣoñra ḥareket ide. (و الصلابة) Daḫi ṣalābetdeki şiryānuñ baʿżı eczāsı yumuşaḳ ola. (و الموجي يشبهه الا انه لين) Nabż-ı mevcī[1] nabż-ı minşārīye beñzer illā bu yumuşaḳdur, ṣulb degüldür. (و الدودي يشبهه لكنه صغير) Nabż-ı dūdī[2] nabż-ı mevcīye şebīh olur. Lākin bu ṣaġīr olur. (و النملي يشبه الدودي لكنه اصغر و اشد تواترا و ضعفا) Nabż-ı nemlī[3] nabż-ı dūdīye şebīh olur. Lākin bu andan aṣġardur daḫi tevātür ve żaʿf cihetinden eşeddür.[4] (ذنب الفار نبض يأخذ من مقدار الى مقدار اعظم او اصغر) Ẕeneb-i fār[5] şol nabżdur ki bir miḳdārdan şürūʿ eyleye. Meṣelā evvel barmaḳ altında aʿẓam ola, andan aṣġara vara yā ol aṣġar ola, andan aʿẓama vara. (ثم يرجع الى مقداره الاول) Andan ṣoñra evvelki miḳdārına vara. (و قد ينقطع دونه) Az olur ki evvelki miḳdārına varmaz, munḳaṭıʿ olur. **[35b]** (و ذلك ردي) Bu nabż yaramazdur. (المطرقي نبض يقرع الأصبع و لايكفي فيتم باخرى) Yaʿnī nabż-ı miṭraḳī[6] şoldur ki barmaġı urur ve ol kifāyet itmez, bir kerre ile daḫi tamām olur. (و ذوالفترة هو الذي يتوقع فيه الحركة فيكون سكون) Ẕü'l-fetret[7] ol nabżdur ki anda ḥareket ümīd olına ammā sükūn ola. (الواقع في الوسط هو الذي يتوقع فيه سكون فيقع حركة) Vāḳiʿ fi'l-vasaṭ[8] şol nabżdur anda sükūn ümīd olına ammā ḥareket vāḳiʿ ola.

(في البول) Muṣannif nabżda ḳavlden fāriġ oldıysa bevlde ḳavle şürūʿ eyledi. (و اجناس ادلته سبعة) Bevlüñ delīlleri cinsleri yididür.[9]

(أحدها اللون) Ol yidi cinsüñ birisi levndür. (و اصوله خمسة) Bu levnüñ uṣūli beşdür. (احدها الأصفر) Ol beşüñ birisi aṣferdür.[10] (فمنه تيني للبرد) Yaʿnī levn-i aṣferdendür levn-i tīnī ki encīr ṣuyı gibi ola, bu levnüñ ḥudūṣı bürūdet içündür. (و اترجي للاعتدال) Yaʿnī levn-i aṣferdendür levn-i ütrücī ki tu-

1 Derkenar: Buña nabż-ı mevcī dirler deñiz mevci gibi biribiri ardınca olup baʿżı baʿżına muġāyir olduġıçün.
2 Derkenar: Buña dūdī dirler ayaġı çoḳ ḳurtçuġaza beñzedügi içün.
3 Derkenar: Buña nemlī dirler ḳarınca ḥareketine şebīh olduġıçün.
4 Derkenar: Yaʿnī dūdīden bu aż'afdur.
5 Derkenar: Buña ẕeneb-i fār dirler bir ṭarafı yoġun bir ṭarafı ince olduġıçün.
6 Derkenar: Nitekim çekiç ursa doḳunur, bir kerre doḳunduḳdan ṣoñra ḳalḳar yine doḳunur. Buña anuñçün miṭraḳī dirler.
7 Derkenar: Yaʿnī ḥareketde fütūr ola. Buña anuñçün ẕü'l-fetret dirler.
8 Derkenar: Yaʿnī ḥareket vāḳiʿ ola ḥareketeyn-i muḫtelifeyn ortasında, anuñçün buña vāḳiʿ fi'l-vasaṭ dirler.
9 Derkenar: Zamān-ı evvelde ṭoḳuz idi: Biri cins, biri cins-i ḳıvām, biri cins-i ṣafā ve küdret, biri cins-i rüsūb, biri cins-i miḳdār, biri cins-i rāyiḥa, biri cins-i zebed, biri cins-i lems, biri cins-i ṭaʿm. Şeyḫ iki āḫīri ısḳāṭ eyledi levn anları muġnī olduġıçün.
10 Derkenar: Aṣferi taḳdīm eyledi ekṣer vāḳiʿ olup ve ṣafrāya delālet idüp ve ṣafrā ʿunṣur-ı nārī menzilesinde cümlenüñ üstinde olduġıçün.

runc ḳabı **[36a]** renkli ola, bu le[v]nüñ ḥudūṣı iʿtidāl içündür. (و اشقر) Yaʿnī ḳızıllıġa mā'il ṣarudur. (و ناري[1]) Yaʿnī şol ṣarudur ki od şuʿāʿı gibi şuʿāʿı ola. (و احمر ناصع) Yaʿnī ṣāfī ḳızıldur. (و كلها) Ütrücīden aşaġınuñ küllīsi (للحرارة على مراتبها) ḥarāret içündür mertebeleri üzere.

(و ثانيها احمر) Ol beşüñ ikincisi ḳızıldur. (فمنه اصهب) Yaʿnī levn-i aḥmerdendür aşḳar olup ḥumrete mā'il olan. (و وردي) Yaʿnī levn-i aḥmerdendür gül rengi gibi olan. (و اقتم) Bu şol ḳızıldur ki ḳaralıġa mā'il ola ṭoġan arḳası gibi. (و كلها لغلبة الدم و الحرارة) Bunlaruñ küllīsi ḳan ve ḥarāret ġalebesi içündür.[2] (و قد يكون بول احمر مع البرد) Gāh olur bevl-i aḥmer olur berdle bile. (كما في الفالج و سوء القنية) Nitekim fālic ve sū'-i ḳinye marażlarında (لقلة تميز الدم عن الماء) yaʿnī cigerüñ ḳanı ṣudan temyīzi az olduġıçün (او لاجل وجع مقارن) yaʿnī bevl aḥmer olur berdle vecaʿ muḳārin olduġıçün[3] (كما في القولنج) nitekim ḳūlencde. (و الناري ادل على الحرارة من الاحمر) Nārī ziyāde **[36b]** delālet idicidür ḥarārete aḥmerden. (لان الصفراء اشد حرارة من الدم) Zīrā ṣafrā eşeddür ḥarāret cihetinden ḳandan.

(و ثالثها) Ol beşüñ üçüncisi (الاخضر) yaşıldur (كالفستقي) fustuḳī gibi. Bu şol ṣaruluḳdur ki azcuḳ ḳaralıḳ bile ola. (و النيلنجي) Daḫi nīlencī gibi. Bu şol renkdür ki ḳara aḳ ile ḳarışmış ola ṣuda ezilmiş çivit rengi gibi. (و هما للبرد المجمد) Bu ikisi berd-i mücmid içündür. (و ينذران في الصبيان بفالج او تشنج) Bu iki levn nādir olur oġlancuḳlarda fālic ve teşennüc sebebi ile. (و كالزنجاري) Daḫi jengārī gibi. (و الكراثي) Daḫi kürrāṣī yaʿnī pırasa rengi gibi. (و هما لافراط الحرارة المحرقة) Bu ikisi ḥarāret-i muḥrıḳanuñ ifrāṭı içündür.

(و رابعها) Bu beşüñ dördüncisi (الاسود) ḳara renklü olandur. (و قد يكون اما لفرط احتراق) Bu levn az olur ki iḥtirāḳ ziyādeliginden olur. (ان كان معه صفرة او تقدمه قوة رايحة) Eger anuñla ṣaruluḳ olursa yā ḳuvvet-i rāyiḥa taḳaddüm iderse (او لجمود ان كان معه كمودة و عدم رايحة) **[37a]** yā doñmaḳ içündür eger anuñla bulanıḳluḳ ve rāyiḥasuzluḳ olursa. (او لحركة مادة سوداوية) Yaʿnī gāh olur esved-i mādde-i sevdāviyyenüñ ḥareketi içün olur (كما في البحران) nitekim buḥrānda. (او لتناول صابغ) Yaʿnī bevli boyar nesne yimekden olur.

---

1 Derkenar: Baʿżı nüsḫada nārīden evvel nārencī bulındı. Bu şol ṣarudur ki ḥumrete meyli aşḳardan ziyāde ola.

2 Derkenar: Su'āl olınursa ḳayd-ı evvel ṣānīden muġnī idi, zīrā ġalebe-i dem ḥarāretden olur; biz eyidürüz: Gāh olur ḥarāret içün olur ġalebe-i demsüz. Meṣelā gāh olur aṣheb-i ṣafrā ictimāʿından olur.

3 Derkenar: Zīrā vecaʿ bevli ḳızardur.

(و خامسها) Ol beşüñ beşincisi (الابيض) aḳdur. (فمنه حقيقي كلون اللبن) Yaʿnī levn-i ebyażdan baʿżı ḥaḳīḳīdür süd levni gibi. (و يدل على غلبة بلغم و برد) Bevl-i ebyaż balġam ve bürūdet ġalebesine delālet ider. (او ذوبان شحم) Yā yaġ erimesine delālet ider (او اعضاء اصلية) yā aʿżā-yı aṣliyye erimesine delālet ider (كما في آخر الدق) nitekim dıḳḳ āḫirinde. (و منه مشف) Bu levn-i ebyażdan baʿżı müşifdür yaʿnī şeffāf ve ṣāfīdür ki ḥucub-i māverā itmez. (يقال له ابيض مجازا) Buña ebyaż dirler mecāzen ki ḥaḳīḳatde bunda levn yoḳdur. (و يدل على عدم التصرف في الماء البتة) Bu müşiff olan ṭabīʿatüñ ʿadem-i taṣarrufına delālet ider mā'da elbette. (و هو ردي مؤيس من النضج) Bu yaramazdur nuḍcdan ümīd kesdüricidür. **[37b]** (او على سدد يمنع نفوذ الصابغ) Yā süddelere delālet ider[1] ki renk virenüñ nüfūẕına mānīʿ olur.

(و ثانيها) Yidi cinsüñ ikincisi (القوام) bevlüñ ḳıvāmıdur.[2] (فالرقيق لعدم النضج) Raḳīḳ olan nuḍc olmaduġı içündür (و خصوصا في الصبيان) ḫuṣūṣā oġlancuḳlarda. (و هو فيهم ارداء لان بولهم الطبيعي اغلظ) Bevl-i raḳīḳ oġlancuḳlarda yaramazraḳdur. Zīrā anlaruñ bevl-i ṭabīʿīsi aġleẓdür.[3] (او لسدد) Yaʿnī bevl-i raḳīḳ yā süddeler içündür[4] (او لكثرة شرب الماء) yā ṣuyı çoḳ içmek içündür.[5] (و الغليظ) Bevl-i ġalīẓ (اما لعدم النضج) yā nuḍc olmaduġı içündür[6] (او لنضج خلط في غاية الغلظ) yā ḫılṭuñ nuḍcı içündür ġāyet-i ġılẓetde. (و يفرق بينهما) ʿAdem-i nuḍc içün olan ġılẓet ve nuḍc ḫılṭ içün olan ġılẓet farḳ olınur. (بما تقدم من افراط الغلظ) Muḳaddem olan ile ifrāṭ-ı ġılaẓdan yaʿnī bevl-i müteḳaddim müfriṭü'l-ġılẓet ola, andan ṣoñra ġılẓetüñ ifrāṭı kesile nuḍc-ı ġalīẓ sebebi ile. Ammā ʿadem-i nuḍc içün olan ġılẓet-i bevl müfriṭü'l-ġılẓet ile olmaz. (و المعتدل القوام) **[38a]** Bevl ki muʿtedilü'l-ḳıvām ola (للنضج) nuḍc içündür.

(و ثالثها) Yidi cinsüñ üçüncisi (الصفا و الكدورة) bevlüñ ṣāfī ve bulanıḳ[7] olduġıdur. (فالصافي للنضج و سكون الاخلاط) Bevl-i ṣāfī nuḍc içündür ve aḫlāṭuñ sükūnı içündür. (و الكدر لعدم النضج) Bulanıḳ nuḍc olmaduġı içündür.

1 Derkenar: Ṭamarlar yolı dutulmaḳ.
2 Derkenar: Riḳḳat ve ġılẓet ve iʿtidāl iʿtibārı ile.
3 Derkenar: Yaʿnī oġlancuḳlarda nuḍc olmamaġa delāleti ẓāhirdür.
4 Derkenar: Bevl ġılẓet virür nesne çıḳmamaġa mānīʿ olur.
5 Derkenar: Zīrā ṣuyı çoḳ içmek bevli raḳīḳ eyler, ġılẓete mānīʿ olur.
6 Derkenar: Riḳḳat ve ġılẓet nuḍc olmaduġıçün olur. Zīrā nuḍca istivā-yı ḳıvām gerekdür, belki nuḍc aña tābiʿ olur.
7 bulanıḳ: Bu kelime esas alınan nüshada "bulanik" şeklinde kef ile yazılmıştır.

(لان النضج يتبعه استواء القوام) Zīrā nuḍca istivā-yı ḳıvām tābiʿ olur. (و قد يكون لسقوط القوة) Az olur ki bulanıḳ ḳuvvetüñ suḳūṭı içün olur. (او ورم باطني) Yā verem-i bāṭınī içün olur.[1] (و الكدر و المتثور) Şol bulanıḳ ki müteferriḳ ve ḳınayıcıdur (ينذر بصداع كائن أو مطل[2]) bildürür bi'l-fiʿl ṣudāʿı yā olmaġa başlayan ṣudāʿı. (و الغليظ يفارق الكدر باستواء قوامه) Bevl-i ġalīẓ bulanıġa muḫālif olur ġalīẓüñ ḳıvāmınuñ berāberligi ile. (و قد يكون غليظا صافيا كبياض البيض) Bevl az olur ki hem ġalīẓ hem ṣāfī olur yumurda aġı gibi.[3]

(و رابعها) Yidi cinsüñ dördüncisi (الرايحة) ḳoḳudur. (فالمنتنة جدا) Ziyāde yaramaz ḳoḳan bevl (لافراط العفونة) **[38b]** ziyāde ʿufūnet içündür ḫılṭlarda (او قروح عفنة في مجاري البول) yā müteʿaffin ḳarḥalar bevl mecrālarında. (ان كان معه نضج) Eger anuñla nuḍc olursa (و عدم الرايحة المنتنة) bevlde rāyiḥa-i müntine olmamaḳ (لجمود و فجاجة) cümūd ve çiglik içündür māddede. (و ربما دل على سقوط القوة) Gāh olur ḳuvvetüñ suḳūṭına delālet ider. (و المعتدلة للنضج) Bevlüñ rāyiḥası muʿtedil olmaḳ nuḍc içündür.

(و خامسها) Yidi cinsüñ beşincisi (الزبد) köpükdür. (فكثرته و كبره و بطوء انفقائه يدل على مادة غليظة لزجة) Zebedüñ keṯreti ve büyüklügi ve yarılmasınuñ eklenmesi mādde-i ġalīẓeye ve sıyrıncaḳlıġa delālet ider. (فلذلك) Bunlar mādde-i ġalīẓe-i leziceye delālet itdügiçün (هو) yaʿnī zebed bulanmaḳ (في امراض الكلى) öyken marażlarında (ردي) yaramazdur. (ينذر بطول المرض) Marażuñ uzunluġın bildürür.[4]

(و سادسها) Yidi cinsüñ altıncısı (الرسوب) rüsūbdur[5] yaʿnī ġalīẓ ṣiḳaldür. (فالدال منه على النضج) Rüsūbdan nuḍca delālet iden[6] الأبيض **[39a]** (هو الأملس المستوى) ṣırlaḳ ve aḳ ve eczāsı berāber olandur. (المجتمع) Ḳārūrenüñ dibinde cemʿ olmış olandur.[7] (و الراسب المحمود احمد) Şol rüsūb ki maḥmūd yaʿnī ṭabīʿī ola gökçekre[k]dür yaʿnī cümleden evlādur. (ثم المتعلق الذي يرى في وسط القارورة) Andan ṣoñra muʿallaḳ olup vasaṭ-ı ḳārūrede görinendür. (ثم الغمام و هو مايري في اعلاها) Andan ṣoñra ġamāmdur ki ḳārūrenüñ aʿlā-

1 Derkenar: Zīrā verem ḳaçan çatlasa iriñ çıḳar, bevli bulandurur.
2 Derkenar: الانذار الابلاغ و لايكون الا في التخويف, *Ṣıḥḥāḥ*.
3 Derkenar: Ammā keder olan ṣāfī olmaz ikisinüñ mā-beyninde teżād olduġıçün.
4 Derkenar: Mādde ġalīẓ ve lezic olduġıçün.
5 Derkenar: Rüsūbuñ aḥvāli ve ebḥāṣı bir niçe vechdendür. Cevheri ve miḳdārı ve keyfiyyeti ve eczāsınuñ vażʿı ve mekānı ve keyfiyyet-i muḫālaṭası cihetindendür.
6 Derkenar: Bu üç keyfiyyet iʿtibārı iledür.
7 Derkenar: Bu vażʿ iʿtibārı iledür.

sında görinür.[1] (و اما الرسوب الردي) Ammā yaramaz rüsūb yaʿnī anda ṣıfāt-ı meẕkūre olmaya levn ḥasebi ile[2] (كالاشقر) ḳızıllıġa mā'il olan ṣaru gibi (و الاسود) ve ḳara gibi (و الكمد[3]) ve bulanıḳ gibi yā ḳıvām ḥasebi ile. (و النخالي) Bu ol rüsūbdur ki kepek gibi ola ḳıvāmda. (و القشوري) Bu ol rüsūbdur ki yaṣṣılıġı çoḳ olup ḳalıñlıġı çoḳ olmaya. (و الخراطي) Ḫurāṭa mensūb olandur ve ḫurāṭa bevl ile çıḳan cism-i ġarībüñ ismidür ki aʿżā-yı aṣliyyeden olur. (و الصفايحي) Bu şol rüsūbdur ki yaṣṣılıġı ve ḳalıñlıġı çoḳ ola.[4] (فاردأها) Bu ṣıfatlaruñ ġāyet yaramazı (الراسب) ḳārūrenüñ dibi-ne[5] **[39b]** çökendür. (ثم المتعلق) Andan ṣoñra ḳārūrede muʿallaḳ olandur. (ثم الغمام الا ان يكون تعلقه لريح) Andan ṣoñra ġamāmdur, illā anuñ muʿallaḳ olması rīḥ içün ola, öyleye ġamām muʿallaḳ olandan eyülüge delālet itmez. (و عدم الرسوب اما لعدم النضج او لسدد او لقلة مادة) Yaʿnī bevlde rüsūb olma-maḳ yā nuḍc olmaduġıçündür yā mecrā-yı bevlde süddeler olup eczā'-i ġalīẓe çıḳmaġa mānīʿ olduġıçündür yā bedende mādde az olduġıçündür. (على ان الرسوب يقل في الاصحاء و المهزولين و خصوصا المرتاضين و يكثر في المرضي السمان المستدعين) Bunuñ biri ile rüsūb az olur ṣaḥīḥlerde ve arıḳlarda, ḫuṣūṣā riyāżet ehlinde ve rüsūb çoḳ olur semüz ḫastalarda ve ehl-i rāḥatda. (لان الصحيح قد تخلو عن مادة تدفع بالنضج) Zīrā ṣaḥīḥ ḫālī olur māddeden ki nuḍc ile defʿ ola.[6] (و الرسوب المدي يخالف الخام) Yaʿnī rüsūb-ı middī ki ālāt-ı bevlde olan ḳarḥanuñ aḳmasına delālet ider, balġam-ı **[40a]** ḫāma müte-şebbihdür. Ammā farḳı budur ki ḫāma muḫālif olur. (بالنتن و تقدم الورم و سهولة الاجتماع و التفرق) Yaramaz ḳoḳmaḳ ile daḫi taḳaddüm-i verem ile daḫi sühūlet-i ictimāʿ[7] ve teferruḳ ile. Lākin ḫām böyle olmaz.

(و سابعها) Ol yidi cinsüñ yidincisi (مقدار البول) bevlüñ miḳdārıdur. (فكثرته لكثرة شرب) Bevlüñ keṯreti içmek çoḳ olduġıçündür[8] (او ذوبان) yā aʿżā eri-dügiçündür (او استفراغ الفضول) yā fużūlüñ döküldigiçündür (كما في البحران) nitekim buḥrānda. (ان كان مع قوة و اعقبته راحة) Eger ḳuvvet ile olup ve anı rāḥat ʿaḳablarsa. (و البول الردي اسلمه اغرزة) Yaramaz bevlüñ eyüsi çoḳ olan-

1 Derkenar: Buña ġamām dirler bulut gibi yuḳaruda olup ve mā-taḥtını örtdügi içün.
2 Derkenar: Yaramazlığı ḥāl yaramazlığına delālet itdügiçündür.
3 Derkenar: Bu üç levn iʿtibārı iledür.
4 Derkenar: Bu rüsūb aʿżādan ṣafāyiḥ çıḳmaġa delālet ider.
5 Derkenar: Bu baḥṣ mekān iʿtibārı iledür.
6 Derkenar: Arıḳlarda ve murtāżlarda böyledür.
7 Derkenar: Yaʿnī ḳārūre sākin olsa tezcek cemʿ olur ve ḳārūre ḥareket itse tezcek ṭaġılur.
8 Derkenar: Şu yā şerbet yā süd çoḳ yā yaş yimişler çoḳ yimek yā idrār bevl ider devālar içmek.

dur ki ṭabīʿat ḳuvvetine delālet ider.[1] (فقلته تدل على فرط تحلل اوفناء رطوبة او سدد او اسهال) Bevlüñ ḳılleti delālet ider taḥallül çoḳluġına esbābla yā ruṭūbetüñ fenāsına ibtidāʾen yā süddelere yā ishāle. (و قلة البول جدا مع قلة التحلل تنذر بالاستسقاء) Bevlüñ ziyāde ḳılleti taḥallül ḳılleti ile **[40b]** istisḳāyı bildürür.

(في البراز[2]) Muṣannif, bevlde ḳavlden fāriġ oldı ise ġāʾiṭde ḳavle şürūʿ eyledi. (البراز يدل بلونه[3]) Ġāʾiṭ, levni ile delālet ider. (فالطبيعي منه خفيف النارية) Ṭabīʿī olandan berāzdan ḫafīfü'n-nāriyye olandur.[4] (فان اشتدت فلحرارة و غلبة مرار) Ḳaçan nāriyyet müştedd olsa ḥarāret içündür ve merār ġalebesi içündür.[5] (و ان نقصت فلفجاجة و برد) Nāriyyet eksük olsa ḫāmlıḳ içün ve ṣovuḳ içündür. (و بياضه) Ġāʾiṭüñ aḳlığı (لغلبة البلغم) balġam ġalebesi içündür.[6] (او سدة في مجرى المرارة) Yā süddeolduġıçündür merārenüñ mecrāsında.[7] (فينذر بالقولنج و اليرقان) Bu süddeiçün olan beyāż ḳūlenci ve yereḳānı bildürür.[8] (و المدي و القيحي) Şol ġāʾiṭ ki middeye ve iriñe müşābih ola levnde (لانفجار دبيلة[9]) dübeyle ṭeşildügi içündür. (و كثيرا مايجلس المتدع التارك للرياضة شيئا شبيها بالقيح فينفعه و يزول به ترهله الحادث عن فرط الدعة) Çoḳ olur ṣaḥīḥ ve mütenaʿʿim kişi ki riyāżeti **[41a]** tārikdür iriñe şebīh nesne ḳor, añaf āʾide ider anuñ sebebi ile ki ṣiḳal zāʾil olur ki ziyāde tenaʿʿumdan ḥādiṯ olmışdur. (و البراز الاسود كالاسود) Ġāʾiṭ ḳara bevl gibidür delāletde. (و الاخضر ان لم يكن عن احتراق كالزنجاري و الكراثي) Yeşil ġāʾiṭ eger iḥtirāḳ içün degülse jengār ve pırasa renkde olan gibi[10] (دل على افراط جمود) yaʿnī ol yeşil ki iḥtirāḳ içün olmaya, ziyāde ṭoñmaġa delālet ider. (و يدل بمقداره) Ġāʾiṭ miḳdārı ile delālet ider.[11] (فقلته لقلة الفضول الغدائية) Ġāʾiṭüñ ḳılleti fużūl-i ġıdāʾiyyenüñ

1 Derkenar: Ammā bu ẕevebān aʿżānuñ ġayrındadur.

2 Derkenar: *Ṣıḥāḥ*'da kesr-i bā ile taṣḥīḥ idüp ġāyiṭ maʿnāsına idügin taṣrīḥ ider. Ammā *Mūcez* şāriḥlerinüñ ekṣeri fetḥ-i bāʾyıla ḳayd itmişlerdür.

3 Derkenar: Berāz evvelā ālāt-ı ġıdānuñ aḥvāline delālet ider. Ṣāniyen bedenüñ aḥvāline delālet ider levni ile ve miḳdārı ile ve ḳıvāmı ile ve heyʾeti ile ve vaḳti ile ve rāyiḥası ile ve ʿaded-i vuḳūʿı ile. Muṣannif evvelkiye işāret idüp dir: البراز يدل بلونه Ġāyiṭüñ ṣaru olduġınuñ sebebi budur ki ṣafrā ki biʾṭ-ṭabʿ bağırsaḳlara dökülür, anı ṣaruya boyar ve ṭaşraya sürer.

4 Derkenar: Ṭabīʿī olan ġāʾiṭ nuḍca delālet ider.

5 Derkenar: Merāreden inen ṣaru ṣuya mirār dirler.

6 Derkenar: Balġam ġāʾiṭi aḳ renge boyar.

7 Derkenar: Öyleye ṣafrā eylemez, öyleye ġāʾiṭ beyāż keylūsi üzere ḳalur.

8 Derkenar: Ḳūlenc olduġınuñ sebebi oldur ki ṣiḳal emʿāda muḥtebis olur ve ṣaruluḳ olduġınuñ sebebi oldur ki ṣafrā ḳanla aʿżāya dökülür.

9 Derkenar: Dübeyle ṣol büyük şişdür ki içerüde olur.

10 Derkenar: Bu ikisi iḥtirāḳ içündür.

11 Derkenar: Levn beyānından fāriġ oldı ise miḳdār beyānına şürūʿ eyledi.

ḳılleti içündür. (او لاحتباسها) Yā fużūlüñ iḥtibāsı içündür.[1] (فينذر بالقولنج) Bu iḥtibās ḳūlenci bildürür. (و قد يكون لضعف الدافعة) Az olur ki ġā'iṭüñ ḳılleti yā iḥtibāsı kendüsi dāfiʿanuñ żaʿfı içündür.[2] (و كثرته لاضداد ذلك) Ġā'iṭüñ keṯreti ẕikr olanlaruñ żıdları içündür.[3] (و يدل بقوامه) Ġā'iṭ, ḳıvāmı ile delālet ider.[4] (فرقته) Ġā'iṭüñ ince ve ṣovuḳluġı[5] (اما لضعف الهضم) yā hażm żaʿīf olduġıçün[6]**[41b]**dür (او لسدد في الماساريقا) yā süddeler içün māsārīḳāda (او لضعف جذبها) yā māsārīḳānuñ ceẕbi żaʿīf olduġıçündür (او لنزلة) yā nezle nüzūl itdügiçündür başdan miʿdeye (او لغداء مزلق) yā ṭayrındurıcı ġıdā içündür.[7] (و اللزج) Ġā'iṭ ki raḳīḳ ve yelmeşik ola (لغداء لزج) ġıdā'-i lezic içündür (او لخلط لزج) yā ḫılṭ-ı lezic içündür (او لذوبان الاعضاء الاصلية) yā aʿżā-yı aṣliyye eridügiçündür (ان كان معه نتن و سقوط قوة) eger anuñla yaramaz ḳoḳu daḫi ḳuvvet suḳūṭı olursa. (و الزبدي) Ġā'iṭ ki raḳīḳ ve köpüklü ola[8] (لرياح) yiller içündür (او غليان) yā ḳaynamaḳ içündür.[9] (و اليابس) Ġā'iṭ ki yābis ola (لفرط تحلل بسبب تعب) taḥallül ziyāde olduġıçündür meşaḳḳat sebebi ile[10] (او فرط حرارة) yā ḥarāret ziyāde olduġıçündür (و خصوصا في الكلى و الكبد) ḫuṣūṣā bögreklerde ve cigerde. (او لقلة شرب الماء) Yā ṣu içmek az olduġıçündür (او يبس أغدية) yā ġıdālar yābis olduġıçündür (او كثرة بول) **[42a]** yā bevl çoḳ olduġıçündür. (و افضل البراز) Ġā'iṭüñ eyüsi (ماكان سهل الخروج) çıḳmaḳlığı āsān olandur. (متشابها) Eczāsı[11] birbirine beñzeyendür. (خفيف النارية) Ḫafīfü'n-nāriyye olandur. (معتدل القوام) Ḳıvāmı muʿtedil olandur. (و القدر) Miḳdārı muʿtedil olandur. (و الوقت) Vaḳti muʿtedil olandur. (و الرايحة) Rāyiḥası muʿtedil olandur. (غير ذى بقابق و قراقر) Baḳbaḳalu ve ḳarḳaralu olmaya.[12] (و غير ذي زبدية) Ve köpüklü olmaya. (و الرايحة المنكرة) Yaramaz ḳoḳar (و اللون المنكر) yaramaz renk. (يدلان على الموت) Bu ikisi mevte delālet ider. (ثم الجزء النظري من الطب) Cüz'-i naẓarī tamām oldı ṭıbdan.

1 Derkenar: Yaʿnī ġıdānuñ ekṣeri ḫılṭ-ı ṣāliḥ olup fużūl az ola yā ġıdā nefsinde az ola.
2 Derkenar: Nitekim ṣafrā az dökülse bağırsaḳlara ġā'iṭi sürmeye.
3 Derkenar: Yaʿnī fużūl-i ġıdā'iyye keṯreti içündür yā bağırsaḳlarda ḳarārı olmaduġıçündür yā dāfiʿanuñ ḳuvveti içündür.
4 Derkenar: Miḳdār beyānından fāriġ oldı ise ḳıvām beyānına şürūʿ eyledi.
5 Derkenar: Ġā'iṭüñ muʿtedili ʿasel ḳıvāmı gibi olandur.
6 Derkenar: Ki ruṭūbāt-ı iṭʿām bedene siñmez ruṭūbet ziyāde olduġıçün ġā'iṭ ṣovuḳ olur.
7 Derkenar: Bu mebḥaṣ ġā'iṭ raḳīḳ olup ve yelmeşik olduġınuñ esbābını beyān ider.
8 Derkenar: Bu mebḥaṣ ġā'iṭ raḳīḳ olup ve köpüklü olduġınuñ sebebini beyān ider.
9 Derkenar: Nitekim ṣu ḳaynayıcaḳ köpük ḥādiṯ olur.
10 Derkenar: Öyleye ruṭūbet az ḳalur ġā'iṭ yābis olur.
11 Derkenar: Baʿżı ġalīẓ ve baʿżı raḳīḳ olmaya.
12 Derkenar: Baḳbaḳa ḳūz āvāzına dirler ve ḳarḳara bağırsaḳ āvāzıdur.

(**الجملة الثانية في قواعد الجزء العملي من الطب بقول كلى** و الجزء العملي ينقسم الى علم حفظ الصحة و الى علم العلاج) Cüz'-i ʿamelī münḳasım olur ḥıfẓ-ı ṣıḥḥate ve ʿilm-i ʿilāca. (و لنبتدئ بحفظ الصحة) Biz başlayalum ḥıfẓ-ı ṣıḥḥatle. (و الطبيب لايلزمه ابقاء الشباب و القوة) Ṭabībe lāzım degüldür yigitligi ve ḳuvveti bāḳī ḳılmaḳ. (و لايلزمه ان يبلغ كل شخص الاجل[1] الاطول) Daḫi ṭabībe lāzım degüldür ki **[42b]** her şaḫṣı yitişdüre ecel-i ṭūla. (فضلا عن ان يمنع الموت) Bu ḳanda ḳaldı ki mevti menʿ ide. (و ذلك) Bunuñ beyānı (لان البدن لايمكن تكونه الا من رطوبة مقارنة لحرارة تنضجها و تغذوها و تدفع فضلاتها) zīrā beden-i insānuñ tekevvüni olmaz, illā[2] ruṭūbetden olur ki ol ruṭūbet muḳārindür ḥarārete ki ruṭūbete nuḍc virür ve ġıdā idinür ve faẓalātı defʿ ider.[3] (فهي لامحالة تحللها) Ḥarāret şeksüz ruṭūbeti taḥlīl ider. (و اذا دام المؤثر الواحد في المتأثر الواحد اشتد تأثيره في كل وقت) Ḳaçan müʾeṣṣir-i vāḥid dāʾim olsa müteʾeṣṣir-i vāḥidde teʾṣīri müştedd olur her vaḳtde. (و اذا كثر التحلل فنيت الحرارة لفناء مادتها) Ḳaçan taḥallül çoḳ olsa ḥarāret fānī olur māddesi fānī olduġıçün. (و ضعف الهضم) Haẓm żaʿīf olur. (و قل ايراد البدل) Bedelüñ īrādı yaʿnī bedel-i mā-yeteḥallel ḳalīl olur. (الذي لولاه لم يبق البدن مدة تكونه) Öyle bedel ki ol olmasa beden ḳalmaz idi ḥudūṣı müddetinde. (فضلا عن استكماله) İstikmāli ḳanda ḳaldı. (و لايزال كذلك) **[43a]** Böyle olmaḳdan yaʿnī ḥarāret ruṭūbeti taḥlīl itmekden zāʾil olmaz. (حتى تفنى الرطوبة) Ḥattā ruṭūbet fānī olur. (و تنطفى الحرارة) Ve ḥarāret söyünür.[4] (و ذلك) Ḥarāretüñ bu vechle söyünmesi (هو الموت الطبيعي المقدر اجله لكل شخص) mevt-i ṭabīʿīdür ki müddeti muḳadderdür her şaḫṣ içün[5] (بحسب مزاجه و قوته) mizācı ve ḳuvveti ḥasebince. (فغاية فعل الطبيب ان يبلغ كل شخص منتهى الاجل) Ṭabībüñ fiʿlinüñ ġāyeti her şaḫṣı yitişdürmekdür ecelinüñ nihāyetine.[6] (ان لم تتفق مفسد خارجي) Eger müfsid-i ḫāricī vāḳiʿ olmazsa (و ان يحفظ صحة كل سن على مايليق به) daḫi ṣaḳlaya her sinnüñ ṣıḥḥatini lāyıḳ olduġı üzere. (و ذلك بحماية الرطوبة عن العفونة البتة و حراستها عن التحلل الزائد على المجرى الطبيعي) Daḫi ruṭūbeti ṣaḳlamaġ-

1 Derkenar: Ecel müddet maʿnāsınadur ve ḥadd-i nihāyet maʿnāsınadur ve ecel muḫtelif olur eṣḫāṣuñ emzicesinüñ iḫtilāfı ḥasebince eṭibbā ḳavli üzere.

2 Derkenar: Ol ruṭūbet ki bedenüñ tekevvüni andandur, atanuñ ve anunuñ nuṭfesi ve ḥayż ḳanıdur.

3 Derkenar: Beden fitīl gibidür, ruṭūbet zeyt gibidür ve ḥarāret şuʿle-i nāriyye gibidür.

4 Derkenar: Nitekim şuʿle-i nāriyye zeyti fānī ider, andan ṣoñra kendüsi daḫi söyünür.

5 Derkenar: Eṭibbā aṭvel-i ʿömr ve ecel-i ṭabīʿī yüz yigirmi yaşdur dimişler. Ammā bu menḳūżdur Ādem ve Nūḥ ʿaleyhime's-selām ve bāḳī yüz yigirmiden ziyāde muʿammer olan insānla.

6 Derkenar: Yaʿnī muḳteżā-yı mizācı olanuñ ecelinüñ nihāyetine. Ve eṭibbā ʿömr ve eceli mizāc ve ḳuvvet ḥasebi ile olur dirler. Ammā ehl-i şerʿ ḳatında böyledür ki Ḥaḳḳ Teʿālā her şaḫṣuñ ecelin ne miḳdār taḳdīr iderse mizācın ve ḳuvvetin añа göre ḫalḳ ider.

la olur mecrā-yı ṭabīʿī üzere zā'id olan taḥallülden.[1] (و ملاك الامر في ذلك) Emrüñ aṣlı ḥıfẓ-ı ṣıḥḥatde (هو تعديل الاسباب الستة الضرورية) esbāb-ı sitte-i żarūriyyeyi muʿtedil ḳılmaḳdur. (و قد بينا ذلك) Biz beyān eyledük esbāb-ı sitte-i żarūriyyeyi.(الافضل من الاهوية **[43b]** (و بينا ما هو) Ve beyān eyledük[2] hevālardan efḍal olanı.

(تدبير المأكول) Yiyecek tedbīri[3] (كل صحة اردنا حفظها اوردنا عليه الشبيه في الكيفية) her ṣıḥḥat ki biz anuñ ḥıfẓın dilerüz anuñ mevżiʿine getürürüz, ġıdāyı añа şebīh ola keyfiyyetde.[4] (فان اردنا نقلها الى افضل منها اوردنا الضد) Ḳaçan ṣıḥḥati naḳl eylemek dilesek kendüden efḍale żıddın getürürüz. (و ليقتصر من الغداء على الخبز النقي من الشوائب الردية كالشيلم) Ḥāfıẓ-ı ṣıḥḥat olan ḳaṣr eylesün ġıdādan etmege ki pāk ola yaramaz nesneler ḳarışmaḳdan delüce gibi. (و اللحم الحولي من الظأن) Daḫi ḳaṣr eylesün bir yaşında olan ata ḳoyundan (و العجول[5]) ve buzaġıdan (و الاجدية) ve oġlaḳlardan (و الدجاج) ve tavuḳlardan[6] (و القبج) ve keklikden (و الطيهوج) ve çilden. (و الحلو الملايم) Daḫi ḳaṣr eylesün mizāca mülāyim olan ṭatluya.[7] (و من الفواكه التين و العنب) Daḫi yimişlerden ḳaṣr ide encīre ve üzüme. (و الرطب في البلاد المعتاد فيها اكله) Daḫi yaş ḫurmāya şol **[44a]** şehrlerde ki bunuñ ekli anlarda muʿtād ola. (اما الاغدية الدوائية) Ammā devā olan ġıdālar[8] (فلا يلتفت اليها) anlara iltifāt olınmaya[9] (الا لتعديل مزاج) illā mizāca iʿtidāl virmek içün (او ماكول) yā me'kūle iʿtidāl virmek içün[10] (و لايؤكل بلا شهوة) ġıdā ve mīve yinmeye işṭihā-yı ṣādıḳ olmayıcaḳ. (و لا تدافع الشهوة الهايجة) Defʿ olınmaya işṭihā-yı ṣādıḳ yaʿnī ṭaʿām işṭihāsı olıcaḳ yimek gerek. (و ليؤكل في الصيف البارد بالفعل)

1 Derkenar: Ziyāde taḥallül istifrāġ gibi ve boġulmaḳ gibi ve yaramaz hevā gibi ve zehr gibi ve ġāyet ıssı gibi ve ziyāde ṣovuḳ gibi ve zehr-i şedīd ve suḳūṭ ve teferruḳ-ı aʿżā gibi.

2 Derkenar: Bāḳī ḳalan beş sebebi beyān idelüm.

3 Derkenar: Tedbīr-i me'kūli taḳdīm eyledi. Zīrā ʿumde-i ʿaẓmıdur ḥıfẓ-ı ṣıḥḥatde.

4 Derkenar: Bunda iki ḳāʿideye işāret ider: Biri oldur ki ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat miṯl ile olur, biri oldur ki maraża ʿilāc żıdla olur.

5 Derkenar: Kesr-i ʿayn ve feṭḥ-i cīm-i müşedded ile ve feṭḥ-i ʿayn ve żamm-ı cīm-i muḫaffefe daḫi luġatdur. ʿİcevvl ve ʿicl müfreddür, cemʿi ʿacācīldür.

6 Derkenar: Tavuḳ etinüñ efḍali daḫi yumurtlamamış ola.

7 Derkenar: Bu ḳayd ḳayd-ı iḫtirāzīdür. Zīrā baʿżı ṭatlu baʿżı mizāca mülāyim olmaz. Meṡelā ʿasel baʿżı mizācda ḳūlenc iḥdāṡ ider. Eger su'āl olınursa bu didigüñ ﴿فِيهِ شِفَآءٌ لِلنَّاسِ﴾ ("Onda, insanlar için şifâ vardır." Nahl, 16/69) āyetine muḫālifdür; biz eyidürüz: Şifā, emrāżına naẓardur. Her devānuñ keṣret-i ekli eṣiḥḥāya mużırdır. Egerçi marżāya nāfiʿdür, müstecibdür ḳūlenc ḥādiṡ olduġı miʿdesi maʿden-i ṣafrā olduġındandur, mücerred ʿaselden degüldür.

8 Derkenar: Yimişler ve otlar ve turşīler gibi.

9 Derkenar: Zīrā laṭīfi ḳanı yaḳar ve ġalīẓi balġam ider.

10 Derkenar: Nitekim ṣoġan ve ṣarımsaḳ yirler ġalīẓ ġıdālarla.

Yazın yinsin bi'l-fi'l ṣovuḳ olan. (و في الشتاء الحار بالفعل) Ve ḳışın yinsin bi'l-fi'l ıssı olan. (و ادخال طعام لم ينهضم الاول ردي) Bir ṭa'āmı idḫāl bir ṭa'ām üzere evvelki hażm olmadan yaramazdur. (و دونه) Yaramazlıḳda andan aşaġadur (اطالة زمان الاكل) yimek zamānını uzatmaḳ. (فتختلف الهضوم) Öyleye hażmlar muḫtelif olur. (و تكثير الالوان محير للطبيعة) Ṭa'āmlardan muḫtelif olanlaruñ tekṯīri ṭabī'ata ḥayret virür.[1] (و الغداء اللذيذ احمد لولا الاكثار منه) **[44b]** Ṭatlu ġıdā gökçekdür, çoḳ olmayıcaḳ andan. (و ملازمة التفه تسقط الشهوة و تكسل) Ṭatsuz ṭa'āma mülāzemet şehveti ısḳāṭ ider ve bedene kesel virür.[2] (و الخامض يسرع الهرم و تجفف و يضر العصب) Ekşiye mülāzemet tīz ḳoca ider ve bedeni ḳurıdur ve siñire żarar ider. (و الحلو يرخي الشهوة و يحمي البدن) Ṭatluya mülāzemet şehveti ısḳāṭ ider ve bedene ḥarāret[3] ve ḥummā virür. (و المالح يجفف البدن و يهزله) Ṭuzluya mülāzemet bedeni ḳurıdur ve arıḳladur. (فليدفع مضرة الحلو بالخامض و الخامض بالحلو و التفه بالمالح او الحريف وهما به) Def' olınsun ṭatlunuñ żararı ekşi ile ve ekşinüñ żararı ṭatlu ile ve ṭatsuzuñ ṭuzlu ile yā dili buran ile ve bu ikisinüñ żararı ṭatsuz ile.[4] (و ليترك الغداء و في النفس منه بقية) Ġıdā terk olınsun nefsde andan baḳiyye-i iştihā var iken.[5] (و ملازمة الحمية تنهك البدن و تهزله) Perhīze mülāzemet bedene zaḥmet virür ve arıḳladur. **[45a]** (بل هي في الصحة كالتخليط في المرض) Belki perhīz ṣıḥḥatde, perhīz itmemek gibidür marażda.[6] (و مراعاة العادة في الوجبات) 'Ādet ri'āyet itmek merrātda[7] (و غيرها) ve merrātdan ġayrıda (واجبة) vācibdür.[8] (و من اعتاد ان ليستمرئ الاغذية الردية) Şol kimse ki mu'tād olsa yaramaz ġıdāları hażm itmege (فلا يغتربها) ol 'ādet[e] maġrūr olmasun. (فتولد على طول الايام امراضا) Ol aġdiye-i rediyye ḥādiṯ ḳılur ṭūl-i zamān üzere marażları (فليترك بالتدريج) terk eylesün aġdiye-i rediyyeyi tedrīc ile. (و الصفراوي

1 Derkenar: Ya'nī çoḳ dürlü ṭa'āmlar bir vaḳtde cem' itmek ṭabī'ata ḥayret virüp her birine meyl idüp ḥaẓẓ-ı vāfir alımaz. Ṭa'ām az olup teveccüh küllī bulunmak evlādur.

2 Derkenar: Et ṣuyı gibi.

3 Derkenar: Ṣafrāya müstaḥīl olduġıçün.

4 Derkenar: Ya'nī bir gün birin yisin ve bir gün birin yisin yā birinüñ 'aḳabınca birin yisin.

5 Derkenar: Zīrā ṭa'ām mi'dede çoḳ olıcaḳ ḳaynamaḳ ile şişüp mi'deye mużāyaḳa virür. Anuñçün Resūlullāh 'aleyhi's-selām buyurmışdur: المعدة ثلثها للطعام و ثلثها للشراب و ثلثها للنفس ("Karnın yani midenin üçte biri yiyecek, üçte biri içecek ve üçte biri de nefes içindir." *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Et'ime 50, haz. Haydar Hatipoğlu, C. 9, Kahraman Yayınları, İstanbul 2012, s. 102).

6 Derkenar: Anuñçün Resūlullāh 'aleyhi's-selām buyurmışdur: اثنان لايصحان الصحيح المحتمي و المريض المخلط.

7 Derkenar: Ya'nī günde bir kerre yā iki kerre yimekde.

8 Derkenar: Çoḳ yimek ve az yimek gibi.

(و الدموي غـداؤه مبـرد مرطـب) Ṣafrāvī mizācuñ ġıdāsı müberrid muraṭṭıbdur.[1]
(مبـرد قامـع[2]) Demevī mizācuñ gıdāsı müberriddür ki anda nevʿ-i ḳabż ola.[3]
(و البلغمي مسـخن ملطـف) Balġamī mizācuñ ġıdāsı müsaḫḫin mülaṭṭıfdur.[4]
(و السـوداوي مرطـب مسـخن) Sevdāvī mizācuñ ġıdāsı muraṭṭıb müsaḫḫindür.
(قـد نهـي المجربـون عـن الجمـع بيـن اغديـة يعسـر علينـا اثبـات كثيـر مـن ذلـك بالقيـاس قالـو لايجمـع بيـن السـمك و اللبـن **[45b]** فيولـدان امراضـا مزمنـة كالجـذام و الفالـج) Taḥḳīḳan mücerrebler nehy itdiler ġıdāları cemʿ itmegi ki bize müşkil olmışdur anlardan çoġınuñ ḳıyās ile iṡbātı. Didiler balıḳ ile südi ve yoġurdı cemʿ itmek emrāż-ı müzmine ḥādiṡ ḳılur cüẕām gibi, fālic gibi.[5] (و لا لبـن مـع حامـض) Daḫi südle ve yoġurdla ekşi cemʿ itmegi و (حتـى نهـو عـن الجمـع بيـن المضيـرة الاجاصيـة) ḥattā nehy itdiler toġḳa ile erikli ekşi aşı cemʿ itmegi (و لا السـويق على الارز باللبـن) daḫi ḳavutı südli pirinç üzerine[6] (و لا العنـب على الـرؤس) daḫi üzümi başlar üzerine (و لا الرمـان علـى الهريسـة) daḫi enārı herīse üstine (و لا الخـل و الارز) daḫi sirkeyi ve pirinci.

(**تدبير المشـروب**[7]) İçecek tedbīri. (قالـوا) Yaʿnī aṣḥāb-ı tecrübe dirler[8] (الجمـع بيـن مـاء النهـر و البئـر مالـم ينحـدر احدهمـا ردي) cemʿ itmek ırmaḳ ṣuyı ile ḳuyı ṣuyın, ikisinden birisi miʿdeden inmeden yaramazdur. (و افضـل الميـاه ميـاه الانهـار) Ṣularuñ efḍali ırmaḳlar ṣularıdur.(خصوصـا الجاريـة **[46a]** على تربـة نقيـة) Ḫuṣūṣā ol ırmaḳlar ki aḳar ola pāk ṭopraḳ üzerine[9] (فيتخلـص مـن الشـوائب) ol ṣu ṣāfī olur ḳarışıḳlardan. (او على حجـارة فيكـون ابعـد عـن قبـول العفونـة) Yā ṭaş üzerine aḳar ola, öyleye baʿīdrek olur ʿufūnet ḳabūlinden. (و خصوصـا الجاريـة الـى الشـمال او الـى المشـرق) Daḫi ḫuṣūṣā aḳar ola şimāle yā maşrıḳa. (و خصوصـا المنحدرة الـى اسـفل) Daḫi ḫuṣūṣā yüksekden iner ola alçaġa.[10] (و خصوصـا اذا بعـد

1 Derkenar: Vaḳtā ki ġıdā emzice iḫtilāfı ile muḫtelif oldı ise şürūʿ eyledi her mizāca münāsib olan ġıdālaruñ beyānına.
2 Derkenar: Limonlu ve sirkelü ġıdālar gibi.
3 Derkenar: Erik ve et ve isfānāḫ gibi.
4 Derkenar: Tā balġamuñ bürūdetine iʿtidāl vire suḫūneti ile ve daḫi terḳīḳ ide leṭāfeti ile.
5 Derkenar: Şāriḥlerüñ baʿżı delīller idüp ḳıyās ile iṡbāt ḳaṣd eyleyüp baʿżı ol delīllere iʿtirāż itmişdür. Muṣannifüñ iṡbātı müşkil didügi ṣaḥīḥdür.
6 Derkenar: Ammā ʿaks olsa yaʿnī ol südli pirinç yise, anuñ üzerine ḳavut yise ve evvel üzüm yise, anuñ üzerine baş yise ve evvel enār yise, anuñ üzerine herīse yise menhī degüldür.
7 Derkenar: Tedbīr-i meʾkūlden fāriġ oldı ise tedbīr-i meşrūba şürūʿ ḳıldı. Bu tertībde işāret vardur ki içmek yimekden ṣoñra gerek açla gerekmez.
8 Derkenar: Meşrūb ṣuya ve şerbete ʿāmmdur. Ammā ṣuya iḥtiyāc eşeddür ve ṣu keṡīrü'l-istiʿmāl. Añа binā'en evvelā ṣunuñ beyānına şürūʿ eyledi.
9 Derkenar: Yaʿnī keyfiyyāt-ı maʿdeniyyeden ve ʿufūnet virenlerden pāk ola.
10 Derkenar: Öyleye ḥareketi esraʿ ve aḳvā olup leṭāfeti ziyāde olur.

(فان كان مع هذا خفيف الوزن) Daḫi ḫuṣūṣā ṣuyuñ çıḳduġı yir ıraḳ ola.[1] (المنبع
Eger ṣu bu evṣāf ile ḫafīfü'l-vezn olsa (يخيل لشاربه انه حلو) içen kimsenüñ
ḫayāline ṭatlu gelür. (و لا يحتمل الشراب منه الا قليلا[2]) Muḥtemel olmaz ḫamr
bu ṣudan, illā ḳalīli yā muḥtemel olmaz bu ṣu ḫamrdan, illā ḳalīli.[3] (فذلك
هو البالغ) Bu evṣāf ile mevṣūf olan ṣu iyilikde nihāyetde olandur. (و خصوصا
اذا كان غمرا شديد الجرية) Daḫi ḫuṣūṣā çoḳ ve deriñ ola ve ḳatı **[46b]** aḳar ola.
(و ماء النيل قد جمع اكثر هذه المحامد) Nīl ṣuyı bu evṣāf-ı ḥamīdenüñ ekṣerini
cemʿ itmişdür. (و ماء العين لا يخلو عن غلظ) Eşme ṣuyı ġılẓetden ḫālī olmaz.
(و ارداء منه ماء القتي) Bundan yaramazraḳdur kārīz ṣuyı. (ثم ماء البئر) Andan
ṣoñra ḳuyı ṣuyı. (و ماء النز ارداء) Ṣuraḳ yir ṣuyı yaramazraḳdur.[4] (و انما ينبغي
ان يستعمل الماء بعد شروع الغذاء في الهضم) Lāyıḳ oldur ki ṣu istiʿmāl olına ġıẓā
haẓma şürūʿ itdikden ṣoñra. (و اما عقيبه فيفجج) Ammā ġıẓānuñ ʿaḳabınca
ġıẓāyı çig ider bürūdet sebebi ile. (و في خلله ارداء) Ṭaʿām ortasında yara-
mazraḳdur yaʿnī miʿdesi bārid olana. Nitekim dir: (على ان من الناس من ينتفع
بذلك و هو حار المعدة) bunuñ biri ile nāsdan baʿżı bunuñla müntefiʿ olur ki
ol miʿdesi ḥārr olandur. (و من الناس من يكون شهوته للغداء خفيفة فاذا شرب الماء
قويت شهوته) Nāsdan baʿżı vardur ki ġıẓāya şehveti **[47a]** ḫafīf olur, ḳaçan
ṣu içse şehveti ḳavī olur. (و ذلك لتعديله حرارة المعدة) Bu miʿde ḥarāretine
iʿtidāl virdigi içündür. (و اما الشرب على الريق و عقيب الحركة و خصوصا الجماع
و عقيب المسهل القوي و الحمام و على الفاكهة و خصوصا البطيخ فردي جدا ماء كان
او شرابا) Ammā içmek miʿde ḫālī iken ve ḥareket-i bedeniyye ʿaḳabınca ve
ḫuṣūṣā cimāʿ ʿaḳabınca daḫi müshil-i ḳavī ʿaḳabınca daḫi ḥammām ʿaḳa-
bınca daḫi yimiş ʿaḳabınca, ḫuṣūṣā ḳarpuz ʿaḳabınca yaramazdur ziyāde
gerek ṣu olsun gerek şarāb olsun.[5] (فان لم يكن بد فقليل من كوز ضيق الرأس
امتصاصا) Eger içmekden müfāraḳat olmaz ise az içile, barṭaḳdan ki aġzı ṭar
olup ṣormaḳ ile içile.[6] (و كثيرا مايكون عطش عن بلغم لزج او مالح) Ve çoḳ olur ki
ṣusuzluḳ yelmeşik balġamdan ve ṭuzlu balġamdan olur. (و كلما روعي بالشرب

1 Derkenar: Öyle olıcaḳ elṭaf olur keṣret-i ḥareket sebebi ile.

2 Derkenar: Evvelki iḥtimāl يحتمل'nüñ fāʿili şarāb olduġı taḳdīrcedür. İkinci iḥtimāl يحتمل'nüñ fāʿili żamīr-i müstetir olup şarāb mefʿūl olduġı taḳdīrcedür.

3 Derkenar: Zīrā ḳatı leṭāfetden ḫamruñ cemīʿ eczāsına nüfūẓ ider.

4 Derkenar: Nezz şol yire dirler ki andan ṣu çıḳa ammā aḳmaya.

5 Derkenar: Müshil-i ḳavī ile taḳyīd eyledi. Zīrā müshil-i żaʿīf ʿaḳabınca cāʾizdür.

6 Derkenar: Her vaḳt böyle içmek evlādur. Nitekim Resūlullāh ʿaleyhi's-selām buyurmışdur: (مصوا الماء مصا ولا تعبوه عبا فإن الكباد من العب) "Suyu yudumlayarak için, tek nefeste içmeyin. Zira karaciğer hastalığı bu sebepten olur."

(ازداد Her bārī ki ol ʿaṭş riʿāyet olına içmek ile ʿaṭş ziyāde[1] **[47b]** olur. فان) (صبر عليه انضجت الطبيعة المادة المعطشة و اذابتها فسكن من ذاته Ḳaçan ṣabr eylese ṭabīʿat bişürür ṣusuzluḳ viren mādeyi daḫi eridür, öyleye ṣusuzluḳ sākin olur kendü ẕātından.[2] (و لهذا كثيرا ما يسكن بالاشياء الحارة كالعسل) Bunuñ içün çoḳ olur ki ṣusuzluḳ sākin olur ḥārr nesneler ile bal gibi.[3]

(و خير الشراب ما طاب طعمه و عطرت رايحته وصفا لونه و اعتدل قوامه) Şarābuñ ḫayrlusı oldur[4] ki ṭadı gö[k]çek ola ve ḳoḳusı eyü ola ve levni ṣāfī ola ve ḳıvāmı muʿtedil ola.[5] (و العلامة الجيدة للشراب الجيد الخالى من الغش انه اذا ترك المقدار القليل منه مدة طويلة لم يفسد و بقدر طول المدة يعرف جودته) Eyü ʿalāmet eyü şarāba ki ġışdan ḫālī ola budur ki ḳaçan şarābdan az miḳdārı müddet-i ṭavīle ḳonılsa fāsid olmaya müddetüñ ṭūlı miḳdārı ile bilinür şarābuñ eyülügi.[6] (و الرقيق الطف و اسرع اسكارا و تحللا[7]) Raḳīḳ olan şarāb laṭīfrek olur[8] **[48a]** ve serīʿrek olur[9] mest eylemek cihetinden ve taḥallül cihetinden. (و الغليظ أبطأ اسكارا و تحللا و ادوم خمارا[10]) Ġalīẓ olan şarāb gecirekdür mest eylemek cihetinden ve taḥallül cihetinden ve dāʾimrekdür ḫumār cihetinden.[11] (لكنه يسمن و خصوصا الحلو) Lākin ġalīẓ şarāb semridür ḫuṣūṣā ṭatlusı.[12] (و ليكن من تسديده على حذر) Ġalīẓ şarāb içen südde itmekden ḥaẕer üzere olsun. (و يختار للشبان و المحرورين الشراب الابيض الممزوج قبل شربه بمدة الكثير الماء[13]) İḫtiyār olınur yigitler içün ve maḥrūru'l-mizāc olanlar içün aḳ şarāb ki ḳarışmış ola[14] içmezden bir müddet öñdin çoḳ ṣu.[15] (و يختار للمشايخ

1 Derkenar: Bu ʿaṭşuñ ʿalāmeti budur ki ṣabrla ve eşyā-yı ḥārre ile sākin olur.
2 Derkenar: Sebebi zāʾil olduġıçün.
3 Derkenar: Zīrā ḥarāreti ile balġamı eridür.
4 Derkenar: خير didügi ehli olan nā-ehle naẓardur ve illā ismi yaʿnī lafẓ-ı شراب delālet ider ki ol şerr ṣudur ve ḫamr ismi daḫi delālet ider ki ʿaḳlı örticidür.
5 Derkenar: Suʾāl olınursa tāzesi eyü degüldür, bir miḳdār zamān geçmek gerek anı daḫi ẕikr itmek gerek idi; biz eyidürüz: Tāzesinüñ adı mıṣṭārdur, şarāb bir miḳdār zamān geçmişine dirler. Öyleye ismi bu didigüñ ḳayddan muġnīdür.
6 Derkenar: Ḳalīl didi. Zīrā keşīri fesādı menʿ ider keşreti içün. Öyleye cevdete delālet itmez.
7 Derkenar: Şarābı beyān eyleyüp ve ʿalāmet-i cevdetin ẕikr itdüginden ṣoñra aṣnāfınuñ menāfiʿin ve maẓārrını ẕikre şürūʿ eyledi.
8 Derkenar: Eczāʾ-i arẓiyye ḳalīle olduġıçün.
9 Derkenar: Zīrā raḳīḳ olan şarābuñ buḫārı tezcek taṣāʿud ider ve tezcek münḥal olur.
10 Derkenar: Ḫumār faẓla-i şarābuñ münhaẓım olmayup bedende bāḳī ḳalmasıdur.
11 Derkenar: Bu üç ḫuṣūṣuñ ʿilleti ġılaẓdur.
12 Derkenar: Zīrā ġıdāʾiyyeti çoḳdur.
13 Derkenar: Şarābuñ aṣnāfın ẕikr itdükden ṣoñra bundan muḫtār olanuñ ẕikrine şürūʿ eyledi mizāclar ve ʿömr ḥasebince.
14 Derkenar: Zīrā ḥarāreti az olur.
15 Derkenar: Ve ol müddetde iḫtilāf itdiler baʿżılar bir sāʿat ve baʿżılar iki sāʿat ve baʿżılar altı sāʿat didiler.

(الاصفر القليل المزج) İḫtiyār olınur pīrler içün ṣaru şarāb ki az ḳarışmış ola.[1] (فان ارادوا السمن فالاحمر) Eger şarāb içenler semizlük dilerlerse ḳızıl muḫtār-dur. (ودع الشيخ و مااحتمل) Pīri terk ḳıl muḥtemil olduġı ile şarābdan.[2] (و جنبه الصبيان) İctināb itdür şarābdan oġlancuḳları.[3] (و عدله في الشبان) Şarābı **[48b]** taʿdīl ḳıl yigitlerde yaʿnī iʿtidāl üzere gerek miḳdārda ve keyfiyyetde. (و انما يستعمل الشراب عند انحدار الغداء) Şarāb istiʿmāl olınur ġıdā döküldügi vaḳt yaʿnī ḫilāl-i ṭaʿāmda olmaya. (و اما في خلل الاكل او عقيبه فضار لتنفيذه الغداء على فجاجته) Ammā şarāb içmek ṭaʿām ekli ortasında yā ʿaḳabınca żarar ider ġıdāyı geçürdigi içün ḫām iken yaʿnī hażm olmadın.[4] (على ان المعتاد به قد ينتفع باستعمال ما يعين على الهضم) Bunuñ birle buña muʿtād olan az olur ki hażma muʿīn olanuñ istiʿmāli ile müntefiʿ olur.[5] (لا بمقدار ما يقوي على التنفيذ) Geçürmege ḳavī olacaḳ ḳadar degül.[6] (و ما دام السرور يتزايد و اللون يحسن و البشرة تلين و الجلد يربو و الحركات نشيطة و الذهن سليما فلا تخف من افراط) Mādām ki sürūr ziyāde ola ve levn güzel ola ve ẓāhir-i beden yumuşaya ve deri ḳalḳa ve ḥarekāt cüst ve ẕihn selīm ola ḳorḳma ifrāṭdan.[7] (فان أخذ النعاس يغلب و الغشيان يقوي و البدن و الدماغ يثقل و الذهن يتشوش و الحركة تسترخي فقد وجب الترك و حينئذ يجب القئ) **[49a]** Ḳaçan ımızḳanmaḳ şürūʿ itse ġālib olmaġa ve göñül dönmek ḳavī olsa ve beden ve dimāġ ṣaḳīl olsa ve ẕihn müşevveş olsa ve ḥareket geñşek olsa terk vācibdür ve ol ḥīnde ḳayʾ vācibdür. (و القئ على القليل منه ردي) Ḳusmaḳ şarābdan ḳalīl üzere yaramazdur. (لانه يغصب من البدن ماينفعه) Zīrā bu ḳayʾ ġaṣb ider bedenden nāfiʿ olanı. (و الشرب بالاقداح الصغار خير من الكبار) Küçücük ḳadeḥler ile içmek ḫayrdur büyük ḳadeḥler ile içmekden. (و التبعيد بين الاقداح لينهضم الاول قبل ورود الثاني افضل) Iraḳ itmek ḳadeḥler ortasın evvelki hażm olsun içün ṣānī gelmezden evvel efḍaldür.[8]

(و ينبغي ان يحف مجلس الشراب بالمنظر اللذيذ من الازهار و المحبوبين و الارايح اللذيذة و السماع المطرب) Gerekdür ki şarāb meclisi **[49b]** tezyīn olına manẓar-ı leẕīẕ ile çiçeklerden ve maḥbūblardan ve leẕīẕ ḳoḳulardan ve ṭa-

1 Derkenar: Pīrlerüñ mizācları bārid olduġıçün.
2 Derkenar: Zīrā mestlük bunlara mużırdur.
3 Derkenar: Bunlaruñ ḥarāreti ġālibdür yaḳar żarar ider.
4 Derkenar: Zīrā baʿżı ʿurūḳda südde ider.
5 Derkenar: Yaʿnī eṣnā-yı eklde yā ʿaḳabınca bir miḳdār içe.
6 Derkenar: Yaʿnī çoḳ içmek ġıdāyı miʿdeden tezcek redd ider.
7 Derkenar: Zīrā bu ʿalāmetler delālet ider ki şarāb muʿtedildür mufriṭ degüldür.
8 Derkenar: Yaʿnī seyrek seyrek içmek.

rab virür semāʿlardan.[1] (و قد رفع من المجلس كل ما يغم و يقبض النفس كالوسخ و الصنان و اللباس اللقذر و الكمد) Ḥālbuki meclisden refʿ olınmış ola her ġam virür ve nefsi ḳabż ider nesne kir gibi ve ḳoltuḳ ḳoḳusı gibi ve murdār ḳaftān ve ḳaramtıḳ gibi. (و بعد غسل البدن و الاطراف و لبس المشرق و تسريح الرأس و اللحية و تقليم الاظفار) Daḫi bedeni yuduḳdan ṣoñra ve eli ve ayaġı ve yüzi yu[d]uḳdan ṣoñra ola ve yalabır ḳaftān giydükden ṣoñra ola ve başını ve ṣaḳalını ṭaraduḳdan ṣoñra ve ṭırnaḳların kesdükden ṣoñra ola. (و ليكن المجلس مشرفا فسيحا بقرب المياه الجارية و مع الظرفاء من الاصدقاء) Ve meclis olsun yüksek ve geñ aḳar ṣular kenārında ve ẓarīfler ile dostlardan. (و ذلك لان الشراب يحرك قوي النفس و يثير كل الشهوات فاذا لم يجد كل قوة مطلوبها تأذت **[50a]** و انقبضت فلا تقبل النفس على الشراب كل الاقبال و لا يتصرف فيه كل التصرف الواجب فيقل نفعه و ربما فسد) Bunuñ beyānı zīrā şarāb taḥrīk ider nefsüñ ḳuvvetlerin ve ḳoparur cemīʿ şehvetleri ḳaçan her ḳuvvet-i maṭlūbını bulmasa müteʾeẕẕī olur[2] ve munḳabıż olur[3] nefs şarāba iḳbāl itmez küllī iḳbāl ile daḫi anda taṣarruf itmez[4] küllī taṣarruf ile ki vācibdür, öyleye nefʿi az olur ve gāh olur fāsid olur.[5] (فكان ضرره أكثر من نفعه) Öyleye żararı nefʿinden artuḳ olur.[6]

(و منافع الشراب منها نفسية و منها بدنية) Menāfiʿ-i şarābuñ baʿżı menāfiʿ-i nefsiyyedür ve baʿżı bedeniyyedür. (اما النفسية فلا يمكن ان يساويه فيها غيره) Ammā menāfiʿ-i nefsiyye böyledür ki mümkin degüldür şarāba müsāvī olmaḳ menāfiʿ-i nefsiyyede anuñ ġayrı. (و ذلك[7] كالسرور و بسط النفس) Yaʿnī menāfiʿ-i nefsiyye sevinmek ve ġayrı sevindürmek gibi. (و تقويتها) Daḫi nefsüñ taḳviyeti gibi ki iḳdāma ziyāde ola (و تفسيح املها) nefsüñ emelini **[50b]** giñ itmek gibi (و تشجيعها) ve nefsi bahādır itmek (و ازالة البخل و الغم) ve buḫli ve ġammı zāʾil ḳılmaḳ gibi (و ازالة الفكر الفاسد) ve fikr-i fāsidi gidermek gibi. (و هو انفع الاشياء للماليخوليا لتفريحه المضاد لايحاش السوداء) Bu şarāb enfaʿ-ı eşyādur mālīḫūlyāya tefrīḥ itdügiçün ki żiddur ol tefrīḥ sevdā virdügi vaḥşete. (و يحسن الظن و الخلق) Ẓannı ve ḫulḳı gökçek ider. (و يقوي ذهن قوي الدماغ لان دماغه لاينفعل من ابخرة الشراب المسكرة) Ḳaviyyü'd-dimāġ olanuñ ẕihnini

1 Derkenar: Yaʿnī ḫoş āvāzlardan.
2 Derkenar: Müntehāsın bulmaduġı içün.
3 Derkenar: Müteʾeẕẕī ve munḳabıż olan nefsdür yā ḳuvvetidür.
4 Derkenar: Munḳabıż olduġıçün.
5 Derkenar: Miʿdede yā ʿurūḳda.
6 Derkenar: Bu kelām şarābuñ ḥürmetine delīl-i ḳavīdür. Zīrā bu şerāyiṭ ki ẕikr itdi cümlesin bulmaḳ müteʿassir belki müteʿaẕẕirdür, öyleye żararı ekṣer idügi muḳarrerdür.
7 Derkenar: ذلك didügi lafẓ ile menāfiʿ-i nefsiyyeye işāret ider bi-iʿtibāri'l-meẕkūr.

ḳavī eyler. Zīrā dimāġı münfaʿil olmaz şarabuñ ebḫire-i müskiresinden. (بل من حره اللطيف فيصفو ذهنه صفاء لا يصفو مثله لغيره) Belki ḳaviyyü'd-dimāġ olan münfaʿil olur ḥarr-ı laṭīfinden, öyleye ẕihni ṣāfī olur bir ṣafā ile ki anuñ gibi ṣafā olmaz şarābuñ ġayrı ile. (و لذلك قوي الدماغ لايسكر بسرعة) Şarāb ḳaviyyü'd-dimāġ olanuñ ẕihnini ḳavī ḳılduġıçün ḳaviyyü'd-dimāġ olan tezcek **[51a]** mest olmaz. (و بسرعة السكر و بطئه يعلم قوة الدماغ و ضعفه) Mestlik tezligi ve giçligi ile bilinür dimāġuñ ḳuvveti ve żaʿfı. (و اما البدنية فانها و ان امكن ان يستفاد بغيره من المعاجين و المركبات فذلك يعسر) Ammā menāfiʿ-i bedeniyye taḥḳīḳan bu menāfiʿ-i bedeniyye egerçi mümkindür istifādesi şarābuñ ġayrı ile maʿācīnden ve mürekkebātdan ve ol ʿusrıladur. (و ذلك) Yaʿnī menāfiʿ-i bedeniyye (كتحسين اللون و انارية و تبريقه و اشراقه) levni gökçek itmek[1] gibi ve żiyālendürmek gibi ve yalabıtmaḳ gibi (و تقوية الحرارة الغريزية و انعاشها) ḥarāret-i ġarīziyyeyi taḳviyet[2] gibi ve ḳaldurmaḳ gibi (و انضاج الرطوبات و ازلاقها) ruṭūbetleri bişürmek gibi ve ṭayındurup sürmek gibi[3] (و تفتيح المجاري و ازالة سددها و تفتيح المسام) mecrāları açmaḳ gibi ve süddeleri zā'il ḳılmaḳ gibi ve mesāmmı[4] açmaḳ gibi (و تقوية الهضم) ve hażmı taḳviyet itmek gibi (و تكثير الروح و تلطيفها[5]) rūḥı tekṯīr ve talṭīf itmek gibi[6] (و انارتها و الدم و تنقيته) **[51b]** انارة rūḥı ve demi ẕiyālendürmek gibi ve pāk itmek gibi[7] (و انضاج البلغم و تلطيفه) balġamı bişürmek ve talṭīf itmek gibi (و ادرار الصفراء و ترطيبها) ve ṣafrāyı sürmek gibi ve tarṭīb itmek gibi (و تعديل مزاج السوداء) ve sevdānuñ mizācına iʿtidāl virmek gibi (و قمع عادتها و اخراجها) ve sevdānuñ mażarratın ḳoparmaḳ ve çıḳarmaḳ gibi.

(و نفعه يتعلق بالقوى الطبيعية و الحيوانية اكثر من نفعه بالقوى النفسانية) Şarābuñ nefʿi ki ḳuvā-yı ṭabīʿiyyeye ve ḥayvāniyyeye müteʿallıḳdur ekṯerdür ḳuvā-yı nefsāniyyeye müteʿallıḳ olan nefʿden. (و ادامته تبلد الذهن و ترخي العصب و يورث الرعشة و التشنج و كثيرا مايموت السكران بالسكتة) Şarābuñ devāmı ẕihni gevden eyler[8] ve ʿaṣabı geñşek ider[9] ve ditremek ve büzülmek virür[10] ve çoḳ

1 Derkenar: Dem-i laṭīf mütevellid olduġıçün.
2 Derkenar: Ḥarr-ı laṭīfi içün.
3 Derkenar: Ḳızdırup talṭīf itdügiçün.
4 Derkenar: Mesāmm bedende ter çıḳacaḳ yirler ve ḳıl dibleri maʿnāsınadur.
5 Derkenar: Riḳḳati ve ḳuvvet-i nefāẕı içün.
6 Derkenar: Ebḫire-i laṭīfesi içün.
7 Derkenar: Fużūlı taḥlīl itdügiçün.
8 Derkenar: Ebḫire-i mükeddere çoḳ taṣāʿud itdügiçün.
9 Derkenar: ʿAṣabı żaʿīf olduġıçün.
10 Derkenar: Nitekim deri ṣuda ışlansa geñşek olur.

olur ki mest sekte sebebi ile ölür.[1] (و الشراب الصرف محرق للدم مفسد لمزاج الدماغ و الكبد) Şarāb-ı ṣarf yaʿnī eski ḳanı yaḳıcıdur dimāġ **[52a]** ve ciger mizācını ifsād idicidür.[2] (و المسطار يخاف الذوسنطاريا لنفخه و اسهاله) Mısṭār yaʿnī ḫamr-ı cedīd ki altı aylıḳ olmamış ola, andan ḳorḳılur ẕūsenṭāriyā ki ishāl-i kebidīdür anuñ nefḫi ve ishāli içün.[3] (و السكرالمتواتر يوهن قوى الدماغ و العصب) Muttaṣıl mestlik dimāġuñ ve siñirüñ ḳuvvetlerin süst eyler. (و لا بأس به في الشهر مرتين لاراحة قوي الدماغ[4]) Mestlik ḳayırmaz ayda iki kerre dimāġuñ ḳuvvetlerin rāḥat ḳılmaḳ içün.[5] (و الفصل و البلد البارد ان يحتملان كثرة الشراب و قوته) Şol faṣl ve şehr ki bārid olalar şarābuñ keṯretini[6] ve ḳuvvetini muḥtemillerdür.[7] (و ما امكن ترك التنقل فهو اولي) Mādām ki nuḳlı terk itmek[8] mümkin ola, ol evlādur.[9] (لكن المحرور قد ينتفع بالتنقل بمثل السفرجل و الرمان المز و التفاح و الكمثرى و الزعرور و اقراص الليمون و حماض الاترج و شرابه) Lākin maḥrūrü'l-mizāc olan az olur ki müntefiʿ olur nuḳl istiʿmāli ile ayva gibi ile ve mayḫoş enār gibi ve elma gibi ve emrūd **[52b]** gibi ve aluç gibi ve līmūn ḳurṣları gibi ve turunc ekşiler gibi ve şarāb gibi. (بل قد يحتاج الى التنقل باقراص الكافور كما يفعل بالمدقوقين) Belki maḥrūru'l-mizāc olan muḥtāc olur nuḳl istiʿmāline kāfūr ḳurṣları ile.[10] Nitekim dıḳḳ olanlara ḳılınur. (و المبرود بجوارش التفاح و السفرجل و التمر و الفستق و الجلنجبين) Ve mebrūdu'l-mizāc olan müntefiʿ olur elma ve ayva cevārişi ile ve ḫurmā ve fustuḳ ve gülengübīn ile. (و المرطوب بالقضامة و زيتون الماء و الفستق و اللوز المملوحين) Marṭūbu'l-mizāc olan müntefiʿ olur leblebi ile ve yeşil zeytūn ile ve fustuḳ ve bādām ile ki ṭuzlu ve acı olalar.

(و الاشياء التي تبطئ بالسكر هي التنقل باللوز و خصوصا المز منه) Şol nesneler ki mestligi giç getürür bādām ile tenaḳḳuldur ve ḫuṣūṣā acı bādām. (و خمسين لوزة يستعمل قبل الشراب فيمنع السكر) Ve elli bādām şarābından evvel istiʿmāl olına, öyleye mestligi menʿ ider. (و كذلك التنقل ببزر القنبيط) Ve bun-

1 Derkenar: Dimāġı yā ḳalbi dem ile yā ebḫire ile doldurdıġıçün bunda sekte ʿāmmdur sekte-i dimāġiyyeden.
2 Derkenar: Ḥarāreti içündür ve bundan dimāġa ebḫire-i ḥārre taṣāʿud itdügiçündür.
3 Derkenar: Baʿżılar ishāl-i miʿavīdür dirler ʿilācı gāyetde müşkildür.
4 Derkenar: Şarābuñ aḥvāli beyānına şürūʿdur aḥvāline hevālar ve şehrler iʿtibārı ile.
5 Derkenar: Zīrā mestlik ḥālinde dimāġ sākin olur ḥarekāt-ı idrākiyyeden ve infiʿālinden.
6 Derkenar: Yaʿnī şarāb-ı aṣfarı ve aḥmeri.
7 Derkenar: Buncılayın sinn-i bārid daḫi müteḥammildür.
8 Derkenar: Vaḳtā ki ʿādet cārī oldı ise nuḳl istiʿmāline şarāb eṯnāsında anuñ beyānına şürūʿ eyledi.
9 Derkenar: Zīrā nuḳl her ne olursa olsun şarābdan aġlaẓdur, öyleye şarāb anı ḳable'l-haẕm sürer.
10 Derkenar: Zīrā kāfūr suḫūneti tarṭīb ider.

cılayın kelem toḫmı ile tenaḳḳul **[53a]** mestligi giç getürür و اكل القنبيطية و) (الكرنية قبل الشراب daḫi kelem aşı ve kelem-i Rūmī aşı yimek şarābdan evvel. (و كذلك استعمال المدرات) Buncılayın mestligi giç getürür idrār bevl idenlerüñ istiʿmāli.[1] (و الثرائد الدهنية و ان ابطاءت بالسكر لكنها تمنع كثرة الشراب) Daḫi yaġlı s̱erīdler egerçi mestligi giç getürür ammā şarābuñ ke s̱retin menʿ ider.[2] (و المسكرات بسرعة كالتنقل بجوز الطيب و نقعه في الشراب) Tezcek mest idenler cevz-i bevvā ile tenaḳḳul gibi daḫi anı şarābda ışlamaḳ gibi. (و كذلك العود الهندي و الشيلم و ورق القنب و الزعفران) Buncılayın ʿūd-ı Hindī daḫi şeylem daḫi kenib kendir yapraġı daḫi zaʿferān.[3] (و كل هذه تسكر مفردة) Bu meẕkūrātuñ cemīʿsi müskirdür müstaḳil müstaḳil fe-keyfe ki şarābla ola nuḳl ṭarīḳi ile ve ışlanmaḳ ile. (و اما البنج و اللفاح[4] و الشوكران و الافيون فمفرط الاسكار) Bezr-i benc daḫi yebrūḥu'ṣ-ṣanem daḫi benk-i teft didükleri daḫi efyūn ziyāde mest idicidür. (و انما يستعمل **[53b]** لمن يريد ان يعالجه بما لايحتمله في الصحو) Bunlaruñ istiʿmāli şol ṭabīb içündür ki bir kimesneye ʿilāc itmek dileye ol kimesne ayıḳluḳda ol ʿilāca müteḥammil olmaya.[5]

(و مما يذهب رايحة الشراب) Şarābuñ rāyiḥasın giderenlerdendür (الكزبرة اليابسة و الراسن و الدارصينى) ḳurı kişnīz[6] ve zencebīl-i Şāmī ve dārçīnī. (و افضل مايمزج به الشراب الماء) Şarāba ḳarışduranlaruñ efḍali ṣudur. (و قد يمزج بماء لسان الثور ليزداد تفريحه و هو بذلك يسر سرورا عظيما) Az olur ki şarāb lisān-ı s̱evr ṣuyına ḳarışdurılur feraḥlandurması ziyāde olsun içün ve ol bunuñla sürūr-ı ʿaẓīm virür. (و قد يمزج بماء الورد فيقوي المعدة و القلب اكثر) Ve az olur şarāb gül ṣuyına ḳarışdurılur miʿdeyi ve ḳalbi ziyāde ḳavī ider. (و قد يمزج بامراق الفراريج و اللحم لمن غشى عليه او ضعف او خيف ان لا يطول المدة الى حيث يصل المرقة مفردة) Az olur ki şarāb piliçler ve et şorbalarına **[54a]** ḳarışdurılur şol kimesne içün ki bayıla yā żaʿīf ola ve ḳorḳıla müddet uzamaya şorba yalñuz yitişicek vaḳte dek.[7]

---

1 Derkenar: Zīrā şarābı bevl ile iḫrāc ider.

2 Derkenar: Zīrā dühniyyeti içün miʿdede yuḳaru gelür hevā'iyyeti ġālib olduġıçün öyleye şarāba yaramaz ḳılur.

3 Derkenar: Murdār aġaç ve delüce.

4 Derkenar: Tufāḥ vezni üzeredür.

5 Derkenar: Meşelā ʿużv kesmek ve yaḳmaḳ ki bunları yidürüp ʿaḳlın zā'il idüp baʿde bu ʿilācları ide.

6 Derkenar: Bu bi'l-ḫāṣiyyedür.

7 Derkenar: Yaʿnī bedel-i mā-yeteḥallel olıncaya dek ḥayāt bāḳī olmamaḳ ḥavfı olup şarāb tezcek nüfūẕ itdürmek içün ḳarışdurıla. Eṭibbānuñ sū'-i tedbīrin görüñ ki ḥasteye āḫir vaḳt iḥtimāli olan maḥalde şarāb içürmek vech görüp ḥarām ile ḥatm itmek isterler.

(تدبير الحركة و السكون البدنيين[1]) Yaʿnī sitte-i żarūriyyeden ḥareket ve sükūn tedbīri ki beden ile olur.[2] (بقاء البدن بدون الغداء محال) Bedenüñ beḳāsı ġıdāsuz muḥāldür. (و ليس غداء يصير بجملته جزء عضو) Hīçbir ġıdā yoḳdur ki cemīʿsi cüzʾ-i ʿużv ola.[3] (بل لابد ان يبقى منه عند كل هضم اثر و لطحة) Belki lā-büddür ġıdādan bāḳī ḳalur her hażm ḳatında eşer ve fażla. (فاذا تركت و كثرت على طول الزمان اجتمع شئ له قدر) Ḳaçan ol laṭḥa terk olınsa ve çoġalsa ṭūl-i zamān üzere bir nesne cemʿ olur ki anuñ miḳdārı olur. (يضر بكيفيته بان يسخن بنفسه او بالعفن او يبرد بنفسه او باطفاء الحرارة) Keyfiyyeti ile żarar ider ḥarāret virmek ile bi-nefsihī yā ʿufūnet ile yā tebrīd ider bi-nefsihī yā ḥarāreti söyündürmek ile.[4] (او بكميته بان يسد و يثقل البدن) **[54b]** Yā żarar ider miḳdārı ile sedd-i mecārī itmek ile ve bedeni ṣaḳīl ider. (و يوجب امراض الاحتباس) İḥtibās marażların īcāb ider.[5] (و ان استفرغت تأذي البدن بالادوية) Ol fażla edviye-i müshile ile çıḳarılsa beden müteʾeẓẓī olur edviye sebebi ile. (لان في اكثرها سمية) Zīrā ekşerinde zehrlük vardur.[6] (و لانه لا يخلو عن اخراج الخلط الصالح المنتفع به) Daḫi ḥālī olmaz ḫılṭ-ı[7] ṣāliḥüñ iḫrācından ki anuñla intifāʿ olınur. (فهذه الفضلات ضارة تركت او استفرغت) İmdi bu fażalāt żarar ider gerek terk-i edviye ile istifrāġ ḳılınsun.

(و الحركة من اقوى الاسباب في منع تولدها) Ḥareket esbābuñ aḳvāsındandur[8] fażalātuñ tevellüdünüñ yaʿnī az az cemʿ olmaḳlıġınuñ menʿ[in]de. (لما يسخن الاعضاء و يسيل فضلاتها) Zīrā ḳızdurur aʿżāyı ve aḳıdur fażalātı. (فلا يجتمع على طول الزمان) Öyleye nesne cemʿ olmaz ṭūl-i zamān üzere. (و هي تعود البدن الخفة و النشاط) **[55a]** Ḥareket muʿtād ider bedeni ḫiffete ve şādılıġa. (و يجعله قابلا للغداء) Ve ġıdāya ḳābil ḳılur. (و تصلب المفاصل و تقوي الاوتار و الرباطات و الاعصاب) Berk ider mafṣalları ve ḳavī ider veterleri ve ribāṭları ve siñirleri.[9] (و تؤمن من جميع الامراض المادية و اكثر المزاجية) Emīn

1 Derkenar: Ḥareket ve sükūnı bedeniyyeyn ile taḳyīd eyledi nefsānī olan ḥareket sükūndan iḥtirāz içün ṭabīb anlardan baḥş itmez.
2 Derkenar: Bu kelām ile ḥarekete beyān ḥācete ve menāfiʿ beyānına şürūʿ ider.
3 Derkenar: Bilgil ki ġıdādan baʿżı cüzʾ-i beden ve ʿużv-i ten olur ve baʿżı fażalāt-ı ġāyiṭ ve bevl ve ter olup çıḳar ki ṭabīʿat bunları redd ider ve baʿżı fażalātı ṭabīʿat redd idemez ḳalur ḥareket ile taḥlīl olur.
4 Derkenar: Bu söyündürmek fażalātuñ keşretinden olur. Nitekim zeyt çoḳ olsa fitīli söyündürür.
5 Derkenar: Şişler ve çıbanlar ve istisḳā ve ṣarılıḳ gibi.
6 Derkenar: Maḥmūde ve ḳarġa dülegi gibi.
7 Derkenar: Anuñçün dimişlerdür: الدواء للبدن كالصابون للثوب ينقيه و يبليه Yaʿnī pāk ve eskidür.
8 Derkenar: Bunda işāret vardur ki ġayrı sebeb daḫi vardur ḥammām ve şarāb gibi.
9 Derkenar: Ruṭūbāt-ı zāʾideyi taḥlīl itdügiçün.

ḳılur cemīʿ emrāż-ı māddiyyeden ve emrāż-ı mizāciyyenüñ ekşerinden.[1] (اذا استعملت المعتدلة منها و في وقتها) Yaʿnī ḥareketden bu fevāyid ol vaḳt ḥāṣıl olur ki ḳaçan ḥareket muʿtedile istiʿmāl olınsa daḫi vaḳtinde istiʿmāl olınsa.

(و كان باقي التدبير صوابا) Daḫi bāḳī tedbīr[2] yaʿnī esbāb-ı sitte-i żarūriyye ṣavāb olsa (و وقت الرياضة بعد انحدار الغداء و كمال هضمه) riyāżet vaḳti[3] ġıdā dökül[dük]den ṣoñradur miʿdeden ve kemāl-i hażmdan ṣoñradur. (و الرياضة المعتدلة هي التي تحمر فيها البشرة وتر) Bu riyāżet-i muʿtedile oldur ki anda beşere[4] ḳızarur daḫi ḳalḳar[5] (و يبتدئ العرق) **[55b]** ve ter başlar. (و اما التي يكثر فيها سيلان العرق فمفرطة) Ammā şol riyāżiyyet ki anda çoḳ olur ter aḳması ol ifrāṭdur. (و اي عضو كثرت رياضته قوي) Her ʿużv ki riyāżeti çoḳ ola, ḳavī olur her ʿamele. (و خصوصا على نوع تلك الرياضة) Ḫuṣūṣā ol riyāżet nevʿine ki muʿtād olmışdur (بل كل قوة هذا شانه) belki her ḳuvvet-i nefsāniyye ki şānı böyle ola yaʿnī riyāżeti çoḳ ola, ḳavī olur. (فان من استكثر من الحفظ قويت حافظته و كذلك المستكثر من الفكر و التخيل) Şol kimse ki ḥıfẓdan çoḳ ide ḳuvvet-i ḥāfiẓası ḳavī olur ve buncılayın fikri ve taḫayyüli istikṣār idenüñ fikri ve taḫayyüli ziyāde olur. (و لكل عضو رياضة يخصه فللصدر القرأة و ليبتدئ فيها من الخفية الى الجهرية بالتدريج) Her ʿużv içün[6] riyāżet vardur añа maḥṣūṣ eyledi. Ṣadruñ riyāżeti ḳırāʾatdur ibtidā olınsun ḳırāʾatda ḫafiyyeden cehriyyeye tedrīc eyleye.[7] (و السمع يرتاض بسماع[8] الانغام اللذيذة) **[56a]** Ve semʿ murtāż olur leẕīẕ āvāzlar işitmek ile. (و البصر بقراءة الدقيق احيانا و بالنظر الى الاشياء الجميلة) Ve göz murtāż olur ince ḫaṭlar oḳumaḳ ile gāh gāh[9] ve güzel nesnelere naẓar itmek ile. (و ركوب الخيل باعتدال رياضة البدن كله يحلل اكثر مما يسخن) Ata binmek iʿtidālle bedenüñ küllīsinüñ riyāżetidür, taḥlīl ider cemīʿ bedenden fażalātı teshīn idenden ekşer. (و ينفع الناقهين بتحليل بقايا امراضهم) Fāʾide ider ḫastalıḳdan ḳalḳanlara marażlarınuñ beḳāyāsı taḥlī-

1 Derkenar: Bürūdetden ve ruṭūbetden olan marażlar gibi.
2 Derkenar: Nitekim beyān olınsa gerekdür.
3 Derkenar: Yaʿnī ḥareket zamānı.
4 Derkenar: Beşere insānuñ derisinüñ ẓāhirine dirler. Ḥareket vaḳtinde beşere ḳızarduġınuñ sebebi oldur ki ḥareket ile ḳan laṭīf olup ḥarāretle ṭaşraya teveccüh ider.
5 Derkenar: Ḥareket vaḳtinde terlemeñüñ sebebi oldur ki ḥareket ile ruṭūbet ḳızarur, ṭaşraya teveccüh ider, ẓāhirde olan bürūdet anı ḳaṭarāt-ı māya münḳalib ḳılur. Nitekim ḥammām saḳfında ḳaṭarāt ḥādiṯ olur.
6 Derkenar: Yaʿnī cemīʿ bedenüñ riyāżeti olduġı gibi her bir ʿużvuñ daḫi riyāżeti vardur.
7 Derkenar: Ṣadruñ riyāżetini taḳdīm eyledi eşref olduġıçün. Zīrā maʿden-i ʿilmdür.
8 Derkenar: Semʿi baṣar üzerine taḳdīm zīrā ālet-i ʿilm olmaḳda aġlebdür.
9 Derkenar: İnce ḫaṭṭa her vaḳt naẓar itmek baṣarı żaʿīf eyler.

li ile. (و كذلك الترجح بالرفق) Buncılayındur ṣalıncaġa ṣalınmaḳ yapça yapça. (و اما طرد الخيل فيحلل كثيرا و يسخن) Ammā at ḳoşmaḳ çoḳ taḥlīl ider ve ḥarāret virür. (و اللعب بالصولجان) Buncılayındur çevgān ile oynamaḳ. (رياضة للبدن و النفس) Bedenī riyāżet idügi ẓāhirdür.[1] Ammā nefsānī riyāżet olduġı budur ki (لما يلزمه من الفرح بالغلبة) zīrā lāzım olur feraḥ ġalebesi ile. **[56b]** (و الغضب بالانقهار) Daḫi lāzım olur ġażab ḳahr olınmaḳ sebebi ile. (و كذلك المسابقة بالخيل) Buncılayındur at yarışmaḳ yaʿnī riyāżet-i bedendür ve riyāżet-i nefsdür. (و ركوب السفن محرك للاخلاط مثور لها قامع للامراض المزمنة كالجذام و الاستسقاء لما يختلف على النفس من فرح و فزع) Gemilere binmek aḫlāṭı muḥarrikdür ve ṭaġıdıcıdur ve emrāż-ı müzmineyi ḳoparıcıdur cüẕām gibi ve istisḳā gibi. Zīrā nefs üzere muḫtelif olur sevinmek ve ḳorḳmaḳ. (و يقوي المعدة و الهضم) Ḳavī eyler miʿdeyi ve hażmı. (و اذا هاج منه غشيان و قئ) Ḳaçan ḳaynasa ve ḳopsa gemiye binmekden göñül dönmek ve ḳusmaḳ. (نفع باخراج الفضول) Fāʾide ider fużūl iḫrāc ile.[2] (فلا تبادر الى حبسه) İstiʿcāl itme ey ḥāfiẓ-ı ṣıḥḥat anuñ ḥabsine. (و من جملة الرياضة الدلك) Cümle riyāżetdendür ovmaḳ. Bu daḫi niçe nevʿdür. (فمنه خشن) Bundan baʿżı iridür ki iri el ile yā iri bez ile ola (اللون و يخضب العضو فيحمر **[57a]**) ḳızardur levni ve boyar ʿużvı[3] (مالم يقع منه افراط قوي التحليل) mādām ki bundan ifrāṭ ḳaviyyü't-taḥlīl vāḳiʿ olmaya.[4] (و منه صلب) Bundan baʿżı berkdür yaʿnī berk berk ovalar (فيشتد و يقوي الاعضاء الضعيفة) müştedd olur ve ḳavī olur aʿżā-yı żaʿīfe. (و منه لين) Bundan baʿżı yumuşaḳdur ki yumuşaḳ ovalar[5] (فيرخى الاعضاء) geñşek ider aʿżāyı. (و منه كثير) Bundan baʿżıdur keṯīr yaʿnī ovmaḳ zamānı çoḳ ola (فيهزل) öyleye arıḳladur. (و منه معتدل) Bundan baʿżı muʿtedildür[6] (فيخضب) bedeni boyar.[7] (و ينبغي ان يقدم على الرياضة ذلك للاستعداد لها) Ve lāyıḳ budur ki riyāżet üzere taḳdīm olına ovmaḳ riyāżete istiʿdād gelmek içün. (و بعدها دلك لاسترداد القوة) Ve lāyıḳdur riyāżetden ṣoñra ovmaḳ ḳuvveti redd itmek içün.[8] (و لتحليل ما ابقته الرياضة في العضل و قريب من الجلد) Daḫi

1 Derkenar: Riyāżet-i nefs beyān itdügi istiṭrāddur ve illā ṭabīb aḥvāl-i bedenden baḥṯ ider. Zīrā mevżūʿ-ı ʿilm-i ṭıbb beden-i insāndur.
2 Derkenar: Anuñçün miʿdeyi ve hażmı ḳavī ider.
3 Derkenar: Ḳanı ẓāhire cezb itdügiçün.
4 Derkenar: Ḳaçan ifrāṭ olsa ʿużvı ṣarardur ve arıḳladur taḥlīl-i dem ziyāde olduġıçün.
5 Derkenar: Emlesi ẕikr itmedi ki ḥaşinüñ żıddıdur leyyin andan muġnī olduġıçün.
6 Derkenar: Yaʿnī delk zamānı ne çoḳ ve ne az ola.
7 Derkenar: Ḳanı cezb idüp taḥlīl itmedügi içün.
8 Derkenar: Yaʿnī taḥlīl ḳüllī olmamaḳ içün.

riyāżiyyet ʿaḍalda ve deriye ḳarīb yirde **[57b]** bāḳī ḳoduġı ruṭūbātı taḥlīl itmek içün. (و ليكن بايد كثيرة لتختلف مواقعها على البدن) Ovmaḳ olsun çoḳ eller ile yaʿnī evżāʿ ve cihāt-ı muḫtelife ile ola ellerüñ maḥalleri muḫtelif olsun[1] içün beden üzere.

(تدبير النوم و اليقظة) Bunlarda kelām geçmişdür. Bunda baʿżı aḥkāmın beyān ider. (افضل النوم هو الغرق المتصل المعتدل المقدار الحادث بعد هضم الغداء و شروعه في الانحدار و سكون مايتبعه من نفخه) Uyḳunuñ efḍali oldur ki ġark ve muttaṣıl olup yaʿnī ḳuşḳı olmaya ve muʿtedilü'l-miḳdār ola yaʿnī ne ḳatı çoḳ ve ne ḳatı az ola ve ġıdā hażm olduḳdan ṣoñra ve miʿdenüñ yuḳarusından aşaġasına indükden ṣoñra aña tābiʿ ola ve yil ve ḳarāḳır sākin olduḳdan ṣoñra ḥādiṯ ola. (و من استعان بالنوم على الهضم فينبغي ان يبتدئ اولا على اليمين قليلا لينحدر الغداء الى قعر المعدة لميله الى اليمين لسهولة جذب الكبد له فهناك الهضم اقوى ثم **[58a]** على اليسار طويلا ليشتمل الكبد على المعدة و يسخنها فاذ اتم الهضم عاد الى اليمين ليعين على الانحدار الى جهة الكبد) Şol kimse ki muʿāvenet ṭaleb ide uyḳu ile hażm-ı ġıdāya ki esfel-i miʿdeye inmiş olmaya lāyıḳdur ki evvelā başlaya ṣaġ cānibi üzere yaʿnī evvelā ṣaġ cānibine yata az zamān, tā ki ġıdā ḳaʿr-ı miʿdeye ine ḳaʿr-ı miʿde ṣaġa māʾil olduġıçün, tā ki ciger ġıdāyı ceẓb itmek āsān ola, bunda hażm aḳvādur. Andan ṣoñra ṣol cānibine yata çoḳ zamān, tā ki ciger miʿdeyi müştemil ola[2] ve ḳızdura. Ḳaçan hażm tamām ola, ṣaġ cānibine döne ġıdā ciger cānibine inmege muʿīn olsun içün. (و النوم اكثر تعريقا على سبيل الاستيلاء من الطبيعة على المادة) Uyḳu ekṣerdür uyanıḳluḳdan derletmek cihetinden ġalebe ṭarīḳi ile ṭabīʿatdan mādde üzere.[3] (و اليقضة اكثر تعريقا على سبيل الاسالة) Uyanıḳluḳ ekṣerdür uyḳudan derletmek cihetinden **[58b]** aḳıtmaḳ ṭarīḳi üzere. (و من عرق في نومه و لاسبب له ظاهر فبدنه ممتل اما من غداء او خلط) Şol kimse ki uyḳuda terleye ḥālbuki anuñ sebebi ẓāhirī olmaya[4] bedeni ṭoludur yā ġıdādan yā ḫılṭdan.[5]

(تدبير الاستفراغ و الاحتباس) Sitte-i żarūriyyeden sebeb-i āḫerüñ aḥkāmın beyān ider. (يجب ان يعتني بالطبيعة[6] فتلين ان احتبست بمثل المرقة[7] الدهينة اسفيدباجة

1 Derkenar: Yaʿnī tā ki bedenüñ her yirine ovmaḳ vāḳiʿ ola.
2 Derkenar: Ṣol cānibine yatıcaḳ ciger miʿdeyi bürür ḳaftān bedeni bürür gibi.
3 Derkenar: Yaʿnī uyḳunuñ derletmesi ṭabīʿat māddeye ġālib olduġı içündür ve uyanıḳluġuñ derletmesi ṭabīʿat mādde-i ʿaraḳı aḳıtduġı içündür.
4 Derkenar: Terlemege sebeb-i ẓāhirī hevā ıssı olmaḳ ve örti çoḳ olmaḳdur.
5 Derkenar: Zīrā ṭabīʿat hażma ve defʿe teveccüh ider raḳīḳ olan ter ile mündefiʿ olur.
6 Derkenar: Ṭabīʿatdan murād bunda aḥvāl-i baṭndur leyyinde ve ḳabżda.
7 Derkenar: بمثل المرقة ḳavli فتلين ḳavline müteʿallıḳdur.

(كثيرة السلق او الاسفناخ[1]) Vācib olur iʿtibār ve ihtimām itmek ḥāfiẓ-ı ṣıḥḥat-ı ṭabīʿata. İmdi ṭabīʿat telyīn ḳılına eger ḳabż olursa cerb şorba miṡillü ile ki isfīdbāc[2] ola pazusı yā ısfanāḫı çoḳ ola. (او بالليمونية بالقرطم) Yā līmūn şorbası ile ki ʿaṣfūr toḫmı ile ola. (و اما التين بالقرطم فنعم الملين و خصوصا للمشايخ) Ammā encīr ʿaṣfūr toḫmı ile ne gökçek müleyyindür ḫuṣūṣā pīrlere.[3] (الفتل المسهلة و الحقن اللينة **[59a]** [4]و بمثل) Daḫi şāf miṡillü ile ve ḥuḳne-i leyyine ile. (و الاحتقان بالدهن ينفع المشايخ بالتليين و ترطيب الامعاء و تسخينها) Ḥuḳne itmek zeytūn yaġı ile yā bādām yaġı ile fāʾide ider pīrlere telyīn ile daḫi baġırsaḳlara ruṭūbet virmek ile ve ḳızdurmaḳ ile.[5] (و ليحبس الطبيعة اذا افرط لينها بمثل السماقية و الحصرمية و الحماضية و الزرشكية و الرمانية و ليقلل الدهن و السلق) Ḥabs eylesün ḥāfiẓ-ı ṣıḥḥat olan ṭabīʿatı ḳaçan līn ifrāṭ olsa summāḳ şorbası ile daḫi ḳoruḳ şorbası ile ve ekşi aş ile ve ḳadın duzluġı ve nārdeng şorbası ile ve az ide yaġı ve pazuyı. (و من المستفرغات المعتادة في حال الصحة الحمام و الجماع فلنقل فيهما) Muʿtād olan müstefriġlerdendür ḥāl-i ṣıḥḥatda ḥammām ve cimāʿ. Biz söyleyelüm, bu ikisinde (في الحمام) cimāʿı taḳdīm itmek münāsib idi. (افضله ماكان قديم البناء عذب الماء **[59b]** واسع الفضاء معتدل الحرارة) Ḥammāmuñ efḍali oldur ki bināsı eski ve ṣuyı ṭatlu ve meydānı geñ ve ḥarāreti muʿtedil ola. (و البيت الاول مبرد مرطب و الثاني مسخن مرطب و الثالث مسخن مجفف و لايدخل البيت الحار الا بالتدريج فكيف الخروج منه) Ḥammāmuñ cāmekāndan içerü olan beyt-i evveli bürūdet ve ruṭūbet virür ve beyt-i ṡānīsi ḥarāret ve ruṭūbet virür ve beyt-i ṡāliṡi ḥarāret virür ve ḳurıdur ıssı ona girmesün illā tedrīc ile ḥammāmdan ḫurūcda tedrīc[6] ḫod vācibdür. (و طول المقام فيه يوجب الغشي و الكرب و الخفقان و الجفاف) Ḥammāmda yā ıssı evinde çoḳ durmaḳ bayılmaḳ ve ṭarılmaḳ ve yürek oynamaḳ ve ḳurımaḳ īcāb ider. (و يابس المزاج يستعمل الماء اكثر من الهواء) Yābis-mizāc kimse ṣuyı ziyāde istiʿmāl ider hevādan yaʿnī ṣuyı çoḳ dökünüp az oturmaḳ gerek. (و قد يضطر الى رش البيت بالماء و حبسه على ارض الحمام ليكثر تبخيره **[60a]** كما يفعل بالمدقوقين) Gāh olur yābis-mizāc olan mużṭarr olur evi ṣolmaġa ve ṣuyı ḥammām yirinde ḥabs eylemege buḫār ḳaldurması çoḳ

1 Derkenar: Baʿżı nüsḫada بالاسفناخ bulundı ḥarf-i cerr ile, öyleye بمثل المرقة ḳavline maʿṭūf olur.
2 Derkenar: İsfīdbāc ol şorbadur ki sāde etlü şu olup aş ḥavāyici olmaya.
3 Derkenar: Yaʿnī encīri ʿaṣfūr toḫmına ışlayup içeler.
4 Derkenar: Yuḳaruda geçen بمثل ḳavline maʿṭūfdur.
5 Derkenar: Bādām yaġı ḳızdurduġı mesāmmı sedd itdigüçündür bi'l-ʿarażdur.
6 Derkenar: Tā ki beden yumuşayup mesāmm açılmış iken bir żıddan bir żıdda intiḳāl ʿale'l-fevr olmasun içün.

olsun içün. Nitekim dıḳḳ olanlara iderler. (و مرطوب المزاج يستعمل الهواء اكثر من الماء) Marṭūb-mizāc olan hevāyı ziyāde istiʿmāl ider ṣudan yaʿnī çoḳ oturup ṣuyı az dökmek gerek. (و قد يضطر الى افراط العرق قبل استعمال الماء) Gāh olur marṭūb-mizāc olan mużṭarr olur çoḳ terlemege ṣuyı istiʿmālden evvel. (و مادام الجلد يربو فلا افراط فاذا اخذ البدن في الضمور و الكرب في التزيد فقد وقع افراط) Mādām ki deri ḳalḳa ifrāṭ degüldür, ḳaçan beden senmege ve ṭarlıġanmaḳ ziyāde olmaġa başlaya ifrāṭ olmışdur yaʿnī çıḳmaḳ gerek. (و ليزد الدثار بعد الحمام و خصوصا في الشتاء لان البدن ينتقل من هواء الحمام الى ابرد منه) İç ḳaftānın ziyāde itsün ḥammāmdan ṣoñra ḫuṣūṣā ḳışda. Zīrā beden intiḳāl ider ḥammām hevāsından **[60b]** andan ṣovuġa. (و لان مايتشربه البدن من ماء الحمام يزول عنه حرارته العرضية فيبرد و يبرد البدن) Daḫi beden içdügi ḥammām ṣuyından zā'il olıcaḳ andan ḥarāret-i ʿarażiyye ol ṣu bārid olur ve bedeni tebrīd ider. (و لايدخل الحمام من به ورم او تفرق اتصال او حمى عفنية لم تنضج) Ḥammāma girmesün ṣol kimse ki şişi ve ṣınıġı yā ḥummā-yı ʿafiniyyesi ola, nuḍc bulmamış ola māddesi. (و قد يستعمل الحمام عقيب الغداء فيسمن) Gāh olur ḥammām istiʿmāl olınur ġıdā ʿaḳabınca, öyleye semridür.[1] (و لكن يخاف منه السدد) Lākin bundan süddelerden ḳorḳılur. (فليحترز عنها بالسكنجبين السـاذج او البزوري بحسب الامزجة) İḥtirāz olınsun süddelerden sikencübīn-i sāẕec ile yā sikencübīn-i büzūrī ile mizāclar ḥasebince.[2] (و قد يتغدى عقيب الحمام فيسمن باعتدال مع امن من السدد) Gāh olur ġıdālanur ḥammām ʿaḳabınca,[3] öyleye semridür iʿtidāl ile süddelerden emn ile. **[61a]** (و كذلك استعمال الحمام بعد الهضم) Buncılayındur ḥammām istiʿmāli haẓmdan ṣoñra. (و قد يستعمل الحمام على الخلاء فيهزل و يجفف) Gāh olur ḥammām istiʿmāl olınur açluḳ üzere, öyleye arıḳladur ve ḳurıdur.[4] (و قليل الرياضة ينبغي له ان يستكثر من الحمام و العرق) Riyāżeti az olan kimse lāyıḳdur ki çoḳ ḳala ḥammāmdan ve terden.[5] (و الاغتسال بالماء البارد يقوي البدن و ينشطه و يجمع القوى و يقويها) Ṣovuḳ ṣuyla yunmaḳ bedeni ḳavī eyler ve şād ider. Yaʿnī ḥarekāt istedür ve ḳuvāyı

1 Derkenar: Zīrā ḥammāmuñ ḥarāreti mevāddı ṭaşraya çeker. Anuñçün terledür, öyleye bedel-i mā-yeteḥallel olmaḳ içün ġıdā miʿdeden bedene ziyāde çekilür. Pes semizlik īcāb ider.

2 Derkenar: Ḥārru'l-mizāc olan sikencübīn-i sāẕec ve bāridü'l-mizāc olan sikencübīn-i büzūrī istiʿmāl itmek gerek.

3 Derkenar: Yaʿnī ḥammāmdan çıḳup ṭaʿām yimek iʿtidāl ile semridür ve südde daḫi olmaz baʿde'l-haẓm ḥammāma girmek daḫi böyledür.

4 Derkenar: Ḥarāret-i aṣliyye ve ḥammāmdan olan ḥarāret-i ʿarażiyye ruṭūbātı taḥlīl itdügiçün.

5 Derkenar: Yaʿnī ḥammāma çoḳ girüp terleye, tā ki ruṭūbāt-ı zā'ide taḥlīl ḳılına.

cemʿ ider ve ḳavī ider.[1] (و انما يستعمل وقت الظهيرة في زمان الصيف لمن هو حار المزاج معتدل اللحم شاب) Ṣovuḳ ṣuyla iġtisāl istiʿmāl olınur öyle vaḳtinde yaz zamānında ḥārru'l-mizāc olan ve eti muʿtedil olan yigit.[2] (و يمنع منه الصبي و الشيخ و من به اسهال او تخمة او نزلة) Menʿ olınur ṣovuḳ ṣuyla iġtisālden menʿ oġlancuḳ ve ḳoca ve ishāli olan **[61b]** veya ṭaʿām imtilāsı yā nezlesi olan. (و الاغتسالات بالحمامات الكبريتية يحلل الفضول و ينفع من الفالج و الرعشة و التشنج و يزيل الحكة و الجرب و ينفع من عرق النساء و اوجاع الورك) Ḥammāmāt-ı kibrītiyye ile yunmaḳ fużūlı taḥlīl ider ve fāʾide ider fālice ve ditremege ve ʿużv buruşmaġa ve uyuza ve gicige ve ʿırḳu'n-nesāya ve verik aġrılarına.

(الجماع) Ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat ve beḳā-yı nevʿ-i insān cimāʿ ile olur. Anuñçün bunı beyān ider. (افضله ما وقع بعد الهضم) Cimāʿuñ efḍali hażmdan ṣoñra vākiʿ olandur. (و عند اعتدال البدن في حره و برده و رطوبته و يبوسته و خلائه و ملائه) Daḫi bedenüñ iʿtidāli ḳatındadur ḥarāretinde ve bürūdetinde ve ruṭūbetinde ve yübūsetinde ve açluġında ve toḳluġında. (فان وقع خطاء فضرره عند امتلاء البدن و حرارته و رطوبته اسهل) Ḳaçan ḫaṭā vākiʿ olsa anuñ żararı bedenüñ **[62a]** imtilāsında ve ḥarāretinde ve ruṭūbetinde esheldür. (و انما ينبغي ان يجامع اذا قويت الشهوة) Lāyıḳdur cimāʿ itmek ḳaçan şehvet ḳavī olsa. (و حصل الانتشار[3] التام الذي ليس عن تكلف و لاعن فكرة في مستحسن و لاعن نظر اليه) Daḫi ḳaçan tamām ḳıvām olsa ki ol tekellüfden ve güzel fikrinden ve aña naẓardan olmaya (بل انما هاجتها كثرة المني و شدة الشبق و ان تحصل عقيبه الخفة و النوم) belki ol şehveti ḳopara menīnüñ keṣreti[4] ve cimāʿ raġbetinüñ şiddeti ve anuñ ʿaḳabınca ḥāṣıl ola ḫiffet ve uyḳu. (او الجماع المعتدل ينعش الحرارة الغريزية و يهيئ البدن للاغتذاء و يفرح و يحطم الغضب و يزيل الفكر الردي و الوسواس السوداوي) Cimāʿ-ı muʿtedil ḥarāret-i ġarīziyyeyi ḳaldurur ve bedeni ġıdālenmege ḥāżır ider ve feraḥ virür ve ġażabı ṣır ve yaramaz fikri ve sevdāvī vesvāsı zāʾil ider. (و ينفع اكثر الامراض السوداوية و البلغمية) Fāʾide ider sevdāvī marażlaruñ ve balġamī **[62b]** marażlaruñ ekṣerine. (و ربما وقع تارك الجماع في امراض مثل الدوار و ظلمة البصر و ثقل البدن و ورم الخصية او الحالب و اذا عاد اليه برئ بسرعة) Gāh olur cimāʿı terk iden vāḳiʿ olur marażlarda baş

1 Derkenar: Ṣovuḳ ṣuyla iġtisālüñ fevāyidin beyān idüp baʿde şerāyiṭin beyān ider ki bu şerāyiṭ bulınmasa żarar ider.

2 Derkenar: Yaz zamānından ġayrıda ve öyle vaḳtinden ġayrıda ve bāridü'l-mizāc olana ve semüz olana ve pīre ve kehle ve ṣabīye żarar ider.

3 Derkenar: İntişār, Türkçe erüñ āleti ḳalḳmaġa dirler.

4 Derkenar: Menī keṣreti ḥarāret-i ġarīziyyeyi bitürmiş idi, ol eksük olıcaḳ bu ḳalḳar.

dönmek ve göz ḳararmaḳ ve beden aġırlanmaḳ ve ḫāye ve ḥālib[1] şişmek gibi. Ḳaçan tārik-i cimāʿ ʿavdet itse cimāʿa, ṣıḥḥat bulur tezcek. (و الافراط في الجماع يسقط القوة و يضر العصب) Yaʿnī cimāʿı çoḳ itmek ḳuvveti ıskāṭ ider ve siñire żarar ider. (فيوقع في الرعشة و الفالج و التشنج و يضعف البصر جدا) Öyleye vāḳiʿ ḳılur raʿşeye ve fālice ve teşennüce ve żaʿīf ḳılur başarı ḳaṭʿan. (و جماع الغلمان اقل استفراغا للمني لكنه يحوج الى حركات متعبة) Oġlanlar cimāʿı eḳaldür istifrāġ[ı] menī cihetinden.[2] Lākin bu muḥtāc ḳılur meşaḳḳat virür ḥareketlere. (و ليجتنب جماع العجوز و الصغيرة جدا و التي لم تجامع من مدة طويلة و المريضة و القبيحة المنظر **[63a]** و الحائض و البكر و كل ذلك يضعف بالخاصية) İctināb olınsun ḳarı cimāʿından ve ziyāde küçücük ḳızcuġaz cimāʿından daḫi müddet-i ṭavīleden cimāʿ olınmayan ʿavrat cimāʿından ve ḫaste ʿavrat cimāʿından ve çirkin ʿavrat cimāʿından ve ḳız oġlan cimāʿından. Bunuñ küllīsi żaʿf virür bi'l-ḫāṣṣiyyet.[3] (و جماع المحبوب يسر و يقل اضعافه مع كثرة استفراغه للمني) Güzel cimāʿı sürür virür ve żaʿf virmesi az olur menī istifrāġı çoḳluġı ile. (و ارداء اشكال الجماع ان تعلو المراءة الرجل و هو مستلق) Cimāʿ şekillerinüñ ġāyetde yaramazı[4] ʿavrat erüñ üzerine olup er çalaḳoyın yatmış ola menī çıḳmaḳ müşkil olduġıçün. (لتعسر خروج المني) (و ربما بقي في الذكر منه بقية فتعفن بل ربما سال الى الذكر رطوبات من الفرج) Ve gāh olur ẕekerde menīden baḳiyye ḳalur müteʿaffin olur belki gāh olur ẕekere fercden ruṭūbetler aḳar. (و افضل اشكاله ان يعلو الرجل **[63b]** رافعا فخذيها) Cimāʿ şekillerinüñ efḍali er ʿavratuñ üzerine olmaḳdur ʿavratuñ uyluḳların ḳaldurıcı olduġı ḥālde.[5] (بعد الملاعبة التامة و دغدغة الثدي و الحالب ثم حك الفرج بالذكر) Tamām oynamaḳdan ṣoñra ve memeyi ve ḥālibi ḳucaḳla[duḳ]dan ṣoñra, andan ṣoñra ferci ẕekerle ḳazıya yaʿnī fercüñ üzerine ẕekeri ṭayrındura.[6] (فاذا تغيرت هيئة عينها و عظمت نفسها و طلبت التزام الرجل اولج الذكر وصب المني ليتعاضد المنيان) Ḳaçan ʿavratuñ gözinüñ hey'eti müteġayyir ola yaʿnī ḳızara ve nefsi ʿaẓīm

1 Derkenar: Ḥālib, bevl mecrāsıdur bögrekden ḳavuġa. Bundan evvel bir kerre daḫi beyān olınmışdur.

2 Derkenar: Baʿżı fusaḳa oġlan cimāʿı żararsuzdur diyüp ve baʿżı kimesne ʿavrat cimāʿı yegrekdür diyüp muṣannif taḥḳīḳ idüp oġlan cimāʿında menī az çıḳduġı içün żararsuzdur ammā istifrāġ ġayr-ı ṭabīʿī olduġı içün żararludur dir. Ve lākin oġlanda inzāl tezcek olduġı murdārluġındandur. Zīrā ādem ḫalā içinde çoḳ durmaḳ istemez ve bu fiʿle mübāşeret ḥayvānātda daḫi olmaz hemān kelb ve ḫimār ider.

3 Derkenar: Ḫāṣṣiyyet añа dirler ki eşer maʿlūm ola sebeb mechūl ola. Öyleye her birine sebeb iḫtirāʿ idüp tekellüf irtikāb itmek zā'iddür.

4 Derkenar: Yaramaz olanı evvel beyān eyledi ictināb olınsun içün.

5 Derkenar: Böyle olıcaḳ raḥmüñ aġzı yuḳaru gelüp menī girmege oġlan dutmaġa bāʿiş olur.

6 Derkenar: Böyle idüp tezcek idḫāl itmemegüñ ḥikmeti budur ki ʿavrat menīsi ġalīẓdür. Böyle te'ḫīr itmek ile menīsi eriyüp inzāle ḳarīb olup er idḫāl itdükden ṣoñra maʿan inzāl olur.

ola ḥarāret sebebi ile ki raġbetden nāşī olur ve eri ḳucmaḳ dileye er ẕekeri ḳoya ve menīyi döke, tā ki menī birbirine muvāfiḳ ola. (و ذلك هو المحبل) Yaʿnī bu şekl ve bu vechle cimāʿ oġlan dutmaġa bāʿiṣ olur. (و مما يعين على الجماع رؤية المجامعة و النظر الى تفاسد الحيوانات و قرأة الكتب المصنفة في الباه و حكايات الاقوياء من المجامعين **[64a]** و استماع الرقيق من اصوات النساء) Cimāʿa muʿīn olanlardandur mücāmaʿat görmek ve ḥayvānlaruñ cimāʿına naẓar itmek ve cimāʿ aḥvālinde taṣnīf olınan kitābları oḳımaḳ[1] ve cimāʿ idenlerden ḳavīlerüñ ḥikāyetleri ve ʿavratlaruñ ince āvāzlaruñ işitmek. (و حلق العانة تهيج الشهوة) Ḳasıḳ yolınuñ şehveti taḥrīk ider.[2] (و اطالة العهد بترك الباه منسية للنفس) Ve zamān uzatmaḳ terk-i cimāʿ ile yaʿnī çoḳ zamān cimāʿ itmemek nefse unutdurıcıdur. (و الاستمناء باليد يوجب الغم و يضعف الانتشار و الشهوة) El ile inzāl-i menī itmek yaʿnī celḳ didükleri ġam īcāb ider ve ẕekerüñ ḳıvāmını ve şehvetini żaʿīf ider.

(**تدبير الفصول** و ليتلق الربيع بالفصد و الاستفراغ بالقئ[3] و استعمال المطفئات و مسكنات المواد) Ḥāfiẓ-ı ṣıḥḥat olan ḳarşulasın bahārı ḳan almaḳ ile ve ḳayʾ ile boşaltmaḳ ile ve söyündüriciler ve mādde**[64b]**leri sākin ḳılıcılar istiʿmāli ile. (و يجتنب المسخنات كلها كالحركة المفرطة و الحمام و الشراب القوي) İctināb eylesün ḥarāret virenlerüñ cümlesinden ziyāde ḥareket gibi ve ḥammām ve şarāb-ı ḳavī gibi. (و يقلل الغداء و يكثر الشراب الممزوج) Ve az eylesün ġıdāyı ve çoḳ eylesün ḳarışmış şarābı.[4] (و يلبس فيه السنجاب و المضربات الخفيفة) Ve giysün bahārda sincāb ve ḳapamalar ki penbesi az ola. (و يلزم في الصيف الهدو و الدعة و الظل و الاغدية الباردة القامعة اللطيفة كالرمانية) Ve lāzım ola yazda sükūna ve rāḥatlige ve gölgeye ve ṣovuḳ ġıdālara ki ṣafrāyı ḳoparıcı ola ve laṭīf ola ekşi enārlu şorba gibi. (و يهجر كل مايسخن و يجفف و ينقص الاغدية و يكثر من الفاكهة الرطبة كالاجاص و البطيخ و الخيار) Ve terk eylesün her ḥarāret vireni ve ḳurıdanı ve eksük itsün ġıdāları ve çoḳ eylesün yaʿnī çoḳ yisün yaş **[65a]** yimişleri erik gibi ve ḳarpuz gibi ve ḫıyār gibi. (و يلبس فيه الكتان العتيق) Ve giysün yazda eski kettānı. (و يجتنب في الخريف كل مايجفف و كثرة الجماع و الاغتسال بالماء البارد و شربه و كشف الرأس و الاستكثار من الفاكهة) Ve ic-

1 Derkenar: Zamān-ı sābıḳda bir pādişāhuñ cimāʿda żaʿfı var imiş. Bir ṭabīb-i ḥāẕıḳ cāriyelerden baʿżısını oġlanlara nikāḥ itdürüp pādişāh bunlaruñ cimāʿına maḫfī naẓar idüp ẕekeri delüginden penīr gibi ġalīẓ mādde dökülüp cimāʿa ḳuvvet-i tāmme gelmiş.

2 Derkenar: Zīrā mesāmm açılup rīḥ ve dem ol cānibe teveccüh ider.

3 Derkenar: استفراغ بالمسهل ḥaṭarlu olduġıçün anı ẕikr itmedi.

4 Derkenar: Murād şarāba ṣuyı çoḳ ḳatsun dimekdür.

tināb eylesün güzde her ḳurıdıcıdan ve çoḳ cimāʿdan ve ṣovuḳ ṣu ile ġusl-den ve ṣovuḳ ṣu içmekden ve baş açmaḳdan ve yaş yimişleri çoḳ yimekden. (و اما القئ فيه فيجلب الحمي) Ammā ḳusmaḳ güzde ḥummā celb ider. (و يحترز من برد الغدوات و حر الظهار) Ve iḥtirāz eylesün ṣabāḥ ṣovuḳlarından ve öyle ıssılarından.[1] (و يستقبل الشتاء بالدثار و لبس الغبب و النيفق) Ve ḳarşulasın ḳışı iç ḳaftānı ile ve ġubub ve nīfaḳ didükleri kürkler giymek ile. (و اما الحواصل و الدلق فمفرطان في الحرارة) Ammā saḳa ḳuşı ve sañsar kürkleri ziyādelerdür ḥarāretde.[2] (و لا يحتملهما الا المبرود و المرطوب) Bunlara müteḥammil olmaz illā mebrūdu'l-mizāc ve ruṭūbeti ġālib **[65b]** olan. (و يلزم الاغدية القوية الغليظة كالهريسة و الاستكثار من اللحوم) Ve lāzım ola ḳavī ve ġalīẓ ġıdālara herīse gibi ve etlerden çoḳ. (و استعمال الملطفات كالرشاد و الابازير الحارة و الشراب القوي) Daḫi mülaṭṭıfāt istiʿmāli isbetān[3] gibi ve ıssı otlar gibi ve şarāb-ı ḳavī gibi. (و القئ فيه يضعف) Ḳusmaḳ ḳışda żaʿf virür. (و الحركات القوية فيه نافعة) Ḳavī ḥareketler ḳışda nāfiʿdür.

(**الجزء الثاني** من الجزء العملي من الطب في معالجات المرضى بقول كل) **Cüzʾ-i ṯānī** cüzʾ-i ʿamelīden ṭıbdan ḫasteler muʿāleceleri beyānındadur ḳavl-i küllī ile. (العلاج يتم باشياء ثلثة التدبير و الادوية و اعمال اليد) ʿİlāc tamām olur üç nesne ile. Biri tedbīr biri devālar biri eli ʿamellendürmek.[4] (و التدبير هو التصرف في الاسباب الضرورية) Tedbīr yaʿnī eṭibbā ḳatında taṣarrufdur esbāb-ı sitte-i żarūriyyede.[5] (و حكمه من جهة الكيفية حكم الادوية) Tedbīrüñ ḥükmi keyfiyyet cihetinden devālar[6] **[66a]** ḥükmidür. (لكن للغداء من جملته احكام تخصه فانه قد يمنع) Lā-kin ġıdā içün tedbīr cümlesinden ḥükmler vardur aña maḫṣūṣ. (كما في البحران و عند المنتهى) Ol ġıdā menʿ olınur nitekim maraż ḥücūm idüp ṭabīʿat muḳābele idicek ve marażuñ nihāyetinde. (لئلا تشتغل الطبيعة بهضمه عن دفع المرض) Ṭabīʿat hażma meşġūl olmaya defʿ-i marażından.[7] (و عند

1 Derkenar: Yaʿnī ṣabāḥ çoḳ giysün öyle vaḳtinde az giysün.

2 Derkenar: Muṣannif Mıṣır ve Şām diyārın bilür. Rūm vilāyetin ve ʿAcem memleketin şitā zamānında görmiş olsa vaşaḳ ve semmūr giymegi vācibdür dir idi.

3 Derkenar: Bir ot adıdur.

4 Derkenar: ʿAmel-i yed altıdur. Biri ṣınıḳ ṣarmaḳ biri çıḳıḳ yirine iletmek biri deşmek biri kesmek biri dikmek biri yaḳmaḳ.

5 Derkenar: Tedbīrle ʿilācuñ beyānını taḳdīm eyledi. Zīrā bu cümleden āsāndur.

6 Derkenar: Nitekim devā ile keyfiyyet ḥāṣıl olur ki marażuñ żıddıdur. Tedbīr esbāb ile daḫi böyle olur. Meşelā hevā-yı ḥārdan hevā-yı bāride intiḳāl keyfiyyet-i bürūdet iḥdāṣ ider ki maraż-ı ḥārruñ żıddıdur.

7 Derkenar: Zīrā ṭabīʿat hem ġıdāyı hażm idüp hem marażuñ māddesin defʿ idemez, öyleye ġıdā virme-yüp yā azcuḳ virmek gerek tā ṭabīʿat defʿe teveccüh ide.

(النوب كذلك[1] Ḥummā nevbetleri ḳatında daḫi bunuñ gibidür ġıdādan menʿ olınur (لئلا يكثر الكرب بحرارة الطبخ) tā ki ıżṭırāb çoḳ olmaya miʿde ṭaʿāmı bi-şürmek ḥarāreti ile. (و قد ينقص اما في كيفيته اي تغذيته و ان كانت كميته كثيرة كما يفعل بمن شهوته و هضمه قويان و في بدنه و عروقه اخلاط كثيرة او ردية فبكثرة كميته يسد الشهوة و يشغل المعدة و بقلة تغذيته لا يزيد الاخلاط و هذا مثل البقول و الفواكه) Az olur ġıdā eksük ḳılınur yā keyfiyyetde yaʿnī taġziyesinde egerçi miḳdārda çok ise daḫi. Nitekim ḳılınur[2] şol **[66b]** kimseye ki şehveti ve haẓmı ḳavī ola ve bedende ve ṭamarlarında aḫlāṭ-ı keṯīre yā yaramaz aḫlāṭ ola, öyleye ġıdānuñ miḳdārınuñ keṯreti ile şehveti sedd ider ve miʿdeyi meşġūl ḳılur ve ġıdālandurmasınuñ ḳılleti aḫlāṭı ziyāde itmez ve bu yaʿnī miḳdārı çoḳ ġıdā'iyyeti az olan yaş otlar ve yimişler gibi. (و قد يعكس هذا اعني ينقص كميته دون كيفيته كما يفعل بمن شهوته و هضمه ضعيفان و بدنه محتاج الى التغذية فبقلة مقداره يمكن هضمه و استمراؤه و بكثرة تغذيته يقوي و يغذي) Az olur bunuñ ʿaksi olur yaʿnī ġıdānuñ miḳdārı eksük ḳılınur keyfiyyeti degül. Nitekim ḳılınur[3] şol kimseye ki şehveti ve haẓmı żaʿīf ola ve bedeni taġziyeye muḥtāc ola, ġıdā miḳdārınuñ ḳılleti ile haẓm ve siñirmek mümkin olur ve keṯret-i taġziyesi ile ḳavī ḳılur ve ġıdā virür urafadan yumurda gibi. (و قد ينقص كما و كيفا كما اذا اجتمع مع ضعف الشهوة و الهضم امتلاء بدنى) Az olur ġıdā eksük **[67a]** ḳılınur miḳdārda ve ġıdā'iyyetde[4] nitekim cemʿ olsa żaʿf-ı şehvet ve żaʿf-ı haẓm ile imtilā-i bedeni. (و قد يكثر الغداء كما و كيفا كما يفعل بمن يراد تهيئه للرياضة القوية) Az olur ġıdā ikṯār ḳılınur kemmen ve keyfen nitekim ḳılınur şol kimesneye[5] ki riyāżet-i ḳaviyyeye ḥāżırlanması dilene. (و ايضا قد يؤثر الغداء اللطيف السريع النفوذ اذا لم تف القوة و المدة بهضم البطئ النفوذ[6]) Buncılayın az olur iḫtiyār ḳılınur ġıdā-yı laṭīf[7] ki nüfūẓı serīʿ ola ḳaçan ḳuvvet ve müddet nüfūẓı baṭī' olana vefā itmese.[8] (و يتوقاه بعد غداء

1 Derkenar: Baʿżı nüsḫada لذلك vāḳiʿ oldı lām ile ve لئلا يكثر الكرب vāḳiʿ oldı vāvla. Yaʿnī ḥummā nevbetleri ḳatında ġıdā menʿ olınur bunuñ içün yaʿnī ġıdā ṭabīʿatı meşġūl ḳılduġıçün daḫi ıżṭırāb çoḳ olmasun içün.

2 Derkenar: Yaʿnī şol ġıdā virilür ki miḳdārı çoḳ ve ġıdā virmesi az ola.

3 Derkenar: Yaʿnī şol ġıdā virilür ki miḳdārı az ve ġıdā'iyyeti çoḳ ola.

4 Derkenar: Ġıdā'iyyetinüñ ḳılleti ile imtilāyı zā'il ider ve miḳdārınuñ ḳılleti olduġıçün hāżıme-i żaʿīfesi ile haẓm ider.

5 Derkenar: Yaʿnī şol ġıdā virürler ki miḳdārda çoḳ ola ve ġıdā'iyyeti çoḳ ola.

6 Derkenar: Vaḳtā ki ġıdānuñ kemmiyyeti ve keyfiyyeti cihetinden olan aḥkāmuñ beyānından fāriġ oldı ise leṭāfeti ve ġılẓeti cihetinden aḥkāmınuñ beyānına şürūʿ eyledi.

7 Derkenar: Ġıdā-yı laṭīf oldur ki andan ḥılṭ-ı laṭīf ḥāṣıl ola et ṣuyı ve şarāb gibi ki dem-i laṭīf ḥāṣıl olur.

8 Derkenar: Ḳuvvet-i hāżıme żaʿīf olıcaḳ baṭı' olanuñ haẓmına vefā itdügi ẓāhirdür. Ammā müddet vefā itmedügi budur ki ḳaçan ḥummānuñ nevbeti zamānı ḳarīb olup bu ḳadar zamānda ġalīẓ ġıdānuñ haẓmı müyesser olmasa öyleye laṭīf ġıdā virmek gerek, tā ki tezcek haẓm olup ḳuvvet ḥāṣıl ola.

(غليظ لئلا ينهضم و لا يجد مسلكا فيفسد و يفسد) Ġıdā-yı laṭīf iḫtiyār iden iḥtirāz eylesün bunı ġıdā-yı ġalīẓden ṣoñra yimekden, tā ki laṭīf hażm olmaya ve geçecek yir bulmaya,[1] öyleye fāsid olur ve ifsād ider. (و قد يؤثر الغذاء الغليظ كما يفعل بمن يراد تبليد حس عضو منه يوجعه ادنى سبب) Az olur iḫtiyār ḳılınur ġıdā-yı ġalīẓ.[2] Nitekim ḳılınur şol kimseye **[67b]** anuñ bir ʿużvınuñ ḥissi gevden ḳılınmaḳ dilense ki ol ʿużvı ednā sebeb aġrıdur olsa. (و يتوقاه عند خوف السدد) Ġıdā-yı ġalīẓ iḫtiyār iden iḥtirāz eylesün bundan süddeler ḳorḳısı ḳatında.[3] (و الغذاء و ان كان صديق القوة فهوعدوها لصداقته المرض الذي هو عدوها فلا تستعمل منه في المرض الا ما لابد منه في التقوية) Ġıdā egerçi dostıdur ḳuvvetüñ ammā düşmenidür maraża dost olduġıçün,[4] öyleye maraż ki ʿadūsıdur ḳuvvetüñ, öyleye ġıdādan istiʿmāl olınmaz marażda, illā taḳviyyetde lāzım olan.[5] (و كلما كان منتهى المرض اطول كانت الحاجة الى قوة تحتمل المصارعات الكثيرة اكثر) Her bārī ki müntehā-yı maraż aṭvel olsa ḳuvvete ḥācet ekṣer olur. Öyle ḳuvvet ki çoḳ güreşmeklige muḥtemil ola. (فلهذا كانت عنايتنا بالقوة في الامراض المزمنة اكثر) Bunuñ içün bizüm ʿināyetümüz ḳuvvete emrāż-ı müzminede ekṣerdür.[6] (و كلما قرب المنتهى[7] نقصنا الغذاء ثمة بما سلف و تخفيفا على القوة **[68a]** وقت جهادها) Ve her bārī ki marażuñ müntehāsı ḳarīb ola, biz ġıdāyı naḳṣ iderüz iʿtimād içün geçmişine yaʿnī evvel yidügi ġıdālara daḫi taḫfīf içün ḳuvvet üzere anuñ cengi vaḳtinde.[8] (و الامراض التي منتهاها في الرابع فما دونه الظاهر بقاء القوة هذه المدة اللطيفة فلا حاجة فيها الى التغذية) Şol marażlar ki anlaruñ müntehāsı dördünci günde ve daḫi eksükdedür ẓāhir ḳuvvetüñ beḳāsıdur bu ḳadar az müddetde, öyleye ḥācet yoḳdur bu müddetde ġıdālendürmege. (هذا ان احتملت القوة و الا فلوضعفت و لو في البحران وجب الغذاء) Bu ġıdāya ḥācet olmamaḳ şol vaḳtdür ki ḳuvvet muḥtemil ola ve illā ḳuvvet żaʿīf olsa egerçi buḥrānda ise daḫi ġıdā vācib olur.[9]

---

1 Derkenar: Muṣannifüñ muḫtārı budur ki ġıdānuñ laṭīfīn evvel yimek gerek.

2 Derkenar: Nitekim baş aġrısında herīse ve ġalīẓ ṭaʿām virürler, tā ki buḫār-ı ġalīẓ taṣāʿud idüp başuñ ḥissini gevden eyleyüp aġrı idrāk itmeye.

3 Derkenar: Yaʿnī süddelerden ḳorḳu olsa ġalīẓ ġıdā yimemek gerek.

4 Derkenar: Zīrā ġıdā sebebi ile ḳuvvet ḳuvvetlendügi gibi maraż daḫi ḳuvvetlenür.

5 Derkenar: Vaḳtā ki ġıdādan ġaraż ḥāl-i marażda taḳviyet olup defʿ-i maraż olmadı ise ve taḳviyet-i ġıdā ḳalīl ile daḫi ḥāṣıl olur. Anuñçün anuñ vechin beyān ider.

6 Derkenar: Zīrā emrāż-ı müzminenüñ buḥrānı baʿīd ve müntehāsı baʿīddür ḫilāf-ı emrāż-ı ḥāddenüñ.

7 Derkenar: Marażuñ müntehāsınuñ ḳurbı ve buʿdı nevbetüñ ḳıṣṣalığı ve uzunluġı ile maʿlūm olur.

8 Derkenar: Yaʿnī buḥrān ve müntehā zamānında ḳuvvet ḫafīf olup muḳābeleye ḳavī olsun içün.

9 Derkenar: Zīrā ḳuvvet-i marīż ḥammāl gibidür ve ḳuvvet-i marīż yük gibidür ve müddet-i maraż mesāfe gibidür ḳaçan ḥammāl żaʿīf olsa muʿāvenet lāzımdur.

(و اما العلاج بالدواء فله قوانين ثلثة احدها اختيار كيفيته و ذلك بعد معرفة نوع المرض ليعالج بالضد[1]) Ammā ʿilāc bi'd-devā anuñçün üç ḳānūn **[68b]** vardur. Biri devānuñ keyfiyyetini[2] yaʿnī ḥārr ve bārid ve raṭb ve yābis olmasını iḫtiyārdur ve bu nevʿ marażuñ maʿrifetinden ṣoñradur tā żıdla[3] ʿilāc olına.[4]

(و ثانيها اختيار وزنه و درجة كيفيته و ذلك انما يحصل بالحدس الحاصل من طبيعة العضو و مقدار المرض و من الجنس و السن و العادة و الفصل و الصناعة و البلد و السحنة و القوة) İkincisi vezninüñ iḫtiyārıdur, daḫi derece-i keyfiyyetidür ve bu meẕkūr[5] ḥāṣıl olur ḥads ile[6] ṭabīʿat-ı ʿużvdan[7] ve miḳdār-ı marażdan ve cinsden yaʿnī erkek ve dişi olmaḳdan ve yaşdan ve ʿādetden ve faṣldan ve ṣanʿatdan ve şehrden ve beşereden ve ḳuvvetden. (اما طبيعة[8] العضو فيتضمن امورا اربعة مزاجة و خلقته و وضعه و قوته) Ammā ṭabīʿat-ı ʿużv mutażammın olur dört nesneyi: Mizācını ve ḫilḳatini ve vażʿını ve ḳuvvetini. (فاذا تحققنا مزاج العضو الصحي و مزاجه المرضي المضاد للصحي و عرفنا كمية الخروج من المزاج الصحي فاخترنا و من الدواء ما يقابله) **[69a]** Ḳaçan muḥaḳḳaḳ bilsevüz ʿużvuñ ṣıḥḥatde mizācını ve marażda mizācını ki żıddur ṣıḥḥatde mizāca daḫi bilsek ṣıḥḥatde mizācından ḫurūcınuñ miḳdārını iḫtiyār iderüz devādan anuñ muḳābilini.[9] (و اما الخلقة فمن الاعضاء مايقنع بالدواء اللطيف اما لتخلخله او لان له تجويفا من جانبين او من جانب و منها ما ليس كذلك فيفتقر الى الدواء القوي) Ammā ḫilḳat-i ʿużv-i aʿżādan baʿżı vardur ki devā-i ḳalīl ile ḳanāʿat ider yā seyrekligi içün öyken gibi[10] yā içi boş olduġıçün iki cānibden yā bir cānibden ve aʿżādan baʿżı böyle degüldür. Yaʿnī devā-i ḳalīl ile ḳanāʿat eylemez,[11] öyleye devā-i ḳavīye muḥtāc olur. (و اما الوضع فالعضو القريب يكفيه ما قوته بقدر ما يقابل علته و البعيد يحتاج الى اقوى) Ammā ʿużvuñ mevżiʿi iʿtibārı ile vażʿı şol ʿużv ki ḳarī-

1 Derkenar: Tedbīrle ʿilācuñ beyānından fāriġ oldı ise devā ile ʿilācuñ beyānına şürūʿ eyledi.
2 Derkenar: Eger su'āl olınursa keyfiyyetden murād bunlar olıcaḳ ʿilāc bi'l-ḫāṣṣiyye meẕkūr olmaz; biz eyidürüz: Muḳāyese ile maʿlūm olur ki meẕīl-i maraż olan żıddadur egerçi keyfiyyeti maʿlūm degül ise daḫi.
3 Derkenar: Keyfiyyet-i maraż maʿlūm olıcaḳ żıddı olan devā ile ʿilāc olınur.
4 Derkenar: Murād nevʿ-i aṣnāfıdur.
5 Derkenar: Yaʿnī iḫtiyār-ı vezn ve ḳuvvet.
6 Derkenar: Maraż maʿlūm olıcaḳ ḥads ile bilmek mümkin olur ki buña bir dirhem ġārīḳūn gerek ve derece-i ūlāda yā derece-i ṣāniyede ḥārr olan devā gerek.
7 Derkenar: Bu on nesnenüñ iʿtibārı iḳtiżā ider devādan bir veznüñ ve keyfiyyet-i derecātından bir derecenüñ iḫtiyārını ve bu didügi devā bir ʿużva maḫṣūṣ olıcaḳdur ammā devā cümle bedene olsa bunlardan ġayrı mizāc-ı beden ve miḳdār-ı maraż maʿlūm olmaḳ gerek.
8 Derkenar: Bu on nesnenüñ beyānına şürūʿ eyledi.
9 Derkenar: Meşelā ḳaçan bilsevüz ṣıḥḥatde mizācı bāriddür ve marażda mizācı ḥārdur bilürüz ḫurūcuñ miḳdārınuñ keşretini, öyleye devādan vezn keşīr iderüz.
10 Derkenar: Öyken gibi ki bu tecvīfi dāḫilde ve bir tecvīfi ḫāricdedür.
11 Derkenar: Yā sıḳ olduġıçün bögrek gibi yā içi boş olduġıçün ellerüñ ve ayaḳlaruñ siñirleri gibi.

bü'l-mevżiʿ ola, aña kifāyet ider devādan şol nesne[1] **[69b]** ki anuñ ḳuvveti ʿillete muḳābil olacaḳ ḳadar ola ve şol ʿużv ki baʿīdü'l-mevżiʿ[2] ola, muḥtāc olur devāya ki ʿilletinden aḳvā ola. (و اما القوة فالعضو الذكي الحس او الشريف الرئيس لايجسر عليه بدواء اقوي ولا تبريد مفرط) Ammā şol ʿużv ki ẕekiyyü'l-ḥiss ola ʿayn gibi ve fem-i miʿde gibi yā şol ʿużv ki şerīf ola miʿde gibi yā şol ʿużv ki reʾīs ola dimāġ ve ḳalb ve ciger gibi, bahādurlıḳ itmemek gerek bunuñ üzere şol devāyla ki ziyāde ḳavī ola ve ziyāde tebrīd ile.[3] (و لا تحلل مواده بغير قابض يحفظ قوته) Daḫi taḥlīl olınmaya mevāddı ḳābıżsuz. Öyle ḳābıż ki ḳuvvetin ḥıfẓ ider.[4] (و لا يورد عليه دواء له كيفيته مخالفة كالزنجار) Daḫi getürilmeye aña şol devā ki anuñ keyfiyyeti muḫālif ola jengār gibi.[5] (و لا يستفرغ مواده دفعة) Daḫi mevāddı[6] defʿaten çıḳarılmaya. (و اما مقدار المرض فالضعيف من المرض يكفيه لامحالة الدواء الضعيف) Ammā marażuñ miḳdārı imdi żaʿīf **[70a]** olan marażdan yiter[7] aña şeksüz devā-i żaʿīf. (و القوي يفتقر الى الاقوى) Maraż-ı ḳavī muḥtāc olur devā-i aḳvāya. (و باقي العشرة ظاهر) Ol on nesnenüñ bāḳīsi ẓāhirdür. Meṣelā erkek devā-i ḳavīye muḥtācdur dişiye devā-i żaʿīf yiter ve yigit devā-i ḳavī[ye] muḥtācdur ṣaġīre ve pīre devā-i żaʿīf yiter ve kehl olana devā-i mutavassıṭ gerek ve muʿtād olan bir nesneye andan müteʾeṣṣir olmaz ġayr gerek ve bir kimsenüñ ʿādeti defʿ-i marażda ishāl olsa girü anuñ ile ʿilāc itmek gerek yā telyīnī bir nesne ile ʿādet eylese girü anuñ ile telyīn itmek gerek ve faṣl-ı ḥārda ziyāde ḥārr olan ile devā itmemek gerek ṣınāʿat ve beled-i ḥārr daḫi böyledür ve beşeresi yaʿnī ẓāhir-i cildi sıḳ olan devā-i ḳavīye muḥtācdur seyrek olana devā-i żaʿīf yiter.

(و ثالثها قانون وقته) Ḳavānīn-i ʿilāc-ı devānuñ üçüncisi devānuñ ḳānūn vaḳtidür. (و هو ان يعرف ان المرض في اي **[70b]** وقت من الاوقات) Bu oldur ki bilinmek gerek maraż vaḳtlerden ne vaḳtdedür. (مثلا الورم الحار ان كان في الابتداء يستعمل عليه الروادع فقط) Meṣelā ıssı şiş ḳaçan ibtidāda olsa istiʿmāl olınur anuñ üzerine menʿ[8] idiciler.[9] (و ان كان في الانتهاء المحلل وحده) Eger

1 Derkenar: Miʿde gibi ki anuñ ʿilācına devā-i żaʿīf kifāyet ider.
2 Derkenar: Eṭrāf-ı beden gibi.
3 Derkenar: Zīrā her devā ṭabīʿata muḫālifdür ve her devāda semmiyyet vardur, öyleye żarar ider.
4 Derkenar: Yaʿnī muḥallile ḳābıż ḥalṭ itmek gerek, tā ki ziyāde taḥlīl itdürmeyüp ḳuvvetin ḥıfẓ eyleye.
5 Derkenar: Yaʿnī ḥayāta münāfī ola semmiyyeti olduġıçün.
6 Derkenar: Zīrā rūḥ bile çıḳup żarar ider çoḳ ḳan aḳıtmaḳ gibi.
7 Derkenar: Meṣelā ḥarāret-i żaʿīfeye şarāb-ı ʿunnāb yiter ve ḥarāret-i ḳaviyyeye şarāb-ı nīlūfer gerek.
8 Derkenar: Revādiʿ ve muḥallilāt ne idügi muʿālecāt beyānında ẕikr olınsa gerek.
9 Derkenar: Yaʿnī ẓāhir olıcaḳ.

şiş intihāda ise yalñuz taḥlīl idici istiʿmāl olınur.[1] (و فيما بين ذلك يمزج بينهما
Eger ibtidā ile intihā ortasında yaʿnī tezeyyüdde olsa menʿ idici ile taḥlīl
idici ḥalṭ olına. (و في الانحطاط يقتصر على المحللات) Şiş inmekde olıcaḳ taḥlīl
idenlere ḳaṣr olınur. (و من المعالجات الجيدة المشتركة لاكثر الامراض) Eyü müş-
terek ʿilāclardandur ekṣer marażlara. الفرح و لقاء من يسر به و ملازمة من يستحيي)
(منه و يستأنس بحضرته Sevinmek ve sürūr ḥāṣıl olacaġuñ liḳāsı ve utanacaḳ
kimesnenüñ mülāzemeti ve anuñ ḥużūrı ile üns dutulanuñ mülāzemeti[2]
(حتى برئ المدنف **[71a]** من العشاق برؤية معشوقه بعد الجفاء دفعة) ḥattā ṣaġladı
defʿaten helāke ḳarīb olan ʿuṣṣāḳdan maʿṣūḳını görmek ile cefādan ṣoñra.[3]
(و كذلك الارايح اللذيذة و الاسماع الطيبة) Buncılayındur leẕīẕ ḳoḳular ve gök-
çek āvāzeler. (و ربما نفع الانتقال[4] من هواء الى هواء آخر و من مسكن الى مسكن آخر
(و من فصل الى فصل آخر Gāh olur nāfiʿ olur bir hevādan bir hevāya intiḳāl ve
bir meskenden bir meskene[5] intiḳāl ve bir faṣldan bir faṣla intiḳāl. (و قد ينفع
(تغير الهيئات كما ينفع الانتصاب من وجع الظهر و النظر الشراز الى شئ يلوح من الحول
Az olur ki nāfiʿ-i taġayyür-i heyʾāt nitekim durmaḳ vecaʿ-ı ẓahrdan ve berk
naẓar yaʿnī belürmek şol nesneye ki yalabır ola şaşılıḳdan.[6] (و امراض التركيب
(و تفرق الاتصال الاولى بهما الكلام الجزئي Emrāż-ı terkīb daḫi teferruḳ-ı ittiṣāl-i
ūlā bunlara kelām-ı cüzʾīdür.[7]

(فلنتكلم في علاج سوء المزاج[8]) Biz söyleyelüm sūʾ-i mizācda. (و سوء المزاج
(اما مستحكم و تدبيره المعالجة بالضد Sūʾ-i mizāc yā ziyāde muḥkem ola anuñ

1 Derkenar: Yaʿnī tamām ẓāhir olsa.
2 Derkenar: Kendünüñ maḥbūbı gibi.
3 Derkenar: Muṣannif aña işāret ider ki kendüsi görmiş ki bir kimse bir maḥbūba ʿāşıḳ imiş. Ḥaste olup helāke ḳarīb olup yatur imiş ki oturmaġa ḳādir degül imiş. Maʿṣūḳ aña çoḳ cefādan ṣoñra teraḥḥum eyleyüp görmege gelmiş. ʿĀşıḳdan maraż fi'l-ḥāl gidüp kemāl-i ṣıḥḥat bulup ondan ṭaşra çıḳup mühimmātın görmege mübāşeret ḳılmış. Bunuñ sebebi budur ki nefs bedene ʿārıż olan aḥvālden müte'eṣṣir olduġı gibi beden daḫi nefse ʿārıż olan aḥvālden müte'eṣṣir olur. Ḳaçan bedende sevdā aġlebe itse vaḥşet ve ḫavf ḥādiṣ olur nefsde ve ḳaçan bedende dem ġalebe eylese feraḥ ve sürūr ḥādiṣ nefsde ʿaksi daḫi böyledür. Ḳaçan ziyāde ḫafv ḥādiṣ olsa nefsde ʿale'l-fevr sevdā ḥādiṣ olur bedende ve ḳaçan vaṣl ve feraḥ ḥādiṣ olsa nefsde ṣıḥḥat ḥādiṣ bedende. Bu ʿilācuñ ismi muʿālece-i rūḥāniyyedür.
4 Derkenar: Yaʿnī muʿālece-i ceyyidedendür.
5 Derkenar: Suʾāl olınursa eger iki meskenüñ hevāları birbirine muḫālif ise evvelde dāḫil olur degül ise müfīd olmaz; biz eyidürüz: Marīżüñ ṭabīʿatına ḫoş geldügiçün müfīd olur egerçi hevāları birbirine muḫālif degül ise daḫi.
6 Derkenar: Ṣaġīr iken şaşı olan āyine gibi yalabıḳ nesneye belürmek ile baḳsa nāfiʿ olur aʿṣāb-ı ʿayn doġrulur. Zīrā ṣaġīrüñ aʿṣābı berkişmiş degüldür.
7 Derkenar: Zīrā bunlaruñ ḳavāʿid-i külliyyesi yoḳdur.
8 Derkenar: Aḳsām-ı maraż üçdür: Sūʾ-i mizāc ve sūʾ-i terkīb ve teferruḳ-ı ittiṣāl. İkisinüñ beyānına kelām-ı cüzʾīye ḥavāle idüp birinüñ beyānına şürūʿ eyledi.

tedbīri muʿālece bi'ż-żıddur.[1] **[71b]** (فالبارد سهل الزوال في ابتدائه عسر في انتهائه) İmdi sū'-i mizāc-ı bārid sehlü'z-zevāldür ibtidāsında, müşkildür intihāsında. (و التجفيف اسهل و اقصر مدة من الترطيب) Ḳurutmaḳ āsāndur ve müddet cihetinden az tarṭībden. İmdi sū'-i mizāc-ı yābis müşkildür sū'-i mizāc-ı raṭbdan. (و[2] اما في طريق ان يكون) Yā olmaḳ ṭarīḳinde ola yaʿnī marażuñ vücūdına ḳarīb ola.[3] (و تدبيره التقدم بالحفظ بازالة سببه) Bunuñ tedbīri ögretmekdür ḥıfẓa sebeb-i marażı zā'il ḳılmaḳ ile. (و اما في اول الكون) Yā olmaḳ evvelinde ola yaʿnī marażuñ baʿżı żuhūr idüp baʿżı olmaḳda ola. (و تدبيره بهما) Bunuñ tedbīri hem muʿālece bi'ż-żıdd ile hem sebebi izāle ile olur. (و سوء المزاج ان كان[4] ساذجا كفى فيه التبديل) Sū'-i mizāc eger sāde olursa anda kifāyet ider tebdīl.[5] (و ان كان ماديا استفرغت مادته) Eger sū'-i mizāc māddī olursa māddesi istifrāġ ḳılına. (فان تخلف بعده بدل) Eger sū'-i mizāc ḳalursa **[72a]** mādde istifrāġ olınduḳdan ṣoñra yaʿnī sū'-i mizāc-ı sāẕeci bāḳī ḳalursa tebdīl olına ḥārr bāride ve bi'l-ʿaks raṭb yābise ve bi'l-ʿaks.

(و الاشياء التي يجب مراعاتها في كل استفراغ عشرة[6]) Şol nesneler ki anlaruñ riʿāyeti vācibdür her istifrāġda[7] ondur. (احدها الامتلاء فالخلاء لامحالة مانع) Birisi bedenüñ mādde ile imtilāsıdur, öyleye beden māddeden ḫālī olmaḳ şeksüz mānıʿdür. (و ثانيها القوة فالضعف مانع) İkincisi ḳuvvetdür, öyleye żaʿf mānıʿdür. (الا انه ربما كان ضعف قوة الحركة اسهل كثيرا من ترك الاستفراغ فيستعمل ثم يقوي القوى) İllā bu ḳadar vardur ki gāh olur ḳuvvet-i ḥareket żaʿfı sehlrek olur çoḳ terk-i istifrāġdan,[8] öyleye istifrāġ istiʿmāl olınur, andan ṣoñra ḳuvvet ḳavī ḳılınur. (و ثالثها المزاج فافراط الحرارة و اليبس او البرودة و قلة الدم مانع) Üçüncisi mizācdur ḥarāret daḫi yübūset yā bürūdet daḫi ḳıllet-i dem mānıʿdür. (و رابعها **[72b]** السُحْنَةُ فافراط القضافة و التخلخل و افراط السمن مانع) Dördüncisi beşeredür ziyāde arıḳlıḳ ve geñşeklik ve ziyāde semüzlük mā-

1 Derkenar: Sū'-i mizāc üç ḳısmdur: Biri kemāl bulan, biri olmaḳ ṭarīḳinde olan, biri olmaḳ evvelinde olandur.
2 Derkenar: اما مستحكم ḳavline maʿṭūfdur.
3 Derkenar: Bu ḥaḳīḳatde aḳsām-ı ṣıḥḥatdendür.
4 Derkenar: Yaʿnī māddesüz ola geniş ḥarāretinden ḥādiṯ olan ḥarāret gibi yā ḳardan olan bürūdet gibi.
5 Derkenar: Meṣelā ḥārr olan bāride tebdīl ḳılına müberridāt istiʿmāli ile edviyeden ve aġdiyeden.
6 Derkenar: Vaḳtā ki istifrāġı ẕikr itdi ise ve anuñçün şerāyiṭ vardur ol şerāyiṭüñ ẕikrine şürūʿ eyledi.
7 Derkenar: Yaʿnī istifrāġ-ı ḳavīde.
8 Derkenar: Zīrā ḳuvvet-i ḥareket żaʿf olsa taḳviyet ile ḳuvvet ḥāṣıl olmaḳ mümkindür. Ammā mādām ki mādde ve ḫılṭ-ı fāsid istifrāġ olınmaya ṣıḥḥat ḥāṣıl olmaz belki tecvīf-i dimāġa ve ḳalbe dökülüp mevt vāḳiʿ olur.

niʿdür.[1] (و خامسها الاعراض اللازمة فالاستعداد للذرب مانع و قروح الامعاء مانع) Beşincisi aʿrāż-ı lāzımedür baʿżı emziceye, öyleye ishāle ḳābiliyyet māniʿdür ve bağırsaḳlarda cerāḥat māniʿdür. (و سادسها السن فالهرم و الطفولة مانع) Altıncısı sindür ḳatı ḳoca ve oğlancuḳ māniʿdür. (و سابعها الوقت فالقائظ و الشديد البرد مانع) Yidincisi vaḳtdür, öyleye ḳatı ıssı ve berk ṣovuḳ māniʿdür. (و ثامنها البلد فالحار و البارد المفرطان مانع) Sekizincisi şehrdür, öyleye ziyāde ḥārr ve bārid olan şehr māniʿdür. (و تاسعها الصناعة فالشديد التحليل كالقيم بالحمام مانع) Ṭoḳuzıncısı ṣınāʿatdur, öyleye taḥlīli ziyāde olan dellāk gibi ḥammāmda māniʿdür. (و عاشرها العادة فمن لم يعتد الاستفراغ لا يهجم على استفراغه بدواء قوي) **[73a]** Onuncısı ʿādet[dür]. Şol kimse ki muʿtād olmaya istifrāġa hücūm olınmaya anuñ istifrāġına devā-i ḳavī ile.

(و ينبغي ان يقصد في كل استفراغ خمسة امور) Ve gerekdür ki ḳaṣd olına her istifrāġda beş nesne. (احدها اخراج مايوذي البدن بكميته او بكيفيته) Birisi çıḳarmaḳdur şol nesneyi ki incide bedeni miḳdārı ile yā keyfiyyeti ile. (و ثانيها ان يكون ذلك بقدر محتمل القوة و لا يهولنك كثرة ما يخرج بل مادام الاستفراغ من جنس ما ينبغي ان يستفرغ و المريض محتمل له فلا تخف من افراط) İkincisi olmaḳdur ol istifrāġ şol miḳdār ki muḥtemil-i ḳuvvet ola ve seni ḳorḳutmasun çıḳan nesnenüñ çoḳluġı belki mādām çıḳarması lāyıḳ olan ola ve ḫasta[2] muḥtemil ola, ḳorḳma ifrāṭdan. (و اذا اسقيت مسهلا للصفراء فانتهي الى البلغم فقد بالغ فكيف الى السوداء اما الدم فامره خطر) Ḳaçan içürseñ müshili ṣafrā içün ve balġama irişse taḥḳīḳ mübālaġa olmışdur fe-keyfe ki sevdāya irişe ammā ḳana irişse **[73b]** anuñ emri ḫaṭardur. (و العطش و النعاس عقيب الاسهال او القئ يدلان على النقاء) Ṣusamaḳ daḫi ımızḳanmaḳ ishāl yā ḳusmaḳ ʿaḳabınca delālet iderler bedenüñ pāk olmasına. (و ثالثها ان يكون ذلك من جهة ميل المادة فالغثيان ينقئ بالقئ و المغص بالاسهال) Üçünci olmaḳdur ol istifrāġ-ı māddenüñ meyli cihetinden, öyleye göñül dönmek pāk ḳılınur ḳusmaḳ ile ve göbek burmaḳ ishālle. (و رابعها ان يكون ما يخرج منه مخرجا طبيعيا و ان يكون العضو المنقول اليه اخس) Dördüncisi olmaḳdur mādde çıḳan yir maḫrec-i ṭabīʿī ẕeker delügi gibi idrār-ı bevle ve emʿā gibi fużūla. (و مشاركا للماؤف) Daḫi olmaḳdur ʿużv-i menḳūlün ileyh eḫass[3] ve ednā ʿużv-i menḳūlün ʿanhdan. Daḫi olmaḳdur ʿużv-i menḳūlün ileyh müşterek āfet irene yaʿnī menḳūlün

1 Derkenar: Ziyāde semüzüñ tedbīri ziyāde taḥlīl itmekdür açlıḳ ile ve muḥallilāt istiʿmāli ile.
2 Derkenar: Iżṭırāb ve taġayyür-i ḥāl-i külliyye.
3 Derkenar: Meşelā nezle māddesin burna indürmek evlādur ṣadra indürmekden.

ʿanh olan ʿużva (كالباسليق الايمن لعلل الكبد) ṣaġ bāsilīḳ gibi ciger marażlarına. (و ان يكون صبورا على مايرد عليه) Daḫi ʿużv-i menḳūlün **[74a]** ileyh ṣabr idici ola[1] kendünüñ üzerine vārid olına. (و خامسها ان يكون ذلك بعد الانضاج وجوبا في الامراض المزمنة و استحبابا في المادة) Beşincisi olmaḳdur ol istifrāġ nuḍc virdükden ṣoñra vücūben emrāż-ı müzminede ve istiḥbāben emrāż-ı ḥāddede. (الا ان يكون الحادة مهيجة فيكون ضرر تركها اكثر من ضرر استفراغها غير نضيجه) İllā meger mādde ziyāde ḥareket itmiş ola, öyleye ol māddeyi terk itmegüñ żararı ekşer olur nuḍc bulmadan istifrāġ żararından. (و قد تجذب المادة من عضو شريف الى اخس منه مخالف لجهته و ان لم يستفرغ كما يفعل بالمحاجم) Az olur mādde çekilür ʿużv-ı şerīfden andan eḫass oluna ki anuñ cihetine muḫālif ola, egerçi istifrāġ ve istiḫrāc daḫi olınmazsa. Nitekim ḳılınur ḥacāmat şīşeleri ile yaʿnī ḳurı şīşe çekilür.[2] (و الجذب قد يكون الى الخلاف القريب و قد يكون الى الخلاف البعيد) Ceẕb gāh olur[3] **[74b]** ḫilāf-ı ḳarībe olur ḳaçan mādde yerleşmiş olsa ve gāh olur ḫilāf-ı baʿīde olur ḳaçan mādde yerleşmiş olmasa. (و يشترط فيه ان لايتباعد في قطرين بل في الاطول منهما) Şarṭ olınur ḫilāf-ı baʿīde ceẕbde baʿīd olmamaḳ iki cihetde yaʿnī ṭūlda ve ʿarżda belki tebāʿud iki ḳaṭruñ aṭvelinde ola.[4] (فاذا ورمت اليد اليمني فلا تجذب الى الرجل اليسرى) İmdi ḳaçan ṣaġ [el] şişse mādde ṣol ayaġa ceẕb olınmaz.[5] (بل اما الى الرجل اليمني و هو افضل او الى اليد اليسرى) Yaʿnī belki bu ṣūretde ṣaġ ayaġa çekilür ve ol efḍaldür yāḫūd ṣol ele çekilür.[6] (و ينبغي ان لاتجذب مع امتلاء و لا مع توجه مادة) Yaʿnī lāyıḳ budur ki mādde ceẕb olınmaya imtilā ile daḫi mādde-i uḫrānuñ teveccühi ile. (فيندفع الى العضو ما يعسر دفعه الى حيث يجذب) Öyleye dökülür ʿużv-ı mecẕūbun ileyh defʿi ʿasīr olan ceẕb olınan[7] **[75a]** yire. (و يسكن اولا الوجع) Yaʿnī lāyıḳ budur ki ḳaçan ʿużv-ı mecẕūbun ʿanhda vecaʿ olsa evvelā muḫaddirāt ile vecaʿ teskīn ḳılına. (فانه جاذب فيتعارض جذبك و جذبه) Zīrā ol vecaʿ ceẕb ider, öyleye senüñ ceẕbüñ ile vecaʿ ceẕbi muʿāraża

1 Derkenar: Yaʿnī anda maraż olmaya ki mādde gelmek ile żarar olmaya nitekim maḳʿada verem olsa.

2 Derkenar: Meşelā arḳada ḳurı şīşe çekerler gözden ḳanı arḳaya çekmek içün. Lā-cerem bu ḥīle ile mādde yaʿnī ḳan ʿużv-ı şerīfden yaʿnī gözden ʿużv-ı eḫassa yaʿnī arḳaya çekilür.

3 Derkenar: Ceẕb-i mādde bir niçe ṭarīḳ ile olur. Meşelā ḳan almaḳ ve ḥacāmat ḳılmaḳ ve baġlamaḳ ve ovmaḳ ve ısı ṣuya ṣovuḳ ṣu dökmek.

4 Derkenar: Zīrā ḫilāf-ı baʿīddür.

5 Derkenar: Zīrā ṭūlen ve ʿarżen baʿīddür ki ṣaġdan ṣola ve aʿlādan esfele ceẕbdür.

6 Derkenar: Zīrā ebʿaddur ve ḳalb ol cānibde degüldür ammā ṣol ayaġa çekilse mādde ḳalbe dökülmek iḥtimāli vardur.

7 Derkenar: Yaʿnī beden mümtelī iken mādde ceẕb olınursa ol ʿużv-ı mecẕūbun ileyhe çoḳ mādde dökülür ʿużv żarar olur defʿi müşkil olduġıçün. İmdi evvelā bedeni tenḳiye itmek gerek.

ider. (و اذا وجب الفصد و الاستفراغ و كانت الاخلاط على النسبة الطبيعية بدئ بالفصد) Ḳaçan faṣd ve istifrāġ vācib olsa ve aḫlāṭ nisbet-i ṭabīʿiyye üzere olsa faṣd-la ibtidā olına.[1] (فان غلب خلط استفراغ) Eger ḫılṭ ġālib olursa istifrāġ olına edviye ile. (و ان لم يكن كذلك استفراغ الغالب اولا ثم فصد) Eger aḫlāṭuñ ziyā-desi nisbet-i ṭabīʿiyye üzere olmasa belki biri ziyāde olsa ġālib olan istifrāġ olına, andan ṣoñra faṣd olına. (و ليكن بينهما مهلت) Olsun istifrāġ ġālib ile faṣd ortasında mühlet.[2] (و كثيرا ما اوقع شرب الدواء الواجب فيه الفصد في حمى و اضطراب) Çoḳ olur vāḳiʿ **[75b]** ḳılur devānuñ şürbini ki anda vācibdür faṣd ḥummāda ve ıżṭırābda.[3] (و قد نأمر بالاستفراغ لالزيادة في الاخلاط بل لرداءة كيفيتها او للاستظهار او للتقدم بالحفظ لمن يعتاده[4]) Maraż gāh biz istifrāġ emr iderüz aḫlāṭda ziyāde içün degül belki keyfiyyetinüñ yaramazlığı içün yā taḳviyet içün ki izdiyād-ı aḫlāṭ olmaya yā taḳaddüm-i ḥıfẓ içün maraż muʿtād olan kimesneye[5] (و خصوصا في الربيع) ḫuṣūṣā bahārda. (و قد يعاف عن الاستفراغ فيستبدل عنه بالصوم و النوم و يتدارك سوء مزاجه بما يوجبه ذلك) Gāh olur istifrāġdan kerāhet olınur.[6] Öyleye istibdāl olınur ṣavm ile ve nevm ile daḫi tedārik ḳılınur mizācınuñ yaramazlığı ki imtilā īcāb ider.[7] (و قد يستفرغ بالمجففات من خارج كالنوم على الرمل للمستسقي) Az olur istifrāġ olınur ḫāricden müceffifāt ile ḳum üstünde uyumaḳ gibi müsteskī içün.[8] (و قد يحتاج في الاستفراغ الى ادوية تناسب المستفرغ في كيفيتها **[66a]** فتعدلها بما يوافقها في الاسهال و تعدل كيفيتها كالهليلج الاصفر لتعديل المحمودة عند استفراغك الصفراء) Az olur ki muḥtāc olı-nur istifrāġda edviyeye ki ḫılṭ müstefraġa münāsib olur keyfiyyetde, öyleye taʿdīl idersin edviyeye muvāfiḳ olan ile ishālde ve ol edviyenüñ keyfiy-yetin taʿdīl idersin[9] helīlec-i aṣfer gibi maḥmūde taʿdīlinde ṣafrā istifrāġı

1 Derkenar: Vaḳtā ki ḳavānīn-i cezbden ve şerāyiṭi beyānından fāriġ oldı ise ḳavāʿid-i külliye beyānına şürūʿ eyledi ki anda müşterek olur cemīʿ istifrāġāt ki ishāl ve ḳay' ve faṣd ve ḥacāmat ve ḥuḳnedür.

2 Derkenar: Murād iki yā üç gündür.

3 Derkenar: Yaʿnī faṣd vācib iken devā içürse ḥummā ve ıżṭırāb vāḳiʿ olur. Zīrā dem ḥārdur ve edviyede daḫi ḥarāret vardur keşret-i ḥarāret ḥummā iḥdāş idüp ḳalaḳ ve ıżṭırāb olur.

4 Derkenar: İstifrāġa iḥtiyāc mücerred ziyāde-i aḫlāṭ degüldür anı beyān ider.

5 Derkenar: Yaʿnī maraż daḫi gelmeden ʿilāc ḳılınur istifrāġ ile, tā ki bunuñ sebebi ile ḥıfẓ olınur marażdan.

6 Derkenar: Yaʿnī dāḫil ile istifrāġdan kerāhet olınacaḳ ḫāric ile istifrāġ olınur ve bunda beyān ider ki istifrāġ dā'īmā dāḫil ile olmaz ve işāret ider ki dāḫil ile istifrāġdan ṣoñra baḳiyye ḳalsa ḫāric ile istifrāġ ve taḫlīl ḳılınur.

7 Derkenar: Yaʿnī mizācı taʿdīl ḳılınur.

8 Derkenar: Zīrā ḳum cilde ḳarīb olan ruṭūbātı cezb ider. Andan ṣoñra içerüde olan ruṭūbāt anuñ yirine gelür ḥattā cezb-i bedenüñ nihāyetine irişür.

9 Derkenar: Bundan maʿlūm oldı ki Buḳrāṭ'uñ العلاج باضد و حفظ الصحة بالمثل didügi küllī degüldür.

ḳatında.[1] (و قد ينقلب المسهل مقيئا اما لضعف المعدة او لكون المستفرغ ذاتخم او ليبوسة الثفل او لكراهة الدواء) Az olur ki müshil münḳalib olur muḳayyi'e yaʿnī ishāl yirine ḳay' itdürür yā żaʿf-ı miʿde içün[2] yā müstefriġ olan kimsenüñ tuḫmesi olduġıçün[3] yā s̱üflüñ[4] yübūseti içün yā devānuñ kerāheti içün.[5] (و قد ينقلب المقيئ مسهلا اما لشدة وجع او لكون المتقيئ ذربا أو غير معتاد للقئ) Az olur muḳayyi' münḳalib olur müshile yaʿnī ḳusdurmaḳ yirine ishāl **[76b]** ider yā açluḳ şiddetinden yā ḳusacaḳ kimsenüñ ṭabīʿatı līnetinden yā ḳusmaġa muʿtād olmaduġından.[6] (و الشاب اخلق بالقئ لصفراويته المطيعة للقئ بخلاف السوداء و اما البلغم فبين بين) Yigit elyaḳdur ḳay' itmege ḳocadan ṣafrāviyyeti içün ki ol ṣafrā muṭīʿdür ḳay'a sevdā anuñ ḫilāfıdur ammā balġam beyne beynedür.[7] (و الدواء يسهل بقوة جاذبة لما يختص بها) Devā ishāl ider[8] ḳuvvet-i cāẕibe ile.[9] (لا انه يجذب الارق اولا) Böyle degüldür ki ġāyet raḳīḳ olanı ceẕb ide evvelā.[10] (و لا للمشاكلة و الا لجذب الذهب ذهبا يغلبه بالكثرة) Daḫi müşākele içün degüldür ve illā altun altunı ceẕb ider idi keṣret ile ġalebe ider idi. (و جالينوس يقول ذلك) Cālīnūs dir bunı.[11] (و يزعم ان غير السمي من الادوية اذا لم يسهل ولد الخلط الذي يجذبه لاجل المشاكلة و لذلك يكثر ذلك الخلط) Daḫi Cālīnūs zuʿm ider **[77a]** edviye-i semmiyyeden ġayrı ḳaçan ishāl itmese tevlīd ve iḥdās̱ ider ceẕb idecek ḫılṭı müşākelet ecliçün. Anuñçün ol ḫılṭ çoḳ olur. (و الحق[12] انه ليس كذلك و ان تلك الكثرة لتحرك ذلك الخلط و انتشاره و استحالة غيره اليه بسبب غلبته) Ḥaḳ budur ki böyle degüldür ve ol ḫılṭ keṣreti anuñ taḥarrüki içündür daḫi bedene ṭaġılduġı içündür daḫi ġayrı aña döndügi içün-

1 Derkenar: Ṣafrā ḥārdur maḥmūde yaʿnī saḳmunya daḫi ḥārdur helīlec-i aṣfer ḳarışdurulur ki maḥmūdeye muvāfiḳdur ishāl ṣafrāda ve żıddur keyfiyyetde. Zīrā bāriddür.

2 Derkenar: Miʿde żaʿīf olduġıçün devāyı imsāk idemez, tā ki münḥadir olup ʿamel ide.

3 Derkenar: Tuḫme ile müshil ḥareket-i miʿde īcāb ider.

4 Derkenar: Ṣüfl yābis olıcaḳ devā emʿāya nüfūẕ idemez.

5 Derkenar: Öyleye devāyı ḳabūl itmez żarūrī redd idüp ḳay' ider.

6 Derkenar: Aḫlāṭ içinde ṣafrā ʿanāṣır içinde nār gibidür ve sevdā arż gibidür ve balġam hevā gibi ve mā gibidür.

7 Derkenar: Ṣafrā miʿdenüñ yuḳarusında olur ḳay' olınmaḳ āsāndur ve sevdā miʿdenüñ aşaġasında olur balġam ikisinüñ ortasında olur.

8 Derkenar: Eṭibbā iḫtilāf itdiler devā ishāl itdüginüñ sebebi nedür diyü. Baʿżılar didiler devāda ḳuvvet-i cāẕibe vardur ḫılṭ-ı maḥṣūṣa. Nitekim mıḳnaṭısda ḳuvvet-i cāẕibe vardur ḥadīde. Böyle diyenlerüñ baʿżı didiler devā evvelā raḳīḳi ceẕb ider ṣāniyen ġalīẓi. Baʿżılar didiler devā ishāl itdügi müşākele içündür. Muṣannif dir ki devāda ḳuvvet-i cāẕibe vardur aña maḥṣūṣ olan ḫılṭa gerek ol ḫılṭ raḳīḳ olsun gerek ġalīẓ olsun gerek devāyla ḫılṭ ortasında müşākele olsun gerek olmasun.

9 Derkenar: Maḥmūde gibi ṣafrāya ve şaḥme-i ḥanẓal gibi balġama ve eftimūn gibi sevdāya.

10 Derkenar: Zīrā eftimūn evvelā sevdānuñ ġalīẓini ceẕb ider baʿde raḳīḳini ishāl ider.

11 Derkenar: Yaʿnī sebeb-i ceẕb müşākeledür dir.

12 Derkenar: Muṣannif, Cālīnūs ḳavlini redd idüp ve anuñ istidlāline cevāb virür.

dür ġalebe sebebi ile. (و الحمام قبل الدواء معين عليه[1]) Ḥammām devādan evvel muʿīndür añia.[2] (و بعده بيوم محلل لما بقى) Ve devādan bir gün ṣoñra bāḳī olanı taḥlīl ider.[3] (و معه قاطع لفعله) Devā ile ḥammām ḳāṭıʿdur devānuñ fiʿlini. (و الاكل يقطع فعل اكثر الادوية لاشتغال الطبيعة بهضم الغذاء عن الدفع) Ekl ḳaṭʿ ider ekṣer-i edviyenüñ fiʿlini ṭabīʿat meşġūl olduġı içün hażma defʿden.[4] (و لاختلاط الدواء به ينكسر قوته) Devānuñ ġıdāya **[77b]** iḫtilāṭı olduġı içün devānuñ ḳuvveti münkesir olur. (و من لم يصبر على الاستفراغ على الريق اخذ قبل شرب الدواء شيئا قليلا مثل ماء الشعير و الرمان) Şol kimse ṣabr itmeye[5] aç iken istifrāġa alsun yaʿnī yisün devā içmezden evvel arpa ṣuyı gibi ve enār gibi. (و ان اخذ عقيب استعمال الدواء مثل الرمان فربما اعان بعصره) Eger alsa yaʿnī yise devā istiʿmālinüñ ʿaḳabınca enār gibi gāh olur muʿīn olur ṣıḳmaḳ ile. (و النوم على الدواء الضعيف يقطعه او يضعفه و على القوي يقوي فعله و بعد عملهما قاطع) Uyımaḳ devā-i żaʿīf üzere ḳaṭʿ ider yā żaʿīf ider ve devā-i ḳavī üzere ʿamelini ḳavī ider ammā ʿamel itdüklerinden ṣoñra uyımaḳ ḳāṭıʿdur.[6] (و من عاف الدواء فليمضغ الطرخون و ابلغ منه جدا ورق العناب) Şol kimse ki devāyı keriyesine ṭarḫūn çiynesün, andan ziyāde**[78a]**dür ʿunnāb yapraġı çiynemek.[7] (و قد يخدر الذوق بالثلج) Az olur ki uyuşdurulur ḳar ṭatmaḳ ile. (و من نفر عن رايحته سد منخريه) Şol kimse nefret ider devānuñ rāyiḥasından burnı delüklerin dutsun. (و من خاف القذف شد اطرافه) Şol kimse ḳorḳsa ḳusmadan eṭrāfı baġlansun.[8] (و تناول بعده قابضا مقويا للمعدة كالرمان و الرياس و التفاح) Ve yisün andan ṣoñra ḳabż ve imsāk ider ve miʿdeyi ḳavī ider nesne enār gibi ve ışḫun didükleri ot gibi ve elma gibi.[9] (و الماء الحار يشرب منه قدر يذيب الحب و مايشبهه) Issı ṣudan içile ḥabbı ve añia müşābih olanı eridecek ḳadar.[10] (و اما عند قطع الدواء عمله فقدر يخرجه) Ammā devā ʿamelini ḳaṭʿ idicek içile ıssı ṣu şol ḳadar ki ḥabbı ve añia müşābih olanı çıḳara. (و من وجد مغصا فليتجرع ماء

1 Derkenar: Devā-yı müshilüñ sebebi ishāli beyānından fāriġ oldı ise şol aḥkām beyānına şürūʿ ider ki ol aḥkāmuñ riʿāyeti vācibdür cümle aḥkāmdan biri ḥammāmdur.

2 Derkenar: Zīrā ḥammām ḫılṭı talṭīf ider ve fużūle nuḍc virür ve mesāmmı tevsīʿ ider.

3 Derkenar: Bir gün ṣoñra didi. Zīrā devā güninde ḥammām żaʿf virür.

4 Derkenar: Ekṣer-i edviye diyüp küllī dimedi. Zīrā devā aḳvā olsa ekl ḳāṭıʿ ve mānīʿ olımaz.

5 Derkenar: Yā żaʿfı mizāc içün yā żaʿfı terkībi içün yā keṣret-i perhīzi içün.

6 Derkenar: Zīrā ʿamel ile devā-i ḳavī żaʿīf olur ve devā-i żaʿīf aż'af olur, öyleye nevm ḥālinde hażm olınur ʿameli kesilür.

7 Derkenar: ʿUnnāb yapraġı çiyneyen ṭatlu ile acıyı farḳ idemez.

8 Derkenar: Zīrā eṭrāfı baġlanmaḳ ile ṭabīʿat müte'ellim olup añia teveccüh ider ḳusmaḳdan imsāk ider.

9 Derkenar: Tā ki ḳażfı yaʿnī devāyı ḳusmaġı menʿ ide ve ayva ve naʿna ve ṣoġan ḳoḳulaya.

10 Derkenar: Devā şerbet ve yumuşaḳ maʿcūn olıcaḳ tezcek miʿdeye iner ve nüfūẓ ider. Ammā ḥabb ve ġalīẓ maʿcūn olıcaḳ ıssı ṣu içmek gerekdür.

(حار او يتمشى خطوات) Şol kimse ki ḳarın aġrısı ve göbek burusı bula devā içdükden **[78b]** ṣoñra yutsun ıssı ṣu daḫi yürüsün birḳaç aṭım. (و عند قطع الدواء يشرب المحرور بزر قطونا بشراب التفاح او بماء بارد و سكر[1]) Devānuñ ḳaṭʿı ḳatında maḥrūr olan içsün bezr-i ḳaṭūnā şarāb-ı tuffāḥ ile yā ṣovuḳ ṣu ile ve şeker. (و المعتدل المزاج يستعمل ذلك مع بزر ريحان) Muʿtedilü'l-mizāc olan bezr-i ḳaṭūnā ve şarāb-ı tuffāḥ ve ṣu istiʿmāli ide reyḥān toḫmı ile. (و المبرود يقتصر عليه دون بزر قطونا) Mebrūdu'l-mizāc olan ḳaṣr eylesün toḫm-ı reyḥāna bezr-i ḳaṭūnāya degül. (و ليكن الغداء بعد الاسهال و القئ شيئا لذيذا جيد الجوهر كالفروج) Olsun ġıdā ishālden ve ḳay'dan ṣoñra ṭatlu nesne cevheri eyü piliç gibi. (و ينقص الاكل) Yaʿnī muʿtād olduġından eksicek yiye iki üç gün. (فان الاعضاء لخلوها تجذب بقوة فان عاونتها المعدة المثقلة غداء بالدفع احدث سددا و صعب الامر) Zīrā aʿżā ḫālī olduġıçün[2] ceẕb **[79a]** ider ḳuvvet ile. Ḳaçan aʿżāya muʿāvenet eylese miʿde ki ṣaḳīl olmışdur ġıdā cihetinden defʿ ile süddeler ḥādiṯ olur ve ḥāl müşkil olur.[3] (و من شرب الدواء و لم يسهله و امكن التسكين فعل والا حرك باكل القوابض او بالحقن اللينة او بالفتل المسهلة) Şol kimse ki devā içe ve ishāl itmeye ve teskīn mümkin ola teskīn[4] ḳılınsun eger teskīn mümkin olmazsa taḥrīk olına ḳavābıż[5] ekli ile yā ḥuḳne-i leyyine ile yā fütl-i müshile[6] ile. (و اما جمع المسهلين في يوم واحد فخطر) Ammā iki müshili cemʿ eylemek ḥaṭardur.[7] (ربما احتيج الى الفصد ان حصلت اعراض منكرة و مالت المواد الى عضو رئيس) Gāh olur iḥtiyāc olur faṣda ḳaçan aʿrāż-ı ḳabīḥe ḥāṣıl olup ve mādde ʿużv-i reʾīse meyl eylese.[8] (و من افراط عليه الدواء فليشد اطرافه) Şol kimse ki aña devā ifrāṭ olsa eṭrāfı berk baġlana, öyleye ishāl munḳaṭıʿ olur ḳay' munḳaṭıʿ **[79b]** olduġı gibi. (و يسقي القوابض) Daḫi ḳābıżlar içirüle.[9] (و يضمد بها بطنه) Daḫi baġlana ḳavābıż ile ḳarnı. (و يعرق[10]) Daḫi terledüle. (و يطيب)

1 Derkenar: Müshil istiʿmālinden evvel ve müshil istiʿmāli zamānında olan aḥvālüñ beyānından fāriġ olup müshil istiʿmālinden ṣoñra olan aḥvālüñ beyānına şürūʿ eyledi.

2 Derkenar: Yaʿnī aʿżā ḳable'l-hażm ceẕb eyler ve baʿde ġıdā ile ṣaḳīl olduġı içün tezcek defʿ eyler, öyleye ġıdā ḳable'l-hażm ġalīẓ iken mecārīye dökülüp süddeler olur.

3 Derkenar: İshāl itmemek yā ġam yā ḥavf yā ḥarr hevā yā bārid hevā yā ṣüfl-i yābis yā ḍayyıḳ mecārī içündür.

4 Derkenar: Teskīn yā ḥādiṯ olan aʿrāża olur göbek burmaḳ ve göz ḳararmaḳ ve baş çigzinmek ve baş aġrımaḳ gibi yā taskīn devāya olur ki ḥiddeti defʿ olur.

5 Derkenar: Yaʿnī miʿdeyi ʿaṣr idenler ile rümmān ve tuffāḥ gibi.

6 Derkenar: Yaʿnī ṣāf ile.

7 Derkenar: Yaʿnī evvelki müshil ʿamel eylesün diyü bir müshil daḫi içmek ḥaṭardur.

8 Derkenar: Yaʿnī ḳaçan devā ʿamel itmeyüp ishāl vāḳiʿ olmayup göz ṭomalmaḳ ve ḳızarmaḳ ḥādiṯ olup ve mādde dimāġa yā ḳalbe meyl eylese ḳan almaḳ gerek ki istifrāġ küllīdür.

9 Derkenar: Bezr-i ḳaṭūnā ve ṣamġ-ı ʿArabī gibi.

10 Derkenar: Ḥammām ile yā ıssı ṣu buḫārı ile mādde ṭaṣraya teveccüh itsün içün.

(و اعلم ان القئ مسكنه بالطيب البارد) Daḫi meskeni taṭyīb olına ṭīb-i bārid ile.[1]
ينقي المعدة و يقويها و يحد البصر و يزيل الثقل من الرأس و ينفع من قروح الكلى و المثانة
(و الامراض المزمنة كالجذام و الاستسقاء و الفالج و الرعشة و ينفع اليرقان[2]) Sen bil ki
ḳusmaḳ miʿdeyi pāk ider[3] daḫi ḳavī ider ve baṣara ḥiddet virür ve zāʾil ider
ṣiḳali başdan ve bögreklerde ve ḳavuḳda olan ḳarḥalara fāʾide ider[4] daḫi em-
rāż-ı müzmineye cüẕām gibi istisḳāʾ gibi ve felc gibi ve raʿşe gibi ve fāʾide ider
ṣarılıḳ düşmege. (و ينبغي ان يستعمله الصحيح في الشهر مرتين متواليتين من غير حفظ
دور) Gerekdür ki ṣaḥīḥ kimse ḳayʾ istiʿmāl ide ayda iki kerre birbiri ardınca
ammā taʿyīn-i **[80a]** vaḳt itmeye. (ليتدارك الثاني ماقصر الاول) Ḳayʾ iki gerek, tā
ki ḳayʾ-ı ṯānī evvelki ḳayʾ taḳṣīr itdügin tedārik ide. (و ينقى فضلا انصب بسببه)
Daḫi pāk ḳıla fażlı ki miʿdeye döküle ḳayʾ ol sebebi ile. (و الاكثار من القئ يضر
المعدة و يجعلها قابلة للفضول و يضر الاسنان و خصوصا الحامض[5]) Çoḳ ḳayʾ miʿdeye
żarar ider ve miʿdeyi fużūle ḳābil ḳılur ve dişlere żarar ider ḫuṣūṣā ekşi. (و
كذلك يضر البصر و السمع و ربما صدع عرقا) Ve buncılayın çoḳ ḳayʾ żarar ider
göze ve ḳulaġa ve gāh olur ṭamarı pāreler. (و يجب ان يجتنبه من به ورم الحلق او
ضعف في الصدر او هو دقيق الرقبة او مستعد لنفث الدم او عسر الاجابة) Vācibdür ḳus-
maḳdan ictināb itmek şol kimse ki boġazında şiş ola[6] yā gögsinde żaʿf ola yā
boynı ince ola yā ḳan tükürmege ḳābil ola yā güç ile ḳusar ola. (و من الناس
من يحب ان يمتلئ طعاما لنهمه ثم يتقياء و ذلك يعجل هرمه و يوقعه في امراض ردية **[80b]**
و يجعل القئ له عادت) Nāsdan baʿżı vardur ki ṭaʿām ile ṭolmaġı sever ḥırṣdan.
Andan ṣoñra ḳusar müteḥammil olmaduġından bu ḳocalıġı tez getürür ve
yaramaz marażlarda vāḳiʿ ḳılur ve ḳusmaġı ʿādet eyler.[7] (و الاسهال و القئ مع
النقاء او يبوسة الثفل او ضعف الاحشاء او هزال المراق[8] صعب خطر) İshāl daḫi ḳusmaḳ
beden pāk iken yā ṯüfl yābis iken yā aḥşā żaʿīf yā ḳarın derisi arıḳ iken müş-
kildür ḫaṭarludur. (و وقت القئ الصيف و الربيع دون الشتاء و الخريف) Ḳusmaḳ
vaḳti yazdur ve bahārdur ḳış degül ve güz degül.[9] (و الاسهال في الصيف يجلب

1 Derkenar: Ṣandal ve kāfūr gibi.
2 Derkenar: İshāl aḥkāmı beyānından fāriġ oldı ise ḳayʾ aḥkāmı beyānına şürūʿ eyledi.
3 Derkenar: Küdūrāt-ı ebḫirenüñ māddesi zāʾil olduġı içün.
4 Derkenar: Ḳayʾ mevāddı ḫilāf-ı cihete ceẕb itdügi içün.
5 Derkenar: Ḳayʾ menāfiʿin beyān eyledi ise mażārrın beyān itmege şürūʿ eyledi.
6 Derkenar: Tā ki mevādd yuḳaruya teveccüh idüp şişi ziyāde olmaya.
7 Derkenar: Miʿdesinde ṭaʿām durmaz olur.
8 Derkenar: Teşdīd-i ḳāf ile cemʿ-i مرق'dur.
9 Derkenar: Bilgil ki ḳusmaḳ gāh ṭabīʿī olur gāh ṣınāʿī olur. Evvelkiden baḥṣ itmezüz ve ṣınāʿī olan daḫi iki nevʿdür: Yā iḫtiyārīdür yā żarūrīdür. Ve żarūrī olan oldur ki ḥācet olup lāzım ola ammā māddeye ḳābiliyyet virmek gerek talṭīf ile. Ve iḫtiyārī olanda şarṭlar vardur cümlesinden biri vaḳtdur.

(لتعارض جذب الدواء. Yazda ishāl ḥummā celb ider ve müşkil olur. الحمى و يعسر)
(و في Devā ceẕbi ile ıssı ceẕbi birbirine muʿāraża itdügiçün.[1] و جذب الحر)
(اعسر لجمود الخلط **[81a]** الشتاء Ḳışda ishāl ziyāde müşkildür ḥılṭ doñduġı
içün. (و الربيع يتلوه الصيف المحلل فلا يستعمل فيه الا ما لطف) Bahārı yaz ʿaḳablar
ki muḥallildür ruṭūbātı, öyleye bahārda müshilüñ laṭīfi istiʿmāl olınur.[2] و اما)
(الخريف فهو الوقت Ammā güz ishālüñ vaḳtidür.[3] و يجب عند القئ ان يعصب)
(العينان و يقمط البطن Vācibdür ḳusmaḳ vaḳtinde iki gözlerin baġlamaḳ ve ḳar-
nın ṣarmaḳ. فاذا فرغ منه فليغسل الوجه بماء بارد و قليل خل ليمنع ثقلا يحدث في)
(الرأس و ليشرب مثل شراب التفاح مع قليل مصطكى و ماء ورد Ḳaçan ḳusan kimesne
fāriġ olsa ḳusmadan yüzin yusın ṣovuḳ ṣuyla ve azcuḳ sirke ile tā ṣiḳali menʿ
ide ki başda ḥādiṣ olur. Daḫi içsün elma şarābı gibi azcuḳ ṣaḳız ile ve gül
ṣuyı ile. (و القئ يجذب من تحت و الاسهال من فوق[4]) Ḳusmaḳ aşaġadan[5] **[81b]**
ceẕb ider ve ishāl yuḳarudan ceẕb ider.[6]

(و فصد الباسليق[7] ينقئ تنور البدن و القيفال[8] و حبل الذراع للرقبة فما فوقها و الاكحل[9]
مشترك و الاسيلم[10] الايمن لاوجاع الكبد و الايسر لاوجاع الطحال و فصد[11] عرق النساء[12]
لاوجاع عرق النساء عظيم و للدوالي و النقرس و الصافن لادرار الحيض و المنافع عرق
النساء[13]) Bāsilīḳ faṣdı tennūr-ı[14] bedeni pāk ider ve ḳīfāl daḫi ḥabl-i ẕirāʿ faṣ-
dı boyunı ve andan yuḳarusın pāk ider ve ekḥal faṣdı müşterekü'n-nefʿdür
tennūra ve raḳabeye. Üseylem ki ṣaġdadur anuñ faṣdı ciger aġrıları içündür
ve üseylem ki ṣoldadur anuñ faṣdı ṭalaḳ aġrıları içündür. ʿIrḳ-ı nesā faṣdı
ʿırḳ-ı nesā vecaʿına ʿaẓīmü'n-nefʿdür, daḫi devālī[15] ve niḳrise ve ṣāfin[16] faṣdı
ḥayż aḳıtmaġa ve ʿırḳ-ı nesā nefʿlerine. (و الحجامة على الساقين تقارب الفصد

1 Derkenar: Zīrā devā mevāddı içerü çeker, tā ki emʿā ṭarīḳinden defʿ ide ve hevā ısısı ṭaşraya çıḳar.
2 Derkenar: Eger bahārda müshilüñ ḳavīsi istiʿmāl olınursa ʿaḳabınca yaz gelüp bāḳī ruṭūbātı taḥlīl ḳılup beden ziyāde żaʿīf olur.
3 Derkenar: Ḥāṣıl-ı kelām budur ki ḳatı ısı vaḳti ṣovuḳ zamānında müshil istiʿmāl itmemek gerek ve bahārda müshilüñ żaʿīfi istiʿmāl olınmaḳ gerek ve güzde ḳavīsi istiʿmāl olınmaḳ gerek daḫi cā'izdür.
4 Derkenar: Muṣannif ḳay' ile ishālüñ farḳın beyān ider.
5 Derkenar: Anuñçün bedenüñ aşaġalarında olan marażlara nāfiʿ olur vecaʿ-ı mefāṣıl gibi.
6 Derkenar: Anuñçün bedenüñ yuḳarularında olan marażlara nāfiʿ olur ṣarʿ gibi.
7 Derkenar: Gövde ṭamarı ki aşaġaki ṭamardur.
8 Derkenar: Baş ṭamarı ki yuḳaruġı ṭamardur.
9 Derkenar: Hem baş hem gövde ṭamarıdur ki orta ṭamardur.
10 Derkenar: El üstünde ḥınṣırla bınṣır ortasında faṣd olınur.
11 Derkenar: Topuḳ yanından faṣd olınur.
12 Derkenar: Fetḥ-i nūn ve elif-i maḳṣūre ile.
13 Derkenar: Vaḳtā ki ishāl ve ḳusmaḳ mebāḥiṣinden fāriġ oldı ise faṣd ve ḥacāmat mebāḥiṣine şürūʿ eyledi.
14 Derkenar: Tennūr-ı aḥṣāyı müştemil olan cüz'dür.
15 Derkenar: Ayaḳ ṭamarları şişen marażdur.
16 Derkenar: Ökçe ardından faṣd olınur.

(الدم **[82a]** [1]و تدر الطمث و تنقي Ḥacāmat iki incikde faṣda ḳarībdür[2] ḥayż ḳanın aḳıdur ve ḳanı pāk ider. (و على القفا للرمد و البخر و القلاع و الصداع خاصة ماكان في مقدم الرأس لكنها يورث النسيان و اكثر الناس يكرهون الحجامة في مقدم الرأس لانها تضعف الحس) Ve ḥacāmat eñsede göz aġrısı içündür ve aġız ḳoḳusı içün[3] ve aġız içinde ḳabarcuḳlar içündür ve baş aġrısı içün ḫuṣūṣā başuñ öñünde ola ve bu eñsede ḥacāmat nisyān virür ve ekser nās başuñ öñünde ḥacāmatı mekrūh görürler. Zīrā ḥissi żaʿīf eyler. (و للحجامة فوائد احديها تنقية العضو نفسه و ثانيتها قلة استفراغها لجوهر الروح و ثالثها قلة تعرضها للاعضاء الرئيسة) Ḥacāmat içün fevāyid vardur. Biri budur ki ʿużvuñ nefsini pāk ider. İkincisi budur ki ḳıllet-i istifrāġı vardur cevher-i rūḥı. Üçünci ḳıllet-i taʿarrużı vardur[4] aʿżā-yı reʾīseye.[5] (و الحقنة معالجة فاضلة في نقض **[82b]** الفضول من الامعاء و الجذب من الاعلى الى الاسفل و القولنج) Ḥuḳne muʿālece-i nefsiyyedür fużūlı silküp ve defʿ itmekde baġırsaḳlardan daḫi aʿlādan esfele çekmekde daḫi ḳūlencde.[6] (و وقتها الابردان) Ḥuḳnenüñ ṣabāḥ ve aḫşamdur. (و لنختم هذا الفن بوصية في امر المعالجات) Biz ḫatm idelüm bu fenni vaṣiyyet ile emr-i muʿālecātda.[7] (ينبغى ان لا تعود الطبيعة الكسل بان تعالج كل انحراف عن الصحة) Lāyıḳ budur ki ṭabīʿatı muʿtād ḳılmayasın kāhillige bunuñla ʿilāc idesin her ṣıḥḥatdan inḥirāfa.[8] (و ان لا تجعل شرب المسهل و المقيئ ديدنا) Daḫi ḳılmayasın müshil yā muḳayyiʾ içmegi ʿādet. (و حيث ما امكن التدبير باسهل الوجوه فلا تعدل باصعبها) Her ḳaçan ki tedbīr mümkin ola, āsān vechler ile ʿudūl itme müşkiline.[9] (و تدرج من الاضعف الى الاقوي ان لم يغن الاضعف) Tedrīc idesin ʿilāc-ı aż'afdan ʿilāc-ı aḳvāya[10] eger aż'af **[83a]** fāʾide virmez ise. (الا ان تخاف فوت القوة و حنئذ يجب ان تبتدئ بالاقوى) İllā meger ḳorḳasın fevt-i ḳuvvetden ol vaḳt vācib olur ki ibtidā idesin aḳvā ile.[11] (و لاتقم في المعالجة على دواء واحد فيألفه الطبيعة و يقل انفعالها عنه) Daḫi durma muʿālecede devā-i vāḥid üzere ki ṭabīʿat añamaʾnūs olur, andan eser ḳabūl itmesi az olur. (و لاتدم على الغلط و لا تهرب عن

1 Derkenar: Baʿżı nüsḫada و تنقي الرحم vāḳiʿ olmışdur.
2 Derkenar: Yaʿnī ṣāfin faṣdına ḳarībdür.
3 Derkenar: Ki sebebi aġız içinde ola.
4 Derkenar: Zīrā ḳan bedenüñ her yirinden çıḳmaz ḫilāf-ı faṣduñ.
5 Derkenar: Envāʿ-ı istifrāġ ishāl ve ḳayʾ ve faṣd ve ḥacāmat ve ḥuḳnedür. Her birin beyān idüp ḥuḳneden ṭabīʿat nefret itdügi içün teʾḫīr eyledi.
6 Derkenar: Ḳusmaḳ gibi miʿdeye.
7 Derkenar: Yaʿnī fenn-i evveli.
8 Derkenar: Her cüzʾī inḥirāfa iʿlāc itmeyesin, tā ki ṭabīʿat defʿ-i marażda kāhil olmaya.
9 Derkenar: Meşelā erik ile telyīn mümkin ola, temr-i Hindī ile telyīn itmeyesin.
10 Derkenar: Eflāṭūn dimiş ki: Şürb-i devā ḳarañluḳda oḳ atmak gibidür; yā rāst gelür yā ḫaṭā olur.
11 Derkenar: Bu maraż ḳavī olıcaḳ olur.

(الصواب لتأخر اثرهما) Ġalaṭ üzere dā'im olma daḫi ṣavābdan ḳaçma eṣerleri müte'aḫḫir olduġıçün.[1] (و لاتجسر على الادوية القوية في الفصول القوية) Cür'et eyleme ḳavī devālara maḥmūde gibi ḳavī faṣllarda ḳış ve yay gibi. (و حيث امكن التدبير بالاغدية فلا تعدل الى الادوية) Ḳaçan tedbīr mümkin olsa ġıdālar ile ʿudūl eyleme devālara. (و اذا اشكل المرض احار هوام بارد فلا تجربن بمفرط) Ḳaçan maraż müşkil olsa ıssı mıdur yā ṣovuḳ **[83b]** mıdur yaʿnī maraż ḥārr mıdur bārid midür maʿlūm olmasa tecrübe itme ḥarāretde ve bürūdetde ifrāṭ olan ile.[2] (و احذر تغليط التأثير العرضي) Ḥaẕer ḳıl te'ṯīr-i ʿarażī taġlīṭin-den. Yaʿnī ḳaçan bir devā bi'ẕ-ẕāt müfīd olsa lākin bi'l-ʿaraż te'ṯīri olsa te'ṯīr-i ẕātīye muḫālif. Meṯelā maḥmūde ki ḥārr bi'ẕ-ẕātdur ammā tedbīr ider ṣafrāyı istifrāġ itdügiçün te'ṯīr-i ẕātīye iʿtibār idüp anı taḳdīm itmek gerek. (و اذا اجتمعت امراض فابدأ بما تخصه احدى ثلث خواص احديها ان يكون برء الاخر موقوفا على برءه كالورم و القرحة فابداء بالورم) Ḳaçan emrāż cemʿ olsa ibtidā ḳıl üç ḫavāṣṣuñ biri muḫaṣṣıṣ olduġına biri bu ki bunuñ oñulması birine mevḳūf ola şiş ile yara gibi, başlayasın şişe.[3] (و ثانيها ان يكون احدهما سببا للآخر كالسدة و الحمى العفنية) İkinci budur ki biri sebeb ola āḫere südde **[84a]** ile ḥummā-yı ʿafiniyye gibi. (فابداء بازالة السبب) Başla sebebüñ izālesi ile. (و ان لم يغن مثل السكنجبين فلا بأس عليك باستعمال المسخنات فنفع تفتيحها في التبريد اعظم من ضرر تسخينها) Eger fā'ide virmese sikencübīn gibi żaʿfı olduġıçün teftīḥ-de ḳırmaz müsaḫḫināt istiʿmāli, öyleye anuñ teftīḥi nefʿi tebrīde aʿẓamdur tesḫīni żararından.[4] (و ثالثها ان يكون احدهما اهم من الآخر كالحاد و المزمن فابدأ بالحاد و مع هذا فلا تغفل عن الآخر) Üçünci budur ki birisi birinden ehemm ola.[5] Meṯelā ḥādd olan maraż müzmin ile cemʿ ola ḥādd olan ile ibtidā ḳıl bunuñ birle ġāfil olma āḫerden.[6] (و اذا اجتمع مرض و عرض فابداء بالمرض الا ان يكون العرض اقوى) Ḳaçan maraż ve ʿaraż cemʿ olsa maraż ile ibtidā ḳıl illā meger ʿaraż aḳvā ola. (كالقولنج فسكن اولا الوجع ثم عالج السدة) **[84b]** Ḳūlenc gibi ki vecaʿı ḳavī ola, sākin ḳıl evvelā vecaʿı muḫaddirāt ile. Andan ṣoñra

1 Derkenar: Yaʿnī ṣol nesne ki delīl ile maʿlūm ola, anuñ ġalaṭ idügi bir iki kerre istiʿmāl idüp żarar ẓāhir olmaduġından maġrūr olup anı istiʿmāl ḳılma ve ṣol nesne ki maʿlūm ola, anuñ ṣavāb idügi bir iki kerre istiʿmāl idüp nefʿi ẓāhir olmaduġından ferāġat ḳılup anuñla ʿilācı terk eyleme.

2 Derkenar: Zīrā yā ʿilletde ziyāde yā żıddına vāḳiʿ olur belki ḥarāretde ve ruṭūbetde żaʿīf olan ile devā itmek gerek.

3 Derkenar: Zīrā verem sū'-i mizācdur ol gidicek ḳarḥa daḥi gider.

4 Derkenar: Teftīḥi süddeyi defʿ ider ammā tesḫīni ḥummāya żarar ider. Lākin südde defʿ olıcaḳ ḥummā daḥi defʿ olur.

5 Derkenar: Ḥummā-yı muḥrıḳa ile fālic gibi faṣd itmek gerek ki muḥrıḳaya nāfiʿ fālice mużırdur.

6 Derkenar: Yaʿnī anuñ ʿilācın daḥi ḳıl, tā ki ḳavī olup ʿilācı ṣaʿb olmaya.

ʿilāc ḳıl süddeye.[1] (ثم الفن الاول) Fenn-i evvel tamām oldı ki ṭıbbuñ iki cüz'i beyānındadur: Biri ʿameli biri ʿilmi.

[Fenn-i Ṯānī]

(الفن الثاني يشتمل على جملتين) **Fenn-i ṯānī** müştemildür iki cümleyi. (الجملة الاولى في احكام الادوية و الاغدية المفردة) **Cümle-i ūlā** aḥkām-ı edviye ve aġdiye-i müfrede beyānındadur. (و تشتمل على بابين) Cümle-i ūlā müştemil olur iki bābı.

(الباب الاول كلام كلي في الادوية المفردة) **Bāb-ı evvel** kelām-ı küllīdür edviye-i müfrede beyānında.[2] (كل ما يؤثر في البدن الانساني بكيفيته) Her nesne ki müʾeṯṯir olur beden-i insānīde keyfiyyeti ile[3] (فانه اذا ورد على البدن و انفعل عن حرارته الغريزية فاما ان لايؤثر فيه كيفية زائدة على ما للانسان و هو الدواء المعتدل) taḥḳīḳan müʾeṯṯir olan keyfiyyeti ile ḳaçan bedene vārid olsa ve ḥarāret-i ġarīziyyesinden münfaʿil olsa yā bedende müʾeṯṯir **[85a]** olmaya keyfiyyet-i zāʾideyi insānda olan üzere ol devā-i muʿtedildür.[4] (او يؤثر فيه كيفية زائدة و هو الدواء الخارج عن الاعتدال الى تلك الكيفية) Yā müʾeṯṯir ola bedende keyfiyyet-i zāʾideyi ol devā ḫāricdür iʿtidālden keyfiyyet-i zāʾideye (و ذلك التأثير ان لم يكن محسوسا فهو في الدرجة الاولي) ol iʿtidālden ḫāric olan teʾṯīr yā maḥsūs olmaya ol derece-i ūlādur.[5] (و ان احس و لم يضر فهو في الدرجة الثانية) Eger ol teʾṯīr maḥsūs olursa ve żarar ḳılmazsa derece-i ṯāniyedür. (و ان اضر و لم يبلغ الى ان يقتل فهو في الدرجة الثالثة) Eger żarar idüp ve żarar ḳatle yitişmezse ol derece-i ṯāliṯedür. (و ان بلغ ذلك فهو في الدرجة الرابعة) Eger ol żarar ḳatle yitişürse derece-i rābiʿadur.[6] (و يسمى الدواء السمي) Buña devā-i semmī dirler. (و من الادوية ماقوته مركبة و هو الذي تركب عن اشياء ممتزجة

1 Derkenar: Ḥuḳne ile yā ishāl ile.

2 Derkenar: Ammā aġdiye beyānı meʾkūl ve meşrūb ẓikr olınduġı yirde beyān olınmışdur. Anda ẓikr idüp buraya teʾḫīr itmedügi meʾkūl ve meşrūb ḥıfẓ-ı ṣıḥḥatde ehemm olduġıçündür.

3 Derkenar: Keyfiyyeti ile dimekle māddesi ve ṣūret-i nevʿiyyesi ile teʾṯīr idenden iḥtirāz itdi. Zīrā anlar devā degüldür.

4 Derkenar: Ḫülāṣa-i kelām budur ki her devā ki keyfiyyeti ile bedende eṯer eylemeye ol devāya muʿtedil dirler ve eger eṯer eylese ammā belürse aña derece-i ūlā dirler eger eṯer eylese ammā belürmese lākin ziyān eylemese aña derece-i ṯāniye dirler eger ziyān eylese lākin öldürmese aña derece-i ṯāliṯe dirler eger çoḳ istiʿmāl idicek öldürse aña derece-i rābiʿa dirler.

5 Derkenar: Suʾāl olınursa teʾṯīr idüp teʾṯīri bilümemek nedendür; cevāb virürüz ki teʾṯīri keyfiyyet-i münāsibe īcāb itdügiçün duyılmaz. Suʾāl olınursa yā teʾṯīri neden maʿlūm olur; biz eyidürüz: Miḳdārda çoḳ istiʿmāl olınsa yā tekrār istiʿmāl ẓāhir olur.

6 Derkenar: Ẓikr itdügi aḥkām-ı devā baʿżı iḳlīme naẓardur. Zīrā fülfül, Hindʾde bāriddür.

(فحصل له مزاج ثاني كاللبن فانه مركب[1] **[85b]** من مائية و جبنية و سمنية) Edviyeden baʿżı vardur ki ḳuvveti mürekkebdür. Ol oldur ki eşyā-[i] mümteziceden mürekkeb ola ve ḥāṣıl olmış ola, anuñ içün mizāc-ı s̱ānī süd gibi ki bu süd mürekkebdür mā'īyyetden ve cübniyyetden ve semniyyetden ki bunlaruñ her biri ʿanāṣır-ı erbaʿadan mürekkebdür. Pes her biri içün mizāc vardur ve mecmūʿ-ı mürekkeb içün mizāc-ı s̱ānī vardur. (و ذلك اما تركيب طبيعي كاللبن و اما تركيب صناعي كالترياق) Bu mizāc-ı s̱ānī yā terkīb-i ṭabīʿīdür süd gibi[2] yā terkīb-i ṣınāʿī tiryāḳ gibi. (فيؤثر كل واحد من تلك الممتزجات اثره) Öyleye eṣer ider ol mümtezicātuñ her biri eṣerini. (فقد يصدر عنه آثار متضادة كالحرارة و البرودة كما في الورد) Öyleye gāh ṣādır olur ol mürekkebden āṣār-ı müteżādde ḥarāret ve bürūdet gibi nitekim gülde. (ثم المزاج الثاني قد يكون قويا مستحكما بحيث لاتحله النار فضلا عن الطبخ كما يكون[3] في الذهب) **[86a]** Andan ṣoñra mizāc-ı s̱ānī gāh olur ḳavī müstaḥkem olur bir ḥays̱[iyy]etle ki anda nār ḥulūl idemez bu ḳanda ki ḳaynadup bişüre nitekim altunda.[4] (و قد يكون اضعف) Gāh olur mizāc-ı s̱ānī aẓ̇ʿaf olur müstaḥkemden. Bu daḫi üç ḳısmdur. (بحيث تحله النار دون الطبخ) Bir ḥays̱[iyy]etle ki nār anda ḥulūl ider ammā bişürmek ile degül (كالبابونج فان فيه قوة قابضة و قوة محللة لايفترقان بالطبخ) bābūnec gibi, anda ḳuvvet-i ḳābıża ve ḳuvvet-i muḥallile vardur bişürmek ile ayrılmazlar.[5] (و قد يكون اضعف) Mizāc-ı s̱ānī gāh olur aẓ̇ʿaf olur bundan. (فيحله الطبخ دون الغسل) Öyleye bişürmek ḥulūl ider yumaḳ degül (كالعدس فان فيه قوة محللة يخرج بالطبخ في مائه و تبقى القوة الارضية في جرمه) mercimek gibi ki bunda ḳuvvet-i muḥallile vardur ki ṭabḫ ile ṣu yine çıḳar ḳuvvet-i ʿarżiyye cirminde ḳalur. (و قد يكون اضعف بحيث يحله الغسل كالهندبا و جزؤه المفتح يزول بالغسل) **[86b]** Mizāc-ı s̱ānī gāh olur aẓ̇ʿaf olur bundan daḫi bir ḥays̱[iyy]etle ki yumaḳ ḥulūl ider hindibā gibi, anuñ cüz'-i müfettiḥi zā'il olur yumaḳ ile.[6] (و يبقى الجزء المائي البارد) Bāḳī ḳalur cüz'-i mā'ī-i[7] bārid. (و تأثير الدواء اما ان يكون خارجا فقط كالبصل المقرح ضمادا مع السلامة عنه

1 Derkenar: Her devā mürekkebdür ammā eṭibbā devā-i mürekkeb aña dirler ki andan eṣerān-ı muḫtelifān ẓāhir ola.

2 Derkenar: Ki südüñ terkībinde ṣınāʿatuñ daḫli yoḳdur.

3 Derkenar: Zīrā mürekkebdür cüz'-i laṭīf ḥārdan ve cüz'-i keṣīf bāridden. Evvelki ile tesḫīn ider ve telyīn ider ve ṣāninci ile tebrīd ider ve ḳabż eyler.

4 Derkenar: Altun aṣlda zībaḳ-ı naḳī ile kibrīt-i ṣāfdan ḥādiṣdür.

5 Derkenar: Ḳaynamaḳ ile ṣuyı daḫi hem ḳābıż hem muḥallil olur cirmi gibi.

6 Derkenar: Ḫaberde vārid olmışdur: لاتغسلوا الهندبا فان عليها طلا من طلول الجنة.

7 Derkenar: Baʿżı edviye eczā'-i muḫtelifeden mürekkeb olup te'ṣīri daḫi muḫtelif olur kimi ẓāhirde te'ṣīr ider kimi bāṭında te'ṣīr ider kimi hem ẓāhirde hem bāṭında te'ṣīr ider.

(ماكولا Teʾsīr-i devā yā ḫāric-i bedende olur ancaḳ ṣoġan gibi cerāḥat ider ṭaşrada ṣarılsa andan selāmet ile yiyicek.[1] (و ذلك اما لاختلاطه مع غيره من ماكول او رطوبة بدنية او لان الحرارة الغريزية تهضمه و تفرقه و تشتته فلا يبقى منه في مكان واحدا لا قليلا او لانه يتحلل منه مايؤثر ذلك) Bunuñ beyānı yaʿnī ṣoġanı yiyicek içerüde cerāḥat itmedüginüñ beyānı budur[2] ki yā ġayrı ṭaʿām ile muḫteliṭ olur yā ruṭūbet-i bedeniyye ile muḫteliṭ olur yā ḥarāret-i ġarīziyye haẓm ider ve pāreler ṭaġıdur, öyleye andan bir mekānda ḳalmaz illā azcuḳ yā bu teʾsīr idicek nesne taḥlīl olınur.[3] (و اما ان يكون تأثيره داخلا فقط كالاسفيداج فانه **[87a]** لايقتل ضمادا و يقتل مشروبا) Yā devānuñ teʾsīri bedenüñ dāḫilinde olur ancaḳ üstübec gibi ṭaşrada ṣarılsa ḳatl eylemez ammā içilse ḳatl ider. (اما لغلظه فلا ينفذ منه مايؤثر او لان حرارتنا لا تجذب منه ما ينفذ فيؤثر) Ḫāricde ḳatl itmedügi yā ġılẓetdendür mesāmmāt-ı ḍayyıḳadan nüfūẕ itmez, andan müʾesṣir olan yā bizüm ḥarāretimüz ceẕb itmez andan nüfūẕ ideni, tā müʾesṣir ola. (و اما ان يكون تأثيره داخلا و خارجا كتبريد الماء) Yā teʾsīr-i devā hem dāḫilde hem ḫāricde olur[4] ṣunuñ tebrīdi gibi.[5] (و قد يكون تأثيره الخارجي مضادا لتأثيره الداخلي كالكزبرة فانها تحلل الاورام من خارج حتى الخنازير و اذا استعملت من داخل غلظت و بردت) Gāh olur devānuñ teʾsīr-i ḫāricīsi żıdd olur teʾsīr-i dāḫilīsine yaş kişnīz gibi. Zīrā şişleri taḥlīl ider ḫāricden ḥattā ṣıracayı[6] ve ḳaçan istiʿmāl olınsa dāḫilde ġalīẓ eyler mevāddı ve tebrīd **[87b]** ider.

(و الادوية تعرف قواها بطريقين احدهما التجربة و الآخر القياس[7]) Edviyenüñ ḳuvāsı bilinür iki ṭarīḳ ile: Biri tecrübedür, biri ḳıyāsdur. (و انما يعتقد صدق التجربة اذا كانت على بدن الانسان و كان الدواء خاليا من كل كيفية عرضية و استعملت في علل متضادة بسيطة و ان يكون بما قوته مساوية لقوته العلة و ان يكون تأثيره اوليا و دائما او اكثريا) İʿtiḳād olınur ṣıdḳ-ı tecrübe ḳaçan beden-i insān[8] üzere olsa, daḫi devā her keyfiyyet-i ʿarażiyyeden ḫālī olsa, daḫi birbirine żıdd olan

1 Derkenar: Yaʿnī ṣoġan ẓāhir-i bedene baġlansa yaḳar yara ider ammā ṣoġan yinür içerüde cerāḥat itmez.

2 Derkenar: Evvelki delīle suʾāl vārid olur ki ḳaçan miʿde ḫālī iken yalñuz ṣoġan yise içerüde cerāḥat itmek gerek idi.

3 Derkenar: Yaʿnī ḳuvvet-i muḳarriḥası zāʾil olur.

4 Derkenar: Bu daḫi iki ḳısmdur: Biri budur ki dāḫilde ve ḫāricde teʾsīri birbirine muvāfiḳ ola yā żıdd ola tebrīd-i mā evvelkiye miṣāldür.

5 Derkenar: Ẓāhir-i bedene ṣu ḳoyulsa ẓāhiri tebrīd ider içilse bāṭını tebrīd ider.

6 Derkenar: Suʾāl olınursa başalüñ ve isfīdācuñ daḫi teʾsīri ḫāric ve dāḫil iʿtibārı ile żıddur. Biz cevāb virürüz başalüñ dāḫilde teʾsīri yoḳdur ve isfīdācuñ ḫāricde teʾsīri yoḳdur. Var ise daḫi żıdd degüldür ḫilāf-ı kişnīzüñ.

7 Derkenar: Bu ḳavl ekṣere binādur ve illā baʿżı edviyenüñ aḥvāli enbiyādan vaḥy ile ve rüʾyā ile ve baʿżı evliyādan ilhām ile maʿlūm olmışdur.

8 Derkenar: Zīrā gāh olur ki bir devānuñ insānda bir dürlü teʾsīri olur ḥayvānātda bir dürlü teʾsīri olur.

ʿilletlerde istiʿmāl olınsa[1] ki ol ʿilletler basīṭ olsa, daḫi devā şol nesne ile olsa ki anuñ ḳuvveti müsāvī olsa ʿilletüñ ḳuvvetine, daḫi devānuñ teʾsīri evvelī olsa dāʾim ola yā ekserī ola.[2] (اما القياس فيدل من وجوه اضعفها اللون) Ammā ḳıyās delālet ider ḳuvā-yı edviyeye bir niçe vechden aż'afı levndür.[3] (و وجه الاستدلال به ان البرد يبيض الرطب و يسود اليابس) Levn ile istidlāl vechi bu ki **[88a]** ṣovuḳ yaşı aġardur, ḳurıyı ḳarardur.[4] (و الحر بالعكس) Yaʿnī ıssı raṭbı ḳarardur ve yābisi aġardur.[5] (ثم الرايحة) Andan ṣoñra rāyiḥadur ḳuvvet cihetinden. (فالحادة القوية للحرارة) İti rāyiḥa ḥarāret içündür. (و الندية و عدم الرايحة للبرودة) Nemnāk ḳoḳı ve rāyiḥasızlıḳ bürūdet içündür. (ثم الطعم و يختلف الطعم باختلاف المادة و الفاعل) Andan ṣoñra ṭaʿmdur. Bu cümleden aḳvādur. (فالمادة اما كثيفة او لطيفة او متوسطة) Ṭaʿm muḫtelif olur mādde iḫtilāfı ile ve fāʿil iḫtilāfı ile. Mādde yā keşīfdür yā laṭīfdür yā ikisi ortasındadur. (و الفاعل اما الحرارة و البرودة او الاعتدال) Fāʿil yā ḥarāretdür yā bürūdetdür yā ikisi ortasındadur. (فالكثيف الحار مر) İmdi keşīf olup ḥārr olan acıdur. (و البارد عفص[6] كثيف) Bārid kekredür. (و المعتدل حلو) Ḥarāret ve bürūdet ortasında olan ṭatludur. (و اللطيف الحار حريف) Laṭīf olup ḥārr olan itidür. (و البارد حامض) Laṭīf bārid **[88b]** acı ekşidür. (و المعتدل دسم) Ḥarāret ve bürūdet ortasında olan yaġludur. (و المتوسط الحار مالح) Keşīf ve laṭīf ortasında olan ḥārr ṭuzludur. (و البارد قابض) Keşīf ve laṭīf ortasında olan bārid ḳābıżdur.[7] (و المعتدل تفه) Keşīf ve laṭīf ortasında muʿtedil olan ṭatsuzdur. (و قد يقع بسبب الرايحة و اللون و الطعم[8] غلط في الممتزج مزاجا ثانيا بان يكون لاحد مفرداته طعم او لون او رايحة و يكون ذلك فيه قويا غاليا و يكون حرارته و برودته ضعيفة مغلوبة فيغلب على ذلك الممتزج طعم ذلك المفرد او لونه او رايحته و يكون كيفيته التي هي الحرارة و البرودة تابعة لمفرده الآخر) Gāh olur ki vāḳiʿ olur rāyiḥa ve levn ve ṭaʿm sebebi

1 Derkenar: Baʿżısına fāʾide idüp baʿżısına żarar eylese anuñ ile bilinür münāsib olana nefʿ itdügi.

2 Derkenar: Suʾāl olınursa müsāvātı bilmek keyfiyyeti bilmege mevḳūfdur ve keyfiyyeti bilmek müsāvātı bilmege mevḳūfdur, öyleye dūr olur. Biz cevāb virürüz biri tecrübe ile biri ḳıyās ile maʿlūm olur, öyleye dūr olmaz.

3 Derkenar: Zīrā levn ile istidlāl çoḳ taḫallüf ider. Meselā fülfül-i ebyaż ḥārdur levni bürūdete delālet ider ve ṣandal-i aḥmer bāriddür levni ḥarārete delālet ider.

4 Derkenar: Bürūdet raṭbuñ eczāsına keşāfet virüp şeffāf ider eczāsınuñ baʿżından baʿżına şuʿāʿ münʿakis olup aḳ görinür ve bürūdet yābisüñ eczāsında olan hevā-yı şeffāfı çıḳarur ḳarardıḳ lāzım gelür.

5 Derkenar: Issı yaşı ḳarardur. Zīrā maʾiyyetini giderür ve yābisüñ yübūsetini ziyāde idüp içine hevā girüp aḳ görinür.

6 Derkenar: ʿAfıṣ şol kekre ṭaʿma dirler ki lisānuñ ẓāhirin ve bāṭının buruşdurur gibi ola.

7 Derkenar: Ḳābıż şol kekre ṭaʿma dirler ki lisānuñ ẓāhirin buruşdurur gibi ola.

8 Derkenar: Ṭaʿm iki vechle taʿrīf olınur: Biri budur ki ṭaʿm oldur ki ḥiss-i ẓevḳ anı idrāk ide biri budur ki ḥiss-i ẓevḳ andan eşer ḳabūl ide. Evvelki taʿrīf üzere ṭatsuz ṭaʿmdan olur ṭaʿmuñ aḳsāmı ṭoḳuz olur. İkinci taʿrīf üzere ṭatsuz ṭaʿmdan olmaz, öyleye ṭaʿmuñ aḳsāmı sekiz olur.

ile ġalaṭ mümtezic olanda mizāc-ı ṯānī ile ki müfredātınuñ birinde ṭaʿm yā levn yā rāyiḥa ola ve ol mümtezicde ḳavī ve ġālib ola ve mümtezicüñ ḥarāreti ve bürūdeti żaʿīf ve maġlūb ola, öyleye ol mümtezic üzere ol müfredüñ ṭaʿmı yā levni yā rāyiḥası ġālib olur **[89a]** ve anuñ keyfiyyeti ki ḥarāret yā bürūdetdür tābiʿ olur müfred āḫirine. (و مثال ذلك لو خلط برطل من اللبن مثقالان من الفربيون لكان المجموع حارا جدا مع بياضه و يكون مع ذلك البياض للمفرد لا للمجموع) Bunuñ miṯāli budur ki ḳaçan ḫalṭ olınsa bir rıṭl süde iki miṯḳāl ferfiyūn mecmūʿı ḥārr olur cidden beyāż ile ve olur ol mecmūʿuñ ḥarāreti ile beyāż müfred içün mecmūʿ içün degül.[1] (و مما يدل على كيفية الدواء سرعة الانفعال و بطؤه) Devānuñ keyfiyyetine delālet idendendür sürʿat-i infiʿāli ve buṭūʾ-i infiʿāli.[2] (و وجه ذلك ان جرمين اذا تساويا في اللطافة و الكثافة و التخلخل قبل الاشتغال اسرع دل على ان الجزء الناري فيه اكثر و ايهما قبل الحرارة و البرودة اسرع فتلك الكيفية فيه اقوى) Bunuñ vechi budur ki ḳaçan iki cirm müsāvī olsalar leṭāfetde ve keṯāfetde ve eczāsı seyrek olmaḳda her ḳanġısı yalabımaḳ ḳabūl eylese nārdan tezcek delālet ider ki cüzʾ-i nārī anda ekṯerdür ol birinden ve her ḳanḳısı **[89b]** ḥarāreti yā bürūdeti tezcek ḳabūl eylese ol keyfiyyet anda aḳvādur. (بشرط ان يكون المؤثر و القرب منه متساويين) Şol şarṭla ki müʾeṯṯir ve ḳurb berāber olsalar[3] (و قد يستعمل في الباب الثاني الفاظ غير مشهورة فنريد ان نشرحها) gāh olur bāb-ı ṯānīde elfāẓ-ı ġayr-ı meşhūre istiʿmāl olınur. İmdi biz dilerüz ol elfāẓı şerḥ itmegi.

(و الدواء اللطيف مامن شانه التصغر عند فعل حرارتنا فيه كالدارصينى) Devā-i laṭīf oldur ki anuñ şānından ola eczāʾ-i ṣıġāra mütecezzī olmaḳ bizüm ḥarāretimüzüñ anda fiʿli ḳatında dārçīnī gibi.[4] (و الكثيف مايقابله) Devā-i keṯīf buña muḳābil olandur. Yaʿnī eczāʾ-i ṣıġāra mütecezzī olmaya. (و اللزج مالا ينقطع عند الامتداد كالعسل) Devā-i lezic oldur ki ḳırılmaya[5] çekilicek bal gibi. (و الهش مايتفتت بادنى مس كالصبر) Devā-i heşş oldur ki ḳırıla azcuḳ degmek ile ṣabır gibi. (و الجامد ما من شانه ان يسيل و هو في الحال مجتمع) Devā-i cāmid oldur ki anuñ şānından **[90a]** ola aḳmaḳ. Ḥālbuki biʾl-fiʿl müctemiʿ ola.

1 Derkenar: Ġalaṭ vāḳiʿ olduġı budur ki bunuñ beyāżına naẓar iden bārid ṣanur bā-vücūd ḥārdur.
2 Derkenar: Meṯelā ḳaçan ıssıdan tezcek münfaʿil olsa delālet ider ḥarāretine ve ıssıdan giç münfaʿil olsa delālet ider bürūdetine.
3 Derkenar: Ammā müʾeṯṯir yā ḳurb birinde ziyāde olsa sürʿat-i teʾṯīr müʾeṯṯirüñ keṯretinden ve birine ḳurbından olur.
4 Derkenar: Meṯelā devā-i laṭīf ve ġıdā-yı laṭīf dirler bunlaruñ maʿnāsı her ṣaḥṣa naẓar ẓāhir degüldür.
5 Derkenar: Yaʿnī çekilicek uzana.

(و السائل مامن شانه ان ينبسط اجزاؤه الى اسفل) Devā-i sā'il oldur ki anuñ şānından ola eczāsınuñ aşaġaya döşenmesi. (و اللعابي ما ينفصل منه اذا نقع اجزاء يصير المجموع لزجا كالخطمي) Devā-i luʿābī oldur ki andan munfaṣıl ola eczāsı ḳaçan ışlansa ki mecmūʿı lezic olur ḫıṭmī gibi.[1] (و الدهني ما في جوهره دهن كاللبوب) Devā-i dühnī oldur ki anuñ cevherinde yaġ ola içler gibi.[2] (و المنشف ما اذا لاقته مائية غاصت في مسامة فلا يظهر فيه اثر كالنورة) Devā-i müneşşif oldur ki ḳaçan añа mā'iyyet mülāḳī olsa ol mā'iyyet anuñ mesāmmına bite anda eşer ẓāhir olmaya söyünmemiş kireç gibi. (و الملطف ما يجعل المادة ارق كالزوفا) Devā-i mülaṭṭıf oldur ki māddeyi ziyāde raḳīḳ eyleye zūfā gibi.[3] (و المحلل مايهيئ المادة للتبخير فتبخر كالجند بيدستر) Devā-i muḥallil oldur ki māddeyi ḥāżırlaya buḫārlenmege tā mādde buḫār ola ḫāye-i ḳunduz gibi. (و الجالي مايجرد الرطوبة اللزجة عن مسام العضو كالعسل) Cālī oldur ki ruṭūbet-i leziceyi **[90b]** süre ʿużvuñ mesāmmından bal gibi. (و المخشن ما يجعل اجزاء سطح العضو مختلفة الوضع بعد ملاسة طبيعية او عارضية من مادة لزجة) Devā-i muḫaşşin oldur ki ʿużvuñ saṭḥınuñ eczāsını muḫtelifetü'l-vażʿ ḳıla ṣırlaklıġından ṣoñra ki ol ṣırlaklıḳ yā ṭabīʿ ola yā ol ṣırlaklıḳ ʿārıżī ola. Bu ṣırlaklıḳ mādde-i leziceden ola.[4] (و المفتح مايخرج المادة السادة عن المجرى الى خارج كالكرسف) Devā-i müfettiḥ oldur ki çıḳarur şol māddeyi ki sedd ider mecrādan ḫārice kerefs gibi. (و المرخي ما يلين جرم العضو بحرارته المعتدلة و برطوبته الملينة كالماء الحار) Devā-i mürḫī oldur ki ʿużvuñ cirmini yumuşadur ḥarāret-i muʿtedilesi ile ve ruṭūbet-i müleyyinesi ile ıssı ṣu gibi. (و المنضج ما يعدل قوام الخلط و يهيئه للدفع) Devā-i münażżic oldur ki ḳıvām-ı ḫılṭı taʿdīl ide ve defʿe ḥāżırlaya. (و الهاضم مايفيد الغداء سرعة انضاج) Devā-i hāżım oldur ki ġıdāya müfīd ola sürʿat-i hażmı. (و المحلل للرياح مايرقق قوام الريح ليندفع كالسذاب[5]) **[91a]** Devā-i muḥallil-i riyāḥ oldur ki rīḥüñ ḳıvāmını terḳīḳ ide mündefiʿ olsun içün seẕāb gibi. (و المقطع مايقسم المادة الى اجزاء صغار و ان بقيت على غلظها) Devā-i muḳaṭṭıʿ oldur ki māddeyi taḳsīm eyleye eczā'-i ṣıġāra egerçi ġılẓeti üzere ḳalursa daḫi. (و الجاذب مايحرك المادة الى موضعه

1 Derkenar: Ṣuya ıslasalar luʿāb ḥāṣıl olur.

2 Derkenar: Bu taʿrīfātuñ her biri taʿrīf-i lafẓīdür, öyleye taʿrīf-i āḫire devrīdür diyü su'āl vārid olmaz ve muʿarref ışṭılāḥīdür taʿrīfde meẕkūr luġavīdür diyü cevāba ḥācet olmaz.

3 Derkenar: Sebebi budur ki eczāsı müteḥalḥildür eczāsı arasında hevā ve nār vardur ṣu anda olan hevā ve nārı redd ider kendüsi anlaruñ yirine girüp eşer ẓāhir olmayup maḥv olur.

4 Derkenar: Miʿde gibi aṣlda ṣırlak degüldür ammā maraż sebebi ile ṣırlak olsa muḫaşşin ile girü ḫaşn ḳılmaḳ gerek bu devā iklīlü'l-melik didükleridür.

5 Derkenar: Seẕāb şol rāyiḥası iti otdur ki ṣadef dirler.

(كالجند بيدستر Devā-i cāẕib oldur ki māddeyi taḥrīk ider mevżiʿine ḫāye-i ḳunduz gibi. (و اللادغ مايفرق بقوة نفاذة اتصال العضو في مواضع لا يحس بانفرادها
(بل بجملتها كالخردل Lādiġ şol devādur ki tefrīḳ ider ḳuvvet-i neffāẕa ile ʿużvuñ ittiṣālini mevāżıʿ-ı keẕīreye ki bu tefrīḳāt yalñuz iḥsās olınmaya belki cümlesi ile iḥsās olına ḫardal gibi.[1] (و المحمر مايجذب الدم بقوة الى الجلد مع
(تسخين فيحمر لونه كالخردل Muḥammir şol devādur ki ḳanı ceẕb ider ḳuvveti ile deriye anda olan ḳızdurmaḳ ile, öyleye derinüñ levnini ḳızdurur ḫardal gibi. (و المحكك مايجذب خلطا لداغا حادا) Muḥakkik şol devādur ki ceẕb ider mesāmma ḫılṭı ki aġrıdıcı ve ḥādd ola. **[91b]** (و المقرح ما يفنى الرطوبة الاصلية
(و يجذب مادة ردية يقرح كالبلادر Devā-i muḳarriḥ oldur ki ruṭūbet-i aṣliyyeyi ifnā ider ve mādde-i rediyyeyi ceẕb ider ḥattā cerāḥat ider belādur gibi. (و المحرق مايفنى بحرارته لطيف الاخلاط و يبقى رماديتها كالفرفيون) Muḥarriḳ şol devādur ki ifnā ide ḥarāreti ile aḫlāṭuñ laṭīfini ve bāḳī ḳıla remādiyyeti ve arżiyyeti ferfiyūn gibi. (و الاكال مايبلغ من تحليله و تقريحه ان ينقص قدرا من جوهر
(اللحم كالزنجار Ekkāl şol devādur ki irişe taḥlīlinden ve taḳrīḥinden eksimege cevher-i laḥmdan bir miḳdār jengār gibi.[2] (و المفتت مايصغر اجزاء الخلط
(المتحجر كحجر اليهود Müfettit şol devādur ki ḫılṭ-ı müteḥaccirüñ eczāsını kiçrildür ḥacer-i Yehūd gibi.[3] (و المعفن ما يفسد مزاج الروح و الرطوبة الاصلية
(فلا تصلح لما اعدت له كالزرنيخ Muʿaffin şol devādur ki mizāc-ı rūḥı ifsād ider daḥi ruṭūbet-i aṣliyyeyi, öyleye ol ruṭūbet-i aṣliyye ve rūḥ ṣāliḥ olmaz istiʿdādı olduġı nesneye zırnīḫ gibi. **[92a]** (و الكاوي مايحرق الجلد و يجعله
(كالحممة Kāvī şol devādur ki deriyi yaḳar kömür gibi ider zāc-ı aṣfar gibi. (و القاشر ما يبلغ من فرط جلائها اخراج الجلد الفاسد كالقسط) Ḳāşır şol devādur ki irişe ziyāde cilāsından fāsid derinüñ eczāsını çıḳarmaġa ḳusṭ gibi. و)
(المقوي مايعدل مزاج العضو حتى لا يقبل الفضول كدهن الورد Muḳavvī şol devādur ki mizāc-ı ʿużvı taʿdīl ider ḥattā fużūlı ḳabūl itmez gül yaġı gibi. (و الرادع
(ضد الجاذب Rādiʿ şol devādur ki cāẕibüñ żıddıdur. (و المغلظ مضاد للملطف
Devā-i muġalliẓ, mulaṭṭıfuñ żıddıdur. (و المفجج مضاد للهاضم) Devā-i müfeccic, hāżımuñ żıddıdur. (و المخدر مايجعل الروح الحساس و المحرك للعضو
(غير قابل للتأثير النفساني قبولا تاما Muḫaddir şol devādur ki rūḥ-ı ḥassās ve

1 Derkenar: Ḳaçan ḫardal ṭaşradan baġlansa nüfūẕ ider ḥarāreti ve leṭāfeti ile ve ʿużvuñ ittiṣālini tefrīḳ ider mevāżıʿ-ı keẕīre-i müteḳāribeye her birinden vecaʿ iḥsās olınmaz her mevżiʿde az olduġı içündür.

2 Derkenar: Jengār çıbanlarda olan laḥm-ı zā'idi yir.

3 Derkenar: Meẕānede ve külāde olan ṭaşı ḳırar mecārīden çıḳmaḳ āsān olur.

muḥarrik-i ʿużv olanı ġayr-ı ḳābil ḳılur teʾsīr-i nefsānīye ḳabūl-i tāmm ile. (و المنفخ ما فيه رطوبة فضلية لاتقوى الحرارة على تحليلها بل يستحيل رياحا كاللوبيا) Müneffiḫ şol devādur ki **[92b]** anda ruṭūbet zāʾide ola ki ḥarāret-i ġarīziyye ḳādir olmaya anuñ taḥlīline belki münḳalib ola yillere bögrülce gibi. و) (الغسال ماينحي المادة لرطوبته و سيلانه لا لجلائه كالماء) Ġassāl oldur ki māddeyi ıraḳ idüp gidere ruṭūbeti içün ve seyelānı içün cilāsı içün degül ṣu gibi.[1] (و الموسخ للقروح مايرخيها برطوبته[2]) Ḳarḥalaruñ müvessiḫi oldur ki ḳarḥaları geñşek ide ruṭūbeti sebebi ile. (و المزلق مايبل سطح الفضلة المحتبسة في المجري فتنزل[3] و تخرج كالاجاص) Müzliḳ oldur ki ışlaya mecrāda olan fażla-i muḥtesibenüñ yüzini, öyleye ol fażla-i muḥtesibe iner ve çıḳar erik gibi. و) (المملس ماينبسط على سطح عضو خشن فيستر خشونته) Mümellis oldur ki döşenür ʿużv-i ḫaşinüñ yüzine anuñ ḫuşūnetini örter. (و المجفف مايفني الرطوبة بتلطيفه و تحليله) Müceffif şol devādur ki ruṭūbātı ifnā ider talṭīfi ve taḥlīli ile.[4] و) (القابض مايجمع اجزاء العضو) Ḳābıż oldur ki eczāʾ-i ʿużvı cemʿ ider. (و العاصر مايبلغ قبضه الى اخراج ما في تجويف العضو) **[93a]** ʿĀṣır oldur ki anuñ ḳabżı irişe ʿużvuñ içinde olanuñ iḫrācına.[5] (و المسدد مايحتبس في المجري لكثافته و يبوسته او لتغريته) Müseddid şol devādur ki muḥtebis olur mecrāda keṯāfeti ve yübūseti içün ve ṣıvaduġı içün. (و المغري دواء يابس ذورطوبة تلتزق على الفوهات فتسدها) Muġarrī şol devādur ki yābis ola, azcuḳ ruṭūbeti ola, mecārī aġızlarına yapışa daḫi sedd ide. (و المدمل مجفف يجعل الرطوبة التي بين شفتي الجرح لزجة فتلتصق احدهما بالاخرى كدم الاخوين) Müdemmil şol devā-[i] müceffifdür ki yaranuñ iki şefesinde olan ruṭūbeti yelmeşik ve bulaşıḳ ḳılur, ol iki şefenüñ birisi birine yapışur dem-i aḫaveyn gibi. (و المنبت للحم مايعقد الدم الوارد الى الجراحة لحما) Münbit-i laḥm şol devādur ki cerāḥata gelen ḳanı baġlar et eyler. (و الحاتم ما يجعل على سطح الجراحة خشكريشة تكنها عن الآفات) Ḥātim şol devādur ki cerāḥatuñ saṭḥı üzere **[93b]** perde ḳılur ki[6] örter āfetden. و) (الترياق و الفادزهر كل مايحفظ صحة الروح و قوته ليتمكن من دفع السموم) Tiryāḳ ve

1 Derkenar: Ġassāl ile cālī ortasında farḳ budur ki cilā-i ġassāl keyfiyyet-i münfaʿilesi iledür ve cilā-i cālī keyfiyyet-i fāʿilesi iledür.

2 Derkenar: Zīrā cilā ḥarāret ile olur.

3 Derkenar: Baʿżı nüsḫada فتنزل yirine فتزلق vāḳiʿ oldı ṣīġa-i mechūl üzere.

4 Derkenar: Bilgil ki müyebbis ve müneşşif ve müceffif birbirine müteḳāribdür ammā farḳ budur ki müyebbis mizāc-ı bedeni kendü mizācına dönderür ve müneşşif ruṭūbeti kendüye çeker müceffif bunlaruñ ḫilāfıdur ki hemān ruṭūbeti ifnā ider.

5 Derkenar: Öyleye ʿāṣır-ı ḳābıż ḳavīdür.

6 Derkenar: Anzerūt ile isfīdāc gibi.

fād-zehr her devādur ki ṣıḥḥat-ı rūḥı ve ḳuvvetini ḥıfẓ eyler, tā ki rūḥ ḳādir olur zehrlerüñ defʿine.[1]

(**الباب الثاني** في احكام الادوية و الاغدية المفردة) **Fenn-i ṯānīnüñ cümle-i ūlāsından bāb-ı ṯānī** edviye ve aġdiye-i müfrede beyānındadur. (و قد رتبناه على حروف ابجد) Biz bu bābı tertīb eyledük ebced ḥarfleri üzere.

(**حرف الهمزة ابرسيم**[2]) Sīn-i mühmele ile muʿarreb ibrīşimdür.[3] (حار يفرح بالخاصية و خاصة الخام و يمنع لبسه القمل) Ḥārdur, tefrīḥ ider bi'l-ḫāṣṣiyye ḫuṣūṣā ḫāmı ve giymesi kehle ḥādiṯ olmaġı menʿ ider.

(**اجاص** بارد رطب في الثانية) Erik bārid-i raṭbdur derece-i ṯāniyede.[4] (و المزمنه يسكن التهاب القلب و يقمع الصفراء و اقل اسهالا) Ekşi gibi olan erik yüregüñ yalıñlanmasın sākin ḳılur[5] ve ṣafrāyı ḳoparur ve eḳaldür ishāl cihetinden. (و كلما صغر قل اسهاله) Ne deñlü **[94a]** küçücük olursa ishāli az olur. (و الحلو يرخي المعدة) Ṭatlusı miʿdeyi geñşek ve süst ider. (و انما يؤكل قبل الطعام و غداؤه قليل) Erik ṭaʿāmdan evvel yinür ve ġıdāsı azdur.[6] (و ليشرب المرطوب بعده ماء العسل) İçsün marṭūbu'l-mizāc olan andan ṣoñra bal şerbetin. (و صمغه ملطف قطاع) Erik ṣamġı talṭīf idici ve ḳaṭʿ idicidür. (و بالخل يقطع القوباء) Ol ṣamġ sirke ile temregi keser[7] (و يقوي البصر) ve baṣara ḳuvvet virür[8] (و يفتت الحصاة) ṭaşı pāreler (و يلحم القروح) yaraları bitürür.[9] (و المضمضة بماء ورقه يمنع النوازل الى اللهاة و اللوزتين) Erik yapraġınuñ ṣuyı ile mażmaża nezleleri çeker ve dilcige inmekden menʿ ider.

(**اقحوان**[10] حار يابس في الثانية مقطع ملطف مفتح يدر العرق و الطمث شربا و احتمالا) Ḥārr-ı yābisdür derece-i ṯāniyede, ḳaṭʿ idici ve talṭīf idicidür aḫlāṭ-ı ġalīẓeyi ve müfettiḥdür, aḳıdur teri[11] ve ḥayż ḳanın içmek ile ve şāf ile. (و يحل

1 Derkenar: Terkīb ile olana tiryāḳ ve müfredāta fād-zehr dirler yāḫūd fād-zehr oldur ki añа mār-ı mühre dirler yāḫud fād-zehr dirler. Baʿżılar didi ki nebātāt ve maʿdeniyātda tiryāḳdur ve ḥayvānātdan ḥāṣıl olan fād-zehrdür.

2 Derkenar: Şerbeti bir dirhemdür.

3 Derkenar: İbrīşimüñ ṭabīʿatı ḥārdur.

4 Derkenar: Erik dört ḳısmdur: Ḳara ve ṣarı ve ḳızıl ve aḳ. Cümlesinüñ ṭabīʿatı bārid.

5 Derkenar: Yaʿnī ṣusuzluġı teskīn ider.

6 Derkenar: Yaʿnī mā'iyyeti ġālib olduġıçün ġıdā'iyyeti azdur.

7 Derkenar: Ḳaçan temregi üzerine baġlansa.

8 Derkenar: İktiḥāl ile.

9 Derkenar: Yimek ile.

10 Derkenar: Bābūne didükleri ot ki baʿżı yirlerde bābādya ve baʿżı yirlerde ḳoyun gözi dirler bābūnecden boylu olur.

11 Derkenar: Şerbeti üç dirhemdür.

(الجامد في المعدة و المثانة) **[94b]** الدم Çözer içmek ile miʿdede ve ḳavukda donmış ḳanı. (و شمه ينوم) Ḳoḳması uyḳu getürür. (و طبيخه اذا جلس فيه لين صلابة الارحام) Ḳaynamışı ḳaçan anda oturılsa yumuşadur raḥmlerüñ ṣalābetini. (و ينفع الربو[1] و السوداء) Fāʾide ider müdām öksürüge ve aʿżā ḳalḳmaġa ve ʿusr-ı nefese ve sevdāya. (و يضر فم المعدة) Ve żarar ider fem-i miʿdeye irḫā itdügiçün. (و دهنه يفتح افواه البواسير) Bunuñ yaġı bevāsīr aġızların açar. (و ينفع اوجاع الاذن) Fāʾide ider ḳulaḳ aġrılarına. (و احتمال دهنه يحل صلابة الرحم) Yaġın şāf itmek çözer raḥmüñ ṣalābetini. (و يدر الطمث بقوة) Aḳıdur ḥayż ḳanın ḳuvvet ile. (و ينفع اليرقان و الاستسقاء) Ve fāʾide ider ṣarılıġa ve istisḳāya.

(**اسفناخ** بارد رطب في الاولى جيد الغداء نافع للصدر و الرية الحارين و اوجاع الظهر الدموية و يلين البطن) Bārid-i raṭbdur derece-i ūlāda, ġıdāʾiyyeti eyüdür, nāfiʿdür gögse ve öykene ki ıssı olalar ve arḳa aġrılarına ki ḳandan ola[2] **[95a]** ve telyīn ider ḳarnı.

(**افسنتين**[3] حار في الاولى يابس في الثانية مفتح قابض يدر البول و الطمث و يسهل الصفراء[4]) Ḥārdur derece-i ūlāda, yābisdür derece-i s̱āniyede, müfettiḥdür cevher-i laṭīfi içün, ḳābıżdur cevher-i arżiyyesi içün ve bevli ve ḥayżı idrār ider ve ṣafrāyı ishāl eyler. (و عصارته ردية للمعدة و هي نافعة لليرقان) ʿUṣāresi yaramazdur miʿdeye ve nāfiʿdür ṣarılıġa. (و جرمه و شرابه يقوي المعدة و الكبد) Cüss̱esi ve şarābı ḳavī ider miʿdeyi. (و ينفع البواسير) Ve fāʾide ider bevāsīre.[5] (و يقلل الحميات) Ve ḥummāları az eyler. (و طبيخه نافع لوجع الاذن) Ve ḳaynamışı nāfiʿdür ḳulaḳ aġrısına.[6] (و يقتل الديدان) Ve ḳırar ḳurtları.[7]

(**اشق** حار في الثالنية يابس في الاولى مفتح مجفف يأكل اللحم الخبيث و ينبت اللحم الجيد) Ḥārdur derece-i s̱āniyede, yābisdür ūlāda, taḥlīl ider, teftīḥ ider, tecvīf ider, ḫabīs̱ eti yir, eyü et bitürür.[8] (و اذا لعق بالعسل ينفع من الربو و عسر النفس و الخوانيق البلغمية و صلابة الطحال **[95b]** و المفاصل و وجع عرق

1 Derkenar: Rebv suʿāl-i dāʾime dirler ve aʿżā ḳalḳmaġa dirler ki muḳaddime-i istisḳādur ve ʿusr-ı nefese dirler.
2 Derkenar: Balġamdan olana żarar ider.
3 Derkenar: Yavşan didükleri otdur.
4 Derkenar: Şerbeti iki dirhemdür dört dirheme dek.
5 Derkenar: Ḳaynamışı üstüne oturıcaḳ.
6 Derkenar: Buḫārına ḳulaḳ dutıcaḳ.
7 Derkenar: Acı olduġıçün.
8 Derkenar: Ḥarāreti ve yübūseti içün.

(النساء و يدر البول و الحيض Ve ḳaçan yalansa bal ile nāfiʿ olur rebve ve ʿusr-ı nefese ve ḫunāḳlara ki balġamiyye ola daḫi ṭalaḳ ve mefāṣıl berkligine ve ʿırḳ-ı nesā aġrısına ve idrār ider bevli ve ḥayżı. و يخرج الجنين و ينفع الخنازير) و تحجر المفاصل ضمادا) Çıḳarur raḥmde olan oġlanı ve nāfiʿ olınur ṣıracaya ve mafṣallar taḥaccürine ṭaşradan ṣarmaḳ ile. (و ضماده يفتح افواه البواسير) Ṭaşradan anı ṣarmaḳ bevāsīr aġızların açar.

(**اسارون**[1] حار في الثالثة يابس في الثانية و قيل في الثالثة يفتح سدد الكبد و يحل صلابة الطحال و ينفع من وجع الورك المزمن و العلل الباردة في العصب و يدر البول و الطمث) Ḥārdur derece-i s̱āliṣede, yābisdür derece-i s̱āniyede ve didiler s̱āliṣede fetḥ ider ciger süddelerin ve ḥall ider ṭalaḳ berkligin ve fāʾide ider yanbaşı aġrısına ki müzmin ola daḫi ṣovuḳ ʿilletlere siñirde ve idrār ider bevli ve ḥayżı.

(**اذخر**[2] **[96a]** حار في الثانية يابس في الاولى لطيف يفتح السدد و افواه العروق و يدر البول و الطمث و يفتت الحصاة و يحلل الاورام الصلبة في المعدة و الكبد و الكليتين شربا و ضمادا) Ḥārdur derece-i s̱āniyede, yābisdür ūlāda, laṭīfdür, fetḥ ider süddeleri ve ṭamarlaruñ aġızlarını ve idrār ider bevli ve ṭamṣı ve pāreler ṭaşı ve taḥlīl ider berk şişleri miʿdede ve cigerde ve bögreklerde içmek ile ve ṣarmaḳ ile.[3] و دهنه ينفع الحكة و يذهب الاعياء و اصله يقوي غمور[4] الاسنان و) المعدة و يسكن الغثيان البلغمي و يعقل البطن) Ve yaġı nāfiʿ olur gicige ve giderür yorġunluġı ve köki ḳavī ḳılur diş etlerin daḫi miʿdeyi ve teskīn ider göñül dönmesin ki balġamdan ola ve ḳarnı dutar.[5]

(**اترج** حماضه بارد يابس في الثالثة يسكن الصفراء و يجلو اللون و يذهب الكلف و ينفع من القوبا و يسكن القئ الصفراوي و الخفقان الحار) Ṣuyı bārid-i yābisdür derece-i **[96b]** s̱āliṣede, ṣafrāyı teskīn ider ve levni cilālandurur ve yüzde olan ḳızıl noḳṭaları giderür ve temregiye fāʾide ider ve ṣafrāvī ḳayʾı sākin ḳılur ve yürek oynamasın ki ḥārr ola sākin ḳılur. (و ربه و شرابه دابغ المعدة[6]) Ve ṣuyı ki ḳaynamış rubʿı ḳalmış ola ve anuñ ṣarābı pāk ḳılur miʿdeyi.

1 Derkenar: Kedi otı didükleridür şerbeti üç miṣḳāldür.
2 Derkenar: Mekke ayrığı didükleridür şerbeti nıṣf dirhemdür.
3 Derkenar: Çiçegini zeytūn yaġına ḳoyup otuz gün şīşe içinde güneşde durmaḳ ile olur.
4 Derkenar: Ġumūr diş ortalarında olan diş etine dirler.
5 Derkenar: İdrār bevl idüp emʿāyı ḳabż itdügiçün.
6 Derkenar: Zīrā rubbı ve ṣarābı ḳaṭʿ ider balġamı ve ruṭūbātı ki miʿdedür.

(و يشهي[1] الطعام و يضر الصدر و العصب) Ve ṣuyı ṭaʿāma iştihā virür ve gögse ve siñire żarar ider. (و قشره حار في الاولى يابس في الثانية) Ḳabuġı ḥārdur derece-i ūlāda, yābisdür ṣāniyede. (و دهنه ينفع الاسترخاء العصب و الفالج) Ḳabuġınuñ yaġı fāʾide ider siñir geñşekligine ve fālice. (و رايحته تصلح للوباء و فساد الهواء[2] و المربي منه بالعسل اجود) Ḳabuġınuñ mürebbāsı ʿasel ile eyüdür. (و حراقة قشره طلاء جيد للبرص) Ḳabuġınuñ yanmışı eyü ṭılādur beraṣa. (و دهن بزره بالشراب يقاوم سم العقرب) Çekirdeginüñ yaġı şarābla ʿaḳreb zehrine muḳāvemet ider içmek **[97a]** ile ve sürmek ile. (و عصارة قشره تنفع لنهش الافاعي شربا و ضمادا) Ḳabuġınuñ ṣıḳındısı fāʾide ider efʿīler ṣoḳmaġa içmek ile ve ṣarmaḳ ile. (و حماضه يحبس البطن و ينفع الاسهال الصفراوي) Ṣuyı ḳarnı ḥabs ider ve ṣafrāvī ishāle fāʾide ider. (و لحمه بارد رطب في الاولى و قيل حار فيها نفاخ) Ve eti bārid-i raṭbdur derece-i ūlāda ve dinildi ḥārdur derece-i ūlāda ve yillendiricidür. (و ورقه محلل للنفخ) Ve yapraġı muḥallildür nefḫi. (و فقاحه اقوى و اطيب) Ve çiçegi aḳvā ve elṭafdur.

(**انبرباريس**[3] بارد يابس في آخر الثانية قامع للصفراء جدا و يعقل البطن و ينفع من السحج و سيلان الدم من اسفل) Bārid-i yābisdür derece-i ṣāniye āḫirinde, ḳāmiʿdür ṣafrāyı ve nāfiʿdür miʿdeye ve cigere ve susuzluġı keser ḳaṭʿā ve ḳarnı dutar ve baġırsaḳ içinde olan ḳarḥalara fāʾide ider ve ḳan aḳmaġa aşaġadan.[4]

(**اسطوخودوس**[5] حار في الاولى يابس في الثانية يحلل **[97b]** و يلطف و يفتح و يجلو و فيه قبض يسير يقوي البدن و الاحشاء و يمنع العفونة و يوافق العصب البارد و يقويه) Ḥārdur derece-i ūlāda, yābisdür ṣāniyede, taḥlīl ider ve talṭīf ider ve teftīḥ ider ve cilā ider ve anda azcuḳ ḳabż vardur ve ḳavī ider bedeni ve aḥṣāyı ve menʿ ider ʿufūneti ve muvāfıḳdur bārid siñire ve ḳavī ider anı. (و طبيخه يسكن اوجاع العصب و المفاصل و ينفع من الصرع و الماليخوليا و يسهل البلغم و السوداء لكنه مكرب معطش[6]) Ve maṭbūḫı teskīn ider siñir ve mefāṣıl aġrıların ve fāʾide ider ṣarʿa ve mālīḫūlyāya ve balġamı ve sevdāyı ishāl ider lākin ġuṣṣalandurıcıdur ve ṣusadıcıdur.

---

1 Derkenar: Ẓāhir budur ki يشهي içinde müstetir olan żamīr حماضه ḳavline rāciʿdür ربه و شرابه'ya degül.
2 Derkenar: Ḳabuġınuñ ḳoḳusı ṣāliḥ olur vebāya ve fesād-ı hevāya.
3 Derkenar: Ḳadın duzluġı didükleridür.
4 Derkenar: Böyle olan baġırsaḳdan çıḳan ṣüfl baġırsaḳ sıyrındısı gibi olur.
5 Derkenar: Ḳara buruñlu didükleridür.
6 Derkenar: Usṭūḫūdūs maʿcūn ḳılınup istiʿmāl olınur ve maṭbūḫ istiʿmāl olınur maʿcūnen istiʿmālinüñ menāfiʿin ẓikr eyledi maṭbūḫen istiʿmālinüñ menāfiʿin ẓikr ider.

(**افتيمون** حار في الثانية يابس في الاولى يسكن النفخ و يوافق الكهول و المشايخ و يذهب امراض السوداء و يسهلها و يسهل البلغم و ينفع الصرع و الماليخوليا و يعطش الشبان و المحرورين[1]) Ḥārdur derece-i s̱āniyede, yābisdür ūlāda, teskīn ider **[98a]** yili ve muvāfıḳ olur kehllere ve pīrlere ve giderür sevdā marażların ve ishāl ider anı ve ishāl ider balġamı ve fāʾide ider ṣarʿa ve mālīḫūlyāya ve ṣusadur yigitleri ve maḥrūr olanları.[2]

(**املج** يابس في الثانية قليل البرد و يطفئ حرارة الدم و يقوي القلب و يذكيه و يزيد في الفهم و يقوي الشعر و العين و ينفع العصب جدا و يشتهي و يدبغ المعدة و يهيج الباه و يقوي المعدة و ينفع من البواسير) Yābisdür derece-i s̱āniyede, bürūdeti azdur ve ḳanuñ ḥarāretin söyündürür ve ḳalbi ḳavī ider ve ẕekī eyler ve fehmde ziyāde ider ve ḳılı ve gözi ḳavī ider ve siñire fāʾide ider muḥkem ve iştihā virür ve miʿdeyi pāk ider ve taḥrīk ider cimāʿa ve ḳavī ider miʿdeyi ve fāʾide ider bevāsīre.

(**اقاقيا**[3] مغسوله بارد مجفف في الثانية و غير المغسول برده في الاولى و يبسه في الثانية يسود الشعر و ينفع شقاق البرد و الداحس و الاورام و قروح الفم و يمنع استرخاء المفاصل و يقوي البصر و يلطفه **[98b]** و يسكن الرمد و يدخل في ادوية الظفرة و يعقل مشروبا و حقنة و ضمادا و ينفع السحج و الاسهال الدموي و يقطع النزف و يرد نتو المقعدة و ينفع من استرخائها) Yunmışı bāriddür, müceffîfdür derece-i s̱āniyede ve yunmamışuñ bürūdeti derece-i ūlādadur ve yübsi derece-i s̱āliṣ̱ededür, ḳılı ḳarardur ve ṣovuḳ çatlaḳlıḳlarına fāʾide ider. Daḫi ḳurlaġana[4] ve şişlere ve aġızlar çıbanlarına fāʾide ider ve mefāṣıl geñşekligin menʿ ider ve baṣarı ḳavī eyler ve talṭīf ider ve göz aġrısın sākin ider ve nāḫna[5] edviyesine idḫāl olınur ve dutar ḳarnı içmek ile ve ḥuḳne itmek ile ve yaḳı ile ve saḥca ve ishāl-i demevīye fāʾide ider ve ḳan aḳmaġa keser ve maḳʿad çıḳmaġı redd ider ve maḳʿad geñşekligine fāʾide ider.

---

1 Derkenar:
Beyt: من كه از سلسله زلف بتان مجنونم
هيچ سودم نكند شربت افتيمونم

2 Derkenar: Ziyāde yübūseti içün.

3 Derkenar: Ṭaş mūmiyā didükleridür. Aḳāḳıyā mürekkebdür cevher-i arżī-i ḳābıżdan ve cevher-i laṭīf-i nārīden ki saṭḥında olur yunmaḳ ile ol zāʾil olur.

4 Derkenar: Ḳurlaġan ṭırnaḳ altında ḥādiṣ olan ḥādd-i marażdur.

5 Derkenar: Nāḫna gözde bir marażdur ki bıñarından yañadan yirde biter ʿilāc idüp gidermezlerse günden güne artar āḫir bebegi örter aʿmā eyler.

(**آس**[1] بارد في الاولى يابس في الثانية و قبضه اكثر من يبسه يحبس الاسهال و العرق و كل سيلان و اذا دلك به في الحمام قوى البدن و نشف الرطوبات الغريبة **[99a]** للجلد) Bāriddür derece-i ūlādā, yābisdür ṣāniyede ve ḳabżı ekserdür yübsinden, ḥabs ider ishāli ve teri ve her aḳmaġı[2] ve ḳaçan ovılsa buñla ḥammāmda beden ḳavī olur ve neşf ider ruṭūbāt-ı ġarībeyi. (و ورقه اليابس يمنع صنان الابط و خاصة حراقته) Ve ḳurı yapraġı menʿ ider ḳoltuḳ ḳoḳusın ḫuṣūṣā yaḳılup ekilse. (و يقوي الشعر و يسوده و ينفع السحج و يسكن الاورام و الجمرة و الشّرَي و حرق النار) Ve ḳavī ider ḳılı ve ḳarardur ve fāʾide ider saḥca ve teskīn ider şişleri ve cemreyi[3] ve şirāyı[4] ve od yanığın. (و اذا طبخ ورقه بالشراب و ضمد به نفع الصداع الشديد و ينفع السعال و الخفقان و يقوي القلب شرابه و يشد اللثة[5] و اذا شرب قبل الشراب منع الخمار و عصارة ثمرته يدر و ينفع حرقة البول) Ḳaçan bişürülse yapraġı şarāb ile ve yaḳı ḳılınsa nefʿ ider ṣudāʿ-ı şedīde ve yimişi nefʿ ider öksürüge ve yürek oynamaġa ve ḳavī ider ḳalbi anuñ şarābı ve muḥkem ider diş **[99b]** etin ve ḳaçan içilse şarābdan evvel menʿ ider ḫumārı ve yimişinüñ ʿuṣāresi idrār ider ve nefʿ ider bevl ḥiddetine.[6]

(**اكليل الملك**[7] حار يابس في الاولى و قيل معتدل في الحرارة و البرودة فيه قبض يسير و تحليل و انضاج و تسكين للوجع ملطف مقوي للاعضاء يسكن اورام العينين و الاذنين و اوجاعهما بالميبختج و ينفع اورام المقعدة و الانثين و ينفع القروح الرطبة و الشهدية ضمادا مع بعض القوابض كالعدس و الطين الارمني و يتخذ منه نطول لتسكين الصداع) Ḥārdur, yābisdür derece-i ūlāda ve dinildi muʿtedildür ḥarāretde ve bürūdetde ve bunda ḳabż-ı yesīr vardur ve taḥlīl ve nuḍc virmek ve teskīn-i vecaʿ vardur, talṭīf ider ve muḳavvīdür aʿżāyı ve teskīn ider gözin şişlerin ve ḳulaḳlar şişlerin ve bunlaruñ aġrıların meybuḫtec[8] ile ve nefʿ ider maḳʿad ve ḫuṣyeteyn şişlerine ve fāʾide yaş ḳarḥalara ve yaramaz yaralara **[100a]** yaḳı itmek ile baʿżı ḳavābıż ile mercimek gibi ve ṭīn-i Ermenī gibi ve andan naṭūl[9] alınur teskīn-i ṣudāʿ içün.

---

1 Derkenar: Mersīn aġacıdur ki mürekkebdür cevher-i arżı keşīrden ve cevher-i laṭīf[i] ḳalīlden.
2 Derkenar: Gerek burundan gerek ḳulaḳdan gerek gözden.
3 Derkenar: Cemre od göynügi dirler ki sivilcidür ḳabarcuḳlar olur göynüdürür kicidür.
4 Derkenar: Şirā ḳurdaşeni dirler yaṣṣı yaṣṣı ḳızıllığa mā'il ḳabarcuḳlardur ki gicidür ve göñül darlığanur.
5 Derkenar: Liṣe diş dibinde olan etlere dirler.
6 Derkenar: Kendüden cevher-i bārid olduġı içün.
7 Derkenar: Ḳoç boynuzı didükleridür kesilen ṭırnaḳ gibi hilāle beñzer nesnedür.
8 Derkenar: Meybuḫtec oldur ki üzüm ṣuyın ḳaynadalar ḥattā rubʿı ḳala andan ṣoñra añа şeker yā bal ḳatalar.
9 Derkenar: Naṭūl oldur ki edviye ḳaynaduḳdan ṣoñra ol ṣuyı marażlu olan ʿużv üzerine ısıcaḳla ḳoyalar yā penbe veyā bez pāresin ol ṣuda ışlayup ʿużv üzerine ḳoyalar.

(**آنيسون** يبسه في الثالثة و حره في الثانية او الثالثة على اختلاف قولي جالينوس يفتح سدد الكلى و المثانة و الرحم و الكبد و الطحال و يفش الرياح و خاصة مقليه و ينفع تهيج الوجه و الاطراف و ينفع السبل المزمن و يسكن الصداع و الدوار بخورا و اسعاطا و مسحوقة بدهن الورد يقطر في الاذن فيبرئ مايعرض لها من ضربة او سقطة او صدمة و لاوجاعها و هو مدر للبول و الطمث و الرطوبات و يسكن العطش البلغمي و يكثر اللبن و المني و يدفع ضرر السموم و ربما عقل البطن) Yübsi derece-i s̱āliṣede ve ḥarāreti derece-i s̱āniyede ve derece-i s̱āliṣede Cālīnūs'uñ iki ḳavlinüñ iḫtilāfı üzere feṭḥ ider bögreklerüñ ve ḳavuġuñ ve raḥmüñ ve cigerüñ ve ṭalaḳuñ süddelerin ve ifşā ider yaʿnī ṭaġıdur yilleri ḫuṣūṣā ḳavrulmış[1] **[100b]** ola ve fā'ide ider yüzüñ ve eṭrāfuñ ḳızmasına ve fā'ide ider müzmin-i sebele ve teskīn ider ṣudāʿı ve baş dönmesine buḫūr itmek ile ve seʿūṭ[2] itmek ile ve saḥḳ olınmış gül yağı ile ḳulaġa ṭamzurılsa giderür añā ʿārıż olan zaḥmeti ḍarbdan ve düşmekden ve doḳuşmaḳdan ve nefʿ ider ḳulaḳ aġrılarına ve bu anīsūn idrār ider bevli ve ṭamṣı ve ruṭūbātı ve teskīn ider ṣusuzluġı ki balġamdan olan çoḳ ider südi ve menīyi ve defʿ ider zehr żararın ve gāh olur dutar ḳarnı.

(**اشنه**[3] حار يابس في الاولى يأخذ من طبيعة الشجر الذي ينبت عليه يقوي المعدة شرابه و نقيعه في الشراب ينوم و ينفع اوجاع الكبد) Ḥārdur yābisdür derece-i ūlāda, aḫẕ ider üzerinde bitdigi aġacuñ ṭabīʿatını,[4] miʿdeyi ḳavī ider anuñ şarābı ve şarābda ışlanmışı münevvimdür,[5] fā'ide ider ciger aġrılarına.

(**انزروت**[6] حار يابس مجفف بلا لدغ و لذلك يدمل القروح و يلصق الجراحات و ينفع الرمد و يسهل الاخلاط الغليظة من المفاصل) **[101a]** Ḥārdur, müceffifdür ḥurḳatsuz ve ḥiddetsüz bunuñ içün çıbanları oñaldur ve cerāḥatları bitürür ve nefʿ ider göz aġrısına ve ishāl ider aḫlāṭ-ı ġalīẓeyi mefāṣıldan.

(**اثمد**[7] بارد في الاولى يابس في الثانية يقبض و يجفف بلا لدغ و يدمل القروح و يذهب لحمها الزائد و يقوي العين و يقطع الرعاف و النزف احتمالا) Bāriddür derece-i ūlāda, yābisdür derece-i s̱āniyede, ḳabż ider ve tecfīf ider ḥurḳatsuz ve

1 Derkenar: Ḳavrulmış olıcaḳ ruṭūbeti gider te's̱īri ziyāde olur.
2 Derkenar: Seʿūṭ burun içinden olan ʿilāca dirler.
3 Derkenar: Düvāle Fārsī uşne ʿArabīdür yufḳa ḳabuḳdur ki büyük aġaçlara ṣarılur ceviz aġacı ve bellūṭ aġacı ve ṣanavber aġacı gibi eyüsi Hindīdür aḳ aḳ til til saçaḳ saçaḳ aşaġa ṣarḳar.
4 Derkenar: Böyle olduġıçün ṭabīʿatında iḫtilāf itdiler.
5 Derkenar: Uyḳu getürür.
6 Derkenar: Bir dikenlü aġacuñ ṣamġıdur ki Kirmān diyārında olur.
7 Derkenar: Sürme ṭaşı ki sürme-i Işfaḥānī dirler.

ḥiddetsüz çıbanları oñaldur ve giderür zāʾid etlerin ve ḳavī ider gözi ve ḳaṭʿ ider burun ḳanın ve ḳan gitmegi raḥmden.

(**ايل**[1] قرنه المحرق المغسول ينفع نفث الدم و قروح الامعاء و سيلان الرطوبات الى الرحم و التبخير به يجفف البواسير و يسقطها و دخانه يطرد الهوام) Boynuzı ki yanmış yunmış ola[2] nefʿ ider ḳan tükürmege ve bağırsaḳlar çıbanlarına ve ruṭūbāt raḥma aḳmaġa ve bunuñla tebḫīr itmek bevāsīri ḳurıdur ve düşürür ve tütüni **[101b]** cānvercükleri ḳaçurur.

(**انفحه**[3] كل الانافح حار يابس ملطف محلل يحل الدم و اللبن الجامدين في المعدة و يجمد كل ذائب و تحملها بعد الطين يعين على الحبل و شربها يمنع الحبل و يعقل البطن) Cemīʿ infeḥalar ḥārdur, yābisdür, mülaṭṭıfdur, muḥallildür, ḥall ider ḳanı ve südi ki miʿdede doñmış olalar ve doñdurur her eriyici ve dutmaḳ bunı arınduḳdan ṣoñra muʿīndür gebe olmaġa ve içmesi[4] mānīʿ olur gebelige ve dutar ḳarnı.

(**ارز**[5] حار في الاولى يابس في الثانية يجلو الوسخ و يدبغ المعدة و يعقل البطن) Ḥārdur derece-i ūlāda, yābisdür derece-i s̱āniyede, kiri giderür,[6] miʿdeyi pāk ider ve dutar ḳarnı.

(**اليه**[7] حارة في الاولى رطبة في الثانية تضر المعدة و تلين الصلابات و العصب الجاسي) Ḥārdur derece-i ūlāda, raṭbdur derece-i s̱āniyede, miʿdeye żarar ider berk olanları ve berk siñiri yumuşadur.

(**حرف الباء**) Muṣannif ḥarf-i elif'de *Ḳānūn*'da meẕkūr olanlardan baʿżını ẕikr itmeyüp ḥarf-i bā'ya şürūʿ **[102a]** idüp faḳīr daḫi şerḥ meşrūḥa muṭābıḳ olsun içün anlara taʿarruż itmedük.

---

1 Derkenar: Hemze'nüñ kesresi ve yā-yı müşeddedenüñ fetḥası ile yaban ṣığırı didükleridür. Yılan yir anuñçün ḳuyruġı ucı zehrdür. Ekṣer Türk memleketinde olur.

2 Derkenar: Yanmasınuñ ṭarīḳi budur ki pāreleyüp ṭopraḳ çölmek içine ḳoyup aġzın balçıḳ ile ṣıvayup külḫana ḳoyup tā çölmek aġarınca dura ve yunmasınuñ ṭarīḳī budur ki ṣuda azalup üstüne çıḳan giderilüp dibine çöken alınup istiʿmāl olına.

3 Derkenar: Doñmış süddür ḥayvān ḳursaġında daḫi südden ġayrı nesne yimemiş ola ve buña penīr māye dirler.

4 Derkenar: Ṣāf itmek.

5 Derkenar: Pirinç.

6 Derkenar: Ḳaçan cildi pirinç ṣuyı ile yusalar.

7 Derkenar: Ḳuyruḳ.

(بابونج[1] حار يابس في الاولى مفتح ملطف ملين مرخ) Ḥārdur yābisdür derece-i ūlāda, teftīḥ ider, talṭīf ider, telyīn ider, irḫā ider. (محلل بلا جذب) Taḥlīl ider[2] mevāddı ammā ʿużv-ı āḫerden ġayrı māddeyi giden mevādduñ yirine ceẕb itmezsizin. (و ذلك خاصيته) Bu taḥlīl ceẕbsüz bābūnecüñ ḫāṣṣiyyetidür.[3] (و يقوي الدماغ و الاعضاء العصبية نافع من الصداع و استفراغ مواد الرأس و يسهل النفث) Ve ḳāvī ider dimāġı ve aʿżā-i ʿaṣabiyyeyi. Nāfiʿdür ṣudāʿa daḫi baş mevāddınuñ istifrāġına ve āsān ider nefṣi. (و يبرئ الغرب المنفجر ضمادا) Oñuldur aḳar ġarbı[4] ṭaşradan ṣarmaḳ ile. (و يذهب اليرقان) Giderür ṣarılığı. (و يدر البول و الحيض شرابا و جلوسا في طبيخه) İdrār ider bevli ve ḥayżı içmek ile ve ḳaynamışında oturmaḳ ile. (و يخرج الجنين و المشيمة و ينفع **[102b]** من ايلاؤس) Ve çıḳarur cenīni ve meşīmeyi ve fāʾide ider īlāvusa.[5]

(بنفسج[6] بارد رطب في الاولى و قيل حار يولد دما معتدلا و يسكن الصداع الدموي شما و ضمادا و ينفع من الرمد و السعال الحارين و يلين الصدر و ينفع من التهاب المعدة و شرابه[7] ينفع من ذات الجنب و الرية و وجع الكلى و يدر و يابسه يسهل الصفراء و شرابه يلين الطبيعة و ينفع من نتو المقعدة) Bāriddür raṭbdur derece-i ūlāda ve dinildi ḥārdur dem-i muʿtedil tevlīd ider ve demevī ṣudāʿı teskīn ider ḳoḳmaḳ ile ve ṣarmaḳ ile ve fāʾide ider göz aġrısına ve öksürüge ki ḥārr olalar ve telyīn ider ṣadrı ve fāʾide ider miʿde ḥarāretine ve şarābı fāʾide ider ẕātü'l-cenbe ve ẕātü'r-riyeye ve bögrekler aġrısına ve idrār ider ve ḳurısı ishāl ider ṣafrāyı ve şarābı telyīn ider ṭabīʿatı ve fāʾide ider maḳʿad çıḳmaġa.

(بورق[8] حار يابس في آخر الثانية يجلو بقوة و يغسل و ينقى[9] **[103a]** و يقطع الاخلاط الغليظة و يرقق الشعر نثرا عليه و يحمر اللون و يجذب الدم ضمادا و يلين الطبيعة احتمالا) Ḥārdur yābisdür derece-i ṣāniyede āḫirinde ve cilā ider ḳuvvet ile ve yur ve pāk ider ve ḳaṭʿ ider aḫlāṭ-ı ġalīẓeyi ve terḳīḳ ider ḳılı üzerine ekmek ile ve ḳızardur levni ve ceẕb ider ḳanı ṣarmaḳ ile ve telyīn ider ṭabīʿatı ṣāf itmek ile.

1 Derkenar: Uḳḥuvān ve bābūnec birbirine benżer. Farḳı budur ki bābūnec andan boysuz olur Rūm vilāyetinde bābādya didükleridür.
2 Derkenar: Ruṭūbātı aḳıtdığı içün ammā aʿżāya taḳviyet ider.
3 Derkenar: Suʾāl olınur taḥlīl ceẕbsüz olmaz ve illā ḫelā lāzım gelür; biz eyidürüz: Mevādduñ baʿżısını taḥlīl ider ve baʿżısını şişirür, gidenüñ yirini doldurur, öyleye ḫelā lāzım gelmez.
4 Derkenar: Ġarb göz bıñarında olur bir marażdur, evvel sivilci belürür, andan ṣoñra ṭaşılur aḳar.
5 Derkenar: Īlāvus ḳūlenc-i şedīdeden bir nevʿ marażdur. Aṣl māʿnāsı rabb-i erḥam dimekdür.
6 Derkenar: Benefşe.
7 Derkenar: Şerbeti dört dirhemdür.
8 Derkenar: Bir niçe nevʿdür: Būraḳ-ı Ermenīdür ve būraḳ-ı naṭrūnīdür ve būraḳ-ı ġarebdür ve būraḳ-ı maṣnūʿdur ve cümleden efḍali būraḳ-ı Ermenīdür.
9 Derkenar: Şerbeti nıṣf dirhemdür.

(بصل[1] حار في الثانية يابس محلل مقطع ملطف جال مفتح) Ḥārdur derece-i ṣāniyede, yābisdür, muḥallildür, muḳaṭṭıʿdur, mulaṭṭıfdur, cālīdür, müfettiḥdür. (و بصل العنصل في ذلك اقوي و يحمر الوجه) Baṣal-i ʿunṣul[2] bu meẕkūr olanlarda aḳvādur ve yüzi ḳızardur.[3] (و بزره يذهب البهق) Toḫmı giderür behaḳı.[4] (و هو بالملح يقطع الثاليل) Baṣal ṭuzla ḳoparur sigilleri. (و يصدع) Baş aġrıdur. (و الاكثار منه يسبت و يضر بالعقل) Bundan çoḳ yimek sübāt[5] getürür ve ʿaḳla żarar virür. (و يقوي المعدة و يشتهي الطعام) Ḳavī ḳılur miʿdeyi ve iştihā virür ṭaʿāma. كثير الغداء و يعطش و ينفع من اليرقان و يفتح **[103b]** (و المطبوخ منه افواه البواسير و يهيج الباه و يدر و يلين الطبيعة و ينفع من ريح السموم) Bişmişi bundan keṣīrü'l-ġıdādur, ṣusadur, fāʾide ider ṣarılıġa ve açar bevāsīr aġızların ve taḥrīk ider ḳuvvet-i cimāʿı ve idrār ider ve telyīn ider ṭabīʿatı ve fāʾide ider rīḥ-i semūma.[6] (و خل العنصل يقوي البدن و يحسن اللون و يقوي اللثة و يزيل البخر و يثبت[7] الاسنان و يضر العصب السليم يسيرا مع نفعه من اوجاع المفاصل و عرق النساء و خاصة و الفالج) Ve ʿunṣul sirkesi ḳavī ider bedeni[8] ve güzel ider levni ve ḳavī ider diş dibindeki etleri ve zāʾil ider aġız ḳoḳusın ve berk ider dişleri ve żarar ider siñire azcuḳ fāʾidesi ile evcāʿ-ı mefāṣıla ve ʿırḳ-ı nesāya ḫāṣṣeten daḫi fālice. (و هو ينفع الصرع و الماليخوليا و الربو و السعال العتيق و خشونة الصوت و يقوي المعدة و يهضم و ينفع طفو الطعام و من الاستسقاء و اليرقان و اختناق **[104a]** الرحم و عسر البول و يدره بقوة) Baṣalüñ sirkesi fāʾide ider ṣarʿa ve mālīḫūlyāya ve rebve ve eski öksürüge ve āvāz ḫuşūnetine ve ḳavī ider miʿdeyi ve hażm ider ve fāʾide ider ṭaʿām ḳalḳmaġa miʿde üzerine ve istisḳāya ve ṣarılıġa ve raḥm ṣıḳılmasına ve ʿuṣr-ı bevle ve idrār ider ḳuvvetle. (و شرب خله و سلاقته للطحال و يقتل الفار) Sirkesin içmek ve anuñ bişdügi ṣuyı maraż-ı ṭıḥāl içündür ve ḳatl ider fāre anı yise.

---

1 Derkenar: Ṣoġanuñ uzunı müdevverinden aḳvādur ve ḳızılı aḳından aḳvādur ve çigi pişmişinden aḳvādur ve ḳurısı yaşından aḳvādur.

2 Derkenar: Baṣal-i ʿunṣul ʿAcemler piyāz-ı deştī ve ehl-i Rūm aṭa ṣoġanı didükleridür.

3 Derkenar: Ṭaşradan sürmek ile.

4 Derkenar: Ṭılā ḳılınsa.

5 Derkenar: Sübāt bir marażdur ki bī-ḫūd ider.

6 Derkenar: Yimek ve ḳoḳulamaḳ ile.

7 Derkenar: Baʿzı nüsḫada ينبت الاسنان vāḳiʿ olmış ol taḳdīrce maʿnā bitürür dişleri dimek olur.

8 Derkenar: Bunuñ sirkesinüñ ṭarīḳi budur ki baṣal-i ʿunṣuli ağaç bıçağla pāreleyeler yā ṣırça ile pāreleyeler ve iplige dizeler ki birbirine degmeye ve gölgede ḳırḳ gün ḳurıya, andan ṣoñra ṭoḳuz kendü ḳadar eski sirkeye ḳoyalar altmış gün güneşde dura bir ḳab içinde ki aġzı baġlanmış ola, andan ṣoñra ʿunṣulini ṣıḳalar yābāna atalar.

(**بهمن**[1] حار يابس في الثانية يقوي القلب جدا و يزيد في المني زيادة بينة و يسمن)
Ḥārdur yābisdür derece-i ṯāniyede, ḳavī ider ḳalbi muḥkem ve ziyāde ider menīyi ziyāde fāḥişe ile ve semridür.

(**باقلا**[2] قريب من الاعتدال و الرطب منه رطب) Ḳarībdür iʿtidāle yaʿnī ḥarāretde ve bürūdetde ve ruṭūbetde ve yübūsetde ve yaş olanı raṭbdur derece-i ūlāda. (فيه رطوبة فضلية و نفخ كثير يقل[3] اذا طبخ او قلي) Bāḳılāda vardur ruṭūbet-i zāʾide daḫi nefḫ-i keṯīr ve bunuñ her biri eksilür[4] **[104b]** ḳaçan bişürülse yā ḳavrulsa. (و يولد لحما رخوا و خلطا غليظا) Tevlīd ider geñşek et ve ḫılṭ-ı ġalīẓ. (جيد الغداء عسر الهضم) Ġıdāʾiyyeti eyüdür ve hażmı müşkildür. (و اذا شق و جعل على نزف الدم قطعة) Ḳaçan bāḳılā iki pāre ḳılınup ḳan aḳduġı yire ḳonılsa ḳanı keser.[5] (و خاصيته قطع بيض الدجاج اذا علفت منه) Bāḳılānuñ ḫāṣṣiyyeti tavuḳ yumurdasın kesmekdür ḳaçan andan yidürülse. (و اذا ضمد الشعر بقشره رققه) Ḳaçan yaḳı ḳılınsa ḳıl bunuñ ḳabuġı ile ḳılı inceldür. (و اذا ضمد عانة صبي منع نبات الشعر فيها) Ḳaçan yaḳı ḳılınsa bāḳılā ile ṣabī ḳasığı ḳıl bitmegi menʿ ider anda.[6] (و يحسن اللون) Ve gökçek ider levni. (و يضمد به مع الشراب على ورم الخصية) Yaḳı ḳılınur bu şarāb ile ḫuṣye şişine. (هو جيد للصدر و ينفع السعال و يصدع و يري احلاما مشوشة) Bu bāḳılā eyüdür ṣadra ve fāʾide ider öksürüge ve baş aġrıdur ve gösterür müşevveş düşler.[7]

(**بلج و بسر**[8] باردان يابسان في الثانية **[105a]** يقبضان و يعقلان البطن جيدان للغمور وَاللَّثَة رديان للصدر و الرية بطئا الهضم يدبغان المعدة يحدثان السدد في الاحشاء) Bāridlerdür yābislerdür derece-i ṯāniyede, ḳabż iderler ve dutarlar ḳarnı, eyülerdür diş arası ve diş dibi etlerine, yaramazlardur gögse ve öykene ve baṭīʾü'l-hażmlardur pāk iderler miʿdeyi ve iḥdāṯ iderler süddeler aḥşāda.[9]

---

1 Derkenar: İki nevʿdür. Biri aḥmerdür biri ebyażdur. Tabībler behmen-i sürḫ ve behmen-i sepīd diyü taʿbīr ve ẕikr iderler.

2 Derkenar: Ḳaṣrla ve teşdīd-i lām ile luġat-ı şāyiʿadur ve medle ve taḫfīf-i lām ile luġat-ı ṣaḥīḥadur.

3 Derkenar: يقل lafẓınuñ içinde müstetir olan żamīr ruṭūbet-i fażliyye ve nefḫ-i keṯīrüñ her birine rāciʿdür yalñuz nefḫ-i keṯīre ircāʿ taḳsīrdür.

4 Derkenar: Ammā bişmekde bir kerre ṣuyı dökülüp bir kerre daḫi ṣu ḳonulup bişürmek gerek.

5 Derkenar: Ammā döküp ekseler ḳanı kesmez öyleye, bu daḫi anuñ ḫāṣṣiyyetidür.

6 Derkenar: Taḥḳīḳ budur ki hīç ḳıl bitmemek olmaz belki giç biter.

7 Derkenar: Ebḥire-i ġalīẓe taṣaʿʿud idüp ḳuvvet-i müteḥayyileyi mükedder ḳıldugıçün.

8 Derkenar: Ḫurmā aġacında ibtidā ẓāhir olan ṭalʿdur, andan ṣoñra ḥalāldür feṭḥ-i ḫā ile, andan ṣoñra belecdür feṭḥateyn ile ve cīm-i muʿceme ile, andan ṣoñra büsrdür, andan ṣoñra ruṭabdur, andan ṣoñra temrdür. *Ṣıḥāḥ*'da meẕkūr olan budur. Bunuñ ḫilāfın diyen ġalaṭ ider.

9 Derkenar: Murād aḥṣādan māsārīḳā ve cigerdür.

(**بطيخ**[1] بارد في اول الثانية رطب في آخرها و الظاهر ان الاصفر ليس كذلك و بزره اليابس و اصله مجففان في الاول) Bāriddür derece-i ṣāniye evvelinde, raṭbdur āḫirinde. Ẓāhir budur ki ṣarusı böyle degüldür ve ḳurı toḫmı ve köki müceffiflerdür.[2] (و النضيج لطيف و الفج كثيف في طبع القثاء) Ve göynisi laṭīfdür ve ḫāmı keṣīfdür şinḫıyār ṭabʿındadur. (و هو منضج جال مدر ينفع من حصاة الكلى و المثانة) Bu ḳavun münżicdür cālīdür idrār ider fāʾide ider bögrekler ve ḳavuḳ ṭaşına[3]. (و ينقي الجلد **[105b]** و ينفع من الكلف و النمش و البهق و البرش و الحزاز[4]) Pāk ider cildi ve fāʾide ider yüzde olan ḳara noḳṭaya ve behaḳa ve pise ve ḳoñaġa. (و ينبغى ان يتبع بطعام و الاغثى و قياء) Lāyıḳdur ki ṭaʿāma tābiʿ ḳılına yaʿnī miʿde ḫālī iken yinmeye eger yinürse göñül döndürüle ve ḳusıla. (و درهمان من اصله يقيئ بلاعنف) İki dirhem kökinden ḳusdurur zaḥmetsüz. (و يستحيل الى اي خلط وافق في المعدة) Döner ḳanġı ḥılṭı belürse miʿdede. (و هو الى البلغم اميل منه الى الصفراء فكيف الى السوداء) Ḳavun balġama ziyāde māʾildür ṣafrādan ḳanda sevdā.[5] (و الظاهر ان استحالة الاصفر الى الصفراء اكثر) Ẓāhir budur ki ṣarısınuñ ṣafrāya dönmesi ekṣerdür. (و اذا احس بفساده فيجب ان يقيئا فانه قد يستحيل سما) Ḳaçan ḳavunuñ fesādı iḥsās olınsa[6] vācib olur ḳusmaḳ. Zīrā ol zehre döner.[7] (و ليتبعه المحرور سكنجبينا و المرطوب كندرا او زنجبيلا مربا) Aña tābiʿ ḳılsun maḥrūruʾl-mizāc olan sikencübīni **[106a]** ve marṭūbuʾl-mizāc olan günlügi yā zencebīl murabbāsın.[8]

(**بيض** افضله النيمبرشت من مح بيض الدجاج) Yumurdanuñ efḍali urafadandur tavuḳ yumurdasınuñ ṣarısından.[9] (و الصلب من مشويه يستحيل الى الدخانية) Ve berki bir yanından müstaḥīl olur mādde-i sevdāviyyeye. (و هو الى الاعتدال لكن محه اميل الى الحرارة و بياضه الى البرودة و هما رطبان) Yumurda māʾildür

1 Derkenar: Ḳavun ve dülegi.

2 Derkenar: Ḳavunuñ eyüsi şu iki beytde beyān olınandur:

خشونة جلده و الثقل فيه
و صفرة لونه من غير علة

ثلث هن في البطيخ فضل
و في الانسان منقضته ذلة

3 Derkenar: Ṭaşı pāreler sürer çıḳarur.

4 Derkenar: Ḥā-yı mühmele ile ʿAcemler seyūse ve ehl-i Rūm ḳoñaḳ dirler.

5 Derkenar: Yaʿnī sevdāya müstaḥīl olması baʿīddür.

6 Derkenar: Yaʿnī ırżıtırāb müşāhede olınup miʿdede ḳavun fāsid olduġı idrāk olınsa.

7 Derkenar: Aç iken ḳavun yise ṣafrā-yı jengārī hādiṣ olur ki semm-i ḳātildür.

8 Derkenar: Tā ki balġama istiḥālesin menʿ ide.

9 Derkenar: Urafadan yumurda bişürmesinüñ ṭarīḳi budur ki ṣu ḳayna[du]ḳdan ṣoñra yumurda ḳabuġı ile ṣuya ḳoyalar ve iʿtidāl üzere bir iki üç dört diyü ṣaymaġa başlaya üç yüz tamām olduġınlayın çıḳaralar ki muʿtedil urafadan bişmiş olur.

iʿtidāle ḥarāretde ve bürūdetde lākin ṣarısı ziyāde mā'ildür ḥarārete ve aġı ziyāde mā'ildür ruṭūbete ve ikisi daḫi raṭbdur.[1] (و مشوي المح بالعسل طلاء للكلف و بياضه على الوجه يمنع تأثير الشمس و حرق النار و يسكن اوجاع العين و هو ينفع من السعال و خشونة الحلق و بحوحة الصوت و من السل و الشوصة و ضيق النفس و نفث الدم و خاصة اذا تحسيت صفرته مفترة[2]) Ṣarısınuñ bal ile biryānı ṭılādur yüzde olan çigide ve aġı yüz üzere menʿ ider şems teʾṣīrin ve od yaḳmasın ve teskīn ider **[106b]** göz aġrıların ve bu yaʿnī aġı fā'ide ider öksürüge ve boġaz iriligine ve āvāz dutulmaġa ve sill marażına ve şevṣa marażına ve ḍīḳ-i nefese ve ḫuṣūṣā sömürüle ṣarısı ısıcaḳla. (و هو سريع النفوذ جيد الكيموس كثير الغداء لطيفه و فيه قبض و يدخل في حقن قروح الامعاء و في ادوية الزحير) Yumurdanuñ aġı ki sömürüle tez nüfūẕ ider ve keymūsı gökçekdür keṣīrü'l-ġıdādur laṭīfin ve bunda ḳabż vardur ve dāḫil ḳılınur bu baġırsaḳlar ḳarḥalarınuñ ḥuḳnelerine daḫi zaḥīr edviyelerine.

(بليلج بارد في الاول يابس في الثانية يقوي المعدة بالدبغ و الجمع و ينفع من استرخائها و رطوبتها) Bāriddür derece-i ūlāda, yābisdür derece-i ṣāniyede, miʿdeyi ḳavī ider pāk itmek ile ve cemʿ itmek ile ve fā'ide ider istirḫā-yı miʿdeye ve ruṭūbetine.

(بادرنجبويه[3] حار يابس في الثانية ينفع من جميع الامراض البلغمية و السوداوية خاصة الجرب السوداوي و يطيب **[107a]** النكهة و يذهب البخر و ينفع من سدد الدماغ) Ḥārdur yābisdür derece-i ṣāniyede, fā'ide ider cemīʿ emrāż-ı balġamiyyeden ve sevdāviyyeden ḫuṣūṣā sevdāvī cerebe ve gökçek ider aġız ḳoḳusın ve giderür dimāġ süddelerin.

(بادنجان قيل بارد و قيل حار في الثانية و هو اصح يولد السوداء و السدر و السدد و السرطان و البواسير و الجرب السوداوي و الصلابة و الجذام و يفسد اللون و يسوده و يصفره و يثير الفم) Dinildi bāriddür ve dinildi ḥārdur derece-i ṣāniyede ve bu eṣaḥdur tevlīd ider sevdāyı ve göz ḳararması ve süddeleri ve sereṭān didükleri marażı ve bevāsīri ve sevdāyı ve gicigi daḫi bedende berkligi ve cüẕāmı ve ifsād ider levni ve ḳarardur ve ṣarardur ve ḳabarcuḳ çıḳarur aġızda.[4]

1 Derkenar: Öyleye yumurda raṭbdur.

2 Derkenar: Bilgil ki yumurdanuñ aġı menī meṣābesindedür, yavrı andan ḥādiṣ olur ve ṣarısı dem-i ḥayż menzilesindedür yavrıya ġıdā olur ṣarı tamām olduġılayın yavrı ḥareket idüp yumurda ḳabuġın ovadup ṭaşra çıḳar.

3 Derkenar: Baʿżı yirlerde ḳovan otı dirler ve baʿżı yirlerde kedi otı dirler ve baʿżı yirlerde güyegü otı dirler.

4 Derkenar: Bu ẕikr olınan żararlar çoḳ istiʿmāl olınacaḳdur ammā yaġlu laṭīf bişmiş olsa ṭabīʿat meyl-i küllī itdügiçün żarar itmez belki nefʿ ḥāṣıl olur.

(**بوزيدان**[1] حار في الاولى يابس في الثانية ينفع اوجاع المفاصل و النقرس و يزيد في الباه) Ḥārdur derece-i ūlāda yābisdür derece-i s̱āniyede ve fāʾide ider mafṣallar aġrılarına ve niḳrise **[107b]** ve ziyāde ider cimāʿda.

(**بقلة يمانية** باردة رطبة في الثانية يسكن الاورام الحارة و العطش و ينفع السعال و الصدر و الصداع الاحتراقي) Bāriddür raṭbdur derece-i s̱āniyede ve teskīn ider ıssı veremleri ve ṣusuzluġı ve fāʾide ider öksürüge ve gögse ve baş aġrısına[2] ki ḥarāret şemsden ola.

(**بزر قطونا** بارد في الاولى رطب في الثانية و المقلى منه بدهن الورد قابض نافع للسحج و بالخل على الجمرة و الاورام الحارة و يسكن الاوجاع و يضمد به الرأس فيسكن الصداع و يسكن العطش و لهيب الحميات و غير المقلى يلين الطبيعة) Bāriddür derece-i ūlāda, raṭbdur derece-i s̱āniyede, biryān olmışı gül yaġı ile ḳābıżdur, nāfiʿdür saḥca[3] sirke ile cemre üzere daḫi ıssı veremler üzere ve teskīn ider aġrıları ve anuñ ile başa yaḳı ḳılınur,[4] öyleye teskīn ider baş aġrısın ve teskīn ider ṣusuzluġı ve sıtmalar ḥarāretin ve biryān olmamışı telyīn ider ṭabīʿatı.

(**بقلة الحمقا**[5] باردة في الثالثة **[108a]** رطبة في الثانية يقلع الثاليل لخاصيته و يسكن الصداع الحار و التهاب المعدة شربا و ضمادا و ينفع من الرمد و من نفث الدم و يذهب الضرس) Bāriddür derece-i s̱āliṣede, raṭbdur derece-i s̱āniyede, ḳoparur sigilleri bi'l-ḫāṣṣiyyet[6] ve teskīn ider ıssı baş aġrısın ve miʿde ḳızmasın içmek ile ve ṣarmaḳ ile ve fāʾide ider göz aġrısına[7] ve ḳan tükürmege ve giderür diş ḳamaşmasın.

(**بندق**[8] مائل الى الحرارة و اليبوسة بطئ الهضم يتولد منه المرار و يهيج القئ و يصدع و يولد الرياح و النفخ و يزيد في الدماغ و ينفع السعال و يعين على النفث) Māʾildür ḥarārete ve yübūsete, baṭīʾü'l-hażmdur, andan mütevellid olur[9] öd ve taḥrīk ider ḳusmaġı ve taṣdīʿ ider ve tevlīd ider yilleri ve aşaġada nefḥ ve ziyāde ider dimāġı ve fāʾide ider öksürüge ve muʿīn olur ḳan tükürmege.

---

1 Derkenar: Bir ot kökidür ki İskenderiyye vilāyetinde olur ādem barmaḳları gibi aḳ ve berk olur.
2 Derkenar: Yaḳı itmek ile.
3 Derkenar: Saḥc bağırsaḳda olur marażdur yuḳaruda beyān olınmışdur ve cemre daḫi ẕikr olınmışdur.
4 Derkenar: Ḳaçan luʿābı içilse.
5 Derkenar: Semüz ot didükleridür baḳlatu'l-ḥamḳā dirler bitecek yiri bilmedügi içün. Zīrā yol üzere biter çignerler ve ṣu mecrāsında biter yolarlar yāḫūd nefʿi çoḳ ot ammā kendü ḳadrini bilmez kendüyi ʿazīz dutmaz her yirde biter ḥamāḳat ider.
6 Derkenar: Ḳaçan sigil üzere muḥkem sürülse.
7 Derkenar: Göze ṣuyın sürme gibi çekicek.
8 Derkenar: Lafẓ-ı Fārisīdür ʿArabīsi cillevzdür ki ehl-i Rūm fındıḳ dirler.
9 Derkenar: Dühniyyeti içün ve arżiyyeti içün.

(بسفايج[1] حار في الثانية يابس في الثالثة **[108b]** يحلل النفخ و يسهل السوداء و البلغم و المائية و الشربة منه درهمان مطبوخا الى اربعة دراهم) Ḥārdur derece-i ṣāniyede, yābisdür ṣāliṣede, taḥlīl ider nefḫi ve ishāl ider sevdāyı ve balġamı ve mā'iyyeti ve şerbet bundan iki dirhemdür maṭbūḫen dört dirheme dek.

(بلوط[2] بارد في الاولى يابس في الثانية ردي ينفع نفث الدم و رطوبة المعدة و يعقل ينفع قروح الامعاء و السحج) Bāriddür derece-i ūlāda, yābisdür, redīdür, ġıdā'iyyeti nefʿ ider ḳan tükürmege ve ruṭūbet-i miʿdeye ve dutar ishāli ve fā'ide ider bağırsaḳlar ḳarḥalarına ve saḥca.

(بقر[3] قرنه المحرق المغسول يشرب بالماء فيحبس نفث الدم و الرعاف) Boynuzı ki yanmış ve yunmış içilür ṣu ile ḥabs ider ḳan tükürmegi ve burun ḳanın. (و اذا بخر باخشاء البقر الرحم الناتية ردها و طرد البق) Ve ḳaçan buḫūr ḳılınsa ṣıġır tezegi ile ḳalḳmış raḥm anı redd ider ve sivrisiñegi ḳaçurur.[4] **[109a]** (و يطلي على بطن المستسقي و ينام في الشمس فينتفع) Ve ṭılā ḳılınur istisḳā olanuñ ḳarnına ve eyüdür güneşde müntefiʿ olur.

(باد آورد[5] يابس في الاولى ينفع الاسهال المعدي و نفث الدم و ينفع الاورام الرخوة ضمادا و طبيخة ينفع وجع الاسنان و الحميات المتقادمة و بزره لطيف محلل ينفع التشنج و يفتح السدد و يشفى لدغ العقرب ضمادا) Yābisdür derece-i ūlāda, fā'ide ider ishāl-i miʿdīye ve ḳan tükürmege ve fā'ide ider yumuşaḳ şişlere yaḳı ḳılınsa ve maṭbūḫı fā'ide ider dişler aġrısına ve eski ḥummālara ve toḫmı laṭīfdür, muḥallildür fā'ide ider teşennüce ve fetḥ ider süddeleri ve şifā virür ʿaḳreb ṣoḳmaġı yaḳı ḳılınsa.

(حرف الجيم) Muṣannif īcāz mülāḥaẓa idüp ḥarf-i bā'da daḫi edviyeden çoḳ nesneyi ẕikr itmedi.

(جوز[6] حار في الثانية يابس في الاولى و يبثر الفم و يثقل اللسان و يصدع و هو عسر الهضم ردي للمعدة و بالعسل ينفع المعدة الباردة) **[109b]** Ḥārdur derece-i ṣāniyede, yābisdür ūlāda, sivilciler ider aġızda ve aġır eyler dili ve baş aġrıdur ve bunuñ hażmı müşkildür ve yaramazdur miʿdeye ve bal ile fā'ide ider ṣovuḳ

1 Derkenar: Bir kökdür burçakları çoḳ içi fustuḳī olur ve ṭaʿmında leẕẕet vardur ḳabż ile.
2 Derkenar: Şāh-bellūṭ yaʿnī kestane bellūṭ envāʿından ecvedidür.
3 Derkenar: Baḳar boynuzınuñ yanması ve yunması iyyel boynuzınuñ yanması ve yunması gibidür.
4 Derkenar: Zīrā raḥm rāyiḥa-i kerīheden ḳaçar.
5 Derkenar: Lafẓ-ı Fārisīdür yil getürdi maʿnāsına ehl-i Rūm boġa dikeni dirler yirinden ḳoparduḳdan ṣoñra yil getürür anuñçün bād-āverd diyü ad virdiler.
6 Derkenar: Türkçe ḳoz didükleridür ve bunuñ aġacı gölgesinde uyımaḳ bedeni arıḳladur.

miʿdeye.[1] (و رب قشره ينفع ورم الحلق و الحنجرة) Yaşıl ḳabuġınuñ rubbı fā'ide ider boġaza ve boġazlığı şişene.[2]

(جوز بوا[3] حار يابس في الثانية يقوي البصر و ينفع السبل و يطيب النكهة و ينقي النمش و فيه قبض يقوي الكبد و الطحال و المعدة و يدر) Ḥārdur yābisdür derece-i ṣāniyede, ḳavī ider başarı ve fā'ide ider sebele ve gökçek ider ağız ḳoḳusın ve pāk ider yüzde olan ḳara noḳṭayı ve bunda ḳabż vardur ve ḳavī ider cigeri ve ṭalaḳı ve miʿdeyi ve idrār ider.

(جلنار[4] بارد في الاولى يابس في الثانية يشد اللثة و يقوى الاسنان و ينفع نفث الدم و من السحج و يدمل الجراحات و القروح العتيقة) Bāriddür derece-i ūlāda, yābisdür ṣāniyede, berk ider diş etini **[110a]** ve ḳavī ider dişleri ve fā'ide ider ḳan tükürmege ve saḥca ve oñuldur cerāḥatları daḫi eski çıbanları.

(جبن[5] الرطب منه بارد رطب و العتيق يابس و افضله المتوسط و الطري منه غاذ مسمن و المملح العتيق منه يهزل و هو ردي للمعدة لكنه يزيد الشهوة و خلطه بالملطفات ردي بسبب تنفيذ هاله و يولد حصاة الكلى و المثانة) Bunuñ yaşı bāriddür raṭbdur, ʿatīḳi ḥārdur yābisdür ve efḍali oldur ki ne yaş ola ve ne eski ola ve bunuñ tāzesi ġıdā virür ve ṭuzlu eskisi arıḳladur ve miʿdeye yaramazdur lākin şehvet-i ṭaʿāmı ziyāde ider ve bunı mülaṭṭıfāt ile ḳarışdurmaḳ yaramazdur tenfīẕi sebebi ile mülaṭṭıfāt anı ve tevlīd [ider] bögregüñ ve ḳasıḳ ṭaşların.[6]

(جزر[7] اصله رطب في الاولى مفتح و يهيج شهوة الباه و بزره خصوصا البري لطيف يدر البول و الطمث) Aṣlı raṭbdur derece-i ūlāda, müfettiḥdür ve şehvet-i cimāʿı taḥrīk ider ve toḫmı ḫuṣūṣā yābānda biteni laṭīfdür idrār **[110b]** ider bevli ve ḥayż ḳanını.

(حرف الدال) Muṣannif kitābını mūcez ḳılduġıçün ḥarf-i cīm'de daḫi çoḳ nesne ẕikr itmedi.

---

1 Derkenar: Ḳabuġı ṣıḳılsa ve ḳaynansa bir miḳdār ġalīẓ olınca baʿde anı ezüp istiʿmāl ideler.
2 Derkenar: Ḳaçan mażmaża ḳılınsa bunuñ ile yaḳı ḳılınsa ṭaşradan.
3 Derkenar: Ḫalḳ lisānında ceviz ıṭlāḳ olınsa bu murāddur ki ʿaṭṭārlar ṣatduġı māzū ḳadar cüssesi olan nesnedür.
4 Derkenar: Gülnār didükleri enār çiçegi gibidür ammā yimişi olmaz ve bunuñ şerbeti bir miṣḳāldür.
5 Derkenar: Penīrdür.
6 Derkenar: Yaʿnī mulaṭṭıfāt tīz hażm olur ve penīr-i ʿatīḳ giç hażm olur mulaṭṭıfāt anı tamām hażm olmadan tenfīẕ idüp südde ve żarar ider belki müteḥaccir olup ṭaş ḥādiṣ olur.
7 Derkenar: Ḫavuç.

(**دارجيني** حار يابس في الثالثة غاية في اللطافة جاذب مفتح مصلح لكل عفونة و صديدية و دهنه جلاء مذيب محلل عجيب للرعشة و هو ينفع من الكلف و النمش و البرش و ينقي الرأس و ما في الصدر و يفرح و يفتح سدد الكبد و يقوي المعدة و ينفع من اوجاع الكلى و الارحام و ينفع الغشاوة و الظلمة اكلا و اكتحالا) Ḥārdur yābisdür derece-i ṣāliṣede, tamāmdur leṭāfetde, cāẕibdür, müfettiḥdür, muṣliḥdür her ʿufūneti ve ṣarı ṣuları ki çıbanlarda olur ve yaġı cilālandurur ve eridicidür, muḥallildür, ʿacībdür ditremege[1] ve bu yaʿnī yaġı fāʾide ider yüzde olan çigide ve ḳara noḳṭaya ve dırmaġa ve pāk ider başı ve gögüsde olan ruṭūbātı[2] ve tefrīḥ ider[3] ve teftīḥ ider cigerde olan süddeleri ve ḳavī ider miʿdeyi ve fāʾide ider bögreklerde ve raḥmler aġızlarına **[111a]** ve fāʾide ider gözde olan perdeye ve ḳarañluġa yimek ile ve küḥl itmek ile.

(**ديك**[4] و **دجاج**[5] افضل الدجاج مالم يبض و افضل الديك مالم يصعق و شحم الفروج اسخن من شحم الدجاج و خصى[6] الديوك محمودة الغداء سريعة الهضم و مرقة الديك توافق الرعشة و وجع المفاصل و المعدة و الربو و القولنج و لحم الدجاج يزيد في العقل و يصفي الصوت و دماغه يمنع النزف الرعافي و اسفيدباجة الفراريج يسكن لهيب المعدة) Tavuḳ efḍali oldur ki yumurdlamamış ola ve ḫurūs efḍali oldur ki ötmemiş ola. Piliç yaġı ıssıdur tavuḳ yaġından ve ḫurūslaruñ ḫādım ḳılınanı maḥmūdu'l-ġıdādur serīʿü'l-hażmdur ve ḫurūs şorbası muvāfıḳ olur raʿşeye ve vecaʿ-ı mefāṣıla ve miʿdeye ve rebve ve ḳūlence ve tavuḳ eti ʿaḳlı arturur ve āvāzı ṣāfī eyler ve beynisi burundan ḳan gitmegi menʿ ider ve piliçler isfīdbācı[7] teskīn ider miʿdenüñ ḥiddet-i ḥarāretini.

(**دماغ**[8] بارد رطب مولد للبلغم **[111b]** و الاخلاط الغليظة و يُغَشي و يقيئ و يسقط الشهوة و ينبغي ان يؤكل بالابازير[9] الحارة و يلين الطبع) Bāriddür raṭbdur, tevlīd ider balġamı daḫi ġalīẓ ḫılṭları ve göñül döndürür ve şehveti ısḳāṭ ider ve lāyıḳdur yimek aş havıçları ile ki ıssı olalar ve telyīn ider ṭabʿı.

---

1 Derkenar: Yaʿnī raʿşeye ziyāde nāfiʿdür leṭāfeti içün aʿmāḳ-ı aʿṣāba nüfūẕ ider ve ḥarāreti içün taʿdīl ider ve fużūlı taḥlīl ider.

2 Derkenar: Leṭāfeti ve ḳuvvet-i ḥarāreti içün.

3 Derkenar: Tefrīḥi bi'l-ḫāṣṣiyyedür.

4 Derkenar: Ḫorūs.

5 Derkenar: Tavuḳ.

6 Derkenar: Ḫuṣā żamm-ı ḫā ve fetḥ-i ṣād ile cemʿ-i ḫuṣyedür. Ammā bunda cemʿ-i ḥaṣī maʿnāsına müstaʿmeldür ıblıḳ olan ḫurūs murāddur. Şol kimse ki cemʿ-i ḫuṣye murāddur didi ġalaṭ eyledi. Zīrā ḫuṣye serīʿü'l-hażm degüldür ve her ḥayvānuñ ḥaṣī olanı serīʿü'l-hażmdur.

7 Derkenar: İsfīdbāc et ṣuyı ile olan sāde şorbaya dirler ve meslūḳa daḫi dirler.

8 Derkenar: Beyni maʿnāsınadur ḳanḳı ḥayvānuñ olursa olsun.

9 Derkenar: Ebāzīr cemʿ-i ebzārdur. Ebzār yimege ḳoyılan aş havıcına dirler her neden olursa olsun.

(**دم الاخوين**[1] بارد يابس في الثانية يلصق الجراحات الطرية و يحبس البطن و يمنع النزف و يقوي المعدة و ينبت اللحم و ينفع السحج و شقاق المقعدة) Bāriddür yābisdür derece-i ṯāniyede, yapışdurur yaş cerāḥatları ve ḥabs ider ḳarnı ve menʿ ider ḳan gitmegi ve ḳavī ider miʿdeyi ve bitürür eti ve fāʾide ider saḥca ve maḳʿad çatlaḳlarına.

(**حرف الهاء**) Ḥarf-i dāl'da daḫi ḫayli edviye ẕikr olınmamışdur.

(**هندبا**[2] بارد في الاولى و يابسه يابس في الاولي و رطبه رطب في الاولى و البستاني ارطب و يميل في الصيف الى الحرارة و يفتح سدد الاحشاء و العروق و فيه قبض صالح يقوي المعدة و الكبد اما الحارة **[112a]** فشديدة الموافقة لها و اما الباردة فللخاصية فيه و يضمد بمائه مع السويق للخفقان الحار و يقوي القلب و ينفع مع الخيارشنبر لاورام الحلق و ينفع الرمد و لبنه يجلو بياض العين) Bāriddür derece-i ūlāda ve yābisi yābisdür ūlāda ve raṭbı raṭbdur ve bostānīsinüñ ruṭūbeti ziyādedür ve yazın mā'il olur ḥarārete ve feṭḥ ider süddeleri bağırsaḳlarda ve ṭamarlarda ve bunda eyü ḳabż vardur ve ḳavī ider miʿdeyi ve cigeri. Ammā ḥārr olana berk muvāfıḳdur ve ammā bārid olana bi'l-ḫāṣṣiyyedür bunuñ ṣuyı ḳavut ile yaḳı ḳılınur yürek oynamasına ki ḥārr ola ve ḳāvī ider ḳalbi ve fāʾide ider ḫıyārşenber ile boğaz şişlerine[3] ve fāʾide ider göz ağrısına ve südi cilā virür gözüñ ağına.[4]

(**هليلج**[5] بارد في الاولى يابس في الثانية اكله يطفئ الصفراء و ينفع الخفقان و الجذام و التوحش و الطحال و يقوي خمل[6] المعدة) Bāriddür derece-i ūlāda, yābisdür ṯāniyede, yimesi söyündürür ṣafrāyı ve fāʾide ider **[112b]** yürek oynamasına, daḫi cüẕāma, daḫi vaḥşete, daḫi ṭalaḳa ve ḳavī ḳılur miʿde ḫuşūnetini. (و الاسود يصفى اللون) Ḳarası ṣāfī ḳılur levni. (و الكابلي ينفع الحواس و الحفظ و العقل و من الاستسقاء و يسهل السوداء و البلغم) Kābilī fāʾide ider ḥavāssa ve ḥıfẓa ve ʿaḳla ve istisḳāya ve ishāl ider sevdāyı ve balġamı. (و الاصفر يسهل الصفراء و قليل بلغم) Ve ṣarısı ishāl ider ṣafrāyı ve azcuḳ balġamı. (و الاسود السوداء و قليل)

1 Derkenar: ʿAcemler ḫūn-ı siyāvşān ve ehl-i Rūm iki ḳardaş ḳanı dirler ḳızıl ʿuṣāredür ki ağaçdan aḳar ki ol ağaç Masḳoṭra cezīresinde olur Yemen vilāyetinde.

2 Derkenar: Hindibā dāl'uñ feṭḥi ile maḳṣūrdur ve kesre ile memdūddur ve żammı ile ġalaṭ-ı meşhūrdur ve bu daḫi iki nevʿdür. Berrīdür yabanda biter ve bostānīdür ki bāġçeler ve bostānlarda dikerler. Berrī olan yaṣṣı yapraḳludur bostānī olan daḫi iki ṣınıfdur. Biri mārūla beñzer biri uzun yapraḳludur.

3 Derkenar: Ḳaçan ġarġara ḳılınsa.

4 Derkenar: Ḳaçan yaḳı ḳılınsa.

5 Derkenar: Helīlec dört ṣınıfdur. Biri ṣarudur biri ḳara Hindīdür ṣaġīr biri kābilīdür ḳaraya mā'il kebīr biri żaʿīf ve incedür biri.

6 Derkenar: Ḫaml bir nesnenüñ yüzi buruş yarış olup pürüz olmaḳdur.

(بلغم و ينفع البواسير Ve ḳarası ishāl ider sevdāyı ve azcuḳ balġamı ve fā'ide ider bevāsīre.

(**هليون**[1] يميل الى الحرارة و فيه جلاء و تفتيح لسدد الاحشاء و خصوصا الكبد و الكلية و فيه تحليل و ينفع اليرقان و الخفقان و فيه تغثية و ينفع وجع الظهر و يدر البول و الحيض و يسهل الولادة و يزيد في المني) Mā'il olur ḥārārete ve bunda vardur cilā ve teftīḥ süded-i aḥşā ḫuṣūṣā cigerde ve bögrekde sedlere ve bunda taḥlīl vardur ve fā'ide ider ṣarılıġa vecaʿ-ı ẓahra ve idrār ider bevli **[113a]** ve ḥayżı ve āsān ider vilādeti ve ziyāde ider menīyi.

(**هزارجشان**[2] حار يابس في الثانية يدر البول و يذيب صلابة الطحال و يلطف الاخلاط الغليظة و ينفع الجرب و يقشر الجلد و ينفع من الصرع و لسع الهوام و يخرج فضول الرحم حقنة بطبيخه) Ḥārdur yābisdür derece-i ṣāniye[de], idrār ider bevli ve eridür talaḳ berkligin[3] ve talṭīf ider aḫlāṭ-ı ġalīẓeyi ve fā'ide ider gicige, uyuza ve ṣuvarur[4] deriyi ve fā'ide virür ṣarʿdan ve zehrlü ḥayvānlar ṣoḳmaġa[5] ve çıḳarur raḥmüñ fużūlın ḳaynamışı ile ḥuḳne itmek ile.

(**حرف الواو**) Ḥarf-i hā'da daḫi birḳaç edviyenüñ ẕikri terk olınmışdur.

(**وج**[6] حار يابس في الثانية ملطف للاخلاط الغليظة و يدر البول و يذيب صلابة الطحال و يجلو ما يحدث في الطبقة القرنية و ينفع اوجاع الجنب و الصدر و المغص و يجلس في طبيخه لاوجاع الرحم) Ḥārdur yābisdür derece-i ṣāniyede, mülaṭṭıfdur aḫlāṭ-ı ġalīẓeyi **[113b]** ve idrār ider bevli ve eridür ṭalaḳ berkligin ve cilā virür ḥādiṯ olana ṭabaḳa-i ḳarniyyede ṭabaḳāt-ı ʿinebiyyeden ve fā'ide ider yan aġrılarına ve gögüs aġrılarına ve ḳarın aġrısına ve oturulur anuñ ḳaynamışında raḥm aġrıları içün.

(**ورد**[7] بارد في الاولى يابس في الثانية و بزره اقوى ما فيه قبضا و يابسه اقبض و هو مفتح يسكن حركة الصفراء و يقوي الاعضاء الباطنة و ما ينفع من الغشي و يسكن الصداع الحار لكن شم الورد يعطش محرور الدماغ و يطيب رايحة البدن و ينفع السحج و المربي منه حار يقوى المعدة و الكبد و يعين على الهضم و افتراشه يضعف الباه و هو يسكن

1 Derkenar: ʿAcemler mārcūye dirler ve ehl-i Rūm lisānında helyūn dimekle meşhūrdur.
2 Derkenar: Lafẓ-ı Fārisīdür biñ ḳulaç maʿnāsınadur üzüm çubuġı gibi uzun çubuġı olur uzun olduġı içün bu ad virilmiş ve yimişi üzüm ṣalḳımı gibi olur Hind'den gelür.
3 Derkenar: Bu içmek iledür.
4 Derkenar: Talṭīfi ve cilāsı içün.
5 Derkenar: Buña fā'ide iden yimişidür.
6 Derkenar: Egir didükleridür ki bir ot kökidür ḥavżlarda ve ṣulu yirlerde biter ḳamış gibi boġanları ammā kendüsi egri bögridür.
7 Derkenar: Gül.

(وجع المعدة و عشرة دراهم من طرية يسهل عشرة مجالس) Bāriddür derece-i ūlāda, yābisdür ṣāniyede ve toḫmı yaʿnī çiçegi gitdükden ṣoñra dibinde ḥādiṣ olan dāne aḳvādur anda olan ḳabżdan ve ḳurısınuñ ḳabżı ziyādedür ve bu gül müfettiḥdür, teskīn ider **[114a]** ṣafrāyı ve ḳavī ḳılur aʿżā-yı bāṭıneyi ve anuñ ṣuyı fāʾide ider bayılmaġa ve teskīn ider ṣudāʿ-ı ḥārrı. Lākin gül ḳoḳmaḳ ṣusadur maḥruru'd-dimāġ olanı ve taṭyīb ider rāyiḥa-i bedeni ve fāʾide ider saḥca ve bunuñ mürebbāsı ḥārdur, ḳavī ider miʿdeyi ve cigeri ve muʿīn olur hażma ve döşenmek güli yaʿnī üzerine yatup uyımaḳ żaʿīf ider ḳuvvet-i cimāʿı. Bu sākin ḳılur miʿde aġrısın ve on dirhem tāzesinden ishāl ider on meclis.

(حرف الزاء) Ol ḥarfi zā olan edviye çoḳdur. Cümleden biri (زعفران حار في الثانية يابس في الاولى مفتح محلل قابض منضج يحسن اللون و يسر مع الشراب جدا حتى يرعن و يصدع و ينوم و يجلو البصر و يسهل الولادة و النفس و يقوي القلب و يدر و يسقط الشهوة) ḥārdur derece-i ṣāniyede, yābisdür ūlāda, müfettiḥdür, muḥallildür, ḳābıżdur, munżicdür, gökçek ider[1] levni ve sürūr virür şarāb ile ziyāde ḥattā aḥmaḳ eyler yaʿnī ḥiffet-i ʿaḳl virür ve baş **[114b]** aġrıdur ve uyḳu getürür ve cilā virür baṣara ve āsān ider vilādeti ve teneffüsi ve ḳavī ider ḳalbi ve idrār ider ve ısḳāṭ ider şehveti.[2]

(زعرور[3] اقبض من الغبيراء و يقمع الصفراء و يمنع من السيلان) Ziyādedür ḳabżı igdeden ve ḳoparur ṣafrāyı yaʿnī keser giderür ve menʿ ider aḳmaġı.

(زبد[4] حار رطب في الاولى منضج محلل مرخ يطلى به البدن فيغذي و يسمن و ينفع السعال و الصدر و يسهل النفث و ينفع جراحات العصب و يلين الطبيعة و الاكثار منه يسهل) Ḥārdur raṭbdur derece-i ūlāda, nuḍc virür, taḥlīl ider, irḫā ider ve ṭılālanur bunuñ ile beden ve ġıdā virür ve semridür ve fāʾide ider öksürüge ve gögse ve āsān ider ḳan tükürmegi ve fāʾide ider siñir cerāḥatlarına ve telyīn [ider] ṭabīʿatı ve bundan çoḳ yimek ishāl ider.

---

1 Derkenar: Yimek ile zīrā ḳanı ṭaşraya ḥareket itdürür.

2 Derkenar: Ṣuyla içmek ile yā yumurda ṣarısı ile yimek ile ve bu bi'l-ḫāṣṣiyyedür ve zaʿferānı ezüp baʿde ḥamīr idüp ve ceviz ḳadar boncuḳ eyleyüp ʿavrete ışlasa āsān ṭoġurur.

3 Derkenar: Aluç didükleridür üç ṣınıfdur. Biri ḳızıl küçücük ve çekirdegi birdür. Biri ḳızıl büyücek ʿunnāb gibi çekirdegi üçdür. Biri büyük ve çekirdegi üçdür. Buña tuffāḥ-ı berrī dirler küçücük elma ḳadar olduġıçün. Bunda beyān olınan anuñ aḥvālidür.

4 Derkenar: Türkçe tereyaġ didükleridür.

(**زنجبيل** حار يابس في الثانية و فيه رطوبة فضلية يهيج الباه و يهضم الطعام و يوافق برد الكبد و المعدة و يزيل بلتها الحادثة عن اكل الفاكهة **[115a]** و يزيد في الحفظ و يلين الطبيعة) Ḥārdur yābisdür derece-i ṣāniyede ve bunda ruṭūbet-i zāʾide vardur taḥrīk ider ḳuvet-i cimāʿı ve haẓm ider ṭaʿāmı ve muvāfiḳ olur ciger ve miʿde ṣovuḳluġına ve zāʾil ḳılur miʿde yaşlıġın ki yimiş yimekden ḥādiṣ olur ve ziyāde ider ḥıfẓı ve telyīn ider ṭabīʿatı.

(**زيت**[1] الانفاق اي المتخذ من زيتون فج بارد يابس في الاولى و المتخذ من المدرك حار باعتدال و الى رطوبة و العتيق اقوى حرارة و الزيت يقوي الشعر و يبطئ الشيب و الانفاق اوفق للاصحاء و يقوي و ماء الزيتون المالح ينفع من القلاع و يمنع تنفط حرق النار و يشد اللثة و ورق الزيتون ينفع من الجمرة و النملة و القروح الوسخة و الشراء و يمنع العرق و هو جيد للداخس) Zeytü'l-infāḳ yaʿnī ḫām zeytūndan alınan bāridder yābisdür derece-i ūlāda ve göyni zeytūndan alınan ḥārdur iʿtidāl ile ve mā'ildür ruṭūbete ve eski zeyt aḳvādur ḥarāret yöninden ve zeyt ḳavī ider **[115b]** ḳılı ve giç aġardur[2] ve zeyt-i infāḳ evfaḳdur ṣaḥīḥlere ve ḳavī ḳılur bedeni ve ṭuzlu zeytūn ṣuyı fā'ide ider aġız içinde olan ḳabarcuḳlara ve menʿ ider od yaḳmaḳdan ḳabarcuġa ve berk ider diş etin ve zeytūn yapraġı fā'ide ider cemreye ki od göynügi dirler ve küçücük ṣafrāvī sivilcilere[3] ve çürükli çıbanlara ve ḳurdeşenine ve menʿ ider teri ve bu eyüdür ḳurlaġana.

(**حرف الحاء**) Muṣannif ḥarf-i zā'da çoḳ edviye ẕikr itmedi.

(**حضض**[4] يابس في الثانية معتدل في الحرارة و البرودة و تحليله اقوى من قبضه و يقوي الشعر و يبرئ الكلف و ينفع الدَّاحس و يشد المفاصل و يمنع كل نزف و ينفع الرمد و يجلو القرنية و ينفع اليرقان الاسود و الطحال و ينفع الاورام الرخوة و النملة و القروح الخبيثة و قروح اللثة و الاسهال المعدي) Yābisdür derece-i ṣāniyede, muʿtedildür ḥarāretde ve bürūdetde ve bunuñ taḥlīli aḳvādur ḳabżdan ve ḳavī ider ḳılı ve giderür **[116a]** çigidi ve fā'ide ider ḳurlaġana ve berk ider mefāṣılı ve menʿ ider ḳan gitmegi ve fā'ide ider göz aġrısına ve cilā virür ṭabaḳa-i ḳarniyyeye ve fā'ide ider yereḳān-ı esvede[5] ve ṭalaḳa ve fā'ide ider geñşek

1 Derkenar: Zeytūn yaġınuñ ismi zeytdür.
2 Derkenar: Her gün istiʿmāl idicek.
3 Derkenar: Yaḳı idicek.
4 Derkenar: Żammeteyn ile yā ḥarf-i evvelüñ żammesi ile ve ḥarf-i ṣānīnüñ fetḥası ile tūtiyādur. Eyüsi oldur ki odla yana ve ṭaşrası ḳara ve içerüsi yāḳūt rengi gibi ola ve bu ṭılā istiʿmāl olınur ve küḥl istiʿmāl olınur.
5 Derkenar: Küḥl idicek.

şişlere ve ṣafrāvī ḳabarcuḳlara ve yaramaz çıbanlara ve diş eti çıbanlarına[1] ve ishāl-i miʿdīye.

(**حنا**[2] بارد يابس في الثانية و فيل حار و فيه تحليل و قبض و تجويف يفتح افواه العروق[3] نافع من الاورام الحارة و البلغمية و فاغيته[4] لاوجاء العصب و الفالج و التمدد و دهنه يحلل الاعياء و يلين العصب) Bāriddür yābisdür derece-i ṣāniyede ve dinildi ḥārdur ve bunda taḥlīl ve ḳabż ve tecfīf vardur açar ṭamarlar aġızların ve nāfiʿdür ısı şişlere ve balġamī şişlere ve çiçegi nāfiʿdür siñir aġrılarına ve fālice ve temeddüd-i aʿżāya ve yaġı taḥlīl ider aʿżāda olan yorġunluġı ve yumuşadur siñirleri.[5]

(**حنظل**[6] حار في الثالثة يابس في الثانية يجتنب حبه و قشره و المفردة على الشجرة قتالة محلل ملطف جاذب من بعد و ورقه **[116b]** العض يقطع نزف الدم و يحلل الاورام و ينضجها و هو نافع من اوجاع العصب و النقرس و المفاصل و عرق النساء و يدلك به الجذام و داء الفيل فينفع و يتمضمض به لوجع الاسنان و يسهل قلقها و الاسهال به نافع من نفس الانتصاب و يسهل البلغم الغليظ من العصب و المفاصل و السوداء و الشربة منه اثنا عشر قيراطا و ينفع الكلى و المثانة و اصلاحه بالكثير او دهن اللوز) Ḥārdur derece-i ṣāliṣede, yābisdür ṣāniyede, ictināb olınur çekirdeginden ve ḳabuġından[7] ve yalñuz aġacında bir dāne olan mühlikdür[8] ve ḥanẓal muḥallildür, muḳaṭṭıʿdur, cāẕibdür ıraḳdan ve tāze yapraġı[9] ḳaṭʿ ider ḳan gitmegi ve taḥlīl ider şişleri ve nuḍc virür ve bu yaʿnī[10] şaḥmı nāfiʿdür siñir aġrılarına ve niḳrise ve mefāṣıl aġrılarına ve ʿırḳ-ı nesāya ve bu sürülür[11] cüẕāma ve dā'ü'l-fīle,[12] öyleye müntefiʿ olur ve bunuñ ile mażmaża olınur diş aġrılarına ve āsān ider çıḳarmasını ve bunuñ [ile] ishāl nāfiʿdür şol maraża ki **[117a]** nefesü'l-in-

1 Derkenar: Ṭılā idicek.
2 Derkenar: Teşdīd ile ve medle Türkçe ḳına didükleridür ki yapraḳdan ḥāṣıl olur ve yapraġı zeytūn yapraġına beñzer.
3 Derkenar: Bu iki ḳavlüñ menşe'i budur ki ḥınnā mürekkeb olduġıçün cevher-i ḥārdan ve cevher-i bāridden yalñuz birine naẓar idüp kimi ḥārr ve kimi bārid didi.
4 Derkenar: Fāġiye ḥınnā çiçeginüñ adıdur ki gökçek rāyiḥası vardur salḳım gibi çıḳar ve ḥurde çiçekleri açılursa ḫūb rāyiḥası vardur.
5 Derkenar: Ḥınnā yaġı böyle olur ki çiçegin yāḫūd yapraġın şırlaġun yaġına ḳorlar ḳaynadurlar sürerler.
6 Derkenar: Ḳarġa dülek didükleridür.
7 Derkenar: Zīrā çekirdegi ve ḳabuġı bağırsaḳlara yapışur, tezcek çıḳmaz, helāk ider; öyleye müstaʿmel olan ṣaḥmıdur.
8 Derkenar: Zīrā cümle semmiyyet anda cemʿ olur.
9 Derkenar: Yaʿnī ṣaḥmı.
10 Derkenar: هو żamīrin ورقه ḳavline rāciʿ ḳılmaḳ ḥaṭādur.
11 Derkenar: Ḳaçan yaḳı ḳılınsa nişāsta.
12 Derkenar: Ayaḳ şişüp fil ayaġı gibi olan maraża dirler.

tiṣāb dirler[1] ve ishāl ider balġam-ı ġalīẓi siñirden daḫi mefāṣıldan ve ishāl ider sevdāyı ve şerbeti bunuñ on iki ḳīrāṭ yaʿnī nıṣfdur ve fāʾide ider bögreklere ve ḳavuġa ve bunuñ ıṣlāḥı keṯīrā iledür ve bādām yaġı iledür.

(**حمص**[2] حار يابس في الاولي و الاسود اقوى منفخ مقطع اغذا من الباقلاء و ينفع الظهر و اورام اللثة الحارة و الصلبة و اورام تحت الاذنين و يصفي الصوت و يغذو الرية اكثر من غيره و طبيخه نافع للاستسقاء و اليرقان و يفتت الحصاة من الكلي و المثانة و يخرج الجنين و يدر البول و يزيد في المني جدا) Ḥārdur bāriddür derece-i ūlāda ve ḳara olan aḳvādur, müneffiḫdür, muḳaṭṭıʿdur, ziyāde ġıdā virür bāḳılādan ve fāʾide ider arḳa aġrısına ve diş eti şişlerine ki ḥārr ola ve berk ola daḫi iki ḳulaḳ altı şişlerine ve ṣāfī ider āvāzı ve öykene ġıdā virmesi ekṯerdür ġayrıdan ve bişmişi nāfiʿdür maraż-ı istisḳāya ve yereḳāna ve pāreler ṭaşı ki bögreklerde **[117b]** ola ve raḥmde olan oġlanı çıḳarur ve idrār ider bevli ve ziyāde ider menīyi ḳaṭʿan.

(**حنطة** حارة معتدلة في الرطوبة و اليبس و المقيلة بطيئة الهضم نفاخة تولد الدود و الحنطة الكبيرة الحمراء اغذا) Ḥārdur, muʿtedildür ruṭūbetde ve yübsde ve ḳavrulmış giç hażm olur, neffāḫdur, ḳurd tevlīd ider bağırsaḳda. Büyük ḳızıl buġday ziyāde ġıdā virür.

(**حب الزلم**[3] حار في الثانية رطب مسمن يزيد في المني جدا) Ḥārdur derece-i ṯāniyede, raṭbdur, semridicidür, ziyāde ider menīyi ḳaṭʿan.

(**حب النيل**[4] حار يابس في الثانية ينفع من البهق و البرص و يكرب و يغثي و يسهل الاخلاط الغليظة و السوداء و البلغم بقوة و الديدان و حب القرع) Ḥārdur yābisdür derece-i ṯāniyede, fāʾide ider behaḳa ve beraṣa ve ġuṣṣalandurur ve göñül döndürür ve ishāl ider aḫlāṭ-ı ġalīẓeyi ve sevdāyı ve balġamı ḳuvvet ile ve ḳurdlar ve soġulcanı.

(**حب الصنوبر**[5] حار رطب و الصغار و هو قضم[6] قريش **[118a]** حار يابس في الثانية فيه انضاج و تحليل و تليين و لذع يذهب بنقعه في الماء كثير الغداء قويه عسير الهضم

1 Derkenar: Bu ol marażdur ki ḥaste teneffüs idemeye, tā ki başını ḳaldurup boynın uzatmayınca.

2 Derkenar: Kesr-i ḥā ve fetḥ-i mīm ile yā fetḥ-i ḥā ve kesr-i mīm ile noḫūddur bu daḫi birḳaç ṣınıfdur. Aḳ ve ḳızıl ve ḳara ve bir ṣınıfı berrīdür ve bir ṣınıfı bostānīdür.

3 Derkenar: Bir meşhūr otuñ yimişidür. Ekṯer Şehrizūr nevāḥīsinde biter.

4 Derkenar: Ṣarmaşıḳ toḫmı gibi bir toḫmdur.

5 Derkenar: Çam aġacı yimişi ki adı köknardur ve bu daḫi iki ṣınıfdur. Bir ṣınıfı uzunca ve bir ṣınıfı ḳışacuḳ olur.

6 Derkenar: Ḳażm diş ucı ile azcuḳ yimege dirler. Ḫażm aġzı doldurı doldurı yimege dirler. Bir Aʿrābī Mekke'ye gelüp dimiş: هذه بلاد مقضم و ليست بلاد مخضم.

جيد للسعال و لتنقيته رطوبات الرية و قيحها بشراب حلو اذا طبخ و يزيد في المني زيادة كثيرة و يمغص و ترياقه حب الرمان) Ḥārdur raṭbdur yaʿnī içi büyük olanı ve küçücükleri ki añа ḳażm-ı Ḳureyş dirler ḥārdur yābisdür derece-i s̱āniye-de ve bunda vardur nuḍc virmek ve taḥlīl ḳılmaḳ ve telyīn itmek ve dili yaḳmaḳ ol gider ṣuda ışlanmaḳ ile keṣ̱īrü'l-ġıdā' ḳaviyyü'l-ġıdādur hażmı müşkildür öksürüge eyüdür öyken ruṭūbātını ve iriñini pāk ider ṭatlu şarāb ile bişürülse ve ziyāde ider menīyi ziyāde keṣ̱īre ile ve bağırsaḳlara buru ve ağrı virür ve tiryāki enār içidür.[1]

(**حبة الخضراء**[2] حارة يابسة يبسها في الثانية تسخن و تلين و تنضج و تنقى و ترطب و فيها قبض و جلاء قوي و تفتح و تجذب من عمق البدن و تهيج الباه و صمغه ينضج الاورام و يدخل في المراهم و ينفع من شقاق الوجه و هو يجلو **[118b]** الجرب و دهنه ينفع الاعياء و الفالج و اللقوة و يلين البطن) Ḥārdur yābisdür, yübsi derece-i s̱āniyede ḳızdurur ve telyīn ider ve nuḍc virür ve pāk ider ve ruṭūbet virür ve bunda ḳabż vardur ve cilā-yı ḳavī vardur ve fetḥ ider ve ceẓb ider bedenüñ ṭara-fından ve taḥrīk ider ḳuvvet-i cimāʿı ve bunuñ ṣamġı nāfiʿdür şişlere ve ḳo-yılur merhemlere ve fā'ide ider yüz yaruḳlarına ve cilā ider uyuzı ve bunuñ yağı[3] menʿ ider yorġunluġı ve fālici ve ağız egilmegi ve telyīn ider ḳarnı.

(**حمام النواهض**[4] اخف و اغذى من الفراخ و اجود خلطا و يأكلها المحرور بالحصرم و الكزبرة و لب الخيار) Eḫafdur ve ziyāde ġıdā virür küçücük yavrılardan ve gökçekdür ḫılṭ yöninden ve ekl ider anı maḥrūru'l-mizāc olan ḳoruḳ ile ve yaş kişnīz ile ve ḫıyār çekirdegi ile.[5]

(**حبة السمنة**[6] حار رطب يزيد في الباه يسمن) Ḥārdur raṭbdur, ziyāde ider ḳuv-vet-i cimāʿı ve semridür.

(**حجر اللاژورد و حجر الارمني**[7] كلاهما يسهلان السوداء بقوة و الارمني اقوي و غير المغسول منهما يغشي) İkisi **[119a]** ishāl iderler sevdāyı ḳuvvet ile ve ḥacer-i Ermenī aḳvādur ve ikisinüñ daḫi bile yunmayanı göñül döndürür.

---

1 Derkenar: Enār için çineyüp ṣuyın ṣuvarsa.
2 Derkenar: Saḳızlıḳ ağacınuñ yimişi ki buña meneviş daḫi dirler.
3 Derkenar: Bunuñ yağı kendüyi ṣıḳmaḳ ile çıḳar bādām yağı gibi.
4 Derkenar: Gügercin yavrısı ki uçmalu ola.
5 Derkenar: Maḥrūru'l-mizāc olan bunlar ile yimek gerek, tā ki ḥarāreti münkesir ola bu edviye-i bārid ile.
6 Derkenar: Yimişidür şol ağacuñ ki ṣaḥrālarda biter bir ẕirāʿ boyı olur yapraġı aḳ gibi olur ve bu yimişi fülfül ḳadar olur yağlıca yumuşaḳraḳ ḳabı ḳara içi aḳ.
7 Derkenar: Ḥacerü'l-lājiverd Bedeḫşān vilāyetinden gelür ve ḥacer-i Ermenī Ermen vilāyetinden gelür.

(**حي العالم**[1] الصغير منه ينفع من نفث الدم و ينقي الصدر و الرية و يدخل في ادوية الفتق و اذا طبخ بشراب نفع من وجع الامعاء و الكبير منه اضعف في ذلك كله) Küçücügi bunuñ fā'ide ider ḳan gitmege ve pāk ider ṣadrı ve öykeni ve ḳoyılur fetḳ[2] devālarına ve ḳaçan bişürülse şarābla fā'ide ider bağırsaḳlarda olan vecaʿa. Büyügi aż'afdur bu meẕkūrların cemīʿsinde.

(**حلبة**[3] حارة في الثانية يابسة في الاولي تحلل الاورام القليلة الحرارة و تهيج الاورام الكثيرة الحرارة و مطبوخها بالعسل يخرج ما في الصدر من الاخلاط الغليظة و يهيج الباه و ينفع الطرفة و يجلوا الحزاز و النخالة و ينفع اوجاع الرحم و صلابتها و انضمامها) Ḥārdur derece-i ṣāniyede, yābisdür ūlāda, taḥlīl ider şol şişleri ki ḥarāreti az ola ve taḥrīk ider şol şişleri ki ḥarāret çoḳ ola ve ʿasel ile bişmişi çıḳarur gögüsde **[119b]** olan ġalīẓ ḥılṭları ve taḥrīk ider ḳuvvet-i cimāʿı ve fā'ide ider ṭarfeye[4] ve cilā ider ḳoñağı ve kir ve kepegi[5] ve fā'ide ider raḥm ağrılarına ve ṣalābetine ve yapışmışına.[6]

(**حجر اليهود**[7] معتدل ينفع عسر البول و يفتت حصاة الكلى) Muʿtedildür, fā'ide ider ʿusr-ı bevle ve pāreler bögrekler ṭaşını.

(**حجر اليشب**[8] يقوي المعدة و لو تعليقا عليها و ينفع جميع عللها و علل المري) Ḳavī ider miʿdeyi egerçi miʿde üzerine aṣmaḳ ile daḫi olursa ve fā'ide ider miʿdenüñ cemīʿ marażlarına ve merīnüñ[9] cemīʿ marażlarına.

(**حرف الطاء**) Muṣannif ḥarf-i ḥā'da çoḳ edviyenüñ ẕikrinde ihmāl eyledi.

(**طباشير** بارد في الثانية يابس في الثالثة يقوي القلب و ينفع الخفقان الحار و التوحش و الغم و الغشى الكائن من انصاب الصفراء و يسكن العطش و التهاب المعدة و الكرب و يمنع انصباب الصفراء الى المعدة و يقطع الخلفة و ينفع من الحميات الحادة) Bāriddür derece-i ṣāniyede, yābisdür ṣāliṣede, ḳavī ider ḳalbi, fā'ide ider yürek oynamasına ki ḥārr ola **[120a]** ve tevaḥḥuşa ve ġuṣṣaya ve bayılmağa ki ṣafrā

1 Derkenar: Ḳaya ḳoruġı didükleridür. Yapraġı dökülmez, ḥazān olmaz. Anuñçün böyle ad virdiler ve bu daḫi iki ṣınıfdur: Biri büyük, biri küçük.
2 Derkenar: Ḳasıḳ yarılmaḳ ve debe olmaḳ.
3 Derkenar: Boy toḫmı didükleridür.
4 Derkenar: Ṭarfe ḳızıl noḳṭadur ḳandan gözde ḥādiṯ olur.
5 Derkenar: Yunsa bunuñ ile ḳaçan baş.
6 Derkenar: Ḳaçan ḳaynadup üzerine oturulsa.
7 Derkenar: Bir ṭaşdur zeytūn renginde bellūṭ gibi uzunca olur ve üzerinde alaca yazıcuḳlar var ovadıcaḳ içi yalabır ve dirler ki olduġı vilāyetde sebt gün bulınmaz anuñçün ḥacerü'l-Yehūd diyü ad virdiler.
8 Derkenar: Yeşim didükleridür Çīn vilāyetinde bir nehrde bulınur bir niçe ṣınıfdur bunı götüren kimesneyi yıldırım urmaz ve ağızda dutsalar ṣusuzluġı giderür.
9 Derkenar: Yimek ve ṣu geçdügi boġaz ḳamışınuñ adıdur.

dökülmeden ola ve teskīn ider ṣusuzluġı ve iltihāb-ı miʿdeyi ve ziyāde ġamı ki anda nefes dutula[1] ve menʿ ider ṣafrāyı miʿdeye dökülmekden ve ḳaṭʿ ider ṣafrāvī ishāli ve fāʾide ider ḥādd ḥummālara.

(**طين ارمنى**[2] بارد في الاولى يابس في الثانية يحبس الدم لان تجفيفه في الغاية و يمنع البثور و الطواعين مشروبا و طلاء و يمنع سعي عفونة الاعضاء و ينفع القلاع و السل و القئ و يمنع النزلة) Bāriddür derece-i ūlāda, yābisdür ṣāniyede, ḥabs ider ḳanı. Zīrā tecfīfi ġāyetdedür ve fāʾide ider sivilcilere ve ṭāʿ[ū]nlara içmek ile ve sürmek ile ve menʿ ider ʿufūnet-i aʿżā ulaşmaġı ve fāʾide ider aġız ḳabarcuḳlarına daḫi sill marażına ve ḳusmaġa ve menʿ ider nezle-i ḥārra.[3]

(**طرفا**[4] ينفع طبيخه و الماء المجعول في آنية منه من الطحال و طبيخه ينفع وجع الاسنان مضمضة و السيلان المزمن من الرحم جلوسا فيه و العذبة **[120b]** تقع في ادوية الفم و نفث الدم و الاسهال المزمن و لحاؤه ينفع ذلك) Fāʾide ider maṭbūḫı daḫi ṣu andan işlenen çanaḳlarda ṭalaḳa ve maṭbūḫı fāʾide ider dişler aġrısına mażmaża itmek ile daḫi raḥmüñ müzmin aḳmasına anda oturmaḳ ile ve yimişi ḳılınur aġız devālarında[5] ve ḳan gitmege ve müzmin-i ishāle ve ḳabuġı fāʾide ider buña.

(**طرائيث**[6] يحبس البطن و الدم و كل سيلان و يقوى الاعضاء) Ḥabs ider ḳarnı ve ḳanı ve her seyelānı ve ḳavī ider aʿżāyı.[7]

(**حرف الياء**) Muṣannif ḥarf-i ṭāʾda baʿżı edviye ẕikr itmedi şöhretine bināʾen ṭarḫūn ve ṭīn-i maḫtūm gibi.

(**ياسمين**[8] حار يابس في الثانية ملطف الرطوبات ينفع للمشايخ و كثرة شمه تصفر اللون و دهنه نافع للامراض الباردة في العصب) Ḥārdur yābisdür derece-i ṣāniyede, mülaṭṭıfdur ruṭūbātı ve fāʾide ider pīrlere ve çoḳ ḳoḳması beñzi ṣarardur ve yaġı nāfiʿ emrāż-ı bārideye ki siñirlerde olur.

---

1 Derkenar: Ṭarlıġanmaḳ murāddur.
2 Derkenar: ʿAcemler gol-i Ermenī dirler böyle ad virildi. Zīrā ekṣer Ermenī vilāyetinde bulınur idi ġayrı yirlerde daḫi bulınur oldı.
3 Derkenar: Ḳaçan bunuñ ile ġarġara ḳılınsa.
4 Derkenar: ʿAcemler gez dirler feṭḥ-i kāf-ı ʿAcemī ve zā-yı ʿArabī ile Türkçe yalġun dirler dört ṣınıfdur. Biri Ādem boyı ḳadar olur yapraġı serv yapraġına beñzer. Biri budur ki andan elṭaf olur yapraġı az ve aḳ çiçegi olur. Biri budur ki çiçegi ve yimişi olmaz. Biri büyük aġaçdur ki aña eṣl dirler.
5 Derkenar: Zīrā ḳabuġınuñ fiʿli yimişinüñ fiʿli gibidür.
6 Derkenar: Cemʿ-i ṭurṣūṣ bir otdur müdevver mantara beñzer.
7 Derkenar: İçmek ile ve kiçi südi ile.
8 Derkenar: Üç ṣınıfdur: Aḳ ve ṣarı ve gök.

(حرف الكاف) Muṣannif **[121a]** ḥarf-i yā'da daḫi baʿżı edviyenüñ ẕikrini terk eyledi cümleden biri yebrūḥu'ṣ-ṣanemdür.[1]

(كافور[2] بارد يابس في الثالثة يقطع الرعاف و يمنع الاورام الحارة و الصداع الحار و ينفع القلاع جدا و يسهر حتي شمه و يقوى الحواس من المحرورين و يسرع الشيب و يقطع الباه و مايوجد منه في خلل خشبة اقوي اصنافه) Bāriddür yābisdür derece-i ṣāliṣede, ḳaṭʿ ider[3] ruʿāfı ve nefʿ ider şişlere ki ıssı ola daḫi ṣudāʿa ki ḥārr ola ve fā'ide ider aġızda olan sivilcilere[4] muḥkem ve uyanuḳluḳ getürür ḥattā ḳoḳması ve ḳavī ider ḥavāssı maḥrūrlardan ve tez getürür ḳocaluġı ve ḳaṭʿ ider ḳuvvet-i cimāʿı ve kāfūruñ aġacı aralarında bulınan aṣnāfınuñ aḳvāsıdur.

(كهربا[5] حار قليلا يابس في الثانية يحبس نفث الدم و نزفه و يقوي القلب و ينفع الخفقان و الخلفة و الزحير) Ḥārdur azcuḳ yābisdür derece-i ṣāniyede, ḥabs ider ḳan tükürmegi ve ḳan gitmegi ve ḳavī ider ḳalbi ve fā'ide ider **[121b]** ḫafaḳāna ve ishāle ve zaḥīre.

(كثيرا[6] بارد يابس يدخل في الاكحال و اصلاح الادوية المسهلة) Bāriddür yābisdür dāḫil olur küḥllere ve edviye-i müshile ıṣlāḥına.

(كمون[7] حار في الثانية يابس في الثالثة يطرد الرياح و يحلل و فيه تقطيع و تجفيف و قبض و ينفع من عسر البول و نفس الانتصاب و يلصق الجراحات و يفتت الحصاة و يفش الرياح و النفخ) Ḥārdur derece-i ṣāniyede, yābisdür ṣāliṣede, yilleri redd ider ve taḥlīl ider. Bunda taḳṭīʿ ve tecfīf ve ḳabż vardur ve fā'ide ider ʿusr-ı bevle ve nefes-i intiṣāba[8] ve yapışdurur cerāḥatları[9] ve pāreler ṭaşları ve ṭaġıdur yilleri ve nefḫi.

---

1 Derkenar: Ādem ṣūretinde olur başı aşaġa biter köki saç yirinedür.

2 Derkenar: Hindistān'dan gelür aġacdan müstereşşiḥ olur evvelki çıḳar ergün olur gök ṭoñıcaḳ bir nice dürlü olur. Eyüsi ḳayṣūrīdür ki Serendīb ḳurbında olur yire mensūbdur. İçinde ḳızıllıḳ mültemiʿ olur. Birisi ribāḥīdür ki evvel bunı bilen Ribāḥ adlu bir pādişāh idi. Bir dürlü daḫi ḳararaḳ olur. Bir dürlüsi aġaç ile ḳarışıḳ olur.

3 Derkenar: Sirke ile yā mersīn ṣuyı ile.

4 Derkenar: Sirke ve gül ṣuyı ile mażmaża idicek.

5 Derkenar: Lafẓ-ı Fārisīdür ṣaman ḳapıcı dimekdür bir aġacuñ yāḫūd maġrib deñizinde yā Ṭaberistān deñizinde ṣu üzerinde bulınur. Maʿdeni maʿlūm degüldür. Yüklü ḫātūn getürürse cenīne żarar gelmez ve yereḳānı olan getürürse fā'ide ider.

6 Derkenar: Şecere-i ḳatād ṣamġıdur ki Türkçe ketire dirler.

7 Derkenar: ʿAcemler zīre ve ehl-i Rūm kimnon dirler. Eyüsi Kirmān vilāyetinden gelendür.

8 Derkenar: Nefes-i intiṣāb yuḳaruda beyān olınmışdur aşaġa emrāż ẕikr olınduġı yirde tafṣīl olınsa gerekdür.

9 Derkenar: Ḳaçan üzerine eklense.

(**كرويا**[1] حار يابس[2] في الثانية يطرد الرياح و يجفف و ليس في لطف الكمون و ينفع الخفقان و يقتل الديدان) Ḥārdur yābisdür derece-i ṯāniyede, yilleri redd ider ve tecfīf ider ve anda kemmūn laṭīfi yoḳdurur ve fā'ide ider ḫafaḳāna ve ḳatl ider ḳurtları.

(**كماة**[3] غليظة جدا تغذو غذاء غليظا سوداويا **[122a]** لا يدانيها فيه شئ و يخاف منها السكتة و الفالج و القولنج و ماؤها يجلو العين و ترياقها الشراب الصرف و التوابل الحارة) Ġalīẓdür ḳaṭʿan ġıżā virür ġıżā-yı ġalīẓ-i sevdāvī bunda buña bir nesne ḳarīb olmaz ve ḳorḳılur[4] bundan sekte ve fālic ve ḳūlenc[5] ve ṣuyı cilā virür göze ve bunuñ tiryāki şarāb-ı ṣāfīdür daḫi ıssı tevābildür.[6]

(**كبر**[7] حار يابس في الثانية محلل مقطع ملطف جلاء و غداء ثمرته قليل و رطبه اغداء من يابسه ينفع الفالج و الخدر و هو انفع شئ للطحال و الربو و يستفرغ خلطا غليظا خاما و يقتل الديدان و حب القرع و الحيات و يتمضمض بطبيخه بالخل و الشراب فينفع السن الوجعة) Ḥārdur yābisdür derece-i ṯāniyede, muḥallildür, muḳaṭṭıʿdur, mülaṭṭıfdur, cilā ider ve yimişinüñ ġıdāsı azdur ve yaşı ziyāde ġıdā virür ḳurısından. Fā'ide ider fālice ve uyuşmaġa ve bu enfaʿ eşyādur ṭalaḳa, daḫi rebve ve istifrāġ ider ḫılṭ-ı ġalīẓi ḫāmı ve ḳatl ider ḳurtlar ve ḥabbü'l-ḳarʿı **[122b]** ve yılanları[8] ve mażmaża ḳılınur bunuñ ḳaynamışı ile ve sirke ve şarābla.[9] Öyleye fā'ide ider aġırur dişe.

(**كرفس**[10] حار في الاولى يابس في الثانية يحلل النفخ و يفتح و يعرق و يسكن الوجع و يطيب النكهة جدا ردي للصرع و يهيجه من المصروعين و ينفع السعال و الكبد و الطحال و الكلي و المثانة و ينفع الاستسقاء و عسر البول و يفتت الحصاة و يضر الحبالى لادراره و يهيج الباه) Ḥārdur derece-i ūlāda, yābisdür ṯāniyede, taḥlīl ider nefḫi ve

1 Derkenar: Kemmūna beñzer bir otdur ṭabībler ḳatında maʿrūf ʿAcemler şāh-ı zīre dirler.

2 Derkenar: Bunda taḳṭīʿ olduġıçün.

3 Derkenar: ʿAcemler semārūġ ve ehl-i Rūm mantar didiler. Ḥadīṯ-i şerīfde vāḳiʿ olmışdur: الكمأة من المن و ماؤها شفاء العين ["Yer mantarı, kudret helvası (gibi Allah'ın külfetsiz nimetleri) nevinden biri rızıktır. Suyu da göz ağrısına şifadır." *Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi*, Tıbb 20, C. 12, haz. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 5741]. Mantar menn olmaġuñ maʿnāsı budur ki ekmeden zaḥmetsüz biter.

4 Derkenar: Çoḳ yiyicek.

5 Derkenar: Zīrā bunlar ġalīẓ ḫılṭlardan ḥādiṯ olur.

6 Derkenar: Tevābil cemʿ-i tābeldür. Tābel ṭaʿāma ḳoyılan nesnelere dirler ve ḥārr olanlara fülfül ve dārçīnī ve bunlaruñ emṯāli.

7 Derkenar: Kebere didükleridür.

8 Derkenar: Anuñçün buña tiryāḳu's-sümūm dirler.

9 Derkenar: Bir kerre sirke ile bir kerre şarāb ile mażmaża itmek gerek.

10 Derkenar: ʿAcemler kerseb dirler ʿavām-ı nās kereviz dirler maʿdanūs bunuñ envāʿındandur.

fetḥ ider ve terledür ve teskīn ider vecaʿı ve taṭyīb ider aġız ḳoḳusın, ḳaṭʿan yaramazdur ṣarʿa ve taḫrīk ider anı maṣrūʿlardan ve fāʾide ider öksürüge ve cigere ve ṭalaḳa ve bögreklere ve ḳavuġa ve fāʾide ider istisḳāya ve ʿusr-ı bevle ve pāreler ṭaşı ve żarar ider yüklü ʿavratlara idrār itdügiçün ṭamsı ve taḫrīk ider ḳuvvet-i cimāʿı.

(**كليه**[1] معتدلة الى يبس خلطها ردي عسر الهضم و احمدها كلية **[123a]** الجدى) Muʿtedildür, māʾildür yübse, ḫılṭı yaramazdur, hażmı giçdür ve eyüsi oğlaḳ bögregidür.

(**كرش**[2] قليل الغداء ردي الكيموس) Ḳalīlü'l-ġıdādur keymūsı yaramazdur.

(**كبد**[3] اجودها كبد الدجاج و البطن المسمن و كبد الوزغة تسكن وجع الاسنان المتأكلة و كبد التيس اذا اكلها صاحب الصرع صرع و كبد الكلب الكلب يشفي لمغضوضة) Eyüsi tavuḳ ve semüz ördek cigeridür ve kertekele cigeri yinmiş dişüñ aġrısın sākin ider ve erkek kiçi yaʿnī erkeç cigerini ḳaçan yise ṣāḥib-i ṣarʿ ṣarʿ olur ve ḳuṭuz kelb cigeri şifā virür ḳuṭuz ṭalayan kimesneye.

(**كزبرة**[4] باردة في الاولى يابسة في الثانية ذات قبض و تخدير و تسكن الوجع و تنفع الاورام الحارة و تحلل الخنازير ضمادا بالسويق و تقوى المعدة الحارة و تنفع الخفقان الحار و لحموضة الطعام و يجب ان يكثر في طعام المصروعين و اصحاب الدوار و السدر و اليابسة تكسر قوة الباه و تجفف المني و الاكثار **[123b]** من الكزبرة يولد ظلمة البصر) Bāriddür derece-i ūlāda, yābisdür ṣāniyede, ḳabż ṣāḥibi ve uyışdurmaḳ ṣāḥibidür ve teskīn ider vecaʿı ve fāʾide ider ıssı şişlere ve taḥlīl ider ḫanāzīri yaḳı itmek ile ḳavut[5] ile ve ḳavī ider ıssı miʿdeyi ve fāʾide ider ıssı ḫafaḳāna ve ṭaʿāmuñ[6] ekşiligine vācibdür çoḳ ḳılmaḳ maṣrūʿlar ṭaʿāmında ve baş dönmek ve göz ḳarar ṣāḥiblerine ve ḳurısı kesr ider ḳuvvet-i cimāʿı ve ḳurıdur menīyi ve bundan çoḳ yimek tevlīd ider göz ḳararmaġı.

(**كمثرى**[7] بارد في الاولى يابس في الثانية قابض يحبس المواد و يسكن الصفراء و العطش و يقوي المعدة) Bāriddür derece-i ūlāda, yābisdür ṣāniyede, ḳābıżdur

1 Derkenar: ʿAcemler gorde dirler Türkçe bögrek dirler.
2 Derkenar: ʿAcemler şikenbe dirler Türkçe ḳursaḳdur. Ḳursaḳ ḥayvānātda miʿde yirinedür insānda.
3 Derkenar: Ciger.
4 Derkenar: ʿAcemler kişnīz ve ehl-i Rūm kişniç dirler.
5 Derkenar: Ḳavut her ḳavrulmış nesneye dirler gerek buġday olsun gerek arpa olsun bunda murād arpadur.
6 Derkenar: Miʿdeye taḳviyet itdügiçün ekşi ekşi gegirmegi menʿ ider.
7 Derkenar: ʿAcemler emrūd dirler Türkçe armuddur.

ve ḥabs ider mevāddı ve teskīn ider ṣafrāyı ve ṣusuzluġı ve ḳavī ider miʿdeyi.

(كراع[1] يولد غداء لزجا لطيفا محمودا قليل الفضول ينفع السعال صالح للهضم) Tevlīd ider ġıdā-yı lezic[i] laṭīf-i maḥmūd ḳalīlü'l-fużūl fā'ide ider öksürüge **[124a]** ṣāliḥdür hażma.

(حرف اللام) Muṣannif ḥarf-i kāf'da daḫi çoḳ edviye ẕikrinde ihmāl eyledi.

(لسان الثور[2] معتدل الى حرارة يسيرة رطب في الاولى و قيل بارد رطب في آخر الثانية ينفع قلاع الصبيان و لهيب الفم و خاصة محرقا يقوي القلب و ينفع الخفقان و التوحش و العلل السوداوية و السعال و خصوصا بالسكر) Muʿtedildür, mā'ildür azcuḳ ḥarārete, raṭbdur derece-i ūlāda ve dinildi bāriddür raṭbdur āḫir derece-i ṯāniyede fā'ide ider oġlancuḳlar aġzında olan sivilcilere[3] ve aġız ḳızmasına ḫuṣūṣā muḥriḳ ola[4] ve ḳavī ider ḳalbi ve fā'ide ider ḫafaḳāna daḫi tevaḥḥuşa ve sevdāvī marażlara ve öksürüge ve ḫuṣūṣā şekerle.

(لسان الحمل بارد يابس قابض يقطع سيلان الدم و ينفع حرق النار و الشري و الجمرة جيد للقروح الخبيثة و النار الفارسية يضمد به لداء الفيل فيمنع تزيده و ينفع الرمد و النفث الدموي و بزره و ورقه لسدد الكبد) Bāriddür, yābisdür, **[124b]** ḳābıżdur, ḳaṭʿ ider ḳan aḳmaġı ve fā'ide ider ḥarḳ-ı nāra[5] ve şerāya ve cemreye, eyüdür yaramaz çıbanlara ve nār-ı fārisiyyeye. Yaḳı ḳılınur bunuñ ile dā'ü'l-file menʿ ider artmasın[6] ve fā'ide remede ve nefṯ-i demevīye ve toḫmı ve varaḳı nāfiʿdür ciger süddelerine.

(لوبيا[7] يابس فيه رطوبة فضلية و خلطه رطب بلغمي و هو نفاخ يري احلاما ردية جيد للصدر و الرية مدر للطمث و اصلاحه بالفلفل و الملح و الخل و الخردل) Yābisdür ve anda ruṭūbet-i fażliyye vardur ve ḥılṭı raṭb-ı balġamīdür ve ol neffāḫdur yaramaz düşler gösterür.[8] Eyüdür gögse ve öykene, idrār ider ṭamṯı ve bunuñ ıṣlāḥı fülfül iledür ve ṭuz ile ve sirke ile ve ḫardal ile.

---

1 Derkenar: Paça.
2 Derkenar: ʿAcemler ve ehl-i Rūm gāv-zebān dirler yaṣṣı yapraḳdur ele iri doḳunur güyegü otı daḫi dirler.
3 Derkenar: Ḥaḳḳ evvelkidür.
4 Derkenar: Zīrā tecfīfi eşedd ve tebrīdi aḳvā olur.
5 Derkenar: Ḳaçan bunuñ ile ṭılā ḳılınsa bunlara.
6 Derkenar: Belki ekiser.
7 Derkenar: Bögrülce.
8 Derkenar: Nitekim bāḳılā böyledür.

(**لوز**[1] الحلو معتدل و مائل الى رطوبة و المر مدر للطمث حار في الثانية و غداؤه قليل و فيه تفتيح و جلاء و تنقية و الحلو في ذلك كله اضعف و المر يقتل الثعالب و ينفع الكلف و النمش بالشراب جيد للشري و اذا استعمل قبل الشراب خمسين لوزة **[125a]** مرة يمنع السكر و الحلو يسمن و ينفع من السعال و سدد الكبد و الطحال و خصوصا المر و هو عسير الهضم جيد الخلط و المر منه ينقى الكلي و المثانة و يفتت الحصاة) Ṭatlusı muʿtedildür, māʾildür ruṭūbete ve acı bādām idrār ider ṭamsı ḥārdur derece-i ṣāniyede ve ġıdāsı azdur ve bunda teftīḥ vardur ve cilā ve tenḳiye vardur. Ṭatlusı bu meẕkūruñ cemīʿsinde aż̇ʿafdur ve acısı ḳatl ider dilküleri[2] ve fāʾide ider yüzde olan çigide ve benek benek noḳṭaya şarābla yaḳı ḳılınsa eyüdür şerāya ve ḳaçan istiʿmāl olınsa şarābdan evvel elli dāne acı bādām menʿ ider mestligi ve ṭatlusı semridür ve fāʾide ider öksürüge ve ciger süddelerine ve ṭalaḳa ve ḫuṣūṣā acısı ve bunuñ hażmı müşkildür ceyyidü'l-ḫılṭ[dur] ve acısı pāk ḳılur bögrekleri ve ḳavuġı ve pāreler ṭaşı.

(**لبن**[3] افضله لبن النساء مشروبا من الصرع و كلما بعد عهده بالحلب فهو ارداء لبعد عهده و كل حيوان يطول مدة حمله على مدة حمل الانسان فلبنه **[125b]** ردي و المناسب فاضل كالبقري و مائية اللبن حارة ملطفة غسالة لا لذع فيها تسهل الصفراء المحترقة و مع الافتيمون تسهل السوداء المحترقة و اللبن الحامض بارد يابس و الحليب بارد رطب و قيل حار رطب و اللبن يعدل الكيموسات و يقوي البدن و ينقى القروح الباطنة بالغسل و يزيد في الدماغ و المني و كله يهيج الباه حتى الحامض و هو قريب الى الهضم ينفع الامزجة الحارة اليابسة ان لم يكن في معدتهم الصفراء و يضر المبلغمين لان حرارتهم تقصر عن هضمه الى الدموية و ينفع المشايخ لترطيبه فليعاونوا على هضمه بالعسل و كثيرا ما يبتدئ اللبن بالاطلاق و اخراج ما في الامعاء من الفضول ثم يتفرق في البدن فيقبض و يحبس الطبع و هو نفاخ الا ان يغلى و اللباء بطئ الانهضام ردي الخلط و العسل يصلحه و كل اللبن ردي للاحشاء يسدد خاصة الكبد الا لبن اللقاح و اللبن علاج للنسيان اليابس و الوسواس و يضر الاسنان و يحفرها و اللثة و العصب و اصحاب **[126a]** الصداع و الدوار و الطنين و يورث ظلمة البصر و الغشاوة و ينفع السعال و نفث الدم و السل و لبن اللقاح نافع من الاستسقاء و صلابة الطحال و الاكثار من اللبن يولد القمل و بالسكر يحسن اللون و يسمن البدن و اللبن مركب من مائية و جبنية و سمنية تكثر في البقري و لبن اللقاح و المعز رقيقان لكثرة المائية) Efḍali[4] ḫātūn südidür içmek ile şarʿa ve ne deñlü ṣaġmaḳ zamā-

1 Derkenar: Bādām.
2 Derkenar: Ḳaçan yidürülse.
3 Derkenar: Süd.
4 Derkenar: Yaʿnī ḥayvānāt südinden efḍaldür.

nı ziyāde olsa yaramazdur[1] buʿd-ı ʿahd olduġıçün ve her ḥayvān ki müddet-i ḥamli ṭavīl ola ḥaml-i insān müddeti üzere anuñ südi yaramazdur[2] ve münāsib olan müddet-i ḥamlde insāna fāżıldur leben-i baḳarī gibi ve lebenüñ mā'iyyeti ḥārdur, talṭīf idicidür, pāk ḳılıcıdur ve leẕʿ yoḳdur anda. İshāl ider ṣafrā-yı muḥteriḳayı ve eftīmūn ile ishāl ider sevdā-yı muḥteriḳayı ve leben-i ḥāmıż[3] bāriddür yābisdür ve tāze süd bāriddür raṭbdur[4] ve dinildi ḥārdur raṭbdur ve süd taʿdīl ider keymūsleri ve ḳavī ider bedeni ve pāk ider ḳurūḥ-ı bāṭıneyi **[126b]** yumaḳ ile ve ziyāde ider beyni ve menīyi ve küllīsi taḥrīk ider ḳuvvet-i cimāʿı. Ḥattā leben-i ḥāmıż ve leben ḳarībdür hażma, fā'ide ider emzice-i ḥarrā yābiseye eger miʿdelerinde ṣafrā olmazsa ve żarar ider balġamlulara. Zīrā ḥarāretleri ḳāṣırdur hażmdan[5] demeviyyete ve fā'ide ider pīrlere tarṭīb itdügiçün muʿāvenet olınsun anuñ hażmına bal ile ve çoḳ olur ki başlar süd ishāle ve baġırsaḳlarda olan fużūlı iḫrāca. Andan ṣoñra süd ṭaġılur bedene, pes ḳabż ider ve ḥabs ider ṭabʿı ve bu süd neffāḫdur meger ki ḳaynadula ve aġaz[6] baṭī'ü'l-inhiżām rediyyü'l-ḫılṭdur, bal anı ıṣlāḥ ider ve her süd yaramazdur aḥşāya, südde ider ḫuṣūṣā cigere illā deve südi degül ve süd nisyān-ı yābise ʿilācdur daḫi vesvāsa ve żarar ider dişlere ve delik ider dişi ve diş etine ve siñire ve baş aġrısı olanlara ve başı dönenlere ve ḳulaġı gümleyenlere ve mūriṣdür ẓulmet-i baṣarı **[127a]** ve perdeyi ve fā'ide ider öksürüge ve nefṣ-i deme ve sille ve deve südi nāfiʿdür istisḳāya ve ṭalaḳ berkligine ve çoḳ içmek südi tevlīd ider kehleyi ve şeker ile gökçek ider levni ve semridür bedeni ve süd mürekkebdür mā'iyyetden[7] ve cübniyyetden ve semniyyetden ve bu semniyyet çoḳ olur leben-i baḳarīde ve deve südi ve kiçi südi raḳīḳlerdür keṣret-i mā'iyye içün.

(**لحم** افضله لحم الفتى من الضأن و الصغار من العجول و الجدي اقل فضولا و الاسود في كل حيوان اجود و الذ و كذلك الذكر و الاسمن و العجيف و الهرم و ديان و الاحمر المنزوع من الحيوان السمين اجود و اخف و المجزع يطفو في المعدة و لحم البقر ايبس من لحم المعز و هو ايبس من الضأن و اعسر هضما و لحم الجزور غليظ الغداء

1 Derkenar: Zīrā süd ṣaġılduḳdan ṣoñra durduḳça fesāda meyl ider.
2 Derkenar: Fīl südi gibi zīrā fīlüñ müddet-i ḥamli dört yıldur.
3 Derkenar: Yoġurd.
4 Derkenar: Yaġı alınmış olan ebred ve ebyesdür.
5 Derkenar: Öyleye balġama müstaḥīl olur deme munḳalib olmaz.
6 Derkenar: Doġurduḳdan ṣoñra iki üç gün çıḳan süde aġuz dirler.
7 Derkenar: Yaʿnī südde hem ṣu ve hem penīrlik hem yaġlıḳ vardur.

عسير الهضم شديد الاسخان و لحم الارنب حار يابس و الالية حارة رطبة و اللحم غداء مقو للبدن قريب الاستحالة الى الدم و غداء مشويه ايبس و مسلوقه ارطب و السمين و الشحم باردان و السمين يلين البطن **[127b]** و غداؤه قليل سريع الاستحالة الى الدخانية و المرارة سريع الهضم و لحم البقر يتهرء بسرعة اذا طبخ مع قشور البطيخ و انما ينبغي ان يأكله المحرور في الربيع و اوايل الصيف و لحم البط كثير الغذاء و ليس في جودة لحم الدجاج و لحم البقر يولد الجرب و القوباء و الجذام و داء الفيل و الطحال و كذلك اللحوم الغليظة و لحم الايل مع غلظه سريع الانحدار و لحم الخنزير سريع الهضم كثير الغداء لزجه) Efḍali genç ḳoyun etidür ve küçücük buzaġılar eti ve oġlaḳ eti eḳaldür fużūl cihetinden ve ḳara olan her ḥayvānda yegrekdür ve leẕẕeti ziyādedür ve her ḥayvānuñ erkegi ve semüzi daḫi böyledür ve arıḳ ve yaşlu yaramazdur. Ḳızıl et ki semüz ḳoyundan kesilmiş ola yegrekdür daḫi ḫafīfrekdür ve şerḥa ki et bile kesilmiş ola yuḳaru gelür miʿdede ve ṣıġır eti yübūsetde ziyādedür kiçi etinden ve kiçi eti yübūsetde ziyādedür ḳoyun etinden ve müşkilrekdür haẓm cihetinden ve deve eti ġalīẓü'l-ġıdā'dur ʿasīrü'l-haẓm**[128a]**dur ziyāde ḳızdurur ve ṭavşan eti ḥārdur yābisdür ḳuyruḳ yaġı ḥārdur raṭbdur. Ve et bir ġıdādur ki taḳviyet ider bedene[1] ḳarībü'l-istiḥāledür ḳana ve biryānınuñ yübūseti ziyādedür[2] yaḫnīsinüñ ruṭūbeti ziyādedür.[3] Ve iç yaġı ve şerḥa bāridlerdür ve iç yaġı ḳarnı telyīn ider ve ġıdāsı ḳalīldür serīʿü'l-istiḥāle ebḫireye ve mirāreye serīʿü'l-haẓmdur ve ṣıġır eti eriyi bişer tīzcek ḳaçan ḳavun çekirdekleri ile bişse ve bunı lāyıkdur ki yiye maḥrūr olan bahārda ve yaz evvellerinde ve ördek eti keṯīrü'l-ġıdādur tavuḳ eti eylüginde degüldür ve ṣıġır eti tevlīd ider uyuz ve temregi ve cüẕām ve dā'ü'l-fīl ve ṭalaḳ ve ġalīẓ etler daḫi böyledür ve yaban ṣıġırı eti ġılẓeti ile serīʿü'l-inḥidārdur[4] ḫınzīr eti serīʿü'l-haẓmdur ve keṯīrü'l-ġıdādur lezicdür.

(**لادن** حار في الثانية يابس في الاولى لطيف محلل منضج ينفع علل الارحام و يمنع تساقط الشعر و يدمل القروح العسرة الاندمال) Ḥārdur derece-i ṯāniyede, yābisdür ūlāda, laṭīfdür, muḥallil**[128b]**dür, munżicdür, fā'ide ider ʿilel-i erḥāma[5] ve menʿ ider ḳıl dökülmegi ve bitürür şol çıbanları ki bitmesi müşkildür.[6]

1 Derkenar: Anuñçün et yiyen ḥayvānlarda ḳahr ve ḥamle ziyāde olur.
2 Derkenar: Baʿżı ruṭūbātı taḥlīl olduġıçün.
3 Derkenar: Zīrā şol şu ki anuñ içinde bişer, andan çoḳ ruṭūbet olur.
4 Derkenar: Ḥarāretinüñ keṯreti ve ḳuvveti içün ecveddür.
5 Derkenar: Ṣāf itmek ile.
6 Derkenar: Ḫuṣūṣā mersīn yaġı ile.

(**حرف الميم**) Ḥarf-i lām'da baʿżı edviye-i meşhūrenüñ ẕikri terk olınmışdur.

(**مصطكى**[1] حار يابس في الثانية اقل فيهما من الكندر محلل قابض و فيه تليين و هو لطيف جدا يذيب البلغم الرقيق و مضغه يجلب البلغم من الرأس و ينقيه و ينفع من السعال و نفث الدم و يقوي المعدة و يطيبها و الكندر يفتق الشهوة و يحرك الجشاء و يذيب البلغم) Ḥārdur yābisdür derece-i ṯāniyede, eḳaldür bu ikisinde günlükden. Muḥallildür, ḳābiżdur ve bunda telyīn vardur ve ol laṭīfdür ziyāde ve eridür balġamı raḳīḳi ve bunı çiynemek celb ider balġamı başdan ve pāk ider başı ve fā'ide ider öksürüge ve ḳan tükürmege ve ḳavī ider miʿdeyi ve gökçek ider ve günlük ṭaġıdur şehveti ve taḥrīk ider gegirmegi ve eridür balġamı.

(**مغاث**[2] حار في الثالثة رطب في الثانية مقو للاعضاء مسمن ملين لصلابة الحلق و الرية محرك للباه) Ḥārdur **[129a]** derece-i ṯāliṯede, raṭbdur ṯāniyede, muḳavvīdür aʿżāyı, müsemmindür, müleyyindür boġaz ve öyken berkliklerin ve muḥarrikdür ḳuvvet-i cimāʿı.

(**ملح**[3] حار في الثالثة جلاء محلل مجفف يكسر الرياح و يذيب الاخلاط الجامدة و المحرق منه ينقى الاسنان من الحفر و استعمال الملح بالعدل يحسن اللون و هو يسهل اخراج الفضول و انحدار الطعام و يعين الادوية المسهلة على قلع السوداء و الانداراني يسهل البلغم الخام بقوة و السوداء و المر يسهل السوداء بقوة و الاسود يسهل البلغم و السوداء) Ḥārdur derece-i ṯāliṯede, cilā virür, muḥallildür, müceffifdür yilleri ṣır ve aḫlāṭ-ı cāmideyi eridür ve yanmışı pāk ider dişleri çirkden ve milḥ istiʿmāli iʿtidāl ile levni gökçek eyler[4] ve bu āsān eyler iḫrāc-ı fużūlı daḫi ṭaʿām inmesini ve muʿīn olur edviye-i müshileye ḳalʿ-ı sevdā üzere ve milḥ-i enderānī ishāl ider balġam-ı ḫāmı ḳuvvet ile ve ḳara ṭuz ishāl ider balġamı ve sevdāyı.

(**ملوخيا**[5] بارد في الاولى رطب في الثانية يفتح سدد الكبد **[129b]**) Bāriddür derece-i ūlāda, raṭbdur ṯāniyede, fetḥ ider ciger süddelerin.[6]

---

1 Derkenar: Ṣaḳız.

2 Derkenar: Enār aġacı köki gibi bir kökdür Hind'den ve Baġdād'dan gelür.

3 Derkenar: Eṭibbā lisānında milḥ-i enderānī dimekle meşhūrdur lākin *Ṣıḥāḥ*'da ẕer'ānī diyü taṣḥīḥ idüp ẕāl-i muʿceme ile ve rā'nuñ taḥrīki ve teskīni ve elif'den ol hemze ile milḥ ebyażdur billūr gibi şeffāfdur ve enderānī dimeye ġalaṭdur diyü tafṣīl olınmışdur.

4 Derkenar: Yaʿnī ṭaʿāmda ammā ḳaçan çoḳ olsa levn ṣarardur az olsa aġardur.

5 Derkenar: Ebegümeci ki yapraġı yeşil ola ve iri ola ve budaḳları ḳızıllıġa mā'il ola.

6 Derkenar: Ḳaçan bunuñ ṣuyından otuz dirhem içilse sükker ile cigerüñ süddelerin fetḥ ider.

(**مشمش**[1] بارد رطب في الثانية و دهن نواه حار يابس في الثانية ينفع البواسير و خلط المشمش سريع العفونة و نقيعه يسكن العطش و هو اوفق للمعدة من الخوخ و يولد الحميات بسرعة) Bāriddür raṭbdur derece-i s̱āniyede ve çekirdeginüñ yaġı ḥārdur yābisdür s̱āniyede, fāʾide ider bevāsīre ve zerdālūnuñ ḫılṭı serīʿü'l-ʿufūnetdür ve zerdālū ışlanduġı ṣu teskīn ider ṣusuzluġı ve bu evfaḳdur miʿdeye şeftālūdan ve tevlīd ider sıtmaları tezcek.

(**موز**[2] يغذو و يسير او يلين و الاكثار منه يورث السدد و يثقل في المعدة و يولد الصفراء و البلغم بحسب المزاج نافع لحرقة الصدر و الحلق و يزيد في المني و يوافق الكلي و يدر البول) Ġıdā virür azcuḳ ve telyīn ider ve bundan çoḳ yimek īrās̱ ider süddeleri ve s̱aḳīl olur miʿdede ve tevlīd ider ṣafrāyı ve balġamı[3] bi-ḥasebi'l-mizāc nāfiʿdür ḥurḳat-ı[4] **[130a]** ṣadra ve boġaza ve ziyāde ider menīyi ve muvāfıḳdur bögreklere ve idrār ider bevli.

(**ماش**[5] غير المقشر منه الى يبوسة و المقشر معتدل في الرطوبة و اليبوسة و خلطه محمود خصوصا المقشر و ليس فيه بطؤ انحدار الباقلي و لا نفخه و لا جلاؤه و ان كان من جوهره و فيه نضج كثير و اصلاحه ان يجعل فيه قليل قرطم و ينفع وجع الاعضاء ضمادا برب العنب و الرض و الفسخ و قيل فيه مضرة بالباه) Ḳabuġı çıḳmışı mā'ildür yübūsete ve ḳabuġı çıḳmamışı muʿtedildür ruṭūbetde ve yübūsetde ve ḫılṭı maḥmūddur ḫuṣūṣā ḳabuġı çıḳmışınuñ ve bunda yoḳdur bāḳılā inḥidārınuñ eklenmesi daḫi anuñ nefḫi ve cilāsı egerçi ki bāḳılā cevherindendür ve bunda nuḍc-ı keş̱īr vardur ve bunuñ ışlāḥı ḳılmaḳdur bunda azcuḳ ʿaṣfūr ve fāʾide ider aʿżā ağrısına yaḳı itmek ile üzüm rubbı ile daḫi aʿżā dökülmege daḫi ʿużv yirinden ayrılmaġa ve dinildi bunda vardur żarar ḳuvvet-i cimāʿa.

(**حرف النون**) Muṣannif **[130b]** ḥarf-i mīm'de edviye-i keş̱īre ẕikr itmedi.

(**نرجس**[6] اصله يجذب من القعر و يجفف و يجلو و يغسل و دهنه كدهن الياسمين لكن اضعف و هو يجلو الكلف و النمش و ينفع اصله من داء الثعلب و هو يفتح سدد الدماغ و ينفع الصرع و يصدع الرؤس الحارة و اصله يهيج القئ) Köki ceẕb ider ḳaʿrdan bi'l-ḫāṣṣiyye ve tecfīf ider ve cilā virür ve yur ve yaġı ki çiçeginden olur

1 Derkenar: Zerdālū.
2 Derkenar: Aġacda biter ḥıyār gibi bir yimişdür. Issı yirlerde olur. Diyār-ı ʿArab'da ve Baṣra'da meşhūrdur.
3 Derkenar: Ḥārr olanda ṣafrā bārid olanda balġam iḥdās̱ ider.
4 Derkenar: İsmdür iḥtirāḳdan.
5 Derkenar: Ḥubūb cinsindendür meşhūr ve Türkçesi fiğ dirler.
6 Derkenar: Ehl-i Rūm zerrīn-ḳadeḥ didükleridür.

yāsemīn yaġı gibi ammā aż'afdur ve bunuñ yaġı cilā virür çigide ve yüzde ḳızıl noḳṭaya ve fā'ide ider köki dā'ü'ş-ṣa'lebe[1] ve bu fetḥ ider dimāġ süddelerin ve fā'ide ider ṣar'a ve aġrıdur ḥārr olan başları ve köki taḥrīk ider ḳusmağı.

(**نيل**[2] حار في الاولى يابس في الثانية قابض ينفع النزف و يجلو الكلف و البهق و ينفع الجراحات الطرية و ورقه خضاب صالح) Ḥārdur ūlāda, yābisdür ṣāniyede, ḳābıżdur, nef' ider ḳan gitmege ve cilā virür çigide ve behaḳa ve fā'ide ider **[131a]** yaş cerāḥatlara ve yapraġı eyü renkdür.

(**نسرين**[3] حار يابس في الثانية كالياسمين في افعاله و دهنه كدهنه يقتل الديدان و ينفع الدوي و الطنين و وجع الاسنان و اورام الحلق و اللوزتين و يفتح سدد المنخرين) Ḥārdur yābisdür ṣāniyede, yāsemīn gibidür fi'llerinde ve nesrīn yaġı yāsemīn yaġı gibidür ḳurdları ḳırar ve fā'ide ider ḳulaḳ çıñlamaga ve gümlemege ve dişler aġrısına ve boġaz ve çeñe aġrılarına ve fetḥ ider burun delükleri süddelerin.

(**نمام**[4] حار في الثالثة يابس في الاولى يقتل القمل و ينفع الاورام الباردة و ليثرغس و الفواق بشراب و اورام الكبد الباردة) Ḥārdur ṣāliṣede, yābisdür ūlāda, ḳatl ider kehleyi ve fā'ide ider bārid veremlere daḫi līṣerġusa[5] daḫi ıçḳırıġa şarāb ile daḫi cigerüñ bārid-i veremlerine.

(**نيلوفر** بارد رطب في الثانية منوم مسكن للصداع الحار الصفراوي لكنه يضعف و ينقص الاحتلام و يكسر شهوة الباه **[131b]** و يجمد المني بالخاصية و شرابه شديد التطفية لايستحيل صفراء ملطف ينفع السعال و الشوصة) Bāriddür raṭbdur ṣāniyede, münevvimdür ṣudā'-ı ḥārr-ı ṣafrāvīyi teskīn ider lākin ża'īf ider dimāġı ve eksük ḳılur iḥtilāmı ve kesr ider şehvet-i cimā'ı ve doñdurur menīyi bi'l-ḫāṣṣiyye ve şarābı berk söyündürür ṣafrāya[6] dönmez mülaṭṭıfdur[7] ve fā'ide ider su'āle ve şevṣaya.[8]

---

1 Derkenar: Dā'ü'ş-ṣa'leb bir marażdur ki ḳıl deñilür.
2 Derkenar: Çivid.
3 Derkenar: Aḳ gül gibi bir çiçekdür ammā andan küçürekdür.
4 Derkenar: Fārisīde sīsenber ve Türkīsi marsamadur ve nemmām aşlda ḳovıcı ma'nāsınadur buña nemmām didükleri ḳoḳusı ile kendüyi ve götüreni bildürdügi içündür.
5 Derkenar: Līṣerġus lafẓ-ı Yūnānī'dür bir veremüñ ismidür ki añа nisyān lāzımdur aşaġada tafṣīli gelse gerekdür.
6 Derkenar: Bunuñ biri ile ṭatludur.
7 Derkenar: Ya'nī şarābı.
8 Derkenar: Ẕātü'l-cenb gibi marażdur.

(**نعناع**[1] حار يابس في الثانية فيه رطوبة فضلية و هو الطف البقول جوهرا يقوي المعدة و يسخنها و يسكن الفواق و يهضم و يمنع القئ البلغمي و الدموي و يعين على الباه و طاقات[2] منه توضع في اللبن فيمنع تجبنه) Ḥārdur yābisdür s̱āniyede ve anda ruṭūbet-i faẓliyye vardur ve bu elṭaf-ı buḳūldür cevherlikde ḳavī ider miʿdeyi ve ḳızdurur ve teskīn ider fuvāḳı ve haẓm ider ve menʿ ider balġamı ve demevī ḳusmaġı ve muʿīn olur ḳuvvet-i cimāʿa ve bir dutam bundan süd de ḳonılur menʿ ider kesilüp penīr **[132a]** olmaġı.

(**نخالة**[3] حارة يابسة في الاولى فيها جلاء قوي و تليين و تنقية و حسوها باللوز و السكر نافع للحلق و السعال و بالشراب ينفع لورم الثدي) Ḥārdur yābisdür ūlāda ve bunda cilā-yı ḳavī ve telyīn ve tenḳiye vardur ṣuyından olan şerbeti bādām ile ve şeker ile nāfiʿdür boġaza ve öksürüge ve şarāb ile fāʾide ider meme şişine.

(**نشا**[4] بارد يابس في الاولى فيه تليين و تقوية و بالزعفران يذهب الكلف و حسوه يمنع النوازل الى الصدر و يلينه و يمنع سيلان المواد الى العين و يدمل قروحها) Bāriddür yābisdür ūlāda. Bunda telyīn ve taḳviyet vardur ve zaʿferān ile giderür çigidi[5] ve şerbet gibi içmesi menʿ ider nevāzili ṣadra ve telyīn ider ve menʿ ider seyelān-ı mevāddı ʿayna ve oñuldur ḳarḥaların.

(**نبق**[6] شبيه القوة بالزعرور) Ḳuvveti müşābihdür aluca.

(**حرف السين**) Muṣannif ḥarf-i nūn'da çoḳ nesne terk itmedi.

(**سدر**[7] ورقه يذهب الحزاز اغتسالا به و دخانه شديد القبض) Yapraġı giderür ḳoñaġı anuñ **[132b]** ile yunıcaḳ ve tütüni şedīdü'l-ḳabżdur.[8]

(**سورنجان**[9] حار يابس في الثانية و فيه رطوبة فضلية يزيد في الباه و هو ترياق المفاصل و يسكن وجع النقرس في الوقت ضمادا و يسهل و فيه قبض يمنع الفضول ان ينصب الى العضو المستفرغ منه) Ḥārdur yābisdür. Bunda vardur ruṭūbet-i faẓliyye, ziyāde ider ḳuvvet-i cimāʿı ve bu mefāṣılüñ tiryākidür ve teskīn ider vecaʿ-ı

1 Derkenar: Naʿna.
2 Derkenar: Bir dāne çubuġa ṭāḳa dirler ṭāḳāt olınca bāḳa dirler Fārsīce deste Türkçe dutamdur.
3 Derkenar: Kepek.
4 Derkenar: Nişasta.
5 Derkenar: Yaʿnī zaʿferān ile ve avuç kendü ḳadar ṣuyla ḳaynadup yüze ṭılā itse.
6 Derkenar: Sidre yimişidür.
7 Derkenar: Sidre aġacıdur.
8 Derkenar: Fāʾide ider vebāda ve fesād-ı hevāda.
9 Derkenar: Bir ot kökidür ki meşhūr çiçegine çigdem dirler.

niḳrisi fi'l-ḥāl yaḳı ḳılınmaḳ ile ve ishāl[1] ider ve bunda ḳabż vardur menʿ ider fużūlı dökülmege ʿużv-ı müstefriġun minhe.[2]

(**سقمونيا**[3] حار يابس في الثالثة عدو للمعدة و الكبد يضر القلب و الامعاء و يكرب و يغثي و يسقط الشهوة و يعطش و يسهل الصفراء بقوة الشربة منه اكثرها احد عشر قيراطا و اصلاحه ان يشوي في سفرجلة او تفاحة و يخلط برب السوس و الكثير او السفرجلة او التفاحة المشوي فيها السقمونيا يسهل اسهاله و لاتضر مضرتها) Ḥārdur yābisdür ṣāliṣede, ʿadūdur miʿdeye ve cigere żarar **[133a]** ider yürege ve bağırsaḳlara ve ġuṣṣalandurur ve göñli döndürür ve şehveti ısḳāṭ ider ve ṣusadur ve ishāl ider ṣafrāyı muḥkem ve bundan şerbet ekşeri on bir ḳīrāṭdur[4] ve ıṣlāḥı bişürmekdür[5] ayva içinde yā elma içinde ve ḳarışdurulur buyan rubbı ve kitre ile şol ayva ve elma ki saḳmūniyā anda bişürülür ishāl ider anuñ ishālini ve żarar itmez anuñ mażarratın.

(**سماق** بارد في الثانية يابس في الثالثة قابض مقو ساد يعقل البطن و يمنع النزف و يجلب الصفراء الى الاحشاء و ينفع الداخس و يمنع تزيد الاورام و سعى الخبيثة من القروح و يسكن وجع الاسنان و اكالها و يسكن العطش و يدبغ المعدة و يشهي يسكن الغشيان و يحبس الطمث و يسود الشعر) Bāriddür ṣāniyede, yābisdür ṣāliṣede, ḳābıżdur, muḳavvīdür, sedd ider, ḳarnı dutar ve menʿ ider ḳan gitmegi ve celb ider ṣafrāyı aḥṣāya ve fā'ide ider ḳurlaġana[6] ve menʿ ider şişler artmaġı[7] ve yaramaz çıbanlar sirāyet itmegi[8] ve teskīn ider diş aġrıların[9] ve ekl idicisin ve sākin ḳılur ṣusuzluġı **[133b]** ve pāk ider miʿdeyi ve iştihā virür ve teskīn ider göñül dönmesin ve ḥabs ider ṭamşı ve ḳarardur ḳılı.

(**سلق**[10] حار يابس في الاولى فيه رطوبة بورقية ملطفة و تفتيح و تحليل و هو ردي للمعدة و قليل الغداء مغث عصارة يقتل القمل و يغسل بها الرأس فيذهب النخالة) Ḥārdur yābisdür ūlāda ve bunda vardur ruṭūbet ḥarāretlüce ve mülaṭṭıfe ve

1 Derkenar: Mefāṣıla dökülen mevāddı.
2 Derkenar: Yaʿnī şol ʿużvdan ki fużūl giderilmiş ola, tekrār ol ʿużva fużūl dökülmege mānīʿ olur.
3 Derkenar: Fetḥ-i sīn ile ve taḫfīf-i yā ve medd ile lafẓ-ı Süryānī'dür maḥmūde maʿnāsınadur.
4 Derkenar: Nıṣf dirheme ḳarībdür.
5 Derkenar: Bişürmek keyfiyyeti budur ki ayvanuñ yā elmanuñ başını keseler ve içinden çekirdegini çıkaralar ve maḥmūdeyi anuñ yirine dolduralar ve kesilen başını yine yirine ḳoyalar berk bağlayalar, andan ṣoñra ḥamīre ṣaralar ve bir tennūr içine ḳoyalar ki şiddet-i ḥarāreti geçmiş ola ve anda bişe, andan ṣoñra çıḳarup maḥmūdeyi içinden çıḳarup gölgede ḳurıdalar.
6 Derkenar: Bi'l-ḥāṣṣiyye.
7 Derkenar: İçmek ile.
8 Derkenar: Yaḳı itmek ile.
9 Derkenar: Ḳaynadup mażmaża itmek ile.
10 Derkenar: Pazı.

bunda vardur teftīḥ ve taḥlīl ve bu yaramazdur miʿdeye ve ḳalīlü'l-ġıdādur göñül döndüricidür ʿuṣāresi ḳatl ider kehleyi ve yunur bunuñ ile baş,[1] öyleye giderür kepegi yaʿnī ḳoñaġı.[2]

(**سبستان**[3] معتدل ملين للحلق و الصدر و البطن) Muʿtedildür, müleyyindür boġazı ve gögsi ve ḳarnı.

(**سكر**[4] حار رطب في الاولى و العتيق الى اليبس فيها و قصبه في طبعه و اشد تليينا و كلما صفى قلت حرارته و يلين الصدر و الحلق و يزيل خشونته و يفتح السدد و فيه تعطيش و يوافق المعدة الا الصفراوية و يجلو البلغم و يلين البطن و الاحمر منه اشد تليينا) Ḥārdur raṭbdur ūlāda ve eskisi mā'ildür yübūsete **[134a]** ūlāda ve ḳamışı sükker ṭabʿındadur ve eşeddür telyīn cihetinden ve her ne deñlü ṣāfī olsa az olur ḥarāreti ve telyīn ider gögsi ve boġazı ve zā'il ider ḫuşūneti ve fetḥ ider süddeleri ve bunda ṣusatmaḳ vardur ve miʿdeye muvāfiḳdur illā miʿde-i ṣafrāviyyeye degül ve cilā ider balġamı ve telyīn ider ḳarnı şeker eşeddür telyīn cihetinden.

(**سمن**[5] حار رطب في الاولى منضج محلل يلين الحلق و الصدر و ينضج فضلاته و خصوصا بالعسل و اللوز و هو ترياق السموم المشروبة) Ḥārdur raṭbdur ūlāda, nuḍc virici ve taḥlīl idicidür. Telyīn ider boġazı ve gögsi ve nuḍc virür fażalātına ve ḫuṣūṣā bal ile ve bādām ile ve ol içilen zehrlerüñ tiryākidür.

(**سفرجل**[6] بارد في آخر الاولى يابس في الثانية هو زهره قابض و هو مدر يقوي الشهوة و يسكن العطش و التنقل به على الشراب يمنع الخمار و القئ البلغمي و لعابه يلين من غير قبض و ينفع السعال و يلين قصبة الرية و الاكثار منه **[134b]** يورث القولنج) Bāriddür derece-i ūlāda āḫirinde, yābisdür ṣāniyede. Ayva ve anuñ çiçegi ḳābiżdur ve idrār ider bevli ve ḳavī ider şehveti ve teskīn ider ṣusuzluġı ve anuñ ile tenaḳḳul şarāb üzere menʿ ider ḫumārı[7] ve balġamı ḳusmaġı ve çekirdeginüñ luʿābı telyīn ider ḳabżsuz ve fā'ide ider öksürüge ve telyīn ider öyken baldırın ve çoḳ yimek ayvayı mūriṣdür ḳūlenci.

---

1 Derkenar: Ḳaçan bunuñ ile beden yunsa.

2 ḳoñaġı: Çalışmamızda metni esas alınan Ayasofya 3662 numaralı nüshada "ḳoġaġı" şeklinde imla edilen bu kelime anlama binaen diğer nüshalardaki hâliyle metne dâhil edilmiştir.

3 Derkenar: Bu lafẓuñ aṣlı seg-pistān idi maʿnāsı kelb memesi dimek olur aña beñzedügiçün böyle ad virildi.

4 Derkenar: Żamm-ı sīn ve fetḥ-i kāf-ı müşeddede ile ʿArabīdür ve fetḥ-i şīn ve kāf-ı muḫaffefe ile Fārsīdür.

5 Derkenar: Sāde yaġ ki ṭuzlanmış ola.

6 Derkenar: Ayva.

7 Derkenar: Yaʿnī şarāb üzere nuḳl ve mezeyi anı yise maḫmūr eylemez dimekdür.

(**سمك** اجوده الصغار اللذيذ الطعم الذي لانتن له اذا ترك لاينتن بسرعة المأخوذ من ماء شديد الجرية[1] او كثير التموج و مأواه الرضراض او الرمل او الصخور و ما ينتقل من البحار الى الانهار الحلوة مقابلا في حركته لجريان الماء فهو افضل و هو بطبعه بارد رطب لكن بعضه اقل في ذلك من بعضه و افضله المملح مالم يعتق و هو حار يابس لغلبة قوة الملح عليه و الطري من السمك يولد بلغما مائيا و دمه الى رقة ضار بالعصب لا يوافق المعدة الى الفساد) **[135a]** Yegregi küçücükleridür الا الحارة جدا و هو سريع الاستحالة ki leẕīẕü'ṭ-ṭaʿm ola ki ḳoḳusı olmaya. Ḳaçan terk olınsa tezcek ḳoḳmaya,[2] dutulmış ola şol ṣudan ki tez aḳar ola[3] yā talazı çoḳ ola[4] ve mekānı ḫurde ṭaş yā ḳum yā ṭaşlar ola ve şol balıḳ ki intiḳāl ide deñizlerden ṭatlu ırmaḳlara muḳābil olduġı ḥālde ḥareketinde ṣunuñ aḳmasına ol balıḳ efḍaldür ve balıḳ bi-ṭabʿihi bāriddür raṭbdur lākin baʿżı eḳaldür bunda baʿżından ve efḍali ṭuzludur mādām ki bayat olmaya ve bu ḥārdur yābisdür ḳuvvet-i milḥ ġalebesi içün ve tāze balıḳ tevlīd ider balġam-ı mā'īyi ve bunuñ ḳanı mā'ildür riḳḳate,[5] żarar ider siñire ve muvāfıḳ degüldür miʿdeye illā ḳatı ıssı miʿdeye muvāfıḳdur ve bu serīʿü'l-istiḥāledür fesāda.

(**حرف العين**) Muṣannif ḥarf-i sīn'de çoḳ edviye terk eyledi.

(**عنبر**[6] حار في الثانية يابس في الاولى يقوي القلب و ينفع الحواس و الدماغ) Ḥārdur ṯāniyede, yābisdür ūlāda, ḳavī [ider] **[135b]** ḳalbi ve fā'ide ider ḥavāssa ve dimāġa.

(**عود**[7] حار يابس في الثانية لطيف يقوي المعدة و الكبد و القلب و الحواس و ينفع الدماغ جدا و يفتح السدد و مضغه يطيب النكهة و يكسر الرياح) Ḥārdur yābisdür ṯāniyede, laṭīfdür miʿdeyi ve cigeri ve ḳalbi ve ḥavāssı ve fā'ide ider dimāġa muḥkem ve fetḥ ider süddeleri ve anı çiynemek taṭyīb ider nefesi ve kesr ider yilleri.

(**عناب** بارد في الاولى معتدل في الرطوبة و اليبس الى قليل رطوبة عسر الهضم قليل الغذاء ردي للمعدة نافع لوجع الكلى و الصدر و الرية ملطف للدم) Bāriddür ūlāda,

1 Derkenar: Kesr-i cīm ile binā-yı nevʿdür.
2 Derkenar: Yaʿnī ṣayd olınduḳdan ṣoñra ṣudan ṭaşrada durmaḳ ile tezcek ḳoḳmaya.
3 Derkenar: Nehre naẓardur.
4 Derkenar: Baḥre naẓardur.
5 Derkenar: Yaʿnī mā'īyyeti ġālib olduġıçün riḳḳate mā'ildür.
6 Derkenar: ʿAnber Hind Deñizi'nde eşmeden çıḳar mevc kenāra atar deñiz ṣıġırınuñ revṣidür yā deñiz köpügidür didükleri ʿanberdür.
7 Derkenar: ʿŪduñ eyüsi oldur ki berk ola, ṣuya bata.

muʿtedildür ruṭūbetde ve yübsde, mā'ildür azacuḳ ruṭūbete, hażmı müşkildür, ḳalīlü'l-ġıdādur, yaramazdur miʿdeye, nāfiʿdür bögrekler aġrısına daḫi gögse ve öykene, talṭīf ider ḳanı.

(**عدس**[1] يميل الى الحرارة و اليبس نفاخ مركب من قوة قابضة و جالية يزول بالطبخ و التصفية و يولد السوداء و امراضها و يضر البصر و ينفع القروح ضمادا) **[136a]** Mā'il olur ḥarārete ve yübse. Neffāḫdur, mürekkebdür ḳuvvet-i ḳābıżadan[2] ve ḳuvvet-i cāliyeden.[3] Zā'il olur bişürmek ile[4] ve süzmek ile[5] ve tevlīd ider sevdāyı ve marażlarını ve bunuñ ıṣlāḥı bişürmekdür arpa ile ve bu taḳlīl ider bevli ve ṭamṣı ve żarar ider baṣara ve fā'ide ider ḳarḥalara yaḳı ḳılmaḳ ile.

(**عسل** حار يابس في الثانية جلاء مفتح جاذب يمنع العفونة و يجلو ظلمة البصر و يقوي المعدة و يشهى و يسهل البطن) Ḥārdur yābisdür ṣāniyede, cilā virür, müfettiḥdür, cāẕibdür, menʿ ider ʿufūneti ve kehle ḥādiṣ olmaġı ve ḳatl ider bulaşdurmaḳ ile[6] ve fā'ide ider çıbanlara ki iriñli ola ve cilā virür ẓulmet-i baṣara ve ḳavī ider miʿdeyi ve iştihā virür ve ishāl ider ḳarnı.

(**عنب**[7] قشره بارد يابس و حشوه رطب و حبه بارد يابس جيد للغداء مقو و النضج اجود و المعلق احمد و بطئ العهد بالقطف افضل و العنب يضر المثانة) Ḳabuġı bāriddür yābisdür ve içi ḥārdur raṭbdur **[136b]** ve çekirdegi bāriddür yābisdür, ġıdāsı gökçekdür muḳavvīdür ve göynisi yegrekdür ve aşılmışı evlādur[8] ve baʿīdü'z-zamān olan[9] dirmege[10] efḍaldür[11] ve üzüm żarar ider ḳavuġa.

(**حرف الفاء**) Muṣannif ḥarf-i ʿayn'da çoḳ edviye ẕikr itmedi.

(**فضة**[12] ينفع الخفقان و يقوى القلب و ينفع الجرب و الحكة) Fā'ide ider ḫafaḳāna ve ḳavī ider ḳalbi ve fā'ide ider uyuza ve gicige.

---

1 Derkenar: Mercimek.
2 Derkenar: Ḳabuġında ekṣerdür.
3 Derkenar: Cirminde ekṣerdür.
4 Derkenar: Ḳuvvet-i cāliye.
5 Derkenar: Ṣuyı müshil ve cirmi ḳābıżdur.
6 Derkenar: Anuñçün meyyiti anuñ içine ḳoyup bir yerden bir yere alup giderler.
7 Derkenar: Üzümüñ eyüsi oldur ki aḳ ola, ḳabugı yufḳa ola.
8 Derkenar: Her ṭarafdan hevā nüfūẕ itdügiçün.
9 Derkenar: Yaʿnī çubuġından ḳoparılup ḥayli zamān geçen.
10 Derkenar: Murād onuñ üzümidür.
11 Derkenar: Zīrā ruṭūbeti taḫlīl olur.
12 Derkenar: Mesḥūḳı istiʿmāl olınur şerbeti bir denkdür.

(**فستق** حار في الثانية فيه رطوبة فضلية يقوي القلب و يفتح سدد الكبد و يقال انه يزكي) Ḥārdur s̱āniyede. Bunda ruṭūbet-i faẓliyye vardur ve ḳavī ḳılur ḳalbi ve fetḥ ider cigerüñ süddelerin ve dinilür fustuḳ ẕekī ider ẕihni.[1]

(**فجل**[2] غذاؤه قليل بلغمي و فيه تلطيف و بزره اشد تلطيفا و تحليلا و بزره ينفع النمش و الكلف و آثار الضرب و البهق و الفجل يكثر القمل و يفتح سدد الكبد و ينفع اليرقان و يغثي و بزره يحلل النفخ و يغثي و يعين على الهضم و يعسر هضمه) Ġıdāsı ḳalīl-i balġamīdür ve bunda talṭīf vardur **[137a]** ve toḫmı fā'ide ider yüzde noḳṭalara ve çigide ve ḍarb eṣerlerine ve behaḳa ve turb çoḳ eyler kehleyi ve fetḥ ider ciger süddelerin ve fā'ide ider ṣarılıġa ve göñül döndürür ve muʿīn olur haẓma ve müşkil olur kendünüñ haẓmı.[3]

(**فقاع**[4] ردي للمعدة و العصب و الدماغ نفاخ يولد اخلاطا ردية) Yaramazdur miʿdeye ve siñire ve dimāġa neffāḫdur tevlīd ider yaramaz ḫılṭları.

(**فلفل** حار يابس في الرابعة و الابيض اشد حرارة و قليل الاسود دار الفلفل اقل يبوسة منهما و الثلثة تحلل الرياح الغليظة في المعدة و الامعاء و يقطع الاخلاط اللزجة و يسخن العصب و العضل) Ḥārdur yābisdür rābiʿada. Aḳ fülfül eşeddür ḥarāret cihetinden ve dinildi ḳara fülfül eşeddür dār-ı fülfül eḳaldür yübūset cihetinden bu ikiden ve üçi daḫi muḥallildür ġalīẓ yilleri miʿdede ve bağırsaḳlarda ve ḳaṭʿ ider yelmeşik ḫılṭları ve ḳızdurur siñiri ve ʿaḍalı.

(**فوتنج**[5] حار يابس في الثانية لطيف محلل يقتل عصيره **[137b]** الديدان شربا و حقنة و يسقط الاجنة احتمالا و ينفع نفس الانتصاب و اليرقان و يقرح ضمادا و ينفع نهش الهوام و يدر و العرق و ينفع الجذام و يقطع الباه و يذيب البلغم و يحلل الرياح) Ḥārdur yābisdür s̱āniyede, laṭīfdür, muḥallildür, ḳatl ider ʿaṣīri ve düşürür cenīnleri şāf itmek ile ve fā'ide ider nefes-i intiṣāba ve ṣarılıġa ve cerāḥat ider yaḳı itmek ile ve fā'ide ider cānverler ṣoḳmaġa ve idrār ider teri ve fā'ide ider cüẕāma ve ḳaṭʿ ider ḳuvvet-i cimāʿı ve eridür balġamı ve taḥlīl ider yilleri.

(**حرف الصاد**) Muṣannif ḥarf-i fā'da meşhūr olanları ẕikr eyledi.

---

1 Derkenar: Zīrā taḳviyet-i ḳalb müstelzimdür cemīʿ ervāḥuñ taḳviyetini.
2 Derkenar: Turp.
3 Derkenar: Yaʿnī turp hāżım ve ġayr-ı münhażımdur.
4 Derkenar: Boza ve anuñ emṣālidür ki ḥubūbātdan eydürler. Bu egerçi edviye-i mürekkebedendür ḳalīlü'l-eczā' olduġıçün edviye-i müfredede ẕikr eyledi.
5 Derkenar: Yarpuz didükleri otdur ṣularda olur ve ṣaḥrālarda olur ve ṭaġlarda olur.

(**صندل**[1] بارد يابس في الثانية يمنع التجلب و ينفع الاورام الحارة و الصداع و الخفقان الحارين ضمادا و مشروبا و يوافق ضعف المعدة) Bāriddür yābisdür ṣāniyede, menʿ ider celb-i mevāddı ve fāʾide ider evrām-ı hārreye ve ṣudāʿa ve yürek oynamaġa ki ḥārr olalar yaḳı itmek ile ve içmek ile ve muvāfiḳ olur **[138a]** żaʿf-ı miʿdeye.

(**صعتر**[2] حار يابس في الثانية يلطف و يحلل و يطرد الرياح و النفخ و يهضم الطعام الغليظ و يجفف المعدة و يدر البول و الطمث و يحد البصر الضعيف و ينفع وجع الورك شربا و ضمادا) Ḥārdur yābisdür ṣāniyede, talṭīf ider, taḥlīl ider, yilleri sürer daḫi nefḫi ve hażm ider ṭaʿām-ı ġalīẓi ve tecfīf ider miʿdeyi ve idrār ider vecaʿ-ı verike içmek ile ve yaḳı itmek ile.

(**صمغ**[3] قوية التغرية و التجفيف و العربي افضله لانه يلين خشونة الحلق و الصدر و يعقل البطن و يقوي الامعاء) Pişmişi ve tecfīfi ḳavīdür ve ṣamġ-ı ʿArabī efḍaldür.[4] Zīrā yumuşadur boġazı ve gögsi ve dutar ḳarnı ve ḳavī ider bağırsaḳları.

(**حرف القاف**) Muṣannif ḥarf-i ṣād'da eşher olanı terk itdi ṣabır ve ṣābūn gibi.

(**قثا**[5] بارد رطب في الثانية افضله النضيج يسكن الحرارة و الصفراء لكن خلطه مستعد للعفونة مولد للحميات و النضيج اسرع فسادا و ينفع للغشي اشماما و يسكن العطش و يوافق المثانة و فيه ادرار و تليين) **[138b]** Bāriddür raṭbdur ṣāniyede. Efḍali göynemişidür[6] teskīn ider ḥarāreti ve ṣafrāyı lākin ḥılṭı ḳābildür ʿufūnete, tevlīd ider ḥummāyātı[7]ve göynemişi esraʿdur fesād cihetinden[8] ve fāʾide ider bayılmaġa ḳoḳmaḳ ile ve teskīn ider ṣusuzluġı ve muvāfiḳdur ḳavuġa ve anda vardur idrār daḫi telyīn.

(**قرع**[9] بارد رطب في الثانية سريع الانحدار يغدو سريعا و خلطه صالح الا ان يكون قد فسد قبل الهضم او بعده الا ان يغلب عليه شئ يخالطه فان خلطه بالخردل يجعل خلطه حريفا و بالحصرم او الرمان او السماق نافع للصفراويين لكن ضرره بالقولنج يتضاعف و

1 Derkenar: Meşhūr aġaçdur. Çīn vilāyetinden gelür. İki ṣınıfdur: Biri ḳızıl biri aḳ.
2 Derkenar: Güyegü otı didükleridür. Sekiz ṣınıf olur. Aṣl isminde sīn ile yazılmaḳdur, ṣād ile yazılduġı ṣaʿīre mültebis olmamaḳ içündür.
3 Derkenar: Aġaçlar ġıdāsınuñ fażlasıdur ki ḳabuḳları içinden çıḳar.
4 Derkenar: Diyār-ı ʿArab hevāsı aḥardur anda imtizāc eşeddür.
5 Derkenar: Şinḥıyār.
6 Derkenar: Bu baʿżı emziceye naẓardur ve illā ḥāmı eḥaff ve efḍaldür baʿżı emzice-i ḥārreye.
7 Derkenar: Bunuñ birle nāfiʿ olur ḥummāyāt-ı ḥārreye.
8 Derkenar: Mā'iyyeti ekṣer olduġıçün.
9 Derkenar: Ḳabaḳ.

(بالملح يجعل خلطا مالحا و هو يسكن العطش لكن النى منه ردي للمعدة) Bāriddür raṭbdur s̱āniyede, tezcek iner ġıdā olur tezcek ve ḫılṭı ṣāliḥdür[1] illā meger fāsid olmış ola ḳable'l-hażm yā baʿde'l-hażm illā meger ġālib ola anuñ üzerine bir şey' ki aña muḫāliṭ ola.[2] Ḳaçan ḳarışsa aña ḫardal **[139a]** ḫılṭını iti ḳılur ve ḳoruḳ ile yā enār ile yā summāḳ ile nāfiʿdür ṣafrāvīlere lākin żararı ḳūlence mużāʿaf olur ve ṭuz ile ḫılṭ-ı māliḥ ḳılur ve bu ḳabaḳ teskīn ider ʿaṭşı lākin çigi yaramazdur miʿdeye.

(**قوانص**[3] التي للطيور كثير الغداء و التي للدجاج[4] بطئ الهضم و الطبقة الداخلة من قوانص الديك و الدجاج توافق فم المعدة و وجعها) Ḳuşlaruñ ḳursaġı kes̱īrü'l-ġiẕā, tavuḳ ḳursaġı baṭī'ü'l-hażm, ṭabaḳa-i dāḫilesi[5] ḫurūs ve tavuḳ ḳursaġınuñ muvāfık olur fem-i miʿdeye ve miʿde aġrısına.

(**قسط**[6] حار يابس في الثالثة ملطف محلل مقرح للجلد ينفع النافض و الفالج دلكا و كل مرض محتاج فيه الى جذب من العمق كعرق النساء و يدر البول و الطمث بقوة و يقتل حب القرع و يحب الباءة و ينفع الفسخ و الهتك في العضل و دهنه[7] جيد لاسترخاء العصب و برده) Ḥārdur yābisdür s̱āliṣede, mülaṭṭıf, muḥallildür, ḳarḥalandurıcıdur cildi, fā'ide ider raʿşeye ve fālice ovmaḳ **[139b]** ile ve her maraża ki muḥtāc ola ceẕbe ʿumḳdan ʿırḳ-ı nesā gibi ve idrār ider bevli ve ṭamṣı ḳuvvet ile ve ḳatl ider ḳurtları ve taḥrīk ider ḳuvvet-i cimāʿı ve fā'ide ider çıḳuġa ve yırtuġa ʿaḍalda ve yaġı eyüdür istirḫā-yı ʿaṣaba ve bürūdetine.

(**قنطريون**[8] حار يابس فيه جلاء و قبض و تجفيف بلا لذع و يقال انه ان طبخ مع اللحم المقطع جمعه و يدر الطمث و يفسد الاجنة و يخرج الميت و يدمل الجراحات و ينفع نفث الدم و الهتك و الفسخ الكائنين في العضل و من ضيق النفس و السعال المزمن و يحقن بطبيخة لعرق النساء فيخرج خلطا غليظا و يفتح سدد الكبد و ينفع صلابة الطحال شربا و ضمادا[9]) Ḥārdur yābisdür ve bunda cilā vardur ve ḳabż vardur ve tecfīf var-

1 Derkenar: Anuñçün Resūlullāh ʿaleyhi's-selām ḳabaḳ sever idi.
2 Derkenar: Ol vaḳt ḫılṭı ṣāliḥ olmaz.
3 Derkenar: Cemʿ-i ḳānişadur ḳānişa ḳuş ḳursaġıdur.
4 Derkenar: Bu istidrākdur يغدو سريعا ḳavlinden yāḫūd و خلطه صالح ḳavlinden.
5 Derkenar: Şol ṣoġan ṣarı gibi içinde olan perdedür.
6 Derkenar: Bir devādur aġaç gibi üç ṣınıfdur.
7 Derkenar: Dühn ile semnüñ farḳı budur ki ḥayvānātdan ḥāṣıl olana semn dirler, nebātātdan ḥāṣıl olana dühn dirler. Ammā bu farḳ luġat-ı ʿArabiyyeye maḥṣūṣdur. Zīrā ʿAcemler cümlesine revġan dirler ve ehl-i Rūm cemīʿsine yaġ dirler.
8 Derkenar: Bu iki ṣınıfdur: Birinüñ yapraġı büyükdür, Türkçe eşek ḳulaġı dirler. Birinüñ yapraġı küçücükdür, müstaʿmel olan köki degüldür; yapraġı ve budaġı ve çiçegidür.
9 Derkenar: Baʿżı nüsḫada و يذهب الغشاوة و يحد البصر vāḳiʿ olmış yaʿnī ʿuṣāresi ile iktiḥāl gözden perdeyi giderür ve başara ḥiddet virür.

dur lez̲ʿsüz ve dinilür ḳaçan bişürülse pārelenmiş et ile cemʿ ider[1] ve idrār ider ṭamsı ve ifsād ider cenīnleri[2] ve çıḳarur cenīn-i meyyiti ve oñuldur cerāḥatları[3] ve fāʾide ider ḳan tükürmege ve yırtıġa ve çıḳuġa[4] ki ʿaḍalda olalar ve fāʾide ider ḍīḳuʾn-**[140a]**nefese ve öksürüge ki eski ola ve ḥuḳne ḳılınur ḳaynamışı ile ʿırḳuʾn-nesā içün. Pes çıḳarur ḫılṭ-ı ġalīẓi ve feṭḥ ider ciger süddelerin ve fāʾide ider ṭalaḳ berkligine içmek ile ve yaḳı itmek ile.

(**قرنفل**[5] حار يابس في الثانية نافع للكبد و الدماغ) Ḥārdur yābisdür s̲āniyede, nāfiʿdür cigere ve miʿdeye ve dimāġa.

(**قراصيا**[6] الحلو منه حار رطب في الثانية لا ينحدر عن المعدة سريعا و يثير التخم و يرخي المعدة و يستحيل الى كل خلط غالب فيها و المز قريب من الاعتدال و الحامض بارد يابس ينفع المعدة البلغمية لتجفيف فيه مع قبض و العفص كثيف بطئ الانحدار و صمغه يلين خشونة القصبة و اذا شرب بشراب نفع من الحصى) Ṭatlusı bunuñ ḥārdur raṭbdur s̲āniyede, iner miʿdeden tezcek ve tuḫme ider ve miʿdeyi irḫā ider ve döner her ḫılṭa ki ġālib ol miʿdede ve mayḫoş iʿtidāle ḳarībdür ve ekşisi bāriddür yābisdür fāʾide ider balġamı miʿdeye tecfîfi olduġı içün anda ḳabż ile ve kekresi keṣīfdür **[140b]** baṭīʾü'l-inḥidārdur ve ṣamġı yumuşadur öyken ḳamışınuñ ḫuşūneti ve ḳaçan içilse şarāb ile fāʾide ider ṭaşa.

(**حرف الراء**) Muṣannif ḥarf-i ḳāfʾda meşhūrlardan çoḳ nesne z̲ikr [itmedi].

(**ريحان**[7] حار يابس يقوي القلب و ينفع البواسير و شم المرشوش بالماء منه ينوم) Ḥārdur yābisdür, ḳalbi ḳavī ider ve fāʾide ider bevāsīre ve ḳoḳmaḳ[8] ṣu ile ışlanmışın münevvimdür.

(**راوند**[9] قيل حار و قيل بارد ينفع الكلف و النمش و الآثار الباقية على الجلد طلاء بالخل و استفراغا به و ينفع السقطة جدا و الفسوخ و الضربة و الفتق و الربو و نفث الدم

1 Derkenar: Kendüyi dögüp pārelenmiş et ile bişürseler bir yire cemʿ idüp birbirine yapışdurur.
2 Derkenar: Yüklü ḫātūnlar bundan iḥtirāz itmek gerek.
3 Derkenar: Tecfîfi içün.
4 Derkenar: Ve bertinmege.
5 Derkenar: Yimişi ve çubuġı istiʿmāl olınur. Yimişi yāsemīn gibidür ammā ḳaradur ve bir ṣınıfı zeytūn çekirdegi gibidür Hind'den gelür ve Şām diyārında daḥi olur yapraġı feslegen yapraġı gibidür ve çiçegi aḳ olur rāyiḥası gökçek olur.
6 Derkenar: Kirāsdur sīn ile daḥi luġatdur ālū-bālū maʿnāsına.
7 Derkenar: Feslegen didükleridür.
8 Derkenar: Ḳoḳmaḳ ile ve şarāb içmek ile.
9 Derkenar: Eyüsi Çīn vilāyetinden gelendür.

و المعدة و الكبد و اوجاعهما و من الفواق و اليرقان و اوجاع الكلى و المثانة و الحميات المزمنة) Dinildi ḥārdur ve dinildi bāriddür,[1] fā'ide ider çigide ve ḳızıl beñe ve deride ḳalan eşerlere ṭalā itmek ile sirke ile ve bunuñ ile ishāl itdürmek ile ve fā'ide ider düşmege ve çıḳuḳlara ve bereye ve ḳasıḳ yarılmaġa ve rebve ve ḳan gitmege ve miʿdeye ve cigere ve bunlaruñ aġrılarına **[141a]** ve ıçḳırıġa ve ṣarılıġa ve bögrekler ve ḳavuḳ aġrılarına ve müzmin ḥummālara.

(**رازيانج**[2] البري منه حرارته و يبسه في الثالثة و البستاني في الثانية يفتح السدد و يحد البصر و يغزر اللبن و يدر البول و الطمث و ينفع الغثيان و التهاب المعدة بماء بارد و خلطه ردي) Yabanda olanuñ ḥarāreti ve yübūseti ṣāliṣededür ve būstānda olanuñ ṣāniyededür, fetḥ ider süddeleri ve ḥiddet virür baṣara[3] ve çoḳ ider südi ve idrār ider bevli ve ḳan gitmegi ve fā'ide ider göñül dönmege ve miʿde iltihābına ṣovuḳ ṣu ile ve ḫılṭı yaramazdur.[4]

(**ريباس**[5] بارد يابس في الثانية يطفئ الدم و يقمع الصفراء و يسكن الحرارة و يحد البصر و ينفع الطواعين و الاسهال الصفراوي) Bāriddür yābisdür ṣāniyede, söyündürür ḳanı, ḳahr ider ṣafrāyı ve teskīn ider ḥarāreti[6] ve ḥiddet virür baṣara[7] ve fā'ide ider ṭāʿūnlara ve ishāl ider ṣafrāyı.

(**ريه**[8] انهضامه سريع سهل و غذاؤه قليل) Hażm olması tezdür āsān**[141b]**dur, ġıdāsı azdur.

(**رمان**[9] الحلو بارد رطب في الاولى و الحامض بارد يابس في الثانية يقمع الصفراء و يمنع سيلان الفضول الى الاحشاء و خصوصا شرابه و في جميع اصنافه حتى الحامض جلاء مع قبض و حبه مع العسل طلاء لوجع الاذن و الداخس و القلاع و القروح في المعدة و القروح الخبيثة و اقماعه للجراحات و خصوصا محرقا و الحامض اكثر ادرارا و المز ينفع التهاب المعدة و الحامض يخشن الصدر و الحلق و الحلو يلينهما و يقوي الصدر و ينفع السعال و افضله الالميسي و جميعه ينفع الخفقان) Ṭatlusı bāriddür raṭbdur ūlāda ve ekşisi bārid-i yābisdür ṣāniyede. Ṣafrāyı ḳahr ider ve menʿ ider

1 Derkenar: Rāvendüñ ṭabīʿatında iḫtilāf itdiler eṣaḥḥ budur ki ḥārdur.
2 Derkenar: Rāziyāne.
3 Derkenar: Ve ḥayvānātdan baʿżı rāziyāne otlar taḳviyet-i baṣar içün ve ḥikāyet iderler ki yılanlar gözlerin rāziyāneye sürerler cilālandürmek içün.
4 Derkenar: Yaʿnī andan yaramaz ḫılṭ ḥāṣıl olur.
5 Derkenar: Iṣḫun ve aṣḳun didükleri otdur ki yaylaḳlarda olur.
6 Derkenar: Yimek ile.
7 Derkenar: ʿUṣāresin göze çekmek ile.
8 Derkenar: Öyken.
9 Derkenar: Enār.

fużūlüñ aḳmasını aḥşāya ve ḫuṣūṣā şarābı ve cemīʿ aṣnāfında ḥattā ekşisinde cilā vardur ḳabż ile ve dānesi bal ile ṭılādur ḳulaḳ aġrısına ve ḳurlaġuna ve aġız sivilcilerine ve miʿdede olan ḳarḥalara ve yaramaz ḳarḥalara muṭlaḳā ve çiçegi[1] cerāḥatlara[2] ve ḫuṣūṣā yanmış ola **[142a]** ve ekşisi ekşerdür idrār cihetinden ve mayḫoş fāʾide ider iltihāb-ı miʿdeye ve ekşisi ḫuşūnet virür gögse ve boġaza ve ṭatlusı bunları yumuşadur ve ḳavī ider gögsi ve fāʾide ider öksürüge ve enāruñ efḍali elmisīdür[3] ve cemīʿsi yürek oynamaġa fāʾide ider.[4]

(**حرف الشين**) Muṣannif ḥarf-i rāʾda ġayr-ı meşhūr olanları ẕikr itmedi.

(**شعير** بارد يابس في الاولى اقل غداء من الحنطة و ماء الشعير اغذى من سويقه و لا يخلو من نفخ و نفخ السويق اكثر و ماء الشعير ينفع الصدر و السعال و الجرب و الكلف طلاء و ضمادا بدقيقه ردي للمعدة) Bāriddür yābisdür ūlāda, eḳaldür ġıdāʾen buġdaydan ve arpa ṣuyı ziyāde ġıdā virür sevīḳinden ve ḫālī degüldür nefḫden ve sevīḳüñ nefḫi ekşerdür ve arpa ṣuyı fāʾide ider gögse ve öksürüge ve uyuza ve çigide ṭılā ḳılmaḳ ve yaḳı itmek ile unı ile ve arpa ṣuyı yaramazdur miʿdeye.

(**شبت**[5] حار يابس في الثانية منضج مليين يغش الرياح و ادمان اكله يضعف البصر) Ḥārdur **[142b]** yābisdür ṯāniyede, nuḍc virür aḫlāṭa ve anı yimege müdāvemet żaʿīf ider başarı.

(**شونيز**[6] حار يابس في الثانية حاد جلاء محلل للرياح يقطع الثاليل المنكوسة و البهق و البرص و يقتل الديدان و حب القرع و نبته يلقى في الغدير فيطفو سمكه و ينفع الزكام محمصا مصرورا في خرقة كتان زرقاء) Ḥārdur yābisdür ṯāniyede, ḥāddur, cilālandurıcıdur, muḥallildür yilleri, ḳaṭʿ ider sigilleri başı belürmiş aşaġa inmiş ola ve ḳaṭʿ ider[7] behaḳı ve beraşı ve ḳatl ider ḳurtları ve soġulcanı ve bunuñ otı ḳaçan gölcüge bıraġılsa balıḳ yuḳaru çıḳar ve fāʾide ider zükāma ḳavrulmış ve gök ketān bezine baġlanmış olsa.[8]

---

1 Derkenar: Yaʿnī şol çiçegi olan ḳozaġı.

2 Derkenar: Cerāḥatlar üzerine ekicek ḳurıdur ve bitürür.

3 Derkenar: Elmīsī şol enāra dirler ki çekirdegi yumuşaḳ ve küçücük ola.

4 Derkenar: Elmīs aṣlda şol beyābāna dirler ki anda nebātāt olmaya.

5 Derkenar: Ṭoraḳ otı.

6 Derkenar: Çörek otı didükleridür ki bir adı lisān-ı ʿArabʾda ḥabbetüʾs-sevdāʾdur ve ʿAcemler siyāh dāne dirler. Menāfiʿi çoḳdur. Anuñçün Resūlullāh ʿaleyhiʾs-selām buyurur ki: الشونيز دواء من كل داء الا السام ["Muhakkak ki kara habbede (yani çörek otunda) sâmdan (ölümden) başka her derde bir şifâ vardır." *Sahîh-i Müslim ve Tercümesi*, Selâm 88, C. 7, haz. Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayınevi, İstanbul 1988, s. 67]. Yaʿnī cemīʿ emrāża devādur, illā mevte degül. Ammā çoḳ istiʿmāl mühlikdür.

7 Derkenar: Bunuñ cümlesi ḳuvvet-i cilāsı içündür.

8 Derkenar: Bu fāʾidesi ḳoḳmaḳ iledür.

(**شهدانج**[1] حار يابس محلل الرياح و يجفف المني و يصدع و ورقه يسكر) Ḥārdur yābisdür, taḥlīl ider yilleri ve ḳurıdur menīyi ve baş aġrıdur ve yapraġı müskirdür.[2]

(**شلجم**[3] حار لين خلطه غليظ و ادامة اكله يقوي البصر و طبيخه يصب على النقرس و الشقاق العارض من البرد و يمنع مبادي غانقرايا و بزره اقوى جلاء) Ḥār**[143a]**dur, leyyindür,[4] ḫılṭı ġalīẓdür ve dāʾimā ekl eylemek başarı ḳavī ider ve bişmişi niḳris ve ṣovuḳdan olan çatlaḳ üzere dökülür ve menʿ ider ġānḳarāyā[5] mebādīsin ve toḫmı aḳvādur cilā cihetinden.

(**شاهترج**[6] بارد في الاولى يابس في الثانية يفتح السدد و يقوي المعدة و ينقي الدم و ينفع الحكة و الجرب و يلين الطبيعة) Bāriddür ūlāda, yābisdür s̱āniyede, fetḥ ider süddeleri ve ḳavī ider miʿdeyi ve pāk ider ḳanı ve fāʾide ider uyuza ve gicige ve yumuşadur ṭabīʿatı.

(**شكاعي**[7] ينفع المعدة و الكبد و ورم اللهاة و الحميات العفنية و الجلوس في طبيخة ينفع نزف الدم) Fāʾide ider miʿdeye ve cigere ve dilcik şişine ve ḥummayāt-ı ʿafiniyyeye ve oturmaḳ ḳaynamışı üzere fāʾide ider ḳan gelmege.

(**حرف التاء**) Muṣannif ḥarf-i şīn'de çoḳ edviye-i nāfiʿa z̲ikrinde ihmāl eyledi.

(**تمر هندي**[8] بارد يابس في الثانية يسهل الصفراء و يقوي المعدة و يسكن العطش و القئ) Bāriddür yābisdür s̱āniyede, ishāl ider ṣafrāyı ve ḳavī ider miʿdeyi ve teskīn **[143b]** ider ʿaṭşı ve ḳayʾı.

(**تفاح**[9] فيه رطوبة فضلية باردة بها ينفخ و الحامض ابرد و اقل رطوبة و الحلو اقل بردا و التفه اكثر رطوبة يقوي القلب و المعدة خصوصا الفتحي و خلطه و خصوصا الحامض خام مستعد للحميات و العفونة) Elmada vardur ruṭūbet-i zāʾide bāride bunuñ ile nefḫ ider ve ekşisi ebreddür ve eḳaldür ruṭūbeten ve ṭatlusı eḳaldür bürūdet cihetinden ve ṭatsuzı ekş̱erdür ruṭūbet taḳviyet ider ḳalbi ve miʿ-

1 Derkenar: Kendir toḫmı.
2 Derkenar: Esrār didükleri bu kendirüñ yapraġıdur ki gāh olur ḥaşīş diyü taʿbīr iderler.
3 Derkenar: Şalġamdur.
4 Derkenar: Leyyin dimegüñ maʿnāsı ruṭūbetde ve yübūsetde iʿtidāle māʾildür dimekdür.
5 Derkenar: Ġānḳarāyā şol şişdür ki ʿuẓv fāsid olur ammā ḥiss bāḳī olur.
6 Derkenar: Şāhteredür.
7 Derkenar: Ḳalḳan dikeni dirler.
8 Derkenar: Temr-i Hindī Hind ve Yemen ve Ḳaralar ve Başra vilāyetinde biter.
9 Derkenar: Elmanuñ aṣnāfı çoḳdur. Muṣannif Şām vilāyetinde gördüginüñ aḥvālini beyān ider.

deyi ve ḫuṣūṣā tuffāḥ-ı fetḥī[1] ve bunuñ ḥılṭı ḫuṣūṣā ekşisi ḫāmdur ḳābildür ḥummeyāt-ı ʿafiniyyeye.

(**تربد**[2] حار في الثانية يجفف البدن و يسهل بلغما رقيقا الا ان يقوى بالزنجبيل فيسهل الغليظ و ينفع اوجاع العصب و اصلاحه بدهن اللوز) Ḥārdur ṣāniyede, tecfīf ider bedeni ve ishāl ider balġam-ı raḳīḳi illā meger muḳavvī ola zencebīl ile, öyleye ishāl ider balġam-ı ġalīẓi ve fā'ide ider siñir aġrılarına ve bunuñ ıṣlāḥı bādām yaġı ile olur.

(**تين**[3] الرطب منه حار قليلا رطب كثيرا لمائية و الغدائية سريع الانحدار و الفج جلاء ما هو) **[144a]** الى البرد Yaşı bunuñ ḥārdur azcuḳ raṭbdur keṯīrü'l-mā'iyyedür ve keṯīrü'l-ġıdā'iyye tezcek iner ḫāmı cilādur mā'ildür bürūdete mādām ki ḥām ola. (و اليابس حار لطيف و هو اغذى من جميع الفواكه) Ḳurısı ḥārdur laṭīfdür ve bu ziyāde ġıdā virür cemīʿ yimişlerden. (و النضيج جدا قريب من ان لا يضر) Ve köynisi tamām ḳarībdür żarar itme[me]ge. (و اللحيم اكثر انضاجا Ve etlüsi ekṯerdür nuḍc virmek cihetinden (و فيه تليين بالغ و تعريق فلذلك يسكن الحميات و يقمل) Ve encīrde ziyāde telyīn vardur ve terletmek vardur anuñçün teskīn ider ḥummāları ve kehle ider. (و لبنه يجمد الذائب من الدماء و الالبان و يذيب الجامد منهما) Ve südi ṭoñdurur erimişi ḳanlardan ve südlerden ve eridür ṭoñmışı bunlardan. (و هو يصلح اللون الفاسد بسبب الامراض و ينضج الدماميل ضمادا) Ve encīr ıṣlāḥ ider şol levni ki fāsid ola marażlar sebebi ile ve oñuldur çıbanları yaḳı ḳılmaḳla. (و يعطش المحرورين و يسكن العطش الكائن عن البلغم المالح و ينفع السعال **[144b]** المزمن و يدر البول و يفتح سدد الكبد و الطحال و يصير على حبس البول و يوافق الكلي و المثانة) Ṣusadur maḥrūrları ve teskīn ider ṣusuzluġı ki balġamdan māliḥ ola ve fā'ide ider öksürüge ki zamān geçmiş ola ve idrār ider bevli ve fetḥ ider ciger ve ṭalaḳ süddelerin[4] ve muʿīn olur ḥabs-i bevle[5] ve muvāfiḳ olur bögreklere ve ḳavuġa. (و لاكله على الريق منفعة عجيبة في تفتيح مجارى الغداء خصوصا بالجوز و اللوز) Ve encīri aç iken yimek içün menfaʿat-ı ʿacībe vardur teftīḥ-i mecārī-i ġıdāda ḫuṣūṣā ḳoz ve bādām ile. (و بالجوز اكثر تغذية لكنه مع الاغدية الغليظة ردي جدا) Ve ḳoz ile ekṯerdür ġıdā

1 Derkenar: Şām'da bir ṣınıf elmanuñ ismidür. Fetḥü'l-melik nām bir melik Iṣfahān'dan fidanın getürüp dikmiş imiş. Büyük ve ṭaʿmı ve rāyiḥası gökçek elmadur.

2 Derkenar: Türbüd bir ot kökidür içi boş eyüsi aḳ olandur.

3 Derkenar: İncir.

4 Derkenar: Yaʿnī eski öksürüge.

5 Derkenar: Yaʿnī ruṭūbātı taḥlīl itdügiçün çoḳ bevl taḳāżāsı olmaz.

virmek cihetinden lākin ġalīẓ ġıdālar ile yaramazdur ziyāde.[1] (و الجميز[2] ردي للمعدة قليل الغداء) Cümmeyz yaramazdur miʿdeye ḳalīlü'l-ġıdādur.

(**توت**[3] اما الفرصاد فقريب من التين لكنه اقل غداء و اردى للمعدة) Ammā firṣād ḳarībdür encīre lākin eḳaldür ġıdāʾen ve yaramazdur miʿdeye. (و اما الشامي فهو بارد رطب فيه قبض يمنع سيلان **[145a]** المواد الى الاعضاء و خصوصا الفج و الفج كالسماق في افعاله و هو قامع جدا لاورام الحلق غرغرة و مشروبا و اكلا منه و يشهى الطعام و يزلق و يسرع انحداره عن المعدة و يبطئ في الامعاء و فيه ادرار) Ve ammā şāmī ol bāriddür raṭbdur ve anda ḳabż vardur ve menʿ ider mevādduñ aḳmasını aʿżāya ve ḫuṣūṣā ḫāmı ve ḫāmı summāḳ gibidür efʿālinde ve bu ḳahr ider ziyāde boġaz şişlerini ġarġara ve içmek ve yimek ile ve iştihā virür ṭaʿāma ve izlāḳ ider ṭaʿāmı ve serīʿü'l-inḥidārdur miʿdeden[4] ve eglenür bağırsaḳlarda ve bunda idrār vardur.

(**ترمس**[5] حار في الاولى يابس في الثانية يجلو طبيخه الكلف و النمش و البرص و البهق و السعفة و الجرب و يحلل و يقتل الديدان ضمادا و مشروبا بالخل فيرقق الشعر و يفتح سدد الكبد و الطحال و يدر البول و الطمث و يخرج الجنين احتمالا) Ḥārdur ūlāda, yābisdür ṯāniyede, cilā ider ḳaynamışı kelefe ve nemeşe ve beraṣa ve behaḳa ve saʿfe[ye][6] ve cerebe[7] ve ḳatl ider ḳurtları yaḳı itmek ile göbek üstine **[145b]** ve içmek ile sirke ile ve inceldür ḳılı ve fetḥ ider ciger ve ṭalaḳ süddelerin ve idrār ider bevli ve ṭamṯı ve çıḳarur cenīni iḥtiḳānen.

(**ترنجبين**[8] معتدل الى الحرارة فيه تليين و جلاء ينفع السعال و الصدر و يسكن العطش و يسهل الصفراء برفق) Muʿtedildür, māʾildür ḥarārete ve bunda telyīn vardur ve cilā vardur ve fāʾide ider öksürüge ve gögse ve teskīn ider ṣusuzluġı ve ishāl ider ṣafrāyı rıfḳ ile.

---

1 Derkenar: Zīrā encīr serīʿü'l-inḥidār olduġıçün ġalīẓ ġıdāları bile indürür, öyleye südde olur.

2 Derkenar: Cümmeyz żamm-ı cīm ve teşdīd-i mīm-i meftūḥa ve zā-yı muʿceme ile bir nevʿ encīrdür. Mışır ve Şām diyārında olur. Aġacınuñ ḳabuġı arasında biter demür ile ḍaġılmayınca oñatça göynümez ve yılda üç belki dört kerre biter anuñçün tīn-i aḥmaḳ dirler.

3 Derkenar: Tūt iki ṣınıfdur. Biri ṭatlu tutdur ki buña firṣād dirler. Biri ekşi yā mayḫoş tutdur ki buña şāmī dirler ve ehl-i Rūm ḳızıl ve mor dirler.

4 Derkenar: Anuñçün ṭaʿāmdan evvel yimek gerek, tā ki tezcek izlāḳ itmeye.

5 Derkenar: Delüce bāḳılā.

6 Derkenar: Oġlancuḳlar başında ḥarāretden olan bitür tīz ẓāhir olana dirler ki buña Türkçe ışırḳı dirler.

7 Derkenar: Kelef ve nemeş ve beraş ve behaḳ yuḳaruda ẕikr olınup tekrār daḥi vāḳiʿ olmışdur ve aşaġada emrāż beyānında daḥi ẕikr olınsa gerekdür ammā saʿfet başda olan sivilciye ve ʿillet-i bāṣūra dirler ve cereb uyuza dirler.

8 Derkenar: ʿAcemler terengübīn dirler. Hevādan ḥāc aġacınuñ üzerine düşer cemʿ ider. Ḫorāsān vilāyetinde Māverāʾü'n-nehr iḳlīminde olur.

(حرف الثاء) Muṣannif ḥarf-i tā'da ġayr-ı meşhūr ve nādirü'l-istiʿmāl olanları ẕikr itmedi.[1]

(ثوم[2] حار يابس في الثالثة محلل للنفخ جدا مقرح و ينفع من تغير المياه و من وجع الاسنان و السعال المزمن و اوجاع الصدر من البرد و يخرج العلق و الدود و يدر الطمث و يخرج المشيمة و يصفي الحلق و بالعسل على البهق و ينفع كهبة الدم و يقتل القمل و الصبيان و يصدع و يضر البصر) Ḥārdur yābisdür ṣāliṣede, taḥlīl ider yeli ziyāde ve cerāḥat ider[3] ve fā'ide ider ṣular taġayyürine ve dişler **[146a]** aġrısına ve öksürüge ki eski ola ve gögüs aġrılarına ve çıḳarur sülügi[4] ve ḳurtları ve idrār ider ṭamṣı ve çıḳarur meşīmeyi[5] ve ṣāfī ider boġazı ve bal ile behaḳ üzere ṭılā ḳılınur[6] ve fā'ide ider ḳan uyuşup ṭoñmasına deri altında ve ḳatl ider kehleyi ve yumurdaların[7] ve baş aġrıdur ve göze ziyān ider.

(ثلج قد يعطش لجمعه الحرارة و الدخانية المحتبسة فيه و يضر المعدة و العصب و يسكن وجع الاسنان الخارة بافراط) Ḳar ṣusadur cemʿ itdügiçün ḥarāreti,[8] daḫi duḫāniyyeti ki muḥtebisdür anda ve żarar ider miʿdeye ve siñire ve sākin ḳılur dişler aġrısın ki ziyāde ḥārr olalar.

(ثعلب فيه تحليل و فراؤه اسخن الفراء[9] يصلح للمبرودين و المرطوبين و اقول بل الدلق و الحواصل اسخن منه بكثير و اذا طبخ حيا و يطلي بالماء المفاصل الوجعة يسكنها و الطبخ في الزيت اقوى و كذلك شحمه و وزن درهم من ريته المجففة ينفع الربو جدا) Dilküde taḥlīl vardur ve kürki kürklerüñ ġāyet ıssısıdur, eyüdür mebrūdü'l-**[146b]**mizāc ve marṭubu'l-mizāc olanlara ve ben dirin sañsar ve ṣaḳḳā ḳuşı kürki andan ıssıdur çoḳ[10] ve ḳaçan dilkü bişürilse diri iken ve ṭılā ḳılınsa ṣuyı ile vecaʿı olan mefāṣıle sākin ider ve zeytūn yaġında bişürmek aḳvādur ve buncılayındur yaġı ve bir dirhem bunuñ öykeninden ki müceffifdür fā'ide ider rebve ḳaṭʿan.

---

1 Derkenar: Cümleden biri tānbūldur ki turunc yapraġı gibi yapraḳdur çiynerler ḥamr gibi keyfiyyet virür. Hind vilāyetinde olur.
2 Derkenar: Ṣarımsaḳ.
3 Derkenar: Ḳaçan derinüñ üzerine baġlasalar nitekim ṣoġan böyledür.
4 Derkenar: Zīrā şiddet-i tesḫīni içün sülük ḳızar ṣovuḳ yire çıḳmaḳ diler aġza gelür.
5 Derkenar: Meşīme şol deridür ki ana raḥminde oġlan anuñ içinde olur.
6 Derkenar: Ṣarımsaḳ yanup kül olup bal ile behaḳa ṭıla ḳılınur.
7 Derkenar: Ṣībān cemʿ-i ṣūbedür. Kehlenüñ yumurdasınuñ ve toḫmınuñ ismidür ki ehl-i Rūm sirke diyü taʿbīr iderler.
8 Derkenar: Yaʿnī bunda olan ḥarāret-i ġarīziyyeyi.
9 Derkenar: Lafẓ-ı firā medd ile cemʿ-i fervdür.
10 Derkenar: Muṣannifüñ bu kavli maḥall-i baḥṣdür.

(**حرف الخاء**) Muṣannif ḥarf-i ṣā'da edviye-i mühimmeden nesne terk itmedi.

(**خشخاش**[1] بارد يابس في الثانية و الاسود فشي الثالثة مخدر منوم شربا و ضمادا و اكلا مغلظ يمنع النزلة) Bāriddür yābisdür ṣāliṣede, uyuşdurıcıdur, uyudıcıdur içmek ile ve yaḳı itmek ile ve muġalliẓdür[2] dimek ile menʿ ider nezleyi.[3]

(**خطمي** حار باعتدال فيه انضاج و تليين و ارخاء و تحليل و يسكن وجع المفاصل و النسا و ينفع الارتعاش و بزره نافع من السعال الحار و ورقه من اورام الثدي و يضمد به في ذات الجنب و الرية و طبيخ اصله ينفع من حرقة البول و الامعاء و الزحير و اورام المقعدة و من الاسهال الردي) **[147a]** Ḫārdur iʿtidāl ile bunda nuḍc virmek ve telyīn ve irḫā ve taḥlīl vardur ve sākin ḳılur vecaʿ-ı mefāṣılı ve ʿırḳu'n-nesāyı ve fā'ide ider irtiʿāṣa ve toḫmı nāfiʿdür suʿāle ki ḥārr ola ve yapraġı fā'ide ider meme şişlerine ve yaḳı ḳılınur bunuñ ile ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riyede ve kökinüñ ḳaynamışı fā'ide ider bevlüñ ve bağırsaḳlaruñ ḫurḳatine ve fā'ide ider zaḥīre ve maḳʿad şişlerine ve yaramaz ishāle.

(**خس**[4] بارد رطب في الثانية اغذي من جميع البقول و اجود و اغذاء المطبوخ منه و الغسل يزيده نفخا و اذا استعمل في وسط الشراب منع السكر و هو نافع من اختلاف المياه و يخدر و ينوم و ينفع من الهديان و احراق الشمس و يزيد في اللبن و بزره يجفف المني و يسكن شهوة الباه و يقلل الاحتلام و ينفع من العطش و الالتهاب و ادمان اكله يضعف البصر) Bāriddür raṭbdur ṣāniyede, ziyāde ġıdā virür bişmişidür ve yumaḳ ziyāde ider[5] nefḫi. Ḳaçan istiʿmāl olınsa vasaṭ-ı şarābda menʿ ider mestligi ve bu nāfiʿdür ṣularuñ iḫtilāfına ve muḫaddirdür ve münevvimdür ve fā'ide ider[6] hedeyāna ve başı gün yaḳmaġa ve ziyāde ider südi[7] ve bunuñ **[147b]** toḫmı ḳurıdur menīyi ve sākin ider şehvet-i cimāʿı ve ḳalīl ider iḫtilāmı ve fā'ide ider ṣusuzluġa ve şiddet-i ḥarārete ve bunuñ eklinüñ idmānı żaʿīf ider başarı.

---

1 Derkenar: Ḫaş[ḫ]āş dört ḳısmdur: Bostānīdür berrīdür baḥrīdür zebedīdür. Bostānī olanuñ toḫmı aḳ olur berrī olanuñ ḳara olur baḥrī olanuñ yapraġı aḳ olur zebedī olanuñ cümlesi aḳ olur.

2 Derkenar: Muġalliẓ olduġı içün ġalīẓ ider aḫlāṭı, öyleye menāfiẓe ṣıġmaz anuñçün aşaġa inmez.

3 Derkenar: Taḳrīr-i maḥalde işāret vardur ki eklen didügi muġalliẓ didügine ḳayddur.

4 Derkenar: Mārūl.

5 Derkenar: Ruṭūbet-i müneffiḥasın ziyāde itdügiçün.

6 Derkenar: Menʿ itdügiçün taṣāʿud-ı ebḫireyi.

7 Derkenar: Muṣannif dimiş ki: Şöyle ẓann iderin ki ṣular iḫtilāfınuñ mażarratın defʿ itdigi nüfūẕa mānīʿ olup miʿdede ve eṭrāfında eglenüp tamām nuḍc ve hażm ḥāṣıl olduġındandur.

(**خرنوب**[1] قابض عاقل للبطن يمنع سيلان الطمث و هو ردي للمعدة لاينهضم و خلطه ردي ثقيل) Ḳābiżdur, dutıcıdur ḳarnı, menʿ ider ḥayż ḳanı aḳmaġı ve bu miʿdeye yaramazdur hażm olmaz ve ḫılṭı yaramazdur, ṣaḳīldür.[2]

(**خبازي**[3] بارد رطب في الاولى يلين الحلق و الصدر و البطن و ينفع السعال اليابس و الحار و الكلى و المثانة) Bāriddür raṭbdur ūlāda, telyīn ider boġazı ve gögsi ve ḳarnı ve fāʾide ider ḳurı ıssı öksürüge ve bögreklere ve ḳavuġa.

(**خوخ**[4] بارد في الثانية رطب في الاولى سريع العفونة لين و فيه قبض ما و اقبضه الفج و ماؤه و ماء ورقه يقتل الديدان من الاذن و البطن ضمادا و مشروبا و يجب تقديمه على الطعام و هو كثير الغداء ليس بجيد) Bāriddür ṣāniyede, raṭbdur ūlāda, tezcek müteʿaffin olur muʿtedildür ve bunda bir pāre ḳabż vardur ve ḳabżı ziyādedür ḫāmınuñ **[148a]** ve ṣuyı ve yapraġınuñ ṣuyı ḳatl ider ḳurtları ḳulaḳdan ve ḳarından yaḳı itmek ile ve içmek ile ve vācibdür taḳdīmi ṭaʿām üstüne ve bu keṣīrü'l-ġıdādur ġıdāsı eyü degüldür.

(**خل** مركب من حار و بارد و هو اغلب و كلاهما لطيف و الطبخ ينقص برده و هو مقطع ملطف يقمع الصفراء و يمنع الورم حيث يريد ان يحدث و يعين على الهضم و يضاد البلغم و يضر السوداوين و ينفع الجمرة و النملة و الجرب و القوباء و حرق النار و يمنع سعي الساعية و هو بدهن الورد للصداع و يتمضمض به لوجع السن و دمويتها) Mürekkebdür ḥārdan ve bāriddür ziyāde ve ikisi yaʿnī cüzʾ-i ḥārr ve cüzʾ-i bārid laṭīfdür ve bişürmek ekṣer ṣovuḳluġın ve bu yaʿnī sirke muḳaṭṭıʿdur mülaṭṭıfdur ḳaṭʿ ider ṣafrāyı ve menʿ ider veremi her ne yirde ki ḥādiṣ olmaḳ dileye ve muʿīn olur hażma ve żıddur balġama ve żarar ider sevdāvīlere ve fāʾide ider cemreye ve nemleye ve cerebe ve ḳūbāya ve ḥarḳu'n-nāra[5] ve menʿ ider sirāyet ider ḳarḥalaruñ sirāyetini ve bu gül **[148b]** yaġı ile nāfiʿdür baş aġrısına ve bunuñ ile mażmaża olınur dişler aġrısına ve demeviyyetine.

(**خبز** افضله النقي المعتدل الملح و الخمير و النضيج التنوري المتروك حتى يبرد و يتلوه الفرني و ماعدا ذلك فردي و السميد اكثرغداء و اجود لكنه بطئ الانحدار و النفوذ و الخشكار يلين الطبيعة و يسرع انحداره و نفوذه لكنه اقل تغذية و اردي و المتخذ من الحنطة

1 Derkenar: Keçiboynuzı.
2 Derkenar: Zīrā kendüde ḥaṣebiyyet vardur.
3 Derkenar: Ebegümeci didükleridür ki yapraḳda ve çiçekde ḥaṭmīye beñzer. Ḥaṭmī andan büyükdür ki aña aġaç ḥaṭmī dirler.
4 Derkenar: Fetḥ-i ḥā ve sükūn-ı vāv ile ʿAcemler ve ehl-i Rūm şeftālū didükleri meyvedür.
5 Derkenar: Cemre ve cereb ve ḳūbā yuḳaruda beyān olınmışdur ammā nemle ṣafrādan olan sivilcidür ve ḥarḳu'n-nār kemerik didükleri marażdur bu cümlenüñ tafṣīli aşaġada gelse gerekdür.

السخيفة في حكم الخشكار و خبز القطايف يولد خلطاغليظا و الفتيت نفاخ بطئ الانحدار (و خبز الحنطة يسمن بسرعة Efḍali pāk olandur[1] ki muʿtedil ola ṭuzı[2] ve ḫamīri[3] ve bişmiş ola tennūrda[4] ve terk olına[5] ṣoyınca ve buña tābiʿ olur fırında bişen[6] bunuñ māʿadāsı[7] yaramazdur ve semīd ekşerdür ġıdāʾ ve gökçekdür lākin inmesi ve nüfūẕı baṭīʾdür ve kepekli olan telyīn ider ṭabīʿati ve serīʿ-dür inḥidārı ve nüfūẕı lākin eḳaldür ġıdāʾen ve yaramazdur ve ince ve arıḳ buġdaydan alınan kepekli ḥükminde**[149a]**dür ve ḳaṭāyif etmegi ḫılṭ-ı ġalīẓi ve ḳurı etmek ki tennūrda ḳurıdup baʿde ṣu ile ışladup yinen etmek neffāḫdur baṭīʾü'l-hażmdur ve südlü etmek müseddiddür keşīrü'l-ġıdādur baṭīʾü'l-inḥidārdur ve buġday etmegi semridür tezcek.

(**خردل** حار يابس الى الرابعة يقطع البلغم و دهنه اسخن من دهن الفجل و دخانه يهرب منه الهوام و فيه جلاء و تحليل يزيل الكلف و اثر الدم الميت و يجفف اللسان و ينفع من داء الثعلب و يحلل الاورام و ينفع الجرب و القوباء و اوجاع المفاصل و ينقي رطوبات الرأس و يقطر ماؤه و دهنه لوجع الاذن و يقوي الباه و يعطش و يفتح سدد المصفاة و يذكي على الريق و يزيل الخشونة المزمنة في قصبة الرية بالعسل) Ḥārdur yābisdür, rābiʿaya māʾil, ḳaṭʿ ider balġamı ve bunuñ yaġı issirekdür turb yaġından[8] ve tütün-den ḳaçar bunuñ hāmmeler[9] ve bunda cilā ve taḫlīl vardur zāʾil ider çigidi[10] ve deri altında uyuşmış ḳan eşerin ve lisānuñ ṣıḳletin giderür ve fāʾide ider dāʾü'ṣ-ṣaʿleb[11] **[149b]** marażına ve taḫlīl ider veremleri ve fāʾide ider cerebe ve ḳūbāya ve vecaʿ-ı mefāṣıla ve pāk ider baş ruṭūbetlerini ve ṭamzurılur bunuñ ṣuyı ve yaġı ḳulaḳ aġrısına ve ḳavī ider cimāʿı ve ṣusadur ve fetḥ ider mıṣfāt[12] süddelerin ve ẕekī ider fehmi aç ḳarınla yiyicek ve zāʾil ider öyken ḳamışında olan ḫuşūnet-i müzmineyi bal ile yalayıcaḳ.

---

1 Derkenar: Yaʿnī buġday delüceden ve ṣaʾir ḥubūbdan ve ġayrı nebātdan pāk ola.
2 Derkenar: Zīrā ṭuzı eksük olan ṭatsuz olur ve ṭuzlu olan ḥārdur ḥarāret virür.
3 Derkenar: Zīrā ḫamīri eksük olan baṭīʾü'l-hażmdur, südde ider, ḳarın aġrıdur ve ḫamīri çoḳ olan ekşi olur, miʿde ekşidür.
4 Derkenar: Tennūr küçücük olup ḥarāreti her cānibden ʿale's-seviyye olup etmegi muʿtedil bişürür.
5 Derkenar: Zīrā ısıcaḳ itmek ḥarāret virüp ṣusadur.
6 Derkenar: Yaʿnī ṭaş üzere ve kül içinde bişen etmek.
7 Derkenar: Yaʿnī fırında bişen etmek iyilükde tennūrda bişenden ṣoñradur.
8 Derkenar: Bunuñ yaġın çıḳarmaġuñ ṭarīḳi budur ki ḥardalı dökeler, andan ṣoñra ıssı ṣuyla ezeler ve ṣıḳalar.
9 Derkenar: Cānavarcuḳlara hāmme dirler żararından ḳorḳılan.
10 Derkenar: Bunuñ ile ṭılā idicek.
11 Derkenar: Dāʾü'ṣ-ṣaʿleb ol marażdur ki ḳıl dökülür bitmez olur. Tafṣīli aşaġada gelse gerekdür.
12 Derkenar: Mıṣfāt şol delüklü kemükdür ki ḳuvvet-i şāmma ḳonılan meme başı gibi olan zaʾideteyn altındadur hevā anda ṣāf olup andan dimāġa dāḫil olur. Anuñçün mıṣfāt dirler ki ālet-i taṣfiyedür.

(**خيار شنبر**[1] معتدل في الحرارة و البرودة رطب ينفع الاورام الحارة في الاحشاء و يتغرغربه بماء عنب الثعلب لاورام الحلق و يطلي على المفاصل و النقرس و ينفع اليرقان و وجع الكبد و يلين الطبع و يسهل الصفراء و البلغم المحترقين بلا اذى حتى انه يسهل بـه الحبالي) Muʿtedildür ḥarāretde ve bürūdetde raṭbdur fāʾide ider şol ḥārr veremlere ki aḥşāda ola ve bunuñ ile ġarġara olınur dilkü üzümi ṣuyı ile boğaz şişleri içün ve ṭılā ḳılınur mefāṣıl ve niḳrise ve fāʾide ider yereḳāna ve ciger aġrısına ve telyīn ider ṭabīʿatı ve ishāl ider ṣafrāyı ve balġamı ki muḥteriḳ olalar eẕāsız **[150a]** ḥattā bunuñ ile ishāl itdürülür yüklü ʿavratlara.

(**حرف الذال**) Muṣannif ḫāʾda edviye-i nāfiʿadan çoḳ nesnenüñ ẕikrin terk eyledi. (**ذهب**[2] معتدل لطيف سحالته يدخل في ادوية السوداء و ينفع الخفقان و يقوي القلب و امساكه في الفم يزيل البخر و يقوي العين كحلا) Muʿtedildür, laṭīfdür bunuñ törpülenmişi ḳoyılur sevdā devālarına ve fāʾide ider ḫafaḳāna ve ḳavī ider ḳalbi ve anı dutmaḳ aġızda zāʾil ider aġız ḳoḳusın ve ḳavī ider gözi sürme itmek ile.

(**حرف الغين**) Muṣannif ḥarf-i ẕāl'da ẕeheb ẕikr idüp terke ẕāhib oldı.

(**غبيرا**[3] بارد في الاولى يابس في الثانية يشبه الزعرور في احكامه) Bāriddür ūlāda yābisdür ṯāniyede. Müşābihdür aluca aḥkāmında.

(**غاريقون**[4] حار في الاولى يابس في الثانية محلل مقطع للاخلاط الغليظة مسهل لها من البلغم و الصفراء و السوداء مفتح لجميع السدد ملطف و فيه قبض و ينقي فضول العصب و ينفع جميع اورام المفاصل و عرق النساء و الصرع و الربو و اليرقان و بالسكنجبين لورم الطحال و الشربة التامة منه درهمان و يدر البول و الطمث) **[150b]** Ḥārdur ūlāda, yābisdür ṯāniyede, muḥallildür, muḳaṭṭıʿdur aḫlāṭ-ı ġalīẓeyi, müshildür anı balġamdan ve sevdā[da]n ve ṣafrādan, müfettiḥdür cemīʿ süddeleri, mülaṭṭıfdur ve bunda vardur ḳabż, pāk ider ʿaṣabuñ fużūlını, fāʾide ider cemīʿ mefāṣıl veremlerine ve ʿırḳu'n-nesāya ve ṣarʿa ve rebve ve yereḳāna ve sirkencübīn ile ṭalaḳ veremine ve şerbet-i tāmme bundan iki dirhemdür ve idrār ider bevli ve ṭamṯı.

1 Derkenar: Ḫıyārşenber bir ṣınıfı Hindī bir ṣınıfı Kābilī ve bir ṣınıfı Mıṣrī'dür. Ecvedi Hindī'dür. Şerbeti beş dirhemden on beş dirheme dekdür.

2 Derkenar: Buḳrāṭ dimiş altun ḥārdur, ġayrılar dimiş muʿtedildür. Muṣannif daḫi ol ġayrılardandur.

3 Derkenar: Ehl-i Rūm igde, ʿAcemler sincid dirler.

4 Derkenar: Mantar gibi nesnedür. Eyüsi oldur ki aḳ ola yiyni ola tezcek ovana.

(**غاليه**[1] يلين الاورام الصلبة و شمه ينفع المصروع و ينعشه و يسكن الصداع البارد مع الشراب يسكر بسرعة و يقوي القلب و ينفع الخفقان و اوجاع الرحم حمولا و يدر الطمث و يستنزل به الرحم المختنقة و يرد المائلة و ينقيه و يهيئه للحبل) Telyīn ider berk veremleri ve ḳoḳması fāʾide ider maṣrūʿa ve ḳaldurur ve sākin ider ṣudāʿ-ı bāridi ve şarābla tezcek mest eyler ve ḳavī ider ḳalbi ve fāʾide ider ḫafaḳāna ve raḥm aġrılarına ve idrār ider ṭamsı ve istinzāl olınur bunuñ ile raḥm-ı[2] **[151a]** muḫteniḳa ve redd ider māʾile ve pāk ider anı ve ḥāżırlar anı yükli olmaġa.

(**الجملة الثانية** في الادوية المركبة و تشتمل على بابين) **Fenn-i ṣānīden cümle-i ṣāniye edviye-i mürekkebe beyānındadur** ve bu cümle-i ṣāniye müştemil olur iki bābı.[3]

(**الباب الاول** في قوانين تركيب الادوية) **Bāb-ı evvel** terkīb-i edviye ḳāʿideleri beyānındadur. (انا لانؤثر على الدواء المفرد مركبا ان وجدناه كافيا) Biz iḫtiyār itmezüz devā-yı müfred üzere mürekkebi ḳaçan müfredi bulsavuz kāfī.[4] (لكنا قد نضطر الى التركيب اما لاصلاح كيفية دواء مفرد لحدته او طعمه او رايحته او لتقوية قوته او لاضعافها) Lākin biz mużṭarr oluruz terkībe yā devā-yı müfredüñ keyfiyyetinüñ ıṣlāḥı içün ol müfredüñ ḥiddeti[5] ecli içün yā ṭaʿmı kerīh[6] olduġı içün yā rāyiḥası[7] kerīh olduġı içün yā ḳuvvetinde taḳviyeti[8] içün yā ḳuvvetini żaʿīf[9] ḳılmaḳ içün. (او لانه سريع النفوذ فيخلط به ما يلبثه او لانه بطئ النفوذ فنخلط به ما يسرع نفوذه اما مطلقا او الى عضو مخصوص او ما يخصه بعضو مخصوص) Yā devā serīʿü'n-nüfūẕ ola, öyleye ḫalṭ olınur buña serīʿ **[151b]** ḳılıcı nüfūẕını yā muṭlaḳā[10] yā ʿużv-ı maḫṣūṣa[11] yā aña ki taḫṣīṣ ide[12] ʿużv-i maḫṣūṣa. (و اما لان المرض مركب و لانجد دواء مفردا يقابل كلا مفرديه) Yā maraż mürekkeb ola ve

1 Derkenar: Devā-yı mürekkebdür sükkerden ve miskden ve ʿanberden ve kāfūrdan ve bān yaġından yā nīlūfer yaġından.
2 Derkenar: Tafṣīli aşaġa emrāż beyānında ẕikr olınsa gerekdür.
3 Derkenar: Edviye-i müfrede beyānından fāriġ oldı ise edviye-i mürekkebe beyānına şürūʿ eyledi.
4 Derkenar: Suʾāl olınursa żaʿīf olan miḳdārda ziyāde ḳılınsa ve ḳavī olan miḳdārda eksük ḳılınsa terkībe ḥācet olmaz idi; biz eyidürüz: Devāda ziyāde ile derecesinüñ fevḳinde olan dereceye çıḳmaz ve naḳṣ ile derecesinden aşaġa dereceye inmez, öyleye terkībe ḥācet żarūrīdür.
5 Derkenar: Nitekim maḥmūde terkīb olınur kitre ile.
6 Derkenar: Nitekim şaḥm-ı ḥanẓal terkīb olınur ʿasel ile.
7 Derkenar: Nitekim ḥıltīt terkīb olınur zaʿferān ile.
8 Derkenar: Nitekim zencebīl terkīb olınur türbüd ile.
9 Derkenar: Nitekim ṣamġ ḫalṭ olınur zencārla şāfda.
10 Derkenar: Nitekim sirke ḫalṭ olınur yaġlara.
11 Derkenar: Nitekim zaʿferān ḫalṭ olınur kāfūra tebrīd-i ḳalb içün.
12 Derkenar: Nitekim sirke ḫalṭ olınur edviye-i ṭıḥāla taḫṣīṣ itsün içün aña.

biz bulmayuz devā-yı müfred ki muḳābil ola iki müfredlerine.[1] (او وجدناه و لكن احدى قوتيه اضعف او اقوى فيخلط به ما يعد لها[2]) Yā biz buluruz lākin iki ḳuvvetin birisi aż'af yā aḳvā ola, öyleye añа ḫalṭ olınur[3] bunı ta'dīl ider nesne. (او وجدناه و قوتاه متكافيتان و لكن احدي مفردي المرض اقوى فيقوي القوة التي تقابلها) Yā bulu[r]uz devā-yı müfred ve iki ḳuvveti birbirine muḳābil ola ve lākin marażuñ bir müfredinüñ ḳuvveti aḳvā ola, öyleye taḳviyet[4] ḳılınur ol ḳuvvet ki muḳābil olur añа. (و اذا ركبت ادوية و كان لك بكل دواء غرض فاجعل نسبة مقدار الشربة من كل واحد منها الى مقدار الشربة من الاخر كنسبة الغرض منه الى الغرض من الآخر) Ḳaçan terkīb eyleseñ devāları ve senüñ içün olsa her bir devāya ġaraż, imdi ḳıl devālaruñ her birinden şerbetüñ miḳdārı nisbetini āḫerden şerbet miḳdārına andan ġarażuñ nisbeti gibi ġaraż-ı āḫere.[5] (و ان تساوت الاغراض فخذ من كل واحد منها جزء من مقدار شربته سميا لعدد الادوية) **[152a]** Ḳaçan ġarażlar müsāvī olsa al edviyenüñ her birinden bir cüz' miḳdār-ı şerbetinden ki ol cüz'-i semiyyi[6] ola 'aded-i edviyenüñ.[7] [8] (و ربما كان بعض المفردات هو الاصل في المركب كالصبر في ايارج فيقرا فاذا ابطل او بدل بطلت فائدة التركيب او نقصت) Gāh olur ba'żı müfredāt aṣl olur mürekkebde ṣabır gibi eyāric-i fayḳarāda ḳaçan ısḳāṭ olınsa ol aṣl bedelsüz yā tebdīl ḳılınsa bāṭıl olur fā'ide-i terkīb yā eksük olur. (و اذا اردت معرفة درجة الدواء المركب في حره مثلا او برده فاجمع الاجزاء الحارة و الباردة من المفردات و اسقط الاقل من الاكثر و خذ من الباقى جزء اسميا لعدد الادوية فهو درجة المركب مثاله دواء مركب من حار في الثانية و حار في الاولى ففي الحار في الولى من الاجزاء الحارة جزء ان لان فيه جزء حارا فيعدل البارد الذي فيه و جزء آخر به حار في الدرجة الاولى و فيه جزء واحد بارد و في الحار في الدرجة الثانية ثلثة اجزاء حارة و جزء واحد بارد فاجتمع من الاجزاء **[152b]** الباردة جزء ان و من الحار خمسة فاذا اسقطت منها جزئين بقي ثلثة اجزاء و نصفها جزء و

1 Derkenar: Nitekim ḳarḥa-i mütevessiḫa 'ilācında münbit-i laḥm ve ekl-i vesaḫ ḫalṭ olınur.

2 Derkenar: Ya'nī ḳaçan devā-yı müfred buluruz ki iki ḳuvveti ile muḳābil ola marażuñ iki ḳuvvetine.

3 Derkenar: Bābūnec gibi ki anda ḳuvvet-i taḥlīl ve ḳuvvet-i red' vardur ammā ḳuvvet-i taḥlīl aḳvādur ḳuvvet-i red'den, öyleye buña bir rādi' daḫi ḫalṭ olınur.

4 Derkenar: Cev-āb gibi sill marażına nisbet bunuñ ḳuvvet-i tebrīdi ve ḳuvvet-i cilāsı muḳābildür ḳarḥadan, öyleye cev-āb taḳviyet ḳılınur kāfūr ile.

5 Derkenar: Meşelā ḳaçan ġaraż bir devādan ḳavī olsa ve ġaraż devā-yı āḫerden andan eksük olsa bunuñ şerbetini anuñ şerbetinden eksük ḳıl.

6 Derkenar: Adṭaş.

7 Derkenar: Ḳaçan edviyenüñ 'adedi dört olsa rub' al miḳdār-ı şerbetinden her birinüñ meşelā ḳaçan terkīb eyleseñ bir devāyı şaḥm-ı ḥanẓal ve saḳmūniyā ve türbüd ve ṣabır ve kitreden ve ġaraż müsāvī olsa edviye-i erba'adan her birinüñ miḳdār-ı şerbetinden rub' alınur ve keşret-i edviyeden degüldür belki ıṣlāḥ-ı müshil içündür.

8 Derkenar: ربما كان didi zīrā ba'żı mürekkeb olur.

(نصف فيكون المركب في درجة و نصف من الحرارة) Ḳaçan dileseñ bilmek derece-i devā-yı mürekkebi issiliginde meṣelā yā ṣovuḳluġında cemʿ ḳıl eczāʾ-i ḥārreyi ve bārideyi müfredātından ve ısḳāṭ ḳıl eḳalli ekṣerden ve al bāḳīden bir cüzʾi ki semiyy ola ʿaded-i edviyeye ol derece-i mürekkebdür. Bunuñ miṣāli şol devādur ki mürekkebdür حار في الثانية'den ve حار في الاولى'dan, öyleye حار في الاولى'da eczāʾ-i ḥārreden iki vardur. Zīrā anda cüzʾ-i ḥārr vardur ki muʿādil olur anda olan cüzʾ-i bāride ve bir cüzʾ daḫi vardur ki anuñ sebebi ile ḥārdur derece-i ūlāda ve bunda bir cüzʾ-i bārid vardur cemʿ oldı eczāʾ-i bārideden iki cüzʾ ve ḥārreden beş cüzʾ ḳaçan ısḳāṭ eyleseñ bundan iki cüzʾi bāḳī ḳalur üç cüzʾ bunuñ nıṣfı bir buçuḳ cüzʾdür, öyleye olur mürekkeb bir derece ve nıṣf dereceden ḥarāretde. (و لو ركبت من الحار في الثانية مع بارد في الاولى ففي البارد جزأن باردان و جزء حار و في الحار ثلثة اجزاء حارة **[153a]** و جزء بارد يبقي المركب في نصف الدرجة الاولى) Ḳaçan terkīb eyleseñ حار في الثانية'den بارد في الاولى ile imdi bāridde iki cüzʾ-i bārid ve bir cüzʾ-i ḥārr vardur ve ḥārda üç eczāʾ-i ḥārre ve bir cüzʾ-i bārid vardur bāḳī olur mürekkeb nıṣf-ı[1] derece-i ūlāda. (و لو ركبت من الحار في الرابعة و بارد في الثانية و معتدل ففي الحار خمسة اجزاء حارة و في البارد ثلثة اجزاء باردة و جزء حار و في المعتدل جزأن جزء حار و جزء بارد فاذا اسقطنا الاقل من الاكثر و اخذنا ما بقي كان المركب في ثلثي الدرجة الاولى) Ḳaçan terkīb eyleseñ حار في الرابعة'dan ve بارد في الثانية'den ve muʿtedilden ḥārda beş eczāʾ-i ḥārre olur ve muʿtedilde iki cüzʾ olur: Biri ḥārr ve biri bārid. Ḳaçan biz ısḳāṭ eylesek eḳalli ekṣerden ve dutsaḳ bāḳī ḳalanı mürekkeb olur derece-i ūlā ṣülüṣānında.[2] (و على هذا القياس في الرطوبة و اليبوسة) Bu ḳıyās üzeredür ruṭūbetde ve yübūsetde. **[153b]** (هذا اذا كانت مقادير الادوية متساوية فان اختلفت اخذ من الاعظم مساويا للاصغر فاذا علمت درجته اضيف اليه الباقي ان كان مساويا له و ينظر مادرجة الجميع) Bu ḥesāb ol vaḳtdur ki ḳaçan maḳādīr-i edviye mütesāvī ola ammā ḳaçan maḳādīr-i edviye muḫtelif olsa alınur aʿẓamdan müsāvī olan aṣġara.[3] Ḳaçan bilinse derecesi mecmūʿ-ı mürekkebüñ aña iżāfet ḳılınur bāḳī[4] eger müsāvī

1 Derkenar: Zīrā cemʿ olur üç cüzʾ-i bārid ve dört cüzʾ-i ḥārr ḳaçan ısḳāṭ eyleseñ eḳalli ekṣerden bir cüzʾ-i ḥārr ḳalur ve ʿaded-i edviye ikidür. İkinüñ semiyyisi nıṣfdur, öyleye mürekkeb في نصف الدرجة الاولى olur ḥarāretde.

2 Derkenar: Eḳall beş ekṣer yididür. Çün eḳall ekṣerden ısḳāṭ olına iki ḳalur ve ʿaded-i edviye ṣelāṣedür ṣelāṣenüñ semiyyisi ṣülüṣdür ve ṣülüṣ iṣneyn ṣülüṣān vāḥiddür.

3 Derkenar: Meṣelā ḳaçan bir devā bir dirhem olsa ve bir devā üç dirhem olsa alınur aʿẓamdan ki üç dirhemdür müsāvi olan aṣġara ki bir dirhemdür istiḫrāc olınur mecmūʿ-ı mürekkebüñ derecesi ḳāʿide-i sābıḳa iʿtibārı ile.

4 Derkenar: Nitekim bāḳī ḳalan iki dirhemdür. Miṣāl-i meẓkūrda bu bāḳī ḥatm olınur mürekkebe ki ol daḫi iki dirhemdür.

olursa mecmūʿ-ı mürekkebe ve naẓar olınur nedür cemīʿüñ derecesi. (فان كان الباقي اقل اخذ من المركب متساويا له و حسب ثم اضيف اليه الباقي ان ساواه) Eger bāḳī eḳall olur alınur mürekkebden mütesāvī olan aña ve ḥesāb olınur, andan ṣoñra iżāfet ḳılınur aña bāḳī eger müsāvī olursa.[1] (و هلم جرا يؤخذ من الاكثر ما يساوى الاقل الى ان يقرب الجميع من مقدار واحد في الكيفية) Küll[i] çekmek ile alınur ekṣerden eḳalle müsāvī olan, tā ki cemīʿ ḳarīb ola miḳdār-ı vāḥide keyfiyyetde.[2]

(**الباب الثاني** في جملة من الادوية المركبة اما المركبات الغريبة التي لا تستعمل الا نادرا فلا حاجة الى ذكرها و اما المستعملة المشهورة فما كان منها مذكورا في الاقرابادنيات المشهورة **[154a]** في زماننا فقد استغنى عنها بتلك الكتب و انما نذكرهنا ادوية مشهورة يخلو عنها الكتب المشهورة) **Bāb-ı ṣānī** edviye-i mürekkebeden bir cümle beyānındadur. Ammā mürekkebāt-ı ġarībe ki istiʿmāl olınmaz illā nādiren ḥācet yoḳdur anuñ ẕikrine. Ve ammā edviye-i müstaʿmele-i meşhūre bunlardan meẕkūr olan ḳarābādīnlerde[3] ki meşhūrdur bizüm zamānumuzda taḥḳīḳan istiġnā olınur anlardan ol kitāblar ile. Ve biz ẕikr iderüz bunda edviye-i meşhūreyi ki ḫālīdür anlardan kütüb-i meşhūre.

(**المغلي الحلو**[4]) Muṣannif taḳdīm-i muġlā ḳıldı eḫaff olup żararı eḳall olduġıçün ve iḫtiyār-ı ḥulv ḳıldı ṭabʿ aña māʾil olduġı içün. (عناب و سبستان من كل واحد خمسة عشر حبة بزر خطمي و خبازي و زهر بنفسج من كل واحد ثلثة دراهم عرق سوسن مثقال زهر نيلوفر ثلث زهرات برسياوشان خرمة لطيفة بزر رازيانج درهم) ʿUnnāb ve sebistān her birinden on beş dāne ḫatmī toḫmı ve ebegümeci toḫmı ve benefşe çiçegi her birinden üç dirhem ʿırk-ı sūsen yaʿnī kök sūsen dibi bir miṣḳāl **[154b]** nīlūfer çiçegi üç çiçek baldırıḳara birazcuḳ yaġ rāziyāne toḫmı bir dirhem.[5]

---

1 Derkenar: Nitekim iki devānuñ biri iki dirhem olsa ve biri bir dirhem olsa iki dirhemden bir dirhem alınup ol bir dirhem ile terkīb olınur, öyleye bir dirhem ḳalur ve ol eḳaldür mecmūʿ-ı mürekkebden ve müsāvīdür bāḳīye.

2 Derkenar: Miṣāli budur ki bir dirhem دواء حار في الدرجة الاولي'dan ve iki dirhem دواء حار في الدرجة الثانية'den olsa bir ʿamel ile مركب في درجة و نصف من الحرارة ḥāṣıl olur ve ʿamel-i ṣānī ile iki mürekkeb ḥāṣıl olur. Biri حار في درجة و نصف'dur ki dirhem vāḥiddür. Ve ʿamel-i ṣāliṣ ile iki mürekkeb ḥāṣıl olur. Biri حار في درجة و نصف درجة و ثلثة ارباع درجة'dür ki bir dirhemdür ve biri حار في درجة و ثمن درجة'dür ki iki dirhemdür evvelde olan tefāvüt beyneʾṭ-ṭarafeyn ekṣerdür ṣāliṣden. İmdi ʿamel ziyāde olduḳça ḳurb ziyāde olur ve bilgil ki muṣannif bu iʿtibārı ki itmişdür taḫmīnīdür taḥḳīḳī degüldür.

3 Derkenar: Aḳrābādīn diyü ḥavāṣṣ-ı edviyeyi beyān iden kitāba dirler.

4 Derkenar: Muġlā ḳaynamışa dirler ki anda edviyenüñ cirmi olmaz içmesi āsān olur ve fāʾidesi teskīn-i ḥarāret-i ḥummādur.

5 Derkenar: Taḫmīnen üç dirhem ola. Bu cümleyi ḳaynadalar ammā edviye ziyāde çoḳ olmaya, tā ki edviyenüñ ḳuvveti hevāya gitmeyüp ṣuyı menfaʿatsüz ḳalmaya.

(**المغلى المنضج**) Balġamı ve ġalīẓ ḥılṭları bişürür. (بزر كرفس و رازيانج و انيسون و عرق السوس و عود الصليب من كل واحد عشرة دراهم زهر بنفسج و بزر خطمى و خبازي من كل واحد ثلثة دراهم برسياوشان قبضة لطيفة و ربما زيد فيه اسطخودس و فاوانيا[1] في الامراض الدماغية و العصبية) Kerefs toḫmı ve rāziyāne toḫmı ve anīsūn ve buyan dibi her birinden dirhem ve çekirdegi çıḳmış ḳızıl ḳurı üzüm ve encīr her birinden on dirhem baldırıḳara birazcuḳ tutam ve gāh ziyāde ḳılınur bunda usṭūḫūdūs ve fāvāniyā emrāż-ı dimāġiyye ve emrāż-ı ʿaṣabiyyede.

(**النقوع**[2] **الحلو**) Bunuñ fāʾidesi tebrīd ve tarṭīb ve taṣfiye-i dem ve teftīḥ-i süddedür. (مشمش و عناب و اجاص من كل واحد خمسة عشر حبة نيلوفر ثلث زهرات زهر بنفسج اربعة دراهم عدس مقشر و كزبرة يابسة من كل واحدة ثلثة دراهم بزر هندبا مرضوض مثقال و ربما زيد فيه اجاص كبار خمس حبات اذا خيف من غلبة الصفراء) **[155a]** Zerdālū ve ʿunnāb ve erik her birinden on beş dāne, nīlūfer üç çiçek, benefşe çiçegi dört dirhem, ḳabı ṣoyılmış mercimek ve ḳurı kişnīz her birinden üç dirhem, hindibā toḫmı ki bir pāre dögülmiş[3] bir miṣḳāl ve gāh olur ziyāde iderler bunda iri erik beş dāne ḳaçan ġalebe-i ṣafrādan ḳorḳulsa.

(**النقوع الحامض**) Bunuñ fāʾidesi ṣafrāsı ishāl ve ḳaṭʿ ve teskīn-i ʿaṭş ve tebrīddür. (مشمش و عناب من كل واحد خمسة عشر حبة اجاص كبار سبع حبات تمر هندي عشرة دراهم نيلوفر ثلث زهرات زهر بنفسج ثلث دراهم و ربما عمل عوض تمر هندي حب الرمان اذا كانت الطبيعة مجيبة) Zerdālū ve ʿunnāb her birinden on beş dāne, iri erik yidi dāne, temr-i Hindī on dirhem, nīlūfer üç çiçek ve benefşe çiçegi üç dirhem ve gāh olur temr-i Hindī bedeli ekşi ḳurı enār ḳılınur ḳaçan ṭabīʿat ishāle māʾil olsa.[4]

(**النقوع المسهل**) Ṣafrāyı ve balġamı ishāl ider. (يزاد في النقوع الحامض سنا و هليلج اصفر منزوع النوى من كل واحد خمسة دراهم **[155b]** بزر هندبا مرضوض مثقال و يكثر زهر البنفسج و يصفي على خمسة عشر درهما لب الخيارشنبر و عشرين درهما سكر

1 Derkenar: Fāvāniyā ol otdur ki ḳızıl ḳızıl gülleri olur ṭaġlarda ve ḳuz yirlerde biter ayu güli dirler. Ṭıbda bunuñ köki murāddur.

2 Derkenar: Naḳūʿ cemʿ-i naḳʿdur. Naḳʿ edviyeyi ṣuda ışlamaġa dirler berk ise bir pāre döküp andan ṣoñra ışlamaḳ gerek üç gün ve üç gice gündüz güneşde ve gice ṣaman içinde dura, andan ṣoñra ṣıḳup bezden süzüp içeler.

3 Derkenar: Merḍūḍ aña dirler ki azcuḳ dögülmiş ola ṭabībler ıṣṭılāḥında buña nīm-kūft dirler.

4 Derkenar: Tā ki ḳabża meyl itdürüp miʿdeye ve cigere taḳviyet ide.

و ثلثين درهما شراب بنفسج و نصف درهم راوند و نصف درهم دهن اللوز الحلو او على عشرين درهما ترنجبين او شيرخشت و حينئذ[1] لا حاجة الى دهن اللوز) Naḳūʿ-ı ḥāmiż eczāsında ziyāde ḳılına sinā-i Mekkī ve ṣaru helīle ki çekirdegi çıḳmış ola her birinden beş dirhem ve hindibā toḫmı ki nīm-kūft ola bir miṣḳāl ve benefşe çiçegi çoḳ ḳılına[2] ve on beş dirhem ḫıyārşenber içi üzere süzeler[3] ve nıṣf dirhem rāvend ve nıṣf dirhem datlu bādām yaġı ile[4] ola yā yigirmi dirhem terengübīn yā şīrḫışt üzere süzeler bu taḳdīrce bādām yaġına ḥācet olmaz.[5]

(يسقط من النقوع المقوي المشمش .Aḫlāṭ-ı ṣelāṣeyi ishāl ider (**مطبوخ الفاكهة**) و يزاد سبستان عشرين حبة هليلج كابلي منزوع النوي خمسة عشر درهما هليلج اسود و انبرباريس و خطمي من كل واحد اربعة دراهم بسفايج ستة دراهم) Giderile naḳūʿ-ı muḳavvīdan[6] zerdālū ve ziyāde **[156a]** ḳılına sebistān yigirmi dāne helīlec-i kābilī ki çekirdegi çıḳmış ola on beş dirhem helīlec-i esved ve enberbārīs ve ḫaṭmī her birinden dört dirhem besfāyec altı dirhem.

(يزاد في مطبوخ الفاكهة اربعة دراهم افتيمون .Sevdāyı ishāl ider (**مطبوخ الافتيمون**) و ربما زيد فيه ثلثة دراهم اسطوخودوس و خصوصا في الامراض الدماغية و يزاد للتقوية حجر ارمنى و حجر لازورد مغسولين من كل واحد نصف درهم مقل ازرق و محمودة من كل واحد ربع درهم و قد يستعمل المحمودة و المقل الازرق في مطبوخ الفاكهة و قد يزاد فيه ورد طري خمسة اعداد و قد يزاد فيه شكاعى و باد آورد من كل واحد اربعة دراهم و ربما زيد فيه بليلج و آملج من كل واحد ثلثة دراهم) Ziyāde ḳılına maṭbūḫu'l-fākihede dört dirhem eftīmūn ve gāh olur anda ziyāde ḳılınur üç dirhem usṭuḫūdūs ḫuṣūṣā emrāż-i dimāġiyyede ve ziyāde ḳılınur taḳviyet içün ḥacer-i Ermenī ve ḥacer-i lāziverd ki maġsūl olalar her birinden nıṣf dirhem **[156b]** muḳl-i ezraḳ ve maḥmūde her birinden rubʿ dirhem ve az olur ki maḥmūde ve muḳl-i ezraḳ istiʿmāl olınur maṭbūḫ-ı fākihede ve az olur ziyāde ḳılınur maṭbūḫ-ı eftīmūnda tāze gül beş dāne ve az olur ziyāde

1 Çalışmamızda esas nüsha kabul edilen Ayasofya 3662 numaralı nüshada وح şeklinde yazılan bu kelime, anlama ve metnin bağlamına binaen Fatih 3542 numaralı nüshadaki حينئذ şekli ile metne dâhil edilmiştir.

2 Derkenar: Yaʿnī tamām ḳaynaduḳdan ṣoñra bunuñ ṣuyı ile on beş dirhem ḫıyārşenber için ezüp tamām ḥall olduḳdan ṣoñra süzeler her yirde ki sürmek diyeler bu vechledür.

3 Derkenar: Tā ki helīlenüñ ḳabżı ile ishāl bāṭıl olmaya.

4 Derkenar: Tā ḫıyārşenberi süre emʿāya yapışup ḳarın aġrıtmaya.

5 Derkenar: Yaʿnī ḫıyārşenber bedeli bunlaruñ biri ola bu taḳdīrce bādām yaġına ḥācet olmaz.

6 Derkenar: Müshil ile muḳavvī olan naḳūʿ ḥāliyen ẕikr itdügi naḳūʿ-ı müshildür.

ḳılınur bunda şükāʿā ve bād-āverd her birinden dört dirhem[1] ve gāh olur ziyāde ḳılınur bunda belīlec ve emlec üç dirhem.[2]

(فتيلة مسهلة) Yaʿnī telyīn-i ṭabīʿat eyleyen şāf (للمحرورين سكر احمر و قليل ملح او بورق) maḥrūrlar içün ḳızıl şeker ve azcuḳ ṭuz yā būraḳ.

(اخرى اقوى منها) Fetīle-i uḫrā ki evvelkiden aḳvā ola (زهر بنفسج و سنا من كل واحد درهم و بورق و محمودة من كل واحد ربع درهم سكر احمر او عسل مقدار ما يعجن به) benefşe çiçegi ve sinā-i Mekkī her birinden bir dirhem ve būraḳ ve maḥmūde her birinden rubʿ dirhem, ḳızıl şeker yā ʿasel ḫamīr olıcaḳ miḳdār.

(اخرى تسهيل البلغم) Fetīle-i uḫrā ki ishāl ider balġamı (شحم حنظل و بورق و شاهم-ا هنزل و محمودة من كل واحد ربع درهم عسل معقود مقدار مايعجن به) şaḥm-ı ḥanẓal ve būraḳ ve maḥmūde her birinden rubʿ dirhem, ʿasel **[157a]** ki ḳıvāma getürülmiş ola ḫamīr olıcaḳ miḳdār.[3]

(حقنة لينة) Yumuşaḳ ḥuḳne ki ṭabīʿatı telyīn ider (سبستان ثلثون حبة سنا و زهر بنفسج و بزر خطمي و خبازي و شعير مقشر من كل واحد كف عرق سوسن مثقال سلق خرمة لطيفة يطبخ و يصفى على خمسة عشر درهما لب الخيارشنبر و سبعة دراهم سكر احمر و سبعة دراهم شيرج و درهم بورق و ربما زيد فيه ربع درهم محمودة اذا لم يكن الحمى قوية) sebistān otuz dāne, sinā-i Mekkī ve benefşe çiçegi ve ḫaṭmī toḫmı ve ebegümeci toḫmı ve ḳabı çıḳmış arpa her birinden bir keff, buyan dibi bir miṣḳāl, pazı birazcuḳ tutam bişürüle ve süzüle on beş dirhem ḫıyārşenber içi üzere ve yidi dirhem ḳızıl şeker üzere ve yidi dirhem şırlaġan ve bir dirhem būraḳ üzere ve gāh olur ziyāde ḳılınur bunda rubʿ dirhem maḥmūde ḳaçan ḥummā ḳavī olmasa.

(حقنة اخرى) Ḥuḳne-i leyyinenüñ bir nüsḫası daḫi (ماء سلق ستون درهما يفتر و يقوى بتقوية الاولى) pazı **[157b]** ṣuyı altmış dirhem fātir ola[4] ve taḳviyet ḳılına taḳviyet-i ūlā ile.[5]

---

1 Derkenar: İshāl-i balġam içün.

2 Derkenar: Taḳviyet-i ishāl ve taḳviyet-i miʿde içün.

3 Derkenar: ʿAseli kömür odı üzere ʿaḳd idüp anuñ ile eczāyı ḫamīr idüp ḫurmā çekirdegi gibi şāf eyleyeler ve şırlaġun yaġı ile ter eyleyüp istiʿmāl ideler.

4 Derkenar: Yaʿnī ḳatı bārid olmaya, tā ki rīḥ iḥdāṣ itmeye ve ḳatı ıssı olmaya, tā ki ʿamel itmeden tezcek rücūʿ itmeye.

5 Derkenar: Yaʿnī būraḳ ile ve maḥmūde ile ve ḫıyārşenber içi ile muḳavvī ḳılına.

(ماء سلق مائة درهم يطبخ Bundan ziyāde ḥāddur (**حقنة اخرى** احد من هذه فيه بسفايج و سنا و قنطوريون من كل واحد ستة دراهم يصغي على لب الخيارشنبر خمسة عشر درهما زيت سبعة دراهم على عشرة دراهم بورق مثقال محمودة ربع درهم و هذه تستفرغ البلغم و ينفع وجع الظهر البلغمي) pazı ṣuyı yüz dirhem, ḳaynadıla anda besfāyec ve sinā-i Mekkī ve ḳanṭūriyūn her birinden altı dirhem, süzile ḫıyārşenber içi üzere on beş dirhem zeytūn yaġı, yidi dirhem bal, on dirhem būraḳ, bir miṣḳāl maḥmūde rubʿ dirhem ve bu ḥuḳne çıḳarur balġamı ve fāʾide ider vecaʿ-ı ẓahr-ı balġamīye.

(ماء سلق و ماء شعير ستون Ḥuḳne-i leyyineden bir nüsḫa daḫidür (**اخرى**) درهما يقوي بتقوية الحقنة اللينة و ربما عمل بدل ذلك ماء حار و ربما عمل بدل الخيارشنبر معجون بنفسج) pazı ṣuyı ve arpa ṣuyı[1] altmış **[158a]** dirhem muḳavvī ḳılına ḥuḳne-i leyyine[2] taḳviyeti ile ve gāh olur bedel ḳılınur buña ıssı ṣu ve gāh olur ḫıyārşenbere bedel ḳılınur maʿcūn-ı benefşe.

(**حقنة قولنج** خصوصا الريحي يزاد في الحقنة اللينة الاولى بابونج و اكليل الملك و شبت من كل واحد و خرمة لطيفة بزر كرفس و رازيانج من كل واحد ثلثة دراهم) Ḥuḳne-i ḳūlenc ḫuṣūṣā ḳūlenc-i rīḥī ziyāde ḳılınur ḥuḳne-i leyyineyi ūlāda bābādya ve iklīlü'l-melik ve şibt her birinden birazcuḳ tutam kerefs toḫmı ve rāziyāne toḫmı her birinden üç dirhem. تم الفن الثاني بعون الله تعالى و حسن توفيقه و صلى الله على سيدنا محمد و آله اجمعين.[3]

Fenn-i Ṣāliṣ

(**الفن الثالث** في الامراض المختصة بعضو و عضو و اسبابها و علاماتها و معالجاتها) **Fenn-i ṣāliṣ** marażlar beyānındadur ki muḫtaṣṣ ola bir ʿużva[4] ve ol marażlaruñ sebebleri ve ʿalāmetleri ve muʿāleceleri beyānındadur. (و قد رأينا ان نبتدئ في امراض كل عضو بذكر العلامات الدالة على امزجة ليرجع اليها في كل مرض و لايحوج الى تكرار) Taḥḳīḳan biz böyle **[158b]** reʾy itdük ki ibtidā idevüz her bir ʿużvuñ marażında ʿalāmetlerüñ ẕikri ile ki ol ʿalāmetler dāldur her bir ʿużvuñ mizācına tā mürācaʿat ḳılına ol ʿalāmetlere her marażda ve iḥtiyāc olınmaya tekrāra her ʿużvuñ marażında. (و لنبتدئ بامراض الدماغ) Biz ibtidā idelüm emrāż-ı dimāġ ile.[5]

1 Derkenar: İkisi altmış dirhem gerek her biri degül.
2 Derkenar: Yaʿnī taḳviyet ḳılına ḫıyārşenber içi ve maḥmūde ve būraḳ ile.
3 "Yüce Allah'ın yardım ve inayetiyle fenn-i sânî sona erdi. Allah, Efendimiz Hz. Muhammed'e (sav) ve onun bütün Âl'ine salât eylesin."
4 Derkenar: Başdan ayaġa varınca.
5 Derkenar: Dimāġdan murād baş çanaġınuñ içinde olandur yalñuz beyni degüldür. Suʾāl olınursa niçün

(**علامات امزجة الدماغ** علامات المزاج الحار التهاب و سهر و قلق و تشويش في افعاله و طيش و سرعة غضب و كثرة الكلام و سرعته و اتصاله و حمرة عين و انتفاع بالمبردات و تضرر بالمسخنات) Mizāc-ı ḥārruñ ʿalāmetleri ḳatı ḳız[ar]maḳdur ve uyḳusuzluḳ ve ıżṭırāb ve teşvīşdür[1] efʿālinde ve ḫiffetdür ve tezcek ḳaḳımaḳdur ve keṯret-i kelām ve sürʿati ve ittiṣālidür ve göz ḳızarmaḳdur[2] ve müberridāt ile fāʾidalanmaḳ ve müsaḫḫināt ile żararlanmaḳdur. (علامات المزاج البارد برد يحس و كسل و فتور و بلادة و نقصان في التخيلات و بياض لون الوجه و العين و انتفاع بالمسخنات **[159a]** و تضرر بالمبردات) Mizāc-ı bāridüñ ʿalāmetleri ṣovuḳdur ki iḥsās olınur deride ve kesel ve sustluḳ ve gevdenlik ve noḳṣāndur taḫayyülātda ve yüz levninün ve göz levninüñ aḳlıġıdur ve fāʾidelanmaḳdur müsaḫḫināt ile ve żararlanmaḳdur müberridāt ile. (علامات المزاج الرطب كسل و نسيان و غلبة نوم) Ve mizāc-ı raṭbuñ ʿalāmetleri kesel ve nisyān ve ġalebe-i nevmdür.[3] (و علامات المزاج اليابس جفاف الخياشيم و سهر مفرط و انتفاع بالادهان الرطبة و سرعة اجتذابها و تضرر بالمحللات) Mizāc-ı yābisüñ ʿalāmetleri burun delüklerinüñ ḳurılıġıdur ve ziyāde uyanuḳluḳdur ve fāʾidelenmekdür raṭb yaġlar ile ve ol yaġları tezcek ceẕb itmekdür ve żararlanmaḳdur muḥallilāt ile. (علامات الامزجة المركبة امتزاج علامتى المزاجين) Emzice-i mürekkebenüñ ʿalāmetleri iki mizācuñ ʿalāmetlerinüñ imtizācıdur.[4] (و هذه علامات الامزجة الساذجة) Bu meẕkūrāt emzice-i sāẕece ʿalāmetleridür. **[159b]** Yaʿnī ġalebe-i aḫlāṭdan olmayandur. (و اما المادية فعلامة الصفراء ثقل يسير و لدغ و التهاب مع حرقة شديدة و سهر مفرط و صفرة لون الوجه و العين و صفرة ما يخرج و مرارته و لدغه و حرارته) Ammā māddīye ʿalāmet-i ṣafrā ṯıḳletdür azcuḳ başda ve ıṣırmaḳdur yaʿnī itilükdür ve yalıñlanmaḳdur ḥurḳat-ı şedīd ile ve ziyāde uyanuḳluḳdur ve yüzüñ ve gözüñ levninüñ ṣarıluġıdur ve çıḳanuñ ṣarıluġıdur ve acıluġıdur ve itiligi ve ḥarāretidür.[5] (و علامة الدم ثقل ازيد و ضربان و انتفاخ و احمرار في الوجه و العين و درور العروق و نوم) Ve ḳan ʿalāmeti ḳatı ziyāde ṯıḳletdür ve ḍarb-ı şedīdidür ve şerāʾīnüñ ve şişmekdür ve ḳızarmaḳdur yüzde ve gözde ve ṭamarlar ṭolu ṭolu olmaḳ. (و اما البلغم فثقل ازيد و سبات مفرط و ترهل و طول

بامراض الرأس dimedi; biz eyidürüz: Bunda ḳıl marażların beyān eylemez, reʾs ḫod aña daḫi şāmildür.

1 Derkenar: Meṣelā gözine nesneler görinmek ve āvāzlar işitmek ve fāsid taḫayyül itmek.

2 Derkenar: Zīrā ḥarāret ḳanı raḳīḳ eyler, öyleye levni gözüñ ḳurımaḳdur.

3 Derkenar: Zīrā ḥıfẓ yübūset ile olur bu ẓāhirdür mūmda ḳaçan berk olsa anda olan naḳṣ tezcek bozulmaz ammā yumuşaḳ olsa tezcek bozulup gider.

4 Derkenar: Meṣelā ḥārr-ı raṭb olan mizācuñ ʿalāmetleri ḥarāret-i maḥsūsa ve nevmdür bāḳīsi daḫi bu ḳıyās üzeredür.

5 Derkenar: Meṣelā burun delüklerinden çıḳan şaru ola.

(مرض و ازمانه Yaʿnī balġam ʿalāmetleri ḳatı ziyāde ṣiḳaldür ve ziyāde nevm-i ṣaḳīldür ve et geñşekligidür ve ṭūl-i marażdur ve zamānı çoḳ olmaḳdur. و) (اما السوداء فثقل اقل Yaʿnī **[160a]** و فكر فاسد و وسواس و كمودة لون الوجه و العين sevdā ʿalāmetleri ṣiḳal-i eḳaldür ve fikr-i fāsiddür ve vesvāsdur ve yüzüñ ve gözüñ levni ḳaramtıḳ olmaḳdur. (فهذه علامات الامزجة العارضة) Bu meẕkūrāt emzice-i ʿārıża ʿalāmetleridür. (و اما الامزجة الجبلية فعرفتها من الفن الاول) Ammā mizāclar ki ḥılḳī ola bildüñ sen anları fenn-i evvelde. (و حلق الرأس يغلظ الرقبة Ve baş tıraş itmek boynı yoġun ider.[1]

(الصداع) Bunı bāḳī emrāż-ı reʾs üzere taḳdīm eyledi reʾsüñ cemīʿ yirine ʿām olduġı içün.[2] (الم في اعضاء الرأس[3]) Ṣudāʿ emr-i ẓāhirdür bu ʿaraż-ı ʿāmm ile ẕikr itdügi anuñ aḥkāmından bir ḥükmdür baʿde sebebini beyān idüp dir: (و كل الم سببه اما سوء مزاج ساذج او مادي و اما تفرق الاتصال و اما هما معا كما في الاورام) Her elemüñ sebebi yā sūʾ-i mizāc-ı sāẕecdür ki muḫtelif ola yāḫūd sūʾ-i mizāc-ı māddīdür yā teferruḳ-ı ittiṣāldür yā ikisi maʿan.[4] Nitekim şişlerdeki hem sūʾ-i mizāc-ı māddīdür[5] hem teferruḳ**[160b]**dur. (و الرطب يؤلم بمادته بان تبخر و تمدد فيفرق الاتصال) Sūʾ-i mizāc-ı raṭb elem virür māddesi ile ki ol mādde buḫārlana yā çekile tā ittiṣāl müteferriḳ ola.[6] (و اليابس يؤلم بذلك و بجمع يلزمه تفرق الاتصال عما تكاثف عنه) Sūʾ-i mizāc-ı yābis elem virür māddesi ile daḫi cemʿ ile ki aña lāzım olur teferruḳ-ı ittiṣāl mütekāṣif olduġı nesneden.[7] (و الحار و البارد يولمان بذلك و بذايتهما) Ḥārr ve bārid elem virürler mādde ile ve teferruḳ-ı ittiṣāl ile[8] ve biʾẕ-ẕāt. (و البارد لتخديره يقل المه Bārid uyuşdurduġı içün az olur elemi.[9] [10](سبب الصداع ان كان باديا كضربة او سقطة يوجبان تفريقا او سمايم توجب تسخينا او برد هواء او خمار او فرط جماع

1 Derkenar: Boyun yoġun olmaḳ ḳuvvet-i dimāġ ʿalāmetidür. Anuñçün anı bunda ẕikr eyledi.

2 Derkenar: Yaʿnī başuñ her yirinde olmaḳ cāʾizdür.

3 Derkenar: Elem Cālīnūs taʿrīfi üzere خروج من الحالة الطبيعية الى غيرها ve Ebū ʿAlī taʿrīfi üzere ادراك المنافي من حيث مناف ẓāhir budur ki Cālīnūs nefs-i elemi taʿrīf itmişdür ve Ebū ʿAlī idrāk-i elemi taʿrīf itmişdür. Anuñçün mest olanda elem-i ḥarāret bulınur ammā idrāk-i elem bulınmaz. Öyleye iki taʿrīf ortasında münāfāt olmaz.

4 Derkenar: Ammā müttefiḳ olsa elem idrāk olınmaz ke-ennehū mizāc olur. Nitekim dıḳḳ öyleyedür.

5 Derkenar: Zīrā ḥacm kebīr olup mādde müteferriḳ olur.

6 Derkenar: Raṭb-ı yābis biʾẕ-ẕāt elem īcāb itmezler. Zīrā bunlar keyfiyyetān-ı münfaʿiletāndur keyfiyyetān-ı faʿiliyyetān degüldür.

7 Derkenar: Nitekim biʾl-ḥaḳḳ ḳuruyup çatlasa baʿżı eczāsınuñ baʿżından teferruḳı lāzım gelür.

8 Derkenar: Zīrā ḥarāret ve bürūdet keyfiyyetān-ı fāʿiletāndur.

9 Derkenar: Meşelā ḥārr-ı sāẕec teferruḳ-ı ittiṣāl ider taḥlīl-i baʿż-ı ruṭūbāt ile ve bārid-i sāẕec teferruḳ-ı ittiṣāl ider cemʿ-i eczāʾ ile. Zīrā incimād teferruḳı müstelzimdür.

10 Derkenar: Sebeb-i bādī ḫāricden olana dirler ve bedenī dāḫil-i bedenden olana dirler.

(او ابخرة ردية واردة من خارج كالماء الاجن و الجيف دل عليه وجوده) Sebeb-i ṣudāʿ eger bādī olursa urmaḳ gibi yā düşmek gibi mūciblerdür tefrīḳi yā ıssı yiller gibi mūcibdür tesḫīni yā bürūdet-i hevā gibi yā ḫumār gibi[1] yā farṭ-ı cimāʿ[2] gibi yā yaramaz buḫārlar **[161a]** gibi vāriddür ḫāricden müteġayyir olmış ṣu gibi ve cīfeler gibi, delālet ider buña vücūdı. (و ان كان بدنيا فالمزاجي يعرف بعلاماته ساذجا كان او ماديا و الذي عن تفرق الاتصال يدل عليه الوخز و التمدد و الوجع الثاقب و الناخس و الاكال[3] و سيلان الدم و تقدم سبب باد و الذي عن سدد يوجع بتمديد مايحتبس من المواد يدل عليه علامة وجود المواد مع احتباسها و احساس التمدد) Sebeb-i ṣudāʿ eger bedenī olursa mizāca mensūb olan bilinür ʿalāmetleri[4] ile gerek sūʾ-i mizāc-ı sāẕec olsun gerek māddī olsun. Şol ṣudāʿ ki teferruḳ-ı ittiṣāl-dendür delālet ider aña sancımaḳ[5] ve çekilmek ve vecaʿ-ı ṣāḳıb[6] ve vecaʿ-ı nāḫıs[7] ve vecaʿ-ı ükkāl[8] ve ḳan aḳmaḳ ve evvelden sebeb māddī olmaḳ. Şol ṣudāʿ ki süddelerden olur vecaʿ virür mevāddan muḥtebis olanuñ temdīdi iledür, buña delālet ider mevādduñ vücūdınuñ ʿalāmeti iḥtibāsınuñ ʿalā-meti ile ve çekilmek iḥsāsı ile. (و الصداع الذي عن قوة **[161b]** حس الدماغ يشارك الذي عن ضعفه في التصدع من ادنى سبب كبخار الاغدية الذي لا ينفك عنه و يخالفه بان الحواس تكون فيه صافية و الافعال الدماغية قوية) Şol ṣudāʿ ki ḳuvvet-i ḥiss-i dimāġdan olur müşārikdür şol ṣudāʿa ki żaʿf-ı dimāġdan olur[9] aġrımaḳda ednā sebebden ġıdālaruñ buḫārı gibi ki dimāġ ol buḫārdan münfekk olmaz ʿādeten ve ḳuvvet-i dimāġdan olan ṣudāʿ muḫālif olur żaʿf-ı dimāġdan olan ṣudāʿa bunuñ ile ki ḥavāss ḳuvvet-i dimāġda ṣāfī olur ve efʿāl-i dimāġiyye ḳavī olur.[10] (و الذي عن رياح و ابخرة بدنية كثيرة ممددة مفرقة يعرف بدرور العروق و انتفاخ الاوداج و انتقال الوجع و خفة و دوي و طنين فان كثر فدوار و سدر) Şol ṣu-dāʿ ki yillerden ve buḫārlardan ola ki bedende olur çoḳ ola mümeddid-i aġşā ve ʿurūḳ ola ve müferriḳ-i ittiṣāl ola bilinür bu ṭamarlaruñ ṭolu ṭolu olduġı ile ve boyun ṭamarlarınuñ şişmesi ile ve aġrınuñ bir yirden bir yire intiḳāli **[162a]** ile ve ḫiffet ile başda ve gü[rü]ldi ve çiñlemek ile ḳulaḳda

1 Derkenar: Şarāb hażm olmayup buḫār taṣāʿud itdügi içündür.
2 Derkenar: Keṣret-i cimāʿ yübūset virdügi içündür.
3 Derkenar: Ükkāl żamm-ı hemze iledür.
4 Derkenar: Ol ʿalāmetleri sūʾ-i mizācda beyān olınmışdur.
5 Derkenar: Yaʿnī aġrı sanca sanca gele ve dimāġ çekili çekili gele.
6 Derkenar: Vecaʿ-ı ṣāḳıb oldur ki aġrıyan yir ke-ennehū bir nesne ile delinür gibi iḥsās olına.
7 Derkenar: Vecaʿ-ı nāḫıs oldur ki aġrıyan yire bir nesne bite bite gider gibi iḥsās olına.
8 Derkenar: Vecaʿ-ı ükkāl oldur ki aġrıyan yir yinür gibi durmayup ḳazınur gibi iḥsās olına.
9 Derkenar: Yaʿnī ḳuvvet-i dimāġ ve żaʿf-ı dimāġ müştereklerdür azcuḳ sebeb ile aġrımaḳda.
10 Derkenar: Ẕikr ve fikr ve taḫayyül-i maʿānī gibi.

ḳaçan çoḳ olsa bu buḫār düvār yaʿnī baş çigzinmekdür ve seder yaʿnī göz ḳararmaḳdur. (و الذي عن دود متولد في مقدم الدماغ يكون مع نتن و اكال و اشتداد الوجع عند الحركة و الجوع) Şol ṣudāʿ ki ḳurd[d]an olur ki ol ḳurd mütevellid olur muḳaddem-i dimāġda ol yaramaz ḳoḳu ile olur[1] ve ḳazınmaḳ ile olur ve ḥareket idüp ve aç olıcaḳ aġrı ziyāde olur.[2] (و الذي بشركة من المعدة يعرف بتقدم ضررها كالغثيان و قلة الشهوة و فساد الهضم او ضعفه او بطلانه و يبتدئ من اليافوخ و ربما مال الى الوسط ثم نزل الى القفا و يختلف حاله على الاكل و الجوع) Şol ṣudāʿ ki şirket ile olur miʿdeden bilinür[3] miʿdenüñ żararınuñ taḳaddümi ile göñül dönmek gibi ve şehvet az olmaḳ gibi ve fesād-ı hażm gibi yā żaʿfı yā buṭlānı gibi ve aġzı başlar yāfūḫdan[4] gāh olur andan meyl ider başuñ ortasına ve andan ṣoñra iner ḳafāya[5] ve **[162b]** ṣudāʿuñ ḥāli muḫtelif olur yimek üzere ve açlıḳda. (و الصفراوي يشتد على الجوع مع عطش و مرارة فم) Ṣafrāvī müştedd olur açlıḳ üzere ṣusuzluḳ azlığı ile ve aġız acılığı ile.[6] (و البلغمي على الاكل او بعده بقليل مع كثرة ريق و قلة عطش و ربما سكن الاكل الصداع المعدي و ان كان عن بلغم لرده الابخرة حابسا اياها عن الدماغ) Balġamī müştedd olur ekl üzere yā eklden ṣoñra azcuḳ zamān tükürük çoḳluġı ile ṣusuzluḳ azlığı ile ve gāh olur teskīn ider ekl-i ṣudāʿ-ı miʿdīyi egerçi balġamdan ise daḫi redd itdügiçün ekl ebḫi-reyi ḥabs idici olduġı ḥālde dimāġdan. (و الذي عن الكبد يميل الى اليمين) Şol ṣudāʿ ki cigerden şirket iledür meyl ider ṣaġa.[7] (و الذي عن الطحال الى اليسار) Şol ṣudāʿ ki ṭalaḳ şirketi iledür meyl ider ṣola. (و الذي عن الكلي الى خلف) Şol ṣudāʿ ki bögrekler şirketi iledür meyl ider ḳafāya.[8] (و الذي عن المراق الى قدام) Şol ṣudāʿ ki **[163a]** ḳarın derisi şirketi iledür meyl ider öñe. (و الذي عن الرحم في حادة اليافوخ و بعد ولادة او اسقاط او احتباس حيض) Şol ṣudāʿ ki raḥm şir-ketinden olur yāfūḫ ortasında olur daḫi vilādetden ṣoñra olur[9] daḫi oġlan düşürdükden ṣoñra olur daḫi ḥayż ḥabs olduḳdan ṣoñra olur. (و بالجملة لا بد من تقدم الضرر في العضو الاصلي) Ve'l-ḥāṣıl ʿużv-ı aṣlīde żararuñ taḳaddü-

1 Derkenar: Yaʿnī ʿalāmeti oldur ki burunda yaramaz ḳoḳu olur.
2 Derkenar: Yaʿnī ḳurd ḥareket itdükçe dimāġ ḳazınur gibi gelür.
3 Derkenar: Dimāġ ile miʿdenüñ şirketi bir niçe cihetindendür. Biri bu kim muḳābildür birbirine. Biri bu kim ʿaṣab-ı rāciʿ vardur. Biri bu kim keṣīretü'l-ʿaṣabdur ve şirkete delālet ider. Biri bu kim ḳaçan insān bir yaramaz ḳoḳulasa göñli döner ve ḳaçan ṣovuḳ ṣu içse dimāġı üşür.
4 Derkenar: Yāfūḫ alından yuḳaru olan iki kemikdür ki küçücüklerde yumuşaḳ olur.
5 Derkenar: Gāh eklde ziyāde ve açlıḳda nāḳıṣ olur gāh bunuñ ʿaksi olur.
6 Derkenar: Zīrā balġam bunları iḳtiżā ider.
7 Derkenar: Zīrā ciger ṣaġda ṭalaḳ ṣolda.
8 Derkenar: Zīrā bögrekler arda mā'ildür.
9 Derkenar: Raḥm aña muḥāẓī olduġı içün.

minden lā-büddür ʿużv-ı şer[ī]ki żararında.[1] (و الذي عن الحميات يعرف بزيادته لزيادتها و سكونه لسكونها و الذي عن البحران بما يوجبه من تثوير الاخلاط و يزول بزواله و يكون في وقته[2]) Şol ṣudāʿ ki ḥummālardan olur bilinür ṣudāʿuñ ziyādesi ḥummālaruñ ziyādesi içün ve sükūnı ḥummālaruñ sükūnı içün ve şol ṣudāʿ ki buḥrāndan olur bilinür buḥrānı īcāb iden ile ki aḫlāṭuñ taḥarrükidür ve zāʾil olur buḥrānuñ zevāli ile ve ṣudāʿ buḥrān vaḳtinde olur.

(العلاج انا نذكر ادوية لكل مرض فليختر منها **[163b]** الحلوة عند اقتران السعال و الملينة للطبيعة عند اعتقالها) Biz ẕikr iderüz devālar her maraż içün. İmdi iḫtiyār olınsun ol devālardan datlu olan öksürük iḳtirānı ḳatında ve edviye-i müleyyine-i ṭabīʿat iḫtiyār olınsun ṭabīʿatuñ dutḳunluġı ḳatında. (و حيث اوجبنا الاستفراغ فانما نريد بعد النضج و تفتيح المجاري و تليين الطبيعة و بالجملة تسهيل الطرف على القانون المذكور في الفن الاول) Şol yirde ki vācib ḳılavuz istifrāġı yaʿnī müshil-i ḳavī ile taḥḳīḳan biz dilerüz nuḍcdan ve teftīḥ-i mecrālardan ve telyīn-i ṭabīʿatdan ṣoñra ve bi'l-cümle ṭuruḳ-ı ishālüñ teshīlin dilerüz fenn-i evvelde meẕkūr olan ḳānūn üzere. (و اذا اقترن مع الصداع الم في عضو فلنبدأ بعلاجه فان وجعه يزيد في الصداع و ان اقترن به نزلة تركت المرخيات و الادهان و اقتصر على الاسهال و تليين الطبع و تبديل المزاج و تقوية الرأس) Ḳaçan muḳterin olsa ṣudāʿ ile elem bir ʿużvda **[164a]** biz başlaruz ol ʿużvuñ ʿilācı ile. Zīrā ʿużvuñ vecaʿı ziyāde ider ṣudāʿı. Ve ḳaçan muḳterin olsa aña nezle terk olınur irḫā idiciler,[3] daḫi yaġlar ve iḳtiṣār olınur[4] ishāle[5] ve telyīn-i ṭabīʿata[6] ve tebdīl-i mizāca[7] ve taḳviyet-i reʾse. (و الصداع ينفعه الهدو و الدعة و ترك الحركات و قلة الكلام و تليين الطبع و دلك الاطراف و وضعها في ماء حار شديد الحرارة نافع جدا و القلنسوة التي من جلد الرعادة يسكن الصداع و لايعرض للابسها صداع) Ṣudāʿa fāʾide ider sükūn ve rāḥat olmaḳ ve terk-i ḥarekāt[8] ve ḳıllet-i kelām[9] ve telyīn-i ṭabʿ. Daḫi eṭrāfı ovmaḳ ve eṭrāfı ḳomaḳ ziyāde ıssı ṣuda nāfiʿdür muḥkem

1 Derkenar: Miʿde ve kebid ve ṭıḥāl ve bunlaruñ gibi.
2 Derkenar: Şimdiye dek ʿużv-ı maḫṣūṣ şirketi ile olan ṣudāʿı beyān eyledi min-baʿd cümle beden şirketi ile olan ṣudāʿı beyān ider. Bu daḫi iki ḳısmdur.
3 Derkenar: İrḫā idiciler luʿāblar gibi.
4 Derkenar: Egerçi bunlaruñ ṣudāʿa fāʾidesi vardur ammā nezleye żarar ider ve yaġlar mesāmmı sedd ider.
5 Derkenar: Zīrā ishāl ṣudāʿa ve nezleye nāfiʿdür.
6 Derkenar: Zīrā telyīn fużūlı cihet-i uḥrāya meyl itdürür.
7 Derkenar: Ammā mizācı ziyāde tebrīd itmek gerek.
8 Derkenar: Ḥarekāt ʿāmmdur ḥarekāt-ı bedeniyyeye ve ḥarekāt-ı nefsāniyyeye, ḥarekāt-ı fikriyye ve ḥarekāt-ı cimāʿiyye gibi.
9 Derkenar: Zīrā kelām ḥarekātdandur.

ve taḳye raʿāde[1] derisinden teskīn ider ṣudāʿı ve ʿārıż olmaz ol taḳyeyi giyene ṣudāʿ. Muṣannifüñ ẕikr itdügi ʿilāclar cemīʿ aḳsām-ı ṣudāʿa nāfiʿ olanlardur min-baʿd her bir ṣudāʿ maḫṣūṣuñ ʿilācın beyān ider. (علاج الصداع الحار) Yaʿnī ṣudāʿ-ı ḥārr-ı sāẕecüñ ʿilācı **[164b]** (الاشربة شراب الاجاص و التمر هندي او الليمون ايها كان مع شراب النيلوفر او البنفسج او نقوع حامض او حلو بسكر او بشراب النيلوفر او بنفسج او بزر قطونا بشراب اجاص او شراب حماض) yaʿnī eşribeden ʿilācı şarāb-ı iccāṣ ve şarāb-ı temr-i Hindī yā şarāb-ı līmūn ḳanḳısı olursa şarāb-ı nīlūfer yā şarāb-ı benefsec yā naḳūʿ-ı ḥāmıż yā naḳūʿ-ı ḥulv şeker ile yā şarāb-ı nīlūfer ile yā şarāb-ı benefsec ile yā bezr-i ḳaṭūnā şarāb-ı iccāṣ ile yā şarāb-ı ḥummāż[2] ile. (الاغدية مزورة حب الرمان او اجاص او تمر هندي او اسفاناخ او بقلة او خبازي او بقلة يمانية اما ساذجا او محمضا بماء الليمون او ماء الحصرم و قد يستعمل هذه مع الفراريج او لحم الجدي او الضأن عند عدم الحمى و خوف الضعف) Yaʿnī aġdiyeden ʿilācı ḥabbu'r-rümmān müzevveresi[3] yā ısfanāḫ müzevveresi yā baḳlatu'l-ḥamḳā müzevveresi yā ebegümeci müzevveresi yā baḳla-i Yemāniyye müzevveresidür yā sāẕec yaʿnī ekşisiz yā ekşili līmūn ṣuyı ile yā ḳoruḳ ṣuyı ile az olur buġdalar **[165a]** istiʿmāl olınur piliçler ile yā oġlaḳ eti ile yā ḳoyun eti ile ḥummā olmayıcaḳ yā żaʿf ḳorḳusı olıcaḳ. (الادوية الموضعية برود ماء ورد و صندل او شاه صيني بخل او بغير خل ان كان سهر يستعمل بخرقة كتان) Edviye-i mevżiʿiyye yaʿnī mevżiʿ-i ʿillete ḳarīb olan yire meẕelā ṣudāʿda dimāġ öñine süreler gül ṣuyı ve ṣandal bürūdını[4] yā şāh-ṣīnī bürūdını sirke ile yā sirkesüz eger uyḳusuzluḳ var ise istiʿmāl olına bürūd meẕkūr kettān bezi ile başa.[5] (ضماد) Yaʿnī yaḳı ḳılmaḳ ile ʿilāc ki ol yaḳı ḳılına bu ẕikr olınan nesnelerden. (شعير و زهر بنفسج مدقوقان معجونان بلعاب بزر قطونا بماء ورد و ربما زيد فيه قشر خشخاش للتخدير و ربما قوي ببزر البنج بل بشئ من الافيون مع مصلحه و هو قليل زعفران و لطخ الجبهة بالاقراص المثلثة المحلولة بماء الورد مسكن منوم) Arpa ve benefşe çiçegi dögülmiş olalar ve maʿcūn olmış olalar luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā **[165b]** ile ki ol luʿāb maʿmūl ola gül ṣuyı ile ve gāh olur bu żımād ziyāde ḳılınur ḫaşḫāş ḳabı ile uyuşdurmaḳ içün gāh olur muḳavvī ḳılınur bezrü'l-benc ile belki efyūndan bir miḳdārcuḳ ile muṣliḥi ile ki az-

1 Derkenar: Cālīnūs dimiş: Raʿāde ḥayy iken maṣdūʿuñ ḳulaġı yanına iletseler ṣudāʿa fā'ide ider. Ammā meyyitinüñ ve derisinden taḳyenüñ fā'idesi yoḳdur.

2 Derkenar: Ḳuzı ḳulaġı.

3 Derkenar: Müzevvere şol aşdur ki anda et olmaya.

4 Derkenar: Bürūd her dārū-yı müberredüñ ismidür ekşer edviye-i ʿaynda itiʿmāl olınur.

5 Derkenar: Bez ile olduġı hevā ḳapmamaḳ içündür ve kettān bezi olduġı tebrīd ziyāde olsun içündür.

cuḳ zaʿferāndur ve alna sürmek aḳrāṣ-ı müṣelleṣeyi ki ezilmiş ola gül ṣuyı ile müsekkindür, münevvimdür. (نطول) Yaʿnī naṭūl ile ʿilāc ki ol naṭūl ḳılına bu ẕikr olınan nesnelerden. (زهر نيلوفر و بنفسج و خبازي و قشر خشخاش و شعير مقشر يطبخ و ينطل بمائه و يكب على بخاره و يضمد بثفله) Nīlūfer çiçegi ve benefşe çiçegi ve ebegümeci ve ḫaşḫāş ḳabuġı ve ḳabı çıḳarılmış arpa bişürüle ve naṭūl ḳılına ṣuyı ile ve yüzi üzere düşe buḫārı üzere ve yaḳı ḳılına posası ile. (المشمومات) Ḳoḳulanur nesneler ile ʿilāc bunlardur: (ماء الورد و الخلاف و النيلوفر بخل و ان كان هناك سهر فهذه مع دهن البنفسج او نيلوفر او دهن الخس و ربما قوي بشمة من الافيون بمصلحه و هو الزعفران و زهر النيلوفر و البنفسج و الخيار و ماؤه **[166a]** و اوراق الخلاف و زهره و يرش البيت و يكثر فيه الخرارات و يجلس بقرب المياه و شم الكافور للصداع الدموي بالغ) Gül ṣuyı ve sögüd ṣuyı ve nīlūfer[1] ṣuyı sirke ile ve eger bunda uyḳusuzluḳ var ise bu ṣular benefşe yaġı ile yā nīlūfer yaġı ile zīrā bunlar dimāġı tarṭīb ve rūḥı taġlīẓ iderler ruṭūbet ve bürūdetleri ile yā mārūl yaġı ile zīrā bu münevvimdür ve ṣudāʿı müsekkindür ve gāh olur muḳavvī ḳılınur bir şemme[2] ile efyūndan muṣliḥi ile ki zaʿferāndur ve nīlūfer çiçegi ve benefşe ve ḫıyār ve ṣuyı ve sögüd yapraġı ve çiçegi ve ṣu serpile eve ve anda çoḳ ola āvāze ile içinden ṣu çıḳan nesneler[3] ve otura ṣular ḳurbında ve kāfūr ḳoḳulamaḳ ṣudāʿ-ı demevī içün bāliġdür nihāyet nefʿde. (علاج الصداع البارد) Yaʿnī ṣudāʿ-ı bārid-i sāẕecüñ ʿilācı (الاشربة شراب الاسطوخودوس وحده او مع شراب ليمون ان خيف عطش بماء حار او مغلى حلو او منضج او ورد مربي او بنفسج مربى بماء **[166b]** حار او مغلى من اسطوخودوس و عرق سوس و برسياوشان او بماء عرق سوس او بسكر او جلنجبين) yaʿnī eşribeden ʿilācı şarāb-ı usṭūḫūdūs yalñuz yā şarāb-ı līmūn ile eger ʿaṭşdan ḳorḳulursa ıssı ṣu ile yaʿnī bunuñ ile ezeler yā muglā-i ḥulv yā muġlā-i münżic yā gülbeşeker yā maʿcūn-ı benefşe ıssı ṣu ile yā muġlā-i usṭūḫūdūsdan daḫi buyan dibi ve baldırıḳara yā buyan dibi ṣuyı ile yā şeker ile yā gülengübīn ile. (الاغدية مح بيض نيمبرشت او هليون او عسل او فروج مسلوق او مطجن مبزر بالكزبرة) Yaʿnī aġdiyeden ʿilācı urafadan yumurda ṣarusı yā helyūn yā bal yā piliç yaḫnīsi yā ḳavurması kişnīz toḫmı ile. (الادوية الموضعية دهن زنبق او ياسمين او زيت فيه عنبر و لادن و بزر القرنفل في الفرق مسحوقا بدهن ياسمين) Yaʿnī edviye-i

1 Derkenar: Bunlar tebrīd idüp ṣudāʿa nāfiʿ olur.
2 Derkenar: Yaʿnī meşmūm.
3 Derkenar: Lūleler ve künkler ve ṣu küpleri ve şādırvānlar ve fısḳıyyeler ve içinden ḫarlayup ṣu aḳan oluḳlar.

mevżiʿiyyeden ʿilācı zanbaḳ yaġı yā yāsemīn yaġı yā zeytūn yaġı[1] ki anda ʿanber ve lāden ola ve ḳaranfil ekeler depede ki ol ḳaranfil dögülmiş ola yāsemīn yaġı ile.[2] (كماد) Bu oldur ki **[167a]** ḳurı ḳızmış edviyeyi ʿużv üzere ekeler.[3] (نخالة مسخنة و قد يزاد قليل ملح و الخرق المسخنة) Ḳızmış kepek ve gāh ziyāde ḳılınur anda azcuḳ ṭuz ve ḳızmış bezler nāfiʿdür. (ضماد) Yaḳıdur (خطمي و بزر كتان مع قليل زعفران و مر و ربما زيد فيه شمة من الافربيون و ربما احتيج الى مخدر كقشر الخشخاش و قد يتعدى الى الافيون) ḥaṭmī ve kettān toḫmı azcuḳ zaʿferān ve azcuḳ mürr ile ve gāh olur bunda ziyāde ḳılınur bir pāre ferfiyūn gāh olur iḥtiyāc olur muḫaddire ḫaşḫāş ḳabuġı gibi ve az olur iḥtiyāc tecāvüz ider efyūna.[4] (نطول) Bunlardan ola (طبيخ بابونج و اكليل الملك و خطمي و مرزنجوش و ورق الغار و اسطوخودوس و قشور الخشخاش للتخدير ينطل بمائه و يكب على بخاره و يضمد بثفله) bābūnec ḳaynamışı ve iklīlü'l-melik ve ḥaṭmī ve merzencūş ve defnī yapraġı ve usṭūḫūdūs ve ḫaşḫāş ḳabları taḫdīr içün naṭūl ḳılına ṣuyı ile yüzi üzere düşe buḫārına ve yaḳı ḳılına s̱ufli ile. (المشمومات) Bunlar ola (مسك و عنبر و عود و غالية **[167b]** مفردة و مجموعة و ورق الاترج و الريحان و القرنفل تفاحة يكثر شمها افيون و افربيون و مسك و زعفران) misk ve ʿanber ve ġāliye istiʿmāl ḳılına yalñuz yā mecmūʿaten ve turunc yapraġı ve feslegen ve ḳaranfil ve tuffāḥ maṣnūʿ ikṣār olına anı ḳoḳmaḳ efyūn ve ferfiyūn ve misk ve zaʿferān. (علاج الصداع اليابس) Yaʿnī ṣudāʿ-ı yābis-i sāẕecüñ ʿilācı (الاشربة جلاب بماء بارد او شراب نيلوفر وحده او مع بنفسج و بزر قطونا او ماء الشعير بالسكر او بزر قطونا بماء بارد و سكر) eşribeden ʿilācı cüllābdur[5] ṣovuḳ ṣu ile şarāb-ı nīlūferdür yalñuz yā şarāb-ı benefşe ile ve bezr-i ḳaṭūnā luʿābı ile yā arpa ṣuyıdur şeker ile yā luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnādur ṣovuḳ ṣu ile ve şeker ile. (الاغدية لحم الجدي او الضأن او الدجاج المسمن او الفراريج المسمنة مسلوقة او بحب الرمان و السمك الرضراضي و مح البيض النيمبرشت او اسفاناخ او خبازي او شتا بدهن لوز حلو) Oġlaḳ eti yā ḳoyun[6] eti yā semüz tavuḳ yā semüz piliçler yaḫnī olmışlar olalar yā ḥabb-ı rümmān ile yā datlu **[168a]** ṣu balığı daḫi urafadan yumurda ṣarusı yā isfānāḫ yā ebegümeci yā rişte aşı datlu bādām yaġı ile. (الادوية الموضعية دهن بنفسج و نيلوفر و قرع مفردة او مجموعة و ماء الورد و الخيار و الخلاف و قد يغلف الرأس بجرادة القرع او الخيار ان كان مع حرارة

1 Derkenar: Yaʿnī başa bunlar sürile.
2 Derkenar: Ḳarışdurıla.
3 Derkenar: Ḥadīşde vārid olmışdur ki: الكماد أحب إلي من الكي.
4 Derkenar: Yaʿnī gāh olur vecaʿ ziyāde olup muḫaddir-i ḳavīye ḥācet olur. Öyleye yaḳıda efyūn bile ḳılınur.
5 Derkenar: Cüllāb oldur ki şekeri ṣu ile ezeler.
6 Derkenar: Ḳoyundan murād genc ḳoyundur ki aña şişek dirler.

(و صب اللبن الفاتر نافع بعد حلق الرأس و ليغسل بسرعة) Benefşe yaġı ve nīlūfer yaġı ve ḳabaḳ yaġı yalñuz yā mecmūʿaten ve gül ṣuyı ve sögüd ṣuyı ve ḫıyār ṣuyı ve baş ṣarıla ḳabaḳ yā ḫıyār[1] ḳazındısı ile eger ṣudāʿ ile ḥarāret var ise ve ısıcaḳ süd dökmek başa baş ḳazınduḳdan ṣoñra nāfiʿdür ve baş yunsun tezcek.[2] (طبيخ الخبازي و البنفسج و الشعير مع نصفه دهن بنفسج يصب) Bunlardan ola (نطول فاترا من مكان عال بعد حلق الرأس و قد يقطر دهن البنفسج في الاذن و يسعط و ينشق الادهان المذكورة و الحمام المرطب من انفع الاشياء له) ebegümeci ḳaynamışı ve benefşe ve arpa bunuñ nıṣfı ile benefşe yaġı döküle başa ısıcaḳ[3] mekān-ı ʿālīden baş tıraş **[168b]** olduḳdan ṣoñra ve az olur ṭamzurılur benefşe yaġı ḳulaġa ve az olur buruna ṭamzurılur ve istinşāḳ olınur ẕikr olınan yaġlar ve ḥammām-ı muraṭṭıb enfaʿ-ı[4] eşyādur ṣudāʿ-ı yābise. (ضماد) Bunlar ile ola (دقيق شعير بلعاب بزر قطونا بماء الخلاف) arpa unı bezr-i ḳaṭūnā luʿābı ile ve sögüd ṣuyı ile. (آخر) Żımād-ı āḫer (حلاوة من يقطين و سكر و نشا و دهن لوز حلو يغلف بها الرأس بعد حلقه) ḳabaḳdan ve şekerden ve nişastadan ve datlu bādām yaġından ḥalāvet idüp başa saralar tıraşdan ṣoñra. (المشمومات الادهان المذكورة) Yaʿnī edhān-ı muraṭṭıba ki gül yaġı ve benefşe yaġı ve ḳabaḳ yaġı ve bunlaruñ emṣālidür. (و تقريب الخرارات و كثرة المياه[5]) Daḫi taḳrīb-i ḥırārāt ve keṣret-i miyāhdur. (علاج الصداع الرطب) Yaʿnī ṣudāʿ-ı raṭb-ı sāẕecüñ ʿilācı (يستفرغ الرطوبة و يقوي الدماغ و يسد طريق الابخرة و يقلل الغداء و تكمد الرأس بالملح المسخن و شراب الاسطوخودوس نافع) istifrāġ olına ruṭūbet yaʿnī mādde ki ruṭūbeti mūcibdür[6] ve dimāġ **[169a]** taḳviyet ḳılına[7] ve ṭarīḳ-i ebḫire sedd olına[8] ve ġıdā az ḳılına ve baş kimād ḳılına ḳızmış ṭuz ile[9] ve şarāb-ı usṭūḫūdūs nāfiʿdür. (علاج الصداع المادي) Ṣudāʿ-ı sāẕecüñ ʿilācından fāriġ olup ṣudāʿ-ı māddī ʿilācına şürūʿ ḳıldı.[10] (اما الدموي فالفصد و تعديل المزاج بما قلناه و غير الدموي ينضج مادته) Ammā ṣudāʿ-ı

1 Derkenar: Yaʿnī ḳabaġuñ yā ḫıyāruñ ḳabuġın ḳazıyup başa baġlayalar.

2 Derkenar: Zīrā süd serīʿü'l-ʿufūnetdür ve lüzūceti ve düsūmeti ile mesāmmı dutar. Öyleye ebḫire maḥbūs olup ṣudāʿ ziyāde olur.

3 Derkenar: Nüfūẕı aḳvā olsun içün.

4 Derkenar: İsm-i tafḍīl yaʿnī lafẓ-ı enfaʿ mübālaġa içündür ve illā ẕikr olınan eşyānuñ baʿżı ḥammām-ı muraṭṭıbından enfaʿdur.

5 Derkenar: Bu ikisi maʿṭūflardur muṣannifüñ الاشربة didügi ḳavline. Yaʿnī ṣudāʿuñ ʿilācı eşribe ve aġdiye ve taḳrīb-i ḥırārāt ve keṣret-i miyāhdur.

6 Derkenar: Meṣelā ḥabb-ı şebyār istiʿmāl olına.

7 Derkenar: Meṣelā ṭaʿāmına dārçīnī ve ṣaḳız ve ḳaranfil ve zaʿferān ve misk ve ʿanber ve ʿūd ḳatalar.

8 Derkenar: Meṣelā ıṭrīfil-i ṣaġīr istiʿmāl olına.

9 Derkenar: Ruṭūbetleri neṣf itsün içün.

10 Derkenar: Ṣudāʿ-ı sāẕec oldur ki başda mādde olmaya. Ṣudāʿ-ı māddī oldur ki başda mādde ola ve mādde ġayrı yirde olup buḫārı başa çıḳup olan ṣudāʿ daḫi sāẕecdür.

demevī ʿilācı faṣddur ḳīfālden ve taʿdīl-i mizācdur ṣudāʿ-ı hārr-ı sāẕec ʿilācında ẕikr olınan ile ve ṣudāʿ-ı ġayr-ı demevī ʿilācı nuḍc ḳılınur māddesi.[1]
(اما الصفراوي فبالاشربة المذكورة للصداع الحار او بماء الشعير و السكر و الغداء تلك الاغدية ثم يستفرغ بطبيخ الفاكهة و النقوع المقوي او لعوق الخيارشنبر او ماء الرمانين المعصور بالشحم بهليلج اصفر و كابلي مرضوضين منقوعين فيه او مطبوخين فيه من كل واحد خمسة دراهم و نصف درهم راوند او من كل واحد منهما ثلثة دراهم مدقوقة ناعما)
Ammā ṣudāʿ-ı ṣafrāvī ʿilācı şol şerbetler iledür ki ẕikr olınmışdur[2] ṣudāʿ-ı ḥārr **[169b]** içün yā cevād şeker ile ve ġıdā ol ġıdālardur[3] ve nuḍcdan ṣoñra istifrāġ olına maṭbūḫ-ı fākihe yā naḳūʿ-ı muḳavvī yā luʿūḳ-ı ḫıyārşenber yā māʾ-i rümānīn ḥulv ve ḥāmıż ile ki māʾ-i rümmānīn maʿṣūr[4] ola şaḥm ile helīlec-i aṣfer ve kābilī ile ki bunlar bir pāre dögülmiş olalar ve ışlanmış olalar māʾ-i rümmānīnde yā bişmiş olalar anda[5] her birinden beş dirhem ve nıṣf dirhem rāvend yā bunlaruñ her birinden üç dirhem ki dögülmiş ola[6] yumuşaḳ.
(و اما البلغمي فينضج بالاشربة و الاغدية المذكورة للصداع البارد ثم يستفرغ بحب الايارج او بحب القوقايا او ايارج فيقرا وحده او ايارج لوغاذيا او الاطريفل الصغير وحده او مقوى بايارج و اسطوخودوس نصف درهم)
Ammā ṣudāʿ-ı balġamī ʿilācı nuḍc ḳılına eşribe ve aġdiye ile ki ẕikr olınmışlardur ṣudāʿ-ı bārid içün nuḍcdan ṣoñra istifrāġ olına ḥabb-ı eyāric ile yā ḥabb-ı ḳūḳiyā[7] ile yā eyāric-i fayḳarā ile yalñuz yā eyāric-i lūġāẕiyā ile yā ıṭrīfil-i ṣaġīr ile yalñuz yā ıṭrīfil muḳavvī ḳılına eyāric ile ve usṭūḫūdūs ile her birinden nıṣf dirhem. **[170a]**
(اما السوداوي فينضج بما ذكرناه للصداع اليابس ثم يستفرغ بطبيخ الافتيمون او حبه او افتيمون ستة دراهم في قدح من لبن النعاج محلى بالسكر)
Ammā ṣudāʿ-ı sevdāvī ʿilācı nuḍc ḳılınur bizüm ẕikr itdügümüz ile ṣudāʿ-ı yābis içün. Andan ṣoñra istifrāġ olına maṭbūḫ-ı eftīmūn ile yā ḥabb-ı eftīmūn ile yā eftīmūn ile altı dirhem ṣıġır südinden bir çanaḳda ḳılına ki şeker ile ezilmiş ola.
(و الصداع الذي عن ضربة و سقطة يلين فيه الطبيعة و تردع الابخرة و يفصد ان احتمل و يشد الاطراف و يغرق الرأس بدهن الورد مفترا)
Şol ṣudāʿ ki urmaḳdan yā düşmekden

1 Derkenar: Tā ki sehl ile çıḳmaġa istiʿdād gele.
2 Derkenar: Şarāb-ı nīlūfer ve şarāb-ı iccāṣ ve şarāb-ı līmūn ve muġlā-i ḥāmıż ve bunlaruñ ġayrı eşribeden.
3 Derkenar: Ki ṣudāʿ-ı ḥārr içün ẕikr olındı.
4 Derkenar: Zīrā māʾ-i rümmānīn ʿaṣīri şaḥm ile ḳavī ḳılur ishāllerin.
5 Derkenar: Helīlec ile kābilīnüñ.
6 Derkenar: Tā dimāġa nufūẕları āsān ola.
7 Derkenar: Ḳūḳāyā ve ḳūḳiyā ikisi daḥi müstaʿmeldür.

olur telyīn olınur anda ṭabʿīat[1] ve redʿ olınur[2] buḫārlar ve faṣd olınur eger maṣrūʿ muḥtemil olursa ve eṭrāf şedd olınur ve baş ḳaplandurılur gül yaġı ile ısıcaḳ. (و الذي عن شمايم او برد ينتقل الى هواء معتدل و يعدل الدماغ بما ذكرناه) Şol ṣudāʿ ki ḳoḳulardan yā ṣovuḳdan olur intiḳāl olınur **[170b]** hevā-yı muʿtedile ve taʿdīl olınur dimāġ bizüm ẕikr itdigümüz ile.[3] (و الصداع الخماري يقوى الرأس اولا بدهن الورد و يلين الطبيعة و تردع الابخرة بشراب الحماض او الليمون اوا لرمان و الغداء مزورة حب الرمان او اسفاناخ محمضا بماء الليمون او السماق او الحصرم ثم يدخل الحمام و ينطل بنطول الصداع البارد و يدهن بدهن البابونج و ينام) Şol ṣudāʿ ki ḫumārdan olur baş taḳviyet ḳılınur ola gül yaġı ile ve telyīn olınur ṭabīʿat ve redʿ olınur şarāb-ı ḥummāż[4] yā şarāb-ı līmūn yā şarāb-ı rümmān ile ve ġıdā müzevvere-i ḥabbü'r-rümmān yā isfānāḫdur ki ekşi ola līmūn ṣuyı yā summāḳ yā ḳoruḳ ile andan ṣoñra ḥammāma gire[5] ve naṭūl ḳılına ṣudāʿ-ı bārid naṭūl ile ve bābūnec yaġı ile iddihān olına ve uyıya. (و الذي عن فرط جماع يعالج بعلاج الصداع اليابس مع زيادة تقوية الرأس) Şol ṣudāʿ ki keṯret-i cimāʿdandur ʿilāc ḳılınur ṣudāʿ-ı **[171a]** yābis ʿilācı ile taḳviyet-i re'ṣ[6] ziyādesi ile. (و الذي عن ابخرة خارجية يقابل بضدها من الادوية المذكورة) Şol ṣudāʿ ki ebḫire-i ḫāriciyyeden olur muḳābil ḳılınur żıddı ile edviye-i meẕkūreden.[7] (و الذي عن تفرق الاتصال تدبيره تدبير الجراحة) Şol ṣudāʿ ki teferruḳ-ı ittiṣālden olur anuñ tedbīri cerāḥat tedbīridür. (و السددي ينقص المواد بمثل حب الايارج و يستعمل المفتحات كالسكنجبين البزوري و شم النرجس او الشونيز المحمص) Şol ṣudāʿ ki süddelerden olur mevādd naḳṣ olınur ḥabb-ı eyāric miṯli ile ve istiʿmāl olınur müfettiḥāt[8] sikencübīn-i büzūrī gibi ve nerces ḳoḳulamaḳ yā biryān olmış çörek otı ḳoḳulamaḳ gibi.[9] (و الذي عن قوة الحس يغلظ التدبير بمثل الهريسة و الرؤس و ربما استعمل المخدرات كالخس و الخشخاش) Şol ṣudāʿ ki

1 Derkenar: Tā mādde cihet-i ḫilāfa teveccüh ide başa teveccüh itmeye.
2 Derkenar: Edviye-i rādiʿe-i muḳavviyye vażʿ itmek ile başa.
3 Derkenar: Ṣudāʿ-ı ḥārr ve bārid ʿilācında.
4 Derkenar: Ḥummāż ḳuzı ḳulaġıdur.
5 Derkenar: ثم يدخل الحمام didi. Zīrā evvelinde ḥammām żarar ider. Nitekim evvelinde gül yaġı ile iddihān żarar ider.
6 Derkenar: Zīrā ekṣer menī mādde si başdan iner ve başuñ taḳviyeti cimāʿdan żaʿīf olan cemiʿ aʿṣāb taḳviyetidür.
7 Derkenar: Eger ebḫire-i ḥāriciyye bārid ise edviye-i ḥārre ile ʿilāc olınur eger ebḫire-i ḥāriciyye ḥārre ise edviye-i bārid ile ʿilāc olınur.
8 Derkenar: Nuḍc bulduḳdan ṣoñra.
9 Derkenar: Şūnīz ve bunuñ miṯlinüñ taḥmīṣi böyle olur ki çölmege ḳoyalar, altına od yaḳalar, tā ki ḳoḳusı çıḳa.

ḳuvvet-i ḥisden olur taġlīẓ olınur yaʿnī dimāġ[1] tedbīri herīse ve başlar miṣli iledür[2] ve gāh olur muḫaddirāt **[171b]** istiʿmāl olınur mārūl ve ḫaşḫāş gibi. (و الذي عن ضعف الدماغ يقوي بماء يعدل مزاجه و القرنفل يذر على الفرق فيقوي الدماغ) Şol ṣudāʿ ki żaʿf-ı dimāġdan olur dimāġ taḳviyet olınur şol nesne ile ki dimāġuñ mizācını taʿdīl ider[3] ve daḫi ḳaranfil ekilür depeye, öyleye dimāġ ḳavī olur. (و الذي عن ابخرة بدنية يستفرغ مادة البخار و يعدل الدماغ و يقوي و يلين الطبيعة و يربط الاطراف و يحبس الابخرة بمثل الكزبرة اليابسة و السكر و السفرجل او التفاح او الكمثري او الزعرور او السماق او البزر قطونا بالسكر يستعمل اي هذه كانت بعد الطعام و يكثر الكزبرة في الطعام) Şol ṣudāʿ ki ebḫire-i bedeniyyeden olur istifrāġ ḳılınur mādde-i buḫār ve taʿdīl olınur dimāġ ve taḳviyet olınur ve telyīn[4] olınur ṭabīʿat ve baġlanur eṭrāf[5] ve ḥabs olınur ebḫire ḳurı kişnīz ve şeker miṣli ile ve ayva yā elma yā emrūd yā aluç yā summāḳ yā bezr-i ḳaṭūnā[6] miṣli ile şeker istiʿmāl olınur bunlardan ḳanḳısı olursa **[172a]** baʿdeʾṭ-ṭaʿām ve çoḳ ḳılınur kişnīz ṭaʿāmda. (و الذي عن دود ينقي الدماغ من البلغم بحب الايارج و ايارج لوغاذيا ثم يسعط بماء ورق الخوخ او الترمس او السكنجبين بصبر و بالجملة بالادوية التي نذكرها لدود البطن) Şol ṣudāʿ ki ḳurtdan olur dimāġ pāk ḳılınur balġamdan[7] ḥabb-ı eyāric ile ve eyāric-i lūġāẕiyā ile[8] andan ṣoñra seʿūṭ ḳılına şeftālū yapraġı ṣuyı ile yā delüce baḳla ṣuyı ile yā sikencübīn ve ṣabır ile. Ve biʾl-cümle ʿilāc-ı dūd şol devālar ile olur ki biz anları ẕikr iderüz ḳarın ḳurdı içün. (و الذي بشركة المعدة ينقي المعدة و الدماغ بمثل الااطريفل الصغير و يقوى بايارج فيقرا مع استعمال حوابس الابخرة المذكورة و الصفراوي من ذلك ينفعه النقوع الحامض و شراب التمر هندي او الاجاص او البزر قطونا و القئ قد ينفع من ذلك خصوصا ان وجد غثيان و كل صداع كائن بشركة عضو فعلاجه اصلاح ذلك العضو و تقوية الدماغ) Şol ṣudāʿ ki şirket-i miʿde **[172b]** ile olur pāk ḳılınur miʿde ve dimāġ ıṭrīfil-i ṣaġīr miṣli ile ve ol ıṭrīfil muḳavvī ḳılınur eyāric-i fayḳarā ile buḫārları ḥabs idiciler[9] istiʿmāli ile bile ve ṣafrāvī olan ṣudāʿ ki

1 Derkenar: Tā ki ḳuvvet-i ḥissine żaʿf gele.

2 Derkenar: Eger suʾāl olınursa her ʿużvuñ ekli ol ʿużvuñ ḳuvvetin iḳtiżā ider, öyleye baş yimek taḳviyet-i reʾs eyler, anuñ ḳuvvetine ve ḥissine neden żaʿf gelür; biz eyidürüz: Cirm-i reʾs ve ḳuvā-yı ṭabīʿiyyesi ḳavī olur ammā ḳuvā-yı nefsāniyyesi żaʿīf olur. Zīrā baş yimek rūḥını taġlīẓ ider.

3 Derkenar: Şol edviye ki dimāġuñ mizācını taʿdīl ider anlardur ki anlarda ʿıṭriyyet ola ṣandal ve ʿūd ve kāfūr ve ʿanber ve gül ve nilūfer ve benefşe ve usṭūḫūdūs gibi.

4 Derkenar: Tā ebḫire aşaġaya meyl ide.

5 Derkenar: Tā ki mevādd anlara münceẕib ola.

6 Derkenar: Yā sefūf ḳılınur yā maʿcūn.

7 Derkenar: Zīrā mādde-i dūd balġamdur.

8 Derkenar: Nuḍc bulduḳdan ṣoñra.

9 Derkenar: Kişnīz gibi meşelā.

şirket-i miʿde ile ola[1] aña fāʾide ider naḳūʿ-ı ḥamıż ve şarāb-ı temr-i Hindī yā şarāb-ı iccāṣ yā bezr-i ḳaṭūnā ve ḳayʾ az olur[2] fāʾide ider buña ḫuṣūṣā göñül dönmek bulınsa ve her ṣudāʿ ki bir ʿużvuñ şirketi ile olur anuñ ʿilācı ol ʿużvuñ ıṣlāḥı ve taḳviyet-i dimāġdur. (و عن الحميات يستعمل له تدبير الصداع الحار و البحراني لاحاجة الى علاجه الا ان يقع الم مبرح فح يستعمل مثل ماء الورد و الخلاف و دهن البنفسج و النيلوفر و ماء الآس و ماء الخيار مفردة و مجموعة) Şol ṣudāʿ ki ḥummeyātdan olur istiʿmāl olınur anuñçün ṣudāʿ-ı ḥārr tedbīri ve ṣudāʿ-ı buḥrānī muḥtāc olmaz ʿilāca illā meger vecaʿ-ı ḳavī vāḳiʿ ola ol vaḳt istiʿmāl olınur gül ṣuyı ve sögüd ṣuyı ve benefşe yaġı ve nīlūfer yaġı ve mersīn ṣuyı ve ḫıyār ṣuyı[3] bunlar yalñuz **[173a]** yā mecmūʿaten.

(البيضة و الخودة) Lafẓān-ı müterādifāndur maʿnā-yı luġavīsi tolḳadur ki cenk güninde başa giyerler. Maʿnā-yı ıṣṭılāḥīsi ṣol ṣudāʿdur ki cümle başı iḥāṭa ider. Nitekim muṣannif dir: (صداع مزمن يهيج كل ساعة مع كراهة ضوء و كلام) Müzmindür hücūm ider her sāʿat kerāhet-i żiyā ve kelām ile.[4] (و سببه خلط او ورم مع ضعف الدماغ او قوة حسه فان كان السبب داخل القحف حس الوجع خارج الدماغ و اوجع لمس جلدة الرأس و في الغالب يكون من برد لازمان المرض حتى الحارة منها تستحيل الى البرودة) Bu ṣudāʿuñ sebebi ḫılṭ-ı ḳabīḥdür yā veremdür żaʿf-ı dimāġ ile yā ḳuvvet-i ḥiss ile[5] eger sebeb baş çanaġınuñ dāḫilinde olursa iḥsās olınur vecaʿ çekilmiş gözlerüñ köklerine ve eger sebeb baş çanaġınuñ ḫāricinde olursa iḥsās olınur vecaʿ ḫāric-i dimāġda ve aġrıdur baş derisine yapışmaḳ ve ġālibde bu ṣudāʿ ṣovuḳdan olur maraż-ı müzmin olduġıçün ḥattā beyża-i ḥārre müstaḥīl[6] **[173b]** olur bürūdete. (و علاجه علاج الصداع البلغمي و البارد مع زيادة في التخدير و اذا حلق الرأس وحك بالحجر المصري و النطرون ثم لطح بالحناء و الملح نفع جدا) Beyżanuñ ʿilācı ṣudāʿ-ı balġamī ve ṣudāʿ-ı bārid ʿilācıdur ziyāde ile taḫdīrde[7] ḳaçan baş tıraş olınsa ve ḳazınsa

1 Derkenar: Ṣudāʿ-ı balġamī ve sevdāvī ki şirket-i miʿde ile ola fāʾide ider balġamuñ ve sevdānuñ iḥrācı. Muṣannif bunları ẕikr itmedi bunlardan ṣudāʿ nādir olup ve ʿilāc ẓāhir olduġı içün.

2 Derkenar: Az olur didi zīrā ekṣer budur ki ḳayʾ başa żarar ider.

3 Derkenar: Bunlaruñ istiʿmāli ḫāricden ṭılā yā żımād iledür.

4 Derkenar: Yaʿnī bunuñ ṣāḥibi żiyā ve ṣavt ve nās ile iḫtilāṭ sevmez ẓulmet ve vaḥdet ve müstelḳiyen yatmaḳ sever ve her sāʿat başına çekic ile ururlar ya başı iki pāre olur gibi gelür ve aġrı gözlerinüñ kökine ve başınuñ derisine varur gibi gelür.

5 Derkenar: Żaʿf-ı dimāġ ile olmaḳ ekṣerdür ve ḳuvvet-i ḥiss ibtidāsında olur ammā ḥudūṣından ṣoñra dimāġuñ ḳuvvetleri żaʿīf olur.

6 Derkenar: Zīrā emrāż-ı ḥārre serīʿü'l-inḳıżā olur.

7 Derkenar: Ziyāde iḥtiyāc olduġuçün aña ziyāde vecaʿ içün.

ḥacer-i[1] Mıṣrī ile ve būraḳ-ı Ermenī ile andan ṣoñra yaḳılsa ḥınnā ve ṭuz ile fā'ide ider muḥkem.

(**الشقيقة** هي كالبيضة الا انها تختص شقا من الرأس و تدبيرها تدبيرها) Şaḳīḳa beyża gibidür illā bu şaḳīḳa taḫṣīṣ olınur başuñ yarusına. Şaḳīḳanuñ tedbīri beyżanuñ tedbīridür.[2]

(**السرسام**) Aṣlda lafẓ-ı Fārsīdür. Ser baş maʿnāsına, sām verem maʿnāsınadur.

(و هو **قرانيس**) Bu lafẓ fā'yıla ve ḳāf ile müstaʿmeldür, lafẓ-ı Yūnānīdür, mürādif-i sersāmdur. Ammā ıṣṭılāḥda ıssı veremdür ki dimāġuñ ḥicāb-ı raḳīḳinde yā ḥicāb-ı ġalīẓinde olur.[3] Nitekim muṣannif dir: (ورم حار عن الدماغ الداخلين و اكثره فيما يلى المقدم **[174a]** صفراء او دم صفراوي في احد حجابي او الى الوسط و قد يقال لورم الدماغ نفسه و قد يعم الدماغ كله فتعم الآفة جميع الافعال النفسانية) Issı veremdür ṣafrādan yā dem-i ṣafrāvīden ḥādiṯ olur[4] dimāġuñ iki perdesinüñ birinde ki ol iki perde dāḫildür kāse-i serde ve bu veremüñ ekṯeri muḳaddem-i dimāġī yili leyyindür yā ortasına varıncaya dek ve az olur[5] sersām verem-i dimāġuñ nefesine dinilür ve az olur ʿām olur dimāġuñ küllīsine, öyleye āfet ʿām olur cemīʿ efʿāl-i nefsāniyyeye. (علامته حمي لازمة و صداع و ثقل الرأس و اضطراب نوم و تشويش احلام و فساد ذهن و اختلاط عقل و اضطراب نفس و رقة بول فان كان مائيا دل على الهلاك و نبض بين المنشارية و الموجية فالموجية في الدماغي اكثر و المنشارية في الحجابي اكثر و سواد لسان بعد صفرة او حمرة و تقطير بول بلا ارادة و عدم شعور لمس اعضائهم الآلمة) Sersāmuñ ʿalāmeti **[174b]** ḥummā-yı lāzımedür[6] ve ṣudāʿdur[7] ve ṣiḳal-i reʾsdür[8] ve ıżṭırāb-ı nevmdür ve müşevveş düşlerdür ve fesād-ı ẕihndür ve iḫtilāṭ-ı ʿaḳldür ve ıżṭırāb-ı nefesdür[9] ve bevl raḳīḳ olmaḳdur. Ḳaçan bevl mā'ī olsa yaʿnī ṣu gibi olsa delālet ider helāke[10] ve nabżdur minşāriyye ve mevciyye ortasında mevciyye dimāġda olan veremde ekṯerdür ve minşāriyye ḥicābda olan veremde

1 Derkenar: Yaṣṣı ṭaşdur anuñ ile ol diyārda kettān ḳazırlar.
2 Derkenar: Yā ṣaġda olur yā ṣolda. Beyża ile şaḳīḳanuñ şiddeti olduġı içün ism-i maḫṣūṣ ile tesmiye olınup ilāc müstaḳil ẕikr olınur ammā şaḳīḳa beyżadan żaʿīf olduġıçün başuñ aż'af cānibinde olur.
3 Derkenar: Ḥicāb-ı raḳīḳ beyninüñ kendüyi bürüyendür ḥicāb-ı ġalīẓ baş kāsesine mücāvir olandur.
4 Derkenar: Zīrā verem-i ḥārr balġamdan ve sevdādan olmaz ve dem-i ṣāfīden olmaz. Anuñçün dem-i ṣafrāvī ile ḳayd eyledi.
5 Derkenar: Zīrā muḳaddem dimāġ cānibi yumuşaḳdur.
6 Derkenar: Yaʿnī cemīʿ beden dā'imā ḳızġun olmaḳdur.
7 Derkenar: Bu ṣudāʿ yā sū'-i mizācdan ḥādiṯ olur yā teferruḳ-ı ittiṣālden.
8 Derkenar: Eger verem demevī olursa ṣiḳal aḳvā olur eger ṣafrāvī olursa aż'af olur.
9 Derkenar: Yaʿnī teneffüs iderken ṣolımaḳdur.
10 Derkenar: Zīrā mādde elem olan ʿużva teveccüh ider ḳaçan cemīʿ mevādd başa ki reʾīs-i aʿżādur teveccüh ide bevli ṣu gibi ḳılup ve ʿużv-ı reʾīs defʿe ḳādir olmayup helāk olur.

ekşerdür ve dil ḳarasıdur ṣarar[d]uḳdan[1] ve ḳızar[d]uḳdan ṣoñra ve bevl ṭamlamaḳdur irādetsüz ve bilmemekdür elem iren[2] aʿżālarına yapışmaġı. (و اذا اعتقلت الطبيعة في الحمي الحادة مع رقة البول و ثقل الرأس و افراط الصداع و لم يقع رعاف فانذر بسرسام) Ḳaçan ṭabīʿat ḳabż olsa ḥummā-yı ḥāddede riḳḳat-i bevl ile ve ṣiḳal-i reʾs ile ve ziyāde ṣudāʿ ile ve burun ḳanamaḳ vāḳiʿ olmaya ḳorḳıtsan sersām ile.[3] (و الدموي منه يكون مع الاختلاط ضحك و حمرة لون اللسان و الوجه و العين و دور العروق و قطرات رعاف و دموع العين) Demevī sersāmdan iḫtilāṭ **[175a]** ʿaḳl ile ḍıḥk olur ve ḥumret-i lisān ve ḥumret-i vech ve ḥumret-i ʿayn olur ve ṭamarlar ṭolu olur ve burun ḳanı ṭamlaları olur ve göz yaşarmaḳ olur. (و الصفراوي يكون فيه السهر و الجنون و التواثب اشد كانه في هيئته مقاتل مع حدة و جرءة و سبعية اخلاق و صفرة لون الوجه و العين و اللسان و يكون الثقل و التمدد اقل و الوخز و الالتهاب اكثر) Ve ṣafrāvī sersāmdan olur anda gice uyımamaḳ ve delülük ve ṣıçramaḳ ziyāde ke-ennehū cenk ider heyʾātında ḥiddet ve cürʾet ve ḫūylar yırtıcılıġı ile[4] ve yüz ve göz ve dil ṣaruluġı ile ve olur ṣiḳal ve çekilmek eḳall ve sancımaḳ ve yalıñlanmaḳ ekşer. (العلاج هو علاج الحمى الصفراوية و الصداع الحار مع زيادة في الخرارات و كثرة المياه و جذب المادة الى اسفل بالحقن و الفتل و دلك الاطراف و شدها) Bu sersāmuñ iki ḳısmınuñ ʿilācı ḥummā-yı ṣafrāviyye ʿilācıdur[5] daḫi ṣudāʿ-ı ḥārr ʿilācıdur[6] ziyāde ile ḫarārātda daḫi ṣu çoḳluġunda ve māddeyi ceẓbdür esfele ḥuḳneler ve şāflar **[175b]** ile ve eṭrāfı[7] ovmaḳ ile ve baġlamaḳ ile.

(ليثرغس) Lafẓ-ı Yūnānīdür, maʿnāsı nisyāndur ve ıṣṭılāḥda verem-i bārid-i balġamīdür dāḫil-i ḳıḥfda[8] olur ve buña sersām-ı bārid dirler. (و يقال له النسيان لانه يلزمه) Daḫi buña nisyān dirler. Zīrā nisyān lāzım olur buña. (و هو ورم عن بلغم عفن في مجاري روح الدماغ و قلما يعرض لحجبه او جرمه للزوجة البلغم فلا ينفذ في الحجب لصلابتها و لا في الدماغ للزوجة) Bu līşerġus veremdür balġam-ı müteʿaffinden dimāġuñ ruḥı mecrālarında[9] ve az olur ʿārıż olur dimāġuñ ḥicāblarına yā cirmine balġam lezic olduġı içün, öyleye nüfūẓ

1 Derkenar: Ṣaġīr uyıda.
2 Derkenar: Demevīde.
3 Derkenar: Yaʿnī ol kimseye sersām olmaḳ ḳorḳısı vardur.
4 Derkenar: Zīrā ṣafrāda hem süst hem ḥarāret hem şiddet-i ġaleyān ve ṣufret ve ḥiffet vardur.
5 Derkenar: Yaʿnī tebrīd ve tarṭīb ve iḫrāc-ı ṣafrā.
6 Derkenar: Tebrīd-i reʾs ve ceẓb-i mādde gibi.
7 Derkenar: Eṭrāfdan murād eller ve ayaḳlardur.
8 Derkenar: Kāsesi.
9 Derkenar: Murād ṭamarlar ve şiryānlar yaʿnī yürek ṭamarlarıdur.

itmez ḥicāblara bunlaruñ ṣalābeti içün ve nüfūẕ itmez dimāġa balġamuñ lüzūceti[1] içün. (علامته حمي لينة و صداع خفيف و بطوء نفس و كثرة ريق و نسيان و سبات و كسل حتى عن فتح الجفن و ضم الفك و بياض اللسان و عظم النبض و تموجه و ينذر به اختلاج الرأس مع ثقل و كسل) Bunuñ ʿalāmeti ḥummā-yı leyyinedür[2] ve ṣudāʿ-ı ḫafīfdür ve nefes giç olmaḳ **[176a]** ve tükürük çoḳ olmaḳ ve nisyān ve nevm-i ṣaḳīl ve kāhillükdür[3] ḥattā göz ḳapaġın açmaḳdan ve çeñe yumamaḳdan ve dil aḳlıġıdur ve nabż büyüklügidür ve mevciyyetidür ve inẕār ider[4] līṣerġus hudūṣını baş segirmek aġırlıġı ile ve kāhillik. (العلاج الحقن اللينة ثم المتوسطة ثم الحادة و استفراغ البلغم و تدبير الصداع البلغمي من غير تسخين لاجل الحمي و ربط الاطراف و شدها و دلكها) ʿİlācı ḥuḳne-i leyyinedür, andan ṣoñra ḥuḳne-i mutavassıṭadur, andan ṣoñra ḥuḳne-i ḥāddedür ve balġam istifrāġıdur[5] ve ṣudāʿ-ı balġamī tedbīridür ziyāde ḳızdurmayup ḥummā ecli içün[6] eṭrāfı dutmaḳ ve baġlamaḳ ve ovmaḳdur.

(السبات السهري[7]) Murād sübātdan bunda nevm-i ṣaḳīldür ki uyanmaḳ ʿasīr ola ve murād seherden uyanıḳluḳdur ki uyımaḳ ʿasīr ola. (هو اسم لورم دماغي عن بلغم و صفراء فيكون علامته مركبة من علامتي السرسامين و قد يغلب البلغم فيغلب علامته و يسمى سباتا سهريا و يغلب الصفراء فتغلب علامتها و يسمى سهرا سباتيا) Bu ismidür verem-i dimāġīnüñ **[176b]** ki balġamdan ve ṣafrādan ḥādiṣ olur bunuñ ʿalāmeti mürekkebdür iki sersām yaʿnī sersām ve līṣerġus ʿalāmetlerinden.[8] Gāh olur balġam ġālib olur, öyleye anuñ ʿalāmeti[9] ġālib olur[10] buña sübāt-ı seherī dirler[11] ve ṣafrā ġālib olur, öyleye anuñ ʿalāmeti ġālib olur, buña seher-i sübātī dirler. (و علاجه مركب من علاجي قرانيطس و ليثرغس) Bu sübāt-ı seherī ʿilācı mürekkebdür ḳarānīṭus ve līṣerġus ʿilāclarından.

---

1 Derkenar: Ṣalābet ve lüzūcet māniʿlerdür nüfūẕa. Anuñçün nüfūẕ az olup ḥucuba ve dimāġa ʿarūṣını ḳalīldür.

2 Derkenar: Balġamī ruṭūbeti ve bürūdeti içün ḥummānuñ ḥarāretini ve ḥiddetini kesr ider ve ḥissi gevden ider ṣudāʿı ḫafīf idrāk ider sā'ir ʿalāmetleri daḫi balġam eṣerleridür.

3 Derkenar: Yaʿnī şol deñlü kāhil olur ki gözin açmaz ve istediginden ṣoñra çeñesin yumamaz.

4 Derkenar: Yaʿnī baş segirmek ve aġırlanmaḳ ve kāhil olmaḳ līṣerġus ḥādiṣ olmaḳ nişānıdur. Anuñ ḫaberin virür.

5 Derkenar: Eyāric miṣli ile.

6 Derkenar: Zīrā ziyāde tesḫīn hummā ziyāde ider.

7 Derkenar: Gāh olur bunuñ ṣāḥibine nevm-i ṣaḳīl ve ṣıḳlet ve kesel ʿārıż olur gāh olur fetḥ-i ʿayn ve herze ve hedeyān ṭārī olur.

8 Derkenar: Līṣerġusa sersām ıṭlāḳ itdi mecāzen bi-ḥasebi'l-ıṣṭılāḥ yāḫūd līṣerġus sersām-ı bāriddür. Nitekim ḳarānīṭus sersām-ı ḥārdur.

9 Derkenar: Anuñ ʿalāmeti līṣerġus ʿalāmetidür.

10 Öyleye anuñ ʿalāmeti ġālib olur: Bu ibare metinde iki kez tekrar edilmiştir.

11 Derkenar: Sübāt ġālib olduġı içün sehere sübāt lafẓını taḳdīm iderler.

(**الرعونة و الحمق**) Bu ikisi lafẓān-ı müterādifāndur bi-ḥasebi'l-luġa ve'l-ıṣṭılāḥ.[1] (هما نقصان في الفكر او بطلان عن برد ساذج او مادي او يبس او هما معا) Bu ikisi[2] noḳṣān fi'l-fikrdür[3] yā buṭlāndur yalñuz ṣovuḳdan yā berd-i māddīden[4] yā yübsden[5] yā ikisinden bile.[6] (العلاج تعديل مزاج الرأس و تنقيته و تقليل الغداء و تلطيفه و تسخينه و ينفع من ذلك الاطريفل و الهليلج المربي و معجون الفلاسفة و اقوى منه معجون البلادر لكنه مفرط الحرارة و من الادوية الجيدة كندر و سكر **[177a]** و زنجبيل و كثرة الفكر خصوصا في العلوم العقلية و المحاكمات فيها مما يقوي الذهن و يحده) Bunuñ ʿilācı başuñ mizācınuñ taʿdīlidür ve dimāġı pāk ḳılmaḳdur[7] ve ġıdāyı az ḳılmaḳdur ve laṭīf itmekdür ve ḥarāret virmekdür dimāġa[8] ve fā'ide ider buña ıṭrīfil ve helīlec-i mürebbā ve maʿcūn-ı felāsife ve bundan aḳvādur belādur lākin ziyādedür ḥarāretde. Eyü devālardandur kündür ve şeker ve zencebīl ve çoḳ fikr ḫuṣūṣā ʿulūm-ı ʿaḳliyyede[9] ve çoḳ mübāḥaṣe ʿulūm-ı ʿaḳliyyede ḳavī ḳılanlardandur ẕihni daḫi keskin eyler anı.

(**النسيان**[10] هو نقصان او بطلان لقوة الذكر و سببه اما برد ساذج او مادي و يعرف بعلاماته او يبس فلا يحفظ الا القديم او رطوبة فلا يحفظ الا الوقتي و علاجه علاج الحمق) Nisyān noḳṣān-ı ḳuvvet-i ẕikrdür yā anuñ buṭlānıdur ve nisyānuñ sebebi yā berd-i sāẕecdür yā berd-i māddīdür balġamdan ve sevdādan ve bilinür bu sebeb-i ʿalāmetleri ile[11] yā yübs-i sāẕec ve māddīdür, öyleye ḥıfẓ eylemez, illā ḳadīmi **[177b]** yā ruṭūbet-i sāẕece ve māddiyyedür, öyleye ḥıfẓ eylemez, illā bi'l-fiʿl olanı nisyānuñ ʿilācı ḥumḳ ʿilācıdur.[12]

(**المانيا**) Lafẓ-ı Yūnānīdür, maʿnāsı muṣannif ẕikr itdügidür bu ḳavli ile. (هو الجنون السبعي) Bilgil ki cünūn muṭlaḳā sevdādan olur ammā bu cünūn ki anda yırtıcı ḥayvānlar aḫlāḳı olur olmaz illā عن دم او عن سوداء محترقة عن)

1 Derkenar: Öyleye şāriḥ Nefīs'üñ farḳ itdügi ve buṭlān-ı fikr ḥumḳ ıṭlāḳında baḥṣ itdügi ıṣṭılāḥda baḥṣdür ve lā-münāḳaṣati fi'l-ıṣṭılāḥ.
2 Derkenar: Bu berd ve yübs dimāġuñ baṭn üstinde olur ki maḥall-i fikrdür.
3 Derkenar: Murād fikrden ʿameliyyātda fikrdür. Zīrā naẓariyyātda noḳṣān-ı fikre belādet dirler.
4 Derkenar: Balġamdan.
5 Derkenar: Yübs daḥi gāh olur sāẕec olur gāh olur māddī olur sevdādan.
6 Derkenar: Yaʿnī berd ile yübsden gerek bunlar sāẕec olsunlar gerek māddī olsunlar.
7 Derkenar: Eger sebeb māddī ise.
8 Derkenar: Yalñuz bürūdetden ise ḥarāret virmek ile yalñuz yübūsetden ise tarṭīb itmek ile eger ikisinden bile ise hem ḥarāret virmek hem tarṭīb itmek ile.
9 Derkenar: Bürūdet olına.
10 Derkenar: Nisyān naẓīr-i ruʿūnedür illā bu ḳadar vardur ki mu'aḫḫar dimāġda olur.
11 Derkenar: Ḫiffet berd-i sāẕece ṣıḳlet berd-i māddīye delālet ider.
12 Derkenar: Lākin eṣer-i devā ḥumḳda vasaṭ-ı dimāġa irer ve nisyānda mu'aḫḫarına irer.

(صفراء او سوداء يكون مع اضطراب و توثب sevdādan olur ki demden muḥterik olā yā ṣafrādan yā sevdādan bu ṣāniyen olur ıżṭırāb ile ve ṣıçramaḳ ile. و) يكون السكون[1] و الخوف و الجفاف في السوداء الصفراوية اقل و يمكن اسكانه[2] و في السوداوية اكثر و يتغافل اذا كلم فاذا ثار لم يكن اسكانه و لا الخلاص منه) Ve sükūn ve ḫavf ve ḳurılıḳ sevdā-yı ṣafrāviyyede[3] eḳall olur ve mümkin olur anı sākin ḳılmaḳ ve sevdā-yı sevdāviyyede ekṣerdür ve tegāfül ider bunuñ ṣāḥibi ḳaçan söylense yaʿnī cevāb virmez imdi ḳaçan cünūnı hücūm eylese mümkin olmaz **[178a]** sākin ḳılmaḳ ve daḫi andan ḫalāṣ olmaḳ.[4]

(داء الكلب) Bu ism ile tesmiye olındı. Zīrā bunuñ ṣāḥibinde nevʿ-i ġażab vardur luʿb ile muḫteliṭ. Nitekim kelb ʿādeti gāh ışırmaḳdur gāh temelluḳdur. (هو نوع من المانيا الا ان فيه معاشرة و موافقة و قليل ضحك و هو مائل الى الدموية و لذلك ليس فيه من الحقد و سوء الخلق كما في المانيا) Bu dāʾ-i kelb bir nevʿdür māniyādan illā bunda muʿāşeret ve muvāfaḳat ve azcuḳ ḍıḥk vardur ve bu māʾildür demeviyyete. Anuñçün bunda yoḳdur kīn ve sūʾ-i ḫulḳ.[5] Nitekim māniyāda vardur. (و ينذر بهما الكابوس مع حرارة الدماغ و امتلاء القدمين دما و احمرارهما و انعقاد الدم في ثدي المرأة) Ḳorḳıdur māniyā ve dāʾü'l-kelb ile kābūs[6] ḥarāret-i dimāġ ile daḫi ḳorḳıdur bu ikisi ile ḳademeyn ṭolu olmaḳ ḳan ve ḳademeynüñ ḳızarması daḫi ḳorḳıdur bu ikisi ile ḳan münʿaḳid olmaḳ ḫātūn memesinde.[7] (العلاج هو بعينه علاج الماليخوليا مع زيادة في التدبير و ربما احتيج فيهما الى ضرب **[178b]** و تقييد ليكف عن تخليطه و كثيرا ما يضرب على رأسه ليؤب اليه العقل و من العلاج الجيد القوي ان يسقى نصف درهم افيون في ماء الشعير عند قوة الاختلاط فربما ابرأه في يوم و ربما احتيج الى معاودته بذلك) Bunuñ ʿilācı bi-ʿaynihi mālīḫūlyā[8] ʿilācıdur ziyāde tedbīr-i tebrīd ü tarṭībde ve gāh olur iḥtiyāc olur māniyāda ve dāʾü'l-kelbde ḍarba ve baġlamaġa tā imtināʿ eyleye marīż taḫlīṭinden[9] ve çoḳ olur başına olur tā rücūʿ ide aña ʿaḳlı ve eyü ḳavī ʿilāclardandur içirilmek nıṣf dirhem efyūn arpa ṣuyında ḳuvvet-i

1 Derkenar: Baʿżı nüsḫada السكوت vāḳiʿ olmışdur āḫiri ḥarf-i tā ile.
2 Derkenar: Baʿżı nüsḫada اسكانه vāḳiʿ olmışdur.
3 Derkenar: Zīrā ṣafrādan muḥteriḳ olan sevdānuñ ḥarāreti ekṣerdür sevdādan muḥteriḳ olan sevdādan. Zīrā ṣafrā ḥārr ve sevdā bāriddür.
4 Derkenar: Māddesi ġalīẓ olduġı içün.
5 Derkenar: Zīrā bu cünūnuñ māddesi demdür. Demde bu cins aḫlāḳ vardur.
6 Derkenar: Kābūs aġırlıḳ ki uyḫuda başar.
7 Derkenar: Zīrā dimāġuñ ḳademeyn ve ṣedy ile müşāreketi vardur demüñ ġalebesi ebḥiresinüñ dimāġa taşaʿud idüp nisādan muḳtażīdür.
8 Derkenar: Mālīḫūlyā sersām gibidür anuñ taḳaddüm-i ẕikrine binā'en böyle didi.
9 Derkenar: كف يكف gāh müteʿaddī istiʿmāl olınur gāh lāzım istiʿmāl olınur.

iḫtilāṭ ve ġalebe-i cünūn ḳatında,[1] öyleye gāh olur ṣaḥīḥ ḳılur bir günde ve gāh olur iḫtiyāc olur bunuñ tekrārına.

(الماليخوليا) Maraż-ı sevdāvī bunuñla tesmiye olındı. Zīrā sebebidür ki mālīḫūlyā ḫılṭ-ı esvede dirler. (هو تشويش الظنون و الفكر الى الفساد و الخوف و يبتدئ بسرعة غضب و حب الخلوة و خوف ما لايخاف منه عادة فاذا استحكم قويت هذه الاعراض **[179a]** و المستعد له من قلبه حار كثير شعر الصدر و البدن و دماغه رطب غليظ الشفتين الثغ و عروضه للرجال اكثر و للنساء افحش) Mālīḫūlyā ḳarışdurmaḳdur ẓanları ve fikri fesāda ve ḫavfa başlar mālīḫūlyā sürʿat-i ġażab ile ve ḫalvet sevmek ile ve ḳor[ḳ]maḳ ile bi-ḥasebi'l-ʿādet ḳorḳmayacaḳ nesneden. Ḳaçan bu maraż muḥkem olsa ḳavī olur bu aʿrāż ḳābil olan mālīḫūlyāya. Şol kimsedür ki ḳalbi ḥārr ola gögsinüñ ve bedeninüñ ḳılı çoḳ ola ve dimāġı raṭb ola ve ṭudaḳları ġalīẓ ola elṣaġ[2] ola yaʿnī rā ḥarfini lām ve sīn ḥarfini ṣā telaffuẓ ider ola ve ʿurūżı bunuñ yaʿnī mālīḫūlyānuñ erenlere ekṣerdür ve ḫātūnlara ḳatı ḳabīḥdür. (و اصنافه ثلثة احدها ان يكون السبب في الدماغ نفسه فيكون السهر و النظر الى الارض اكثر مع عدم علامات السوداء في البدن كله و كمودة لون الوجه و العين و هذا شر الاصناف و ثانيها ان يكون السبب في البدن كله فيكون علامات السوداء ظاهرة عامة و هذا اسلم **[179b]** و ثالثها ان يكون بشركة المراق و يسمى ماليخوليا مراقيا و سببه شدة حرارة الكبد فتحرق الدم سوداء و يندفع الى الطحال فيدفعها الى فم المعدة و لهذا يلزمه وجع فم المعدة و اللذع و الحرقة فيه و شدة الشهوة و القئ الحامض السوداوي و ضعف الهضم لاضرار السوداء بالمعدة و كثرة الرياح و النفخ و البلغم و البزاق لذلك و شدة الشبق لكثرة النفخ و خشونة في العين لكثرة الابخرة السوداوية و ثقل الاجفان و الم في المراق و نفخه و سبب الصنفين الاولين اما مزاج سوداوي بارد يابس يوحش الروح او خلط سوداوي طبيعي او محترق عن صفراء فيكون الجنون و القحة و الجرأة اكثر او عن سوداء فيكون الحقد و السكون و الهضم و سوء الظن اكثر او عن دم فيكون مع ضحك و فرح يسير و قلما يكون الماليخوليا بلا شركة من القلب) Mālīḫūlyā aṣnāfı üçdür. Biri budur ki sebeb yaʿnī sevdā dimāġda nefesinde ola, öyleye uyanıḳlıḳ daḫi yire baḳmaḳlıḳ **[180a]** ekṣer olur sevdā alāmetlerinüñ ʿademi ile.[3] Bunda küllīsinde ve yüzüñ ve gözüñ levni ḳaramtıḳ olur. Bu ṣınıf aṣnāf-ı ṣelāṣenüñ şerlisidür. İkincisi budur ki sebeb yaʿnī sevdā bedende küllīsinde ola, öyleye sevdā ʿalāmetleri ẓāhir ve ʿām olur. Bu ṣınıf eslemdür.

1 Derkenar: Su'āl olınursa vecaʿ-ı māddī başa çeker, öyleye cünūn ziyāde olur; biz eyidürüz: Bu mevādd istifrāġ olınduḳdan ṣoñradur.

2 Derkenar: Elṣaġ olmaḳ ruṭūbet ġalebesindendür. Anuñçün oġlancuḳlar böyle olur, büyüdükçe ḥarāret ġālib olup ruṭūbāt taḥlīl olınup faṣīḥ olurlar.

3 Derkenar: Yaʿnī bedende sevdā ʿalāmetleri olmaya ḳıl çoḳlığı ve beden ḳurılığı ve levn ḳaramtıḳlığı gibi.

Üçüncisi budur ki sebeb ḳarın derisi şirketi ile ola yaʿnī ebḫire-i sevdāviyye ve ḫılṭ-ı sevdāvī andan mürtefiʿ olur dimāġa buña mālīḫūlyā merāḳḳı dirler. Bunuñ sebebi ciger ḥarāretinüñ şiddetidür ol şiddet-i ḥarāret ḳanı yaḳar münḳalib ḳılur sevdāya ve mündefiʿ olur cigerden ṭalaḳa ve defʿ ider ṭalaḳ ol sevdāyı fem-i miʿdeye. Bunuñ içün lāzım olur buña fem-i miʿde vecaʿı daḫi ışırmaḳ ve yaḳmaḳ bunda ve şehvet-i ṭaʿām şiddeti daḫi ḳusmaḳ ekşi ve sevdāvī daḫi żaʿf-ı hażm sevdānuñ miʿdeye żararı olduġı içün daḫi şiddet-i şehvet-i cimāʿ keṯret-i nefḫ içün daḫi ḫuşūnet-i ʿayn ebḫire-i sevdāviyye keṯreti içün **[180b]** daḫi göz ḳapaġınuñ aġırlıġı ve ḳarın derisinde elem ve anuñ nefḫi. Ve ṣınıfeyn-i evvelinüñ sebebi yā mizāc-ı sevdāvī bārid ve yābisdür rūḥa vaḥşet virür yā ḫılṭ-ı sevdāvī ṭabīʿīdür yā ḫılṭ-ı sevdāvī muḥteriḳdür ṣafrādan, öyleye cünūn ve utanmazlıḳ ve cürʾet ekṯer olur yā muḥteriḳdür sevdādan öyleye kīn ve sükūn ve ġuṣṣa ve sūʾ-i ẓann ekṯer olur yā muḥteriḳdür ḳandan, öyleye ḍıḥk ile ve feraḥ-ı yesīr ile olur ve az olur ki mālīḫūlyā ḳalbden şirketsüz olur. (العلاج اما الصنف الذي السوداء فيه عامة فالفصد ان وجد في الدم كثرة ثم في جميع الاصناف الاشربة ماء الشعير المبزر او الساذج بالسكر او جلاب بماء ورد او ماء لسان الثور بالسكر و بزر الريحان او شراب التفاح بماء لسان الثور الاغدية اللحوم اسفيدباجة او اجاصية او حنطية او رشتا ان احتمل الهضم و الرمانية و التفاحية و الحصرمية ان كانت السوداء صفراوية و النقل حلاوة من السكر و نشا بدهن اللوز **[181a]** و الخشخاش و بزر البقلة كما هو او مستحلبا الفاكهة الخيار و القثاء و الرمان و البطيخ و الاجاص و المشمش و التفاح و الكمثري الادهان دهن البنفسج او اللوز او القرع على الرأس و خصوصا في الصنف الاول و يدهن المعدة و خصوصا فيها في المراقي بدهن الورد و السنبل و المصطكى مفترة و يكمد بالنخالة المسخنة و ينطل بطبيخ البابونج و اكليل الملك و ورق الاترج ليحلل الرياح و تبرد الكبد بماء الورد و الصندل و الكافور الرباحي و يضمد بدقيق شعر و صندل بماء الورد و يلين الطبع بالفتل و الحقن اللينة او بامتصاص لب الخيارشنبر بدهن اللوز و بكثرة المرق و الحمام من انفع الاشياء و خصوصا للمراقي و يتعهد الاستفراغ بعد كل قليل بطبيخ الفاكهة او بطبيخ الافتيمون او حبه او ثمانية دراهم افتيمون بلبن حليب و سكر او بسفون السوداء بماء الجبن او الاطريفل الصغير مقوي بالافتيمون و خصوصا في الصنف الاول و يجب **[181b]** ان تريحهم من المعالجة بعد كل حين و ان يستعملوا المفرحات الياقوتية و غيرها عقيب الاستفراغ و ان يلزموا العقل بملازمة من يستحيوا منه و ان يمال معهم في بعض ظنونهم الفاسدة و اكثر عروض ماليخوليا للعقلاء من الناس و تثور في الربيع الحركة السوداء و في الخريف لرداءتها و كثرتها) Ammā mālīḫūlyānuñ şol ṣınıfınuñ ʿilācı ki anda sevdā ʿām ola bedenüñ küllīsine ḳan aldurmaḳdur eger bulınursa ḳanda keṯret-i

faṣddan cemīʿ aṣnāfında. Eşribe arpa ṣuyı ki ebāzīr-i bāride ve raṭbe ile ola[1] yā arpa ṣuyı sāde ola şeker ile yā cüllāb gül ṣuyı ile yā lisānü'ṯ-ṯevr şeker ile ve reyḥān toḫmı yā elma şarābı lisānü'ṯ-ṯevr ṣuyı ile. Aġdiye[2] etlerdür ki anda aş ḥavāyici olmaya yā ekşi aş yā buġday şorbası yā rişte şorbası eger hażm muḥtemil ise nar deñlü şorba yā tuffāḥiyye ve ḳoruḳlı şorba eger sevdā ṣafrāviyye ise yaʿnī ṣafrā-yı muḥteriḳadan ḥāṣıl olmış sevdā ise. Nuḳldan **[182a]** ḥelvādur şeker ile ve nişastadur bādām yaġı ile ve ḫaşḫāş ile ve baḳla toḫmıdur şöyle yā müstaḥleb. Ve yimişden ḫıyār ve şinḫıyār ve enār ve ḳarpuz ve erik ve zerdālū ve elma ve emrūd. Ve yaġlardan dühn-i benefşe ve dühn-i bādām ve ḳabaḳ yaġı başına sürile ḫuṣūṣā ṣınıf-ı evvelde ve miʿdesi yaġlana ṭaşradan ḫuṣūṣā fem-i miʿde mālīḫūlyā-yı merāḳīde gül yaġı ve sünbül yaġı ve ṣaḳız yaġı ısıcaḳ ve kimād ḳılına ḳızmış kepek ile ve naṭūl ḳılına maṭbūḫ-ı bābūnec ve iklīlü'l-melik ve turunc yapraġı ile tā yilleri taḥlīl ide daḫi ciger tebrīd ḳılına gül ṣuyı ve ṣandal ve kāfūr-ı Rübāḥī[3] ile ve żımād ḳılına arpa unı ve ṣandal gül ṣuyı ile ve telyīn olına ṭabʿ şāflar ve ḥuḳne-i leyyineler ile yā ḫıyārşenber için ṣuvarmaḳ ile bādām yaġı ile ve çoḳ şorba ile ve ḥammām enfaʿ-ı eşyādur ḫuṣūṣā merāḳī içün ve taʿahhüd ve tekrār ḳılına istifrāġ her zamān ḳalīlden ṣoñra maṭbūḫ-ı fākihe ile yā maṭbūḫ-ı eftīmūn **[182b]** yā ḥabbı ile sekiz dirhem eftīmūn tāze saġılmış süd ile ve şeker yā sefūf-ı sevdā[4] penīr ṣuyı ile yā ıṭrīfil-i ṣaġīr ki muḳavvī ola eftīmūn ile ḫuṣūṣā ṣınıf-ı evvelde ve vācib olur rāḥat ḳılasın muʿāleceden her ḥīnden ṣoñra ve istiʿmāl ideler müferriḥ yāḳūtīleri ve ġayrısın eyyām-ı rāḥatda ve ʿaḳla lāzım olalar utanacaḳ kimesne mülāzemeti ile ve meyl[5] olına anlaruñ ile baʿżı ẓünūn-ı fāsidelerinde ve ekṣer ʿurūżı mālīḫūlyānuñ ʿuḳalā-i[6] nāsa olur ve hücūm ider bahārda sevdā ḥareket itdügiçün ve gözde yaramazluġı ve çoḳluġı içün.

---

1 Derkenar: İsfānāḫ ve baḳla ve ḳabaḳ ve yaş kişnīz gibi eger ʿillet ḥārre ise ṣafrā-yı muḥteriḳadan.

2 Derkenar: Meşelā et ile ṣoġan ve noḫūd ola ancaḳ ki buña noḫūd-āb dirler.

3 Derkenar: Rübāḥ bir şehrüñ ismidür ki kāfūr aña mensūbdur.

4 Derkenar: Ṣıfat-ı sefūf-ı sevdā budur ki helīlec-i esved ve kābilī her birinden dört dirhem ve eftīmūn iki dirhem ve ġārīḳūn rubʿ dirhem ḥarbaḳ iki dāniḳ bunları dökeler bundan iki dirhem üç dirheme varınca penīr ṣuyına bıraġup içüreler.

5 Derkenar: Zīrā dā'imā muḫālefet ġażablarına ve iḥtirāḳ aḥlāṭa sebeb olur.

6 Derkenar: Zīrā keṣret-i fikr iḥrāḳ-ı aḥlāṭ eyler. Ḥattā Eflāṭūn'a ve Farābī'ye mālīḫūlyā ʿārıż olmış dirler.

(و نوع من الماليخوليا يقال له **القطرب**) Mālīḫūlyādan bir nevʿ vardur ki añа ḳuṭrub dirler. (يكون صاحبه فرارا من الاحياء محبا للخلوة و المقابر جاف البصر و على ساقيه قروح لاتندمل لرداءة اخلاطه و كثيرا مايعرض له من الصدمات او لعضة لانه يهرب من كل من يراه فاذا رأى آخر فر منه راجعا فلا يزال يعذو حذرا من الناس و سببه سوداء محترقة **[183a]** و علاجه كالمانيا) Ḳuṭrub ṣāḥibi olur ziyāde ḳaçıcı ḥayy olanlardan. Muḥibb olur ḫalveti ve maḳābiri. Ḳurı olur[1] gözi ve iki incüklerinde çıbanlar ve cerāḥatlar olur. Oñulmaz aḫlāṭı yaramaz olduġı içün[2] ve çoḳ ʿārıż olur añа doḳuşmaḳlar yā kelb ışırduġı içün. Zīrā ḳaçar her gördüginden. Ḳaçan birin daḫi görse andan daḫi ḳaçar dönüci olduġı ḥālde,[3] öyleye zāʾil olmaz yelmekden ḥaẕer idüp nāsdan ve bunuñ sebebi sevdā-yı muḥteriḳadur ve ʿilācı māniyā gibidür.

(و نوع آخر يقال له **العشق**) Yaʿnī mālīḫūlyādan nevʿ-i āḫer vardur ki añа ʿaşḳ dirler. Muṣannifüñ didügi eṭibbā ḳavli üzere mālīḫūlyādur. Nitekim Şeyḫī dimiş:

Beyt: Muḥabbet zāʾil olur çün ʿarażdur
Ḥekīm eydür ki şehvānī marażdur

Ve illā ʿaşḳ-ı ḥaḳīḳī derde devādur.

Beyt: Gel ey aşḳ-ı İlāhīʾden ḫaberdār olmayan göñül
Gel ey yolunda cān virüp cigerdār olmayan göñül

(و هو يعتري للعزاب) Bu ʿaşḳ ʿārıż **[183b]** olur ergenlere. Muṣannifüñ didügi aġlebe bināʾendür. Ve illā müteʾehhillerde daḫi ʿaşḳ vākiʿ olur. (و البطالين) Daḫi ʿārıż olur baṭṭāllara. Zīrā nefsüñ şānı iştiġāldür. Anuñçün dimişlerdür[4] اذا لم تشغلها تشغلك muṣannifüñ bu ḳavli daḫi ekṣere bināʾendür. Ve illā niçe müştaġillere ʿaşḳ ʿārıż olup cümle şuġldan fāriġ olmışlardur. Nitekim ḳāʾil dimiş:

Beyt: در عشق توبر خاسته ام از همه كار
كين كار كسى نيست كه كارى دارد

1 Derkenar: Mizācında yübūset ve bürūdet olduġı içün meyyitler ile cinsiyyeti olup anlara meyl ider.
2 Derkenar: Öyleye cerāḥati muttaṣıl tecdīd olınur.
3 Derkenar: Kelbüñ ʿādetidür ḳaçanı ışırur.
4 Derkenar: Yaʿnī nefsüñi ḥaḳḳa meşġul ḳılmasañ ol seni bāṭıla meşġūl ḳılur.

(و الرعاع) Fetḥ-i rā ve teşdīd-i ʿayn-ı ūlā ile tāzeler maʿnāsına yāḫūd edānī maʿnāsınadur. Bu daḫi ekṣeridür. Nitekim pīrlerden biri dimiş:

Beyt: انصاف ده خدايا آن سنكدل جوان را
يا صبري و شكيبي اين پير ناتوان را

Ve ṣulṭānlar ʿaşḳa mübtelā olup belki enbiyāda daḫi vāḳiʿ olmışdur.

Beyt: عشقست بس كه در دو جهان جلوه مي كند
كاه از لباس شاه و كه از كسوت كدا

(و سببه افراط الفكر في استحسان **[184a]** بعض الصور و الشمائل) ʿAşḳuñ sebebi çoḳ fikrdür baʿżı ṣūretlerüñ ve şekllerüñ istiḥsānında. Muṣannifüñ bu kelāmı daḫi küllī degüldür. Nitekim nā-gāh görüp ʿāşıḳ olan dimiş:

Beyt: Göreli ḥüsnüñi zār u mübtelā buldum sañā
Ni belālıġ gün idi kim āşinā buldum sañā

Ve gāh olur görmeden vaṣf-ı cemīl istimāʿ idüp muḥabbet vāḳiʿ olur.[1]

Beyt: Gelenler böyle dimiş bizden öñdin
Ki ḳulaḳ ʿāşıḳ olur gözden öñdin

(و ربما لم يكن معه شهوة مجامعة) Gāh olur ki ʿaşḳ ile şehvet-i mücāmaʿat olmaz. Yaʿnī ġalebe-i ʿaşḳ şehveti unutdurur belki maʿşūḳ mirʾāt ḳılınup rūy-ı Ḥaḳḳ müşāhede olınur.

Beyt: اكر در روي مهرويي بهچشم دل نظر كردم
نكردم جز بدان وجهي كه هست آيينهٔ رويت

(و علامته غؤور العينين و جفانهما الا عند البكاء و يسمن الجفن للسهر و كثرة مايتصعد اليه من الابخرة مع حركة جفن ضاحكة كانه ينظر الى شئ لذيذ و سهر و هزال و تنفس الصعداء **[184b]** و ان لا يكون لشمائله نظام و يعرف معشوقه بوضع اليد على نبضه و ذكر اسماء و صفات فان اختلف عنده النبض و تغير لون الوجه عرف انه هو) Aşḳuñ ʿalāmeti iki gözler batmaḳdur ve ḳurımaḳdur illā aġlamaḳ ḳatında ve göz ḳabaġı semrimekdür uyḳusuz içün ve göz ḳapaġına ṣuʿūd[2] iden ebḫire çoḳluġı içün göz ḳapaġınuñ ḥareketi ile ḍāḥiket ke-ennehū bir leẕīẕ nesneye naẓar ider gibi ve uyanıḳlıḳdur ve arıḳluḳdur ve uzun teneffüsdür ve şemāʾili

1 Derkenar: Gāh olur aʿmā ʿāşıḳ olur.
2 Derkenar: الصعداء بضم الصاد والمد تنفس ممدود, *Ṣıḥāḥ*.

içün niẓām olmamaḳdur ki gāh maḥzūn olur ġam-ı hicrān ile ve gāh mesrūr olur müşāhede-i cānān ile ve bi'l-cümle ʿaşḳ ke-ennehū ḳıyāmetdür ki aʿżā şāhid-i ḥāletdür. Nitekim ʿAṣṣār dimiş:

Beyt: ز عشق آمد قیامت بر سر او
که اعضایش کواهي داد در رو

Ve bilinür ʿāşıḳuñ maʿşūḳı el ḳomaḳ ile nabżı üzere ve esmā ve ṣıfāt ẕikri ile. Nitekim ṣāḥib-i *Meṣnevī* evvel-i ḥikāyetde dimiş:

Meṣnevī: سوی قصه گفتنش می داشت گوش
[185a] سوی نبض و جستنش می داشت هوش

تا که نبض از نام که گردد جهان
او بود مقصود جانش در جهان[1]

Ḳaçan anuñ ẕikri ḳatında nabż muḫtelif olsa ve yüzüñ levni müteġayyir olsa bilinür ki maʿşūḳ oldur. (العلاج لا شئ كالوصال فان لم يتفق على الوجه الشرعي فبتسليط العجائز تبغض المعشوق اليه بمحاكات قبيحة و استهانة به مع تدبير المالیخولیا) ʿİlāc yoḳdur viṣāl gibi[2] eger viṣāl vech-i şerʿī üzere müyesser olmasa ḳarı ʿavratlar ḥavāle itmek ile ki anlar buġż itdüreler maʿşūḳı ʿāşıḳa ḳabīḥ ḥikāyetler ile ve ḫorlamaḳ ile maʿşūḳı mālīḫūlyā[3] tedbīri ile. (فان كان العاشق من العقلاء نفعته النصيحة و العضة و الاهانة و الاستهزاء به و التصوير لديه ان ما به ضرب من الجنون و الوسواس و ربما اعترى ذلك قوما آخرين) Ḳaçan ʿāşıḳ ʿuḳalādan olsa yaʿnī ʿaḳl ve ʿırż dāʾiresinde olup daḫi sulṭān-ı ʿaşḳ ġalebe itmiş olmasa fāʾide ider **[185b]** naṣīḥat ve pend daḫi ḫorlamaḳ ve suḫriyyet itmek ʿāşıḳı. Amma bu dāʾireden geçene fāʾide itmez. Nitekim Ḥˇāce Ḥāfiẓ dimiş:

Beyt: گرچه بد نامیست نزد عاقلان
تا نمیخواهم ننگ و نام را

Ve maʿşūḳuñ ṣūretini ʿāşıḳ ḳatında ḳabāḥat ile taṣvīr itmek yāḫūd ʿāşıḳ ḳatında kendünüñ ḥālini ve ṣūretini taṣvīr itmek ki anda olan ʿaşḳ bir nevʿdür cünündan ve vesvāsdan. Nitekim dimişler:

---

1 "Hekim, onun anlattığı hikâyelere kulak kesilirken, dikkatini nabzının atışına veriyordu. Nabzı kimin adıyla atarsa, dünyada canının arzuladığı odur çünkü" Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, (çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

2 Derkenar: Ammā ʿuṣṣāḳdan baʿżı viṣāle müteḥammil olmayup helāk olmaḳ ve baʿżına ḥayret ve ʿaşḳ ġalebe ḳılmaḳ vāḳiʿ olmışdur.

3 Derkenar: Ki iḥrirāḳı ḥılṭ oldı ise istifrāġ ḳılına ve mizācı tarṭīb olına ve müferriḥāt ile tefrīḥ ḳılına.

Beyt: Belā vü derd [ü] miḥnetdür adı ʿaşḳ
Cefā vü zecr ü ḥasretdür adı ʿaşḳ

Ve muṣannifüñ bu kelāmı daḫi küllī degüldür ki ʿuşşāḳdan baʿżı dimiş:

Beyt: عقل کفتا خانمانت باز ویران ساخت عشق
گفتم ای نادان چه ویران این زمان معمور ساخت

Ve gāh olur ʿārıż olur ʿaşḳ bunlardan ġayrı ḳavme yaʿnī ʿuḳalādan ġayrıya yāḫūd ergenlerden ve baṭṭāllardan ve tāzelerden ġayrıya. (و من المسليات الصيد و الاشتغال بالعلوم العقلية و المحاكمات **[186a]** و كثرة الجماع و اللعب و السماعات المقصود منها اللعب كالتي بالخيال و اما التي يذكر فيها الهجر و النوى فكثيرا ما يهلك عشقا) Tesellī virenlerdendür ʿāşıḳa ṣayd daḫi ʿulūm-ı ʿaḳliyyeye işti-gāl daḫi ḥikāyetleşmek ve eşkālleşmek ve keṯret-i cimāʿ[1] daḫi keṯret-i luʿb ve bi'l-cümle ḫāṭırını ġayra meşġūl ḳılup ġayra müteʿallıḳ ḳılmaḳ gerek dimişlerdür.

Mıṣrāʿ: نبرد عشق را جز عشق دیکر

Daḫi işitmekler şol ḫaberleri ki maḳṣūd andan luʿbdur şol ḫaberler gibi ki ʿāşıḳuñ ḫayāline muvāfıḳdur mutażammın olduġı içün vaṣf-ı maʿşūḳı ve vaṣl-ı maḥbūbı. Nitekim Niẓāmī dimiş

Beyt: Ḳanı ṭāliʿ ki gelesin dizimi yaṣdanasın
Ben öpem seni ve sen kendüñ urasın o yere

Ve mutażammın olduġı içün vaʿde-i vaṣlı ve vaʿde-i vefāyı. Nitekim bu beyt meşhūrda

Beyt: Vaʿde-i vaṣl eyledi bizümle cānān irteye
Övdiginden ḳılca ḳaldı çıḳmaġa cān irteye

Beyt: Ḫaste cān içün **[186b]** lebüñ emsem ne var cānā didüm
Didi sözüm yoḳ benüm ḳıl ne yararsa cānuña

Ammā şol ḫaberler ki anda hecr-i firāḳ ve helāk ve iftirāḳ ẕikr olınur çoḳ olur ki helāk ider ʿaşḳ ve ḥüzn içün. Nitekim bu ġazelde

1 Derkenar: Cimāʿda hem ġayra iştigāl vardur hem sebebin zā'il ḳılmaḳ vardur ki terāküm-i menī ve andan ebḫire-i müfsidenüñ taşāʿudıdur.

Ġazel: Hergiz umma ey göñül sen derd-i cānāndan ḫalāṣ
Bir marażdur bu ki kimse bulmadı andan ḫalāṣ

Vaṣl-ı cānāna çü ḥā'il ortada cāndur göñül
Vaṣl olayın dir iseñ ol evvelā cāndan ḫalāṣ

Zülfine berdār olan çāh-ı zenaḫdan ḳurtulur
Aṣıl ey dil ister iseñ sen de zindāndan ḫalāṣ

Tevbe bendin kim bozardı mey içüp rüsvāy olup
Olabilse bir kişi ibrām-ı yārāndan ḫalāṣ

Baḥr-ı ʿaşḳ içre Sürūrī ārzū ḳılma kenār
Çünki kimse bulımaz girdāb-ı ʿummāndan ḫalāṣ

(السبات[1]) Egerçi ṣūret nevmdedür ammā iʿtidālden ḫāric olduġı içün maraż-ı dimāġīdür. (نوم طويل غرق ثقيل) Nevm-i ṭavīldür müddetde yaʿnī nevm-i ṭabīʿīden **[187a]** ziyāde ola ġarḳdur yaʿnī uyurken ḥareket itmek ve dönmek olmaya ṣaḳīldür keyfiyyetde yaʿnī uyanmaḳ müşkil olup meyyit gibi berk yata. (سببه اما افراط تحلل الروح لتعب او الم فيجتمع الى داخل ليستريح و ليستخلف بدل المتحلل كما كانت يجتمع في النوم الطبيعي ليستريح من تعب اليقضة و ليستكمل هضم الغداء) Sübātuñ sebebi yā rūḥuñ taḥallülinüñ ifrāṭıdur[2] taʿab içün riyāżet-i ḳaviyyeden yā elem-i ḳavī içün, öyleye müctemiʿ ola dāḫile istirāḥat içün ve müteḥallil olana bedel ḥāṣıl ḳılmaḳ içün. Nitekim rūḥ nevm-i ṭabīʿīde istirāḥat içün uyanuḳluḳ meşaḳḳatinden daḫi istikmāl itmek içün hażm-ı ġıdāyı. (و اما بسبب ينسد منه مسالك الروح عن النفوذ كضربة على عضلات الصدغ[3]) Yā ol sebeb ile ki münsedd ola andan mesālik-i rūḥ nüfūẕdan ḍarba ve düşmek gibi tuluñ ʿaḍalātı üzere.[4] (و اما برد او رطوبة من خارج او شرب مخدر كالافيون) Yā bürūdet yā ruṭūbetdür ḫāricden yā şürb-i muḫaddirdür efyūn gibi.[5] (و يعرف ذلك بتقدم السبب) Ve bilinür bu[6] mecmūʿ **[187b]**

1 Derkenar: Ehl-i luġat sübāt nevmdür ve aṣlı rāḥatdur diyüp و منه قوله تع و جعلنا نومكم سباتا diyü taṣḥīḥ itmişlerdür. Ammā ekşer ehl-i tefsīr ḳaṭʿ ile tefsīr itmişdür.

2 Derkenar: Rūḥuñ ifrāṭ ile taḥallüli olup bāḳī ḳalanuñ ẓāhire teveccüh itmege ḳudreti olmayup bāṭına müteveccih ola.

3 Derkenar: Ṣudġ gözle ḳulaḳ ortasına dirler. Gāh olur anda olan zülfe dirler. Bunda maʿnā-yı evvel murāddur.

4 Derkenar: Öyleye dimāġ munḳabıż olur rūḥuñ mesālikinüñ insidādın īcāb ider, öyleye ẓāhire teveccüh idemez.

5 Derkenar: Bu üçüñ ʿilleti taġlīẓ-i rūḥdur, öyleye mesālike nüfūẕ ider.

6 Derkenar: Yaʿnī taʿab ve elem ve ḍarbe ve saḳṭa ve berd ve ruṭūbet ve şürb-i muḫaddir.

taḳaddüm-i sebeb ile, öyleye şürb-i muḫaddir bilinür taḳaddüm istiʿmāl olınduġından. (و بما يوجبه الافيون و البنج و اللفاح و جوز ماثل من[1] سقوط النبض و العرق البارد و برد الاطراف) Ve bilinür istiʿmāl-i muḫaddir[2] şol nesne ile ki anı īcāb ider efyūn ve benc ve luffāḥ ve cevz-i māṯil[3] ol nesne suḳūṭ-ı nabżdur ve ʿırḳ-ı bāriddür ve el ve ayaḳ ṣavmaḳdur. (و اما برد او رطوبة مزاجية ساذجة او مادية عذبة و يدل عليها علامات ذلك[4]) Yā bürūdet-i mizāciyye yā ruṭūbet-i mizāciyye-i sāẕecedür yā māddiyye-i ʿaẕbedür. Böyle olıcaḳ cevher-i rūḥ ġalīẓ olur ālāta ve ḥavāssa nüfūẓ idemez ve delālet ider bu sebeblere bunlaruñ ʿalāmetleri. (و الفرق بين السبات و السكتة[5] ان المسبوت يمكن ان ينبه و يفهم و سخته سخته النوام و لا كذلك المسكوت **[188a]** و لا المغشي عليه و لا المختنقة الرحم) Farḳ sübāt ile sekte ortasında budur ki mesbūt yaʿnī sübāt marażına mübtelā olan mümkin olur ki uyandurmaḳ ve añlatmaḳ ve mesbūtuñ beñzi uyuyanlar beñzidür. Böyle degüldür meskūt yaʿnī sekte marażına mübtelā olan[6] ve böyle degüldür maġşiyyün ʿaleyh olan belki meskūt gibidür ve böyle degüldür muḫteniḳatü'r-raḥm olan. (العلاج ان يعدل الدماغ و ينقي و يقوي و تداوي المخدرات بماذكره من علاجها و يكلف الانتباه و لو بنتف شعره و جذب اطرافه و اسعاط الخل و ماء الاس جيد مقو) ʿİlāc budur ki dimāġ taʿdīl olına[7] ve pāk ḳılına ve ḳavī ḳılına ve devā olına muḫaddirāt anuñ ile ki[8] biz ẕikr iderüz ʿilācını[9] muḫaddirātuñ ve tekellüf olana uyandurmaġa egerçi ḳıl yolmaḳ ise de ve eṭrāfın çekmek ise de ve sirke ve mersīn ṭamzurılmaḳ eyüdür muḳavvīdür.

(**السهر**[10] يقظة مفرطة عن حر و يبس يحدان الروح و يوجبان حركتها الى الخارج **[188b]** يعرف ذلك بعلامته او بورقية خلط تعرف بوجود بلة في المنخر او فكر عام او شدة ضوء لمستعد او فساد هضم و نفخ او غداء مشوش للنوم كالباقلا و يعرف ذلك بوجوده او خلط سوداوي فيكون ذلك مع الماليخوليا) Uyanuḳluḳdur ziyāde ḥarā-

1 Derkenar: Kelime-i من beyāndur ما'yı ki بما يوجبه'da.
2 Derkenar: Yaʿnī bir kimesnede sübāt vāḳiʿ olup muḫaddir istiʿmāl itdügi sebebden idügi bilinür nabżınuñ suḳūṭından ve bārid terden ve eṭrāf bürūdetinden.
3 Derkenar: Efyūn ẓāhirdür ve bencden murād bezr-i bencdür ve luffāḥ daḥi yuḳaruda beyān olınmışdur ve cevz-i māṯil funduḳdan büyücek bir muḫaddir nesnedür.
4 Derkenar: و اما برد او رطوبة من خارج ḳavline maʿṭūfdur.
5 Derkenar: Vaḳtā ki sübāt ve sekte ve ġaşy ve iḫtināḳ-ı raḥm birbirine müşābih oldı ise aʿżā ḥisden ve ḥareketden muʿaṭṭal olmaḳda farḳ-ı beyānına şürūʿ eyledi.
6 Derkenar: Zīrā meskūtuñ beñzi meyyit beñzidür ve uyandurmaḳ ve añlatmaḳ mümkin degüldür.
7 Derkenar: Yaʿnī sübāt bāridde musaḫḫināt ile ve raṭbda müceffifāt ile dimāġa iʿtidāl virile.
8 Derkenar: Sübāt māddī ise.
9 Derkenar: Sübātuñ cemīʿ envāʿında.
10 Derkenar: Seher uyḳu gelmemekdür sübāt muḳābilidür yaḳaẓa uyanıḳluḳdur nevm muḳābilidür.

retden ve yübūsetden[1] ki ḥiddet virürler rūḥa ve īcāb iderler ḥareketi ḫārice. Bilinür ḥarāret ve yübūset ʿalāmeti ile yā ḫılṭuñ mülūḥatından bilinür[2] yaşluḳ bulunmaḳ ile burun delüklerinde yā ġam virür fikrden yā aydıñlıḳ şiddetinden sehere müstaʿid olana yā fesād-ı hażmdan yā nefḫden yaʿnī rīḥ elem virüp uyḳu gelmeye yā ġıdādan ki müşevviş-i nevm ola bāḳılā gibi. Bu küllīsi bilinür vücūdı ile yā ḫılṭ-ı sevdāvīden.[3] İmdi olur bu seher ile mālīḫūlyā. (العلاج لاشئ كالحمام و ان لم ينم فسوء المزاج او فساد الاخلاط قوي و استعمال ماء الشعيرالساذج او المبزر بالسكر او بشراب الخشخاش و قد يحتاج **[189a]** الى مثل الافيون و دهن[4] الانف بدهن البنفسج مع قليل افيون و زعفران بالغ و قد ذكرنا في علاج الصداع اضمدة و نطولات منومة فليستعمل ههنا) Bir nesne yoḳdur ḥammām gibi ve eger uyumazsa yaʿnī ḥammām sebebi ile sūʾ-i mizāc-ı sāẕec yā fesād-ı aḫlāṭ ḳavīdür ve istiʿmāl itmek māʾ-i şaʿīr-i sāẕeci yā mübezzeri sükker ile yā şarāb-ı ḫaşḫāş ile ve gāh olur iḥtiyāc olur efyūn gibiye ve burun yaġlamaḳ benefşe yaġı ile ve azcuḳ efyūn ve zaʿferān ile ʿilāc-ı bāliġdür. Ve biz ẕikr eyledük ʿilāc-ı ṣudāʿda żımādlar ve naṭūller ki münevvimdür istiʿmāl olınsun bunda.

(**السدر**[5] و **الدوار**[6] السدر ظلمة تعتري البصر عند القيام) Seder ḳarañluḳdur ʿārıż olur baṣara ḳıyām ḳatında. (و الدوار ان يتخيل ان الاشياء تدور) Duvār taḫayyül olınmaḳdur eşyā devr ider. (و السدر مقدمته) Seder muḳaddime-i düvārdur. (و ينذران اذا داما في الشيخ بصرع او سكتة) Seder ve düvār münẕirlerdür ḳaçan dāʾim **[189b]** olsalar pīrde ṣarʿı yā sekteyi. (و قد ينحل الدوار بصداع و بالعكس) Gāh olur düvār ṣudāʿa döner ve ṣudāʿ düvāra döner. (و سببهما ابخرة كثيرة تظلم البصر او تدور فيدور معها الارواح النسب التي بين الروح الباصرة و بين المرئي فيري دائرا) Sederüñ ve düvāruñ sebebi ebḫire-i keṣīredür gözi ḳarardur yā ebḫire-i keṣīredür ki devr ider anuñ ile bile ervāḥ devr ider, öyleye müteġayyir olur ervāḥ devri ile neseb ki rūh-ı bāṣıra ve merʾī ortasındadur, öyleye merʾī devr ider görinür.[7] (و ذلك البخار اما من الدماغ نفسه لرطوبة بلغمية و حرارة مبخرة او من المعدة او من اعضاء اخر او لسوء مزاج مختلف تهرب الارواح منه دائرة في الدماغ و

1 Derkenar: Ḥarāret ve yübūset ʿalāmeti ḥarāret maḥsūsadur ve ḥurḳat ve ʿaṭşdur ve gözlerüñ ve lisānuñ ve burun delüklerinüñ ḳurılığıdur.
2 Derkenar: Būraḳiyyet-i ḫılṭ oldur ki ḫılṭda ṭuzluluḳ ola.
3 Derkenar: Zīrā rūḥ nūrāniyyeti içün sevdā sevdādan ẓāhire ḳaçar, öyleye nevm müteḥaḳḳıḳ olmaz.
4 Derkenar: Dehn żamm-ı dāl ile ismdür ve feṭḥ-i dāl ile maṣdardur yaġlamaḳ maʿnāsınadur.
5 Derkenar: Göz ḳararmaḳ.
6 Derkenar: Baş çigzinmek.
7 Derkenar: Merʾī kendüsi döner olsa nice görinürse rūḥ döndügi vaḳt daḫi öyleye görinür.

يعرف ذلك بعلاماته او بسبب دوران الانسان على نفسه فتدور الارواح ثم تبقي بعد السكون دائرة كالفنجائة المملوة ماء اذا اديرت ثم سكنت او لضربة او سقطة تدير الارواح كالضربة على الماء **[190a]** يعرف كل ذلك بتقدمه) Ol buḫār yā dimāġuñ nefesinden ola ruṭūbet-i balġamiyye içün ve ḥarāret-i mübaḫḫire içün yā miʿdeden yā ġayrı aʿżādan ola[1] yā sūʾ-i mizāc-ı muḫtelifden ola[2] ki ḳaçar ervāḥ andan devr idici olduġı ḥālde dimāġda. Ve bilinür bu ʿalāmetleri ile yā insānuñ kendü dönmesi sebebi ile öyleye devr ider, ervāḥ dimāġda andan ṣoñra bāḳī ḳalur sükūndan ṣoñra devr idici olduġı ḥālde şol ṭas gibi ki ṣu ile ṭolu ola ḳaçan döndürülse,[3] andan ṣoñra sākin ḳılınsa yā ḍarb ve düşmek içün ki başda vāḳiʿ olalar anda olan rūḥları dönderür ṣuda olan ḍarb gibi. Ve bilinür bu meẕkūruñ her birisi taḳaddümi ile.[4] (العلاج يقوي الدماغ و يعالج للضربة و السقطة و سوء المزاج العارض و يستفرغ الدماغ من الرطوبة و الابخرة و يقوي المعدة و الاعضاء المشاركة و يسد طريق تبخيرها و تدلك الاطراف و تحك بالحجر و توضع في الماء الحار و يسخن) **[190b]** Ḳavī ḳılınur dimāġ ve ʿilāc olınur ḍarba ve düşmege ve sūʾ-i mizāc-ı ʿārıża ve istifrāġ olınur ruṭūbetden ve buḫārlardan ve ḳavī ḳılınur miʿde ve aʿżā-yı müşāreke ve sedd olınur ṭarīḳ-i tebḫīri ve ovılur eṭrāf ve ḥakk olınur ṭaş ile[5] ve vażʿ olınur ıssı ṣuda ve ḳızdurulur.[6] (و يسقى مثل شراب الحماض او الليمون او التمر هندي او الاجاص مع بزر قطونا و شراب البنفسج و تلين الطبيعة بفتيلة مسهلة او حقنة لينة او نقوع حامض بشراب بنفسج و يجعل في نقوعهم و اغديتهم الكزبرة اليابسة) İçürile şarāb-ı ḥummāż gibi yā şarāb-ı līmūn yā temr-i Hindī[7] yaʿnī bunlar ile ebḫire menʿ olınur ve māddesi ḳaṭʿ olınur yā şarāb-ı iccāṣ bezr-i ḳaṭūnā ile ve şarāb-ı benefsec içürile yaʿnī ṭabīʿat ḳabż üzere ise ve telyīn ḳılına ṭabīʿat fetīle-i müshile ile yā ḥuḳne-i leyyine ile yaʿnī bunlar ile ceẕb-i mevādd ḳılına yā telyīn olına naḳūʿ-ı hāmıż ve şarāb-ı benefşe ile ve ḳılına bunlaruñ naḳʿlarında **[191a]** ve ġıdālarında ḳurı kişnīz. (و الغداء مزورة حب الرمان او الليمون باسفاناخ او سماق او قرع او اجاص و ان كان البلغم غالبا فشراب الاسطوخودوس مع الليمون و ربما احتيج الى الاطريفل وحده او بايارج فيقرا و قد يفتقر الى قرص البنفسج او حب الايارج) Ġıdā ḥabbu'r-rümmān müzevveresi

1 Derkenar: Raḥm ve kilye ve merāḳḳ gibi.
2 Derkenar: Bu maḥalle gelinceye dek sederüñ ve düvāruñ sebebini beyān eyledi. Bundan ṣoñra olan düvāruñ sebebidür yaʿnī düvār sūʾ-i mizācdan ola ki muḫtelif ola müstevī olmaya.
3 Derkenar: Anuñ ṣuyı ḥayli zamān döner.
4 Derkenar: Ṣuya ḍarb olınsa anda deverān ve ḥareket ḥādiṣ olur.
5 Derkenar: Yaʿnī ayaḳ ṭaşı ile ayaġın ve elin ḳazıyup ḳaşıyalar.
6 Derkenar: Bu cümleden maḳṣūd başdan mevāddı ceẕb itmekdür.
7 Derkenar: Bu eşribe ol taḳdīrcedür ki ṭabīʿat ḳabż üzere olmaya.

yā līmūn müzevveresi isfānāḫ ile eger ṭabīʿat ḳabż üzere ise yā summāḳ müzevveresi yalñuz yā isfānāḫ ile yā ḳabaḳ müzevveresi yā erik eger ḳabża mā'il ise ve eger balġam ġālib ise şarāb-ı usṭūḫūdūs içürile līmūn şarābı ile gāh olur iḥtiyāc olur ıṭrīfile yalñuz yā eyāric-i fayḳarāya ve az olur iḥtiyāc olur ḳurṣ-ı benefşeye[1] yā ḥabb-ı eyārice.[2]

(**الكابوس** هو ان يتخيل النائم في النوم خيالا يقع عليه و يعصره و يضيق النفس و يمنع الحركة و هو من المنذرات بالصرع) Oldur ki nāyim taḫayyül eyleye uyḳuda ḫayāl-i ṣaḳīl ki üzerine düşer ve anı ṣıḳar ve nefesini ṭar ider ve ḥareketi menʿ ider bu ṣarʿ **[191b]** münẕirātındandur. (و سببه بخار دم او بلغم او سوداء يرتفع الى الدماغ عند سكون الحركة و عدم اليقظة المحللة) Bunuñ sebebi ḳan buḫārı yā balġam buḫārı yā sevdā buḫārıdur ki ḳalḳar dimāġa ḥareketüñ sükūnı ve ʿadem-i yaḳaẓa[3] ḳatında ki ol ḥareket ve yaḳaẓa muḥallildür. (و ربما كان لبرد يقبض الدماغ دفعة و لايخلو عن ضعف الدماغ[4]) Ve gāh olur ṣovuḳdan olur ki dimāġı ḳabż ider defʿaten ve ḫayālī olmaz żaʿf-ı dimāġdan. (و علاجه الاستفراغ و تنقية الدماغ و تقويته و منع الابخرة المرتفعة) Bunuñ ʿilācı istifrāġdur faṣd ile ve ishāl ile ve tenḳiye-i dimāġdur ḥabb-ı eyāric miṣli ile ve taḳviyet-i dimāġdur ve menʿ-i ebḫiredür.[5]

(**الصرع** سدة دماغية غير تامة يتشنج بها جميع الاعصاب لانقباض مبدائها و تمنع الحس و الحركة و الانتصاب[6]) Südde-i dimāġiyye ġayr-ı tāmmedür büzülür ol südde sebebi ile cemīʿ aʿṣāb mebdeʾ-i aʿṣāb yaʿnī dimāġ munḳabıż olduġı içün ve menʿ ider ḥissi ve ḥareketi ve durmaġı. (و سببها اما تقبض الدماغ **[192a]** لموذ من بخار ردي او كيفية سمية خارجية كما عند لسع العقرب على العضل او بدنية من عضو يشارك الدماغ كما عن فساد المني او رطوبة ردية الجوهر مستكنة في الدماغ او ريح غليظ في منافس الروح او غليان رطوبات لفرط حرارة او خلط ساد من بلغم غليظ او رقيق او دم او صفراء و هو نادر او سوداء فيكون مع علامات مرت في السوداء و علامات الماليخوليا و مختلطا بها و اذا كان السبب في الدماغ دل عليه الثقل الدائم في الرأس و اللسان و ظلمة في العينين و كدورة الحواس و سلامة باقي الاعضاء و اما ما هو في جوهر

1 Derkenar: Ḳaçan düvār insānuñ kendü deverānından olsa ʿilācı sükūn ve nevmdür. Muṣannif bunı ẕikr itmedi ẓāhir olduġı içün.

2 Derkenar: Uyḳuda aġırlıḳ başmaḳ.

3 yaḳaẓa: Bu kelime metnin Arapça kısımlarının verildiği bölümde "يقظة" şeklinde yazılmasına rağmen Ayasofya 3662 numaralı nüshanın tercüme kısmında sehven olsa gerek "yaḳaża" şeklinde yazılmıştır.

4 Derkenar: Yaʿnī gāh olur uyḳuda başı üşür defʿaten ve ḳabż ider dimāġı, andan ḥādiṣ olur kābūs.

5 Derkenar: Eger ṣovuḳdan ise başı ḳızdurmaḳdur iddihān-ı ḥārre ile ve żımādāt ile.

6 Derkenar: Südde-i ġayr-ı tāmme olıcaḳ ṣarʿ ḥādiṣ olur dimāġiyye tāmme olıcaḳ sekte ḥādiṣ olur.

الدماغ فهو اردى مما في اغشيته و يدل على الريحي و البخاري الدوي و التمدد و قلة الثقل و قلة التشنج و يعرف كل خلط بعلاماته و يكون الريق في البلغمي زبديا و في البول شئ كالزجاج الذائب مع جبن و كسل و نسيان و اذا كان بشركة المعدة كان عروضه على الامتلاء اكثر مع غثيان و كرب و خفقان قبل النوبة و يعرض في النوبة صياح و كثيرا **[192b]** ما يعرض في الذي بشركة اوعية المني انزال و قد يكون بسبب الديدان و قد يكون المادة في عضو بعيد كما يكون عن ابهام الرجل فيحسن بذبيب يصعد قبل النوبة) Süddenüñ sebebi dimāġuñ durulmasıdur mūẕī def'i içün buḫār-ı redīden yā keyfiyyet-i semmiyyet-i ḫāriciyyeden[1] nitekim olur ṣarʿ ʿaḳreb ṣoḳıcaḳ ʿaḍal üzere. Yā keyfiyyet-i semmiyyet-i bedeniyyeden şol ʿużvdan dimāġa müşārikdür nitekim şol ṣarʿda ki ḥādiṯ olur fesād-ı menīden. Yā ruṭūbetden ki rediyyetü'l-cevherdür dimāġda ḳarār itmişdür. Yā rīḥ-i ġalīẓden menāfis ve mesālik-i rūḥda yā ruṭūbāt ḳaynamasından ḥarāret-i nāriyye ziyādesi içün[2] yā ḫılṭ ki sedd ider ol ḫılṭa ki balġam-ı ġalīẓdür yā balġam-ı raḳīḳdür yā ḳandur yā ṣafrādur. Ve bu yaʿnī ṣafrādan olan ṣarʿ nādirdür. Yā sevdādur, öyleye ṣarʿ olur ʿalāmetler ile ki geçdi sevdāda. Ve ʿalāmāt-ı mālīḫūlyā ile ve muḫteliṭ olur ʿalāmāt-ı sevdā ile ḳaçan sebeb-i ṣarʿ yaʿnī ḫılṭ-ı dimāġda **[193a]** olsa delālet ider aña ṣiḳal-i dā'im başda ve dilde ve ẓulmet gözlerde ve küdūret-i ḥavāss ve selāmet-i bāḳī aʿżā. Ve ammā şol ṣarʿ ki sebebi cevher-i dimāġda olur ol yaramazdur şol ṣarʿdan ki sebebi dimāġda perdelerinde olur. Ve delālet [ider] ṣarʿ-ı rīḥīye ve ṣarʿ-ı buḫārīye ḳulaḳ güvildemek daḫi çiñlemek ve ḳıllet-i ṣiḳal ve ḳıllet-i teşennüc. Ve bilinür her ḫılṭ ʿalāmetleri ile ve olur rīḳ ṣarʿ-ı balġamiyyeden köpüklü ve olur bevlde bir nesne erimiş sırça gibi ḳorḳu ve kāhillik ve nisyān ile.[3] Ḳaçan ṣarʿ şirket-i miʿde ile olsa ṣarʿuñ ʿurūżı imtilā üzere ekser olur göñül dönmek ile ve ṭarlıġanmaḳ ile ve yürek oynamaḳ ile nevbet-i ṣarʿdan evvel. Ve ʿārıż olur nevbetde feryād. Çoḳ olur ʿārıż olur şol ṣarʿda ki evʿiye-i menī şirketi ile olur inzāl. Ve az olur ki ṣarʿ olur ḳurtulur sebebi ile. Ve gāh olur mādde-i ʿużv-ı baʿīdde olur.[4] Nitekim mādde olur ayaġuñ baş barmaġından, öyleye iḥsās olınur yaʿnī ḫaste **[193b]** doyar ke-ennehū ḳarınca yürüyüp çıḳar nevbetden evvel.

1 Derkenar: Nitekim miʿde def'-i mūẕī içün munḳabıż olup ıçḳırıḳ ve ḳusmaḳ ḥādiṯ olur. Dimāġ munḳabıż olıcaḳ aʿṣāb daḫi munḳabıż olur, öyleye ḥiss ve ḥareket ve ḳıyāma ḳudret bāṭıl olur.

2 Derkenar: Ḥāṣıl-ı kelām budur ki sebeb-i ṣarʿ yā taḳabbuż-ı dimāġdur def'-i mūẕī içün yā ḫılṭdur ki sedd ider ve taḳabbuż-ı dimāġ ve ḫılṭ-ı sāddüñ her birinüñ aḳsāmı metnden ẓāhirdür.

3 Derkenar: Bunlaruñ cümlesi ʿalāmāt-ı balġamdur.

4 Derkenar: Zīrā ebḫire-i reddiye mürtefiʿ olur dimāġa, öyleye dimāġ munḳabıż olur.

(العلاج مستفرغ المادة اما الدم فبالفصد و تقليل الغداء و اما البلغم فبحب الايارج و بحب القوقايا او ايارج لوغاذيا او دواء متخذ من شحم الحنظل و محمودة و ملح هندي و مقل ازرق من كل واحد ربع درهم اسطوخودوس مثقال غاريقون درهم هليلج كابلى و اسود و ايارج فيقرا من كل واحد ربع درهم او معجون الزبيب او اطريفل صغير مقوى بايارج فيقرا و اسطوخودوس و غاريقون من كل واحد درهم مقل ازرق و كثيرا من كل واحد ربع درهم و اما السوداء فطبيخ الافتيمون او حبة او اطريفل مقوى بايارج فيقرا او حجر ارمني مغسول من كل واحد درهم او دواء من بسفايج و اسطوخودوس و افتيمون من كل واحد درهم حجر ارمنى و لازورد مغسول و ايارج فيقرا من كل واحد نصف درهم محمودة و كثيرا و رب سوس و مقل ازرق و شحم حنظل من كل واحد ربع درهم يفرك بدهن اللوز بعد سحقه و يعجن و يحبب كبارا و اما الصفراء فبقرص البنفسج او بطبيخ الفاكهة او ماء الرمانين بالهليلج **[194a]** و المنضجات قد علمتها في باب الصداع و المعدي قد ينفع فيه القئ و تنقية المعدة بالاطريفل و الايارج و الذي عن دود يعالج الدود مع تقوية الدماغ و الذي عن سمية المني او اختناق الرحم فيستفرغ المني و يصلح العضو و يقوي الدماغ و الذي بشركة بعض الاطراف كاصبع الرجل يربط العضو و ربما قطع و ربما شرط و وضع عليه الادوية المقرحة ليستفرغ المادة الفاسدة مع تقوية الدماغ و شراب السكنجبين العنصلي نافع ذكر انه يبرئ الصرع في اربعين يوما و شراب الاسطوخودوس منق للدماغ مقو و ربما احتيج بعد الاستفراغ الى استفراغ الدماغ نفسه بمثل السعوطات و العطوسات و النشوقات سعوط خفيف بعد الاستفراغ رته ربع درهم يستعمل في عصارة السلق آخر صبر و عصارة قثاء الحمار من كل واحد ربع درهم يستعمل بماء العسل و يجب ان يتبع السعوط بدهن الورد مفترا و ربما احتيج الى تبديل المزاج بعد الاستفراغ بمثل الترياق الكبير او معجون الفلاسفة او المثروديطوس و يشم مثل السذاب و المسك و العنبر و قيل **[194b]** ان تعليق الفاوانيا يبرئ الصرع و قيل ان ذلك مخصوص بالرومي الرطب و من حدث به الصرع و له خمسة و عشرون سنة و خصوصا بسبب دماغي ايس من برئه و كذلك اذا استمر به الى هذا السن و يضر الصرع كل مايبخر و يملاء الرأس فضولا كالاكثار من الشراب و البصل و الكراث و الكرفس الخاصيته فيه و الخردل و الباقلاء و القنبيط و كل ما يولد خلطا غليظا او فاسدا كاللبن و السمك و الفواكه الرطبة الغليظة و الشراب و خصوصا الحديث و الاستحمام عقيب الطعام و يلزم من الاغدية اللحوم الخفيفة كالجدي و العصافير و الفراريج مبزرة بالكزبرة اليابسة و يحترز من الاصوات الصرارة كصرير الباب و الهائلة كزئير الاسد)

ʿİlāc-ı ṣarʿ budur ki istifrāġ olına mādde ammā dem faṣd ile ve ġıdāyı az eylemek ile ve ammā balġam ḥabb-ı eyāric ile ve ḥabb-ı ḳūḳıyā ile yā eyāric-i lūġāẕiyā yā devā ki ittiḫāẕ olınur şaḥm-ı ḥanẓaldan ve maḥmūdeden ve milḥ-i Hindī'den ve muḳl-i ezraḳdan her birinden rubʿ dirhem **[195a]** usṭūḫūdūs bir miṣḳāl ġārīḳūn bir dirhem helīlec-i kābilī ve esved ve eyāric

her birinden rubʿ dirhem yā maʿcūn-ı zebīb yā ıṭrīfil-i ṣaġīr ki muḳavvī ola eyāric ile yā usṭūḫūdūs ve ġārīḳūn her birinden bir dirhem muḳl-i ezraḳ ve kitre her birinden rubʿ dirhem ve ammā sevdā maṭbūḫ-ı eftīmūn ile yā ḥabbı ile yā ıṭrīfil ki muḳavvī ola eyāric ile yā ḥacer-i Ermenī ile maġsūl her birinden bir dirhem yā devā besfāyecden ve usṭūḫūdūsdan ve eftīmūndan her birinden bir dirhem ḥacer-i Ermenī ve lāziverd-i maġsūl ve eyāric her birinden nıṣf dirhem maḥmūde ve kitre ve buyan dibi ve muḳl-i ezraḳ ve şaḥm-ı ḥanẓal her birinden rubʿ dirhem ovıla[1] bādām yaġı ile saḥḳ[2] itdükden ṣoñra ve ḫamīr ḳılalar ve büyük ḥablar ideler ve ammā ṣafrā ḳurṣ-ı benefşe ile yā maṭbūḫ-ı fākihe yā māʾ-i rümmānīn[3] helīlec ile daḫi münżicāt ki bildüñ anları bāb-ı ṣudāʿda. Şol ṣarʿ ki müşāreket-i miʿde iledür gāh olur nāfiʿ olur anda ḳusmaḳ ve miʿdeyi pāk ḳılmaḳ ıṭrīfil ile ve eyāric **[195b]** ile. Şol ṣarʿ ki ḳurddan olur ʿilāc olur ḳurdı çıḳarmaḳ taḳviyet-i dimāġ ile. Şol ṣarʿ ki semmiyyet-i menīdendür yā iḫtināḳ-ı raḥmden istifrāġ olınur menī ve dem ṭamṯ ve ışlāḥ olınur ʿużv ve ḳavī ḳılınur dimāġ. Ve şol ṣarʿ ki şirket baʿżı eṭrāf ile ayaḳ barmaġı gibi ʿużv baġlanur gāh olur ḳaṭʿ olınur gāh olur yarılur ve vażʿ olınur anuñ üzerine şol devālar ki çıban ider tā mādde-i fāsid istifrāġ olına taḳviyet-i dimāġ ile. Ve şarāb-ı sirkencübīn-i ʿunṣulī[4] nāfiʿdür ẕikr olındı ṣıḥḥat virür ṣarʿa ḳırḳ günde ve şarāb-ı usṭūḫūdūs pāk ḳılıcıdur dimāġı muḳavvīdür. Gāh olur iḥtiyāc olınur istifrāġ-ı küllīden ṣoñra istifrāġ-ı dimāġuñ nefesine burna ṭamzurılanlar ile ve aġsırdıcılar ile ve gökçek ḳoḳanları ḳoḳmaḳ ile seʿūṭ ḫafīf istifrāġdan ṣoñra funduḳ-ı Hindī rubʿ dirhem istiʿmāl olınur pazı ʿuṣāresinde bir daḫi ṣabır ve ʿuṣāre-i ḳıṣṣā-i ḥimār her birinden rubʿ dirhem istiʿmāl olınur **[196a]** māʾ-i ʿasel ile vācib olur seʿūṭ ardınca ḳılmaḳ yaġı ılıcaḳ saʿūt ḳılınan edviyenüñ ḥiddetin teskīn itmek içün. Gāh olur iḥtiyāc olur tebdīl-i mizāca istifrāġdan ṣoñra tiryāk-ı kebīr[5] miṣillü ile yā maʿcūn-ı felāsife yā Meṣrūdīṭūs[6] ile ve ḳoḳdurula seẕāb ve misk ve ʿanber miṣillü. Ve dinildi fāvāniyā aṣmaḳ maṣrūʿuñ boynına berī ḳılur ṣarʿdan. Ve dinildi bu maḫṣūṣ-

1 Derkenar: Ferk: Ovmaḳ.
2 Derkenar: Saḥḳ ezüp un gibi itmege dirler.
3 Derkenar: Māʾ-i rümmānīn ekşi ve ṭatlu enār ṣuyıdur.
4 Derkenar: Ol ṣol sirkencübīndür ki ʿasel ile ve ḫall-i ʿunṣul ile bişürile.
5 Derkenar: Tiryāk-ı kebīrden murād tiryāk-ı fārūḳdur zehrle bedeni farḳ itdügi içün fārūḳ dirler.
6 Derkenar: Bir ṭabībüñ ismidür. Bu maʿcūnı ol iḫtirāʿ itmişdür. Anuñ ismi ile tesmiye itdiler.

dur şol fāvāniyāya ki Rūmī[1] ola yaş ola şol kimse ki anda ṣarʿ ḥādiṯ ola ve anuñ içün yigirmi beş yıl ola.[2] Ve ḫuṣūṣā sebeb-i dimāġı ile ümīẕ kesilür anuñ ṣıḥḥatinden ve buncılayın ḳaçan ṣarʿ müstemirr olsa bu sinne.[3] Ve ṣarʿa żarar ider her nesne ki tebḫīr ider ve başı doldurur fużūl ile şarābdan ikṣār gibi ve ṣoġan ve pırasa ve kerefs bi'l-ḫāṣiyye ve ḫardal ve bāḳılā ve kelem aşı. Ve żarar ider ṣarʿa her nesne ki tevlīd ider ḫılṭ-ı ġalīẓ yā fāsid süd gibi ve balıḳ ve yaş yimişler[4] ki ġalīẓ ola daḫi şarāb ḫuṣūṣā tāzesi ve istiḥmām ṭaʿām ʿaḳabınca ve lāzım **[196b]** ola maṣrūʿ ḫafīf laḥmlara oġlaḳ gibi ve serçeler ve piliçler ki ḳurı kişnīzlü ola ve iḥtirāz ide maṣrūʿ şol ṣavtlardan ki feryād idicidür ḳapu çayırdısı gibi ve şol ṣavtlar ki ḳorḳuncdur arslan ögürmesi gibi.

(السكتة[5] سدة تامة في بطون الدماغ و مجاري روحه فتتعطل الاعضاء عن الحس و الحركة الا التنفس لضرورة الاستنشاق) Südde-i tāmmedür buṭūn-ı dimāġuñ cümlesinde daḫi rūḥ mecrālarında,[6] öyleye aʿżā mutaʿaṭṭıl olur ḥisden ve ḥareketden illā teneffüs degül żarūret-i istinşāḳ içün.[7] (و سببها اما انقباض الدماغ لموذ من برد يرد الدماغ دفعة او بخار فاسدة او ضربة او سقطة و اما امتلاء من خلط سـاد بلغـم او دم او سـوداء) Bu süddenüñ sebebi yā inḳıbāż-ı dimāġdur mūẕī içün yaʿnī mūẕīnüñ defʿi içün ṣovuḳdan ki vārid olur dimāġa defʿaten yā buḫār-ı fāsid[d]en yā ḍarbdan yā düşmekden yāḫūd imtilādur ḫılṭdan ki sedd ider ol ḫılṭ yā balġam yā dem yā sevdādur. (و العلامات هي المذكورة في باب الصرع و الردية **[197a]** منها و هي التي لا يظهر فيها النفس حتى يشبه صاحبه بالميت و التي يكثر فيها الغطيط لا يبرأ و السهلة و هي التي يكون التنفس فيها سليما ظاهر يعسر برؤها و يفرق بين المسكوت و الميت بان يوضع القطن المنفوش على الانف و الماء على البطن فان تحركا فليس بميت و قيل يدخل الاصبع في الدبر فهناك شريان لا يزال يتحرك مدة الحيوة فيعرف السكتة بحركته و العلامة الجيدة ان ينظر في عينيه فان رأى فيها الخيال فليس بميت) ʿAlāmetler envāʿ-ı sekteye meẕkūr olandur. Bāb-ı ṣarʿda alāmet-i rediyye ol ʿalāmetdür ki anda nefes ẓāhir olmaya[8] ḥattā ṣāḥib-i sekteye beñ-

1 Derkenar: Yaʿnī Hindīsinde bu ḫāṣiyyet yoḳdur.
2 Derkenar: Yaʿnī yigirmi beş yaşına vara.
3 Derkenar: Yaʿnī ṣabī iken ṣarʿ ḥādiṯ olup yigirmi beş yaşına varınca munḳaṭıʿ olmaya.
4 Derkenar: Şeftālū ve elma gibi.
5 Derkenar: Türkçe buña ḳan dutmaḳ marażı dirler.
6 Derkenar: Mecārī-i rūḥdan murād ḳalbden dimāġa dimāġdan sāʾir aʿżāya olan mecārīdür.
7 Derkenar: Ammā teneffüs ḥareket-i irādiyye ḳabīlinden olmaḳ ṣuʿūr-ı tāmmı müstelzim degüldür. Nitekim ḥāl-i nevmde ve ḥāl-i ġafletde irādet bāḳīdür ki söylemek ve bir yanından bir yanına dönmek bulunur ṣuʿūr-ı tām yoḳdur.
8 Derkenar: Böyle iken gāh olur ṣıḥḥat bulur. Anuñçün yitmiş iki sāʿat geçinceye dek ṣabr itmek gerek

zeye meyyite. Şol sekte ki anda ḫırıldamaḳ çoḳ ola ṣıḥḥat bulmaz. Şol sekte ki anda teneffüs selīm ola ṣıḥḥati müşkildür yaʿnī sekte ne deñlü żaʿīf olsa ḫalāṣı āsān degüldür. Ve farḳ olınur meskūt ile meyyit atılmış penbe ḳomaḳ ile burnı üzere ve ṣu ḳomaḳ ile ḳarnı üzere eger penbe ve ṣu ḥareket iderse meyyit degüldür. Ve dinildi barmaḳ ṣoḳa**[197b]**lar dübürine anda olan şiryān müddet-i ḥayātda ḥareketden zāʾil olmaz bilinür sekte anuñ ḥareketi ile. Ve ʿalāmet-i ceyyide oldur ki naẓar olına gözlerine eger görürse anda ḫayāl āyinede ṣūret göründügi gibi meyyit degüldür. (العلاج ان وجد دم غالب و حمرة لون فالفصد من القيفالين و الوداجين و حجامة الساقين و تليين الطبيعة بالحقن المتوسطة ثم الحادة) Eger bulunursa dem ġālib ve ḥumret-i levn ʿilāc-ı faṣddur iki ḳīfālden ve iki vidācdan[1] ve ḥacāmatdur iki sāḳdan ve telyīn-i ṭabīʿatdur ḥuḳne-i mutavassıṭalar ile andan ṣoñra ḥuḳne-i ḥādde ile.[2] (و اما البلغمية فيجب ان يبتدئ بالحقن الحادة بشحم الحنظل و القنطوريون الكبير يكرر مرارا) Ammā sektenüñ balġamiyye ʿilācı yaʿnī keṯret-i balġamdan ḥādiṯ olan sektenüñ ʿilācında vācib olur ibtidā itmek ḥuḳne-i ḥādde ile ki ol ḥuḳne şaḥm-ı ḥanẓal ile daḫi ḳanṭariyūn-ı kebīr ile ola ve tekrār ḳılına niçe kerre.[3] **[198a]** (و يفتح الفم و يدخل فيه ريشة بدهن و قليل من ايارج ليحرك القئ) Ve aġız açıla ve idḫāl ḳılına aña tavuḳ yelegi yaʿnī meskūt olanuñ aġzın açalar ve yelegi yaġa ve azcuḳ eyārice bulayup boġazına ṣoḳalar taḫrīk-i ḳayʾ itsün içün. (و يحمي طابق و يوضع بالقرب من الدماغ حتى يحترق الشعر) Ve ḳızdurula tuġla ve ḳonıla ḳurb-ı dimāġa ḥattā ḳılı yaḳa. (و يشم الكندس و القرنفل و المسك و الجند بيدستر و الفربيون) Ve ḳoḳıdalar kündüs[4] ve ḳaranfil ve misk ve ḫāye-i ḳunduz ve ferfiyūn. (و يحك الاطراف بقوة و يحلق الرأس و يضمد بادوية مقرحة كالبلادر و الفربيون و الجند بيدستر) Ve ḥakk olına eṭrāf ḳuvvetle[5] ve tıraş olına baş ve yaḳı ḳılına şol edviye ile ki cerāḥat ider belādur ve ferfiyūn ve cünd-i bīdester gibi.[6] (و اذا امكن البلع سقي ماء العسل بقليل من الترياق الكبير او الترياق الاربعة) Ve eger mümkin olursa yutdurmaḳ içürüle bal şerbeti azcuḳ

---

hemān defn itmek olmaz.

1 Derkenar: Ḳīfāl baş ṭamarı ki yuḳaruġı ṭamardur vidāc boyun ṭamarıdur.

2 Derkenar: Su'āl olınursa ḥuḳnenüñ sekte-i demeviyyede ne fā'idesi vardur, dem ḫod faṣd ile çıḳar; biz eyidürüz: Dem-i laṭīf ġālib olıcaḳ ṣafrāya müstaḥīl olup ḥuḳne ile ve aḫlāṭ ḥuḳne ile esfele münceẕib olup dem anlaruñ yirine iner.

3 Derkenar: Tā ki başdan balġamı ceẕb eyleye.

4 Derkenar: Aġu ḳunduz didükleri ot ki ṭabībler ḳatında maʿrūfdur.

5 Derkenar: Ceẕb-i mevādd içün.

6 Derkenar: İshālden ve ḥuḳneden ṣoñra bāḳī ḳalan mevāddı ceẕb itsün içün.

tiryāk-ı kebīr yā tiryāk-ı erbaʿa ile.[1] (فاذا افاق دبر بتدبير الصرع و سقي الاطرفل
مقوى بالاسطوخودوس و الايارج) Ḳaçan ifāḳat bulsa tedbīr **[198b]** ḳılına tedbīr-i ṣarʿ ile yaʿnī istiʿmāl olına müshilāt ve seʿūṭāt ve neşūḳāt ve tebdīl-i mizāc ḳılına ve içürüle ıṭrīfil-i muḳavvī usṭūḫūdūs ve eyāric ile. (و الكاين عن
ضربة او سقطة يعالج بعلاج الجراحة و يقوي الدماغ و يلين الطبيعة و الكاين عن برده
يسخن الرأس بالطابق المذكور) Şol sekte ki ḍarbdan ve düşmekden olur ʿilāc olınur cerāḥat ile ve ḳavī ḳılınur dimāġ ve telyīn olınur ṭabīʿat ve ol ki berdden olur baş ḳızdurula tuġla ile. (**الفالج** هو استرخاء اي عضو كان و في العرف
الطبي استرخاء شق من البدن طولا) Fālic eṭibbā-yı ḳudemā ḳatında istiḫā-yı ʿużvdur ḳanḳı ʿużv olursa olsun ve ʿörf-i ṭıbbiyyede müteʾaḫḫirīn ḳatında bedenden nışfuñ istirḫāsıdur ṭūlen.[2] (و سببه اما عدم نفوذ الروح الحساس و
المتحرك او نفوذها لكن العضو لايقبل لسوء مزاج مفرط لكثرة البرد او الرطوبة و انما يكون
ذلك في المختص بعضو كالمثانة و لايقع دفعة و يكون باقي الاسباب معدومة) Fālicüñ sebebi[3] yā rūḥ-ı ḥassāsuñ ve muḥarriküñ ʿadem-i nüfūẕı**[199a]**dur yā rūḥuñ ʿadem-i nüfūẕıdur lākin ʿużv ḳabūl eylemeye sūʾ-i mizāc mufriṭ içün. Sūʾ-i mizāc yā keṯret-i bürūddandur yā keṯret-i ruṭūbetdendür. Ve olur sūʾ-i mizāc şol fālicde ki muḫtaṣṣ ola bir ʿużva meṯāne gibi ve bu fālic vāḳiʿ olmaz defʿaten. Ḥālbuki bāḳī esbāb maʿdūm ola.[4] (و علامات البرد و
الرطوبة ظاهرة) Ve berd ve ruṭūbet ʿalāmetleri ẓāhir ola. (و عدم النفوذ اما لانسداد
او قطع و الانسداد اما لخلط يسد بكثرته او غلظه او لزوجته او لانقباض من برد مكثف او
ربط من خارج فيزول بزواله او ضربة او لمجاورة ضاغط كالورم او ميل احدي الفقرات الى
جانب) Yaʿnī ʿadem-i nüfūẕı rūḥuñ aʿżāya yā dutulmaḳ içündür yā kesilmek içündür. Mecrālarda dutulmaḳ yā ḫılṭ içündür ki sedd ider keṯreti ile dem ve balġam ve sevdā gibi yā ġılẓeti içündür balġam ve sevdā gibi yā lüzūceti içündür balġam gibi ammā ṣafrā sedd eylemez keṯreti içün. Zīrā ḳalīl olur ve sedd eylemez ġılẓeti ve lüzūceti içün. Zīrā raḳīḳ ve ḥādd olur. Yāḫūd **[199b]** ʿużvuñ inḳıbāżı içündür ṣovuḳdan ki keṯāfet virür, öyleye rūḥ nüfūẕ idemez yā baġlamaḳdandur ḫāricden, öyleye mecrā sedd olınup rūḥ nüfūẕ idemez. Ve fālic yā insidād zāʾil olur baġuñ zevāli ile yā ḍarb içündür

1 Derkenar: Tiryāk-ı erbaʿa dört cüzʾden mürekkebdür. Biri cınṭıyānā biri ḥabbü'l-ġār biri zerāvend biri mürr, bu cümle ʿasel ile maʿcūn ḳılına.

2 Derkenar: Gerek bir ʿużv ola bir barmaḳ gibi meṯelā gerek cümle beden başdan ġayrı. Zīrā baş bile olıcaḳ sekte olur.

3 Derkenar: Ḥāsıl-ı kelām budur ki fālicüñ sebebi iki emrüñ biridür. Evvelki rūḥuñ ʿadem-i nüfūẕıdur ikinci rūḥ nüfūẕ ide ammā ʿużv ḳabūl ḳılmaya sūʾ-i mizāc içün.

4 Derkenar: Yaʿnī fālic defʿaten vāḳiʿ olmaz bāḳī esbāb mevcūd olmayınca.

ki mecrā ḳasılup ʿaṣab bükülüp rūḥ nüfūẕ idemez yā ḳasıcı mücāvereti içündür verem gibi şol ʿużvda ki mücāvirdür ʿaṣaba, öyleye ʿaṣabuñ aʿżāsı ḳasılur rūḥ nüfūẕ idemez yā arḳa kemüklerinüñ birinüñ meyli içündür bir cānibe yaʿnī ṣaġa ve ṣola. (و قد ينقبض المسام لفرط غلظ جوهر العضو) Gāh olur mesāmm munḳabıż olur cevher-i ʿużvuñ ziyāde ġılẓeti içün, öyleye rūḥ nüfūẕ idemez nitekim öñce derisinde. (او لانسداد و انقباض[1] معا كالورم في منابت[2] العصب كما يعرض عند السقطات او في شعبه) Yāḫūd insidād daḫi inḳıbāż içündür verem[3] gibi ʿaṣab menbitler[in]de nitekim düşmeklerde yā verem gibi ʿaṣabuñ şuʿbelerinde.[4] (و القطع انما يفلج اذا كان عرضا و يخالف الذي عن ورم بعروضه دفعة و الورمي قليلا قليلا و يعرف الورم الحار بالتمدد و الحمى و الوجع **[200a]** و الصلب بتقدم وجع و احساس تعقد عصبي و كونه عقيب ضربة و الرخو لا يخلو عن حمى لينة و خدر و وجع يسير يزداد عند الحركة) Ḳaṭʿ felc eyler ḳaçan ḳaṭʿ arḳurı olsa.[5] Zīrā rūḥa mānīʿ olur. Ammā ḳaçan ḳaṭʿ ṭūlen olsa nüfūẕ rūḥa mānīʿ olmaz. Ve muḫālif olur ḳaṭʿ ile olan fālic vereminden olan fālice defʿaten ʿurūż ile. Ve fālic-i veremī azcuḳ ḥādiṯ olur yaʿnī ḳaṭʿ sebebi ile ʿārıż olan fālic ʿale'l-fevr ḥādiṯ olur ammā verem sebebi ile ʿārıż olan fālic tedrīc ile ḥādiṯ olur. Ve bilinür verem-i hārr ki sebeb-i fālic olur çekilmek ile mevżiʿinde daḫi ḥummā ile daḫi vecaʿ ile. Ve bilinür verem-i ṣulb taḳaddüm-i vecaʿ ile ve ʿaṣabda taʿaḳḳud iḥsās olınmaḳ ile verem yirinde ve ḍarb ʿaḳabınca ola yaʿnī ʿaṣab üzere ḍarbdan ṣoñra ola. Ve bilinür verem-i rıḫv bunuñ ile ki ḫālī **[200b]** olmaz ḥummā-yı leyyineden ve uyuşmaḳdan ve azcuḳ aġrıdan. Ve ziyāde olur aġrı ḥareket ḳatında.[6] (و اذا كان السبب في شعبة فلج من الاعضاء مايأتيه الحس و الحركة منها) Eger sebeb-i fālic ʿaṣab şuʿbelerinde olursa fālic olur şol aʿżādan ki aña gelür ḥiss ve ḥareket ol şuʿbelerden. (و ان كان في احد شقي نخاع العنق فلج نصف البدن الا الوجه) Eger sebeb-i fālic nuḫāʿ-ı ʿunḳuñ iki şaḳḳınuñ birinde olsa fālic olur nıṣf-ı beden illā yüz degül. (و ان كان في احد شقي البطن المؤخر من الدماغ فلج مع ذلك نصف الوجه و احس بخدر في جلد الرأس فان عم البطن كله فلج البدن كله الا الرأس اذ لوعمه لكان سكتة) Eger sebeb-i fālic dimāġdan baṭn-ı muʾaḫḫaruñ iki şaḳḳınuñ birinde olsa fālic

1 Derkenar: لانقباض ḳavline maʿṭūfdur.
2 Derkenar: Menābit cemʿ-i menbitdür kesr-i bā ile mevżiʿ-i nebātdur.
3 Derkenar: Zīrā verem mecrāyı hem sedd ider hem ḳabż ider.
4 Derkenar: Cālīnūs ḥikāyet itmiş; bir kişi atdan arḳası üzere düşüp ayaḳları felc olmış.
5 Derkenar: Yaʿnī ḳaṭʿ-ı ʿaṣab ile olan felc oldur ki ʿaṣab ʿarżen ḳaṭʿ olınsa.
6 Derkenar: Zīrā ḥareket ḥarāreti ile baʿżı inḥidār zāʾil olup vecaʿ ziyāde idrāk olınur.

olur nıṣf-ı beden ile nıṣf-ı vech ve iḥsās olınur uyuşmaḳ baş derisinüñ nıṣfında eger sebeb-i fālic ʿām olsa baṭn-ı dimāġuñ cümlesine cemīʿ beden felc olur illā baş degül. Zīrā küllī başa ʿām olsa sekte olur.[1] (فيجب ان يكون المعالج للفالج عالما بمبادي العصب) **[201a]** İmdi vācib olur muʿāleci ʿālim olmaḳ ʿaṣab mebdeʾlerine, tā ki devāyı anlaruñ üzerine ḳıla mevżiʿ-i felce ḳılmaya. Zīrā anda ḳılmaġuñ nefʿi yoḳdur sebeb bāḳī olduġıçün. (العلاج اما ان كان عن قطع فلا رجاء له) Yaʿnī ʿilācı-ı fālic ammā ḳaṭʿ-ı ʿaṣabdan olan recā yoḳdur. Anuñ içün zīrā ʿarżan kesilenʿaṣab bitmez. (و المزاجي فدواؤه تعديل مزاج العضو بالادهان و الاضمدة و استعمال الترياق و المثروديطوس) Ammā fālic mizācı yaʿnī mizāc-ı sāzec-i bārid anuñ devāsı ʿużv-ı meflūcuñ mizācı taʿdīl olınmaḳdur iddihān-ı ḥārre[2] ile daḫi yaḳılar ile ve tiryāk-ı fārūḳ istiʿmāli ve meṯrūdīṭūs istiʿmālidür. (و الورمي يعالج بعلاج الورم و يقوي العصب) Fālic-i veremī ʿilāc olınur verem ʿilācı ile ve ḳavī ḳılınur ʿaṣab. (و الامتلائي يستفرغ المادة اما الدم فبالفصد و لا يجسر عليه الا بعد تحقق غلبة الدم جدا بافراط حمرة اللون و انتفاخ الاوداج) Fālic-i imtilāʾī ki ġalabe-i aḫlāṭdan olur ʿilācı budur ki **[201b]** mādde istifrāġ olınur ammā dem faṣd ile ve cürʾet olınmaya faṣda illā ġalebe-i dem müteḥaḳḳıḳ olduḳdan ṣoñra ḳaṭʿā ḥumret-i levn ifrāṭı ile ve vedecler yaʿnī boyun ṭamarları şişmek ile. (و اما البلغم فيستعمل من الحقن اولا المتوسطة ثم الحادة و يكثر فيها مثل شحم الحنظل و القنطريون و يستعمل المنضجات كماء العسل او شراب السكنجبين العنصلي بمغلي منضج ثم يستعمل المفتحات كشراب الاصول او مغلي من اسطوخودوس و بزر كرفس و انيسون و رازيانج و عرق السوس يصفى على سركنجبين عنصلي و ورد مربي عسلي ثم يستفرغ بحب الايارج او ايارج لوغاذيا ثم يعود الى المنضجات و المفتحات ثم يعاود الاستفراغ و يستعمل الاطرفيل المقوي بالايارج و الاسطوخودوس و اذا مضى ثلثة اسابيع استعمل الادوية القوية كحب المنتن او حب من شحم الحنظل و محمودة و ملح هندي و مقل ازرق و كثيرا و رب سوس من كل واحد ربع درهم ايارج فيقرا و غاريقون درهم درهم فربيون ثمن درهم اسطوخودوس مثقال يفرك بدهن **[202a]** اللوز و يعجن بعسل خيارشنبر و يحبب و يستعمل و يجب ان يلطف الغداء و يقتصر في الايام الاول على ماء الحمص بالعسل او ماء العسل وحده او ماء الشعير بعسل ثم ماء فروج بالشبت و الدارصيني و الفلفل و السعتر و الخردل او رعونة او لحم الظبي برغوة الخردل و لحوم الصيد لهم مشوية و مطبخة اوفق من لحوم الحيوان الاهلي او لحم

1 Derkenar: Şāriḥ Nefīs dimiş: Bu kelām munāḳıżdur kelām-ı sābıḳa ki didi sebeb ḳaçan baṭn-ı muʾaḫḫaruñ iki şaḳḳınuñ birinde olsa fālic nıṣf-ı beden ile nıṣf-ı vechde olur. Ammā cevābı ẓāhirdür ki bunda murād buṭūn-ı şelāşenün cümlesinde dimekdür, yalñuz baṭn-ı muʾaḫḫaruñ cümlesinde dimek degüldür.

2 Derkenar: İddihān-ı ḥārreden murād dühn-i sūsen ve dühn-i cevz ve zeyt ve dühn-i nergis ve zanbaḳ ve dühn-i bān ve dühn-i belesāndur.

الارنب و دماغه بالابزار المذكورة و بالمري و العصافير مبزرة بذلك او النواهض من الحمام بتلك الابزار و يكثر مضغ من المصطكي و الزنجبيل و الكندر و القرنفل ثم يتعهد استعمال الترياق و المثروديطوس ايهما كان نصف درهم كل يوم و يؤخذ ورق الغار و مرزنجوش و حرمل و بابونج و خطمي و اكليل الملك و ورق الاترج و سذاب و رطبه و شيح و قيصوم و فنجنكشت اجزاء سواء جند بيدستر نصف جزء يطبخ في ماء كثيرا حتى يبقى نصفه و يضاف اليه مثل نصفه زيت و يجلس فيه حارا او يطبخ ضبع او ارنب او وعل في ماء او زيت و يوضع فيه حبة حتى يتهرى و يجلس فيه او يجلس في زيت **[202b]** مسخن فيه جند بيدستر و قليل فربيون و يؤخذ قليل من شمع و دهن قسط او دهن غار و قليل فربيون يسخن و يدهن به و يكثر شم الكندر و الكندس و المسك و الجند بيدستر و الفربيون و العنبر و يقئ كل قليل و قلب الصنوبر يسخن العصب و يقويه فاذا قاربوا البرء فيجب ان يراضوا و يحرك الاعضاء المسترخية رياضة قوية كثيرة سريعة في الشمس الحارة و يغتسلوا بالماء المالح و الكبريتي و مياه الحمات نافعة)

Ammā balġam istiʿmāl olınur ḥuḳ-nelerden[1] ḥuḳne-i mutavassıṭa[2] evvelā andan ṣoñra istiʿmāl olınur ḥuḳne-i ḥāddede ve bunda çoḳ ḳılınur şaḥm-ı ḥanẓal ve ḳanṭariyūn miṣillü. Zīrā bunlar balġamı baʿīdden ceẕb iderler. Ve istiʿmāl olınur münżicler[3] mā'-i ʿasel yā şarāb-ı sirkencübīn-i ʿunṣulī gibi muġlā-yı münżic ile. Gā[h] olur bunda ziyāde ḳılınur verd-i mürabbā-yı ʿaselī. Andan ṣoñra istiʿmāl olınur müfettiḥāt[4] şarāb-ı uṣūl gibi yā muġlā usṭūḫūdūsdan ve kerefs toḫmından ve anīsūndan ve rāziyāneden ve ʿırḳ-ı sūsdan süzile sikencübīn-i ʿunṣulī üzere yā verd-i mürebbā-yı ʿaselī üzere. Andan ṣoñra **[203a]** yaʿnī nuḍc ve teftīḥden ṣoñra istifrāġ ḳılına ḥabb-ı eyāric ile yā eyāric-i lūġāẕiyā ile. Andan ṣoñra ʿavdet olına münżiclere ve müfettiḥlere.[5] Andan ṣoñra iʿāde olınur istifrāġ ve istiʿmāl olınur ıṭrīfil-i muḳavvī. Ve ḳaçan üç hefte geçe istiʿmāl olına edviye-i ḳaviyyetü'l-istiʿmāl ḥabb-ı müntin gibi yā ḥabb-ı şaḥm-ı ḥanẓaldan ve maḥmūde ve milḥ-i Hindī[6] ve muḳl-i ezraḳ ve küṣeyrā ve rubb-ı sūs her birinden rubʿ dirhem eyāric-i fayḳarā ve ġārīḳūn bir

1 Derkenar: Ḥuḳne-i leyyine müfid olmaz belki māddeyi taḥrīk ider olmaya mażarratı ekṣerdür.

2 Derkenar: Ḥuḳne-i mutavassıṭa emʿāda olanı giderür ve ḥuḳne-i ḥādde mevāddı aʿṣābdan ceẕb ider, öyleye ṭabīʿat ḳavī olur bāḳī ḳalanı taḥlīl itmege ve ḥuḳne-i ḥādde evvel istiʿmāl olınmaz. Zīrā mādde nuḍc bulmadan żarar ḫavfı vardur.

3 Derkenar: Zīrā ḳable'l-inżāc istifrāġ olınacaḳ devā māddenüñ laṭīfin çıḳarup keṣīfi ḳalup żarar ziyāde olur.

4 Derkenar: Müfettiḥāt istiʿmāli anuñçündür ki mevādduñ ḥurūcı āsān ola.

5 Derkenar: Zīrā bu marażuñ mevāddı lezic ve müteşerrib oldugı içün bir kerre inżāc ve teftīḥ ile ve bir kerre istifrāġ ile tamām tenḳiye ḥāṣıl olmaz.

6 Derkenar: Zīrā bu mādde ġalīẓ ve müteşerribe oldugıçün ʿasīrü'l-ḥurūcdur devā-yı ḳavī gerekdür ishāl idüp iḥrāc ide.

dirhem ferbiyūn ṣümn dirhem usṭūḫūdūs bir miṣḳāl ovıla bādām yaġı ile ve yoġrula ḫıyārşenber ve ḥabb ḳılına daḫi istiʿmāl olına. Ve vācib olur ġıdā talṭīf olınmaḳ ve iḳtiṣār olınur evvel günlerde noḫūd ṣuyına bal ile yā bal şerbetine[1] yalñuz yā arpa ṣuyı bal ile. Andan ṣoñra pilic ṣuyı ṭoraḳ otı ile ve dārçīnī ve fülfül ve saʿter ve ḫardal yā köpügi yā āhū eti ḫardal köpügi ile ve ṣayd etleri meflūclara biryān olmış yā köftelü şorbalar evfaḳdur ḥayvān-ı ehlī etinden[2] yā ṭavşan eti ve dimāġı ebzār-ı meẕkūre ile yā āb-kāme[3] yā serçeler **[203b]** ki mübezzer olalar ebzār-ı meẕkūre ile yā gügercin yavrıları ol ebzār ile ve iksār ide çiynemegi[4] ṣaḳızdan ve zencebīl ve kündür ve ḳaranfil. Andan ṣoñra ʿādet eylesün tiryāk-ı fārūḳ ve meṣrūdīṭūs istiʿmālini her ḳanḳısı olursa günde nıṣf dirhem ve alınsun varaḳu'l-ġār daḫi merzencūş ve yüzerlük ve bābūnec ve ḫatmī ve iklīlü'l-melik ve turunc yapraġı ve sedef ve yonca ve ebriyāvşān ve ḳovan çiçegi[5] ve penc-engüşt.[6] Bunlaruñ eczāsı berāber ve ḫāye-i ḳunduz nıṣf cüz' ḳaynadalar çoḳ ṣuda ḥattā nıṣfı ḳala ve buña mużāʿaf ḳılına nıṣfı ḳadar zeytūn yaġı ve oturdula anda ıssı iken yā bişürile sırtlan yā ṭavşan yā ṭaġ kiçisi ṣuda[7] yā zeytūn yaġında yaʿnī bunlar[8] diri iken. Ve bişürile ḥattā eriye ve oturdıla anda yā oturdıla zeytūn yaġında ḳızdurılmış ola anda ḫāye-i ḳunduz ve azcuḳ ferfiyūn ola ve alına azcuḳ mūm ve dühn-i ḳusṭ yā dühn-i ġār yā azcuḳ ferfiyūn ḳızdurıla. Ve bunuñ ile iddihān olına ve çoḳ ḳılına kündür ve kündüs ve misk ve ḫāye-i ḳunduz ve ferfiyūn ve ʿanber ḳoḳulamaḳ[9] ve ḳusdurıla ḳatı azcuḳ. Ve köknar **[204a]** içi ḳızdurur ʿaṣabı ve ḳavī eyler ḳaçan ḳarīb olsalar meflūclara ṣıḥḥata vācibdür riyāżet çekmek ve taḥrīk itdürilmek aʿżā-yı müsterḫiye riyāżet-i ḳaviyye-i keṣīre serīʿan şems-i ḥārredür ve iġtiṣāl ideler[10] ṭuzlu ṣu ile ve kibrītī ṣu ile gerek ṭabīʿī gerek ṣınāʿī ve ılıcalar ṣuyı nāfiʿdür.

1 Derkenar: Yaʿnī maraż ẓāhir olduġı eyyāmda.
2 Derkenar: Zīrā vaḥṣī ḥayvānlaruñ eti eybesdür ve ehlī ḥayvānlaruñ eti erṭabdur.
3 Derkenar: Āb-kāme oldur ki otuz rıṭl buġday unını veya arpa unını yoġurup ḫamīr ideler ammā ḫamīre ṭuz ḳatmayalar. Andan ṣoñra bişürüp ḳurıdalar daḫi dökeler. ʿArabça buña mürrī dirler. Nitekim metnde meẕkūrdur.
4 Derkenar: Balġamı nevāḥī-i re'sden taḥlīl itmek içün.
5 Derkenar: Ḳayṣūm ʿArabīdür ve būy-ı māzerān Fārsīdür ki Türkçe ḳovan çiçegi didükleridür.
6 Derkenar: Fencengüşt ve penc-engüşt ayıṭ aġacı yapraġıdur beş dāne olur bunuñ toḫmına ḥabbü'l-faḳd dirler.
7 Derkenar: Tā ki balġamı taḥlīl ide nevāḥī-i cildden ve ʿaṣabı ḳızdurup ḳavī ḳıla.
8 Derkenar: Tā ki ḳanı ile bişüp ʿaṣaba muḥkem ḥarāret vire.
9 Derkenar: Bunları ḳoḳulamaḳ ile tenḳiye-i dimāġ olur ruṭūbāt-ı balġamiyyeden ve taḳviyet olur.
10 Derkenar: İġtiṣāl-i meẕkūr daḫi tenḳiyeden ṣoñra gerek ve illā māddeyi ʿumḳ-ı bedenden ẓāhirine çeküp fālic ziyāde olur.

(هو تقلص يعرض للعصب يمنع الاعضاء عن .Luġatde büzülmekdür (التشنج)
(الانبساط Bu dürülmekdür ki ʿārıż olur ʿaṣaba menʿ ider aʿżāyı uzanmaḳdan.
(و ذلك اما لموذ ينفر عنه العصب الى مبداء من خلط لذاع فيكون مع وجع او برد مكثف
(او كيفية سمية كما عند لسع العقرب و الحية و الرتيلاء على العصب Ol taḳalluṣ
yā mūẕī içündür ḳaçar ʿaṣab andan mebdeʾine ol mūẕī ḫılṭ-ı leẕẕāʿdandur
ṣafrā gibi bu teşennüc olur vecaʿ ile teşennüc olan ʿużvda yā ṣovuḳdandur
ki mükeṣṣifdür yā keyfiyyet-i semmiyyedendür ʿaṣabı incidür. Nitekim
olur teşennüc ʿaḳreb ve yılan ve örümc[ek] ṣoḳduḳda ʿaṣab üzere. (و اما
لامتلاء يزيد في العرض و ينقص من الطول و اكثره من بلغم **[204b]** غليظ و قد يكون
(من خلط آخر Yā imtilā-yı māddedendür ʿaṣabda ziyāde olur ʿarżında naḳṣ
olur ṭūlinden ve ekṣeri olur balġam-ı ġalīẓden ve gāh olur imtilā olur ḫılṭ-ı
āḫerden sevdā ve dem gibi. (و اما لجفاف ينقص الطول و العرض و انما يكون بعد
(حميات محرقة و امراض مجففة كالاسهال و القئ المفرطين و يكون معه نحافة و قشف
Yā cefāf içündür ki naḳṣ ider ṭūli ve ʿarżı ve bu teşennüc ḥummeyāt-ı muḥ-
rıḳadan ve emrāż-ı müceffifeden ṣoñra olur ishāl ve ḳayʾ müfriṭeyn gibi ve
olur bu teşennüc ile arıḳlıḳ ve irilik aʿżāda. (و اما لرياح و يسمى العقال فيكون
(دفعة و يفارق بسرعة Yā riyāḥ-ı ġalīẓe içündür ki nüfūẕ ider mesāmm-ı ʿaṣa-
ba ṭūli nāḳıṣ olup müteḳalliṣ olur. Bu teşennüce ʿıḳāl dirler, öyleye defʿa-
ten olur ve sürʿat ile müfāraḳat ider rīḥüñ ḫiffeti ve sürʿati ḥareketi içün.
(و اما لاذى في عضو خاص كالمعدة عند ورود خلط حاد عليها او بشرب الخربق او
(اختناق الرحم و يعرف ذلك كله بعلاماته Yā eẕā içündür ʿużv-i ḥāṣda **[205a]** miʿ-
de gibi aña ḫılṭ-ı ḥādd vārid olduḳda yā ḥarbaḳ içmek ile ishālinden evvel
yā iḫtināḳ-ı raḥm içündür menī yā dem-i ṭamṣ muḥtebis olıcaḳ. Ve bilinür
bu meẕkūrlaruñ küllīsi ʿalāmetleri ile.[1]

(التمدد) Luġatde gerilmekdür. (مرض آلي يمنع انقباض الاعضاء) Maraż-ı ālī-
dür aʿżā-yı āliyyede yaʿnī ʿaṣabda yā āletde yaʿnī ʿaḍal olduġı içün menʿ ider
aʿżānuñ inḳıbāżını. (و اسبابها هي بعينها اسباب التشنج لكن المادة هنا واقعة في خلال
(الليف ثم جمدت فعسر رجوع العضو الى الانقباض من غير نقصان في الطول Temed-
düdüñ esbābı teşennüc esbābıdur lākin mādde temeddüdde vākiʿdür līf-i
ʿaṣab arasında. Andan ṣoñra ol mādde döker şol fetīl telleri arasında erimiş
yaġ doñduġı gibi, öyleye müşkil olur ʿużvuñ rücūʿı inḳıbāża noḳṣānsuz

1 Derkenar: Yaʿnī ḫılṭ-ı leẕẕāʿdan olan bilinür vecaʿ-ı leẕẕāʿ ile bürūddan olan anuñ taḳaddümi ile. Böyledür keyfiyyet-i semmiyye olan ve imtilāʾī olan bilinür ʿalāmāt-ı imtilā ile ġayrı daḫi böyledür.

ṭūlda. (او لموذ وقع في مبداء الوتر او العضلة فيهرب منه طولا) Yā mūẕī içündür ki vāḳiʿ olur mebdeʾ-i veterde yā ʿaḍalda, öyleye ʿaṣab ḳaçar ol mūẕīden ṭūlen **[205b]** pes ol ḥāl üzere ḳalur. (او ليبس جفف العصب فعسر عطفه و نقص عرضه لاطوله) Yābis içün ki ḳurıdur ʿaṣabı, öyleye müşkil olur bükülmesi ve eksilür ʿarżı ṭūlı degül.

(اللقوة) Aġız egilmekdür. (مرض ينجذب له شق الوجه الى جهة غير طبيعية) Bir marażdur çekilür anuñçün yüzüñ bir yanı cihet-i ġayr-ı ṭabīʿiyyeye. (فيخرج النفخة و البزقة من جانب واحد و لا يحسن التقاء الشفتين و لا تنطبق احدى العينين) Çıḳar üfürmek ve tükürük bir cānibden ve gökçek olmaz iki şefenüñ birbirine ulaşması ve munṭabıḳ olmaz iki göz birbirine. (و سببها اما استرخاء او تشنج يفرق بينهما بان الاسترخائية تكون مع كدورة في الحواس و لين في الجلد و لا يحسن بتمدد و يشتد استرخاء الجفن و يرى الغشاء الذي على الحنك المحاذي لتلك العين و رهلا مسترخيا) Laḳvenüñ sebebi yā istirḫādur yā teşennücdür[1] farḳ olınur laḳve-i istirḫāʾiyye ile laḳve-i teşennüciyye bunuñ ile ki laḳve-i istirḫāʾiyye küdūret fi'l-ḥavāss ile olur[2] ve yumuşaḳlıḳla cild-i vechde iḥsās olınmaz **[206a]** temeddüd ve müştedd olur istirḫā-i cefn yaʿnī aşaġa göz ḳapaġınuñ geñşeyüp ṣarḳması ziyāde olur ve görinür şol perde ki dimāġ üzeredür ki muḥāẕīdür laḳve cānibinde olan göze süst ṣarḳmış. (و في التشنجية يكون الريق اقل مع تمدد و يبطل الغصون و يميل الجلد الى جانب الرقبة اكثر) Laḳve-i teşennüciyyede rīḳ eḳall olur temeddüd ile alın derisinde ki bāṭıl ḳılur yitülerini ve deri meyl ider[3] laḳve-i teşennüciyyede raḳabe cānibine laḳve-i istirḫāʾiyyeden ekṣerdür. (و رد الفك اعسر) Çeñeyi redd itmek el ile şekl-i ṭabīʿīsine müşkilrekdür laḳve-i teşennüciyye āsāndur istirḫāʾiyyede.[4] (و يعرف الشق المأوف بانه اذا صلح و رد الى شكله سهل رد الشق الآخر) Bilinür āfet iren şaḳḳ bunuñ ile ki ḳaçan ıṣlāḥ olınsa daḫi redd olınsa şekline āsān olur şaḳḳ-ı āherüñ reddi yaʿnī şekl-i ṭabīʿīsine.

(الرعشة) Ditremekdür. (مرض يحدث عن عجز القوة المحركة عن تحريك العضل او ثباته على الاتصال) Yaʿnī maraż ālīdür ḥādiṣ olur ḳuvvet-i muḥarrikenüñ

1 Derkenar: Zīrā istirḫā olıcaḳ bir cānibde ol cānibüñ esfele meylin iḳtiżā ider öyleye heyʾet-i ṭabīʿiyye fāsid olur. Ve teşennüc olıcaḳ bir cānibde ol cānibüñ inciẕābın iḳtiżā ider öyleye fesād heyʾete olur.

2 Derkenar: Ekṣer olur küdūret şemde ve ẕevḳde olur.

3 Derkenar: Yaʿnī deri eñse cānibine ziyāde māʾil olur.

4 Derkenar: Bilgil ki laḳve vāḳiʿ olduḳda dört güne dek belki yidi güne dek ʿilāc itmemek gerek ve altı aya dek mümtedd olsa ʿilāc olınmaz.

ʿaczinden[1] taḥrīk-i ʿaḍal**[206b]**dan yā ṣebātından ittiṣāl üzere. (فيختلط حركات ارادية او ثبات ارادي بحركة ثقل العضو الى اسفل) Öyleye muḫteliṭ olur ḥarekāt-ı irādiyye yā ṣebāt-ı irādī ṣiḳal-i ʿużvuñ esfele ḥareketi ile. (و ذلك اما لضعف القوة كما يحدث عند الفزع او الغضب او الغم المشوش لنظام الروح) Bu ʿacz yā żaʿf-ı ḳuvvet içündür nitekim raʿşe ḥādiṣ olur feraḥdan ve ġażabdan yā ġamdan ki müşevvişdür niẓām-ı rūḥı. (و اما لردائة حالة الالة لاسباب الاسترخاء اذا لم تستحكم) Yā ḥālet-i āletüñ yaramazlığı içündür yaʿnī ʿaṣabuñ ḥāli eyü olmayup ḳuvvetinden infiʿāl ḳabūl itmeye ve anuñ ḥālinüñ redāʾeti esbāb-ı istirḫāʾ içün ola ḳaçan ol esbāb müstaḥkem olmasa.[2] (و اما لهما معا) Yā żaʿf-ı ḳuvvet ve redāʾet āletüñ ikisi içün bile ola. (كما يعرض عند لسغ يضر بكل واحد منهما) Nitekim ʿārıż olur raʿşe zehrlü ḥayvān ṣoḳıcaḳ żarar ider ḳuvvete ve ālete. (و اصعب الرعشة ما يبتدئ من اليسار) Raʿşenüñ ġāyetde ṣarbı ṣol cānibden başlayandur. **[207a]**

(**الخدر**) Uyuşmaḳdur. (علة تحدث في الحس اللمسي نقصانا لبرد يحدث غلظا في الروح او لكيفية سمية كمن لسعته الحية او لغلظ جوهر العصب او لسدة من اي خلط كان او لسبب ضغط من ورم او ربط كما يحدث عند الجلوس على الرجل) ʿİlletdür iḥdāṯ ider ḥiss-i lemsīde noḳṣān berd içün ki iḥdāṯ ider ġılaẓı rūḥda yā keyfiyyet-i semmiyye içün ṣol kimse gibi ki anı yılan ṣoḳa yā cevher-i ʿaṣabuñ ġılaẓı içün[3] yā südde içün ḳanḳı ḫılṭdan olursa olsun yā saḳlamaḳ sebebi içün[4] veremden yā baġlamaḳdan. Nitekim ḥādiṯ olur ḫader ayaġ üzere oturmaḳdan.

(**الاختلاج**[5] سببه ريح غليظة تتحرك لها العضلات و ما يلتصق بها من الجلد لتتحلل) İḫtilācuñ sebebi rīḥ-i ġalīẓedür ki ḥareket ider anuñçün ʿaḍalāt ve aña mülāṣıḳ olan deri ol rīḥ müteḥallil olsun içün. (و علامات هذه الامراض و علاجاتها مذكورة في الفالج) Bu marażlaruñ yaʿnī teşennüc ve temeddüd ve raʿşe ve ḫader ve iḫtilāc **[207b]** marażlarınuñ ʿalāmetleri ve ʿilācları meẕkūrdur fālicde. (و اذا دام الاختلاج خلخل العضو بالنطولات المتخذة من البابونج و اكليل الملك و المرزنجوش و يكمد بالنخالة المسخنة) Ḳaçan dāʾim olsa iḫtilāc geñşek

1 Derkenar: Yaʿnī ḳuvvet-i muḥarrike ʿaḍalüñ taḥrīkinden ve ṣebātından ʿāciz ola ʿale'l-ittiṣāl didügi taḥrīke ve ṣebāta ikisine bile ḳayddur.

2 Derkenar: Zīrā esbāb-ı istirḫāʾ müstaḥkem olıcaḳ fālic olur raʿşe olmaz.

3 Derkenar: Öyleye rūḥ nüfūẕ idemez.

4 Derkenar: Nüfūẕ rūḥā māniʿ olur.

5 Derkenar: Segirmek.

ḳılına ʿużv naṭūllar ile ki ittiḫāẕ olınur bābūnecden ve iklīlü'l-melikden ve merzencūşdan ve kimād ḳılınur ḳızmış kepek ile. [1](و ما كان من هذه الامراض عن يبس فهو بعيد عن الرجاء و ان كان له خلاص فبالجلوس في دهن البنفسج مفترا او يطبخ القرع و البطيخ و القثاء و الخيار و يضاف اليه دهن البنفسج و يجلس فيه و يدهن به كل وقت و يسقى ماء الشعير المبزر بالسكر و يسعط بدهن البنفسج و يغذى بمرقة اللحم و فراريج قليلة الملح و يلزم الهدو و الدعة و اذا شرحت الالية و ربطت على التشنج اليبسي و تركت الى ان ينتن نفعت) Şol maraż ki bu marażlardan yaʿnī fālic ve teşennüc ve temeddüd ve laḳve ve raʿşe ve ḫaderden yübsden ola baʿīddür recādan ve eger bu marażlaruñ ṣāḥibine ḫalāṣ ola cülūs ile olur benefşe yaġında ısıcaḳla. **[208a]** Zīrā tarṭīb ider ve ısıcaḳla teʾsīr ider yā bişürile ḳabaḳ ve bıṭṭīḫ-i Hindī ve ḫıyār ve şinḫıyār ve mużāf ḳılına aña dühn-i benefşe ve cülūs itdürile anda ve iddihān ḳılına etmek ile her vaḳt, tā ki tarṭīb ḥāṣıl ola ve içürüle arpa ṣuyı ki mübezzir ola aña ısfānāḫ ve yaş kişnīz ile şeker ile ve burnuna ṭamzurıla dühn-i benefşe. Zīrā dimāġ tarṭīb olınıcaḳ cümle aʿṣāb tarṭīb olınur ve ġıżā ḳılına et şorbası ve pilic şorbası ṭuzı azcuḳ[2] ve lāzım ola sükūna ve rāḥata ḳaçan ḳuyruḳ yarılup teşennüc yübsi olan ʿużv üzere baġlansa ve terk olınsa ḳoḳıncaya daḳ fāʾide ider ṭūl-i müddet-i ṭarṭībi ile.

(امراض العين[3]) Bunuñ mebāḥiṣi çoḳ olduġı içün baʿżı eṭibbā müstaḳil tedvīn [idüp] fenn-i küḥālet diyü tesmiye itdiler. (علامات احوال العين) Aḥvāl-i ʿaynuñ ʿalāmetleri çoḳdur. (يستدل على احوال العين من امور) İstidlāl olınur aḥvāl-i ʿayna bir niçe emrden. (احدها من اللمس) Biri lemsdür. (فحرارتها او برودتها او صلابتها او لينها يدل على احد الامزجة الاربعة) **[208b]** ʿAynuñ ḥarāreti yā bürūdeti yā ṣalābeti yā līni delālet ider emzice-i erbaʿanuñ

1 Derkenar: هذه الامراض didügi iḥtilācdan ġayrıya işāretdür. Zīrā iḥtilāc yübsden olmaz ve fālic dāḫildür. Zīrā anuñ yübsinden olanuñ ʿilācı yukaruda ẕikr itmedi.

2 Derkenar: Ṭuzı çoḳ olıcaḳ tecfīf ider.

3 Derkenar: Bilgil ki Ḥaḳḳ Teʿālā insānuñ gözini yidi ṭabaḳa ve üç ruṭūbetden ḫalḳ itmişdür ki bu tertīb üzeredür: Ṭabaḳa-i ṣulbiyye ve ṭabaḳa-i meşīmiyye ve ṭabaḳa-i şebekiyye ve ruṭūbet-i zücāciyye ve ruṭūbet-i celīdiyye ve ṭabaḳa-i ʿankebūtiyye ve ruṭūbet-i beyżiyye ve ṭabaḳa-i ʿinebiyye ve ṭabaḳa-i ḳarniyye ve ṭabaḳa-i mülteḥime. Nitekim şāʿir dimiş:

Ḳıṭʿa:

کرد آفریدگار تعالی به صنع خویش
چشمت به هفت پرده و سه آب منقسم
صلب و مشیم و شبکه زجاجی و بس جلید
پس عنکبوت و بیض و عنب قرن و ملتحم

Bāṭından iʿtibār olınsa mülteḥime āḫir olur ẓāhirden iʿtibār olınursa evvel olur. Ve bu tafṣīl ki ẕikr olındı emrāż-ı ʿayn mebāḥiṣinde buña eşedd iḥtiyāc vardur ġaflet olınmaya ki ġāyetde mühimdür.

birine. Ḥarāret-i melmes[1] delālet ider ḥarāret-i mizāc-ı ʿayna ve bürūdet-i melmes delālet ider yübūset-i mizāc-ı ʿayna ve līn-i melmes delālet ider ruṭūbet-i mizāc-ı ʿayna. (و ثانيها من الحركة) İkinci aḥvāl ḥareketdendür. (فخفتها لحرارة او يبس يفرق بينهما اللمس و ثقلها لبرد او لرطوبتها) Ḥareket-i ʿaynuñ ḫiffeti ḥarāret içündür mizācında yābis içündür mizācında farḳ ider bunlaruñ ortasın lems yaʿnī ʿużv-ı ḥārruñ melmesi ḥārr olur ve ʿużv-ı yābisüñ melmesi ṣulb olur ve ḥareket-i ʿaynuñ ṣiḳali berd içündür yā ruṭūbeti içün. Bu ikisin daḫi lems farḳ ider yaʿnī ʿużv-ı bāridüñ melmesi ṣulb olur ve ʿużv-ı raṭbuñ melmesi yumuşaḳ olur. (و ثالثها من عروقها) Üçünci aḥvāl ʿaynuñ ṭamarlarındandur. (فخلاؤها ليبس و امتلاؤها لكثرة مادة و ظهورها للحرارة) Ṭamarlarınuñ boşluġı yübs içündür ve ṭamarlarınuñ ṭoluluġı keṯret-i mādde içündür ve ṭamarlarınuñ ẓuhūrı ḥarāret içündür ve ḫafāsı **[209a]** bürūdet içündür. (و رابعها لون العين) Dördünci aḥvāl ʿayndan levn-i ʿayndur yaʿnī ṭabaḳa-i mülteḥimenüñ levninüñ iḫtilāfıdur ki emzice ve aḫlāṭuñ iḫtilāfına delālet [ider]. (فالحمرة للدم و الصفرة للصفراء و البياض للبلغم و الكمودة للسوداء) Ḥumret dem içün ve ṣufret ṣafrā içündür ve beyāż-ı reṣāṣı balġam içün. Zīrā ṭabaḳa-i mülteḥime şeffāfdur ḳaçan balġam ġālib olsa şeffāflıġı zāʾil olup ḳalay gibi aḳ olur ve ḳaramtıḳ[2] olmaḳ sevdā içündür. Nitekim ʿalāmāt-ı mizācda beyān olınmışdur. (و خامسها من الافعال) Beşinci aḥvāl ʿayndan efʿāldendür. (فقوة البصر للاعتدال و القوة ان قصرت عن البعيد دون القريب فالروح الباصر قليل رقيق صاف و بالعكس لغلظه و كثرته و كدورته) Ḳuvvet-i baṣar iʿtidāl içündür[3] ve ḳuvvet-i bāṣıra eger ḳāṣır olsa baʿīd olanuñ rüʾyetinden ḳarīb olandan degül rūḥ-ı bāṣır yaʿnī ṣuʿāʿ ḳalīl ve raḳīḳ ve ṣāfdur ve bunuñ ʿaksi yaʿnī ḳarīb olanuñ rüʾyetinden ḳāṣır ola baʿīd olandan degül rūḥ-ı bāṣıruñ ġılẓeti ve keṯreti ve küdūreti **[209b]** içündür. Zīrā mesāfe-i baʿīdde ḥareket itmek ile raḳīḳ olur ḳalīl olur ve ṣāf olur, öyleye baʿīdi eyü görür. (و سادسها حال مايسيل منها) Altıncı aḥvāl-i ʿayndan andan aḳanuñ ḥālidür. (فعدم الرمص و الجفاف لليبس و الرمص المفرط للرطوبة و المعتدل للاعتدال) Çapaḳ olmamaḳ ve ḳurılıḳ yübs içündür ve çapaḳ ziyāde olmaḳ ruṭūbet içündür ve çapaḳ muʿtedil olmaḳ iʿtidāl içündür ruṭūbetde ve yübūsetde. (و سابعها حال الانفعال) Yidinci ḥāl infiʿāldür yaʿnī teʾeṯṯürdür. (فالتي تنتفع بالبرد و تتضرر

1 Derkenar: Ḥarāret-i melmes ḳaçan ṭabiʿiyye olsa ḥarāret mizāc-ı ṭabīʿīye delālet ider ḳaçan ʿārıżiyye olsa ḥarāret mizāc-ı ʿārıżīye delālet ider sāʾir aḥvāl daḫi bu ḳıyās üzere.

2 Derkenar: Yaʿnī ḳaraya māʾil olup maşrıḳ olmamaḳ.

3 Derkenar: Yaʿnī ḳarībi ve baʿīdi ve eşyā-yı ḫafiyyeyi görüp görmekden müteʾeẓẓī olmaya.

(بالحر حارة المزاج و على هذا القياس) Şol ʿayn ki müntefiʿ ola ṣovuḳ ile ve mutażarrır ola ıssı ile ḥārretü'l-mizācdur ve bu ḳıyās üzere. Nitekim ʿalāmāt-ı emzicede beyān olınmışdur. (و امراض العين قد تكون اصلية و قد تكون بالشركة و اقرب المشاركات الدماغ و الحجب و المعدة) Emrāż-ı ʿayn gāh olur aṣliyye olur yaʿnī ġayrı ʿużvda tabʿiyyetsüz ḥādiṯ olur ve gāh olur şirket ile yaʿnī ʿużv-ı āḫere tabʿiyyet ile ḥādiṯ olur **[210a]** ve aḳreb-i müşārekāt-ı dimāġdur ve ḥicāblar yaʿnī ḳıḥfdan[1] ḫāric olan ḥicāb ve ḳıḥfda dāḫil olan ḥicāb ġalīẓdür ve ḥicāb raḳīḳdür ki muḫḫı[2] muḥīṭdür ve miʿdedür. (و يدل على المعدي اختلاف احوالها باختلاف حال الخواء و الامتلاء) Delālet ider miʿdīye yaʿnī delālet ider şol maraża ki müşāreket-i miʿde ile olur ḥāl-i ʿaynuñ yaʿnī marażınuñ iḫtilāfı miʿde ḫālī olmaḳ ḥāli ile mālī olmaḳ ḥālinüñ iḫtilāfı sebebi ile yaʿnī miʿde mümtelī olıcaḳ maraż-ı ʿayn ziyāde ola ve miʿde ḫālī olıcaḳ maraż-ı ʿayn nāḳıṣ ola. (و على الحجابي اما الخارج فتمدد في الجبهة و حكة و كثرة المضرة في الجفن و اما الداخل فان يبتدئ الوجع من غور العين) Ve delālet ider maraż-ı ḥicābīye ammā şol maraż ki ḥicāb ḫaricden olur temeddüddür cebhede. Zīrā mādde ṭarīḳ-i cebheden nāzil olur ve ḳazınmaḳdur keṯret-i mażarratdur göz ḳapaġında. Zīrā memerr mādde-i ḥāddedür ammā şol maraż ki ḥicāb dāḫilden olur aġrı başlamaḳdur gözüñ dibinden. (علامات الدم حمرة و انتفاخ و درور العروق و رمص و التصاق و ضربان الصدغين و ثقل) **[210b]** ʿAlāmāt-ı dem ḥumret-i ʿayndur ʿurūḳı dem ile mālī olduġıçün daḫi şişmekdür daḫi ṭamarlar ṭolu olmaḳdur ve çapaḳdur ruṭūbet-i dem içün ve ulaşmaḳdur ve ḍarabān-ı ṣudġayndür yaʿnī ḥareket-i müstekrehe-i şedīdedür ṯiḳaldür ʿaynda. (و علامات الصفراء حمرة الى الصفرة و التهاب و نحس و رقة دمع مع حدة و قلة التصاق) Ve ʿalāmāt-ı ṣafrā ḥumretdür ṣufrete māʿil daḫi yalıñlanmaḳdur ve sancımaḳdur ve gözyaşı ince olmaḳdur ḥiddet ile ve ḳıllet-i iltiṣāḳdur yübūset-i ṣafrā içün.[3] (و علامات البلغم شدة ثقل و تهيج و التصاق و قلة وجع) Ve ʿalāmāt-ı balġam şiddet-i ṯiḳaldür balġamuñ bürūdeti ve ruṭūbeti içün göz ḳapaġınuñ şişmesidür ve yapışmaḳdur ve ḳıllet-i vecaʿdur bürūdet ḳuvvet-i ḥāssayi taḫdīr itdügi içün. (و علامات السوداء ثقل اقل و كمودة و قلة دمع) Ve ʿalāmāt-ı sevdā ṯiḳal eḳaldür ruṭūbet olmaduġı içün ve levn-i ʿayn ḳaramtıḳ olmaḳdur sevdā sevdāyı mā'il olduġıçün ve gözyaşınuñ ḳılletidür

1 Derkenar: Ḳıḥf kesr-i ḳāf ile baş çanaġıdur.
2 Derkenar: Muḫḫ żamm-ı mīmle beynidür.
3 Derkenar: Yapışmaḳ çoḳ olmaya.

sevdānuñ yübūseti içün. **[211a]** (علامات الامزجة الساذجة هذه العلامات مع عدم الثقل) ʿAlāmāt-ı emzice-i sāzece bu ʿalāmetlerdür ʿadem-i ṣiḳal ile. Zīrā ṣiḳal levāzım-ı ḫılṭdan[dur].

(التكدر) Göz bulanmaḳdur.[1] (هو تسخن و ترطب يعرض للعين فيشبه الرمد) Bu tekeddür ḳızmaḳdur ve raṭb olmaḳdur ki ʿārıż olur göze ve bu tekeddür beñzer remede mizācuñ suḫūnetinde ve ruṭūbetinde ve ḥumret-i ʿaynda. (و يكون من اسباب بادية كضربة او حادثة او شمس مبخرة مسخنة او برد مكثف فان زال بنفسه و بالحمية فيها و نعمت و الا احتيج الى الخفيف من علاج الرمد) Olur bu tekeddür esbāb-ı ẓāhireden ḍarbe gibi ki ḥādiṣ olur göz üzere yā şems gibi mübaḫḫiredür yā berd gibi ki keṣāfet virür eger bu tekeddür zā'il olursa bi-nefsihi ve perhīz ile. Zā'il olmazsa iḥtiyāc olur ḫafīfe ʿilāc-ı remedden.

(الرمد) Tekeddüri taḳdīm eyledi. Zīrā aḳdemdür tekevvünen. (ورم حار في الملتحمة عن مادة في العين او منحدرة من الرأس و يعرف ذلك بثقله و تقدم الصداع و قد يكون من الحجاب الداخل و قد يكون من الخارج **[211b]** فيسبق الانتفاخ الى الجفن و يعرف مادة الورم بالعلامات المذكورة و يعرف الريحي بالخفة و فرط التمدد مع قلة الحمرة) Verem-i ḥārdur[2] ṭabaḳa-i ẓāhirede ki beyāż-ı ʿayndur ḥādiṣ olur māddeden ki nāzil olur başdan,[3] öyleye bilinür başdan nāzil olan başuñ ṣiḳali ile ve ṣudāʿuñ taḳaddümi ile. Ve gāh olur nüzūl-i mādde-i remed ḥicāb-ı dāḫilden olur ve gāh olur ḥicāb-ı ḫāricden olur, öyleye sebḳat ider şişmek göz ḳapaġına. Ve bilinür mādde-i verem ʿalāmāt-ı meẕkūre ile[4] ve bilinür remed-i rīḥī ḫiffet ile ve ziyāde temeddüd ile ḳıllet-i ḥumret ile bile. (العلاج ليحترز الارمد من كل خيار بالعين كالدخان و الغبار و الاهوية الخارجة عن الاعتدال و كثرة الضوء و النظر الى الثلج و البياض المفرط و التحديق الى شئ واحد لا يعدوه و الاستكثار من السكر و التملى من الطعام و خصوصا عشاء و خصوصا اذا نيم عليه و جميع الاطعمة و الاشربة الغليظة و كل ماله حرافة كالكراث و الثوم و البصل و كل مبخر و مكدر كالكرنب و العدس و كل مالح و مفرط الحموضة كالخل و دهن الرأس **[212a]** يضر الارمد جدا و كذلك اعتقال الطبيعة و فرط النوم و اليقظة و كل هذه و ضارة في حال الصحة ايضا و لين الطبيعة نافع و لو بالحقن و الفتل) İḥtirāz eylesün remed marażı

1 Derkenar: Bu remed degüldür verem olmaduġı içün mülteḥimedür.

2 Derkenar: Ḥārdan murād eʿamdur ḥārr bi'ẕ-ẕāt olına ve ḥārr bi'l-ʿarż olına, öyleye mütenāvil olur remed-i balġamiyye ve remed-i rīḥiyye ve sevdāviyye ve terkīb ile olana.

3 Derkenar: Ol mādde yā demdür yā ṣafrādur yā ikisinden mürekkebdür ki ʿaynda ḥādiṣ olur sū'-i mizācdan.

4 Derkenar: Ki ol ʿalāmāt dāldur vücūd-ı aḫlāṭa ve bu ʿalāmetleri tekeddürden evvel ẕikr eyledi.

olan kimesne her göze żarar iden nesneden tütün gibi ve toz gibi ve hevālar[1] gibi ki ḫāricdür iʿtidālden ḥarāretde ve bürūdetde ve ruṭūbetde ve yübūsetde ve keṯret-i żiyā ve keṯret-i naẓar ṯelce ve ziyāde beyāża ve keṯret-i naẓar bir nesneye aña gözin diküp andan gözin ayırmaya ve keṯret-i cimāʿ aḍarr eşyādur remede daḫi mestlik çoḳluġı. Ve buncılayındur imtilā ṭaʿāmdan ḫuṣūṣā aḫṣamda ve ḫuṣūṣā anuñ üzerine uyḳu uyıya ve cemīʿ eṭʿime-i ġalīẓe ve eşribe-i ġalīẓe ve her nesne ki anuñ içün dili yaḳmaḳ ola pırasa ve ṣarımsaḳ ve ṣoġan gibi ve her buḫār virici ve keder virici kelem ve mercimek gibi ve her ṭuzlu ve ekşiligi ziyāde olan sirke gibi ve başı yaġlamaḳ żarar ider remede ziyāde. Zīrā mesāmmāt-ı reʾsi sedd idüp ebḫire muḥtebis olur. Ve buncılayın żarar ider ṭabīʿat-ı ḳabża māʾil olmaḳ ve **[212b]** buncılayın çoḳ uyımaḳ ve çoḳ uyanuḳ olmaḳ. Küllīsi bu meẕkūrātuñ żarar ider göze ḥāl-i ṣıḥḥatde marażda gibi ve līn-i ṭabīʿat nāfiʿdür egerçi ḥuḳneler ve şāflar ile ise daḫi. (الاشربة كل يوم شراب البنفسج ببزر قطونا او شراب النيلوفر او هما معا او احدهما مع شراب الاجاص ان كانت الصفراء غالبة او شراب ورد و نيلوفر) Yaʿnī şerbetler ki nāfiʿdür remede her gün şarāb-ı benefşe luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā yā şarāb-ı nīlūfer yā şarāb-ı benefşe ve nīlūfer maʿan yā ikisinden biri erik şarābı ile eger ṣafrā ġālib ise yā gül şarābı daḫi şarāb-ı nīlūfer. (الاغدية مزورة قرع او ملوخية او خبازي او رجلة او مح بيض نيمبرشت و يضره اللحوم كلها فان خيف الضعف لفرط وجع او غيره فمرقة الفروج مسلوقا و يضره الشراب الا ان تكون المادة غليظة جدا فقد ينفع من الصرف اقداح) Yaʿnī ġıdālar ki nāfiʿdür remede ḳabaḳ müzevveresi yā mülūḫiyye yaʿnī iri ebegümeci yā ebegümeci yā ricle müzevveresi yā urafadan bişmiş yumurda ṣarısı. Ve żarar ider ermede etlerüñ küllīsi **[213a]** eger ḳorḳulursa żaʿf ziyāde vecaʿ içün yā ġayrı yaʿnī ziyāde perhīz içün pilic şorbası yaḫnī ola ve żarar ider ermede şarāb illā meger mādde ġalīẓ ola ziyāde, öyleye gāh olur fāʾide ider şarāb-ı ṣāfīden birḳaç ḳadeḥ. (الادوية المسهلة طبيخ الفاكهة او قرص البنفسج وحده او مقوى بايارج او حب الايارج ان كانت المادة غليظة و السوداوي بطبيخ الافتيمون او حبة على ان ذلك قليل نادر و الدموي بفصد القيفال او يحجم الساق) Edviye-i müshile maṭbūḫ-ı fākihedür yā ḳurṣ-ı benefşe yalñuz yā muḳavvī olan eyāric ile yā ḥabbu'l-eyāric ile eger mādde ġalīẓ ise ve remed-i sevdāvīye devā-yı müshil ṭabīḫ-i eftīmūn yā anuñ ḥabbıdur bunuñ birle ki remed-i sevdāvī ḳalīldür nādirdür. Zīrā

1 Derkenar: Ve hevā-yı raṭbuñ żararı irḫā iledür ve hevā-yı ḥārr gibi ve hevā-yı yābisüñ żararı keṯāfet virmek iledür hevā-yı bārid gibi.

sevdā ḳalīl olur dimāġda. Ve remed-i demevī ʿilācı budur ki mādde istifrāġ olına faṣd ile ḳīfālden yā ḥacāmat ḳılına sāḳdan. (الادوية الموضعية اما في الابتداء فرقيق بياض البيض بل كلما احس بوجع يسكن به او لبن جارية و يجب **[213b]** ان يغسل سريعا بماء فاتر و الشياف الابيض او شياف ماميثا محلولا في ماء ورد قد اغلى فيه حلبة او اكليل الملك او ماء الرازيانج عند قرب الانحطاط فاذا انحط كمدت بماء الحلبة او ماء حار وحده بقطنة تضعها على العين و الحمام انفع الاشياء للتحليل بشرط النقاء و يجرب ذلك بالتكميد بالماء الحار فان اعقبه الم فالمادة بعد لم تنضج و ان حدس ان المادة غليظة و الرأس و البدن كله نقي سقيت من الشراب الصرف اقداحا ثم الحمام بعده و ربما احتيج في الدموي الى الحجامة في النقرة و تعليق العلق على الجبهة او فصد شرياني الصدغ او قطعة بعد ربطه يخيط من ابرسيم و ان كان الرمد من نزلة من السمحاق ضمدت الجبهة بدقيق العدس او سويق الشعير او بزر الورد بماء الحصرم او ماء الورد او ماء الآس و شيفت الجفن بشياف الورد) Edviye-i mevżiʿiyye ammā ibtidāda yaʿnī göz aġrısı belüricek yumurda aġı belki her bārī ki aġrı duyıla bunuñ ile sākin ḳılına yā ḳız südi ile yaʿnī veledi ḳız **[214a]** olan ḫātūn südi ile[1] vācib olur südi tezcek yumaḳ ılıcaḳ ṣu ile.[2] Zīrā süd çoḳ durıcaḳ mesāmmı sedd ider ve ebḫireyi ḥabs ider. Daḫi şiyāf-ı ebyaż yā şiyāf-ı māmīṯā bunlar ezilmiş olduġı ḥālde gül ṣuyında ki anda ḳaynamış ola būy toḫmı yā iklīlü'l-melik yā ezilmiş olalar rāziyāne ṣuyında ki anda ḳaynanmış ola būy toḫmı ṣuyı ile yā yalñuz ısıcaḳ ṣu ile penbe ile ki ol ṣuda ışlanmış ola ol penbe ḳonıla göz üzere. Ve ḥammām enfaʿ-ı eşyādur taḫlīl içün pāklik şarṭı ile yaʿnī dimāġ pāk olmayınca ḥammāma girmemek gerek pāk olıcaḳ girmek gerek ve tecrübe olına pāklik kimād ḳılmaḳ ile ıssı ṣu ile. İmdi eger elem ʿaḳablarsa mādde henüz nuḍc bulmamışdur.[3] Eger ḥads olınursa mādde ġalīẓ olup baş ve beden pāk idügi içürüle şarāb-ı ṣırfdan birḳaç ḳadeḥ andan ṣoñra ḥammāma girile. Ve gāh olur iḥtiyāc olur remed-i demevīde faṣddan ṣoñra ḥacāmata eñse çuḳurunda demi ceẕb itmek içün. Daḫi iḥtiyāc olur sülük yapışdurmaġa **[214b]** alın üstine aġrıyan göz cānibinden, tā ki gözden istifrāġ-ı dem ide yā iḥtiyāc olur tuluñ damarlarınuñ faṣdına yā ḳaṭʿına ḳaçan dem andan gelse ʿayna ve şiryānuñ ḳaṭʿı baġladuḳdan ṣoñra olur

1 Derkenar: Ḳız südi raḳīḳ olup mā'iyyeti ekṣer olur.

2 Derkenar: Ṣu bārid olmamaḳ gerek. Zīrā mesāmmı sedd idüp mevāddı ḥabs ider ve ḳatı ıssı olmamaḳ gerek ve illā mevāddı irḫā idüp eridür ve tesḫīni ile remedi ziyāde eyler ve yumurda aġı ile ḥimār südi daḫi nāfiʿdür ve bu vechle yumaḳ gerek.

3 Derkenar: Tā ki māddeyi terḳīḳ idüp ve nuḍc virüp istiʿdād vire ḥarāret ile taḫlīle.

bir tel ibrīşīm ile ḳaçan remed nezleden olsa ki ol nezle simḥāḳdan[1] olsa yaḳı ḳılına cebhe mercimek unı yā arpa kavudı yā gül toḫmı ile bunlaruñ her birisi yoġrula ḳoruḳ ṣuyı yā gül ṣuyı yā mersīn ṣuyı ile ve göz ḳapaġı şiyāf olına şiyāf-ı verd ile. (و اما البلغمي فيكون روادعه اقل تبريدا و منضجه اقوي تسخينا و ينفعه تقطير لعاب الحلبة و بزر الكتان ثم الشياف الاحمر اللين و اذا دام الرمد مع صواب التدبير فايقن ان في طبقات العين او عروقها آفة تفسد الغذاء الوارد فحينئذ فافزع الى التوتيا المغسول مع الاسفيداج و القليموليا المغسولة الذهبية[2] و النشا و قليل صمغ و ربما كفى الاكتحال بالصبر وحده و اما الريحي فبالتكميد بما ذكرناه) Ammā remed-i balġamī anuñ revādiʿi[3] olur tebrīd cihetinden eḳall ve münżici[4] olur **[215a]** tesḫīn cihetinden aḳvā. Ve fāʾide [ider] remed-i balġamīye būy toḫmı ve kettān toḫmı luʿābını ṭamzurmaḳ andan ṣoñra şiyāf-ı aḥmer-i leyyin, tā ki taḥlīl ide baḳiyye-i mevāddı ḳaçan remed dāʾim olsa ṣavāb-ı tedbīr ile yaʿnī tedbīr ʿilācı ṣavāb eyleseñ ammā remed zāʾil olmasa taḥḳīḳ bil ki ṭabaḳāt-ı ʿaynda yā ṭamarlarında āfet vardur ifsād ider ġıdā-yı vāridi, öyleye meded iste tūtiyā-yı maġsūle. Zīrā bu tūtiyā zāʾil ider āfeti ve ḳavī ḳılur ʿaynı. Bu tūtiyā ḫalṭ olmaḳ gerek isfīdāc ile. Ve [i]ḳlīmiyā-yı maġsūle ki ẕehebī ola ve nişasta ve ṣamġ ve gāh olur kifāyet ḳılınur ṣabır ile yalñuz iktiḥāl ve ammā remed-i rīḥī kimād ḳılına bizüm ẕikr itdügümüz ile yaʿnī luʿāb-ı ḥulbe yā ṭabīḫ-i iklīl yā ıssı ṣu ile. (و اعلم ان لعاب بزر قطونا مسكن للوجع رادع و لعاب حب السفرجل اكثر انضاجا منه و التكميد و الحمام قبل النقاء ردي يجذب اكثر مما يحلل) Bilgil kim luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā müsekkindür vecaʿı ve rādiʿdür ve luʿāb-ı ḥabb-ı sefercel ekẕerdür inżāc **[215b]** cihetinden andan kimād itmek ve ḥammām tenḳıyeden evvel yaʿnī beden ve baş fużūlden pāk olmadan yaramazdur. Zīrā ceẕb ider göze fużūlı taḥlīl itdüginden ekẕer öyleye vecaʿ şedīd ve verem ʿaẓīm ve hücūm-ı mevādd īcāb ider. Ve gāh olur ṭabaḳāt-ı ʿayn yarılur.

(الوردينج) Remed-i māddīdür. Nitekim kendüsi dir: (هو رمد عظيم يرم فيه البياض حتى يمنع التغميض) Bu remed ʿaẓīmdür yaʿnī veremdür mülteḥimede

1 Derkenar: Simḥāḳ baş çanaġınuñ ṭaşrasında olan perdenüñ ismidür.

2 Derkenar: Bu iki nevʿdür. Biri gümüşdendür ki ẕüflīdür üstüne gelür biri altundandur ki ẕüflīdür üstüne gelür ve gāh olur baḳırdan ve zücācdan olur ve altundan olanı iḫtiyār itdi. Zīrā elṭafdur ve bunuñ içün مغسولة didi. Ve ġuslüñ keyfiyyeti budur ki hāvende muḥkem döküp andan ṣuya bıraġup ve taḥrīk idüp baʿde ṣuyı dökülüp tozı bile gidüp üç kerre böyle idüp tamām ṣāfī ḳılup ḳurıyup tekrār döküp tūtiyā isfīdāc ile ḫalṭ olınup iḳlīmiyā nişasta ve żamġ ile ḫalṭ olınup istiʿmāl olına.

3 Derkenar: Yaʿnī revādiʿi ziyāde müberrid olmamaḳ gerek, tā ki balġamuñ ġılẓeti ziyāde olmaya.

4 Derkenar: Yaʿnī münżici ziyāde musaḫḫan gerekdür.

ḥadden ziyāde ki şişer bunda beyāż ki ḳarasından yüksek olur ḥattā göz yummaġı menʿ ider. (و اكثر مايعتري للصبيان لرطوبة امزجتهم و ضعف اعينهم) Ve ekṣer ʿārıż olur verdīnec oġlancuḳlara ruṭūbet-i mizācları ve gözlerinüñ żaʿfı içün. (العلاج هو بعينه علاج الرمد الا انه اقوى و يبالغ في اخراج الدم بالفصد و الحجامة في النقرة و تعليق العلق و فصد الشريان الصدغى و قطعة و يضمد باوراق الكزبرة و مح بيض مع قليل زعفران) Bunuñ ʿilācı bi-ʿaynihi remed ʿilācıdur. Yaʿnī remed-i ḥārr-ı demevī ʿilācıdur illā bu verdīnec aḳvādur **[216a]** öyleye mübālaġa olınur iḫrāc-ı demde faṣd ile ḳīfālden ve ḥacāmat ile eñse çuḳurından ve sülük yapışdurmaḳ ile cebheye ve faṣd-ı şiryān-ı ṣudġ ile ve ḳaṭʿı ile. Ve żımād ḳılına kişnīz varaḳları ile tebrīd ve taḥlīl içün ve yumurda ṣarısı ve azcuḳ zaʿferān ile.

(النفاخات) Ḳabarcuḳlar dimekdür, emrāż-ı ṭabaḳa-i ḳarniyyedendür ve murād şol ṣulu sivilcilerdür ki ṭabaḳa-i ḳarniyyede olur. Nitekim dir: (قد يعرض في العين نفاخات مائية فتحققن بين احدى طبقات القرنية التي هي اربع طبقات) ʿĀrıż olur ʿaynda ṣulu sivilciler ḥabs olınur ṭabaḳāt-ı ḳarniyyenüñ birinde ki ol ḳarniyye dört ṭabaḳadur yaʿnī dört ḳabuġı vardur. (فما هو قريب لايحجب لون العنبية فيري اسود و ما هو بعيد يرى لونه و في الغالب يكون ابيض) Şol sivilci ki ḳarīb ola ḫārice yaʿnī evvelki ḳabuġı altında ola ḥacb eylemez levn-i ʿinebiyyeyi öyleye esved görinür. Zīrā ṭabaḳa-i ʿinebiyye gözüñ ḳarasındandur. Şol sivilci ki baʿīd ola ḫāricden[1] yaʿnī üçünci ḳabuġı altında ola ol görinür kendü levni **[216b]** yaʿnī taḥtında olanuñ levni degül ve ġālibde bu baʿīd olan aḳ olur. (و قد تكون المائية عذبة و قد تكون مالحة او حريفة اكالة) Gāh olur bu māʾiyye ṭatlu olur gāh olur ṭuzlu olur iti olur ekkāle olur bunuñ elem virmesi ziyāde olur. (العلاج) Yaʿnī nüfāḫāt ʿilācı (اما الصغار فيكتفي فيه الادوية المجففة و اما الكبار فيحتاج الى عمل الحديد) ammā küçücükleri iktifā olınur anda edviye-i müceffife isfīdāc ve tūtiyā ve yumurda ḳabuġı gibi ammā büyükleri muḥtāc olur demür ʿameline yaʿnī neşter ile ṭeşmege, tā ki andan māʾiyye çıḳa.

(قروح[2] العين) Ḳurūḥ cemīʿ ṭabaḳāt-ı ʿaynda çıḳar lākin mülteḥime ve ḳarniyye ve ʿinebiyyenüñ ġayrından çıḳan ẓāhir olmaz. ʿAyn-ı rāʾiyye[3] ve

1 Derkenar: Bunuñ miṣāli budur ki ṣol ṣāfī ṣu ki anuñ üzerine żavʾ-ı şems vāḳiʿ olsa ṣunuñ dibinde olan ḳara nesneler görinür.

2 Derkenar: Cemʿ-i ḳarḥadur ve ḳarḥa çıban maʿnāsınadur.

3 Derkenar: Ammā ʿaynda taġayyür ẓāhir olur ṭabīb anı remed ṣanur.

ḳurūḥuñ sebebi aḫlāṭ-ı ḥādde-i muḥteriḳadur ve gāh olur ḍarbeden olur. (تحدث اما عقيب رمد او بثور او ضربة او سقطة) Ḳurūḥ ḥādiṯ olur yā remed ʿaḳabınca yā büṯūr[1] yā ḍarbe yā saḳṭa. (و انواع القروح سبعة اربعة في سطح القرنية تسمى قروحا و خشونة) Ḳarḥalar ki ʿaynda olur yididür. **[217a]** Bu yidinüñ dördi saṭḥ-ı ḳarniyyede olur ki tesmiye olınur ḳurūḥ ve ḫuşūnet. (اولها قرحة على سواد العين شبيهة بالدخان و يسمى قتاما و ثانيها اصفر و اشد عمقا و بياضا و تسمى السحاب و ثالثها يكون على اكليل السوداء فيرى ما على الحدقة ابيض و ما على الملتحمة احمر يسمى الاكليلي و رابعها كانه صوف على ظاهر الحدقة و يسمى الصوفي) Bu dördüñ evvelkisi şol ḳarḥadur ki gözüñ ḳarası üzeredür müşābihdür duḫāna ve tesmiye olınur ḳatām yaʿnī ġubār. İkincisi aṣfar olur evvelkiden ve eşedd olur ʿamīḳ olup beyāż olmaḳ cihetinden ve tesmiye olınur seḥāb diyü seḥāba müşābih olduġı içün sevādda ve beyāżda. Üçüncisi ṭavḳ-ı sevdā üzere olur yaʿnī baʿżı ṭabaḳa-i ḳarniyye ve baʿżı ṭabaḳa-i mülteḥime üzere olur, öyleye görinür ḥadeḳa üzere olan ebyaż ve görinür mülteḥime üzere olan aḥmer ve tesmiye olınur iklīlī. Dördünci ke-ennehū yüñdür ẓāhir-i ḥadeḳa üzere ve tesmiye olınur ṣūfī ṣūfa mensūb olduġıçün. (و ثلثة غائرة) Bu yidinüñ **[217b]** üçi çuḳurdur yaʿnī ṭabaḳa-i ḳarniyyenüñ ʿumḳında olur. (احدها قرحة عميقة ضيقة نقية و ثانيها اقل عمقا و اوسع اخذا و ثالثها ذات خشكريشة وسخة و يكون مع القروح ضربان شديد) Bu üçüñ biri ḳarḥa-i ʿumḳiyye ṭaracuḳdur pākdur çirkden ve ikincisi eḳaldür ʿumḳ cihetinden ve geñdür mekān dutmaḳ cihetinden ve üçüncisi şol ḳarḥa ki perdesi olur çirklü ve olur ḳurūḥuñ cümle aḳsāmı ile ḍarebān-ı şedīd yaʿnī ḥareket-i müstekrehe dem-i şiryānuñ ḥiddeti olduġı içün. (و اذا كانت المدة الخارجية بالرفادة[2] بيضاء فالوجع عظيم و ان كانت رقيقة او صفراء كان اخف و اخف من ذلك ان كانت حمراء) Eger çirk çıḳar ṣarḳı ile aḳ olsa vecaʿ-ı ʿaẓīmdür. Zīrā delālet ider mādde ġalīẓ idügine ḳaçan çıḳan çirk ince yā ṣarı olsa yā ḳaramtıḳ olsa vecaʿ eḫaff olur. Zīrā nuḍc māddeye delālet ider ve eḫafdur bundan ḳaçan çıḳan çirk ḳızıl olsa. (العلاج) Yaʿnī ʿilāc-ı ḳurūḥ budur ki (ان كانت القرحة من اليمين نام على اليسار و بالعكس) **[218a]** yaʿnī ḳaçan ḳarḥa şol gözde olsa ki ṣaġ cānibindedür uyur ḫasta yaʿnī ṣol cānibi üzerine uyısun. Ve bi'l-ʿaks yaʿnī eger ḳarḥa olsa şol gözde ki ṣol cānibdedür uyısun ḫasta ṣaġ cānib üzere. Zīrā ḳarḥa olan cānibe uyısa mevādd göze münceẕib olur. Eger arḳa üzere

1 Derkenar: Büṣūr cemʿ-i beṣredür küçücük sivilciye dirler.

2 Derkenar: Rifâde diyü cerāḥat üzere ḳonılan penbe ve bağlanan beze ve ṣarılan nesneye dirler.

uyısa ḳarḥanuñ aġzı yuḳaru olup mevādd ḫārice aḳmayup ʿaynda muḥtebis olur belki ṭabaḳāt-ı ʿaynı ekl idüp ifnā ider. Ve yüziḳoyun yatmaḳ mevāddı ʿayna döküp ḳarḥayı oñulmaġa ḳomayup żararı müştedd olur. (و يلطف التدبير) Ve talṭīf ḳılına tedbīr yaʿnī ġıdā-ı yı ġalīẓ ve mutavassıṭ terk olınup müzevvere ve cevāba ḳaṣr olına. (فاذا انفجرت نقل الى الفراريج و الاطراف لئلا يضعف القوة فلا تندمل القرحة) Ḳaçan ṭaşılsa ḳarḥa naḳl olına talṭīf tedbīrden piliclere ve etrāfa yaʿnī paça ekline ḳuzıdan ve oġlaḳdan, tā ki ḳuvvet żaʿīf olmaya ve ḳarḥa oñulmamaḳ olmaya.[1] **[218b]** (و العمدة على الاستفراغ و نقل المادة الى اسفل بمثل الفصد و حجامة الساقين و فصد الصافن و الاستفراغ كل ايام فلايل بمثل طبيخ الفاكهة) ʿUmde yaʿnī aṣl ʿilāc ḳurūḥda istifrāġ üzeredür. Zīrā ʿilāc-ı ḳurūḥ oñulmaḳ iledür. Bu daḫi olmaz illā tecfīf ile olur ve ol istifrāġ mevādd ile ve naḳl-i mādde ʿayndan esfele faṣd miṯillü iledür ve ḥacāmat-ı sāḳeyn iledür ve faṣd-ı ṣāfin[2] iledür ve istifrāġ müshil ile her azcuḳ günler[d]e maṭbūḫ-ı fākihe miṯillü iledür. (و ان كانت القرحة وسخة نقيت بماء العسل و بلبن جارية) Eger ḳarḥa çirklü olsa pāk ḳılınur bal şerbeti ile ve ḳız südi ile. (و ان كان هناك وجع فالشياف النشاستجي او تقطير اللبن) Eger burada vecaʿ olsa remed ile ḳarḥadan şiyāf-ı ebyaż nāfiʿdür. Zīrā teskīn-i vecaʿ ider ve ḳarḥayı bitürür yā süd ṭamzurmaḳ nāfiʿdür teskīn-i vecaʿ ve tecfīf-i ḳarḥa içün. (فاذا نقيت القرحة استعمل المجففات كشياف الكندر و الكندر نفسه و الشياف النشاستجي و يستعمل ذلك بلبن جارية) Ḳaçan **[219a]** ḳarḥa pāk ḳılınsa istiʿmāl olına müceffifāt şiyāf-ı kündür gibi ve nefs-i kündür ve şiyāf-ı neşāstecī ve istiʿmāl olınur ẕikr olan şiyāf ḳız südi ile.

(**الطرفة**) Aṣlda ṭabanca urmaġa dirler ve ıṣṭılāḥda budur ki muṣannif ẕikr ider. (هي نقطة حمراء عن دم حادث عن ضربة او غليان مفجر للعروق او انفتاح فوهة عرق بسبب حركة عنيفة كالقئ) Ṭarfe ḳızıl noḳṭadur mülteḥimede ḳandan ki ḥādiṯ olur ḍarbeden yā ḳan ḳaynamaḳdan ki yırtıcı ṭamarları yā ṭamar aġzı açılmaḳdan ḥareket-i ʿunfiyye sebebi ile ḳay' gibi. Zīrā ḥareket-i ʿunfiyye taḥrīk ider mevāddı başa ve göze, öyleye bunlaruñ ṭamarları dolar, öyleye açılur bunuñ sebebi ile aġızları. (العلاج) Ṭarfenüñ ʿilācı او تقطير دم الحمام الفواخت[3] من تحت الريش او دمه نفسه) ṭamzurmaḳdur göze gügercin ḳanın yā ügeyikler ḳanın ḳanat yüki altından yaʿnī tāze ḳanat yükini ḳoparup

1 Derkenar: Zīrā oñulmaḳ ıṣlāḥ-ı mizāc-ı ʿużvla olur ḳuvvet żaʿīf olıcaḳ ıṣlāḥ bulınmaz.
2 Derkenar: Ṣāfin ayaḳ ṭamarıdur.
3 Derkenar: Cemʿ-i fāḫtedür ʿArabīde ve Fārsīde müstaʿmeldür Türkçe ügeyik dirler.

dibini göz üzerine ṣıḳup andan göz içine ḳan ṭamzurıla yā bunlardan birini boġazlayup ḳanı göze ṭamzurıla. (فان كان في الابتداء خلط به بعض الروادع كالطين الارمني و القيموليا) **[219b]** Ḳaçan olsa maraż ibtidāda ḫalṭ oluna ḳana baʿżı revādiʿ ṭīn-i Ermenī ve ṭīn-i Ḳaymūliyā gibi ammā maraż intihāda olsa ḫalṭ olına ḳana muḥallilāt ṭīn-i maḫtūm ve zırnīḫ gibi.

(السبل[1]) Fetḥ-i sīn ve fetḥ-i bā ile (غشاوة تعرض لانتساج عروق تمتلى دما و تعلو و تحمر) perdedür, ʿārıż olur göze saṭḥ-ı mülteḥimede anuñ ʿurūḳınuñ intisācı içün ki dolar ḳan ile ve ḳalḳar ve ḳızarur.[2] Bilgil ki muṣannif taʿrīfde müsāmaḥa eyledi. Taḥḳīḳ budur ki sebel şol ġışāvedür ki doḳınur ecsām-ı ġayr-ı aṣliyyeden ki şebīh ʿurūḳ-ı aṣliyyeye. (و اكثره مع حكة فيتأذي بالضوء و السراج و يصغر العين) Sebelüñ ekṯeri gicişmek iledür ṣāḥib-i sebel müteʾeẕẕī olur żavʾ-ı şems ve żavʾ-ı sirāc ile ve küçücük eyler cirmi ʿaynı. (و القوي منه علاجه الحديد) Ḳavī olan sebelden anuñ ʿilācı ḥadīddür yaʿnī demür ile kesmekdür. Keyfiyyeti budur ki ol sebele her ṭarafdan çengālcükler iledürüp cümle bir uġurdan çeküp sebeli ḳaldırup ve mıḳrāż ile kesmek gerek. (و الخفيف جرب له بول ترك فيه برادة النحاس القبرسي يوما و الشياف **[220a]** الاحمر الليـن و الاحمر الحاد) Ḫafīf olan sebel içün tecrübe olınur bevl gibi ki anda terk olına Ḳıbrıs baḳırınuñ bürādesi[3] bir gün andan ṣoñra iktiḥāl olına daḫi şiyāf-ı aḥmer-i leyyin ve şiyāf-ı ḥādd. (فان اقترن مع السبل جرب فلا شئ كشياف السماق و يتخذ من السماق وحده و ربما زيد فيه صمغ و انزروت فانه يقطع السبل و يزيل الجرب) Ḳaçan muḳterin olsa sebel ile uyuz bir şeyʾ yoḳdur şiyāf-ı summāḳ gibi ve ittiḫāẕ olınur şiyāf-ı summāḳdan yalñuz. Ve gāh olur ziyāde ḳılınur bunda ṣamġ ve anzerūt. Taḥḳīḳan bu şiyāf ḳaṭʿ ider sebeli ve zāʾil ḳılur cerebi. Eger suʾāl olınursa remed ve ṭarfe ve sebel ṭabaḳa-i mülteḥime emrāżındandur nüfāḫāt ve ḳurūḥ ṭabaḳa-i ḳarniyye emrāżındandur, niçün bunları anlaruñ ortasında īrād eyledi; biz eyidürüz: Nüfāḫāt ve ḳurūḥ remed ʿaḳabınca olur. Anuñ içün emrāż-ı ṭabaḳa-i mülteḥime ʿaḳabınca īrād eyledi.

---

1 Derkenar: *Ṣıḥḥāḥ*'da dimiş: و السبل داء في العين شبه غشاوة كأنها نسج العنكبوت بعروق حمر.

2 Derkenar: Maʿnā ẓāhir taʿrīf-i muṣannif budur ki ʿaynuñ ṭamarları ḳan ile dolup hücūm idüp baʿżı eriş ve baʿżı arḳaç gibi olup top doḳınur gibi doḳınup ḥadeḳa üzerine perde ola ammā taḥḳīḳ bu degüldür. Nitekim ʿAllāme şerhinde beyān itmişdür.

3 Derkenar: Bürāde törpi ile un gibi dökülen nesneye dirler.

(الظفرة) Żamm ve sükūn-ı fā ile meşhūrdur[1] gözde ṭutaḳ gibi **[220b]** bir marażdur. (زيادة في الملتحمة او الغشاء المجلل[2] للعين تبدئ من الموق الانسي في الاكثر و تكون صفراء او حمراء او كمدة) Ziyāde-i ġışā'iyyedür ṭabaḳa-i mülteḥimede yā şol perdede[3] ki mücellildür muḥīṭdür başlar bu ziyāde mūḳ-ı insīden ekşerde. Mūḳ-ı ünsī diyü gözüñ burun cānibinde olan çuḳuruna dirler ki Türkçe buña gözüñ bıñarı dirler bu ziyāde ṣaru olur yā ḳızıl olur yā ḳaramtıḳ olur māddesinün levni ḥasebince. (و قد تدب حتى تغطي اكثر العين و تمنع الابصار و لاشئ كالكسط بالحديد ثم يقطر في العين كمون ممضوغ بملح و يؤمر بتقليب الحدقة لئلا يلتصق بالجفن) Gāh olur bu ziyāde ḥareket ider ḥattā örter ekşer-i ʿaynı ve menʿ ider görmegi ve bir şey' yoḳdur bunuñ ʿilācında ḳoparmaḳ gibi demür ile. Andan ṣoñra ṭamzurıla göze kemmün ki mażġ olınmış ola ṭuz ile ve emr olına marīże taḳlīb-i ḥadeḳa ile, tā ki yapışmaya ḳapaġına. (و ذكرو لها ادوية كالروشنايا و الباسليقون و انا اكره جميع ذلك لما يجلب على العين من المضرة اكثر من نفعها للظفرة) Yaʿnī eṭibbā ẕikr itdiler ẓufre içün edviye-i nāfiʿa rūşenā gibi ve bāsīliḳūn gibi[4] ve ben mekrūh **[221a]** görürin bunuñ cemīʿsini. Zīrā celb ider göze mażarratı ẓufreye menfaʿatinden ekşer.

(القمقام و القمل في الاجفان) Şol ḥayvānlardur ki ḥādiş olur göz ḳapaḳlarında. İkisinüñ farḳı budur ki ḳamḳāmuñ çoḳ ayaḳları olur. (اكثر ما يعرض للمتفننين في الاغدية القليله الرياضة و سببه مادة بلغمية عفنة تدفعها الطبيعة الى الجفن فتقبل بمزاجها حيوة فيحصل لها صورة قملية) Ekşer ʿārıż olur buġdalarda mütefennin olup riyāżeti az olanlara. Ve bunuñ sebebi mādde-i balġamiyyedür ki müteʿaffin ola defʿ ider ol māddeyi ṭabīʿat göz ḳapaġına, öyleye ol mādde ḳabūl ider mizācı sebebi ile ḥayāt-ı lāyıḳa, öyleye ḥāṣıl olur anuñ içün kehle ṣūreti bu maḳūle ḥayvānātuñ ḥudūşınuñ bedenüñ ḥimāyetidür ol mādde-i ʿafinenüñ mażarratından ve ʿālem-i kebīrde tevellüd-i ḥayvānātuñ ḥikmeti daḫi budur. (العلاج تنقية البدن و الرأس و غسل الجفن بماء البحر و ماء الملح) Pāk ḳılmaḳdur bedeni ve başı fużūl-i ʿafineden eyāricler ile nuḍcdan ṣoñra **[221b]** ve yumaḳdur göz ḳapaġın deñiz ṣuyı ve ṭuz ṣuyı ile.

---

1 Derkenar: Fetḥateyn ile daḫi müstaʿmeldür. Anuñçün meşhūr didi.

2 Derkenar: تجليل الفرس الباسه الجل, *Ṣıḥāḥ*.

3 Derkenar: Ve gāh olur bu ziyāde mūḳ-ı vaḥşīden başlar. Mūḳ-ı vaḥşī gözüñ ol bir ṭarafıdur ki aña Türkçe gözüñ ḳuyruġı dirler.

4 Derkenar: Her biri bir küḥlden ıssıdur.

(السلاق) Żamm-ı sīn ile dil ile eẕāya ve sürʿatine dirler ammā ıṣṭılāḥda muṣannif ẕikr itdügidür. (غلظ في الاجفان عن مادة غليظة ردية اكالة يحمر له الجفن و ينتشر الهذب) Ḳaluñluḳdur göz ḳapaḳlarında mādde-i ġalīẓe-i rediyye-i ekkāleden yaʿnī iti olup civārında olanı ekl idüp ifnā ider ve ḳızarur. Anuñ içün göz ḳapaġı ve dökilür kirpik. (و ربما ادى الى تقريح الجفن و فساد العين) Ve gāh olur yitişdürür göz ḳapaġınuñ cerāḥatlendürmesine ol mādde-i ġalīẓe ekl itdügi içün ve gāh olur yitişdürür fesād-ı ʿayna mādde ḳapaḳlardan tecāvüz idüp ʿayna sirāyet itdügiçün. (و منه حديث و منه عتيق و كثيرا يحدث و عقيب الرمد) Sülāḳdan baʿżı cedīddür ki üzerine çoḳ zamān geçmiş degüldür ve baʿżı eskidür ki üzerine çoḳ zamān geçmişdür. Ve çoḳ olur ki sülāḳ ḥādiṯ olur remed ʿaḳabınca. İmdi remede sū'-i tedbirden iḥtirāz idüp ve sülāḳ ʿilācında istiʿcāl itmek gerekdür. (العلاج) Sülāḳ ʿilācı budur ki (ينقي الرأس و البدن و يضمد الحديث من ذلك ليلا بعدس مطبوخ بماء الورد او بقلة الحمقاء و هندبا بدهن ورد و يدخل الحمام بكرة **[222a]** و بياض بيض) pāk ḳılına baş ve beden münaḳḳiyāt-ı mevādd-ı ġalīẓe ile ve yaḳı ḳılına yeñisine gice mercimek ile ki maṭbūḫ ola gül ṣuyı ile yā yaḳı ḳılına baḳlatü'l-ḥamḳā ve hindibā yapraġı ve yumurda aġı ve gül yaġı ile ve ḥammāma gire ṣabāḥ taḥlīl-i mādde içün ḥarāret-i ḥammām ile ve teskīn-i ḥiddeti içün ruṭūbeti ile. (و اما القديم فيحجب الساق و يفصد عرق الجبهة و يدخل الحمام كثيرا و يؤخذ نحاس محرق نصف درهم زاج ثلثة دراهم زعفران و فلفل درهم درهم يسحق بشراب عفص حتى يصير كالعسل الرقيق و يستعمل خارج الجفن) Ammā sülāḳ-ı ḳadīm ḥacāmat olınur inecek māddeyi ceẕb itsün içün ḫilāf-ı baʿīde[1] ve faṣd ḳılınur alın ṭamarından mādde-i uḫrā münceẕib olmasun içün ve ḥammāma girer çoḳ ve alınur nuḥās-ı muḫraḳ nıṣf dirhem zāc üç dirhem zaʿferān ve biber birer dirhem ezilür māzū **[222b]** şarābı ile ḥattā olur ʿasel-i raḳīḳ gibi ve istiʿmāl olınur ḳapaġuñ ḫāricinde yaʿnī ṭılā ḳılına ki cāmiʿdür ḳabżı ve cilāyı ve taḥlīli ve menʿ ider ḳarḥanuñ sirāyetini ve defʿ ider māddenüñ fesādını ve redʿ ider ḳapaġa dökileni.

(البردة) Luġatde ṭolu maʿnāsınadur. Iṣṭılāḥda (رطوبة تغلظ و تتحجر في باطن الجفن تشبه البردة) ruṭūbet-i balġamiyyedür ġalīẓ olur daḫi ḥacer gibi olur göz ḳapaġınuñ içinde ṭoluya beñzer aḳlıḳda ve berklikde ve şeklde.[2]

1 Derkenar: Bu maḥalde vāḳiʿ olan cümel-i ḫaberiyyeler cümel-i inşā'iyye maʿnāsınadur. Yaʿnī lafẓları ḫaber maʿnāları inşādur.

2 Derkenar: Anuñçün berede diyü tesmiye olındı.

(العلاج يطلى بانزروت و صمغ البطم بقليل خل) Ṭılā ḳılınur anzerūt daḫi ḥabbetü'l-ḫaḍrā ṣamġı ve azacuḳ sirke ile. Bilgil ki bunuñ ile münḥall olmazsa ḳapaġı dönderüp neşter ile ḥakk idüp gidermek gerek.

(**الشعيرة**) İt dirsegi didükleri marażdur. (ورم مستطيل يظهر على طرف الجفن كالشعيرة في شكلها و اكثر مايكون عن دم) Uzun veremdür, ẓāhir olur raḳīḳ ucında kirpik bitdügi yirde arpa gibidür şeklde ve ekṣer ḥudūṣı demden olur.[1] (العلاج الفصد و الاستفراغ بالايارج و يضمد بالشحم المذاب **[223a]** مع دقيق الشعير او يطلى بدم الحمام او دم الورشان او دم الشفانين) Bunuñ ʿilācı faṣddur ḳīfālden daḫi istifrāġdur eyāric ile ve yaḳı ḳılına göz ḳapaġına iç yaġı ile ki erimiş ola ve arpa unı ile yā ṭılā ḳılına gügercin ḳanı ile yā erkek ḳumrı ḳanı ile yā ṭurġay ḳanı ile.

(**الشرناق**) Kesr-i şīn ve sükūn-ı rā ile. (زيادة شحم في الجفن الاعلى تثقله و تجعله كالمسترخي و يعرض كثيرا للصبيان و المرطوبين و من يكثر به الرمد) Zāʾidce yaġdur üst ḳapaḳ içinde ol ziyāde-i şaḥm ṣaḳīl eyler ḳapaġı ve ṣarḳmış gibi eyler anı yaʿnī gözüñ üst ḳapaġı oñatca açılmaz. Ve ʿārıż olur şırnāḳ çoḳ oġlancuḳlara ve marṭūbu'l-mizāc olanlara ve şol kimseye ki aña remed çoḳ ola. (علامته انك اذا كسبت باصبعيك ثم فرقتهما تتأمن بينهما[2]) ʿAlāmāt-ı şırnāḳ budur ki ḳaçan iki barmaġuñ ile ṣıḳsañ, andan ṣoñra barmaḳlaruñ ayırsañ yaġ ḳalḳa iki barmaḳ ortasından yaʿnī ruṭūbeti içün tezcek ḳabūl-i şekl ider ammā ġılẓeti **[223b]** içün ḫaylī zamān yumrıca durup tezcek ḥāl-i ūlāsına ʿavdet itmez. (العلاج لا شئ كالحديد) ʿİlāc-ı şırnāḳda bir nesne yoḳdur demür gibi. Keyfiyyeti budur ki keḥḥāl iki barmaġı ile şırnāḳı olan kimesnenüñ gözinüñ üst ḳapaġın aşaġa çeke, tā ki ḳapaḳ gerilüp şırnāḳ yumrılanup ẓāhir olup andan ṣoñra üstünden gözüñ ḳapaġı derisin neşter ile yarup ḳatı deriñ yarmayup nāziklik ile yarup żarar yitişdürmeyüp ol yarıḳdan şırnāḳ yaʿnī ol şaḥm-ı zāʾid ẓāhir olup andan ṣoñra kettān bezi ile yapışup ṣaġa ve ṣola taḥrīk idüp ve yuḳaruya çeküp bi'l-külliye çıḳup andan ṣoñra neşter ile kesüp ʿalāḳasın ḳaṭʿ ide. (فان بقي شئ ذر عليه ملح ليأكله) Eger bāḳī ḳalursa bir şeyʾ döküle anuñ üzerine ṭuz yimek içün bāḳī olanı. (ثم يوضع عليه خرقة مبلولة بخل) Andan ṣoñra vażʿ olına anuñ üzerine yaʿnī şırnāḳ yirine bez ki

1 Derkenar: Anuñçün ṣaʿīre diyü tesmiye olındı.

2 Derkenar: Şırnāḳ ile selʿa-i cefn ortasında farḳ budur ki selʿa ḥareket ider şırnāḳ bir yirde durur ḥareket itmez.

ışlanmış ola sirke ile, tā ki ḳanı ḳatʿ ide ve laḥm-ı fāsidi ifnā ide. (فاذا آمنت الرمد فتعالج [224a] بالادوية الملصقة و فيها حضض و شياف ماميثا و زعفران) Ḳaçan emīn ḳılınsañ remedden ki ḳaṭʿ-ı şırnāḳdan ḥādiṯ olur ʿilāc ḳıl şol devālar ile ki müceffifdür ulaşdırıcıdur ḥālbuki ol devālarda ola tūtiyā daḫi şiyāf-ı māmīṯā ve zaʿferān.

(الشعر المنقلب) Bu şol ḳıldur ki başı gözüñ içine egri biter. Göz ḳapaġı açılup ḳapanduḳça gözi incidür, ḳızdurur ve bunuñ sebebi ile mevādd aña münceẓib olur, sebel ḥādiṯ olup göze aḳ düşer. (علاجه الالصاق) Bu şaʿr-ı münḳalibüñ ʿilācı ulaşdurmaḳdur. Keyfiyyeti budur ki şaʿr-ı münḳalib şaʿr-ı müstaḳīme ulaşdurula edviye-i mülaṣṣıḳa ile ṣaḳız gibi ṣamġ gibi uşaḳ gibi. (او الكي) Yā keydür. Keyfiyyeti budur ki evvelā ol egri biten ḳıl yolına andan ṣoñra[1] bir ucı egri igne muḥkem ḳızdurılup ḳıluñ yiri keylene, tā ki ḳıl bitmez ola.[2] Zīrā od yaḳduġı yirde ḳıl bitmez. Nitekim şāʿir dimiş:

Beyt: Ḫayāli beyligüñ göñlümde n'eyler
Çü bitmez oda yanmış yirde ḫod mū

(او النظم بالابرة) Keyfiyyeti budur ki göz ḳapaġınuñ iç **[224b]** yanından bir yurdısı küçücük igne soḳulup ol egri ḳıl anuñ yurdısına geçürülüp göz ḳapaġınuñ arḳasından çekilüp çıḳarıla ve eger ol egri ḳılı igne yurdısına geçürmek ʿasīr olursa ol igne yurdısına ʿavrat ḳılınuñ iki başı geçürilüp[3] ol igne göz ḳapaġınuñ içinden ṭaşrasına çıḳarulup ol ʿavrat ḳılı bir ḥalḳa gibi olup ve ol egri ḳıl ol ḥalḳa içine ṣoḳulup çekilüp göz ḳapaġınuñ arḳasından çıḳarıla. (او تقصير الجفن بالقطع) Yā göz ḳapaġı ḳaṣr olına ḳaṭʿ ile. Keyfiyyeti budur ki göz ḳapaġında ḳıl biten mevżiʿ ḳaṭʿ olınup üzerine oñuldur devā ḳonıla. (او التف المانع) Yā yolınmaḳ ki māniʿ ola ḳıl bitmege. Keyfiyyeti budur ki ol egri ḳıl yolınup yirine şol edviye ḳonıla ki ḳıl bitmege māniʿ olur kirpi ḳanı ve kirpi ödi ve kerkes ödi ve kiçi ödi ve ḥimār ṭırnaġı küli. (و صفات ذلك يعرفها الكحالون) Bu meẕkūr olanlaruñ ṣıfātını yaʿnī her biri ne keyfiyyet ile olur keḥḥāller bilür. Nitekim şerḥ olındı. Eger suʾāl olınursa **[225a]** muṣannif niçün şaʿr-ı zāʾidi ẕikr itmedi; biz eyidürüz ki şaʿr-ı

1 Derkenar: Ḳapaḳ dönderülüp mülteḥime üzerine ḥamīr-i bārid ḳonup andan ṣoñra.
2 Derkenar: Ḥamīr-i bārid ḳonuldıġınuñ fāʾidesi budur ki keyy ḥarāretinden göze żarar gelmeye ki yandıġından ṣoñra ḥamīri giderüp gözi pāk ideler.
3 Derkenar: ʿAvrat ḳılı iḫtiyār olınduġı mülāyim olduġı içündür.

münḳalib ile ekṣer ʿilācda müşārik olduġı içün. Eger suʾāl olınursa şaʿr-ı münḳalib ile şaʿr-ı zāʾidüñ farḳı nedür; biz eyidürüz: Şaʿr-ı münḳalib sāʾir kirpikler gibi mevżiʿ-i muʿtādda biter ḫilāf-ı şaʿr-ı zāʾidüñ. Eger suʾāl olınursa şaʿr-ı zāʾid ve şaʿr-ı münḳalib bitmegüñ sebebi nedür; biz eyidürüz: İkisinüñ bile ruṭūbet ʿafinedür ki göz ḳapaḳlarında cemʿ olur.

(ضعف البصر) Bu oldur ki her nesneyi vāḳiʿ ḥāl üzere görmeye yā yaḳından bir dürlü ıraḳdan bir dürlü göre ki biri vāḳıʿa muṭābıḳ ola biri olmaya yāḫūd hīçbiri vāḳıʿa muṭābıḳ olmaya yā nefs-i cüssede ḫaṭā ide yā levninde ḫaṭā ide. (سببه اما سوء مزاج بدني) Żaʿf-ı baṣaruñ sebebi yā sūʾ-i mizāc-ı bedenīdür gerek ẓāhir-i bedende olsun gerek miʿdede olsun.[1] (او دماغي) Yā sūʾ-i mizāc-ı dimāġīdür ki gerek nefs-i dimāġda olsun gerek aġşiyede[2] olsun. (او في العين خاصة) Yaʿnī ṣūʾ-i mizāc gözde ola ḫāṣṣeten ki rūḥ-ı bāṣırda ve anı yili līn-i ʿaṣab-ı **[225b]** mücevvefde yā ruṭūbātda ve ṭabaḳātda ola sūʾ-i mizāc ki muża"af-ı baṣardur gerek ʿām olsun gerek ḫāṣṣ olsun sāẕec olur ve māddī olur. Bunlaruñ her birisi ʿalāmetleri ile bilinür lākin yübūsetden olan müştedd olur açlıḳda ve riyāżetde ve istifrāġda ve şiddet-i ḥārr-ı ẓuhrda ruṭūbetden olanuñ żıddıdur. (و اكثره من يبس بسبب فرط الاستفراغ من جماع او اسهال او تعب او لافراط رقة الروح كمن يعرض لمن ادام النظر الى قرص الشمس) Żaʿf-ı baṣaruñ ekṣeri yübsdendür ki ḥāṣıl olur ziyāde istifrāġ sebebi ile ve ol ziyāde istifrāġ ḥāṣıl olur cimāʿdan yā ishālden yā meşaḳḳatden ḥareket-i bedeniyye ve ḥareket-i nefsāniyye gibi yā bu żaʿf-ı baṣar riḳḳat-i rūḥuñ ifrāṭından olur. Nitekim ʿārıż olur şol kimseye ki naẓarı dāʾim ḳıla ḳurṣ-ı şemse. Zīrā żavʿ-ı şems taḥlīl ider cevher-i rūḥı ḥarāret sebebi ile, öyleye rūḥ-ı bāṣır raḳīḳ olur żaʿīf olur. (و يعرف ذلك بانه ان كان قليلا لم يقو على النظر **[226a]** الى المشرقات و ان كان كثيرا لم ير الاشياء البعيدة) Bilinür bu yaʿnī ifrāṭ-ı riḳḳat-ı rūḥ bunuñ ile ki eger rūḥ-ı raḳīḳ ḳalīl olursa ḳavī olmaz maşrıḳāta naẓar. Zīrā rūḥ ṭaġılur ve müteḥallil olur ve eger rūḥ-ı raḳīḳ keṣīr olursa görmez eşyā-yı baʿīdeyi. Zīrā raḳīḳ olan rūḥ żaʿīf olur ṭūl-i mesāfede, öyleye baʿīd olan merʾīye kemā-yenbaġī irişmez. (او لافراط غلظها فيكون امره بالعكس) Yā żaʿf-ı baṣar rūḥuñ ġılẓetinüñ ziyādesinden olur, öyleye bunuñ emri biʾl-ʿaks olur. Yaʿnī rūḥ-ı ġalīẓ ḳalīl olsa maşrıḳāta naẓar ḳavī olur. Zīrā ziyāde ġılẓeti ḳavī olur. Zīrā ziyāde ġılẓeti nāḳıṣ olur ḥarāret-i

1 Derkenar: Buña ḳarīne budur ki beden bunda dimāġ ve miʿde muḳābelesinde ẕikr olınmışdur.
2 Derkenar: Cemʿ-i ġışādur perde maʿnāsınadur.

żavʾ ile lā-cerem muʿtedil olup kemā-yenbaġī görür. Ve eger rūḥ-ı ġalīẓ keṯīr ise eşyā-yı baʿīdeyi oñat görür ḳarībe degül. Zīrā mesāfe-i baʿīdede raḳīḳ olup laṭīf olup eşyā-yı baʿīdeye kemā-yenbaġī irişür. (و قد يكون افراط الغلظ الحاصل بالاجتماع مؤديا الى حدة الروح و افراط رقتها كما يعرض **[226b]** للمحبوسين مدة طويلة) Tafṣīl bu maḳāmda budur ki sebeb-i ifrāṭ-ı ġılẓet-i rūḥ gāh olur ebḫire-i bedeniyye olur ki mürtefiʿ olur ʿayna ve gāh ruṭūbet nāzile olur dimāġdan ʿayna gāh olur bürūdet mükeṣṣife olur ki keṣāfet virür ve gāh olur muṣannif işāret itdügidür ki ictimāʿ şedīddür ve bu ifrāṭ-ı ġılẓet ki ḥāṣıldur ictimāʿ sebebi ile yaʿnī ictimāʿ-ı rūḥ sebebi ile müʾeddī olur ḥiddet-i rūḥā ve ifrāṭ-ı riḳḳatine. Nitekim ʿārıż olur maḥbūs olanlara ẓulmetde müddet-i ṭavīle. Zīrā rūḥ nūrāniyyeti içün ẓulmetden ḳaçar żıddı olduġı içün ve müctemiʿ olur dāḫilde ve ḳavī olur lā-cerem ḳuvvetinden ḥiddet ve riḳḳat ve leṭāfet bulup nūra ve rūşenāya çıḳıcaḳ müteferriḳ olur. Zīrā cins cinsine māʾil olup anuñçün maḥbūs olan ḳarañlıḳ yirden çıḳıcaḳ merʾīyātı kemā-yenbaġī göremez. (و قد يكون ذلك بسبب في الرطوبات اذا لم تكن صافية) Az olur żaʿf-ı baṣar ruṭūbātda sebeb ile olur ḳaçan ol ruṭūbāt ṣāfī olmasa. Zīrā ruṭūbet-i **[227a]** zücāciyye ġıdāsı olduġıçün ruṭūbet-i cel[ī]diyyenüñ ḳaçan ol ruṭūbet-i zücāciyyede küdūret olsa müʾeddī olur ruṭūbet-i cel[ī]diyyenüñ küdūretine ve ruṭūbet-i celīdiyyenüñ küdūreti müʾeddī olur żaʿf-ı baṣara. Zīrā merʾiyyātuñ ṣūretleri müntaḳış olmaz anda şuʿāʿ-ı ṣāf ẓāhir olmaz. Nitekim şol āyine kim anı paş dutmaz ola anda ṣūret müntaḳış olmaz ve ruṭūbet-i beyżiyyenüñ küdūreti menʿ ider ruṭūbet-i celīdiyyede intiḳāşı. Zīrā ruṭūbet-i celīdiyyenüñ öñindedür. (و قد يكون بسبب في الطبقات) Az olur żaʿf-ı baṣar ṭabaḳātda yaʿnī ṭabaḳāt-ı ʿayniyyede sebeb ile olur.[1] (و يعسر معرفة ذلك) Ẓāhir budur ki murād budur ki ruṭūbātda sebeb ile ve ṭabaḳātda sebeb ile olan żaʿf-ı baṣarı bilmek ʿasīrdür dimek.[2] Zīrā riḳḳat-ı rūḥ ve ġılẓet-i rūḥ içün żaʿf-ı baṣarı bilmek āsāndur şol ʿalāmāt ile ki muṣannif ẕikr eyledi. Ve murād biz ẕikr itdügümüz idügine ḳarīne budur ki muṣannif riḳḳat-ı rūḥ ve ġılẓet-i rūḥ içün **[227b]** olan żaʿf-ı baṣaruñ ʿalāmetlerin ẕikr idüp ruṭūbātda sebeb ve ṭabaḳātda sebeb ile żaʿf-ı baṣaruñ ʿalāmetlerin ẕikr itmedi. (العلاج) ʿİlāc-ı żaʿf-ı baṣar budur ki (ان يعدل المزاج

1 Derkenar: Yaʿnī ṭabaḳāt-ı ʿayniyye maraż ʿārıż olup ṭabaḳātuñ mizācına iḫtilāl gelüp żaʿf-ı baṣar andan gelür.

2 Derkenar: Yaʿnī ذلك lafẓı işāret āḫīr ẕikr olınanlaradur mecmūʿaten yāḫūd muṭlaḳen żaʿf-ı baṣara degüldür.

(و يقوى الدماغ و العين) yaʿnī şol żaʿf-ı baṣar ki sū'-i mizācdandur anuñ ʿilācı budur ki taʿdīl olına mizāc eger yābis ise tarṭīb olına eger raṭb ise tecfīf ḳılına ve taḳviyet olına dimāġ me'kūlāt ve meşrūbāt ve ṭılālar ile ve taḳviyet olına ʿayn küḥller ve ṭılālar ile. (و استعمال الاطريفل الصغير نافع لمنعه البخار و تنقية الدماغ و تقوية المعدة) Ve ıṭrīfil-i ṣaġīr istiʿmāli nāfiʿdür menʿ itdügi içün buḫārı ve pāk itdügi içün dimāġı ve takviyet itdügi içün miʿdeye. (و ان كان الروح غليظا استعمل التوتيا بماء الرازيانج او بماء المرزنجوش) Eger rūḥ ġalīẓ olsa ruṭūbāt-ı faẓliyye yā ebḫire-i müteṣāʿide sebebi ile istiʿmāl olına tūtiyā gibi mürebbā ola rāziyāne ṣuyı ile. Zīrā tūtiyā müceffifdür ve rāziyāne **[228a]** muraḳḳıḳ-ı rūḥdur ḥiddet-i baṣar virür. **Ḥikāyet:** Tefsīr-i Şeyḫ'de sūre-i *Sebbaḥa*'da [1] ﴿خَلَقَ فَسَوّٰى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدٰى﴾ āyetinüñ tefsīrinde dimiş ki yılan bahārda yir altından çıḳıcaḳ gözlerini rāziyāne yapraġına sürer ẓulmet-i arżda rūḥında ḥāṣıl olan ġılẓet anuñ sebebi [ile] gider. Bunı Ḥaḳḳ Teʿālā yılanuñ ṭabīʿatına ilḳā ider yāḫūd tūtiyā mürebbā ola maʿdanūs ṣuyı ile yā merzencūş ṣuyı ile. (و ادامة الاكتحال بالحضض ينفع العين جدا و يحفظ قوتها مدة طويلة) Yaʿnī dā'imā ḥużaż didükleri tūtiyā ile sürmelenmek fā'ide ider göze muḥkem ve ḥıfẓ ider ḳuvveti müddet-i ṭavīle. (و من الادوية المعتدلة النافعة لضعف البصر ان يحرق الجوزتان و ثلثون نواة من الهليلج الاصفر و يسحق و يلقي عليه مثقال و ايضا عصارة الرمان المز يطبخ الى النصف و يخلط به نصفه عسل و يشمس في القيض شهرين ثم يصفى و يجعل عليه قليل فلفل و صبر و كلما عشق كان اجود) Edviye-i muʿtediledendür ki nāfiʿdür żaʿf-ı baṣara yaḳmaḳ **[228b]** iki cevzi ḳabuḳları ile ve yaḳmaḳ otuz çekirdegi helīlec-i aṣfardan ve saḥḳ olınup ve üzerine ilḳā olına bir miṣḳāl fülfül ammā iḥrāḳ olınmış olmaya. Ve buncılayındur yaʿnī edviye-i muʿtedile-i nāfiʿadandur mayḫoş enār ṣıḳındısı ki ḳaynadıla, tā ki nıṣfı ḳala ve ḫalṭ olına aña nıṣfı ʿasel,[2] andan ṣoñra bir ṣırça ẓarf yā çīnī ẓarf içinde ḳılınup aġzı muḥkem berk ḳılınup ve güneşde dura şiddet-i ḥarda iki ay, andan ṣoñra süzile ve anda ḳılına azcuḳ fülfül daḫi ṣabır ne deñlü ki eski ola eyü olur. Bilgil kim bu devālaruñ nāfiʿ olduġı ḳabż ve taḫlīl içündür ḳabżı içün baṣarı ḳavī ḳılur ve nevāzili menʿ ider ve taḫlīli içün fużūlı defʿ ider ki ol fużūl muża"afdur muża"af gidicek ḳuvvet ẓāhir olur. (و ماء البصل مع العسل نافع) Yaʿnī ṣoġan ṣuyı ile ʿasel nāfiʿdür żaʿf-ı baṣara cilā virür talṭīf ve taḳṭīʿ itdügi içün. (و تناول اللفت دائما مشويا و نيا و

1 "Yaratıp düzene koyan, takdir edip hidayeti gösteren O'dur." A'lâ, 87/2-3.

2 Derkenar: Ammā ʿasel ocaḳda ḳarışdırılmaya.

(مطبوخا يقوى و يحد البصر جدا) Şalġam yimek[1] dāʾimā biryān ve çig **[229a]** ve bişmiş ṣuda ḳavī ider ʿaynı ve iti ider baṣarı muḥkem. (و لحوم الافاعي تحفظ صحة العين و يقوى البصر جدا) Yaʿnī efʿī yılanlaruñ etini bişürüp yimek ṣıḥḥat-ı ʿaynı ḥıfẓ ider ve baṣarı ḳavī eyler muḥkem. (و مشط الرأس كل يوم ينفع البصر خاصة للمشايخ) Başı ṭaramaḳ her gün fāʾide ider baṣara ḫuṣūṣā pīrlere. Zīrā fużūl ve mevāddı ʿayndan ve reʾsden ceẕb ider cānib-i cilde ḳılı çeküp elem virdügi içün menbitlerde. Ve pīrlere nāfiʿ olduġınuñ sırrı budur ki pīrlerüñ żaʿf-ı baṣarı fużūl-ı balġamiyye içündür ṭaraḳ ceẕb idüp taḥlīl eyleyüp defʿ ider. (و السباحة في الماء الصافي و فتح العين فيه ينفع البصر خصوصا للشبان) Ṣuda yüzmek ki ol ṣu bārid ve ṣāfī ola[2] ve gözi açmaḳ ṣuda fāʾide ider baṣara ḫuṣūṣā yigitlere ve nāfiʿ olduġı cilā virüp çirki redd itdügi içündür. Ve yigitlere nāfiʿ olduġınuñ sırrı budur ki yigitlerüñ żaʿf-ı baṣarı ḥarāretden ve yübūsetden**[229b]**dür māʾ-i bārid bunları zāʾil ḳılur. (و يضر البصر الامتلاء و السكر و خصوصا النوم عليهما و البكاء) Żarar ider baṣara imtilā meʾkūlātdan ve meşrūbātdan daḫi mest olmaḳ. Zīrā imtilādur şarābdan ḫuṣūṣā uyımaḳ imtilā ve sekr üzere. Ve żarar ider baṣara aġlamaḳ. Murād çoḳ aġlamaḳdur. Zīrā az aġlamaḳ fāʾide ider taḥlīl idüp ve baʿżı ruṭūbāt gözyaşı ile çıḳduġı içün ammā çoḳ aġlamaḳ mevāddı celb ider ʿayna. (و كل ما يعكر الدم كالعدس و ادامة الجماع و الفصد و الحجامة و من القفا و الاستفراغ) Ve żarar ider baṣara cimāʿı dāʾim itmek ve faṣdı dāʾim itmek ve ḥacāmatı dāʾim itmek ḫuṣūṣā ḳafādan ve istifrāġı dāʾim itmek.[3] (و كل مايؤذي فم المعدة و كل مايعقل الطبيعة و الباذروج و الزيتون النضيجي) Ve żarar ider baṣara her fem-i miʿdeyi inciden ve her ṭabīʿatı baġlayup ḳabża māʾil iden gerek devā olsun gerek ġıdā olsun.[4] (و الشبت و جميع الاشياء المذكورة في اول علاج الرمد) Ve żarar **[230a]** ider baṣara maʿdanūs ve zeytūn ki köynemiş ola daḫi ṭoraḳ otı yaʿnī bunları ekl itmek ve żarar ider baṣara şol nesneler ki remed ʿilācınuñ evvelinde ẕikr olınmışdur.[5]

(**الخيالات**) Gerek mevcūd olsun gerek maʿdūm olsun anuñçün muṣannif dir: (هي اشكال ذات الوان تري في الجو) Bu ḫayālāt şekllerdür ki levnler ṣāḥi-

1 Derkenar: Şalġam taḳviyet-i baṣar itdügi bi'l-ḫāṣṣiyyedür.
2 Derkenar: Māʾ-i ṣāfī didi. Zīrā māʾ-i kedir eczāʾ-i arżiyye ile muḫāliṭ olduġı içün mükeddirdür.
3 Derkenar: Zīrā hem istifrāġdur hem ceẕb-i ġıdā-yı ʿayndur.
4 Derkenar: Her nesneden ki miʿde müteʿeẕẕī ola baṣar müteʾeẕẕī olur müşāreket içün.
5 Derkenar: Yaʿnī duḫān ve ġubār ve iʿtidālden ḫāric hevālar nitekim beyān olınmışdur.

bidür yaʿnī levnli şekllerdür ki görinür yir ile gök ortasında. (و سببها اما قوة البصر جدا فيحس الهباء الموجود في الجو و الابخرة الغذائية التي لا يخلو عنها البدن فتكون مع سلامة الحواس و قوة الابصار) Ḫayālātuñ sebebi yā ḳuvvet-i baṣardur ziyāde öyleye iḥsās ider ẕerrāt-ı mevcūdeyi yaʿnī ġayrılar pencereden giren şuʿāʿ-ı şemsde iḥsās ider ḳaviyyü'l-baṣar olan hevāda iḥsās ider. Daḫi iḥsās ider ebḫire-i ġıdāʾiyyeyi ki andan ḫālī olmaz bedenler lākin ẓāhir olmaz illā ḳaviyyü'l-ḥiss olana, öyleye bu ḫayālāt selāmet-i ḥavāss ve ḳuvvet-i ebṣār ile olur, öyleye emrāżdan olmaz ammā emrāż **[230b]** ẕikr olunduġı yirde īrād olunduġı teşvīş virdügi içündür aḥyānen. (و اما لسبب في الرطوبات او الطبقات اما في الطبقات فبان يحدث على القرنية آثار عن جدري او رمد او برد مكثف لاتظهر لصغرها للحس و تحجب الابصار لابطالها الاشفاف فيري على هيئة اشكالها و على نسبتها عن موقع الشبح سوادا لا يتغير و لايضعف البصر و لاينقص و لا يزداد بحسب الاغدية) Ḫayālātuñ sebebi yā sebeb içündür ruṭūbāt-ı ʿaynda yā ṭabaḳātında ammā ṭabaḳāt-ı ʿaynda sebeb ḥādiṯ olmaḳ iledür ṭabaḳa-i ḳarniyye üzere eṯerler cüderīden[1] ve remedden. Zīrā ḳarḥa oñulduḳdan ṣoñra perde ḥādiṯ olur şuʿāʿ ḫurūcına mānīʿ olur yā eṯerlerdür bürūddan ki mükeṯṯifdür lā-cerem ṭabaḳa-i ḳarniyye eczāsınuñ baʿżına keṯāfet virür şuʿāʿ ḫurūcına mānīʿ olur. Öyleye muḥāẕātında olan mubṣırātuñ rüʾyetini menʿ ider ẓāhir olmaz ol eṯerler ḥisse ṣaġīr olduġı içün yaʿnī ḫāricden naẓar iden yā marīż kendüsi āyineye naẓar eylese ol eṯerleri **[231a]** göremez[2] ve ol eṯerler menʿ ider görmegi ibṭāl itdügi içün eṣfāfı[3] ol eṯerler yirinden. Öyleye görür ol eṯerlerüñ şeklleri heyʾeti üzere ve nisbeti üzere mevḳiʿ-i şebḥden sevād yaʿnī ol āṯār müṯelleṯ midür murabbaʿ mıdur öyleye görür ve şebḥ-i merʾī üzere yā ṣaġında yā ṣolında yā altında yā üstinde. Öyleye bir sevād görür yā şebḥ-i merʾī baʿīd olursa ol sevādı baʿīd görür eger şebḥ ḳarīb olursa ol sevādı ḳarīb görür ve ol sevād-ı merʾī müteġayyir olmaz heyʾetde ve nisbetde. Zīrā bu ḥālet ʿaynuñ kendüsinde ṯābitdür ḫilāf şol ḫayālüñ ki ḳuvvet-i baṣardandur. Zīrā ol ḫayāl hebānuñ ve ebḫirenüñ taġayyüri ile müteġayyir olur ve żaʿīf olmaz baṣar ḫilāf-ı nüzūl-i māʾdan olanuñ ḫayālüñ. Zīrā baṣar anda yevmen fe-yevmen żaʿīf olur, tā ki ṣu inüp aʿmā eyler daḫi baʿde nāḳıṣ ve zāʾid olmaz ġıdālar ḥasebince ḫilāf şol ḫayālüñ ki ebḫire-i

1 Derkenar: Cüderī çiçek.
2 Derkenar: Egerçi görmedügin görür bilür ammā bu ʿilm fi'l-ḥaḳīḳa ol eṯerleri görmek degüldür.
3 Derkenar: Eṣfāf riḳḳat maʿnāsınadur ve yıldıramaḳ maʿnāsınadur.

aġdiyeden olur. Zīrā ol ḫayāl ebḫire-i aġdiye ḥasebince ziyāde ve nāḳıṣ olur. (و اما في الرطوبات[1] فاما لسبب في ذاتها او لسوء **[231b]** مزاج يعرض لاجزاء منها بارد رطب مغير لشفيفها) Ammā ruṭūbāt-ı ʿaynda sebeb yā sebeb içündür ruṭūbātuñ ẕātında yaʿnī sūʾ-i mizāc ẕātī ola yā sūʾ-i mizāc içündür ki ʿārıż olur ruṭūbātdan eczā içün. Öyle sūʾ-i mizāc ki bāriddür raṭbdur muġayyirdür eczānuñ şefīfini. (او لحرارة توجب غليانا تحدث منه هوائية تخالط الرطوبة فتصير كالزبد في عدم الاشفاف) Yā ḥarāret içündür ki ġaleyān īcāb ider ruṭūbātda ki ḥādiṯ olur ol ġaleyāndan ecsām-ı hevāʾiyye ki muḫāliṭ olur ruṭūbete ki olur ol ruṭūbet ki hevāyla muḫteliṭdür köpük gibi ʿadem-i eşfāfda.[2] (او لشدة برد و يبس جماع مكثف يزيل الاشفاف) Yā şiddet-i berd ve yübs içündür ki cemʿ idicidür ruṭūbeti ve keṯāfet viricidür aña zāʾil ḳılur eşfāfı, öyleye ol eczāʾ-i mütekāṯife heyʾeti ve nisbeti üzere ḫayāl görür mevḳiʿ-i şebḥden. (و اما لسبب وارد فمنه غير متمكن كما يحصل عن الاغدية او البحران او الغضب و تختلف حاله بحسب ذلك) Yā sebeb içündür ki vārid**[232a]**dür ruṭūbāta ḫāricden.[3] Ol sebebden baʿżı ġayr-ı mütemekkindür yaʿnī ḳarārı beḳāsı yoḳdur. Nitekim ḥāṣıl olur ġıdālardan yā buḥrāndan yā ġażabdan. Zīrā bunlaruñ her birinden buḫār taṣāʿud ider ammā beḳāsı yoḳdur tezcek müteḥallil olur ve bu ḫayālüñ ḥāli müḫtelifdür sebebüñ iḫtilāfı ḥasebince. (و منه متمكن ينذر بنزول الماء في العين و هو الذي يتدرج في كدورة البصر و اضعافه و قلما يتجاوز ستة اشهر فمن استمرت به الخيالات ستة اشهر فقد امن من الماء) Ve ol sebebden baʿżı mütemekkindür yaʿnī ḳarārı ve beḳāsı vardur ve ḳorḳıdur yaʿnī bildürür nüzūl-i māyı ʿayna. Ve ol sebebdür ki tedrīc ile olur başaruñ küdūretinde ve żaʿīf ḳılmaḳlığında tā ṣu ininceye dek az tecāvüz ider. Bu sebeb ile olan ḫayāl altı ayı yaʿnī altı aydan berüde yā altı ay tamāmında ṣu iner aʿmā eyler. Fe-emmā şol kimesne ki aña ḫayālāt müstemirr ola altı lākin ʿaynı ṣaḥīḥa ola emīn olur ṣudan. Ve buncılayındur şol ḫayālāt ki zāʾil olur ve ʿavdet ḳılur yaʿnī münẕir-i mā degüldür ve buncılayındur mütemekkin olup ammā başarı żaʿīf itmeyen. (العلاج) Yaʿnī ʿilāc-ı ḫayālāt (ما كان من قوة الحس يغلظ التدبير) şol ḫayāl **[232b]** ki ḳuvvet-i ḥisdendür tedbīr taġlīẓ olına yaʿnī ġıdāsı ḥissi gevden ḳılur nesne ḳılına baş gibi herīse gibi. Daḫi ḥiss

1 Derkenar: اما في الطبقات ḳavline maʿṭūfdur.

2 Derkenar: Zīrā ġaleyān taḥrīk ider hevāyı ve ruṭūbeti, öyleye bu ikisi muḫteliṭ olurlar.

3 Derkenar: Tafṣīl-i kelām budur ki şol sebeb ki ruṭūbātda ola yā ruṭūbātuñ kendü cevherinde olur yā sebeb ḫāric olur. Ḫāric olan daḫi yā ʿarażı ġayr-ı mütemekkin olur ki ḥāṣıl olup tezcek müteḥallil olur ol buḫārāt cinsindendür ġıdālardan yā buḥrāndan yā ġażabdan olan ki tezcek müteḥallil olur.

taḫdīr olına yaʿnī ġıdāsı ḥissi uyışdurur nesne ḳılına mārūl gibi ḫaşḫāş gibi, tā ki ḥiss-i ḳuvveti ve ẕekāsı üzere ḳalmaya. Ammā şol ḫayāl ki cüderī ve remed[de]n perde ḳalmaḳ ile ola gāh olur zā'il olur. Ve şol ḫayāl ki berd-i mükeṯṯifdendür ʿilācı teshīn ve talṭīfdür. Ve şol ḫayāl ki ḥarāret iḥdāṯ itdügi ġaleyāndandur ʿilācı tebrīddür. Ve şol ḫayāl ki bürūddan ve yübsdendür ʿilācı teshīndür tarṭībdür. (و ما كان عن بخارات المعدة نقيت المعدة بمثل حب الايارج او الايارج نفسه او الاطريفل مقوى بالايارج) Şol ḫayāl ki buḫārāt-ı miʿdeden nāşī olur pāk ḳılınur miʿde ḥabb-ı eyāric miṯillü ile yā eyāricüñ nefsi ile yā ıṭrīfil-i muḳavvī ile. (و اولى الخيالات بان يهتم الكحال بعلاجه هو المنذر بالماء) Ḫayālātuñ evlāsı keḥḥāl ʿilācına ihtimām itmege şol ḫayāldür ki ṣu inmegi bildürür yaʿnī şol ḫayāl ki ṣu inmek ʿalāmetidür keḥḥāl anuñ ʿilācında ihtimām itmek gerekdür. (و لا يستعمل الاكحال الجلاءة الا بعد تنقية الرأس و المعدة) İstiʿmāl olınmaya küḥller ki cilā viricidür illā başı ve miʿdeyi pāk itdükden ṣoñra yaʿnī evvelā başı ve miʿdeyi pāk idüp andan ṣoñra **[233a]** küḥl istiʿmāl itmek gerek. Tenḳiye itmezden evvel küḥl istiʿmāl idicek żarar ider. Zīrā mevāddı ceẕb ider ʿayna, öyleye tezcek ṣu iner. (و اما العطوسات فان نفعت فلا يخلو من خطر لعنف تحريكها فربما حركت الماء الى العين) Ammā ʿaṭūsāt[1] egerçi fā'ide ider şol ḫayālāta ki münẕir-i mā'dur lākin ḫaṭardan ḫālī olmaz ḳavī taḥrīk olınduġı içün mevāddı, öyleye gāh olur taḥrīk ider ʿaṭūsāt mā'yı ʿayna eger ḳable'l-tenḳıye olursa. (و ايارج فيقرا ممدوح لذلك و كذلك و حب الذهب يستعملان حبوبا كبارا) Eyāric-i fayḳarā memdūḥdur ḫayālāt içün yaʿnī bunlaruñ defʿi içün. Ve buncılayındur ḥabbü'ẕ-ẕeheb. Bu ikisi istiʿmāl olınur büyük ḥablar, tā ki miʿdede çoḳ eklenmek ile başdan fużūlı ceẕb ideler. (و قيل الاكتحال بزر الكتم[2] يؤمن من الماء و يبريه) Dinildi küḥl itmek ketem toḫmı ile emīn ider nüzūl-i mā'dan ve ṣıḥḥat virür nüzūlinden ṣoñra.[3] (و ينبغي ان يقبل على التجفيف كهلا و اغتداء و اقتصارا على مثل المقلي و المطجن و المشوي و اجتناب الامراق و الثرايد و الفواكه و هذا التدبير يبرئ من ابتداء المال) Ve lāyıḳdur iḳbāl ḳılınmaḳ tecfīf-i ʿayna sürmelenmek **[233b]** ile tecfīf ider küḥller ile ve ġıdālenmek ile yaʿnī iḳtiṣār itmek ile ġıdālarda ḳavurma ve tava biryān ve kebāb miṯillü ile. Ve ictināb olına şorbalardan ve ṯerīdlerden ve yimişlerden ve bu tedbīrleri berī ḳılur ibtidā-i mā'dan. Zīrā müceffifdür.

1 Derkenar: ʿAṭūsāt yuḳaruda beyān olınmışdur.
2 Derkenar: Ketem fetḥateyn iledür.
3 Derkenar: İḫtilāf olındı bezr-i ketemde. Ṣaḥīḥ budur ki çivit toḫmıdur.

(الماء) Lisān-ı nāsda göze ṣu inmek didükleridür. (هو رطوبة غريبة تحتبس في الثقب[1] العنبي بين الصفاق و الرطوبة البيضية) Bu ruṭūbet-i ġarībe-i zā'idedür muḥtebis olur ṣaḳb-ı ʿinebīde ṭabaḳāt-ı ḳarniyye ile ruṭūbet-i beyżiyye ortasında, öyleye ḫurūc-ı şuʿāʿa ve nüfūẕ-ı eşbāḥa mānīʿ olur.[2] (و ينذر به الخيالات المذكورة على الوجه المذكور) Bildürür ṣuyı ẕikr olınan ḫayāller ki vech-i meẕkūr üzere ola yaʿnī tedrīc ile başarı żaʿīf ḳılup küdūret vire. Ve bilgil kim ḥāl-i mā' muḫtelif olsa kemā ve keyfā muṣannif keyfā iḫtilāfa işāret idüp dir: (و الرقيق الصافي المبتدئ منه ربما زال بالادوية المجففة و التدبير المذكور في الخيالات) Raḳīḳ ki ṣāfīdür, andan ibtidā olınur gāh olur zā'il olur edviye-i müceffife ile ve şol tedbīr ile ki meẕkūrdur ḫayālātda yaʿnī tecfīf ola iktiḥāl ve iġtidā birle. **Ḥikāyet:** Şeyḫ dimiş: Ben gördüm bir kimesneyi taḥṣīlde ve ʿilmde aña mürācaʿat olınur idi. Bu maraż anda vāḳiʿ olup kendü nefsine **[234a]** ʿilāc eyledi istifrāġlar ile ve perhīz ile ve taḳlīl-i ġıdā ile ve şorbalardan ve muraṭṭıbātdan ictināb idüp ve biryānlara ve ḳaliyyelere ḳaṣr itmek ile. Ve talṭīf ider küḥller istiʿmāl itmek ile, tā ki başarı ʿavdet eyledi ʿavd-ı ṣāliḥ ile. (و المستحكم منه ربما افتقر الى قدح) Müstaḥkem olan mā'-i raḳīḳ ṣāfīden gāh olur muḥtāc olur mīl urmaġa.[3] Ve bilgil kim şol ṣu ki mīl ḳabūl ider ol raḳīḳ ve ṣāfī olandur ki setr itmeye żav'-ı şemʿi ve şemsi. (و اما الغليظ الكدر و الازرق و الجصي فلا برء له) Ammā mā'-i ġalīẓ ki bulanuḳ ola ve gök ola yā kireç gibi ola ṣıḥḥat yoḳdur aña yaʿnī ḳābil-i ʿilāc degüldür ne mīl ile ne tedbīr ile. (و ربما كان في كل الثقبة فيوجب العمي) Ve gāh olur ṣu ṣaḳbe-i ʿinebiyyenüñ cümlesinde olur, öyleye ʿamā īcāb ider. (و ربما كان في جانب منها من فوق او اسفل او يمنة او يسرة او في حاق الوسط فيستره من المبصرات بقدر نسبة من موضع الشبح) Gāh olur ṣu vāḳiʿ olur ṣaḳbe-i ʿinebiyyenüñ bir cānibinde yuḳaru cānibinde yā aşaġa cānibinde yā ṣaġında yā ṣolında yā çaḳ ortasında, öyleye örter mubṣırātdan nisbeti miḳdārı mevżiʿ-i şebḥden ol ṣu ḥā'il olduġı mubṣırdan bir ḳara çuḳur görinür. **[234b]** Ve bilgil kim muṣannif emrāż-ı ʿayndan baʿżı marażları ẕikr itmedi. Biri **ḥivel**dür ki ol ʿaynuñ zevālidür mevżiʿinden bir cānibe. Böyle olıcaḳ biri iki görür laḳve

1 Derkenar: Ṣaḳb delik maʿnāsınadur.

2 Derkenar: Cālīnūs dimiş: Bu maraż ḥādiṣ olur ruṭūbet-i beyżiyye ġılẓetinden ammā mevāddı budur ki ḳaçan ruṭūbet-i ġarībe vārid olsa ruṭūbet-i beyżiyyeye andan ṣayaruz ṣaḳba-i ʿinebiyyeye ṭabaḳa-i ḳarniyye ardında durur. Pes anuñ kelāmı daḥi muṣannif ẕikr itdügidür. Öyleye muṣannifüñ ruṭūbet-i ġarībe didügi Cālīnūs ḳavlinden iḫtirāz degüldür.

3 Derkenar: Ḳadḥ-ı keḥḥāl mīl urmaġa dirler ve mıḳdaḥa ol āletüñ nefsine dirler.

gibi. Aḥvel mevlūd olanuñ ʿilācı ṭufūliyyetde olur ki beşikde ṭıfl yatup ḳarşusında çıraḳ ḳoyalar aña baḳmaḳ ile ʿaynı doġrulur. Ve buncılayın beşikde gözi ḳarşusında ḳızıl nesne aṣalar. Ve ṣol ḥivel ki ṣoñradan ʿārıż olur anuñ ʿilācı istirḫā ve teşennüc ʿilācıdur. Ve biri **ʿaşā**dur ki gice görmez ḫalḳ dilinde buña şeb-kūr dirler. Bunuñ sebebi ruṭūbetdür ki rūḥı ġalīẓ ider. Ve ekṣer bu maraż ḳara gözlülere ʿārıż olur. Ve bunuñ ʿilācı faṣddur eger ġalebe-i demden ise ve istifrāġdur ḥabb-ı eyāric ile ve gāh olur istifrāġ ḳılınur maḥmūde ve ḫāye-i ḳunduz ile. Ve biri **ceher**dür ki gündüz görmez. Bunuñ sebebi rūḥuñ riḳḳati ve ḳılletidür ki gündüz perākende olup gice müctemiʿ olur. Anuñçün gündüz görmez gice görür ve bunuñ ʿilācı tarṭīb ve taḳviyet-i ʿayndur ve demi ġalīẓ ḳılmaḳdur aġdiye-i ġalīẓa ekl itmek ile. Nitekim tedbīr-i ẕekā-yı ḥisde ẕikr olınmışdur.

[235a] *Şerḥ-i Mūcez* iki cild ḳılınmaḳ münāsib görülüp cild-i ṯānī emrāż-ı enfden ibtidā ḳılınmaḳ vech görüldi vechde ʿayna ẓāhir olup muḳaddem vech oldugı içün.

تم كتب الكتاب[1] بعون الهي
هو الكريم يداوى داء واهي

من نسخة المؤلف الفاضل السروري
الذي حققها و دققها كماهي

عن يد المذنب يوسف بن الكمال
المفتقر الى من هو يعطى رزق لاهي

والصلوة على رسوله محمد المصطفى
هو الشفيع لمن هو خاضع و تاهي

وعلى آله الذين يحفظون دين السلام
عمن هو معاند فيه و الساهي

و ارجو من الله ان يعفو بفضله ذنوب كاتبه و سوء فعاله رحم الله امر انظر فيه و دعا لمكاتبه و كاتبه

1 Derkenar: اي الجلد الاول من شرح الموجز و اطلاق الكتاب من قبيل المجاز المرسل.

[CİLD-İ ŞĀNĪ]

[236b][1] (امراض الانف) Eger suʾāl olınursa şeyḫ emrāż-ı ʿayndan ṣoñra emrāż-ı üẕni ẕikr eyledi, muṣannif niçün emrāż-ı ʿayndan ṣoñra emrāż-ı enfi ẕikr idüp emrāż-ı üẕni teʾḫīr eyledi; biz eyidürüz: Şeyḫ semʿüñ şerefine naẓar eyledi şemme nisbet. Öyleye ʿużv-ı eşrefüñ emrāżını taḳdīm eyledi ammā muṣannif enfüñ ʿayna ḳurbın mülāḥaẓa idüp anuñ emrāżı ʿaḳabınca ẕikr eyledi. Ve bilgil ki burnuñ bir niçe fāʾidesi vardur: Biri idrāk-ı revāyiḥ-i ṭayyibe vü ḫabīṯedür ve biri ālet-i istinşāḳ-ı hevā olmaḳ içündür ki anuñ ile taʿdīl-i rūḥ ḳılına ve biri defʿ-i fużūl-i dimāġdur aġsırmaḳ ile ve sümkürmek ile ve biri ḥüsn-i ṣūret-i insāndur ki burnı olmayan ġāyetde ḳabīḥdür ve biri dimāġdan nāzil olan fażalāt aʿyün-i nāsdan mestūr olmaḳdur. Ve teşrīḥ-i enfde ġarāyib ḥikmetler vardur. Cümleden biri budur ki burundan dimāġa yol vardur. Anuñçün **[237a]** revāyiḥden dimāġ müteʾeṯṯir olur. Ve biri budur ki burundan gözlere yollar vardur. Anuñçün revāyiḥ-i ḥārreden gözler müteʾeṯṯir olur. (نقصان الشم و بطلانه) Ḳoḳulamaḳ noḳṣānıdur ve anuñ buṭlānıdur. (و سببه اما سوء مزاج بارد ساذج او مع بلغم في مقدم الدماغ او الزائدتين) Bunuñ her birinüñ sebebi yā sūʾ-i mizāc-ı bārid-i sāẕecdür[2] yā balġam ile biledür muḳaddem-i dimāġda yā zāʾideteynde.[3] İmdi sūʾ-i mizāc-ı bārid eger ziyāde olursa buṭlān-ı şemm īcāb ider eger ziyāde olmazsa noḳṣānın īcāb ider. Zīrā şān-ı bürūdet öyledür. (او سدة تعرض و تعرف بامتناع مايخرج مع ثقل و غنة في الكلام) Yā süddedür ʿārıż olur mıṣfātda[4] ve sebeb-i südde yā ḫılṭ-ı lezicdür yā rīḥ-i ġalīẓdür yā demdür yā sereṭāndur[5] yā zāʾidāt bitmekdür. Ve bilinür südde burundan çıḳıcaḳ fużūlüñ imtināʿı ile yaʿnī burundan sümük ve sāʾir fużūl çıḳmaḳ mümteniʿ ola ṣiḳal ile muḳaddem-i dimāġda ve ġunne ile **[237b]** kelāmda yaʿnī sözi geñizi içinden söyleye. (العلاج) Yaʿnī ʿilāc-ı noḳṣān-ı şemm ve buṭlān-ı şemm (تعديل المزاج و استفراغ الدماغ في المادي بمثل حب الايارج او الايارح نفسه يحبب بماء الشمار و يستعمل الاطريفل المقوى بايارج او اسطوخودوس و شراب اسطوخودوس وحده او ليمون

1 Burada ikinci cilde geçilirken 1 varak boş bırakılmıştır.

2 Derkenar: Sūʾ-i mizāc-ı sāẕec gāh olur ki ḥādiṯ olur yaramaz hevālardan yā edviye-i müstaʿmeleden.

3 Derkenar: Zāʾideteynden murād dimāġ öñinde burun delükleri muḳābelesinde olan meme başı gibi olan yumrıca etlerdür ki ḳuvvet-i şāmme anlarda ḳonılmışdur.

4 Derkenar: Mıṣfāt şol delikli kemikdür ki Ḥaḳḳ Teʿālā anı delikli kiçe gibi ḫalḳ idüp zāʾideteyn öñinde vażʿ itmişdür.

5 Derkenar: Sereṭān verem-i sevdāvīdür ki yengec heyʾeti gibi olur. Anuñçün sereṭān dirler.

(بمغلى نافع و اما ما كان عن سدة فعلاجه نذكره في الزكام) taʿdīl-i mizāc-ı bārid-i sāẕecdür yaʿnī edviye-i ḥārre ile taʿdīl itmek gerek ve istifrāġdur māddeden sū'-i mizāc-ı māddīde ḥabbü'l-eyāric miṣlü ile yā eyāricüñ nefsi ile ḥabb ḳılına rāziyāne ṣuyı[1] ile mā'da nuḍc bulduḳdan ṣoñra ve istiʿmāl olınur ıṭrīfil-i muḳavvī yā eyāric yā usṭūḫūdūs tenḳiye-i dimāġ içün māddeden ve dimāġuñ taḳviyeti içün yā şarāb-ı usṭūḫūdūs yalñuz eger mādde bāride-i ṣırfa ise yā şarāb-ı līmūn ile eger mādde-i bāride ṣafrā ile maḫlūṭ ise. Ammā şol noḳṣān-ı şemm ve buṭlān-ı şemm ki süddeden nāşī olur anuñ ʿilācı **[238a]** ẕikr iderüz biz zükāmda. (الرايحة الكريهة في الانف و استلذاذها و الاقتصار على ادراكها) Yaʿnī yaramaz ḳoḳu idrāk eylemek burunda ve yaramaz ḳoḳudan leẕẕet almaḳ eyü ḳoḳudan teleẕẕüẕ itmemek nitekim cuʿal didükleri böcek öyledür ve yaramaz ḳoḳu idrākine ḳaṣr itmek yaʿnī bunı idrāk idüp eyü ḳoḳıyı idrāk itmemek bunlar üç marażdur āfāt-ı şemde dāḫillerdür. (سبب ذلك خلط عفن في مقدم الدماغ و الخيشوم او الزائدتين) Bunuñ sebebi müteʿaffin ḫılṭ olmaḳdur muḳaddem-i dimāġda yā burnuñ nihāyetinde yā zā'ideteynde. Öyleye burnuñ içi ṭolar ol ḫılṭ-ı müteʿaffinüñ rāyiḥasından lā-cerem rāyiḥa-i kerīhe idrāk iderüz ve rāyiḥa-i kerīhe yoḳ iken ve ol ḫılṭ-ı müteʿaffin dā'im olduġı içün ṭabīʿat anuñ idrākine me'lūf olup rāyiḥa-i kerīheden teleẕẕüẕ ider ve ol ḫılṭ-ı müteʿaffin ġālib olduġı içün anuñ rāyiḥası ġayrı revāyiḥe ġālib olup rāyiḥa-i ṭayyibeyi idrāk idemeyüp ancaḳ rāyiḥa-i kerīheyi **[238b]** idrāk ider. (و اكثره عن بلغم) Ve ol ḫılṭ-ı müteʿaffinüñ ekẕeri balġamdandur. Zīrā bu üç mevżiʿde yaʿnī dimāġ ve ḫayşūm ve zā'ideteynde balġam ġālibdür. (او قروح عفنية في الانف) Yā bunuñ sebebi müteʿaffin ḳarḥalardur burunda anlardan rāyiḥa-i kerīhe ṣuʿūd ider ḳuvvet-i şāmmeye. Öyleye ḳuvvet-i şāmme anı idrāk ider ve aña muʿtād olup andan teleẕẕüẕ ider ve ġālib olduġı içün ġayrı rāyiḥayı idrāk itmez. (او بخار عفن عن المعدة او الرية فيحس برايحته) Yā sebebi buḫār-ı müteʿaffindür ki taṣāʿud ider miʿdeden yā nevāḥī riyeden.[2] Öyleye idrāk ider buḫār-ı müteʿaffinüñ rāyiḥasını taṣāʿud itdügi içün ḫılṭ-ı müteʿaffinden.[3] (و اي رايحة نفذت تكيفت بها فلا يحس الا بذلك) Ve ḳanḳı rāyiḥa ki nüfūẕ ide ol yirlere mütekeyyif olur ol rāyiḥa-i kerīhe ile öyleye idrāk itmez illā ol rīḥ-i kerīhi. (و ربما

1 Derkenar: Rāziyāne ṣuyı muḥallildür aḫlāṭ-ı ġalīẓeyi ve cilā virür ruṭūbāt-ı ʿayna.

2 Derkenar: Riye öykendür.

3 Derkenar: Yā anlarda olan ḳarḥalardan ve ḫılṭlardan ki müteʿaffin olup rāyiḥa-i kerīhe ḥādiṯ olur.

(استلذ الرايحة القذرة كالعذرة) Gāh olur teleẕẕüẕ ider murdār ḳoḳudan ādem necesi gibi. **[239a]** (العلاج) Yaʿnī rāyiḥa-i kerīhe idrākinüñ ʿilācı (تنقية الدماغ بماذكرنا) tenḳiye-i dimāġdur müteʿaffin ḥılṭdan bizüm ẕikr itdügümüz ile.[1] (و تشميم المسك الى ان يدرك الرايحة الطيبة و يستلذ بها) Ve misk ḳo[ḳ]latmaḳdur tā rāyiḥa-i ṭayyibeyi idrāk ide ve anuñ ile istilẕāẕ ide. [2](و من السعوطات النافعة لذلك جدا بول الحمير و فتيلة من سعد و سنبل و صبر و ورد و قرنفل يعجن بماء الفوتنج او ماء الآس و ينبغي ان يغسل الانف اولا بالشراب) Seʿūṭāt-ı nāfiʿadandur rāyiḥa-i kerīheye muḥkem ḥimārlar bevli ve fetīle suʿddan ve ṣabırdan ve sünbülden ve gülden ve ḳaranfilden ḫamīr ḳılına maʿdanūs ṣuyı yā mersīn ṣuyı ile ve lāyıḳdur burun evvelā ġasl olına şarāb ile.[3] (دوام ادراك الرايحة الطيبة و الاقتصار على ادراكها و قد يدرك فى الحميات الحادة رايحة الطين المبلول و رايحة المسك و لايكون هناك شئ فتدل على الموت) Devām-ı idrāk-i rāyiḥa-i ṭayyibe[4] daḫi iḳtiṣār[5] anuñ idrāki üzere gāh olur idrāk **[239b]** olınur ḥummeyāt-ı ḥāddede yaş ṭopraḳ rāyiḥası[6] yā misk rāyiḥası ḥālbuki anda bir nesne yoḳ bunlardan delālet ider mevte. Eger suʾāl olınursa rāyiḥa-i kerīhe idrākinde و استلذاذها didi, bunda niçün anı ẕikr itmedi; biz eyidürüz: Rāyiḥa-i kerīhe[7] ile istilẕāẕ marażdur rāyiḥa-i ṭayyibe ile istilẕāẕ maraż degüldür. (العلاج) Yaʿnī ancaḳ rāyiḥa-i ṭayyibe idrākinüñ ʿilācı (اذا لم يدرك الا الرايحة الطيبة ينقي الدماغ ثم يشمم الجند بيدستر الى ان يدركه) ḳaçan idrāk itmese illā rāyiḥa-i ṭayyibeyi tenḳiye ḳılına dimāġ andan ḳoḳdurula ḫāye-i ḳunduz tā anı idrāk ide.

(**جفاف الانف**[8]) Yaʿnī burunda sümük ruṭūbeti olmaya. Bunuñ maraż olduġı teneffüse żarar itdügi içündür. (سببه اما حرارة مفرطة كما في الحميات المحرقة او يبس مفرط كما يعرض للمدقوقين او خلط لزج فعلت فيه حرارة يسيرة و يعرف ذلك بما يجتمع منه في الانف) Cefāf-ı enfüñ sebebi yā ḥarāret-i müfriṭadur dimāġda yā cümle bedende nitekim olur **[240a]** ḥummeyāt-ı muḥrıḳalarda yā yübs-i müfriṭdür dimāġda yā cemīʿ bedende nitekim ʿārıż olur dıḳḳ

1 Derkenar: Eyāric ve ḥablar gibi ki noḳṣān-ı şemm ʿilācında ẕikr olınmışdur.
2 Derkenar: Seʿūṭ iderken aġzın ṣu ile doldurmaḳ gerek, tā ki aġza inmeyüp içerüye gitmeye çalıḳ ḳoyun yatmış ola başı ardına ṣarḳmış ola, tā ki suʿūd-ı enfüñ aʿlāsına vara.
3 Derkenar: Zīrā ṣarāb aḫlāṭı tarṭīb ve terḳīḳ ider ve fetḥ-i mecārī ider ve aʿżāyı tenḳiye ider fużūldan ve evsāḥdan. Pes ḳabūl-i devāya istiʿdād tām gelür.
4 Derkenar: Rāyiḥa-i ṭayyibeli nesne yoḳ iken.
5 Derkenar: Rāyiḥa-i kerīheli nesne var iken.
6 Derkenar: Zīrā ruṭūbet zāʾil olup türābiyye ḳılur.
7 kerīhe: Metinde bu kelime yerine sehven ṭayyibe yazılmıştır.
8 Derkenar: Burun ḳuruluġı.

olanlara yā ḫılṭ-ı lezicdür ki eṣer ider anda ḥarāret-i yesīre.[1] Bilinür bu cefāf ki ḫılṭ-ı lezicden olur yā bilinür bu ḫılṭ-ı lezic andan burunda cemʿ olan ile. (العلاج) Cefāf-ı enfüñ ʿilācı (ما كان عن حرارة او يبس فدهن البنفسج او القرع او دهن النيلوفر و قد يجعل معها في الذي عن حرارة قليل كافور و ما كان عن خلط لزج فليستفرغ و ينقي الدماغ بما علمت مرارا) ḥarāret-i müfriṭadan yā yübs-i müfriṭadan olan cefāf-ı ʿaynuñ ʿilācı benefşe yaġı yā ḳabaḳ yaġı yā nīlūfer yaġıdur. Ve gāh olur ki ḳılınur bu yaġlar ile ḥarāretden olanda azcuḳ kāfūr tekṣīr-i tebrīd içün. Ve ḫılṭ-ı lezicden olan cefāf-ı ʿaynuñ ʿilācı istifrāġ ḳılınmaḳdur ve dimāġ tenḳiye olınmaḳdur bildigüñ ile nice kerre.[2]

(قروح الانف) Burun ḳarḥaları bundan baʿżı yaşdur ki anda ḳan ve iriñ ve ṣaru ṣu aḳar ve baʿżı **[240b]** yābisdür ki andan çirk aḳmaz lākin üstinde perde olur. Bunlardan her biri ẓāhir-i enfde olur, bāṭın-ı enfde olur. (العلاج اما الرطبة السيالة فمرهم الاسفيداج او هليلج بدهن ورد اتخذ من زيت الانفاق) Ḳurūḥ-ı ʿayndan ammā raṭba seyyāle ʿilācı isfīdāc merhemidür yā helīlec-i mesḥūḳdur gül yaġı ile ki zeyt-i infāḳdan[3] ittiḫāẕ olınmış. (و اما اليابسة فدهن البنفسج مع شمع ابيض او كثيرا او لعاب بزر قطونا هذا مع اصلاح الغذاء و ترك اللحوم و تليين الطبيعة و تسكين الابخرة الحادة و منعها عن الصعود بمثل السفرجل او التفاح او الكمثري او البزر قطونا بالسكر او الكزبرة اليابسة بالسكر يستعمل بعد الطعام) Ammā yābise ʿilācı benefşe yaġıdur aḳ bal mūmı ile yā kitre ile yā luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā ile bu yaʿnī ʿilāc bu iki ḳarḥadan nāfiʿ olur ıṣlāḥ-ı ġıdā ile ve etler terki ile ve telyīn-i ṭabīʿat ile ve teskīn-i ebḫire-i ḥārre ile ve menʿi ile ṣuʿūddan burna ayva yā elma yā emrūd miṣillü **[241a]** ile yā bezr-i ḳatūnā şeker ile yā ḳurı kişnīz istiʿmāl olına bunlardan her ḳanḳısı olursa ṭaʿāmdan ṣoñra. (و قد يحتاج الى فصد القيفال و حجامة النقرة و الاستفراغ ان كان البدن ممتليا و المادة كثيرة الانصباب الى الانف) Ve gāh muḥtāc olur faṣd-ı ḳīfāle tenḳiye-i reʾs içün mādde-i ḳurūḥdan ve muḥtāc olur eñse çuḳurından ḥacāmata māddeyi cihet-i ḫilāfa ceẕb itmek içün ve muḥtāc olur istifrāġa müshilāt ile eger beden mümtelī ise aḫlāṭdan ki muḥdeṣdür mādde ḳurūhı ve eger mādde çoḳ dökülürse burna. Eger suʾāl olınursa muṣannif niçün ḥikke-i enfi ẕikr eylemedi emrāż-ı enf ẕikr itdügi bu maḥalde, şeyḫ ḫod ẕikr itmiş idi; biz eyidürüz: Ḥikke-i enfüñ sebebi gāh buḫārāt-ı ḥādde olur gāh nezleler olur

1 Derkenar: Yaʿnī azcuḳ ḥarāret tecfīf ider.
2 Derkenar: Yaʿnī nuḍc virüp tenḳiye-i dimāġ idenler ile.
3 Derkenar: Yeşil zeytūn yaġına zeyt-i infāḳ dirler.

gāh beṯreler olur gāh ʿalāmāt-ı cüderī olur gāh ḥareket ruʿāf içün olur. Muṣannif bunları ʿilācları ile maḥallerinde ẕikr eyledi. Bu maḥalde īcāz ḳaṣd eyledi.

(**الرعاف**) Yaʿnī burun ḳanamaḳ: **[241b]** (منه بحراني لا يقطع الا عند افراط و خوف سقوط القوة و منه عن امتلاء شديد مفجر للعروق و لا يقطع الا اذا اعتدلت السخنة عن انتفاخها و اللون عن فرط حمرته و زوال ثقل كان يحس به) Ruʿāfdan baʿżı buḥrānīdür.[1] Yaʿnī ṭabīʿat mādde-i marażı eyyām-ı marażda defʿ ider bu ruʿāfı kesmemek gerek. Zīrā mādde-i maraż çıḳmaz żarar ziyāde olup ṭabīʿat maġlūb olur illā meger ifrāṭ ola ve ḳuvvet-i suḳūṭı ḫavfı ola ol vaḳt ruʿāfı ḳaṭʿ itmek gerek. Ve ruʿāfdan baʿżı imtilā-i dem şiddetindendür[2] ki ṭamarları aḳıdur keṯret-i kemmiyyeti ve redāʾet-i keyfiyyeti içün bu ruʿāfı daḫi kesmemek[3] illā meger beñiz muʿtedil ola intifāḫından imtilā-i demevī sebebi ile ve levn muʿtedil ola ziyāde ḥumretinden ve ṣiḳal zāʾil ola ki iḥsās olınur idi bu vaḳtlerde ruʿāfı kesmek cāʾizdür. (و منه عن انفجار العروق الشبكية و الشرائين و يعسر علاجه) Ve ruʿāfdan baʿżı ʿurūḳ-ı şebekiyyenüñ[4] ve anda olan şerāʾīn açılmasından olur, bu ruʿāfuñ ʿilācı müşkil olur. **[242a]** (و اكثره عن ضربة او سقطة او فرط غليان) Bu ruʿāf-ı şebekīnüñ ekṯeri ḍarbeden yā başı üzere düşmeden yā ḳanuñ ziyāde ḳaynamasından olur ki ṭamar yarılur. (فيتقدمه صداع مبرح و التهاب و حرقة) Ġaleyāndan olan ruʿāfdan evvel olur ṣudāʿ-ı ḳavī ve şiddet-i ḥarāret ve ḥurḳat. (و يفرق بين العروقي و الشرياني بانه في الشرياني يكون حفزا و رقيقا اشقر) Farḳ olınur ruʿāf-ı verīdī ile ruʿāf-ı şiryānī bunuñ ile ki ruʿāf-ı şiryānī ṣıçramaḳ ile olur ve raḳīḳ aşḳar olur. Zīrā dem-i şiryān dem-i ḳalbdendür ve ol hażm-ı ḳalbi teʾṣīri ile ince olup rengi ṣarıraḳ olur. (و الادوية الرعافية) Yaʿnī ruʿāfı ḳaṭʿ iden devālar (منها قابضة) ol edviyeden baʿżı ḳābıżdur ki ruʿāfı ḳāṭʿ ider ʿurūḳı ḳabż idüp aġızların dutduġı içün (كالاقاقيا و الجلنار و العدس و العفص) ṭaş mūmiyā ve gülnār ve mercimek ve māzū gibi.

---

1 Derkenar: Ruʿāf çoḳ çıḳıcaḳ levn ṣaru olursa ṣafrā ġalebesi ʿalāmetidür ve eger ḳalay rengi gibi olursa balġam ġalebe ʿalāmetidür ve eger ḳaramtıḳ olursa sevdā ġālib olmaḳ ʿalāmetidür.

2 Derkenar: Bunuñ ʿalāmeti ḥumret-i levnüñ şiddeti ve ṣiḳalüñ keṯreti ve ruʿāf ile ḫiffetüñ ḥuṣūlidür.

3 Derkenar: Bu vaḳtde ruʿāfı kesicek emrāż-ı imtilāʾiyye ḥādiṯ olur ġaşy ve ṣarʿ ve sekte-i demeviyye gibi gāh olur mevt ḥādiṯ fücʾeten. Zīrā mādde-i imtilāʾiyye munṣab olur feżā-yı ḳalbe ve mümtelī olur tecvīfi. Pes īcāb ider mevti. Buña mevt-i esved dirler.

4 Derkenar: ʿUrūḳ-ı şebeke dimāġda baṭn-ı evsaṭuñ ve baṭn-ı muʾaḫḫaruñ altında olur ki şebeke yaʿnī aġ gibi doḳunmış olur ḥurde ṭamarlardan ve şerāyīnden. Anuñçün ʿurūḳ-ı şebekiyye dirler ve bunlaruñ ortası cirm ʿadedi ile dolmışdur ve żaʿfı ḥıfẓ içün. Ve ʿurūḳ-ı şebekiyyenüñ fāʾidesi dimāġa ṣuʿūd iden rūḥ-ı ḥayvānīnüñ taʿdīlidür. ﴿فَتَبَارَكَ اللهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ ("Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!" Mü'minûn, 23/14).

Bunları muḥkem saḥḳ idüp burna ḳoyalar. **[242b]** (و منها مبردة مجمدة) Ol edviyeden baʿżı müberriddür ṭoñdurucıdur ki ruʿāfı ḳaṭʿ ider demi tebrīd ve taġlīẓ itdügiçün (كالافيون و البنج و الكافور و عصارة الخس و عصارة لسان الحمل) efyūn ve bezr-i benc ve kāfūr ve mārūl ʿuṣāresi ve lisānü'l-ḥamel ʿuṣāresi gibi. (و منها مغرية) Ol edviyeden baʿżı yapışdurıcıdur (كغبار الرحى و دقاق الكندر) degirmen unı gibi ve günlük dögülmeden elek ile elenüp çıḳan toz gibi. (و منها كاوية) Ol edviyeden baʿżı keyy idicidür (كالزاج) taḥḳīḳan zāc keyy ider. Lākin anuñ istiʿmālinde ḫaṭar vardur. Zīrā ol keyy olınan yir gāh olur ki düşüp andan ṣoñra ruʿāf munḳaṭıʿ olmayup helāke mü'eddī olur. (و منها فاعلة بالخاصية) Ol edviyeden baʿżı ruʿāf[ı] ḳāṭıʿdur bi'l-ḫāṣṣiyye (كعصارة روث الحمار و بيت العنكبوت و ماء الباذروج و النعناع) ḥimār tezegi ʿuṣāresi ve örümcek aġı ve maʿdanūs ṣuyı ve naʿna ṣuyı gibi. (و الادوية المركبة) Yaʿnī ruʿāfı ḳaṭʿ iden **[243a]** edviye ki mürekkebe ola ẕikr olan edviye-i müfrededen (فتيلة من بيت العنكبوت تغمس في الحبر و يذر عليها غبار الرحي و يحشي بها الانف) fetīledür örümcek aġından bandurula mürekkebe ve ṣaçıla anuñ üzerine degirmen tozı ṭoldurula bunuñ ile burun gül ṣuyı ile ve azcuḳ sirke ile yuduḳdan ṣoñra. (اخرى) Yaʿnī fetīle-i uḫrā (افيون دانق غبار الرحى و جلنار و عفص من كل واحد نصف درهم يعجن بعصارة روث الحمار و يخلط ببيت العنكبوت و تحشى بها الانف) efyūn bir dānek degirmen tozı ve gülnār ve māzū ve her birinden nıṣf dirhem ḫamīr ḳılına ḥimār tezegi ʿuṣāresi ile ve ḳarışdurula örümcek aġı ile ve ṭoldurula bunuñ ile burun gül ṣuyı ile. Ve azcuḳ sirke ile yuduḳdan ṣoñra (و تلطخ الجبهة بماء ورد و صندل و كافور) eline bulaşdurula gül ṣuyı ve ṣandal ve kāfūr ḳanı tebrīd idüp ġalīẓ ḳılup ḥareketden ve ʿurūḳa nüfūẕdan menʿ eylesün içün. (و تعلق المحاجم على الكبد ان كان الرعاف من اليمين و يبرد الكبد بماء ورد و صندل و تعلق المحاجم على الطحال ان كان الرعاف من اليسار) **[243b]** Şīşeler yapışdurıla ciger üzerine eger ruʿāf ṣag cānibden ise ve şīşeler yapışdurula ṭalaḳ üzere eger ruʿāf ṣol cānibden ise demi ceẕb itmek içün ṭaraf-ı ḫilāfa ve şīşeler[1] iki ṭarafa yapışdurula eger ruʿāf iki cānibden ise. (و تعليق المحجمة على النقرة نافع و كذلك مد الانثيين و جذبهما) Şīşe yapışdurmaḳ eñse çuḳurı üzere nāfiʿdür buncılayındur ḫuṣyetini[2] çekmek ve ṣıḳmaḳ, tā ki dem aşaġa meyl ide. (و ربما احتيج الى فصد دقيق الى ان يحصل الغشي فيبرد الدم و ينقطع الرعاف) Gāh olur iḥtiyāc olur faṣd-ı daḳīḳa yaʿnī delügi azcuḳ ola

1 Derkenar: Muṣannif bunı ẕikr itmedi muḳāyese ile maʿlūm olduġına binā'en.

2 Derkenar: Ḥātūnlaruñ memelerin çekeler.

tā şuña dek ki bayıla. Öyleye ḳan bārid olur ve ruʿāf munḳaṭıʿ olur kimsenüñ ḳanı ile kendünüñ adını kāġıda yazalar kendüsi aña naẓar ide. Ve ruʿāf vāḳiʿ olan kimsenüñ ḳanı ṣaġ cānibinden aḳarsa ṣol budın baġlayalar ve eger ṣol **[244a]** ṭarafından aḳarsa ṣaġ budın baġlayalar veya kendüyi iki ḳolından aṣalar ve eger ṣarup sirkeyi bir güldāna ḳoyalar ḫāyelerin anuñ içine ḳoyup bir pāre dura fi'l-ḥāl ruʿāf munḳaṭıʿ ola.

(الزكام و النزلة) Baʿżılar zükām ṣol māddeye didiler ki başdan burna ine ve nezle aña didiler ki boġaza ine ve bu ikisi baʿżılar ḳatında emrāż-ı dimāġdandur ammā şeyḫ ve muṣannif ḳatında emrāż-ı enfden. (علامات الحار منما حدة ماينزل و حمرة الوجه و العين و لذع السائل و رقته و حرارته و نخس و التهاب و نفث الى الصفرة و الحمرة) Ḥārr olan nezlenüñ ʿalāmeti nüzūl idenüñ tezligidür ṣafrāviyyeti içün ve yüzüñ ve gözüñ ḳızıllıġıdur yā dem olduġıçün yā şiddet-i ḥarāret içün ve aḳan nesnenüñ göyündürmesidür ve riḳḳatidür ve ḥarāretidür ve sancımasıdur ve ḳızdurmasıdur ve tükürük ṣarılıġa yā ḳızıllıġa mā'il olmaḳdur. **[244b]** (و علامات البارد برودة السائل و غلظه و دغدغة الانف و تمدد الجبهة و بياض مايتنخع و الانتفاع بحدوث من الحمي) Ve bārid olanuñ ʿalāmeti aḳan nesnenüñ bürūdeti ve ġılẓeti ve burnuñ gicişmesidür ve alnuñ çekilmesidür ve sümkürdüginüñ aḳlıġıdur[1] ve ḥummā ḥādiṯ olmaḳ ile müntefiʿ olmaḳdur.[2] (العلاج) Nezle ve zükām sebebde ve ʿilācda müttehidlerdür. (الغرض في علاج النزلة قصد امور ستة احدها تقليل المادة بالفصد في الحارة و استفراغ الخلط الموجب كالبلغم و تليين الطبيعة) Ġaraż ʿilāc-ı nezlede umūr-ı sitteye ḳaṣddur. Ol umūr-ı sittenüñ birisi taḳlīl-i māddedür faṣd ile ḥārrede ve istifrāġ-ı ḥılṭdur ki mūcibdür nezleyi[3] balġam gibi yaʿnī nezle-i bāridede ve ṣafrā gibi ḥārrede ve telyīn-i ṭabīʿatdur.[4] (و ثانيها تعديل المزاج كالتبريد في الحارة بالحمام الفاتر و الاغدية الباردة الرطبة كالقرع و الملوخية و الاسفاناخ و الرجلة ايهما كان بدهن اللوز و البنفسج و التسخين في الباردة بالخرق المسخنة و النخالة المسخنة و الجاروس و ربما احتيج الى الملح **[245a]** لشدة البرد و الرطوبة و الاغدية الحارة اللطيفة كالعسل و الهليون و شم المسك و العنبر و الشونيز المحمض مصرورا في خرقة كتان زرقاء) Ol umūr-ı sittenüñ ikincisi taʿdīl-i mizācdur tebrīd

1 Derkenar: Su'āl olınursa niçün bunda tükürük aḳlığı dimedi ḥārr olanda didügi gibi, cevāb virürüz: Ḥārr olan raḳīḳ olur nüzūli ve ḥurūcı āsān olur. Ammā bārid olan ġalīẓ olur sümkürmege muḥtāc olur.

2 Derkenar: Zīrā ḥarāret-i ḥummā fużūl-ı ġalīẓeyi eridür taḥlīl ider. Öyleye ṭabīʿata muʿīn olur.

3 Derkenar: Muṣannif balġamı taḫṣīṣ bi'ẕ-ẕikr eyledi. Zīrā ekṡer sebeb-i nezle ve zükām imtilā-yı re'sdür mevādd-ı balġamiyyeden.

4 Derkenar: Mevādd esfele meyl itsün içün.

gibi nezle-i ḥārrede ılıcaḳ ḥammām ile[1] ve daḫi aġdiye-i bāride-i raṭba ile ḳabaḳ ve ebegümecinüñ irisi ve ısfānāḫ ve semüz ot gibi her ḳanḳısı olursa bişürile bādām yaġı ile ve baġlamaḳdur göbegi ve maḳʿad ḥalḳasını[2] ve eṭrāfı bādām yaġı ile ve benefşe yaġı ile ve ḳızdurmaḳdur nezle-i bāridede ḳızmış ḫırḳalar ile ve ḳızmış kepek ile[3] ve ḳızmış ṭarı ile. Ve gāh olur iḥtiyāc olur ṭuza ki ḳızmış ola şiddet-i bürūd ve ruṭūbet içün daḫi aġdiye-i ḥārre-i laṭīfe ile bal ve helyūn gibi daḫi ḳoḳa misk ve ʿanber ve çörek otı ki ḳavrulmış ola[4] ve ṣarılmış ola kettān bezine ki gök ola. (و ثالثها منع السيلان بشراب الخشخاش و بماء الشعير في الحارة و بمغلى حلو في الباردة و كذلك المضمضة بطبيخ الخشخاش **[245b]** و العناب و العدس باردا في الحارة و حارا في الباردة) Ol umūr-ı sittenüñ üçüncisi faṣd[da]n bāḳī ḳalan māddenüñ seyelānını menʿdür şarāb-ı ḫaşḫāş ile ve arpa ṣuyı ile ḥārrede ve mūglā-yı ḥulv ile bāridde. Ve buncılayındur mażmaża ṭabīḫ-i ḫaşḫāş ve ʿunnāb ve mercimek ile bārid olduġı ḥālde ḥārrede ve ḥārr olduġı ḥālde bāridde. (و رابعها تعديل قوام المادة اما الحارة فبالتغليظ بمثل الخشخاش و اما البارة فبالتلطيف بمثل شراب الزوفا و الجلاب بعرق السوس او السكنجبين العنصلى او شراب الليمون القليل الحمض) Ol umūr-ı sittenüñ dördüncisi ḳıvām-ı māddenüñ taʿdīlidür ammā mādde-i ḥārre taʿdīl olınur talṭīf ile şarāb-ı zūfā ile daḫi cüllāb ʿırḳ-ı sūs ile yā sikencübīn-i ʿunṣulī yā şarāb-ı līmūn ki az ola ekşisi. (و خامسها امالة المادة الى جهة مخالفة كما تدل النزلة عن الحلق الى الانف بالمعطسات خوفا على الرية و قصبتها) Ol **[246a]** umūr-ı sittenüñ beşincisi māddeyi mā'il ḳılmaḳdur cihet-i muḫālife. Nitekim nezleyi mā'il ḳılınur boġazdan burna aġsırdıcılar ile ḳorḳu içün öykene ve ḳaṣabasına. (و سادسها تدبير ما يخشى ان يتبع النزلة باعضاء الصدر بمثل ماء الباقلاء و ماء الشعير و معجون البنفسج و دهن اللوز و بمثل حب السعال) Ol umūr-ı sittenüñ altıncısı tedbīridür şol nesnenüñ ki ḳorḳulur nezleye tābiʿ olmasından aʿżā-yı ṣadrda sebel gibi. Bunuñ tedbīri budur ki baḳla ṣuyı ve arpa ṣuyı miṣillü ile ve maʿcūn-ı benefşe ve bādām yaġı ve ḥabb-ı suʿāl miṣillü iledür.[5] (و اعلم ان الحمام في اول النزلة الباردة ضار جدا و في

1 Derkenar: Yaʿnī ṣuyı ılıcaḳ ola bārid olmaya. Zīrā mā'-i bārid taġlīẓi ve mesāmmı sedd itdügi ve ḥarāreti ḥabs itdügi içün süḫūnet īcāb ider bi'l-ʿaraż.

2 Derkenar: Sürm żamm-ı sīn-i mühmele ve sükūn-ı rā-yı mühmele ile doġru bağırsaġuñ ucıdur ki maḳʿaduñ ḥalḳası ve içi yanıdur.

3 Derkenar: Yaʿnī kepege ṭuz ḥalṭ olına.

4 Derkenar: Çörek otı ḳavrulmış olıcaḳ ḳoḳusı ẓāhir olur ve kettān bezinüñ araluḳları açuḳ olur ḳoḳu belürmege āsān olur ve gök renk ḥarāret virür ve ḳoḳu belürdür yāḫūd bi'l-ḥāṣṣiyyedür.

5 Derkenar: Bunlar tarṭīb iderler ve boġazı ve gögsi yumuşadurlar ve ḥiddet-i māddeyi teskīn iderler. Öyleye tükürmek ile ḫurūcı āsān olur.

آخرها نافع و في النزلة الحارة نافع مطلقا و العطاس ضار في الاولي لمنعه النضج نافع مطلقا بعد النضج و ماء الشعير و معجون البنفسج نعم الجامع للنفث و تقليل الغداء و الشراب و النوم خاصة نوم النهار و اجتناب الامتلاء و التخم و النوم على الاكل واجب (في النزلة Sen bil kim ḥammām **[246b]** nezle-i bāridenüñ evvelinde[1] żārdur ḳaṭʿā ve āḫirinde nāfiʿdür[2] ve nezle-i ḥārreda nāfiʿ[3] muṭlaḳā ve aġsırmaḳ żārdur evvelde menʿ itdügiçün nuḍcı nāfiʿdür muṭlaḳā nuḍcdan ṣoñra ve arpa ṣuyı ve benefşe maʿcūnı eyü cāmiʿdür tükürmegi[4] ve taḳlīl-i ġıdā ve taḳlīl-i şarāb ve taḳlīl-i nevm ḫuṣūṣā nevm-i nehār ve ictināb imtilā-yı ṭaʿāmdan ve ictināb tuḫmelerden ve ictināb yimek üzere uyımaḳdan vācib nezlede. (و بخار الخل عن حجر الرحي يفتح سدد الزكام الحار و الشونيز المحمص المنقوع في الخل الحاد يوما بليلته المدقوق مع قليل زيت عتيق يفتح استعطاسه السدة في الحال Ve sirke buḫārı degirmen ṭaşından ki ḳızdurılmış ola[5] zükām-ı ḥārruñ süddelerin açar ve çörek otı ki ḳavrulmış ola ve ṣarup sirkede ışlanmış ola bir gün bir gice ve dögülmiş ola azcuḳ eski zeytūn yaġı ile anı burna ḳomaḳ süddeyi fi'l-ḥāl açar. *Kitāb-ı Ḫavāṣ*'da dimiş: Zükām olan kimesne ḳaçan ḳatır tezegini ḳoḳlayup **[247a]** ve üzerine tükürüp yola bıraḳsa kim ki anı adımlasa zükām aña intiḳāl ider.

(امراض اللثة و الاسنان و الشفتين و الفم) Diş eti ve dişler ve iki ṭudaḳ ve aġız marażları. (من احب حفظ صحة اسنانه فعليه بامور احدها الاحتراز من فساد الطعام و الشراب في المعدة اما لجوهرهما او لسرعة استحالتهما كالسمك و اللبن و الصحناء المصرية او لفساد استعمالهما) Her kim seve yaʿnī dileye dişleri ṣıḥḥatinüñ ḥıfẓını anuñ üzerine olsun bir niçe nesne biri iḫtirāz fesād-ı ṭaʿāmdan ve fesād-ı şarābdan[6] miʿdede ve fesād-ı ṭaʿām ve şarāb yā kendü cevherlerinden olur bādincān ve müteġayyir olmış ṣu gibi yā sürʿat-i intiḳāli içün balıḳ gibi ki fesāda serīʿü'l-istihāle ṭaʿāmdur ve süd gibi ki fesāda serīʿü'l-istihāle şarābdur ve ṣıḥnā-i[7] Mıṣriyye gibi yā ṭaʿāmuñ ve şarābuñ istiʿmālinüñ fesādı

1 Derkenar: Zīrā mādde nuḍc bulmış degüldür ḥammām tamām taḥlīl idemez belki taḥrīk ider ve laṭīfîn iḫrāc idüp keşīfî ḳalur.
2 Derkenar: Nuḍc bulduġıçün.
3 Derkenar: Zīrā māddesi ḥarāret-i ḥammām ile nuḍc bulup çıḳar.
4 Derkenar: Aġızdan çıḳan gerek ḫılṭ gerek dem olsun eṭibbā ışṭılāḥında nefṣ dirler.
5 Derkenar: Degirmen ṭaşı ḳaba olup mesāmmı çoḳ olduġıçün anda çoḳ ebḥire muḥtebis olur. Ḳızdurıcaḳ ebḥirenüñ ḥarāreti ziyāde olur ḳaçan sirke dökülse ol buḫārlar ḳuvvet ile çıḳup zükāmı açup mevādd dökülür anuñ üzerine burnını dutıcaḳ.
6 Derkenar: Şarābdan murād içilür nesnedür her nenüñ gibi meşrūb olursa olsun.
7 Derkenar: Kesr-i ṣād ile ve medd ve ḳaṣr ile balıḳdan iderler bir ṭaʿāmdur ki fesāda serīʿü'l-istihāledür.

içündür. Meşelā ṭaʿāmuñ evvel ġalīẓin ṣoñra laṭīfin yise yā ṣuyı aç iken çoḳ içse yā ṭaʿām **[247b]** üzerine çoḳ içse. (و ثانيها الاحتراز من كثرة القئ و خصوصا الحامض) İkincisi iḥtirāzdur çoḳ ḳusmaḳdan ḫuṣūṣā ekşi ḳusmaḳ. (و ثالثها الاحتراز عن علك الاشياء العلكة و خصوصا الحلوة كالقراضية و التين اليابس) Üçüncisi iḥtirāzdur çiynenür nesneleri çiynemekden ḫuṣūṣā ṭatlu ola ḳarāżiye[1] didükleri ḥelvā gibi ve ḳurı encīr gibi. (و رابعها الاحتراز من المضرسات و كل شديد البرد و خصوصا عقيب الحار و كل شديد الحرارة و خصوصا عقيب البارد و كل مايضر الاسنان بالخاصية كالكراث) Dördüncisi iḥtirāzdur diş ḳamaşdıran nesnelerden ḫām yimişler gibi ve her ḳatı ṣovuḳ nesneden ḫuṣūṣā ıssı ʿaḳabınca ve her ıssı nesneden ḫuṣūṣā ṣovuḳ ʿaḳabınca ve her dişlere bi'l-ḫāṣṣiyye żarar iden nesneden pırasa gibi.[2] (و خامسها الاحتراز من كسر الاشياء بالاسنان كاللوز و الجوز) Beşincisi iḥtirāzdur diş ile nesneler ṣımaḳdan bādām gibi ve ceviz gibi. (و سادسها ان يديم تنقية الاسنان **[248a]** من غير استقصاء يضر اللحم و يقلقل الاسنان) Altıncısı dā'im ḳıla dişi arasını pāk ziyāde itmeksüz ki żarar ide diş etine ve oynada dişleri.[3] [4] (و سابعها استعمال السواك باعتدال لا يضر و لا يبلغ ذهاب الى ظلم الاسنان فتتهياء للنوازل و الابخرة الصاعدة) Yidincisi misvāk istiʿmālidür iʿtidāl ile ki żarar itmeye ve erişmeye dişlerüñ yalabıması gitmege, tā ki dişler ḥāżırlana başdan nevāzile ve miʿdeden ṣuʿūd iden buḫārlara.[5] (و افضل الخشب للسواك ما فيه مع المرارة قبض كالاراك و الزيتون و السواك يجلو الاسنان و يقويها و يقوي الغمور[6] و ينفع الحفر و يمنعه و يطيب النكهة) Efḍal-i ḫaşebeler sivāk içün şol nesnedür ki anda acılıḳ ile ḳabż ola erāk ve zeytūn gibi misvāk dişlere cilā virür ve ḳavī ḳılur ve diş üstinde kireç gibi olan ve vesaḫa fā'ide ider ve aġız ḳoḳusın gökçek ider. (و ثامنها ان يتعهد تدهين الاسنان **[248b]** عند النوم بمثل دهن الورد ان احتيج الى التبريد او دهن الناردين ان احتيج الى التسخين و الدلك بالعسل نافع و السكر اولي و العسل اكثر جلاء و تنقية) Sekizincisi ʿādet itmekdür dişleri yaġlamaġı uyḳu vaḳtinde gül yaġı ile eger iḥtiyāc olursa tebrīde yā sünbül-i Rūmī yaġı ile iḥtiyāc olursa tesḫīne. Ovmaḳ bal ile nāfiʿdür şeker evlādur bāl ekşerdür cilā cihetinden. (و مما يحفظ صحة الاسنان ان يتضمض في

1 Derkenar: Rūm diyārında ṣābūnī didükleri ḥelvādur. İki miṣāl īrād eyledi: Biri ṣınāʿī, biri ṭabīʿīdür. Her biri hem çiynenür hem ṭatlu olana miṣāldür.

2 Derkenar: Eger su'āl olınursa bir żıḍḍ bir żıdduñ żarar itdügin ışlāḥ ider, bunda neden żarar ziyāde olur; biz eyidürüz: Ol derecede müsāvī olıcaḳ ve biri bunuñ ʿaḳabınca vürūdı tedrīc ile olıcaḳdur.

3 Derkenar: Yaʿnī ḫulāl ile diş arasın pāk ide ammā dişüñ etine żarar getürmeye, tā ki dişler arıḳlanmaya.

4 Derkenar: Ẓalm fetḥ-i ẓā-yı muʿceme ve sükūn-ı lām-ı mühmele dişlerüñ leṭāfetine ve ṭarāvetine dirler.

5 Derkenar: Yaʿnī ḳābil ola.

6 Derkenar: Ġumūr cemʿ-i ġamrdur. Ġamr diş arasında olan etlere dirler ki yumrıca bitmişdür.

الشهر مرتين بشراب طبخ فيه اصل اليتوع فلا يصيب صاحبه وجع الاسنان و كذلك الملح مع العسل محرقا و غير محرق) Dişler ṣıḥḥatini ḥıfẓ idendendür mażmaża eylemek ayda iki kerre şol şarāb ile ki anda ḳaynamış ola südligen köki. Öyleye anuñ ṣāḥibine irmez diş aġrısı. Buncılayın dişler ṣıḥḥatini ḥıfẓ ider ṭuz bal ile gerek ṭuz muḥarrik olsun gerek olmasun.[1]

(ضعف الاسنان) Żaʿf-ı esnāndan murād bunda budur ki dişler āfāt ve żarar ḳabūline müteḥammil **[249a]** olup tezcek żarar ider ola. (ينفعه القوابض كالعفص و الملح الدراني المقلو المطفي بالخل و زر الورد و الجلنار و الاقاقيا و سنون السورنجان) Żaʿf-ı esnāna fā'ide ider ḳābıżlar māzū gibi ki muḥarriḳ olup sirke ile söyündürüle ve milḥ-i derānī ki ḳavrulmış olup söyündürülmiş ola sirke ile ve gül dügmesi yaʿnī açılmaduḳ gül[2] ve gülnār ve ṭaş mūmiyā ve sūrīncān sefūfı. Ve bunuñ ṣanʿatı budur ki iki vaḳiyye enār ḳabı ve bir vaḳiyye gülnār köki ve bir vaḳiyye şebb ve bir vaḳiyye māzū ve bunlar saḥḳ olup barmaḳ ile dişe sürtüle.[3] (و المضمضة بماء الورد و ماء الآس و السماق نافعة) Mażmaża gül ṣuyı ve mersīn ṣuyı ve summāḳ ile nāfiʿdür.

(دود الاسنان) Dişde ḳurd ḥādiṯ olur ruṭūbāt-ı balġamiyye-i müteʿaffîneden ḳurd şekline istiʿdād geldügi Mübdi'-i Feyyāż aña ḳurd ṣūretin ve ḥayāt virür. Zīrā Feyyāż'da buḫl yoḳdur maḥallüñ istiʿdādına göre **[249b]** feyż ider. (يسقطها التبخير ببزر البنج و الكراث او البصل) Diş ḳurdını düşürür buḫūr ḳılmaḳ bezr-i benc ile yā pırasa toḫmı yā ṣoġan toḫmı yā her biri yalñuz yā mecmūʿı. Keyfiyyeti budur ki bunları dökeler ve maʿcūn ideler ve her ḥabb bir dirhem buḫūr itmelü olıcaḳ bir huni bulalar lüle olan ucını ḳurd olan diş üzerine ḳoyalar açuḳ ṭarafın ḳur[d] cānibine dutalar ol ḥablardan ḳur[d] üzerine ḳoyalar, tā ki buḫārı dişe irişüp ḳurdı düşüre.

(الضرس) Fetḥ-i ḍād ve sükūn-ı rā ile diş ḳamaşmaḳ maʿnāsınadur. (سببه اما مخشن بقبضه او حموضته او عفوصته وارد من خارج او صاعد من المعدة و ربما كان عقيب القئ) Bunuñ sebebi irilik virür nesnedür ḳabżı ile yā ekşiligi ile yā

1 Derkenar: Ṭuzuñ iḥrāḳı böyledür ki saḥḳ idüp baʿde demür ile ḳızdurup ʿasel ile ḥalṭ idüp funduḳ ḳadarca alup bir bez içine ḳoyup anuñ ile dişi sürtüp baʿde gül yaġı ile dişi pāk ideler.

2 Derkenar: Açılmaduḳ gül dügmeye beñzer. Anuñçün zerrü'l-verd didi.

3 Derkenar: Bunuñ bir nüsḫası daḫi vardur. Bunda ẕikr olınan Şeyḫ ẕikr itdügidür ve muḫtaṣar ve müfīddür.

kekreligi ile.[1] Bu muḫaşşin yā ḫāricden vārid ola yā miʿdeden ṣuʿūd ide ve gāh olur ḳay' ʿaḳabınca[2] olur. (العلاج مضغ البقلة الحمقاء او علك البطم او الجوز او اللوز و النارجيل **[250a]** و الملح شديد النفع و المضمضة باللبن الحليب نافع) Bunuñ ʿilācı baḳla-i ḥamḳā[3] çiynemekdür yā aġac ṣamġını çiynemekdür ve ceviz ve bādām ve Hindistān cevizi çiynemekdür ve ṭuz şedīdü'n-nefʿdür ve mażmaża ṣaġılmış süd ile nāfiʿdür. Eger su'āl olınursa diş ḳamaşmaḳ eger bürūdetden olursa baḳlatu'l-ḥamḳā çiynemek nāfiʿ olmaz, eger ḥarāretden olursa ṭuz ve ṣamġ ve ceviz ve nārcīl nāfiʿ olmaz; biz eyidürüz: Diş ḳamaşmaḳ bürūdetden olur ḥāmıż ve ḳābıż ve ʿafıṣ yimekden olduġı gibi. Lākin nāfiʿ olur baḳlatu'l-ḥamḳā çiynemek lezic olduġı içün ve melāset iḥdāṯ itdügi içün ki żıdd-ı ḫuşūnetdür ki sebeb-i ḳarībdür. Ve buncılayın ṭuz nāfiʿ olur. Zīrā ḫuşūnet izāle itmek ile ḥarāret iḥdāṯ ider.

(اللثة الدامية[4]) Diş dibinüñ etleri ki andan ḳan çıḳar ola, ʿilācı budur ki muṣannif ẕikr ider (ينفع منه الشب المحرق المطفي بالخل مع ضعفه ملح و مثل الجميع **[250b]** زر ورد) Fā'ide ider buña şebb ki muḥraḳ ola ve söyündürülmiş ola sirke ile yaʿnī ḥarḳ tamām olıcaḳ üzerine sirke döküp söyündürüle ve iki ol ḳadar ṭuz ile ve cümlesi ḳadar gül ile dügmesi yaʿnī açılmaduḳ gül ile bunlaruñ mecmuʿsı saḥḳ olınup diş etine sürtülüp et berk olup ḳan kesilür.

(نقصان لحم اللثة) Diş dibi etinüñ noḳṣānı ruṭūbet-i fāsideden olur ki müfsid-i demdür. Öyleye ġıżā'iyyet az olur laḥm ḳalīl olur. (يؤخذ كندر و زراوند مدحرج و دم الاخوين و كرسنه و اصل السوس يعجن بسكنجبين عنصلى و يستعمل) Alına günlük ve zerāvend[5] ki degirmi ola ve ḫūn-ı siyāvşān ve burçaḳ ve gök sūsen köki bunları saḥḳ idüp sikencübīn-i ʿunṣulī ile ḫamīr eylenüp istiʿmāl olına yaʿnī diş etlerine sürtüle.

1 Derkenar: Ḳābıż ve ḥāmıż ve ʿafıṣ olan nesneler dişüñ saṭḥı iri idüp melāsetini giderür ammā ḥāmıż olan laṭīf ve serīʿ olup diş üstinde eklenmese ḳamaşdurmaz sirke gibi.

2 Derkenar: Ḳaçan ekşi nesne ḳusa.

3 Derkenar: Baḳla-i ḥamḳā semüz ot didükleridür. Bunuñ tesmiyesinde tafṣīl yuḳaruda beyān olınmışdur.

4 Derkenar: Bunuñ ẕikri emrāż-ı esnāndan evvel gerek idi yāḫūd emrāż-ı esnān beyān olınup andan ṣoñra bunı ẕikr itmek gerek idi tevsīṭ itdüginüñ vechi ẓāhir degüldür.

5 Derkenar: Zerāvend iki ḳısmdur. Biri uzun biri degirmidür. Buña ʿilāc olan ḳısm-ı ṣānīdür. Anuñçün zerāvend-i müdaḥrec didi. Demü'l-aḥaveyn ʿArabī ve ḫūn-ı siyāvşān Fārsīdür ḳardeş ḳanı didükleri darudur. Ẕikr olan edviye miḳdārda berāber olmaḳ gerekdür.

(استرخاء اللثة) Diş etinüñ geñşekligi ruṭūbet-i fāsideden olur. (القليل منه يكفي فيه ما ذكرناه في ضعف الاسنان و الكثير القوي يحتاج الى شرط و **[251a]** ارسال دم صالح ثم ذلك التدبير) Bundan ḳalīlde kifāyet bizüm ẕikr itdügümüz żaʿf-ı esnānda yaʿnī ḳavābıż ve bundan keṯīr-i ḳavī muḥtāc olur nişter urmaġa ve dem-i ṣāliḥ irsāline yaʿnī defʿ-i marażda kāfī olan ḳanı ḳomaġa, andan ṣoñra ol tedbīre yaʿnī ḳavābıż ḳaynatduḳları ṣu ile mażmaża itmege. Zīrā istirḫā-yı liṯe ruṭūbet-i fāsidenüñ keṯretinden olur anuñ defʿinde evvelā istifrāġ ṯāniyen edviye-i müceffife ṣuyı ile mażmaża gerekdür.

(وجع الاسنان) Vecaʿ ʿārıż olur dişlere. Zīrā ḥassāsdur ġayrı kökler gibi degüldür. Ve sebeb-i vecaʿ yā dişlerüñ kendüsinde olur yā köki olan ʿaṣabda olur yā diş etinde olur. Bunları temyīz ḫaylī müşkildür.[1] Anuñçün muṣannif tafṣīl ider. (ان وجد مع ورم في اللثة و كان اللمس يؤذيها و خصوصا ان كانت قبل ذلك رهلة مستعدة لانصباب **[251b]** المواد اليها فحينئذ لا يفيد القلع بل يضر و ان كانت سليمة و احس الوجع ممتدا في طول السن فالوجع فيه و حينئذ يفيد القلع و خاصة ان كان مثقوبا و ان كان الوجع في الغمور فهو في العصبة و القلع قد ينفع بما تجد المادة طريقا الى التحليل و قد لا ينفع و يعرف سوء المزاج الموجع بما يوافق و يخالف فالحار ينتفع بالبارد و بالعكس و لون السن يدل على مايغلب عليه من الصفراء او الدم او السوداء و اليابس يقلق السن و يضمره و الاورام بلونها و لمسها) Eger bulunsa aġrı ile diş etinde şiş ve degmek anı incidür olsa ve ḫuṣūṣā andan evvel yaʿnī şişden yā vecaʿdan evvel diş eti yumuşaḳ olup mevādd inmege ḳābil olsa bu taḳdīrce fāʾide itmez diş çıḳarmaḳ. Zīrā sebeb-i vecaʿ diş etinüñ şişidür diş çıḳmaḳ ile ol vecaʿ zāʾil ve nāḳıṣ olmaz belki ziyāde olur. Zīrā ḳalʿ elem virür ve elem gelen ʿużv żaʿīf olup mevādd aña munṣab olur. **[252a]** Anuñçün muṣannif didi belki żarar ider. Ve eger diş eti ṣaḥīḥa olsa ve aġrı iḥsās olınsa çekilmiş dişüñ ṭūlinde aġrı dişdedür etinde degüldür bu taḳdīrce fāʾide ider diş çıḳarmaḳ. Ve ḫuṣūṣā diş delinmiş ola bu taḳdīrce delālet ẓāhir ve nefʿ aḳvā olur. Ve eger vecaʿ diş arasında etlerde olsa sebeb-i vecaʿ şol ʿaṣabda olur ki dişüñ kökindedür bu taḳdīrce gāh olur ḳalʿ fāʾide ider şol sebeb ile ki mādde yol bulur taḥlīle ve gāh olur ḳalʿ fāʾide itmez. Zīrā mādde-i uḫrā münceẕib olur ve bilinür sūʾ ki vecaʿ viricidür dişe ve etine muvāfiḳ olan ve muḫālif olan eşyā-yı ḥārre ve bāride ile öyleye ḥārr olan müntefiʿ olur bārid ile ve bārid olan müntefiʿ olur ḥārr ile. Ve dişüñ levni delālet ider

1 Derkenar: Gāh olur bir kişinüñ diş eti aġrur ol dişi aġrur ṣanur.

ġālib olana mevāddan ṣufreti ṣafrāya ve ḥumreti deme ve sevādı sevdāya delālet ider. Eger suʾāl olınursa niçün beyāżı balġama delālet itmez; biz eyidürüz: Dişüñ levni **[252b]** aṣlda beyāżdur. Pes beyāż ile balġama istidlāl olınmaz ve sūʾ-i mizāc-ı yābis oynadur dişi ve inceldür. Ve bilinür şişler levni ile ve yapışması ile. İmdi lems-i ḥārr ṣufret ile ṣafrāya delālet ider ve ḥumret ile deme delālet ider ve lems-i bārid ḳaramtıḳlıḳ ile sevdāya delālet ider. (العلاج) Vecaʿ-ı esnān ve aña mülāṣıḳ olan liṣe ve ʿaṣabuñ ʿilācı (اما ورم اللثة فغالبه حار فيجب فيه الفصد و استفراغ الصفراء بمثل النقوع المقوي او ماء الرمانين بالهليلج او طبيخ الفاكهة ثم يكبس بزر الورد و سائر القوابض المعلومة و يتمضمض بماء الآس هذا في الابتداء و ليكن استعمالها مفترة و المضمضة بالماء الحار تسكن الوجع ثم يستعمل المنضجات كدهن الورد مع المصطكى و السنبل و لاشئ كالخيارشنبر) ammā diş eti veremi anuñ ekṣeri ḥārdur vācib olur anda faṣd yaʿnī eger demevī ise. Ve istifrāġ-ı ṣafrā ammā faṣd vācib olduġı ẓāhirdür ammā istifrāġ-ı ṣafrā vācib **[253a]** olduġı. Anuñçündür ki ḥareket-i dem müvellid-i ṣafrādur bi'l-istihāle ve yalñuz istifrāġ-ı ṣafrā ḳılınur eger verem ṣafrāvī ise. Ve istifrāġ-ı ṣafrā naḳūʿ-ı muḳavvī ile olur ki yuḳaruda mürekkebātda beyān olınmışdur. Yā māʾ-i rümmānīn ile olur helīlec-i aṣfar ile yā maṭbūḫ-ı fākihe ile. Andan ṣoñra baṣdurula şiş gül dügmesi ile yaʿnī açılmaduḳ gül ile ki dögülmiş[1] ola ve baṣdurula sāʾir ḳavābıż-ı maʿlūme ile enār ḳabı ve māzū ve gülnār gibi ve mażmaża ide mersīn ṣuyı ile. Bu ibtidādadur redʿ-i mādde-i ḥārre itsün içün ve olsun bunlaruñ istiʿmāli ılıcaḳla. Zīrā bārid olıcaḳ māddeyi taġlīẓ ider ḳatı ḥārr olıcaḳ mādde-i āḫeri ceẕb ider. Andan ṣoñra yaʿnī ibtidādan ṣoñra istiʿmāl olınur nuḍc virür nesneler yaġı gibi ṣaḳız ile ve sünbül ile bir nesne yoḳdur ḫıyārşenber gibi ḥārr olan veremlere nuḍc virmekde. (و اما الوجع السني فالبارد ينفع منه العض **[253b]** على مح البيض حارا او على الخبز الحار على ان ذلك نافع للحار ايضا و المضمضة بمغلى من بزر الرجلة و كمون كرمان و اذخر مع قليل عاقرقرحا و ربما نفعت المضمضة بالشراب الصرف مسخنا فان قوي الوجع فالفلونيا و الترياق الحديث و ترياق البرشعثا و ان كان البرد قويا جدا فالكي بمسلة تدخل في انبوبة و قد حوط حوله بعجين لئلا تمس المسلة الباقى و يكمد الريحي بالنخالة و بالبابونج و الجاورس مسخنة لتجذب المادة الى اللحي فاذا ورم سكن الوجع) Ammā vecaʿ-ı sinnī yaʿnī dişüñ kendüsinde olan vecaʿ andan bārid olana fāʾide ider ışırmaḳ yumurda ṣarusını ıssı iken yā ışırmaḳ etmegi ıssı iken.

1 Derkenar: Şiş üzerine ḳoyup barmaḳ ile başmaḳ gerek.

Bunuñ birle bu nāfiʿdür ḥārr olana bārid gibi. Zīrā şān-ı ḥarāret teskīn-i evcāʿdur. Eger suʾāl olınursa niçün ışırmağı bunlara taḫṣiṣ eyledi, her ḥārr olanı ışırmaḳ dimedi; biz eyidürüz: İki nesne içün. Biri bu kim bunlaruñ her birinüñ ḥarāretleri ḥarāret-i insāniyyeye **[254a]** mülāyimdür. Anuñçün bunlar ḥarāret-i ġarīziyyeyi ḳavī ḳılur ve mażmaża muġlā ile bezr-i ricleden[1] ve kemmūn-ı Kirmānī'den ve Mekke ayrığından azcuḳ ʿāḳırḳarḥā ile. Ve gāh olur fāʾide ider şarāb-ı ṣırf[2] ile mażmaża ıssı iken. Ve mażmaża olınan nesne ağızda çoḳ durmaḳ gerek, tā ki teʾṯīri ziyāde ola. Ḳaçan vecaʿ ḳavī olsa bir ḥayṯiyyet ile ki mażmaża kifāyet itmeye felūniyā nāfiʿdür dişe bulaşdurmaḳ ile yaymak ile. Zīrā muḫaddirdür içinde efyūn ve bezr-i benc olduġı içün ve tiryāk-ı kebīr ki tāze ola nāfiʿdür. Zīrā bu tāze iken taḫmīri tamām olmayup ve efyūna anuñ muṣliḥleri ile inkisār gelmedin taḫdīri aḳvā olur ve tiryāk-ı berşaʿṯā[3] nāfiʿdür taḫdīri ziyāde olduġı içün efyūnı ve bezr-i benci çoḳ olduġı içün. Ve eger berd-i mevcaʿ ḳavī olsa ziyāde yaʿnī edviye ile izāle olmasa keyy ḳılmaḳ dişi nāfiʿdür çuvaldız ile ki ḳızdurulmış ola. Ve ṣoḳalar anı ḳamış lüle yaʿnī masura içine, tā ki etini yaḳmaya **[254b]** ve dişüñ eṭrāfını yaʿnī bāḳī dişler ḫamīr ile örtüle, tā ki çuvaldız ġayr dişlere degmeye. Ve kimād ḳılına diş vecaʿ-ı rīḥīde[4] kepek ve bābūnec ve ṭarı ile ḳızmış iken, tā ki māddeyi ceẕb ide çeñeye. Ḳaçan çeñe şişe vecaʿ sākin olur. (و اما الحار فالمضمضة بماء الورد و الخل مفترين و ربما زيد فيه سماق و زر ورد و ربما زيد فيه كافور و ربما احتيج لشدة الوجع الى قليل من الافيون و ربما نفع الماء المثلوج) Ammā vecaʿ-ı sinnī ki ḥārr ola fāʾide ider aña mażmaża gül ṣuyı ve sirke ile ılıcaḳ olduḳları ḥālde. Gāh olur ziyāde ḳılınur anda summāḳ ve gül dügmesi ziyāde tebrīd ve mevādd munṣab olmağı redʿ ve menʿ içün. Ve gāh ziyāde ḳılınur anda kāfūr şiddet-i ḥarāret olıcaḳ. Gāh olur iḥtiyāc olur şiddet-i vecaʿ içün azcuḳ efyūna ki bez içinde ḳoyup anda ḳonıla. Ve gāh olur fāʾide ider ḳarlu ṣu yaʿnī bunuñ ile mażmaża taḫdīri ve tebrīdi ḳavī olsun içün. (و اما اليابس فالزبد و دهن البنفسج و كبد **[255a]** سام ابرص اذا وضعت على السن المتأكلة الوجعة يسكن الوجعها) Ammā vecaʿ-ı sinnī ki yābis ola fāʾide ider tereyaġ benefşe yaġı ve yeşil kertekele cigeri ḳaçan

1 Derkenar: Ricle pirpirim didükleri otdur ki baʿżı diyārda semüz ot dirler.
2 Derkenar: Yaʿnī ṣu ḳatılmamış ola.
3 Derkenar: Berşaʿṯā bir ḥekīm ismidür ki bu terkībi ol īcād eyleyüp anuñ ismi ile tesmiye olınmış ve felūniyā daḫi bir ḥekīmüñ ismidür ki iḫtirāʿ eyledügi terkīb anuñ ismi ile tesmiye olınmışdur.
4 Derkenar: Muṣannif vecaʿ-ı rīḥ ʿalāmetin ẕikr itmeden ʿilācını beyān eyledi. Anuñ ʿalāmeti oldur ki vecaʿ bir yirden bir yire intiḳāl ider. Daḫi nefs-i vecaʿ ḫiffet üzere olur.

ḳonılsa diş üstine ki yinmiş ve aġrılı sākin ḳılur vecaʿını. Cālīnūs böyle dimiş bi'l-ḫāṣṣiyyedür. (و اما العصبي فالمضمضة بما ذكرناه من غير افراط في التدبير) Ammā vecaʿ-ı ʿaṣabī yaʿnī sebeb-i vecaʿ dişüñ ʿaṣabında olan gerek ḥārr olsun gerek bārid olsun gerek rīḥī olsun bunuñ ʿilācı mażmażadur bizüm ẕikr itdügümüz eşyā-yı ḥārre ve bāride ile ifrāṭsuz tebrīdde ve tesḫīnde. Zīrā ʿaṣab bāriddür mutażarrır olur eşyā-yı bāride ile ve ʿaṣab ḥassās olduġıçün müteḥammil degüldür ḳavī devāyı.

(البخر) Fetḥ-i bā vü ḫā ile aġız ḳoḳusıdur. (قد يكون العفن اما في اللثة و يعرف بترهلها او في السن و يعرف بتأكله و تغير لونه او في سطح الفم او المعدة و يعرف الصفراوي منه بمرارة الفم و كثرة العطش و قلة **[255b]** الشهوة و البلغمي بكثرة الريق و دلاعة الفم و قلة العطش و قد يكون من الرية و نواحيها و قد يكون من البدن كله كما في الحميات الوبائية) Gāh olur ʿufūnetden olur yā diş etinde. Ve bilinür bu diş etinüñ geñşekligi[1] ile sebeb-i taʿaffün ġalebe-i ḥarāret-i ġarībedür çün teneffüs vaḳtinde hevā aña mürūr ider anuñ keyfiyyeti ile mütekeyyif olup müteʿaffin olur yā ʿufūnet dişüñ kendü nefsinde ola. Ve bilinür bu dişüñ yinmesi ile mādde-i ʿufūnetüñ yaramazlığından ve taġayyür-i levni ile yā ʿufūnet saṭḥ-ı femde ola yā ḥarāret-i ġarībe içün yā sū-i mizācı içün yā ʿufūnet miʿdede ola ḫılṭ-ı müteʿaffin içün. Ve bilinür ṣafrāvī olan miʿdeden olan baḫarda aġzuñ acılığı ile ve ṣusuzluḳ keṣreti ile ve iştihā ḳılleti ile. Ve bilinür balġamī olan tükürük keṣreti ile dil aġızdan çıḳmaḳ ile[2] yā aġız ṭatsuzluġı ile. Ve gāh olur ʿufūnet öyken ḳarḥasından yā anuñ ḳaṣabası ḳarḥasından olur. Gāh olur **[256a]** ʿufūnet bedenüñ cümlesinden olur. Nitekim ḥummeyāt-ı vebā'iyyede cemīʿ aḫlāṭ müteʿaffin olduġıçün. (العلاج) Aġız ḳoḳusınınuñ ʿilācı (ما كان من اللثة فدواءه المضمضة بخل العنصل فاذا نقيت الاسنان دلكت بقلى معجون بخل عنصل مشوي في قصبة فانه يزيل العفونة و ينبت لحما جيدا و كل ما قلناه في استرخاء اللثة ينفعه) şol baḫar ki diş etinde olan ʿufūnetden olur anuñ devāsı mażmażadur ḥall-i ʿunṣul ile ḳaçan dişler pāk ola mādde-i ʿufūnetden diş etine sürtile ḳaly[3] ki terkīb olınmış ola ḥall-i ʿunṣul ile ki ol

1 Derkenar: Diş etinüñ geñşekligi ruṭūbāt-ı ʿafīnenüñ keṣretinden ve ol bunı teşerrüb itdügindendür.

2 Derkenar: Delāʿa dāl-ı mühmele ile dil aġızdan çıḳmaġa dirler ve ẕāl-ı muʿceme ile aġzuñ ṭatsuzluġına dirler ki leẕẕete māyil ola. İmdi evvelki vech iʿtibārı ile taḳdīr mużāfa iḥtiyāc olur ve baʿżı nüsḫada delāʿatu'l-lisān vākiʿ olmış bu nüsḫa aḥsendür.

3 Derkenar: Ḳaly ʿArabīdür Fārsīsi şuḥārdur bunuñ ittiḫāẕınuñ ṭarīḳi budur ki uşnānı ki aña Türkçe çoġan dirler anı yaḳmaḳ gerek ki anuñ küli altında ḳaly ḥāṣıl olur ki buña Türkçe kelger dirler cāmeşūrlar bunuñ ile bez yurlar.

ʿunṣul biryān olınmış ola[1] ve ol ḳaly ḳamış içinde sürtüle, tā ki bāḳī dişlere degmeye. Taḥḳīḳan bu yaʿnī ḳaly ki maʿcūn bi-ḫallü'l-ʿunṣul ola ʿufūneti zā'il ider ve eyü et bitürür ve her nesne ki biz didük istirḫā-yı liṣede fā'ide ider aġız ḳoḳusına. (و اما الذي من السن فلا شئ كالقلع و ان لم يمكن فباصلاح مزاجها و تنقيتها ان كان السبب ضعفها) Ammā ṣol baḫar ki dişden **[256b]** olur hīç nesne yoḳdur çıḳarmaḳ gibi yaʿnī ol diş ki yinmiş ve müteʿaffin olmışdur çıḳarulmaḳ gerek. Eger çıḳarmaḳ mümkin olmaz ise mizācını ıṣlāḥ itmek gerek, tā ki yinmesi ve fesādı ziyāde olmaya. Ve pāk ḳılmaḳ gerek eczā'-i ʿafineden cilā idenler ile yā ḳazımaḳ gerek demür ile yā törpülemek gerek ege ile ve taḳviyet itmek gerek eger sebeb żaʿf-ı esnān ise. (و اما المعدي و الذي عن سطح الفم فالصفراوي ينفعه المشمش فان لم يحضر فنقوعه و النقوع الحامض او السويق كل ذلك بالسكر و ينفعه ايضا البطيخ و الخوخ و الخيار ثم يستفرغ الصفراء بماء الرمانين بالهليلج او النقوع المقوي او طبيخ الفاكهة) Ammā ṣol baḫar ki miʿdeden ve saṭḥ-ı femden yaʿnī bunlardan olan ʿufūnetden olur ṣafrāvīye fā'ide ider zerdālū yaʿnī yaş zerdālū yimek eger bulınmaz ise ıṣlanmışı. Daḫi naḳūʿ-ı ḥāmıż istifrāġ-ı ṣafrā itdügiçün nāfiʿdür yā arpa sevīḳi tebrīd itdügiçün. Bu naḳūʿlar ve sevīḳ **[257a]** şeker ile istiʿmāl olına ve fā'ide ider buña ḳarpuz ve şeftālū ve ḫıyār. Andan ṣoñra yaʿnī bu baḫarlara eger bu ʿilāc fā'ide itmez ise istifrāġ olına ṣafrā mā'-i rümmānīn ve helīlec ile yā naḳūʿ-ı muḳavvī yā maṭbūḫ-ı fākihe ile. (و اما البلغمي فشراب الليمون او السكنجبين السفرجلي او الرماني ثم استفراغ البلغم بايارج فيقرا او حب الايارج او اطريفل مقوي بايارج و يتعهد الاطريفل اياما مع ترك الفاكهة و الاقتصار على المقلي و المشوي و ترك المرق و استعمال ورق الآس بالزبيب المنزوع العجم كل يوم الجوزة نافع) Ammā ṣol baḫar ki miʿdede olan ʿufūnetden olur ki balġamī ola fā'ide ider añna ṣarāb-ı līmūn yā sikencübīn-i sefercelī yā rümmānī. Zīrā bunlar muḳaṭṭıʿāt-ı balġamdur ve muṣlıḥāt-ı mevādd-ı ʿufūnetdür. Andan ṣoñra yaʿnī bu baḫarlara eger bu devā fā'ide itmez ise istifrāġ olına balġam eyāric-i fayḳarā ile yā ḥabbu'l-eyāric yā ıṭrīfil-i muḳavvī bi'l-eyāric ile ve ʿādet idine ıṭrīfili bir **[257b]** niçe gün. Zīrā miʿdeyi ḳavī ider ruṭūbetini zā'il ider ve buḫārı menʿ ider ve ḥarāret-i muʿaffineyi sākin ider yimişler terki ile. Zīrā yaş yimişler balġamı ziyāde ider ve tezcek müteʿaffin olur keṣret-i mā'iyyeti içün ve balġama ʿafine münḳalib olur ve iḳtiṣār ile laḥmdan ḳavurmaya ve biryāna yaʿnī ancaḳ

1 Derkenar: Zīrā biryān olmayan ʿunṣul żarar ider ḥiddeti olduġıçün.

bunları yiye ve şorbayı terk eyleye, tā ki tevlīd-i balġam ḳalīl olup ruṭūbet ziyāde olmaya ve mersīn yapraġı[1] dögilüp çekirdegi çıḳmış ḳurı üzüm ile ki ol daḫi dögilmiş ola her gün bir dāne cevz ḳadar yimek nāfiʿdür. Ve baḫar miʿdīye nāfiʿdür ḳayʾ itmek māddeyi iḫrāc itdügiçün. Ve aġız ḳoḳusın defʿ iden mücerrebātdandur yatıcaḳ turp yimek ve buña mücerrebātdandur ṣabāḥ ʿūd-ı ḫāmı ṭuz ile yimek ve buña mücerrebātdandur bir dirhem kelem toḫmı ve bir dirhem keşür toḫmı ve bir dirhem ṣaḳız ve bir pāre ʿūd-ı ḫām dögülüp maʿcūn ḳılınup üç günde bir dirhem yimek. Ve bilgil kim aġzı ḳoḳusı **[258a]** aġızda ve dilde çıḳan çıbanlardan daḫi olur. Muṣannif anı ve ʿilācını ẕikr itmedi. Zīrā aġızda ve dilde çıḳan çıbanlar ḳulāʿ dirler anı ve ʿilācını beyān ider.

Nitekim dir: (القلاع) Bu dört ḳısmdur. Muṣannif her bir ḳısmınuñ ʿilācın tafṣīl ider. (اما الابيض البلغمي فمرقة الزيتون المملح نافعة) Ammā aḳ olup balġamī olanuñ[2] ʿilācı budur ki ṭuzlu zeytūn şorbası nāfiʿdür. Zīrā ruṭūbeti ve ṣaru ṣuyı tecfīf ider mülūḥatı ve ʿufūneti içün ve ḳarḥaları menʿ ider intişārdan ḳabżı içün. (و الجلنار مع زر ورد و الاقاقيا نافع) Yaʿnī buncılayın gülnār ve gül dügmesi ile ve aḳāḳıyā ile nāfiʿdür. Zīrā bunlarda ḳabż ve tecfīf ve taḳviyet vardur. Öyleye mevāddı inṣibābdan menʿ ider ve ruṭūbet-i balġamī maḥv ider mizācı maraża ġālib iderler. Eger suʾāl olınursa niçün balġamī olanı ẕikrde taḳdīm eyledi; biz eyidür[üz]: Ekser ḳulāʿ balġamdan mütevellid olur. (و اما الاحمر الدموي فهذه القوابض مع الهليلج الاصفر و **[258b]** السماق و الكزبرة اليابسة) Ammā ḳızıl olup demevī olanuñ ʿilācı bu ẕikr olan ḳābıżlardur helīlec-i aṣfar ve summāḳ ve ḳurı kişnīz ile. Zīrā bunlarda ziyāde tebrīd vardur. (اما الصفراوي[3] الكثير التلهب) Yaʿnī ammā ṣaru olup ṣafrāvī olup keṣīrü't-telehhüb olanuñ ʿilācı (فالسماق و الجلنار و الكافور له خاصية عجيبة) summāḳ ve gülnār ve kāfūrdur. Ve bunuñ içün ḫāṣṣiyye-i ʿacībe vardur yaʿnī ḳulāʿ-ı ṣafrāvīnüñ defʿinde. (و كذلك في الاسود السوداوي) Ve buncılayın ḫāṣṣiyye-i ʿacībe vardur esved olup sevdāvī olanuñ defʿinde. (و عصارة الحصرم نافعة) Ḳoruḳ ṣuyı ḳabżı ve tebrīdi içün nāfiʿdür ḳulāʿ-ı ṣafrāvī ve ḳulāʿ-ı sevdāvīde. (و ربما احتيج الى الاستفراغ و الفصد من القيفال ثم حجامة النقرة

1 Derkenar: İstiʿmāl ide yaʿnī mersīn yapraġı.
2 Derkenar: Ḳulāʿ-ı balġamī oldur ki balġam-ı māliḥden mütevellid olup mülūḥatından ḳarḥa iḥdāṯ ide.
3 Derkenar: ʿİbāret-i muṣannif اما الاصفر الصفراوي gerek idi, tā ki levn ile istidlāle tenbīh olaydı. Nitekim ġayrısında levni ẕikr itmiş idi.

(او تحت الذقن او فصد الجهاروك) Gāh olur iḥtiyāc olur istifrāġ-ı ḫılṭa maṭbūḫ-ı helīlec-i muḳavvī gibi **[259a]** ṣafrāvī ḳulāʿda maṭbūḫ-ı eftīmūn gibi sevdāvīde. Ve iḥtiyāc olur faṣda ḳīfālden. Ammā demevīde iḥtiyāc olduġı ẓāhirdür ammā ġayrıda iḥtiyāc olduġı faṣd istifrāġ-ı küllī olduġı içündür. Andan ṣoñra yaʿnī istifrāġ ve faṣd olunduḳdan ṣoñra iḥtiyāc olur eñse çuḳurı yā eñek altı ḥacāmatına yā cehārrek faṣdına. Bunuñ küllīsi ceẕb-i mādde ve iḫrācı içündür. (و ربما كان القلاع خبيثا غايضا و حينئذ ينفعه الشب و العفص مسحوقين كالغبار و اقوى منه الفلدفيون بالاقاقيا) Gāh olur ḳulāʿ ḥabīṯ ve ve deriñ olur. Bu taḳdīrce fāʾide ider buña şebb ve māzū ve saḥḳ olınmış olduḳları ḥālde toz gibi ammā şebb nāfiʿ olduġı keyy idüp iḥrāḳ itdügiçündür ammā māzū nāfiʿ olduġı ḳabż idüp tecfīf itdügiçündür ve aḳvādur bu mecmūʿdan feldefiyūn aḳāḳıyā ile. Zīrā feldefiyūn yaramaz eti yir ve ruṭūbāt-ı ḥabīṯeyi fānī ider ve aḳāḳıyā ḳābıż ve müceffifdür. (و علاج السوداوي كعلاج الصفراوي) **[259b]** Ḳulāʿ-ı sevdāvī ʿilācı ḳulāʿ-ı ṣafrāvī ʿilācı gibidür. Zīrā ḳulāʿ-ı sevdāvī iḥtirāḳ-ı ḫılṭdan olur. Öyleye lā-büddür tebrīd-i ḳavīden ṣafrāda keyy gibi. Ḫuṣūṣā sevdā ki ṣafrādan muḥteriḳa ola bu taḳdīrce tebrīd-i ḳavīye muḥtāc olur. (و يجب ان يعدل المزاج بالنقوعات و الاشربة المبردة و الاغدية الباردة) Vācib olur mizāc taʿdīl olınmaḳ her nevʿ-i ḳulāʿda naḳūʿāt-ı bāride ile ve eşribe-i müberride ile şarāb-ı līmūn ve şarāb-ı rümmān ve şarāb-ı ġūre gibi daḫi aġdiye-i bāride ile. Zīrā ḳulāʿ ʿufūnet-i aḫlāṭdan olur be-her taḳdīr tebrīde ḥācet vardur ḫuṣūṣā ṣafrāvī ve sevdāvī ve demevī olanlarda (مع هجر اللحوم) etleri terk itmek ile. Zīrā etlerden çoḳ dem mütevellid olur. Öyleye ḳarḥa ziyāde olur ʿużv-ı defʿden ʿāciz olduġı içün.

(**قلع الاسنان و تفتيتها**) Dişleri çıḳarmaḳ ve paralamaḳ ammā bu mebḥaṣüñ ẕikri vecaʿ-ı esnān ẕikr olınduġı maḥalde **[260a]** gerek idi. Zīrā vecaʿ-ı esnānuñ āḫir ʿilācı çıḳarmaḳ ve paralamaḳdur. Nitekim bu faḳīr bir diş aġrısında dimiş idüm:

Beyt: Ey Sürūrī derd-i dendāna çü çāre bulmaduñ
Çāresi yoḳ bir belādur bu hemān çekmek gerek

Ve çekmek ẓāhirdür, ṣanʿata muḥtāc olan paralamaḳdur. Anuñçün anı beyān ider. (لبن اليتوع يعجن بدقيق و يوضع على السن ساعات فيفتت) Südligen südi ḫamīr ḳılına un ile ve vażʿ olına diş üzerine bir niçe sāʿat dişi paralar.

(و شحم الضفدع الشجري مفتت قالع) Aġaç ḳurbaġasınuñ[1] yaġı dişi paralayıcı ve çıḳarıcıdur ammā ṣaḥīḥ dişleri ṣaḳınmaḳ gerek.

(سيلان اللعاب) Tükürük aḳmaḳ aġızdan uyanıḳ iken yā uyḳuda yā ikisinde bile (يكون لحرارة و رطوبة و خاصة في فم المعدة) olur ḥarāret içün ve ruṭūbet içün ḫuṣūṣā fem-i miʿdede. Zīrā miʿde ġıdā bişürücidür. Öyleye ruṭūbet ġıdāʾiyyeden ḫālī olmaz. Pes miʿdenüñ ḥarāreti ruṭūbātı eridür **[260b]** ve aġza çıḳarur. Ve bu ḳısm ḥarāret ve ruṭūbet ʿalāmetleri ile bilinür. (و يكون لبرودة و بلغم) Ve olur bürūdet ve balġam içün. Ve bu ḳısm bürūdet ve balġam ʿalāmetleri ile bilinür. (و يكون لدود) Ve olur ḳurd içün. (و يخالف الاولين بانه يخص بالليل) Bu ḳısm muḫālif olur iki evvelki ḳısmlara bunuñ ile ki maḫṣūṣ olur giceye. Zīrā ḳurd gice ḥareket ider. Anuñ ḥareketinden fażalāt ve ruṭūbāt-ı balġamiyye ḥareket ider aġza. (العلاج) Seyelān-ı luʿābuñ ʿilācı (تعديل المزاج و تنقية المعدة من البلغم و الاطريفل في البلغمي غاية و من الادوية المشتركة استعمال الهندبا مع درهم ملح جريش يستف بكرة كل يوم) taʿdīl-i mizācdur ḥārr ise tebrīd ḳılına bārid ise tesḫīn olına ve miʿde tenḳiye ḳılına balġamdan heftede iki kerre ḳayʾ ile ıṭrīfil balġamī olanda nihāyetdür nefʿde. Edviye-i müşterekeden cemīʿ aḳsāmına menfaʿatde istiʿmāl hindibā bir dirhem ṭuz ile ki ḳırılmış ola yaʿnī ziyāde dögülmiş olmaya aġzına bıraġup yiye **[261a]** ṣabāḥ her günde. Eger suʾāl olınursa niçün milḥ-i cerīş ola didi; biz eyidürüz: Zīrā ziyāde saḥḳ olınacaḳ ḳuvveti bāṭıl olur ve miʿde içün istiʿmāl olınan devālara ziyāde saḥḳ olınmamaḳ gerek, tā ki miʿdede çoḳ durup teʾṯīri ziyāde ola.

(تشقق الشفة) Ṭudaḳ yarılmaḳ çoḳ vāḳiʿ olur. Sebebi yā ḥarāretdür ki ruṭūbātı neşf ider öyleye sebeb-i ittiṣāl eczāʾ-i şefe zāʾil olur yā yübūsetdür ki müferriḳ-i ittiṣāldür. Nitekim balçıḳ ḳurısa paralanur şefe ḫod nāzikdür hevā-yı ḥārr ü bārid mülāsıḳasından ḫālī degüldür. (ينفعه جميع القوابض المجففة و امساك الكثيرا في الفم و تقليبه باللسان و كذلك الزبد الحادث من القثاء و الخيار اذا دلكا و لعاب بزر قطونا و يدهن السرة و المقعدة بدهن البنفسج) Fāʾide ider teşaḳḳuḳ-ı şefeye cemīʿ ḳavābıż-i müceffife. Ammā ḳavābıż fāʾide itdügi paralanan yirüñ iki cānibin bir yire cemʿ itdügi içün ammā müceffif fāʾide itdügi anda vārid olan demi ʿaḳd itdügi içündür ki laḥm mütevellid

1 Derkenar: Aġaç ḳurbaġasından murād yeşilce ḳurbaġadur ki aġaçlarda ve otlarda olur bir aġacdan bir aġaca ṣıçrar. Ḳaçan bir ḥayvān otlarken anı yise dişleri dökülür.

[261b] ola māzū ve mürdāseng ve isfīdāc gibi. Ve fā'ide ider kitreyi ağızda dutmaḳ ve dil ile döndermek. Zīrā kitre yapışdurıcı ve ṣuvayıcıdur. Ve buncılayın fā'ide ider köpük ki ḳıṣṣā ve ḫıyārı birbirine sürtmekden ḥadiṣ olur. Zīrā yübūset zā'il olup ictimāʿ ḥāṣıl olur. Ve fā'ide ider luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā. Zīrā telyīn ider ve ṣıvaşdurur. Ve fā'ide ider göbegi ve maḳʿadı yağlamaḳ benefşe yağı ile. Zīrā tarṭīb ider. Öyleye yübūset ve ḥarāret zā'il olur ve ol iki mevżiʿ yağlanmaḳ ile mevādd anlara münceẕib olur.

(اورام الشفة) Ṭudaḳ şişmek diş eti şi[ş]mek gibidür. Anuñçün muṣannif dir: (يستفرغ الخلط الغالب ثم يعالج بعلاج اورام اللثة) İstifrāġ olınur ḫılṭ-ı ġālib faṣd ile ve ishāl ile. Andan ṣoñra ʿilāc olınur evrām-ı liṣe ʿilācı ile. Ammā edviye-i mevżiʿiyye bunda aḳvā gerek ḥużaż ve helīlec zirr-i verd ve cevz-i serv gibi.

(امراض الوجه) Emrāż-ı vechi emrāż-ı şefe ve emrāż-ı lisān ortasında **[262a]** getürmegüñ vechi yoḳdur.

(الماشرا) Ekṣer eṭibbā bunı envāʿ-ı sersāmdan[1] ʿadd itdiler mādde ittiḥādından ġalaṭ itdiler. (يطلق في العرف على ورم حار عن دم صفراوي يعم الوجه و ربما غطي العين و يلزمه الحمي) Māşerā ıṭlāḳ olınur ʿörf-i[2] ṭıbbīde verem-i ḥārre dem-i ṣafrāvīden ḥādiṣ olur ki yüzi bürür gāh olur gözi örter ve ḥummā lāzıme olur. (العلاج) Māşerā ʿilācı (الفصد و استفراغ الصفراء بالنقوع المقوى او طبيخ الفاكهة او ماء الرمانين بالهليلج او لعوق الخيارشنبر و تدبير الحمى الصفراوية) faṣddur ḳīfālden ve ʿırḳ-ı cebheden ve burun delikleri ṭamarından ve dil altındağı iki ṭamardan ve istifrāġ-ı ṣafrādur naḳūʿ-ı muḳavvī bi'l-usṭūḫūdūs ile yā maṭbūḫ-ı fākihe ile yā mā'-i rümmānīn ve helīlec ile yā luʿūḳ-ı ḫıyārşenber ile yalñuz. Daḫi tedbīr ḥummā-yı ṣafrāviyyedür yaʿnī tebrīd ve tarṭībdür ağdiye ve eşribe ile.

(البادشنام) Emrāż-ı vechden biri budur. (هو حمرة مفرطة تعرض في الوجه يشبه الجذام و يتولد عن دم حاد متحرك الى فوق و الى خارج و ربما حال من ابتداء به **[262b]** كان معه قروح) Bu ḥumret-i müfriṭadur ki ʿārıż olur vechde şebīhdür cüẕām başlayan kimesne ḥāline ve mütevellid olur iti ḳandan ki müteḥarrik olur

1 Derkenar: Sersām şol veremdür ki ḥucubda yā dimāġda olur māşerā ẓāhir-i cildde olur. İmdi ikisi bir degüldür.

2 Derkenar: ʿÖrfde dimek ile iḥtirāz eyledi luġatdan. Zīrā luġat-ı Süryānī'de verem-i ḥārra dirler ḳanḳı mevżiʿde olursa olsun. Ve ʿörfden murād müteʾaḫḫirīn iʿtibār eyledügi ʿörf-i ḫāṣdur. Zīrā baʿżı eṭibbā ḳatında bir niçe maraża daḫi ıṭlāḳ olınur.

yuḳaruya ve ṭaşraya ve gāh olur anuñ ile ḳarḥalar olur. (العلاج) Bādişnām ʿilācı (الفصد و تنقية الدم من الخلط المحترق و تبريده و ترطيبه و الشاهترج بالسكنجبين نافع و السفوف المسهل بماء الجبن جيد) faṣddur. Daḫi tenḳiye-i demdür ḫılṭ-ı muḥterikden ḥabb-ı eftīmūn yā maṭbūḫı ile. Daḫi anuñ tebrīdi ve tarṭībidür ve şāhterec sikencübīn ile nāfiʿdür. Zīrā şāhtere ḫılṭ-ı ġalīẓ-i sevdāvīyi iḫrāc ider ve sikencübīn demi tebrīd ider sefūf-ı müshil mā'ü'l-cübn ile eyüdür.

(امراض اللسان) Emrāż-ı şefe ve emrāż-ı lisān emrāż-ı femdendür. Zīrā ol ikisi bundandur her birinüñ marażın müstaḳil maraż ʿadd idüp tertībde müşevveş īrād itmek bī-vechdür.

(شقوق اللسان) Dil yarılmaḳ ḥādiṯ **[263a]** olur ḥarāretden ve yübūsetden ki bunlar dimāġda olalar ve lisān ḥadd-i nefsinde yumuşaḳ ve sünger gibi göz gözdür çün ḥarāret ve yübūset ziyāde ola şuḳūḳı ẓāhir olur ḳaçan ekşi ve ṭuzlu ve iti nesne ṭatsa müte'ellim olur. (علاجه امساك بزر قطونا في الفم او بزر السفرجل او كثيرا و الاغتداء بالاكارع الحنطة) Anuñ ʿilācı bezr-i ḳaṭūnā yā ayva çekirdegi yā kitre dutmaḳdur aġızda daḫi ġıdālenmekdür paçalar ile ki buġday ile bişe ziyāde tarṭīb içün.

(جفاف اللسان) Dil ḳurıluġı iki ḳısmdur. Biri ḥaḳīḳīdür biri ġayr-ı ḥaḳīḳīdür. Muṣannif her birini beyān ider. Ammā ḥaḳīḳī olan (ما كان عن حرارة و يبس كما في الحميات المحرقة) ol cefāf-ı lisān ki ḥarāretden ve yübsden olur nitekim ḥummeyāt-ı muḥrıḳada ʿilācı budur ki (يمسح بلعاب حب السفرجل) siline dil ayva çekirdegi luʿābı ile (بماء النيلوفر و السكر) nīlūfer ṣuyı ile eger raṭb bulunursa yā naḳūʿı **[263b]** ile ve sükker ile. (و ربما زيد فيه لب بزر يقطين او رجلة) Gāh olur anda ziyāde ḳılınur ḳabaḳ çekirdegi içi yā baḳlatu'l-ḥamḳā tebrīd ve tarṭīb ziyāde olmaḳ içün. (و المضمضة بحليب بزر البقلة او بماء البطيخ نافع) Daḫi mażmaża ḥalīb-i bezr-i baḳla ile yā ḳarpuz ṣuyı ile nāfiʿdür. (و كذلك بالخيار و القثاء) Buncılayın mażmaża ḫıyār ve şinḫıyār ṣuyı ile nāfiʿdür yāḫūd bunlaruñ ḥalīb-i bezri ile mażmaża nāfiʿdür. Ammā cefāf-ı lisānuñ ġayr-ı ḥaḳīḳī olanı budur ki muṣannif ẕikr ider (و ما كان عن خلط لزج و يعرف بغروية الريق) yaʿnī şol cefāf-ı lisān ki ḫılṭ-ı balġamī-i lezicden olur ki dil anı içmez ve anuñ ile ışlanmaz ve ruṭūbet-i luʿābiyye nüfūẕına māniʿ olur lā-cerem lisān ḳurı ḳalur. Ve bilinür bu tükürük yapışḳanlığı ile

bunuñ ʿilācın beyān ider. (فيدلك بقضيب خلاف غمس في سكنجبين او ماء بطيخ و سكر) Delk ḳılınur dil sögüd aġacınuñ ince budaġı[1] ile **[264a]** ki ol buṭaḳ ṭaldurulur sikencübīnde yā ḳavun ṣuyına ve sükkere, tā ki cirm-i lisāndan ol ḫılṭ-ı lezic zāʾil ola.

(**استرخاء اللسان و ثقله و التمتمة و الفأفاء**) Dil geñşekligi ve aġırlığı ve ḥarf-i tāʾyı ve ḥarf-i fāʾyı oñat telaffuẓ itmemek (قد يكون ذلك من رطوبة دموية و يعرف بحمرة اللسان و حرارته) olur bu ruṭūbet-i demeviyyeden. Ve bilinür bu ḥumret-i lisāndan ve ḥarāretinden. (و قد يكون من رطوبة رقيقة بلغمية ترخي العصب و تعرف بكثرة الريق و الانتفاع بالقوابض اكثر من المحللات) Ve olur ruṭūbet-i raḳīḳa-i balġamiyyeden ki irḫā ider ʿaṣabı. Ve bilinür bu tükürük çoḳluğından ve ḳavābıż ile intifāʿ ekşerdür muḥallilāt ile intifāʿdan.[2] (و قد يكون بشركة الدماغ او الفالج) Ve olur dimāġ şirketinden nitekim olur līşerġusda yā fālic sebebi ile. (العلاج) Bu marażlaruñ ʿilācı (ينقي البدن و الرأس بحب الايارج او ايارج لوغازيا) beden ve baş pāk ḳılına ḥabb-ı eyāric yā eyāric-i lūġāẕiyā ile. (و الادوية الموضعية **[264b]** خل عنصل طبخ فيه قليل وج يستعمل مضمضة و طبيخ الكبر و الخردل و السعتر و قليل عاقرقرحا) Edviye-i mevżiʿiyye ḫall-i ʿunṣuldur ki anda bişürile azcuḳ egir istiʿmāl olına mażmaża vechi ile yaʿnī mażmaża olına bunuñ ile tenḳiye ḳılınduḳdan ṣoñra ve ḳaynadıla kebere ve ḫardal ve güyegi otı ve azcuḳ ʿāḳırḳarḥā bunuñ ile daḫi mażmaża ḳılına. (و قد ينفع ذلك لدلك اللسان بمخيض او مصل فيهما قليل نوشادر) Gāh olur fāʾide ider lisānı delk itmek ḳaymaġı alınmış ekşi süd ile yā maṣl ile ki bunlarda azcuḳ nūşādır ola. Maṣl oldur ki ekşi südi ḳaynadalar, tā ki ġalīẓ ola ve bir pāre ṭuz ḳoyalar ve güneşde ḳoyalar, tā ki ḥumūżatı müştedd ola. (و الدموي يجب فيه الفصد و المضمضة بالحوامض المقطعة مع تحليل اللعاب كالحصرم و مياه الفواكه القابضة و فقاح الاذخر و الطباشير نافع) İstirḫā-yı demevīde vācibdür faṣd ḳīfālden ve ʿurūḳ-ı lisāndan. Daḫi mażmaża ekşiler ile ki muḳaṭṭıʿdur ruṭūbātı taḥlīl **[265a]** ile luʿābı ḳoruḳ gibi ve ḳabż ider yimişler ṣuları gibi ekşi enār ve ekşi turunc ve ekşi elma gibi iẓḫir gibi daḫi ṭabāşīr nāfiʿdür. (و الصبي اذا ابطاء كلامه دلك لسانه بعسل و ملح و اجبر على الكلام الفصيح و ربما يطلق اللسان كثرة استعمال البلاغة و حفظ الكتب المصنفة في ذلك و الكتاب العزيز) Ṣabī ḳaçan kelāmı eklense ġalebe-i ruṭūbātdan lisānı delk olına bal ile ve ṭuz ile. Ve cebr ḳılına kelām-ı faṣīḥ

1 Derkenar: Sögüd budaġı ve anuñ küçücügi iḫtiyār olınduġınuñ sebebi budur ki sögüd melāseti ve mülāyemeti içün yaramaz ḫılṭı ḳazır ve lisāna żarar itmez.

2 Derkenar: Zīrā muḥallilāt egerçi mevāddı taḥlīl ider ammā ḥarāreti içün mevādd-ı āḫeri ceẕb ider.

üzere yaʿnī kelām-ı belīġ tekellüm itdürüle. Gāh olur lisānı ıṭlāḳ ider yaʿnī dili cārī ḳılur keṯret-i istiʿmāl-i belāġat daḫi belāġatde taṣnīf ḳılınan kitāb-ları ezberlemek daḫi Kitāb-ı ʿAzīz yaʿnī Ḳurʾān ezberlemek. Zīrā eblaġ-ı küll-i kelām-ı belīġdür ve Ḳurʾān'a ıṭlāḳ-ı lisān ḫāṣṣiyyetdür.

(امـراض الاذن) Ḳulaḳ bir ʿużvdur ki Ḥaḳḳ Teʿālā anı semʿ içün ḫalḳ eylemişdür ve aña ḥüsn içün ve baʿżı āfāta mānīʿ olmaḳ içün ammā vuṣūl-i ṣavta ḥāʾil olmamaḳ içün ṣadef şeklinde ḳapaḳ eylemişdür. Ve delügini **[265b]** egri ḫalḳ itmişdür, tā ki żarar ider nesne defʿaten anda girmeye. Ve içerüsin bir meydān ḳılmışdur ki ʿaṣab ile döşenmişdür ol ʿaṣabda idrāk-ı aṣvāt ḫāṣṣasın ḳomışdur.[1] Ve içi hevāyla ṭoludur ḳaçan ṣavt ile mütekeyyif olan hevā temevvüc iderek anda varsa nice ṣavt ise idrāk ider. Ve her ʿużvuñ bir niçe bir dürlü marażı olduġı gibi bunuñ daḫi emrāżı vardur.

Cümleden biri (الطرش) muṣannif bunuñ ile ḳulaḳ ṣaġırluġın murād itdi yā fesād-ı ḫilḳat ile yā buṭlān-ı semāʿ ile yā noḳṣānı ile.[2] Anuñçün didi (منه خلقي يكون اما من غشاء مخلوق على المجري الطبيعي او لحم زائد او ثؤلول) ṭareşüñ baʿżı ḫalḳīdür ki olur yā perdeden ki maḫluḳdur mecrā-yı ṭabīʿī üzere yā laḥm-ı zāʾid[d]en yā sigilden. Öyleye ṣavt-ı hevāyī ṣımāḫa girmez ve ʿaṣab-ı **[266a]** mefrūṣa irmez. (و منه عارض اما لسدة في المجري من وسخ او دود او خلط غليظ او ورم فان كان في العصب حدثت عنه حميات حادة و اختلاط ذهن و ان لم يكن في العصب فلا تجب الحمى الا ان يكون حمى) Ṭareşüñ baʿżı ʿārıżdur yaʿnī ṣoñ-radan olur yā süddе içün mecrāda kīrden yā ḳurd içün ḳulaḳda ḥādiṯ olur mādde-i ʿafine-i balġamiyyeden yā ḫılṭ-ı ġalīẓ içün yā şiş içün ki bunlar mecrāyı sedd idüp ṣavt-ı hevāʾnuñ vuṣūline mānīʿ olurlar. Eger verem ʿaṣabda olursa ol ekṯeriyā ḥārdur, ḥādiṯ olur andan yaʿnī ol verem-i ḥārdan ḥummeyāt-ı ḥādde. Pes ʿufūnet andan ḳalbe sirāyet itdügiçün müşāreket olduġıçün ikisi mā-beyninde şiryān vāsıṭası ile daḫi ḥādiṯ olur iḫtilāṭ-ı ẕihn dimāġuñ ol ʿaṣab ile müşāreketi olduġıçün. Eger ol verem ʿaṣabda olmayup ḳulaḳ delüginüñ aġzına ḳarīb yirlerde olursa ḥummā lāzıme olmaz dimāġa **[266b]** ḳarīb olmayup ve ʿaṣabuñ müşāreketi olmaduġı içün illā ḥummā-yı yevm ol vecaʿ sebebi ile. (او من اسباب خارجة كرمل او نواة او جمود

1 Ve içerüsin bir meydān ḳılmışdur ki ʿaṣab ile döşenmişdür ol ʿaṣabda idrāk-ı aṣvāt ḫāṣṣasın ḳomışdur: Bu kısım esas nüsha olarak kabul edilen Ayasofya nüshasında sehven olsa gerek iki defa yazılmıştır.

2 Derkenar: Vaḳr fetḥ-i vāv ve sükūn-ı ḳāf ile ḳulaḳ ziyāde aġır olmaġa dirler. Ve ṭareş fetḥateyn ile ḳulaḳ bir miḳdār ṣaġır olmaġa dirler ḳütüb-i luġatda böyledür ammā muṣannif maʿnā-yı eʿamm murād itdi.

(دم سال فدخل الاذن Yā esbāb-ı ḫāriceden ola ki sedd ide mecrāyı ḳum gibi yā çekirdek gibi yā ḳan ṭoñmaḳ gibi ki ol ḳan aḳa ve ḳulaġa gire ṭoña. (و اما من سوء مزاج في العصب) Şimdiye [de]k beyān olınan esbāb ṭareş mecrāyı sedd itdükleri içün idi. Şimden girü anı beyān ider ki ṭareş mecrāda emr içün olmaya belki ʿaṣabda emr içün ola mecrāyı sedd itmek ile olmaya belki ʿaṣabda sūʾ-i mizācdan ola. Ve ʿaṣabuñ sūʾ-i mizācı gāh sāẕec olur gāh māddī olur. Māddī olan daḫi gāh balġamī gāh sevdāvī gāh ṣafrāvī gāh rīḥī olur. (و اكثره من البرد) Ekṣer sūʾ-i mizāc ʿaṣab-ı berddür. Zīrā ʿaṣab bāridü'l-mizācdur ve dimāġ bāridü'l-mizācuñ ḳurbındadur. Öyleye bürūdetden tezcek müteʾeṣṣir olur iʿtidāden çıḳar. (و اما بشركة الدماغ) Yā şirket-i dimāġ iledür yaʿnī ṭareş dimāġda **[267a]** āfet içündür. (و يدل عليه تقدم الافة في الافعال النفسانية) Şirket-i dimāġ içün olana delālet ider taḳaddüm-i āfet efʿāl-i nefsāniyyede ki dimāġdan nāṣī olur āfet-i ḥiss ve ḥareket gibi. (و على المزاجي الانتفاع بضده) Ṭareş-i mizācīye delālet ider żıddı ile intifāʿ devāʾ-i ḥārr ile intifāʿ gibi (مع خفة) ṣıḳlet olmamaḳ ile. Ammā bu ṣūʾ-i mizāc-ı sāẕecde ve rīḥīdedür ḳaçan sūʾ-i mizāc-ı māddī olsa ṣıḳlet daḫi olur. (و على الدود اكال و دغدغة) Delālet ider şol ṭaşraki ḳurd[d]an olur yinmek ve ḳıcıḳlanmaḳ. (و على السدد الثقل و عدم نفوذ الصوت و تقدم اسبابها) Delālet ider şol ṭaşraki süddelerden olur ḳulaḳda ṣıḳlet ve ṣavt nüfūẕ itmemek gerek ve süddeler esbābınuñ taḳaddümi verem ve vesaḫ ve reml ve nevāt gibi. (و قد يكون عن بحران او دفع بحراني) Gāh olur ṭareş buḥrāndan olur ammā buḥrān geçicek zāʾil olur yā defʿ-i buḥrānīden olur yaʿnī ṭabīʿat mādde-i marażi ḳulaġa defʿ itdüginden olur bunuñ zevāli daḫi āsāndur. (و كثيرا ماينقطع فيحدث طرش) **[267b]** الاسهال الصفراوي Çoḳ vāḳiʿ olur ishāl-i ṣafrāvī münḳaṭıʿ olur ṭareş ḥādiṣ olur. Zīrā mādde-i ṣafrāviyye ḥiffeti içün taṣāʿud ider ve ḥiddeti içün ʿaṣaba nüfūẕ ider.[1] (و قد يكون عقيب القئ و قد يكون عقيب الحميات فينذر بالنكس) Gāh olur ṭareş ḳayʾ ʿaḳabında mevādd fevḳa meyl idüp baʿżı ḳulaġa indügi içün ve gāh olur ḥummālar ʿaḳabında olur ve nükse delālet ider. (العلاج) Ṭareşüñ ʿilācı (اما الخلقي فلا برء له و اما العارض فان طال زمانه فقلما يبراء) ammā ḫılḳī olan yaʿnī perde ve laḥm-ı zāʾid ve ve sigil ile olan anuñçün oñulmaḳ yoḳdur ammā ʿārıż olan eger zamānı ṭavīl ise az olur oñulmaḳ yaʿnī ṣıḥḥat. (و القريب العهد ان كان من برد و بلغم نفعه جميع الادهان الحارة و

1 Derkenar: Suʾāl olınursa neden göze taṣāʿud itmeye; biz eyidürüz: Ṭabīʿat-ı üẕn-i ḫālıḳī ile anı menʿ eyler.

(خصوصا دهن الفجل او دهن البلسان او دهن القسط او دهن الغار) Şol ṭareş ki ḳarī-bü'l-ʿahd yaʿnī ʿārıż olalı çoḳ zamān olmaya eger bürūd[d]an ve balġamdan ise añа fā'ide ider cemīʿ ıssı yaġlar ḫuṣūṣā turp yaġı yā belesān yaġı **[268a]** yā ḳusṭ yaġı yā defni yaġı. (و لدهن اللوز المر خاصيته نفع عظيم) Acı bādām yaġı içün ḫāṣṣiyye-i nefʿ-i ʿaẓīm vardur. (و شيرج طبخ فيه حنظل او اصوله) Yā şırlaġun ki anda bişürile ḥanẓal gibi yā köki. (او عصارة السذاب مع العسل او جند بيدستر بدهن شبت) Yā ʿuṣāre-i seẕāb ʿasel ile yā ḫāye-i ḳunduz ṭoraḳ otı yaġı ile ve ḫuṣūṣā ḳaçan ola anda ġalīẓ yiller. Zīrā seẕāb ve cünd-i bīdester ve şibt ʿaẓīmü'n-nefʿdür taḥlīl-i riyāḥda ve bu yaġlar ki ẕikr olındı fā'ide ider ḳulaġa ṭamzurmaḳ ile beden tenḳiye olınup yā re's tenḳiye ḳılınup ve naṭūl istiʿmāl olınduḳdan ṣoñra. (الاشربة) Yaʿnī şol şerbetler ki nāfiʿ olur ṭareş-i bāridde (شراب الاسطوخودوس و اكليل الملك و بابونج و خطمي يصفى على ورد مربي او بنفسج مربي ان كانت الطبيعة معتقلة) şarāb-ı usṭūḫūdūs içile ıssı ṣu ile yā muġlā-yı ḥulv ile yā muġlā ḳılına usṭūḫūdūsdan ve iklīlü'l-melikden ve bābūnecden ve ḫaṭmīden süzüle verd-i mürebbā[1] üzere yā benefşe-i mürebbā **[268b]** üzere eger ṭabīʿat dutḳun yaʿnī ḳabża mā'il ise. (نطول) Ṭareşi olanuñ başı üzere ḳılına (اكليل الملك و بابونج و نخاله و خطمي و ورق الغار يطبخ و ينطل به و يكب على بخاره و يضمد بثقله) iklīlü'l-melik ve bābādya ve kepek ve ḫaṭmī ve tefni yapraġı ḳaynadula ve naṭūl ḳılına bunuñ ile ve başın aşaġa duta buḫārına ve yaḳı ḳılına posası ile. (و الصياح الشديد و صوت الطبول ينفعه) Ḳatı çağırmaḳ ve ṭabllar āvāzı fā'ide ider ṭareş-i bāride ve balġamīye. (و يستفرغ البلغم بما ذكرنا) İstifrāġ olına balġam bizüm ẕikr itdügümüz ḥablar ve eyāricler ile. (و ان كان من حرارة[2] صفراء او دم فصدت او استفرغت الصفراء بطبيخ الفاكهة) Eger ṭareş ḥarāret-i ṣafrādan yā demden olursa faṣd ḳılına yā istifrāġ-ı ṣafrā ḳılına maṭbūḫ-ı fākihe ile. Muṣannif ḥarāret-i ṣafrā ve ḥarāret-i dem ʿilācını beyān eyleyüp ḥarāret-i sāẕece ʿilācını beyān itmedi. Zīrā anuñ ʿilācı bu ẕikr idecegi eşribeden maʿlūm olur. (الاشربة) Yaʿnī şol şerbetler ki ṭareş-i ḥārra ʿilāc olur gerek māddī olsun gerek sāẕec olsun **[269a]** (شراب الاجاص و النيلوفر و البنفسج او نيلوفر و بنفسج و بزر قطونا) erik şarābı ve nīlūfer şarābı ve benefşe şarābı yā nīlūfer şarābı ve benefşe şarābı ve bezr-i ḳaṭūnā luʿābı eger ṭabīʿat dutḳun yaʿni ḳabża mā'il ise. (و ترك اللحوم و

1 Derkenar: Verd-i mürebbā didükleri gülbeşeker didükleridür.

2 Derkenar: Ḥarāret lafẓı ṣafrā lafẓına mużāfdur. Baʿżı nüsḫada ṣafrādan ḥarf-i vāv yā lafẓ-ı او vāḳiʿ oldı ṣaḥīḥ degüldür.

الاقتصار على مثل الاسفاناخ او الرجلة او الملوخية و الخبازي او القرع مطبخة بدهن اللوز
(الحلو Etler terk olına ve iḳtiṣār ḳılına ısfānāḫ yā baḳlatu'l-ḥamḳā yā ebegümeci irisi yā ḫurdesi yā ḳabaḳ bunlar būrānī ḳılına ṭatlu bādām yaġı ile. و)
يصب في الاذن مثل دهن القرع او دهن اللوز الحلو او دهن ورد مغلي فيه قليل خل حتي
(يفني Ṭamzurıla ḳulaġa ḳabaḳ yaġı yā ṭatlu bādām yaġı yā gül yaġı ki anda ḳaynamış ola azcuḳ sirke ḥattā fānī ola. Eger su'āl olınursa sirke ḫod aḍarr-ı eşyādur, ʿaṣaba anı gül yaġına ḳoyup bile ḳaynadup tā fānī olınca ḳaynatmaġuñ fā'idesi nedür; biz eyidürüz: Sirke aḍarr-ı eşyā olduġıçün ʿaṣaba azcuḳ diyüp ve fānī olınca ḳaynamaḳ didi. Ammā fā'idesi budur ki ẕihni tenfīẕ ider ve tebrīdini taḳviyet **[269b]** ider. Zīrā dühnde ḳuvvet-i müberride-i müneffiẕesi bāḳī ḳalur. و ربما احتيج الى عصارة الخس او شياف ماميثا بدهن
بنفسج او لبن جارية Gāh olur iḥtiyāc olur mārūl ṣuyı ṭamzurmaġa yā şiyāf-ı māmīṯāya benefşe yaġı ile yā ḳız südi ile. و يجب ان يكون جميع ما يصب في
الاذن فاترا Vācib olur cemīʿ ḳulaġa ṭamzurılanda ılıcaḳ olmaḳ. و ما كان عن
دود فما ذكرناه في ادوية الدود الخفيفة يستعمل قطورا مفترا Şol ṭareş ki ḳurddan olur anuñ ʿilācı bizüm ẕikr itdügümüzdür ṣudāʿ-ı dūdī devālarında ki ol devālar ḫafīfe olalar istiʿmāl olına ṭamzurmaḳ ile ılıcaḳ. Eger su'āl olınursa niçün ılıcaḳ olmaḳ vācibdür didi; biz eyidürüz: Zīrā ḳulaḳ zekiyyü'l-ḥisdür ve dimāġa ḳarībdür devā-yı ḳavīye müteḥammil degüldür. Anuñçün edviye-i ḫafīfe ile ḳayd eyledi. و ما كان عن سدة من غشاء او لحم فداؤه قطعة و اخراجه
بالالت المعمولة لذلك Şol ṭareş ki süddeden ola perdeden yā laḥm-i zā'idden anuñ devāsı ḳaṭʿdur ve iḫrācdur anı şol ālet ile **[270a]** ki anuñ içün düzülmişdür. و ما كان لسدة وسخية ينفع تقطير دهن اللوز المر الجبلي في الاذن ليلا حارا و
يدخل الحمام بكرة و ينام على الارض الحارة Şol ṭareş ki südde içün ola vesaḫdan fā'ide ider ṭamzurmaḳ acı bādām yaġı ki cebelī ola ḳulaġa gicede ıssı olduġı ḥālde, tā ki ḳulaḳ içinde olan vesaḫ eriyüp ḥarāret ile aḳup ṭaşra çıḳa.

(**الطنين و الدوي**[1]) Ḳulaḳ gümlemek ve çiñlemek. سببه تحرك الهواء الذي في
التجويف فيحسه الصماخ كمايحس الخارج Bunuñ sebebi ḳulaḳ delüginde olan hevānuñ ḥareketidür anı ḳulaḳ iḥsās ider ṣavt-ı ḫāricī iḥsās itdügi. فما كان
لقوة الحس حتى يدرك الخفي الذي لا يعرى عنه عادة كتحريك بخار الاغدية دل عليه
سلامة الدماغ و صفاء الحواس Şol ṭanīn ki ḳuvvet-i ḥiss içündür ḥattā id-

1 Derkenar: İki nesne ẕikr eyledi ki biri ṭanīn ve biri devīdür. Ammā bu ikisine rāciʿ olan żamīri müfred īrād eyledi. Zīrā bu iki müteḳāribān kim belki mütteḥidāndur ki ikisi bir marażdur.

rāk-i ḫafī olan temevvüci ki ḫālī olınmaz, andan ʿādeten buḫār-ı aġdiyenüñ taḥrīki gibi delālet ider buña selāmet-i dimāġ daḫi ṣafā-yı ḥavāss. Öyleye bu fi'l-ḥaḳīḳa marażından degüldür. **[270b]** (و ما كان عن ضعف الدماغ كانت الحواس معه كدرة) Şol ṭanīn ki żaʿf-ı dimāġdandur ḥavāss anuñ küdre olur. Eger suʾāl olınursa dimāġ-ı żaʿīf azcuḳ temevvüci nice idrāk ider bunuñ idrākine ḫod ḳuvvet-i dimāġ gerek, zīrā ḫafī olanı żaʿīf idrāk idemez; biz eyidürüz: İdrāk infiʿāl ve ḳabūl-i eṣerdür bir nesne żaʿīf olsa azcuḳ nesneden münfaʿil olur ammā bu muḳaddime küllī degüldür. Baʿżı mevādda taḫallüf ile iʿtirāż olınmaya. Nitekim baṣar-ı żaʿīf ḫaṭṭ-ı raḳīḳi idrāk itmez. (و ما كان لرياح و ابخرة كثيرة متولدة في الدماغ يحس بحركات كانها تدور في الرأس مع علامة غلبة المادة المثيرة لها) Şol ṭanīn ki riyāḥ içün yā ebḫire-i keṣīre içün ola ol ebḫire-i keṣīre ki mütevellid olur dimāġda iḥsās ḳılınur ḥarekāt gūyā başda devr ider ġalebe-i mādde ʿalāmeti ile ki ol mādde ḳoparıcıdur ve riyāḥı ve ebḫireyi balġam gibi meṣelā. (و ما كان عن رياح او ابخرة متصعدة من المعدة اختلف بحسب الخواء و الامتلاء مع خفة الرأس) Şol ṭanīn ki riyāḥdan yā ebḫireden ola **[271a]** ki ol ebḫire taṣāʿud ide miʿdeden reʾse muḫtelif olur açlıḳ ve toḳluḳ iḫtilāfı ile ḫiffet-i reʾs ile.[1] (و ما كان لشدة الخواء بان يضطرب الرطوبات دل عليه تقدم جوع مفرط) Şol ṭanīn ki şiddet-i cūʿ içün ola yaʿnī ruṭūbāt mużṭaribe ola ṭabīʿat ġıdālenmek istedügi içün öyleye ol ruṭūbatuñ ḳaynaması āvāzı ẓāhir olup ḳulaḳ delüginde olan hevā mütemevvic olup ḳuvvet-i sāmiʿa anı idrāk ider delālet ider buña taḳaddüm-i cūʿ-i mufriṭ yaʿnī evvelā ziyāde açlıḳ olmaḳ. (العلاج) Yaʿnī ṭanīnüñ ʿilācı budur ki (ينقى البدن و الرأس و المعدة بما ذكرناه مرارا) beden tenḳiye ḳılına evvelā, tā ki fużūl başa ṣuʿūd itmeye. Andan ṣoñra tenḳiye olına eger [ri]yāḥı müvellid olan mādde başda ise ve miʿde tenḳiye ḳılına eger mādde miʿdede ise bizüm ẕikr itdügümüz ile nice kerre. (و يغلظ الحس و يقوي الدماغ و تلين الطبيعة و تحتبس الابخرة المتصعدة بماذكرناه) Ḥiss taġlīẓ olına ḳuvvet-i ḥisden olan ṭanīnde **[271b]** ve dimāġ taḳviyet olına żaʿf-ı dimāġdan olanda ve ṭabīʿat telyīn ḳılına mevādd esfele meyl itsün içün ve ebḫire-i müteṣāʿide ḥabs olına bizüm ẕikr itdügümüz ile nice kerre. (و شراب اسطوخودوس مع الليمون للدماغي نافع و الاطريفل الصغير و خصوصا اذا كان بشركة المعدة نافع و يقوي الدماغ بمثل دهن الآس و يستفرغ الخلط الغالب و يدلك الاطراف و يجتنب المحركات كالقئ و الصياح و

1 Derkenar: Yaʿnī gāh olur hīç olmaz gāh olur az olur ve gāh olur çoḳ olur.

(الشمس الحارة و الحمام و الامتلاء و المبخرات كلها) Ve şarāb-ı usṭūḫūdūs şarāb-ı līmūn ile ṭanīn-i dimāġīye nāfiʿdür. Zīrā bunlar ile tenḳiye-i dimāġ olur mevāddan ve mevāddı ḳaṭʿ olur ve ıṭrīfil-i ṣaġīr ḫuṣūṣā ḳaçan şirket-i miʿde ile olsa nāfiʿdür. Zīrā ruṭūbet-i dimāġı tecfīf ider ve taṣāʿuda ebḫireyi menʿ ider. Ve taḳviyet ḳılına dimāġ mersīn yaġı miṣillü ile ve istifrāġ ḳılına ḫılṭ-ı ġālib ki mūcibdür ṭanīni ve delk olına eṭrāf-ı mevāddı eṭrāfa ceẕb itsün içün. Ve ictināb ḳılına muḥarrikāt ḳayʾ gibi zīrā mevāddı **[272a]** taḥrīk ider yuḳaruya. Ve çaġırmaḳ gibi zīrā mevāddı taḥrīk ider ve tesḫīn ider ḥaṣr-ı nefes içün. Ve şems-i ḥārre gibi zīrā mevāddı tesḫīn ider suḫūneti ile reʾse taṣāʿud ider. Ve ḥammām gibi zīrā bu daḫi şems gibidür ve gāh olur bunuñ tesḫīni ile baʿżı mevādd ḳulaġa aḳar. Ve imtilā gibi zīrā bunuñ sebebi ile ebḫire reʾse taṣāʿud ider. Ve mübaḫḫirāt gibi küllīsi ṣarımsaḳ ve ṣoġan ve pırasa ve şarāb-ı keṣīr gibi. (و قد يحدث ذلك عن البحران و يزول بزواله) Gāh olur ṭanīn ḥādiṣ olur buḥrāndan ve zāʾil olur anuñ zevāli ile. (و قد يحدث عن انقطاع الاسهال فيعاد الاسهال فلذلك يجب ان يكون الطبيعة في كل اصنافه لينة) Gāh olur ṭanīn ḥādiṣ olur inḳıṭāʿ-ı ishālden. Öyleye ishāl iʿāde olınur yaʿnī müshilāt virilür, tā ki ṭanīn īcāb iden mādde mündefiʿ ola. Anuñçün vācibdür ṭabīʿat-ı leyyine olmaḳ her ṣınıfında.

(وجع الاذن) Ḳulaḳ aġrısı bir marażdur ammā sebebi birḳaç **[272b]** vardur. (سببه اما سوء المزاج الساذج او المادي و اما تفرق الاتصال او هما معا كما في الاورام) Ḳulaḳ aġrısınuñ sebebi yā sūʾ-i mizāc-ı sāẕecdür nitekim hevā-yı ḥārdan yā hevā-yı bāridden olur yā sūʾ-i mizāc-ı māddīdür yā teferruḳ-ı ittiṣāldur yā ikisi biledür. Yaʿnī sūʾ-i mizāc ve teferruḳ-ı ittiṣāl maʿandur nitekim veremlerde. (و الورم اما حار غائص و هو قاتل للشبان) Verem yā ḥārr ola içerüye bata yaʿnī ḳulaḳ içinde olan ʿaṣabda ola. Bu verem ḳātildür ḫuṣūṣā yigitleri mizāclarında ḥarāret ziyade olduġıçün. (او خارج و هو اسلم) Yā verem ḳulaḳ delüginden ḫāric ola. Bu eslemdür dimāġdan baʿīd olduġıçün. (او ورم بارد و يعرف بالثقل و الحمي اللينة) Yā verem bāriddür ve bilinür bu ṣiḳal ile daḫi ḥummā-yı ḫafīfe ile. (و تفرق الاتصال قد يكون عن ضربة او سقطة او ريح ممدة) Ve teferruḳ-ı ittiṣāl gāh olur ḍarbeden yā düşmekden olur yā yilden **[273a]** ki çekicidür. (و الريحي يكون مع خفة و انتقال) Vecaʿ-ı üẕn ki rīḥī ola yaʿnī rīḥ sebebi ola ol ḫiffet ile ve intiḳāl ile olur. Yaʿnī aġrı ziyāde olmaz ve bir yirde durmaz bir yirden bir yire intiḳāl ider. (العلاج) Ḳulaḳ aġrısınuñ

ʿilācı budur ki (يعدل المزاج) mizāc taʿdīl olına sūʾ-i mizācda (اما الحار بالادهان
البـاردة كدهـن البنفسـج بشـياف ماميثـا او الكافـور) ammā ḥārr olan bārid dühnler ile
yaʿnī ḳulaġa ṭamzurıla benefşe yaġı gibi şiyāf-ı māmīṯā ile yā kāfūr ile eger
ḥarāret ziyāde ise (او عصـارة القـرع او الخيـار او دهـن النيلوفـر) yā ḳabaḳ ʿuṣāresi yā
nīlūfer yaġı. (و قـد ينطـل بالمـاء الحـار و يحـاذي بـه الاذن فيسـكن وجعهـا) Gāh olur
naṭūl ḳılınur māʾ-i ḥārr ile ve ḳulaḳ berāber dutılur māʾ-i ḥārra. Öyleye
vecaʿı sākin olur. (و امـا البـارد فبدهـن البابونـج او السوسـن او الغـار او البلسـان او البـان)
Ammā bārid olan bābādya yaġı **[273b]** ile yā sūsen yaġı yā tefni yaġı yā
belesān yaġı yā bān[1] yaġı. (و امـا الريحـي فالتكميـد بالنخالـة او الجـاورس مسـخنة)
Ammā vecaʿ-ı rīḥī ʿilācı kimād ḳılmaḳdur kepek ile yā ṭarı ile ḳızdurılmış
olduġı ḥālde. (نطـول) Bu yuḳaruda maʿlūm olmışdur. (للريحـي و البـارد طبيـخ
اكليـل الملـك و البابونـج و القيصـوم و ورق الغـار و ورق الاتـرج و قشـور الخشـخاش و النعنـاع
و النمـام كل هـذه او بعـض منهـا و يكـب علـى بخـاره و يضمـد بثفلـه و الثـوم المطبـوخ فـي الزيـت
نافع للريحي و البارد) Vecaʿ-ı rīḥī ve bārid içün iklīlü'l-melik ṭabīḫi ve bābādya
ve ḳovan çiçegi ve tefni yapraġı ve turunc yapraġı ve ḫaṣḫāṣ ḳabuġı[2] ve naʿ-
ne ve marsama bunlaruñ küllīsi yā baʿżı ve başı aşaġa duta buḫārına ve yaḳı
ḳılına posası ile ve ṣarımsaḳ ki bişmiş ola zeytūn yaġında nāfiʿdür vecaʿ-ı
rīḥīye ve bāride. Keyfiyyeti budur ki muḥkem ḳaynaduḳdan ṣoñra süzeler
andan birḳaç ḳaṭre aġrıyan ḳulaġa ṭamzuralar. (و امـا الـورم فالحـار الغـائص ينفعـه
اللبـن الحليـب او **[274a]** دهـن اللـوز مغلـي فيـه قليـل خـل فـي الابتـداء ثـم دهـن الـورد بلعـاب
الحلبـة او لعـاب بـزر كتـان فـان اشـتد الوجـع فالسـمن العتيـق مسـكن للوجـع) Ammā verem
ki ḥārr-ı ġāʾiṣ ola fāʾide ider süd ki tāze ṣaġılmış ola ḫātūn memesinden yā
bādām yaġı ki anda ḳaynamış ola azcuḳ sirke[3] ibtidāda, andan ṣoñra gül
yaġı ḥulbe luʿābı ile yā kettān toḫmı luʿābı ile ḳaçan aġrı müştedd olsa
semen-i ʿatīḳ müsekkindür vecaʿı. (و امـا البـارد فمـا ذكرنـاه فـي عـلاج البـارد مـع
تقليـل التسـخين فـي الابتـداء) Ammā vecaʿ-ı bārid ʿilācı bizüm ẕikr itdügümüzdür
sūʾ-i mizāc-ı bāridden olan vecaʿ ʿilācında taḳlīl-i tesḫīn ile ibtidāda. Zīrā
keṡret-i tesḫīn mādde-i keṡīre iḥdāṡ ider. (هـذا مـع تقـدم الفصـد و الاسـتفراغ و
تليـين الطبيعـة) Bu tedbīr istiʿmāl olına evcāʿ-ı üẕnde faṣd taḳaddümi ile yaʿnī
evvelā faṣd ḳılına evcāʿ-ı ḥārre-i māddiyyede. Daḫi istifrāġ taḳaddümi ile

1 Derkenar: Ilġun aġacı gibi bir aġacdur.
2 Derkenar: Ḫaṣḫāṣ ḳabuġı egerçi bāriddür lākin fāʾide ider taḥdīri içün.
3 Derkenar: Sirke tenfīẕ içündür ve çoḳ ḳaynamaḳ gerek, tā ki fānī ola. Nitekim yuḳaruda tafṣīl olınmışdur.

yaʿnī evvelā münāsib olan istifrāġ ḳılına evcāʿ-ı bāride-i māddiyye**[274b]**de ve telyīn-i ṭabīʿat taḳaddümi ile. Yaʿnī ḳable'l-müshil ṭabīʿat telyīn olına. (و في كل يوم يشرب مايعدل كشراب الاجاص و النيلوفر بلعاب بزر قطونا مع شراب بنفسج او نقوع بسكر او شراب بنفسج في الحار او شراب اسطوخودوس او مغلى حلو بشراب ليمون او معجون بنفسج في البارد) Her günde içile taʿdīl-i mizāc ider nesne erik şarābı ve nīlūfer şarābı gibi luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā ile benefşe yaġı ile yā naḳūʿ-ı ḥulv yā ḥāmıż-ı sükker ile yā şarāb-ı benefşe ile vecaʿ-ı ḥārrede sāẕec olsun māddī olsun yā şarāb-ı usṭūḫūdūs yā muġlā-yı ḥulv şarāb-ı līmūn ile maʿcūn-ı benefşe ile vecaʿ-ı bāridde. Eger suʾāl olınursa muġlā-yı ḥulv ḥāmıż ile içilmez ve niçün şarāb-ı līmūn ile didi, şarāb-ı līmūn vecaʿ-ı bāridde münāsib degüldür ḫuṣūṣā ʿaṣabda ola; biz eyidürüz: Muṣannifüñ شراب ليمو didügi şarāb-ı usṭūḫūdūsa ḳayd[d]ur ol bile olıcaḳ hemān ʿaṭşı teskīn ider żarar itmez. (و مما يبرئ الريحي و البارد **[275a]** شرب شراب صرف مفترا) Vecaʿ-ı rīḥi ve bāridi defʿ idüp ṣıḥḥat virenlerdendür şarāb-ı ṣāfī içmek ılıcaḳ. (و ليكن مايصب في الاذن فاترا مسخنا او مبردا) Olsun ḳulaġa ṭamzurılan ılıcaḳ gerek musaḫḫin olsun gerek müberrid olsun ḥadd-i nefsinde. (و ليترك اللحوم و يقتصر على المزاوير و البقول كالاسفاناخ و الهندبا و الهليون و مح البيض النيمبرشت) Ve terk olınsun etler ve ḳaṣr olınsun müzevvereler[1] ve otlar ısfānāḫ ve hindibā gibi vecaʿ-ı ḥārrede helyūn ve urafadan yumurda ṣarusı gibi vecaʿ-ı bāridde baʿżılar yumurda ṣarusın cemīʿinden dirler.

(قروح الاذن) Ḳulaḳ ḳarḥaları yā ẓāhir ola yā ġayr-ı ẓāhir ola. Ẓāhir olan yunur sirke ile ṣu ile yā sirken[cü]bīn ile ṣu ile ve ġayr-ı ẓāhir olan yā tāze ola yā eski ola. Muṣannif her birinüñ ʿilācın beyān ider. (اما المبتداءة فشياف ماميثا بالخل و ماء الحصرم بالعسل او مرهم الاسفيدباج او الباسليقون) Ammā tāze olan ki daḫı ʿużva żaʿf-ı **[275b]** keṯīr getürmiş olmaya ve laḥmdan ve ġayrıdan naḳṣ itmiş olmaya ʿilācı şiyāf-ı māmīṯādur sirke ile yā ḳoruḳ ṣuyı iledür bal ile yā merhem-i isfīdācdur yā merhem-i bāsilīḳūndur. (و اما العتيقة المزمنة و يعرف بنتن ما يخرج منها و كثرته و قد يحتاج فيها الى القطران) Ammā eski olup zamān geçmiş olan ve bilinür bu andan çıḳan iriñüñ yaramaz ḳoḳusı ile ve keṯreti ile ʿilācı budur ki bunda iḥtiyāc olur ḳaṭrāna bal ile ḫalṭ olınmaḳ ile.

(دخول الحيوان في الاذن) Gāh olur ḳulaġa siñek ve kehle ve pire ve ḳarınca ve ḳaṣaç didükleri cānver girer.

1 Derkenar: Müzevvere her ġıdā-yı marīże dirler ki anda et olmaya.

(و تولد الدود فيها) Ḳur[d] ḥādiṯ olmaḳ ḳulaḳda ḥareketinden bilinür. Gāh olur baʿżı ḳurd ḳulaḳdan çıḳar başı ḳara kendüsi aḳ ve baʿżı ḳaramtıḳ. Bunlaruñ ʿilācı budur ki (يقطر في الاذن القطران فيسكن حركة الحيوان في الحال ثم يقتله او يقطر الزيت مسخنا و ينام في الشمس فيموت و ماء ورق الخوخ او ورق الاجاص و كل ما نذكره في ادوية الدود) ṭamzurıla **[276a]** ḳulaġa ḳaṭrān. Öyleye sākin ḳılur ḥareket-i ḥayvānı fi'l-ḥāl andan ṣoñra ḳatl ider yā ṭamzurıla ḳulaġa zeytūn yaġı ḳızmış olup ve uyḳu uyına güneşde.[1] Öyleye ölür ḥayvān ve ḳurd. Ve ṭamzurıla şeftālū yapraġı ṣuyı yā erik yapraġı ve her nesne ki biz ẕikr iderüz edviye-i dūdda.

(دخول الماء في الاذن) Ekṣer ġusl iderken vāḳiʿ olur. (يعرض منه وجع شديد و ربما ورم فان لم ينفع الهز و التحريك و الحجل على جانب ادخل في الاذن عود بردي قد لف على طرفه قطنة و غمست في الزيت ثم يشعل فاذا قربت النار من الاذن جذبت دفعة فيخرج الماء لاضطرار الخلاء) ʿĀrıż olur bundan vecaʿ-ı şedīd. Gāh olur şişe ḳulaġuñ içi mevādd aña münceẕib olduġı içün şiddet-i vecaʿdan. Eger fā'ide itmez ise hezz ve taḥrīk[2] yaʿnī ol ḳulaġını yüz yaṣduġı üzere ḳoyup tekrār tekrār taḥrīk idüp ṣu çıḳmaz ise ve eger fā'ide itmezse ḥicl yaʿnī bir ayaġ üzere durup ṣıçramaḳ ve elinüñ ayasın ḳulaġına **[276b]** dutup ve başını ol ṭarafa mā'il ḳılmaḳ yaʿnī eger bunlar ile ṣu çıḳmazsa idḫāl olına ḳulaġa ʿūd-ı berdī[3] bir ḳarış miḳdārı ve ol bir ṭarafına ṣarılmış ola penbe ki zeytūn yaġına bandurulmış ola, andan ṣoñra ol ṭarafı yaḳıla fetīl gibi ḳaçan ʿūd ḳulaġa yaḳīn gele çekesin ʿūdı defʿaten. Öyleye ṣu çıḳar. Zīrā ʿūduñ yiri ḫālī ḳalmaḳ lāzım gelür ḫalā ḫod cā'iz degüldür. Pes ṣu anda çıḳmaḳ lāzım olur. (و اقوى من ذلك صوف الارجوان يحشى منه الاذن ثم يخرج و يعصر مرارا حتى يستوي في الماء باجمعه) Aḳvādur bundan ercüvān[4] yüni. Zīrā anuñ ḫāṣṣasıdur ṣuyı neşf itmek doldurula andan ḳulaḳ andan çıḳarıla ṣıḳıla niçe kerre, ḥattā ṣuyı cümle istīnāf ide.

(امراض الحلق) Ḥā-yı mühmele ile boġazlıġı ve boġaz didükleridür ki dilcik anda olur.

---

1 Derkenar: Uyḳu ʿilāc olduġı ḥarāret-i ẓāhire ile ḥarāret-i bāṭına cemʿ olsun içündür. Ekṣer nüsḫada يقام vāḳiʿ olmışdur. Maʿnāsı güneşde durġurula dimekdür. Yaʿnī bir miḳdār zamān gün olduġı yirde dura.

2 Derkenar: Hezz ve taḥrīk lafẓān-ı müterādifāndur. İkisi bile ẕikr olınduġı taḥrīküñ şiddetine ve keṣretine delālet içündür ve illā birinüñ ẕikri birin muġnīdür.

3 Derkenar: ʿŪd-ı berdī Mışr diyārında biter ve bunuñ ʿamelin ider ṭoraḳ otı ve rāziyāne ḳurıyıcaḳ.

4 Derkenar: Ercüvān bir nevʿ balıḳdur, yüñinden seccāde iderler.

(الخناق) Boğazda şiş olup nefesi tamām alımamaḳ ve nesne yudamamaḳ[1] yā bunlar zaḥmet ile **[277a]** olmaḳdur. Anuñ içün muṣannif dir: (هو امتناع النفس او البلع او تعسرهما) Nefesüñ yā belʿüñ imtināʿı yā bunlaruñ taʿassüridür. Yaʿnī teneffüs yā belʿ ziyāde müşkil ola yā bir miḳdār ʿasīr ola. (اما لمزاحمة كما يعرض عند زوال فقرة من العنق الى قدام فيتقعر موضعها و يوجع لمسه و يمنع الاساغة عند النوم على القفاء) Ḫunāḳ ṭarlıḳ içün olur. Nitekim ʿārıż olur oñurḳa zāʾil olduḳda boyundan oña ol oñurḳanuñ yiri çuḳur olur ve anuñ yirine yapışmaḳ vecaʿ virür ve menʿ ider uyutmaġı eñse üzerine yatıcaḳ. (و اما لعجز القوة المحركة للآلات عن التحريك كما عند شدة جفافها فيكون الفم جافا و يسهل البلع و النفس بتجرع الماء الحار مع عدم علامات الورم و تقدم اسباب مجففة) Yā ʿaczi içündür ālāt-ı teneffüs ve belʿüñ ḳuvvet-i muḥarrikesinüñ taḫrīkden. Nitekim ālāt ḳatı ḳurıduḳda öyleye aġız ḳurı olur ve āsān olur belʿ ve teneffüs ıssı ṣu yutmaḳ ile verem ʿalāmātınuñ **[277b]** ʿademi ile ve esbāb-ı müceffifenüñ taḳaddümi ile. (و كما يكون عند تناول ادوية خانقة او جمود اللبن في المعدة) Nitekim olur ḳuvvet-i muḥarrikenüñ ʿaczi edviye-i ḫānıḳanuñ tenāvüli ḳatında ḥandeḳūḳ gibi yā miʿdede süd doñulduḳda. Zīrā doñıcaḳ keyfiyyet-i semmiyye ḥādiṯ olup ḳuvvet-i muḥarrike ʿāciz olur. (و اما لورم في العضلات التي للحنجرة اما الخارجة فتظهر للحس و هو اسلم و اما الداخلة فتضيق النفس جدا و هو ردي و فيها يكون النفس اعسر من البلع) Yā verem içündür ʿaḍalāt-da ki ḥancerenüñdür ol on altıdur. Ammā aḍalāt-ı ḫāricede olan verem ẓāhir olur ḥisse yaʿnī ḥiss-i baṣara ve ḥiss-i lemse muḳaddem-i ʿunḳda. Ve ʿadalāt-ı ḫāricede olan verem eslemdür ʿaḍalāt-ı dāḫilede olandan. Ammā verem ki ʿaḍalāt-ı nefesi taẓyīḳ ider ziyāde ve bu yaramazdur ve bu ikisinde yaʿnī ʿaḍalāt-ı ḫāricede ve ʿaḍalāt-ı dāḫilede olan veremde nefes müşkilrekdür belʿden muḫrec nefese mużāyaḳa **[278a]** ziyāde olduġıçün. (و اما في عضلات المري العالية الخارجة او الداخلة و فيهما يكون البلع اعسر) Yā verem ʿaḍalāt-ı merīde ola[2] ki ʿālīdür ḫāricdür yā dāḫildür ve bunuñ ikisinde bile belʿ müşkilrekdür nefesden. (و في الدموي من الورم يكون اللسان احمر و ينتفخ الاوداج و يتمدد و الوجع اقوى) Demevīde veremden yaʿnī ḳandan olan ḫunāḳda dil ḳızıl olur ve boyun ṭamarları ṭolu olur ve çekilügelür ve vecaʿ ḳavī olur ḳan ziyāde olup teferruḳ-ı ittiṣāl itdügi içündür. (و في الصفراوي يكون التهاب و

1 Derkenar: Cemīʿ ḫunāḳlarda nefes ve yutmaḳ ʿasīr olur ammā eger sebeb ḥancerede olursa nefesde ṭarlıḳ ziyāde olur eger sebeb merīde olursa yutmaḳda ṭarlıḳ ziyāde olur.

2 Derkenar: ʿAḍalāt-ı merī ʿāliye ile ḳayd olındı. Zīrā sāfilinde verem ḥādiṯ olup teneffüse mānīʿ olmaz.

(نخس و صفرة لسان و مرارة فم و قد يتركب الورم منهما فيتركب العلامات Ve ṣafrāvīde yaʿnī ṣafrādan olan ḫunāḳda ḳatı ḳızmaḳ ve ṣancımaḳ ve dil ṣaruluġı ve aġız acılığı olur. Gāh olur verem yaʿnī ḫunāḳ ikisinden bile mürekkeb olur ʿalāmāt daḫi müterekkib olur. (و في البلغمي يكون ملوحة او دلاغة في الفم و قلة عطش و وجع) Balġamīde yaʿnī balġamdan olan ḫunāḳda ṭuzluluḳ olur **[278b]** yā aġızda ṭatsuzluḳ olur yā dil çıḳmaḳ olur ve ṣusuzluḳ az olur ve aġrı az olur. (و في السوداوي يكون صلابة او حموضة او عفوصة و لا يكون الا نادرا و اكثره انتقالي) Sevdāvīde yaʿnī sevdādan olan ḫunāḳda yā ekşilik yā kekrelik olur aġızda sevdāvī ḫunāḳ olmaz illā nādiren olur ve ekser ḫunāḳ-ı sevdāvī intiḳālīdür verem-i ḥārdan ḳaçan laṭīfi müteḥallil olsa keṣīfi bāḳī ḳalur ṣulben. (و الكلبي من الخناق مايدوم فيه فتح الفم و ذلع اللسان و هو ردي) Ḫunāḳ-ı kelbī didükleri oldur ki anda dāʾim ola aġız açmaḳ ve dil çıḳarmaḳ.[1] Bu ḫunāḳ-ı kelbī yaramazdur. (و اذا اخضر وجه المخنوق و اسودت محاجر عينه فهو ميت و كذلك اذا سقط نبضه و بردت اطرافه و غلظ لسانه و اسود و اذا ازبد المخنوق فلا يرجي) Ḳaçan yaşıl olsa ḫunāḳ olan kimsenüñ yüzi ve ḳararsa gözlerinüñ yuḳarusı ol meyyitdür yaʿnī meyyit olmaḳ muḳarrerdür. Buncılayın meyyitdür **[279a]** ḳaçan nabż sāḳıṭ olsa ve eṭrāfı ṣovısa ve dili yoġun olsa ve ḳararsa ve ḳaçan ḫunāḳ olan köpüklense recā olınmaz. (العلاج) Ḫunāḳuñ ʿilācı (يبتداء فيه بالفصد و استفراغ الخلط الموجب و فصد العرق الذي تحت اللسان و تليين الطبيعة بالفتل و الحقن اللينة و حجامة الساقين و شدهما و حك الاطراف بالحجر و تسخينها) başlana anda faṣd ile ḳīfālden ḳaçan demden ve dem ile ġayruñ iḫtilāṭından olsa ve istifrāġ ḳılına ḫılṭ ki mūcibdür ḫunāḳı ḳanḳı ḫılṭ olursa olsun ve faṣd olına şol ṭamar ki dil altındadur buña istiʿcāl gerekdür ve telyīn olına ṭabīʿat şāflar ve ḫuḳne-i leyyineler ile ve ḥacāmat ḳılına iki incik ve baġlana ve eṭrāf ḳazına ṭaş ile ve ḳızdurula mevādd aşaġaya münceẕib olmaḳ içün. (الاشربة) Ḫunāḳ içün olan eşribe (شراب البنفسج مع شراب الاجاص او التوت او بنفسج و نيلوفر بلعاب بزر قطونا او حب السفرجل او ماء الرمانين بشراب بنفسج او ماء الشعير بشراب بنفسج و دهن اللوز الحلو **[279b]** و خصوصا في اليبسي و السوداوي او شراب ليمون و بنفسج و خصوصا في البلغمي او ما يغلب فيه البلغم و بالجملة كل ما يستعمل في الحمى مع مراعاة الحلق و ماء لسان الثور ببعض هذه الاشربة او بالسكر جيد) şarāb-ı benefşe şarāb-ı iccāṣ ile telyīn içün yā dud şarābı ile redʿ içün yā şarāb-ı benefşe ve şarāb-ı nīlūfer tebrīd ve redʿ ve taḳviyet içün

1 Derkenar: Bu ḫunāḳa ḫunāḳ-ı kelbī dirler aġız açmaḳda ve dil çıḳarmaḳda kelbe müşābehet olduġıçün.

luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā ile tarṭīb ve teshīl-i nefes içün yā ayva çekirdegi luʿābı ile inżāc içün yā mā'-i rümmānīn şarāb-ı benefşe ile yā arpa ṣuyı şarāb-ı benefşe ve ṭatlu bādām yaġı ile ve ḫuṣūṣā şol ḫunāḳda ki ālāt-ı teneffüsde yübsden ola ve şol ḫunāḳda ki sevdāvī olā yā şarāb-ı līmūn ve şarāb-ı benefşe ḫuṣūṣā ḫunāḳ-ı balġamīde yā balġam ġālib olanda. Zīrā şarāb-ı līmūn balġamı ḳaṭʿ ider ve benefşe iḫrāc ider telyīn ile ve bi'l-cümle her şerbet ki istiʿmāl olınur ḥummāda boġaz riʿāyeti ile[1] ve lisān-ı ṣevr ṣuyı bu eşribenüñ baʿżı yā sükker ile eyüdür. (فاذا فرغ **[280a]** من الرعادات انتقل الى الملينات كالجلاب باصل السوس او بشراب بنفسج بماء عرق السوس او مغلي حلو بشراب بنفسج ان لم يكن من الحمى مانع) Ḳaçan fāriġ olınsa rādiʿātdan intiḳāl olına müleyyināt-ı ḫāliṣeye cüllāb gibi buyan dibi ile yā şarāb-ı benefşe ʿırḳ-ı sūs ṣuyı ile yā muġlā-yı ḥulv şarāb-ı benefşe ile eger ḥummādan mānīʿ olmazsa. Zīrā bu münżicler ḥarāret virdügi içün ḥummāda memnūʿdur. (الاغدية) Ḫunāḳda ġıdālaruñ aḥkāmı (ليهجر الغداء يومين او ثلثة ثم يستعمل ماء الشعير بالسكر او بشراب النيلوفر فاذا هان البلع و صدقت الشهوة فاسفاناخ او ملوخية او قرع او خبازي بدهن اللوز الحلو و كل ما لايحوج الى مضغ فهو اولي) terk olınsun ġıdā iki gün yā üç gün, andan ṣoñra istiʿmāl olınsun cev-āb sükker ile yā şarāb-ı nīlūfer ile ḳaçan geñez olsa yutmaḳ ve ṣādıḳ olsa iştihā ısfānāḫ yā mülūḫiyye yā ḳabaḳ yā ebegümeci ṭatlu bādām yaġı ile. Ve her nesne ki muḥtāc **[280b]** ḳılmaz çiynemege ol evlādur tā ḥarekātdan ʿaḍalāt müte'ellim olmayup mevādd münceẕib olmaya. (الادوية الموضعية) Mevżiʿ-i maraża ḳonılan devālar (اما اولا فالروادع كرب التوت بماء الورد او ماء الكزبرة برب التوت او برب الجوز او مغلى من عدس و كزبرة و زر ورد و سماق او ماء ريباس او رمانين تقوم بالطبخ بشراب بنفسج و حب من سماق و زر ورد و جلنار و كثيرا و ربما زيد فيه كافور و خصوصا في الصفراوي و بعد يومين او ثلثة يستعمل المنضجات كاللبن الحليب او مغلى من تين وجعدة قنا و نخالة و عرق سوس بسكر او برب توت او مغلى حلو برب التوت او لب الخيارشنبر بلبن حليب و دهن لوز حلو او رب التوت بقليل مر و زعفران) ammā evvelā ḳonılan rādiʿlerdür ḳızıl tūt rubbı[2] gibi gülāb ile yā yaş kişnīz ṣuyı rubbı tut ile yā rubb-ı cevz[3] ile yā mercimek muġlāsı ḳurı kişnīz ile ve zirr-i verd ve summāḳ ile yā rībās ṣuyı yā mā'-i **[281a]** rümmānīn ḳıvāma getürürler ḳaynamaḳ ile şarāb-ı benefşe ile. Yaʿnī bunlar ile ġarġara ide ve ḥabb ḳılına

1 Derkenar: Yaʿnī boġaza żararlu olmaya.

2 Derkenar: Ḳızıl tut rubbı böyle olur ki yaş ḳızıl tutı ṣıḳalar ve çıḳan ṣuyını ḳaynadalar ḥattā ʿasel ḳıvāmında ola.

3 Derkenar: Ceviz rubbı böyle olur ki ḳozuñ yaşıl ḳabını ṣıḳalar ve ʿuṣāresin ḳaynadalar ḥattā ġalīẓ ola.

summāḳ ve zirr-i verd ve gülnār ve kitreden. Ve gāh olur ziyāde ḳılınur bunda kāfūr ḫuṣūṣā ṣafrāvīde yaʿnī ḥabb dil altında dutıla ḥattā eriye ve iki günden yā üç günden ṣoñra istiʿmāl olına münżicāt tāze ṣıḳılmış süd gibi yā muġlā gibi encīrden ve bersiyāvşāndan ve kepekden ve buyan dibinden şeker ile yā tut rubbı ile. Yaʿnī bunlar ile ġarġara ide yā muġlā-yı ḥulv tut rubbı ile yā lübb-ı ḥıyārşenber ile tāze süd ile ve ṭatlu bādām yaġı ile yā tut rubbı ile azcuḳ mürr ile ve zaʿferān ile. (و تطويق العنق بخيط خنق به الافاعي غاية في ذلك كل وقت) Boyna ṭavḳ eyleyüp baġlamaḳ şol iplügi ki anuñ ile efʿīler boġulmış ola[1] ġāyetdür ḫunāḳa nefʿde her vaḳtda. (و كذلك لعق زبل الذئب الابيض) Buncılayın ġāyetdür ḫunāḳa nefʿde yalamaḳ ḳurduñ aḳ necesini. (و زبل الكلب عن اكل العظام ببعض الاشربة المذكورة **[281b]**) Yā kelbüñ necesini ki kemikler yimekden ola eşribe-i meẕkūrenüñ baʿżı ile.[2] (و كذلك لطخ العنق بذلك من خارج) Buncılayın ġāyetdür ḫunāḳa nefʿde boynı bulaşdurmaḳ zibl ile ḫāricden. (و جميع الصبي كذلك) Oġlancuḳ necāseti daḫi böyledür.[3] (و ليطعم الترمس بقدر الهضم ليقل النتن فلا يستكره) Ṭaʿāmlandurulsın ṣabīye bāḳılā haẓm idebildügi ḳadar, tā ki yaramaz ḳoḳu az ola, istikrāh ḳılınmaya. (و يجب ان يكون التبريد في الصفراوي اقوي و في البلغمي اضعف و الترطيب و التليين في السوداوي اكثر) Vācibdür ḫunāḳ-ı ṣafrāvīde tebrīd aḳvā olmaḳ zīrā ṣafrā ḥārdur. Ve balġamīde aż'af olmaḳ zīrā balġam bāriddür. Ve tarṭīb ve telyīn sevdāvīde ekṣer olmaḳ zīrā sevdā yābisdür.[4] (و يجب ان يكون جميع ما يستعمل شربا او غرغرة مفترا) Vācibdür cemīʿ istiʿmāl olınan gerek içmek ile gerek ġarġara ile ılıcaḳ ola. (و دلك القدمين و الكفين **[282a]** و وضع المحاجم على مؤخر العنق مما يعين على النفس و البلع) Ve iki ayaḳların ve ayaların ovmaḳ ve ḳuru şīşe ḳomaḳ eñse üzerine teneffüse ve yutmaġa muʿīn olur mevāddı ceẕb itdügi içün. [5] Bilgil kim ḫunāḳa nāfiʿ olan mücerrebātdandur bir miḳdār mercimek ki yunmış olmaya ve bir miḳdār enār ḳabı ve cü'ice şebb ve bir

1 Derkenar: Bir iplük ki anuñ ile efʿīler boġmış olsalar ne ḳadar çoḳ efʿī boġmış olsalar nefʿi ziyāde olur ol efʿīler boġulan ipi ḫunāḳ olan kimsenüñ boynına baġlasalar küllī fā'ide ider bīmār-ḫānelerde iderler ve bunuñ vechi ẓāhir degül bi'l-ḫāṣṣiyyedür.

2 Derkenar: Bunuñ keyfiyyeti budur ki kelbi baġlarlar ḳatı aç ve ṣusuz olur, andan ṣoñra ṭuzlu ṣu virürler ḥattā içi pāk olur, andan ṣoñra üç gün paça kemügin virürler, tā ki zibli aḳ olur, maḫnūḳa anı yaladurlar, şifā bulur.

3 Derkenar: Oġlancuḳ necesini alurlar ḳurıdurlar, maḫnūḳa ẓarāfet ile yaladup yidürürler, nāfiʿ olur bi'l-ḫāṣṣiyye.

4 Derkenar: Eger su'āl olınursa balġam bārid olduġı içün balġamīde tebrīd aż'af olmaḳ degül hīç olmamaḳ gerek idi; biz eyidürüz: Bu maraż teneffüse maḥall olduġı içün ʿufūnetden ḫālī degüldür. Pes tebrīdden lāzımdur.

5 Derkenar: Yaʿnī eñseden ḳurı şīşe çekmek ḫuṣūṣā ikinci oñurḳadan nāfiʿdür.

miḳdār ḳızıl gül bu cümleyi sirke ile ḳaynadup ġarġara iderler ammā gül ṣoñra ḳonıla ki nāzikdür tā eriyüp maḥv olmaya.

(استرخاء اللهاة) Türkçe boġaza diş inmek ve dilcik inmek didükleridür. Bu maraż nezleden ʿārıż olur ruṭūbeti ile ve fā'ide ider buña cümle ḳavābıż-ı müceffife gerek bāride gerek ḥārre. Anuñçün muṣannif dir: (ينفع منه جميع الغراغر المذكورة الابتداء اورام الحلق) Fā'ide ider buña cemīʿ ẕikr olınan ġarġara ibtidā-yı evrām-ı ḥalḳ içün.

(ضيق النفس) Yaʿnī nefes ṭarlığıdur ki hevā-yı mürevviḥ-i müneffiẓ vāsiʿ bulınmaya. (يكون لجميع اسباب الخناق او لتكاثف من برد هواء او يبس يكون معه جفاف الفم و خفة باستعمال الماء الحار و الادهان المرطبة او لابخرة دخانية **[282b]** فيكون مع حرارة مزاج و سوداوية و احساس بالدخانية او لضيق الصدر خلقة او لافة في العصب او الحجاب و هما اولي بان يكونا من باب عسر النفس) Olur bu ḍīḳu'n-nefes ḫunāḳ esbābınuñ cemīʿsi içün[1] yā keṯāfet-i[2] riye ve ḳaṣaba içün hevānuñ bürūdetinden yāḫūd yübs-i mizācdan olur. Nitekim aḫırduḳda vāḳiʿ olur ve tekāṯüf ve yübsüñ her biri ile olur aġız ḳuruluġı ve ḫiffet olur ıssı ṣu istiʿmāli ile. Zīrā ıssı ṣu yübūseti ve tekāṯüfi izāle ider. Daḫi iddihān-ı muraṭṭıbe istiʿmāli ile benefşe yaġı ve ḳabaḳ yaġı gibi yā olur ḍīḳ-i nefes ebḫire-i duḫāniyye içün ki re'se taṣāʿud iderken öykene yübūset ve keṯāfet virür. Öyleye menfeẓde mużāyaḳa olur. Ve bu ḍīḳu'n-nefes ḥarāret-i mizāc ile ve sevdāviyye ile olur ve duḫāniyyeti iḥsās ile olur yāḫūd ḍīḳ-ı ṣadr içün ḫilḳaten **[283a]** yā āfet içün olur ʿaṣab-ı muḥarrikede yā ḥicābda. Bu ikisi yaʿnī āfet fi'l-ʿaṣab ve āfet fi'l-ḥicāb evlādur ġıdā olınmaḳ ʿusr-ı nefes bābında ḍīḳu'n-nefesden degül.[3] (ما كان لاسباب الخناق فقد ذكرنا تدبيره فيه و ما كان لبرد فمغلى حار بسكر او جلاب بعرق السوس او دهن الصدر بدهن السوسن او دهن البان مع قليل مغاث و كثيرا مسخنة و ما كان من يبس فالادهان و اللعابات الرطبة المعتدلة في الحر و البرد و ما كان عن ابخرة دخانية سقي ماء الشعير بالسكر اياما و لزم الحمية و يستفرغ بطبيخ الافتيمون او حبة او افتيمون بلبن حليب و سكر ثم يعدل القلب بالمفرحات الياقوتية مع اجتناب كل حامض بافراط و كل حريف و مالح شديد الملوحة و كل ما يولد السوداء كالعدس و القديد و ماء لسان الثور بالسكر نافع و شراب الرمان الاملیسي بماء لسان الثور بالغ و ينفعه من الفاكهة الرمان الحلونيا و مشويا

(العلاج) Ḍīḳu'n-nefesüñ ʿilācı

1 Derkenar: Gerek verem gerek zevāl-i fiḳra gerek ġayr.

2 Derkenar: Mütekāṯif olıcaḳ temeddüde ḳābil olmayup teneffüsde mużāyaḳa olur.

3 Derkenar: Zīrā ḍīḳu'n-nefes mecrāda ṭarlıḳ içün olur ʿaṣabda āfet ve ḥicābda āfet mecrāda mużāyaḳa īcāb itmez.

(و قصب السكر و اللوز بالسكر جيد) **[283b]** şol ḍīḳu'n-nefes ki esbāb-ı ḫunāḳ içün olur biz ẕikr itdük anuñ tedbīrini ḫunāḳda. Ve şol ḍīḳu'n-nefes ki berd içün olur ʿilācı muġlā-yı ḥulv-ı ḥārdur sükker ile yā cüllābdur buyan dibi ile ve ṣadrı baġlamaḳdur sūsen yaġı ile azcuḳ muġāṣ ile ve azcuḳ kitre ile ḳızmış olduġı ḥālde. Ve şol ḍīḳu'n-nefes ki yübsden olur ʿilācı yaġlar ve raṭb luʿāblardur ki muʿtedil olalar ḥarda ve berdde. Ve şol ḍīḳu'n-nefes ki ebḫire-i duḫāniyyeden olur ʿilācı budur ki arpa ṣuyı içürüle sükker ile bir nice gün tebrīd ve tarṭīb ve cilā-yı mādde içün. Ve lāzımdur perhīz müvellidāt-ı sevdā ve mübaḫḫirātdan. Ve istifrāġ ḳılına mādde-i sevdāviyye maṭbūḫ-ı eftīmūn ile ve anuñ ḥabbı ile yā eftīmūn tāze süd ile ve sükker ile. Andan ṣoñra ḳalb taʿdīl olına müferriḥāt-ı yāḳūtiyye ile ve ictināb ile her ḳatı ekşi nesneden ve iti ve ḳatı ṭuzlu olandan ve her **[284a]** sevdā tevlīd idenden mercimek ve başdurma gibi ve lisān-ı ṣevr ṣuyı ile nihāyetdür nefʿde. Ve fā'ide ider ḍīḳu'n-nefese yimişlerden ṭatlu enār gerek çig gerek biryān[1] ve şeker ḳamışı ve bādām sükker ile eyüdür cilā ve telyīn ve tarṭīb-i ṣadr itdügi içün.

(الربو) Fetḥ-i rā ve sükūn-ı bā ile (هو عسر النفس يشبه نفس المتعب) bu ʿusr-ı nefesdür müşābih olur yorġun kimesnenüñ nefesine.[2] (سببه اما خلط غليظ لاجح اما في قصبة الرية فيكون الضيق في اول النفس مع نحنحة و نخير و احساس مادة واقفة هناك و اما في خلل اجزاء الرية فيكون الثقل في الصدر و اما في العروق و ربما ادي الى اختناق و قد تكون المادة تتولد هناك و قد تكون منصبة من الرأس فيكون مع علامات النزلة و وجود الآفة في الدماغ و حادثا دفعة و اما لرياح و ابخرة في اعضاء النفس مزاحمة فيكون مع خفة و سكون بقلة استعمال النوافخ كالحبوب و اما بسبب كثرة البخار الدخاني فيتبعه خفقان **[284b]** و ضعف قلب و علامات السوداء و اما لمزاحمة المعدة لامتلائها غداء فيزول بانحدار الغداء و يكون ثقل المعدة ظاهرا) Sebeb-i rebv yā ḫılṭ-ı ġalīẓdür ki yapışıcıdur yā öyken ḳaṣabasında ola öyleye ḍīḳ olur ol nefesde ṣavtuñ terdīdi ile ve burun ötmesi ile ve andadurur mādde iḥsās itmek ile. Yā ol yapışıcı olan ḫılṭ-ı ġalīẓ öyken eczāsınuñ ortalarında ol öyleye ṣiḳal ṣadrda olur öyken anda olduġıçün. Yā ol yapışıcı olan ḫılṭ-ı ġalīẓ ʿurūḳ-ı şiryāniyyede ola. Gāh olur bu ḳısm mü'eddī olur iḫtināḳ-ı

1 Derkenar: Enār biryān olmaġuñ keyfiyyeti budur ki enārı ḥamīr ile bürüyeler tennūra yā fırına ḳoyalar, tā ki bişe.

2 Derkenar: Yaʿnī tez tez ve ṣıḳ ṣıḳ ve muḫtelif ṣolımaḳdur gerek ṭarlıḳ olsun gerek olmasun. Öyleye rebv eʿamdur ḍīḳu'n-nefesden. Baʿzılar ikisin birdür didiler.

ḳalbe ol ḫılṭ menʿ itdügiçün nüfūẕ-ı hevāyı. Ve gāh olur mādde yaʿnī ḫılṭ-ı ġalīẓ-i lāḥıc mütevellid yaʿnī ḥādiṯ[1] olur ol mevżiʿlerde. Ve gāh olur mādde munṣab olur başdan ol mevżiʿlere öyleye rebv ile olur nezle ʿalāmetleri dimāġda āfet iledür.[2] Bu defʿa ḥādiṯ olur yā rebv rīḥler ve buḫārlar içündür yaʿnī sebebi bunlaruñ **[285a]** vücūdīdur aʿżā-yı nefesde muzāḥame virici olduġı ḥālde nefese öyleye rebv ḫiffet ile olur. Ve sükūn ile olur neffāḫ nesneleri az yimek ile bögrülce ve baḳla ve sāʾir ḥubūb gibi. Yā rebv buḫār-ı duḫānī keṯreti sebebi ile olur öyleye tābiʿ olur ḫafaḳān daḫi żaʿf-ı ḳalb daḫi ʿalāmāt-ı sevdā. Yā rebv miʿdenüñ muzāḥamasından olur imtilāsı içün ġıdā ile öyleye rebv zāʾil olur ġıdānuñ inmesi ile miʿdeden ve ṣiḳal-i miʿde ẓāhir olur. (العلاج) Rebvüñ ʿilācı (استفراغ المادة بحب الايارج او ايارج لوغاذيا او بايارج فيقرا وحده في البلغمي و بحب الافتيمون في السوداوي) istifrāġ-ı māddedür ḥabb-ı eyāric ile yā eyāric-i lūġāẕiyā ile yā eyāric-i fayḳarā ile yalñuz yaʿnī ġayrı eşribe żamm olınmazsuz rebv-i balġamīde yā istifrāġ olına ḥabb-ı eftīmūn ile rebv-i sevdāvīde. (الاشربة) Rebv içün şerbetler (كل يوم للانضاج جلاب بعرق السوس او ماء لسان الثور او مغلى من عرق السوس **[285b]** وجعدة قنا و تين و سبستان و لسان الثور و ربما زيد فيه نخالة محلي بسكر او بماء العسل) her gün nuḍc içün cüllāb ʿırḳ-ı sūsı ile ḳaynamış ola yā lisān-ı ṣevr ṣuyı ile yā muġlā ola ʿırḳ-ı sūsdan ve bersiyāvşāndan ve encīrden ve sebistāndan ve lisān-ı ṣevrden. Gāh olur ziyāde ḳılınur kepek maḥalli sükker ile yā māʾ-i ʿasel ile.[3] (الاغدية) Rebv içün ġıdālar (في الايام الاول ماء الباقلاء او ماء الحمص بالسكر ثم ماء الشعير بالعسل او بالسكر او عسل و قليل خبز ثم امراق الفراريج او مرقة الديك و خصوصا الهرم ثم الفروج المطجن المبزر بالحارارات او الحمام النواهض) evvelki günlerde bāḳılā ṣuyı yā noḫūd ṣuyı sükker ile andan ṣoñra arpa ṣuyı bal ile yā sükker ile yā ʿasel daḫi azcuḳ etmek, andan ṣoñra piliçler şorbaları ve ḫurūs şorbası ḫuṣūṣā yaşlı ola, andan ṣoñra piliç ḳavurması ıssı otlar ile gügercin yavrusı ki uçmaġa ḳalḳar ola. (و بعد الاستفراغ ينفع القئ لاستفراغه و تسخينه **[286a]** اعضاء الصدر) İstifrāġdan ṣoñra fāʾide ider ḳusmaḳ çıḳarduġı içün mādde-i ġalīẓeyi ve ḳızdurduġı içün[4] aʿżā-yı ṣadrı. (ثم يستعمل القراءة الجهرية) Andan

1 Derkenar: Sūʾ-i mizāc olduġıçün.

2 Derkenar: Ṣıḳlet-i dimāġ ve temeddüd ve ṣudāʿ gibi.

3 Derkenar: ʿİbāret-i metn بماء العسل olıcaḳ ḥarf-i cerr ile maʿnā bu ẕikr olınan olur. Ammā ḳaçan ماء العسل olıcaḳ ḥarf-i cersüz mecrūr olıcaḳ maʿnā bu ẕikr olınan olur. Ammā merfūʿ olıcaḳ الاشربة lafẓına maʿṭūf olur.

4 Derkenar: Taḥrīki içün.

ṣoñra istiʿmāl olına ḳırāʾat-ı cehriyye, tā ki ḳusmaḳdan bāḳī ḳalan maddeyi taḥlīl ide. (و اللعوقات و الحبوب انفع في ذلك من المشروبات لطول مرورها بالمري فيرشح منها مايصل الى القصبة و هو على قوته) Luʿūḳlar ve ḥablar ki ağızda dutulur enfaʿdur rebvde meşrūbātdan ṭūl-i mürūrı olduġıçün bunlaruñ merīye. Öyleye sızar bunlardan ḳaṣabaya vāṣıl olan ol sızan nesne ḳuvvet üzere olduġı ḥālde hażm olmaduġı içün. (و ذلك اكثر و اقوى ممايصل من جهة الكبد) Bu sızmaḳ ile vāṣıl olan ekṣerdür ve aḳvādur cihet-i kebidden ḳaṣabaya vāṣıl olandan. Bu eḳall ve ażʿafdur miʿdeye ve kebide ve ʿurūḳa yapışduġı içün ve hażm olduġı içün. (و انما يستعمل من اللعوقات و الادوية **[286b]** ما فيه جلاء و انضاج و تفتيح و تليين و تنقية و تلطيف من غير تجفيف قوي) İstiʿmāl ḳılınur luʿūḳlardan ve devālardan rebv içün şol nesneler ki anda cilā ve nuḍc virmek mevādda ve teftīḥ ola mecrāları ve telyīn ola ṭabīʿatı ve tenḳiye ola tükürmek ile ve talṭīf ola tecfīf ḳavīsüz. (و شراب السكنجبين العنصلي نعم الملطف و لعوق العنصل عظيم) Şarāb-ı sikencübīn-ı ʿunṣulī ne gökçek mulaṭṭıfdur ve luʿūḳ-ı ʿunṣulī ʿaẓīmü'n-nefʿdür. Zīrā anda cilā ve talṭīf ve tenḳiye ve taḳtīʿ vardur. (و من اللعوقات الجيدة عسل و دقيق بزر كتان و دهن لوز حلو) Eyü luʿūḳlardandur bal ve kettān toḫmı unı ve ṭatlu bādām yaġı. (آخر لوز مقشر و فستق و تين و قلب صنوبر و قليل زوفا يابس يعجن بجلاب طبخ فيه عرق السوس وجعدة قنا) Bir dürlü daḫi ḳabı ṣoyulmış bādām ve fustuḳ ve encīr ve köknar içi ve azcuḳ ḳurı zūfā ḫamīr ḳılına cüllāb ile ki anda ḳaynamış ola ʿırḳ-ı **[287a]** sūs daḫi bersiyāvşān. (و للسوداوي لعوق الرمان الاملیسي و شرابه بماء لسان الثور او ماء الشعير بالسكر و ادامة ماء لسان الثور بالسكر غاية) Rebv-i sevdāvī içün imlīsī enār luʿūḳı ve anuñ şarābı lisānü'ṣ-ṣevr ṣuyı ile yā arpa ṣuyı sükker ile ve lisānü'ṣ-ṣevr ṣuyını dā'im istiʿmāl itmek sükker ile ġāyetdür bu sevdāvī nefʿinde. (و قد يضيق النفس لامتلاء العرق العظيم الممتد على الصلب للامتلاء الدموي فيكون دواؤه الفصد) Gāh olur ḍīḳ-ı nefes olur ʿırḳ-ı ʿaẓīm imtilāsından ol ʿırḳ-ı ʿaẓīm ṣulb üzere mümteddür ki aña şiryān-ı ʿaẓīm dirler anuñ imtilāsı imtilā-yı demevī içündür. Öyleye anuñ devāsı faṣd olur.[1] (و قد يكون ربو من فرط حرارة فضلية و دواؤه التبريد بالاشربة و النقوعات و المزورات المبردة و ربما احوج الى الكافور) Gāh olur rebv olur ḥarāret-i zāʾide**[287b]**nüñ ifrāṭ olduġından. Bunuñ devāsı olur tebrīd-i eşribe-i müberride ve naḳūʿāt-ı müberride ve müzeverāt-ı müberride ile. Gāh olur muḥtāc ḳılur kāfūra farṭ-ı ḥarāret içün.

1 Derkenar: Öyleye öykene muzāḥame eyler inbisāṭda. Bunuñ ʿalāmeti ġalebe-i dem ʿalāmetidür.

(**نفس الانتصاب**) Bu maraża intiṣābu'n-nefes daḫi dirler vech-i tesmiyesi taʿrīfinden maʿlūm olur. (هو ان لايتاتي النفس له الا بانتصاب الرقبة و مدها[1] الى فوق) Bu marażdur oldur ki nefes müyesser olmaya bunuñ ṣāḥibine illā boynını yuḳaru ḳaldurmaḳ ile ve çekmek ile yuḳaruya. (فينفتح المجري و سببه مادة غليظة او ورم) Öyleye açılur mecrā-yı nefes. Ve bu marażuñ sebebi mādde-i ġalīẓedür mecārīde[2] yā veremdür anda. (و علاجه كالربو) Ve bunuñ ʿilācı rebv ʿilācı gibidür. (و يجب ان لا يقرب الادهان الى الصدر لارخائها و ترطيبها) Vācib olur dühnler ḳarīb olmamaḳ ṣadra irḫā ve tarṭīb itdügi içün dehenler ʿaḍalātı ki öyleye mecrā-yı nefese mużāyaḳa olur.

(**بحة الصوت**) Āvāz dutulmaḳ (ماكان عن برد و بلغم فعلاجه ماذكرنا في **[288a]** الربو) bürūddan ḥancereye ḫuşūnet virdügi içün ve balġamdan olan āvāzı ışlanmış nāydan çıḳar gibi itdügi içün. ʿİlācı bunuñ bizüm ẕikr itdügümüzdür rebvde. (و ما كان عن حرارة و كثرة صياح فما نذكره في السعال اليابس) Ve ḥarāretden olan ḥancerenüñ melāsetin giderdügi içün ve çoḳ çağırmaḳdan olan ālāt-ı teneffüsi yorġurup ve ḥarāret virüp melāseti giderdügi içün ʿilācı bizüm ẕikr idecegümüzdür suʿāl-i yābisde. (و ينفعه الزبد بالسكر و الغرغرة بدهن البنفسج) Fā'ide ider buña tereyaġ sükker ile tarṭīb ve telyīn itdügi içün ve fā'ide ider ġarġara benefşe yaġı ile tarṭīb ve irḫā itdügi içün. (و من الاشياء النافعة لحفظ الصوت الاحتراز عن الصياح الكثيرة الا على سبيل الرياضة و عن الغبار و الدخان) Eşyā-yı nāfiʿdandur ḥıfẓ-ı ṣavt içün iḥtirāz çoḳ çağırmaḳdan illā **[288b]** tedrīc ile ve iḥtirāz tozdan ve tütünden. (و كل مالح و حريف و قوي الحموضة الا اذا افرط البلغم فينفع مثل شراب الليمون او السكنجبين خصوصا العنصلي) Daḫi iḥtirāz her tozludan ve her itiden ve ekşiligi ḳavī olandan. Zīrā bunlar ḥancereye ḫuşūnet virür illā meger balġam ziyāde ṣavta żarar ider. Öyleye nāfiʿ olur ekşiler şarāb-ı līmūn gibi yā sikencübīn ḫuṣūṣā sikencübīn-i ʿunṣulī. (و ليكثر من اكل الباقلا و التين و الصنوبر و الزبيب و التمر و الصمغ و الحلتيت و بزر الكتان و السبستان و عرق السوس و قصب السكر و علك البطم و الراتينج و خل العنصل و النشا و الكثيرا و بزر القثا و الخيار و بزره و القرع و جميع اللعابات و مح البيض النيمبرشت) Çoḳ itsün ḥāfıẓ-ı ṣavt bāḳılā yimegi ve encīr ve köknar ve ḳuru üzüm ve ḫurmā ve ṣamġ ve ḥıltīt ve kettān toḫmı ve sebistān ve ʿırḳ-ı sūs ve şeker ḳamışı ve meneviş çiynemek ve çam ṣaḳızı **[289a]** ve ḫall-i ʿunṣul

1 Derkenar: Anuñçün bunuñ ṣāḥibi boynını aşaġa dutmaġa ḳādir olımaz.
2 Derkenar: Yā istirḫā-yı ʿaḍalātdur ki nüzūl ider mecrāya ve anı ṭaraldur.

ve nişasta ve kitre ve bezr-i ḳıṣṣā ve ḫıyār ve bezr-i ḫıyār ve ḳabaḳ çekirdegi ve cemīʿ luʿāblar ve urafadan yumurda ṣarusı.

(السعال) Öksürük ki ḥareketdür öykenden ve ṣadrdan ve ḥicābdan defʿ-i mūẕī içün öykenden ve aña muttaṣıl olandan ṭarīḳ-i femden. Lā-cerem öksürük ṣadra aġsırmaḳ gibidür dimāġa. Ve öksürük iki ḳısmdur. Biri raṭb-dur ki tükürmek ile balġam gibi çıḳar biri yābisdür ki andan nesne çıḳmaz. (ما كان عن بلغم غليظ او برد اصاب الصدر فما ذكرناه في علاج الربو و ربما احتيج الى الترياق و لعوق بصل العنصل غاية) Şol suʾāl ki balġam-ı ġalīẓden yā bāridden ola ki ṣadra irişe[1] ʿilāc bizüm ẕikr itdügümüzdür ʿilāc-ı rebvde. Ve gāh olur iḥtiyāc olur tiryāḳ-ı kebīre yā erbaʿaya yā meṣrūdīṭūsa. Ve luʿūḳ-ı baṣal-i ʿunṣul ġāyetdür nefʿde. (و ما كان عن حرارة او يبس ينفع فيه ماء الشعير بشراب البنفسج و دهن البنفسج او دهن اللوز الحلو و معجون البنفسج ابلغ من شرابه و لعوق الرمان الحلو و شرابه) Şol suʿāl ki ḥarāretden yā yübsden olur fāʾide ider anda arpa ṣuyı şarāb-ı benefsec ile ve dühn-i benefşe yā ṭatlu bādām yaġı ve maʿcūn-ı benefşe eblaġdur anuñ şarābından ve fāʾide ider luʿūḳ-ı rümmān-ı ḥulv ve anuñ şarābı.[2] (و حب يتخذ من لب بزر قثا و بزر خيار و بزر قرع و خشخاش من كل واحد درهم كثيرا و نشا و رب السوس من كل واحد ربع درهم يعجن بعد تنعيمه بشراب رمان حلو و ربما زيد فيه بزر بقلة ان كان معه حرارة قوية) Ve ḥabb ki ittiḫāẕ olınur bezr-i ḳıṣṣā ve bezr-i ḫıyār ve bezr-i ḳarʿ içinden ve ḫaşḫāşdan her birinden bir dirhem kitre ve nişasta ve rubbu's-sūs her birinden rubʿ dirhem yoġrula yumuşaḳ itdükden ṣoñra ṭatlu enār şarābı ile. Ve gāh olur ziyāde ḳılınur bunda bezr-i baḳla. Eger suʾāl ile ḥarāret-i ḳaviyye var ise pes bundan ḥablar ide ve aġızda dutalar ve tükürügün yu-dalar, tā ki ḳuvvet-i devā tedrīc ile ālāt-ı teneffüse ve ṣadra **[290a]** tereşşüḥ ide. (الاغدية) Suʿāl vāḳiʿ olan kimesnenüñ ġıdāları (مزورة قرع او خبازى او ملوخية او بقلة يمانية او بقلة الحمقاء او مح بيض نيمبرشت) ḳabaḳ müzevveresi yā ebegümeci yā mülūḫiyye yā baḳla-i Yemāniyye yā baḳla-i ḥamḳā suʿāl-i ḥārda yā urafadan yumurda ṣarusı suʿāl-i bāridede. (و اذا تحسى مح البيض المسخن نيا نفع في الوقت) Ḳaçan sümürse ḳızmış yumurda ṣarusını çigle fāʾi-de ider fi'l-ḥāl. (و رب العنب بالغ) Bekmez[3] nihāyetdedür nefʿde cilāsı ve

1 Derkenar: Ṣadra iren berd gerek hevā-yı bāridden olsun gerek māʾda bāridden olsun.

2 Derkenar: Luʿūḳ-ı rümmān böyle olur ki imlīsī enāruñ ʿuṣāresin ḳaynadalar, tā ki nıṣfı ḳala, andan ṣoñra aña şeker żamm ideler nıṣfı miḳdārı.

3 Derkenar: Rubbu'l-ʿineb ve dıbs bekmez dimekdür.

taḳviyeti ve tesḫīni içün. (و ان احتيج الى اللحوم فالاكارع بالحنطة او الرشتا ببعض البقول المذكورة) Eger iḥtiyāc olsa etlere paçalar buġday ile yā erişte buḳūl-i meẕkūrenüñ baʿżısı ile (و حلواء من نشاء و سكر و قرع جيدة و ليكن دهنها دهن اللوز) ve ḥalvā nişastadan ve sükkerden ve ḳabaḳdan eyüdür suʿāl-i ḥārr ve yābisde ve olsun ol ḥalvānuñ yaġı bādām yaġı. (و ما كان من السعال عن نزلة فتمال المادة بالمعطسات الى الانف و تحبس عن النزول الى قصبة الرية بشراب الخشخاش المتخذ من القشر بماء الشعير المدبر و بالغرغرة بالمغلظات و من ذلك عدس و عناب و سبستان و خطمي و خبازي و خشخاش مع قشرة يغلي و يتمضمض بمائه و ربما نفع المضمضة بماء الثلج للتغليظ) **[290b]** Şol suʿāl ki nezleden olur ki başdan nüzūl ider meyl itdürülür mādde muʿaṭṭısāt ile enfe cünd-i bīdester ve kündüs ḳoḳulamaḳ gibi ve ḥabs ḳılınur mādde öyken ḳaṣabasına nüzūlden şarāb-ı ḫaşḫāş ile ki ittiḫāẕ olına ḫaşḫāş ḳabuġından arpa ṣuyı ile ki müdebbir[1] ola. Meṣelā ʿunnāb ve sebistān ve ḫaṭmī toḫmı ile ḳaynamış ola daḫi ġarġara ile muġalliẓāt-ı mādde ile. Bu ġarġaradandur mercimek ve sebistān ve ḫaṭmī ve ebegümeci ve ḫaşḫāş ḳabuġı ile ḳaynadıla ve mażmaża ḳılına ṣuyı ile taġlīẓ içün mevāddı, tā ki ġalīẓ olup nüzūl itmeye. (و ما كان عن ذات الجنب او ورم الكبد او غير ذلك من المشاركات فعلاجه علاج الاصلي من المرض) **[291a]** Şol suʿāl ki ẕātü'l-cenbden olur yā verem-i kebidden olur ve bundan ġayrı aʿżā-yı müşārekeden olur anuñ ʿilācı maraż-ı aṣlī ʿilācıdur. Zīrā ol maraż-ı aṣlī zā'il olıcaḳ andan olan suʿāl defʿ olur. (و اذا اقترن مع السعال اسهال فشراب الآس او الرمان الامليسي او الصندل او الرمان الحلو) Ḳaçan muḳterin olsa suʿāl ile ishāl ʿilāc[ı] mersīn şarābı yā imlīsī enār şarābı yā ṣandal şarābı yā ṭatlu enār şarābıdur. (و يستعمل الصموغ و النشا الذي في الحب محمضة) İstiʿmāl olına ṣamġlar ve nişasta ishāl ile olan suʿālüñ ḥabbında ekşi olduḳları ḥālde tā ḳabżı ziyāde olalar ruṭūbeti gitmek ile.

(**نفث الدم**) Ḳan tükürmek: (ما كان منه تفلا فهو من الفم و ما كان تنخعا فمن الرأس و ما كان تنحنحا فهو من القصبة و ما كان قيئا فهو من المري او المعدة او الكبد و يفرق بينها وجود الآفة في العضو) Şol nefs̱-i dem ki tükürmek **[291b]** vechi ile ola aġızdandur ve eger ḳıġırmaḳ vechi ile ola başdandur ve eger aḥ aḥ dimek vechi ile ola ḳaṣabadandur ve eger ḳusmaḳ vechi ile ola merīden yā miʿdeden yā cigerdendür farḳ olınur bu üç ʿużvda āfetüñ vücūdı ile. (و ما كان سعالا فهو من القصبة او الرية او الصدر و كلما كان السعال اقوى فهو من مكان

1 Derkenar: Müdebbir aña dirler ki münāsib olan nesneler ile ḳaynadıla.

(ابعد و يكون اميل الى السواد و الجمود مع قليل زبدية) Ve şol nefṣ-i dem ki öksürmek vechi ile ola ol ḳaṣabadan yā öykenden yā ṣadrdandur ve her bārī ki suʿāl aḳvā ola nefṣ-i dem mekān-ı ebʿaddandur. Anuñçün ṭabīʿat şiddet-i ḥarekete muḥtāc olur ve ḫāric olan ḳaralıġa ve doñmaḳlıġa emyel olur köpük azlığı ile iḫtilāṭ-ı hevā olmaduġı içün ġalīẓ daḫi cāmid olduġıçün. Öyleye nefṣ-i dem ṣadrdan olur sevāda ve cümūda emyel olup ve köpük eḳall olur. **[292a]** (و الذي من الرية يكون زبديا) Ol nefṣ-i dem ki öykendendür köpükli olur keṣret-i iḫtilāṭı içün hevāya. (و الذي عن انصداع عرق يكون كثير او دفعة و الذي عن انفتاح فوهة عرق يكون قليلا قليلا مع احساس الرايحة بخروجه و الراشح عن ورم يكون مع علامات الورم و قليلا قليلا و الذي عن تأكل يكون فيحيا و صديديا مع قشور و تقدم نوازل حادة او تناول اشياء حريفة و الذي عن العلق يكون مع غم و كرب و تقدم شرب ماء عالق) Şol nefṣ-i dem ki ṭamar çatlamaḳdan olur ol çoḳ ve defʿaten olur. Şol nefṣ-i dem ki ṭamaruñ aġızcuġı açılmaḳdan olur ol azcuḳ azcuḳ olur rāiḥa idrāk itmek ile anuñ ḫurūcı ile imtilā-yı ʿurūḳ defʿ olduġıçün. Şol nefṣ-i dem ki sızar veremden nitekim ẕātü'l-cenb ve ẕātu'r-riye marażlarında olur bu nefṣ olur verem ʿalāmetleri ile ve azcuḳ azcuḳ. Şol nefṣ-i dem ki yinmekden olur ol olur iriñli ve ṣaru ṣulı ḳabuḳlar ile ve olur nevāzil-i **[292b]** ḥādde taḳaddümi ile yā iti nesneler yimek ile. Ve şol nefṣ-i dem ki sülükden olur ol olur ġam ile ve göñül ṭarlığı ile ve sülüklü ṣudan içmek taḳaddümi ile. (العلاج يجب ان يجتنب كثرة الكلام و الصياح و الضجر و الجماع و الوثوب و النفس العالي و النظر الى الاشياء الحمر البراقة و الشراب المسخنات و المفتحات كالكرفس و كل حريف و مالح و الجبن العتيق خاصة و اما الحديث فنافع و يستعمل الفصد قبل حدوثه و خاصة لمن صدره ضيق و في الربيع) Vācibdür ictināb itmek keṣret-i kelāmdan ve çaġırmaḳdan ve göñül ṭarlığından yaʿnī ġamdan ve cimāʿdan ve ṣıçramaḳdan ve nefes-i ʿālīden yaʿnī āh diyüp nefesini yuḳaru çekmekden. Zīrā bunlar demi muḥarriklerdür ḥareket-i bedeniyye yā ḥareket-i nefsāniyye sebebi ile. Daḫi ictināb vācibdür ḳızıl yalabıḳ nesnelere naẓardan. Zīrā naẓar ile ẕihnde ṣūret-i ḥumret ḳarār ider. Öyleye demüñ ḥareketine bāʿiṣ olur. Zīrā taṣavvurāt-ı vehmiyye gāh olur ḥālet-i bedeniyye ḥudūṣına sebeb olur. **[293a]** Nitekim ekşi nesneler taḫayyül itmek ile diş ḳamaşur. Ve ictināb vācibdür keṣret-i şarābdan daḫi musaḫḫinātdan daḫi müfettiḥātdan. Zīrā bunlar muḥarriklerdür demi kerefs gibi. Ve vācibdür ictināb her iti ve ṭuzlu nesneden. Zīrā bunlar

taḫrīk-i dem ve tefrīḳ-i ittiṣāl ve teftīḥ-i fem-i ʿırḳ iderler ve eski penīrden ṭuzı ve tesḫīni ziyāde olduġı içün. Ammā tāze penīr nāfiʿdür sedd idüp ve lüzūceti ile berk itdügi içün. Ve istiʿmāl-i faṣd ḳılına nefs̱-i deme muʿtād olına ḥādis̱ olmazdan evvel ḫuṣūṣā ṣadrı ṭar olana ve ḫuṣūṣā bahārda. (فاذا حدث نفث الدم فليفصد من الاسافل كالصافن و النسا فصدا ضيقا و يمنع النوازل عن الصدر بشراب خشحاش مع دم الاخوين و صمغ عربي) Ḳaçan ḥādis̱ olsa nefs̱-i dem faṣd olına esāfil-i bedenden ʿırḳ-ı ṣāfin ve ʿırḳ-ı nesā gibi demi aşaġa ceẕb itmek içün. Ammā faṣd ṭarcuḳ ola tā dem çoḳ çıḳmayup ḳuvvet żaʿīf ve maraż ḳavī olmaya. Ve menʿ **[293b]** olına nevāzil-i ṣadrdan şarāb-ı ḫaṣḫāṣ sebebi ile dem-i aḫaveyn ve ṣamġ-ı ʿArabī ile. (و الدواء النافع المشترك لجميع الاصناف شراب الانجبار بماء لسان الحمل[1] و كهربا و دم الاخوين و صمغ عربي من كل واحد نصف درهم و ربما زيد فيه شعيرة كافور ان كان مع غليان و فرط حرارة من الدم و ربما احوج الى قيراط من الافيون ان كان الامر عظيما جدا) Devāʾ-i nāfiʿ ve müşterek cemīʿ aṣnāfa şarāb-ı encibārdur siñürli yapraḳ ṣuyı ile daḫi kehrübā ve demü'l-aḫaveyn ve ṣamġ-ı ʿArabī her birinden bu üçüñ nıṣf dirhem. Ve gāh ziyāde ḳılınur şaʿīre-i kāfūr eger nefs̱-i dem ġaleyān ile ve ziyāde ḥarāret ile ise demden. Gāh olur farṭ-ı ḥarāret muḥtāc ḳılur bir ḳīrāṭ efyūna eger emr ʿaẓīm ise ziyāde. Yaʿnī marażda şiddet var ise bunuñ ile ḳayd eyledi. Zīrā żarūret olmayıcaḳ efyūn istiʿmāl itmemek gerek. Zīrā efyūn bürūdeti ġālib olduġı içün ḥarāret-i ġarīziyyeyi söyündürür ammā ḳuvvet-i bürūdeti ve ziyāde taġlīẓi olduġı **[294a]** içün fāʾide ider demi tecmīd idüp ḫurūca mānīʿ olduġı içün. (و لعوق يتخذ من انجبار و دم الاخوين و كهربا و بسد[2] و طراثيث من كل واحد درهم افيون ربع درهم و ينعم و يعجن بشراب رمان امليسي و يستعمل لعقا و يشرب عوض الماء ماء لسان الحمل) Ve luʿūḳ ki ittiḫāẕ olınur encibārdan ve dem-i aḫaveynden ve kehrübādan ve büssedden ve ṭurs̱ūs̱lardan her birinden bir mis̱ḳāl kitre ve nişasta ve ṣamġ-ı ʿArabī her birinden bir dirhem efyūn rubʿ dirhem yumuşaḳ ḳılına ve yoġrula imlīsī enār şarābı ile ve istiʿmāl olına laʿ[ū]ḳ vechi ile ve içile ṣu yirine lisānü'l-ḥamel ṣuyı. Ammā ṣu içilmedügi zīrā tarṭībi içün teferruḳ-ı ittiṣālüñ bitişmesine mānīʿ olur. Ammā lisān-ı ḥamel istiʿmāl olındugı ʿaṭşı teskīn idüp ve dem menfeẕini bitişdürdügi içündür. (و الغداء مح بيض نيمبرشت قد ذر عليه دم الاخوين و كهربا و كزبرة يابسة) Nefs̱-i dem marażında ġıdā urafadan yumurda ṣarusıdur ki üze-

1 Derkenar: لسان الحمل lafẓınuñ maʿnāsı ḳuzı dili dimekdür. Ammā murād siñürli yapraḳ dimekdür.

2 Derkenar: Büssed cevāhirdendür.

rine ekilmiş ola dem-i aḫaveyn ve kehrübā ve ḳurı **[294b]** kişnīz. Bu ġıdā iḫtiyār olınduġınuñ sebebi budur ki yumurda ṣarusı keṯīrü'l-ġıdādur ve bitişdürücidür ve urafadan olan serīʿü'l-inhiżāmdur ve bu edviye ekildügi bitişdürmege taḳviyet idüp tebrīd ve tecfīf ile ḳaṭʿ-ı dem itmek içündür. (او لحم جدي بانجبار و لسان الحمل و كزبرة و زر ورد على ان ترك اللحوم واجب الا ان يقع افراط فيخاف الضعف) Yā oġlaḳ etidür ki bişmiş ola encibār ile ve lisānü'l-ḥamel ile ve kişnīz ile ve zirr-i verd ile bunuñ birle ki terk-i luḥūm vācibdür nefṯ-i dem marażında ḫuṣūṣā imtilāyīde illā meger ifrāṭ vāḳiʿ ola ḳan gitmesi, tā ki żaʿfdan ḳorḳula ol vaḳt cāʾiz olur luḥūm ile ġıdālendürmek. (و ربما احتيج في الامتلاء الى ترك الاغدية ثلثة ايام و اكثر و البقلة الحمقاء غداء جيد و شرب عصارتها بالسكر نافع و لسان الحمل بالكزبرة) Ve gāh olur iḥtiyāc olur imtilāyīde terk-i aġdiyeye üç gün ve daḥi çoḳ ve baḳla-i ḥamḳā eyü ġıdādur ve anuñ ʿuṣāresin içmek sükker **[295a]** ile nāfiʿdür ve lisānü'l-ḥamel kişnīz ile taġlīẓ ve tebrīd ve tecfīf içün. (او ماء الشعير و قد طبخ فيه عناب و عدس و لسان الحمل و ذر عليه دم الاخوين) Yā arpa ṣuyı ki anda bişmiş ola ʿunnāb ve mercimek ve lisānü'l-ḥamel ve tebrīd ve taġlīẓ ziyāde olmaḳ içün ve ekilmiş ola üzerine demü'l-aḫaveyn bitişdürmekde ziyāde olsun içün.

(العلق) Cemʿ-i ʿalaḳadur. ʿAlaḳa sülükdür ki ṣularda olur. (الناشب في الحلق) Boġaza yapışıcı dimekdür. Bunı nefṯ-i dem marażınuñ ʿaḳabınca īrād eyledi. Zīrā anuñ esbābındandur. (يجب الاحتراز عن المياه التي تظن انها عالقة فلا تشرب الا من وراء فدام) Vācib olur iḥtirāz ṣol ṣulardan ki ẓann olur sülügi olması öyleye içilmeye illā bez perde ardından. (فان لم يفطن لها و لم يحترز منها لصغرها فشربت و تعلقت بالحلق كبرت على طول الايام فيعرض منها نفث دم رقيق و غم و كرب) Ḳaçan sülük bilinmese ve andan iḥtirāz olınmasa küçücük olduġı içün ve yapışsa **[295b]** boġaza büyük olur ṭūl-i eyyām ile ve ʿārıż olur andan nefṯ-i dem-i raḳīḳ. Zīrā sülük emdügi ḳanı ḳusar ve ʿārıż olur andan ġam ve göñül ıżṭırābı. (العلاج) Boġaza giden sülük çıḳarmaġuñ ʿilācı (يفتح الفم قبالة الشمس فان ظهرت للبصر اخذت بالاصبع او بالكلبتين مع توق ان ينقطع و ان لم يظهر تغرغر بالخل و الخردل مع قليل ملح او بماء البصل و يسحق الشونيز و الخردل و ينفخان في الفم فان لم يسقط ادخل الحمام و الحيل المقام فيه متدثرا بكثرة الثياب ليشتد الكرب ثم يقرب من الفم قطعة ثلج فيتحرك اليها العلق فربما قربت فاخذت باليد و ربما خرجت بنفسها فان بقي بعد سقوطها نفث الدم يغرغر بطبيخ قشور الرمان و الجلنار و السماق و ينفخ في الحلق جلنار و نشا و دم الاخوين مسحوقة) ağız açıla

güneşe muḳābil eger sülük ẓāhir olursa baṣara aḫẕ olına barmaḳ ile yā kelbeteyn ile[1] ṣaḳınmaḳ ile ezilmekden ve eger ẓāhir olmaz ise baṣara ġarġara ḳılına sirke ve ḫardal ile **[296a]** azcuḳ ṭuz ile yā ġarġara ḳılına ṣoġan ṣuyı[2] ile yā saḥḳ olına kişnīz ve ḫardal ve üfürile aġza.[3] Eger düşmezse ḥammāma ḳoyıla ve uzun ḳılına ḥammāmda durmaḳ yaʿnī ḥammāmda çoḳ otura giymiş olduġı ḥālde çoḳ ḳaftānlar tā tasalanmaḳ müştedd ola, andan ṣoñra aġza yaḳın ḳılına bir pāre ḳar tā ıssıdan incinüp bürūdete meyl idüp ḥareket ide. Sülük aña gāh olur yaḳın olur el ile alınur gāh olur kendüsi bi-nefsihā çıḳar. Eger sülük düşdükden ṣoñra ḳan tükürmek bāḳī ḳalursa ġarġara ḳılına enār ḳabuġı ve cülnār ve summāḳ ḳaynamış ṣu ile ve üfürile boġaza cülnār ve nişasta ve demü'l-aḫaveyn saḥḳ olınmış olduḳları ḥālde, tā ki tecfīf idüp bitişdüre.

(**اللقمة او الشوك**) Emrāż-ı ḥalḳ esbābındandur loḳma yā diken gibi ki (ان لم يخرج بشرب الماء و اكل اللقم الكبار و ينشب في الحلق) yapışur boġaza. القئ ادخل الحمام و سقي من الزيت مرات ثم يبلع **[296b]** لقمة كبيرة من لحم بقر او من تين يابس قد ربط بخيط فاذا جاوز الناشب جذبت بسرعة) Eger çıḳmazsa ṣu içmek ile yā büyük loḳmalar yimek ile ve ḳusmaḳ ile ḥammāma ḳoyıla ve içürüle zeytūn yaġından nice kerre, andan ṣoñra yutdurula büyük loḳma ṣıġır etinden yā ḳurı encīrden ki baġlanmış ola iplük ile, ḳaçan tecāvüz itse her biri bunlaruñ yapışan loḳmayı yā dikeni çekile sürʿat ile öyleye çıḳar. (و مما اخترعناه ان تربط اسفنخة بخيط و تبلع فاذا جاوزت الناشب شرب عليها الماء ثم تجذب بسرعة) Bizüm iḫtirāʿ itdügümüzdendür[4] baġlanmaḳ sünger iplige ve yudula ḳaçan tecāvüz itse yapışanı. Anuñ üzerine ṣu içile, tā ki büyük ola, andan ṣoñra ceẕb olına sürʿat ile. Bilgil ki ṣuya ġarḳ olmaḳ ḥalḳ ve riye emrāżınuñ esbābındandur. Anuñçün anı daḫi īrād eyledi.

(**تدبير من غرق في الماء**) Ṣuya ġarḳ olan kimesnenüñ tedbīri (يعلق منكوسا حتى يخرج الماء ثم يشرب شراب سكنجبين **[297a]** قد طبخ فيه قليل فلفل و يغتدي بحسو الحنطة) aṣalar başı aşaġa ḥattā ṣu çıḳa, andan ṣoñra içürile şarāb-ı sikencübīn ki anda ḳaynamış ol azcuḳ fülfül ve ġıdā itdürile buġday ḥarīresi.[5]

1 Derkenar: Sülük boġazına yaḳın yirden dutalar, tā ki ḳırılup başı içerüde ḳalmaya ki yiri şişüp ve zehrinden ġaşy olmaya.
2 Derkenar: Bunlar ile ġarġara ḳılınıcaḳ sülük incinüp ṣalıvirüp düşer.
3 Derkenar: Tā ki bunlardan incinüp düşe.
4 Derkenar: Eñseye ve iki kürek ortasına yumruḳ ile urmaḳ ve ṣu içmek meşhūr ʿilācdur.
5 Derkenar: Tā ki ḥabs-ı nefesden olan ʿufūneti ve ṣudan olan ruṭūbātı defʿ ü taḥlīl ide.

(امراض الصدر و الرية) Gögüs ve öyken marażları bilgil ki bunlaruñ mizāclarınuñ ʿalāmetleri ile marażları teşḫīṣ olınur. Anuñçün ʿalāmetlerin beyān idüp dir: (علامات امزجتها) Gerek ʿalāmāt ʿārıża olsun gerek aṣliyye olsun (علامات الحرارة عظم النفس و حرارته و استراحته بالنسيم البارد) ḥarāret ʿalāmetleri nefesüñ büyüklügidür, daḫi ḥarāretidür ve müteneffisüñ rāḥatligidür nesīm-i bārid ile. (علامات البرودة صغر النفس و الانتفاع بالهواء الحار) Bürūdet ʿalāmetleri nefesüñ küçücüklügidür daḫi hevā-yı ḥārr ile fāʾidelendigidür.[1] (علامات اليبوسة خشونة الصوت و قلة الفضول) Yübūset ʿalāmetleri ṣavtuñ ḫuşūneti ve ḳıllet-i fużūldur. Yaʿnī balġam ve tükürük az olduġıdur. (علامات الرطوبة الخرخرة و كثرة الفضول) **[297b]** Ruṭūbet ʿalāmetleri teneffüs itmekde ḫırlamaḳdur ve keṯret-i fużūldur. (و الثقل دليل المادة) Ṣadrda ve riyede ṣıḳlet delīl-i māddedür. (و الانتقال مع الخفة دليل الريح) İntiḳāl-i vecaʿ bir mevżiʿden bir mevżiʿe ḫiffet ile delīl-i rīḥdür. (و النفث بالخفيف من السعال دليل قرب المادة و بالقوي دليل بعدها) Fużūl tükürmek azcuḳ öksürmek ile delīl-i ḳurb-ı māddedür ve fużūl tükürmek ḳavī öksürmek ile delīl-i buʿd-ı māddedür.

(ذات الجنب) Emrāż-ı ṣadrdandur. (ذات الرية) Emrāż-ı riyedendür. (اما ذات الرية فورم حار عن دم او صفراء او بلغم مالح عفن) Ammā ẕāt-ı riye yaʿnī öyken aġrısı verem-i ḥārdur biʾẕ-ẕāt ki ḥādiṯ olur demden yā ṣafrādan yā ḥārdur biʾl-ʿaraż ki ḥādiṯ olur balġam-ı māliḥ-i müteʿaffinden. Muṣannif bu marażuñ taʿrīfini beyān itdükden ṣoñra ʿalāmātını ẕikr ider. (يلزمه ثقل في الصدر و ضيق نفس و حرارة و وجع يمتد من الصدر الى الصلب و امتناع الاضطجاع الا على الظهر و حمي **[298a]** حادة و انتفاخ الوجنة و احمرارها بسبب ما يتصعد اليها من الابخرة و نبض موجي و سبات و انتفاخ العين و غلظ الجفن) Lāzım olur buña ṣiḳal ṣadrda ve ḍīḳ-i nefes ve ḥarāret ve ve vecaʿ ki mümtedd olur ṣadrdan oñurḳaya ve yatmaḳ imtināʿı illā arḳa üzere daḫi ḥummā-yı ḥādde daḫi yañaḳ şişmek ve ḳızarmaḳ aña taṣaʿʿud iden buḫārlar sebebi ile ve lāzım olur nabż-ı mevcī ve sübāt ve göz şişmek ve ḳapaḳ ġalīẓ olmaḳ. (و هو قاتل في سبعة ايام و قد يتحلل و قد ينتقل الى ذات الجنب و هو اسلم من العكس و تنتقل الى السرسام فان جاوز الاسبوع انتقل الى السل و التفتيح) Bu ẕāt-ı riye marażı ḳātildür yidi günde. Gāh olur dört günde helāk ider ve gāh olur müteḥallil olur ve müntaḳil olur ẕātüʾl-cenbe. Bu eslemdür ʿaksinden. Yaʿnī ẕātüʾl-cenb ẕātüʾr-riyeye intiḳāl

1 Derkenar: Bunda nefesüñ bürūdeti dimedi. Zīrā nefes elbette ḥārr olur bārid olmaz ammā ḥarāretde mütefāvit olur.

ḳılmaḳdan gāh olur intiḳāl ḳılur sersāma eger bir hefteyi giçse intiḳāl ider sill marażına **[298b]** ve iriñlenmege. (و البلغمي يفارق الدموي بكثرة الريق و الثقل و السبات و قلة الحمرة و ضعف الحرارة) Verem-i balġamī ẕāt-ı riyeden muḫālif olur demevī olan ẕāt-ı riyeye tükürük ve ṣıḳlet ve sübāt keṣreti ile ve ḥumret ḳılleti ve ḥarāret żaʿfı ile. (و اما ذات الجنب و يسمى شوصة و برساما) Ammā ẕātü'l-cenb buña tesmiye olınur şevṣa ve birsām maʿnāları ıssı verem dimek olur. Nitekim muṣannif dir: (و هو ورم حار اما في العضلات الباطنة او الحجاب المستبطن و اما في الحجاب الحاجز و هو الخالص و اما في الحجاب الخارج او العضلات الخارجة فيظهر في الحس و مادته في الاكثر صفراء او دم صفراوي و قلما يكون عن بلغم بخلاف ذات الرية لصفاقة هذا الموضع و تخلخل ذلك) Bu ẕātü'l-cenb verem-i ḥārdur[1] yā ʿaḍalāt-ı bāṭınede yā ḥicābda ki eyegiler içidür yā şol ḥicābda ki māniʿdür ālāt-ı nefes ile ālāt-ı ġıdā ortasında.[2] Buña ẕātü'l-cenb-i ḫāliṣ dirler. Bu cümle**[299a]**den müşkilidür yā ḥicāb-ı ḫāricdedür yā ʿaḍalāt-ı ḫāricededür. Öyleye bu ẓāhir olur ḥiss-i baṣara ve lemse. Bunuñ māddesi ekṣerde ṣafrādur yā dem-i ṣafrāvīdür. Az olur ki balġamdan olur ẕātü'l-cenb ekṣer ṣafrādan ve dem-i ṣafrāvīden olur berkligi içün bu mevżiʿüñ yaʿnī ẕātü'l-cenb olduġı yirüñ ve geñşekligi içün ẕātü'r-riye olduġı yirüñ. (و يلزمه حمى حادة لقربه من القلب و وجع ناخس لان العضو حساس و نبض منشاري و سعال يابس في الابتداء ثم بنفث) Ẕātü'l-cenbe lāzım olur ḥummā-yı ḥādde ḳarīb olduġıçün ḳalbe[3] ve lāzım olur vecaʿ ki sancıcıdur. Zīrā ʿużv-ı ḥassāsdur lāzım olur nabż-ı minşārī ve suʿāl-i yābis ibtidāda andan ṣoñra nefṣ ile. (و اذا كان اشتداد الوجع عند التنفس فالورم في العضلات الباسطة و ان كان عند رد النفس فهو في العضلات القابضة و يكون التمدد في الدموي اكثر و النخس في الصفراوي اقوي) Eger vecaʿuñ iştidādı teneffüs ḳatında **[299b]** olursa verem ʿaḍalāt-ı bāsiṭadadur ve eger vecaʿuñ iştidādı nefesüñ reddi ḳatında olursa verem ʿaḍalāt-ı ḳābıżadadur ve eger vecaʿuñ iştidādı nefesüñ reddi ve temeddüd-i demevī olan ẕātü'l-cenbde ekṣer olur ve sancımaḳ ṣafrāvīde olur. (و لون النفث يدل على المادة فالاحمر دموي و الاصفر صفراوي و الاشقر لاجتماعهما و الاسود ان لم يكن من خارج ما يسوده كالدخان فسوداوي) Levn-i nefṣ delālet ider māddiyye ḳızıl demevīdür ṣarı ṣafrāvīdür ḳızıla mā'il ṣarı ikisinüñ ictimāʿı içündür ḳara

1 Derkenar: Verem-i ḥārdur bi'ẕ-ẕāt yā bi'l-ʿaraż ʿufūnet-i ṣedīdesi içün.

2 Derkenar: Bilgil ki ṣadr mürekkebdür on dört eyegiden. Her iki kemüğüñ ortası ʿaḍalātdur basṭ u ḳabż içün ve eyegülerüñ perdeleri vardur içerüden ve ṭaşradan.

3 Derkenar: Muṣannif لقربه ḳavli ile taʿlīl ider ḥummānuñ vücūdına ve ḥiddetine yaʿnī yalñuz birine degül cümlesine ʿilletdür.

olan eger ḫāricden ḳarardur nesne yoḳ ise tütün gibi sevdāvīdür. (و اشتداد نوايب الحمي يدل على المادة) Ve ḥummā nevbetlerinüñ iştidādı delālet ider māddeye eger ribʿ gibi ise mādde sevdāviyyedür ve eger ġıbb gibi ise mādde ṣafrāviyyedür ve eger her gün ise mādde balġamiyyedür eger iştidād-ı nevbet ẓāhir olmazsa mādde demeviyyedür. (و اذا لم تنحل في اربعة عشر يوما فقد جمعت **[300a]** و تقيحت و اذا لم ينق القيح في اربعين يوما آل الى السل و يعرف ابتداء الجمع بشدة الاعراض و تمامه بسكون الحمي و الوجع) Ḳaçan mādde-i ẕātü'l-cenb münḥal olmasa on dört günde taḥḳīḳan mādde cemʿ olur ve iriñlenür[1] ḳaçan iriñ pāk olmasa ḳırḳ günde rāciʿ olur sille.[2] Ve bilinür ibtidā-yı cemʿ şiddet-i aʿrāż ile yaʿnī ḥummā ve vecaʿ ve seher ve suʿāl ve ḫuşūnet-i lisān ve ʿaṭş gibi ve bilinür cemʿüñ tamāmı sükūn-ı ḥummā ve vecaʿ ile. (و الانفجار بحدوث نافض و استعراض النبض و تموجه و ربما عرض حمى شديدة بسبب لذع المادة) Ve bilinür deşilmek ditredici ḥummā ḥudūṣı ile ve nabżuñ yaṣṣılığı ve temevvüci ile. Ve gāh ʿārıż olur ḥummā-yı şedīde māddenüñ ḥiddeti sebebi ile. (و اذا عرضت علامات هائلة بعد علامات محمودة و القوة قوية فذلك للجمع) Ḳaçan ʿārıż olsa ḳorḳunç ʿalāmetler ḳuvvet-i vecaʿ ve şiddet-i ḥummā ve keṣret-i suʿāl gibi eyü ʿalāmetlerden ṣoñra ḥālbuki ḳuvvet ḳaviyye ola bu yaʿnī ʿalāmāt-ı **[300b]** meẕkūre cemʿ içün yaʿnī iriñ cemʿ olduġı içündür. (و ادل الاشياء على النضج و الوقت و السلامة و العطب هو النفث في ذات الرية و الجنب) Ziyāde delālet idici nuḍca ve vaḳta ve selāmete ve helāke nefṣdür ẕāt-ı riyede ve ẕātü'l-cenbde.[3] (و افضل النفث اسهله و اغرزه و انضجه و هو الابيض الاملس المستوي الذي لا لزوجة له و اذا حصل النفث في الاول توقع النضج في الرابع و البحران في السابع و ان حصل في الثالث او الرابع و لم ينضج في الرابع نضج في السابع و بحرن في الحادي عشر او الرابع عشر بحسب قرب النفث و النضج و ان تأخر النفث مع سلامة الاعراض فالمرض طويل و مع ردائتها دليل الموت و اذا استعجل النفث و كان نضيجا فلا تخف من اشتداد الاعراض و اعتمد على القوة و النفث الردي هو الاحمر و الاصفر و الابيض اللزج و الاسود و خصوصا المنتن و المستدير لغلظ المادة و الاخضر لجمود او احتراق) Efḍal-i nefṣ āsānrek **[301a]** olanıdur çıḳmaḳda ve çoḳ olanıdur miḳdārda ve ziyāde nuḍc bulanı aḳ ve ṭayrıncaḳ ve berāber olanıdur ki

1 Derkenar: Mādde-i veremiyyenüñ nihāyeti yā müteḥallil olup gitmek yā cemʿ olup iriñlenmekdür.

2 Derkenar: Ki öyken marażıdur.

3 Derkenar: Nefṣ eyü ise nuḍca ve selāmete delālet ider nefṣ yoḳ ise yā az ise yā raḳīḳ ise ibtidāya delālet ider ve ġılẓeti ve keṣreti ve ṣufreti vaḳt-i tezeyyüde delālet ider ve sühūlet ḫurūcı nuḍc ile ve keṣreti vaḳt-i intihāya delālet ider ve noḳṣānı vaḳt-i inḥiṭāṭa delālet ider yaramazlığı helāka delālet ider. Anuñçün tafṣīl idüp dir و افضل النفث ilā-āḫirihi.

anda yelmeşiklik olmaya. Ḳaçan nefs̱ yevm-i evvelde ḥāṣıl olsa nuḍcı ümīd ideyin yevm-i rābiʿde ve buḥrānı yevm-i sābiʿde. Ve eger nefs̱ ḥāṣıl ola yevm-i ṣāliṣde yā yevm-i rābiʿde nuḍc olmazsa yevm-i rābiʿde olur yevm-i sābiʿde ve buḥrān olur on birinde yā on dörtde nefs̱üñ ve nuḍcuñ ḳurbı sebebi ile. Ve eger müteʾaḫḫir olsa nefs̱ selāmet-i aʿrāż ile yaʿnī dört güni giçse maraż ṭavīldür. Zīrā ḳuvvetüñ żaʿfına ve māddenüñ eyülügine delālet ider. Öyleye maraż ṭavīl olur ammā aʿrāżuñ yaramazlıġı ile delīl-i mevtdür. Zīrā ḳuvvetüñ żaʿfı ve māddenüñ ḳuvveti helāka irişdürür. Ḳaçan istiʿmāl olınsa nefs̱ ve göynümiş olsa ḳorḳma iştidād-ı aʿrāżdan ve iʿtimād ḳıl ḳuvvete. Ve nefs̱-i redī ḳızıl olan ve ṣaru olan ve aḳ olup yelmeşik olandur ve ḳara olandur ḫuṣūṣā yaramaz ḳoḳan ve degirmi **[301b]** olan māddenüñ ġılẓeti içündür ve yeşil olandur ṭoñduġı içün eger rāyiḥa yoḳ ise yā iḥtirāḳ içün eger rāyiḥa var ise. (العلاج) Ẕātü'r-riye ve ẕātü'l-cenb marażlarınuñ ʿilācı (التدبير المشترك لذات الرية و الجنب هو الفصد و استفراغ الخلط الغالب و تليين الطبيعة بالفتل و الحقن اللينة و الحقن خير من المسهلات لانه يخاف منها حركة المادة الى القلب) tedbīr-i müşterek ẕātü'r-riye ve ẕātü'l-cenb içün faṣddur ve istifrāġ-ı ḫılṭ-ı ġālibdür ve telyīn-i ṭabīʿatdür şāflar ile ve ḥuḳne-i leyyine ile ve ḥuḳneler ḫayrludur müshillerden. Zīrā ḳorḳulur nüshillerden māddeyi ḳalbe ḥareket itmekden. (الاشربة) Bu marażlara şerbetler (كل ما فيه تليين و انضاج و تنفيث و تنقية مع تبريد كماء الشعير بشراب البنفسج او ماء الشعير المدبر و هو ان يخلط ماء الشعير بالمغلى الحلو او طبيخ العناب و السبستان و بزر الخبازي و الخطمي و عرق السوس بشراب البنفسج مبردا عند قوة العطش و فاترا **[302a]** عند عدمه و في اوقات اشتداد العطش ماء عرق السوس مستحلب فيه بزر قثاء على شراب بنفسج وحده او مع شراب نيلوفر مبردا و يستعمل معه المضمضة بحليب بزر بقلة و سكر و شراب الرمان الامليسي بماء لسان الثور او شراب بنفسج و نيلوفر بلعاب حب سفرجل او شراب العناب و النيلوفر و ان كان المادة رقيقة فشراب الخشخاش و العناب او مغلى من خشخاش و عناب و سبستان على بعض الاشربة فان كان مع ذلك اسهال مفرط و هو ردي جدا فشراب الآس و الامليسي و الصندل و ماء الشعير المحمص بشراب الآس و ماء البطيخ و السكر عند افراط الحرارة او العطش جيد و قد يحتاج الى شراب الاجاص لفرط الصفراء و خوف استحالة الاشربة الحلوة اليها و شراب النيلوفر حلاوته لا يستحيل صفراء و هو شديد التلطيف و التطفية) her şerbetdür ki anda telyīn ve nuḍc virmek ve nefs̱ iḥdās̱ itmek ve tenḳiye ola arpa ṣuyı gibi şarāb-ı benefşe ile **[302b]** yā arpa ṣuyı ki müdebbir ola. Ol oldur ki ḫılṭ-ı māʾ-i şaʿīr ḳılına muġlā-yı ḥulv ile yā maṭbūḫ-ı ʿunnāb ve sebistān ve ebegümeci toḫmı ve ḫaṭmī ve buyan dibi

şarāb-ı benefşe ile bārid olduġı ḥālde ʿaṭşuñ ḳuvveti ḳatında[1] ılıcaḳ olduġı ḥālde ʿaṭşuñ ʿademi ḳatında ʿaṭşuñ iştidādı vaḳtlarında māʾ-i ʿırḳ-ı sūs ki anda müstaḥleb ola ḫıyār toḫmı şarāb-ı benefşe üzerine yalñuz yā şarāb-ı nīlūfer ile bārid olduġı ḥālde. Ve istiʿmāl olına bunuñ ile iştidād-ı ʿaṭşda mażmaża[2] ḥalīb-i bezr-i baḳla ve sükker ile yā imlīsī enār şarābı lisān-ı ṣevr ṣuyı ile yā şarāb-ı benefşe ile ve şarāb-ı nīlūfer ayva çekirdegi luʿābı ile yā şarāb-ı ʿunnāb ve şarāb-ı nīlūfer. Ve eger mādde raḳīḳ ise ki nefṣ ile defʿ olmaya şarāb-ı ḫaşḫāş ve şarāb-ı ʿunnāb yā muġlā ḫaşḫāşdan ve ʿunnābdan ve sebistāndan baʿżı eşribe üzerine. Ve eger olsa bunuñ ile yaʿnī ʿaṭş ile ziyāde ishāl ve bu yaramaz**[303a]**dur ḳatı öyleye mersīn şarābı ve imlīsī enār şarābı ve ṣandal şarābı ve māʾ-i şaʿīr muḥammaṣ mersīn şarābı ile ve ḳarpuz ṣuyı ve sükker ḥarāretüñ yā ʿaṭşuñ ziyādesinde eyüdür. Gāh olur iḥtiyāc olur erik şarābına ṣafrā çoḳluġı içün ve ṭatlu şerbetler ṣafrāya dönmek ḫavfı içün ve şarāb-ı nīlūfer ḥalāveti ile ṣafrāya dönmez ve ol talṭīf ḳılmaḳda ve söyündürmekde şedīddür. (الاغدية ماء الشعير بالسكر او ببعض الاشربة او لباب خبز ممروس في ماء بارد محلى بالسكر او بشراب النيلوفر او حسو لوز او اسفاناخ او خبازي او ملوخية ان كانت الشهوة قوية و مرقة فروج بالشعير المقشر عند شدة الضعف و يجب ان يعتني بالقوة في هذين المرضين اكثر لحاجتهما مع مقاسات المرض الى القوة على التنفيث و ذلك بالتغدية و تكثير الغداء يكثر المادة فيضر فيجب ان يقدر بحسب الاهم) Bu marażlarda ġıdālar arpa ṣuyıdur sükker ile yā eşribe-i **[303b]** meẕkūrenüñ baʿżı ile yā etmek içidür ki ışlanmış ola māʾ-i bāridde ezilmiş ola sükker ile yā şarāb-ı nīlūfer ile yā bādām ḥarīresidür yā ısfānāḫ yā ḫubbāzā yā mülūḫiyyedür[3] eger iştihā ḳavī ise yā biliç şorbasıdur ḳabuġı çıḳmış arpa ile żaʿfuñ şiddeti ḳatında. Ve vācibdür ihtimām itmek ḳuvvete bu iki marażda ġayrı marażlardan ziyāde ḥācetleri olduġı içün marażuñ zaḥmeti ile ḳuvvete nefṣ itdürmek üzere bu maḳṣūd ḥāṣıl olur ġıdālendürmek ile tekṣīr-i ġıdā māddeyi tekṣīr ider öyleye żarar ider. İmdi vācib olur taḳdīr itmek ġıdāyı ehemm olmaḳ ḥasebi ile.[4] (الادوية الموضعية ضماد في الابتداء شمع ابيض مغسول و دهن بنفسج مفترين بعده ضماد منضج خظمي و بزر كتان و شمع احمر) İbtidāda şemʿ-i ebyaż-ı maġsūl yaʿnī kāfūrī bal mūmı ve benefşe yaġı ısı-

1 Derkenar: Ve'l-ḥāṣıl ʿaṭş ziyāde olduḳça müberridātı ziyāde itmek gerek teskīn-i ʿaṭş içün.

2 Derkenar: Bunuñ ile mażmaża didi, bunı içmek dimedi. Zīrā inżācı ve tenfīṣi ve telyīni menʿ ider ve sükker ile bile olduġı anuñçündür, sükker anuñ bürūdetini ve ḳabżını ve keṣāfetini naḳṣ ider.

3 Derkenar: Ki bunları būrānī ideler.

4 Derkenar: Yaʿnī eger ḳuvvet żaʿīf olsa taġdiye ekṣer gerek. Eger żaʿīf degül ise çoḳ ġıdāya ḥācet yoḳdur.

caḳla ve andan ṣoñra żımād ki nuḍc virür ḫaṭmī ve kettān toḫmı ve ṣaru bal mūmı.[1] (اخر يوضع تحت اللسان لب **[304a]** بزر قثا و قرع و خيار و بزر خشخاش من كل واحد درهم لوز مقشر ثلثة دراهم رب سوس نصف درهم يعجن بشراب رمان امليسي او يضاف هذه الادوية الى مقدار كثير من شراب رمان امليسي و يعمل كاللعوق و يستعمل) Dil altına ḳonıla ḫıyār ve ḳabaḳ ve şinḫıyār çekirdegi içi ve ḫaşḫāş toḫmı her birinden bir dirhem ḳabuġı çıḳmış bādām üç dirhem rubb-ı sūs nıṣf dirhem ḫamīr ḳılına imlīsī enār şarābı ile ve ḳılına ʿulūḳ gibi ve istiʿmāl olına. (الادوية المسهلة بعد كمال النضج لب خيارشنبر خمسة عشر درهما مع ثلثين درهما شراب البنفسج و نصف درهم دهن لوز حلو) Edviye ki müshile-i mevāddur kemāl-i nuḍcdan ṣoñra lübb-ı ḫıyārşenber on beş dirhem otuz dirhem şarāb-ı benefşe ile ve nıṣf dirhem ṭatlu bādām yaġı. (آخر نقوع من اجاص كبار خمسة عناب و مشمش من كل واحد خمسة عشر حبة زهر نيلوفر ثلث زهرات زهر بنفسج سبعة زهرات يصفى على خمسة عشر دراهم لب خيارشنبر و عشرين درهما **[304b]** شراب البنفسج او عوض الخيارشنبر ترنجبين او شرخشت) Naḳuʿ[2] iri erikden beş ʿaded ʿunnāb ve zerdālū her birinden on beş dāne benefşe çiçegi yidi dāne süzile[3] beş dirhem lübb-ı ḫıyārşenber ve yigirmi dirhem şarāb-ı benefşe üzere yā ḫıyārşenber ʿavḍı terencübīn yā şirḫışt ola. (آخر سبستان و عناب من كل واحد عشرين حبة اجاص كبار خمسة زهر بنفسج و سنا من كل واحد ستة دراهم يطبخ و يصفى على تليين درهما شراب البنفسج و لعوق الخيارشنبر جيد) Sebistān ve ʿunnāb her birinden yigirmi dāne iri erik beş dāne benefşe çiçegi ve sinā-i Mekkī her birinden altı dirhem ḳaynadıla ve süzile otuz dirhem şarāb-ı benefşe üzerine ve luʿūḳ-ı ḫıyārşenber eyüdür. (فاذا نضج الورم نفع طبيخ العناب و التين و النخالة و الشعير المقشر و البرسياوشان مصفى على معجون **[305a]** البنفسج و حسو النخالة نافع بالسكر و امتصاص قصب السكر جيد) Ḳaçan verem göynise fāʾide ider maṭbūḫ-ı ʿunnāb ve encīr ve kepek ve ḳabuġı çıḳmış arpa ve bersiyāvşān[4] ki süzülmiş ola maʿcūn-ı benefşe üzere ve kepek ḥarīresi nāfiʿdür sükker ile ve şeker ḳamışı emmek eyüdür.[5] (فاذا نضجت العلة و زالت الحمى فالحمام العذب الفاتر مع الاحتراز من كشف الرأس و الصدر) Ḳaçan ʿillet göynise ve ḥummā zāʾil olsa ḥammām gibi ṣuyı leẕīẕ ola ḳatı ıssı olmaya eyüdür iḥtirāz ile keşf-i reʾsden ve keşf-i ṣadrdan. (و يعرف الشق الوارم من الرية بان يحس بثقل اذا نام على

1 Derkenar: Şemʿ-i aḥmerden murād aḳ olmayan bal mūmıdur ki Türkçe dilde aña ṣaru bal mūmı dirler.
2 Derkenar: Naḳūʿ yuḳaruda beyān olınmışdur.
3 Derkenar: Ve süzilmek yuḳaruda tafṣīl ḳılınmışdur.
4 Derkenar: Bunlar veremi deşmek içündür.
5 Derkenar: Bunlar telyīn ve tenḳiye içündür.

الجانب الآخر و يوضع خرقة مبلولة بماء و طين على الصدر فاي جانب جف اولا ففيه (الورم Ve bilinür veremli cānib riyeden ve mevżiʿ-i ẕātü'l-cenb şunuñ ile ki şiḳal iḥsās olına ḳaçan uyısa cānib-i āḫer üzere. Ve bilinür ṣu ile ve balçıḳ ile ışlanmış bez ḳomaḳ ile ṣadr üzerine ḳanḳı cānib **[305b]** evvel ḳurursa verem andadur.

(السل) Emrāż-ı ṣadrdandur. (هو قرحة في الرية يلزمها حمى دقية للقرب من القلب و نفث المدة) Bu cerāḥatdur öykende buña lāzım olur ḥummā-yı dıḳḳiyye ḳalbe ḳarīb olduġı içün[1] daḫi lāzım olur buña iriñ tükürmek. (و يفرق بينها و بين البلغم باستدارتها و نتن رايحتها و خصوصا اذا وضعت على الجمرة و برسوبها في الماء) Farḳ olınur iriñ ile balġam degirmiligi ile ve ḳoḳusınuñ yaramazlığı ile ḫuṣūṣā ḳor üzerine ḳoyıcaḳ daḫi çökmesi ile ṣuda bir miḳdār durıcaḳ. (و قد يكون ذلك انتقاليا من ذات الجنب او ذات الرية اذا تقيحت) Gāhī sill intiḳālī olur ẕātü'l-cenbden ve ẕātü'r-riyeden ḳaçan iriñlense. Nitekim ẕikr olındı. (و قد يكون لنزلة اكالة) Gāhī sill nezle-i ekkāle içün olur öykeni yir. (و قد يكون من تفرق اتصال يتقادم و يتقدمه نفث دم زبدي) Gāhī sill öykende teferruḳ-ı ittiṣāl-den olur ki evvel ola ve bu **[306a]** silden evvel köpükli ḳan tükürmek olur. (و المبتداء من هذا قلما يبرئ و المستحكم لاعلاج له انما يتلطف به ليهون امره) Muḥ-kem olmayan silden az olur oñılur ve muḥkem olana ʿilāc olmaz ammā te-laṭṭuf olınur meslūla, tā ki āsān ola emri marażuñ zaḥmetinden ve mevtden. (و الذي جرت به العادة في زماننا و ان كان فيه خروج ما عن الواجب ان يسقي كل يوم ماء شعير مبزرا بشراب خشخاش و سفوف السرطانات و تارة ماء لسان الثور و السكر و البان الاتن موصوفة[2] بالسكر و سفوف السرطانات و كذلك البان النساء و اصلاح الاغدية و جعلها من لحوم الجدي و الدجاج و الفراريج و الاكارع و استعمال الحبوب و اللعوقات للسعال و مما سكر جدا و قيل انه يبرئ ذلك الاستكثار من الجلنجبين الطري حتى يؤكل بالخبز و ينبغي ان يؤكل منه جدا فان اوجب ضيق نفس تدورك[3] باللعوقات المذكورة في ذات الجنب و ان اشتعلت الحرارة **[306b]** طفئت بمثل بزر البقلة على شراب الرمان الامليسي و ربما قوي بالكافور و مما جربته و كان يخف عليهم امرهم غراء السمك يحل في الماء الحار و يحلى بسكر و يتجرع و اذا لطاء الصدغات و غارت العينان و اغبر الوجه و قحلت جلدة البطن و امتدت الجبهة فهو ميت و اذا تساقط الشعر و كثر الاسهال الذوباني

1 Eger su'āl olınursa muṣannif evā'il-i kitābda bunı mürekkebdür ḥummā-yı dıḳḳiyyeden ve öykende ḳarḥadan didi, bunda ancaḳ öykende ḳarḥada ḥummā-yı dıḳḳiyye aña lāzımdur didi; biz eyidürüz: Yuḳaruda ẕikr itdügi kendünüñ muḥtārıdur bunda ẕikr itdügi sā'ir eṭibbānuñ ḳavlidür.

2 ʿİbāret-i ṣaḥīḥa mevṣūfedür ve evā'ile bunı mevṣūfe diyen rā'-i mühmele ile ġalaṭ itmişdür aña iltifāt olınmaya.

3 Lafẓ-ı تدورك mechūl-i tedārikdür.

(و اشتد نتن النفث فالموت مطل) Şol nesne ki anuñ ile ʿādet cārī olmışdur bizüm zamānumuzda meslūl ʿilācında egerçi anda bir pāre ḫurūc vardur vācib-den içürülmekdür her gün arpa ṣuyı ki mübezzer ola şarāb-ı ḫaşḫāş ile ve yengeçler sefūfı.[1] Ve gāh içürülür meslūle lisān-ı ṯevr ṣuyı ve sükker ve dişi ḥimār südleri mevṣūfe[2] olduḳları ḥālde sükker ile ve sefūf-ı sereṭānāt ile. Ve buncılayın içürülür ḫātūnlar südleri ve ıṣlāḥ-ı aġdiyedür[3] ve ġıdāları ḳılmaḳdur oġlaḳ ve tavuḳ etlerinden yā pilicler yā paçalar daḫi istiʿmāl-i ḥubūb **[307a]** ve luʿūḳlar ki suʿāl içündür ve ḳatı sükker idenden. Ve di-nildi ṣıḥḥat virür sill marażına çoḳ ekl itmek tāze gülengübīnden ḥattā ekl olına etmek ile. Ve lāyıḳdur ki ekl olına bundan muḥkem eger ḍīḳ-ı nefes īcāb iderse tedārik ḳılına luʿūḳlar ile ki ẓikr olınmışdur ẓātü'l-cenbde. Eger ḥarāret yalıñlanursa söyündürüle bezr-i baḳla miṯillü ile şarāb-ı rümmān üzerine. Ve gāh olur muḳavvī ḳılınur kāfūr ile. Ve benüm tecrübe ḳılduḳ-larumdandur ve ḫafīf ḳılur meslūllere emrlerin balıḳ tutḳalı ezile ıssı ṣuda ve ṭatlu ḳılına sükker ile ve azcuḳ azcuḳ içile. Ḳaçan tuluñ derileri yapışsa kemüklerine ve gözler ṣoġulsa ve yüz toz renkli olsa ve ḳurısa ḳarın derisi ve çekilse alın ol meyyitdür.[4] Ḳaçan ḳıl dökülse ve ishāl-i ẓevebānī çoġalsa nefṯüñ rāyiḥa-i kerīhesi müştedd olsa mevt müteveccihdür.

(امراض القلب) Ḳalb daḫi riye birbirine ḳarīb olduġı içün emrāż-ı **[307b]** riye ʿaḳabınca emrāż-ı ḳalbi getürdi. Ve ḳalbüñ emzice-i cibiliyye-i ṣıḥḥiy-yesi ve emzice-i ʿārıżiyye-i marażiyyesi vardur ve her birinüñ ʿalāmātı var-dur muṣannif anları ẓikr ider. (علامات امزجة الطبيعية) Cibiliyye olanı taḳdīm eyledi. Zīrā vücūd[d]a muḳaddem ve nefsinde eşrefdür. (علامات الحرارة) Bunı taḳdīm eyledi şerefi içün. (سعة الصدر ان لم تكن بسبب عظم البنية و الدماغ و كثرة شعره و عظم النفس و النبض وجودة الرجاء و فسحة الامل و الجارة و التهور) Ṣadruñ süsʿatidür eger ol süsʿat ṣadr-ı bünye ve dimāġ-ı ʿiẓamī sebebi

1 Derkenar: Bunuñ ṣanʿatı oldur ki ırmaḳlar yengeçlerin dutalar hemān ṣudan çıḳduġı dişlerin ve ayaḳla-rın ḳoparalar ve içlerin yaralar ve kül ve ṭuz ile yuyalar pāk ideler, andan yaşını sileler bir çölmek içine ḳoyalar aġzın sıvayalar ve bir tennūr yā fırın içine ḳoyalar bir gün bir gice dura, andan çıḳup dökeler bundan on dirhem ve ṣamġ-ı ʿArabī ve ṭīn-i Ḳıbrısī ve ḫaşḫāş-ı ebyaż ve esved her birinden beş dirhem ve kitre üç dirhem bunlar daḫi dögilüp iki dirhem istiʿmāl olına ḳısraḳ süd[i] ile yā şarāb-ı ʿunnāb ile yā şarāb-ı ḫaşḫāş ile.

2 Derkenar: Yaʿnī ḫātūnda olan ṣıfāt ile mevṣūfe ola meselā doġuralı dört ay beş ay geçmiş ola.

3 Derkenar: ʿİbāret-i metnde و اصلاح didügi maʿṭūfdur ان يسقي didügi ḳavline.

4 Derkenar: Yaʿnī ḥükm-i meyyitdedür ki mevt zamānı aḳrebdür.

ile degül ise[1] daḫi ṣadruñ ḳılı çoḳluġıdur[2] daḫi nefesüñ ʿiẓamıdur daḫi nabżuñ ʿiẓamıdur daḫi recā eylügidür[3] ve ümīd geñligidür daḫi şecāʿatdur daḫi tehevvür[4] yaʿnī maḫūf emrlere iḳdāmdur. (علامات البرودة) Ḥarāretüñ ẕıddı olduġı içün taʿḳīb eyledi. (الجبن) Ḳorḳmaḳdur. (و ضيق الصدر ان لم يكن لصغر الرأس) **[308a]** Ve ṣadruñ ṭarlığıdur eger baş küçücüklüginden degül ise.[5] (و قلة الشعر) Daḫi ḳıl azlığıdur. (علامات الرطوبة) Ruṭūbet-i ḳalbüñ (لين النبض و سرعة الانفعالات و سرعة زوالها و سرعة انمحائها و كثرة الفضلات) nabżuñ yaʿnī şiryānuñ yumuşaḳlığıdur daḫi infiʿālātuñ sürʿatidür ġażab ve feraḥ gibi daḫi sürʿat-i zevālleri ve tezcek bozulmalarıdur[6] daḫi keşret-i fażalātdur bevl ve ġāʾiṭ ve ʿaraḳ gibi. (و اضداد ذلك علامات اليبوسة) Bu meẕkūrlaruñ żıdları ʿalāmāt-ı yübūsetdür.[7] (و علامات الامزجة المركبة تركيب العلامات) Emzice-i mürekkebenüñ ʿalāmetleri ʿalāmet-i müfredenüñ terkībidür. (و علامات الامزجة العرضية) Yaʿnī marażiyye olan (اما الحار فالتهاب و عطش يسكنه الهواء البارد اكثر من الماء بخلاف المعدي و سرعة النبض و النفس و تواترهما و غم و كرب و حرارة و قساوة) ammā ʿalāmāt-ı mizāc-ı ḥārr iltihābdur ve ʿaṭşdur ki anı **[308b]** sākin ḳılur hevā-yı bārid māʾ-i bāridden ekşer ḫilāf-ı ʿaṭş-ı miʿdīnüñ daḫi sürʿat-i nabż ve sürʿat-i nefes ve bunlaruñ tevātüridür daḫi ġam daḫi ıżṭırāb daḫi ḥarāret daḫi ḳasāvet yaʿnī şefḳatsüzlükdür. (و اما البارد فصغر النبض و النفس و تفاوتهما و بطؤهما و رحمة و رقة و جبن) Ammā ʿalāmāt-ı mizāc-ı bārid nabżuñ ve nefesüñ küçücüklügi ve tefāvütleri ve giçlikleridür ve raḥmet ve riḳḳat ve ḫavfdur. (و اما اليابس فصلابة النبض بعد لينه و اما الرطب فبالعكس من ذلك) Ammā ʿalāmāt-ı mizāc-ı yābis nabżuñ ṣalābetidür līnden ṣoñra. Ammā ʿalāmāt-ı mizāc-ı raṭb bunuñ ʿaksidür. (و يوافق كل مزاج ما يضاده و يضره ما يناسبه) Ve muvāfiḳ olur her mizāca anuñ żıddı ve żarar ider aña münāsib olan.[8] (الادوية القلبية) Yaʿnī aṣl ve ḳavī olan zīrā bunlara münḥaṣır degüldür. (اما الحارة فالمسك و العود و العنبر و البهمنان و الابريسم و

1 Derkenar: Yaʿnī siʿat-ı ṣadr bu iki sebeb içün degül ise ḥarāret-i ḳalbe ʿalāmetdür.

2 Derkenar: Zīrā keşret-i şaʿr keşret-i buḫār-ı duḫāniyyedendür ve anuñ keşreti keşret-i ḥarāretdendür. İmdi keşret-i şaʿr ʿalāmāt-ı ḥarāretdür.

3 Derkenar: Yaʿnī eyü nesneler recā ider ve fikri vāsiʿ ola.

4 Derkenar: Şecāʿat memdūḥ ammā tehevvür meẕmūmdur.

5 Derkenar: Muṣannif ʿalāmāt-ı bürūdetde ṣıġar-ı nefesi ve nabżı ẕikr itmedi ʿalāmāt-ı ḥarāretde bunlaruñ ʿiẓamını ẕikr itdügi gibi. Zīrā bunlaruñ ṣıġarı ḥarāret ile daḫi olur ḳaçan tevātür yā sürʿat ile olsa. Öyleye bürūdete ʿalāmet itdükleri ẓāhir degüldür.

6 Derkenar: Zīrā muḳteżā-yı ruṭūbet sürʿat-i ḳabūl-i şekl ve sürʿat-i terkdür.

7 Derkenar: Yaʿnī ṣalābet-i nabż ve buṭūʾ-ı infiʿālāt ve buṭūʾ-ı zevāli ve ḳıllet-i fażalāt.

8 Derkenar: Muṣannifüñ bu ẕikr itdügi ḳāʿide-i külliyyedür. Bunı من الامزجة العرضية ile ḳayd itmek mebḥaş ḳarīnesi iledür. Pes ıṭlāḳ evlādur.

[309a] (الزعفران و القرنفل Ammā edviye-i ḥārre misk ve ʿūd-ı ḫām ve ʿanber ve behmen-i ebyażdur ve ibrīşim ve zaʿferān ve ḳaranfildür. (و اما الباردة فالكافور و البسد و الصندل و الورد و الطباشير و الكزبرة و التفاح) Ammā edviye-i bāride kāfūrdur ve büssed ve ṣandal ve gül ve ṭabāşīr ve kişnīz ve elmadur. (و اما القريبة من الاعتدال فلسان الثور و الذهب و الفيروزج و الياقوت) Ammā edviye-i ḳalbiyye ki iʿtidāle ḳarīb ola lisān-ı ṣevrdür daḫi altun ve pīrūze ve yāḳūt-dur. (و من المركبات النافعة المفرحات الياقوتية الحارة و الباردة و المعتدلة) Mürek-kebāt-ı nāfiʿdandur müferriḥāt-ı yāḳūtiyye-i ḥārre ve bāride ve muʿtedile.

(**الخفقان**) Fetaḥāt ile yürek oynamaḳdur. Anuñ içün muṣannif dir: (اختلاج يعرض للقلب ليدفع به الموذي فان افرط اوجب الغشي و ان افرط اوجب الموت) Ḥareketdür ʿārıż olur ḳalbe, tā ki defʿ ide anuñ sebebi ile mūẕī olanı. Eger ḫafaḳān ziyāde olsa ġaşy yaʿnī bayılmaḳ īcāb ider. Eger ġaşy **[309b]** ziyāde olsa mevt īcāb ider.[1] (و سببه اما سوء مزاج ساذج او مادي لمادته قوام كالاخلاط الاربعة او بلا قوام كالريح و الابخرة الدخانية او دم ينصب اليه دفعة فيظهر في النبض اختلاف عجيب دفعة مع لهيب و يكون المتنفس كالعادم للهواء ثم يتبعه غشي ثم موت) Sebeb-i iḫtilāc yā sūʾ-i mizāc-ı sāẕecdür ki mūẕīdür keyfiyyeti ve kemmiy-yeti ile māddī olanuñ māddesi içün ḳıvām ola aḫlāṭ-ı erbaʿa gibi yā ḳıvām olmaya yil ve ebḫire-i duḫāniyye gibi yā sebebi demdür ki dökilür ḳalbe defʿaten.[2] Öyleye ẓāhir olur nabżda iḫtilāf-ı ʿacībe defʿaten şiddet-i ḥarāret ile[3] ve teneffüs iden hevā bulmayan gibi olur, andan ṣoñra aña tābiʿ olur ġaşy, andan ṣoñra aña tābiʿ olur mevt. Zīrā ḥayāt teneffüs-i hevāyıladur. (و اما سدد تمنع وصول الهواء بكماله و التنقية **[310a]** مما احترق من جوهر الروح فيظهر اختلاف النبض في الصغر و العظم و القوة و الضعف مع عدم علامات الامتلاء) Yā sebe-bi süddelerdür mecārī-i dem ve rūḥda ki menʿ ider vuṣūl-i hevāyı bi-kemā-lihi ve menʿ ider tenḳiye-i rūḥı buḫār-ı duḫāniyyeden ki ḥāṣıl olur muḥte-riḳ olan cevher-i rūḥdan. Öyleye ẓāhir olur iḫtilāf-ı nabż ṣıġarda ve ʿiẓam-da ve ḳuvvetde ve żaʿfda ʿalāmāt-ı imtilānuñ ʿademi ile sāʾir bedende. (و اما قوة الحس او ضعف القلب فيتأذي بما لاينفك عنه عادة من ابخرة الغداء و سخونته و الانفعالات النفسانية و يفرق بينهما بقوة النبض و ضعفه) Yā sebebi ḳuvvet-i ḥiss-i

1 Derkenar: Zīrā ḳalb sulṭān-ı bedendür aña żarar cümleye żarardur. Ḳalbüñ riyāseti bāḳī aʿżā-yı reʾīse-nüñ riyāsetinden eşeddür. Zīrā cümle ḳıvām-ı beden rūḥ iledür ki ḳuvvet-i ḥayvāniyyeyi ve ḥarāret-i ġarīziyyeyi ḥāmildür. Ve anlaruñ maʿdeni ḳalbdür ve ḳalb ol ḥareket iden ʿużvdur cümle ḥayvānātda ve āḫir sākin olan ʿużvdur vaḳt-i vefātda lā-cerem taḳviyeti ehemdür.

2 Derkenar: Zīrā dem defʿaten munṣab olmaḳ keṣret-i ḥarāret īcāb ider ve bu lehīb īcāb ider.

3 Derkenar: Şiddet-i ḥarāretden hevānuñ teʾṣīri olmaz yā ḳalb mümtelī olduġı içün hevā aña vāṣıl olmaz.

ḳalbdür yā żaʿf-ı ḳalbdür. Öyleye ḳalb müteʾeẕẕī olur anuñ ile ki beden münfekk olmaz andan ki ebḫire-i ġıdā ve ḥarāret-i ġıdādur[1] daḫi infiʿālāt-ı nefsāniyyedür[2] ve farḳ olınur ḳuvvet-i ḥiss ile żaʿf-ı ḳalb ḫafaḳānı ḳuvvet-i nabż ve żaʿf-ı nabż ile. السموم و **[310b]** (و اما لورود شئ غريب كما عند تناول اوجاع اللسوع Yā sebebi şeyʾ-i ġarīb vārid olmaḳdur ki ḳalbe mūẕī ola nitekim zehrler tenāvülinde ve zehrlü ḥayvānlar ṣoḳmaḳ aġrılarında. (و اما عن دود و حيات في البطن فيتصعد منها ابخرة ردية Yā ḳurd[d]an ve yılanlardur ḳarında öyleye taṣaʿʿud ider anlardan ebḫire-i rediyye öyleye müteʾeẕẕī olur ḳalb. (و من يعتريه الخفقان او الغشي عن ادنى سبب و ليس عن قوة الحس فهو في الاكثر يموت فجاءة Şol kimse ki ʿārıż ola añna ḫafaḳān yā ġaşy ednā sebebden yaʿnī eksiksüz bunlar vāḳiʿ ola ḥālbuki ḳuvvet-i ḥiss ḳalbden olmaya ol kimse ekşerde ölür füc'eten. (العلاج) Ḫafaḳān ʿilācı (ما كان لسوء مزاج عدل و استفرغت مادته فان كان دما فبالفصد و الجماع للدموي بالغ و اما الاخلاط الاخر فبالادوية المسهلة و قد عددناها مرارا و يجب ان يضاف الى الادوية المسهلة و المبدلة ادوية قلبية لتوصل الدواء اليه و ان كان مناسبا لسوء المزاج كما يخلط الزعفران **[311a]** بالادوية المبردة ثم يعدل مزاج القلب اما الحار فبالاشربة الباردة العطرة كشراب الحماض و التفاح و النيلوفر و الرمان بماء لسان الثور و ماء النيلوفر و ماء الورد او بحليب بزر البقلة و بالمفرحات الباردة الياقوتية و غيرها و ربما احتيج الى الكافور و الا فلا يجسر على الادوية الباردة فانها و ان بردت جرم القلب فانها تطفئ الروح فان لم يكن منها بد فمخلوطة بادوية حارة و لهذا امر بالزعفران في قرص الكافور و الطبيعة باذن خالقها تستعمل البارد لجرم القلب و الحار لانعاش الروح و تشم الطيوب الباردة كالورد و الخلاف و النيلوفر و الخيار و الآس و مياهها و الكافور و الصندل و التفاح و الكمثري و السفرجل) şol ḫafaḳān ki sūʾ-i mizāc içündür gerek sāẕec gerek māddī mizāc taʿdīl olına ve istifrāġ-ı mādde ḳılına māddī olanda eger dem ise faṣd ile. Ve cimāʿ ḫafaḳān-ı demevīye bāliġdür[3] nefʿde. Ammā ġayrı ḫılṭlar edviye-i müshile[4] **[311b]** ile istifrāġ ḳılınur ve biz anları ʿadd eyledük nice kerre. Ve vācib olur żamm ḳılınmaḳ edviye-i müshile ve edviye-i mübeddileye edviye-i ḳalbiyye tā edviye-i ḳalbiyye ulaşdura devāyı yaʿnī müshili ve mübeddili ḳalbe. Eger ol żamm olınan münāsib olursa sūʾ-i mizāca nitekim ḫalṭ olınur zaʿferān edviye-i müberri-

1 Derkenar: Yā ḥarāret-i ḳalbdür.
2 Derkenar: Ġam ve feraḥ ve ġażab ve fezaʿ gibi.
3 Derkenar: Zīrā on dirhem menī istifrāġı yüz dirhem ḳan istifrāġı ḳadardur ve menī gidicek ḳan anuñ yirine gelür öyleye ḳan ḳalīl olur.
4 Derkenar: Ve edviye-i müshil ile aḫlāṭ istifrāġ olınduḳdan ṣoñra tebdīl-i mizāc ḳılına edviye-i mübeddile ile.

deye ḫafaḳān-ı ḥārda ve devāʾ-i münāsibüñ edviye-i müberride īṣālinde olan nefʿi ekṣerdür sūʾ-i mizāca münāsib olduġı içün olan żarardan. Andan ṣoñra yaʿnī istifrāġ-ı aḫlāṭ ḳılınduḳdan ṣoñra taʿdīl olına mizāc-ı ḳalb eger anda sūʾ-i mizāc bāḳī ḳalursa. Ammā ḥārr olan eşribe-i bāride ile ki gökçek ḳoḳusı ola şarāb-ı ḥummāż ve şarāb-ı tuffāḥ ve şarāb-ı nīlūfer ve şarāb-ı rümmān gibi lisān-ı ṣevr ṣuyı ile ve nīlūfer ṣuyı ve gül ṣuyı ile yā toḫmekān ṣuyı ve müferriḥāt-ı bāride-i yāḳūtiyye ile ve ġayrı ile devāʾü'l-misk gibi. Ve gāh olur iḥtiyāc kāfūra ḫafaḳān-ı ḥārruñ ʿilācında ḳaçan sūʾ-i mizāc **[312a]** ifrāṭ olsa ḥarāretde ve illā iḳdām olınmaya edviye-i bārideye. Zīrā bu egerçi cirm-i ḳalbi tebrīd iderse rūḥı söyündürür. Eger bu żarūrī olursa maḫlūṭ gerek edviye-i ḥārre ile bunuñ içün emr olındı zaʿferān ḳurṣ-ı kāfūrda ve ṭabīʿat-ı ḫālıḳī iẓni ile istiʿmālidür bāridi cirm-i ḳalb içün ve ḥārrı rūḥı ḳaldurmaḳ içün. Ve ḳoḳudalar bārid ṭıbler gül ve sögüd ve nīlūfer ve ḫıyār ve mersīn ve bunlaruñ ṣuları ve kāfūr ve ṣandal ve elma ve emrūd ve ayva. (الاغدية) Yaʿnī ġıdālar ḫafaḳān-ı ḥārr içün و التفاحية و الحصرمية و الرمانية) nārdeng aşı ve ḳoruḳlı aş ve elma aşı ışḫun (الرياسية و الزرشكية و الحماضية didükleri otuñ aşı ve zirişk aşı ve ḳuzı ḳulaġı aşı. (الادوية الموضعية) Ḫafaḳān-ı ḥārda (يطلي الصدر بلعاب بزر قطونا بماء ورد) ṭılā ḳılına ṣadr luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā ile ve gül ṣuyı ile. (ضماد سويق بماء الهندبا) Yaʿnī arpa ḳavudı hindibā ṣuyı **[312b]** ile. (آخر) Żımād-ı āḫer بزر قطونا و سويق و دقيق خطمي) (و يرش البيت و يكثر بماء ورد bezr-i ḳaṭūnā ve sevīḳ ve ḫatmī unı gül ṣuyı ile. Ṣu serpile eve ve çoḳ (الخرارات و يجلس بقرب المياه الجارية و يكثر عنده المراوح ḳılına ḫarārāt[1] ve oturdıla aḳar ṣular ḳurbında ve çoḳ ḳılına anuñ ḳatında mirveḥalar. (اما البارد فبالاشربة شراب التفاح ممسك و بزر ريحان بماء لسان الثور و ماء القرنفل و المفرحات الحارة الياقوتية و غيرها و الترياق الكبير نافع و جوارش التفاح و السفرجل و الاترج المفوهة و ماء لسان الثور و بزر بادرنجبوية و بزر ريحان و سكر و زعفران) Ammā sūʾ-i mizāc-ı bārid ki ḫafaḳān andan olur taʿdīl-i mizāc ve ʿilāc ḳılına eşribe ile şarāb-ı tuffāḥ mümessek ve reyḥān toḫmı lisān-ı ṣevr ṣuyı ile ve ḳaranfil ṣuyı ile daḫi müferriḥāt-ı ḥārre-i yāḳūtiyye ile ve andan ġayrı ile maʿcūnu'l-misk ve devāʾü'l-misk gibi. Ve tiryāk-ı kebīr nāfiʿdür ve cüvāriş-i **[313a]** tuffāḥ ve cevāriş-i sefercel nāfiʿdür ve turunc ki ṭıbler ḳatılmış ola ve lisān-ı ṣevr ṣuyı ve bāẕrencbūye ve reyḥān toḫmı ve sükker ve

1 Derkenar: Ḫarārāt yuḳaruda beyān olınmışdur.

(و المشمومات الحارة كالرياحين و النرجس و المنثور و القرنفل و الاترج و الليمون و النارنج و اوراقها و زهورها و العود و المسك و العنبر) Daḫi ḳoḳulanur ıssı za'ferān. nesneler reyḥānlar gibi ve nergis ve ḫīrī[1] ve ḳaranfil ve turunc ve līmūn ve nārenc ve bunlaruñ yapraḳları ve çiçekleri ve 'ūd ve misk ve 'anber. (الاغدية الفراريج و الدجاج مطجنة مبزرة بالدارصنيى و القرفة و البسباسة و الفلفل و الزعفران) Bilicler ve tavuḳlar ḳavurma ola mübezzer ola dārçīnī ve ḳırfe ve besbāse ve biber ve za'ferān ile. (او مطبوخة بالسكر و الفستق او بالعسل و الارز و الزعفران) Yā bişmiş ola sükker ile ve fustuḳ ve 'asel ve birinc ve za'ferān ile. (الادوية الموضعية يدهن الصدر بدهن البان او دهن سوسن او دهن زنبق و ان كان في هذه الادهان قليل مسك فهو اولى) Yaġlana ṣadr dühn-i bān ve dühn-i sūsen **[313b]** yā dühn-i zanbaḳ ile. Eger bu dühnlerüñ her birinde azcuḳ misk ḳılınursa ol evlādur. (و اما اليابس و الرطب فيعالج بما يضاده من الادوية و الاغدية و المشمومات و الباردة مخلوطة مع اتفاقهما في تعديل سوء المزاج) Ammā sū'-i mizāc-ı yābis ve sū'-i mizāc-ı raṭb ki ḫafaḳān bunlardan ola 'ilāc ḳılınur żıddı ile edviyeden ve aġdiyeden ve meşmūmāt-ı ḥārre ve bārideden maḫlūṭ olduḳları ḥālde ittifāḳı ile bu ḥārr ile bāridüñ ta'dīl-i sū'-i mizācda.[2] (و ما كان عن ابخرة دخانية عولج بماذكرناه في ضيق النفس) Şol ḫafaḳān ki ebḫire-i duḫāniyyeden olur 'ilāc olına bizüm ẕikr itdügümüz ile ḍīḳu'n-nefesde. (و ما كان عن لسع او شرب سم فعلاجه علاج ذلك و كذلك الكائن عن المشاركات) Şol ḫafaḳān ki soḳmaḳdan yā zehr içmekden ola anuñ 'ilācı ol ikisinüñ 'ilācıdur. Ve buncılayındur şol ḫafaḳān ki müşārikātdan olur[3] ya'nī müşārikāt-ı 'użv ile olur 'ilācı ol 'użvuñ 'ilācıdur.[4] (و عن الدود بادوية الدود مع تقوية القلب **[314a]** بالادوية القلبية) Şol ḫafaḳān ki ḳurddan olur 'ilāc olınur edviye-i dūd ile taḳviyet-i ḳalb ḳılmaḳ ile edviye-i ḳalbiyye ile. (و ما كان عن قوة الحس غذي بالمغلظات) Şol ḫafaḳān ki ḳuvvet-i ḥisden olur ġıẓā ḳılına muġalliẓāt ile.[5] (و ما كان عن ضعف القلب فالتقوية بالادوية القلبية و المفرحات) Şol ḫafaḳān kiża'f-ı ḳalbden olur anuñ

1 Derkenar: Ba'żılar menṣūr ve ḫīrī ve ḫīr ve envā'-ı ḥaṣḥāṣa ıṭlāḳ olınur didiler ve ba'żılar bir nev' çiçekdür gök olur ve ṣaru olur ve benefşī olur didiler.

2 Derkenar: Meşelā devā'-i ḥārr-ı yābis ḥalṭ olına devā'-i bārid-i yābis ile sū'-i mizāc-ı raṭbda, tā ki devā'-i ḥārr yā bārid sū'-i mizāc-ı ḥārr yā bārid iḥdāṯ itmeye ḳalbde.

3 Derkenar: Aşaġada beyān olınsa gerek.

4 Derkenar: Müşārikātdan olan ḫafaḳānuñ 'ilācın beyān eyledi. Münāsib bu idi ki yuḳaruda esbāb-ı ḫafaḳān beyān itdügi yirde bunı daḫi ẕikr ide idi.

5 Derkenar: Ḥiss-i ḳalbüñ ḳuvvetinden olan ḫafaḳānuñ 'ilācı ġalīẓ nesneler yimekdür, tā ki mūẓī olanı idrāk idemeye. Meşelā herīse ve baş yimek gerek. Eger su'āl olınursa ḳalbde ḥiss yoḳdur fe-keyfe ki ḳuvveti ola; biz eyidürüz: Ġışāsında ḥiss vardur. Ḥaḳḳ Te'ālā ḳalbde ḥiss ḳılmadı, tā ki keṣret-i ḥareketden ve ḥarāretden müte'eẕẕī olmayup dā'imā mużṭarib olmaya.

ʿilācı taḳviyetdür edviye-i ḳalbiyye ile daḫi müferriḥāt ile. (و يجب ان يكون الطبيعة في امراض القلب لينة لئلا يتاذى ببخار الثقل) Vācib olur ṭabīʿat emrāż-ı ḳalbde leyyine olmaḳ tā müteʾeẕẕī olmaya s̱iḳalüñ buḫārı ile.[1]

(الغشي) Vaḳtā ki keṣret-i ḫafaḳān müʾeddī oldı ise ġaşya anuñ ʿaḳabınca bunı ẕikr eyledi. (حالة يتعطل معها الحس و الحركة لضعف القلب) Bir ḥāletdür ki müteʿaṭṭıl olur anuñ ile ḳuvvet-i ḥiss ve ḳuvvet-i ḥareket żaʿf-ı ḳalb içün.[2] (و قد فرقنا بينه و بين السكتة) Biz farḳ eyledük ġaşy ile sekte ortasın.[3] (و سببه اما مؤذ يرد على القلب كما عند النوب و اللسوع و استعمال السموم) **[314b]** Bilgil ki ġaşyuñ sebebi rūḥ-ı ḥayvānī bāṭın-ı ḳalbden aʿżāya vāṣıl olmamaḳdur yā rūḥ ḳalīl olduġı içün yā rūḥ keṣīr olup mecrāsında südde olduġı içün yā içerüye teveccüh itdügi içün mūẕīden ḳaçup. Muṣannif cümle aḳsāmın beyān ider dir ki ġaşyuñ sebebi yā mūẕīdür ki vārid olur ḳalb üzerine[4] nitekim ḥummā nevbetlerinde ve zehrlü ḥayvān ṣoḳduḳda yā zehr istiʿmāl itdükde. (او وصول ابخرة دخانية خارجية او بدنية) Yā ebḫire-i duḫāniyye ḫāriciyye yā bedeniyyenüñ vuṣūlidür. Bunlar ḳısm-ı s̱āliṣ aḳsāmındandur. (و اما سوء مزاج ساذج او مادي فيجتمع الروح اليه محامية او معتدلة) Yā sūʾ-i mizāc-ı sāẕec yā sūʾ-i mizāc-ı māddīdür. Öyleye rūḥ cemʿ olur ḳalbe ḥıfẓ idici olduġı ḥālde sūʾ-i mizāca. Bunlaruñ baʿżı ḳısm-ı s̱ānī ve baʿżı ḳısm-ı evvel aḳsāmındandur. (و اما رقة الروح و قلتها لتحلل مفرط كما عند الجوع و الاستفراغ فلا يتمكن من الانبساط عن المبداء) Yā riḳḳat-ı rūḥdur yā ḳılletidür taḥallül ziyāde olduġı içün. Nitekim açlıḳ ḳatında ve istifrāġ keṣretinde. **[315a]** Öyleye rūḥ münbasiṭ olmaz ḳalbden. Bu ḳısm-ı evvel aḳsāmındandur. (و قد يكون بشركة المعدة و عضو آخر) Gāh olur ġaşy şirket-i miʿde ile olur yā ʿużv-ı āḫer şirketi ile olur raḥm gibi. Yaʿnī anlarda olan eẕādan ḳalb müteʾeẕẕī olur. (العلاج) Cemīʿ aḳsāmuñ ʿilācı beyān ider. (يعالج سوء المزاج الساذج بالتعديل و المادي بالاستفراغ و بالادوية القلبية المعدلة و يصلح العضو المشارك و تمنع الابخرة و يداوي السموم و يقئ في اول النوب و جميع الروايح العطرة مقو و رش الماء البارد على الوجه يفيق المغشي عليه) ʿİlāc olınur sūʾ-i mizāc-ı sāẕec taʿdīl ile ve ʿilāc olınur sūʾ-i mizāc-ı māddī istifrāġ-ı aḫlāṭ ile daḫi edviye-i ḳalbiyye ile ki taʿdīl

1 Derkenar: Muṣannif esbāb-ı ḫafaḳānda rīḥi ẕikr eyledi ʿilācın ẕikr itmedi.

2 Derkenar: Ḳayd-ı āḫīr yaʿnī لضعف القلب didügi iḥtirāzdur sekte ve sübāt ve ṣarʿ ve iḫtināḳ-ı raḥmden. Zīrā üçi żaʿf-ı dimāġ içündür ve dördünci żaʿf-ı raḥm içün.

3 Derkenar: Bu didügi sübāt baḥṣinde geçmişdür. و لاكذلك المسكوت و لاكذلك المغشي عليه ḳavli ile beyān eyledi ve bu farḳ-ı beyānın ġayr-ı vāḳiʿ diyen şāriḥüñ kelāmı ġayr-ı vāḳiʿdür.

4 Derkenar: Zīrā ol vaḳt aḫlāṭ-ı ḳalbe yā fem-i miʿdeye dökülür, be-her-ḥāl ḳalb andan müteʾeẕẕī olur.

idici ola ve ıṣlāḥ olına ʿużv-ı müşārik ve menʿ olına ebḫire ḳalbe vuṣūlden ve devā ḳılına zehrler ve ḳusdurula[1] nevbetler evvelinde tā rūḥ dāḫil-i ḳalbe teveccüh itmeyüp ve mādde-i ebḫire ṭaşra çıḳa ve cemīʿ revāyiḥ-i ṭayyibe muḳavvīdür ḳalbi ve ṣovuḳ ṣu serpmek yüze ifāḳat virür maġşiyyün ʿaleyh **[315b]** olana. (و امراق اللحم بالشراب افضل الاغدية لصاحب الاغشي الا ان يكون عن حرارة مفرطة) Et ṣorbaları şarāb ile efḍal-i aġdiyedür ṣāhib-i ġaşye illā meger ġaşy ziyāde ḥarāretden ola.

(امراض الثدي) Bilgil ki ṣedy[2] yaʿnī meme bir ʿużvdur ki Ḥaḳḳ Teʿālā anı tevlīd-i leben içün ḫalḳ eylemişdür[3] ʿurūḳdan ve şiryānlardan ve ʿaṣablardan ki bunlaruñ ortaları ṭoldurulmışdur laḥm-ı ġudedīden.[4] (اورام الثدي تكون اما دموية او بلغمية او صفراوية و قلما تكون سوداوية و في الاكثر تكون مختلطة) Memenüñ veremleri olur yā demevī ya balġamī yā ṣafrāvī. Ve ḳatı az olur evrām-ı ṣedy sevdāvī ve ekṣerde evrām-ı ṣedy muḫteliṭ olur[5] dem ile balġamdan. (و قد ينعقد الثدي عند البلوغ) Ve meme münʿaḳid olur bülūġ ḳatında.[6] (و علامات المواد و معالجات الاورام معروفة و الذي يخص بالثدي في الابتداء دقيق الباقلاء بسكنجبين او دهن الورد بخل او نطول من زهر نيلوفر و بنفسج و عدس) ʿAlāmāt-ı mevādd ve veremler muʿāleceleri maʿrūfdur. Ve şol ʿilāc ki maḥṣūṣ **[316a]** olur ṣedye ibtidāda bāḳılā unıdur sirkencübīn ile[7] gül yaġıdur sirke ile daḫi naṭūldur nīlūfer ve benefşe çiçeginden ve mercimekden.[8] (و في التزيد يخلط بالضماد و النطول حلبة و اكليل الملك و بابونج ثم يستعمل هذه صرفة) Ve vaḳt-i tezeyyüdde ḫalṭ olına żımāda ve naṭūla būy toḫmı ve iklīlü'l-melik ve bābūnec, andan ṣoñra yaʿnī vaḳt-i intihāda istiʿmāl olına bu maḥaller yalñuz.

---

1 Derkenar: Eşribe-i laṭīfe istiʿmāli ile.

2 Derkenar: Aʿżā-yı ṣadruñ şerefi olduġı içün emrāż-ı miʿde üzerine taḳdīm eyledi.

3 Derkenar: Eger su'āl olınursa çün ṣedy tevlīd-i leben içün ola erenlerde olmamaḳ gerek idi ve iki olmaġa ḥācet ne idi; biz eyidürüz: Gāh olur erenlerde daḫi süd ḥadiṣ olup anuñ ile daḫi ṣabī emzirilür ve ḥadd-i nefsinde zīnetdür ve ikiz olanlarda iki memeye iḥtiyāc vardur ve iki olmaḳda ḥüsn-i ẓāhir vardur.

4 Derkenar: Süd aṣlda ḳandur, memeye geldükde aḳ olur, memeden renk alur. Nitekim aḳ nesne cigerden renk alup ḳan olur yāḫūd süd ṣedye gelicek ḳaynar köpüklenür aḳ olur ve Ḥaḳḳ Teʿālā insānı żaʿīf ḫalḳ idüp doġıcaḳ ana ḳoltuġında dutulmaġa muḥtāc olup meme daḫi aña emmege münāsib yirde ḫalḳ olındı ḫilāf-ı ḥayvānātuñ.

5 Derkenar: Zīrā ṣedy raṭb ve bārid olduġıçün anda iḥtirāḳ-ı ḥılṭ ola ki sevdā ḥādiṣ ola.

6 Derkenar: Zīrā aʿżā-yı tenāsülüñ ẓuhūrı vaḳtidür. Pes vaḳt-i ḥācetde ṭabīʿat-ı ḫālıḳīnüñ iẓni ile mevāddı anda taḥrīk ider.

7 Derkenar: Yaʿnī şiş yirine meme üstine urula, buña żımād dirler.

8 Derkenar: Yaʿnī mercimek unından.

(**ابقاء الثدي**[1] على صغره طين و خل و ماء عفص و اسفيداج و بزر بنج و عصارته مفردة و مجموعة يستعمل بخرقة كتان) Memeyi bāḳī ḳılmaḳ küçücüklügi üzere buña ʿilāc ṭīn-i ḥurdur yaʿnī ṣāfī ola ki ḳumlı olmaya ve sirke ve māzū ṣuyı ve isfīdāc ve bezr-i benc ve anuñ ʿuṣāresi gerek bunlar yalñuz ola gerek mecmūʿ olalar istiʿmāl olına kettān bezi ile.[2]

(**قلة اللبن**) Süd azluġınuñ üç ʿilleti vardur. Muṣannif her birin beyān ider. (تكون اما لقلة الدم او لقلة الاغدية او نزف و اما لرداءة الدم لغلبة خلط او فساد مزاج) Ḳıllet-i leben olur yā ḳıllet-i demden ve ḳıllet-i demüñ **[316b]** ʿilleti yā ḳıllet-i ġıdādur yā demüñ nezfidür yaʿnī bedenden çoḳ çıḳmasıdur[3] ve ḳıllet-i leben olur yā demüñ yaramazlığı içün ve demüñ yaramazlığı yā ġalebe-i ḫılṭ içündür[4] yā fesād-ı mizāc içündür. (و اما لكثرة الدم جدا فلا تقوى الطبيعة على هضمه لبنا) Ve ḳıllet-i leben olur demüñ keṯreti içün ziyāde. Öyleye ṭabīʿat ḳavī ve ḳādir olmaz hażm idüp leben ḳılmaġa. (و تعرف غلبة الصفراء برقة اللبن و حدته و صفرته و البلغم بغلظ اللبن و بياضه و السوداء بكمودته و غلظه هذا مع العلامات المتقدمة للمواد و اذا خرج اللبن كالخيوط فالمزاج يابس) Ve bilinür ġalebe-i ṣafrā lebenüñ riḳḳati ve ḥiddeti ve ṣarılığı ile ve bilinür ġalebe-i balġam lebenüñ ġılẓeti ve aḳlığı ile ve bilinür ġalebe-i sevdā lebenüñ ḳaramtıḳlığı ile ve ġılẓeti ile bu ʿalāmāt-ı müteḳaddimesi iledür mevādduñ ve ḳaçan çıḳsa süd iplik gibi mizāc yābisdür. (العلاج) Ḳıllet-i lebenüñ ʿilācı (تعديل المزاج و الاغدية و اصلاحها و استفراغ الخلط المفسد و حبس الاستفراغات و تقليل الكثرة المفرطة و ليكن **[317a]** العمدة على الاغدية اكثر منها على الادوية و ترفه الصفراوية و تودع و يلزم البلغمية الحركة و التعب و ماء الشعير بالعسل للبلغمية و السوداوية بالسكر و شراب النيلوفر للصفراوية و المبرد لها اولى و اكل ضرع الظأن او المعز نافع و الاحشاء المتخذة من الحنطة و السمن البقري و شرب اللبن بالسكر او العسل و للرطبة خاصية و كل ما يغزر المني يغزر اللبن و كل مايجفف المني يجففه و الاغدية المسمنة نافعة) taʿdīl-i mizāc-ı fāsiddür, daḫi taʿdīl-i aġdiyedür kemā ve keyfā, daḫi aġdiyenüñ ıṣlāḥıdur,[5] daḫi ḫılṭ-ı ġālib-i müfsidi çıḳarmaḳdur,[6] daḫi ḥabs itmekdür

1 Derkenar: Bunı emrāż ḳısmında ẕikr eyledi. Zīrā meme büyük olmaḳ zīnete ḥalel virür bunuñ gibiye emrāż-ı zīnet dirler. Pes ḥāli üzerine bāḳī olmaḳ içün ʿilāc gerekdür.

2 Derkenar: Kettān bezi tebrīdi içün muʿīn olur edviyeye naʿlinde.

3 Derkenar: Ḥayż ile ruʿāf ile bevāsīr ile ve yaradan aḳmaḳ ile.

4 Derkenar: Yaʿnī deme bāḳī aḫlāṭ-ı ṣelāṣe ġalebe ide.

5 Derkenar: Zīrā mizāc muʿtedil olıcaḳ dem muʿtedil olur ve andan sevdā ḥāṣıl olur.

6 Derkenar: Eger ġayrı ḫılṭ deme ġālib olduġından ise.

istifrāġātı,[1] daḫi taḳlīl-i keṯretdür[2] yaʿnī demi az ḳomaḳdur faṣd ile ve ġayrı ile. Ve olsun iʿtimād ḳıllet-i leben ʿilācında aġdiyeye ekṯer edviyeden. Daḫi tenaʿum itdürülsün ṣafrāviyye olan ḫātūna. Daḫi rāḥat ḳılınsun.[3] Daḫi arpa ṣuyı ʿasel ile ve sükker ile balġamiyye ve sevdāviyye ḫātūna nāfiʿdür ve şarāb-ı nīlūfer ṣafrāviyyeye ve müberrid ṣafrāviyyeye evlādur ve ḳoyun **[317b]** memesin yā keçi memesin[4] yimek nāfiʿdür ve ḥarīreler ki buġday-dan ve ṣıġır yaġından ḳılınur nāfiʿdür ve süd içmek sükker ile yā ʿasel ile ve yonca içün[5] ḫāṣṣiyye vardur tekṯīr-i lebende her nesne ki menī arturur süd arturur ve her nesne ki menī ḳurıdur südi ḳurıdur ve şol ġıdālar ki semirdicidür nāfiʿdür.

(امراض المعدة) Ḳalb eşref-i aʿżā ve ṣadr efḍal ve evlā olduġıçün anla-ruñ emrāżını taḳdīm eyledi. (علامات امزجتها) Miʿdenüñ emzicesi ʿalāmet-leri (علامات الحرارة عطش لا يسكن بالهواء البارد و دخانية الجشاء و سهوكة الريق و احتراق الاغدية اللطيفة و سرعة انهضام الغليظة الا ان يفرط سوء المزاج فلا يهضم و لا الغليظ و يكون الهضم اقوى من الشهوة) miʿde ḥarāretinüñ ʿalāmetleri ʿaṭşdur ki hevā-yı bārid ile sākin olmaz[6] daḫi gegirmek tütün gibi olmaḳdur ve tükü-rük ḳoḳmaḳdur daḫi aġdiye-i laṭīfe yanmaḳdur daḫi aġdiye-i ġalīẓe tezcek münhażım olmaḳdur illā ziyāde ola sūʾ-i mizāc-ı miʿde. Öyleye **[318a]** hażm olmaz laṭīf ve ġalīẓ[7] daḫi hażm aḳvā olur şehvet-i ṭaʿāmdan. (علامات البرودة كثرة جشاء و بطوء انهضام الاغدية اللطيفة و عدم انهضام الغليظة و ربما اوجبت نفخا و رياحا و قلة عطش و الشهوة اقوى من الهضم) Miʿde bürūdetinüñ ʿalāmet-leri gegirmek çoḳluġıdur ve aġdiye-i laṭīfenüñ giç hażm olmışı ve aġdiye-i ġalīẓenüñ hażm olmamasıdur. Ve gāhī bürūdet īcāb ider nefḫ ve rīḥler daḫi ḳıllet-i ʿaṭş daḫi şehvet-i ṭaʿām aḳvā ve ziyāde ola hażmdan. (علامات اليبوسة قلة الريق و افراط العطش و تخضخض الماء فيها و نفورها عن الاغدية اليابسة و اشتهائها المرق و الادهان و قحل البدن و اضداد ذلك علامات الرطوبة) Yübūset ʿalāmetleri tü-kürük azlığıdur ve ʿaṭş çoḳluġıdur ve ṣunuñ çalḳanmasıdur miʿdede[8] daḫi

1 Derkenar: Eger çoḳ gitmekden ise.
2 Derkenar: Eger keṯret-i demden ise.
3 Derkenar: Yaʿnī ḥareket itdürülsün.
4 Derkenar: Ḳoyun yā keçi memesini yimegüñ ṭarīḳi budur ki ol derisin yüzeler, andan aġzını baġlaya, andan çölmege ḳoyup bişürüp yiyeler.
5 Derkenar: Müstaʿmel olan toḫmıdur.
6 Derkenar: ʿAṭş-ı miʿde bāridsüz sākin olmaz ḫilāf-ı ʿaṭş-ı ḳalbīnüñ. Zīrā ol hevā-yı bārid ile sākin olur.
7 Derkenar: Belki ikisi bile muḥriḳ ola.
8 Derkenar: Ḳurı ḳırbede çalḳanur gibi.

miʿdenüñ nefretidür yābis ġıdālardan daḫi iştihāsıdur şorbalara ve yaġlara ve bedenüñ arıḳlığıdur ve bunlaruñ eżdādı meṣelā tükürük çoḳluġı ve ʿaṭş azlığı ʿalāmet-i **[318b]** ruṭūbetdür. (و اما الامزجة المركبة فعلاماتها العلامات المركبة و المزاج الحار ينفعه البارد و على هذا القياس و علامات المواد طعم الفم و خروج ما يخرج بالقئ مع علامات الامزجة) Ammā emzice-i mürekkebe-i ʿarażiyye anuñ ʿalāmetleri ʿalāmāt-ı mürekkebedür. Meṣelā bārid ve yābis olan miʿdenüñ ʿalāmeti keṣret-i şehvet-i ṭaʿāmdur ve beden arıḳlığıdur ve ḥārr ve raṭb ġıdālar iştihāsıdur. Ve mizāc-ı ḥārra fāʾide ider bārid olan gerek ġıdā gerek devā bu ḳıyās üzere her mizāc-ı ʿarażīye fāʾide ider anuñ żıddı ve żarar ider münāsibi. Ve mevādd ġalebesinüñ ʿalāmeti aġzuñ ṭaʿmıdur. Meṣelā aġzuñ ṭaʿmı acı olsa miʿdede ṣafrā ġālib olmaḳ ʿalāmetidür. Ve ḳusmaḳ ile çıḳanuñ çıḳmasıdur. Meṣelā ḳusmuġında ṣafrā ġālib ise ġalebe-i ṣafrā ʿalāmetidür. Pes aġız ṭaʿmı ve ḳusmaḳ levni delālet ider ʿalāmet-i emzice-i sāẕece ile ġalebe-i māddeye.

(وجع المعدة) Emrāż-ı miʿdeden biri vecaʿ-ı miʿdedür.[1] (سببه اما سوء مزاج مادي و اكثره صفراوي او سوداوي او عن مأكول و اكثره الحار اللادغ) Vecaʿ-ı **[319a]** miʿdenüñ sebebi yā sūʾ-i mizāc-ı māddīdür ve ekṣer ṣafrāvīdür yā sevdāvīdür yā meʾkūldendür ve ekṣer ḥārr ve lādiġdür. (و اما تفرق الاتصال عن ريح تمدد او خلط يلدغ و اما هما معا كما في الاورام) Yā teferruḳ-ı ittiṣāldür ki ḥādiṣ olur rīḥden ki eczāʾ-i miʿdeyi çeker[2] yā ḥādiṣ olur ḫılṭ-ı lāẕiġden.[3] Yā sebeb-i vecaʿ-ı miʿde sūʾ-i mizāc ve teferruḳ-ı ittiṣāl maʿandur nitekim veremlerde.[4] (و اصحاب المراقيا منهم من يوجعه معدته عقيب الاكل و يزول بانحدار الغداء و منهم من يعرض له ذلك بعد سبع ساعات و لا يزول الا بالقئ الحامض و ذلك لانصباب السوداء الحراقية اليها و يعرف ذلك بخروجها بالقئ) Ve aṣḥāb-ı merāḳiyādan[5] baʿżı vardur ki miʿdesi aġrur yimek ʿaḳabınca ve zāʾil olur ġıdā inmek ile ve baʿżı vardur ki ʿārıż olur vecaʿ yidi sāʿatden ṣoñra ve zāʾil olmaz illā ekşi ḳusmaḳ ile. Ve bu ekşi ḳusmaḳ sevdā-yı ḥurāḳiyye dökülmekdendür ṭıḥālden miʿdeye. Ve bilinür bu sevdānuñ **[319b]** ḫurūcı sebebi ile ḳayʾ ile. (و من الناس من يوجعه

1 Derkenar: Vecaʿ-ı miʿdenüñ sebebinde sūʾ-i mizāc-ı sāẕeci ẕikr itmedi bā-vücūd ki ʿalāmetini ẕikr eyledi. Zīrā miʿde maṭbaḫ-ı ġıdādur ekṣer vecaʿı māddīdür sūʾ-i mizāc-ı sāẕecden oldugı eḳall-i ḳalīldür.

2 Derkenar: Pes çekilmek ile teferruḳ-ı ittiṣāl olur.

3 Derkenar: Leẕʿ idüp ṣoḳmaḳ ile ittiṣāli tefrīḳ ider.

4 Derkenar: Yā maʿnā budur ki teferruḳ-ı ittiṣāl hem temdīd-i rīḥden hem leẕʿ-i ḫılṭdan maʿan ḥādiṣ olur.

5 Derkenar: Aṣḥāb-ı merāḳiyā anlardur ki ḳarın derisi dıḳluġından mālīḫūlyā ḥādiṣ ola.

معدته على الجوع فاذا اكل سكن و ذلك بسبب انصباب الصفراء للخواء و يعرف ذلك
(بمرارة الفم و علامات الصفراء و خروجها بالقئ Nāsdan baʿżı vardur ki miʿdesi
aġrur cūʿ üzere ḳaçan ekl itse sākin olur ve bu vecaʿ ṣafrānuñ dökülmesi
sebebi iledür açlıḳ içün ve bilinür bu aġız acılıġı ile ve ṣafrā ʿalāmetleri ile
ve ṣafrā ḫurūcı sebebi ile ḳayʾ ile. (و قد يكون وجع المعدة لقوة حسها فيتأذى بادنى
سبب مع موجودة افعالها و قد يكون مع شرب ماء بارد على الريق و يعرف بتقدمه و قد
(ينحدر وجع المعدة الى الامعاء فيصير قولنجا Gāh olur vecaʿ-ı miʿde ḳuvvet-i
ḥissinden olur ki ziyāde ẕekāsından ednā sebeb ile[1] müteʾeẕẕī olur efʿālinüñ
eylügi ile[2] ve gāh olur vecaʿ-ı miʿde māʾ-i bārid içmek ile olur aç iken bili-
nür bu vecaʿ anuñ taḳaddümi ile ve gāh olur vecaʿ-ı miʿde iner baġırsaḳla-
ra.[3] Öyleye ḳūlenc **[320a]** olur. (العلاج) Vecaʿ-ı miʿde ʿilācı (استفراغ الخلط
الفاعل بادويته كطبيخ الفاكهة او ماء الرمانين بالهليلج للصفراوي و بالقئ و طبيخ الافتيمون
(للسوداوي و تعديل المزاج ḫılṭ-ı fāʿilüñ istifrāġıdur devāları ile maṭbūḫ-ı fāki-
he yā māʾ-i rümmānīn gibi helīlec ile ṣafrāvī içün daḫi ḳayʾ ile ve maṭbūḫ-ı
eftīmūn gibi sevdāvī içün daḫi taʿdīl-i mizācdur. (اما الحار قبالاشربة الباردة
كشراب الحصرم او التفاح او الحماض او ربوبها كل ذلك اما مع وحده او مع طباشير و بزر
بقلة و قد يحوج الى الكافور او شراب الليمون او اقراصه او شراب الانبرباريس او عصارته
او ماء الورد باحد هذه الاشربة او بالسكر و شراب الليمون السفرجلي او السكنجبين
السفرجلي او الرماني بالغ و الرائب الحامض عظيم النفع و ربما كفى شرب ماء بارد على
(الريق و قرص الطباشير الحماضي او الكافوري باحد هذه الاشربة عند افراط الحرارة
Ammā mizāc-ı ḥārr ʿilāc **[320b]** olınur eşribe-i bāride ile ḳoruḳ şarābı gibi
yā ḥummāż şarābı gibi yā bunlaruñ rubları bunlar yaʿnī eşribe ve rubūbuñ
istiʿmāl olınur yalñuz yā ṭabāşīr ile ve bezr-i baḳla ile. Gāh olur muḥtāc
ḳılur kāfūra yā şarāb-ı līmūna yā ḳurṣlarına yā şarāb-ı enberbārīse yā ʿuṣā-
resine yā gül ṣuyına bu eşribenüñ biri ile yā sükker ile ve şarāb-ı līmūn-ı
sefercelī yā sirkencübīn-i sefercelī yā sirkencübīn-i rümmānī nihāyetdür ve
ekşi ayran ʿaẓīmü'n-nefʿdür. Ve gāh olur kifāyet ider māʾ-i bārid içmek aç
iken ve ḳurṣ-ı ṭabāşīr-i ḥummāżī yā kāfūrī bu eşribenüñ biri ile ḥarāretüñ
ifrāṭı ḳatında. (الاغدية الحصرمية و الرمانية و الزرشكية و السماقية و القرعية بماء الليمو
او الزيرباج او السكباج او الزبيب بحب الرمان و جميع الفواكه العطرة الباردة كالتفاح و
(الكمثرى و السفرجل و الزعرور و التين و النبق و الزيتون الفج المملح و الصحناء الشامية

1 Derkenar: Ol sebeb gerek rīḥ gerek buḫār.
2 Derkenar: Bundan maʿlūm olur ki idrāk-i vecaʿ itdügi ḳuvvet-i ḥisdendür.
3 Derkenar: Vecaʿ-ı miʿde emʿāya indügi sebebinüñ yaʿnī rīḥ ve ḫılṭ indügündendür.

Ḳoruḳ aşı nārdeng aşı ḳaṭun duzluġı aşı ve summāḳ aşı ve ḳabaḳ **[321a]** aşı līmūn ṣuyı ile yā zirva yā ekşi aş daḫi ḳurı üzüm ḥabbu'r-rümmān ile ve cemīʿ yimişler ki ʿıṭriyyeti olup bārid ola elma ve emrūd ve ayva ve aluç ve encīr ve köknar içi ve ḫām zeytūn ki ṭuzlanmış ola ve ṣaḥnā'-i Şāmiyye.[1] (الاضمدة) Cemʿ-i żımāddur. (سويق بماء ورد) Ḳavudı gül ṣuyı ile. (آخر زر ورد و صندل برب التفاح و ربما زيد فيه كافور) Bir żımād daḫi zirr-i verd ve ṣandal rubb-ı tuffāḥ ile ve gāh olur ziyāde ḳılınur anda kāfūr.[2] (الادهان دهن السفرجل او دهن الورد و اقاقيا او دهن ورد طبخ فيه الآس او ماء السفرجل قدر ضعفه حتى يبقى الدهن وحده) Ayva yaġı yā gül yaġı daḫi aḳāḳıyā ki ezilmiş ola yā gül yaġı ki anda ḳaynamış ola mersīn ṣuyı yā ayvā ṣuyı anuñ żıʿfı ḳadar, tā ki yaġ ḳala yalñuz. (و اما البارد فالمعاجين و الجوارشات كالجلنجبين و الكموني و السفرجلي القابض و جوارش التفاح و الاترج بالرازيانج و الانيسون و المصطكي **[321b]** و ربما خلط به بعض الاشربة الباردة ليقل حرها كشراب السكنجبين السفرجلي او الليمون السفرجلي) Ammā mizāc-ı bārid ʿilāc maʿcūnlardur ki ḥārr olalar ve cevāriş-lerdür cülencübīn gibi ve maʿcūn-ı kemmūnī ve sefercelī-i ḳābıż ve cevā-riş-i tuffāḥ ve turunc ve rāziyāne ve anīsūn ve maṣṭakī gibi ve gāh olur ḫalṭ olınur buña baʿżı eşribe-i bāride ḥarāreti az olsun içün şarāb-ı sikencübīn-i sefercelī ve şarāb-ı līmūn-ı sefercelī gibi. (الاغدية الفراريج و الدجاج و العصافير مطجنة او الجدري او النواهض من الحمام مطجنة او مشوية مبزرة بالدارصيني و المصطكى و السنبل و الفلفل و الزنجبيل) Biliçler ve tavuḳlar ve serçeler ḳavurma olalar yā oġlaḳ yā uçmaġa gelmiş gügercin yavrıları ḳavurma olalar yā biryān olalar mübezzer olalar dārçīnī ve ṣaḳız ve sünbül ve fülfül ve zencebīl ile (الاضمدة سنبل و مصطكي و قرنفل و جوز الطيب برب الآس او ماء القرنفل) sünbül ve ṣaḳız ve ḳaranfil ve cevz-i bevvā rubb-ı ās[3] ile yā ḳaranfil **[322a]** ṣuyı ile. (الادهان دهن الياسمين او القسط بالمصطكي و السنبل او دهن ورد او زيت بمصطكي و سنبل و عود و قرنفل) Dühn-i yāsemīn yā dühn-i ḳusṭ ṣaḳız ile ve sünbül ile yā gül yaġı yā zeytūn yaġı ṣaḳız ve sünbül ve ʿūd ve ḳaranfil ile. (و الريحي يكمد بالنخالة المسخنة و الخرق و باقي علاج البارد) Vecaʿ-ı miʿde-i rīḥī ʿilācı budur ki kimād ḳılına[4] kepek ile ki ḳızdurılmış ola ve bāḳī ʿilāc-ı bārid ḳılına. (و اما اليابس

1 Derkenar: Bu bir ṭaʿāmdur ki balıḳ ve summāḳ ve līmūn ṣuyı ile iderler.

2 Derkenar: Dühn-i sefercelüñ ṣanʿatı budur ki ʿaṣīr-i sefercel alına üç rıṭl ve ṣīr-i revġan alına bir rıṭl bir ṣırça ḳab içine ḳonıla ve ḳırḳ gün güneşde dura yāḫūd sefercel yaġa bıraġıla ve örtülüp niçe günler dura ḥattā ḳuvveti yaġa çıḳa yā seferceli ṣuya bıraġup ḳaynadurlar ḥattā eriye, andan ṣoñra süzeler ve nıṣfı miḳdārı aña gül yaġı ḳoyalar ve ḳaynadalar, tā ki yalñuz yaġ ḳala.

3 Derkenar: Rubb-ı āsdan murād yimişinden olandur yapraġından degül.

4 Derkenar: Miʿde üzerine.

فالترطيب بمثل ماء الشعير بالسكر او شراب التفاح و ماء الشعير المبزر غاية و دهن البنفسج
(بلعاب بزر قطونا بالغ Ammā mizāc-ı yābis ʿilācı tarṭībdür māʾ-i şaʿīr miṣillü
ile sükker ile yā şarāb-ı tuffāḥ ile ve māʾ-i şaʿīr ki mübezzer ola[1] ġāyetdür
nefʿde ve dühn-i benefşe luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā ile bāliġdür. و الاغدية الامراق)
(الاضمدة جرادة القرع او لعاب Şorbalardur ve yaġlu ṣerīdlerdür الثرايد الدهنة)
(حب السفرجل و بزر كتان و بزر قطونا بماء الورد kabaḳ ḳabuġı ḳazındısı yā ayva
çekirdegi luʿābı **[322b]** ve kettān toḫmı luʿābı ve bezr-i ḳaṭūnā luʿābı gül
ṣuyı ile. (الادهان دهن البنفسج و دهن الورد) Benefşe yaġı ve gül yaġıdur.[2] (و اما
الرطب فماء الورد بشراب الاس او سكر و كزبرة يابسة و سماق و زر ورد و جلنار يستعمل
(بماء الورد Ammā mizāc-ı raṭb ʿilācı gül ṣuyıdur mersīn şarābı ile yā sükker
ve kişnīz-i yābis ve summāḳ ve zirr-i verd ve gülnārdur ki saḥḳ olınup is-
tiʿmāl olına gül ṣuyı ile. (و اما الامزجة المركبة فتركيب العلاج) Ammā emzice-i
mürekkebe ʿilācı ʿilāc-ı terkībdür. و
(و اما الورمي فالاستفراغ مع تعديل المزاج و
الانضاج ثم التحليل بشرط ان يخلط معه بعض القوابض لئلا ينحل قوة المعدة و اذا افرط
وجع المعدة ادي الى ورمها و اكثر ورم المعدة عن دم و لا يخلو عن حمى و ينبغي ان
يفصد اولا و تسكن سورة الحمى بما نذكره في معالجاتها و يضمد الورم اولا بجرادة القرع
و ماء عنب الثعلب او ماء حي العالم او ماء ورد و سويق او ماء خيار و صندل و سويق و
بجميع الاضمدة المذكورة الباردة **[323a]** ثم يسقي ماء الهندباء بلب الخيارشنبر و شراب
البنفسج و دهن لوز حلو ثم يضمد بزهر بنفسج و زر ورد و دقيق شعير و خطمي بماء ورد
في ماء هندباء ثم يكثر المحللات فيضمد بدقيق شعير و خطمي و حلبة و بزر كتان مع
بابونج و زر ورد و سنبل الطيب و سعد و يجب ان يقلل الغداء في اورام المعدة جدا)
Ammā vecaʿ-ı veremī ʿilācı istifrāġdur tā sebeb-i verem olan ḫılṭ çıḳa taʿ-
dīl-i mizāc ile daḫi nuḍc virmek ile mādde-i vereme. Andan ṣoñra muḥallil
ile ol şarṭ ile ki ḫalṭ olına muḥallil ile baʿżı ḳavābıż, tā ki ḳuvvet-i miʿde
münḥal olmaya. Ve ḳaçan vecaʿ-ı miʿde ifrāṭ olsa verem miʿdeye yitişdürür
ve ekṣer verem-i miʿde ḳandan olur ve ḫālī olmaz ḥummādan. Ve lāyıḳdur
ki faṣd olına ve teskīn ḳılına sūret-i ḥummā bizüm ẕikr idecegümüz ile
ḥummā muʿālecātında ve żımād ḳılına vereme ḳabaḳ ḳabuġı ḳazındısı ile
ve ʿinebüʾṣ-ṣaʿleb[3] ṣuyı yā ḳabaḳ ḳoruġı ṣuyı ile yā gül ṣuyı ile ve ḳavut ile
yā ḫıyār ṣuyı ile ve ṣandal ile ve ḳavut ile ve cemīʿ **[323b]** ẕikr olınan bārid

1 Derkenar: Büzūr-ı bāride veya raṭbe ile.

2 Derkenar: Eger suʾāl olınursa gül yābisdür, anuñ ile mizāc-ı yābise nice ʿilāc olur; biz eyidürüz: Gül miʿdeyi ḳavī ḳılur ḳabżı ve ʿıṭriyyeti ile.

3 Derkenar: ʿİnebüʾṣ-ṣaʿleb Türkçe it üzümi didükleridür.

żımādlar ile. Andan ṣoñra içürüle hindibā ṣuyı ḫıyārşenber lübbi ile ve şarāb-ı benefşe ṭatlu bādām yaġı ile. Andan ṣoñra żımād ḳılına benefşe çiçegi ve zirr-i verd ve arpa unı ve ḫaṭmī ve gül ṣuyı ve hindibā ṣuyı ile. Andan ṣoñra muḥallilāt ikṣār olına. Öyleye żımād ḳılına arpa unı ve ḫaṭmī ve ḥulbe ve bezr-i kettān bābādya ile ve zirr-i verd ve sünbül-i ṭīb ve topalaḳ ile. Ve vācibdür ġıdā taḳlīl ḳılınmaḳ evrām-ı miʿdede ḳaṭʿā.

(اذا احس بفساد الغداء بالحموضة او **التخمة**[1] و فساد الغداء) ʿAṭf-ı tefsīrdür.
الجشاء الدخاني او الثقل فقط فليبادر الى القئ فان تعسر او كان الثقل قد مال الى اسفل فتلين الطبيعة بشرب الماء القوي الحرارة بقليل مصطكي و يحمل فتيلة مسهلة او يحقن بحقنة لينة فاذا نقيت المعدة استعمل بعض الاشربة المقوية للمعدة كالتفاح و الحصرم بقرص العود او ميبه مطيبة او ساذجة بحسب المزاج و يترك الغداء و يلزم الهدو و الدعة ثم يدخل الحمام **[324a]** و ينام و يلطف التدبير بعده اياما) Ḳaçan iḥsās olınsa fesād-ı ġıdā ekşilik ile[2] yā tütün gibi gegirmek ile yā ṣiḳal ile ancaḳ[3] mübāderet olına ḳusmaġa. Ve ḳaçan müşkil olsa ḳusmaḳ yā ṣiḳal-i ṭaʿām meyl eylese esfele telyīn ḳılına ṭabīʿat ḳatı ısıcaḳ ṣu ile[4] ve azcuḳ ṣaḳız ile ve götürile şāf-ı müshil yā iḥtiḳān olına ḥuḳne-i leyyine ile. Ḳaçan miʿde pāk ḳılınsa istiʿmāl olına baʿżı eşribe ki miʿdeyi muḳavvīdür elma şarābı ve ḳoruḳ şarābı gibi ḳurṣ-ı ʿūd ile meybih[5] ki muṭayyeb ola[6] yā sāde ola mizāca göre ve ġıdā terk olına ve lāzım ola rāḥat olmaġa ve sükūna, andan ṣoñra dāḫil ola ḥammāma ve nāʾim ola ve tedbīr talṭīf olına andan ṣoñra bir niçe gün.

(**نقصان الشهوة و بطلانها**) Yāʿnī ṭaʿām iştihāsı az olmaḳ yā hīç olmamaḳ.
(يكون لكل سوء مزاج مفرط مميت للقوة الشهوانية او لحرارة مشوقة الى الماء دون الغداء او لصفراء غالبة او لاخلاط ردية توجب الغثيان **[324b]** و تقلب النفس) Buṭlān-ı şehvet[7] sūʾ-i mizāc-ı müfriṭ içün olur ki mümītdür ḳuvvet-i şehvāniyyeyi yā ḥarāret içün olur ki müşevviḳdür ṣuya ġıdāya degül yā ṣafrā-yı ġālibe içün

1 Derkenar: Tuḫame żāmm-ı tā ve fetḥ-i ḫā ile bir ṭaʿām hażm olmadan üzerine bir ṭaʿām yimekden ḥādiṣ olur ʿavām buña toḳma dirler ve eger ḳusmaḳ ve ishāl ve ʿaṭş bile olursa heyża dirler.

2 Derkenar: Aġızda.

3 Derkenar: Miʿdeye.

4 Derkenar: Ṣu ḳatı ısıcaḳ gerek. Zīrā fātir olsa ġaṣeyān virür ammā ḳatı ıssı ṣu irḫā miʿde itdügi içün ḳuvvetine süstlük virür bir miḳdār ṣaḳız ḳatmaḳ ile bu żarar defʿ olur.

5 Derkenar: Meybih şarāb-ı seferceldür ki miʿdeyi ḳavī ider ve ṭabīʿatı dutar ve ciger aġrısına fāʾide ider ve ġaṣeyānı defʿ ider yaʿnī mizāc-ı ḥārra sādeden vireler mizāc-ı bāride muṭayyebin virilür.

6 Derkenar: Zencebīl ve ḳaranfīl gibi fitillenmiş olana muṭayyeb dirler.

7 Derkenar: Muṣannif beyān eyledügi buṭlān-ı şehvet esbābıdur ammā noḳṣān-ı şehvet esbābı buña muḳāyese ile maʿlūm olur. Yaʿnī sūʾ-i mizāc-ı müfriṭ olmasa noḳṣān-ı şehvet sebeb olur bāḳīsi daḫi bu ḳıyās üzere.

yā aḫlāṭ-ı rediyye içündür[1] ki ġaṣeyān īcāb ider ve anuñ devāmın īcāb ider. (و الحاجة الى الدفع اكثر من الجذب و كذلك ما يكون عقيب التخم[2]) İḥtiyāc defʿ-i aḫlāṭa ekṣer olur ceẕb-i ġıdādan buncılayındur şol noḳṣān-ı şehvet buṭlān-ı şehvet ki tuḫameden ṣoñra olur. (و قد يكون لقلة الدم و للضعف كما يكون في الناقهين و لمن افرط به الاسهال و قد يكون لقلة انصباب السوداء فاذا استعمل حامض هاجت الشهوة) Gāh olur noḳṣān-ı şehvet yā buṭlān-ı şehvet ḳıllet-i dem olur ve żaʿf içün olur. Nitekim olur nāḳıhlarda[3] ve ishāl çoḳ olanlarda. Ve gāh olur sevdā inṣibābınuñ ḳılletinden olur ḳaçan ekşi istiʿmāl eylese şehvet ḥareket eyler.[4] (و قد يكون لاشتغال الطبيعة بما هو اهم من الغداء كدفع المرض) Gāh olur ṭabīʿat-ı ġıdādan ehemme **[325a]** meşġūl olduġıçün[5] olur defʿ-i maraż gibi. (و قد يكون الشهوة ساقطة فاذا استعمل شيئا من الغداء نهضت و ذلك اما لتنبيه القوة او لتعديله مزاج المعدة) Gāh olur şehvet sāḳıṭ olur ḳaçan istiʿmāl eylese ġıdādan bir nesne şehvet ḳalḳar yaʿnī ẓāhir olur. Ve bu yaʿnī ẓuhūr-ı şehvet yā ḳuvvetüñ tenbīhi içündür yā mizāc-ı miʿde taʿdīl itdügiçündür.[6] (و من الناس من تنهض شهوته بالماء البارد لتعديله) Nāsdan baʿżı var ki anuñ şehveti ḳalḳar mā'-i bārid ile taʿdīl itdügi içün. (و قد تكون قوة الشهوة حاصلة فاذا حضر الغداء نفرت عنه و سببه ضعف الجاذبة) Gāh olur ki ḳuvvet-i şehvet ḥāṣıl olur, ḳaçan ġıdā ḥāżır olsa andan nefret ider ve bunuñ sebebi żaʿf-ı ḳuvvet-i cāẕi-bedür. (و قد يكون لديدان تصعد الى فم المعدة و قد تكون قلة الشهوة لقلة التحلل كما يعرض لكثيري السكون) Gāh olur noḳṣān-ı şehvet yā buṭlānı ḳurdlardan olur ki emʿāda ḥādiṯ olup fem-i miʿdeye ṣuʿūd ider. Öyleye mizāc-ı **[325b]** miʿ-de fāsid olur. Ve gāh ḳıllet-i şehvet ḳıllet-i taḥallül içün olur.[7] Nitekim ʿārıż olur sükūnı çoḳ olan kimesnelere. (و قد يكون الانقطاع الشراب بعد اعتياده لفقدان انتعاش القوة بعطريته) Ve gāh olur noḳṣān-ı şehvet yā buṭlānı inḳıṭāʿ-ı şarāb içün olur iʿtiyāddan ṣoñra ḳuvvetüñ durması bitdügi içün şarābuñ ʿıṭriy-

1 Derkenar: Ṭabīʿat-ı ṣafrānuñ ve aḫlāṭ-ı rediyyenüñ defʿine meşġūl olduġı içün ṭaʿām iştihā itmez.

2 Derkenar: Baʿżı nüsḫada ʿibāret و لذلك ما يكون عقيب التخم vāḳiʿ olmışdur yaʿnī defʿaten ḥācet ekṣer olduġıçün noḳṣān-ı şehvet tuḫameler ʿaḳabınca olur.

3 Derkenar: Nāḳıh ḫastalıḳdan ḳalḳana dirler.

4 Derkenar: Yaʿnī gāh olur sevdā ṭıḥālden fem-i miʿdeye az dökülür südde olduġıçün mecrāda. Öyleye ḥumūżatı ile iştihāyı taḥrīk olmaz.

5 Derkenar: Anuñ içün enbiyā ve evliyā niçe günler cūʿa ṣabr iderler ṭabīʿatları ġıdādan ehemm olana yaʿnī ʿibādet-i Ḫaḳḳ'a meşġūl olduġıçün.

6 Derkenar: Yaʿnī iʿtidāl virdügi içün meṣelā mizāc-ı miʿde ḥārr olsa ve aña ṭaʿām-ı bārid dāḫil olsa taʿdīl idüp iştihā ḥāṣıl olur, ʿaksi daḫi böyledür.

7 Derkenar: Ḳaçan bedende taḥallül az olsa bedel-i mā-yeteḥallel ḥācet olmaz. Zīrā aʿżā ʿurūḳdan emmez ve ʿurūḳ cigerden emmez ve ciger miʿdeden emmez. Öyleye miʿde ġıdā istemez anuñçün şıtāda sākin olan ḥayvānāt çoḳ ġıdā istemez.

yeti sebebi ile. (و قد يكون لما يلزم الغداء من مستقذر كما عند كثرة الذباب) Ve gāh olur noḳṣān-ı şehvet yā buṭlān ġıdāya lāzım olan içün olur kerīh sindürür nesne nitekim siñek çoḳ olsa ṭaʿāmda. (و جميع الهموم و الغموم يسقط الشهوة) Ve cümle ġamlar ve ġuṣṣalar şehveti ısḳāṭ ider.[1] (العلاج) Noḳṣān-ı şehvet ve buṭlānınuñ ʿilācı[2] (تعديل المزاج بماذكرنا في وجع المعدة و مقابلة الاسباب الاخر) taʿdīl-i mizācdur bizüm ẕikr itdügümüz ile vecaʿ-ı miʿdede ve ġayrı esbāba muḳābeledür eżdādı ile.[3] (و الادوية المقوية للشهوة مثل الميبه الساذج و المطيبة و شراب **[326a]** الليمون السفرجلي و خل العنصل و الكبر بالخل او النعنع بالخل و الزبيب المتخذ بالورد و الصحنة الشامية و البصل و الثوم و الكمثري و التفاح و السفرجل و السماق والمخللات و الزيتون الابيض المملح و السمك المالح و النبق و الزعرور) Şol edviye ki muḳavvīdür iştihāyı meybih gibi sāẕec ve muṭayyeb ve şarāb-ı līmūn-ı sefercelī ve sirkencübīn-i sefercelī ve ḫall-i ʿunṣul ve kebere sirke ile yā naʿnaʿ sirke ile ve ḳurı üzüm ki mütteḫaẕ ola gül ile ve ṣaḥna-i Şāmiyye ve ṣoġan ile ve ṣarımsaḳ ve emrūd ve ayva ve summāḳ ve cemīʿ türşīler ve aḳ zeytūn ki ṭuzlı ola ve ṭuzlu balıḳ ve köknar içi ve aluç. (و الزعفران عدو للشهوة يسقطها بحرارته المضادة لحموضة السوداء) Zaʿferān düşmenidür iştihānuñ ısḳāṭ ider anı ḥarāreti ile żıddur ḥumūżat-ı sevdāya.

(**فساد الشهوة**) Bu oldur ki yaramaz nesneler iştihā ide balçıḳ ve kireç gibi.[4] (قد يكون ذلك لخلط ردي مخالف للطبيعي المعتاد فيتشوق الطبيعة الى اشفائه بضده فيكون مخالفا للمعتاد كالطين و الجص و الفحم و الثلج و قشور البيض و غير ذلك) **[326b]** Gāh olur fesād-ı şehvet ḫılṭ-ı redī içün olur ki muḫālif ola ṭabīʿī muʿtāda.[5] Öyleye ṭabīʿat müteşevviḳ olur ol ḫılṭ-ı redīnüñ şifālendürmesine żıddı ile. Öyleye ol żıdd muḫālif olur muʿtāda balçıḳ ve kireç ve kömür ve ḳar ve yumurda ḳabuġı ve ṣaḳsı gibi. (العلاج يتقياء بماء الفجل و الملح و اكل السمك المالح) Ḳusdurula ol ḫılṭ-ı redī turp ṣuyı ve ṭuz ile ve ṭuzluraḳ balıḳ yimek ile.[6] (الاغدية الفراريج و اللحم الحولي من الضأن بزيرباج مبزرة بالدارصيني و الابزار المفتحة و

1 Derkenar: Hemm ile ġamuñ farḳı budur ki bu emr-i mekrūh ki henüz vāḳiʿ olmaya ammā vuḳūʿı muḥtemel ola hemm dirler ammā bir emr-i mekrūh ki bi'l-fiʿl vāḳiʿ ola ġam dirler.

2 Derkenar: Belki insānı helāk ider.

3 Derkenar: Ġıdālendürmek gibi ḳıllet-i demden ve keşret-i ishālden olanda ve taḥlīl gibi ʿadem-i taḥallülden olanda ve nefret gibi ġumūmdan olanda.

4 Derkenar: Eger su'āl olınursa cemīʿ edviye-i ḥārre saḳṭ-ı iştihā olmaḳ gerek idi; biz eyidürüz: Baʿzısında leẕʿ oldugıçün tenbīh ider iştihāya.

5 Derkenar: Yaʿnī ḫılṭ-ı redī muḫālif-i muʿtād olduġıçün anuñ żıddı olan daḥi muḫālif-i muʿtād olur. Meşelā ḥāmile olan ʿavratuñ ṭamṣı bedeninde ḳalup ḫılṭ-ı redī olup ibtidā-yı ḥamlde muḫālif nesneler ārzū ider ṣoñra ṭamṣ cenīne ġıdā olup ol ḥālet zā'il olur.

6 Derkenar: Ammā evvel balıḳ ekl olınup ʿaṭş gelicek turp ṣuyı ṭuz ile içilmek gerek.

يشرب بكرة النهار كمون كرماني و انيسون من كل واحد ثلثة دراهم زبيب منزوع العجم عشرة دراهم هليلج اسود و كابلي و بليلج و املج من كل واحد نصف درهم ينقع في خل خمر يوما بليلة و يصفى على السكر فان لم ينق استفرغ بايارج فيقرا درهم هليلج اسود و كابلي و بليلج و املج و ملح هندي و غاريقون من كل واحد **[327a]** نصف درهم رب سوس و مقل ازرق من كل واحد ربع درهم يعجن بماء الشمار و يحبب كبارا و يستعمل ليلا و يكثر مضغ المصطكي و الانيسون و العلك و الكمون و النانخواه و يبتلع ريقه) Ġıdālar biliclerdür daḫi bir yıllıḳ ḳoyun etidür zīrbāc ile mübezzer ola dārçīnī ile daḫi müfettiḥ toḫmlar[1] ile. Ve içile ṣabāḥ kemmūn-ı Kirmānī ve anīsūn her birinden üç dirhem ḳurı üzüm ki çekirdegi çıḳmış ola on dirhem helīlec-i esved ve kābilī ve belīlec ve emlec her birinden nıṣf dirhem ıṣladula ḥamr sirkesinde bir gün gicesi ile. Ve süzüle sükker üzerine eger pāk olınmazsa ḫılṭ-ı redī istifrāġ ḳılına eyāric-i fayḳarā ile bir dirhem ihlīlec-i esved ve kābilī ve belīlec ve emlec ve milḥ-i Hindī ve ġārīḳūn her birinden nıṣf dirhem rubb-ı sūs ve muḳl-i ezraḳ her birinden rubʿ dirhem ḥamīr ḳılına rāziyāne ṣuyı ile. Ve büyük ḥablar ḳılına ve gice istiʿmāl ve çoḳ çiyneye ṣaḳız ve anīsūn ve ḳara ṣaḳız ve kemmūn ve nānḫˇāh ve yudula tükrügi.

[327b] (الشهوة الكلبية) Buña cūʿu'l-kelb daḫi dirler. Bu bir marażdur ki ṭaʿām iştihāsı ġālib olur. Nitekim ʿādet-i kelb böyledür. (سببها خلط حامض يلذغ فم المعدة سوداء او بلغم او نوازل حادة او ديدان كبار او حرارة مفرطة كما يكون عقيب الحميات المتطاولة او شدة خلاء لفرط استفراغ او تحلل) Bunuñ sebebi ekşi ḫılṭdur ki leẕʿ ider fem-i miʿdeyi ve ol ḫılṭ-ı sevdādur yā balġamdur[2] yā sebebi nevāzil-i ḥāddedür ki dimāġdan fem-i miʿdeye nāzil[3] olur yā sebebi büyük ḳurdlardur[4] ki ġıdāyı yir miʿdede[5] nesne ḳalmaz yā sebebi ḥarāret-i müfriṭadur nitekim olur ḥummeyāt-ı ṭavīle ʿaḳabınca yā sebebi bedenüñ yā miʿdenüñ ziyāde ḫālī olmasıdur farṭ-ı istifrāġ-ı maḥsūs içün yā istifrāġ-ı ġayr-ı maḥsūs içün. (العلاج يطعم الاشياء الدهنة و الدسمة و الحلوة و يهجر كل حريف و مالح و حامض و يستعمل الشراب الحلو العتيق صرفا على الريق اقداحا[6])

1 Derkenar: Kerefs toḫmı gibi.

2 Derkenar: ʿAlāmeti ekşi ekşi gegirmekdür.

3 Derkenar: ʿAlāmeti ʿalāmāt-ı nezledür.

4 Derkenar: Bu ḳurdlar oldur ki ruṭūbāt-ı fāside ile olmaya ve illā noḳṣān-ı şehvete bāʿiẕ olur. Nitekim geçdi.

5 Derkenar: ʿAlāmeti aġızdan luʿāb aḳmaḳdur uyḳuda.

6 Derkenar: Bilgil ki cūʿdan bir ḳısm vardur ki aña cūʿu'l-baḳar dirler. Ol oldur ki aʿẓāda iḥtiyāc ola ġıdāya ammā miʿdede iştihā olmaya. Pes böyle olan kimesne ṭaʿāmı çoḳ yir ammā giç haẓm ider. Muṣannif bunı ẕikr itmedi. Zīrā buṭlān-ı şehvet gibidür anuñ ʿilācı buña ʿilācdur.

Ṭaʿāmlandurula yaġlu ve cerb[iş] ve ṭatlu nesneler ve terk olına her iti **[328a]** ve ṭuzlu ve ekşi ve istiʿmāl olına şarāb ki ṭatlu ve eski ola ve ṣāfī istiʿmāl olına aclıḳ üzere bir niçe ḳadeḥ.

(سببه اما فرط حرارة القلب فيسكن **العطش**[1]) Yaʿnī ziyāde olan ki marażdur بالهواء اكثر من الماء او فرط حرارة المعدة فيسكن بالماء البارد اكثر من الهواء او خلط او غداء معطش اما بالملوحة فتشوق الطبيعة الى غسله او باللزوجة او الغلظ فيشوقها الى ترقيقه ليندفع و السمك المالح قد جمع الكل) bunuñ sebebi yā ziyāde ḥarāret-i ḳalbdür öyleye sākin olur hevā-yı bārid ile māʾ-i bāridden ekṣer yā ziyāde ḥarāret-i miʿdedür öyleye sākin olur māʾ-i bārid ile hevā-yı bāridden ekṣer yā ḫılṭdur balġam-ı lezic yā balġam-ı māliḥ gibi yā ġıdā-yı muʿaṭṭışdur yā mülūḥatı içün öyleye ṭabīʿatı müştāḳ ider anı yumaġa miʿdeden yā lüzūceti yā ġılẓeti içündür öyleye ṭabīʿatı müştāḳ ider terḳīḳe, tā ki mündefiʿ ola ve ṭuzlu balıḳ cāmiʿdür külli.[2] (العلاج اما القلبي **[328b]** فالروايح الباردة اللذيذة كالخيار و القثاء و الصندل و ماء الورد و الخلاف و النيلوفر و يبرد القلب بالاشربة و الاطلية و الاضمدة المذكورة لعلاجه) Ammā ʿaṭş-ı ḳalbī ʿilācı revāyiḥ-i bāride-i leẕīẕdür ḫıyār ve şinḫıyār ve ṣandal ve gül ṣuyı ve sögüd ṣuyı ve nīlūfer gibi ve ḳalb tebrīd olına şarāblar ve ṭılālar ve żımādlar ile ki meẕkūrdur ḳalb ʿilācında. (و اما المعدي الحار فحليب بزر البقلة و اليقطين بشراب السكنجبين و كذلك بزر القثاء و الخيار و القرع و مياهها و ماء البطيخ الهندي بالسكر غاية و النقوعات الحامضة و اما اذا خيف العطش الحار في السفر فليكثر من بزر البقلة بالخل او شراب السكنجبين) Ammā ʿaṭş-ı miʿdī-i ḥārr ʿilācı ḥalīb-i bezr-i baḳladur ve ḳabaḳ çekirdegi ḥalībidür şarāb-ı sikencübīn ile ve buncılayın ḫıyār ve şinḫıyār ve yaş ḳabaḳ çekirdegi ḥalībi ve bunlaruñ ʿuṣāresi ve bittīḫ-i ṣayfī ṣuyı ġāyetdür ve naḳūʿ-ı ḥāmıżlar.[3] Ve ammā ḳorḳulsa ʿaṭş-ı ḥārdan **[329a]** seferde ikṣār ḳılına bezr-i baḳla sirke ile yā şarāb-ı sikencübīn. (و ما كان عن خلط غليظ او لزج فماء العسل او ماء حار و سكر و جلاب بعرق سوس و انيسون) Şol ʿaṭş ki ḫılṭ-ı ġalīẓ yā lezicden ola anuñ ʿilācı bal şerbetidür yā ıssı ṣudur sükker ile yā cüllābdur ʿırḳ-ı sūs ve anīsūn ile. (و ان كان مالحا فماء الشعير هذا كله بعد تنقية المعدة و اخراج ما فيها بقئ و اسهال) Eger ʿaṭş ḫılṭ-ı māliḥden olursa anuñ ʿilācı arpa ṣuyıdur ve bu ʿilācclaruñ küllīsi miʿde pāk ḳılınduḳdan ṣoñra olan iḫrāc olınduḳdan ṣoñradur

1 Derkenar: Ḳuṭbüddīn Şīrāzī dimiş: ʿAṭş ṭabīʿatuñ iştiyāḳıdur bāride raṭba.

2 Derkenar: Zīrā ṭuzlu balıḳ muʿaṭṭışdur mülūḥatı ve lüzūceti ve ġılẓeti ile. Şeyḫ dimiş: Ṭaʿām-ı ġalīẓ ʿaṭş getürdüginüñ sebebi budur ki ḥarāretler cemʿ olur haẓm itmek içün. Öyleye miʿdede ḥarāret ziyāde olup ṭabīʿat teskīne muḥtāc olur.

3 Derkenar: Yaʿnī zerdālū ve erik ḳurısın ve enberbārīs ışladalar içeler.

ḳayʾ ile ve ishāl ile. (و ان كان عن اغذية بهذه الصفة دبر في هضمه و احداره) Eger ʿaṭş şol ġıdālardan olursa ki bu ṣıfat iledür yaʿnī ġalīẓ yā lezic yā māliḥdür tedbīr ḳılına hażmda ve miʿdeden indürmekde.[1]

(نقصان الهضم و بطلانه) Ḳuvvet-i ḥāżımenüñ noḳṣānı yā buṭlānı. (يكون لسوء مزاج مضعف حتى الحار و ربما شفى بعضهم بماء بارد يشربه **[329b]** على الريق لافراط العطش الذي اوجبه) Bunlaruñ her birisi olur sūʿ-i mizāc içün ki muż'af-dur ḳuvveti ḥattā sūʾ-i mizāc-ı ḥārr ve gāh olur bunlaruñ baʿżısına şifā olur māʾ-i bārid ile ki içer açla ifrāṭ-ı ʿaṭş içün ki īcāb ider anı. (خطاء الاطباء بمنعهم الماء البارد) Ḫaṭā eyledi eṭibbā bunları menʿ itmek ile māʾ-i bāridden. (لكن البارد الرطب لذلك اولي و لجميع اسباب ضعف الشهوة و ضعف جرمها اولى لاسباب بذلك) Lākin mizāc-ı bārid-i raṭb noḳṣān-ı hażm içün evlādur sāʾir emziceden ve noḳṣān cemīʿ esbāb-ı żaʿf-ı şehvet içün olur ve miʿdenüñ cüṣṣesinüñ żaʿfı esbābuñ evlāsıdur noḳṣān-ı hażma. (و قد يكون لطفو الطعام كما يكون عند استعمال اللبن و الخمر و الخبز الحار او لسرعة نزوله كما يكون من الغذاء المذلق) Gāh olur noḳṣān-ı hażm ṭaʿām ḳalḳduġı içün nitekim olur ṭaʿām ḳalḳması süd ve ḫamr ve ıssı ekmek istiʿmāli **[330a]** ḳatında yā noḳṣān-ı hażm ṭaʿāmuñ miʿdeden sürʿat-i nüzūli için olur. Nitekim nüzūl-i ṭaʿām olur ġıdā-yı müẓliḳden. (العلاج تعديل المزاج و في الاكثر يكون عن برد و رطوبة و الادوية النافعة لذلك الجلنجبين و جوارش الاترج و السفرجلي القابض و الميبه المطيبة افراد او مجموعة مع المصطكي و السنبل و القرنفل) ʿİlāc taʿdīl-i mizācdur sūʾ-i mizācdan olanda ve ekṣerde noḳṣān-ı hażm bürūdetden ve ruṭūbetden olur edviye-i nāfiʿa bu ki gülengübīndür daḫi cevāriş-i turunc ve cevāriş-i sefercelī-i ḳābıżdur ve meybih-i muṭayyebdür yā yalñuz yā maṣṭakī ve sünbül ve ḳaranfil ile. (و من الاقراص قرص العود و قرص الورد و قرص الليمون و قرص الانبرباريس الكبير) Ḳurṣlardan nāfiʿdür bürūdet-i miʿdeye ve ruṭūbetine ḳurṣ-ı ʿūddur ve ḳurṣ-ı verddür ve ḳurṣ-ı līmūndur ve ḳurṣ-ı enberbārīs. (و من السفوفات المقوية للهضم كزبرة يابسة و زر ورد من كل واحد نصف درهم طباشير و لك و بسد **[330b]** من كل واحد ربع درهم عذبه مثقال مسك خرنوبه يدق ناعما و يستعمل بجلنجبين السكري) Hażmı muḳavvī olan sefūflardandur ḳurı kişnīz ve zirr-i verd her birinden bir dirhem ṭabāşīr ve lükk[2] ve büssed her birinden rubʿ dirhem yılġun ḳozaġı bir miṣḳāl misk bir çekirdek bunlar dökile ince ve istiʿmāl olına gülengübīn ile. (و الغذاء من لحم الفراريج و الدجاج و الجدي

1 Derkenar: Bunlar fāʿile ʿārıż olan āfetdendür fesād-ı hażm ḳābile yaʿnī ġıdāya ʿārıż olan āfetdendür.

2 Derkenar: Bıçaḳçılar ḳullanduġı nesnedür.

(مطجنة مبزرة بالابازير الحارة و الكزبرة اليابسة) Ġıdā bilicler etleri tavuḳ ve oġlaḳ ḳavurma ola mübezzere ola ebāzīr-i ḥārre[1] ile ve ḳurı kişnīz ile. (و تعليق حجر اليشب على المعدة يقوي الهضم و ينفع اوجاعها) Yeşim didükleri ṭaşı miʿde üstüne aṣmaḳ hażm ḳavī ider ve miʿde aġrılarına fāʾide ider.

(**فساد الهضم**) Bu oldur ki miʿdede ṭaʿām müteġayyir ola keyfiyyet-i uḫrāya ekşi olmaḳ gibi meṣelā. (سببه اما من الغذاء بان يكون اكثر مما ينبغي فيختل تصرف القوة الهاضمة فيه او اقل مما ينبغي فيحترق **[331a]** او سريع الفساد لجوهره كالسمك او لسرعة استحالته كاللبن او لفساد ترتيبه او لاستعماله في غير وقته او لاتفاق حركة عنيفة عليه او شرب ماء كثير و قد يكون بسبب في المعدة بان تكون حارة بافراط فتحرق الغذاء او لرياح او لقروح تمنع جودة الاشتمال على الغذاء او بان ينصب اليها من الطحال او الكبد خلط ردي سوداوي يفسد الغذاء كما يكون لاصحاب المراقيا) Bunuñ sebebi yā ġıdādandur ki ekṣer ola lāyıḳ olandan öyleye muḥteriḳ olur yā serīʿü'l-fesād[2] ola kendü cevheri içün balıḳ gibi yā sürʿat-i istiḥālesi içün süd gibi yā fesād-ı tertībi içün ki evvel ġalīẓi ṣoñra laṭīfi ekl olına yā istiʿmāli içün vaḳtinüñ ġayrında ki evvelki ṭaʿām hażm olmadan bir ṭaʿām daḫi ekl olına[3] yā ṭaʿām üzerine ḥareket-i ḳaviyye ittifāḳı içün. Ve gāh olur fesād-ı hażm miʿdede sebeb içün olur ki miʿde ziyāde ḥārr ola mizācda öyleye iḥrāḳ eyleye ġıdāyı yā riyāḥ-ı keṣīre içün ola miʿdede yā ḳurūḥ içün **[331b]** ola miʿdede ki menʿ ide ġıdāya iştimālinüñ cevdetini yā munṣab ola miʿdeye ṭıḥālden ve cigerden yaramaz ḫılṭ-ı sevdāvī ki ġıdāyı ifsād ide. Nitekim olur fesād-ı hażm aṣḥāb-ı mā[lī]ḫūlyā-yı merāḳī içün.[4]

(**الفواق**) Żamm-ı fā ve feṭḥ-i vāv ile ıcḳuruḳ dimekdür. Bu fem-i miʿdeye aġsırmaḳ gibidür dimāġa. Nitekim muṣannif dir: (حركة فم المعدة لدفع مايؤذيه اما لبرد كما يعرض للمسافرين في البرد الشديد او لحر كما في الحميات المحرقة او تناول ما يفرط تسخينه كالكموني او لغلظه كالحادث عن بلغم لزج او بلذعه كالحادث عن الصفراء الزنجاري او تناول الحامض و قد يكون ليبس مشنج و انما يكون ذلك عقيب الحميات المحرقة او الاستفراغات المجففة) Fem-i miʿdenüñ ḥareketidür defʿ-i mūẕīsi içün.[5] Ve bu mūẕī yā berd içün ola nitekim ʿārıż olur fuvāḳ misāfir-

1 Derkenar: Fülfül ve dārçīnī ve kemmūn gibi.

2 Derkenar: Ḥarāret ḳatı çoḳ olup aña nisbet ġıdā az olıcaḳ teʾṣīr ziyāde olup muḥteriḳ ve fāsid olur.

3 Derkenar: Miʿde evvelki ṭaʿāmuñ hażmına meşġūl olup ṣoñraġı fāsid olur.

4 Derkenar: Muṣannif fesād-ı hażm marażınuñ esbābın beyān eyledi ammā ʿilācın beyān eylemedi. Zīrā noḳṣān-ı hażm ve buṭlān-ı hażm ʿilācı buña ʿilācdur.

5 Derkenar: Ammā bu ḥareket mürekkebdür iki ḥareketden biri ḥareket-i inḳıbāżiyyedür, mūẕīden ḳaçup biri ḥareket-i inbisāṭiyyedür defʿ-i mūẕī içün.

lere berd-i şedīdde yā ḥarr içün ola nitekim ḥādiṣ olur ḥummeyāt-ı muḥrıḳada yā tesḫīni ziyāde olanuñ tenāvülinde kemmūn gibi yā ol mūẕī anuñ ġılaẓı içün ola nitekim **[332a]** ḥādiṣ olur balġam-ı lezicden yā ol mūẕīnüñ leẕʿi içün ola fem-i miʿdeyi nitekim ḥādiṣ olur ṣafrā-yı zencārī inmekden yā ekşi nesne tenāvül itmekden. Ve gāh olur fuvāḳ yübs-i şedīdden olur ki müşennic yaʿnī buruşdurucıdur fem-i miʿdeyi ve bu ḥummeyāt-ı muḥrıḳa ʿaḳabınca olur yā istifrāġāt-ı müceffife[1] ʿaḳabınca olur. (و يعرف المؤذى اما المزاجي فبظهور علاماته و اما المادي فبما يخرج من القئ و بظهور علامات المواد) Ve bilinür mūẕī ki sebeb-i fuvāḳ olur ammā mizāc-ı sāẕec olan ʿalāmātınuñ ẓuhūrı ile ve ammā māddī olan ḫurūc iden ile ḳayʾdan ve ʿalāmāt-ı mevādduñ ẓuhūrı ile. (العلاج المادي يستفرغ مادته بالقئ اولا ثم بالاسهال اما البلغمي فبايارج فيقرا بعصارة الافسنتين او بطبيخ الفوتنج و الملح الهندي و اما الصفراوي فبالنقوعات المسهلة و طبيخ الفاكهة و لينقع فيها ما يقوي فم المعدة كالورد و الكزبرة اليابسة ثم يشتغل بتعديل المزاج و ليخلط في الادوية مخدرات و مقويات فم المعدة كالفلونيا للبلغمي و البارد و قرص بهذه **[332b]** الصفة زعفران و ورد مصطكي سنبل من كل واحد اربعة مثاقيل اسارون مثقال صبر مثقال افيون ربع مثقال و لك ان تزيده و تنقصه بحسب ما يوجبه الحال و مطبوخ من افسنتين و قشور الفستق و نعناع و فوتنج و قشور الخشخاش فان كانت المادة غليظة صفي على شراب سكنجبين عنصلي فان تأثيره في ذلك عجيب و اما الصفراوي و الحار فلا شئ كماء الشعير المطبوخ فيه قشور الخشخاش و زر الورد المزور عليه قليل طباشير و شراب الورد او التفاح الفتحي بماء الورد او حليب بزر البقلة بشراب التفاح و شمة من الافيون مصلحة بخرنوبة زعفران نفع ظاهر و اما اليبسي فالمبتدئ ربما نفع فيه ماء الشعير المبرد بدهن اللوز و شراب النيلوفر بقليل افيون و لليكثر فيه الخشخاش و المستحكم منه لارجاء له و ليحرص على اطالة الحياة بما ذكرنا) Fuvāḳ ʿilācı budur ki māddī olanda istifrāġ olına ḳayʾ ile evvelā, andan ṣoñra ishāl ile[2] ammā balġamī **[333a]** eyāric-i fayḳarā ʿuṣāre-i efsentīn[3] ile yā ṭabīḫ-i fūtenc ile ve milḥ-i Hindī ile ve ammā ṣafrāvī naḳūʿāt-ı müshile ve ṭabīḫ-i fākihe ile. Ve nefʿ olına bunda fem-i miʿdeyi muḳavvī olan verd gibi ve ḳurı kişnīz gibi, andan ṣoñra yaʿnī tenḳiye-i tāmmeden ṣoñra iştiġāl olına taʿdīl-i mizāca edviye-i muʿaddile ile ve ḫalṭ ḳılına edviyede muḫaddirāt ve fem-i miʿdeyi muḳavvī olanlar felūniyā gibi fuvāḳ-ı balġamī ve bārid içün. Ve ḳurṣ bu

1 Derkenar: İshāl-i müfriṭ ve ḳayʾ-ı müfriṭ gibi.

2 Derkenar: Yaʿnī eger ḳayʾ ile tamām pāk olmaz ise ishāl ile pāk ḳılına ve ishālüñ tafṣīlin ider mādde ḥasebince.

3 Derkenar: Efsentīn yavşan didükleri otdur ve fūtenc yarpuz didükleri otdur. Nitekim yuḳaruda beyān olınmışdur.

ṣıfat ile ʿaẓīmü'n-nefʿdür zaʿferān ve gül ve maṣṭakī ve sünbül her birinden dört miṣḳāl asārūn bir miṣḳāl ṣabır bir miṣḳāl efyūn rubʿ miṣḳāl. Ve senüñ içün vardur bunı ziyāde itmek ve eksük itmek ḥāl īcāb itdügi ḥasebince ve maṭbūḫ-ı efsentīnden ve fustuḳ ḳabuġından ve naʿnāʿ ve fūtenc ve ḫaṣḫāṣ ḳabuġı. Ve eger mādde ġalīẓe ise ẕikr olan maṭbūḫ süzüle sikencübīn-i ʿunṣulī üzerine taḥḳīḳan teʾṣīri bunda ʿacībdür ve ammā ṣafrāvī ve ḥārr olana bir nesne yoḳdur arpa ṣuyı gibi anda maṭbūḫ **[333b]** ola ḫaṣḫāṣ ḳabuġı ve zirr-i verd ki anuñ üzerine ekilmiş ola azacuḳ ṭabāşīr ve gül şarābı yā tuffāḥ-ı fetḥī[1] şarābı gül ṣuyı ile yā ḥalīb-i bezr-i baḳla gül şarābı ile. Ve gāh olur iḥtiyāc azcuḳ kāfūra ve ḥalīb-i bezr-i baḳla içün gül ṣuyı ile ve elma şarābı ile ve bir şemme efyūndan ıṣlāḥ olınduġı ḥālde bir çekirdek zaʿferān ile nefʿ-i ẓāhir vardur. Ve ammā fuvāḳ-ı yübsī ibtidā olanda fāʾide ider arpa ṣuyı ki müdebbir ola bādām yaġı ile ve şarāb-ı nīlūfer ve azcuḳ efyūn ile ve çoḳ ḳılına anda ḫaṣḫāṣ[2] ve fuvāḳ-ı yübsīden müstaḥkem olan içün recā yoḳdur ve ḥarīṣ ḳılınsun ḥayāt uzatmaġa bizüm ẕikr itdügümüz muraṭṭıbāt ve müberridāt ve muḫaddirāt ile.[3] (الاغدية اما البلغمي فالنواهض من الحمام و الفراريج او العصافير كل ذلك مبزرة بالكزبرة اليابسة و المصطكى و الفلفل و الدارصينى و الزعفران) Ġıdālar fuvāḳ-ı balġamīye uçmaġa gelmiş gügercin ve bilicler ve serçelerdür. Bunlaruñ küllīsi mübezzer **[334a]** ola ḳurı kişnīz ile ve maṣṭakī ve dārçīnī ve zaʿferān ile. (و اما الصفراوي فالفراريج او لحم الضأن ان كان الهضم قويا فالقرع او الاجاص مخثرا بالخشخاش مطيبا بالكزبرة اليابسة و الرطبة او ماء الشعير المقشر) Ammā fuvāḳ-ı ṣafrāvīye bilicler yā ḳoyun etidür eger haẓm ḳavī ise ḳabaḳ yā erikdür muġalliẓ olduġı ḥālde ḫaṣḫāṣ ile muṭayyeb olduġı ḥālde ḳurı ve yaş kişnīz ile yā ḳabuġı çıḳmış arpa ṣuyıdur. (و اما اليبسي فالفراريج بماء الشعير او الحنطة او بالخشخاش او القرع او بالرشتاء و في الكل لا بد من الكزبرة) Ammā fuvāḳ-ı yübsīye biliclerdür arpa ṣuyı ile yā buġday ṣuyı ile yā ḫaṣḫāṣ ile ve ḳabaḳ ile yā riştā ile ve küllīsinde lā-büddür kişnīz.[4] (الادوية الموضعية اما البارد و البلغمي فدهن السوسن او القسط او دهن الورد بالسنبل و المصطكى و القرنفل) Edviye-i mevżiʿiyye ammā fuvāḳ-ı bārid-i balġamīye sūsen yaġı yā

1 Derkenar: Tuffāḥ-ı fetḥī bir nevʿ elmadur ki Fetḥuddīn nām pādişāh Iṣfahān'dan diyār-ı ʿArab'a getürmiş.

2 Derkenar: Ḫaṣḫāṣ egerçi muḫaddirdür ammā muraṭṭıbdur ḫilāf-ı efyūnuñ. Zīrā ol hem muḫaddir hem müceffifdür.

3 Derkenar: Muṣannif teşennüc-i yübsī ʿilācında ẕikr itdügi edviyeye işāret ider.

4 Derkenar: Taḫdīr içün ve ḳabż ve taḳviye ve tebrīd ve tesḫīn içün.

ḳusṭ yaġı yā gül yaġıdur sünbül ve maṣṭakī ve ḳaranfil **[334b]** ile. (ضماد
Żımād sünbülden ve maṣṭakīden ve zaʿferāndan ve benefşeden ve sevīḳden ḳaranfil ṣuyı ile. (و اما
الصفراوي فجرادة القرع او دهن البنفسج او دهن القرع مخلوطين بدهن الورد و ماء الورد و
صندل و دهن الورد مخلوطين و ربما زيد فيه كافور) Ammā ṣafrāvīye ḳabaḳ ḳazındısı
yā benefşe yaġı yā ḳabaḳ yaġı maḫlūṭ olduḳları ḥālde gül yaġı ile ve gül ṣuyı
ve ṣandal ve gül yaġı maḫlūṭ olduḳları ḥālde ve gāh olur ziyāde ḳılınur bunda
kāfūr.[1] (مرهم جيد شمع ابيض مغسول و ماء الكزبرة الرطبة و جرادة القرع و دهن البنفسج
و ماء ورد و شعيرة كافور و يستعمل فاترا) Eyü merhem şemʿ-i ebyaż maġsūl ve yaş
kişnīz ṣuyı ve ḳabaḳ ḳazındısı ve benefşe yaġı ve gül ṣuyı ve şaʿīre-i kāfūr
istiʿmāl olına yaʿnī miʿde üzerine ḳona ısıcaḳla (و اما اليبسي فدهن البنفسج و
قطونا) **[335a]** لعاب بزر قطونا او دهن الورد و بزر Yaʿnī edviye-i mevżiʿiyye fuvāḳ-ı
yübsīde benefşe ve luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā yā gül yaġı ve bezr-i ḳaṭūnā[2] ve gül
ṣuyı. (و ينبغي ان يكثر الطيب و العطر و كل ما قلناه في تقوية المعدة) Ve lāyıḳdur çoḳ
ḳılınmaḳ ṭīb ve ʿıṭr ve her bizüm didügümüz taḳviyet-i miʿdede. (و للحركات
المزعجة تأثير عجيب في تسكين الفواق المادي و كذلك العطاس و القئ و دونهما حبس
النفس و الصياح القوي و الاتعاد عن صب الماء البارد غفلة و خصوصا اذا رش على الوجه
و كذلك مفاحاة الغضب او الفرح) Ḥarekāt-ı ḳaviyye içün teʾṯīr-i ʿacīb vardur tes-
kīn-i fuvāḳ-ı māddīde. Ve buncılayındur aġsırmaḳ ve ḳusmaḳ ve bunlardan
dūndur ḥabs-i nefes ve ḳatı çaġırmaḳ ve ditremek ṣovuḳ ṣu dökmekden ʿa-
le'l-ġafle ḫuṣūṣā ḳaçan yüze ṣu serpilse. Ve buncılayındur añsuzdan ḳaḳımaḳ
ve sevinmek. (و الاكثار من السفرجل المز يوجب الفواق في الوقت) Ve çoḳ yimek
ayvadan ki ekşirek ola fuvāḳ īcāb ider fi'l-ḥāl.

(القئ و التهوع و الغثيان) Evvelkisi miʿdenüñ ve anda olanuñ ḥareketi
[335b]dür ikincisi miʿdenüñ ḥareketidür üçüncisi miʿde ḳayʾ iḳtiżā itmek-
dür ki añа göñül dönmek dirler ve bu dāʾim olsa taḳallüb-i nefes dirler. (سببها
اما خلط صفراوي او سوداوي محترق كما يعرض لصاحب المراقيا او رطوبة مرخية و سوء
مزاج ساذج و اكثره الحار او تخيل قذر كتخيل العسل عذرة او ملازمة اشياء مستقذرة للطعام
كالذباب او تواتر التخم و فساد الهضم) Bunlaruñ sebebi yā ḫılṭ-ı ṣafrāvī yā sevdāvī
muḥteriḳdür. Nitekim ʿārıż olur merāḳiyā ṣāḥibine yā ruṭūbet-i mürḫiye-

1 Derkenar: Ḥarāret ziyāde olıcaḳ.

2 Yaʿnī edviye-i mevżiʿiyye fuvāḳ-ı yübsīde benefşe ve luʿāb-ı bezr-i ḳaṭūnā yā gül yaġı ve bezr-i ḳaṭūnā: Metin neşrinde esas alınan Ayasofya 3662 numaralı nüshada eksik olan bu kısım, metnin anlam bütünlüğünün sağlanması amacıyla diğer nüshalardan hareketle metne dâhil edilmiştir.

dür yā sūʾ-i mizāc-ı sāẕecdür[1] ve ekṣeri ḥārdur yā murdārlıḳ taḫayyülidür ʿaseli murdār taḫayyül itmek gibi yā murdār ʿadd olınur nesne ulaşmaḳdur ṭaʿāma siñek gibi yā toḫmalıḳ birbiri ardınca olmaḳdur ve fesād-ı hażmdur. (العلاج الادوية المانعة من القئ هي القابضة العطرة و جميع الادوية المشهية نافعة من الغثيان و تقلب النفس و التهوع و القئ) Devālar ki māniʿdür ḳayʾdan ḳābiż olup ʿıṭriyyeti olanlardur[2] ve cemīʿ devālar ki **[336a]** iştihā virür[3] nāfiʿdür ġaṣeyān ve taḳallüb-i nefes ve tehevvuʿ ve ḳayʾdan. (و السفوف المركب من سماق و كزبرة يابسة و زر ورد و طباشير بالغ في تسكين القئ) Şol sefūf ki mürekkeb ola summāḳdan ve ḳurı kişnīzden ve zirr-i verdden ve ṭabāşīrden bāliġdür teskīn-i ḳayʾda. (و التضميد بالقوابض نافع فان اتفق مع القئ اعتقال من الطبيعة فماء نقوع تمر هندي غاية و قد يستعمل القوابض و تلين الطبيعة بالحقن اللينة و قد يعالج القئ بتنقية الخلط الفاسد لينقى المعدة فيسكن القئ) Żımād ḳılmaḳ ḳavābıż ile nāfiʿdür ve eger ittifāḳ olsa ḳayʾ ile ṭabīʿat dutḳunluġı yaʿnī ḳabż-ı temr-i Hindī ışlanduġı şu ġāyetdür. Ve gāh olur ḳavābıż istiʿmāl olınur defʿ-i ḳayʾ içün ve ṭabīʿat telyīn olınur ḥuḳne-i leyyine ile. Ve gāh ʿilāc olınur ḳayʾ ḫılṭ-ı fāsid tenḳiye ḳılınmaḳ ile, tā ki miʿde pāk olup ḳayʾ sākin ola.

(امراض الكبد) Ġıdā miʿdede keylūs bulduḳdan ṣoñra cigere inüp keymūs bulur. Anuñçün **[336b]** bunuñ emrāżın anuñ emrāżı ʿaḳabınca īrād eyledi. Ve cigerüñ iki ṭamarı vardur. Biri keylūs bulan ġıdāyı miʿdeden ceẕb ider[4] biri cigerden bāḳī aʿżāya īṣāl ider.[5] (علامات امزجتها) Cigerüñ mizāclarınuñ ʿalāmetleri (علامات الحرارة عطش شديد و شهوة قليلة و التهاب و انصباغ البول و التضرر بالمسخنات) ḥarāret ʿalāmetleri ʿaṭş-ı şedīddür ve iştihā-yı ḳalīldür ve iltihābdur cānib-i yemīnde ve bevl boyanmaḳdur ve żararlanmaḳdur musaḫḫināt ile. (علامات البرودة بياض الشفتين و اللسان و قلة العطش و بياض القارورة و فساد اللون و جوع مفرط) Bürūdet ʿalāmetleri ṭudaḳlar aḳlığı ve dil aḳlığı ve ṣusuzluḳ azlığı ve ḳārūre aḳlığı ve levn fesādı ve açlıḳ ziyādeligidür.[6] (علامات اليبوسة يبس الفم و العطش و رقة البول و صلابة النبض و نحافة البدن) Yübūset ʿalāmetleri yübs-i femdür ve ʿaṭşdur ve bevl inceligidür ve nabż berkli-

1 Derkenar: Zīrā ruṭūbeti ḳaynadup yuḳaruya taḥrīk ider.
2 Derkenar: Elma ve ayva ve emrūd gibi.
3 Derkenar: Meybih ve şarāb-ı rümmān, naʿnaʿ gibi.
4 Derkenar: Bu cānibi muḥaddebindedür ki ẓahr tarafıdur.
5 Derkenar: Bu cānib muḳaʿarındadur ki baṭn cānibidür.
6 Derkenar: Zīrā ciger bārid olıcaḳ tevlīd-i dem az olur. Öyleye cūʿ ziyāde olur aʿżāya demden ġıdā virmek içün.

gidür **[337a]** ve beden arıḳlığıdur. (علامات الرطوبة تهيج الوجه و العين و رطوبة اللسان و ترهل لحم الشراسيف[1] و قلة العطش) Ruṭūbet ʿalāmetleri yüzüñ ve gözüñ şişmesidür ve lisānuñ ruṭūbetidür ve eyegü başlarınuñ etinüñ ditremesidür ve ḳıllet-i ʿaṭşdur. (و علامات الامزجة المركبة تركيب العلامات) Emzice-i mürekkebe ʿalāmetleri ʿalāmetler terkībidür.

(ضعف الكبد) Murād bundan cigerüñ ḳuvāsı[2] ve efʿāli żaʿīf olmaḳdur kendüsinde bir emr-i ẓāhir yoḳ iken. (و اكثره من سوء مزاج ساذج او مادي) Żaʿf-ı kebidüñ ekṣeri sūʾ-i mizāc-ı sāẕecden yā māddīdendür. (و يعرف الضعف بحدوث الضرر في افعالها من غير علامة ورم او دبيلة) Ve bilinür żaʿf żararuñ ḥudūṣı ile efʿālinde verem yā dübeyle[3] ʿalāmetsüz. (و لون المكبود[4] في الاكثر يميل الى صفرة و بياض) Mekbūduñ levni ekṣerde māʾil olur ṣufrete ve beyāża. (و قد يكمد عند افراط البرد) Ve gāh olur mekbūduñ levni ḳaramtıḳ olur berd ziyāde olduḳda.[5] (و يلزمه في **[337b]** الاكثر وجع لين وقت نفوذ الغداء) Ve lāzım olur mekbūda ekṣerde vecaʿ-ı leyyin ġıdānuñ nüfūẕı ḳatında.[6] (فان كان الضعف في الجاذبة دل عليه كثرة البراز و لينه و بياضه) Eger żaʿf cāẕibede olursa delālet ider buña necāsetüñ keṣreti ve līneti ve beyāżı. (فان كان في البول صبغ و نضج فالضعف في الجاذبة فقط) Eger bevlde renk ve nuḍc olursa żaʿf cāẕibededür ancaḳ hāżımede degüldür. (و ان كان في الهاضمة كثرت المائية في الدم و كان مايصل الى الاعضاء غير منهضم و ابيض لون البول) Ve eger żaʿf hāżımede olursa çoḳ olur māʾiyyet ḳanda daḫi aʿżāya vāṣıl olan hażm olmış olmaz ve aḳ olur levn-i bevl. (و البول على الهاضمة ادل و البراز على الجاذبة) Bevl hāżımenüñ ḥāline edeldür ve ġāʾiṭ cāẕibenüñ ḥāline edeldür. (و ان كان في الماسكة لم يدم ثقل يحس عند امتلاء الكبد غداء و نقص الهضم بقدر تعجيل الماسكة) Ve eger żaʿf māsikede **[338a]** olursa dāʾim olmaz ṣiḳal[7] ki iḥsās olınur kebidüñ ġıdā ile imtilāsı ḳatında ve hażm eksilür māsikenüñ taʿcīli miḳdārınca.[8] (و ان كان في الدافعة قل تميز السوداء و الصفراء و المائية عن الدم و قل صبغ البراز و البول و قلت الحاجة الى القيام و نقصت شهوة الطعام) Eger żaʿf dāfiʿada olursa sevdānuñ ve

1 Derkenar: Şerāsīf cemʿ-i şürsūfdur. Şürsūf eyegünüñ ḳarın ṭarafında olan başına dirler.
2 Derkenar: Ḳuvvet-i cāẕibe ve ḳuvvet-i hāżıme ve ḳuvvet-i māsike ve ḳuvvet-i dāfiʿa.
3 Derkenar: Dübeyle eḥaṣdur veremden. Zīrā dübeyle şol vereme dirler ki mādde dökülicek yir ola.
4 Derkenar: Mekbūd żaʿf-ı kebidi olan kimesneye dirler.
5 Derkenar: Zīrā berd ḳanı dökdürür lā-cerem ḳatamtıḳ olur.
6 Derkenar: Vecaʿ ḥādiṣ olduġı ġıẕā aña yük olduġındandur ve leyyin olduġı ciger ʿużv-ı leyyin olup temeddüde ḳābil olduġındandur.
7 Derkenar: Zīrā ṣiḳal zāʾil olur ġıdānuñ gitmesi ile.
8 Derkenar: Zīrā hāżıme hażm itmekde olur māsike imsāk itdükçe.

ṣafrānuñ ve mā'iyyetüñ demden temeyyüzi ḳalīl olur daḫi ġā'iṭüñ ve bevlüñ boyanması az olur ve ḳalḳmaġa ḥācet az olur ve şehvet-i ṭaʿām eksük olur.[1] (و يستدل على سوء المزاج المضعف بعلامات الامزجة) Ve istidlāl olınur sū'-i mizāca ki muż'afdur mizāclar ʿalāmetleri ile. (العلاج تعديل المزاج بما فيه عطرية يقوي القوي و قبض يقوي جرمها و تفتيح يزيل السدد و انضاج و تليين) ʿİlāc-ı żaʿf-ı kebid taʿdīl-i mizācdur şol nesne ile ki anda ʿıṭriyyet ola ki ḳuvāyı ḳavī ḳılur. Ve şol nesne ile ki anda teftīḥ ola ki süddeleri zā'il ḳılur. Ve şol nesne ile ki anda **[338b]** nuḍc ve līnet virmek ola.[2] (و نحن نعد الادوية الحارة و الباردة و هي الزعفران و الزبيب بعجمه و الدارصيني و فقاع الاذخر و الشراب الريحاني و الراوند و حب الرمان و الانبرباريس و ماء الهندباء و الهندباء نفسه بسكر او عسل) Biz ʿadd iderüz edviye-i ḥārre ve bārideyi ki zaʿferāndur[3] ve ḳuru üzümdür çekirdegi ile ve dārçīnīdür ve iẕḫir çiçegidür ve şarāb-ı reyḥānī[4] ve rāvenddür[5] ve ḥabbu'r-rümmāndur ve enberbārīsdür ve hindibā ṣuyıdur ve hindibānuñ nefsidür sükker yā ʿasel ile. (و من المركبات شراب الديناري و الاصول و قرص الانبرباريس و الورد و الطعام المتخذ من الزبيب و حب الرمان غاية) Mürekkebātdan şarāb-ı dīnārī ve şarāb-ı uṣūl ve ḳurṣ-ı enberbārīs ve ḳurṣ-ı verd şol ṭaʿām ki ḳuru üzümden ve ḥabbu'r-rümmāndur mütteḫaẕdur ġayetdür.

(سدد الكبد) Cigerde süddeler (اكثر حدوثها عن الحركة عقيب الاغدية و خصوصا الغليظة كالبهطة و القطايف و الهريسة و خصوصا **[339a]** ان كانت مع غلظها لزجة كالبهطة و خصوصا ان كانت مع ذلك حلوة شديدة الانجذاب الى الكبد كالخبيص) ekṣer ḥudūṣı aġdiye ʿaḳabınca ḥareketdendür ḫuṣūṣā aġdiye-i ġalīẓe mühellebī[6] gibi ve ḳaṭāyıf ve herīse gibi ve ḫuṣūṣā ġılẓeti ile lezice ola mühellebī gibi ve ḫuṣūṣā ġılẓeti ve lüzūceti ile ṭatlu ola ve cigere çekilmesi ziyāde ola ḥānegī ḥelvā gibi. (و اما الشراب الحلو فانه و ان فتح سدد الرية فهو يسد الكبد لسرعة نفوذه لانه شراب و لشدة جذب الكبد له لانه حلو و مجاري الكبد ضيقة فيصل اليها على فجاجته فيسد) Ammā ṭatlu şarāb ol egerçi fetḥ ider öyken süddelerin südde ider cigeri

1 Derkenar: Yaʿnī ḳażā-yı ḥācete ḳalḳmaḳ az olur ve gāh olur ḳuvvet-i dāfiʿanuñ żaʿfı ḳülence mü'eddī olur.

2 Derkenar: Tā ki ḫılṭ muż'afa nuḍc virüp iḫrāc ide gül şarābı ile şarāb-ı dīnārī gibi ve hindibā ṣuyı ile rāvend gibi.

3 Derkenar: Zaʿferānda ʿıṭriyyet ve ḳabż ve inżāc ve teftīḥ vardur ġayrısın daḫi buña ḳıyās ile mülāḥaẓa idüp bilmek gerek.

4 Derkenar: Ḫoş ḳoḳulu nesne bile olan şarāba şarāb-ı reyḥānī dirler.

5 Derkenar: Zaʿferāndan rāvende varınca edviye-i ḥārredür ḥabbu'r-rümmān ve andan aşaġa olan edviye-i bāridedür.

6 Derkenar: Mühellebī Ḥaleb begi Mühelleb içün bişürülmiş, anuñçün aña nisbet idüp mühellebī dimişler.

sürʿat-i nüfūẕı içün zīrā şarābdur ve cigerüñ anı ceẕbinüñ şiddeti içün zīrā ṭatludur ve cigerüñ mecrāları ṭarcuḳdur. Öyleye vāṣıl olur ol mecrālara ḫām iken öyleye sedd ider. (و اما الرية فمجاريها متسعة و وصول الشراب اليها **[339b]** بعد تصفيته اما من جهة الكبد على مجاريها الضيقة و بعد هضمه و اما من المسام الحاجز بين المري و قصبة الرية و هي ضيقة جدا) Ammā öyken anuñ mecrāları geñdür ve şarābuñ ol mecrālara vuṣūli şarāb süzüldükden ṣoñradur. Zīrā yā ciger cānibindendür mecārī-i ḍayyıḳası üzere öyleye süzülür ve hażmdan ṣoñradur yā merī ile ḳaṣaba-i riye ortasında mānīʿ olan perdedendür tereşşüḥ ṭarīḳi ile ve ol mesāmm ṭarcuḳdur ziyādedür, andan çıḳmaz illā laṭīf öyleye südde itmez belki fetḥ ider. (و قد يحدث السدد من المأكولات الفاسدة كالطين و الجص و الفحم و عن الفواكه الشديدة القبض كالزعرور) Ve gāh südde ḥādiṯ olur meʾkūlāt-ı fāsideden balçıḳ ve kireç ve kömür gibi ve ḥādiṯ olur yimişlerden ki şedīdetü'l-ḳabż ola aluç gibi. (و قد تحدث عن الاخلاط اما لكثرتها او لغلظها او للزوجتها) Ve gāh südde ḥādiṯ olur **[340a]** aḫlāṭdan yā keṯreti içün yā ġılẓeti içün yā lüzūceti içün. (و اكثر السدد في المقعر لان ما يصل الى المحدب يكون قد يصفى و لان عروقه اوسع) Ve süddelerüñ ekṯeri cigerüñ cānib-i muḳaʿarında olur. Zīrā muḥaddebine vāṣıl olan süzülmüş olur daḫi muḥaddebüñ ʿurūḳı evsaʿdur. (و قد يلزم السدد كثرة البراز و لينه و ان يكون كيلوسيا و ثقل في الجانب الايمن و هزال) Ve gāh lāzım olur cigerde olan süddelere keṯret-i ġāʾiṭ ve līni ve keylūsī olması[1] ve lāzım olur ṯiḳal ṣaġ cānibinde[2] ve lāzım olur aḳlıḳ bedende. (و يخالف السدد الورم بان الثقل يكون اكثر و غير مختص بموضع من الكبد و لا يكون معه حمي و لا وجع في الاكثر و لا يظهر للحس نتو و لا يتغير السخنة كثير تغير) Ve muḫālif olur süddeler vereme şunuñ ile ki ṯiḳal süddelerde ekṯer olur ve muḫtaṣṣ olmaz cigerüñ bir yirine ve olmaz ol ṯiḳal ile ḥummā daḫi vecaʿ ekṯerde ve ẓāhir olmaz ḥiss içün süddelerde yumruluḳ ve müteġayyir olmaz beñiz çoḳ taġayyür ile. **[340b]** (و ان كانت السدد في المقعر كان معظم الثقل في الماساريقا و ان كانت في المحدب كان معظمه في الكبد) Eger süddeler muḳaʿarda olsa ṯiḳalüñ muʿaẓẓamı māsārīḳāda[3] olur ve eger muḥaddebde olursa ṯiḳalüñ muʿaẓẓamı cigerde olur. (العلاج ان كانت السدة في المقعر استعملت الادوية المفتحة المسهلة كالراوند بماء الهندبا او بماء الرازيانج او الكرفس او الاصول مجموعة بشراب السكنجبين الساذج او البزوري بحسب ما يري من المزاج و ربما خلط بذلك قليل من لب الخيارشنبر

1 Derkenar: Zīrā tamām hażm olmış olmaz.
2 Derkenar: Zīrā ciger ṣaġ cānibinde olur.
3 Derkenar: Māsārīḳā cigerde olan ḫurde ṭamarlara dirler.

(و دهن اللوز) Eger südde muḳa"arda olursa istiʿmāl olına edviye-i müfettiḥa ve müshile rāvend gibi hindibā ṣuyı ile cemʿ olduḳları ḥālde şarāb-ı sikencübīn-i sāẕec yā sikencübīn-i büzūrī ile mizāc ḥasebi ile. Ve gāh olur ḫalṭ olınur buña azcuḳ ḫıyārşenber lübbi ve bādām yaġı.[1] (و من الاشربة الجيدة شراب دينارى و السكنجبين بالراوند) Eyü şerbetlerden ishāl ve teftīḥ içün şarāb-ı dīnārī ve sikencübīn rāvend ile. (و ان كانت السدة في المحدب فالمفتحة المدرة كشراب الاصول و السكنجبين الساذج او البزوري بماء الرازيانج و قليل من لك البسر) **[341a]** Ve eger südde muḥaddebde ise ʿilāc olan edviye-i müfettiḥa ve idrār bevl idendür şarāb-ı uṣūl ve sikencübīn-i sāẕec yā sikencübīn-i büzūrī gibi rāziyāne ṣuyı ve azcuḳ lükk-i büsrden.[2] (و ان كانت الحرارة قوية و العطش مفرطا فحليب بزر قثا و خيار و هندبا بالسكنجبين و قرص الانبرباريس جيد الاغدية) Ve eger ḥarāret ḳavī olsa süddede ve ʿaṭş ziyāde olsa ḥalīb-i bezr-i ḳıṣṣā ve ḥalīb-i bezr-i ḫıyār ve bezr-i hindibā sikencübīn ile ve ḳurṣ-ı enberbārīs eyüdür. (مزورة زيرباج او هندبا مطجن بدهن لوز حلو محمض بقليل خل او مزورة حب رمان او ملوخية بخل و ربما احتيج الى الفروج عند الضعف و مهما امكن ترك الخبز و اللحم فهو اولي و الاكارع لصاحب السدد ردية) Müzevvere-i zīrbāc yā hindibā būrānī ḳılına ṭatlu bādām yaġı ile ki ḳavrulmış ola azcuḳ **[341b]** sirke ile yā müzevvere-i ḥabb-ı rümmān yā müzevvere-i mülūḫiyye sirke ile. Ve gāh olur iḥtiyāc olur bilice żaʿf ḳatında ve her bārī ki mümkin ola etmegi ve eti terk itmek ol evlādur ve paçalar ṣāhib-i südede yaramazdur. (و ان اقترن مع السدد اسهال مفرط فشراب السفرجل لقبضه و تفتيحه جيدا و ماء هندبا نقع فيه حب رمان و انبرباريس و زر ورد) Ve eger muḳterin olsa süddeler ile ziyāde ishāl şarāb-ı sefercel ḳabżı içün ve teftīḥi içün eyüdür yā māʾ-i hindibādur ki anda ışlanmış ḥabb-ı rümmān ve enberbārīs ve zirr-i verd. (و اياك ان تحبس الطبيعة بالقوابض فتزيد السدد فيزيد الاسهال) Ve ṣaḳın ḥabs itmekden ṭabīʿatı ḳavābıż ile ki ol ḳavābıż ziyāde ider süddeleri öyleye ziyāde ishāl. (و سدد الماساريقا يعالج بعلاج سدد الكبد) Māsārīḳā süddeleri ʿilāc olınur kebid süddeleri ʿilācı ile.

1 Derkenar: Yaʿnī mizāc ḥārr ise büzūr-i bāride ile ḳılına eger mizāc bārid ise büzūr-i ḥārre ile ḳılına.

2 Derkenar: Lükk-i büsr gökden [yaġar]cadur ḳurı aġaclar üzerine yaġar şeklde ḥām ḫurmā gibi olur. Anuñçün lükk-i büsr dirler.

(النفخة و الريح في الكبد[1]) Bu ikisinüñ mādde cihetinden farḳı yoḳdur, farḳı ʿārıż cihetindendür. Rīḥ ebḫire-i ġalīẓe-i muḥtebisedür ve gāh **[342a]** ḥāreket ider mekānından ve nefḫa ebḫire-i ġalīẓe-i muḥtebisedür ki ḥareket itmez mekānından. (يدل عليهما عدم الثقل و الوجع التمدد و تحدث لضعف الهضم او غلظ المأكول) Delālet ider buña ṣiḳal olmamaḳ ve vecaʿ-ı temeddüdi olmaḳ. Ve bu ḥādiṣ olur żaʿf-ı hażm içün yā ġılẓet-i meʾkūl içün. (العلاج يستعمل المسخنات القوية المفتحة اشربة و اضمدة و سفوفات) İstiʿmāl olınur musaḫḫināt-ı ḳaviyye[2] müfettiḥa şerbetler[3] ve yaḳılar ve sefūflar.[4] (ضماد سنبل و زر ورد و جاورس يعجن بماء القرنفل مع قليل مسك و عود) Sünbül ve zirr-i verd ve ṭarı ḫamīr ḳılına ḳaranfil ṣuyı ve azcuḳ misk ve ʿūd ile. (و الحمام و الشراب الصرف مفترا ينفعه) Ḥammām daḫi şarāb-ı ṣāfī ılıcaḳ fāʾide ider rīḥ-i kebide.[5]

(وجع الكبد) Vaḳtā ki rīḥ-i kebid vecaʿını īcāb ider oldı ise bunı anuñ ʿaḳabınca īrād eyledi. (سببه اما سوء مزاج مختلف في ناحية الغشاء او سدد او ريح ممدد او ورم) Bunuñ sebebi yā sūʾ-i mizāc-ı muḫtelifdür[6] perde[7] **[342b]** cānibinde yā süddelerdür kebidüñ ṭamarlarında yā rīḥ ki medd ider yā veremdür.

(اورام الكبد) Verem-i kebid kendüde olan vereme ve muḳābelesinde olan ʿaḍalātdaki vereme ıṭlāḳ olınur. Anuñçün farḳ beyān idüp dir: (الفرق بينه و بين ورم العضلات ان ورم الكبد هلالي) Verem-i kebid ile verem-i ʿaḍalāt ortasında farḳ budur ki verem-i kebid hilālīdür verem-i ʿaḍalāt müstaḳīmdür. (و الفرق بين ورم المقعر و ورم المحدب ان ورم المحدب قد يظهر للحس) Verem-i muḳʿar ile verem-i muḥaddeb ortasında farḳ budur ki verem-i muḥaddeb ẓāhir olur ḥisse ḫuṣūṣā arıḳlarda. (و ورم المقعر يشارك المعدة و يزاحمها و يوجب القواق) Ve muḳaʿar veremi müşārik olur miʿdeye ve muzāḥame ḳılur ve fuvāḳ īcāb ider.[8] (و يفرق بين مواد الاورام بعلامات الامزجة) Ve farḳ olınur verem-

1 Derkenar: Vaḳtā ki süddeler rīḥ ve nefḫa īcāb ider oldı ise cigerde bunları anuñ ʿaḳabınca īrād eyledi.
2 Derkenar: Tā musaḫḫināt-ı ḳaviyye taḥlīl ide ve müfettiḥa teftīḥ-i süddе ide.
3 Derkenar: Şarāb-ı uṣūl ve sikencübīn-i büzūrī gibi.
4 Derkenar: Sefūf-ı anīsūn ve rāziyāne ve kemmūn ve kerefs gibi.
5 Derkenar: Ḥammām fāʾide ider teshīni ve taḥlīli içün şarāb daḫi böyledür ṣāfī olup yaʿnī ṣu ḫalṭ olınmamaḳ gerek, tā ki ṣu ḳuvvetin kesr itmeye ve ılıcaḳ olmaḳ gerek. Zīrā bārid olıcaḳ mādde-i rīḥi ġalīẓ ider ve ḥārr olıcaḳ ġaṣeyān virür.
6 Derkenar: Sūʾ-i mizāc-ı muḫtelif oldur ki daḫi ḳarār idüp ṭabīʿat aña meʾlūf olmış olmaya. Zīrā ṭabīʿat meʾlūf olıcaḳ müteʾellim olmaz. Muṣannif vecaʿ-ı kebid ʿilācına taʿarruż itmedi. Zīrā sāʾir evcāʿ ʿilācı buña ʿilācdur.
7 Derkenar: Zīrā ḥassās ġışādadur.
8 Derkenar: Zīrā verem-i ḥārdan ḥılṭ munṣab olur fem-i miʿdeye ve mūẕī olur anı lā-cerem anı defʿ itmek içün fuvāḳ ḥādiṣ olur.

lerüñ māddeleri mizāclar ʿalāmetleri ile ki dāldür ḫuṣūṣ-ı māddeye. (العلاج)
Evrām-ı kebid ʿilācı **[343a]** (اما الورم الحار فليبداء فيه بالفصد من الباسليق الايمن
ammā verem-i ḥārr و استعمال الرادعات من غير مبالغة في التبريد فتتحجر المادة)
yaʿnī demevī ʿilācı budur ki ibtidā olına anda faṣd ile ṣaġ bāsilīḳden baʿde
istiʿmāl olına rādiʿler tebrīdde mübālaġasuz. Zīrā mādde müteḥaccir olur.
(و حيث المادة صفراوية فالجسارة على التبريد اكثر) Şol yirde ki mādde ṣafrāviyye
ola iḳdām-ı tebrīde ekserdür.[1] (و لتمزج الرادعات بما فيه تلطيف و تفتيح لئلا تسد
الرادعات الصرفة) Ḳarışdurıla rādiʿāt şol nesne ile ki anda talṭīf ve teftīḥ ola,[2]
tā ki sedd itmeye rādiʿāt-ı ṣırfa. (ثم بعد ذلك تخلط بالمنضجات) Andan ṣoñra
ḫalṭ olına rādiʿāt münżicāt ile (فاذا جاوز الانتهاء فالتحليل و لا يخلي من قابض
لئلا تنحل القوة او تتحجرالمادة بتحليل لطيفها) ḳaçan tecāvüz eylese intihāyı taḥlīl
vācibdür ve ḫālī ḳılınmaya ḳābıżdan tā ḳuvvet münḥall olmaya keṣret-i
taḥlīl ile yā mādde müteḥaccir olmaya laṭīfinüñ taḥlīli ile. (و ليحفظ هذه
القوانين في الاضمدة ايضا) Ḥıfẓ olına bu ḳānūnlar żımādlarda buncılayın.[3]
(و اياك **[343b]** و ان تسهل و الورم حدبي او تدر و الورم تقعيري فيعم الورم) Ḥaẕer
ḳıl ishāl itmekden şol ḥālde ki verem cigerüñ muḥaddebinde ola yā idrār
itmekden şol ḥālde ki verem muḳa"arında ola. Öyleye verem ʿām olur.
(و افراط الاسهال يحلل القوة و يضعف و اعتقال الطبيعة يولم بالمزاحمة فعليك بالتوسط)
Ve ziyāde ishāl taḥlīl ider ḳuvveti ve żaʿīf ḳılur ve ṭabīʿat dutḳunluġı elem
virür muzāḥame ile senüñ üzerüñe olsun tavassuṭ beyne'l-emreyn. (الاشربة)
Bu üç ḥāl iʿtibārı ile muḫtelif olur. (اما في الابتداء فماء الهندبا بالسكنجبين الساذج
او البزوري ان كان الورم حدبيا و قرص الانبرباريس او قرص الورد او شراب الديناري و
السكنجبين بحليب بزر قثا و هندبا و بقلة و خيار مستحلبة على السكنجبين او نقوع من
انبرباريس و حب رمان و تمر هندي و اجاص و زهر نيلوفر و بزر هندبا مستحلب بمائه بزر
قثا و يحلى بسكر او شراب نيلوفر و ربما احتيج الى التبريد بمثل الكافور شربا و ضمادا
[344a] (و ذلك عند شدة الاشتعال Ammā ibtidāda hindibā ṣuyı sikencübīn-i
sāẕec yā sikencübīn-i büzūrī ile eger verem ḥadebī ise[4] ve ḳurṣ-ı enberbārīs
yā ḳurṣ-ı verd yā şarāb-ı dīnārī ve sikencübīn ḥalīb-i bezr-i ḳıṣṣā ve bez-
r-i hindibā ve bezr-i ḫıyār ki müstaḥleb ola sikencübīn üzere yā naḳūʿ-ı
enberbārīs ve ḥabb-ı rümmān ve temr-i Hindī ve erik ve nīlūfer çiçegi ve

1 Derkenar: Zīrā ṣafrā ḥiddeti ve leṭāfeti içün müberridāt ile taġlīẓe çoḳ ḳābil olmaz.
2 Derkenar: Hindibā ṣuyı ve ve rāziyāne ṣuyı gibi.
3 Derkenar: Yaʿnī żımād-ı bārid çoḳ ḳılınmaya tā mādde müteḥaccir olmaya ve żımād çoḳ ḳılınmaya ve ṭaḥallül ziyāde olmaya tā laṭīfi münḥall olup müteḥaccir olmaya.
4 Derkenar: Ammā verem taḳʿīrī ise rāvend hindibā ṣuyı ve sikencübīn ile.

bezr-i hindibā ki müstaḥleb ola mā'-i naḳū' ile bezr-i ḳıṣṣā ve ezile sükker ile yā şarāb-ı nīlūfer ile ve gāh iḥtiyāc olur tebrīde kāfūr miṣillü ile içmek ile ve żımād itmek ile ve bu şiddet-i ḥarāretde olur. (و اما في التزيد الى الانتهاء فيخلط بماء الهندبا ماء الرازيانج او ماء الكرفس و كلما قرب المنتهى زيد منهما) Ammā tezeyyüde ḫalṭ olına mā'-i hindibāya mā'-i rāziyāne yā mā'-i kerefs her bār ki müntehīye ḳarīb ola ziyāde ḳılına bunlardan. (و اما في الانحطاط فماء الرازيانج قد نقع فيه زر ورد و انبرباريس او قرص انبرباريس كبير على شراب سكنجبين) Ammā inḥiṭāṭda mā'-i rāziyāne ki anda ışlanmış zirr-i verd ve enberbārīs yā ḳurṣ-ı enberbārīs şarāb-ı sikencübīn üzere. (ماء الشعير بسكر **[344b]** الاغدية و دونه سويق و سكر ثم الهندبا المطجن بدهن اللوز محمضا بالخل او مزورة حب الرمان او زيرباج) Ġıdālar arpa ṣuyı sükker ile ve andan dūndur ḳavut ve sükker, andan ṣoñra hindibā būrānīsi bādām yaġı ile ki muḥammaż ola sirke ile yā ḥabb-ı rümmān müzevveresi yā zīrbāc. (الادوية الموضعية) Ya'nī ibtidāda (صندل و زر ورد و ماء ورد و سويق و قليل خل) ṣandal ve zirr-i verd ve gül ṣuyı ve ḳavut ve azcuḳ sirke. (ثم يزاد افسنتين او زعفران) Andan ṣoñra ya'nī tezeyyüdde ziyāde ḳılına efsentīn yā za'ferān. (ثم يترك الصندل و يقتصر على الباقي) Andan ṣoñra ya'nī intihāda terk olına ṣandal ve ḳaṣr olına bāḳī üzere. (ثم يقتصر على افسنتين و زعفران و عود يعجن بماء القرنفل) Andan ṣoñra ya'nī inḥiṭāṭda ḳaṣr olına efsentīn ve za'ferān ve 'ūd üzere ḫamīr ḳılına ḳaranfil ṣuyı. (و اذا اردت الاسهال فلا شئ كخيارشنبر بالمياه المذكورة و دهن اللوز او مطبوخ من بسفايج و زهر **[345a]** بنفسج و تمر هندي و غاريقون و بزر قثا و هندبا و افسنتين مصفى على ترنجبين او شيرخشت و راوند و لايقرب الهليلج و لا السقمونيا) Ḳaçan dileseñ ishāl bir nesne yoḳdur ḫıyārşenber gibi ẕikr olan ṣular ile[1] ve bādām yaġı ile yā maṭbūḫ besfāyecden ve benefşe çiçeginden ve temr-i Hindī ve ġārīḳūn ve bezr-i ḳıṣṣā ve bezr-i hindibā ve efsentīn ki süzülmiş ola terencübīn yā şīrḫışt ve rāvend üzere ve ḳarīb ḳılınmaya helīlec ve maḥmūde. (و اذا اردت الادرار فاستحلب في بعض المياه المذكورة بزر قثا و خيار و بزر بطيخ و اما الورم البارد فعلاجه الملطفات و المنضجات[2] و المحللات و لا بد من قابض يحفظ القوة و في الابتداء يقوي القوابض و في الانحطاط[3] يقوي المحللات و يدخل في اشربته و اضمدته السنبل و القوة و لك و الاسارون و الزعفران) Ammā verem-i bārid 'ilācı mulaṭṭıfātdur ve münżicātdur ve muḥallilātdur ve lā-büddür ḳābıż-

1 Derkenar: Hindibā ṣuyı ve rāziyāne ṣuyı ve kerefs ṣuyı.
2 Derkenar: Maṭbūḫ-ı ḥulbe ve encīr ve anīsūn gibi.
3 Derkenar: İẕḫir ve sünbül gibi.

dan ki ḥıfẓ ide ḳuvveti ve ibtidāda ḳavī ḳılına yaʿnī ziyāde ḳılına ḳavābıż[1] ve inḥiṭāṭda ziyāde **[345b]** ḳılına muḥallilāt ve idḫāl olına şerbetlerinde ve yaḳılarında sünbül ve füvve[2] ve lükk ve asārūn ve zaʿferān. (و المسهل مثل حب الايارج او مطبوخ من قرطم و بسفايج من كل واحد ستة دراهم افتيمون و افسنتين و عرق سوس و خطمي و جعدة قنا من كل واحد اربعة دراهم بزر قثا و هندبا و انبرباريس و غاريقون و بزر كرفس من كل واحد درهمان يطبخ و يصفى على لب الخيارشنبر ثلثة عشر درهما سكرعشرين درهما راوند و دهن لوز من كل واحد نصف درهم) Müshil ḥabb-ı eyāric gibi yā maṭbūḫ-ı ʿaṣfūr ve besfāyec her birinden altı dirhem eftīmūn ve efsentīn ve ʿırḳ-ı sūs ve ḫaṭmī ve bersiyāvşān her birinden dört dirhem bezr-i ḳıṣṣā ve hindibā ve enberbārīs ve ġārīḳūn ve bezr-i kerefs her birinden iki dirhem ṭabḫ olınup süzüle on üç dirhem lübb-i ḫıyārşenber üzere sükker yigirmi dirhem rāvend ve bādām yaġı her birinden nıṣf dirhem.

(**سوء القنية**) Vaḳtā ki verem-i kebid mūcib oldı ise żaʿfını ve ḳaçan kebide żaʿf müstevlī bir ḥāl ḥādiṯ olur ki muḳaddime-i istisḳā**[346a]**dur ki añā sūʾü'l-ḳinye dirler anuñçün evrām-ı kebid ʿaḳabınca anı ẕikr eyledi. (و هو مقدمة الاستسقاء و سببه ضعف الكبد و سوء مزاجها فيصفر اللون و يبيض اللون و يتهيج الوجه و الاطراف و الاجفان خاصة و ربما فشي في البدن كله حتى صار كالعجين و يلزمه كثرة النفخ و القراقر في البطن و عدم ترتيب مجئ الطبع و يعرض في اللثة بثور لفساد البخارات المتصعدة) Bu muḳaddime-i istisḳādur ve bunuñ sebebi żaʿf-ı kebid ve anuñ mizācınuñ yaramazlığıdur ve levn ṣarı[3] ve aḳ olur ve yüz ve eṭrāf-ı yed ve ricl şişer ḫuṣūṣā göz ḳapakları. Gāh olur şiş fāş olur bedenüñ küllīsinde ḥattā ḫamīr gibi olur[4] ve buña lāzım olur keṯret-i rīḥ ve ḳarın ḳuruldamaḳ ve lāzım buña ṭabʿ gelmesinüñ ʿadem-i tertībi[5] ve ʿārıż olur diş etinde sivilciler taṣāʿud iden buḫārlaruñ fesādı içün. (و علاجه الخفيف من علاج الاستسقاء) Sūʾ-i ḳinyenüñ ʿilācı istisḳā ʿilācınuñ ḫafīfidür.

(**الاستسقاء**) Muḳaddime ʿaḳabınca netīce olur. (مرض ذومادة باردة غريبة تتحلل الاعضاء فتربو اما الظاهرة كلها او مواضع تدبير الغداء او الاخلاط) **[346b]** Bir

1 Derkenar: Eger suʾāl olınursa verem-i bāriddür ḳavābıż ziyāde olmaḳ māddeyi müteḥaccir ḳılmaz mı; biz eyidürüz: Taḥaccüre mānīʿ olur münżicāt ve müleyyināt.

2 Derkenar: Füvve ḳızıl boyadur.

3 Derkenar: Ṣarı olduġı dem tevlīdinüñ ḳılletindendür ve aḳ olduġı levn-i aṣlīnüñ ẓuhūrındandur.

4 Derkenar: Yaʿnī barmaġ ile başılsa çuḳur olur ve barmaġ ile çimdürülse yiri yumrı ḳalur.

5 Derkenar: Yaʿnī ḳażā-yı ḥācet itse gāh çoḳ gāh az olur ve vaḳti muḫtelif olur ve levni ve ḳıvāmı muḫtelif olur.

marażdur mādde-i bāride ṣāḥibi ki ol mādde[1] ġarīziyye degüldür aʿżānuñ ortasına girer öyleye aʿżā ziyāde olur ḳalḳar yā aʿżā-yı ẓāhirenüñ küllīsi yā mevāżiʿ-i tedbīr-i ġıdā yaʿnī miʿde ve kebid ve emʿā yā mevāżiʿ-i tedbīr-i aḫlāṭ meṣelā ḳarın derisi ile yaġı ortası. (و انواعه ثلثة) İstisḳānuñ envāʿı üçdür:[2] (اردأها الزقي ثم اللحمي ثم الطبلي) Ġāyet yaramazı zıḳḳīdür, andan ṣoñra laḥmīdür, andan ṣoñra ṭablīdür. (و يحدث الزقي عن كثرة المائية و احتباسها في الاكثر بين الثرب و الصفاق فيحس خضخضتها عند الحركة و الانتقال من جنب الى جنب و يكون لجلدة البطن صقالة الجلد المبلول الممدود و تصير المائية الى هناك لاحتباسها عن مخرجها الطبيعي فترجع الى غيره اما على سبيل الترشح او التبخر الذي يوجبه الاحتقان او لتفرق اتصال يقع في المجرى او لانها لما منعت من المخرج الطبيعي عادت الى حيث كانت تخرج في حالة كون الانسان جنينا **[347a]** و هو من السرة فتجدها منسدة فتنبعث الى البطن) Ḥādiṯ olur istisḳā-yı zıḳḳī[3] keṯret-i mā'iyyetinden ve mā'iyyetüñ iḥtibāsından ekṯerde[4] ḳarın yaġı ile derisi ortasında. Öyleye iḥsās olınur mā'iyyet ṣavtı ḥareket ḳatında daḫi bir yanından bir yanına dönmekde ve olur ḳarın derisi içün ışlanmış çekilmiş deri yalabıḳlığı ve rücūʿ ider mā'iyyet ḳarın derisi ile yaġı ortasında ol mā'iyyet muḥtebis olduġı içün maḫrec-i ṭabīʿīsinden yaʿnī bevl yirinde. Öyleye ol mā'iyyet döner maḫrec-i ṭabīʿīnüñ ġayrına yā ṣızmaḳ[5] ṭarīḳi ile yā tebaḫḫur ile ki iḥtiḳān[6] anı īcāb ider yā teferruḳ-ı ittiṣāl vāḳiʿ olduġı içün mecrāda. Öyleye ḳarın derisi ortasına gider yā mā'iyyet vaḳtā ki menʿ olındı ise maḫrec-i ṭabīʿīsinden rücūʿ ider şol yire ki andan çıḳar idi[7] insān cenīn iken ol mevżiʿ göbekdür[8] ol mā'iyyet göbegi münsed bulur. Öyleye evvel mā'iyyet gider ḳarna. (و سبب كثرة المائية اما ضعف المميز فتخالط الدم فلا يقبلها البدن فترجع و توجب ما قلنا او كثرة شرب او يتفق معه ورم المجرى المعتاد و انسداده) **[347b]** ذوبان Keṯret-i mā'iyyetüñ sebebi yā żaʿf-ı ḳuvvet-i mümeyyizdür öyleye mā'iyyet muḫāliṭ olur deme öyleye ol mā'iyyeti ḳabūl itmez beden öyleye rücūʿ ider öyleye īcāb ider bizüm ẕikr itdügümüzi ṭuruḳ-ı istisḳādan yā keṯret-i şürbdür yā aʿżā erimekdür

1 Derkenar: Mādde bunda ʿāmmdur.
2 Derkenar: Zīrā māddesi rīḥ ise ṭablīdür eger ġayr olup cemīʿ bedene şāmil ise laḥmīdür eger bedene şāmil degül ise zıḳḳīdür.
3 Derkenar: Buña zıḳḳī diyü tesmiye olındı. Bunuñ ṣāḥibinüñ ḳarnı zıḳḳa yaʿnī tuluma şebīh olduġı içün.
4 Derkenar: Ekṣerde didi. Zīrā gāh olur ṣerb ile emʿā ortasında olur.
5 Derkenar: Nitekim ḳırbelerden ve bardaḳlardan ṣızar.
6 Derkenar: Nitekim buḫārlar ḥammāmlar saḳflarında münḳalib olur mā'iyyete.
7 Derkenar: Südde veya ġayrı ʿillet içün.
8 Derkenar: Cenīnüñ ġıdālanması ve bevli göbekden olur.

ḥarāret-i mufriṭa içün ki müttefiḳ ola bunuñ yaʿnī żaʿf-ı mümeyyiz ve keṯ-ret-i şürb ve ẕevebān ile mecrā-yı muʿtād veremi ve insidādı.[1] (و يحدث الاستسقاء اللحمي عن ضعف هاضمة العروق و الاعضاء و قد يسبقه ضعف هضم الكبد و المعدة فيكثر الرطوبات في الدم فلا يلتصق ما يتولد منه من اللحم بالاعضاء فتربو و يلين لمسها و اذا ضعف هاضمة الاعضاء و هاضمة الكبد و ما سكتها و قوي جذب الاعضاء وجب الاستسقاء اللحم و اكثره مع برد الكبد و ربما كان لقوة برد خارجي او برد العروق او امراض عرضت لها او سدد كما تكون عند اكل الطين) Ve ḥādiṯ olur istisḳā-yı laḥmī[2] żaʿf-ı hāżıme-i ʿurūḳdan[3] ve żaʿf-ı hāżıme-i aʿżādan. Ve gāh olur **[348a]** bu żaʿfı sebḳat ider żaʿf-ı hażm-ı kebid ve miʿde. Öyleye ruṭūbāt çoḳ olur demde. Öyleye yapışmaz bundan mütevellid olan laḥm aʿżāya. Öyleye aʿżā ziyāde olur ḳalḳar ve lemsi yumuşaḳ olur. Ḳaçan żaʿīf olsa hāżıme-i aʿżā ve hāżıme-i kebid ve māsikesi ve ḳavī olsa ceẕb-i aʿżā vācib olur istisḳā-ı laḥmī. Ve istisḳā-yı laḥmī vücūbınuñ ekṯeri bürūdet-i kebid ile olur ve gāh olur ḳuvvet-i berd-i ḫāricī ile olur yā ḳuvvet-i berd-i ʿurūḳ ile olur yā emrāż ʿurūżı içün olur ʿurūḳa yā süddeler içün olur ʿurūḳda. Nitekim olur ekl-i ṭīnden. (و يحدث الاستسقاء الطبلى لفساد الهضم اما لضعف القوة او لغلظ المادة و عصيانها عن القوة المتوسطة و استحالتها رياحا و قد يكون لقوة حرارة تبخر الاغدية و الرطوبات قبل استيفاء هضمها) Ve ḥādiṯ olur istisḳā-yı ṭablī[4] fesād-ı hażm-ı miʿde içün. Ve bu fesād olur żaʿf-ı ḳuvvet-i hāżıme içün yā ġılaẓ-ı mādde içün ve anuñ ʿāṣī **[348b]** olduġı içün ḳuvvet-i mutavassıṭa-dan ve ol mādde münḳalib olduġı içün rīḥlere. Ve gāh olur istisḳā-yı ṭablī ḳuvvet-i ḥarāret içün olur ki ol ḳuvvet-i ḥarāret tebḫīr ider ġıdāları ve ruṭū-bātı hażmı tamām itmezden evvel. (و لا يكون استسقاء من غير ضعف الكبد خاصا او بمشاركة المعدة او الطحال او الماساريقا او الكلى) Ve olmaz istisḳā muṭlaḳā żaʿf-ı kebidsüz ancaḳ yā miʿde müşāreketsüz yā ṭıḥāl müşāreketsüz yā māsārīḳā müşāreketsüz yā külye müşāreketsüz.[5] (العلاج) Cemīʿ istisḳānuñ ʿilācı (يجب عليهم مصابرة الجوع و العطش فان امكن ترك الخبز و الا فقليل من الخشكار النضيج و هجر الاغدية الغليظة كالهريسة و الرؤس و البهطة و اللزجة حتى الاكارع و يجتنب الامتلاء

1 Derkenar: Baʿżı şāriḥler معه żamīrini bu üç sebebüñ baʿżına ircāʿ itdiler. Ẓāhir budur ki her birine rāciʿdür.

2 Derkenar: Buña istisḳā-yı laḥmī diyü tesmiye olındı ṣāḥibinüñ izdiyād-ı laḥmı olduġıçün bi-ḥase-bi'ẓ-ẓāhir.

3 Derkenar: Yaʿnī żaʿf-ı hażm ṣāliṣden ve rābiʿden.

4 Derkenar: Buña istisḳā-yı ṭablī diyü tesmiye olındı ṣāḥibinüñ ḳarnı rīḥ ile mümtelī olup ṭabla şebīh olduġı içün.

5 Derkenar: Ṭıḥāl ṭalaḳ ve kilye bögrekdür.

البتة و قلة استعمال المائيات حتى ان رؤيته ضارة لهم و انما يستعمل بعد هضم الغداء قليلا عند فرط العطش و يلزمون الرياضات المحللة و ركوب السفن و التعريق بالجلوس في الشمس بل في تنور مسخن مخرجا رأسه **[349a]** ليستنشق الهواء البارد و السكن بقرب البحر المالح و التمرغ في رمله و الاندفان فيه و الهجرة الى الحجاز و ليعتنى باصلاح اكبادهم و ادرار بولهم و تعديل مجئ الطبع فيهم و احتباسه خير من افراطه) vācib olur müstesḳīlara ṣabr itmek aclıġa ve ṣusuzluġa. Ve mümkin olursa etmegi terk ide ve mümkin olmazsa azcuḳ kepeklü etmek ki bişmiş ola ve terk ide ġalīẓ ġıdāları herīse ve başlar ve mühellebī ve yapışıcı olanı ḥattā paçaları. Ve ictināb ide imtilādan elbette ve az istiʿmāl ide mā'iyyātı ḥattā ṣu görmek żarar ider müstesḳīlere. Ve istiʿmāl olınur ṣu hażm-ı ġıdādan ṣoñra azcuḳ ʿaṭş ziyāde olıcaḳ ve lāzım olalar taḥlīl ider riyāżetlere ve gemilere binmege ve terlemege güneşde oturmaḳ ile belki tennūrda ki ḳızmış ola başın çıḳarıcı olduġı ḥālde hevā-yı bārid istinşāḳ itmek içün ve sükūn ṭuzlu deñiz ḳurbında ve deñiz ḳumına aġnamaḳ ve gömülmek anda ve hicret-i Ḥicāz'a.[1] Ve ihtimām olına cigerlerinüñ ışlāḥına **[349b]** ve bevllerinüñ idrārında ve taʿdīl itmek mecī'-i ṭabʿlarında yaʿnī ne ishāl üzere ola ve ne ḳabż ola ve iḥtibās-ı ṭabʿ evlādur ifrāṭından. (الاشربة ماء الهندبا بالسكنجبين البزوري و قرص الانبرباريس الكبير ان كان هناك حرارة و الا خلط بها ماء الرازيانج او ماء الكرفس و الشراب الديناري او الاصول بالسكنجبين البزوري و قرص الانبرباريس او الورد او عصارة الغافت او الترياق الفاروق يستعمل منه كل يوم قدر حمصة فيبراء في احد و عشرين يوما) Eşribe-i nāfiʿa hindibā ṣuyıdur sikencübīn-i büzūrī ile daḫi ḳurṣ-ı enberbārīs-i kebīrdür eger ḥarāret varsa ve illā yaʿnī ḥarāret yoḳ ise ḫalṭ olına hindibā ṣuyına rāziyāne ṣuyı yā kerefs ṣuyı ve şarāb-ı dīnārīdür yā şarāb-ı uṣūldür sikencübīn-i büzūrī ile ve ḳurṣ-ı enberbārīsdür yā ḳurṣ-ı verddür yā ʿuṣāre-i ġāfet yā tiryāḳ-ı fārūḳdur[2] istiʿmāl olına bundan her gün noḫūd miḳdārı.[3] Öyleye ṣıḥḥat bulur yigirmi bir günde. **[350a]** (و لبن اللقاح الاعرابية الراعية للشيح و القيصوم و خصوصا اذا استعمل عوض الغداء و الماء نفع جدا و قد وقع منهم جماعة في بلاد العرب فاضطرو الى ذلك فبرؤا و كذلك ابوال الابل و المعز الاعرابية و قد عرض لامراءة استسقاء مع حرارة فاكلت من الرمان ما يستبخي من ذكره فبرأت و

1 Derkenar: Hevā-yı Ḥicāz müceffifdür ġalebe-i ḥarāret ve yübs içün ve anda develer südi bulanur ki nāfiʿdür ve Ḥicāz nāfiʿ bi'l-ḫāṣṣiyyedür. Nitekim Hind'üñ ḫāṣṣiyyetidür anda hilāl żarar itmez ve Mıṣr'uñ ḫāsiyyetidür cümmeyz didükleri meyve anda ġıdā-yı nāfiʿdür arż-ı Fürs'de mużırdur.

2 Derkenar: Tiryāḳ-ı fārūḳ yā yarpuz maṭbūḫı ile istiʿmāl olınmaḳ gerek.

3 Derkenar: Şeyḫ böyle naḳl eylemiş ammā delīl-i iṡbātı ʿasīrdür.

(اقراص المازريون مشكورة لهم) Aʿrāb[1] develerinüñ südi ki ol develer otlar ola diremne ve būy-ı māzerān didükleri otları ve ḫuṣūṣā ḳaçan istiʿmāl olınsa ol süd ġıdā ve mā' yirine fā'ide ider ziyāde. Ve vāḳiʿ oldı aṣḥāb-ı istisḳādan bir cemāʿat diyār-ı ʿArab'da mużṭarr oldılar deve südin içmege ṣıḥḥat buldılar. Ve buncılayın nāfiʿdür develerüñ bevlleri[2] ve kiçilerüñ bevlleri ki Aʿrābiyye olalar. Ve ʿārıż oldı bir ḫātūna istisḳā ḥarāret ile ve enār ekl eyledi şol kadar ki istiḥyā olınur anuñ[3] ẕikrinden. Pes ṣıḥḥat buldı. Ve māzeryūn ḳurṣları memdūḥdur müstesḳīlere. راوند بشراب سكنجبين **[350b]** (مسهلاتهم من نصف درهم الى درهم مسهل الصفراء هليلج اصفر و راوند و افسنتين من كل واحد نصف درهم آخر للبلغم غاريقون و تربد من كل واحد نصف درهم ملح هندي ربع درهم آخر للسوداء افتيمون و غاريقون و هليلج اسود و اسطوخودوس من كل واحد نصف مثقال و يجب ان يخلط بهذه الادوية كلها مقل ازرق و كثيرا من كل واحد ربع درهم و يفرك بدهن اللوز و اذا احتيجت الى اخراج اخلاط كثيرة فاخرجها في مرات لئلا تضعف قوى معدهم و اكبادهم) Müstesḳīlerüñ müshilātı rāvenddür şarāb-ı sikencübīn nıṣf dirhemden bir dirheme dek ve müshil-i ṣafrādur helīlec-i aṣfar ve rāvend ve efsentīn her birinden nıṣf dirhem ve milḥ-i Hindī rubʿ dirhem müshil-i āḫer ki sevdāyī ishāl ider eftīmūn ve ġārīḳūn ve helīlec-i esved ve usṭūḫūdūs her birinden nıṣf miṣḳāl. Ve vācib olur ḫalṭ ḳılmaḳ bu edviyenüñ küllīsine muḳl-i ezraḳ ve kitre her birinden rubʿ dirhem **[351a]** ve ferk[4] olına bādām yaġı ile. Ve ḳaçan iḥtiyāc olsa aḫlāṭ-ı keṣīrenüñ iḫrācına iḫrāc ḳıl bir niçe kerre, tā ki miʿdelerinüñ ve cigerlerinüñ ḳuvvetleri żaʿīf olmaya.[5] (مدراتهم فوة و بزر كرفس و انيسون و رازيانج و بزر هندبا و قثاء و بطيخ و قرص المازريون غاية تستعمل هذه او بعضها بحسب المزاج بما تراه من المياه و الاشربة المذكورة) Müstesḳīlerüñ idrār bevl idenleri füvve ve kerefs toḫmı ve anīsūn ve rāziyāne ve hindibā toḫmı ve ḫıyār toḫmı ve ḳarpuz toḫmı ve ḳurṣ-ı māzeryūñ istiʿmāl olınur bunlar yā bunlaruñ baʿżı mizāc ḥasebince nice re'y iderseñ ẕikr olınan ṣular ve şerbetler ile. (الاغدية كل جيد الجوهر لطيف قليل الفضول كالفروج و الدراج و النواهض من الحمام زيرباجا او سكباجا او بالزبيب و الرمان

1 Derkenar: Aʿrāb bādiyede olanlara dirler. Anlaruñ develeri ṣuyı az içer ve ḥārr otlar otlar ve bādiye hevāları ziyāde ıssıdur. Öyleye anlaruñ develerinüñ südi ziyāde ḥārr olup cilāsı ġālib olduġıçün nāfiʿdür.

2 Derkenar: Resūlullāh ʿaleyhi's-selām ʿUraniyyin'den istisḳāya mübtelā olanlara emr eyledi Medīne-i Münevvere'den ṭaşrada olan develerüñ varuñ anlaruñ lebenlerinden ve bevllerinden içüñ diyü.

3 Derkenar: Yaʿnī şol ḳadar çoḳ ekl itmiş ki ẕikr olınsa istimāʿ iden taṣdīḳ itmeyüp ne ʿaceb keẕẕāb imişsin dimekden utanılur.

4 Derkenar: Ferk ovmaḳ maʿnāsınadur.

5 Derkenar: Belki ishāl-i keṣīr mühlikdür.

الحامض و النعنع او مطجنا او مبزرا بالابازير الحارة كالدارصيني و الفلفل و المصطكي و الزنجبيل و الزعفران و الكزبرة اليابسة) Müstesḳīlerüñ ġıdāları her cevheri pāk laṭīf fużūlı ḳalīl olandur bilic ve süglün ve uçmaġa gelmiş gügercin yavrıla-rı**[351b]**dur zīrbā[c] yā ekşi aş bişürüle ḳurı üzüm ve ekşi enār ve naʿna ile yā biryān yā mübezzer ola ebzār-ı ḥārre ile dārçīnī ve fülfül ve maṣṭakī ve zencebīl ve zaʿferān ve ḳurı kişnīz gibi. (الادوية الموضعية ضماد بعر المعز و اخثاء البقر و بورق و خل و ربما زيد فيه كبريت يستعمله صاحب اللحمي على جميع بدنه و الزقي على بطنه و الطبلي على اطرافه و اضعف منه ملح و خل و سنبل و يكمد بطن صاحب الطبلي بالنخالة و الجاورس و الملح مسخنة و ينفع الاغتسال بالحمات و الحمام المعرق و اما الحمام الرطب العذب الماء فضار بهم جدا) Edviye-i mevżiʿiyye yaḳı-dur kiçi ḳıġları ve ṣıġır necāsetleri ile ve būraḳ ve sirke ile. Ve gāh olur ziyāde ḳılınur anda kibrīt. Ve bunı istiʿmāl ider istisḳā-yı laḥmī ṣāḥibi cemīʿ bedeni üzere ve istisḳā-yı zıḳḳī ṣāḥibi ḳarnı üzere ve istisḳā-yı ṭablī ṣāḥibi eṭrāfı[1] üzere. Bu yaḳıdan aż'afdur ṭuz ve sirke ve sünbül. Ve kimād ḳılına istisḳā-yı ṭablī ṣāḥibinüñ ḳarnı kepek ve ṭarı ve ṭuz ile bunlar ḳızdu-rulmış olduġı **[352a]** ḥālde. Ve fā'ide ider cemīʿ müstesḳīlere ġusl itmek yirden çıḳan ıssı ṣu ile eşmeler daḫi dirildici ḥammām. Ammā ḥammām-ı raṭb ki ṣuyı ṭatlu ola żarar ider bunlara ziyāde.[2]

(امراض الامعاء) Emʿā altıdur: Birinüñ adı iṯna ʿaşerdür, birinüñ ṣā'im, bi-rinüñ dıḳāḳ, birinüñ aʿver, birinüñ ḳūlūn, birinüñ miʿā-yı müstaḳīmdür.[3]

(الاسهال) Emrāż-ı emʿādandur. (يكون اما من المتنا ولات و اما من الاعضاء و الكائن من المتنا ولات اما لادوية مسهلة اخلفت قواها او لكثرة اغدية اوجبت تخمة او لغداء لزج مزلق كالاجاص او لغداء يشع الطعم او اكل بغير شهوة فاوجب نفرة من الطبيعة او لاغدية نفاخت تتولد رياحا تمنع اشتمال المعدة فيسوء الهضم و يدفع الغداء و يعرف ذلك كله بتقدم اسبابه و الامتلائي يوجد عقيبه خفة و الريحي يكثر معه القراقر) İshāl yā me'kūlātdan olur yā aʿżādan. Me'kūlātdan olan yā edviye-i müshile içün-dür ki żaʿīf ḳıla emʿānuñ ḳuvāsını. Yā keṯret-i aġdiyeden olur ki tuḫame īcāb ide.[4] Yā şol ġıdā içün olur ki yelmeşik ve **[352b]** ve ṭayındurıcı ola erik

1 Derkenar: Murād hem ḳarnı üzere hem elleri ve ayaḳları üzere dimekdür.
2 Derkenar: Murād yābis ḥammāmdur ki anuñ gibiye buġluca dirler.
3 Derkenar: Muṣannif emrāż-ı emʿāyı emrāż-ı kebid ʿaḳabınca īrād eyledi. Zīrā emʿādan baʿżı kebide muttaṣıldur.
4 Derkenar: Meṣelā ḳuvvet-i māsikeye yā ḳuvvet-i hāżımeye żarar ide bunı iʿtibār itdi. Zīrā böyle olmasa maraż olmaz kelām ḫod ishāl-i marażīdedür.

gibi. Şol ġıdā içün olur ṭaʿmı kerīh ola iştihāsuz ekl içün olur öyleye nefret īcāb ider ṭabīʿatdan. Yā neffāḫ ġıdālar içün olur ki rīḥler tevlīd idüp miʿdenüñ iştimālin menʿ ider öyleye hażm yaramaz olur ve ġıdāyı defʿ ider. Ve bilinür bunuñ küllīsi esbābınuñ taḳaddümi ile ishāl-i imtilāʾiyyenüñ ʿaḳabınca bulunur ḫiffet ve ishāl-i rīḥī ile çoḳ olur ḳarın ḳuruldusı. (و الكائن من الاعضاء اما من عضو معين او غير معين و الكائن من عضو معين اما من الدماغ بان ينزل منه ما يفسد الغداء و يخرجه فيكون محفوظ النوائب و عقيب النوم و مع علامات النوازل و اما من المعدة فيختلف الحال باختلاف جودة التدبير و ردائته ثم ان كان ذلك لضعف الهاضمة او لبطلانها كان مع ثقل يتقدم الاسهال و يخرج قليل الهضم او عادمه او لتشوش فعلها فتفسد الغداء و تدفعه فاسدا او لضعف الماسكة فلا تقوى على اقلال الغداء فيندفع قبل الهضم و يخرج و فيه هضم مامع قصر **[353a]** مدة الثقل او لضعف الدافعة فتخرجه قليلا قليلا متواترا لا دافعة او لكثرة رطوبات فيها مزلقة فيخرج الغداء و يخرج معه رطوبات فقد يكون تلك الرطوبات لزجة و قد تكون مالحة بورقية و يفرق بينهما بطعم الفم و قد ينزلق الغداء لقروح في و يدل عليها زوال الوجع بنزول الغداء و بثور في الفم و قيح و قشور يخرجان بالقئ و اكثر مايضعف المعدة من سوء المزاج هو البارد الرطب) Aʿżādan olan yā ʿużv-ı muʿayyenden ola yā ʿużv-ı ġayr-ı muʿayyenden ola.[1] ʿUżv-ı muʿayyenden olan yā dimāġdan ola ki andan nāzil ola ġıdāyı ifsād ider nesne miʿdeye ve emʿāya ve çıḳara bunlardan ġıdāyı öyleye bu ishāl nevbetleri maḥfūẓ[2] olur. Ve nevm ʿaḳabınca olur ve nevāzil ʿalāmetleri ile olur. Yā miʿdeden olur öyleye ḥāl muḫtelif olur tedbīrüñ eylügi ve yaramazlığı iḫtilāfı ile.[3] Andan ṣoñra ishāl ki miʿdeden olur eger żaʿf-ı hāżıme içün olursa yā hāżımenüñ buṭlānı içün olursa ol ishāl ṣiḳal-i miʿde **[353b]** ile olur ishālden muḳaddem. Ve çıḳar çıḳan ḳalīlü'l-hażm yā ʿādimü'l-hażm[4] yā hāżımenüñ fiʿlinüñ teşevvüşi[5] içün olur öyleye ġıdā fāsid olur ve ṭabīʿat anı fāsiden defʿ ider. Yā żaʿf-ı māsike içün olur öyleye ḳavī olmaz ġıdāyı götürmege hażm olıcaḳ ḳadar öyleye ġıdā mündefiʿ olur hażmdan evvel ve çıḳar anda fi'l-cümle hażm var iken müddet-i ṣiḳalüñ ḳışarı ile. Yā dāfiʿanuñ żaʿfı içün olur öyleye dāfiʿa anı çıḳarur azcuḳ azcuḳ biribiri ardınca defʿaten degül. Yā keṣret-i ruṭūbetler içündür miʿdede ki ṭayındurıcıdur ġıdāyı öy-

1 Derkenar: Yaʿnī cemīʿ bedenden ola.
2 Derkenar: Yaʿnī evvel-i nehārda keṣīr ve āḫir-i nehārda ḳalīl belki münḳaṭıʿ olur.
3 Derkenar: Yaʿnī eyü tedbīr olınursa ishāl kesilür yaramaz tedbīr olınursa ishāl artar.
4 Derkenar: Bunda leff ü neşr-i müretteb vardur. Yaʿnī żaʿf-ı hāżıme içün olursa ḳalīlü'l-hażm olur eger buṭlān-ı hāżıme içün olursa ʿādimü'l-hażm çıḳar.
5 Derkenar: Ḥarāret ġalebe itdügi içün meşelā.

leye ġıdā çıḳar vaḳtinden evvel ve çıḳar anuñ ile ruṭūbetler. Gāh ol ruṭūbetler yelmeşik olur ve gāh ṭuzlu ve iti olur. Ve farḳ olınur ruṭūbetler mā-beyni aġız ṭaʿmı ile ve gāh ġıdā ṭayrınur miʿdede ḳarḥalar içün delālet ider ol ḳarḥalara vecaʿuñ zevāli ġıdānuñ nüzūli ile ve aġızda sivilciler ile ve erik ve ḳabaḳ ile ki çıḳarlar ḳusmaḳ ile. Ve ekṣer miʿdeyi muż̇ʿaf olan **[354a]** sūʾ-i mizāc-ı bārid ve raṭbdur. (و اما من الكبد و الماساريقا و يفرق بينهما و بين المعدي بان فيهما يكون المعدة قد استوفت فعلها و تمت كيلوسيتها و لا ضرر في المعدة و الطبيب المجرب لا يشتبه عليه الممعود و المكبود و المعدي يكون كثيرا غير متصل و اكثر المعدي نهارا و اكثر الكبدي ليلا و الفرق بين الكبدي و الماساريقا ان الكبدي يتغير معه اللون و البول و الفرق بينهما و بين المعدي ان الخلط المندفع من الكبد يكون كثيرا قليل المرات غير مختلط بالبراز بل بعده من غير مغص) Yā cigerden ve ḫurde ṭamarlardandur ve farḳ olınur bu ikisi ile ishāl-i miʿdī mā-beyni bunuñ ile ki ol ikisinde miʿde istīfā ider fiʿlini[1] ve tamām olur keylūsiyyeti ve żarar olmaz miʿdede ve ṭabīb-i mücerreb üzere müştebih olmaz miʿdesinde żaʿf olanuñ ve kebid[d]e żaʿf olanuñ levni.[2] Ve ishāl-i miʿdī çoḳ olur muttaṣıl olmaz merrātı miʿdīnüñ ekṣeri gündüz kebidīnüñ ekṣeri gice olur. Ve farḳ kebidī ile māsārīḳī beyninde budur ki **[354b]** kebidī ile levn müteġayyir olur ve bevl müteġayyir olur ve farḳ bu ikisi ile miʿdī ortasında budur ki ḫılṭ-ı mündefiʿ kebidden keṣīrü'l-miḳdār ḳalīlü'l-merrāt ġayr-ı muḫteliṭ olur necāset ile belki andan ṣoñra olur göbek burmazsuz.[3] (و سبب الكبدى اما من الهاضمة بان تبطل او تضعف او تشوش فيخرج الاسهال كيلوسيا او ازيد هضما بقليل او فاسدا مع عدم النضج في البول او من الماسكة فيخرج و قد ازيد هضما عن الكيلوسية و لم يطل بقاء الغداء في الكبد او من المميزة فيخرج غاليا او من الجاذبة فلا تجذب من الكيلوس الا ما قدرت عليه فيكون الخارج كثيرا كيلوسيا) Sebeb-i ishāl-i kebidī yā hāżımedendür ki hāżıme bāṭıl ola yā żaʿīf ola yā müteşevviş ola öyleye ishāl keylūsī çıḳar keymūsī degül buṭlān-ı hāżıme içün. Yā fāsidü'l-hażm çıḳar teşevvüş-i hāżıme içün ʿadem-i nuḍc ile bevlde. Yā māsikedendür öyleye çıḳar hażmı ziyāde olmış keylūsīden ve uzamaz ġıdānuñ kebide beḳāsı. Yā mümeyyizeden yaʿnī dāfiʿadandur öyleye çıḳar et yuyundısı **[355a]** gibi. Yā cāẕibedendür öyleye cāẕibe ceẕb itmez keylūsdan illā cāẕibe ḳādir olduġı ḳadar öyleye çıḳan çoḳ olur ve keylūsī olur. (و تعرف الامزجة المضعفة

1 Derkenar: Yaʿnī miʿde selīme olup hażmı ve imsāki ve defʿi tamām ider.
2 Derkenar: Memʿūd olanuñ levni ḳalay gibi mekbūd olanuñ levni ṣaru gibi olur.
3 Derkenar: Ḫilāf-ı miʿdīnüñ.

(او لورم او سدد فلا ينفذ بعلاماتها) Ve bilinür emzice-i muż'afa 'alāmetleri[1]
المجذوب و يشاركه في ذلك الماساريقا لكن يفرق بينهما بعلامات مرض الكبد و عدمها
بان الثقل في الكبد اكثر و اميل الى الجنب و ربما لم يظهر في الماساريقا ثقل اذا كانت
(السدد او الورم عند اطرافها من جهة الامعاء لانه لا يصل اليها ما يثقلها) yā ishāl-i ke-
bidī verem içün yā süddeler içündür ġıdā-yı mecẕūb nüfūẕ idemez girü
em'āya rücū' idüp çıḳar. Ve ishāl-i kebidī ki verem ve südde içün ola buña
müşārik olur ishāl-i māsārīḳī veremden ve süddeden olmaḳda lākin farḳ
olınur iki ishāl mā-beyni 'alāmāt-ı maraż-ı kebid ile ve 'adem-i 'alāmāt ile
māsārīḳīde ve bunuñ ile ki ṣiḳal kebidde ekṣer ve yana emyeldür. Ve gāh
olur māsārīḳīde ṣiḳal ẓāhir olmaz ḳaçan süddeler yā verem eṭrāfında
[355b] olsa cihet-i em'ādan. Zīrā vāṣıl olmaz aña keylūsdan ṣıḳlet viren. (او
(او انشقاقه او لانفتاح عرق في الكبد) Yā cigerde ṭamar aġzı açılduġı içün olur.
قطعه او قطع في جرم الكبد عن ضربة و سقطة و يعرف بتقدم ذلك) Yā ṭamar yarılduġı
içün olur yā kesildügi içün olur yā cirm-i kebidde ḳaṭ' içün olur ḍarbdan
yā düşmekden. Ve bilinür bu sebeblerüñ taḳaddümi ile. (او لخلط حاد اكال
(فيخرج مع الدم التهاب و حدة و قوة عطش) Yā ḫılṭ-ı ḥādd içün olur ki ekkāldür
öyleye ḳan çıḳar ve anuñ ile iltihāb ve ḥiddet ve ziyāde 'aṭş olur. (او يكون
الاسهال الكبدي لمادة فاسدة تحوجها الى الدفع و يعرف ذلك و نوع تلك المادة بما يخرج
مع الاسهال من صديد او قيح او صفراء او خلط محترق و ربما ادي الى خروج قطع من
(جرمها لحمية لا تذوب بالنار) Yā olur ishāl-i kebidī mādde-i fāside içün ki ol
mādde cigeri muḥtāc ider def'e. Ve bilinür bu ishāl daḫi ol māddenüñ nev'i
ishāl **[356a]** ile çıḳan ile ṣaru ṣudan yā iriñden yā ṣafrādan yā ḫılṭ-ı muḥ-
teriḳden. Ve gāh olur bu mü'eddī olur cirm-i kebidden pāreler çıḳmaġa ki
laḥmiyyedür ki od ile erimez. (و اما من الامعاء فما كان من سجج فسببه اما خلط
جارد و الصفراء تقرح في اسبوعين و ربما بلغت القرحة الى ان تثقب الامعاء و يخرج الثقل
الى البطن و ربما بلغ ذلك الى ان يجتمع الثقل في بطنه حتى كانه مستسق ثم يموت و في
الاكثر يتقدم ذلك الموت و اسلم القرحة ما كان في الامعاء الغلاظ و اردأها ما كان في
(الصائم لكثرة عروقه و قربه من الكبد و كثرة انصباب المرة اليه) Ammā em'ādan olan
ol ki sececden[2] ola anuñ sebebi yā ḫılṭdur ki ḳazıcıdur[3] ve ṣafrā ḳarḥa ider
iki heftede. Ve gāh olur ḳarḥa baġırsaḳları deler ve çıḳar ṣüfl ḳarna. Ve gāh
olur irer ol ḫurūc şuña ki ṣüfl cem' olur ḳarında ḥattā ke-ennehū müstesḳī

1 Derkenar: Ya'nī ḳuvā-yı meẕkūreye ża'f viren emziceyi 'alāmetleri ile ma'lūm olur.
2 Derkenar: Secec baġırsaḳ sıyrındısıdur.
3 Derkenar: Ḫılṭ-ı cārid ṣafrā yā sevdā yā balġam yā ṣaru ṣu yā oddur.

olur andan ṣoñra ve ekşerde taḳaddüm ider bunı mevt. Ve ḳarḥanuñ eslemi yoġun baġırsaḳlarda olandur[1] ve yaramazı ṣā'im didükleri **[356b]** baġırsaḳda olandur keşret-i ʿurūḳı ve cigere ḳurbı içün ve od aña çoḳ döküldügi içün. (و السوداء تقرح في اربعين يوما و هو قاتل و الاسهال السوداوي الذي يغلي على الارض قاتل اذا وقع ابتداء حتى في حال الصحة) Ve sevdā ḳarḥa ider ḳırḳ günde ve bu secec-i sevdāvī ki ḳarḥa ile ola ḳātildür ve ishāl-i sevdāvī ki yir üzerinde ḳaynar ḳātildür ḳaçan ibtidāda vāḳiʿ olsa ḥattā ḥāl-i ṣıḥḥatde. (و البلغم المالح يقرح في شهر) Balġam-ı māliḥ ḳarḥa ider bir ayda. (او ثفل يابس يخرج الامعاء) Yā şüflidür[2] cerāḥat ider emʿāyı. (و يعرف ان السجج في اي من الامعاء بموضع الوجع و بقوته فان وجع الدقاق اشد من وجع الغلاظ و وجع الغلاظ اهون و من القشرة فان كانت رقيقة فهو في الاكثر من الدقاق و ان كانت غليظة فهو دائما من الغلاظ و الجرادة و الخراطة تدلان قطعا على القروح و ان كانت منتنة الريح دلت على تأكل و قد يكون السجج عقيب الادوية المسهلة و هو سليم يبراء في الاكثر في رابوع فمادونه و قد يكون عقيب الامراض الحادة **[357a]** و هو ردي قليل الافلاح) Ve bilinür secec tenḳiyesinde idügi emʿādan mevżiʿ-i vecaʿ ile ve vecaʿuñ ḳuvveti ile. Zīrā ince baġırsaḳlar vecaʿı eşedd olur yoġun baġırsaḳlar vecaʿından ve yoġun baġırsaḳlar vecaʿı geñez olur.[3] Daḫi bilinür ḳabuḳdan. Eger ḳabuḳ yufḳa ise ol vecaʿ ekşerde incelerdendür. Ve eger ḳabuḳ yoġun ise ol dā'im ise yoġunlardandur ve ḳazındı ki emʿādandur ve dökilen ki ruṭūbātdandur delālet iderler ḳaṭʿā ḳarḥalara. Ve eger ḳarḥalar yaramaz ḳoḳarsa delālet ider yenmege. Ve gāh olur secec edviye-i müshile ʿaḳabınca olur ol secec selīmdür eyü olur ekşerdedür dördünci günde ve andan eksükde. Ve gāh olur secec emrāż-ı ḥādde ʿaḳabınca olur ol yaramazdur ḫalāṣ azdur. (و قد يكون الاسهال المعوي بلا سجج فيكون اما من ضعف الماسكة او رطوبة مزلقة) Gāh olur ishāl-i miʿavī sececsüz bu ishāl yā emʿāda olan ḳuvvet-i māsikenüñ żaʿfından yā ruṭūbet-i müzliḳadan olur ki redd ider bāḳī ruṭūbātı. **[357b]** (و اما من البدن كله لفضلات اجتمعت بسبب ترك الرياضة او برد خارجي حابس للتحلل او حبس بواسير او قطع عضو او قطع رعاف معتاد او لسدد في العروق فلا ينفذ الواصل من الكبد فيدفعه الطبيعة اسهالا و من البدني ماهو على سبيل البحران فيكون مع علامات الامتلاء و قوة القوة و يحصل عقيبه خفة و كل ذلك ففي قطعة خطر و من البدني ما هو لذوبان فيكون مع التهاب و حمى دقية و نتن رايحة مايبرز و اختلاف الوانه و عدم علامات

1 Derkenar: Zīrā mizāc müteḥammil olmaz yaʿnī müstesḳī gibi olmadan olur.

2 Derkenar: Ṣüfl didügi maʿṭūfdur ḥılṭ ḳavline.

3 Derkenar: Eger vecaʿ göbekden yuḳaru ise secec ince baġırsaḳlardadur. Eger göbekden aşaġada ise yoġun baġırsaḳlardadur.

آفة في عضو يوجب اسهالا و ان كان الذوبان للحم شحمي كان صديديا غليظا مع دسومة ثم يصير في قوام الشحم متشابه القوام و كذلك ذوبان الاحمر من اللحم الا انه لا يكون مع دسومة و اذا كان لذوبان خلط حاد كان صديديا مائيا و من البدني ماهو لاخلاط فاسدة تكرها الطبيعة فتدفعها و ربما كان في خروجه الوان كثيرة و راحة) Yā bedenüñ küllīsinden olur şol fażalāt içün ki bedende cemʿ olmışdur terk-i riyāżet sebebi **[358a]** ile yā berd-i ḫāricī sebebi ile ki ḥābisdür taḥallül-i fażalātı mesāmdan yā ḥabs-i bevāsīr içündür yā ḳaṭʿ-ı[1] ʿużv içündür yā ḳaṭʿ-ı ruʿāf-ı muʿtād içün yā süddeler içündür eṭrāf-ı ʿurūḳda öyleye nüfūẕ itmez aña vāṣıl olan cigerden, tā ki aʿżāya ġıdā ola. Pes ṭabīʿat anı defʿ ider ishāl ile. Ve ishāl-i bedenīnüñ baʿżı vardur ki buḥrān ṭarīḳi üzeredür öyleye ʿalāmāt-ı imtilā ile ve ḳuvvet-i dāfiʿanuñ ḳuvveti ile olur ve bunuñ ʿaḳabınca ḫiffet ḫāṣıl olur. Bunlaruñ küllīsinüñ ḳaṭʿında ḫaṭar vardur. Ve ishāl-i bedenīden baʿżı vardur ki aḫlāṭuñ yā aʿżānuñ erimesi içün olur öyleye iltihāb ile ve ḥummā-yı dıḳḳiyye ile ve çıḳanuñ rāyiḥasınuñ yaramaz ḳoḫusı ile ve iḫtilāf-ı elvānı ile olur[2] ve ʿużvda āfet ʿalāmetinüñ ʿademi iledür ki ishāl īcāb ide ḳaçan erimek yaġlı etüñ olsa çıḳan ṣadīdī ve ġalīẓ ve cerbelü olur, andan ṣoñra yaġ ḳıvāmında olur **[358b]** ḳıvāmı biribirine müteşābih buncılayındur ḳızıl et erimesi illā ol cerbelü[3] olmaz. Ve ḳaçan ishāl ḫılṭ-ı ḥādd erimesi içün olsa ṣadīdī[4] ve māʾī olur. Ve ishāl-i bedenīden baʿżı vardur ki aḫlāṭ-ı fāside içün olur ki ṭabīʿat anı kerīh görüp defʿ ider. Ve gāh olur bunuñ ḫurūcında elvān-ı keṣīre ve rāḥat olur. (و اما الاسهال الكائن من عضو غير معين فقد يكون مديا لانفجار دبيلة في اي عضو كان حتى من الصدر و يدل عليه تقدم الورم في ذلك العضو) Ammā şol ishāl ki ʿużv-ı ġayr-ı muʿayyenden olur az olur ki ḳanlu ṣu olur verem deşildügi içün ḳanḳı ʿużvda olursa olsun ḥattā gögüsden olur ve delālet ider buña veremüñ taḳaddümi ol ʿużvda. (العلاج الاسهال يمنع بالمقبضات او المغريات و مغلظات المواد و قد يحتاج الى المخدرات و قد يمنع بعكس المادة الى الخلاف و ذلك اما بالمدرات او بالقئ او التعريق او تعليق المحاجم على الاعضاء العالية) İshāl menʿ olına muḳabbıżāt[5] ile[6] yā sıvayıcılar[7] **[359a]** ile ve

1 Derkenar: Ol ʿużvuñ ḥiṣṣesi ġıdādan ishāl ile mündefiʿ olur.
2 Derkenar: Zīrā yā ṣaḥm eridüginden yā laḥm eridüginden yā aḫlāṭ-ı muḫtelife eridügindendür lā-cerem elvān muḫtelif olur.
3 Derkenar: Zīrā eriyen ḳızıl etdür cerbeli degüldür.
4 Derkenar: Zīrā aḫlāṭ laḥm gibi ġalīẓ degüldür.
5 Derkenar: Rubb-ı sefercel gibi.
6 Derkenar: Ḳaçan mecārī vāsiʿ ve aġızları açılmış ise.
7 Derkenar: Büzūr-i muḥammaṣa gibi.

mevādda ġılẓet viriciler ile. Ve gāh iḥtiyāc olur muḫaddirāta.[1] Ve gāh olur ishāl menʿ olınur māddeyi ṭaraf-ı ḫilāfına döndürmek ile. Ve bu yā idrār bevl idenler ile olur yā ḳayʾ ile yā derletmek ile yā aʿżā-yı ʿāliyeye ḥacāmat şīşelerin yapışdurmaḳ ile olur. (و ما كان بسبب المتناولات منع سببه و عولج اثره بما قلنا في التخمة و فساد الهضم) Şol ishāl ki mütenāvelāt sebebi ile anuñ sebebi menʿ olına ve eşeri ʿilāc olına[2] bizüm tuḫame ve fesād-ı hażmda ẕikr itdügümüz ile. (و ما كان من الاعضاء فما كان عن سوء مزاج عدل بضده و ماكان عن انفتاح عرق او انشقاقه او قطع او قروح او فساد اغدية او سدد كبدية او ماساريقية او بدنية او نزلة او ضعف قوة بدئ بعلاجه) Şol ishāl ki aʿżādan olur sūʾ-i mizācdan olan taʿdīl olına żıddı ile. Ve şol ishāl ki ṭamar aġzı açılmaḳdan yā ayrılmaḳdan yā kesilmekden yā ḳarḥalardan yā fesād-ı aġdiyeden[3] yā cigerde yā māsārīḳāda yā bedende südde**[359b]**lerden yā nezleden yā ḳuvvet-i hāżımenüñ yā māsikenüñ żaʿfından ola ibtidā olına anuñ ʿilācı ile. (و اياك و المقبضات الصرفة حيث الاسهال سددي او ورمي) Ṣaḳın ey ṭabīb muḳabbıżāt-ı ṣırfeden şol yirde ki ishāl südedī yā veremīdür. (و ان تضع على الكبد ادوية شديدة التبريد مع سددها فيكون ذلك سببا لتعفنها و لا شئ حينئذ كشراب السفرجل فانه مع قبضه مفتح و كذلك ماء الهندباء المنقوع فيه حب الرمان و زر ورد و انبرباريس و سفوف المقلياثا نافع للسددي و ربما احتيج الى خلط ماء الهندبا بماء الكرفس او ماء الرازيانج اذا لم يخف من حرارة) Daḫi ṣaḳın vażʿ itmekden ciger üzere şol edviyeyi ki tebrīdi ziyādedür cigerüñ süddesi ile öyleye sebeb olur bu vażʿ ciger mevāddınuñ taʿaffününe. Ve bir şeyʾ yoḳdur bu ḥīnde şarāb-ı sefercel gibi. Zīrā bu ḳabż ile müfettiḥdür. Ve buncılayındur hindibā ṣuyı ki anda ışlanmış ola ḥabbuʾr-rümmān ve zirr-i verd **[360a]** ve sefūf-ı maḳleyāṣā nāfiʿdür ishāl-i südedīye. Ve gāh iḥtiyāc olur hindibā ṣuyını ḫalṭ itmege kerefs ṣuyına yā rāziyāne ṣuyına ḳaçan ḳorḳulmasa ḥarāret ḥudūşından.[4] (و الادوية الحابسة للاسهال هي العفص و الاقاقيا و الورد و الجلنار و الصمغ المحمص و الطين الارمني و الطراثيث و الطباشير خاصة المقلو و حب الآس و العذبة و الكافور و حب الرمان الحامض و عصارة لحية التيس و بزر قطونا و بزر ريحان و بزر مرو و بزر لسان الحمل مقلوة و كذلك الكمون المقلو و الانيسون المقلو و الفواكه القابضة كالتفاح و الزعرور و الكمثري و السفرجل و البسر و

1 Derkenar: Ammā żarūret olmayınca muḫaddirāt istiʿmāl itmemek gerek. Zīrā ḳavīye żaʿf virdügi içün gāh olur helāk ider.

2 Derkenar: Yaʿnī eger sebeb-i ishāl eşyā-yı müzliḳa ve keşret-i ṭaʿām ekli ise anlardan ictināb olınup eşerine ʿilāc gerek ve her marażda ḳāʿide sebebin ḳaṭʿ idüp eşerine ʿilāc itmekdür.

3 Derkenar: Fesād-ı aġdiye yuḳaruda yaʿnī sebebi mütenāvelātdan olanda dāḫildür ūlā bunda ẕikr olınmamaḳ gerek idi.

4 Derkenar: Zīrā kerefs ve rāziyāne ṣuyında ḥarāret virmek vardur.

البلج و حماض الاترج و ربو بها و اشربتها و قد يستعمل هذه الادوية مشروبة و قد يستعمل مع الاغدية و تنقلا و قد يستعمل اضمدة و اذا كان مع الاسهال سجج فلا ايثار على المغريات كالبزور المقلية و الطين الارمني و من المركبات قرص الطباشير الكافوري و الحماضي و سفوف الطين و ينفع السجج و المغص و سفوف حب الرمان يقوي المعدة و الامعاء) Şol devā**[360b]**lar ki ishāli ḥabs ider māzūdur ve ṭaş mūmiyā ve gül ve gülnār ve ṣamġ ki ḳavrulmış ola ve ṭīn-i Ermenī ve ṭarāṯīṯ ve ṭabāşīr ḫuṣūṣā biryān ola ve mersīn yimişi ve yılġun yimişi ve kāfūr ve ḥabbu'r-rümmān[1] ve liḥyetü't-teys ʿuṣāresi ve bezr-i ḳaṭūnā ve bezr-i reyḥān ve bezr-i merv ve bezr-i lisān-ı ḥamel[2] ki bezrler biryān olmış olalar. Ve buncılayındur kemmūn-ı biryān ve anīsūn-ı biryān daḫi ḳābıż yimiş elma ve aluç ve emrūd ve ayva ve ḫurmā alacası ve ḫurmā ḳoruġı ve aġac ḳavunı ve bunlaruñ rubları ve şerbetleri. Ve gāhī bu devālar istiʿmāl olınur içmek ile ve ġıdālar ile ve naḳl ṭarīḳi ile yā ḳable'l-ġıdā yā baʿde daḫi istiʿmāl olınur żımād ḳılınmaḳ ile. Ve ḳaçan ishāl ile secec olsa iḫtiyār yoḳdur muġarriyāt üzere biryān olmış toḫmlar gibi ve ṭīn-i Ermenī gibi. Ve mürekkebātdandur ḳurṣ-ı ṭabāşīr-i kāfūrī ve ḥummāżī.[3] Ve sefūf-ı ṭīn fā'ide ider secece ve göbek burmaġa ve sefūf-ı ḥabbu'r-rümmān ḳavī ider miʿdeyi ve emʿāyı. (و الزلقي ادويته شديدة القبض مشروبة و سفوفات و **[361a]** و اضمدة و رب الآس و السفرجل جيد ان له و ربما زر عليه سماق او سفوف حب الرمان او سفوف من عفص و سماق و قشور رمان من كل واحد نصف درهم يسحق و يعجن ببياض البيض و يجعل في رمانة حامضة و يترك على الجمر حتى تنشوي ثم تستحق و تستعمل) İshāl-i zelḳī ki edviyesi şedīdü'l-ḳabż gerek[4] meşrūb olmaḳ gerek ve sefūf olmaḳ ve yaḳılar olmaḳ ile ve rubb-ı ās ve rubb-ı sefercel eyülerdür buña. Ve gāh ekilür bunuñ üzerine summāḳ yā sefūf-ı ḥabbu'r-rümmān yā sefūf-ı māzūdan ve summāḳdan ve enār ḳabuġından her birinden nıṣf dirhem saḥḳ olına ve ḫamīr ḳılına yumurda aġı ile ve ḳılına ekşi enār içinde ve ḳonıla ḳor üzerine ḥattā biryān ola, andan ṣoñra saḥḳ olına ve istiʿmāl ḳılına. (و مما جرب للذرب قانصة النعام مجففة تبرد بالمبرد و يستعمل منها درهمان برب السفرجل او رب آس و قد يستعمل من هذه الادوية عجة) Tecrübe olınanlardandur ishāl dā'im içün

1 Derkenar: Muṣannif حب الرمان diyüp muṭlaḳ ẕikr itmedi الحامض diyü tavṣīf ve taḳyīd eyledi. Bu ḳayduñ fā'idesi yoḳdur. Şeyḫ anı ẕikr itmemişdür. Anuñçün aña taʿarruż itmedük.

2 Derkenar: Lisānü'l-ḥamel siñirlüce yapraḳdur.

3 Derkenar: Yaʿnī ḳuzı ḳulaġı toḫmı ḳonılmış ola.

4 Derkenar: Yaʿnī miʿdeden ve emʿādan ṭayrınmaḳ ile olan ishāl ʿilācınuñ edviyesi ḳabża ḳavī nesneler gerek, tā ki saṭḥ-ı miʿdeden ve emʿādan melāseti zā'il ḳıla.

deve ḳuşı ḳursaġı ḳuruduġı **[361b]** ḥālde törpülene törpi ile ve istiʿmāl olına bundan iki dirhem rubb-ı sefercel yā rubb-ı ās ile ve istiʿmāl olınur bu edviyeden ḳayġana.[1] (و ماء الآس و ماء السفرجل اذا اغلي في دهن ورد حتى يبقى الدهن وحده و يبل به خرقة كتان و وضعت على المعدة و الامعاء نفعت و قد يزاد فيه قليل سنبل و اقاقيا و ربما احتيج الى استفراغ الرطوبة المزلقة و اجود مايستفرغ به الهليلج لاعقابه القبض) Mersīn ṣuyı ve ayva ṣuyı ḳaçan ḳaynadılsa gül yaġında ṣu gidüp ḥattā yaġ ḳalsa yalñuz ve ışladıla bunuñ ile ḫırḳa-i kettān ve vażʿ olına miʿde ve emʿā üzerine fāʾide ider ve ziyāde ḳılınur bunda azcuḳ sünbül ve aḳāḳıyā. Ve gāh iḥtiyāc olur ruṭūbet-i müzliḳanuñ istifrāġına ve sebeb-i istifrāġ olanuñ eyüsi helīlecdür ḳabżı ʿaḳabınca ḳılduġı içün. (و ليحترز في السجج من كثرة الخوامض و خصوصا القوية الحمض كالسماق) Ve iḥtirāz olınsun sececde ekşilerüñ ekşerinden ḫuṣūṣā ḳatı ekşiden summāḳ gibi.[2] (تدبيرك مشترك للكبدي و البدني و المعوي من حرارة او خلط حاد **[362a]** مع العطش) Tedbīr-i müşterek ishāl-i kebidī ve bedenī ve miʿavī ki ḥarāretden yā ḫılṭ-ı ḥādden ola ʿaṭş ile (بزر بقلة محمص يستحلب على شراب صندل او تفاح او هما معا او شراب رمان او ريباس و قد يزاد بزر قطونا محمص مفروك بدهن ورد عند خوف حدوث المغص) bezr-i baḳladur ki ḳavrulmış ola ve müstaḥleb ola şarāb-ı uṣūl yā şarāb-ı tuffāḥ yā ikisi bile üzere yā şarāb-ı rümmān yā şarāb-ı rībās üzere. Ve gāh ziyāde ḳılınur bezr-i ḳaṭūnā ki ḳavrulmış ola ve ferk olınmış ola gül yaġı ile göbek burusı ḳorḳusı olıcaḳ. (و ايضا حب رمان عشرة دراهم خشب صندل و زر ورد و انبرباريس و حب آس من كل واحد اربعة دراهم ينقع في ماء حار او ماء لسان الحمل و ماء هندباء ثم يصفى و يستحلب بمائه بزر بقلة محمصة و يحلى بشراب تفاح و قد يزاد قليل طباشير و قد يقوى بشعيرة كافور او قرص كافور و يلعق قبل شربه بقليل شراب تفاح و يبرد الكبد و الامعاء بماء ورد نقع فيه خشب صندل و زر **[362b]** ورد ماء السفرجل او ماء الآس و يوضع عليها بخرقة كتان و قد يعجن ذلك بالسويق و يستعمل ضماد او قد يزاد قليل سنبل او زعفران يلزم هذا التدبير خمسة ايام او ستة ايام) Ve buncılayın tedbīr-i müşterekdendür ḥabb-ı rümmān on dirhem ṣandal aġacı ve zirr-i verd ve enberbārīs ve mersīn dānesi her birinden dört dirhem ışlayalar ıssı ṣuda yā lisānü'l-ḥamel ṣuyında yā hindibā ṣuyında, andan ṣoñra süzüle ve müstaḥleb ḳılına anuñ ṣuyı ile baḳla ḳavrulmış olduġı ḥālde. Ve ezile elma şarābı ile ve ziyāde ḳılınur azcuḳ ṭabāşīr ve muḳavvī ḳılınur şaʿīre-i kāfūr ile yā

1 Derkenar: Keyfiyyeti budur ki bu edviye dökülüp yumurda üzerine ekilüp andan ḳayġana ḳılına.

2 Derkenar: Şāriḥ Nefīsī dimiş: Ḥumūżet ruṭūbātı taḳṭīʿ itdügi içün ishāle muʿīn olur. Öyleye meshūllere żarar ider ammā bu kelāma lāzım gelür ki ḥumūżāt hergiz ishāle müfīd olmaya, maʿa-haẓā ḥumūżāt sececsüz olan ishāle nāfiʿdür.

ḳurṣ-ı kāfūr ile ve yalanur bunı içmezden azcuḳ öñdin şarāb-ı tuffāḥ ve tebrīd olınur kebid ve emʿā gül ṣuyı ile ki anda ışlanmış ola ṣandal aġacı ve zirr-i verd yā māʾ-i sefercel yā māʾ-i ās ve vażʿ olına anuñ üzerine ḫırḳa-i kettān ile ve yoġrulur bu ẕikr olınan ḳavut ile ve istiʿmāl olınur yaḳı ḳılmaḳ ile. Ve gāh ziyāde ḳılınur bu yaḳıda azcuḳ sünbül ve zaʿferān **[363a]** ve lāzım ola bu tedbīre beş ve altı gün. (و الغداء فيها سويق بشراب تفاح او صندل او ماء شعير محمص بشراب تفاح او مزورة حب رمان مدقوق او زيرباج بماء حصرم ان كانت الشهوة قوية او مرقة فروج بماء حصرم او بحب رمان مدقوق او سماق او شعير مقشور محمص او بخشخاش محمص ان كانت القوة ضعيفة فاذا اعتدل المزاج قليلا و صلحت كيفية الخلط المدفع استعملت القوابض القوية كشراب الآس و السفرجل) Ve ġıdā ol günlerde sevīḳdür şarāb-ı tuffāḥ ile yā şarāb-ı ṣandal ile yā ḳavrulmış arpa ṣuyıdur şarāb-ı tuffāḥ ile yā müzevvere-i ḥabb-ı rümmān-ı medḳūḳdur yā zīrbācdur ḳoruḳ ṣuyı ile.[1] Eger şehvet ḳaviyye ise yā bilic şorbasıdur ḳoruḳ ṣuyı yā ḥabb-ı rümmān-ı medḳūḳdur yā summāḳ yā ḳavrulmış ḳabuġı çıḳmış arpadur yā ḳavrulmış ḫaşḫāş ile. Eger ḳuvvet żaʿīfe ise ḳaçan mizāc azcuḳ muʿtedil olsa ve ḫılṭ-ı mündefiʿüñ keyfiyyeti ṣāliḥ olsa[2] istiʿmāl olına ḳavābıż-ı ḳaviyye mersīn şarābı ve ayva şarābı **[363b]** gibi. (و ما كان من الاسهال عن برد فشراب الآس او ربه و جوارش السفرجل القابض و ربما زيد فيه سفوف المقلياثا و قرص العود جيد او سفوف من سماق و عذبة و كمون و انيسون محمصين و اقاقيا و سك و حب الآس و زر ورد و كندر محمص يدق و يستعمل منه بكرة كل يوم ثلثة دراهم برب الآس و السفرجل) Şol ishāl ki bürūddan ola mersīn şarābı yā rubbı yā cevāriş-i sefercel-i ḳābıżdur ve gāh bunda ziyāde ḳılınur sefūf-ı maḳleyāṯā ve ḳurṣ-ı ʿūd eyüdür yā sefūf-ı summāḳdan ve yılġun yimişinden ve kemmūn ve anīsūn ki ḳavrulmış ola bunlar dökile ve istiʿmāl olına her gün ṣabāḥ üç dirhem rubb-ı ās ve rubb-ı sefercel ile. (الاغدية للمسهولين ما ذكرناه للاسهال الحار و اما البارد فالفراريج مطجنة و مشوية مبزرة بزر الورد و الكزبرة اليابسة او السماق او الكمون المحمص او مغموسة في ماء الحصرم و جميع الامراق لا يناسب المسهولين انما يستعمل عند خوف العطش و كذلك شرب الماء بل يجب ان يحتال في تسكين عطشهم) Ġıdālar **[364a]** meshūlllere bizüm ẕikr itdügümüzdür ishāl-i ḥārr ise. Ammā aġdiye-i ishāl-i bārid biliclerdür ki ḳavurma ola ve biryān ola mübezzer ola zirr-i verd ile ve ḳurı kişnīz ile yā mü-

1 Derkenar: Māʾ-i ḥışrımdan murād ishāl ʿilācında ḳoruḳ bekmezidür ḳoruḳ ṣuyınuñ kendüsi degüldür. Zīrā ḳoruḳ ṣuyı nefḫi içün ishāli ziyāde ider.

2 Derkenar: Yaʿnī ol ḫılṭuñ ḥiddeti ve rāyiḥa-i kerīhesi gitse.

bezzer ola summāḳ ile yā kemmūn-ı muḥammaṣ ola yā batırılmış ola ḳoruḳ ṣuyına. Ve cemīʿ şorbalar münāsib degüldür meshūllere. Ve istiʿmāl olınur şorbalar ḫavf-ı ʿaṭş olıcaḳ. Ve buncılayın münāsib degüldür ṣu içmek belki vācibdür ḥīle itmek meshūllerüñ teskīn-i ʿaṭşında.[1] (و النواهض من الحمام بالابزار القابضة جيدة للاسهال مع البرد و كذلك الدراج) Uçmaġa gelmiş gügercin yavrıları ḳābıż toḫmlar ile eyüdür ishāl-i bārid içün[2] buncılayındur süglün ki mübezzer ola. (و الجبن العتيق المغسول عنه الملح اذا شوي و اخذ منه بعد سحقه ناعما من مثقال الى درهمين في بعض الربوب و الاشربة او العصارات القابضة قطع الاسهال و نفع جدا حتى انه اقوى من الانافخ و لا يضر مضرتها و ينفع السجج و اكثر مضرته العطش فليتدارك بالطباشير **[364b]** المقلو و بزر الرجلة محمصا و يستعمل بعصارة الرجلة او يطبخ فيها) Eski penīr ki andan ṭuz yunmış ola ḳaçan biryān ḳılınsa ve andan aḫẕ olınsa yumuşaḳ dögildükden ṣoñra bir miṣḳālden iki dirheme dek baʿżı rübūbda yā eşribede yā ḳābıż ʿuṣārelerde ḳılınsa ishāli ḳaṭʿ ider ve ziyāde fāʾide ider. Ḥattā bu cübn-i ʿatīḳ aḳvādur infeḫalardan[3] ve anuñ żararın itmez ve fāʾide ider secece. Ve ekṣer mażarratı penīrüñ ʿaṭşdur ol tedārik olına biryān ḳılınmış ṭabāşīr ile ve semüz ot toḫmı ile muḥammaṣ olduġı ḥālde yā istiʿmāl olına semüz ot ʿuṣāresi ile yā ṭabḫ olına ol ʿuṣārede. (و اللبن الحامض اذا طبخ حتى يزول مائيته و افضل من ذلك ان يطفى فيه الحديد المحمي او الحصى المحمى و استعمل اصلح[4] كيفية الخلط الحاد و قطع الاسهال حتى في يوم او يومين و يجب ان لا يستعمل مع الحمى) Leben-i ḥāmıż ki ḳaymaġı alınmış ola ḳaçan bişürilse ḥattā zāʾil olsa māʾiyyeti ve efḍaldür bişürmekden söyündürmek **[365a]** leben-i ḥāmıżda ḳızmış demüri yā ḳızmış ṭaşı ve istiʿmāl olına ıṣlāḥ ider keyfiyyet-i ḫılṭ-ı ḥāddi ve ḳaṭʿ ider ishāli ḥattā bir günde ve iki günde ve vācibdür istiʿmāl[5] itmemek lebeni ḥummā ile. (و اذا غذوت المسهول فلم يزد نبضه قوة فلا تعالجه) Ḳaçan meshūli ġıdālendürseñ nabżı ziyāde olmasa ḳuvvet cihetinden ʿilāc itme añа.[6]

(**السجج**) Baġırsaḳ sıyrılmaḳ (و **قروح الامعاء**) baġırsaḳlarda cerāḥatlar[7] (اكثر ما يكون مع اسهال و قد اشرنا الى اسبابه و علاماته و قليل من معالجاته في باب الاسهال)

1 Derkenar: Bārid yimişler ṣuyın içmek ile.
2 Derkenar: Kemmūn ve anīsūn ve ḳurı kişnīz ve ṣaḳız gibi.
3 Derkenar: İnfeḫa penīr māyeye dirler yuḳaruda beyān olınmışdur.
4 Derkenar: اصلح ḳavli اذا'nuñ cezāsıdur.
5 Derkenar: Zīrā müteʿaffin olur ve izdiyād-ı ḥummā īcāb ider.
6 Derkenar: Zīrā ṣıḥḥat bulmaz ammā ẕihninüñ ṣıḥḥati dimāġı ṣāfī olduġı içün.
7 Derkenar: Bunı ẕikr itdügi secec ve ḳurūhu'l-emʿā ishālsüz olandur.

ve ekser bunlar ishāl ile olur ve biz işāret eyledük esbābına ve ʿalāmātına ve azcuḳ muʿālecātına bāb-ı ishālde.[1] (و من الادوية الجيدة اللبن المطفى فيه الحديد حتى يذهب مائيته و قد يزاد فيه صمغ عربي و نشا و طباشير مقلوة و قشور الخشخاش اذا سحقت و لعقت بشراب انجبار او تفاح او آس نفعت جدا) Eyü devālardandur süd ki anda söyündürile demür ḥattā gide mā'iyyeti ve ziyāde ḳılına anda ṣamġ-ı ʿArabī ve nişasta **[365b]** ve ṭabāşīr ki ḳavrumış ola ve ḫaşḫāş ḳabuġı ḳaçan saḥḳ olınsa ve yalansa şarāb-ı encibār yā şarāb-ı tuffāḥ ile yā mersīn şarābı ile fā'ide ider ḳaṭʿā. (حقنة جيدة شعير محمص ارز مغسول محمص ذرة محمصة لسان حمل قشور خشخاش جلنار زر ورد خطمي حب آس و ورقه يطبخ و يصفى و يقوي بصغار بيض مشوي محلول في دهن ورد او شحم كلى الماعز او هما معا و من الصمغ العربي المحمص و النشاء المحمص و دم الاخوين و الكهرباء و البسد درهم درهم) Eyü ḥuḳnedür[2] arpa ki ḳavrulmış ola ve lisānü'l-ḥamel ve ḫaşḫāş ḳabuġı ve cülnār ve zirr-i verd ve ḫaṭmī ve mersīn yimişi ve yapraġı bunlar bişürile ve süzile ve muḳavvī ḳılına yumurdacuḳlar ile berk bişmiş ola ve ezilmiş ola gül yaġında yā erkek kiçi bögrekleri yaġında yā ikisi bile ve ṣamġ-ı Arabī'den ki ḳavrulmış ola ve nişasta ki ḳavrulmış ola ve demü'l-aḫaveyn ve kehrübā ve mercān köki birer dirhem. (دواء جيد شعير محمص خطمي و زر ورد و قشور خشخاش **[366a]** يطبخ و يصفى و يحلى بشراب انجبار او بشراب آس او تفاح و قد يستحلب به بزر بقلة محمص و قد يزاد من البزور المحمصة ثلثة دراهم او من سفوف الطين ثلثة دراهم و قد يزاد نشا و صمغ عربي و طباشير محمصة فان كانت القرحة مع تأكل و وسخ احتيج الى جلائها بمثل الجلاب او ماء الشعير ثم استعمال هذه الادوية المذكورة) Eyü devādur arpa ki ḳavrulmış ola ve ḫaṭmī ve zirr-i verd ve ḫaşḫāş ḳabuġı bunlar bişürile ve süzile ve ezile şarāb-ı encibār ile yā şarāb-ı ās ile yā şarāb-ı tuffāḥ ile. Ve gāh müstaḥleb ḳılınur bu devā ile bezr-i baḳla ki ḳavrulmış ola. Ve gāh ziyāde ḳılınur bunda büzūr-ı muḥammaṣadan[3] üç dirhem yā sefūf-ı ṭīnden üç dirhem. Ve gāh ziyāde ḳılınur nişasta ve ṣamġ-ı ʿArabī ve ṭabāşīr ki ḳavrulmış olalar ḳaçan ḳarḥa yenmek ve kīr ile olsa iḥtiyāc olur ḳarḥanuñ cilāsına cüllāb miṣillü ile[4] yā arpa ṣuyı ile andan ṣoñra edviye-i meẕkūrenüñ istiʿmāline.

---

1 Derkenar: Bunlaruñ ʿilācları ḳānūnlardandur ki ḳurūḥ yuḳaru emʿāda ise meşrūbāt ile ʿilāc olınur eger aşaġa emʿāda ise ḥuḳneler ile ʿilāc olur eger vasaṭda olanlarda ise ikisi ile bile ʿilāc olınur.

2 Derkenar: Yaʿnī secec ve ḳurūḥu'l-emʿā içün.

3 Derkenar: Büzūr-ı muḥammaṣadan murād bezr-i ḳaṭūnā ve bezr-i reyḥān ve bezr-i lisānü'l-ḥamel ve bezr-i mervdür.

4 Derkenar: Zīrā vesaḥ devānuñ vuṣūline mānīʿ olup oñulmaġa ve bitmege ḳomaz.

[366b] (المغص[1]) Fetḥateyn ile yā ġayn'uñ sükūnı ile vecaʿ-ı ḫafīfdür ekṣer ince bağırsaḳlarda olur. (سببه اما ريح محتقنة او فضل صفراوي او بلغم مالح جارد او سوداوي غليظ لاحج او قرحة او ورم او حيات و قد يكون السبب في البدن كله و قد يكون لغذاء يولد ذلك و قد يكون بحرانيا فينذر بالاسهال) Bunuñ sebebi yā rīḥ-i muḥtebisedür yā fużūl-i ṣafrāvīdür yā balġam-ı māliḥdür ki ḳazıcıdur yā sevdāvī ġalīẓdür ki yapışıcıdur yā ḳarḥadur yā veremdür yā ḳurdlardur. Gāh sebeb bedenüñ küllīsinde olur gāh olur ġıdā içün olur ki tevlīd ider bu sebebleri ve gāh buḥrānī olur öyleye ishāli bildürür. (و اذا ابيض البول في الامراض الحادة و قل و لم يكن هناك آفة في الدماغ و لا في شئ من الاحشاء و هناك مغص فقد وجب ان يقع الاسهال) Ḳaçan bevl aġarsa emrāż-ı ḥāddede ve az olsa ve anda olmasa ʿalāmet-i āfet dimāġda[2] daḫi ʿalāmet-i āfet olmasa[3] aḥşādan bir nesne**[367a]**de ve anda maġṣ olsa vācib olur ishāl vāḳiʿ olmaḳ. (و اذا اشتد المغص اشبه القولنج و عولج بعلاجه) Ḳaçan maġṣ müştedd olsa şebīh olur ḳūlence ve ʿilāc olınur anuñ ʿilācı ile.[4]

(القولنج) Ḳāf'uñ żammı ve lām'uñ fetḥi ile (وجع معوي يعسر معه خروج مايخرج بالطبع) vecaʿdur miʿāda ki müşkil olur anuñ ile bi'ṭ-ṭabʿ ḫāric olanuñ ḫurūcı. (و قد يقوى فيقتل بخلاف الصداع و اكثر عروضه في معاء قولون) Gāh olur ḳavī olur, ḳatl ider ḫilāf-ı ṣudāʿuñ ve bunuñ ekṣer ʿurūżı ḳūlūn didükleri bağırsaḳda olur. (و سببه اما ريح تحتبس بين طبقات الامعاء فيحس كانه يثقب و كانما اودعت المعاء مسلة و يكون الوجع صغيرا) Ḳūlencüñ sebebi yā rīḥdür ki muḥtebis olur bağırsaḳlaruñ ṭabaḳātı ortasında pes iḥsās olınur bağırsaḳları deler gibi ve bağırsaġa çuvaldız geçürilmiş gibi ve aġrı ṣaġīr olur.[5] (و اما سدة اما من ثفل يابس جففته حرارة مفرطة في الامعاء او الكبد و الكلي او البدن كله او يبس او فرط ادرار او بطول احتباس اختيارا او لفقد المنبه للقوة الدافعة كما في اليرقان السددي او لاغدية جافة كالشواء و القلا) Yā sebeb-i ḳūlenc yā süddedür ki ḥādiṯ olur ṣüfl-i yābisden ki ol ṣüfli ḳurıdur ḥarāret-i ḳāviyye[6] ki emʿāda yā kebidde yā bögreklerde yā bedenüñ küllīsinde olur yā ol ṣüfli ḳurıdur pes

1 Derkenar: Türkçe buña göbek burusı dirler.

2 Derkenar: İḫtilāṭ-ı ʿaḳl ve duvār gibi.

3 Derkenar: Verem-i miʿde ve kebid gibi ve maġṣ īcāb ider sebebler gibi.

4 Derkenar: Ẓāhir budur ki maġṣ ile ḳūlenc mā-beyninde mübāyenet vardur ki zīrā vecaʿ-ı miʿavī ki ḫafīf olsa maġṣdur ḳavī olsa ḳūlencdür. Bunlaruñ mā-beyninde ʿumūm ve ḫuṣūṣ vardur didükleri ḳavle iʿtibār olınmaya.

5 Derkenar: Buña ḳūlenc-i rīḥī dirler.

6 Derkenar: Bizüm taḳrīrümüzden ẓāhir olur ki او يبس ḳavli حرارة ḳavline maʿṭūfdur ammā ṣāriḥ ثفل ,سددي ḳavline ʿaṭf itdügi sedīd degüldür.

mizāc yā ziyāde taḥallül-i ʿırḳ sebebi ile[1] yā idrār-ı bevl sebebi ile yā ṭūl-i iḥtibās sebebi ile iḫtiyār ile yā ṭūl-i iḥtibās ḳuvvet-i dāfiʿanuñ münebbihi yaʿnī ṣafrā olmaduġından ola. Nitekim yereḳān-ı südedīde ḳavurıcı ġıdālar içün ola biryānlar ve ḳavurmalar gibi.[2] (و اما سدة من ريح في تجويف الامعاء غليظة ممدة فيكون مع خفة و انتقال من الوجع و نتو في موضع من البطن و انتفاع بالجشاء و خروج الريح و بالتكميد) Yā südde rīḥden ola ki emʿānuñ tecvīfinde ola ve ol rīḥ ġalīẓ olup emʿāyı mümidde ola bu olur ḫiffet ile ve intiḳāl-i vecaʿ ile **[368a]** ve ḳarnuñ baʿżı mevżiʿi yumrulanmaḳ ile[3] daḫi fā'idalanmaḳ ile gegirmek ve yil çıḳmaḳ ve kimād[4] ḳılmaḳ. (و اكثر القولنج عن ريح او ثفل و اكثر تولد عنهما عن اكل التفاح و الكمثرى و السفرجل و الزعرور و القرع و الخيار و القثاء و الارز و السويق و الكشك و العنب و الشراب الكثير المزج و المدافعة بالريح و بالطبع و كثرة الجماع على الاكل و الشراب على الفاكهة و الحركة عليها و خصوصا الجماع) Ve ekser-i ḳūlenc rīḥden yā süfldendür ve ekser ḳūlenc tevellüdi bu ikisinden elma ve emrūd ve ayva ve aluç ve ḳabaḳ ve şinḫıyār ve ḫıyār ve pirinc ve ḳavut ve keş ve üzüm yimekdendür ve ṣu ile ḳarışmış şarābdandur ve müdāfaʿa bi'r-rīḥ ve müdāfaʿa bi'ṭ-ṭabʿdan[5] ve yimek üzere cimāʿdan ve yimiş üzere ṣu içmekden ve yimiş üzere ḥareketdendür ḫuṣūṣā ḥareket-i cimāʿ. (و قد يكون من سدة من خلط غليظ لزج كالبلغم و ربما كان من صفراء و هو قليل نادر و قد يكون لديدان كثيرة سادة و قد يكون السدة من ضغط ورم في **[368b]** الكبد او الكلي او الطحال او في البطن فيزاحم الامعاء و يسدها او في الامعاء نفسها و يعرف ذلك بوجود الورم و قد يكون من التواء المعاء او زواله عن موضعه بفتق او بغير فتق) Gāh olur ḳūlenc-i seddī süddeden ki ol südde olur ḫılṭ-ı ġalīẓ-i lezicden balġam gibi. Gāh ḳūlenc-i seddī olur ṣafrādan ve bu ḳalīl-i nādirdür. Ve gāh ḳūlenc olur ḳurdlardan ki çoḳ olup sedd ider emʿāyı. Ve gāh olur ḳūlenc-i seddī verem ṣıḳmasından[6] cigerde yā bögreklerde yā ṭalaḳda yā ḳarnda öyleye muzāḥama ider emʿāya ve sedd ider anı yā emʿānuñ kendü nefsinde. Ve bilinür bu[7] verem vücūdı ile. Ve gāh ḳūlenc olur baġırsaḳ dolaşmaḳdan yā yirinden

1 Derkenar: Yaʿnī bir nesneye meşġūl olup ḳażā-yı ḥācet itmege ḳalḳmayıcaḳ taḥallül ruṭūbet olup süfl yābis olur. Bizüm taḳrīrümüzden ẓāhir olur ki بطول ḳavli بعرق ḳavline maʿṭūf ola ammā ṣāriḥ Nefīsī جففته ḳavline ʿaṭf itdügi nefīs degüldür.

2 Derkenar: Bizüm taḳrīrümüzden ẓāhirdür ki لفقد ḳavli maʿṭūfdur اختيارا ḳavline.

3 Derkenar: Buña ḳūlenc-i seddī dirler.

4 Derkenar: Yaʿnī ıssı kepek ve ṭuz ile kimād ideler, tā ki yil taḥlīl olına.

5 Derkenar: Müdāfaʿa bi'r-rīḥ aṣaġdan rīḥ çıḳmaḳ isteye ḳomayasın çıḳmaġa ve müdāfaʿa bi'ṭ-ṭabʿ oldur ki süfl çıḳmaḳ isteye ḳomayasın çıḳmaġa.

6 Derkenar: Buña ḳūlenc-i veremī dirler.

7 Derkenar: Yaʿnī ḳūlenc-i veremī.

olmaḳdan ḳasıḳ yarılmaḳ ile yā ansuz. (و اذا ابتداء القولنج قلت الشهوة و خصوصا للحلو و الدسم و كثير الغثيان و التهوع و احتبس الريح و البراز و حصل المغص و ضعف الهضم و ظهر وجع في الظهر و الساقين ثم يقوي الالم في الجوف و في الاكثر يبتدئ من اليمين و **[369a]** يشتد العطش لانسداد فوهات الماساريقا فلا يصل الماء الى الكبد و لا يحصل بالشراب ري) Ḳaçan ḳūlenc ẓāhir olsa iştihā ḳalīl olur ve ḥuṣūṣā ṭatluya ve yaġluya iştihā. Ve ġaṣeyān ve tehevvuʿ çoḳ olur. Ve muḥtebis olur rīḥ[1] ve ġāʾiṭ. Ve ḥāṣıl olur maġṣ ve żaʿīf olur hażm ve ẓāhir olur vecaʿ arḳada ve iki sāḳda, andan ṣoñra ḳavī olur elem cevfde ve ekṣerde başlar aġrı ṣaġ cānibinden ve müştedd olur ʿaṭş münsedd olduġıçün māsārīḳānuñ aġızları. Öyleye vāṣıl olmaz ṣu cigere ve ḥāṣıl olmaz içmek ile ḳanmaḳ. (العلاج اول شئ يبداء به الحقن و لتكن اولا لينة ثم يستعمل الحادة و قد يغلط بان يكون السبب الساد في اعلى الامعاء فاذا جذب بالحقن الى اسفلها عظم الوجع فيظن ان الحقنة ضارة فلا تفزع من ذلك و ليعاد الحقنة و ربما كفى جوارش السفرجل المسهل او التمري و الاول مع القئ اولي و الكموني و هو في الريحي اولي و ربما اعقب ذلك **[369b]** بمغلى من سنا و بسفايج و تين و زبيب منزوع العجم من كل واحد ستة دراهم برسياوشان خرمة لطيفة عرق سوس و رازيانج و بزر كرفس من كل واحد ثلثة دراهم و ربما كفى الماء الحار وحده او بالمصطكي او بمعجون البنفسج) Evvel ibtidā olınan ḥuḳnelerdür, evvelā ḥuḳne-i leyyine olsun, andan ṣoñra ḥuḳne-i ḥādde olsun ve gāh ġalaṭ olınur sedd idici sebebde aʿlā-yı miʿāda ḳaçan ceẕb olınsa ḥuḳneler ile miʿānuñ esfeline vecaʿ ʿaẓīm olur. Öyleye ẓann olınur ḥuḳne żarar ider diyü ḳorḳma bundan ve ḥuḳne tekrār ḳılınsun.[2] Ve gāh kifāyet ider cevāriş-i sefercel-i müshil yā cevāriş-i temrī. Ve evvelkisi ḳayʾ ile olan ḳūlencde evlādur. Ve gāh kifāyet ider maʿcūn-ı kemmūnī ve bu ḳūlenc-i rīḥde evlādur. Ve gāh ʿaḳablandurulur bu yaʿnī cevāriş-i muġlā ile senādan ve besfāyecden ve encīrden ve çekirdegi çıḳmış ḳızıl ḳurı üzümden her birinden altı dirhem ve baldırıḳara azcuḳ dutam **[370a]** ʿırḳ-ı sūs ve rāziyāne ve kerefs toḫmı her birinden üç dirhem. Gāh olur kifāyet ider ıssı ṣu yalñuz[3] yā maṣṭakī ile yā maʿcūn-ı benefşe ile. (و الريحي يجب ان يقع في حقنته مثل السذاب و اكليل الملك و البابونج و بزر الكرفس و بزر رازيانج و القرطم و القنطوريون) Ḳūlenc-i rīḥī ḥuḳnesinde vācibdür seẕāb ve iklīlü'l-melik ve bābādya ve kerefs toḫmı ve rāziyāne toḫmı ve ʿaṣfūr ve ḳanṭariyūn miṣillü. (و يسقى الترياق الكبير و ترياق الاربعة

1 Derkenar: Rīḥ taʿmīm olınmaḳ münāsibdür, tā ki gegirmeğe ve esfelden olan rīḥe bile şāmil ola.
2 Derkenar: Tā ki sedd iden mādde bi'l-külliyye çıḳa.
3 Derkenar: Yaʿnī cüvāriş ʿaḳabınca muġlā yirine yalñuz ısıcaḳ ṣu içile.

و البرشعثا و الفلونيا عند قوة الوجع جدا او يستف الكمون و الانيسون و الرازيانج و المصطكى و الكندر و الكراويا اي هذا كان بالسكر و يكمد بالنخالة و الملح و الجاروش و الخرق المسخنة) Ve içürile tiryāk-ı kebīr ve tiryāk-ı erbaʿa ve berşaʿīṯā ve felūniyā vecaʿuñ şiddeti ḳatında yā sefūf ḳılına ḳemmūn ve anīsūn ve rāziyāne ve ṣaḳız ve günlük ve kerāvyā bunlardan her ḳanḳısı olursa sükker ile ve kimād ḳılına kepek ve ṭuz ve ṭarı ve ḳızdurulmış bezler ile. و حقنة للريحي) الثفلي بسفايج و سنا و كرفس **[370b]** و سذاب و خطمي و بابونج و اكليل الملك و نخالة و قرطم من كل واحد كف غاريقون ثلثة دراهم يطبخ في مائة درهم من ماء سلق حتى يبقى نصفه و يصفى على عسل و زيت عشرة دراهم بورق مثقال محمودة ربع درهم يستعمل حارة مرتين) Ḳūlenc-i rīḥī ve ṣüflī içün ḥuḳne ẕikr olan ṭoḳuz nesnenüñ her birinden bir avuç ve ġārīḳūn üç dirhem ḳaynadıla yüz dirhem pazı ṣuyında ḥattā nışfı ḳala ve süzile ʿasel ve zeytūn yaġı üzere her birinden on dirhem būraḳ bir miṣḳāl maḥmūde rubʿ dirhem istiʿmāl olına ısıcaḳla iki kerre. الاغدية مرقة ديك هرم بشبت و حمص اسود و دارصيني و مصطكي و فلفل او مرقة الفراريج او الفراريج نفسها ان كانت الشهوة قوية) Ġıdālar yaşlı ḫurūs şorbası ki ṭoraḳ otı ve ḳara noḫūd ve dārçīnī ve ṣaḳız ve fülfül ile ola yā bilic şorbası yā bilic kendüsi eger iştihā ḳavī ise.[1] الادوية الموضعية الكمادات المذكورة و يدهن) الجوف بدهن ورد و سنبل و مصطكي و عنبر و يغسل **[371a]** بالصابون و الماء الحار في الحمام الحار بعد خفة الوجع فاما ان كان من حرارة او يبوسة فالحقن اللينة و شراب البنفسج بماء الحار و لعاب حب السفرجل او بزر كتان) Edviye-i mevżiʿiyye ẕikr olan kimādlardur ve yaġlana cevf gül yaġı ve sünbül ve ṣaḳız ve ʿanber ile ve ġusl olına ṣāḥib-i ḳūlenc ṣābūn ile ve ıssı ṣu ile ıssı ḥammāmda vecaʿuñ[2] ḫiffetinden ṣoñra ammā ḳaçan ḳūlenc ḥarāretden yā yübūsetden olsa ḥuḳne-i leyyine ve şarāb-ı benefşe ıssı ṣu ile ve ayva çekirdegi luʿābı yā kettān toḫmı luʿābı ile. و الادوية النافعة للقولنج بالخاصية هي هذه مرقة الهدهد و جرمه و ايضا الخراطين المجففة نافعة فيما ذكروا) Ḳūlence bi'l-ḫāṣṣiyye nāfiʿ olan bunlardur hüdhüd şorbası ve kendüsi ve buncılayın ṣoġulcan ki ḳurıdılmış ola nāfiʿdür ẕikr itdüklerinde.[3] و اما خرء الذئب الذي يكون من عظام اكلها و علامته ان يكون ابيض لايخالطه لون آخر و خصوصا ماطرحه على الشوك فانه انفع شئ و يسقى في شراب او في ماء عسل او يلعق في عسل بعد ان يعجن به على الوسم **[371b]** او

1 Derkenar: Bunlaruñ mecmūʿı ile yā baʿżı ile ola ammā etinden yimeye hergiz.

2 Derkenar: Bu ḳūlenc-i bārid olıcaḳdur.

3 Derkenar: Yaʿnī şöyle ẕikr itmişlerdür ki yir soġulcanını ḳurıdalar, andan ṣoñra dökeler, andan ṣoñra ṭoraḳ otı ile ḳaynadalar, ol ṣuyı ṣāḥib-i ḳūlenc içe, nāfiʿ ola inşā'allāh.

يطيب بملح و فلفل و شئ من الافاوية و ان وجد في خرئه عظم كما هو فهو عجيب النفع و يذكر ان تعليقه نافع فضلا عن شربه و يأمرون ان يعلق في جلد نمر اوايل او صوف كبش تعلق به الذئب و انفلت منه و جالينوس ممن يشهد بنفعه تعليقا و لو في فضة و قد قيل ان جرم معاء الذئب اذا جففت و سحقت كان ابلغ من زبله و ليس ذلك ببعيد) Ammā ḳurd necāseti ki yidügi kemüklerden ola ve ʿalāmeti oldur ki aḳ ola añа levn-i āḫer muḫāliṭ olmaya ve ḫuṣūṣā diken üzere bıraḳduġı ol enfaʿ nesnedür. Ve içürile şarāb-ı ʿinebde yā bal şerbetinde yā yaladıla ʿaselde anuñ ile yoġrul-duḳdan ṣoñra ʿādet üzere yā taṭyīb olına ṭuz ve fülfül ve gökçek ḳoḳulu nesne[1] ile. Ve eger bulınursa ḳurd necāsetinde kemük ḥāli[2] üzere ol ʿacī-bü'n-nefʿdür ve ẕikr olınur bunı aṣmaḳ marīżüñ uyluġına nāfiʿdür içmesi ḳanda ve emr iderler aṣmaḳ ḫurʾ-ı ẕi'bi ḳaplan derisinde **[372a]** yā yaban ṣıġırı derisinde yā ḳoç derisinde[3] ki añа ḳurd yapışa ve andan ḳurtıla. Ve Cālīnūs şehādet idenlerdendür bunuñ nefʿine aṣmaḳ ile ise daḫi egerçi gü-müşde[4] ise daḫi. Ve taḥḳīḳ dinildi ḳurd baġırsaġınuñ cirmi ḳaçan ḳurısa ve dökülse eblaġ olur ziblinden ve bu baʿīd degüldür. (و العقارب المشوية شديدة النفع في القولنج و ايضا ان يسقي قرن ايل محرق عند شدة الوجع نافع و يزعمون انه يسكن من ساعته) Ve ʿaḳrebler ki biryān ola nefʿi şedīddür ḳūlencde. Ve bun-cılayın içürmek yaban ṣıġırı boynuzını ki muḥriḳ ola şiddet-i vecaʿ ḳatında nāfiʿdür ve zuʿm iderler bu vecaʿı teskīn ider fi'l-ḥāl.

(**الدود**[5] و انواعه اربعة احدها المتولدة في اعالي الامعاء و هي طوال كبار قد يبلغ قدر الذراع و يعرف بدغدغة فم المعدة و لذعها و مغص و عسر بلع و تغزر عن الطعام خصوصا الدسم و ربما اوجب ضررا في القلب كالغشى و الخفقان و قد يحدث **[372b]** السعال و سبب عظمها ان مادتها التي هي البلغم لم ينقسم بعد بجذب الكبد و لا بعفونة الثفل) Ḳurd envāʿı dörtdür. Biri baġırsaḳlaruñ yuḳarularında mütevellid olandur ve bunlar uzunlar ve büyükler olur[6] ve gāh olur uzunluġı bir ẕirāʿ olur. Ve bilinür bu fem-i miʿdenüñ ḳıcıḳlaması ve sancıması ve göbek burusı ve yutmaḳ müşkil olması ve ṭaʿāmdan nefret itmesi ile ḫuṣūṣā yaġlıdan. Ve

1 Derkenar: Tā ki marīż rāyiha kerīhesinden nefret itmeye.

2 Derkenar: Yaʿnī hażm olmamış.

3 Derkenar: Bu bi'l-ḫāṣṣiyye idügi ẓāhirdür ve illā ḳaçup ḳurtılmayan ḳoçuñ derisi enfaʿ olmaḳ gerek idi ḳurd yapışmaḳ ziyāde oldugıçün.

4 Derkenar: Bāzū-bend gibi.

5 Derkenar: Ḳūlenc esbābından birisi dūd oldı ise anuñ ʿaḳabınca bunı getürdi. Eger su'āl olınursa bu maraż aḳsāmından ḳanḳısıdur; biz eyidürüz: Sūʾ-i terkīb cinsindendür. Zīrā dūd, ʿużv-ı munfaṣıl gibi-dür meṣānede ṭaş gibi. Pes bu emrāż bi'z-ziyādeti'l-ġayri'ṭ-ṭabīʿiyye ḳısmındandur.

6 Derkenar: Buña ḳarın şoġulcanı dirler.

gāhī bu żarar īcāb ider ḳalbde bayılmaḳ ve yürek oynamaḳ gibi ve gāh suʿāl iḥdāṯ ider. Ve bunuñ büyümesinüñ sebebi budur ki māddesi ki balġamdur ceẕb-i kebid ve ʿufūnet-i ṯüfl ile henüz münḳasım olmamışdur. (و ثانيها المتولدة في المستقيم و هي صغار كدود الخل لضد ذلك و لاخراج الثفل مادتها و يعرف بحكة المخرج[1]) İkincisi mütevellid olur miʿā-yı müstaḳīmde ve bunlar küçücüklerdür sirke ḳurdı gibi küçücük olduġı kebid ceẕb idüp ve ʿufūnet-i ṯüfl ceẕb itdügi içün māddesi münḳasım ve müteferriḳ olduġındandur ve ṯüfl māddesin **[373a]** iḫrāc itdügündendür. Ve bilinür bu maḳʿaduñ giçişmesinden. (و ثالثها المتولدة في قولون و الاعور و هي عراض تسمي حب القرع) Üçüncüsi ḳūlūn ve aʿver bağırsaḳlarında mütevellid olur. Ve bunlar yaṣṣı olurlar ve buña ḥabbu'l-ḳarʿ dirler.[2] (و رابعها المستديرة و مادتهما بين المادتين) Dördüncisi degirmi olur ve bu ikisinüñ māddeleri iki māddenüñ yaʿnī kibār ile ṣıġār māddesinüñ ortasındadur miḳdārda. (و يكثر معها الشهوة لخطفها الغداء و يتحرك عند الجوع حركة منكرة قارضة موذية) Ve keṯīr olur bunuñ ile iştihā ḳapduġı içün ġıdāyı[3] ve ḥareket ider aclıḳ ḳatında ḥareket-i ḳabīḥa ile ki çemdürür ve mūẕīdür.[4] (و العلامات المشتركة للدود سيلان اللعاب و رطوبة الشفتين ليلا و جفافهما نهارا لانتشار الرطوبات و اغتذاء الدود بها فيظل صاحبها يرطب شفتين بلسانه و يكون في اكثر الاوقات كانه يمص شيئا مع ضجر و تصرير اسنان و توثب في النوم و صياح **[373b]** و كلام و تململ و سوء خلق على من ينبهه و استثقال الكلام الكثير و كونه على هيئة المغضب و غثيان على الطعام و كرب و ترطب البراز) ʿAlāmāt-ı müştereke cemīʿ ḳurdlar içün tükürük aḳmaḳdur ve şefeteynüñ ruṭūbetidür gicede ve bunlaruñ ḳurıluġıdur gündüzde[5] ruṭūbetlü ṭaġılduġı içün ve ḳurd ruṭūbetleri ġıdālendügi içün. Öyleye ṣāḥibi iki ṭu[da]ġını dili ile ışladur olur ve ekṯer evḳātda olur bir nesneyi sürer gibi göñül ṭarlığı ile ve dişlerüñ ḳıçırdatmaḳ ile[6] ve uyḳuda ṣıçramaḳ ile ve çağırmaḳ ile ve söyle-

1 Derkenar: Öyleye keṯret ḥālinde iken vāhibü'ṣ-ṣuver revāhibü'l-ḥayāt buña ṣūret ve ḥayāt virür. Nitekim ruṭūbāt ve ʿufūnāt-ı ʿāleme ṣūret-i ẕübāb ve sā'ir ḥayvānāt virür. Eger su'āl olınursa öyleye dūd-ı beden marażī olmayup belki defʿ-i fażalāt olmaḳ gerek idi; biz eyidürüz: Fażalāt-ı bedenüñ kendü ṭarīḳinden medfaʿı var idi, andan defʿ olmamaḳ marażdur. Ḫuṣūṣā bunuñ yaʿnī dūduñ sebebi ile āfāt ḥādiṯ olur.

2 Derkenar: Ḥabbu'l-ḳarʿ ḳabaḳ çekirdegi maʿnāsınadur ve bu ḳurdlara ḥabbu'l-ḳarʿ didükleri ḳabaḳ çekirdeklerine beñzedügi içündür.

3 Derkenar: Eger su'āl olınursa ḳurdlar kebīr olıcaḳ daḫi iştihā ġālib gerek idi; biz eyidürüz: Miʿdeye anlar ḳarīb olduġıçün andan fużūl ile ġıdālanur.

4 Derkenar: Ḥikāyet olınur ki bu ḳurd bir kimesnenüñ bağırsaḳların ve ḳarnı derisin delüp çıḳmış.

5 Derkenar: Giceden murādı ḥālet-i nevm ve gündüzden murādı ḥālet-i yaḳaẓadur.

6 Derkenar: Zīrā ebḫire-i rediyye ʿaḍalāt-ı reʾse irüp ṭabīʿat anı defʿ itmek ḳaṣd idüp muṣādeme idüp dişler birbirine doḳuşmaḳ lāzım gelür.

mek ile ve ḳuşḳuluḳ ile ve uyanduran kimesneye yaramaz ḫalḳ ile ve çoḳ sözi ṣaḳīl görmek ile ve ġażab heyʾeti üzere ve ṭaʿām üzere göñli dönmek ile ve ġuṣṣa ile ve necāsetüñ yaşlığı ile olur. (العلاج استفراغ البلغم و قتلها بالاشياء المرة او بما له خاصية او باسكارها بمثل الكزبرة اليابسة و اخراجها بتليين الطبع و اخراج الصغار بالفتايل و الحقن المتخذة من ادوية الدود و من الحيل[1] الجيدة في اسقاء الدود الادوية القتالة فانها تعافها فلا تقربها ان يطعم صاحبها اللبن اياما فانها **[374a]** تحبه ثم يجوع جوعا شديدا و تخلط الادوية باللبن على بعد لايشمها ثم يشربه دفعة ساد المنخرية و ربما امتص قبل شربه قليلا من اللحم المدقوق المقلي من غير ابتلاع و لكن بغير ملح و لا كزبرة فيهيج الدود و تفتح افواهها ملتقمة اليها و هذه الادوية مثل الشيح و ورق الخوخ و مائه و الوخشيرك و الثوم و الترمس و القطران و الشونيز و النعنع و الفوتنج و الكبر و السعتر و السعد و الحاشا و مثل الافتيمون و شحم الحنظل و حب النيل من المسهلات يستعمل اذا لم يخرج بنفسها و مثل الطراثيث و الكزبرة اليابسة و السماق من القوابض يستعمل اذا اقترن مع الدود اسهال و بزر البقلة قتال و ماء البطيخ قيل يقتلها و الخل و خاصة خل العنصل اذا تحساه صاحب الدود كل ليلة نفع جدا و قطع مادتها و خصوصا ببعض الادوية)ʿİlāc istifrāġ-ı balġamdur ve ḳurdları ḳatl itmekdür acı nesne ile yāḫūd bunlaruñ ḳatlinde ḫāṣṣiyyeti olan nesneler ile **[374b]** yā ḳurdları mest itmekdür ḳurı kişnīz ile ve çıḳarmaḳdur şāflar ile ve ḥuḳneler ile ki mütteḫaẕ ola edviye-i dūd ile ve eyü ḥīlelerdendür ḳurdlara edviye-i ḳattāle içürmekde. Zīrā anlar edviye-i ḳattāleden istikrāh iderler ve aña ḳarīb olmazlar ṣāḥibi içmek süd bir niçe gün.[2] Zīrā ḳurdlar südi severler. Andan ṣoñra ol kimse ḳatı acıḳmaḳ gerek ve ḫalṭ olınmaḳ gerek edviyeyi süde bir ıraḳ yirde, tā ki ol kimesne ve ḳurdlar daḫi edviye ḳoḳusın doymayalar ḳoḳulamaya, andan ṣoñra ol kimse defʿaten içmek gerek burnın dutduġı ḥālde. Ve gāh olur itmek bunı içmezden evvel azcuḳ et ki dögilmiş ḳavrulmış ola yutmazsızın etden ve lākin et ṭuzsuz ve kişnīzsüz ola öyleye ḳurdları ḥareket itdürür[3] ve aġızların açarlar yudarlar kendülere vārid olanı. Ve bu devālar yavşan ve şeftālū yapraġı ve ṣuyı ve ḫorāsānī ve ṣarımsaḳ ve türmüs ve ḳaṭrān ve çörek otı ve naʿne ve yarpuz ve kebere ve güyegü otı **[375a]** ṭopalaḳ ve ḥāṣādur[4] ve eftīmūn ve ṣaḥmuʾl-ḥanẓal ve ḥabbuʾn-nīl miṣillü ile müshilātdan istiʿmāl olına. Eger ḳurdlar öldükden ṣoñra kendülerden çıḳmaz ise ve ṭarāṣīṣ ve ḳurı kişnīz ve summāḳ miṣillü ḳavābıżdan istiʿmāl olına. Ḳaçan

1 Derkenar: من الحيل ḳavli muḳaddem ḫaberdür, ان يطعم cümlesi muʾaḫḫar mübtedādur.
2 Derkenar: Tā ki ḳurdlar daḫi acıġa.
3 Derkenar: Zīrā ḳurdlar bunlardan ḳaçar.
4 Derkenar: Ḥāṣā ṭabībler ḳatında bir meşhūr ot adıdur.

muḳterin olsa ḳurdlar ile ishāl ve bezr-i baḳla ḳattāldür ve ḳavun ṣuyın ḳattāl didiler ve sirke ḫuṣūṣā ḫall-i unṣuli ḳaçan anı sömürse ṣāḥib-i dūd her gice fā'ide ider ḳaṭʿā ve ḳaṭʿ ider māddesini ḫuṣūṣā baʿżı edviye ile ola. (و قد تستعمل الادوية اضمدة من خارج ضماد جيد ترمس بري و صبر و شحم حنظل يعجن بماء ورق الخوخ او الاجاص و يضمد به حوالي السرة فان كانت المعدة ضعيفة فليعجن الادوية بماء السفرجل او بربه) Ve istiʿmāl olınur edviye-i ḳattāle yaḳılar ḳılmaḳ ile ḫāricden.[1] Eyü yaḳu türmüs-i berrī ve ṣabır ve şaḥm-ı ḥanẓaldür ki yoġrula şeftālū yapraġı ṣuyı ile ve żımād ḳılına bunuñ ile göbek eṭrāfı. **[375b]** Eger miʿde żaʿīf ise yoġrula edviye-i mā'-i sefercel ve rubb-ı sefercel. (فتيلة للدود الصغار شحم حنظل و قطرون و ملح) Bu edviye dögilüp şeftālū yā erik yapraġı ṣuyı ile yoġrulup götürile. (حقنه قنطريون و سرخس و افتيمون و بسفايج و قسط و مر و قشر اصل التوت يطبخ و يستعمل بزيت) Ḳanṭariyūn ve ḳuzġun otı[2] ve eftīmūn ve besfāyec ve ḳusṭ ve mürr ve tūt köki ḳabuġı her birinden üç dirhem ḳaynadup istiʿmāl olına zeytūn yaġı ile.

(**امراض المقعدة**) Evvelā bunuñ aḥkāmını beyān ider. (عسرة البرء لانها مجرى الفضلات و اليها تنصب بالطبع و لانها مقبولة الى فوق و موضوعة الى اسفل و قوية الحس) Oñulması müşkildür. Zīrā maḳʿad mecrā-yı fażalātdur ve añadökilür fażalāt bi'ṭ-ṭabʿ ve maḳʿada ḳıvrılmışdur aşaġadan yuḳaru daḫi mevżūʿdur esfele[3] ve ḳaviyyetü'l-ḥisdür.[4]

(**شقاق**[5] المقعدة يكون اما لحرارة و يبوسة و يعرف بالتهلب و الجفاف و اما لورم حار و يعرف بوجوده **[376a]** و نتو المكان و قوة الالم و اما لثفل يابس غليظ و يعرف بتقدمه و اما لبواسير انشقت و اما لقوة اندفاع دم اليها فيكون مع سيلان مفرط) Yā ḥarāret ve yübūset içün olur maḳʿadda ve bilinür bu anda ḳızḳınlıḳ ve ḳurılıḳ ile yā verem-i ḥārr içündür bilinür veremüñ vücūdı ve mekānınuñ yumrılığı ve elemüñ ḳuvveti ile yā ṯüfl-i yābis-i ġalīẓ içün. Ve bilinür bunuñ ḫurūcınuñ taḳaddümi ile yā bevāsīr içündür ki yarılur yā ḳan gitmegüñ ḳuvveti içündür. Öyleye bu ziyāde seyelān ile olur. (العلاج يعدل المزاج و يداوي الورم و البواسير و تسكن حركة الدم و تلين الطبيعة بمثل شراب البنفسج بلعاب حب السفرجل الاغدية مثل) Ṭabīʿat telyīn ḳılınmaḳ ṯüfl-i yābis ʿilācıdur bāḳīsi ẓāhirdür

1 Derkenar: Ṣāḥib-i dūd żaʿīf yā ṣabī olsa ḫāricden yaḳı ile ʿilācı evlādur.
2 Derkenar: Buña eyreltü daḫi dirler.
3 Derkenar: Öyleye añadökilür mevādd-ı maraż.
4 Derkenar: Öyleye mevāddan müte'ellim olur devā ḳabūline żaʿīf olup andan müte'eṯṯir olmaz.
5 Derkenar: Çatlamaḳ ve yarılmaḳ. Muṣannif bunı taḳdīm eyledi keṯīrü'l-vuḳūʿ olduġı içün. Şeyḫ bevāsīri taḳdīm eyledi buña sebeb olduġı içün.

(الاكارع او مح بيض نيمبرشت او اسفاناخ او مزورة ملوخية paçalar miṣillü ile yā ura-fadan yumurda ṣarısı yā ısfānāḫ yā ebegümeci müzevveresi. الادوية الموضعية) مرهم المقل او مرهم الشادنج او مح البيض و مقل ازرق شمع احمر **[376b]** يلطخ هذه بقطنة فاترة و يحترز من الماء البارد و من الاشياء القوية الحموضة او القوية القبض و اعتقال الطبيعة ضار بهم) Muḳl merhemi yā şādenec[1] merhemi yā yumurda ṣa-rusı daḫi muḳl-i ezraḳ daḫi zerdālū çekirdegi yaġı yā deve örgüci ve muḳl-i ezraḳ ve ṣarı bal mūmı bulaşdurıla bunlar penbeye ki ısıcaḳ ola. Ve iḫtirāz olına mā'-i bāridden[2] daḫi ekşiligi ḳavī olan nesnelerden yā ḳabżı ḳavī olan nesnelerden. Ve ṭabīʿat dutḳunluġı żarar ider aṣḥāb-ı şıḳāḳa.

(استرخاء المقعدة) Bunuñ ʿalāmeti oldur ki rīḥ ve necāset iḫtiyārsuz çıḳa. (قد يكون لبرد و يعرف ببرد ملمسها او تقدم سبب مبرد كالجلوس على حجر مدة او لرطوبة و يعرف بترهلها او لورم و يعرف بالوجع او لقطع اصاب العصبة عقيب ضربة او سقطة فيكون دفعة و لا برء له او لاسترخاء في العصب او الفضلة او لتمدد فيكون مع صلابة) Gāh bürūdet içün olur.[3] Ve bilinür melmesinüñ bürūdeti ile yā se-beb-i müberridüñ taḳaddümi ile ṭaş üzerine oturmaḳ **[377a]** gibi. Yā ruṭū-bet içün olur. Ve bilinür maḳʿadenüñ geñşekligi ve ditremesi ile. Yā verem içün olur maḳʿadda ve bilinür aġrı ile. Yā ḳaṭʿ içün olur ki ʿaṣabeye irer ḍar-be yā saḳṭa ʿaḳabınca öyleye defʿaten olur. Ve bunuñ içün ṣıḥḥat yoḳdur. Yā istirḫā içün olur ʿaṣabede yā ʿaḍalede yā bunlaruñ çekilmesi içün olur ve bu ṣalābet ile olur. (العلاج يداوي الورم و يعدل المزاج و يقوى العصب) Vereme devā olına ve mizācı taʿdīl olına ve ʿaṣab ḳavī ḳılına. (و في الغالب يكون من برد او رطوبة) Yaʿnī istirḫā-yı maḳʿad ḥarāretden yā yübūsetinden olmaḳ eḳaldür. (نطول جيد طراثيث و زر ورد و خطمي و قشور رمان و آس و قرظ و قسط و مر و اذخر يطبخ و يجلس في مائه ثم يدهن بدهن قسط مسخنا و يذر عليها اسفيداج و زر ورد و آس يابس و مقل ازرق و كمون و اذخر و كندر و هذه كلها او بعضها بحسب ما يرى) Ev-velā ṭoḳuz edviye ḳaynadılup ṣuyına oturıla, andan ṣoñra maḳʿad yaġlana dühn-i ḳusṭ ile ḳızmış **[377b]** olduġı ḥālde ve maḳʿad üzerine ekile isfīdāc ve zirr-i verd ve ḳurı mersīn ve muḳl-i ezraḳ ve kemmūn ve iẓḫir ve günlük yā cümlesi yā baʿżı re'y ḥasebince.[4]

1 Derkenar: Şādenec mercimek gibi ṭaşdur.
2 Derkenar: Mā'-i bārid içmeye ve anuñ ile ṭahāret itmeye.
3 Derkenar: Cālīnūs ḥikāyet itmiş; bir kimesne mā'-i bāridde balıḳ ṣayd itmegi ʿādet itmiş, āḫir maḳʿa-dına ve meṣānesine żarar gelüp bevli ve ġāyiṭi bī-iḫtiyār çıḳar olmış.
4 Derkenar: Muṣannif temeddüdinüñ ʿilācın ẕikr itmedi. Anuñ ʿilācı edhān-ı mürḫiyye ve şuḥūm-ı mü-leyyinedür evvelā ve edviye-i ḳābıża ve muḥarrikedür ṣāniyen.

(**خروج المقعدة** يكون لورم فيعسر معه رجوعها او لاسترخاء العضلة المشيلة) Bu verem içün olur ki anuñ ile maḳʿade yirine rücūʿ itmek ʿasīr olur yā maḳʿadeyi yirine ḳaldurup alınan ʿaḍalenüñ istirḫāsı içün olur. (العلاج يعالج الورم و يجلس في الماء المطبوخ فيه القوابض المذكورة و يذر عليها القوابض بعد دهنها بدهن قسط او دهن ورد و ترفد بقطن و تعصب لترتفع فان لم ترتد فليجلس في ماء طبخ فيه الملينات و مسكنات الوجع كالخطمي و قشور الخشخاش و البابونج و زهر البنفسج و بزر الخبازي) Vereme ʿilāc olına ve ḳavābıż-ı meẕkūre[1] ḳaynadulduġı ṣuda oturdula ve maḳʿade üzerine ḳavābıż ekile[2] yaġlanduḳdan ṣoñra ḳusṭ yaġı yā gül yaġı ile ve ṣarıla penbe ile ve baġlana, tā ki maḳʿade ḳalḳup **[378a]** yirine vara. Ve eger varmaz ise oturdula şol ṣuda ki anda müleyyināt ve müsekkināt-ı vecaʿ ḳaynadıla. Muṣannif anları beyān eyledi.

(**حكة المقعدة**[3] يكون ذلك اما لخلط بورقي او مراري او لقروح او لدود و قد يكون مبداء البواسير) Bu yā ḫılṭ-ı būraḳī[4] yā ḫılṭ-ı mirārī içün olur yā ḳarḥalar[5] yā ḳurdlar içün olur ve gāhī mebdeʾ-i bevāsīr olur ki ʿaḳabınca bevāsīr ḥādiṯ olur. (العلاج ينقى البدن و يقتل الدود و يداوي القروح و ينفع ذلك كله مسح المقعدة بالخل و حجامة العصعص) Beden pāk ḳılına mevāddan ve ḳurdlar ḳatl olına edviye ile ve ḳarḥalara devā olına merhemler ile ve fāʾide ider bunlaruñ cümlesine maḳʿadı silmek sirke ile ve ḥacāmat itmek ḳuyruḳ ṣoḳunından.

(**اورام المقعدة** اكثرها حار عن دم صرف او صفراوي و قلما تكون مبتدأة و في الاكثر يكون عقيب الشقاق او القروح او الحكة او قطع البواسير) Ekṣeri bu evrāmuñ ḥārredür dem-i **[378b]** ṣırfdan yā dem-i ṣafrāvīden olur ve gāh ibtidāʾ olur ve ekṣerde şıḳāḳ yā ḳarḥalar yā ḥikke yā ḳaṭʿ-ı bevāsīr ʿaḳabınca olur. (العلاج الفصد و يلطخ اولا بدهن الورد و الشمع او مح البيض و ربما زيد فيه قليل من ماء الكزبرة الرطبة عند قوة الوجع او مرهم الخل محلول في دهن الورد فاذا جاوز الابتداء فمرهم الدياخليون) ʿİlāc faṣddur ve bulaşdurıla evvelā gül yaġı ile mūm yā yumurda ṣarısı ve gāh ziyāde ḳılınur bunda azcuḳ yaş kişnīz ṣuyı vecaʿuñ ḳuvveti ḳatında yā sirke merḥemi ki ezilmiş ola gül yaġında ibtidāʾī geçdükden ṣoñra tāḫilyūn merhemi. (و النطول بالمنضجات الملينة كالخطمي و البابونج و الخبازي و

1 Derkenar: Yaʿnī istirḫā-yı maḳʿade ʿilācında ẕikr olınan ḳavābıż ṣuda ḳaynadulup anda oturdula.
2 Derkenar: Yaʿnī ol maḳʿade yaġlanup üzerine ḳavābıż ekilüp andan ṣoñra penbe ḳonıla, tā ki edviye dökilmeye ve andan ṣoñra bir ṣarḳı ile ṣarıla, tā ki ḳalḳup yirine vara.
3 Derkenar: Maḳʿad gicişmek.
4 Derkenar: Bu ḫılṭlarda leẕʿ ve ḥiddet olduġı içün gicişdürür.
5 Derkenar: Ḳarḥalaruñ vesaḫı ve ḳurdlaruñ ışırması gicişdürür.

(زهر بنفسج و يجب ان يبط قبل النضج لئلا يصير نواصير) Daḫi naṭūldür münżicāt-ı müleyyine ile ve vācibdür verem maḳʿad yarılmaḳ nuḍcdan evvel tā nevāṣīr olmaya.[1]

(البواسير) Şekli ve levni iʿtibārı ile münḳasım olur.[2] Nitekim muṣannif dir: (تنقسم الى ثؤلولية تشبه **[379a]** الثآليل الصغار و عنبية مستعرضة مدورة ارجوانية اللون و الى توتية رخوة دموية) Münḳasım olur ṣü'lūliyyeye ki müşābih olur küçücük sigillere ve ʿinebiyyeye ki müşābih olur üzüm dānesine ʿarīż ve müdevverdür erġuvān renklüdür ve tūtiyyeye ki müşābih olur tūta yumuşaḳ demevīdür. (و ايضا) Girü münḳasım olur ẓuhūrı ve buṭūnı iʿtibārı ile. (الى ناتية و هي احمد و الى غائرة و هي ارداء) Yumrıya ve bu eyüdür ve batmışa ve bu yaramazdur.[3] (و ايضا) Girü münḳasım olur andan aḳan iʿtibārı ile. (و الى منفتحة سيالة و الى عميا لا تسيل) Aġzı açuḳ olup aḳana gözsüz olup aḳmayana. (و اكثرها عن السوداء و الدم السوداوي فان تولدت عن البلغم كانت كنفاخات بطون السمك) Ve ekṣeri bevāsīrüñ sevdādan ve dem-i sevdāvīdendür ḳaçan balġamdan mütevellid olsa balıḳ ḳarnı ḳabarcuḳları gibi olur. (و الثؤلولية اقرب الى السوداء و التوتية الى الدم و العنبية بين بين **[379b]** و لا بد فيها من انفتاح عروق المقعدة) Ṣü'lūliyye sevdāya aḳreb olur ve tūtiyye deme aḳreb olur ve ʿinebiyye ikisi ortasında olur ve lā-büddür bunda maḳʿad ʿurūḳınuñ açılmasından.[4] (و سيلان دم البواسير و لا يقطع الا اذا احس الضعف و ضعفت حركة الرجل فان في سيلانه امانا من الاكلة و الجنون و الصرع السوداوي و من الحمرة و ذات الجنب و ذات الرية و السرسام و اذا احتبس المعتاد منه قبل وقته خيف منه شئ من ذلك و خيف الاستسقاء و السل و اذا حدث لصاحب البواسير رعاف او حيض انتفع به و الوان المبسورين بين الصفرة و الخضرة) Bevāsīr ḳanınuñ aḳması ḳaṭʿ olınmaya illā meger ki żaʿf iḥsās olına ayaḳ ḥareketi żaʿīf ola.[5] Zīrā bu ḳan aḳmaḳda emān vardur ekleden ve cünūndan ve ṣarʿ-ı sevdāvīden ve ışırḳıdan ve ẕātü'l-cenbden ve ẕātü'r-riyeden ve sersāmdan. Ḳaçan ḥabs olınsa dem-i muʿtād vaḳtinden evvel ḫavf vardur bunlardan **[380a]** birinden ve ḫavf vardur istisḳādan ve silden. Ḳaçan ḥādiṯ olsa ṣāḥib-i bevāsīr içün burun

1 Derkenar: Nāṣūr ṣol çuḳur ḳarḥadur ki maḳʿadda olur dā'imā andan ṣaru ṣu aḳar.
2 Derkenar: Bevāsīr cemʿ-i bāsūrdur lafẓ-ı cemʿ ile ẕikr eyledi. Zīrā bāsūr bir olmaz eḳalli üç olur.
3 Derkenar: Zīrā görinmez ve üzerine devā ḳonılmaz.
4 Derkenar: Yaʿnī bevāsīrde elbette ḳan aḳar yābis olmaz.
5 Derkenar: Su'āl olınursa dem-i bevāsīr ḫod fāsiddür, anuñ ḫurūcı niçün żaʿf iḥdāṯ ider; biz eyidürüz: Zīrā dem-i ceyyid anuñ ile bile çıḳar. Suʿāl olınursa ayaḳ żaʿfı niçün taḫṣīṣ olındı; biz eyidürüz: Zīrā ḥāmil-i bedendür ve ṭabīʿatuñ eṭrāf-ı bedene ḫāṣṣeten ayaġa ihtimāmı ḳalīldür.

ḳanı yā ḫayż anuñ ile müntefiʿ olur. Ve mebsūrlaruñ levni ṣarılıḳ ile yaşıllıḳ ortasındadur. (العلاج ينقى البدن حتى يفصد الصافن و عرق المابض و حجامة ما بين الوركين و استفراغ السوداء و يصلح الطحال و الكبد و تلين الطبيعة) Beden pāk ḳılına dem-i fāsidden ḥattā faṣd olına ṣāfin[1] ve ʿırḳu'l-mābıż ve iki yanbaşı ortasında ḥacāmatıdur ve istifrāġ-ı sevdādur ve ṭalaḳ ve ciger ıṣlāḥ olına ve ṭabīʿat telyīn ḳılına.[2] (الادوية الباسورية منها مسقطات و منها مفتحات و منها حابسات للدم و منها مدملات و منها مسكنات الوجع و هي اما اشربة و اما اضمدة و اما نطولات و اما بخورات) Edviye-i bāsūriyyenüñ baʿżı müsḳiṭātdur yaʿnī bevāsīri düşürür baʿżı müfettiḥātdur ṭamarlarınuñ aġzını açar baʿżı ḳanını ḥabs ider baʿżı oñuldur cerāḥatini baʿżı sākin ḳılur aġrısını. Ve bu edviye şerbetlerdür yā yaḳılardur **[380b]** yā naṭūllardur yā buḫūrlardur. (اما المسقطات فانما تستعمل عند عدم الصبر على الحديد و لا يجوز اسقاط كل البواسير فيحتبس ما كان معتادا من الدم و يورث ما قلنا من الامراض و هو مثل الديك برديك و الفلدفيون و ما اشبههما فاذا سودت وضع عليها سلاقة الكرنب و سكن الوجع ثم اعيد المسقط حتى يسقط و نثر الزنجار و يسقط التوتية و يجففها ثم يجلس في ماء طبخ فيه القوابض كالعدس و قشور الرمان و العفص و زر ورد و الجلنار و ربما احتيج الى تسكين الوجع بمثل طبيخ الخطمي و الخبازي و البنفسج و ربما استعمل السمن الكثير قبل القوابض ثم بعده مرهم الاسفيداج و المرتك) Ammā müsḳiṭāt istiʿmāl olınur demür ile kesmege ṣabr olmayıcaḳ[3] ve cāʾiz degüldür bevāsīrüñ küllīsin ısḳāṭ[4] itmek. Zīrā müḥtebis olur muʿtād olan dem ve īrāẕ ider bizüm ẕikr itdügümüz marażları ve müsḳiṭāt dīk-ber-dīk[5] ve feldefiyūn ve bunlara müşābih olandur. Ḳaçan bevāsīr ḳararsa[6] anuñ üzerine vażʿ olına ṣuda **[381a]** bişmiş kelem ve teskīn olına vecaʿ, andan ṣoñra iʿāde ḳılına müsḳiṭ ḥattā sāḳıṭ ola bevāsīr ve jengār ekmek ısḳāṭ ider bevāsīr-i tūtiyyeyi ve tecfīf ider. Andan ṣoñra oturdula şol ṣu üzerine ki anda ḳavābıż ḳaynamış ola. Ve gāh iḥtiyāc olur teskīn-i vecaʿa maṭbūḫāt ile ve gāh istiʿmāl olınur semen-i keẕīr ḳavābıżdan evvel ve suḳūṭdan ṣoñra istiʿmāl olınur merhem-i isfīdbāc ve merhem-i mürdeseng.

---

1 Derkenar: Ṣāfin yuḳaruda beyān olınmışdur. Buduñ iç yüzinden giden ṭamardur iç yüzdeki topuġuñ ortasından ẓāhir olur ve mābıż incik bu kelimenüñ iç yüzünde bir ṭamardur.

2 Derkenar: Tā ki ẕüfl-i yābis ile mevżiʿ müteʾellim olmaya.

3 Derkenar: Ṣabır idecek demür ile kesmek evlādur. Zīrā edviye ġayrı emrāż ve aʿrāż getürmek cāʾizdür ve demür defʿaten ḳaṭʿ ider.

4 Derkenar: Birisin ḳomaḳ gerek, tā ki dem-i fāsid andan aḳa.

5 Derkenar: Dīk-ber-dīk oldur ki ʿāmme taḥrīf idüp dilberdik dirler ve sıçan otı daḫi dirler tīz dārūlardandur, çölmegi çölmek üzerine ḳoyup taṣʿīd olınur. Anuñçün bunuñ ile tesmiye olınmışdur.

6 Derkenar: Müsḳiṭāt anı ifsād itdügiçün.

(و اما المفتحات فانما تستعمل اذا احتبس دم كثير و قوي الوجع و حينئذ يدخل الحمام مرارا و ربما فصد الصافن او عرق المابض ثم تمرخ باهال سنام الجمل او مح الايل او دهن نوي المشمش المر او دهن الخوخ و المقل افراد او مجموعة ثم تستعمل المفتحات و هي مثل ذرق الحمام و القنة و مرارة البقر و بخور مريم و فصد الصافن و ربما فتحها وحده) Ammā müfettiḥāt istiʿmāl olınur ḳaçan muḥtebis olsa dem-i keṯīr ve ḳavī olsa vecaʿ. Ve bu ḥīnde ḳoyılur marīż ḥammāma nice kerre ve gāh faṣd olınur ṣāfin yā ʿırḳ-ı mābıż. Andan ṣoñra **[381b]** süreler deve örgüci erimişin yā yaban ṣıġırı iligin yā acı zerdālū çekirdegi yaġın yā şeftālū çekirdegi yaġın daḫi muḳl bunlar yalñuz yā mecmūʿı. Andan ṣoñra istiʿmāl olına müfettiḥāt ki ol gügercin zebili ve ḳınne didükleri ṣamġ ve ṣıġır ödi ve buḫūr-ı meryemdür ve faṣd-ı ṣāfin gāh fetḥ ider yalñuz. (و اما حوابس الدم فمنها قوية كاوية كالزاجات و منها دون ذلك كدم الاخوين و البسد و الجلنار و الكندر و الصبر و وبر الارنب و نسج العنكبوت و الاقاقيا و العفص و يجب ان يذر و يشد الى ان ينختم و الانجبار و شرابه عظيم النفع في قطع الدم من اي عضو كان و خاصيته انه لا يعقل الطبع) Ammā ḥābisāt-ı dem bunlaruñ baʿżı ḳaviyyedür ve ṭaġlayıcıdur zāclar gibi ve baʿżı bundan alçaḳdur demü'l-ahaveyn ve büssed ve cülnār ve günlük ve ṣabır ve ṭavşan tüyi ve örümcek aġı ve aḳāḳıyā ve māzū gibi. Ve vācibdür bu ḳābıżlar eklemek ve baġlanmaḳ oñulunca.[1] Ve encibār ve ṣarābı ʿaẓīmü'n-nefʿdür ḳaṭʿ-ı demde ḳanḳı ʿużvdan olursa **[382a]** olsun ve bunuñ ḫāṣṣiyyetidür ṭabʿı dutmaz.[2] (و اما المدملات فهى الادوية القابضة و قد ذكرناها و اما مسكنات الوجع فقد اشرنا اليها مرارا) Oñulducılar edviye-i ḳābıżadur ve teskīn-i vecaʿ idenlere niçe kerre işāret itdük. (الاغدية يمنعون عن كل غليظ و كثيف و محرق للدم و الابزار و التوابل[3] و يلزمون كل ما يسرع هضمه و يجود غذاؤه كاللحوم اللطيفة اسفيدباجة و جوذابة و مح البيض النيمبرشت يوافقهم) Menʿ olınalar her ġalīẓ ve keṯīf ve muḥriḳ-i dem ve ebzār ve tevābilden ve lāzım ḳılınalar her hażmı serīʿ ve ġıdāsı eyü olına tavuḳ ve oġlaḳ etleri gibi isfīdbāc ve cevẕābe[4] ve urafadan bişmiş yumurda ṣarısı muvāfiḳ olur bunlara.

1 Derkenar: Yaʿnī üzerine zar gibi perde bitince.

2 Derkenar: Yaʿnī sāʾir ḥabs-i dem idenler demi ḥabs iderler ammā ṭabʿı daḫi ḳabż iderler cülnār ve ṣarābı demi ḥabs ider lākin ṭabʿı ḳabż ider.

3 Derkenar: Ebzār ve tevābil ṭaʿāma ḳonılan nesneye dirler ki aş havıcı diyü taʿbīr olınur lākin ebzār yaşına ve ḳurısına ıṭlāḳ olınur tevābil hemān ḳurısına dirler.

4 Derkenar: Bu oldur ki evvelā simid etmegi südde ve cüllāb-i sükkerīde ışlana, andan ṣoñra semüz tavuḳ yā semüz ḳuzı yā semüz oġlaḳ bu etmegüñ üzerine ışıṭup biryān ḳılınup yaġı buña [ṭa]mlaya.

(منه حق عن ورم حار او خلط لاذع صفراوي او .Zevr didükleridür (الزحير
بلغم مالح او برد نال الموضع او صلابة من مركوب و منه باطل عن ثفل يابس محتبس
يروم الامعاء اخراجه بالعصر) Zaḥīrden baʿżı ḥaḳdur[1] ḥādiṯ olur verem-i ḥār-
dan yā ḫılṭ-ı lāẕiʿ-i **[382b]** ṣafrāvīden yā balġam-ı māliḥden yā berdden ki
mevżiʿe ire yā ṣalābet-i merkūbdan. Ve bundan baʿżı bāṭıldur[2] ḥādiṯ olur
ṯüfl-i yābis-i muḥtebisden ki emʿā ḳaṣd ider anı çıḳarmaġa ṣıḳmaḳ ile. و)
ربما جرد الامعاء فاوجب قيام الاغراس و هي اللزوجة التي على سطح الامعاء الداخل
فيوهم ذلك و خروج عصارة الثفل اسهالا فربما عولج بالقوابض فقتل) Gāh olur ṣoyar
baġırsaḳları öyleye īcāb ider marīżüñ ḳıyāmını aġrās[3] ile. Ol şol lüzūcetdür
ki emʿānuñ saṭḥı dāḫili üzere olur. Öyleye īhām ider bu ḫāric ve ʿuṣāre-i
ṯüflüñ ḫurūcı ishāli öyleye gāh olur ʿilāc ḳılınur[4] ḳavābıż ile öyleye marīż
helāḳ olur. و الفرق بين الحق من ذلك و الباطل ان في الباطل يعرض ثفل في البطن)
و الم في الظهر و ربما كان معه مغص دائم لا يزول بخروج ما يخرج و ربما بلغ ذلك
القولنج و قلة شهوة و خروج ثفل يابس كالحمص و الكبر منه في حال الزحير او قبله
و تقدم الاغدية اليابسة المجففة للثفل) Farḳ zaḥīr-i ḥaḳḳ ile zaḥīr-i **[383a]** bāṭıl
ortasında budur ki bāṭıl ʿārıż olur ṯüfl baṭında ve elem ẓahrda. Ve gāh olur
bunuñ ile maġṣ dā'im olur zā'il olmaz çıḳan ruṭūbātuñ ḫurūcı ile. Ve gāh
olur irişür bu maġṣ ḳūlenc ḥaddına. Ve olur ḳıllet-i şehvet ve ḫurūc-ı ṯüfl-i
yābis noḫūd gibi ve andan büyük ḥāl-i zaḥīrde yā andan evvel. Ve olur
aġdiye-i yābise ki müceffifdür ṯüfli. و من الحيل الجيدة في تعرف الفرق بينهما)
ابتلاع حبات من حب الخرنوب فان خرجت فهو حق اذ لاسدة و كذلك غيره من البزور
كبزر القطونا) Eyü ḥīlelerdendür zaḥīr-i ḥaḳḳ ve zaḥīr-i bāṭıl ortasında farḳ
bilmekde çekirdekler yutmaḳ keçiboynuzı çekirdeklerinden eger çıkarsa
zaḥīr-i ḥaḳdur.[5] Zīrā süddе yoḳdur ġayrı toḫmlar yutmaḳ daḫi böyledür
bezr-i ḳaṭūnā gibi.[6] العلاج اما الباطل[7] فتلين الطبيعة بمثل شراب البنفسج بماء اصول)
الخطمى و لعاب حب السفرجل او معجون بنفسج بماء حار قد اغلي فيه اصول الخطمي و

1 Derkenar: Buña zaḥīr-i ṣādıḳ dirler.
2 Derkenar: Buña zaḥīr-i kāẕib daḫi dirler.
3 Derkenar: Aġrās cemʿ-i ġırsdur, kesr-i ġayn baġırsaḳlaruñ iç yanında olan lüzūcete dirler ki Ḥaḳḳ Teʿālā anı ḫalḳ itmiş, tā ki ṣüfl-i yābis ve ḫılṭ-ı ḥādd cirm-i emʿāya żarar itmeye.
4 Derkenar: Yaʿnī ṭabīb ġalaṭ idüp ishāli var ṣanup ḳavābıż virüp marīż helāk olur.
5 Derkenar: Yaʿnī zaḥīr-i bāṭıl ṯüflüñ yābisüñ iḥtibāsından olduġıçün sedd ider. Öyleye çekirdek geçmez ammā zaḥīr-i ḥaḳḳ böyle degüldür. Anuñçün sedd ider itmez lā-cerem çekirdek geçer.
6 Derkenar: Eger su'āl olınursa ṯüflüñ eczāsı ortalarında küçücük ḳarḥalar olmaḳ cā'izdür ki anlardan bezr-i ḳaṭūnā geçe ṣaġīr olduġıçün; biz eyidürüz: Bu didigüñ nādirdür. Muṣannif ẕikr itdügi ekṯer binā'endür.
7 الباطل: Bu kelime metinde sehven الباطن şeklinde yazılmıştır.

حب السفرجل و ربما احتيج الى عسل خيارشنبر و حب السفرجل بدهن اللوز او الكثيراء او رب السوس و قد يكفي فيه الماء **[383b]** الحار وحده يشرب و يجلس فيه و ربما افتقر الى الحقن اللينة و ليجعل فيها مقل ازرق) Ammā zaḫīr-i bāṭıl ʿilācı ṭabīʿat telyīn olına[1] şarāb-ı benefşe miṣillü ve uṣūl-ı ḫaṭmī ṣuyı ve ayva çekirdegi luʿābı ile yā maʿcūn-ı benefşe ıssı ṣu ile ki anda uṣūl-i ḫaṭmī ve ayva çekirdegi ḳaynamış ola.[2] Ve gāh iḥtiyāc olur ḥıyārşenber ʿaseline ve ayva çekirdegine bādām yaġı yā kitre ve buyan dibi ile.[3] Ve gāh iktifā olınur anda ıssı ṣu ile[4] yalñuz içile ve oturula anda. Ve gāhī iḥtiyāc olur ḥuḳne-i leyyinelere ve ḳılınur anda muḳl-i ezraḳ. و الغداء مثل الملوخية و الاسفيدباج و الخبازي او اسفاناخ) Zaḥīr-i bāṭılda ġıdā bunlardur. (و اما الحق فما كان عن برد فقير و طي بدهن قسط و يكمد المقعدة و العجان و السرح بالخرق المسخنة او النخالة المسخنة و يجلس في ماء حار قد اغلي فيه كمون و اذخر و بابونج و خطمي و يجلس على ارض الحمام الحارة او يجلس على اجرة محماة او لبد محمي و للشراب الصرف بالكمون نفع عجيب شربا و نطولا خصوصا للقابض منه) Ammā zaḥīr-i **[384a]** ḥaḳḳ eger berd[d]en ise ʿilācı ḳīyrūṭīdür[5] ḳusṭ yaġı ile ve kimād ḳılına maḳʿada ve ʿicān ve serḥ[6] ḳızmış bezler ile yā ḳızmış kepek ile.[7] Ve oturdula ıssı ṣuda ki anda ḳaynatmış olalar kemmūn ve iẕḫir ve bābūnec ve ḫaṭmī. Ve oturdula ḥammāmuñ ıssı yirine ve oturdula ḳızmış tuġla yā ḳızmış keçe üzerine şarāb-ı ṣāfī içün kemmūn ile nefʿ-i ʿacīb vardur içmek ve naṭūl ḳılmaḳ ile ḫuṣūṣā şarābdan ḳābıż içün.[8] و ما كان لحرارة او خلط حاد فنطول من قشور الخشخاش و الخطمي و زر ورد و حبس ما ينصب اليه و فتائل الزحير عند قوة الوجع و مرهم المقل و قيروطي بماء الكزبرة الرطبة) Şol zaḥīr-i ḥaḳḳ ki ḥarāretden yā ḫılṭ-ı ḥāddendür anuñ ʿilacı naṭūldür ḫaşḫāş ḳabuġından ve ḫaṭmīden ve zirr-i verdden ve ḥabsdür mevżiʿe munṣab olan māddeyi[9] daḫi zaḥīr şāflarıdur ḳuvvet-i vecaʿ olıcaḳ daḫi merhem-i muḳldür daḫi ḳīyrūṭīdür yaş kişnīz ṣuyı ile. و ما كان لورم فالفصد **[384b]** و ترك الغداء يومين ثلثة و علاج الورم) Şol zaḥīr-i ḥaḳḳ ki veremdendür anuñ ʿilācı faṣddur ve ġıdāyı terkdür iki üç

1 Derkenar: Eger anda ḥarāret var ise.
2 Derkenar: Eger ṭabīʿat dutḳunluġı ḳavī ise.
3 Derkenar: Eger ṭabīʿat dutḳunluġı aḳvā ise.
4 Derkenar: Eger ṭabīʿat dutḳunluġı żaʿīf ise.
5 Derkenar: Ḳayrūṭī muʿarreb-i kayrūdīdür ki mūm-revġan dimek ile meşhūrdur.
6 Derkenar: ʿİcān kesr-i ʿayn ile maḳʿad ḥalḳası ile ḫuṣyeteyn ortasına dirler ve serḥ fetḥ-i sīn ve sükūn-ı rā ile ʿaṣabuñ adıdur yā bevl yolına dirler.
7 Derkenar: Ḳızmış kepegi bir kīseye ḳoyalar anuñ üzerine otura.
8 Derkenar: Şarāb-ı ḳābıż ġalīẓ ve kekre yā ḳatı ekşi olandur.
9 Derkenar: Yaʿnī şarāb-ı ḥaşḥāş miṣillü ile mevāddı ḥabs itmek gerek, tā ki mevżiʿe dökülmeye.

gün daḫi ʿilāc-ı veremdür.[1] (و ما كان لصلابة مركوب فدهن الورد و مح البيض و المقل الازرق مفترا) Şol zaḥīr-i ḥaḳḳ ki ṣalābet-i merkūbdandur anuñ ʿilācı gül yaġı ve yumurda ṣarusı ve muḳl-i ezraḳdur ılıcaḳ. (و اكثر الزحير ينفعه التكميد و التسخين اللطيف و النطول الفاتر و يضره البارد و كل ما يولد خلطا غليظا) Ve zaḥīrüñ ekşerine fāʾide ider kimād ḳılmaḳ ve laṭīf ḳızdurmaḳ ve ılıcaḳ naṭūl ve żarar ider bārid nesne ve her ḫılṭ-ı ġalīẓ tevlīd iden.

(امراض الطحال) Ṭalaḳ didükleridür ki bir ʿużv-ı ṭavīldür lisāna beñzer miʿdeye muttaṣıldur ṣol cānibinden sevdāyı cāẕibdür ve fāʾidesi cigeri ṣaḳlamaḳdur ḫılṭ-ı sevdāvīden ve fem-i miʿdeye sevdāvī ḥāmıż döküp iştihāyı taḥrīk ve cūʿa tenbīhdür.

(و المرارة) Öd didükleri**[385a]**dür ki bir kīsecük gibidür cigere aṣılmışdur miʿde cānibinden fāʾidesi ḫılṭ-ı raḳīḳi ve fażl-ı ṣafrāyı ceẕb idüp cigeri pāk ḳılup ve tesḫīn idüp ve demi talṭīf eyleyüp ve fużūlı taḥlīl idüp ve berāzı taḥrīk ḳılup emʿāyı ṣüflden arıtmaḳdur. (اليرقان الاسود و الاصفر و اجتماعهما) Yaʿnī bu emrāżdandur gövdeye ve göze ṣaruluḳ düşmek yā gövdeye ve göze ḳaralıḳ düşmek ve bunlaruñ ictimāʿı.[2] (اليرقان تغير فاحش من اللون الى صفرة او سواد او اجتماعهما) Lafẓ-ı تغير cinsdür ve lafẓ-ı فاحش faṣldür ḥarekāt-ı nefsāniyyeden ḥādiṯ olan[3] taġayyürden iḥtirāzdur ve lafẓ-ı لون taġayyür fi'l-miḳdārdan[4] iḥtirāz ve ve lafẓ-ı الى صفرة او سواد beraṣ miṯillüden[5] iḥtirāzdur.[6] (و سببه كثرة الصفراء او السوداء او امتناع استفراغهما او احدهما) Yereḳānuñ sebebi ṣafrānuñ yā sevdānuñ keṯreti yā bu ikisinüñ yā ikisinden birinüñ istifrāġınuñ imtināʿıdur. (و الكثرة قد يكون لاغدية و قد يكون لغير ذلك اما الاغدية فكل ما يولد الصفراء او السوداء بذاته او بسرعة استحالته **[385b]** و اما غير الاغدية فاما لبرد بدني يجمد الدم سوداء او لحر يحيله صفراء او يحرقه سوداء و ذلك اما لمزاج الكبد او لمزاج البدن كله او لسبب غريب كلسع الجرارة و الحية و ضرب من الزنابير و اما لافراط حر الهواء او برده) Keṯret-i ṣafrā ve sevdā gāh aġdiye içün olur gāh ġayr içün olur. Ammā aġdiye her ṣafrāyı müvellid olandur bi-ẕātihi yā sevdāyı müvellid olandur bi-ẕātihi yā

1 Derkenar: Verem ʿilācı ibtidāda revādiʿ ile ve intihāda münżicāt ve muḥallilāt ile olur.

2 Derkenar: Eger suʾāl olınursa yereḳān emrāż-ı ʿāmmedendür öyleye emrāż-ı zīnet ẕikr olınduġı fenn-i rābiʿde ẕikr olınmaḳ gerek idi; biz eyidürüz: Sebeb ekşeri buña süddedür ve ol emrāż-ı ṭıḥāl ve merāredendür. Pes yereḳān bu ikisinüñ emrāżındandur lā-cerem emrāż-ı ʿāmmeden degüldür.

3 Derkenar: Feraḥ ve ġam ve ḥaclet ve ḥavf gibi.

4 Derkenar: Semüzlük ve arıḳlıḳ gibi.

5 Derkenar: Zīrā beraṣ تغير الى بياض'dur.

6 Derkenar: Bu taʿrīf mānīʿ degüldür. Zīrā behaḳ-ı esvede ve cüẕāma ṣādıḳdur.

bunları müvellid olandur sürʿat-i istiḥālesi ile.[1] Ve ammā aġdiyenüñ ġayrı yā berd-i bedenī içündür ki ḳanı ṭoñdurur sevdāya dönderür yā ḥarr-ı bedenī içündür ki ḳanı dönderür ṣafrāya yā iḥrāḳ idüp dönderür sevdāya. Ve bu berd ve ḥarr yā mizāc-ı kebid[2] içün yā mizāc-ı beden içündür cemīʿan yā sebeb-i ġarīb içündür[3] cerrāre[4] soḳmaḳ gibi ve yılan ṣoḳmaḳ ve yaban arısı ṣoḳmaḳ gibi yā ifrāṭ-ı ḥarr-ı hevā[5] içündür yā ifrāṭ-ı berd-i hevā içündür.[6] (و اما امتناع الاستفراغ فاما لسدة في مجري الكبد الى المرارة او مجري المرارة الى الامعاء و يفرق بينهما بان الطبع في الثاني يبيض دفعة و اما في مجري الكبد الى **[386a]** الطحال الى المعدة و يفرق بينهما بان الشهوة في الثاني تسقط دفعة و السدة قد تكون لورم و قد تكون لغير ورم و مادة اليرقان ليست عفنة و الا اوجبت الحمى) Ammā istifrāġ imtināʿı yā südde içündür kebidden merāreye olan mecrāda[7] yā merāreden emʿāya olan mecrāda. Farḳ olınur bunlaruñ ortası bunuñ ile ki necāset s̱ānīde defʿaten aḳ olur yā südde içündür kebidin ṭıḥāle olan mecrāda[8] yā ṭıḥālden miʿdeye olan mecrāda. Farḳ olınur bunlaruñ ortası bunuñ ile ki iştihā s̱ānīde sāḳıṭ olur defʿaten. Ve südde gāh verem içün olur gāh veremüñ ġayrı içün olur.[9] Ve mādde-i yereḳān müteʿaffine degüldür ve illā ḥummā īcāb ider. (العلاج يعدل المزاج المولد للمادة و يداوى السم و يفتح السدد بما ذكرناه في امراض الكبد و يستفرغ المادة الموجودة بالاسهال و القئ و التعريق بالحمام و الجلوس في الآبزن) ʿİlāc taʿdīl olınmaḳdur mizāc-ı kebid ve beden ki müvelliddür māddeyi ve devā olına semm ve fetḥ olına süddeler emrāż-ı kebidde ẕikr itdügümüz ile[10] ve istifrāġ olına **[386b]** mādde-i mevcūde ishāl ile ve ḳayʾ ile yā terletmek ile ḥammām sebebi ile ve āb-zende[11] oturmaḳ ile. (الاشربة ماء الهندبا وحده او مع ماء

1 Derkenar: Şol ġıdā ki bi-ẕātihi ṣafrāyı müvellid olur ʿasel ve yaġ ve ṭatlu ḳavundur. Şol ġıdā ki bunlara tezcek müstaḥīl olur ıssı süd ve şeftālū ve zerdālū ve kirāsdur.

2 Derkenar: Zīrā kebid-i bārid ḳanı sevdāya dönderür ve kebid-i ḥārr ṣafrāya dönderür.

3 Derkenar: لسبب غريب didügi لبرد didügine maʿṭūfdur.

4 Derkenar: Cerrāre şol ʿaḳreb-i kebīrdür ki ḳuyruġın sürer ol ṣoḳıcaḳ zehri bedende ṣafrāya ve sevdāya bāʿiş olur.

5 Derkenar: Şiddet-i ḥarāret ḳanı ṣafrā ḳılur.

6 Derkenar: Şiddet-i berd ḳanı sevdā ḳılur.

7 Derkenar: Bu mecrālarda südde olıcaḳ ṣafrā menfeẕ bulımaz bedene münteşir olup yereḳān-ı aṣfer ḥādiş olur ve necāset reng-i ṣafrādandur ol varmayıcaḳ aḳ olur s̱ānīde defʿaten evvelde tedrīc ile.

8 Derkenar: Bu mecrālarda südde olıcaḳ sevdā menfeẕ bulımaz bedene münteşir olur yereḳān-ı esved ḥādiş olur ve sevdā ki iştihāya tenbīh ider münḳaṭıʿ olup s̱ānīde defʿaten iştihā sāḳıṭ olup evvelde tedrīc ile sāḳıṭ olur.

9 Derkenar: Meşelā yā ṣafrā yā sevdā mecrāya çoḳ dökülmek gibi.

10 Derkenar: Āḫir-i kitābda ẕikr olınan devālar ile.

11 Derkenar: Āb-zen ıṣṭılāḥ-ı eṭibbāda şol ẕarfa dirler ki maraża ʿilāc olacaḳ ıssı ṣuları anuñ içine ḳoyup marīżi anda oturdalar.

الكرفس بالسكنجبين الساذج او البزوري او ماء الرمانين بسكنجبين او سكنجبين وحده او
(او ماء شعير بشراب الاصول الاسود Bunlar yereḳān-ı aṣfar eşribesidür.[1] دیناري)
(المستفرغات راوند بسكنجبين و اقوى منه غاريقون Bu taṣrīḥ murāddur. السوداوي)
(مسهل جيد للصفراء ماء Devā'-i müşterekdür istifrāġda. و راوند و بزر شاهترج)
شاهترج مائة و سبعون درهما يطبخ فيه اجاص كبارعشر اعداد تمر هندي عشرون درهما
بزر قثاء و خيار و انبرباريس من كل واحد ثلثة دراهم غاريقون درهم يغلى حتى يبقى نصفه
و يصفي على خمسة عشر درهما لب خيارشنبر و نصف درهم دهن لوز و نصف درهم
(راوند Eyü müshil ṣafrāya şāhtere ṣuyıdur yüz yitmiş dirhem ḳaynadalar
anda iri erik on ʿaded temr-i Hindī yigirmi dirhem ḫıyār ve şinḫıyār çe-
kirdegi ve enberbārīs her birinden üç dirhem ġārīḳūn **[387a]** bir dirhem
ḳaynadalar ḥattā nıṣfı ḳala ve süzüle on beş dirhem lübb-i ḫıyārşenber ve
nıṣf dirhem bādām yaġı ve nıṣf dirhem rāvend. آخر للسوداوي طبيخ الافتيمون)
(بلاهليلج Helīlec bile olıcaḳ ḳabż ider südde eyler. آخر افتيمون و اسطوخودوس)
و غاريقون و راوند و حجر ارمني مغسول من كل واحد نصف درهم يفرك بدهن اللوز
(و يعجن بغسل خيارشنبر Sevdāvīye müshil-i āḫerdür ḥablar ḳılınup ıssı ṣu ile
istiʿmāl itmek gerek. (مقيئ) Ḳusdurucı (فجل منقوع في سكنجبين بماء حار) tur-
pı sikencübīnde ışladup ve sikencübīn ıssı ṣu ile ezilüp içürile. اخر عصارة)
الفجل بسكنجبين و ملح بماء حار المعرقات مما جرب ان يسقي اصول الحماض و يقام في
الشمس ثم يمشي حتى يحمى و يعطش ثم يسقى مطبوخ من برسياوشان و فوة و نعناع فانه
(يشفي في الحال بالعرق الاصفر و دوام الجلوس في الآبزن نافع Tecrübe olınanlardan
uṣūl-i ḥummāż[2] içürile ve günde durġurula, andan ṣoñra yürüye ḥattā ḳıza
ve ṣusaya, **[387b]** andan ṣoñra maṭbūḫ-ı meẕkūr içürüle taḥḳīḳan bu şifā
virür fi'l-ḥāl ʿaraḳ ile yereḳān-ı aṣfere ve devām-ı cülūs āb-zende nāfiʿdür.
(الاغدية مزورة زيرباج او سمك بزيرباج او مزورة حب رمان او هندبا بخل و سكر او
هندبا مطجن بدهن لوز محمض بخل او غير محمض او ماء شعير بسكر او خس و خل
او فروج بحب رمان و زبيب او بزبيب و خل و لحم القنفذ ينفعهم لادراره و الخراطين
(المجففة تبرئ في الحال Ġıdālar müzevvere-i zīrbācdur yā balıḳdur[3] zīrbāc ile
yā hindibādur ki bişmiş ola sirke ve sükker ile yā hindibādur ki būrānī ola
bādām yaġı ile ki muḥammaż ola yā arpa ṣuyıdur ki sükker ile yā mārūl ve
sirkedür yā bilicdür ḥabb-ı rümmān ve zebīb ile yā zebībdür ki sirke ile. Ve

1 Derkenar: Mücerrebātdandur ṣāḥib-i yereḳān ṣaru nesnelere naẓar itmek ḫuṣūṣā yereḳān ṭaşına baḳmaḳ ve bunı bulmaġuñ ṭarīḳi budur ki ḳırlaġuc yavrısına zaʿferān sürüp ṣarartmaḳ gerek anası yereḳān marażı oldı ṣanup ol yereḳān ṭaşını bulup getürüp yuvasında ḳor anda bulup alurlar.

2 Derkenar: Ḥummāż ḳuzı ḳulaġı didükleridür.

3 Derkenar: Balıḳ nāfiʿdür yereḳāna bi'l-ḫāṣṣiyye ḥattā balıḳ diri iken daḫi añа naẓar fā'ide ider.

kirpi eti fā'ide ider ṣāḥib-i yereḳān olanlara idrār itdügiçün ve ṣoġulcan ki ḳurıdulmış ola anı saḥḳ idüp içmek ṣıḥḥat virür fi'l-ḥāl.[1] (الادوية الموضعية مما يغسل العين من الصفرة ماء الورد و ماء الكزبرة و اذا كان سدة اليرقان من ثؤلول او التحام Gözi yuyanlardandur ṣufretden **[388a]** قرحة او لحم زائد لم يرج برؤه) gül ṣuyı ve kişnīz ṣuyı ve ḳaçan südde-i yereḳān sigilden olsa yā çıban bitmekden yā zā'id etden olsa ṣıḥḥat recā olınmaz.

(ورم الطحال اكثره .Ṭalaḳ şişmek ve yillenüp ḳalḳmaḳ (**ورم الطحال** و نفخته) سوداوي و بعده الدم لكنه قد يسرع استحالته الى السوداء لغلبتها على دمه و قد يكون من بلغم او صفراء و هما نادران و اكثر ما يكون الورم في اسفله لثقل المادة فيفارق الورم النفخة بالثقل و ان الورم يوجعه المس و النفخة يسكنها و ربما حدثت حينئذ قرقرة و سببها احتباس الرياح في المعاء المجاورة له لمزاحمته اياها بالورم و لهذا يعتريهم القولنج كثيرا و قلما يعتريهم النوازل و يعرض للمطحول ان يسخن كفاة و ركبتاه و قدماه لانهزام الحرارة الى الاطراف عند انصباب السوداء الى المعدة و ان يبرد طرف اذنيه و انفه لرقة دمهما و سرعة قبولهما البرد و اذا عظم الطحال جدا ضاق النفس و كبر البطن و ضعف الكبد و تغير اللون الى السوداء و الصفرة و الكمودة **[388b]** و رقت الرقبة و تطأطأت و كلما كبر الطحال نحف البدن و كلما صغر سمن البدن) Verem-i ṭalaḳuñ ekṣeri sevdāvīdür. Andan ṣoñradur keṣretde dem lākin bu demüñ serīʿ olur istiḥālesi sevdāya sevdānuñ ġalebesi içün dem ṭıḥāle. Ve gāhī verem-i ṭıḥāl balġamdan yā ṣafrādan olur bu ikisi nādirlerdür. Ve ekṣer verem esfel-i ṭıḥālde olur ṣiḳal-i mādde içün. Öyleye muġāyir olur nefḫaya ṣiḳal ile daḫi veremi yapışmaḳ aġrıdur ve nefḫayı yapışmaḳ teskīn ider.[2] Gāh olur yapışmaḳ ḳuruldı iḥdāṣ ider ve bunuñ sebebi rīḥlerdür baġırsaḳda ki ol baġırsaḳ mücāvirdür ṭıḥāle muzāḥama itdügiçün yapışmaḳ baġırsaġa verem ile. Anuñçün ʿārıż olur bunlara ḳūlenc[3] ekṣeriyā. Ve az olur ʿārıż bunlara nevāzil ve ʿārıż olur maṭḥūle ḳızmaḳ ayaları ve dizleri ve ayaḳları ḥarāret-i ġarīziyye fem-i miʿdeden ḳaçduġı içün eṭrāfa sevdā miʿde dökülicek ve ʿārıż olur maṭḥūle üşimek ḳulaḳları ve burnı ucı bunlaruñ demi raḳīḳ olduġıçün ve bunlaruñ sürʿat-i **[389a]** ḳabūli olduġıçün berdi. Ve ḳaçan ṭalaḳ ḳatı büyük olsa nefes ṭar olur ve ḳarın büyük olur ve ciger żaʿīf olur ve levn müteġayyir olur sevāda ve ṣufrete ve göklüge ve ince olur boyun ve aşaġa olur.[4] Ve her bār ki

1 Derkenar: Ayu ödi daḫi böyledür.

2 Derkenar: Verem-i ṭıḥāl ile nefḫasınuñ iki vechden farḳı vardur. Biri bu kim veremde ṣıḳlet olur ve biri bu kim yapışıcaḳ aġırur.

3 Derkenar: ʿĀrıż olan ḳūlenc ḳūlenc-i rīḥīdür rīḥ emʿāya varduġı içün.

4 Derkenar: Yaʿnī başın aşaġa dutar olur.

ṭalaḳ büyük ola beden naḥīf olur ve her bār ki ṭalaḳ ṣaġīr ola beden semüz olur.[1] (العلاج يستعمل التدبير القوي في اورام الكبد و المفتحة القوية لانها تنكسر قوتها بمرورها في الكبد و لان موضعه ابعد و لانه اغلظ جوهرا و بما يخصه و ينفعه جدا ان يشرب المطحول من بوله بكرة كل يوم ثلث كفوف فيبراء في قريب من عشرة ايام و قيل ان تعليق بصل العنصل على المطحول يبرئه في احد و اربعين يوما) İstiʿmāl olınur ciger veremleri devālarından tedbīr-i ḳavī daḫi müfettiḥa-i ḳaviyye.[2] Zīrā münkesir olur ḳuvveti cigere mürūr ile. Daḫi mevżiʿ-i ṭıḥāl ebʿaddur mevżiʿ-i miʿdeden ve cigerden. Daḫi ṭıḥāl aġlaẓdur ṭıḥāle maḫṣūṣ olup ziyāde nāfiʿ olanlardandur maṭḥūl içmek[3] kendü bevlinden her ṣabāḥ üç avuç.[4] Öyleye ṣıḥḥat bulur **[389b]** on güne ḳarīb zamānda. Ve dinildi baṣal-i ʿunṣul aṣmaḳ maṭḥūle ṣıḥḥat virür ḳırḳ bir günde.[5] (الاشربة شراب السركنجبين البزوري و شراب الاصول و قرص الكبر او شراب الديناري و السكنجبين الساذج او ماء الرازيانج او الكرفس بسكنجبين عنصلي او سكنجبين عنصلي و شراب الاصول و الترياق الكبير نافع و خصوصا للنفحة فان كان معه حرارة قوية فحليب بزر البقلة و بزر القثاء بالسكنجبين الساذج و قشور القرع اليابس وزن درهمين بالسكنجبين و اما بزر الهندباء فقد قيل انه يضر المطحول) Bunlaruñ müfrede ve mürekkebe ẕikri geçmişdür şerḥden istiġnā vardur. (الاغدية يجب ان يقلل الغداء ما امكن و يلطف التدبير و يحترز من كل غداء سوداوي كالعدس و القديد و الكمأة و البادنجان و يلزم الدجاج المسمن و الفراريج و خصوصا المخصية و الخل في بعض الاوقات بالتين او بالشمار او بالكبر و للكبر خاصية عظيمة في النفع) Vācib olur ġıdā **[390a]** az ḳılınmaḳ mümkin olduḳça ve talṭīf olına[6] tedbīr ve iḥtirāz olına her ġıdā-yı sevdāvīden ve lāzım olına semüz tavuġa ve biliclere ve ḫuṣūṣā ıblıḳ ola ve sirke baʿżı vaḳtde[7] encīr ile yā anīsūn ile yā kebere ile kebere içün ḫāṣṣiyye-i ʿaẓīme vardur nefʿde. (الادوية الموضعية ضماد جيد اشق و اسقولوفندريون فله خاصية عظيمة شربا و ضمادا يستعمل خل عنصل بعد الحمية و التلطيف و المداواة اياما و دخول الحمام و خلخلة الطحال حتى يدلكه بخرق خشنة و ربما زيد فيه بورق و كبريت) Eyü yaḳıdur uşaḳ ve isḳūlūfenderiyūn ve anuñçün ḫāṣṣiyye-i ʿaẓīme vardur içmek ile ve żımād ḳılmaḳ

1 Derkenar: Zīrā ṭalaḳuñ büyümesine lāzım olur ḳıllet-i dem sevdā ġālib olduġıçün demüñ ḳılleti ġıdā-yı bedenüñ ḳılletin īcāb ider. Öyleye beden naḥīf olmaḳ lāzım olur.

2 Derkenar: ʿİlāc-ı ḳavī istiʿmāl olınmaḳ lāzım olduġınuñ ʿilletidür.

3 Derkenar: Öyleye aña varıncaya dek edviyenüñ ḳuvveti münkesir olur. Pes edviye-i ḳaviyye gerek ki teʾṣīr ide.

4 Derkenar: Bu biʾl-ḫāṣṣiyyedür Şeyḫ dimiş: Bir maṭḥūl düşde görmiş ki aña emr itmişler bevlinden her gün üç avuç içmek. İçmiş şifā bulmış, andan ṣoñra tecrübe itmişler, ʿacībü'n-nefʿ bulunmış.

5 Derkenar: Bu daḫi biʾl-ḫāṣṣiyyedür.

6 Derkenar: Yaʿnī laṭīf ġıdālar yiye, tā ki ḫılṭ-ı laṭīf ḥādiṣ ola.

7 Derkenar: Cemīʿ evḳātda olıcaḳ tebrīd ve tecfīf īcāb idüp żarar eyler.

ile istiʿmāl olına ḫall-i ʿunṣul ile perhīzden ve talṭīf-i ġıdādan ve devādan ṣoñra niçe gün ve ḥammāma girdükden ṣoñra ve ṭalaḳı ṣarsduḳdan ṣoñra ḥattā ovalar yoġun bezler ile. Ve gāh olur żımādda ziyāde ḳılınur būraḳ ve kibrīt. (كماد للنفخة ملح و جاروس و نخالة مفردة و مجموعة تسخن و تكمد **[390b]** بها و ربما ينفع التكميد بالخرق المسخنة وحدها) Yaʿnī ṭuz ve ṭaru ve kepek yalñuz yā cemʿ idüp ḳızdurup ṭalaḳ üzerine uralar. Gāh olur yalñuz ıssı bezleri urmaḳ fā'ide ider.

(امراض الكلى) Cemʿ-i külyedür bögrek maʿnāsına.[1] Ḥaḳḳ Teʿālā baʿżı aʿżāyı iki ḫalḳ eylemiş, tā ki birine āfet irerse biri ʿamelde ola. Külye daḫi anlardandur.

(و المثانة) Ḳavuḳ didükleridür, ḳarından aşaġa iki ḳasıḳ ortasında mecmaʿ-ı bevldür.[2] (علامات احوال الكلى) Ẕikrde külā taḳdīm olındı. Zīrā vażʿda meṣāneden muḳaddemdür. (علامات الحرارة انصباغ البول و حرقته و سخونة القطن و شبق و عطش علامات البرودة بياض البول و قلة الشهوة و ضعف الظهر علامات هزالها هزال البدن و سقوط شهوة الجماع و ضعف الصلب و وجع لين و علامات رياحها وجع و تمدد بلا ثقل و خفة على الخوي و انتقال الوجع) ʿAlāmāt-ı ḥarāret-i ḳülā bevl boyanmaḳ ve yolını yaḳmaḳ ve yanbaşından yuḳarusı ḳızmaḳ ve cimāʿ ārzūsı **[391a]** ziyāde olmaḳ ziyāde ṣusamaḳdur. Ve ʿalāmāt-ı bürūdet beyāż-ı bevl ve ḳıllet-i iştihā ve żaʿf-ı ẓahrdur. Ve külānuñ arıḳlıġınuñ ʿalāmātı bedenüñ arıḳlıġı ve iştihā-yı cimāʿuñ suḳūṭı ve bilüñ żaʿfı ve yumuşaḳ aġrıdur bilde. Ve külānuñ yillerinüñ ʿalāmātı aġrıdur ve çekilmekdür ṣiḳalsüz ve ḫiffetdür aclıḳ üzere ve intiḳāl-i vecaʿdur. (علامات احوال المثانة) Bu iki olmaġa ḥācet olmaduġı içün Ḥaḳḳ Teʿālā bir ḫalḳ eylemiş.[3] (علامات الحرارة احساس الحرارة في موضعها و قوة صبغ البول على ما يوجبه مزاج الكبد و الكلية و البدن كله و تقدم المسخنات علامات البرودة بياض البول كما قلنا في الكلية و كثرة الحاجة اليه و احساس البرودة و تقدم المبردات علامات اليبوسة تقدم الامراض و الاسباب المجففة و قلة البول علامات الرطوبة سلس البول و غلظه و البارد ينفعه الحار و على هذا القياس) ʿAlāmāt-ı ḥarāret-i meṣāne iḥsās-ı ḥarāretdür meṣāne olduġı yirde yaʿnī ḳasıḳda daḫi bevl renginüñ ḳuvveti yaʿnī ziyādesidür mizāc-ı kebid ve külye ve bedenüñ

1 Derkenar: Kilyenüñ fā'idesi cigerüñ mā'iyyetini almaḳ ve arḳa cānibini ḳızdurmaḳ ve menī tekvīnine muʿāvenet ḳılmaḳdur.

2 Derkenar: Meṣānenüñ fā'idesi bevl muttaṣıl aḳmayup anda cemʿ olup mużāyaḳa olduḳça defʿ olınmaḳdur.

3 Derkenar: Ammā iki ṭabaḳa ḫalḳ idüp ve ʿużv-ı ʿaṣabī ḳılmış, tā ki tezcek ḫalel ḳabūl itmeyüp ve inḳıbāża ve inbisāṭa ḳābil olmaya.

küllīsi[1] īcāb itdügi üzere **[391b]** daḫi taḳaddüm-i istiʿmāl-i musaḫḫinātdur. Ve ʿalāmāt-ı bürūdet beyāż-ı bevldür ve keṣret-i ḥācetdür bevle ve iḥsās-ı bürūdetdür ḳasıḳda daḫi taḳaddüm-i istiʿmāl-i musaḫḫinātdur.[2] ʿAlāmāt-ı yübūset taḳaddüm-i emrāż ve esbāb-ı müceffifedür ve ḳıllet-i bevldür. ʿAlāmāt-ı ruṭūbet selisü'l-bevldür ve anuñ ġılẓetidür ve bāride fā'ide ider ḥārr ve bu ḳıyās üzeredür emzice-i bāḳiyye.

(الحصاة) Ḫurde ṭaş dimekdür. (الفرق بين حصاة الكلى و القولنج) Farḳa iḥtiyāc anuñçündür.[3] (قد يقع الشبه بين القولنج و حصاة الكلى بسبب مشاركة القولون للكلية) İltibās vāḳiʿ olur ikisinüñ vecaʿı ortasında ḳūlūn ile külyenüñ müşāreketi sebebi ile mücāvereti içün. (و الفرق بينهما ان وجع الحصاة صغير كانه مسلي يبتدئ من اعلى و ينزل الى حيث يستقر من اي جنب كان و القولنجي يبتدئ من اسفل و من اليمين ثم ينبسط و القولنجي يخف على الخوي و الحصوي قليلا قليلا ثم يثبت و القولنجي ينفعه **[392a]** لين البطن و خروج الريح كثير او الحصوي لاينفعه ذلك الا بمقدار قلة المزاحمة و الحصوي يتقدمه بول رملي و الم ظهر و القولنجي تخم و غثيان و سقوط شهوة و رياح) Farḳ bu ikisinüñ ortasında sekiz vech iledür: Biri budur ki vecaʿ-ı ḥaṣāt ṣaġīrdür çuvaldız batmış gibi vecaʿ-ı ḳūlenc kebīrdür.[4] İkinci budur ki vecaʿ-ı ḥaṣāt aʿlādan başlar ve nüzūl ider ḳarār itdügi yire yā ṣaġ cānibinden yā ṣol cānibinden ammā vecaʿ-ı ḳūlencī esfelden başlar ve ṣaġ cānibinden andan ṣoñra döşenür ṣaġa ve ṣola. Üçünci budur ki vecaʿ-ı ḳūlencī ḫafīf olur aç olıcaḳ vecaʿ-ı ḥaṣvī müştedd olur. Dördünci budur ki vecaʿ-ı ḳūlencī defʿaten olur. Beşinci budur ki vecaʿ-ı ḳūlencī ḥareket ider ṣaġa ve ṣola ve fevḳa ve taḥta vecaʿ-ı ḥaṣvī defʿaten olmaz ve bir yirde durur. Altıncı budur ki vecaʿ-ı ḳūlencīye fā'ide ider līn-i ṭabīʿat ve ḫurūc-ı rīḥ nefʿ-i keṣīr ile ḥaṣvīye. Bunlar fā'ide itmez illā ḳıllet-i muzāḥama miḳdārı.[5] **[392b]** Ve yidinci budur ki vecaʿ-ı ḥaṣvīden evvel ḳumlı bevl ve arḳa aġrısı olur. Ve sekizinci budur ki vecaʿ-ı ḳūlencīden evvel tuḫameler ve göñül dönmek ve iştihā sāḳıṭ olmaḳ ve yiller olur miʿdede.

---

1 Derkenar: Beden ẕikri kifāyet ider idi. Zīrā kebid ve kilye bedendendür.

2 Derkenar: Taḳaddüm-i istiʿmāl-i musaḫḫināt ve ḳıllet-i bevl ve bāride ḥārr nāfiʿ olmaḳ meṣāneye muḫtaṣṣ ʿalāmāt degüldür, belki külāya ʿāmmdur. Öyleye ʿalāmāt-ı müşterekedür.

3 Derkenar: Ḥikāyet iderler Cālīnūs'a ḳūlenc ʿārıż olup ḥaṣāt ẓann idüp anuñ ʿilācın idüp fā'ide itmeyüp zeyt ile ḥuḳne eyleyüp ṣüfl çıḳup vecaʿ sākin olmış.

4 Derkenar: Eger su'āl olınursa muṣannif vecaʿ-ı ḳūlenc içün ṣaġīrdür dimiş idi, bunda kebīr dimek aña münāfīdür; biz eyidürüz: Nefsinde ṣaġīrdür ammā vecaʿ-ı ḥaṣāta nisbet kebīrdür. Öyleye münāfāt olmaz.

5 Derkenar: Yaʿnī berāz ve rīḥ çıḳmaḳ ile muzāḥama ve mużāyaḳa bir miḳdār defʿ olup azcuḳ fā'ide ider.

(علامات حصاة الكلي .Evvelā ʿalāmetlerin beyān ider (**حصاة الكلي و المثانة**)
ثقل في القطن و وجع عند امتلاء الامعاء للمزاحمة و بول فيه رمل احمر و علامات حصاة المثانة حكة في اصل القضيب و العانة و وجعهما و انتشار القضيب و كثرة العبث به و تشهي البول عقيب الفراغ منه فاذا تعسر البول سهل بغمز العانة و شبل الوركين و ادخال الاصبع في الدبر و تنحية الحصاة و بول فيه رمل رمادي) Bögreklerde ṭaşuñ ʿalāmetleri ṣiḳaldür yanbaşlarında ve vecaʿdur bağırsaḳlar dolıcaḳ mużāyaḳa içün ve bevldür ki anda ḳızıl ḳum ola. Ve ḳavuḳda ṭaşuñ ʿalāmetleri gicimekdür ẕekerüñ dibinde ve ḳasıḳda ve anlaruñ aġrısıdur ve ẕekerüñ ḳıyāmıdur ve el ile uyanmaḳdur ve tebevvül itmek istemekdür tebevvül itmekden ṣoñra. Ve ḳaçan **[393a]** bevl müteʿassir olsa ol āsān olmaḳdur ḳasıġı baṣmaḳ ve ṣıḳmaḳ ile ve iki veriki ḳaldurmaḳ ile ve barmaḳ ṣoḳmaḳ ile dübüre ve ṭaşı bir yaña ırmaḳ ile ve bevl ki anda ḳum ola kül gibi. (و السبب المادي لها بلغم غليظ لزج او مدة او دم و هما نادران و الفاعلي حرارة قوية محجرة و الكلوية حمراء لان مادتها اكثر دموية و المثانية بين الرمادية و الصفرة و الكلوية تكثر في المشايخ لان قواهم الطبيعية ضعيفة بخلاف الصبيان فان قواهم الطبيعة قوية فتقوي على دفعها من الكلي الى المثانة و لا تقوى اذا كانت في المثانة لانها في طرف البدن و المثانية في الصبيان و الشبان لان قواهم تقوي على دفع موادهم الى اسفل الاعضاء و المشايخ اغلظ اخلاطا و اكثر من به حصاة الكلى سمين و اكثر من به حصاة المثانة نحيف و النساء يقل فيهن حصاة المثانة لسعة مجري بولهن و قصره و قلة تعاريجه و من الناس من يكون لتولد الحصاة فيهم و الخروجها نوائب **[393b]** محفوظة ما بين ستة اشهر الى سنة و الحصاة مما تورث) Sebeb-i māddī ṭaşa balġam-ı ġalīẓ-i lezcidür yā iriñ yā ḳandur. Ve bu ikisi nādirdür ve sebeb-i fāʿili ḥarāret-i ḳaviyye-i muḥacceredür[1] ḥaṣāt-ı küleviyye ḳızıl olur. Zīrā māddesi ekşerdür demeviyyet cihetinden ve ḥaṣāt-ı meşāne remādiyyet ile ṣarılıḳ ortasındadur. Ve ḥaṣāt-ı küleviyye çoḳ olur pīrlerde. Zīrā anlaruñ ḳuvā-yı ṭabīʿiyyesi żaʿīfdür ḫilāf-ı ṣıbyānuñ. Zīrā oġlancuḳlaruñ ḳuvā-yı ṭabīʿiyyesi ḳavīdür. Öyleye ḳavī olur māddenüñ defʿine külādan meşāneye ve ḳavī olmaz ḳaçan mādde meşānede olsa. Zīrā ṭaraf-ı bedendedür ḥaṣāt-ı meşāniyye oġlancuḳlarda ve yigitlerde olur. Zīrā anlaruñ ḳuvāsı ḳavī olur defʿ-i mevādda esfel-i aʿżāya ve meşāyiḫ aġlaẓdur aḫlāṭ cihetinden külāsında ṭaş olan[2] ekşer semüz meşānesinde ṭaş olan ekşer naḥīf olur. Ve ḫātūnlarda ḥaṣāt-ı meşāne az olur mecrā-yı bevlleri

1 Derkenar: Pes ruṭūbātı neşf ider. Öyleye ḥılṭ müteḥaccir olur.
2 Derkenar: Öyleye anlaruñ aḫlāṭı külāda ḳalur aḳup meşāneye inmez.

geñ ve ḳışa**[394a]**cuḳ ve ḳıvrımları az olduġıçün.[1] Ve nāsdan baʿżı vardur ki anlarda tevellüd-i ḥaṣāt ve anuñ ḫurūcı içün nevbetler vardur mażbūṭ altı ay ile yıl ortası ve ḥaṣāt mevrūṣ olan marażlardandur. (العلاج تمنع المادة بالقئ الكثير و الاسهال للبلغم و تلطيف الغداء و الادرار في بعض الاوقات لئلا يجتمع شئ يقبل التحجر ثم تستعمل الادوية المفتتة و ينبغي ان يقترن بها مدرة لتوصلها و ذلك كبزر الكرفس و الفوة و لكن المدر يخرج المفتت بسرعة فينبغي ان يخلط به مايثبته في العضو مدة ليقوى عمله و ذلك كصمغ الاجاص و كل ما فيه دسومة و لزوجة و قوة الوجع و خصوصا الحصوي فينبغي ان يخلط به مقو للعضو كالسليخة[2] و السنبل و لان الوجع يحلل القوة فينبغى ان يخلط به مايسكن الوجع اما بالخاصية كبزر الكرفس و الخطمي او بالتخدير كالخشخاش و الطبيعة باذن خالقها تستعمل كل دواء في الاليق به) ʿİlāc budur ki menʿ olına mādde ki ḥaṣātı müvelliddür ḳayʾ-i keṣīr ile ve ishāl ile balġamı **[394b]** ve ġıdāyı itmekdür ve idrār-ı bevldür baʿżı evḳātda[3] tā cemʿ olmaya bir nesne ki ḳabūl ide taḥaccüri, andan ṣoñra istiʿmāl olına ṭaşı paralayıcı edviyeyi. Ve lāyıḳdur ki muḳterin ola buña edviye-i müdirreyi, tā ki īṣāl ide anı külāya ve meṣāneye. Ve ol müdirr kerefs toḫmıdur ḳızıl boyadur. Ve lākin müdirr tezcek çıḳarur müfettiti. Öyleye lāyıḳdur ki añа ḫalṭ olına durḳurıcı ve ol erik ṣamġıdur ve her nesne ki anda yaġluluḳ ve lüzūcet vardur.[4] Ve ḳuvvet-i vecaʿ ḳanḳı ʿużvda olursa olsun ḫuṣūṣā ʿużv-ı ḥaṣvīde ḳorḳılur andan verem olmaḳ ve müdirr olan taḥrīk ider mevāddı ʿużv-ı ḥaṣvīye. Öyleye lāyıḳdur ḫalṭ olmaḳ buña muḳavvī ʿużv-ı selīḥa ve sünbül gibi. Daḫi vecaʿ ḳuvveti taḥlīl ider. Öyleye lāyıḳdur ḫalṭ olmaḳ buña vecaʿı teskīn ider nesne yā bi'l-ḫāṣṣiyye yā taḫdīr ile. Ve ṭabīʿat ḫālıḳınuñ iẓni ile istiʿmāl ider her devāyı elyaḳ olana.[5] (و لنعد الادوية الحصوية و هي الحسك و القسط و حب البلسان و عوده **[395a]** و دهنه قوي جدا و الحرشف و اسقولوفندريون و برسياوشان و رماد العقاريب و دهنها عجيب و رماد الارنب و الزجاج المنعم كالهباء و رماده و رماد قشر البيض ساعة انفقائه عن الفرخ و رماد الكرنب و الحجر الموجود في

1 Derkenar: Ḥaḳḳ Teʿālā mecrā-yı bevli müstaḳīm ḫalḳ itmemiş; tā ki bevl tezcek aḳmaḳ ve selselü'l-bevl olmaḳ olmaya ve erenlerüñ mecrā-yı bevlinüñ ḳıvrımı çoḳdur, ḫātūnlaruñ azdur.

2 Derkenar: Selīḥa, ḳatır ḳuyruġı didükleri otuñ kökidür.

3 Derkenar: Eger su'āl olınursa şeyḫ idāmetü'l-idrār didi öyleye muṣannifüñ ẕikr itdügi añа muḫālifdür; biz eyidürüz: Şeyḫ'üñ muradı baʿżı evḳātda dā'im ḳılına yaʿnī birḳaç gün idrār olına dimekdür, her vaḳtda dā'im ḳılına yaʿnī her gün ʿale't-tevālī idrār olına dimek degüldür.

4 Derkenar: Eger su'āl olınursa lüzūceti olan miʿdeye yā cigere yapışup külāya ve meṣāneye inmez, öyleye edviye-i müfettite daḫi inmez teftīt-i ḥaṣāt ḳılmaz; biz eyidürüz: Müdirr anı sürer indürür ve ṭabīʿat tedbīrin ider.

5 Derkenar: Nitekim Ḥaḳḳ Teʿālā buyurur ﴿الَّذِي اَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى﴾ ("Her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir." Tâhâ, 20/50) yaʿnī hidāyet eyledi tedbīrāt-ı lāyıḳaya.

الاسفنج و دواء يسمى يد الله لجلالته و هو ان يذبح تيس له اربع سنين اول تكون العنب و يراق اول دمه و آخره و يترك الوسط حتى يجمد و يقطع صغار او يجفف في الشمس على منخل و يغطى بخرقة تستره من الغبار فاذا استعمل منه ملعقة بماء الفجل او الكرفس فعل فعلا عجيبا و العصفور المسمى باليونانية اطراغوليديطوس واظنه المعروف عندنا بابي فضيل على ما وصفوه في الكتب و لعله و هو الذي يعرف بصفراغون بالافرنجية يؤكل نيا و مطبوخا و مملحا فينفع الحصاة جدا و الخنافس المجففة نافعة و حجر اليهود ينفع حصاة (الكلى Biz ʿadd idelüm edviye-i ḥaṣviyyeyi[1] anlar demür dikeni ve ḳusṭ ve ḥabb-ı belesān ve anuñ ʿūdıdur ve yaġı **[395b]** ḳavīdür cidden ve kenger ve isḳūlūfenderiyūn ve baldırıḳara ve remādü'l-ʿaḳārib[2] ve anuñ yaġı ʿacībdür ve remādü'l-erneb[3] ve aḳ ṣırça ki dögilüp toz gibi ola[4] ve bunuñ remādı ve yumurdanuñ ḳabuġı küli şol sāʿatde[5] ki yumurda paralanup içinden yavrı çıḳa ve kelem budaḳlarınuñ küli. Daḫi şol ṭaş ki süngerde bulunur ve şol devā ki aña yedu'llāh diyü tesmiye olınur ʿaẓametinden nefʿde ve bu erkeç ḳanıdur ki dört yaşında olan boġazlayalar üzüm evvel olduġı zamānda ve evvelki ḳanı ve āḫiri dökile ortası terk olına yaʿnī alınup ṣaḳlana ḥattā ṭoña ve paralana ḫurde ḫurde ve ḳurudıla güneşde elek üzerinde ve örtüle bez ile setr itsün içün tozdan. Ḳaçan istiʿmāl olına bundan bir ḳaşıḳ turp ṣuyı yā kerefs ṣuyı ile fiʿl-i ʿacīb ider. Ve şol serçe ki[6] aña luġat-ı Yūnāniyye'de aṭrāġūlīdīṭūs diyü tesmiye iderler ve ben ẓann iderin ki ol bizüm ḳatumuzda ebu'l-fażīl dimek ile maʿrūf olandur[7] kitāblarda vaṣf itdükleri **[396a]** üzere ben umarın ki luġat-ı Efrenciyye'de ṣafrāġūn dimek ile maʿrūf olandur ekl olınur çiġle ve bişmiş ve ṭuzlanmış ṭaşa fā'ide ider ziyāde ve ṭoñuzlan böcekleri ki ḳurımış olalar nāfiʿdür ve ḥacerü'l-yehūd bögrekler ṭaşına. (و ادوية حصاة المثانة يجب ان يكون اقوى من الكلوية لبعدها و صلابتها و هذه الادوية تستعمل بشراب السكنجبين العنصلي او البزوري بماء الفجل او بماء الكرفس او

1 Derkenar: Yaʿnī ṭaş paralayup çıḳaran edviye.

2 Derkenar: Remādü'l-ʿaḳārib tedbīri böyledür ki bir şīşe ki ḳaluñ ola ṭīn ile sıvanup içine ʿaḳrebler ḳonup bir ısı tennūr içine ḳonıla ve dühn-i ʿaḳārib tedbīri budur ki zeyt içine diri ʿaḳrebleri ḳoyup üç hefte yazın güneşde ḳoyalar baʿde ḳasıġa ṭılā ideler.

3 Derkenar: Ṭavşan küli dimekdür. Bunuñ tedbīri budur ki ṭavşanı boġazlayup bāḳī ʿameli remādü'l-ʿaḳārib gibi ḳılmaḳdur ve bundan şerbet iki dirhemdür.

4 Derkenar: Zücāc tedbīri budur ki ṣırça demür kengir içinde ḳızdurulup andan ṣuya ḳonup kireç gibi olan ṣuda ḳalup bāḳīsi girü ḳızdırılup cümlesi ḳarılup baʿde dögilüp hebā gibi ola bundan bir miṣḳāl on iki miṣḳāl ısı ṣu ile içile.

5 Derkenar: Ol ḥīnde ḳabuġı yaḳalar ḳararup kül ola.

6 Derkenar: Murād dört miṣḳāl miḳdārıdur.

7 Derkenar: Serçe ḳısmından bir küçücük ḳuşcuġazdur ḳanadlarınuñ ucında altınlu yüñleri var bürtülcin dirler.

بماء الرازيانج و ادوية تركب من هذه على القانون المذكور و يجب ان يداوم الآبزن و النطول بالمرخيات ليلين المجري و يسهل خروجها و يسكن الوجع) Ḳavuḳ ṭaşınuñ edviyesi vācibdür ki aḳvā ola küleviyyeden ḥaṣāt-ı meş̱ānenüñ buʿdı ve ṣalābeti içün. Ve bu edviye istiʿmāl olınur şarāb-ı sikencübīn-i ʿunṣulī yā büzūrī ile turp ṣuyı kerefs ṣuyı rāziyāne ṣuyı ile. Ve edviye terkīb olına bu edviyeden ḳānūn-ı meẕkūr üzere. Ve vācibdür müdāvemet ḳılınmaḳ āb-zen ve mürḫiyyāt ile[1] naṭūllar tā mecrā telyīn **[396b]** olına ve ṭaş çıḳmaḳ āsān ola ve vecaʿ sākin ola.

(**قروح الكلى و المثانة**) Bögreklerde ve ḳavuḳda baş ve bart olmaḳ. (الفرق بينهما بموضع الوجع و الرايحة المنكرة في المثانة مع اشتراكهما في خروج القيح و القشور و يكون في الاكثر عن سجج حصاة و قد يكون عن خلط لذاع او انفجار ورم) Farḳ bu ikinüñ ḳarḥaları beyninde mevżiʿ-i vecaʿ iledür,[2] daḫi rāyiḥa-i kerīhe iledür bevl ḳurūḥ-ı meş̱ānede bu ikinüñ iştirāki ile iriñ ve ḳābıż çıḳmaḳ ile. Ve bu ḳarḥalar ekş̱erde ṭaş ḳazımaḳdan ḥādiṯ olur ve gāh ḫılṭ-ı leẕẕāʿdan olur yā verem deşilmekden olur. (العلاج ينقى البدن بالقئ و الاستفراغ و امالة المادة الى الامعاء بتليين الطبع و اصلاح الاغذية فلا يقربوا الحريف و لا المالح و لا القوي الحموضة و لا الشديد الحلاوة و كل مايستحيل خلطا حادا و يلزم التفه كالرشتا و الملوخية و الاسفاناخ و الماش بدهن اللوز و يقلل اللحم فان لم يكن بد فبشعير مقشر او حنطة و جميع المحركات ردية و خصوصا **[397a]** الجماع و يستعمل بكرة كل يوم ماء شعير مبزر او ساذج بسكر و ربما احتيج الى التخدير لقوة الوجع و ذلك بمثل قرص الكاكنج او شراب اجاص او قراصيا بحليب بزر بقلة و خشخاش و قثاء و لا يبالغ في المدرات حتى يحصل النقا) Tenḳiye ḳılına beden ḳayʾ ile ve istifrāġ ile ve māddeyi baġırsaḳlara meyl itdürmek ile telyīn-i ṭabʿ sebebi ile ve ıṣlāḥ-ı aġdiyedür öyleye ḳarīb ḳılınmayalar ṭuzlu ve ziyāde ekşi ve ziyāde ṭatlu olana ve ḳarīb ḳılınmaya her ḫılṭ-ı ḥādde münḳalib olana ve lāzım ola tefih[3] olanlara ve az ekl ide eti eger nāçār ise eti şaʿīr-i muḳaşşer yā arpa ile ekl ide. Ve cemīʿ muḥarrikāt yaramazdur ḫuṣūṣā cimāʿ. Ve istiʿmāl ide her günüñ ṣabāḥı arpa ṣuyı ki mübezzer ola yā sāde ola şeker ile. Ve gāh iḥtiyāc olur taḫdīre şiddet-i vecaʿ içün ve ol muḫaddir ḳurṣ-ı kākünec yā erik şarābı yā kirās şarābıdur ḥalīb-i

1 Derkenar: Yaʿnī teskīn-i vecaʿ ve taḳviyet-i ʿużv ve müdirrāt żamm olınmaḳdur riʿāyet olına.

2 Derkenar: Eger aġrı ḳasıḳda ise ḳurūḥ meş̱ānededür ve eger aġrı yanbaşında ve bögrekde ise ḳurūḥ külādadur.

3 Derkenar: Tefih fetḥ-i tā ve kesr-i fā ile aşlda ṭatsuz dimekdür ammā bunda ḳatı ekşi ve ḳatı ṭatlu olmayan murāddur.

bezr-i baḳla ve ḫaşḫāş ve bezr-i ḳıṣṣā ile. Ve mübālaġa olınmaya müdirr olanlarda[1] ḥattā pāklik **[397b]** ḥāṣıl ola.

(و قد تكون دموية و قد تكون صفراوية و قد تكون بلغمية و قد تكون صلبة سوداوية مبتدائية او انتقالية من الدموية الى الصلابة و يسرع انتقال الدموية الى الصلابة و كيف لا و الكلوية بيت الحصاة و ايضا قد يكون عامة في الكليتين جميعا فيعم الافة و الوجع و قد يكون في احدهما فان كان الوجع بقرب الكبد فهو في اليمني و ان كان يسارا و بقرب المثانة فهو في اليسري و يعسر النوم على جانب الكلية الوارمة و اذا نيم على الجانب الآخر احس ثقلا معلقا في الجانب الآخر و ايضا قد يكون الورم في جميع اجزاء الكلية و قد يكون في ناحية الظهر و قد يكون في ناحية الامعاء فربما بلغ الى ان يوجب القولنج و احتباس الطمث و قد يكون داخلا و قد يكون بقرب الغشا) Muḫtelif olur mādde iḫtilāfı ile. (اورام الكلى) Aḫlāṭ-ı erbaʿadan olur o yā sevdādan yā ibtidā olur yā demeviyyetden intiḳāl ider ṣalābete demeviyyenüñ ṣalābete intiḳāli serīʿ olur nice olmaz ki külye[2] beyt-i ḥaṣātdur. Ve buncılayın **[398a]** yaʿnī mādde iḫtilāfı ile muḫtelif olduġı gibi mekān iḫtilāfı ile muḫtelif olur ki külyenüñ ikisinde bile olur yā birinde olur. Eger aġrı ciger ḳurbında ise verem ṣaġ bögrekdedür. Eger aġrı ṣolda yā meṣāne ḳurbında ise verem ṣol bögrekdedür. Ve uyḳu müşkil olur şişi olan bögrek cānibi üzere.[3] Ve ḳaçan ol bir ṭaraf üzere uyısa ṣiḳal muʿallaḳ iḥsās olınur. Ve buncılayın gāhī verem külyenüñ cemīʿ eczāsında olur[4] gāh arḳa cānibinde gāh emʿā cānibinde olur gāh verem-i ḳūlenc ve iḥtibās-ı ṭabʿ īcāb ider gāh olur verem dāḫil olur gāh ḫāric olur perde ḳurbında. (و الورم الحار يصحبه حمى لازمة ذات فترات بلا نظام و اقشعرار يخالطه التهاب و قوة وجع و ربما شاركها الدماغ فاختلط الذهن فاذا صارت دبيلة عظم الثقل و الوجع و الحمى و اذا انفجرت زالت الحمى و حصل نافض للذع المادة و ربما اوجبت حرارة ما بسخونتها و اذا كان البول في اول الحمى رقيقا ابيض مع سلامة الدماغ **[398b]** و الاحشاء و الكبد و عدم الاسهال فالكلية وارمة و ان دامت الرقة فالورم يجمع او يصلب و الورم البلغمي يكون فيه الثقل و التمدد و قصور في افعالها اكثر و عدم التهاب و ربما عرض ترهل و الصلب يكون فيه الوجع اقل مع خدر في الحقوين و الوركين و ضعف في الساقين) Verem-i ḥārra muḳārin olur hummā-yı lāzıma ki gāh berk gāh yumuşaḳ duta bunlar daḫi niẓāmsuz ola ve iḳşiʿrār-ı cild ki aña muḫāliṭ ola iltihāb ve ḳuvvet-i vecaʿ gāh olur müşārik olur buña

1 Derkenar: Zīrā idrār idenler fużūlı ḳarḥalara meyl itdürüp ḳarḥalaruñ cerāḥatini arturur.
2 Derkenar: Ve kilye nefsinde ṣulbedür mevāddı kendüye şebīh ḳılur.
3 Derkenar: Ammā iki cānibi üzere uyḳu müşkil olur eger verem ʿāmm ise. Pes arḳa üzere yatur.
4 Derkenar: İḫtilāf-ı mekān gibidür.

dimāġ[1] öyleye ẕihn muḫteliṭ olur. Ḳaçan evrām-ı dübeyle olsa ʿaẓīm olur ṣiḳal ve vecaʿ ve ḥummā. Ḳaçan dübeyle[2] ṭaşılsa ḥummā zāʾil olur ditremek ḥādiṣ olur leẓʿ-i mādde içün. Gāh ol mādde ḥarāret īcāb ider māddenüñ ḳızdurması ile. Ḳaçan bevl ḥummā evvelinde raḳīḳ ve ebyaż olsa selāmet-i aʿżā ve ʿadem-i ishāl ile bögrek şişicidür eger riḳḳat-i bevl dāʾim olur verem cemʿ[3] olur yā berk olur verem-i balġamiyyede gāh ṣiḳal ve temeddüd olur ve ḳuṣūr-ı külye efʿālinde **[399a]** ekṣer olur ve ʿadem-i iltihāb olur ve gāh ʿārıż olur geñşeklik verem-i ṣulbda vecaʿ eḳall olur uyuşuḳluḳ ile ḥaḳveynde ve verikeynde[4] ve żaʿf ile iki incikde.

(**اورام المثانة** يقل حدوث الورم في المثانة و اكثر مايكون حارا من دم او صفراء او من اختلاطهما و علامته ثقل في العانة و انتفاخ و وخز و نخس و ضربان و عطش و برد اطرافي و احتباس بول و خصوصا مضطجعا او تعسره و اسهله عند القيام و قد يعظم حتي يحبس الطبع فان لم ينفجر و لم ينضج قتل في اسبوع و يعرف النضج بنضج البول لان الطبيعة تشتغل بالورم فلا يفعل في البول الا بعض نضج و الانفجار ببول القيح) Ḳalīl olur verem ḥudūṣı meṣānede ve ekṣer anuñ veremi ḥārr olur demden yā ṣafrādan yā ikisinden ʿalāmeti ṣiḳaldür ḳasıḳda daḫi ḳalḳmaḳdur daḫi sancımaḳdur ve batmaḳ ve dikdik itmekdür ve ʿaṭşdur ve el ve ayaḳ üşimekdür ve iḫtibās-ı bevldür ḫuṣūṣā marīż yaturken yā bevl müteʿassir olmaḳdur[5] ve āsān olması ḳıyāmdadur. Gāh verem-i meṣāne ʿaẓīm **[399b]** olur ḥattā ṭabʿ muḫtebis olur. Eger verem deşilmese ve nuḍc bulmasa bir hefte[6] ve helāk ider ve bilinür nuḍc bevl nuḍcı ile. Zīrā ṭabīʿat meşġūl olur vereme ʿamel idemez bevlde illā baʿżı nuḍc ve bilinür ṭaşilmek iriñ bevl itmek. (العلاج يبداء اولا في علاج اورام الكلى و المثانة بالفصد و الاستفراغ و القئ و تليين الطبيعة و اجتناب كل حريف و حاد و المدرات القوية) İbtidā olına evvelā külā ve meṣāne ʿilācında faṣd ve istifrāġ ve ḳayʾ ve telyīn-i ṭabīʿat ile ve iḫtibās ile her iti ve tīz olandan ve idrārı ḳavī olandan.[7] (الاشربة ماء الشعير المبزر بسكر او بشراب بنفسج و نيلوفر و لعاب حب السفرجل او حليب بزر بقلة و خشخاش و قثاء و خيار على

1 Derkenar: شاركها żamīri yā kilyeye rāciʿdür yā evrām-ı ḥārreye rāciʿdür ki الورم الحار و lafẓından mefhūmdur.

2 Derkenar: Dübeyle şol verem-i ʿaẓīmdür ki içi boş olup anda mādde cemʿ olup iriñlene.

3 Derkenar: Yaʿnī iriñlenür yā ḳaṣḳatı olur. Bu ikinüñ farḳı budur ki evvelkide vecaʿ şedīd ikincide ḫafīf olur.

4 Derkenar: Ḥaḳv diyü uyluḳ kemüginüñ başı girdügi yire dirler verik diyü yanbaşına dirler.

5 Derkenar: Ḥarāret-i ġarīziyye ve rūḥ-ı dāḫile meyl itdügi içün.

6 Derkenar: Bir hefte taʿyīn taḫmīnīdür delīl-i yaḳīnī ile ṣābit degüldür.

7 Derkenar: Zīrā bunlar mevāddı esfele meyl itdürüp ʿużva żararı ziyāde iderler.

شراب اجاص او قراصيا فاذا جاوز الايام الاول فماء الشعير الساذج بالسكر او بشراب الهليون فاذا انفجر فالمدرات القوية كبزر البطيخ و القثاء و الخيار بشراب قراصيا و قد يحوج الى السكنجبين فان لم يكن الحمى قوية فماء الشعير بالعسل ليجلو و ينقى ثم البزور المدرة الحارة **[400a]** كبزر الرازيانج و الكرفس يستعمل مع بزر الخيار و القثاء و البطيخ ثم يستعمل المدملات كالنشا و الكثيرا و الصمغ محمصة و دم الاخوين و بزر البقلة على (شراب القراصيا Cev-ābdur ki mübezzer ola bāridāt ile ve sükker ile yā şarāb-ı benefşedür ve nīlūfer ve luʿāb-ı ḥabb-ı seferceldür yā ḥalīb-i bezr-i baḳladur ve ḥalīb-i bezr-i ḫaşḫāş ve ḥalīb-i bezr-i ḳıṣṣā ve ḫıyārdur erik şarābı yā kirās şarābı üzere. Ḳaçan ol günleri geçse[1] cev-āb sādedür sükker ile yā şarāb-ı helyūn ile. Ḳaçan ṭaşılsa ʿilāc müdirrāt-ı ḳaviyyedür ve gāh iḥtiyāc olur sikencübīne. Ḳaçan ḥummā ḳavī olmasa cev-ābdur ʿasel ile cilā içün ve pāk ḳılmaḳ içün andan ṣoñra idrār ider ıssı toḫmlardur bezr-i rāziyāne bezr-i kerefs gibi istiʿmāl olına bezr-i ḫıyār ve bezr-i bıṭṭīḫ ile neḳā ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra istiʿmāl olına oñuldıcılar. (المسهلات ماء الهندبا بلب الخيارشنبر و دهن اللوز او مغلي حلو بلب خيارشنبر و دهن لوز او مطبوخ من سنا و بسفايج و زهر بنفسج و بزر قثاء و هندبا و اجاص و عناب و سبستان و شاهترج **[400b]** يصفى على لب الخيارشنبر و دهن اللوز او نقوع حلو بالخيارشنبر و دهن اللوز او القرع) Bunda meẕkūr müfredāt ve mürekkebāt şimdiye dek ẕikr olınan mebāḥiṣden maʿlūmdur. (الاغدية في الابتداء ماء الشعير بالسكر او بشراب نيلوفر فاذا قويت الشهوة و خفت الحمى فاسفاناخ او قرع او ماش او ملوخية بدهن لوز) sekinet maʿnāsınadur Lafẓ-ı خفت bāḳīsi ẓāhirdür. (الادوية الموضعية اما في الابتداء فنطول على القطن او على الخاصرة او على العانة من خبازي و حطمي و دقيق شعير و زهر بنفسج و بزر كتان يطبخ و ينطل بمائه و يضمد بثفله و بعد ايام يزاد بابونج و اكليل الملك و حلبة و ينقص من البوارد كل يوم حتى يبقى المسخنات وحدها عند التحليل و الانحطاط) Edviye-i mevżiʿiyye ammā ibtidāda naṭūldur yanbaşı yā bögrek yā ḳasıḳ üzere ki ẕikr olınan edviye ḳaynadulup ṣuyı ile naṭūl ve ṣüfli ile yaḳı ḳılına ve eyyāmdan ṣoñra yaʿnī intihāda ziyāde ḳılına bu üç edviye ve naḳṣ olına bāridler her gün ḥattā musaḫḫināt ḳala yalñuz taḥlīl ve inḥiṭāṭ ḳatında.

(جرب المثانة) Ḳavuḳda **[401a]** uyuzcuḳlar. (يدل عليه حرقة البول و نتنه و وجع شديد مع حكة و رسوب نخالي و ربما سالت رطوبات او دم العلاج ما قلناه في القروح) Rüsūb-ı nuḫālī oldur ki cereblerden kepek gibi eczā ḳopa ve ruṭūbātdan murād iriñ gibi nesnedür bāḳīsi ẓāhirdür.

1 Derkenar: Her yirde ki eyyām ol dinilse marażuñ ibtidāsında üç gün murāddur.

(يعرض منه كرب و غشي و برد Ḳan ṭoñmaḳ ḳavuḳda **(جمود الدم في المثانة)**
اطراف و سقوط نبض العلاج اخراجه بما ذكرناه في الحصاة و ربما كفي السكنجبين
العنصلى و مما هو بالغ كبد الحمار و مرارة السلحفاة او انفخة الارنب و خصوصا في ماء
رماد حطب الكرم و القيصوم او لبن التين المجفف في نطول او مزروق في شئ من المياه
كماء رماد حطب الكرم او ماء رماد حطب التين او ماء رماد حطب القيصوم او ماء طبيخ
السذاب او ماء الحمص) maraż-ı meẕkūruñ ʿilācında nihāyetdedür bi'l-ḫāṣṣiy-
ye ḥimār cigeri ve ḳaplubaġa ödi yā ṭavşan ḳursaġı ve ḫuṣūṣā üzüm çubuġı
küli ṣuyında ve ḳayṣūm[1] küli ṣuyında yā encīrüñ ḳurı südi naṭūlda yā ṣu-
lardan birinde bıraġılmış ola ol ṣuları ẕikr eyledi.

(يكون عقيب ضربة او سقطة على الظهر Ḳavuḳ **[401b]** bertinmek[2] **(خلع المثانة)**
و يعرض منه سلس في البول و احتباسه) Bu ẓāhirdür. (العلاج) İki ḳısmına bile
ʿilācdur bi'l-ḫāṣṣiyye (خصي الارنب يابسة في شراب ريحاني او حنجرة الديك محرقة
بماء فاتر و الغالية جيدة) ṭavşan ḫuṣyeleri ki yābis ola ḳılına şarāb-ı reyḥānīde
yā ḫurūs boġazı ki yanmış ola içürile ılıcaḳ ṣu ile ve ḳalye misk eyüdür.[3]

(تحدث عن ضعف الهضم و تولد النفخ او لاغدية نافخة) Ḳavuḳda yil **(ريح المثانة)**
ḥādiṯ olur żaʿf-ı hażmdan yā nefḫ tevellüd itmekden balġamdan yā neffāḫ
ġıdālar içün.[4] (العلاج يدهن العانة بالادهان الحارة العطرة و تنطيلها بمثل ماء السذاب
و التكميد بالنخالة المسخنة) Ḳasıḳ yaġlana ıssı ve gökçek ḳoḳulu yaġlar ile ve ol
naṭūl ḳılına seẕāb miṯillü ile ve kimād ḳılına ḳızmış kepek ile.

(سببه اما حدة البول كثرة بورقيته لحرارة مزاج Bevl ḳızḳunluġı **(حرقة البول)**
البدن و كثرة صفراء فيكون البول منضعفا او قروح في مجاري القضيب فيخرج مع البول
مدة او عدم الرطوبة المعدة لتعديل حدة **[402a]** البول في مجرى القضيب و اكثره لكثرة
الجماع فيكون مع الجفاف و عدم الصبغ و المدة) sebebi yā ḥiddet-i bevl ve keṯret-i
būraḳiyyetidür mizāc-ı bedenüñ ḥarāreti içün ve keṯret-i ṣafrādur öyleye
bevl boyanmış olur. Yā ḳarḥalardur ẕeker mecrālarında öyleye çıḳar bevl
ile iriñ. Yā ʿadem-i ruṭūbetdür ki ol istiʿdād virür ḥiddet-i bevlüñ taʿdīline
ẕeker mecrālarında. Ve ʿadem-i ruṭūbetüñ ekṯeri keṯret-i cimāʿ içündür
öyleye bedende ḳurılıḳ ve bevlde renksizlik ve iriñsizlik ile olur. (العلاج
ماذكرناه في علاج قروح الكلى و المثانة و تزريق لبن مرضعات الجواري مع دهن البنفسج

1 Derkenar: Eṭibbā-yı ʿArab ḳayṣūm ve ʿAcemler būy-ı māẕerān ve Rūm ehli ḳovan otı dirler.
2 Derkenar: Yaʿnī yirinden ıralmaḳ.
3 Derkenar: Ḳaçan ḳalye misk dühn-i bān ile ḳasıġa ve ḳarna sürseler.
4 Derkenar: Bāḳılā ve tuffāḥ gibi.

(نافع و كذلك لعاب الخطمي و شياف ماميثا بدهن الورد او بنفسج او اللوز) Bizüm ẕikr itdügümüzdür ḳurūḥ-ı külā ve meṣāne ʿilācında ve ṭamzurmaḳ ḳızlar emzirenlerüñ südini benefşe yaġı ile ẕeker delügine nāfiʿdür. Ve buncılayındur ṭamzurmaḳ ḫaṭmī luʿābın ve şiyāf-ı māmīṣā gül yaġı yā benefşe yaġı yā bādām yaġı ile.

(سببه **[402b]** اما من المثانة لضعفها عن الدفع بسبب Güç ile işemek (عسر البول) سوء مزاج خارجي او بدني او اكثره البارد او ضربة او حبس بول او ورم و اما في المجرى و ذلك اما اولي او شركي و الاولي اما من سدة من ورم او تقبض عن جفاف او خلط او مدة او علقة او حصاة و الصغيرة منها تسد اكثر و الكبيرة يزول سدها بالشمائل يمنة و يسرة او لقروح توجع فيتعسر البول و لو صبر عليه لجري البول و الذي بالمشاركة فمثل ورم مجاور او ثفل يابس مزاحم او ريح او خصية ارتفقت الى المراق فزاحمت) sebebi yā meṣānedendür żaʿfı olduġı içün defʿ-i bevle sūʾ-i mizāc-ı ḫāricī yā bedenī sebebi ile ve bunuñ sebebinüñ ekṣeri bāriddür yā ḍarbedür yā ḥabs-i bevldür[1] yā veremdür yā sebebi mecrādadur ol daḫi yā biʾẕ-ẕātdur yā şirket iledür. Biʾẕ-ẕāt olan yā süddedendür ki südde veremdendür yā buruşmaḳdandur yübūsetden yā ḫılṭ-ı ġalīẓdendür yā iriñdendür yā uyışmaḳ ḳandandur yā ṭaşdandur. **[403a]** Ṭaşuñ ṣaġīri çoḳ sedd ider ve kebīrüñ seddi zāʾil olur ṣaġa yā ṣola egilmek ile. Yā ḳarḥalar içündür ki aġrıdur[2] öyleye bevl müteʿassir olur. Ve eger ṣabr eylese vecaʿa bevl aḳar. Şol sebeb ki müşāreket iledür verem gibi ki mücāvirdür yā ṣüfl-i yābisdür ki muzāḥimdür yā rīḥdür yā ḫuṣye bürūdetden ḳalḳar ḳarın derisine öyleye muzāḥama ider mecrā-yı bevle. (العلاج اما الضعفي فيعالج بالمدرات المعدلة للمزاج و اما الورمي فالاستفراغ و الانضاج و الادرار و الحصوي و العلقي و الذي عن المشاركة علاجه علاج سببه و القروحي التخدير بمثل اقراص الكاكنج ثم علاج القرحة و المدرات الحارة هي مثل الكرفس و القوة و الشبت و بزره و الفجل و ماؤه و لماء الفجل تأثير قوي في تسهيل البول و ماء الحمص و خصوصا الاسود و البزور المدرة الباردة كبزر البطيخ و الخيار و القثاء و مثانة ابن عرس مجففة يشرب منها ثلثة دراهم بشراب ريحاني **[403b]** فيبراء و كذلك وزن درهمين من السرطان النهري محرقا بشراب ريحاني و من قانصة الرخمة و الملح الهندي من كل واحد ربع درهم يستعمل بماء حار و الملح الطرزد اذا ادخل في المقعدة لين الطبيعة و ادر و اذا ادخل في الاحليل طاقة زعفران او قملة او بقة ادر في الحال و اذا زرق في الاحليل زيت شمست فيه العقارب البيض التي ليست بردية نفع جدا و فتح

1 Derkenar: Ḥabs-i bevl yā iḫtiyār ile ola yā ıżṭırār ile ola nitekim nevmde.

2 Derkenar: Vecaʿ virür ḳarḥalar olıcaḳ ṭabīʿat müteʾellim olup defʿe iḳbāl itmez ammā ḳaçan ṣabr idüp defʿe teveccüh itse cārī olur.

السدة و اذا امن من القروح فليشرب البزور بسكنجبين عنصلي او بزوري و اذا خيف منها فبشراب القراصيا) Ammā ʿusr-ı bevl ki żaʿf-ı meṣāneden ola ʿilāc olına müdirrāt[1] ile ki iʿtidāl virür mizāca. Ammā ʿusr-ı bevl ki veremdendür istifrāġdur mādde-i veremi ve nuḍc virmekdür aña daḫi idrārdur. Ammā ʿusr-ı bevl ki ṭaşdan yā uyuşmış ḳandan ola daḫi müşāreketden ola ʿilācı sebebinüñ ʿilācıdur. Ammā ʿusr-ı bevl ki ḳarḥalardan ola uyuşdurmaḳdur kākünec ḳurşları miṣillü ile andan ṣoñra **[404a]** ḳarḥaya ʿilācdur ve müdirrāt-ı ḥārre ẓikr itdügi nesnelerdür ve büzūr-ı müdirre-i bāride ẓikr itdügi nesnelerdür. Ve gelincik[2] meṣānesi ḳurımış olduġı ḥālde andan içile üç dirhem şarāb-ı reyḥānī ile hemān bi'l-ḫāṣṣiye ṣıḥḥat bulur. Ve buncılayındur iki dirhem ırmaḳ yengeci muḥraḳ olduġı ḥālde şarāb-ı reyḥānī ile ve ḳartal ḳursaġından ve milḥ-i Hindīden her birinden rubʿ dirhem istiʿmāl olına ıssı ṣu ile. Ve ṭaş gibi olan aḳ ṭuz maḳʿada idḫāl olınsa ṭabīʿatı telyīn ider ve idrār ider. Ve ḳaçan ẓeker delügine[3] idḫāl olınsa zaʿferān teli[4] yā kehle yā üvez idrār ider[5] fi'l-ḥāl. Ve ḳaçan ṭamzurılsa iḥlīle zeytūn yaġı ki anda aḳ ʿaḳrebler ḳonup güneşde ṭurmış ola fāʾide ider ḳaṭʿā ve fetḥ ider südde. Ve ḳaçan emn olsa ḳarḥalardan içürile büzūr-i müdirre sikencübīn-i ʿunṣulī ve sikencübīn-i büzūrī ile. Ve ḳaçan ḳorḳulsa ḳarḥalardan büzūr içürile ḳurrās şarābı ile.

(سلس البول) Dāʾim bevl aḳmaḳ iḫtiyārsuz. (و البول في الفراش) Döşege işemek. (يكون اما لكثرة استعمال المدرات كالشراب و البطيخ الاسترخاء المثانة او العضلة او لسوء مزاج بدني او خارجي **[404b]** و اكثره البارد و قد يكون لفرط حرارة جاذبة الى المثانة و قد يكون لضغط من ورم مجاور او ثفل يابس او زوال فقرة لسقطة او لضربة فلا تسع المثانة بولا كثيرا يجتمع ليخرج دفعة و يعين على ذلك في النوم كونه غرقا و لذلك يكثر في الصبيان و ربما خيلت القوة النفسانية لتأذيها بحدة البول خيالا يحرك الدافعة الارادية الى البول كالمنامات التي يراها من يبول في الفراش) Bunlaruñ her biri olur yā keṣret-i müdirrāt istiʿmāli içün yā istirḫā-yı meṣāne[6] içün yā istirḫā-yı ʿaḍale[7] içün yā sūʾ-i mizāc-ı bedenī yā ḫāricī içün ve ekṣer sūʾ-i mizāc-ı bāriddür. Ve gāh farṭ-ı ḥarāret içün olur ki ol ceẕb ider ruṭūbātı meṣāneye.

1 Derkenar: Müddirāt ḳuvvet virür meṣāneye.
2 Derkenar: İbn ʿurs gelincik didükleri cānverdür. Baʿżılar ās didükleri cānverdür dirler.
3 Derkenar: İḥlīl ẓeker delüginüñ adıdur.
4 Derkenar: Zaʿferāndan iki üç teli buralar fetīl gibi idüp iḥlīle ṣoḳalar.
5 Derkenar: Ẓāhir budur ki bunlaruñ her biri bi'l-ḫāṣṣiyyedür.
6 Derkenar: Yaʿnī meṣāne boġazında olan ʿaḍalenüñ istirḫāsı içündür.
7 Derkenar: Öyleye ḳuvvet-i māsike żabṭa ḳādir olımaz.

Ve gāh ṣıḳışmaḳ içün olur verem-i mücāvirden[1] yā s̱ufl-i yābisden yā eyegü zevāli içün ol zevāl yā düşmek içün yā ḍarb içündür öyleye meṣāneye çoḳ bevl ṣıġmaz ki cemʿ ola defʿaten çıḳmaḳ içün ve muʿīn olur bevle nevmde uyḳu muḥkem olmaḳ. Anuñçün çoḳ olur **[405a]** oġlancuḳlarda.[2] Ve gāh olur ḳuvvet-i nefsāniyye taḥlīl ider müteʾeẕẕī olduġıçün ḥiddet-i bevl ile ḫayāl ki ol ḫayāl taḥrīk ider ḳuvvet-i dāfiʿayı bevle şol düşler gibi ki döşege bevl idenler görür.[3] (العلاج ماكان سببه حرارة فالقوابض الباردة كزر ورد و السماق و الكزبرة اليابسة و الحصرم و البلوط و بزر الخس و بزر البقلة و الكافور تستعمل مفردة و مجموعة بشراب الرمان الحامض او لبن حامض و ماكان لبرودة فالقوابض الحارة السك و السعد و القسط و المر و الاسطوخودوس و الكندر و الكمون نافع و تؤخذ الادوية و تستحق ناعما لتنفذ و تستعمل بورد مربى سكرى بكرة و عشيته درهمين درهمين) Şol selselü'l-bevl ki sebebi ḥarāretdür anuñ ʿilācı ḳavābıż-ı bāridedür[4] ve ẕikr itdügi edviye istiʿmāl olınur yalñuz ve mecmūʿaten şarāb-ı rümmān ile yā ayran ile. Şol selselü'l-bevl ki bürūdet içündür anuñ ʿilācı ḳavābıż-ı ḥārredür. Nitekim ẕikr eyledi. Ve aḫẕ olınur edviye bu marażda ve saḥḳ olınur[5] yumuşaḳ nüfūż itsün **[405b]** içün ve istiʿmāl olınur gülbeşeker ile ṣabāḥ ve aḫşam ikişer dirhem. (و الغداء سماقية او حصرمية للحار و قد تبزر بالابازير الحارة للبارد او لحم مقلي بكزبرة يابسة) Ġıdāda daḫi devā gibi المعالجة بالاضداد iʿtibāri kāʿidesi cārīdür. (الادوية الموضعية دهن الورد في الحار و دهن البان و القسط في البارد) Ḳāʿide-i meẕkūreye bināʾendür. (و ماكان بسبب آخر عولج بعلاجه) Her maraż ki bir sebeb ile ola anuñ ʿilācı sebebinüñ ʿilācı idügi ḳāʿide-i muḳarreredür. (و من يبول في الفراش يتعهد نفسه قبل النوم و لا يمتلي من الطعام فيمتلى من الماء و يثقل نومه و ليجتهد في تصور المكان الذي في النوم انه يبول فيه فيجعله مسجدا او غير ذلك مما يحترم ليتذكر ذلك اذا خيلت المخيلة الخيال المبول و المر يستعمل منه ربع درهم بالشراب على الريق فيبريه و كذلك قرص مخبوز من عجين فيه قليل من خرؤ الحمام بماء بارد و دماغ الارنب بشراب و كليته تدخل في ادوية ذلك) Şol kimse ki döşege **[406a]** bevl ider ʿādet eylesün nefsine bevli ḳable[n-nevm] ve mümtelī

1 Derkenar: Emʿāda olan verem gibi.

2 Derkenar: Oġlancuḳlaruñ ruṭūbeti ġālib olduġıçün uyḳuları muḥkem olur meṣānelerinde bevl çoḳ cemʿ olup imsāka ḳādir olımaz.

3 Derkenar: Meṣelā düşde görür ki bevl idecegi gelmiş bir yüksek yirde çömelmiş yuḳarudan aşaġa çöñdürür birazdan uyanugelür görür ki döşegine işemiş.

4 Derkenar: Bu ḳısmuñ beyānın taḳdīm eyledi ʿilācı āsān olduġıçün.

5 Derkenar: Ḳāʿide-i eṭibbā oldur ki bir maraż ki ʿużv-ı baʿīdede ola anuñ edviyesi muḥkem saḥḳ olınmaḳ gerek, tā ki tezcek maḥall-i maraża nüfūẕ idüp ḳuvveti haẓm ile żaʿīf olmadan vāṣıl olup devā ola.

olmasun ṭaʿāmdan,[1] tā ki mümtelī ola ṣudan ve ṣaḳīl ola nevmi. Ve saʿy itsün şol mekān ki anda bevl ider görürdi nevmde anı mescid iderüm diyü taṣavvurında yā bundan ġayrı bir muḥterem yir iderüm diyü, tā ki teẕekkür ide anı. Ḳaçan ḳuvvet-i muḫayyile taḫyīl idicek ḫayāl-i mübevvili ve mürden istiʿmāl ḳılınsa rubʿ dirhem şarāb ile aç iken ṣıḥḥat virür. Ve buncılayındur çörek ki bişürile ḫamīrden ki anda azcuḳ gügercin necāseti ola ve ṭavşan beynisi şarāb ile ve bögregi[2] idḫāl olına bunuñ edviyesine.

(ذيابيطس) Luġat-ı ʿArabiyyede buña düvvāre ve dūlāb ve zelaḳü'l-kilye dirler. (و هو ان يدوم العطش و كلما شرب بال) Bu oldur ki ʿaṭş dā'im olup içdükçe bevl ide.[3] (و سببه رداءة حال الكلى لضعفها او اتساع مجاريها او قوة حرارتها الجاذبة فتجذب مالا تطيق حمله فتدفعه و لا يزال جذب و دفع و قد يكون من برودة و يكون معه عطش لكن اقل و هو قليل **[406b]** نادر و اذا دام ذيابيطس اورث ضعف الكبد و نحافة البدن و ربما اوجب الدق لعدم وصول المائية الى البدن و قوة جذب الرطوبات) Bu marażuñ sebebi ḥāl-i külānuñ yaramazlıġıdur żaʿfı içün imsāk-ı mā'iyyetden yā külā mecrālarınuñ geñ[li]gi içündür ve ḥarāret-i cāẕibenüñ ḳuvveti içündür. Öyleye ceẕb ider götürmege ḳādir olmaduġın ve tezcek defʿ ider ve ceẕb ve defʿden zā'il olmaz. Ve gāh bu maraż bürūdetden olur ve bunuñ ile ʿaṭş olur lākin bunda ʿaṭş eḳall olur. Ve bu marażuñ bürūdetden olması ḳalīl ve nādirdür ve ḳaçan dā'im olsa bu maraż īcāb iden ciger żaʿfını ve beden arıḳlığın ve gāh dıḳḳ īcāb ider[4] mā'iyyet bedene vāṣıl olmaduġı içün ve ruṭūbāt ceẕbinüñ ḳuvveti içün. (العلاج جميع الرطوبات و الفواكه و الادوية الباردة القابضة و السكون الى الهواء البارد و جميع ما قلناه في سلس البول و اذا تحسيت ثلث بيضات قد نقعت في الخل يوما بليلته نفعت جدا) Cemīʿ rublar **[407a]** ve yimişler[5] ve edviye-i bāride-i ḳābıżadur ve sükūndur hevā-yı bāride ve cemīʿ bizüm didüklerümüzdür selisü'l-bevlde ve ḳaçan sömürilse üç yumurda ki ışlanmış ola sirkede bir gün bir gice fā'ide ider muḥkem.

---

1 Derkenar: Zīrā ṭaʿāmı çoḳ ekl idicek ṣuyı çoḳ içer. Öyleye nevmi ṣaḳīl olur ruṭūbet keṣretinden ve mā'iyyet çoḳ olur meṣānede belki keṣret-i imtilā meṣāneyi ṭar ider. Pes iḫtiyārsuz bevl gider.

2 Derkenar: Ṭavşan bögregin ḳurıdup selselü'l-bevl edviyesine bile ḥalṭ itmek gerek.

3 Derkenar: Taʿrīf-i meẕkūruñ ẓāhiri anı gösterür ki bu maraż miʿde yā ciger emrāżından ola emrāż-ı meṣāneden olmaya. Pes evlā bu idi ki diye idi هو ان يبول كلما شرب böyle dise emrāż-ı meṣāneden idügi ẓāhir olur idi.

4 Derkenar: Dıḳdan murād yā dıḳḳ-ı şeyḫūḫetdür yā dıḳḳ-ı şebābdur.

5 Derkenar: Bürūdetden olanuñ ẕikr itmedi. Zīrā ol ḳatı nādirdür ḥattā Şeyḫ biz anı müşāhede itmedük dimiş.

(**تقطير البول**[1]) Bevli ḳaṭre ḳaṭre ṣalıvirmekdür. (حالة بين العسر و الاسترسال) Bir ḥāletdür ʿusr-ı bevl ile selisü'l-bevl ortasındadur.[2] (و سببه اما حدة البول فلا تمهل الى حيث يجتمع و لا تصير الطبيعة على دفعه بالتمام او ضعف المثانة و ضغط لورم او ثفل او لقروح او جرب او فقدان الحس كما يعرض للمسرسمين و يكون للبرد كثيرا و لهذا يعرض في الشتاء) Sebebi yā ḥiddet-i bevldür ḳomaz cemʿ olınca ve ṣabr itmez ṭabīʿat tamām defʿ itmege yā żaʿf-ı meṣāne içündür yā ṣıḳışmaḳ içündür verem içün yā ṣüfl içün yā ḳarḥalar içün yā uyuz içün yā ḥiss olmaduġı. Nitekim bu maraż ʿārıż olur sersām marażı olanlara ve bu maraż olur berd içün çoḳ. Anuñçün ʿārıż **[407b]** olur şitāda. (العلاج علاج حدة البول و تقوية المثانة و ازالة الضاغط و معالجة القروح و الجرب و تعديل مزاج المثانة) Bunlar mā-sebaḳdan maʿlūmdur.

(**امراض اعضاء التناسل**) Aʿżā-yı tenāsülden murād ẕeker ve ḫuṣyeler ve raḥmdur. (علامات امزجتها) Żamīr aʿżāya rāciʿdür. (اما الحار فشدة الشبق[3] و كثرة الشعر على العانة و الفخذين وسعة عروق الذكر و ظهورها و كبره و كبر الانثيين و حدة المني و كثرته و سرعة الانزال و اما البارد فاضداد هذه) Ammā mizāc-ı ḥārr cimāʿ ārzūsınuñ şiddeti ve ḳasıḳ ve iki uyluḳ üzere ḳıl keṣreti ve ẕeker ṭamarlarınuñ üsʿati ve ẓuhūrı ve ẕekerüñ büyüklügi ve ḫuṣyelerüñ büyüklügi ve menīnüñ ḥiddeti ve keṣreti ve sürʿat-i inzāldür. Ammā mizāc-ı bārid bunlaruñ eżdādıdur. (و اما الرطب فرقة المني و كثرته و ضعف الانعاظ[4] و اما اليابس فضد ذلك مع حدة المني) Ammā mizāc-ı raṭb menīnüñ inceligi ve keṣreti ve ẕeker ḳıvāmınuñ **[408a]** żaʿfıdur. Ammā mizāc-ı yābis bunuñ żıddıdur menīnüñ ḥiddeti ile.

(**كلام في المني**) Tevellüdinde ve sāʾir aḥkāmındadur. (المني يتولد من فضلة الهضم الرابع و لذلك يضعف خروج المقدار الذي لايضعف خروج اضعافه من الدم و القوة العاقدة) Menī mütevellid olur haẓm-ı rābiʿüñ fażlasından.[5] Anuñçün żaʿf virür bu miḳdār ḫurūcı ki żaʿf virmez anuñ aż̇ʿāfınuñ ḫurūcı demden.[6]

1 Derkenar: تقطير الشئ اسالته قطرة قطرة, *Ṣıḥāḥ*.

2 Derkenar: Yaʿnī gūyiyā bevl itmek istersüñ ammā idemez bir iki ḳaṭre yap yap ṭamladur ve tamām cemʿ olınca żabṭ idemez gūyiyā selisü'l-bevldür ve bi'l-cümle bunda hem iḫtiyār ile ṣudür hem iḫtiyārsüzlük fi'l-cümle vardur lafẓ-ı taḳṭīr bu maʿnāyı müşʿirdür.

3 Derkenar: Şebaḳ feṭḥ-i şīn ve bā ile cimāʿ ārzūsı maʿnāsınadur.

4 Derkenar: İnʿāẓ ʿayn-ı mühmele ile ẕekerüñ ḳıvāmı maʿnāsınadur.

5 Derkenar: Haẓm dörtdür: Biri miʿdede, biri cigerde, biri ʿurūḳda, biri aʿżādadur.

6 Derkenar: Meṣelā on dirhem menī ḫurūcı ol ḳadar żaʿf virür ki yüz dirhem dem ḫurūcı ol ḳadar żaʿf virmez. Ve bilgil ki menī fażla olmaḳ cemʿ aʿżāya ġıdā olmaġa münāfī degüldür. Öyleye baʿżı şurrāḥuñ su'ālinüñ vechi yoḳdur belki fażladan murād efḍaliyyetdür.

(و جالينوس يزعم ان في كليهما عاقدة و منعقدة لكن العاقدة في الذكوري اقوي و المنعقدة في الانوثي اولي) Cālīnūs zuʿm ider ki iki menīde bile hem ḳuvvet-i ʿāḳıde hem ḳuvvet-i münʿaḳide vardur. Lākin ḳuvvet-i ʿāḳıde menī ẕükūrīde aḳvā ve ḳuvvet-i münʿaḳide menī ünveṣīde aḳvādur. (و ليس كذلك و الا امكن التكون من مني احدهما وحده) Yaʿnī Cālīnūs zuʿm itdügi gibi degüldür ve illā tekevvün-i veled birinüñ menīsinden yalñuz mümkin olurdı.[1]

[408b] (في الانتشار[2]) Ḳıyām-ı ẕeker dimekdür. (سببه امتداد عصب الذكر طولا و عرضا لما ينصب اليه من ريح كثيرة يسوقها روح كثيرة شهوانية و يصحبها دم كثير و لذلك يحمر و يثقل و يكثر ذلك في النوم لكثرة الريح و الروح في الشرايين لعدم تحليل اليقظة و يكثر في اواخر النوم لكمال الهضم فتشتاق الطبيعة الى دفع الفضلات و يعين على الانتشار كل ما فيه رطوبة غريبة يتولد منها ريح غليظة في العروق و كثرة استعمال هذا العضو تعظمه و تركه يذبله و يهزله) Sebeb-i intişār ẕeker ʿaṣabınuñ imtidādıdur ṭūlen ve ʿarżen aña döküldügi içün rīḥ-i keṣīre ki sürer anı rūḥ-ı keṣīre-i şehvāniyye ve muḳārin olur ol rūḥ-ı keṣīreye dem-i keṣīr. Anuñçün ẕeker ḳızarur ve ṣaḳīl olur. Ve anuñçün çoḳ olur intişār nevmde keṣret-i rīḥ ve rūḥ olduġıçün şiryānlarda uyanuḳluḳ taḥlīli olmaduġı içün. Ve anuñçün çoḳ olur intişār āḫir-i nevmde kemāl-i hażm olduġıçün. Öyleye **[409a]** ṭabīʿat müştāḳ olur defʿ-i fażalāta[3] ve muʿīn olur intişāra her nesne ki anda ruṭūbet-i ġarībe ola ki andan mütevellid ola rīḥ-i ġalīẓe ʿurūḳda ve ẕekerüñ keṣret-i istiʿmāli anı büyük ider ve terk-i istiʿmāli anı ṣoldurur ve arıḳladur.[4]

(في الشهوة) Şehvet-i cimāʿ murāddur.[5] (سببها كثرة المني و حدته و تشوق الطبيعة الى دفعه او كثرة ريح تنفخ الذكر فتذكر النفس كما يعرض لاصحاب المراقيا او تخيل محسن) Bunuñ sebebi keṣret-i menī ve ḥiddetidür ve ṭabīʿatüñ teşev-vuḳıdur defʿine yā keṣret-i rīḥdür ki ẕekere nefḫ ider. Öyleye nefse teẕkīr ider cimāʿı. Nitekim ʿārıż olur merāḳıyā aṣḥābına yā güzel taḫayyülidür.

---

1 Derkenar: Cālīnūs cānibinden muṣannife cevāb virmek olur ki ʿĪsā ʿaleyhi's-selām yalñuz ünṣā menī-sinden maḫlūḳ oldı. Bir nesnenüñ vuḳūʿı olıcaḳ imkānına delīle ḥācet yoḳdur.

2 Derkenar: في الانتشار didügi bevldür في المني lafẓından yaʿnī كلام في الانتشار dimekdür ve في الشهوة didügi bi-ḥasebi'l-iʿrāb böyledür.

3 Derkenar: Cümle fażalātdan biri menīdür.

4 Derkenar: Zīrā rūḥ ve dem aña teveccüh ider demden ġıdālanur ve rūḥ ile ḳavī olup büyük olur.

5 Derkenar: İntişār-ı ẕeker ve şehvet-i cimāʿ emrāżdan ʿadd olınmaḳ baʿīddür meger bunlaruñ keṣreti ve şiddeti ola ve bunlaruñ ʿilācını ẕikr itmedi. Zīrā her kimse defʿine bi'ṭ-ṭabʿ mübāşeret ider.

(سببه اما من المني بان يقل او يقل حدته او **(نقصان الباه)** Murād żaʿf-ı cimāʿdur.[1]
من العضو بان يسترخي و لا ينتشر او لقلة الريح و[2] الروح النافخة او لضعف الشهوة و قد
يعرق عن الجماع اوهام كبغض[3] المجامع او احتشامه او وهم سبق بالعجز عنه او دوام تركه
(الطبيعة كاللبن في الفاطمة **[409b]** و اهملته Sebebi yā menīdendür ki az ola yā
ḥiddeti az ola[4] yā ẕekerdendür ki sölpük olup ḳalḳmaya yā ḳıllet-i rīḥden
ve ḳıllet-i rūḥdandur ki üfürücidür[5] yā żaʿf-ı şehvet içündür[6] gāh cimāʿdan
menʿ ider evhām cimāʿ idicek kimesnenüñ buġżı gibi yā heybetlenmesi
gibi yā vehm sebḳat ide[7] cimāʿdan ʿacze yā terk-i cimāʿı dāʾim itmiş ve
ṭabīʿat anı ihmāl ide menī ḥāṣıl olmaya süddan kesen ḫātūnuñ südi gibi.
(العلاج يجب ان يقوي البدن كله بالاغدية الخفيفة ان كان ضعيفا و يقوي القلب بالمفرحات
لينبعث الروح و الريح و الكبد ليكثر مادة المني و الدماغ ليقوي العصب و الشهوة و للاشياء
المعطرة في ذلك مدخل عظيم و ان كان السبب قلة النفخ اما لابراد البرد استعمل الدلك اللطيف
و المروخات[8] بالادهان التي نذكرها ثم الحبوب المنفخة كالحمص و البصل بالزنجبيل و
الدارصيني و اما الافراط حرارة عدلت بالابزنات و النوافح **[410a]** الباردة كالخوخ و الباقلي
(و اللبن و ان كان السبب سوء مزاج عدل بماذكره من الادوية Vācib olur taḳviyet
ḳılmaḳ bedenüñ küllīsini[9] aġdiye-i ḫafīfe[10] eger beden żaʿīf ise ve taḳviyet
ḳılmaḳ ḳalbi müferriḥāt ile, tā ki mādde-i menī[11] çoḳ ola[12] ve taḳviyet
dimāġı, tā ki ḳavī ola ʿaṣab ve şehvet ve gökçek ḳoḳulu nesnelerüñ bunda
yaʿnī aʿżā-yı reʾīsenüñ taḳviyetinde daḫl-i ʿaẓīmi vardur. Ve eger sebeb-i
noḳṣān-ı bāh ḳıllet-i nefḫ ise yā ifrāṭ-ı berd içündür istiʿmāl olına delk-i
laṭīf ve dürtünmek şol dühnler ile[13] ki biz anları ẕikr iderüz. Andan ṣoñra
istiʿmāl olına ġıdālardan dāneler ki nefḫ idicidür noḫūd gibi ve ṣoġan gibi
zencebīl ile ve dārçīnī ile yā ifrāṭ-ı ḥarāret içündür taʿdīl olına āb-zenler ile
ve nāfiḫ-i bārid ekl itmek şeftālū ve bāḳılā ve süd gibi. Ve eger sebeb sūʾ-i

1 Derkenar: Taḥḳīḳ budur ki muṣannif emrāż-ı aʿżāʾü't-tenāsül didükden ṣoñra üç nesneyi bi-ṭarīḳi't-tevṭiʾe ẕikr eyledi baʿde beyān-ı emrāża şürūʿ eyledi ki evveli noḳṣān-ı bāhdur yaʿnī cimāʿdur.
2 Derkenar: Vāv yirine او olsa evlā idi.
3 Derkenar: Żamm-ı bā ile ve ġayn-ı muʿceme ve żād-ı muʿceme iledür sevmemek maʿnāsına.
4 Derkenar: Menīnüñ ḥiddeti az olıcaḳ ṭabīʿat anı defʿe müteşevviḳ olmaz.
5 Derkenar: Nefḫ itmek şevḳ virür ḳaçan nāfiḫde noḳṣān olsa şevḳ bulınmaz.
6 Derkenar: Żaʿf-ı şehvet oldur ki nefsüñ meyli olmaya cimāʿa egerçi ẕekerde ḳıvām daḥi var ise.
7 Derkenar: Yaʿnī evvelden taṣavvur itmiş ola cimāʿdan ʿācizden diyü.
8 Derkenar: مرخ جسده بالدهن, *Ṣıḥāḥ*.
9 Derkenar: Urafadan yumurda gibi.
10 Derkenar: Ūlā ḫafīfe ḳaydınuñ terkidür. Zīrā taḳviyet-i beden aġdiye-i ḫafīfe ile olduġı gibi aġdiye-i ṣaḳīle ile daḥi olur herīse gibi meşelā.
11 Derkenar: Mādde-i menī demdür. Ol cigerden ḥāṣıl olur.
12 Derkenar: Andan ḥareket ide rīḥ ve rūḥ ve taḳviyet ḳılmaḳ cigeri, tā ki mādde-i menī çoḳ ola.
13 Derkenar: Yaʿnī ẕekere ve ḳasıġa yaġlar dürtüne yapça yapça eli ile ova.

mizāc ise taʿdīl olına bizüm ẕikr idecegümüz edviye-i cimāʿ ile. (و ليجتنب كل مايضر الباه **[410b]** كالتخمة و كثرة شرب الماء و كثرة الاستفراغ و الفصد و الحجامة[1] و كل مايجفف المني او يحلل الرياح كالسذاب اليابس و الكمون و النانخواه و الحرمل[2] و الخرنوب[3] و الفوتنج[4] و العدس و الحوامض لتجفيفها المخدرات و القوية التبريد كالكافور و الورد و النيلوفر و بزر قطونا) Ve ictināb olınsun her bāha żarar ḳılandan ve her menī ḳurıdandan yā taḥlīl idenden ve ekşilerden tecfīf itdügi içün daḫi taḫdīr idenlerden daḫi tebrīdi ḳavī olanlardan. (و ان كان السبب كثرة الترك تدرج اليه و ما كان لوهم احتيج الى ازالته و العمدة في تقوية الباءة على الاغدية اكثر منها على الادوية اذ منها يتكون المني) Eger sebeb-i menī noḳṣān-ı bāh keṯret-i terk-i cimāʿ ise tedrīc olınmaḳ gerek[5] aña şol noḳṣān-ı bāh ki vehm içün ola iḥtiyāc olur izālesine ve iʿtimād taḳviyet-i bāhda aġdiyeye ekṯerdür ed-viyeden. Zīrā aġdiyeden ḥāṣıl olur menī.[6] [8] (ذكر الادوية الباهية الجزر[7] و الجرجير[8] و الفجل[9] و الهليون **[411a]** و بزورها[10] و بزر الكتان و الحبة الخضراء[11] و الكرفس و بزره و السمسم و حب الزلم و الباقلاء و الحمص و اللوبيا[12] و القرفة[13] و الدارصيني و البسباسة و حب الصنوبر[14] و البندق[15] و الفستق و الكثيرا و الحلتيت و هو حار منفخ و شرب مثقال بالشراب عظيم النفع للمبرودين و البهمنان[16] و الرشاد و القسط و الزرنباد و خص الثعلب و الشقاقل[17] و الزنجبيل[18] و خصوصا المربيان و الخولنجان و البوزيدان و السورنجان و

1 Derkenar: İstifrāġ ʿām idi faṣda ve ḥacāmata. Bu ikinüñ efrād bi'ẕ-ẕikri ziyāde ihtimām içündür yābis ḳaydı daḫi böyledür ve illā raṭbı daḫi mużırdur.
2 Derkenar: Üzerlük.
3 Derkenar: Keçiboynuzı.
4 Derkenar: Yarpuz.
5 Derkenar: Yaʿnī cimāʿ iderlenüp ṭabīʿata unutduġın añdururlanup cimāʿa muʿtād itmek gerek.
6 Derkenar: Baʿżı nüsḫada احتيل الى ازالته vāḳiʿ olmış be-her taḳdīr tedbīr budur ki eger sevmedügi ise şuña intiḳām içün falānlayayın ve kündür dürter gibi aşaġasına bir sancayın diyü niyet ide yāḫūd bir sevdügi kimesneyi yād idüp bundan göz yumup anı taṣarruf iderin diyüp ve ben bir pehlevānum ki böyle ulu ḫātūnı altuma alup cimāʿ ideyin ki āferīn disüñ. Ger bu maḳūle merdānelik ḳaṣd idüp vehmi zā'il ḳıla.
7 Derkenar: Havuç.
8 Derkenar: Ṣu kerdemek.
9 Derkenar: Turp.
10 Derkenar: Bunlaruñ toḫmı.
11 Derkenar: Meneviş.
12 Derkenar: Bögrülce.
13 Derkenar: Ḳabuḳ gibi bir nesnedür.
14 Derkenar: Köknar.
15 Derkenar: Funduḳ.
16 Derkenar: Behmen-i sepīd behmen-i ebyaż.
17 Derkenar: Mürebbā-yı şakāḳul.
18 Derkenar: Mürebbā-yı zencebīl.

المغاث و الورل[1] و الاسقنقور[2] و خصوصا اصل ذنبه و كلاه و سترته و ملحه و بيض الحمام و العصافير و الحجل و بيض الدجاج النيمبرشت[3] ببعض الادوية كالزنجبيل و ملح الاسقنقور[4]) Muṣannif bu meẕkūrları edviye-i bāhiye ʿunvānında getürdi ammā baʿżı aġdiyedendür. (و ذكر الثور مجففا مسحوقا على صفرة البيض النيمبرشت او مطبوخا باللحم) Ṣıġıruñ ẕekerini ḳurıdup döküp urafadan yumurda ṣarısı üzerine eküp yā et ile bişürüp **[411b]** yiye. (و جميع الادمغة و خصوصا التي للعصافير و الدجاج و البط و الحملان تستعمل بملح الاسقنقور) Cemīʿ beyinler ḫuṣūṣā serçeler ve tavuḳlar ve ördekler ve ḳuzılar beyinleri istiʿmāl olına usḳunḳūr ṭuzı ile. (و قدر حمصة من انفخة الفصيل بماء فاتر عظيم فان اذي اغتسل بماء بارد) Bir noḫūd miḳdārı deve köçegi māyesinden ki ḳurımış ola istiʿmāl ḳılına ılıcaḳ ṣu ile cimāʿdan on iki sāʿat evvel ʿaẓīmü'n-nefʿdür ḳaçan incitse ẕekeri[5] yuya mā'-i bārid ile. (و لبن النعاج بخمسة دراهم ترنجبين نافع للمعتدلين يعقد بالطبخ و يستعمل منه بكرة كل يوم مقدار قدح و يقوي للمبرودين بالزنجبيل و الشقاقل) Ḳoyun südi beş dirhem terencübīn ile nāfiʿdür muʿtedilü'l-mizāc olanlara ḳıvām virile ḳaynatmaḳ ile ve istiʿmāl olına her günüñ ṣabāḥı bir ḳadeḥ miḳdārı ve muḳavvī ḳılına mebrūdu'l-mizāc olanlara zencebīl ve şeḳāḳul ile. (و ماء العسل جيد و خصوصا بماء طفى فيه الحديد مرارا كثيرة) **[412a]** Ve bal şerbeti eyüdür ḫuṣūṣā şol ṣu ile ki anda demür söyündürmiş olalar nice kerre.[6] (و الشراب الحديث و العنب الطري جيد و ان شرب من عصارة الجرجير بنبيذ صلب فظهر نفعه في الحال و من ادمن اكل العصافير و شرب اللبن عوضا عن الطعام و الشراب لم يزل منتشرا كثير المني) şarāb ki yeñi ola ve üzüm ki tāze ola eyüdür. Ve eger içilse ṣu kerdemesi ʿuṣāresinden nebīẕ ile berk ider ẕekeri ve ẓāhir olur nefʿi fi'l-ḥāl. Ve şol kimse ki idmān eylese serçeler eklini ve süd içse ṭaʿāmdan ve şarābdan bedel zā'il olmaz ẕeker ḳalḳmış ve keṯīrü'l-menī olmaḳdan. (و المركبات المثروديطوس و دواء المسك و ثلثة مثاقيل من جوارش البزوري في ماء الجرجير و دواء الاسقنقور و معجون الفلاسفة) Devā'ü'l-usḳunḳūrdan murād seḳanḳūr maʿcūnı didükleridür. (الاغدية لحم الضان بالحمص و البصل و الحنطة و الرشتا و الباقلا مفردة **[412b]** و مبزرة بالدارصيني و الخولنجان و ملح الاسقنقور و

1 Derkenar: Verel fetḥateyn ile keler gibi cānverdür ḳuyruġı andan uzun.

2 Derkenar: Seḳanḳūruñ ḳarnını yarup için ṭuz ile doldururlar ol ṭuz daḥi muḳavvīdür.

3 Derkenar: Gügercin yumurdası ve serçeler ve keklikler yumurdası gibi ki urafadan bişüp zencebīl ile ve seḳanḳūr ṭuzı ile ekl olına.

4 Derkenar: Yaʿnī seḳanḳūruñ başı ṭarafından ḳuyruġı ṭarafı enfaʿdur ve bögregi ve göbegi evlādur bāhda.

5 Derkenar: Yaʿnī ẕekerüñ ḳıyāmı şiddetinden bī-ḥuẕūr olsa.

6 Derkenar: Yaʿnī demüri ḳızdurup bir ṣuya ṭaldurup söyündürüp bir nice kerre böyle idüp ol ṣu ile ʿaseli şerbet itseler anda eczā'-i ḥadīd ḫalṭ olınup aʿżāya taḳviyet idüp demür gibi ider.

الزنجبيل او جوذابه و الجدي الذكر السمين و الدجاج المسمن و الفراريج المسمنة و الهريسة و العصايد و الارز[1] باللبن و خصوصا مع اللحم و اللحم بالهليون و البيض بالكراث و البيض بالنيمبرشت) ʿAṣāyid cemʿ-i ʿaṣīdedür ve ʿaṣīde bulamaçdur ki añа bal yā şeker ḳatalar leẕīẕ ola. (و السمك المشوي و الخيار و القرع و القثاء و الخوخ و اللبن كل هذه توافق للمحرورين هذه) Semege ve andan aşaġa meẕkūr olanlara işāretdür. (و كذا السرطانات النهرية و الفواكه الرطبة كالعنب) Bu işāret daḫi öyledür ammā bu vechle vechi ẓāhir degüldür. (و يجتنب القوي الحموضة كالخل و الحريف و المالح و المخدرات كالخس) İctināb olınsun ḳatı ekşiden sirke gibi daḫi iti ve ṭuzlu ve taḫdīr idenlerden mārūl gibi. (و النعناع يقوي اوعية المني و يثير الشهوة و لحم التيس غاية) Naʿne ḳavī ḳılur menī ẓarfların ve ḥarekete getürür şehveti ve erkeç **[413a]** eti ġāyetdür nefʿde. (النقل مثل الفستق و البندق و حب الزلم و حب الصنوبر و النارجيل و اشياء ذكرناها) Nārcīl cevz-i Hindīdür. (الحلوا فستق و قلب الصنوبر و بزر الجرجير و الجزر يغلي بالسمن و يضاف اليه من العسل مقدار الكفاية و معجون الجزر بالغ) Yaʿnī ḥelvā ki bunlardan ola ve havuç bu vechle bişe ve mürebbāsı bāliġdür nefʿde. (الاشربة الزبيبي و الشراب الحديث الحلو و يؤخذ جزر و جرجير و تين و شلجم و يطبخ و يوخذ من مائها جزء و من الزبيبي جزء و يحلى بالسكر و يستعمل) Şarāb-ı zebībī ḳuru üzümden ola. (الادهان المروخات) Şol yaġlardur ki dürtünülür. (دهن البان و الزنبق و الياسمين و القسط و الغالية[2] يدهن بهذه كلها او ببعضها الشرج و العانة و الذكر و قد يتخذ من الادوية الباهية حقن و حمولات فينفع و احتمال فتيلة من شحم الحمار عجيب النفع) Meẕkūr olanlaruñ cemīʿsi yā baʿżı ile yaġlana maḳʿad ve ḳasıḳ ve ẕeker ve gāh ittiḫāż olınur edviye-i **[413b]** bāhiyeden ḥuḳneler ve şāflar öyleye fāʾide ider ve fetīl getürmek ḥimār yaġından ʿacībü'n-nefʿdür. (حقنة رؤس و الاكارع[3] و حنطة و فراخ الحمام[4] و جرجير جزء جزء و مغاث و بوزيدان و شقاقل و قلب الصنوبر ربع جزء ربع جزء يطبخ في التنور ليلة كاملة حتى يتهر او يضاف اليه و سمن و شحم كلى الاسقنقور و دهن الناردين[5] ثمن جزء ثمن جزء و يحقن بها مستلقيا) Beş nesnenüñ her birinden birer cüzʾ dört nesnenüñ her birinden rubʿ cüzʾ ḳaynadalar tennūrda tamām bir gice ḥattā eriye ve żamm olına buña dört nesnenüñ her birinden ẕümn cüzʾ ve ḥuḳne olına bunuñ ile çalaḳoyun yatduġı ḥālde. (و ما كان بسبب رخاوة القضيب فان كان يتقلص في الماء عولج بالادهان المذكورة و ان كان لم يتقلص لا برء له) Şol noḳṣān-ı

1 Derkenar: Yaʿnī südlü pirinç.
2 Derkenar: Ḳalye misk.
3 Derkenar: Başlar ve paçalar.
4 Derkenar: Gügercin yavrıları.
5 Derkenar: Sünbül.

bāh ki ẕekerüñ geñşekligi sebebi ile ola eger buruşursa mā'-i bāridde ʿilāc olına ẕikr olan dühnler ile ve eger buruşmazsa ʿilāc yoḳdur aña.[1]

(كثرة الشهوة) Bundan **[414a]** sābıḳ ʿalā-vechi'l-icmāl ẕikr olınmışdur. (ان كان ذلك مع قوة و عدم تضرر بالجماع فهي حالة مطلوبة و انما يعالج ماكان من قروح في آلات التناسل و حكة كما تعرض للنساء حكة في فم الرحم فلا تسكن الا بالجماع و اما من قوة اعضاء المني و ضعف باقي الاعضاء الرئيسة كمن دماغه و عصبه ضعيفان و اعضاء منيه قوية فان ترك الجماع اجتمع له مني كثير يفسد الدماغ بتبخيره لكثرته و قبول الدماغ لضعفه و ان استعمله تضرر عصبه و دماغه فهولاء يجب ان يبرد اعضاء المني منهم و يخدر بمثل عصارة الخس و التضميد بزهر النيلوفر و التنطيل بمائه و ترك الاغدية الباهية و استعمال الادوية المجففة للمني و يجب ان يخلط بها ادوية باهية لتوصلها) Eger keṯret-i şehvet bedenüñ ḳuvveti ile ve cimāʿ ile żarar olmamaḳ ile olursa ḥālet-i maṭlūbedür ʿilāc olınmaz. Ve ʿilāc aña olur ki ālāt-ı tenāsülde ḳarḥalardan ve gicimekden nitekim ʿārıż olur ḫātūnlara gicimek fem-i raḥmde ki sākin **[414b]** olmaz illā cimāʿ ile yā ḳuvvet-i aʿżā-yı menīden ve bāḳī aʿżā-yı re'īse żaʿfından ola şol kimse gibi ki dimāġı ve ʿaṣabı żaʿīf ola ve aʿżā-yı meniyyesi ḳavī ola. Böyle olan kimse cimāʿı terk eylese müctemiʿ olur çoḳ menī ki ifsād ider dimāġı tebḫīr itdügiçün menī keṯretinden ve dimāġ ḳabūl itdügiçün żaʿfından. Ḳaçan cimāʿ istiʿmāl eylese ʿaṣabı ve dimāġı mutażarrır olur. Öyleye bunlaruñ aʿżā-yı menīsi tebrīd ḳılınmaḳ ve taḫdīr olınmaḳ vācibdür mārūl ʿuṣāresi ile ve yaḳı ḳılınmaḳ nīlūfer çiçegi ile ve naṭūl ḳılınmaḳ ṣuyı ile ve terk olınmaḳ aġdiye-i bāhiye ve istiʿmāl olınmaḳ menī tecfīf-i edviye.[2] Vācibdür ḫalṭ olmaḳ bu edviyeye edviye-i bāhiye, tā ki ol edviyeyi īṣāl ide aʿżā-yı menīye.

(كثرة الاحتلام مع بطوء الانزال او عدمه عند الجماع و ضعف الشهوة و قلة القدرة على الجماع) Keṯret-i iḥtilām buṭū'-ı inzāl ile ve sürʿat-i inzāl cimāʿ ḳatında ve żaʿf-ı şehvet ile ve ḳıllet-i ḳudret ile cimāʿa (قد يكون اناس بهذه الصفة لجمود منيهم فلا تهيج الشهوة و لايتولد النفخ لفرط البرد و لا يحصل انزال لجمود المني او ببطؤ جدا مع ذلك يحتلمون كثيرا لسخونة المني عند النوم) **[415a]** nāsdan bu ṣıfat ile olur menīleri ṭoñduġı içün. Öyleye şehvet ḥareket itmez ve nefḫ mütevellid olmaz berdüñ ziyādesinden ve inzāl ḥāṣıl olmaz menī ṭoñduġından yā inzāl giç olur ziyāde. Ve bunuñ ile çoḳ iḥtilām olur menī

1 Derkenar: Zīrā ḥarāret-i ġarīziyyenüñ mevtine ve ḥissüñ buṭlānına delālet ider.

2 Derkenar: Mercimek ve ḳurı kişnīz gibi.

ḳızduġı içün uyḳuda.[1] (العلاج جميع الادوية المسخنة المذكورة و الادهان المذكورة
Ẓāhirdür. في ذلك نفع بين)

(**سرعة الانزال** قد يكون لكثرة المني لطول العهد بالجماع و قد يكون لحدته فيخرج
Sürʿat-i inzāl gāh keṯret-i menī içün olur cimāʿa بحرقة و تعيينه سعة المجاري)
ṭūl-i ʿahd olduġıçün gāh menī ḥiddeti içün olur. Öyleye menī ḥurḳat ile
çıḳar ve ḫurūc-ı menīye muʿīn olur mecrālaruñ üsʿati. العلاج الاغدية الباردة)
Bürūdet **[415b]** ve ruṭū- الرطبة و كثرة شرب الشراب الممزوج و استعمال الجماع)
bet ḥiddeti teskīn ider ve cimāʿ keṯreti defʿ ider.

(**كثرة الانعاظ** بلا شهوة) Ẕeker ḳıvāma gele şehvet-i cimāʿsuz. سببه كثرة)
Yaʿnī taḥlīl-i ruṭūbātdan ḳāṣır ve ʿāciz ola. الرياح لرطوبة كثيرة و حرارة قاصرة)
العلاج ينفعه جميع الاطلية و الاضمدة المبردة و يجعل على الظهر قطعة اسرب و يفرش
الورد و النيلوفر و للخس تأثير قوي و ربما ينفع الفنجنكشت و البابونج و التنطيل بمائه او
Fāʾide ider cemīʿ ṭılālar ve żımād- غير ذلك مما فيه تحليل لطيف بلا تسخين كثير)
lar[2] ki müberrid ola ve arḳa üzere ḳonıla bir pāre ḳurşun ve döşene gül
ve nīlūfer ve mārūl içün teʾṯīr-i ḳavī vardur. Ve gāh olur fāʾide ider ayid
ġacı[3] ve bābūnec ve ṣuyı ile naṭūl bundan ġayrı taḥlīl-i laṭīfî olan taḥlīl-i
keṯīrsüz.

(**العذيوط**) ʿAyn-ı mühmele-i meftūḥa ve ẕāl-i muʿceme-i sākine ve yā-yı
mażmūme ve vāv-ı sākine ve ṭā-yı mühmele ile هو ان يكون كثير الشبق رخو)
bu oldur ki recül المقعدة فاذا جامع استرخت لفرط الشهوته فالقئ **[416a]** زبله)
keṯīrü'ş-şebaḳ olup maḳʿadı yumuşaḳ ola ḳaçan cimāʿ eylese maḳʿadı geñ-
şeye ziyāde şehvetden necesini bıraġa. (العلاج يتفقد نفسه قبل الجماع) Kendüyi
yoḳlaya cimāʿdan evvel yaʿnī ḳażā-yı ḥācet ide. و يجلس في طبيخ الاشياء)
Nar ḳa- القابضة المذكورة لاسترخاء المقعدة و يحتقن بالحقن القابضة المقوية للمقعدة)
buġı ve māzū gibi.

(**الابنة**) Kösnük ve rencūr dimekdür. يعرض لمن اعتاد ان يجامعه الرجال و منيه)
كثير قليل الحركة و قلبه ضعيف و نفسه ساقطة و انتشاره قليل فمنهم من يتمكن بذلك من
ان يجامع غيره فليتذ لذة القدرة و منهم من ينزل فيتلذ لذة الانزال و منهم من لم يحصل
ʿĀrıż olur bu şol kimseye له واحد لكنه يتلذ بحصول الجماع و خصوصا في نفسه)
ki muʿtād olmış ola erenler aña cimāʿ itmege ve menīsi çoḳ ḥareketi az

1 Derkenar: Bununñ sebebi ḥarāret içerüye teveccüh itdügidür.
2 Derkenar: Ṭılā ve żımād yanbaşına ve ḳasıġa olmaḳ gerek.
3 Derkenar: Yaʿnī mārūl yimek ve ayid şerbetin içmek gerek.

ola ve ḳalbi żaʿīf ve nefsi alçaḳ[1] ve ḳıvāmı az ola.[2] Ve aṣḥāb-ı übneden **[416b]** baʿżı vardur ki bunuñ ile cimāʿ itmege ḳādir olur ve bile leẕẕetlenür leẕẕet-i ḳudret ile. Ve bunlaruñ baʿżı inzāl olur leẕẕetlenür leẕẕet-i inzāl ile. Ve bunlaruñ baʿżısına bu ikiden biri ḥāṣıl olmaz lākin leẕẕetlenür leẕẕet-i cimāʿ ile ve ḫuṣūṣā nefsinde kendüye cimāʿ olına. (و اقول و لايبعد ان يحصل للرجال حكة في الامعاء لاتزول الا بالمني كما تعرض للنساء في فم الرحم و لهذا قد يكون بعض هولاء كبير النفس قويا على الجماع و المستكثر من اتيان زوجته في الدبر غير آمن من ولد ذي ابنة) Ben direm baʿīd olmaz ki ḥāṣıl ola erenlere gicimek bağırsaḳlarındaki zāʾil olmaz[3] illā menī ile. Nitekim ʿārıż olur ḫātūnlara gicimek fem-i raḥmde bunuñ içün yaʿnī ḥikke olduġıçün. Gāh olur bunlardan baʿżı nefsi kebīr yaʿnī pehlevān ve merdāne ve cimāʿa ḳavī olur şol kimse ki ḫātūnına dübüründen cimāʿı çoḳ ide ol kimse emīn olmaz **[417a]** ki veledi rencūr olmaya. (العلاج الضرب و الحبس و الاستهانة به و ايقاعه في غموم و هموم و محاكمات و مخاصمات) Rencūrı ḍarb ve ḥabs ve taḥḳīr itmekdür[4] ve ġamlara ve ġuṣṣalara ve baḥṣe ve nizāʿa bıraḳmaḳdur. (و ماكان عن حكة كما قلنا فاستفراغ الخلط الحاك و في الاكثر يكون بلغما مالحا و الاحتقان بالادهان المسكنة للحكة كدهن البنفسج و اللعابات) Şol rencūrlük gicimekden olur nitekim biz didük ʿilācı istifrāġ-ı ḫılṭ-ı ḥāḳdür ve ekşerde balġam-ı māliḥden olur nitekim pes müshilāt ile istifrāġ olınur. Daḫi iḥtiḳāndur şol dühnler ile ki giçimegi teskīn ider. (و ربما كان ذلك لمزاج انوثي افيض على القلب و حصل للاعضاء صورة الذكران و ربما كانت اعضاؤه اجمل من الذكران) Gāh olur bu maraż dişi mizācı içün olur[5] ki ḳalbe ifāża olınur ve ḥāṣıl olur aʿżāsı erkeklerden ecmel olur.[6]

(تدبير **[417b]** من استكثر من الجماع فاضربه ليشتغل بتسخينه و ترطيبه و توديعه و تفريحه بالملاهي المطربة) Şol kimsenüñ tedbīri ki cimāʿdan çoḳ idüp añа żarar ider meşġūl olına anı ḳızdurmaġa ve ruṭūbet virmege ve rāḥat ḳılmaġa ve

1 Derkenar: Yaʿnī erkek gibi olmayup ʿavrat gibi ola.

2 Derkenar: Baʿżılar dimişler ki livāṭa itmege muʿtād olup ʿamele ḳudreti ḳalmayıcaḳ rencūr olur.

3 Derkenar: Yaʿnī rencūr olduġı nefsinüñ denī olduġından olmaz belki bağırsaḳda gicimek olup ḳaşınmaġa muḥtāc olup ṭırnaḳsuz barmaḳ ḳaşınur el-ʿiyāẕü billāh.

4 Derkenar: Meşelā bre hey nā-merd ʿavrat mısın ki ʿavrat gibi cimāʿ olınursın.

[Beyt]: Merd odur kim pāk olup bī-bāk olup çālāk ola
Er mi dirsin añа [kim] ʿavrat gibi yefʿallanur.

5 Derkenar: Yaʿnī evvel ḫilḳātde dişi mizācı feyż olur ammā ẓāhir-i aʿżāsı erkek aʿżāsı olur, lā-cerem mizāc muḳteżāsınca dişiler gibi cimāʿ olınmaḳ ister. Pes anuñ dübüri burun ve ḳulaḳ gibi gicir, içine nesne ṣoḳmaḳ ister buña hergiz ʿilāc olmaz, neʿūẕü billāh.

6 Derkenar: Yaʿnī dişiye müşābeheti ziyāde olur.

feraḥlandürmege şenlik virür lehvler ile.[1] (و لبن الضأن و البقر يعين على انعاشه و تقويته و من عرض له من ذلك رعشة دهن و مرخ بماذكر للرعشة و من عرض له ضعف في بصره دهن دماغه و سعط بدهن البنفسج و ادخل في الحمام و يفتح عينيه في الحمام في الماء العذب) Süd muʿīn olur anuñ ḳalḳmasına ve taḳviyetine şol kimse ki añа keṯret-i cimāʿdan ditremek ʿārıż olur, yaġlana raʿşeye ẕikr olan ile. Şol kimse añа ʿārıż ola, bunuñ içün żaʿf-ı baṣar yaġlana dimāġı ve burnına ṭamzurıla benefşe yaġı ve ḥammāma ḳoyalar ve gözini ṭatlu ṣu içinde aça.[2]

(**معظمات الذكر**[3]) Bundan maḳṣūd tenāsül[4]**[418a]**dür. (الدلك بالخرق الخشنة و الدهن بالادهان الحارة ثم يلصق عليه الزفت فيجذب الدم و يحبسه و مما يفعل ذلك العلق و الخراطين لمجففة و ضرب من اللبلاب) Ẕekeri ovmaḳdur yoġun bezler ile daḫi yaġlamaḳdur ıssı yaġlar ile andan ṣoñra yapışdurmaḳdur anuñ üzerine zift. Öyleye demi ceẕb ider ve ḥabs ider ve ẕekeri büyük idenlerdendür sülük ve ṣoġulcan ki ḳurımış olalar daḫi ṣarmaşıḳdan[5] bir nevʿ.[6]

(**تضييق القبل**[7]) Bundan daḫi murād raġbet-i cimāʿ olup veled ḥāṣıl olmaḳdur. (معالجة امراض تختص بالنساء عود و سعد[8] و آس[9] و راسن[10] و قرنفل و رامك[11] و قليل مسك يعمل في صوفة مغموسة في شراب قابض و اقوي منه بحيث يعيد البكارة عفص فج جزأن فقاع اذخر جزء يتحمل به في خرقة كتان مبلولة بشراب قابض) Yidi nesneyi muḥkem saḫḳ idüp buñı şarāb-ı ḳābıża[12] ṭaldurup bu edviyeye bulayup dutuna ve bundan **[418b]** aḳvādur bir ḥayṯiyyet ile ki bekāreti iʿāde ider ḫām mazı iki cüzʾ iẕḫir çiçegi bir cüzʾ getürile bu kettān bezinde ki ışlanmış ola şarāb-ı ḳābıż ile.

(**مسخنات القبل**[13]) Bürūdeti marażdur leẕẕete māniʿdür. (مسك و سك و زعفران يغلي في شراب ريحاني و يبل به خرقة كتان و يتحمل و هو مطيب مسخن و

1 Derkenar: Zīrā menī ḥārdur raṭbdur, ol gitmek ile mizāca bürūdet ve yübūset gelür ve ġumūm hücūm ider, lā-cerem ḫilāfı ile ʿilāc itmek gerekdür.
2 Derkenar: Yaʿnī gözlerini ve yüzini ṭatlu ṣuya ṭaldurup ṣu içinde gözini aça.
3 Derkenar: Ẕekeri büyük idenler.
4 Derkenar: Zīrā ẕekerüñ küçücük olduġı ḥuṣūl-i velede māniʿdür.
5 Derkenar: ʿArablar ḥilbāb dirler ehl-i Rūm buña Türkçe it üzümi dirler.
6 Derkenar: Ẕekere ṭılā ideler zanbaḳ yaġı ile.
7 Derkenar: Ferci ṭar itmek.
8 Derkenar: Topalaḳ.
9 Derkenar: Mersīn.
10 Derkenar: Andız.
11 Derkenar: Maṣnūʿ nesnedür.
12 Derkenar: Şarāb-ı ḳābıż oldur ki ekşi üzümden ola.
13 Derkenar: Ferci ḳızdurucılardur.

(الكرمدانة عجيبة في ذلك) Üç nesne şarāb-ı reyḥānīde ḳaynadıla ve anuñ ile kettān bezi ışladıla ve götürile ve bu gökçek ḳoḳulu ider ve ḳızdurur ve ḳurd baġrı yimişi didükleri ʿacībdür bunda.

(الملذذات) Leẕẕet virenler ere ve ʿavrata. (ريق من اخذ في فمه كبابه او حلتيت او عسل الاملج و عسل عجن به سقمونيا و فلفل و زنجبيل يطلى به الذكر او نصفه الاخير) Şol kimsenüñ ki tükürügi aġzında kebābe duta yā ḥıltīt duta yā ʿasel-i emlec[1] yā şol ʿasel ki anuñ ile maḥmūde yoġurmış olalar ve zencebīl ve ḳaranfil ki ʿasel ile ola bunuñ ile ṭılā ḳılına ẕeker yā nıṣfı āḫīri.[2]

(امراض الرحم) Ḥā'nuñ sükūnı ve kesri luġatdur. (امزجتها) **[419a]** (علامات الحرارة فقلة الطمث[3] و انصباغه) Raḥm-i mü'enneṣdür (اما الى الحمرة فيدل على الدم او الصفرة فيدل على الصفراء او الى السوداء مع نتن فيدل على العفونة) Ṭamṣ rengi andan maʿlūm olur ki kettān bezini bir gice getüre ṣoñra gölgede ḳurıda baʿde renk ẓāhir olur. (و مع عدم النتن على البرد و السوداء) Üçi ʿalāmet-i ḥarāretdür raḥmde.[4] (و بياضه على البلغم) Sevdā bi'ẕ-ẕāt bāriddür. (و كثرة الشعر على العانة و جفاف الشفتين و سرعة النبض و انصباغ البول في الاكثر) Yaʿnī bürūdete ve ruṭūbete delālet ider.[5] Ḳıl çoḳluġı ḳasıḳda ve iki ṭudaḳ ḳurılığı ve nabż sürʿati ve bevl boyanması ekṣerde yaʿnī bunlar ʿalāmet-i ḥarāretdür raḥmde.[6] (و اما البرودة فطول الطهر و بياض الطمث و رقته و قلته او سواده للسوداوي و قلة شعر العانة و قلة صبغ الماء و فساد لونه) Ve ammā ʿalāmet-i bürūdet ḥayżı giç görmek ve ṭamṣ aḳ olmaḳ ve ince olmaḳ ve az olmaḳ ve ḳaralığı ġalebe-i sevdā içün ve ḳıl **[419b]** azġınlığı ve bevl renginüñ azlığı ve bevl levninüñ[7] fesādıdur. (و اما الرطوبة فرقة الحيض و كثرة سيلان الرطوبة و اسقاط الجنين كما يعظم[8]) ʿAlāmet-i ruṭūbet ḥayż inceligi ve ruṭūbet çoḳ aḳmaḳ ve cenīn düşmekdür büyücek olıcaḳ.[9] (و اما اليبوسة فالجفاف و قلة السيلان) Cefāf ʿāmmdur cefāf-ı şefeteyne ve cefāf-ı raḥma.

1 Derkenar: Yaʿnī şol ʿasel ki anda emlec mürebbā itmiş olalar.
2 Derkenar: Yaʿnī çiyneyüp tükürügi ẕekerine yā nıṣf-ı āḫerine süre.
3 Derkenar: Ḥayż ḳanı.
4 Derkenar: Dem ve ṣafrā ḥārr idügi ẓāhirdür ammā sevdā ḳaçan müteʿaffin olsa ḥārr olur olmasa bārid olur.
5 Derkenar: Muṣannif ḥarāret ʿalāmātı beyānında iken bürūdete dāl olan iki nesne ẕikr eyledi istiṭrāden.
6 Derkenar: Ekṣerde didi. Zīrā gāh olur bevl boyanmaḳ ḥarāretsüz ʿużv-ı āḫerde olur kilye gibi meṣelā.
7 Derkenar: Yaʿnī ḳaramtıḳ olması.
8 Derkenar: Bu kāf'a kāf-ı Ḳur'ān dirler ve bu mā'ya mā'-i zā'ide dirler yaʿnī hemān büyük olıcaḳ dimekdür.
9 Derkenar: Raḥm miʿde gibi göz göz ve diş dişdür ruṭūbet çoḳ olıcaḳ melāset gelüp ṭayrıncaḳ olur ṣüfli ile raḥmde ṭurmaz düşer.

(سببه اما من المني لقلته او فساده (العقر) Żamm-ı ʿayn ile ḳışır dimekdür.[1]
او كونه ممن ليس بصحيح او من سكران او شيخ او صبي او كثير الجماع او ماؤف
الاعضاء فلو بدل الزوج علقت و قد يكون الفساد منهما معا على وجه لا يتعادلان و قد
يتفق آخر خروجه عن الاعتدال معدل فتعلق) Sebebi yā menīdendür anuñ ḳılleti
içün yā fesādı içün yā menī ṣaḥīḥü'l-mizāc olmayandan olduġı içündür[2]
yā mestden yā ḳocadan yā tāzeden yā çoḳ cimāʿ idenden yā aʿżāsında āfet
irmişden olduġı içündür, ḳaç zevc tebdīl olınsa veled dutar. Ve gāh fesād
ikisinden bile olur ki muvāfiḳ olmazlar. Ve gāh **[420a]** zevc-i āḫer vāḳiʿ
olup anuñ menīsinüñ iʿtidālden ḫurūcı iʿtidāl virür, öyleye veled dutar.[3] و)
اما من الرحم[4] لسوء مزاجه و اكثره عن البرد او لسدده او ميلانه او انضمام فمه او ورمه او
لزلقه لرطوبته او لمزاحمة من ريح او لكثرة شحم الثرب) Yā raḥmdendür sū'-i mizāc
içün ve ekşeri berddendür yā süddeleri içündür yā egri olduġıçün feraḥ
muḳābelesinden yā aġzı dutulduġı içün yā şişi içündür yā ṭayrıncaḳlıġı
içündür ruṭūbet içündür yā muzāḥama içündür rīḥden yā ḳarın yaġınuñ
keşreti içündür. و اما من القضيب لقصره او لفرط سمن الرجل او المراءة فلا يصل)
منه الا القليل او فرط طوله فيبرد المني في المسافة الطويلة) Yā żekerden ḳışa olduġı-
çün altı barmaḳdan yā ziyāde semüzlügi içündür erüñ yā ʿavratuñ, öyleye
vāṣıl olmaz andan illā azcuḳ yā ḳatı uzun olduġıçün on barmaḳdan, öyleye
menī bārid olur mesāfe-i baʿīdede. و اما لافة في المبادي كضعف الدماغ او القلب)
او الهضم) Yā āfet içündür mebādīde. **[420b]** و اما لخطاء طرا كاختلاف الانزالين)
او حركة عنيفة عقيب الجماع او عارض نفساني كالغم و الخوف الطاري بعد الاشتمال) Yā
ḫaṭā içündür ki ṭārī olur iḫtilāf-ı inzāleyn gibi yā ḥareket-i ʿanīfe gibi raḥm
menīyi müştemil olmazdan evvel yā ʿārıż-ı nefsānī içündür ki ṭārī olur
menīyi raḥm müştemil olduḳdan ṣoñra. و انت تعرف سدد الرحم بعدم وصول)
رايحة البخور المبخر به الرحم بقمع و عدم الاحساس بطعم الثومة المتحملة في الرحم و
لا برايحتها) Sen bilürsin raḥm süddelerin buḫūr-ı rāyiḥasınuñ ʿadem-i vuṣūli
ile ol buḫūr ki anuñ ile raḥm buḫūrlanur ḳamʿ ile. Daḫi ṣarımsaḳ ṭaʿmınuñ
ve rāyiḥasınuñ ʿadem-i iḥsāsı ile ki ol ṣarımsaḳ .....[5] raḥmde. و تعرف)
كثرة الاخلاط و الرطوبات المزلقة بثفل محسوس و رطوبة الفرج) Bilinür keşret-i

1 Derkenar: Ve ücret-i cimāʿ maʿnāsına daḫi gelür. Bunda ol murād degüldür. Ve fetḥ-i ʿayn ile siñirlemek maʿnāsınadur.

2 Derkenar: Yaʿnī yā ḳatı ḥārr yā bārid yā raṭb yā yābis ola.

3 Derkenar: Meşelā recülüñ menīsi ḥārr ve ḫātūnuñ menīsi bārid olsa ikisinüñ ictimāʿından iʿtidāl ḥāṣıl olur.

4 Derkenar: Maʿṭūfdur اما من المني ḳavline.

5 Okunamayan bu kelimenin nüshalardaki yazımı şu şekildedir: [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]

aḫlāṭ ve ruṭūbāt-ı müzliḳa ṣüfl-i maḥsūs ve ruṭūbet-i ferc ile. (و يعرف ميل الرحم بان لايكون فمه محاذيا للفرج و بوجع يحصل عند المباضعة) Ve bilinür raḥmüñ **[421a]** egri olduġı bunuñ ile ki aġzı muḳābil olmaya[1] daḫi vecaʿ ile ki ḥāṣıl olur cimāʿ ḳatında.[2] (و الانضمام يظهر للحس و الورم يكون معه ثقل و انتفاخ و حمي و قشعريرة و وجع) Ve aġzı yumulduġı ẓāhir olur ḥisse[3] ve verem ile ṣiḳal olur ve yil olur ḳasıḳda ve ḥummā olur ve cild ürpermek olur ve vecaʿ olur. (و ربما شارك المعدة فحدث كرب و غشي و فواق و في اي جهة كان الورم امتنع النوم على خلافه) Gāh miʿde müşārik olur verem-i raḥme. Öyleye ḥādiṯ olur ġuṣṣa ve ġaşy ve ıçḳırıḳ ve ḳanḳı cābibde ise verem mümteniʿ olur nevm anuñ ḫilāfına. (و العاقر اكثر امراضا و اطول شبابا و الولود بالعكس) Ḳışır ʿavratuñ marażı çoḳ ve gençligi uzaḳ olur.[4] Doġurḳan ʿavrat bunuñ ʿaksidür. (العلاج قد ذكرنا هيئة الجماع المحبل فينبغي ان يلزم الرجل المراءة بعد الجماع ساعة ليستقر المني و ان قام عنها ان تبقى على حالها ضامة فخذيها مدة و ان نامت على تلك الحال فهو اولى و الجماع عقيب الطهر و في الوقت الذي اخترناه) **[421b]** Biz ẕikr eyledük[5] gebe idici cimāʿ heyʾetini. Öyleye gerekdür ki er lāzım ola ḫātūna cimāʿdan ṣoñra bir sāʿat tā menī müsteḳarr ola. Ve eger er ḳalḳsa ʿavrat ḥāli üzere dura iki uyluġın żamm idici olduġı ḥālde bir müddet ve eger uyısa ol ḥāl üzere ol evlādur. Ve olsun cimāʿ ḥayżdan arınduḳdan ṣoñra. Daḫi şol vaḳtde ki biz iḫtiyār itdük.[6] (فان كان سبب العقر سوء مزاج عولج بضده اما الحار فبالادهان و اللعابات و الاضمدة الباردة يوضع على الرحم او على القطن و المذاكير من الرجال) Eger sebeb-i ʿuḳr sūʾ-i mizāc-ı bārid ise yā recülüñ yā ḫātūnuñ yā ikisinüñ bile ʿilāc ḳılına żıddı. Ammā sūʾ-i mizāc-ı ḥārr ʿilāc olına bāridler ile ki vażʿ olına raḥm yā yanbaşı üzere daḫi ẕeker üzere erenlerden. (و اما البارد و الرطب و هو الاكثري فاستفراغ الرطوبة و استعمال مثل الترياق و المثروديطوس و معجون الفلاسفة و دهن البان و البلسان و السوسن) Ammā ʿilāc-ı sūʾ-i **[422a]** mizāc-ı bārid ve raṭb ki ekṣeridür istifrāġ-ı ruṭūbet ve istiʿmāl-i maʿācīn ve edhāndur. (و اما اليابس فاللعابات المرطبة و الادهان المعتدلة في الحرارة و البرودة و الاستحمام و شرب اللبن) Ammā ʿilāc-ı sūʾ-i mizāc-ı yābis luʿābāt-ı muraṭṭıbe ve edhān-ı muʿtedile ve istiḥmām ve şürb-i lebendür. (و ما كان لكثرة شحم عدل البدن و من الحيل الجيدة

1 Derkenar: Bunı ḫātūnlar bilür.
2 Derkenar: Zīrā raḥm menīye şevḳinden doġrulmaḳ ister, boynı burulup aġrur.
3 Derkenar: Bunı daḫi ḫātūnlar bilür.
4 Derkenar: Yaʿnī giç ḳızı olur.
5 Derkenar: Fenn-i evvelde.
6 Derkenar: Fenn-i evvelüñ cümle-i ṣāniyesinde.

(في احبال السمينة ان تجامع على هيئة الراكع) Şol ʿuḳr ki keṯret-i şaḥm içündür taʿdīl olına beden müceffifāt ile. Daḫi eyü ḥīlelerdendür semüz ʿavratı gebe itmekde ʿavrat cimāʿ olınmaḳ heyʾet-i rākiʿ üzere.[1] (و ماكان الاورام الرحم او سدده او ميله فماذكره في علاج ذلك) Şol ʿuḳr ki evrām-ı raḥm içün yā süddeleri içün yā raḥm egri olduġıçün ola biz ẕikr edecegümüzdür anuñ ʿilācında. (و ما كان لانضمام فمه استعمل المرخيات من الادهان و اللعابات و النطولات و ادخل فيه ميل من اسرب و غلظ دائما باتدريج و استعمل مثل الكمون و الكرفس و الانيسون و يكثر جماعها) Şol ʿuḳr ki fem-i raḥm **[422b]** yumulduġından ola ʿilācı irḫā idenlerüñ istiʿmālidür. Daḫi idḫāl ḳılına mīl ki ḳurşundan ola evvel ince andan ṣoñra yoġunca ola dāʾimā tedrīc ile böyle ḳılına. Ve istiʿmāl olına kemmūn miṣillü ile ve çoḳ ḳılına cimāʿı.[2] (و ما كان لرياح فالكموني و شراب الاصول او مياهها و الشراب الصرف) Riyāḥ içün ola ʿuḳruñ ʿilācı maʿcūn-ı kemmūnī ve şarāb-ı uṣūl ve uṣūl ḳaynaduġı ṣular ve şarāb-ı ṣırfdur.

(ذكر ادوية تعين على الحبل) Biʾl-ḫāṣṣiyye olanlardur. (نشارة العاج مثقال حاضرة النفع و بول الفيل عجيب و ليشرب عند الجماع او قبيلة و بزر السيساليوس جيد مجرب) Fīl dişi bürādesi bir miṣḳāl fiʾl-ḥāl fāʾide ider ve fīl bevli ʿacīb içilsün cimāʿ vaḳtinde yā evvelce ve encüdān-ı Rūmī eyüdür mücerrebdür.[3] (و احتمال الانفخة خاصة انفخة الارنب بعد الطهر يعين على الحبل و كذلك مرارة الظبي الذكر و بعره و من مرارة الذئب او الاسد قدر دانقين و ايضا فرزجة متخذة من سك و سنبل و دهن البلسان و دهن البان و دهن السوسن كل ذلك جيد **[423a]** خصي الثعلب Şāf idinmek infeḫayı ḫuṣūṣā ṭavşan infeḫasın yaġ ile ṭuhrdan ṣoñra muʿīn olur ḥabele. Ve buncılayındur erkek geyik ödi ve necāseti ve şāf itmek ḳurd ödinden yā arslan ödinden iki deng miḳdārı. Ve buncılayındur fetīl sükden ve sünbülden ve ḫuṣyetüʾṣ-ṣaʿlebden ve dühn-i belesān ve dühn-i bān ve dühn-i sūsenden bunuñ küllīsi eyüdür. (علامات المني[4] المولد هو الابيض اللزج البراق الذي يسقط عليه الذباب و يأكل منه و رايحته كالطلع او الياسمين) Menī ki veled dutucı ola aḳ ve ṭayrıncaḳ ve berrāḳdur ki anuñ üzerine siñek düşer ve andan ekl ider ve rāyiḥası ḫurmā çiçegi yā yāsemīn gibi ola.

---

1 Derkenar: Yā heyʾet-i sācide üzere böyle olıcaḳ menī fercden raḥme vāṣıl olur.

2 Derkenar: Zīrā ḫayrlu mīl ẕekerdür.

3 Derkenar: Yaʿnī fīl dişini destere ile kesüp yā törpi ile törpileyüp anuñ un gibi dökilen bürādesin cemʿ idüp ḫātūn günde bir miṣḳālini bal şerbeti ile yidi gün içüp andan ṣoñra cimāʿ olınsa fiʾl-ḥāl yüklü ola. Fīl bevlin daḫi ḫātūn içmek gerek.

4 Derkenar: Murād menī-i recüldür. Zīrā ʿalāmāt-ı meẕkūre anuñ ʿalāmetidür ḫātūnuñ menīsi ʿalāmātı degüldür.

(ان يتواف الانزالان .Gebelük ʿalāmetleri ve aḥkāmı (**علامات الحبل و احكامه**)
و يخرج الذكر الى اليبوسة و كانما امتص و ينضم فم الرحم حتى لايسع مرودا و يرتفع الى
فوق و قدام و يوجع مابين السرة و الفرج قليلا و تكره الجماع و خصوصا الحبلى بذكر و
يعرض لها عند الجماع الم و لا تنزل **[423b]** و ينقطع الحيض او يقل و يتأخر و يعرض
الغثيان و الكرب و الكسل و ثقل البدن و صداع و دوار و ظلمة عين و خفقان و شهوة فاسدة
بعد شهر او شهرين و فساد لون و صفرة بياض العين و كل ذلك في حمل الانثي اكثر ثم
اذا عظم الجنين يغذى بدم الحيض فزالت هذه الاعراض) İki inzāl muvāfiḳ ola ve
ẕeker çıḳa yübūsete māʾil ke-ennehū emilmiş gibi ve raḥmüñ aġzı dutıla
ḥattā mīl ṣıġmaya ve ḳalḳa yuḳaruya ve öñe ve aġrıya göbek ile ferc ortası
azcuḳ ve ḫātūn istemeye cimāʿı ḫuṣūṣā erkege yükli olan ve ʿārıż ola añа
cimāʿda elem ve inzāl olmaya ve ḥayż münḳaṭıʿ ola yā az ola ve müteʾaḫḫir
ola vaḳtinden ve ʿārıż ola göñül dönmek ve ġuṣṣalenmek ve kesel ve ṣiḳal-i
beden ve ṣudāʿ ve baş dönmek ve göz ḳararmaḳ ve yürek oynamaḳ ve iş-
tihā-yı fāsid bir aydan yā iki aydan ṣoñra ve fesād-ı levn ve gözüñ aġı ṣarar-
maḳ bunuñ küllīsi ḳıza yükli olanda ekṣerdür. Andan ṣoñra cenīn büyük
[424a] olıcaḳ ġıdālar ḥayż ḳanı ile zāʾil olur. Bu aʿrāż[1] (و من العلامات المجربة
ان يسقي ماء العسل و خصوصا بماء المطر عند النوم فان اصابها مغص فهي حامل و الا
فلا و كذلك ان تتبخر متزملة بثياب من قمع او اجانة مثقوبة بعد ان تصوم يوما فان احست
رايحة البخور فليست بحامل و كذلك احتمال الثوم على الخوي فان لم تحس بطعمها و
رايحتها فهي حامل و ان احست فلا و قد يوجد في بول الحبالى شئ كالقطن المنفوش و
قد يكون صافيا يرى فيه كالضباب و ربما كان فيه كالحب يصعد و ينزل و في اول الحمل
يكون البول الى الزرقة و في آخره الى الحمرة و اذا علقت الصغيرة خيف عليها الموت
و كذلك اذا عرض للحامل حمى حادة او ورم في الرحم) ʿalāmāt-ı mücerrebeden-
dür ḥabele bal şerbetin içürmek ḫuṣūṣā yaġmur ṣuyı ile uyḳu vaḳtinde.
Eger añа göbek burmaḳ irerse gebedür ve illā degüldür. Ve buncılayındu[r]
ḫātūn buḫūrlanmaḳ bürünmiş olduġı ḥālde ḳamʿdan yā delinmiş**[424b]**
liginden bir gün ṣāʾim olduḳdan ṣoñra. Eger iḥsās iderse rāyiḥa-i buḫūrı
gebe degüldür. Ve buncılayındur eger götürürse ṣarımsaḳı açlıḳ üzere eger
ṭaʿmını ve rāyiḥasını iḥsās itmez ise gebedür iḥsās iderse gebe degüldür. Ve
gāh bulunur gebelerüñ bevlinde bir nesne atılmış penbe gibi. Ve gāh bevl
ṣāfī olur anda görinür ṭumanlar gibi. Ve gāh olur anda dāne gibi ḳalḳar ve

1 Derkenar: Muḥammed bin Ẕekeriyyā dimiş: Eger ṭamarlar gebe ʿavratuñ ayaġında ḳızıl ise erkek doġurur ve eger ḳara ise ḳız doġurur. Daḥi dimiş ki: Gebe ʿavrat ayaġın dürerken tebevvül itse eger ṣaġ ayaġı cānibine aḳarsa erkekdür eger ṣol cānibine aḳarsa ḳızdur.

iner ve evvel-i ḥamlde bevl küle mā'il olur ve āḫirinde ḳızıla mā'il. Ḳaçan gebe olsa bāliġa olan ḳorḳulu olur anuñ üzerine mevt. Ve buncılayındur ḳaçan ʿārıż olsa gebeye ḥummā-yı ḥādde yā verem raḥmde.

(**سبب الاذكار و علاماته**) Erkekler olmaḳ ve anuñ ʿalāmetleri. (غزارة مني الرجل و حرارته و خروجه من اليمين و موافقة الجماع بعد وقت طهرها و البلد و الفصل البارد و الريح الشمالية و سن الشباب دون الصبي و الشيخوخة) Erüñ[1] menīsi çoḳ olmaḳdur ve anuñ ḥarāretidür ve anuñ ḫurūcıdur ṣaġ cānibinden **[425a]** ve cimāʿuñ vuḳūʿıdur ḫātūn ḥayżdan pāk olduḳdan ṣoñra ve beled-i bāriddür ve faṣl-ı bāriddür ve şimāl yilidür ve yigitlük yaşıdur ṣabīlik ve pīrlik degüldür.[2] (و الحبلى بذكر انشط و احسن لونا و اصح شهوة و اسكن اعراضا و تحس الثقل في اليمين و عظم الثدي الايمن اولا و احمرار حلمته و التي حملت عن الانثى كانت ثدياها ابيضين و يكون اللبن غليظا ابيض و تحرك الرجل اليمني اولا اذا مشت و اذا قامت اعتمدت على اليد اليمني و يكون عينها اليمني اخف و اسرع حركة و الذكر يتحرك بعد ثلثة اشهر و الانثى بعد اربعة اشهر) Şol ḫātūn ki erkege gebe ola[3] şād olur daḫi levni gökçek olur ve iştihāsı ḳavī olur ve aʿrāżı sākin olur ve ṯiḳal duyar ṣaġında ve ṣaġ memesi büyük olur evvelā ve memenüñ başı ḳızarur. Ve şol ḫātūn ki dişiye gebe ola iki memesi aḳ ve südi ġalīẓ ve ebyaż olur. Şol ḫātūn erkege gebe ola ṣaġ ayaġın taḥrīk ider ḳaçan yürise **[425b]** ve ṣaġ eline ṭayanur ḳaçan dursa ve ṣaġ gözi çābük olur ve erkek üç aydan ṣoñra ḥareket ider ve dişi dört aydan ṣoñra.[4]

(**علامات اسقام الجنين** كثرة اسقام امه و كثرة استفراغاتها و جريان الطمث في اول الحمل و ضعف حركة الجنين او عدمها) Cenīnüñ marażlarınuñ ʿalāmetleri anasınuñ marażlarınuñ keṣretidür ve keṣret-i istifrāġātıdur ve ṭamṯ aḳmaḳdur[5] ve süd cemʿ olmaḳdur evvel-i ḥamlde ve żaʿf-ı ḥareketi yā ḥare[ke]tüñ ʿademidür. (**الاسقاط**) Esbāb-ı meẕkūre suḳūṭ-ı veledi īcāb itdügi içün bunı anuñ ʿaḳabında getürdi. (سببه اما باد من ضربة او سقطة او وثبة شديدة و خصوصا الى خلف او حركة نفسية مفرطة كغضب او حزن او طول المقام في الحمام او فرط حر

1 Derkenar: Sebeb-i ẕükūret bunlardur.

2 Derkenar: Ḥayvānātda daḫi böyledür. Ḥattā ḳoyun ehli dirler ḳoç cimāʿı poyraz yili esdügi zamānda olsa erkek çoḳ olur ve illā dişi çoḳ olur.

3 Derkenar: ʿAlāmet-i ẕükūr bunlardur.

4 Derkenar: Ve bilgil ki ḫātūn ḥāmil olıcaḳ ḥayż görmez. Zīrā dem-i ḥayżuñ menīye ṣebīh olanı cenīne ġıdā olur. Aña ḳābil olmayan et ve yaġ olur. Bunlara ḳābil olmayan süd olup ḫātūnuñ memesine varur. Buña ḳābil olmayan raḥmde ḳalur, tā ki tarṭībi ile veled doġmaḳ āsān ola oġlan çün doġa ṭaşra çıḳar ki dem-i nifās oldurur. Ḥaḳḳ Sübḥānehu ve Teʿālā her emrde neng gibi tedbīr itmişdür oñatça fikr itmek gerek.

5 Derkenar: Öyleye cenīne ġıdā az ḳılur.

الهواء او برده او شم رايحة ماكول و لم تطعم منه و اما بدني كالاسقام و فرط الخلو اما لفرط جوع او استفراغ او فصد او فرط الامتلاء او التخمة او فرط جماع و اما لحال الجنين بان يضعف او يموت فيدفعه الطبيعة **[426a]** و اما لحال الرحم لسعة فمه او لكثرة رطوبته فينزلق او لرياح او سوء مزاج لحرارة محرقة او برودة مجمدة و اذا علقت النحيفة جدا اسقطت قبل ان تسمن و المعتدلة البدن التي تسقطه في الشهر الثاني او الثالث تكون نقر رحمها مملوة مخاطا فلا تقدر على ضبط الطفل لكنه ينهتك منها) Düşürmek sebebi yā bādīdür ḍarbdan yā düşmekden yā berk ṣıçramaḳdan ḫuṣūṣā girüsine ṣıçramaḳ yā ḥareket-i nefsiyyedendür ki ziyāde ola yā ḥammāmda çoḳ durmaḳdur yā hevānuñ ziyāde ıssısından yā ziyāde bürūdetindendür yā bir yinür nesnenüñ ḳoḳusını duyup andan yimekdendür. Yā bedenīdür ananuñ marażları gibi yā ziyāde boşluḳdandur yā açlıḳ içün yā istifrāġ yā faṣd içün[1] yā ziyāde imtilādan yā tuḫame olmaḳdan yā ziyāde cimāʿdandur[2] yā cenīnüñ ḥāli içündür ki żaʿīf ola yā ola ṭabīʿat anı defʿ ḳıla yā raḥm ḥāli içündür aġzı geñ yā ruṭūbeti çoḳ cenīn ṭayrına yā rīḥler içündür raḥmde yā sūʾ-i **[426b]** mizāc içündür yaḳar ḥarāretden yā ṭoñdurur bürūdetden. Ḳaçan arıḳ[3] ʿavrat gebe olsa düşürür semirmezden evvel ve bedeni muʿtedil olan ʿavrat ki iki ayda yā üç ayda düşürür anuñ raḥminüñ çuḳurları ṭolar sümük ile.[4] Öyleye ḳādir olmaz żabṭ-ı cenīne öyleye cenīn andan iner. (علامة الاسقاط ان يضمر الثديان دفعة و اذا ضمر احدهما و الحبل يتواءم سقط الذي في جانب الضامر) Düşürmek ʿalāmeti memeler senmekdür defʿaten. Ḳaçan birisi sense ve gebelik ikiz olsa düşer senen cānibinde olan. **(تدبير الحوامل** لتمنع الفصد و الاسهال و خصوصا قبل الرابع لانه اول التكون و بعد السابع لان تعلقه حينئذ يكون اضعف كالثمرة عند ابتداء تكونها و انتهائها فان لم يكن بد لكثرة الاخلاط الفاسدة فالخيارشنبر محمود و ان كان هناك سبب يوجب الاسقاط كسوء مزاج او ضعف عدل مزاجها و قويت بالاغدية الصالحة و ان كان لكثرة رطوبة مزلقة و هو الاكثري فليترك المرق و الفواكه **[427a]** و الحمام و ينقي الرطوبات بالاسهال و بالحقن و الادرار و التعريق و هو خير من الادرار) Menʿ olına faṣddan ve ishālden ḫuṣūṣā dört aydan evvel. Zīrā evvel ḥudūṯıdur ve yidi aydan ṣoñra. Zīrā yapışması ol vaḳt

1 Derkenar: Faṣd istifrāġda dāḫil iken efrād bi'ẕ-ẕikr eyledi. Aña binā'en kim mücerred żaʿf virdügi içün daḥi sebeb-i ıżʿāf ḳuvvet-i māsike olur.

2 Derkenar: Cimāʿ ile fem-i raḥm açılur, cenīn ḫurūca meyl ider.

3 Derkenar: Arıḳ olan ruṭūbāt-ı ġıdāyı kendü bedenine ceẕb idüp cenīn ġıdāyı kāfī bulmayup raḥmde ḳarār idemez.

4 Derkenar: Raḥm miʿde gibi göz göz olur cenīni dutmaḳ içün çün ruṭūbāt-ı muḫāṭıyye ile dolsa imsāka ḳādir olımaz.

aż'af olur.[1] Eger müshil żarūrī olsa ḫıyārşenber eyüdür. Eger sebeb bulınsa mūcib-i ısḳāṭ ta'dīl olına mizāc ve taḳviyet ḳılına. Ve eger keṯret-i ruṭūbet-i müzliḳa olursa ki bu ekṯerīdür muraṭṭıbāt terk olına ve ruṭūbāt tenḳiye ḳılına yā ishāl yā ḥuḳneler yā idrār-ı bevl yā terletmek ile ve bu ḫayrdur idrārdan. (الادوية الحافظة للجنين عن الاسقاط في الادوية القلبية المفرحات الياقوتية و غيرها و الترياق و المثروديطوس و دواء المسك و البهمنان و الدرونج و الزرنباد) İbāret olsa evlā idi.[2] (و يعتني بتليين طبايعهن لئلا تحتبس فيزاحم الجنين و يتعاهدن المشي الرقيق لتحلل فضولهن فانها تكثر لاحتباس الحيض و يحرم عليهن الحمام **[427b]** و الوثبة و الطفرة و كل منفخ و كل مدر للحيض كاللوبيا و الكبر و الترمس و الحمص و السمسم و الكرفس و يأكلن الخبز النقي و اللحم اسفيدباجا و السفرجل و الكمثري منبه للشهوة و التفاح و الرمان و الزبيب و الشراب الريحاني كل ذلك جيد) İhtimām olına ṭab'ları telyīnine tā ṭab'ları ḳabż olmaya cenīne muzāḥama itmeye ve 'ādet ideler azcuḳ azcuḳ yürimegi fużūlları taḥallüli içün. Zīrā fużūl çoḳ olur ḥayż iḥtibāsı içün ve ḥarām ḳılına anlara ḥammām ve ṣıçramaḳ[3] ve ḳalḳmaḳ ve her nefḫ idici ve her idrār ḥayż idici. Ve ekl ideler pāk ekmek ve et sāde şorba ve taḳviyet-i ḳalb ider mīveler ve şarāb-ı reyḥānī eyüdür.

(تسهيل الولادة) Oġlan doġurmaġı āsān ḳılmaḳ. (تدخل الحمام و تنطل بالماء الحار و تجلس فيه الى السرة و تفرق فرجها بالادهان المزلقة و ربما حقنت بها في القبل) Ḥammāma ḳoyıla ve ıssı ṣu ile ṣuda göbegine dek ve ṭaldurula ferci edhān-ı müzliḳaya ve gāh ḥuḳne ḳılına **[428a]** edhān ile öñine. (ذكر الادوية المسهلة للولادة و اخراج المشيمة[4] ان سقيت المرأة من قشور الخيارشنبر اربع مثاقيل ولدت مكانها و الدارصيني يسهل الولادة و الطلق و الحلتيت مع الجند بيدستر نافع و كذلك ان امسكت المرأة في يدها اليسرى المغناطيس او تبخرت بحافر الحمار او الفرس او بعين السمكة المالحة او علق البسد على الفخذ اليسرى سهل الولادة و اسرعها و قيل ان علق الاصطرك الافريقى على فخذها اليمنى لم يصبها وجع و قيل الخرزة المتخذة من الزعفران المسحوق اذا علقت على فخذها اخرجت المشيمة و التبخير بسلخ الحية او زبل الحمام يسهل الولادة لكن السلخ ربما قتل الجنين) Ḳaçan ḫātūna içürülse ḫıyārşenber ḳabuġından dört miṣḳāl doġurur fi'l-ḥāl ve içürilse dārçīnī āsān ider doġurmaġı ve buruyı ve içürülse ḥıltīt cünd-i bīdester ile nāfi'dür. Ve buncılayın ḳaçan

1 Derkenar: Nitekim yimiş ibtidā-yı tekevvüninde ża'īf olur ve intihāsında ṣaḳīl olur, az bahāne ile düşer.

2 Derkenar: Zīrā müferriḥāta ma'tūf olur idi vāḳi' olan üzere edviye-i ḳalbiyyeye ma'tūf olup edviye-i ḳalbiyyenüñ ġayrı olmaḳ fehm olınur.

3 Derkenar: Veşbe ve ṭafre gāh müterādifān isti'māl olınur gāh biri yuḳaru ṣıçramaḳ ve biri yirden bir yire ṣıçramaḳ ma'nāsına isti'māl olınur.

4 Derkenar: Meşīme raḥmde oġlan yataġı olan deriye dirler ki ḫātūnlar ṣoñ diyü ta'bīr iderler.

ḫātūn ṣol elinde dutsa mıḳnāṭīs yā buḫūr itse ḥimār yā feres ṭırnaġın yā ṭuzlu balıḳ gözin yā baġlansa **[428b]** büssed ṣol uyluġa āsān ider vilādeti daḫi isrāʿ ider. Ve baġlansa meyʿa-i seyyālenüñ ḳurumışı ṣaġ uyluġa aġrı irişmeye. Ve dinildi boncuḳ ḳılınsa dögilmiş zaʿferāndan ḳaçan aṣılsa uyluġa doġurulduḳdan ṣoñra meşīmeyi çıḳarur. Buḫūr itseler yılan ḳavını[1] yā gügercin necāsetin āsān ider vilādeti. Yılan ḳavı gāh olur cenīni helāk ider.[2]
(و اذا اردت اسقاط المشيمة فضع في الانف دواء معطسا و امسك المنخرين و الفم و اذا دام الطلق اربعة ايام فقد مات الجنين فليحلل في اخراجه ليعيش امه و ربما احتيج الى ادخال اليد في الفرج و تقطيع الجنين ثم اخراجه) Ḳaçan dileseñ meşīmeyi çıḳarmaġı ḳo burna devāʾ-i muʿaṭṭıs[3] ve dut burun delüklerin ve aġzı. Ve ḳaçan burı dört gün dāʾim olsa cenīn ölmişdür. Ḥīle ḳılınsun anuñ iḫrācına tā anası diri ola. Gāh olur iḥtiyāc olur el ṣoḳmaġa ferce ve cenīni paralamaġa, andan ṣoñra çıḳarmaġa الولادة الى العانة و البطن فالولادة **[429a]** (و اذا مال الوجع قبل سهلة فان مال الى فوق و الى الصلب فهي عسرة) Ḳaçan vecaʿ māʾil olsa vilādetden evvel ḳasıġa ve ḳarna vilādet āsān olur. Ve eger vecaʿ yuḳaruya ve oñurḳaya māʾil olursa vilādet müşkil olur.[4]

(اورام الرحم اما الحارة فقد ذكرنا علاماتها في العقر و سببها اما باد كضربة او سقطة او كثرة جماع او خرق من القابلة او احتباس[5] حيض او دم نفاس او مني او كثرة برد مكثف و قد تكون في عمق الرحم و قد تكون عند فمه فيمكن رؤيتها فاذا اخذت الى الدبيلة اشتدت الاعراض و الحمي و الوجع) Evrām-ı raḥmüñ ḥārr olanuñ ʿalāmetlerin biz ẕikr itdük ve sebebi yā bādīdür yā bedenīdür ki iḥtibās-ı ḥayż yā iḥtibās-ı dem-i nifās yā iḥtibās-ı menī yā keṯret-i menī berddür[6] ki berd-i mükeṯṯifdür gāh olur evrām-ı raḥmüñ dibinde ve gāh aġzı ḳatında olur. Öyleye görmek mümkin olur ḳaçan evrām çıban olmaġa[7] şürūʿ eylese müştedd olur aʿrāż ve ḥummā ve vecaʿ.[8] (و اما البلغمي فيدل عليه الثقل و الانتفاخ **[429b]** و لا يكون وجع ليعتد به و يتهيج الاطراف و العانة) Verem-i balġamīye delālet ider ṯiḳal ve şişmek ve anuñ ile vecaʿ muʿteddün bih olmaz ve eṭrāf ve ḳasıḳ mütehey-

1 Derkenar: Selḫ-i ḥayye diyü yılan derisine dirler ki yılda bir kerre ṣoyulur.
2 Derkenar: Cenīn-i meyyite buḫūr itseler tezcek çıḳarur.
3 Derkenar: Zīrā ḥabs-i nefes aşaġadan nesne çıḳarmaġa muʿīndür. Nitekim ḳażā-yı ḥācetde daḫi böyledür ve aġsırmaḳ bedeni ziyāde taḫrīk ider. Öyleye meşīmeyi yirinden ḳoparur.
4 Derkenar: Zīrā vecaʿ aşaġaya māʾil olmaḳ cenīn aşaġaya meyl itmege ʿalāmetdür.
5 Derkenar: احتباس lafẓı merfūʿdur maʿṭūfdur باد lafẓına ammā eger او بدني كاحتباس حيض dise aẓher olurdı.
6 Derkenar: Zīrā berd mānīʿ olur taḥallül-i mevādda. Öyleye raḥmde müctemiʿ olup verem ḥādiṯ olur.
7 Derkenar: Dübeyle aşaġada gelse gerek.
8 Derkenar: Dübür gibi yuḳaruda beyān olınmışdur. Çıban gibi olduġı içün çıban diyü taʿbīr olındı.

(و اما الصلب فيدل عليه الثقل و تعسر خروج البول و نخافة البدن و ضعف
الساقين و ربما عظم البطن حتى كانه مستسق) Ammā verem-i ṣulba delālet ider[1]
ṣiḳal ve ḫurūc-ı bevlüñ müşkilligi ve bedenüñ ġāyet żaʿfı ve sāḳlaruñ żaʿfı
ve gāh büyük olur ḳarın ḥattā müsteskā gibi olur. (العلاج) Ammā verem-i
ḥārr ʿilācı (الفصد و الاستفراغ و ليفصد اولا الباسليق ثم الصافن و خصوصا ان كان
السبب احتباس الحيض و يمنع الغداء ثلثة ايام و يقلل الماء و ان امكن الترك فهو اولى و
يكلف السهر كلما قدرت عليه و تجلس اولا في ماء عذب و دهن ورد فاترا و ماء طبخ فيه
القوابض الخفيفة كالورد) bunlaruñ baʿżı tedbīr baʿżı devādur. (و يضمد بزيت انفاق
و خشخاش قد هري بالطبخ ثم يستعمل صوف مبلول بماء قد طبخ فيه الخطمي و مسك
و بزر كتان و زر ورد و لسان الحمل و اكليل الملك ثم ينقص **[430a]** القوابض و يقتصر
على الملينة المحللة و دهن الحناء جيد و كذلك التمر المهري بالطبخ مع الشعير المقشر
و دهن الورد و لا يربط الضماد بقوة فيضر) Yaḳı ḳılına zeyt-i infāḳ ile ve ḫaşḫāş
ile ki erimiş ola bişmek ile. Andan ṣoñra istiʿmāl olına yüñ ki ışlanmış ola
şol şu ile ki anda bişmiş ola altı nesne. Andan ṣoñra ḳavābız naḳş olına ve
müleyyin ve muḥallil üzere ḳaṣr olına ve ḥınnā yaġı[2] eyüdür. Ve buncıla-
yındur ḫurmā ki erimiş ola bişmek ile şaʿīr-i muḳaşşer ve gül yaġı ile ve
yaḳı berk baġlanmaya żarar ider. (و اما الدبيلة و ان كانت في فم الرحم فلتبط و ان
كانت في قعره استعملت المدرات الخفيفة كاللبن و بزر البطيخ مع شئ من اللعابات حتى
تنضج و تنفجر و ربما احتيجت الى ان يفجرها بالتين و الخردل و بعد ذلك تنقى بمثل ماء
العسل يفعل ذلك مرارا ثم يعالج بعلاج القروح) Ammā dübeyle eger fem-i raḥmde
ise yarıla eger raḥmüñ ḳaʿrında ise istiʿmāl olına müdirrāt-ı ḫafīfe ḥattā
göynüp deşile. Ve gāh iḥtiyāc **[430b]** olur deşilmege encīr ve ḫardal ile
yaḳı ḳılmaḳ ile deşildükden ṣoñra pāk ḳılına bal şerbeti ile nice kerre pāk
olduḳdan ṣoñra ʿilāc ḳılına ʿilāc-ı ḳurūḥ ile. (اما البلغمي فليكن روادعه اقل تبريدا
و محلله اقوي تسخينا) Ammā verem-i balġamīnüñ rādiʿleri eḳall olsun tebrīd
cihetinden ve muḥallili aḳvā olsun tesḫīn ḥayṣiyyetinden. (و اما الصلب فينفعه
جميع الادهان الملينة كدهن الحنا و دهن الحلبة و الشبت و شحم الاوز و دهن الاقحوان و
الشمع الاحمر و مح البيض و مرهم الرسل بالغ جيد و نطولات من الخطمي و الخبازي و
الحلبة و البابونج و يضمد بورق الخطمي مدقوقا مع شحم الاوز) Ammā verem-i ṣulb
fāʾide ider aña cemīʿ edhān-ı müleyyine ki baʿżını ẕikr eyledi ve ḳaz yaġı ve

1 Derkenar: Bu ʿalāmet-i müşterekedür.
2 Derkenar: Ḥınnā yaġınuñ ṣanʿatı budur ki ḥınnā yapraġı yā toḫmın şırlaġun yaġında ḳaynadalar.

dühn-i uḳḥuvān ve bal mūmı ve yumurda ṣarısı[1] ve merhem-i rüsul[2] ziyāde eyüdür. Ve naṭūller dört nesneden ve yaḳı ḳılına ḫaṭmī yapraġı ki dögülmiş ḳaz yaġı ile.

(كثرة الطمث) Baʿżı nüsḫada bulunduġı içün tekṣīr-i fāʾide ḳaṣd olınup yazıldı. (السبب اما امتلاء البدن **[431a]** الدم و دفع الطبيعة له و علامته امتلاء الجسد و الوجه و درور العرق و ان يكون البدن مع سيلانه قويا و اللون بحاله لا يتغير و لايحبس ما لم يظهر ضعف في النبض و تغير في اللون) Sebeb yā imtilā-yı bedendür demden daḫi defʿ-i ṭabīʿatdür anı ve ʿalāmeti imtilā-yı vech ve ceseddür ve ṭamar ṭolu olmaḳdur ve beden dem seyelānı ile ḳavī[3] olmaḳdur ve levn ḥāli üzere olup müteġayyir olmaya ve ḳan dutulmamaḳ gerek mādām ki ẓāhir olmaya żaʿf nabżda ve taġayyür levnde. (و اما لرقة الدم و حدته و علامته ضعف البدن و صفرة اللون و رقة ما يسيل و حرقته و سرعة خروجه و صفرة لونه) Yā demüñ riḳḳati ve ḥiddeti içündür ve ʿalāmeti żaʿf-ı beden ve ṣufret-i levn ve aḳanuñ riḳḳati ve ḥurḳati ve sürʿat-i ḫurūcıdur ve ṣufret-i levnidür.[4] (و اما لغلبة الرطوبة على الدم المرخية الماسكة افواه العروق) Yā ruṭūbet-i balġamiyyenüñ deme ġalebesi içündür ol ruṭūbet irḫā ider ṭamarlar aġızlarınuñ ḳuvvet-i māsikesini. **[431b]** (و اما لغلبة الخلط السوداوي الحاد المفتح لافواه العروق كتفتيح الصفراء لها) Yā ġalebe-i ḫılṭ-ı sevdāvī içündür ki ḥāddür müfettiḥdür efvāh-ı ʿurūḳı ṣafrā teftīḥ itdügi gibi. (و علامة كل واحد منها ان يتحمل المرأة بالليل قطنة ثم تنظر اليها بعد جفافها فيظهر عليها لون الخلط الغالب و ربما بقي عليها ذلك اللون بعد الغسل بالماء) Bunlaruñ her birinüñ[5] ʿalāmeti budur ki ḫātūn gice penbe götürüne,[6] andan ḳurıduḳdan ṣoñra naẓar ide, ẓāhir olur ol penbe üzerinde ḫılṭ-ı ġālib levni gāh olur ol levn bāḳī ḳalur ṣu ile yunduḳdan ṣoñra.[7] (و اما من البواسير في الرحم[8] و اما لقروح في الرحم و اما بعقب عسر الولادة و علامة البواسير و القروح و علاجهما يجئ في موضعهما) Yirinde beyān olına. (العلاج اما الامتلائي من كثرة الدم اذا افرط ففصد الباسليق و شد الثديين و وضع المحاجم بالنار على اسفل

1 Derkenar: Urafadan bişmiş yumurda ṣarısı murāddur çig yumurda ṣarısı degül
2 Derkenar: Bu merhemi ʿĪsā ʿaleyhiʾs-selām terkīb itdi. Anuñçün buña merhem-i ḥavāriyūn daḫi dirler ve ḥavāriyūn on iki kimesne idi. Her biri bir nesne ẕikr itdi. Anuñçün on iki cüzʾden mürekkebdür
3 Derkenar: Zīrā çıḳan dem fażladur.
4 Derkenar: Ṣafrā ġalebesi içün.
5 Derkenar: Yaʿnī ruṭūbet ġalebesinüñ ve sevdā ġalebesinüñ ve ṣafrā teftīḥinüñ ʿalāmeti.
6 Derkenar: Yaʿnī gice fercine penbe ḳoya.
7 Derkenar: Eger ṣarılıḳ olursa ṣafrādur eger ḳaralıḳ olursa sevdādur eger aḳlıḳ olursa ruṭūbet-i balġamdur.
8 Derkenar: Bevāsīr-i raḥm açılıcaḳ ḳan aḳar raḥmde ḳarḥalar olıcaḳ ḳan durmaz ve ʿusr-ı vilādet olıcaḳ baʿżı ṭamar çatlar.

الثديين و سقى اقراص الكهرباء بالاشربة القابضة المطفئة المسكنة لثور ان الدم كشراب
(الفواكه ايها اتفق) **[432a]** الرمان و الحماض و شراب Ammā seyelān-ı imtilā'ī ʿilācı
faṣddur ve memeleri baġlamaḳdur[1] ve ḳızmış şīşeler ḳomaḳdur memeler
altına ve ḳurṣ-ı kehrübā içürmekdür eşribe-i ḳābıża ile ki söyündürücü ve
sākin ḳılıcıdur ḳanuñ ḳalḳmasını eşribe-i meẕkūreden ḳanḳısı rāst gelürse.
(الاغدية سماق بالفروج او العدسية بالعناب المحمض بالانبرباريس او ماء الرمان الحامض)
Aġdiye-i meẕkūre ḳanı söyündürücü ve seyelānını menʿ idicidür. (الفواكه
الرمان المز و التفاح المز) Zīrā müzz olan ḳanı söyündürücidür. (فرزجة ممسكة
للحيض المتخذة من المسك و الجلنار و الشب اليماني و تنكار الصاغة[2] و العفص و قشار
الكندر و الاقاقيا و دم الاخوين و طين ارمني و صمغ عربي و كهربا و ورق الآس يعجن بماء
لسان الحمل و الا فبصفرة البيض و يتحمل[3] واحد بعد واحد حتى ينقطع باذن الله تعالى)
Ferzece[4] ki mümsikedür ḥayżı ittiḥāẕ olınur edviye-i meẕkūreden ki bunlar
dögilüp siñirlü yapraḳ ṣuyı ile **[432b]** ḫamīr ḳılına yā yumurda ṣarusı ile
ḫamīr ḳılına bir nice defʿa götürilene ḥattā dem münḳaṭıʿ ola. (و اما علاج
رقة الدم و حرقته فمثل النوع الاول يسقي الاشربة و الربوب الحامضة المطفئة المغلظة للدم
و الاغدية كذلك الا الفصد) Yaʿnī bu nevʿüñ ʿilācı nevʿ-i evvelüñ ʿilācı gibidür
illā faṣd degül. (و اما الذي لغلبة الخلط فاستفراغ ذلك الخلط و هو البلغم و السوداء
و الصفراء بمسهلاتهما و التدبير الذي تقدم ذكره) Yaʿnī bu nevʿüñ ʿilācı ḫılṭı çıḳar-
maḳdur daḫi ẕikri geçen tedbīrdür yaʿnī saḳy-i ḳavābıżdur ve taḥammül-i
ferzecedür. (و اما الذي حدث من عسر الولادة فعلاجه علاج النوع الاول من الاشربة و
الاغدية و الشيافات و الادوية النافعة للقروح و الشقوق في الرحم) Ammā bunda daḫi
faṣd olınmaz.

(**احتباس الطمث**) Emrāż-ı raḥmdendür.[5] (السبب اما قلة الدم و علامته نحافة
البدن و صفرة اللون و تقدم الجوع و التعب و الاستفراغات كسيلان الدم و الرعاف و نحو
ذلك) **[433a]** Sebeb yā ḳıllet-i demdür[6] ʿalāmeti beden ġāyetde żaʿīf olmaḳ
ve levn ṣaru olmaḳ ve muḳaddemā aclıḳ ve muḳaddemā zaḥmet ve muḳad-
demā istifrāġāt olmaḳdur. (و اما لغلظ الدم و اما لكثرة مايخالطه من الاخلاط الغليظة
و علامته ترهل البدن و بياضه و حضرة الاوراد و كثرة البول و بلغمية البراز و ثقل النوم)

1 Derkenar: Bunlardan maḳṣūd ḳanı raḥmden ġayrı cānibe meyl itdürmekdür.
2 Derkenar: Ḳuyumcılar laḥmi.
3 Derkenar: الفرزجة اسم ما يتحمل في القبل.
4 Derkenar: Ferzece ṣol maʿcūndur ki edviyeden terkīb olınup penbe üzerine döşenüp ferc üzerine vażʿ olınur.
5 Derkenar: Zīrā ṭamṣ çıḳmayıcaḳ baṭn mümtelī olur andan çoḳ emrāż ḥādiṣ olur.
6 Derkenar: Ḳıllet-i dem maraż idügi ẓāhirdür. Zīrā anuñ ḳılleti cemiʿ ḳuvānuñ żaʿfını īcāb ider. Bunuñ maraż idügini ḳabūl itmeyen ʿinād ider.

Yā ġılẓet-i dem içündür berdden yā aḫlāṭ-ı ġalīẓe iḫtilāṭınuñ keṣreti içün. ʿAlāmeti beden geñşekligi ve beyāżı ve ṭamarlaruñ yeşilligi ve bevl keṣreti ve ġāʾiṭ balġamiyyeti ve nevm ṣıḳletidür. (و اما لسدة في افواه عروق الرحم اما من حر مجفف مقبض و علامته الالتهاب و جفاف الرحم او من برودة مجمدة و علامته بياض اللون و تفاوت النبض و برد العرق و سائرعلامات سوء المزاج البارد) Yā süddeh içündür[1] ʿurūḳ-ı raḥm aġızlarında yā ḥarr-ı müceffifdendür ki muḳabbıżdur yā bürūdet-i mücemmidedendür ve her birinüñ ʿalāmetin beyān eyledi. (و اما من يبس مكثف و علامته يبس الرحم و هزال البدن و خلاء العروق) **[433b]** Yā yübs-i raḥmdür ki mükeṣṣifdür bunuñ ʿalāmeti ẕikr itdügidür. (و اما لورم في الرحم او رتق او قروح اندملت فسدت افواه العروق او افراط سمن ضيق المسالك بالمزاحمة) Yā verem içündür raḥmde yā nesne bitdügi içündür anda yā çıbanlar içündür ki büyüye ṭamarlaruñ aġzını duta yā ziyāde semüzlükdendür ki meslekleri ṭar ḳala muzāḥama ile. (العلاج التوسع في الاغدية و الدعة و النوم و الحمام الى ان يرجع البدن الى حاله الطبيعي و يكثر الدم في البدن) ʿİlāc vāfir ġıdālar ve oturup rāḥat olmaḳ ve uyḳu ve ḥammām-ı muraṭṭıbdur, tā ki beden ḥāl-i ṭabīʿīsine gele ve ḳan çoḳ ola. (و اما غلظ الدم فيعالج بالادوية المسخنة الملطفة مثل بزر الكرفس و الانيسون و بزر الرازيانج و الفوتنج و المسكطر[2] امشيع و نحوها تغلي و تصفي على السكر و تشرب و تقعد في المياه التي طبخت هذه الادوية فيها و يكمد ايضا بالافاوية مثل السنبل و الدارصيني و السليخة و حب البلسان و عوده و الجوز بوا و الهبل و القسط بعد ان تدق **[434a]** و تطبخ و تصير في كيس و توضع على العانة و يفصد الصافن و يحجم الساقان قبل النوبة بيومين) Ammā ġılẓet-i dem ʿilāc ḳılına edviye-i musaḫḫine-i mülaṭṭıfe-i dem ile edviye-i meẕkūre ḳaynadulup sükker üzerine süzilüp içürile. Ve ḫātūn oturdula şol ṣularda ki bu edviye anda ḳaynadıla ve kimād ḳılına gökçek ḳoḳulu nesneler ile edviye-i meẕkūre dögilüp bişürlüp bir kīse içinde ḳonup ḳasıḳ üzerine ḳonıla ve ṣāfinden faṣd olına ve iki sāḳdan ḥacāmat ḳılına nevbet-i ḥayżdan iki gün evvel. (و اما السدة التي من الحرارة فيعالج بالمفتحات الباردة مثل بزر الهندبا و الراوند و بزر الخيارين بشراب السكنجبين السكري و التي سببها البرودة بالمفتحات الحارة الملطفة مثل بزر الكرفس و الرازيانج و نحوهما و ينفع في هذا اقراص المر) Yaʿnī şol süddeh ki anuñ sebebi ḥarāretdür añe ʿilāc olına müfettiḥāt-ı bāride ile. Şol süddeh ki anuñ sebebi bürūdetdür añe ʿilāc olına müfettiḥāt-ı ḥārre mülaṭṭıfe-i dem ile. (و اما الذي من يبس فيعالج بالمرطبات من الاغدية و الاشربة) **[434b]** Zīrā muʿālece żıdd ile

1 Derkenar: Yaʿnī süddenüñ ʿilleti yā ḥarāret-i ḳaviyye veya bürūdet-i şedīdedür.

2 Derkenar: هو نبات له قضيبان يشبه الشاهسفرم.

(و اما الذي من الورم سنذكر عند ذكرنا ادوية الاورام و اما الرتق ايضا فنذكره في موضعه) Mevżiʿinde şerḥ olına. (و اما الذي من قروح اندملت فسدت افواه العروق فلا ينحج فيها المعالجة الا الفصد) Yaʿnī buña fāʾide eylemez illā taḳlīl-i dem. (و اما الذي سببه افراط سمن فعلاجه التهزيل و الرياضة و سقي مايدر عند قرب النوبة) Ammā sebebi ifrāṭ semüzlük olanuñ ʿilācı arıḳlanmaḳdur ve riyāżetdür ve idrār ḥayż ider nesne içürmekdür nevbet-i ḥayż ḳurbında.

(الرتقاء هي التي يخرج على فم فرجها شئ عنصلي او غشائي يمنع الجماع) Retḳā şol ḫātūna dirler ki fercinüñ aġzında nesne çıḳa siñirli et gibi[1] yā perde gibi. (و سببه اما خلقي او غير خلقي و يمنع الحبل و الطمث و يعرض لصاحبها اوجاع شديدة و بلاء عظيم عند الطمث) Sebebi yā ḫalḳīdür yā ṣoñradan olmaḳdur ve menʿ ider gebeligi ve ḥayżı ve ʿārıż olur retaḳ ṣāḥibine evcāʿ-ı şedīde ve belā-yı ʿaẓīm ḥayż ḳatında.[2] (علاجه بالحديد لا غير ان امكن **[435a]**) Retaḳ ʿilācı demür ile kesmekdür ġayr degüldür eger mümkin olursa.

(الرجا) Gebelik gibidür. (قد تعرض للمرأة احوال شبيهة باحوال الحبالى من احتباس الطمث و تغير اللون و سقوط الشهوة و انضمام فم الرحم و ربما كان مع صلابة و تحس في بطنها حركة كحركة الجنين و حجما كحجمه ينتقل بالغمز يمنة و يسرة) Gāhʿārıż olur ʿavrata aḥvāl ki şebīh olur gebeler aḥvāline ve gāh ḳarnında berklik ile olur ve ʿavrat ḥareket iḥsās ider cenīn ḥareketi gibi ve anuñ cüss̱esi gibi ve intiḳāl ider ṣaġa ve ṣola ṣıḳmaḳ ile. (السبب اما كثرة مواد تنصب اليها مع شدة الحرارة و اما ورم صلب عرض للرحم او لفم الرحم و اما رياح غليظة) Sebebi yā keṣret-i mevāddur yā verem-i ṣalbdur ʿārıż olur raḥma yā femine yā riyāḥ-ı ġalīẓedür. (و الفرق بينه و بين الحبل الحق شدة الجشا و نتو البطن و ترهل اليدين و الرجلين و ان يكون قد جاوز الوقت الذي يتحرك فيه الجنين) Farḳ bunuñ ile gerçek gebelik ortasında gegirmek şiddeti ve ḳarın yumruluġı **[435b]** ve eller ve ayaḳlar geñşekligi ve cenīn ḥareket idicek zamān geçmekdür. (و يشبه الاستسقاء ايضا و يفرق بينهما بالجشا و الصلابة التي فيه و عدم العلامات الاخر من علامات الاستسقاء) Ve şebīh olur istisḳāya ve farḳ olınur gegirmek ve ṣalābet ile ki recādadur daḫi ʿalāmāt-ı istisḳānuñ ʿademi ile.[3] (العلاج يسقى شراب الاصول بدهن الخروع) Kesr-i ḫā ile kene otınuñ toḫmıdur.[4] (و يسهل بالايارجات الكبار بعد الانضاج) Nuḍc bulmadan ishāl żarar ider. (و بعد الاسهال يسقى دواء

1 Derkenar: Bunuñ gibi ʿavrata Türkçe ʿarslık dirler.
2 Derkenar: Zīrā ṭabīʿat ḥayżı defʿ itmek ister ṭarīḳi mesdūd bulunup vecaʿ-ı şedīd ḥādiṯ olur.
3 Derkenar: Meṣelā istisḳāda ʿaṭṣ ve żaʿf-ı kebid olur ki recāda olınmaz.
4 Derkenar: Eyāric-i lūġāẓiyā ve eyāric-i Cālīnūs ve eyāric-i fayḳarā gibi.

الكركم و ترياق الاربعة و استعمال مايدر الطمث من الاشربة المذكورة في ادرار الطمث و الحمولات و ما يحلل الرياح من الكمادات و الضمادات و المروخات) İshālden ṣoñra içürile devā'-i kürküm[1] ve tiryāḳ-ı erbaʿa. Ve istiʿmāl olına idrār ṭamṯ idenler ve idrār iderler şāflar ve taḥlīl-i riyāḥ ider kimādlar ve yaḳılar ve bedene dürtünecekler. (و اذا كان مع صلابة الرحم فتعالج الصلابة بما يجئ في باب الورم الصلب في الرحم) Yirinde beyān olına.

(**اختناق الرحم** هذه علة شبيهة بالصرع و الغشي السبب اما كثرة المني و **[436a]** احتباسه في اوعيته فتطفئ الحرارة الغريزية و يستحيل الى كيفية سمية فيتقلص الرحم و يتشنج منه و يرتفع منه بخار ردي سمى يتأدى الى القلب و الدماغ فيحدث منه هذه العلة و اما احتباس الطمث اذا طال به الزمان و كثر مكثه في الرحم فعرض منه مثل ماعرض من المني و لهذا المرض ادوار و نوائب) Bu ʿillet şebīhdür ṣarʿa ve ġaşye ḥiss ve ḥareket bāṭıl olmaḳda. Sebeb yā keṯret-i menīdür ve anuñ iḥtibāsıdur ẓarflarında öyleye ḥarāret-i ġarīziyyeyi söyündürür ve müstaḥīl olur menī keyfiyyet-i semmiyyeye öyleye raḥm dürülür ve buruşur ve mürtefiʿ olur, andan buḫār-ı ḳabīh-i semmī müte'eddī olur ḳalbe ve dimāġa, öyleye bu ʿillet ḥādiṯ olur. Yā sebeb iḥtibās-ı ṭamṯdur ḳaçan zamān ṭavīl olsa ve raḥmde[2] mekṯi keṯīr olsa öyleye ʿārıż olur bundan menīden ʿārıż olan gibi. Ve bu maraż içün devrler ve nevbetler vardur.[3] (العلامة اذا قربت النوبة اختل الذهن **[436b]** و حصل كسل و ضعف في الساقين و صفرة في اللون و رطوبة في العينين و ربما احست المراءة بشئ يرتفع من ناحية العانة الى ان يبلغ الفؤاد ثم يختلط العقل و يحصل الغشي و يبطل الحس و ينقطع الصوت) Bunlaruñ cemīʿsi semmiyyet eẕāsından ve aʿṣābuñ żaʿfındandur. (و الفرق بين هذه العلة و الصرع ان العليلة في هذه العلة لاتفقد عقلها و تحدث اذا افاقت باكثر ماكان بها الا ان يكون الامر عظيما و لايسيل من فم العليلة زبد مثل سيلانه في الصرع) Farḳ bu ʿillet ile ṣarʿ ortasında budur ki marīże bu ʿilletde ʿaḳlını yitürmez ve ḫaber virür ifāḳat bulıcaḳ kendüye olanuñ ekṯerini illā meger e[mr]-i ʿaẓīm ola ve marīżenüñ aġzından köpük aḳmaz.[4] (العلاج اما في حال النوبة فعلاج الغشى سوي غشى الروايح الطبية فان هذه

1 Derkenar: Devā'-i kürküm terkibi budur ki sünbül ve zaʿferān her birinden iki dirhem dārçīnī ve mürr ve ḳusṭ ve iẕḫir çiçegi her birinden bir dirhem bunlar dögilüp alınup maʿcūn ḳılına üç miṯillü ḳadar bal ile.

2 Derkenar: Lā-cerem menī gibi keyfiyyet-i semmiyye müstaḥīl olur. İkisinüñ farḳı budur ki evvelde şiddet ziyāde olur.

3 Derkenar: Maraż dutup aradugı zamānuñ mecmūʿına devr dirler.

4 Derkenar: ʿAḳl zā'il olmayup ve köpük aḳmadugınuñ sebebi iḥtilāl-ı nefes dimāġda olmayup ʿużv-ı baʿīdde olduğındandur. Bu maraż ile ġaşy farḳın beyān itmedi ẓāhir olduğıçün. Zīrā anda ʿillet żaʿf-ı ḳalbdür bunda degül.

العلة ينبغى ان يشم الاشياء المنتنة مثل جند بيدستر و الكندس و الحراق[1] و النفط و غيرها لان من شانها ان تحلل البخار البارد و تلطفه و تنزل الرحم الى اسفل ليهربه من الاشياء المنتنة **[437a]** و شوقه الى الاشياء العطرة طبعا و يمسح فم الرحم بالادهان الحارة العطرة يفتق فيها المسك و العنبر و يوضع في الرحم الغالية فانها غاية في هذا الباب و يدلك القدمان و الساقان و تعليق المحاجم على الاربيتين و باطن الفخذين و يصوت في الاذن و يجر الشعر) Dutduġı vaḳt ġaşy ʿilācın ideler eyü ḳoḳulardan ġayrı. Zīrā bu ʿilletde yaramaz ḳoḳulu nesneler ḳoḳutmaḳ gerek. Zirā anlaruñ şānı buḫār-ı bāridi taḥlīl ve talṭīf itmekdür ve raḥm iner esfele ḳaçduġıçün yaramaz ḳoḳu nesnelerden ve şevḳi olduġıçün gökçek ḳoḳululara ṭabʿan ve sürtüle fem-i raḥma edhān-ı ḥārre-i ʿaṭıre ki anda misk ve ʿanber paralanmış ola ve fem-i raḥma vażʿ olına ḳalye misk ve delk olına ayaḳlar ve incikler ve şişe çekile iki ʿużva[2] ve uyluḳlar içine ve çaġrıla ḳulaġa ve çekeler ḳıl.[3] (و اما بعد النوبة فينبغي ان تسقي الاشربة الملطفة و تغذي بالاغدية اللطيفة الطيبة و تسهل بالحبوب و الايارجات الكبار و المعاجين مثل المثروديطوس **[437b]** و الغياثي و نحوهما) Bunlardan ẓāhirdür ammā ishāl nuḍcdan ṣoñra gerek, andan ṣoñra maʿācīn gerek. (ثم بعد ذلك ان كانت المريضة ارملة فالتزويج خير لها و تدغدغ القابلة فم الرحم بالادهان العطرة فربما نزلت من الرحم رطوبة فانتفعت بذلك) Andan ṣoñra eger marīże olan ersüz ise ere virmek ḫayrdur aña. Ve meme ḳıcıḳlaya fem-i raḥmi gökçek ḳoḳulu yaġlar ile gāh olur nüzūl ider raḥmdan ruṭūbet öyleye fāʾidelenür bunuñ ile. (و اما القسم الذي من احتباس الحيض فيعالج بالمدرات التي ذكرناها في احتباس الحيض) Ammā iḥtināḳ-ı raḥmdan ṣol ḳısm ki iḥtibās-ı ḥayżdan olur aña ʿilāc olınur müdirrāt ile ki biz ẕikr itdük anı. (النفخة في الرحم سببها سوء مزاج بارد مضعف للرحم فيحلل مايصل اليه من الغداء الى الرياح فيتحقن فيه العلاج الاسهال بالايارج و الحبوب و سقي جوارش الكموني و شراب الاصول و استعمال الحقن و الفرازج و التكميد بالادوية المسخنة المفشية للرياح نفخة **[438a]** في الرحم) Sebebi ẕikr itdüginden ẓāhirdür. Ve ʿilācı daḫi terkībden maʿlūmdur. Beyāna muḥtāc budur ki ferāzic cemʿ-i ferzecedür ve tekmīd kimāddandur ve müfeşşişe yil çıḳarıcı dimekdür.[4]

(قد تعرض هذه العلة من الاخلاط الحادة الصفراوية او البلغمية المالحة البورقية او من السوداوية الاكالة او من المني الحاد جدا **(حكة الرحم)**) Raḥm gicimek. Maʿnā-

1 Derkenar: Ḥurāḳ Türkçe ḳavcar didükleridür.
2 Derkenar: Buḫār esfele meyl itsün içün.
3 Derkenar: Bunlardan maḳṣūd ʿaḳl idrāke rücūʿ itmekdür.
4 Derkenar: *Ṣıḥāḥ*'da dimiş: فش الزق اخرج ما فيها من الريح Öyleye muṣannifüñ للرياح ḳavli żaʿīf olur.

yı lafẓ mebāḥiṯ-i sābıḳadan maʿlūmdur. (العلاج تنقية تلك الاخلاط بالفصد و الاسهال و تلطخ[1] فم الرحم بالاطلية الباردة و كسر سورة المني بالادوية المبردة و الاغدية الباردة مثل ماء الشعير و العدس و الملوخيا و الخبازي و الخس) Terākīb-i sābıḳadan mefhūmdur.

(**بواسير الرحم** حدوثهن عن خلط سوداوي العلاج استفراغ الخلط السوداوي و تعديل المزاج بالاغدية و الاشربة) Bevāsīr-i maḳʿadda tafṣīl olınmışdur.

(**شقاق الرحم**[2] يعالج بالقيروطي المتخذ من الشمع و دهن البنفسج و لعاب بزر المر) Ve merhem-i şıḳāḳ maḳʿada daḫi nāfiʿdür. **[438b]** (**قروح الرحم** ان كان فسخا او هتكا[3] فعلاجه ان يجلس العليلة في ماء القمقم و تتحمل فرزجة من الكندر و الانزروت و دم الاخوين و الشبت و قشور الرمان و غيره مما ذكر في القرابادينات المطولة و الحقن بهذه الادوية مضافا اليها الطين الارمنى) Ḳurūḥ-ı raḥm eger fesḫ yā hetk ise ʿilācı oturdulmaḳdur marīże mā'-i ḳumḳumda[4] ve ḫātūn götürmekdür ferzece[5] günlükden ve anzerūtdan ve demü'l-aḫaveynden ve şebden ve enār ḳabuġından ve ġayrdan muṭavvel ḳarābādīnlerde ẕikr olınandan. Daḫi ḥuḳnedür edviye-i meẕkūre ile aña ṭīn-i Ermenī ḳarışdurulduġı ḥālde. (و ان كان عن انفجار خراج يحقن بدهن الورد و البنفسج و السكر حتى ينقى المدة و يسكن اللذع ثم يحقن بمرهم الباسليقون مع دهن الورد و ان مالت المادة الى المثانة سقيت البزور المدرة مع الخشخاش اجزاء سواء و الصمغ و النشا و الكثيرا و رب السوس على الربع منها الشربة ثلثة دراهم بشراب الخشخاش) Ve eger ḫurāc deşilmekden ise ḥuḳne olına gül yaġı **[439a]** ve benefşe yaġı ve sükker ile ḥattā pāk ola iriñ ve sākin ola leẕʿandan ṣoñra ḥuḳne olına merhem-i bāsīliḳūn ve gül yaġı ile. Ve eger mādde meyl iderse ḳavuġa saḳy olına idrār ider bezrler ḫaşḫāş ile eczası berāber ve ṣamġ ve nişasta ve kitre ve buyan dibi rubʿ miḳdārı anlardan ve şerbeti üç dirhemdür ḫaşḫāş ile. (و ان سالت المدة الى الامعاء المستقيمة فيحقن بالعدس و الارز و اقماع الرمان و الطين الارمني بدهن الورد و الاسفيدباج و دم الاخوين و صمغ عربي و صفرة بيض مسلوقة بماء السماق بعد غسل المدة و تنقيتها بماء العسل و نحوه) Eger iriñ aḳarsa miʿā-yı müstaḳīme ḥuḳne olına umūr-ı meẕkūre ile iriñ yunduḳdan ve pāḳ ḳılınduḳdan ṣoñra bal şerbeti ve ṭabīḫ-i iresā ile. (و ان كانت

1 Derkenar: Telaṭṭuḫ, bulaşdurmaḳ maʿnāsına.

2 Derkenar: Bu maraż yā bevāsīrden ḥādiṯ olur, gāh ḥılṭ-ı sevdāvī yā ḥılṭ-ı ṣafrāvī yübūsetden olur. Bunuñ ʿalāmeti budur ki cimāʿ ḥīninde aġırmaḳ ve ẕeker ḳanlu çıḳmaḳdur.

3 Derkenar: Bu ikisinden murād teferruḳ-ı ittiṣālden iki nevʿdür ki raḥme vārid olur.

4 Derkenar: صفة ماء قمقم عفص و آس و جلنار و قشور الرمان و البلوط و ورد و عدس و ارز و جوز السرو و ورقه و ثمرة الطوفا بطبخ و يصفي ماؤه و يصب عليه بنبيذ زبيب و داذى و يجلس فيه حب مثل الشعير.

5 Derkenar: Ferzece sābıḳda beyān olınmışdur tekrār gelse gerekdür.

مع وجع شديد فاستعمال الافيون و الزعفران حمولا بلبن جارية لتسكين الوجع واجب لئلا تسقط القوة و تفوت المصلحة) Eger ḳurūḥ vecaʿ-ı şedīd ile ise istiʿmāl-i efyūn ve zaʿferān leben-i cāriye ile ḥamūlen teskīn-i vecaʿ içün vācibdür **[439b]** tā ḳuvvet sāḳıṭ olmaya.

(حدوثه يكون اما من اسباب من خارج من .Yumrulanup çıḳmaḳ (نتو الرحم) جذب المشيمة او جذب جنين ميت على غير ماينبغي او من سقوط المراءة من موضع على عجزها او لفزع شديد يعرض منه ضعف و استرخاء في الاعضاء فينزلق ذلك الرحم و يخرج الى خارج و اما من اسباب من داخل و ذلك لرطوبة بلغمية لزجة تنزلق منها و علامته ان يعرض للمراءة وجع عظيم في العانة و المقعدة و القطن و الظهر و يعرض لها كزار و رعشة و خوف بلاسبب و يحس بشئ مستدير في العانة و يحس بشئ نازل لين (المحبس[1] Bunuñ ḥudūṣı yā esbāb-ı ḫāriceden ola meṣelā ceẓb-i meşīme yā ceẓb-i[2] cenīn-i meyyit lāyıḳ olmayan vechle yā ḫātūnuñ düşmegidür ḳıçı üzere yā ḳatı ġuṣṣa içündür ki ʿārıż olur andan żaʿf daḫi geñşeklik aʿżāda öyle-ye raḥm ṭayınur ve çıḳar ḫārice yā esbāb-ı dāḫiledendür ol ruṭūbet-i balġa-miyye lezicedür raḥm ṭayınur andan. Ve ʿalāmeti budur ki ʿārıż **[440a]** olur ḫātūna vecaʿ-ı ʿaẓīm aʿżā-yı meẕkūrede ve ʿārıż olur añа teşennüc ve raʿşe[3] ve ḫavf sebebsüz ve iḥsās olınur degirmi nesne ḳasıḳda ve iḥsās olınur şey'-i nāzil messi yumuşaḳ.[4] (علاجه ان كان بسبب رطوبة ازلقت الرحم و ابرزتها الى خارج تنقية البدن بادوية مسهلة للبلغم و الرطوبة و حقن الرحم بدهن الزنبق المداف فيه شئ من الخلوق و الغالية ثم رد الرحم الى موضعها بفرزجة قد غمست في ماء و قليل من الشراب القابض الذي طبخ فيه القرظ و الطراثيث و العفص و الخرنوب و اديف فيه شئ من اقاقيا و السك و الرامك و المرأة شائلة الوركين و تضميد العانة و نواحي الفروج بعد ذلك بالادوية القابضة و يشم الايارىح[5] الطبيعة و معاودة هذا العلاج و ترك الفرزجة فيها الى ان ترجع و لا تعود) ʿİlācı eger ruṭūbet sebebi ile ise tenḳiye-i bedendür edviye-i müshile-i balġam ile[6] ve iḥtiḳān-ı raḥmdür zanbaḳ yaġı ile ki anda ezilmiş ola[7] gökçek ḳoḳulu nesne[8] yā ḳalye misk. Andan ṣoñra redd olına raḥm mevżiʿinde ferzece ile ṭaldurulmış **[440b]** ola ṣuda ve azcuḳ şarāb-ı ḳābıżda ki anda ḳaynamış ola palāmūd yapraġı ve ṭarāṣīṣ ve māzū ve ke-

1 Derkenar: Fetḥ-i mīm ve cīm ile mevżiʿ-i ḥabsdür.
2 Derkenar: Yaʿnī ḳābile ʿunf ile çeke ṭabīʿat ʿāciz olıcaḳ defʿinden.
3 Derkenar: Zīrā raḥm ʿużv-ı aṣabīdür mutażarrır olur anuñ ża[ra]rı ile dimāġ ve aʿṣāb.
4 Derkenar: Yaʿnī el ile yapışıcaḳ yumuşaḳ iḥsās olınur.
5 Derkenar: Eyārīḥ cemʿ-i eyāriḥ, eyāriḥ cemʿ-i rīḥdür.
6 Derkenar: Edviye-i ḳābıża mersīn ve enār ḳabuġı ve ḳurı güldür.
7 Derkenar: Müdāf, ezilmiş maʿnāsına.
8 Derkenar: خلوق بالخاء المعجمة نوع من الطيب.

çiboynuzı. Ve ezile anda bir miḳdār aḳāḳıyā ve sükk ve rāmek. Ve ḫātūn ḳaldura iki yanbaşını daḫi yaḳı ḳılına ḳasıḳ ve ferc eṭrāfı. Bundan ṣoñra edviye-i ḳābıża ile ve gökçek ḳoḳular ḳoḳudalar. Daḫi bu ʿilāc tekrār ḳılına ve terk ola anda ferzece, tā ki raḥm rücūʿ ide yirine.[1] (و ان كان بزور الرحم من الاسباب الخارجة فعلاجه هذا العلاج مع سقي الادوية المسهلة و ميلان الرحم قد ذكر في العقر) Bu ẓāhirdür.

(ان كان **اورام الخصتين** و ما يليهما من الشرج) Anlaruñ ḳurbında olan siñirler eger verem kīsede olsa delālet ider (الورم في الكيس دل عليه و على نوعه المشاهدة) aña ve ḥārr yā bārid idügine müşāhede.[2] (و ان كان في البيض عسرت معرفته) Zīrā beyżüñ levni görinmez ve kendü lems olınmaz. (و الحار منه يكون مع حرارة الموضع و حمرته و حمى لرياسة العضو) Ḥārr olandan ḥarāret-i mevżiʿi ve ḥumreti ve ḥummā ile olur riyāset-i ʿużv içün.[3] (و قد ينتقل المادة بالسعال الى الصدر و ربما فسد الكيس و سقط و بقيت البيضتان معلقين ثم ينبت كيس **[441a]** اصلب من الاول) Gāh mādde-i müverrime intiḳāl ider kīsden ve beyżden gāh kīs fāsid olur ḥiddet-i māddeden ve düşer beyżetān aṣılur ḳalur, andan ṣoñra evvelkiden berk kīs biter. (و البلغمي يكون مع لين و قلة وجع و الصلب يحس صلابته و الريحي يكون مع خفة) Üç dürlü veremüñ ʿalāmetleridür. (العلاج[4] اما الحار فالفصد و استفراغ الصفراء و تليين الطبيعة و تقليل الغذاء و هجر اللحوم و تعديل المزاج و يوضع عليه اولا دهن ورد و قليل خل بدقيق الباقلاء او الشعير او خل و ماء ورد و عصارة الهندباء او الخس و الكزبرة الرطبة) Bunlaruñ küllīsi redʿ içündür inṣibāb-ı māddeden. (و مما هو مجرب محمود بنفسج و باقلا مدقوقان ناعما ثم يقبل على الانضاج بمثل البابونج و الخطمي و الباقلا و بزر الكتان نطولا بمائها و تضميدا بثفلها و باوراقها مدقوقة و الكمون بالزبيب المنزوع العجم جيد) İki evvelki ile yaḳı ḳılına, andan ṣoñra nuḍc virmege teveccüh olına dört **[441b]** edviyenüñ ṣuyı ile naṭūl ve ṣüfli ve evrāḳı ile yaḳı ḳılına ve kemmūn çekirdegi çıḳmış ḳurı üzüm ile eyüdür. (و اما البلغمي[5] فعلاجه المنضجات كدقيق الحلبة و الباقلا بشراب و كذلك دقيق الباقلا و الشعير و الكمون و البابونج و اكليل الملك) Bunlaruñ baʿżı yā küllī şarāb ile ḫamīr ḳılınup yaḳı olına. (و تقطير دهن الزنبق في الاحليل عجيب)

1 Derkenar: Tā ki raḥm meyl ide yuḳaruya aña şevḳ içün.
2 Derkenar: Yaʿnī ḥumret ve ṣufret müşāhede olınursa delālet ider ki ḥārdur ve beyāż yā kümūdet müşāhede olınursa delālet ider ki bāriddür.
3 Derkenar: Yaʿnī ʿużv-ı meẓkūr daḫi reʾīs-i aʿżādur anda olan maraż cümle bedende ḥummā īcāb ider.
4 Derkenar: Verem-i ḥārr ʿilācı.
5 Derkenar: Verem-i balġamī ʿilācı.

Zanbaḳ yaġını ẕeker delügine ṭamzurmaḳ ʿacībü'n-nefʿdür. [1](و اما الصلب فاستفراغ السوداء و يضمد بزوفا رطب و شحم البقر و مح ساق الايل[2] و دهن الورد و دهن السوسن) Dühn-i verd ḫod müberriddür ammā taḳviyet itdügiçün ḫalṭ olınur. (و اما الريحي فالتكميد بالجاورس المسخن و النخالة المسخنة) Bunlar ile kimād balġam istifrāġından ṣoñra gerek.[3]

(اما الداخلة فماذكرناه في قروح المثانة و يقطر في **قروح الذكر**) İki ḳısmdur. Ṭamzurıla ẕekere ḳız emzürür ḫātūn südi benefşe yaġı ve şiyāf ile. (و ليغذ بما يولد غداء عذبا لزجا كالحنطة و الرشتا) ʿAẕbdan murād **[442a]** bunda tefihdür.

(و اما الخارجة فمرهم من مرتك و اسفيدباج و خل و دهن ورد و حب رمان محمض هذا مع اصلاح الغداء و تعديل المزاج[4] و استفراغ الخلط الغالب **الفتق**) Bilgil ki evvelā ḳarın derisidür, anuñ içi ṭāfī didükleri ġışādur, andan içerü ʿaḍaldür, andan içerü bārīṭārūn didükleri ġışādur, andan içerü ṣerbdür,[5] andan içerü emʿādur. Pes fetḳ ki yarılmaḳdur ve debe olmaḳdur. (يكون اما لانشقاق الغشاء و نفوذ جسم فيه كان محتبسا في داخلة قبل الشق) Olur ġışā yarılduġıçün ve aña nüfūẕ itdügiçün dāḫilinde muḥtebes olan cism. (او لاتساع المجريين الذين فوق الانثيين او انخراق مابينهما فينفذ الى كيس الانثيين اما ثرب و اما حجاب و اما معاء و خصوصا الاعور او ريح غليظة و يسمي ذلك علة قيلة او رطوبة مائية او دموية او غيرها و يسمى ادرة و ربما لم يزل الى الكيس بل احتبس الى العانة فيسمي ذلك و كلما ليس في الكيس بالاسم العام و هو الفتق) Yā iki mecrā ittisāʿı içündür ki **[442b]** ol iki mecrā ünṣeyeynden yuḳarudur yā ikisinüñ mā-beyni yırtılduġı içündür öyleye ünṣeyeyn kīsine nüfūẕ ider yā ṣerb yā bārīṭārūn[6] yā baġırsaḳ[7] ḫuṣūṣā aʿver yā nüfūẕ ider rīḥ-i ġalīẓe buña ḳayle dirler yā ruṭūbet-i mā'iyye yā demeviyye yā bunlaruñ ġayrı buña debe dirler. Gāh kīse nüzūl itmez belki muḥtebis olur ḳasıḳda bu ve her kīsde olmayan ism-i ʿām ile tesmiye olınur ki ol fetḳdür. (و ماكان فوق السرة فهو ردي لان النافذ قد يكون من الامعاء الدقاق و يوجب كثيرا اعراض ايلاوس) Göbekden yuḳaru olan fetḳ yaramazdur. Zīrā

1 Derkenar: Verem-i ṣulb ʿilācı.
2 Derkenar: Ḳoyun ḳuyruġında olan vesaḥdur.
3 Derkenar: Mādde-i rīḥ-i balġamdur ol gitmeyicek verem ʿavdet ider.
4 Derkenar: Taʿdīl-i mizāc kesr-i ḥarāret ile olur.
5 Derkenar: İç yaġı.
6 Derkenar: Yırtılmaḳ ṭāfīde olıcaḳ.
7 Derkenar: Eger yırtılmaḳ ṣerbde olursa.

emʿā-yı dıḳāḳ nüfūẕ ider ve çoḳ īcāb ider īlāvus aʿrāżını.[1] (و سبب الانشاق او الاتساع اما رطوية مزلقة او مرخية عاضدها وثبة او صيحة او سقطة او قئ عنيف او ريح قوية ممدة او جماع على الامتلاء او علت فيه المرأة الرجل او حبس فيه ريح او ثفل) Bunlaruñ sebebi ruṭūbetdür ki muʿāvenet ide añа ṣıçramaḳ yā çıġırmaḳ yā düşmek yā muḥkem ḳusmaḳ yā rīḥ-i ḳaviyye yā cimāʿ toḳla yā cimāʿda ʿavrat er üzerine ola[2] **[443a]** yā ḥabs-i rīḥ yā ḥabs-i ṣüfl. (العلاج يحرم عليهم الامتلاء و الحركة القوية حتى الصياح و الوثبة و الجماع و شر ذلك ما كان على الامتلاء فان لم يكن بد من الجماع فبعد الشد بالرفادة المعروفة و يمنع الاغدية النافخة و الاستكثار من الماء و المرخيات حتى الحمام فاذا اكل استلقى و يكون عند الجلوس و القيام مشدود الفتق و يجتهد في الحام الشق ان امكن و الا فيحفظ لئلا يزيد و قبل ذلك يرد مانفذ فيه ان كان معا او ثربا او يحلل ان كان ماء او ريحا و يمنع مادة ذلك بالتدبير الجيد و الاستفراغ و الاحتراز عن كل ما ذكرناه) Ḥarām ḳılına imtilā ṭaʿāmdan ve şarābdan ve ḥarām ḳılına ḥareket-i ḳaviyye[3] ve cimāʿ bu ve ḥareketüñ żararlusı toḳla olandur. Eger cimāʿ żarūrī olursa rifāde[4] ile bağladuḳdan ṣoñra ola ve menʿ olına nefāḥ ġıdālar ve çoḳ ṣu ve irḫā idenler ve ekl itdükden ṣoñra arḳa üstine yata ve oturup durmaḳda bağlu ola ve saʿy ide bitürmekde eger mümkin ise. Ve illā ḥıfẓ ide tā ziyāde olmaya ve bağlamazdan ve bitürmezden evvel içerüye redd ide nüfūẕ ideni yā taḥlīl **[443b]** ide eger ṣu ve rīḥ ise. Ve menʿ olına bunuñ māddesi tedbīr ve istifrāġ ve iḥtirāz ile ẕikr itdügümüzden. (و الادوية الملحمة هي القابضة المغرية كجوز السرو و قشوره و الاس و زر الورد و الشب اليماني و السماق و العفص و قشور الرمان ينعم هذه او بعضها مع بعض المغرية كالانزروت و الصبر و الكندر و الاشق و المقل و يعجن بماء الاس و الدبق او غري السمك و يلصق فاترة و قد يستعان بالكي) Edviye-i sābıḳatü'ẕ-ẕikr saḥḳ olına yā küllī yā baʿżı ve ḫalṭ olına baʿżı edviye-i muġarriye ile ve ḫamīr ḳılına mersīn ṣuyı ve ökse ve balıḳ ḳurṣaġı ile ve yapışdurıla fātir iken yırtıḳ yirine ve gāh istiʿānet olınur dāġ ile. (و الادوية المحللة هي المذكورة لتحليل مادة الاستسقاء و ربما احتيج الى الكي و ربما احتيج في الريحي و المائي الى مثل الترياق و المثروديطوس) Şol edviye ki rīḥi ve ruṭūbeti taḥlīl ider istisḳāda ẕikr olınandur ve gāh fetḳ rīḥī ve mā'īdür iḥtiyāc olur maʿācīn-i muḥallileye.

1 Derkenar: Ḳūlencden bir nevʿdür ve bu lafẓ Yūnānīdür maʿnāsı ʿArabīde rubb-ı erḥam dimekdür.

2 Derkenar: Bu hey'et ile cimāʿ erüñ ḳarnında olana mużāyaḳa virüp ve menīnüñ defʿi ʿusr ile olup ġıṣānuñ yırtılmasına mü'eddī olur.

3 Derkenar: Ḥareket-i ḳaviyye didükden ṣoñra veṣbe diyüp ifrād bi'ẕ-ẕikr ile ihtimāmen.

4 Derkenar: Rifāde oldur ki bezden küçücük yasdıḳ gibi diküp añа ḳolañ gibi ḳulplar idüp bilden ve iki uyluḳ ortasından berk bağlarlar ol fetḳ olan yiri başup ṭaşra çıḳarmaz.

(**الحدبة**) Gögüs yā arḳa yā yan yumrı olmaḳ.

[444a] (و **رياح الافرسة**[1]) Muṣannif bundan burada iki ayaḳ kemüklerinde vāḳiʿ olan yilleri diledi ki ayaḳları egri ider. (يعتري ذلك للصبيان كثيرا اذا اطعموا قبل الوقت فيتفحج موادهم و يتولد منها الرطوبات الغليظة و الرياح فتميل الى الفقرات و يدق الساق من صاحب الحدبة لانسداد بعض مجاري الغداء و سبب الحدبة و رياح الافرسة اما باد كضربة او سقطة و اما بدني كرطوبة مفلجة و اذا مالت الفقرة الى خلف فهو حدبة المؤخر و ان مالت الى قدام فهو حدبة المقدم و يسمي التقصع و قد تميل الى جانب و يقال له الالتواء) ʿĀrıż olur bu oġlancuḳlara çoḳ ḳaçan ṭaʿāmlandurılsalar vaḳtinden evvel[2] öyleye çig olur anlaruñ mevāddı ve mütevellid olur andan ruṭūbāt-ı ġalīẓe ve rīḥler öyleye meyl ider arḳa kemüklerine. Ve ṣāḥib-i ḥadebenüñ incigi ince olur sedd olınduġıçün baʿżı mecārī-i ġıdā.[3] Ve bu iki marażuñ sebebi yā ḫāricdendür yā bedenīdür. Eger **[444b]** arḳa kemügi arda meyl iderse ḥadebe-i muʾaḫḫardur[4] ve eger öñe meyl iderse ḥadebe-i muḳaddemdür ve buña teḳaṣṣuʿ dirler ve gāh bu cānibe meyl ider aña iltivā dirler. (العلاج استفراغ الرطوبة المزلقة و تعديل المزاج و رد الفقرات و يعالجون بعلاج الفالج بالكمادات و الادهان و المروخات و غير ذلك) Redd-i fıḳarāt el ile olur ve meḥācim ile emmek ile olur.

(**وجع الظهر**[5]) ʿAvām buña ḳūlenc dirler. (قد يكون لبرد و بلغم و يعرف باشتداده عند السكون و في الليل و في الشتاء و برد الملمس و قد يكون من تعب من حمل ثقيل او حركة او جماع او ضعف في الكلى او ورم او حرارة او وجع آخر و يعرف بعلامات ذلك) Gāh olur vecaʿ-ı ẓahr berd ve balġam içün olur ve bilinür bu vecaʿuñ iştidādı ile sükūn ḥīninde ve gicede ve ḳışda ve bilinür yapışılan yirüñ berdi ile. Ve gāh zaḥmetden olur ḥaml-i ṯaḳīlden yā ḥareketden yā cimāʿdan yā bögreklerde żaʿfdan yā veremden yā ḥarāretden yā vecaʿ-ı āḫerden[6] **[445a]** ve bilinür bunlar ʿalāmetleri ile. (و قد يكون لامتلاء العرق العظيم الممتد على الصلب كما تعرض عند احتباس الحيض او دم النفاس او المني لطول العهد بالجماع و يعرف ذلك بتقدم سببه و امتداد الوجع طولا و علامات الامتلاء) Gāh vecaʿ-ı ẓahr imtilā-yı ʿırḳ-ı

1 Derkenar: Gāh bu ikisi mürādif istiʿmāl olınur.
2 Derkenar: Yaʿnī çig māddeler mütevellid olur. Zīrā ḥarāretlerinüñ żaʿfı olduġıçün eyüce hażm idemezler.
3 Derkenar: Bunlaruñ ʿaṣablarınuñ ve ribāṭlarınuñ żaʿfı olduġı içün.
4 Derkenar: Muʾaḫḫarı ẕikrde muḳaddem eyledi keṣīrü'l-vuḳūʿ olduġıçün.
5 Derkenar: Vecaʿ-ı ẓahr vecaʿ-ı mefāṣıl aḳsāmındandur. Buña binā-yı Şeyḫ bunuñ ẕikrini teʾḫīr eyledi. Ammā muṣannif ḥadebe ile bunuñ maḥalde ve baʿżı esbābda müşāreketi olduġıçün anuñ ʿaḳabınca īrād idüp taḳdīm eyledi.
6 Derkenar: Vecaʿ-ı āḫer ḥaṣāt gibidür.

ʿaẓīm imtilāsı içün ki ol ʿırḳ-ı ʿaẓīm mümteddür ṣulb üzere. Nitekim ʿārıż olur iḥtibās-ı ḥayż yā iḥtibās-ı dem-i nifās yā iḥtibās-ı menī içün cimāʿa ṭūl-i ʿahd içün. Ve bilinür bu sebebinüñ taḳaddümi ile ve vecaʿuñ ṭūlen imtidādı ile ve ʿalāmāt-ı imtilā ile. (و قد يكون لاحتباس الثفل المزاحمته و يزول بزواله) Gāh vecaʿ-ı ẓahr iḥtibās-ı ṣüfl içün olur muzāḥaması içün ve zāʾil olur anuñ zevāli ile. (العلاج اما البلغمي فاستفراغ البلغم بمثل حب الايارج مقوى بشحم الحنظل الاشربة السكنجبين البزوري بماء عرق السوس او سكنجبين عنصلي و شراب الاصول او ماء الكرفس بسكنجبين بزوري او نقوع **[445b]** من حمص اسود و وج في ماء حار مصفى على سكنجبين عنصلي الاغدية الفراريج و النواهض من الحمام بالشبت[1] و الحمص الاسود و الهليون الادهان دهن القسط او السوسن او السذاب و يدلك الظهر بخرقة خشنة بدهن ببعض الشحوم و الادهان الحارة) Vecaʿ-ı ẓahr-ı balġamī ʿilācı istifrāġ-ı balġamdur eşribeden ẕikr itdükleridür aġdiyeden ẕikr itdükleridür edhān ẕikr itdükleridür ve yoġun bez ile arḳa ovula, tā ki mesāmm açılup baʿde iddihān olına. (و ما كان عن امتلاء العرق العظيم فالفصد يبريه في الحال او الجماع ان كان لاحتباس المني) Vecaʿ-ı ẓahr ki ʿırḳ-ı ʿaẓīm imtilāsından ola demden faṣd fi'l-ḥāl ṣıḥḥat virür yā cimāʿ eger vecaʿ-ı ẓahr iḥtibās-ı menī içün olursa. (و ما كان لتعب من حركة عنيفة او فرط جماع فماذكرناه في تدبير من افرط في الجماع و ماكان في امراض الكلى فما ذكرناه في علاجها) Ol vecaʿ-ı ẓahr ki taʿab içün ve keṣret-i cimāʿ içündür ʿilācı bizüm ẕikr itdügümüzdür.

(امراض الاعضاء [446a] الطرفية الدوالي) (هو اتساع عروق الرجل. Fetḥateyn ile. لكثرة ماينزل اليها من الدم السوداوي او البلغمي او الدم الصرف) Taʿrīfi ẓāhirdür[2] (و يفرق بين المواد بعلاماتها و باللون و التدبير المتقدم العلاج الحمية عن كل ما يولد المادة) dem-i sevdāvīden ve ġayrdan. (و الفصد من اليدين و القئ البالغ و استفراغ السوداء او البلغم و ايارج فيقرا بحجر الارمني بالغ و كذلك طبيخ الافتيمون او حبه بماء الجبن او الافتيمون وحده بماء الجبن او اللبن الحليب) Bilgil ki faṣd-ı dem-i ṣırfda ve ḳayʾ-ı ġayrda olur. (فان زال فبها و نعمت و) Yaʿnī eger bunlar ile zāʾil olursa (الا احتيج الى اخراج العروق المتسعة و شقها طولا و تسيل مافيها او قطعها بالكلية و كيها) ve illā iḥtiyāc olur ʿurūḳ-ı müttesiʿayı çıḳarmaġa ve yarup içinde olanı aḳıtmaġa yā bi'l-külliyye kesmege ve daġılmaġa. (ثم يستعمل الادوية القابضة لتمنع تولدها مرة اخرى) Murād istiʿmāl-i ḳavābıżdan ayaġ üzerine vażʿ itmekdür.

1 Derkenar: Nevāhiż uçmaġa gelmiş gügercin yavrısıdur. Şibt ṭoraḳ otıdur ve laḥm ṣulı bir yılluḳ şişekdür.
2 Derkenar: Ekṣeriyā bunuñ māddesinde ʿufūnet olmaz ve ʿufūnet olıcaḳ ḳarḥa ẓāhir olur ki ḳābil-i ʿilāc olmaz.

(و ربما خيف من ذلك حدوث الماليخوليا و الامراض **[446b]** السوداوية **داء الفيل** زيادة في القدم و الساق حتى يشبه رجل الفيل) Vech-i tesmiye bundan ẓāhirdür.[1]
(و سببه كثرة السوداء و قد لا يكون متقرحا و قد يتقرح و يخاف منه الاكلة و قد يحتاج الى قطع العضو و هو اردأ من الدوالي و المستحكم منه لا يبراء و الخفيف يحتاج الى العلاج القوي الذي للدوالي) Ḳaṭʿ-ı ʿużv didügi ayaġı kesmekdür. (العلاج يبداء بالفصد و الاستفراغ السوداء ثم استعمال الادوية القابضة و الربط و لا يمشي و لا يقوم الا مربوط الرجل) Rabṭdan murād ayaġı aşaġadan berk bağlamaḳdur. (و اكثر ما يعرض الدوالي و داء الفيل للحمالين و القوامين بحضرة الملوك و السعاة) Ve ekṣer bu iki maraż ʿārıż olur ḥammāllara ve ayaġın duranlara pādişāhlar ḥużūrında ve peykler.

(**اوجاع المفاصل**[2] السبب المنفعل هو العضو القابل اما لضعفه خلقة كاللحوم الغددية او لسوء مزاجه و اكثره البارد و اما لحرارته الجاذبة[3] و خصوصا اذا عاضدها الوجع و الحركة و اما لوضعه **[447a]** اسفل حيث المواد يتحرك اليه بالطبع) Şol sebeb ki müteʾeṣṣir olur ʿużv-ı ḳābildür yā żaʿfı içün bi-ḥasebi'l-ḫilḳat yā sūʾ-i mizācı içün ve ekṣeri bāriddür yā ḥarāret-i cāẕibesi içündür ḫuṣūṣā ol ḥarārete muʿāvenet eylese vecaʿ ve ḥareket yā ʿużvuñ alçaḳda[4] vażʿı içündür şol yirde ki mevādd aña ḥareket ider biʾṭ-ṭabʿ.[5] (و السبب الفاعل سوء المزاج اما في البدن كله او في اعضائه الرئيسة ساذج او مادي ذو قوام كالخلط او غير ذي قوام كالريح بسيط او مركب في اكثره عن بلغم و مرة ثم خام ثم دم ثم صفراء و في النادر عن السوداء)

اكثره żamīri vecaʿ-ı mefāṣıla rāciʿ olmaḳ evlādur yaʿnī bu maraż balġamdan ve mirreden olmaḳ ekṣerdür. Andan ṣoñra ḫılṭ-ı ḫāmdan, andan ṣoñra demden, andan ṣoñra ṣafrādan ve nādirde sevdādandur. (و السبب الاولى هو سعة المجاري خلقة او لعارض او حدوث مجار لم تكن احدثتها الحركة **[447b]** او التخلخل و السخافة او التهلهل و اكثر هذه الاخلاط من فضل الهضم الثاني و الثالث[6]) Yaʿnī mevāddan evvel olan sebeb mecārī üsʿatidür yā mecārī ḥādiṣ olmaḳdur ki ol olmaya ki anı iḥdāṣ ide ḥareket yā taḫalḫul yā incelik yā seyreklik ve bu aḫlātuñ ekṣeri haẓm-ı ṣānī ve ṣāliṣ faẓlındandur. (و السبب الذي كثرة

1 Derkenar: Devālī ile dāʾü'l-fīl marażlarınuñ farḳı budur ki devālīde mādde ʿurūḳda olur ancaḳ dāʾü'l-fīlde mādde münteşir olur deriye ve ete.
2 Derkenar: Mefāṣıl daḫi laḥm-ı ġudedī gibi żaʿīfedür bi-ḥasebi'l-ḫilḳat.
3 Derkenar: Ḥarāret-i cāẕibe eger fī-nefsi'l-emr sūʾ-i mizācda dāḫildür muṣannif duḫūlinde ḥafā mülāḥaẓa idüp efrād biʾẕ-ẕikr eyledi.
4 Derkenar: Yaʿnī ol ʿużvuñ mevżiʿi aşaġada olup ol ʿużv sāʾir aʿżādan aşaġada ola.
5 Derkenar: Anuñçün bu maraż ayaḳlarda ve veriklerde olur.
6 Derkenar: Haẓm dört idügi yuḳaruda beyān olınmışdur.

الاوجاع في المفاصل ان لها تجويفا يحبس المواد و كثرة[1] الحركة و هي ضعيفة المزاج لبردها لانها طرفية و بعيدة عن المدبر الاول و قد يبلغ احتباس الخلط في المفاصل الى ان يتحجر و ينبت اللحم بينها و خصوصا لحارى المزاج و هي من الارض التي تورث) Şol sebeb ki anuñçün keşīr olur evcāʿ-ı mefāṣılda bu oldur ki mefāṣıluñ tecvīfi vardur ḥabs ider mevāddı ve keşret-i ḥareketi vardur. Ve bu mefāṣıl żaʿī-fetü'l-mizācdur berdi içün ve mefāṣıl aʿżā-[yı] ṭarafiyyedendür ve baʿīddür müdebbir-i evvelden. Gāh olur irişür iḥtibās-ı ḫılṭ mefāṣılda **[448a]** şuña müteḥaccir olur ve et biter ortalarında ḫuṣūṣā mizācı ḥārr olanlaruñ.[2] Ve evcāʿ-ı mefāṣıl şol emrāżdandur ki mūreş olur.[3] (و سبب كثرة المواد اما الاغدية او سوء مزاج الهضم او ترك الرياضة او الرياضة على الاكل او كثرة الجماع و خصوصا على الاكل و حبس المستفرغات المعتادة و الشرب على الريق و اكثر من يعتريه وجع المفاصل يعتريه اولا النقرس) Keşret-i māddenüñ sebebi yā ġdiyedür ki müvellidedür mevāddı yā sūʾ-i hażmdur yā terk-i ḥareketdür yā ḥareketdür ekl üzerine[4] ve keşret-i cimāʿdur ḫuṣūṣā ekl üzerine ve müstefriġāt-ı muʿtādeyi[5] ḥabsdür ve şürbdür aclıḳ üzere ve ekşer vecaʿ-ı mefāṣıl ʿārıż olana ʿārıż ola niḳris.

(و يكثر اوجاع المفاصل في الربيع لحركة الاخلاط و في الخريف لردائتها و لتقدم التخلخل في الصيف **[448b]** عرق النساء[6]) Bu maraż ve vecaʿ-ı verik ve niḳris envāʿ-ı vecaʿ-ı mefāṣıldandur. Pes bunları birbiri ʿaḳabınca īrād ider. (و هو وجع يبتدئ من الورك من خلف و ينزل الى الركبة و ربما بلغ الكعب و كلما طال زمانه زاد نزوله و ربما امتد الى الاصابع بحسب كثرة مادته و قلتها) Vecaʿdur başlar verikden ve iner dize ve gāh irişür topuġa. Ve her bārī ki zamān-ı vecaʿ ṭavīl ola vecaʿuñ inmesi ziyāde olur. Ve gāh vecaʿ uzanur barmaḳlara. (و يهزل معه الرجل و الفخذ) Arıḳlar vecaʿ ile ayaḳ ve uyluḳ. Ve müşkil olur egilmek ve doġrulmaḳ. Ve gāh çıḳar vecaʿ sebebi ile ṭaraf-ı feḫiz.[7] (و جميع اوجاع المفاصل و غيرها لايعود بسرعة اذا استوصلت مادتها الا عرق النساء فانه يعود بسرعة) Cemīʿ vecaʿlar tezcek

1 Derkenar: Lafẓ-ı كثرة naṣb ile maʿṭūfdur تجويفا ḳavline.

2 Derkenar: Zīrā ḥarāret-i mizāca muʿīn olur ḥarāret-i ḥareket ki mefāṣıluñdur öyleye mefāṣılda olan dem münʿaḳid olup laḥm olur.

3 Derkenar: Yaʿnī vālideynde olıcaḳ evlādda daḫi olur.

4 Derkenar: Ḥareket itmeyicek fużūl çoḳ olur ve ṭaʿām ekl itdügi gibi ḥareket idicek ġıdā hażm olmadan aʿżāya dökülür.

5 Derkenar: Müstefriġāt-ı muʿtāde dem-i bevāsīr ve dem-i ḥayż ve faṣd ve ishāl-i muʿtāddur. Bunlar terk olınacaḳ aʿżāda fużūl çoḳ olur.

6 Derkenar: Bu şol vecaʿdur ki nesā didükleri ṭamarda olur ve nesā fetḥ-i nūn ve ḳaṣr ile uyluġuñ ṭaşra cānibindedür.

7 Derkenar: Uyluḳ kemüginüñ ucına rümāne dirler. Vecaʿ-ı mefāṣıluñ keşretinden anuñ başı girdügi çuḳur ruṭūbātdan ṭolup żarūrī çıḳmaḳ lāzım olur.

ʿavdet eylemez ḳaçan istīṣāl[1] olınsa māddesi illā ʿırḳ-ı nesā ol tezcek ʿavdet ider. (و اكثر ما يكون مادته في المفصل اولا ثم ينتقل الى العضلة العريضة و قد يتكون فيها اولا) Ekṯer mādde-i vecaʿ mafṣalda olur **[449a]** evvelā andan intiḳāl ider ʿaḍale-i ʿarīżeye ve gāh anda ḥādiṯ olur evvelā.

(و اما **وجع الورك** فهو ما يكون الوجع ثابتا فيه لم ينتقل الى عرق النساء و تكونه في الاكثر عن ضعف الورك بسبب طول الجلوس على صلب او لضربة تلحقه او لطول الركوب) Bu vecaʿ ṯābit olur verikde intiḳālsüz nesā didükleri ṭamara. Ve bunuñ ḥudūṯı ekṯer yā żaʿf-ı verikden olur çoḳ oturmaḳ ile berk nesne üzerine yā ḍarbe içündür.[2] (و اكثره عن خام و قد يكون انتقاليا من اوجاع الرحم اذا طالت مدته عشرة اشهر) Ekṯer vecaʿ-ı verik balġam-ı ḥāmdandur ve gāh intiḳālī olur evcāʿ-ı raḥmdan ḳaçan müddeti ṭavīl olsa on ay.[3]

(و اما **النقرس**[4] فهو يبتدئ من الاصابع خاصة الابهام و قد يبتدئ من العقب او من اسفل القدم او من جانب منه ثم يعم و ربما صعد الى الفخذ و انما يتكون في الرباطات و الاجسام المحيطة بالمفاصل و لهذا لا يعرض لهم تشنج) Bu vecaʿ başlar barmaḳlardan ḫuṣūṣā baş barmaḳdan ve gāh başlar **[449b]** topuḳdan yā ayaḳ altından yā anuñ bir cānibinden, andan ṣoñra ʿām olur ve gāh feḥiẓe çıḳar ve gāh ḥādiṯ olur ribāṭātda ve mefāṣılı muḥīṭ olan ecsāmda.[5] Anuñçün ʿārıż olmaz aṣḥāb-ı niḳrise teşennüc. (و الخصيان لايعرض لهم النقرس و لا الصلع) Ḫādımlara ʿārıż olmaz niḳris ve başı ḳılı dökülmek.[6] (و المنقرس يطول صفن خصاه) Niḳrislü kimsenüñ ḫuṣyelerinüñ derisi uzun olur. (و لايعرض للصبي و لا لامرأة الا ان ينقطع طمثها) Ṭamṯ münḳaṭıʿ olıcaḳ mevādd-ı ḥādde keṯīr olur.[7] (و ماكان عن سوء مزاج ساذج حدث قليلا قليلا بلا ثقل و لا ورم و لا تغير لون) Vecaʿ-ı mefāṣıl ki sūʾ-i mizāc-ı sāẕecdendür tedrīc olur mādde āṯārsuz. (و اما المادي فالدم يكون مع حمرة لون الا ان يكون غائرا جدا او تمدد و ثقل و ضربان) Māddī olan ki māddesi dem ola ḥumret ile olur illā meger dem deriñ ola ziyāde ve çekilmek ve ṯiḳal ve dikdik atmaḳ ile olur. (و الصفراء يكون مع فرط حرارة و صفرة

1 Derkenar: İstīṣāl bi'l-külliyye gidermege ve kökin ki ḳazımaġa dirler.
2 Derkenar: Ṭavara çoḳ binmek berk nesne üzerine çoḳ oturmaḳ ḳısmında dāḫildür.
3 Derkenar: Tecrübe ile böyle maʿlūm olmışdur.
4 Derkenar: Niḳris lafẓı naḳoris lafẓından meʾḫūẕdur. Naḳoris baş barmaġa dirler.
5 Derkenar: Yaʿnī ġıṣālarda olur ʿaṣabda ve veterde olmaz.
6 Derkenar: Ẕikr itdügi ekṯerīdür küllī degüldür. Ve bunlarda niḳris olmaduġınuñ sebebi budur ki mizācları bāriddür niḳris ḥarāret sebebi ile olur. Ve ṣalaʿ olmaduġınuñ sebebi budur ki mizācları raṭbdur ṣalaʿ yübūset sebebi ile olur.
7 Derkenar: Ṣabīde olmaduġı mizācı raṭb olduġıçün mādde-i ḥādde bulınmaduġı içündür ḥātūnda olmaduġı mevādd ṭamṯ ile çıḳduġı içündür. Pes ṭamṯ yā münḳaṭıʿ olsa ʿārıż olur.

(و البلغم يكون الوجع لازما مع قلة التهاب و عدم تغير لون او Māddesi ṣafrā olanuñ ʿalāmeti budur. (و شدة وجع و يكون الثقل و التمدد و الحمرة قليلا **[450a]** لون
(و السوداء يكون تغير الى الرصاصية Māddesi balġam olanuñ ʿalāmeti budur.[1] (و قد يدل على نوع المادة التدبير المتقدم) Meṣelā meʾkūlāt-ı ḥārre ve raṭbeden dem ḥāṣıl olur (و السن) yigitde dem ḳocada balġam gibi (و البلد) şimālīde mevādd-ı bāride cenūbīde ʿaks gibi (و العادة) az yimek ve çoḳ yimek gibi. (و الصناعة و الفصل و السحنة و مزاج الشخص و القارورة و البراز و النبض و
مايوافقه و يضره) Bunlar yuḳaruda beyān olınmışdur. (العلاج) Bu iki marażuñ
(ان كان سوء المزاج ساذجا كفي التعديل و ربما احتيج فى الحار الى استفراغ يسير ʿilācı
من الدم و الصفراء و في البارد الى استفراغ يسير من البلغم) sūʾ-i mizāc-ı sāẕece taʿdīl-i mizāc kifāyet ider[3] ve gāh iḥtiyāc olur istifrāġ-ı **[450b]** yesīre. (و ان كان
لمادة قطعت المادة و منع انصبابها بالجذب الى الخلاف و لو بالمحاجم و قللت بالقئ و
هو انفع لهم من الاسهال) Eger sūʾ-i mizāc mādde içün olursa mādde ḳaṭʿ olına ve anuñ dökülmesi menʿ olına cānib-i ḫilāfa ceẕb ile egerçi şīşe ile ise ve taḳlīl ḳılına mādde ḳayʾ ile ol enfaʿdur ishālden.[4] (و يقوي العضو بالروادع لئلا
يقبل زيادة هذا اذا كانت المادة قليلة و ان كانت كثيرة فان الردع يوجب احد الامرين اما رد
المادة الى عضو شريف او حبسها فيزيد الالم) Mādde ʿużv-ı şerīfe redd olınmaḳda ḫaṭar-ı ʿaẓīm ve yirinde ḥabs olınmaḳda izdiyād-ı maraż vardur. (و اما في
عرق النساء فلا يستعمل الرادع البتة لغور مادته ثم يحلل الموجود في العضو و الاطلية
المسخنة في الابتداء ردية لجذبها و المخدرة ضارة لتغليظها و تطويل المرض) Ammā ʿırḳ-ı nesāda rādiʿ istiʿmāl olınmaz. Zīrā māddenüñ ġavrını ziyāde ider taḳviyetde ṣoñra ʿużvda mevcūd olan taḥlīl olınur. Edviye-i musaḫḫine ibtidāda yaramaz**[451a]**dur ceẕb itdügiçün mevāddı edviye-i muḫaddire żarar ider māddeyi taġlīẓ ve maraży taṭvīl itdügiçün.[5] (و السكنجبين لفرط حموضته
غير موافق و الشراب عدوهم لا يجوز استعماله الا بعد البرء التام باربعة فصول مفاصل)
İstiʿdād vecaʿdan çıḳsun içün bu müddetde.[6] (و جميع المحللات يخلط معها

1 Derkenar: Balġam deriñ olduġıçün levn olmaz. Ammā aña riḳḳat ve ḥarāret ʿārıż olsa ẓāhire meyl idüp ḳalay rengi gibi görinür.
2 Derkenar: Mekān yābis olmaḳ vecaʿ gizlü olmaḳ ve levn ḳaramtıḳ olmaḳ.
3 Derkenar: Sevdāyı ẕikr itmedi. Zīrā bunda ḳalīl olur.
4 Derkenar: Zīrā ḳayʾ esfelden aʿlāya ceẕb ider ve ishāl aʿlādan esfele ceẕb ider. Öyleye mādde ʿużv-ı żaʿīfe müteveccih olup żarar itmek iḥtimāli olur.
5 Derkenar: Zīrā şarāb ġıdāyı tenfīẕ ider haẓm ider.
6 Derkenar: Maraż tamām defʿ olduġı bir yıl geçmek ile muḳarrer olur. Zīrā baʿżı fuṣūl maraża żıdd olduġı içün anda maraż sākin olmaḳ cāʾizdür.

(ملينات كالشحوم لئلا تتحجر المادة بتبخير لطيفها و خصوصا في السوداوي) Muḥallilā-ta müleyyināt ḫalṭ olınmasa mādde müteḥaccir olur. (الاشربة اما الحار و الدموي و الصفراوي فماذكره في علاج الحمى الصفراوية و خصوصا ان كان معه حمى و تليين الطبيعة بمثل شراب البنفسج بل بالفتل و الحقن اللينة) Ammā ḥārr-ı sāẕec ve demevī ve ṣafrāvī ʿilācı bizüm ẕikr idecegümüzdür ve telyīn-i ṭabīʿatdur devāʾ-i żaʿīf ile.[1] (و اما البلغمي و البارد فمغلى حلو او منضج على سكر او ورد مربي او بنفسج مربي او شراب ليمون بماء عرق سوس ان كان مع عطش او ميل الى الحرارة او شراب الاصول و السكنجبين العنصلي او البزوري بماء عرق سوس او مغلى) Ammā bārid-i sāẕec ve balġamī ʿilācı muġlādur ki süzile sükker **[451b]** yā verd-i mürebbā yā benefşe-i mürebbā üzerine yā şarāb-ı līmūn māʾ-i ʿırḳ-ı sūs ile. Eger anuñ ile ʿaṭş yā meyl-i ḥarāret var ise yā şarāb-ı uṣūl ve sikencübīn-i unṣulī yā büzūrīdür māʾ-i ʿırḳ-ı sūs yā muġlādur.[2] (و اما اليابس و السوداوي فجلاب بارد او حار ان لم يكن عطش و لاخوف من حرارة و ربما زيد فيه عرق سوس او ماء شعير بسكر) Ammā yābis-i sāẕec ve sevdāvī ʿilācı bāriddür ʿaṭş var ise yā ḥārdur ʿaṭş yoḳ ise ve ḥarāretden ḫavf yoḳ ise. (الاغدية يمنعون اللحوم) Zīrā laḥmdan mevādd-ı keṯīre mütevellid olur (الا لضرورة) baʿżı żaʿf içün (و حينئذ فلحوم الطير و الحيوان البري افضل من غيره) fużūlı ḳalīl olduġıçün. (و في الايام الاول ماء الشعير بالسكر او شراب النيلوفر للصفراوي و الدموي و الحار او سويق بسكر) Bunlar māddenüñ ve ḥarāretüñ sūretin teskīn ider. (فاذا نهضت الشهوة فاسفاناخ او بقلة يمانية او فرفخ[3] او ملوخية) İştihā-yı ṭaʿām ḳalḳıcaḳ ġıdā bunlar ola. (و اما البارد و البلغمي فماء الحمص بالسكر اياما او بالعسل او ماء الشعير بالعسل او العسل وحده) Ṭabīb nice reʾy iderse. (و اذا قويت الشهوة فالهليون او مزورة الليمون بالعسل ثم مرقة الديك بالشبت و الدارصيني و المصطكي و امراق الفراريج **[452a]** ثم العصافير و الفراريج مبزرة بالابازير الحارة) İştihā-yı ṭaʿām ḳavī olıcaḳ ġıdā bunlar ola. (و اما السوداوي فاغدية الصفراوي مع تسخينها بمثل العسل و الابزار القليلة الحرارة المستفرغات) Aġdi-ye-i ṣafrāvī māʾ-i şaʿīr ve ısfānāḫ ve baḳla ve bunlaruñ emṯālidür.[4] (اما الدم فبالفصد من الجهة المخالفة) Tafṣīl-i ṣaḥīḥ budur ki eger vecaʿ ṣaġ ayaḳda ise faṣd olına ṣaġ elden ṣoldan degül.[5] Ve eger vecaʿ ṣaġ elde ise faṣd olına ṣaġ ayaḳdan yā ṣol elden. Ve eger vecaʿ iki ayaḳda ise faṣd olına iki elden. Ve eger

1 Derkenar: Muṭlaḳ telyīn dimedi ẕikr itdügi devāʾ-i żaʿīf ile telyīn didi. Zīrā nefs-i telyīn fużūlı defʿ ide ḳavī olıcaḳ aḫlāṭı taḥrīk idüp andan baʿżı mefāṣıla dökülüp żarar ziyāde olmaḳ vardur.

2 Derkenar: Bu muġlā ʿırḳ-ı sūsdan gerek.

3 Derkenar: Ferfaḥ baḳlatü'l-ḥamḳā didükleridür.

4 Derkenar: Aġdiye-i ṣafrāvī tesḫīn olınmaḳ gerek, tā ki mevādd muḥteriḳ olmayup ve yübs ziyāde olmaya.

5 Derkenar: Zīrā ceẕb ḫilāfa olur iki ḳaṭrede bu cāʾiz degüldür.

vecaʿ iki elde ise faṣd olına iki ayaḳdan yā iki elden vecaʿ ikisinde berāber ise ve illā vecaʿı eḫaff olan elden. (و الا فضل ان يؤخر يوميـن ثلثة لتنضج المادة قليلا) Efḍal-i faṣd teʾḫīr olınmaḳdur mādde nuḍc bulmaḳdan ötüri, tā ki faṣd vesīʿa muḥtāc olmaya. (و اما البلغم فانتظار نضجه فيه واجب و خصوصا الغليظ ثم يستفرغ بحب المفاصل[1] او بمطبوخها **[452b]** او ايارج لوغاذيا او حب المنتن و لايجوز استفراغ البلغم فقط فان الصفراء تحرك البلغم الى العضو الضعيف فلا بد من مراعاتها السورنجان يعقب الاسهال قبضا يسد الطريق الى العضو لكنه ضار بالمعدة فليصلح بالفلفل و الزنجبيل و الكمون و رجل الغراب يقوم مقامه و لايضر مضرته) Balġamuñ nuḍc bulmasına intiẓār[2] vācibdür ḫuṣūṣā ġalīẓi, andan ṣoñra istifrāġ olına, cāʾiz degüldür istifrāġ yalñuz balġamı. Zīrā ṣafrā bāḳī balġamı taḥrīk ider ʿużv-ı żaʿīfe. İmdi ṣafrā ishāli daḫi riʿāyet olınmaḳ gerek ve ẕikr itdügi miʿdeye żarar ider ıṣlāḥ ḳılınmaḳ gerek ricl-i ġurāb[3] sūrincān maḳāmına ḳaʾim olur ve anuñ żararın itmez. (و اما الصفراء فبطبيخ الفاكهة مقوى بالسورنجان و البوزيدان) İstifrāġ-ı ṣafrā bunuñ ile olur. (و اما السوداء فبطيخ الافتيمون) İstifrāġ-ı sevdā bunuñ ile olur. (و الحجر الارمني نافع لاوجاع المفاصل) Zīrā istifrāġ-ı sevdā tefrīḥ ve taḳviyet-i ḳalb **[453a]** ile. (المقيأت درهمان من اصول البطيخ بسكنجبين للصفراوي) Yaʿnī ṣafrādan olan vecaʿ mefāṣıla ve ʿırḳ-ı nesāya bunlar ile ḳayʾ gerekdür. (و بزر فجل او عصارة ورقه بالسكنجبين العنصلي او فجل نقع في السكنجبين العنصلي كل ذلك للبلغمي) Yaʿnī balġamdan olana bunlar ile ḳayʾ gerekdür. (المدرات ينتفعون بالمدرات كثيرا و خصوصا في عرق النساء بل كثيرا ما يسهلون فلا ينفع فيبرؤن بالمدرات و المدرات بزر بطيخ و خيار و قثا يستحلب بماء اغلي فيه برسياوشان و فوة الصبغ للصفراوي) Münḳaṭıʿ olurlar müdirrāt ile ḫuṣūṣā ʿırḳ-ı nesāda belki çoḳ ishāl itdürülür ammā fāʾide itmez ve ṣıḥḥat bulur müdirrāt ile ki ẕikr eyledi.[4] و (و للبلغمي هذا السفوف جنطيانا و كمافيطوس[5] كماذريوس[6] بالادرار) Sevdā ḫılṭ-ı ʿāṣīdür idrār ile çıḳmaz anuñçün anı ẕikr itmedi. (الادوية الموضعية) Bir niçe ḳısmdur. (النطولات نطول للحار شعير و خس يطبخ بالخل حتى يتهرا آخر للبارد مرزنجوش و ورق الغار و سذاب **[453b]** و كمون يطبخ و ينطل به آخر قريب من الاعتدال بابونج و اكليل الملك و زهر البنفسج و خطمي

1 Derkenar: Ḥabbü'l-mefāṣıl sūrincān didükleridür.
2 Derkenar: Nuḍc bulmadan istifrāġ olınursa raḳīḳi çıḳup ġalīẓi müteḥaccir olur.
3 Derkenar: Bir otdur yapraġınuñ baʿżı uzun baʿżı ḳışa anuñ içün ḳarġa ayaġı dirler Ḳudüs diyārında çoḳ olur.
4 Derkenar: Aç iken bir ḳaşıḳ miḳdārı istiʿmāl olına.
5 Derkenar: Kerefs toḫmıdur.
6 Derkenar: Yir bellūṭı didükleridür.

و خبازي يطبخ و ينطل به الادهان المروخات دهن الحنظل[1] و دهن القسط و دهن الخردل[2]
و من المركبات النافعة زيت طبخ فيه الافاعي و هو يبرئ بالكلية و التمرخ بالعسل بعد
(الحمام نافع و شحم الاسد و شحم البلشون[3] نافع) Zeytūn yaġı ki anda efʿīler ḳay-
nadalar ol bi'l-külliyye ṣıḥḥat virür ʿasel sürinmek ḥammāmdan ṣoñra nā-
fiʿdür arslan yaġı ve belşūn yaġı nāfiʿdür. (الاضمدة ضماد حلبة يطبخ في الخل و
العسل حتى يتهرا آخر حلبة و اكليل الملك و بزر كتان و كندر و راتينج يدق و يضاف اليه
شمع احمر و يستعمل فاترا) Şemʿ-i aḥmer eḥardur. (الاستحمامات) Baʿżı żārr baʿżı
nāfiʿdür. (يضرهم الحمامات المرطبة العذبة الماء و اما الحمام المجفف[4] يفرط التعريق
اذا تدلك فيه بالملح و الاشنان و النطرون فانه ينفعهم و ماء الحمات نافع) Aṣḥāb-ı ʿırḳ-ı
nesāya ve aṣḥāb-ı niḳrise żarar ider ḥammām-ı muraṭṭıb ki ṣuyı ṭatlu ola
[454a] ammā ḥammām-ı müceffif ki ziyāde terledür ḳaçan ovılsa anda ṭuz
ve çoġan ve naṭrūn ile fā'ide ider bunlara ve ılıcalar ṣuyı nāfiʿdür.[5] (او يؤخذ
كبريت و نطرون و ملح و بورق و ورق الغار و مرزنجوش يغلى و يستحم بمائه بعد التعريق
الابزنات ينفعهم الابزن المتخذ من الماء المغلي) Zīrā bunda taḥlīl çoḳ olur
فيه الادوية المذكورة او الزيت المطبوخ فيه الضبع او الحمار الوحشي او الارنب او ماء
طبخ فيه ذلك و الزيت اقوي فان بقي فيه الوجع بعد ذلك فالكي) Ol ḥayvānları diri
iken yā boġazlayup ḳanıla ḳaynar ṣuya yā zeytūn yaġına bırağup paralanın-
ca ḳaynadup andan süzüp içine oturalar. (و افضل الكي لعرق النساء ان يجعل
على الحقو ملح كثير و يحوط بعجين و يلقي عليه المكاوي) Yaʿnī ḳuşaḳ yirine çoḳ
ṭuz ḳoyalar eṭrāfın ḥamīr ile ṣulı ideler anuñ üzerine ālet-i keyy ḳoyalar her
biri issilikde biribirinden ziyāde ola ammā deri yanmaḳ mertebesine varı-
caḳ ferāgat **[454b]** ideler. (و ترياق الفاروق عظيم النفع و كذلك ترياق الاربعة و
المعاجين الكبار المذكورة في القرابادينات) Bunlar nāfiʿdür vecaʿ-ı mefāṣıl ki bārid
ve balġamī ola. (و عظام الناس محرقة تسقى فتشفى من النقرس و وجع المفاصل)
Ādem kemüklerin yaḳup içürilse şifā virür bu iki maraża. Temme'l-fen-
nü'ş-şāliş.

1 Derkenar: Dühn-i ḥanẓaluñ ṣanʿatı budur ki ʿuṣāresinden bir miḳdār alalar ol miḳdār yaġ añа żamm idüp ḳaynadalar ḥattā mā'iyyeti gidüp yaġ ḳala. Eger tāze ḥanẓal bulınmazsa yābisinüñ ḳabuġın ve çekirdegin giderüp şaḥmından on dirhem yaġdan ḳırḳ dirhem alup ḳaynadalar, tā ki ḳuvvet-i ḥanẓal añа çıḳa ḳusṭ ve ḥardal yaġı susam yaġı gibi çıḳarılur.

2 Derkenar: Dühn-i ḥardal ḳulaḳ aġrısına daḥi nāfiʿdür.

3 Derkenar: Şām diyārında olur bir ḳuşdur.

4 Derkenar: Ḥammām-ı müceffif yābis olup ḥārr olandur ki anuñ gibiye buġlıca ve kükürtlice dirler.

5 Derkenar: Ḥammāt ṣol ṣuya dirler ki anda keyfiyyet-i mā üzere ṭabiʿat zā'ide ola.

[Fenn-i Rābiʿ]

(**الفن الرابع** في الامراض التي لا تختص بعضو دون عضو بل اما ان تعم البدن كله كالحميات او تحدث في اي عضو كان كالورم و تفرق الاتصال[1]) Bir ʿużva maḫṣūṣ olmamaḳ ʿāmmdur cemīʿ bedene ʿām olana yā her ʿużvda ḥādiṯ olmaḳ cā'iz olana. (و يشتمل هذا على ابواب ستة الباب الاول في الحميات الباب الثاني في البحران و ايامه الباب الثالث في الاورام و البثور و الجذام و الوبا و التحرز عنه الباب الرابع في الكسر و الوثي و الخلع و السقطة و الضربة و الصدمة و الشجاج و السجج[2] الباب الخامس في الزينة الباب السادس في السموم **[455a]** و الاحتراز عنها)

(**الباب الاول** في الحميات) Cemʿ-i ḥummādur. (الحمى حرارة غريبة ضارة بالافعال تنبعث من القلب الى الاعضاء) Ḥarāret-i ġarībedür ki żarar ider efʿāle ḳopar ḳalbden aʿżāya.[3] (و سببها اما ان يكون مرضا و هي حمى عرض او لا يكون و هي حمى مرض) Ḥummānuñ sebebi yā maraż ola ol ḥummā-yı ʿarażdur yā maraż olmaya ol ḥummā-yı marażdur.[4] (و تعلقها اولا اما بارواح البدن و هي حمى يوم او باخلاطه بان تسخن فقط من غير عفونة و هي سونوخس[5] او بان تتعفن و هي حمى العفونة او باعضائه و هي حمى الدق) Ḥarāretüñ taʿalluḳı ola yā ervāḥ-ı be-denedür ol ḥummā-yı yevmdür yā aḫlāṭınadur ki aḫlāṭ ḳıza ʿufūnetsüz ol sūnūḫasdur[6] yā aḫlāṭ müteʿaffin ola ol ḥummā-yı ʿufūnetdür yā ḥarāretüñ taʿalluḳı aʿżā-yı bedene ola ol ḥummā-yı dıḳdur.

(و **الحمى اليومية**[7] تحدث عن الاسباب البادية فيكون فرحية و غضبية **[455b]** و نومية لاحتقان الابخرة الحارة و سهرية لاشتغال الروح و فكرية وهمية و غمية و فزعية و تعبية و استفراغية و امتلائية و جوعية و عطشية و سددية لا تبلغ آن تسخن الرطوبات و ربما بقيت ثلثة ايام و ربما دارت اربعة ادوار او سبعة و قد يكون قشفية و بردية استحصافية و حرية) Ḥummā-yı yevmiyye ḥādiṯ olur esbāb-ı ḫāriceden[8] öyleye feraḥiyye

1 Derkenar: Muṣannif bunda Şeyḫ meẕhebin iḫtiyār itdi ve illā Cālīnūs ḳatında dimāġda ve ʿaẓmda verem olmaz.

2 Derkenar: Kesr şımaḳ, veṣy bertinmek, ḫalʿ çıḳmaḳ, ṣadme doḳuşmaḳ, şicāc cemʿ-i şecce'dür baş yarılmaḳ, secec sıyrılmaḳdur.

3 Derkenar: Żarar-ı efʿālden murād efʿālüñ nāḳıṣ olması ve vech-i ṭabīʿī üzere olmamasıdur.

4 Derkenar: İkisi de marażdur birinüñ sebebi maraż olduġıçün ʿaraż diyü ıṣṭılāḥ itdiler.

5 Derkenar: Yaʿnī eger aḫlāṭ ḳızdurursa ki ḳanuñ ve ḳalan ḫılṭlaruñ buḫārıdur aña ḥummā-yı yevmiyye dirler. Eger evvel ḫılṭları ḳızdurursa müteʿaffin olmadan aña sūnūḫas dirler. Eger ḫılṭlar müteʿaffin olursa ḥummā-yı ʿafin dirler. Eger ol aʿżāyı ḳızdursa ḥummā-yı dıḳḳ dirler ince aġrıdur. Pes ḥummā mevāddı iʿtibārı ile üç cinsdür.

6 Derkenar: Lafẓ-ı Yūnānīdür, dā'im maʿnāsına. Bu ḥummāda imtidād olduġıçün yā bunuñ ile tesmiye olındı.

7 Derkenar: Bunuñ baḥṣini taḳdīm eyledi. Zīrā ḥudūṣı ekṣer ve terk esraʿ ve maḥalli eṣrefdür ve ekṣer yā bir günde zā'il olur anuñçün yevmiyye dirler.

8 Derkenar: Yaʿnī aʿrāż-ı nefsāniyye ḥummāya sebeb olur.

ve ġażabiyye ve nevmiyye olur ebḫire-i ḥārre muḥtebis olduġıçün ve fikriyye olur vehmiyye ve ġammiyye ve fezaʿiyye olur[1] ve taʿabiyye olur ve istifrāġiyye olur ve cūʿiyye olur ve ʿaṭaşiyye olur ve südediyye olur ki irişmeye ruṭūbāt aḫlāṭ-ı tesḫīnine.[2] Ve gāh bāḳī olur ḥummā-yı yevmiyye-i südediyye üç gün gāh olur dört devri[3] yā yidi devri dā'ir olur gāh olur ḥummā-yı yevmiyye ḳaşefiyye yaʿnī deri yübūsetinden olur ve ḥarriyye olur.[4]

(**الحمى العفنية** اما بسيطة اي حادثة عن عفونة خلط واحد او مركبة) Yaʿnī ḫılṭ-ı vāḥidden **[456a]** ekserüñ ʿufūnetinden ḥādiṯ olur. (و البسيطة اجناسها اربعة) Maḥalli iʿtibārı ile[5] (احدها الدموية و هي اما متزايدة) bu oldur ki müteʿaffin müteḥallilden ezyed ola. (و هي اشر او متناقضة) Bu oldur ki müteḥalll müteʿaffinden ekser ola. (و هي اسلم او متشابهة) Bu oldur ki müteḥallil ve müteʿaffin müsāvī ola. (و ثانيها الصفراوية و تعفنها اما داخل العروق و هي الغب اللازمة) Bu ism virildi lāzım olduġıçün.[6] (ثم ان كانت العفونة بقرب القلب او الكبد فهي المحرقة) Buña bu ism virildi şiddet-i ḥarāreti içün. (على انه قد تسمي محرقة اذا كانت عن بلغم مالح عفن بقرب القلب) Pes ṣafrāvīye ve balġamīye daḫi muḥrıḳa dirler.[7] (و اما خارج العروق) Miʿdede ve cigerde ve ḫilāl-i aʿżāda (و هي الغب الدائرة) bu oldur ki bir gün duta bir gün dutmaya. (و على التقادير فاما ان يكون الصفراء رقيقة صرفة و هي الخالصة او مختلطة بالبلغم اختلاطا ممتزجا مغلظا و هي غير الخالصة) Beher-taḳdīr eger ṣafrā raḳīḳa-i ṣırfe ise ġıbb ḫāliṣedür[8] yā muḫteliṭ **[456b]** ise balġam ile ki iḫtilāṭı mümtezic ve muġalliẓ ola[9] ġıbb ġayr-ı ḫāliṣedür. (و ثالثها البلغمية و عفونتها اما داخل العروق و هي اللازمة) Bu oldur ki her gün duta tefāvütsüz. (او خارج العروق و هي النايبة) Bu oldur ki baʿżı evḳātda dutmaya. (و رابعها السوداوية و عفونتها اما داخل العروق و هي الربع اللازمة) Bu oldur ki her

1 Derkenar: Bu üçi feraḥiyye ve ġażabiyye ile bile ẕikr olınmaḳ gerek idi aʿrāż-ı nefsāniyyeden olmaḳda müşterek olduġıçün.

2 Derkenar: Zīrā ruṭūbāt tesḫīne iricek ḥummā-yı ʿafiniyye olur.

3 Derkenar: Sıtma dutup ḳoduġı zamānuñ mecmūʿına devr dirler. Bir kerre daḫi tenbīh olınmışdur.

4 Derkenar: Ḥarriyye yā ḥarāret-i hevādan yā ḥarāret-i ḥummādan yā ḥarāret-i māddeden yā devā'-i ḫāricden yā ġıdā-yı ḥārr istiʿmālinden olur.

5 Derkenar: Yaʿnī aḫlāṭ.

6 Derkenar: Bilgil ki ġıbb gün aşurı gelmege dirler ve lāzım olduġı budur ki dā'im olur ammā bir gün berk bir gün yumuşaḳ olur. Anuñçün ġıbb dirler.

7 Derkenar: Eger bilmek dilerseñ ʿufūnet ḳanḳı mevżiʿdedür naẓar ḳıl marīże. Eger ṣudāʿdan ise şikāyet ider ʿufūnet dimāġdadur. Eger ḳay' daḥi var ise ʿufūnet miʿdededür. Eger durmaḳ var ise ʿufūnet esfel-i miʿdededür yā emʿāda yā māsārīḳādadur. Eger idrār-ı bevl var ise ʿufūnet kebiddedür. Eger suʿāl bile var iseʿufūnet ṣadrdadur. Eger bir yirinde ʿaraḳ var ise ʿufūnet andadur.

8 Derkenar: Yaʿnī ṣafrā gerek dāḥil-i ʿurūḳda olup ʿufūnet ḳurb-ı ḳalbde yā kebidde olsun ve gerek ḫāric-i ʿurūḳda olsun.

9 Derkenar: Bu ḳayd ile şarṭu'l-ġıbdan iḥtirāz eyledi. Zīrā anda imtizāc yoḳdur.

gün dutar[1] ammā iki eksük bir gün ziyāde dutar.[2] (و وجودها نادر جدا) Zīrā sevdā bārid-i yābis olduġıçün az müteʿaffin olur.[3] (و اما خارج العروق و هي الربع الدائرة) Meşhūr ribʿ budur. (و كل واحد من الحميات العفنة تنقسم بحسب انقسام اصناف ذلك الخلط) Aḳsām-ı aḫlāṭ-ı ġayr-ı ṭabīʿiyye evā'il-i kitābda ẕikr olınmışdur.

(**الحمى الدقية** و هي التي تتشبث اولا بالاعضاء الاصلية) Yaʿnī ḥarāreti ola müteʿallıḳ evvelā ḳıvām-ı beden olan aʿżāya. (فهي لا محالة تفني رطوبتها) Nitekim ḥarāret sirāc-ı zeyti ifnā ider.[4] (و في البدن رطوبتان) Yaʿnī iki cins ruṭūbet vardur. (و قد ذكرناها **[457a]** الاولى هي الاخلاط الاربعة) Evā'il-i kitābda (و الثانية منها فضول) ʿaraḳ-ı demʿ ve menī ve leben ve muḫāṭ gibi (و منها غير فضول و غير الفضول اقسامها اربعة) bu aḳsāmı beyān ider. (احدها المحصورة في اطراف العروق الشعرية الساقية للاعضاء) Yaʿnī şol ruṭūbetdür ki ʿurūḳ-ı ṣıġār eṭrāfında olur ki saḳy ider aʿżāyı.[5] (و ثانيها المنبتة على الاعضاء كالطل) Şol ruṭūbetdür ki dökülmiş ve ṭaġılmış ola aʿżāya çih gibi.[6] (و ثالثها القريبة العهد بالانعقاد و التشبث بالاعضاء) Şol ruṭūbetdür ki berk olmaġa başlaya.[7] (و رابعها التي بها اتصال الاعضاء) Şol ruṭūbetdür ki terkīb-i aʿżāyı ṣaḳlar.[8] (فان افنت الحرارة الصنف الاول من هذه الرطوبة و شرعت في افناء الصنف الثاني خص هذا الصنف باسم حمى الدق) Ḳaçan ḥarāret ifnā eylese ruṭūbet-i ūlāyı ve şürūʿ eylese ẕāniyenüñ ifnāsına ism-i ḥummā-yı dıḳḳ taḫṣīṣ olınur buña.[9] (و ان افنت الصنف الثاني و شرعت في افناء الثالث **[457b]** خصت باسم الذبول و لا يفلح من بلغ انتهاؤه) Ḳaçan ḥarāret ifnā eylese ruṭūbet-i ẕāniyeyi ve şürūʿ eylese ifnā-yı ẕāliẕe ism-i ẕübūl taḫṣīṣ olınur buña. Felāḥ bulmaz bunuñ nihāyetine irişen. (و ان افنت الصنف الثالث و شرعت في افناء الرابع خصت باسم المفتت) Tefrīḳ-i aʿżā itdügiçün.

1 Derkenar: Taʿaffün dāḫil-i ʿurūḳda olıcaḳ ḥummā lāzım olur. Zīrā ʿurūḳ taḥallül-i ḥılṭa mānīʿdür.
2 Derkenar: Anuñçün lāzıme didiler.
3 Derkenar: Ammā ṣafrā ḥārr ve yābisdür taʿaffüne mānīʿ anda berddür. Anuñçün ġıbb-ı lāzıme nādir degüldür.
4 Derkenar: Żamīr ẓāhirde ḥummā-yı dıḳḳıyye rāciʿdür ḥaḳīḳatde ḥarāretine rāciʿdür.
5 Derkenar: Bu ruṭūbet müstaḥīl olur ruṭūbet-i ḥılṭıyyeden ve bu ruṭūbet müşābihdür eşcāruñ eṭrāf ve aġṣānında olan ruṭūbete.
6 Derkenar: Bu ruṭūbet mütevelliddür ruṭūbet-i ūlādan. Bu ruṭūbet müşābih mīvelerde olan ruṭūbet ki göynümiş olmaya. Bu ruṭūbetüñ ve ūlānuñ fā'idesi bedeni tarṭīb ve ġıdalendürmekdür ġıdā bulmayıcaḳ.
7 Derkenar: Bu ruṭūbet mütekevvin olur ruṭūbet-i ūlādan ve bu ruṭūbet müşābihdür mīvelerde olan ruṭūbete ki tamām göynümiş olmaya.
8 Derkenar: Bu ruṭūbet müşābihdür tamām göynümiş olan mīvelerde olan ruṭūbete ve bu ruṭūbet beden türāb olmayınca fānī olmaz.
9 Derkenar: Tesmiye ḥāṣṣ bi-ismi'l-ʿāmdur.

(و اما الحمى المركبة[1] فتركيبها اما من .Zīrā ism ʿāmmdur (و الكل يسمي حمى الدق) اجناس متباعدة كتركيب حمى الدق مع الخلطية او من اجناس متقاربة كتركيب الصفراوية مع البلغمية او انواع من جنس واحد كتركيب الغب اللازمة مع الدائرة او من اصناف نوع واحد كالتركيب من غبين واحدهما خالصة فلنفصل الان هذه الجملة و نذكر اقسامها و علاماتها و معالجاتها) Terkībi yā ecnās-ı mütebāʿideden yā ecnās-ı müteḳāribeden yā cins-i vāḥid envāʿından yā nevʿ-i vāḥid aṣnāfındandur. Nitekim ẕikr itse gerekdür.

(**الحمى اليومية**[2] تعرف بتقدم اسبابها و تبتدئ بلانافض و لا تكسر و لاتضاغد نبض بل ربما وقع في ابتدائها **[458a]** خفيف و قليل قشعريرة بسبب الابخرة و ربما قوي فصار نافضا و هو نادر و جميع اعراضها خفيفة كانما هي حرارة حمام بلا لذع بل ساكنة هادية و نبض حسن و نفس كذلك و بول نضيج صحي و عرق ندي غير كثير جدا و طول المقام في الحمام اذا احدث قشعريرة فليست اليومية) Bilinür esbābınuñ taḳaddümi ile ve ibtidā ider ditremezsüz[3] ve tekessürsüz[4] ve nabż ṭaracuḳ olmazsızın belki gāh olur ibtidāsında berd-i ḫafīf ve azcuḳ ḳuşaʿrīre[5] ebḫire sebebi ile. Ve gāh ol ḳalīl ḳavī olup ditre[di]ci olur. Ve bu nādirdür ve cemīʿ aʿrāżı ḫafīfdür ḥarāret-i ḥammām gibi leẕʿsüz belki sākin ve nabż ve nefes ḥasen olur ve bevl nuḍc bulmış ve marażsuz ve ʿaraḳ nem olur ḳatı çoḳ degül. Ve ḥammāmda çoḳ durmaḳ kuşaʿrīre iḥdāṯ iderse ḥummā-yı yevmiyye degüldür. (العلاج مقابلة السبب كالتفريح و التسلية في الغضبية و الحزنية و الغمية) Leff ü neşr-i müşevveşdür. (و الاستهانة بالمفرح في الفرحية) Ḫorlamaḳdur feraḥ viren[6] **[458b]** nesneyi ḥummā-yı yevmiyye-i feraḥiyyede. (و التغذية في الجوعية و الاستفراغ في الامتلائية) Muḳābele-i biʾż-żıddur. (و التفتيح في الاستحصافية و السددية و الدلك اللطيف فيهما) Bu daḫi teftīḥdendür. (و شراب السكنجبين فيها بالغ) Teskīn-i ḥarāret içündür. (و ربما احتيج معه) Yaʿnī sikencübīn ile (الى حليب بزر القثا) ziyāde teftīḥ içün (و التبريد و الترطيب بلاعنف بالاغذية و الاشربة و المشموم و المسكن البارد) cemīʿ ḥummeyāt-ı yevmiyyede nāfiʿdür (ثم الحمام) yaʿnī zevāl-i ḥummādan ṣoñra.

---

1 Derkenar: Ḥummā-yı basīṭayı beyān idüp ḥummā-yı mürekkebe beyānına şürūʿ eyledi.

2 Derkenar: Bunuñ vech-i taḳdīmini ve vech-i tesmiyesini yuḳaruda beyān eyledük. Ve muṣannif yuḳaruda esbābın beyān itmiş idi. Bunda sāʾirinden farḳın beyān ider ki imtiyāz ḥāṣıl ola.

3 Derkenar: Sıtmadan ditremegüñ sebebi budur ki miḳdār-ı mādde çoḳ olup mizācında ḥiddet olup andan ebḫire-i mūẓiye mütekevvin olup rūḥ müteʾeẓẓī olup andan dāḫile ḳaçup ẓāhir-i bedene berd müstevlī olup yā aʿżā defʿe ḳādir olmayup ḥareket-i ḳaviyye ile müteḥarrik olur.

4 Derkenar: Tekessür añа dirler ki marīż kendü aʿżāsını ḳırılmış gibi ṣana.

5 Derkenar: Ḳuşaʿrīre oldur ki marīż kendü bedeninde iḥsās ide bürūdet ve sancımaḳ.

6 Derkenar: Yaʿnī bir nesneye feraḥlanup maḥmūm olmış ise ol nesneyi ẕemm itmek gerek. Bunda muḳābele-i sebeb budur.

(**سونوخس**[1] حمى تحدث عن غليان الدم و يكون اعراضها من الصداع و حرارة الملمس و العطش اقوي من اليومية و اخف من العفنية و يكون علامات الامتلاء الدموي ظاهرة) Aʿrāżı aḳvā olduġı ḥarāreti deme müteʿallıḳ olduġı içündür.[2] (العلاج الفصد و ربما كفي وحده و ربما اخرج الدم الى ان يحصل الغشى فيقلع الحمى في الحال) Ammā bu ḳuvvet müteḥammil olıcaḳdur (و ربما احتيج مع الفصد الى تبريده و تطفئته) sū'-i mizāc olduġıçün. **[459a]** (و هجر اللحوم و الاقتصار على المزاوير الحامضة) Taḳlīl-i dem içün (و تليين الطبيعة) naḳūʿ-ı ḥāmıż ile (و ربما احتيج الى اسهال الصفراء خفيف) ṣanʿat-ı ishāldür (بمثل النقوع المقوي او ماء الرمانين بالهليلج) ġalebe-i dem ile ṣafrā olıcaḳ.

(**الحمى الدموية** العفنة) ʿUfūnet-i demden ḥādiṯ ola.[3] (لا ينكرها جالينوس معتقدا ان الدم لوعفن صار لطيفة صفراء فتكون الحمى صفراوية لادموية) Bunuñ sebebi dem serīʿü'l-istihāle olduġıdur. (و على هذا بحوث لا تليق بهذا المختصر) Ḥaḳ Buḳrāt didügidür ki dem müteʿaffin olur.[4] Nitekim muṣannif dir: (و حيث كان داخل العروق فعفونته يكون داخل العروق فتوجب الحمى المطبقة على الاقسام الثلثة) Biri mütezāyide, biri müteşābihe, biri mütenāḳıżadur. (و سبب العفونة اما من الاغدية اذا كانت سريعة الفساد بجوهرها السمك) Muṭlaḳ degül belki semek-i ṭarī gibidür (او لسرعة استحالتها كاللبن) cevheri eyü ola ammā serīʿü'l-istihāledür ʿufūnete **[459b]** (او لسوء ترتيبها) evvel keṣīfi ṣoñra laṭīfi yimek gibi.[5] (او لكونها مائية كالبطيخ و المشمش) Zīrā ḫılṭ-ı māʾī serīʿü'l-ʿufūnetdür (او غليظة يعسر تصرف الحار الغريزي فيها فيتصرف فيها الحار الغريب كالخيار و القثاء) ḫām olıcaḳ. (و اما لسدد تمنع الترويح من كثرة الاخلاط او غلظها او لزوجتها او حركة على الامتلاء) Bunlar mecmūʿ olmaḳ daḫi cāʾizdür. (و اما بسبب من خارج كاستنشاق الهواء الوبائي و الماء الأس و الجيف) Lā-cerem ʿufūnet aḫlāṭı müstelzimdür[6] (و يدل على حمى العفونة كون الحرارة لذاعة) ḥarāret-i aḥrar gibi olmaḳ (و اللذع في الدموية اقل) ruṭūbet-i dem içün (و يتقدمها حالة تسمي المليلة) ḥummā-yı ʿafiniyyeden ol melīle olur. (و هي بين الحمى و اعتدال المزاج و تبتدي بتكسر و كسل) Zīrā ebḫire bedeni ṣaḳīl ider. (و اختلاف نبض يقل في الغب لقلة مادتها) Muṭbıḳa daḫi böyledür. (و قلما تحصل نداوة) Az olur bedende nem

1 Derkenar: Bunı yevmiyye ʿaḳabınca īrād eyledi añа eşbeh olduġıçün.

2 Derkenar: Yevmiyyede eḫaff olduġı ḥarāret rūḥa müteʿallıḳ olup rūḥ laṭīf olduġıçün ḥarāreti şedīd olmaz.

3 Derkenar: Ġaleyān-ı demden degül.

4 Derkenar: Ebḥāṣüñ ḥülāṣası dem müteʿaffin olup ṣafrāya munḳalib olmamaḳ cāʾizdür.

5 Derkenar: Bunuñ ʿaksin diyen ʿaks söyler sözi şedīd degüldür.

6 Derkenar: Hevā-yı vebāʾī arż-ı vebāʾiyye hevāsıdur yā māʾ-i taġayyür mücāveretinden olur yā ceyfler mücāveretinden olur. İmdi ʿibāret-i muṣannifde nevʿ-i ḳuṣūr vardur.

(في النوبة الاولى[1]) nuḍc olmaduġı içün (و لا يتم النقاء بعد الاقلاع) ḳoduḳdan ṣoñra (من اليومية و سونوخس **[460a]** اشد[2] (و اعراض) ʿufūnet içün (من الصداع و العطش و تغير طعم الفم و لون اللسان) beyān-ı aʿrāżdur. (و يكون ذلك) Meẕkūr olan aʿrāż (في الدموية مع تمدد و انتفاخ العروق و الاوداج و امتلاء النبض و احمرار اللون و ثقل البدن و الرأس) imtilā-yı ʿurūḳ ve keṣret-i dem ve ebḫire içündür. (و تبتدى) Yaʿnī ḥummā-yı demeviyye dutmaġa başlar. (بلا نافض و لاعرق الا عند البحران) Zīrā mādde dāḫil-i ʿurūḳdadur ve anuñ yübūseti içün ʿaraḳ olmaz.[3] (و تكون الحمى لازمة غير لذاعة بل كانه حرارة حمام) Ruṭūbet dem içündür. (و بحرانها في سبعة ايام العلاج اول مايبتدئ به الفصد و التطفئة و تلطيف الغداء و تركه يومين او ثلثة و اسهال لطيف للصفراء بمثل النقوع المسهل او طبيخ الفاكهة او ماء الرمانين بالهليلج) İbtidā-yı ʿilāc faṣddur ve demi söyündürmekdür ve ġıdā-yı latīf[4] ve terkdür ve ishāl-i laṭīf ṣafrāvīdür.

(**الحمى الصفراوية** اما الغب) Yaʿnī ġıbb-ı dāʾir (فانها تنوب يوما و يوما لا) bir gün dutar bir gün dutmaz. (و يكون العطش **[460b]** و الصداع و السهر و الكرب فيها اقل من اللازمة) Yaʿnī bu aʿrāż ġıbb-ı dāʾirde eḳall olur ṣafrāviye-i lāzımeden. Zīrā ḥarāret-i mādde dāḫil-i ʿurūḳda eşedd olur.[5] (و في المحرقة اشد مع اسوداد اللسان بعد صفرته و تشقق الشفة و جفاف اللسان و مرارة الفم و ربما علا الاسنان سواد) Bunlar şiddet-i ḥarāret içündür. (و الضجر) Ṭarlıġanmaḳ (و بغض الكلام و الضوء) zīrā bunlar daḫi ḥarāret virür (و قد تكون هذه الاعراض في الغب ايضا ڪاڤان مادده اولسه.) ḳaçan mādde ḫāliṣe ve ḥādde olsa. (و تبتدئ نوبة الغب بقشعريرة ثم نافض و قد يكون) Yaʿnī nāfiż (اولا) yaʿnī evvel günlerinde (اقوى) mādde ṣafrāviyyenüñ

1 Derkenar: Nevbet diyü sıtma dutmaġa başladuġı zamāna dirler.

2 Derkenar: Lafẓ-ı اعراض refʿ ile maʿṭūfdur كون ḳavline.

3 Derkenar: Buḥrān vaḳtinde mādde nuḍc bulup ṭabīʿat-ı ʿaraḳ ile defʿ ider.

4 Derkenar: Eşribe-i bāride ile.

5 Derkenar: Bilgil ki ḥummeyāt nevbetleri ve müddetleri muḫtelif olduġınuñ esbābı vardur. Zīrā ḥummāda üç nesne vardur: Biri taʿaffün, biri ictimāʿ-ı mādde, biri taḥallül-i mādde. Ve ictimāʿ-ı mādde muḫtelif olur miḳdār ḥasebince. Eger māddesi keṣīre ise zamān-ı ḳalīlde müctemiʿ olur. Eger muʿteddün leh ise zamān-ı mutavassıṭda müctemiʿ olur. Anuñçün ḥummā-yı balġamiyye her gün dutar sevdāviyye üç günde bir dutar ṣafrāviyye bir gün dutar bir gün dutmaz. Ve ictimāʿ-ı mādde muḫteif olur keyfiyyeti yaʿnī riḳḳati ve ġılẓeti ve ḥarāreti ve bürūdeti ḥasebince. Anuñçün sevdāviyye üç günde bir dutar ġılẓet-i māddesi içün ve balġamiyye her gün dutar riḳḳat-i māddesi içün ṣafrāviyye bir gün dutar bir gün dutmaz beynehümāda olduġıçün. Ve taʿaffün-i mādde daḫi muḫtelif olur keyfiyyātı ḥasebince. Eger ḥārre yā raṭbe yā bunlardan mürekkebe ise tezcek müteʿaffin olur. Eger bāride yā yābise yā bunlardan mürekkebe ise giç müteʿaffin olur. Ve taḥallül-i mādde muḫtelif olur māddenüñ iḫtilāfı ḥasebince lüzūcetinde ve ʿademinde ve ġılẓetinde ve riḳḳatde ve ruṭūbetde ve yübūsetde. Zīrā mādde-i lezice ve ġalīẓe ve yābise ise bedenden istifrāġı ġayr olur. Anuñçün balġamiyyenüñ müddeti ṭavīl yā raḳīḳa ve ġayr-ı lezice ise istifrāġı yesīr olur. Anuñçün sevdāviyyenüñ müddeti ṭavīl olur. Yazduġum nefāyis ḥikmetdür, taṭvīlden rencīde olmayasuz.

ḥiddeti içün (ثم يضعف كلما نقصت حدة الماده بالنضج و الربع بالعكس) māddesi nuḍc bulduḳça ḥiddeti artar. Anuñçün nāfiż ribʿ āḫirinde ziyāde olur (و البرد فيها انما هو للذع المادة و هرب الحرارة لايدوم البرد مع قوته فيها) ġıbda. (و تفارق الغريزية الى حماية القلب) Ammā balġamiyyede berd mādde içündür. (و اللازمة تشتد غبا بعرق كثير) Yaʿnī zevāl-i ġıbb ʿaraḳ ile **[461a]** olur. (و المحرقة قد لاتظهر فتراتها) Ġıbb-ı lāzımuñ gün aşurı bir dutması muḥkem olur. (و اذا تركبت غبان نابت كل يوم فلا يعتمد على النوب) Belki bir ḥāl üzere gibi olur. (في الدلالة على نوع المرض) Ḳaçan mürekkeb olsa iki ġıbb her gün dutar. Öyleye iʿtimād olınmaya dutmaġa delāletde nevʿ-i maraża.[1] (و في الاكثر يكون الطبع معتقلا لان الصفراء يتحرك اما الى فوق او الى ناحية الجلد) Öyleye esfele taḥrīk itmez. (و البول يكون ناريا الا اذا كانت الصفراء متصعدة الى الدماغ فيكون مائيا ابيض و حينئذ ينذر بالسرسام ان لم يكن رعاف) Ammā ruʿāf olıcaḳ defʿ olur (و علامة الخالصة ان عرقها يكون اكثر) māddesi elṭaf olduġıçün.[2] (و نوبتها من اربع ساعات الى اثنى عشر ساعة) Yaʿnī bundan tecāvüz itmez. (و بمقدار زيادتها على ذلك يعرف بعدها عن الخلوص) Nevbetüñ bunuñ üzerine ziyādesi miḳdārı ile bilinür ḫulūṣdan buʿdı. (و اطول ما يكون تنقضى في سبعة ادوار الا بخطاء **[461b]**) Yaʿnī sıtma ḳor nihāyet yidi kerre ṭutduḳdan ṣoñra illā ḥaṭā ile ziyāde dutar.[3] (و قد يقوم يوم اللازمة مقام النوبة فينقضي في سبعة ايام) Ḥummā-yı lāzıme ḥummā-yı dā'ire nevbetine durup yidi kerrede münḳażī olur (و اما غير الخالصة فقد يطول نصف سنة) māddesi balġam-ı ġalīẓ olduġıçün (و البول في الخالصة رقيق و في غير الخالصة ربما كان غليظا) balġam-ı ġalīẓ ile muḫteliṭ olduġıçün (و اذا عرض الصداع) ġıbda (في الاول) yevm-i evvelde. (قوي في الرابع) Zīrā yevm-i inẕārdur. (و فارق في السابع) Zīrā yevm-i buḥrāndur. (و ان عرض في الثالث قوي في الخامس) zīrā yevm-i inẕārdur (و فارق في التاسع) Yaʿnī ṣudāʿ (العلاج ان وجد في الدم فالفصد بتمهل) Yaʿnī iki üç gün geçdükden ṣoñra faṣd ideler.[4] (و اخراج دم يسير الاشربة في الايام الاول و الحادي عشر) ḳuvvetüñ ḥasebince. (و اذا تركبت غبان نابت كل يوم فلا يعتمد على النوب السكنجبين و شراب النيلوفر و ان وجد عطش قمع حليب بزر القثاء ليفتح السدد و يدر و يبرد ثم شراب البنفسج و النيلوفر **[462a]** او احدهما مع شراب الاجاص و بزر قطونا او شراب ليمو مع نيلوفر او بنفسج او حماض و نيلوفر او تفاح او نقوع حامض او حلو بسكر

1 Derkenar: Zīrā her gün dutduġuñ gören ṭabīb bunı ṣafrāviyye ṣanmaz bā-vücūd ki iki ṣafrāviyyedür bir gün birinüñ nevbeti olur bir gün birinüñ nevbeti olur. İmdi iʿtimād ʿalāmetedür nevbete degüldür.

2 Derkenar: Ṣafrā raḳīḳ olup balġam ile ḳarışmazsa ġıbb-ı ḫāliṣ dirler ve illā ġıbb-ı ġayr-ı ḫāliṣ dirler.

3 Derkenar: Ḥaṭā yā ṭabībden olur yā marīżden müberridāt ve muġalliẓāt istiʿmāli ile çoḳluḳ.

4 Derkenar: Nuḍc bulsun içün.

(او ماء tā nuḍc bula.[1] او شراب بنفسج او نيلوفر و الاولي تأخير النقوع يومين ثلثة)
(في ماء حار على سكر او Ezilmiş ola الرمانين بشراب بنفسج او تمر هندي ممروس)
(بالسكر او بالسكنجبين غاية لانه مدر معرق .ḳarpuz ṣuyı شراب بنفسج و ماء البطيخ)
(Biryān olmış ḳabaḳ مسكن للحرارة و العطش ملين للطبع و ماء اليقطين المشوي جيد
ṣuyı eyüdür[2] (و الاولى تأخير مياه الفواكه الى بعد السادس) tā nuḍc ḥāṣıl ola.
(و يلين الطبيعة كل يوم مجلسين ثلثة بالفتل و الحقن اللينة ان لم يكن بالاشربة المذكورة
Yaʿnī telyīn eşribe ile olmazsa bunlar ile ideler[3] (و في اواخر النهار و في الليل
يضاف الى الاشربة المدرات كحليب بزر القثاء و الخيار و خصوصا ان كان مع عطش و اذا
افرط العطش فحليب بزر البقلة وحده او **[462b]** بزر يقطين او بزر قثا مع شراب سكنجبين
(فان كان هناك غثيان و قئ فنقوع şiddet-i ʿaṭş olıcaḳ او اجاص و قد يحتاج الى الكافور
التمر هندي يصفى من غير ان يمرس على سكر او شراب نيلوفر او نقوع من تمر هندي
sükker üzere süzilüp اربعين يوما درهما عناب عشرين حبة نيلوفر خمس زهرات)
içürile. (او شراب التمر هندي او شراب القراصيا و ان كانت الطبيعة مجيبة) Yaʿnī ley-
(فشراب الحماض او شراب الرمان الحامض بالنعنع او شراب السكنجبين yine olsa
الرماني و قد يستعمل هذه القابضات عند اعتقال الطبيعة و يلين الطبيعة بالحقن اللينة و
(فان لم ينقطع القئ و الغثيان فيؤخذ طباشير māddenüñ iḫrācı içün الفتائل المسهلة
و سماق و كزبرة يابسة و زر ورد يسحق ناعما و يستعمل بشراب تفاح و قد يضاف اليه قليل
(المسهلات النقوع المقوى او ماء .şiddet-i ḥarāret ve ġalebe-i ḳayʾ içün كافور
الرمانين بالهليلج او اربعون **[463a]** درهما من شراب الورد المكرر مع عشرين درهما
بسكنجبين او عسل خيارشنبر بشراب بنفسج و دهن لوز حلو او تمر هندي ممروس في ماء
حار على لب الخيارشنبر و السكر و دهن اللوز الحلو او شراب بنفسج عوض السكر و
(الاولى تأخير المسهلات الى النضج الا ان يكون متحركة مهياجة Ṣafrā müteḥarrike ve
muḥarrike olıcaḳ ʿużv-ı reʾīse munṣab olmaḳ iḥtimāli olur. Öyleye istifrāġ-
(على ان الخطر في الاستفراغ قبل النضج في الغب اقل منه .da istiʿcāl olınmaḳ gerek
(و لايستفرغ يوم النوبة و خصوصا يوم Zīrā mādde-i ġıbb raḳīḳadur. في غيرها
(و اولى الايام بالاستفراغ Zīrā ṭabīʿat defʿe meşġūldur taṣarruf idemez. البحران
(الثامن و العاشر و الثاني عشر و السادس عشر Zīrā bunlarda nevbet ve buḥrān
(و اما السادس ففيه خطر عظيم لانه قد يتفق فيه بحران كما قد يتفق في الثامن .yoḳdur
الا بحران السادس ردي فاذا اتفق مع المسهل ففي الغالب يقتل الاغدية يجب ان يؤخر
الغداء يومين ثلثة **[463b]** ثم يستعمل ماء الشعير او حليب لباب الخبز المنقوع في ماء
(بارد او سويق و خصوصا ان كان مع غثيان اي هذه كان مع السكر او شراب النيلوفر Ġıdā

1 Derkenar: Teʾḫīr olınmasa ṣıḥḥat bulduḳdan ṣoñra lisānı ṣaḳīl olur.
2 Derkenar: Ṣanʿatı budur ki ḳabaġı ḥamīre ṣarup bir muʿteddün leh tennūrda ḳoyup baʿde çıḳarup ṣıḳalar.
3 Derkenar: Böyle didi. Zīrā eşribe ile telyīn ishāl ve ḥaṭar cihetinden eḳaldür.

teʾḫīr olına iki üç gün, andan ṣoñra cev-āb istiʿmāl olına yā etmek içi ḫalībi ki māʾ-i bāridde ışlanmış ola yā bunlaruñ sevīḳi ḫuṣūṣā ḳaçan maraż ile ġaṣeyān olsa bunlardan ḳanḳısı olursa sükker ile yā şarāb-ı nīlūfer ile.[1] (فيكون مرقة الفروج واجبة) İstiṣnādur ol kelāmdan (الا ان ترى ضعفا في النبض) taḳviyet içün (و قد لا يدرك الضعف) ḫafī olduġıçün. (فيغذى بماء الشعير و نحوه) Öyleye żaʿfı ziyāde olur (فاذا بلغ الضعف) żaʿf irişicek ziyādeye (ادرك) ẓāhir olduġıçün. (و قد انتهى المرض او قارب المنتهى) Ḥālbuki maraż irmişdür nihāyete yā ḳarīb olmışdur. (فيغذى بامراق الفراريج) Öyleye ġıdā ḳılınur bilicler şorbaları. (فيفسد في المعدة لاشتغال الطبيعة حينئذ بدفع المرض عن الغذاء) Lā-cerem ġıdāda taṣarruf **[464a]** idemez. (و يكرب) Ġuṣṣa virür ol ġıdā-yı fāsid (و يشوش الذهن) ebḫire-i fāside mürtefiʿ olduġıçün dimāġa. (و لا يحصل بها) Bu emrāḳ sebebi ile ḥāṣıl olmaz (تقوية يعتد بها) ṭabīʿat müntefiʿ olmaduġıçün (فاذا خفت الحمى) ḳaçan sākin olsa (و نهضت الشهوة) ẓāhir olsa iştihā. (فمزورة حب الرمان او اجاص او زيرباجة او ليمونية او اسفاناخ او رجلة او ملوخية او بقلة يمانية و ليطجن ذلك بدهن اللوز الحلو و يحمض بالخل او بماء الليمون لم يكن سعال) Zīrā ekşi suʿāle żarar ider. (و من الناس من لايحتاج الى المزاوير بل الفراريج في الايام الاول و هو المتخلخل البدن بل في يوم النوبة) Yaʿnī muḥtāc olur ferārīce ḳuvveti żaʿīf olduġıçün (و اما غيره فلا ينبغي ان يغذى فى يوم النوبة) ṭabīʿat meşġūl olduġıçün defʿ-i maraża. (و لا على الاعتقال من الطبيعة) Yaʿnī ṭabīʿatda kabż gibi var iken ġıdālandurmaya. (الادوية الموضعية يسكن صداعهم و ينومون بما ذكرناه في جفاف **[464b]** و يبرد اكبادهم بالخرق المبلولة بماء الورد او ماء الهندباء او ماء الخيار مع قليل خل و ربما اضيف اليه قليل كافور و غسل اطرافهم بالماء الحار و النخالة ينفعهم غسل بتسكين صداعهم و عكس الابخرة المتصعدة الى ادمغتهم) lafẓen merfūʿ mübtedādur ينفعهم cümlesi ḫaberdür. (و يجب ان يقيؤا في ابتداء النوب بالماء الحار و السكنجبين) Ṣafrāyı çıḳarmaḳ içün ḳusdurula (و في وقت قوة الحرارة يستعملون البزور) bezr-i baḳla ve bezr-i hindibā ve bezr-i ḫıyār ve bezr-i ḳıṣṣā ve sāʾir büzūr-i bāride gibi (مستحلبة على شراب الاجاص او السكنجبين) tā ḥarāret defʿ ola. (و عند ابتداء العرق يدر عرقهم بالسكنجبين بماء البطيخ او بالماء البارد) Zīrā māʾ-i bārid nuḍc virür ḫılṭ-ı ṣafrāvīye. Öyleye ṭabīʿat ḳavī olur mevādduñ defʿine ʿaraḳ ile. (او بحليب بزر القثا) Zīrā muʿarraḳdur teftīḥ itdügiçün. (و يمسح عرقهم ليزداد ادراره) Zīrā mesḥ olınduḳça mesāmm açılur[2] (و يرش المسكن)

1 Derkenar: Zīrā sevīḳ taḳviyet-i miʿde itdügiçün ġaṣeyānı defʿ ider.

2 Derkenar: Ve mesḥ olmayıcaḳ ẓāhir olan ʿaraḳa bürūdet irüp müncemid olup mesāmmı dutar ʿaraḳ münḳaṭıʿ olur.

meskene ṣu serpile (و يكثر فيه خرارات[1] الماء) hevāyı ve dimāġı **[465a]** tebrīd ve tarṭīb itmek içün. (و يقرب اليهم من الفاكهة التفاح و الكمثرى و السفرجل و الزعرور و الخيار) Ve ḳarīb ḳılına (من الرياحين الآس و ورق الخلاف و اوراق الاشجار البـاردة العطـرة كالتفـاح و الريحـان مرشوشـا عليـه مـاء كثيـر) bunlaruñ cümlesi tebrīd içün ve ʿıṭr ile taḳviyet içündür ve buncılayın ḳarīb ḳılına. (و من الزهور الورد و النيلوفر و جميع اللخالخ الباردة و الطيوب المتخذة من ماء الورد و الخلاف و ماء النيلوفر و ماء الآس و يضاف اليه قليل خل الا ان يكون سهر فلا يقرب اليهم الخل و قد ينفعهم الاحتقان بمثل ماء البطيخ او ماء الخيار) Leḫāliḫ[2] cemʿ-i laḫlaḫadur ve ol maʿcūn-i ṭībe dirler ve seher olıcaḳ sirke menʿ olınduġı sirke müceffif ve mūcib-i seher olduġı içündür.

(الحمى البلغمية) Yuḳaruda beyān eyledi ki bu iki ḳısmdur: Birine lāzıme, birine nāyibe ve dā'ire ve muvāẓıbe dirler. (تكون حرارتها) Yaʿnī ḳısm-ı ṣānī-sinüñ ḥarāreti **[465b]** (قليلة) bürūdet māddesi içün (بخارية) ruṭūbet māddesi içün. (لا تلدغ اليد الا اذا طيلت مدة) Yaʿnī el ʿużv üzere çoḳ dutulsa incidür. (و بردها طويلا) Zīrā mizāc-ı balġam bāriddür. (و تنوب كل يوم) Her gün dutar (و تأخذ بكسل و سبات و ثقل) balġamuñ keṣreti ve buḫārınuñ irtifāʿı içün. (و يعسر ازالة البرد فربما سخن ثم عاد ثم سخن ثم عاد) Zīrā aṣl mizācı berddür. (و اللازمة) Yaʿnī ḳısm-ı evveli (تشابه الدق لولا لين في النبض) ve ṣalābet-i nabż vardur dıḳda. (و قد يصلب كما في البحران للتمدد) Māddenüñ keṣretinden (بل ربما كان الى فجاجة و بياض) keṣret-i iḫtilāṭ-ı (البول قليل الصبغ) rengi az olur balġamdan. (و ربما احمر بسبب العفونة) Zīrā ḥarāret-i nāriyye ḥādiṣ olur. (رصاصية اللون و ضعف النبض و صفرة و شدة اختلافه و رقة البراز و بلغميته) Yaʿnī bu ḥummāda bunlar olur. **[466a]** (و العطش قليل الا ان يكون البلغم مالحا و لا تكون خالية عن ضعف فم المعدة لكثرة البلغم فيها و يتبع ذلك) Yaʿnī ol żaʿfa tābiʿ olur. (اعراضه كالغشي في ابتداء النوب و الخفقان و سقوط الشهوة مع النداوة و قلة عرق و العلاج انضاج البلغم و لايكون سائغا) Yaʿnī ʿaraḳ cemīʿ bedene ʿām olmaz (و تقوية فم المعدة) defʿ-i ġaşy ve bāḳī aʿrāż içün استفراغه) yaʿnī nuḍcdan ṣoñra (الاشربة شراب iḫrāc-ı balġam içün) (و القئ لا بد منه في كل نوبة او اكثر النوب) الليمو او النيلوفر او البنفسج او السكنجبين و نيلوفر او سكنجبين بزوري او عنصلي او عسل بماء حار او مغلى من بزر قثا و خيار و هندبا و انبرباريس يصفى على سكنجبين ساذج او بزوري او سكر) balġamuñ riḳḳati ve ġılẓeti ve tefāhüti ve mülūḥatı ḥasebince. (و البزور مع تسكينها العطش و تبريدها حرارة الحمى ينضج البلغم بالجلاء و قد

1 Derkenar: Ḫarārāt yuḳaruda tekrār beyān olınmşdur.

2 Derkenar: لخلخه بويهای خوش آميخته و معجون خوش بوی.

يستعمل مثل ماء العسل حارا او جلاب حار بماء عرق السوس اذا لم تكن الحرارة قوية و قد يستعمل الجلنجبين بشراب الليمو **[466b]** او السكنجبين البزوري او العنصلي بمغلي من رازيانج و عرق سوس و بزر كرفس و برسياوشان او شراب ورد او شراب افسنتين اذا كان في فم المعدة ضعف[1] و اذا طال زمانها احتيج الى قرص انبرباريس او قرص الورد او قرص الغافث او طبيخ الغافث و الشكاعى[2] و الباد اورد و الشاهترج و الهندبا و الكثوف و الخطمي مصفى على سكر او سكنجبين وحده او ورد مربى و ربما ركبت هذه الادوية مع ادوية ملينة للطبع كالتمر هندي و الاجاص و السبستان و عمل منها شراب و اما الاجاص وحده او التمر هندي وحده فضار لهم) Zīrā bu ikisi muż'aflardur fem-i mi'deyi ve müvellidlerdür balġamı. (المستفرغات مطبوخ من سبستان ثلثين حبة بزر قثا و هندبا و غاريقون و عرق سوس و انبرباريس من كل واحد درهمين بسفايج و قنطوريون و سنا و هليلج كابلي و اصفر[3] من كل واحد خمسة دراهم يصفى على خيارشنبر و ترنجبين[4] و سكر مع راوند **[467a]** و تربد من كل واحد نصف درهم مقل ازرق و كثيرا من كل واحد ربع درهم او حب الايارج او ايارج فيقرا او حب من راوند و هليلج كابلي و غاريقون و مقل ازرق و تربد من كل واحد دانقين يفرك بدهن لوز و يعجن بعسل خيارشنبر او لعوق خيارشنبر بقليل غاريقون و يلين طبايعهم براوند و سكنجبين او بفتائل مسهلة او بحقن ملينة و ينقع فيها قرطم و بسفايج و قنطريون و يعتني كل ليلة بادرارهم بمثل بزر القثا و الخيار و البطيخ مستحلبة على سكنجبين) Bunlar sābıḳan beyān olınmışdur. Aña binā'en miḳdār-ı şerbetin ẕikr itmedi. (المقيئات بزر فجل بسكنجبين و ماء حار او سكنجبين بماء عرق سوس او اصول البطيخ و عرق سوس يغلى و يصفى على سكنجبين الاغدية هذا المرض و ان كانت مادته غليظة بلغمية لكنه طويل فيحتاج الى تكثير الغداء اكثر من الصفراوية) Bunuñ müddeti ḳaṣīredür çoḳ ġıdāya muḥtāc olınmaz ḥıfẓ-ı ḳuvvet içün **[467b]** (ففي الايام الاول) balġamiyyenüñ üç evvel günlerinde ġıdā. (ماء الحمض بسكر او ماء الشعير بسكر او بالعسل و ربما احتيج الى زيادة تسخين بمثل قليل فلفل او رازيانج او مصطكي و ينبغي ان يتبع بالسكنجبين البزوري او الساذج بالمصطكى و الدارصيني و الشبت او بقرطم و ماء ليمون و سكر الادوية الموضعية يدهن فم المعدة بدهن السفرجل او دهن ورد اغلي فيه سنبل و مصطكي و يضمد بزر و افسنتين بماء القرنفل) Żımād daḫi fem-i mi'de üzere ḳılınur. (**الحمى السوداوية** يكون في ابتدائها النافض ضعيفا ثم يقوى كلما نضجت المادة مع وجع كانه تكسر في العظام و برد يصطك له الاسنان و حرارته اقل حدة من الصفراوية و ليست في نداوة البلغمية ليبس المادة) Ḥummā-yı sevdāviyye-i dā'ire ki māddesi ḫāric-i 'urūḳdadur ibtidā-

1 Derkenar: Fem-i mi'de ża'f olmaḳ keşret-i balġam içün bu ḥummānuñ ḥavāşından.
2 Derkenar: Bir otdur ki cerḥa dirler.
3 Derkenar: Helīlec-i aşfar.
4 Derkenar: Her birinden on beş dirhem.

sında ditremek żaʿīf olur.[1] Andan ṣoñra ḳavī olur mādde nuḍc bulduḳça vecaʿ[2] ile bile ke-ennehū ʿiẓāmda ṣıḳlıḳ var gibi ve berd ile ki anuñçün dişler birbirine doḳuşur **[468a]** ve ḥarāret ile ṣafrāviyye ḥiddetinden eḳall ve balġamiyye neminde olmaz yübs-i mādde içün. (و في الاكثر يكون بعد حميات مختلطة طالت فترمدت الاخلاط) Ḥummeyāt-ı muḫtelifenüñ ṭūl-i müddetinden aḫlāṭ remād gibi olur. (و النبض الى صلابة و قوة اختلاف) mādde ṣulb olduġıçün. (و يطول دورها اربعة و عشرين ساعة) Zīrā ʿusretü't-taʿaffün ve't-taḥallüldür. (و تفارق بعرق كثير فان كانت السوداء عن بلغم محترق كانت الادوار اطول و البول اغلظ و العرق ابطاء و النبض اعظم) Māddenüñ bürūdeti ve lüzūceti ve ruṭūbeti içün (و ماكانت عن صفراء كان النبض اشد سرعة و تواترا و كان مع النافض كالقشعريرة و عطش و التهاب اشد) şol sevdā ki ṣafrādan olur nabż anda eşedd olur sürʿat ve tevātür cihetinden ve nāfiż ile ḳuşaʿrīre[3] gibi olur mādde nüñ bürūdeti ve leẕʿi olduġıçün. (و كل ماكانت عن احتراق اخلاط فلا بد من تقدم علاماتها) Ol aḫlāṭuñ ʿalāmātınuñ taḳaddüminden[4] **[468b]** lā-büddür. (و قد يدل على مادة الحمى السن و البلد و الفصل و المزاج و العادة و التدبير المتقدم) Meṣelā yigitlerüñ demdür ḳocalaruñ balġamdur ve ḥārr beledüñ ṣafrā bāridüñ balġamdur ve faṣl-ı ḥārr ve bārid ve mizācı ṣafrāvī ve balġamı daḫi böyledür ve ḳalīlü'l-ekl olanuñ sevdā ve keṣīrü'l-ekl olanuñ balġamdur ve me'kūl ve meşrūb ve sā'ir umūr daḫi böyledür. (و السبب في النوب) Yaʿnī sıtma dutmaḳda[5] muḫtelif olduġınuñ sebebi[6] (ان المادة الرطبة اسرع تعفنا فان كانت مع ذلك كثيرة كان اسرع تعفنا فان كانت مع ذلك حاره دامت العفونة و لهذا تكون الدموية مطبقة حتى لو فرض العفن خارج العروق) mādde-i raṭbe esraʿdur taʿaffün cihetinden ve ḳaçan mādde ruṭūbeti keṣīre olsa esraʿ olur taʿaffün cihetinden.[8] Ve ḳaçan mādde ruṭūbeti[9] ve keṣreti ile ḥārre olsa ʿufūnet dā'im olur. Bu-

---

1 Derkenar: Nitekim yuḳaruda beyān olınmışdur mādde laṭīf ve raḳīḳ olduḳça ḥiddeti ziyāde olup rūḥ-ı ḥassās andan müte'eẕẕī olup lā-cerem dāḫile ḳaçup ve aʿżā ḥareket ider. Anı defʿ içün pes ditremek ziyāde olur.

2 Derkenar: Zīrā mādde-i ṣaḳīle-i müteʿaffine ḥareket idüp baʿżı aġşiye ve ʿiẓām ortasında nüfūẕ idüp vecaʿ īcāb ider.

3 Derkenar: Şiddet-i ḥācet olduġıçün tervīḥe ve nesīm-i bāride şiddet-i ḥarāret içün.

4 Derkenar: Yaʿnī eger sevdā iḥtirāḳ-ı balġamdan olursa taḳaddüm ʿalāmāt-ı balġamdan lā-büddür ve eger iḥtirāḳ-ı demden olursa taḳaddüm ʿalāmet-i demden lā-büddür ve eger iḥtirāḳ-ı ṣafrādan olursa iḥtirāḳ-ı ṣafrādan lā-büddür

5 Derkenar: Yuḳaruda bir ḥāṣiyede muṣannif ẕikr itdüginden daḫi rūşen ẕikr olınmışdur.

6 Derkenar: Yaʿnī baʿżı her gün ve baʿżı gün aşurı ve baʿżı üç günde bir dutar.

7 Derkenar: Dem ḥāric-i ʿurūḳda müteʿaffin olmaz. Anuñçün لو فرض didi.

8 Derkenar: Yaʿnī raṭb olan mādde tezcek müteʿaffin olur mādde-i yābiseden.

9 Derkenar: Yaʿnī mādde hem raṭb hem keṣīr olsa tezcek müteʿaffin olur mādde-i yābiseden.

nuñ içün ḥummā-yı demeviyye muṭbiḳa olur ḥattā eger ʿufūnet farż olınsa ḫāric-i ʿurūḳda.[1] **[469a]** (و ان كانت ضد ذلك اعني قليلة باردة يابسة ابطأت العفونة كما في الربع فتنوب يوما و تخلى يومين و قد يقل فتنوب في كل خمسة ايام او ستة و سنبين ذلك) Ve eger mādde bunuñ żıddı olsa ʿufūnet giç olur. Nitekim ribʿde bir gün dutar iki gün dutmaz gāh miḳdār-ı sevdā ḳalīl olur iki günde cemʿ olup müteʿaffin olmaz beş günde yā altı günde dutar biz beyān itsek gerek bunı. (و اما ان كانت المادة باردة لكنها كثيرة رطبة اوجب البرد بطؤ كما في البلغمية ففارقت لكن نابت كل يوم) Ḳaçan mādde bāride olsa lākin keṯīre ve raṭbe olsa berd-i buṭū' īcāb ider. Nitekim balġamiyyede öyleye dā'im olmaz lākin her gün dutar. (و ان كانت حارة كثيرة لكنها يابسة كان البطوء متوسطا فنابت يوما و يوما لا) Eger mādde ḥārre ve keṯīre ise lākin yābise olsa buṭū' mutavassıṭ olur. Öyleye bir gün dutar bir gün dutmaz. (و الربع الصيفية في الاكثر تكون قصيرة و الخريفية طويلة لاسيما اذا اتصلت بالشتاء و في الاكثر يكون معها ضرر في الطحال و تغير من حال الكبد) Yayda olan ribʿ ekṯerde ḳaṣīre **[469b]** olur mādde ḥarāret ile tezcek nuḍc bulmaduġıçün ḫilāf güzde olup şitāya ulaşanuñ. Ve bunuñ ile ṣalābet-i ṭıḥāl ve vecaʿ ve taġayyür ḥāl-i kebid olur.[2] (و حمى الربع لكثرة عرقها و قوة نافضها تبرئ من امراض كثيرة مثل الصرع و النقرس و الدوالي و اوجاع المفاصل و التشنج و الحكة و البثور و الجرب) Zīrā ʿaraḳ ruṭūbātı istifrāġ ider ve nāfiż mevāddı taḥrīk idüp yirinden ḳoparup ʿaraḳ ile çıḳar.[3] (العلاج ان كان في الدم كثرة او كانت السوداء دموية فالفصد و الا يضر بالضعف) Eger böyle degül ise faṣd żarar ider żaʿf sebebi ile. Zīrā sevdā ġalebe ider bedene. (و ازالة ضد السوداء و يبداء باستفراغ خفيف ثم تستأصل السوداء بعد النضج التام) Ve ol żıdd demdür İbtidā olına istifrāġ-ı ḫafīf ile andan ṣoñra tamām sevdā çıḳarıla nuḍc-ı tāmdan ṣoñra. (الاشربة ماء الشعير الساذج او المبزر بالسكر او شراب النيلوفر او جلاب بارد او حار و السكنجبين في بعض الاوقات او الحماض و ماء النيلوفر او التفاح مع لسان الثور و ماء النيلوفر و بزر الريحان) **[470a]** Cev-āb-ı sāzec yā mübezzer şeker ile yā şarāb-ı nīlūfer yā cüllāb-ı bārid tebrīd içün yā ḥārr nuḍc içün ve sikencübīn baʿżı evḳātda teftīḥ-i mecārī içün yā şarāb-ı ḥummāż yā şarāb-ı nilūfer yā şarāb-ı tuffāḥ lisān-ı ṣevr ṣuyı ve nīlūfer ṣuyı bezr-i reyḥān ile. (او مغلى من بزر قثا و هندبا و خيار و كشوث من كل واحد ثلثة دراهم عرق سوس و انبرباريس من كل واحد درهمان لسان ثور خمسة دراهم يصفى على سكنجبين او سكر)

1 Derkenar: Cevāb-ı şarṭ maḥẓūfdur taḳdīri دامت العفونة'dür yaʿnī dem-i müteʿaffin ḫāric-i ʿurūḳda olsa ʿufūnet dā'im olur cemīʿ şarāyiṭ-i ʿufūnet bulunduġı içün.

2 Derkenar: Zīrā mizāc-ı kebid mizāc-ı sevdānuñ żıddıdur.

3 Derkenar: Ḥummā-yı ribʿ-i lāzıme ẕikr itmedi. Zīrā vücūdı nādirdür ve ʿilācı ribʿ-i dā'ire ʿilācı gibidür.

Ẕikr olan muġlā sevdāya nuḍc ve taḳviyet-i ḳalb içündür. (و ترياق الفاروق
بعد النضج و الاستفراغ جيد) Tiryāḳ-ı fāruḳ nuḍcdan ve istifrāġdan ṣoñra
eyüdür.[1] (و ربما احتيج الى مثل شراب الاجاص او النقوع و ذلك اذا كانت السوداء
صفراوية) Yaʿnī ṣafrā muḥteriḳ olup sevdā olmış ola (المسهلات يجب ان
تستعمل في ثاني يوم الراحة اذ اليوم الاول للحمام[2]) tarṭīb içün ve teftīḥ-i mesāmm
içün. (و تراعي المادة التي منها السوداء) Yaʿnī riʿāyet olınmaḳ gerek müshilde
sevdā mütevellid olduġı mādde. Nitekim **[470b]** tafṣīl idüp dir: (فالصفراوية
يجب ان يقع في مسهلها مثل الشاهترج و الهليلج الاصفر و المحمودة و البلغمية مثل
الهليلج الكابلي و التربد و البسفايج و الغاريقون بل شحم الحنظل مطبوخ جيد)
(عناب و سبستان و تمر هندي و اجاص من كل واحد عشرة دراهم سنا و بسفايج و
شكاعي و باد آورد و ترنجان و شاهترج و هليلج اسود و كابلى و زهر بنفسج و لسان ثور
من كل واحد خمسة دراهم بزر قثاء و هندباء و انبرباريس و افتيمون من كل واحد ثلثة
دراهم يطبخ و يقوي بخمسة عشر درهما لب الخيارشنبر و دهن لوز درهم و حجر
أرمني و لازورد و مقل ازرق و كثيرا و محمودة من كل واحد ربع درهم) İccāṣdan
murād müshil olan ḳara erikdür ve turuncān bāẕrencbūyedür. (مطبوخ
الافتيمون و حبه جيد ان و الافتيمون بلبن النعاج جيد و ايارج لوغاذيا محمود)
Niʿāc cemʿ-i naʿcedür naʿce dişi ḳoyundur. (و يجب ان يعاود الاستفراغ مرة بعد مرة
حتى ينقي البدن) Zīrā sevdā ḥılṭ-ı bārid-i ġalīẓedür, istifrāġāt-ı keẕīreye
muḥtāc**[471a]**dur. (و السفوف المسهل بماء الجبن مشكور) Sefūf ki müshil-i
sevdādur sirke ile kesilmiş penīr ṣuyı ile içmek meşkūrdur merbūʿlara. (و
يجب ان يقيئوا في ابتداء النوب بالسكنجبين و صمغ الحرشف و عرق السوس)
Vācib olur ḳusdurmaḳ[3] nevbetler ibtidāsında sikencübīn ve kenger ṣamġı ve
ʿırḳ-ı sūs ile. (و يعتني بادرارهم ببزر القثا و الخيار و البطيخ و الهندبا مستحلبة)
Lākin idrārda ifrāṭ olmamaḳ gerek. (و ثاني يوم النوبة يدخلون الحمام و يجلسون
في الآبزن العذب و يستعملون الماء اكثر من الهواء) Yaʿnī ṣu dökünmesi ġālib ola
ıssı hevāsında oturmadan. (الاغدية اما يوم النوبة فانه يوم صوم الا ان يكون تأتي
آخر النهار و يشتد الجوع فالاولى ان يشتغل المعدة بمثل ماء الشعير بالسكر او بشراب
النيلوفر) Yaʿnī yevm-i nevbetde ekl itmemek gerek illā meger nevbet āḫir-i
nehārda gele ve aclıḳ müştedd ola öyleye evvelā miʿde meşġūl ḳılınmaḳ-
dur evvel-i nehārda cev-āb sükker ile yā şarāb-ı nīlūfer ile (او بمزورة ملوخية

1 Derkenar: Zīrā taḥlīl ider bāḳī ḳalan māddeyi ve bu tiryāḳ nuḍcdan ve istifrāġdan ṣoñra ol olsa ḥarāreti ile ḳavī ider ʿufūneti.

2 Derkenar: Baʿżı nüsḫada cīm-i muʿceme ile vāḳiʿ olmışdur diñlenmek maʿnāsına.

3 Derkenar: Ḳusdurmaḳdan maḳṣūd taḳlīl-i mādde ve tecvīf-i nevbetdür.

(او هندبا او رجلة مطجنة بدهن اللوز) **[471b]** او اسفاناخ tarṭīb içün ve ġıdāyı indürmek içün nevbet gelmezden evvel. (و اما في يوم الراحة فالغداء بمثل الفراريج و الدجاج المسمن و الحولي من الظأن اسفيدباجة) Sāde şorba (او بحب الرمان و الزبيب) taḳviyet-i miʿde ve kebid içün (او بليمو) līmūn ṣuyı ile (و اذا صلح التبريد فربما لم تزد على سنة) māddesi ġalīẓ olduġıçün taġayyürāt-ı ḳamer ile müteġayyir olmaz belki taġayyürāt-ı şems ile müteġayyir olur.[1] (و ربما امتدت الى اثنى عشر سنة) Zīrā taġayyür-i zuḥal ile müteġayyir olur. (و التي معها ورم في الطحال اطول و اردى اعراضا) Ṭıhāl-i sevdāvī az ceẕb itdügi içün bedende keṣīr olur ve yevmen fe-yevmen ziyāde olup aʿrāżı eşedd olur.[2] (و ربما آلت الى الاستسقاء) Gāh ḥummā-yı ribʿ rāciʿ olur istisḳāya (حمى الخمس و السدس و السبع و هلم جرا) ḥummā-yı ṣimn ḥummā-yı tisʿ ḥummā-yı ʿişr gibi.[3] (قد شاهدنا كثيرا من ذلك و ان انكره جالينوس) Ol bunları ben görmedüm dimiş. (و اكثر مايحدث عن سوداء بلغمية غليظة جدا قليلة **[472a]** و علاجها قريب من علاج الربع) Yaʿnī ribʿ-i dāʾire balġamiyye ʿilācına ḳarībdür.[4]

(حمى الدق) Māhiyyeti beyān olınmışdur. (و اكثر ما يكون انتقالية) Yaʿnī ibtidā olmaḳ ḳalīldür. Ekṣer bu ġayrı ḥummādan intiḳāl ider. (و قد تكون مفردة و قد تكون مركبة من حمى عفنية) Ḥummā-yı dıḳḳ müfrede olur ve mürekkebe olur. (و ارداء ما يتركب معه حمى خمس) Aḳbeḥ ḥummā ki dıḳḳ anuñ ile mürekkeb[5] olur ḥummā-yı ḫımsdur. (و يكون النبض فيها دقيقا[6] صلبا متواترا و يزيد على الغداء قوة و عظما[7]) ʿAlāmet-i dıḳḳ budur. (و ملمس البدن لا يكون في اول الامر حارا جدا فاذا طال الملمس احس باللذع و يكون مواضع الشرايين اسخن) Yaʿnī yapışılan yir ziyāde ıssı gelmez artıcaḳ dutıcaḳ ḳatı issilik iḥsās olınur[8] mevāżiʿ-i şerāyīn ḳatı ıssı olur.[9] (و تشتد الحرارة على الغداء فربما غلط في ذلك

1 Derkenar: Yaʿnī ṭabībden sūʾ-i tedbīr yā marīżden perhīzde taḳṣīr yā māddede tamām ġılẓet yā ṭıḥālde ʿillet sebebi ile ribʿ mümtedd olur.

2 Derkenar: Yaʿnī şol ribʿ ki ṭıḥālde verem ile ola müddeti aṭvel ve aʿrāżı aḳbeḥ olur.

3 Derkenar: Ḥummā-yı ḫıms oldur ki bir gün dutup üç gün dutmayup beşinci gün duta ve ḥummā-yı sids oldur ki bir gün dutup dört gün dutmayup altıncı gün duta ve ḥummā-yı sibʿ oldur ki bir gün dutup beş gün dutmayup yidinci gün duta.

4 Derkenar: Ribʿe ʿilāc mücerrebdür ki ekşi ḫamīre naʿnaʿ ve ṭuz ve yumurda ṣarısı ḳarışdurup ḥammāma girüp göv[de]sine kil sürer gibi sürüp ḳādir olduġı ḳadar ṭurup andan silüp yunup çıḳa hemān sıtma ḳoya.

5 Derkenar: Bu kelāmuñ maʿnāsı budur ki ḫıms aḳbeḥ ḥummeyātdur. Zīrā silden evvel olur ve ṣoñra olur ammā mādde cihetinden sids aḳbeḥdür.

6 Derkenar: Ruṭūbātuñ muḥallili içün.

7 Derkenar: Yübs ġālib olduġı içün.

8 Derkenar: Zīrā yed ebḫireyi menʿ ve südde ider öyleye ebḫire anuñ altında cemʿ olup ḥarāret iḥsās ider.

9 Derkenar: Zīrā ḳalbden ṣābitdür ki mevżiʿ-i ḥarāretdür.

(جهال الاطباء فيمنعونهم الغداء فيهلكون) Ḥarāret müştedd olur ġıdā üzere gāhī ġılaẕ ider ġıdāyla iştidāda eṭibbānuñ cāhil[le]ri.[1] Zīrā ġıdā żarar ider ṣanup menʿ iderler medḳūḳları **[472b]** ġıdādan. Öyleye helāk olur medḳūḳlar. (فاذا جاوز هذه الدرجة الى حد الذبول ازداد النبض صلابة و صغرا و غارت العينان و كثر فيهما الرمص اليابس و نتأت حروف الغضاريف من كل عضو و لطاء الصدغان و تمددت جلدة الجبهة و ذهب رونق الجلد و علاه شئ كالغبار و ثقل رفع الحاجب و ظهر في القارورة دهانة و صفايح و يدق الانف و يطول الشعر و يكثر القمل و يرى بطنه قد قحل و لزق بظهره و انجذب معه جلد الصدر و انجذبت الاظفار ثم يحدث الاسهال الذوباني و يتساقط الشعر ثم يموت) Ḳaçan tecāvüz eylese dıḳḳ bu derece-i ūlāyı ḥadd-i ẕübūla[2] nabż ziyāde olur ṣalābeten ve ṣıġaren. Ve gözler çuḳur olur ve ḳurı çapaḳ çoḳ olur ve kemürdekler uçları belürür ve tuluñlar çuḳur olur ve alın derisi çekilür[3] ve derinüñ revnaḳı gider[4] ve anuñ üzerine olur bir nesne ġubār gibi ve ṣaḳīl olur ḳaşı ḳaldurmaḳ ve ẓāhir olur ḳārūrede yaġlılıḳ[5] ve ṣafḥalar ve ince olur burun ve uzun olur ḳıl[6] ve çoḳ olur **[473a]** kehle ve görinür ḳarnı arıḳlamış arḳasına yapışmış ve içerüye çekilür gögüs derisi ve içerüye ḳıvrılur ṭırnaḳlar,[7] andan ṣonra ḥādiṣ olur ishāl-i ẕevebānī ve dökülür ḳıllar. (العلاج اما في الابتداء فعلاجه سهل و ان كان تعرفه صعبا و كيف و لا يحتاج فيه الى انضاج و لا الى استفراغ و لا الى .) ʿİlācı nice āsān olmasun. تقدير الغداء الا بحسب احتمال قوة المعدة و يكفي فيه التبريد و الترطيب بالادوية و الاغدية و المشروبات كما في الغب لكن يحترز من مرخيات المعدة فان ضرر ضعفها عظيم و كيف لا و نحن محتاجون الى تكثير الخلف ليقاوم فرط التحلل) İḥtiyāc olmaz bunda inżāca ve istifrāġa. Zīrā maraż māddī degüldür ve tekṣīr-i ġıdā nāfiʿdür tarṭīb itdügiçün lā-cerem iḥtiyāc olmaz taḳdīr-i ġıdāya illā ḳuvvet-i miʿde müteḥammil olduġı ḥasebce. Ve bunuñ ʿilācı ġıbb-ı ḥāliṣe gibidür lākin iḥtirāz olına murḫiyyāt-i miʿdeden. Zīrā biz muḥtācuz tekṣīr-i ʿavḍa

1 Derkenar: Yaʿnī ġıdā ekl idicek ḥarāret artar. Nitekim ḳandīle yaġ ḳonsa ṣuʿle artar. Zīrā ḥarāret ruṭūbet ile ziyāde olur.

2 Derkenar: Ḥadd-i ẕübūla derece-i ṣāniye dirler. Bunuñ ʿarażı vardur ibtidā ve vāsıṭa ve intihā. Ḳaçan intihāya irse ṣıḥḥat bulmaz nitekim dir beyān ider.

3 Derkenar: Zīrā laḥm fānīdür.

4 Derkenar: Bunlaruñ ekṣerinüñ ʿilleti ruṭūbet fānī olup yübūset müstevlī olduġıdur.

5 Derkenar: Ṣaḥm eriyüp bevl ile maḫlūṭ olduġı [içündür].

6 Derkenar: Ḳıl uzun olduġı ebḥire-i duḫāniyye keṣreti ve harāret-i fāʿiliyyenüñ vefretidür ve kehle çoḳ olduġı aʿżā eriyüp mesāmma teveccüh ḳılup ṣūret-i ġalebe ẓāhir olup vāhibü'l-ḥayāt rūḥ virdügidür.

7 Derkenar: Bunuñ sebebi ṭırnaḳ altında olan et fānī olduġıdur. Eger su'āl olınursa fenā-yı laḥm müteşābih olur öyleye taḳviyete sebeb olmaz belki ṭırnaḳ çuḳur olmasına sebeb olur; biz eyidürüz: Egerçi fenā-yı laḥm müteşābihdür lākin ʿarżen ve ʿumḳan noḳṣān keṣīrdür lā-cerem laḥmüñʿarżen noḳṣānı taḳavvüs-i ẓufrı muḳtażīdür.

tā muḳābele ide ziyāde taḥallüle. (و اذا كان مع الدق حمى عفنية عولج بما نفعه مشترك و قد يسهلون **[473b]** برفق ليزول الحمى العفنية فيسهل علاج الدق و اما اذا قارب الذبول فيحتاج الى القوي) Ḳaçan ḥummā-yı dıḳḳ ile ḥummā-yı ʿafiniyye olsa ʿilāc ḳılına nefʿi müşterek olan ile yaʿnī müberridāt[1] ve muraṭṭıbāt ile lākin leben ve şarāb degül. Ve ishāl ḳılınalar rıfḳ ile. Ammā ḳaçan ḳarīb olsa derece-i ṣāniyeye iḥtiyāc olur ʿilāc-ı ḳavīye. (و الطريقة الجيدة ان يسقوا في الربع الاخير من الليل حليب بزر البقلة بالسكنجبين او بالسكر و وزن شعيرة كافور) Ammā sikencübīn ḳatı ekşi gerekmez tā cefāfı ziyāde itmeye. Zīrā sirkede yübs vardur.[2] (فاذا طلعت الشمس فقدح ماء شعير مبزر بسكر) Cev-āb tebrīd ve tarṭīb içündür ve sükker ṭabīʿat iḳbāl itsün içündür leẕẕeti içün süker iḫtiyār olındugı ʿaselden ḥarāreti eḳall oldugıçündür. (و بعد ساعتين يدخلون آبزنا من ماء طبخ فيه قرع و قثاء و خيار و رجلة و خس و بطيخ و زهر نيلوفر و بنفسج و شعير اي شئ حضر من هذه) Bunlardan ḳanḳısı bulunursa dimekdür. (و يجلسون فيه رافعين رؤسهم للهواء البارد) tā ki doncuḳmayalar. (ثم يغرقون اذا خرجوا منه بدهن البنفسج او دهن القرع) Ġarḳ olına bedenleri ābzenden çıḳıcaḳ benefşe yaġı yā ḳabaḳ yaġı ile.[3] (و يقطر في آذانهم و يسعطون منه) Ṭamzurıla yaġ ḳulaḳlarına ve burunlarına tā tebrīd ve tarṭīb cemīʿ bedenlerine vāṣıl ola (ثم يستريحون ساعة) tā ḳuvvetleri ʿavdet ide. (و يغذون بلحم الجدي و الضأن و الخروف و الدجاج اسفيدباجا او برشتا او بحنطة) Ġıdālanalar oġlaḳ eti ve ḳoyun eti ve bir yıllıḳ ḳuzı eti ve semüz tavuḳ eti ile sāde yā riştā yā buġday ile.[4] (و بلبن حليب او سمك مشوي ان لم يكن استعملوا اللبن او مح بيض مسخن او نيمبرشت) Ve ġıdālanalar süd yā balıḳ süd istiʿmāl itmemiş ise[5] yā yumurda ṣarısı yā urafadan[6] (و ليقلل الملح في طعامهم) tā ki tecfīf itmeye mizācların. (فاذا قاربوا الهضم شربوا شرابا ابيض ممزوجا قبل شربه)

1 Derkenar: Gerek eşribe gerek aġdiye olsun.

2 Derkenar: Muṭlaḳā dıḳḳ ʿilācında ṭarīḳa-i ḥasenedür içürile medḳūḳlara giceden ribʿ-i aḫīre ḥalīb-i bezr-i baḳla tebrīd içün ammā sikencübīn ṣafrāya istiḥāleden ḥıfẓ içündür ammā sükker ziyāde tarṭīb içündür delīl iḫtiyār olındı. Zīrā nehār taġdiye içündür ve ribʿ-i aḫīr iḫtiyār olındı. Zīrā ki evāyili nevm içündür ki aña ḥācet vardur tarṭīb içün ammā kāfūr tebrīd-i ḳavīye ḥācet olduġıçündür gün doġup ġıdā zamānı olıcaḳ cev-āb içürmek hem ġıdā hem devā olsun içündür iki sāʿatden ṣoñra ābzene girmek, tā ki haẕm olup mecārī-i ġıdā açıla ve bir sāʿat durmaḳ gerek. Zīrā ziyāde dursa ḳuvvet sāḳıṭ olur ziyāde taḥlīl ile.

3 Derkenar: Tā ki yaġ mesāmmı dutup ābzen ruṭūbeti dāḫil-i bedenlerinden maḥfūẓ olup ve hevā-yı bārid neşf itmeye.

4 Derkenar: Zīrā ekşi ḳatılsa żarar ider tecfīfi içün. Ebāzīr daḫi böyledür. Ammā buḳūl-i bāridenüñ keşīri ḳalīlü'l-ġıdādur ḳalīli taṭyīb-i ṭaʿām ider iʿtidāl virür.

5 Derkenar: Süd istiʿmālinde ḳānūn on dirhemden otuz dirheme dekdür.

6 Derkenar: Zīrā süd ile balıḳ cemʿi menhīdür.

(بست ساعات كثير الماء جدا) Ḳaçan ḳarīb**[474b]**ler hażma içeler[1] şarāb-ı eb-yaż[2] ḳarışdurulmış ola ṣu içmezden altı sāʿat evvel keṯīrü'l-mā ola ziyāde. (و تنقلوا عليه باقراص الليمو او بلب الخيار و القثا او باقراص الكافور او ببزر بقلة و سكر و حلاوة من سكر و نشا و دهن لوز بماء القرع و البطيخ و بزر الخشخاش و بزر البقلة و بزر القرع و لب اللوز و ربما زيد فيها قليل كافور) Bunları naḳl itmek taḳviyet-i miʿde ve ḥarāret-i şarābuñ kesri içündür. (ثم ينامون على فرش من الكتان و طئة محشية بقطن البردي) Andan ṣoñra uyıyalar döşekler üzere ki kettāndan ola yumuşaḳ ve ṭoldurulmış ola.[3] (و ربما اتخذ لهم فرش من اديم و ملئت ماء) Deriden olup ṣu ile ṭolmış olıcaḳ yumuşaḳ ve müberrid ve muraṭṭıb olur. (و ربما فرش لهم على شباك موضوع على بركة) Gāh bunlar içün döşek ḳılınur şebeke üzere ki vażʿ olınmış ola ḥavż üzere.[4] (ثم يغتدون من الاغدية المذكورة) Yaʿnī nevm-den ṣoñra ġıdālanalar aġdiye-i meẕkūreden. (و ليكن مجلسهم بقرب المياه) **[475a]** Olsun meclisleri ṣular ḳurbı bedenlerinüñ tebrīd içün (و فضاء بارد كثير الهواء) ḳalblerinüñ teksīr-i tebrīdi içün. (و يفرحون) Tefrīḥ ḳılınsunlar.[5] (و يودعون) Rāḥat ḳılınsunlar.[6] (و يفرش بين ايديهم الازهار و المشمومات و الملونات) Döşensin öñlerinde çiçekler ve bārid ḳoḳulu nesneler ve renklüler. (و يكثر عندهم الغناء الرقيق و الاوتار) Çoḳ ḳılınsun bunlaruñ ḳatında ince āvāzeler ve sāzlar. (و يكثر عندهم من الفاكهة التفاح و الخيار و الكمثرى) Zīrā bunlarda ʿıṭriyyet ve tebrīd vardur. (و يتنقلون بالخوخ[7] و المشمش[8] و الاجاص[9] و العناب و البطيخ و العنب) Naḳl idinsünler bu yimişleri (و يكثرون شم الروايح الباردة اللذيذة) taḳvi-yet-i ḳalb ve tebrīd içün. (و يحترزون من كل يابس و مالح و حار و حريف) Zīrā bunlar musaḫḫindür. (و من الجوع) Zīrā müceffifdür. (و الغيظ و الهم و الغم) Bunlar her maraża żarar iderler ḫāṣṣaten dıḳḳa. (و يحتال في نومهم بكل حيلة) Ḥīle ḳılına bunlaruñ nevminde **[475b]** her ḥīle ile.

---

1 Derkenar: Taḳviyet-i ḳuvvetdür ve hażma iʿānet içündür.

2 Derkenar: Zīrā aḥmer ve aṣfar olan musaḫḫan olduġıçün żarar ider. Ammā memzūc olup keṯīrü'l-mā olmaḳ ḥarāreti eḳall ruṭūbeti ekṯer olmaḳ içündür. Ammā ṣu ile memzūc olması altı sāʿat evvel olmaḳ imtizāc müştedd olup sūret-i ḥarāreti münkesir olmaḳ içündür.

3 Derkenar: Nevm gerek zīrā muʿīn-i hażmdur. Döşek kettāndan gerek zīrā bāriddür. Yumuşaḳ gerek tā bedenleri müteʾeẕẕī olmaya ḳuṭn-ı berdī ile zīrā bāriddür. Ḳuṭn-ı berdī Mıṣr diyārında olur ḳamış tozaġı gibi aḳ ve yumuşaḳ olur.

4 Derkenar: Yaʿnī bir maraż ki içinde māʾ-i bārid ola anuñ üzerine demürden yā aġacdan yā ipden ḳafes gibi ideler anuñ üstine döşek döşeyeler anda yata, tā ki tebrīd ve tarṭīb ide.

5 Derkenar: Zīrā feraḥ ile ḳuvvet ve ḥarāret-i ġarīziyye ḥareket ider.

6 Derkenar: Zīrā ḥareket ve taʿab keṯret-i taḥallül īcāb ider.

7 Derkenar: Şeftālū.

8 Derkenar: Zerdālū.

9 Derkenar: Erik.

(الحميات المركبة) Ḥummeyāt-ı basīṭadan fāriġ olup mürekkebe beyānına şürūʿ ḳıldı.[1] (و التركيب اما تركيب مداخلة و هو ان تدخل احديهما على الاخرى) Bir ḥummā giçmeden bir ḥummā daḫi duta. (او مبادلة و هو ان تأخذ احديهما بعد اقلاع الاخرى) Biri ḳoduḳdan ṣoñra biri duta.[2] (او مشاركة[3] و هو ان تأحذ معا و تتركا معا) Baʿżı nüsḫada böyle bulundı ammā evlā terk maʿan şarṭ olmamaḳdur.[4]

(و من جملة المركبات مالها اسماء مخصوصة) Ol esmā-yı maḫṣūṣası olan mürekkebātdan biri (شطر الغب)'dur taḳdīr-i kelām شطرها الغب'dur yā شطرها الغب'dur. (و هي حمى مركبة من صفراوية و بلغمية اما دائرتين) Yaʿnī māddeleri ḫāric-i ʿurūḳda ola. (و اما لازمتين) Māddeleri dāḫil-i ʿurūḳda ola. (و اما الصفراوية دائرة) Taʿaffüni ḫāric-i ʿurūḳda ola. (و البلغمية لازمة) Taʿaffüni dāḫil-i ʿurūḳda ola. (و هي الخالصة) Yaʿnī buña şarṭu'l-ġıbbu'l-ḫāliṣe dirler. (و اما بالعكس) Ya ʿaks ola yaʿnī balġamiyye dā'ire ṣafrāviyye lāzıme ola. (و قد تغلب الصفراء) Yaʿnī ʿalāmāt-ı balġam üzere ġālib olur. (فيظهر علاماتها **[476a]**) Yaʿnī ʿalāmāt-ı ṣafrā üzere ġālib olur. (و قد يغلب البلغم فيظهر علاماته) ʿAlāmetleri daḫi müsāvī olur. (و قد يتساويان في القوة) Bu ḥummā iki günüñ birinde yaʿnī ġıbb dutduġı günde eşedd olur. Zīrā bunda iki nevbet cemʿ olur: Bir nevbet ġıbb bir nevbet balġamiyye.[5] (و يكون هذه الحمى في احد اليومين اقوى اذ فيه يجتمع النوبتان) Şaṭru'l-ġıbb ʿilācı (و علاجها متوسط في التبريد و الترطيب بين الصفراوية و البلغمية المفردتين) zīrā tebrīd ve tarṭīb ifrāṭ olınsa żarar ider balġamiyyeye. (و يكون العمدة على الاستفراغ اكثر) Yaʿnī ihtimām bunuñ ʿilācında istifrāġ māddeteyne ekṣer gerekdür tebrīdden ve tarṭībden.[6] (و اذا تركبت غبان تركيب مبادلة نابتا كل يوم) Eger iki ġıbb dā'ir-i mürekkeb olsa terkīb-i mübādele[7] ile her gün nevbet olur.[8] (و ان تركبت ربعان نابتا يومين و تركا يوما) Yaʿnī eger ribʿ mürekkeb olsalar terkīb-i mübādele ile iki gün nevbet

1 Derkenar: Ḥummeyātda vāḳiʿ olan üç ṣınıfdur. Eger su'āl olınursa buña duḫūl dimek gerek idi. Zīrā iki ṭarafdan duḫūl yoḳdur müfāʿala ḥod müşāreket içündür; biz eyidürüz: Ḥarāretlerinde müdāḫele vardur.

2 Derkenar: Biribirinüñ bedeli olduġıçün mübādele dirler.

3 Derkenar: Buña müşābeke daḫi dirler.

4 Derkenar: Zīrā gāhī ġıbb ile ribʿ cemʿ olur ammā müddet-i ribʿ aṭveldür.

5 Derkenar: Ammā bir günde eḫaff olur. Zīrā balġamiyye nevbetidür ancaḳ.

6 Derkenar: İstifrāġ yā ishāl ile yā ḳay' ile yā idrār ile yā terletmek ile ola.

7 Derkenar: Ammā eger terkīb-i müdāḫele yā terkīb-i müşāreke olsa nevbetleri bir günde olur.

8 Derkenar: Bir ḥummā ṣanılup ġalaṭ olınur. Anuñçün eṭibbā dimişlerdür: İʿtibār maʿrifet-i ḥummāda ʿalāmāta ve aʿrāżadur, nevbete degüldür.

olur bir gün terk ider.[1] (خمسان نابتا يومين و تركتا يومين) **[476b]** (و ان تركبت Eger terkībleri ʿale'l-ittiṣāl ise. (و قد ينوبان غبا) Eger terkībleri ʿale'l-infiṣāl ise. (و اذا تركبت سدسان نابتا يومين و تركتا ثلثة ايام) Terkībleri ʿale'l-ittiṣāl olıcaḳ (و الظابط في ذلك) ḳāʿide-i külliyye maʿrifet-i aʿdād-ı ḥummeyātda (ان تضم ايام الحمى الى ايام الراحة و تزيد ابدا واحد و الحاصل يشتق منه اسم كل واحدة من تلك الحميات و يكون عددها بعدد النوب) sen żamm idesin eyyām-ı ḥummāyı eyyām-ı rāḥata ve ziyāde ḳılasın ebedī biri ḥāṣıl olan ʿadedden müştaḳ olur her bir ḥummānuñ ismi ve ʿaded-i ḥummeyāt olur nevbetleri ʿadedi ile. (مثاله حمى تنوب خمسة ايام و تترك ثلثة فاذا فعلنا ذلك كانت تلك خمس حميات تسع) Eyyām-ı aḫz beş ve eyyām-ı terk üç bir ziyāde ḳılınup mecm[ūʿ]ı tisʿa olup andan müştaḳ olan tisʿdür. (و لميته ان الربع هي التي تأخذ اليوم و رابعه) Öyleye iki rāḥat bir gün aḫz içündür ve bir ziyāde ḳılınup mecmūʿı erbaʿa olup andan müştaḳ **[477a]** olan ribʿ dirler. (و الخمس هي التي تأخذ اليوم و خامسه فيكون للخمس ثلثة ايام راحة و يوم النوبة فيكون المجموع اربعة فاذا زدنا عليه واحدا كان خمسة و الحمى خمس) Zīrā ḫamseden müştaḳ olan ḫımsdur. (و مما يليق ان يتكلم عقيب الكلام في الحميات البحران و ايامه) Belki lāyıḳ evā'il-i kitābda ẕikr olınmaḳ idi. Zīrā buḥrān cemīʿ emrāża ʿāmmdur. Ammā muṣannif ekṣer ḥummeyāt buḥrān ile münḳażī olduġına ve ʿużv-ı maḫṣūṣa muḫtaṣṣ olmaduġına naẓar eyledi. Anuñçün didi.

(فلنقل فيه **الباب الثاني** في البحران و ايامه) Bunda niçe mebḥaṣ vardur. (تفسير البحران و تحقيقه) Bir mebḥaṣ budur ki tefsīri luġaten ve ıṣṭılāḥendür. Bir mebḥaṣ budur ki ʿalāmāt ve aḳsām ve aḥkām ḥasebince taḥḳīḳi nicedür. (البحران في لغة اليونان هو الفصل في الخطاب) Yaʿnī ḥākimüñ ḥükmidür iki ḫaṣm ortasında. (و عند الاطباء تغير عظيم يحدث دفعة الى الصحة او الى العطب) Taġayyür ʿaẓīmdür marażda ḥādiṣ olur[2] **[477b]** defʿaten ṣıḥḥata yā helāka. (و شبه المرض بالعدو الباغي على المدينة المشبه بالبدن و الطبيعة بالسلطان الحامي عنها و البحران بيوم القتال المفصل فقد يغلب العدو الباغي غلبة يستعلي بها على المدينة و قد

1 Derkenar: Nevbet-i ribʿ ʿaksidür.

2 Derkenar: تغير didügi cins menzilesindedür. عظيم didügi taġayyürāt-ı ġayr-ı ʿaẓīmeden iḥtirāz içündür ki marażda olur. دفعة didügi taġayyürāt-ı ġayr-ı dāfiʿadan iḥtirāzdur ki marażuñ ibtidāsından intihāsına dek bulınur. الى الصحة او الى العطب didügi emrāżuñ birinden birine intiḳālden iḥtirāzdur. Ve bilgil ki taġayyür buḥrānı sekiz ṣınıfdur. Biri ṣıḥḥate olandur aña buḥrān-ı ceyyid dirler. İkinci helāke olandur aña buḥrān-ı redī dirler. Üçünci taġayyür tedrīcīdür ṣıḥḥata ki aña taḥallül dirler. Dördünci taġayyür tedrīcīdür helāka ki aña żübūl ve żevebān dirler. Beşinci taġayyür defʿīdür ḥāl-i aṣlaḥa tekemmül-i ṣıḥḥata dek. Altıncı taġayyür defʿīdür ḥāl-i aḳbeḥe helāka dek. Yidinci taġayyür tedrīcīdür ḥāl-i aṣlaḥa, andan ṣoñra defʿaten. Sekizinci taġayyür tedrīcīdür ḥāl-i aḳbeḥe, andan ṣoñra defʿaten.

يغلب بحيث يستظهر و يتمكن من اخذها بقتال آخر و قد يغلب الحامي فينهزم الباغي بالكلية و هو البحران التام الدافع و قد يغلب غلبة يهزمه الى بعض الاطراف و هو بحران الانتقال و قد يقهره قهرا يمكنه دفعة بالتمام بقتال آخر و هو البحران الناقص و يكون منذرا بالتمام) Maraż teşbīh olındı ʿadūya ki ḳaṣd ider şehre ki ol şehr teşbīh olınmışdur bedene ve ṭabīʿat teşbīh olınmışdur sulṭāna ki ḥāfiẓ ve dāfiʿdür medīneden[1] ve buḥrān teşbīh olınmışdur yevm-i ḳıtāle ki fāṣıldur ʿadū-yı bāġī ile sulṭān-i ḥāmī ortasında. Gāhī ʿadū-yı bāġī ġalebe ider bir ġalebe ile ʿālī olur anuñ sebebi ile medīne üzere buña buḥrān-ı tāmm-redī dirler. Gāhī ʿadū-yı bāġī ġalebe iderler bir ḥayṣiyyet ile ki arḳalanur **[478a]** ve ḳādir olur medīneyi almaġa ḳıtāl-ı āḫer ile buña buḥrān-ı nāḳıṣ-redī dirler. Ve gāhī sulṭān-ı ḥāmī ġalebe ider ṣır bāġīyi bi'l-külliyye bu buḥrān-ı tāmm-dāfiʿdür. Ve gāhī sulṭān-ı ḥāmī ġalebe ider bir ġalebe ile ki ṣır anuñ sebebi ile ḳaçurur baʿżı eṭrāfa bu buḥrān-ı intiḳālīdür. Ve gāhī sulṭān-ı ḥāmī ḳahr ider ʿadū-yı bāġīyi bir ḳahr ile ki mümkin olur aña defʿi bi'l-külliyye ḳıtāl-i āḫer ile eṭrāf naḳl itmezsüz bu buḥrān-ı nāḳıṣdur ve bu bildiricidür tamāmı. (و كل مرض فاما ان ينقضي ببحران او بتحلل اي بتحلل مادته قليلا قليلا في مدة طويلة و ذلك اكثر في الامراض المزمنة الباردة المادة و اما ان ينتقل مادة المرض من عضو الى غيره و اما ان ينتقل ببحران او بذبول اي بتحلل الحرارة الغريزية قليلا قليلا) Her maraż yā münḳaṭıʿ ola buḥrān ile yā taḥallül-i māddesi ile azcuḳ azcuḳ müddet-i ṭavīlede bu taḥallül ekṣeri emrāż-ı müzmine-i bāridü'l-māddede olur[2] yā mādde-i maraż müntaḳil ola bir ʿużvdan bir ʿużva[3] yā ḳatl ide **[478b]** buḥrān ile defʿaten yā ẕübūl ile yaʿnī ḥarāret-i ġarīziyyenüñ taḥallüli ile azcuḳ azcuḳ. (و الابدان التي يأتيها او قد اتاها بحران على التمام لا ينبغي ان تحرك اي تنقل موادها من عضو الى آخر و لا ان يحدث فيها حادث بدواء مسهل و لا بغيره من التهيج كالترعيف و التعريق و الادرار لكن تترك لان البحران الكامل ينقى البدن بعده فلاحاجة الى المحرك و لا قبله لان فيه كفاية[4]) Şol bedenler ki anlara buḥrān gelür ola yā buḥrān gelmiş ola ʿale't-tamām lāyıḳ degüldür taḥrīk ḳılmaḳ yaʿnī mevāddı naḳl eylemek bir ʿużvdan ʿużv-ı āḫere daḫi iḥdāṣ eylemek ol ebdānda bir ḥādiṣ devā'-i müshil ile yā ġayr ile ol ġayr-ı taḥrīk-

1 Derkenar: Nitekim sulṭān ḥıfẓ ider medīneyi ʿadūdan buncılayın ṭabīʿat ḥıfẓ ider bedeni marażdan. Bu teşbīh maʿḳūl bi'l-maḥsūsdur.

2 Derkenar: Ekṣer ile ḳayd eyledi. Zīrā emrāż-ı ḥāddenüñ baʿżında taḥallül-i mādde ḳalīlen ḳalīlen olur.

3 Derkenar: Ḳırḳ güni tecāvüz idene emrāż-ı müzmine dirler.

4 Derkenar: Yaʿnī şol marażlar ki vāḳiʿ olduḳları bedenlerde buḥrān gelmiş ve gelür ola taḥrīk-i mādde yenbaġī degüldür zīrā buḥrān kāfīdür.

dür burun ḳanatmaḳ ve terletmek ve idrār bevl itmek gibi lākin terk olınmaḳ gerek ḥāli üzere. Zīrā buhrān-ı kāmil bedeni tenḳiye ider buḥrāndan ṣonra öyleye ḥācet olmaz muḥarrike daḫi buḥrāndan evvel. Zīrā buḥrānda kifāyet vardur fiʿl-i ṭabīʿat ile. (و فعل الطبيعة اولى من فعل الصناعة ثم ان وقع الفعل الصناعي مضاد الطبيعي شوش و ان وقع موافقا له افرط هذا في البحران **[479a]** الكامل و اما الناقص فينبغى ان تعان الطبيعة بما يوافق حركة البحران) Fiʿl-i ṭabīʿat evlādur fiʿl-i ṣınāʿatdan,[1] andan ṣoñra fiʿl-i ṣınāʿī żıdd vāḳiʿ olsa fiʿl-i ṭabīʿīye teşvīş virür. Ṭabīʿata eger muvāfıḳ vāḳiʿ olursa fiʿl-i ṭabīʿiyye ifrāṭ olur istifrāġda. Bu yaʿnī terk-i taḥrīk buḥrān-ı kāmildedür ammā buḥrān-ı nāḳıṣda yenbaġīdür ṭabīʿata muʿāvenet ḥareket-i buḥrāna muvāfıḳ olan ile ve muvāfıḳ ḥareket ʿalāmātı ile bilinür. Anuñçün dir: (علامات البحران و اقسامه) Bundan evvel muḳaddime basṭ idüp dir: (لا بد في يوم القتال من امور هائلة كالعجاج و الصراخ) Lā-büddür yevm-i ḳıtālde ḳorḳunç emrlerden toz ḳalḳmaḳ ve naʿra gibi. (كذلك يوم البحران لا بد فيه من اضطراب المريض و سيلان مثل رعاف) Yevm-i buḥrānda daḫi böyledür lā-büddür anda ıżṭırāb-ı marīżden ve ruʿāf miṣlinüñ seyelānından. (و هو احد[2] البحارين و اقربها من الفصل **[479b]** لانه يستأصل مادة المرض) Ruʿāf buḥrānlaruñ tīzidür. Zīrā mādde-i marażı bi'l-külliyye giderür defʿaten. (ثم الاسهال) Demden ġayrısın çıḳarur żararsuz. (ثم القئ) Māddenüñ raḳīḳin ve ġalīẓin çıḳarur ammā miʿdeye żarar ider. (ثم الادرار) Māddenüñ raḳīḳin ekṣer ġalīẓin eḳall çıḳarur defʿāt ile. (ثم العرق) Māddenüñ raḳīḳin çıḳarur ki mesāmda ola. (ثم الخراج) Çıbanlardur bu cümleden dündur.[3] Nitekim dir: (و يتوقع الخراج حيث المادة غليظة و القوة ضعيفة) Öyleye tamām tenḳiye-i beden idemez. (و يتوقع العرق) ʿAraḳ recā olınur (حيث المادة رقيقة جدا) mādde ziyāde raḳīḳ olsa (فان كانت دون ذلك) mādde ziyāde raḳīḳ olmasa (و المريض يغلب فيه الدم) marīżde dem ġālib olsa (فالرعاف) mütevaḳḳī budur. (و الا) Yaʿnī mādde ziyāde olmayup dem ġālib olmasa (فالادرار و القئ و الاسهال) mādde ḥasebince. (و لبعض الاعضاء بحارين تخصها) Yaʿnī baʿżı emrāżınuñ ʿām olan buḥrānlardan **[480a]** ġayrı ḫāṣṣ olan buḥrānlar vardur (فالنفث) balġam ve dem tükürmek. (بحران امراض الصدر) Zīrā māddenüñ bunuñ ile defʿi esheldür. (و الرمص) Çapak (و الدمعة) gözyaşı (بحران امراض العين) müşāhiddür. (و المخاط) Sümük (و وسخ الاذن)

1 Derkenar: Zīrā ṭabīʿat iẓn-i Ḫālıḳı ile ḫayr olanı iḫtiyār ider.

2 Derkenar: Baʿżı nüsḫada ʿibāret احمد vāḳiʿ olmışdur. Be-her-taḳdīr aḳreb-i ʿaṭf-ı tefsīrdür.

3 Derkenar: Belki ḥaḳīḳatde māddenüñ bir ʿużvdan bir ʿużva intiḳālidür.

ḳulaḳ kiri (بحران امراض الرأس) ẓāhirdür. (و كذلك خراج ما خلف الاذن) Buḥrān emrāż-ı reʾsdür. (و كما ان السلطان الحامي اذا نزل به الحادث) Yaʿnī ḳaçan ʿadū gelse (استعد) ḥāżırlanur (قبل القتال) cenk güninden evvel (بعرض الجيش) ʿasker yoḳlamaḳ ile (و تكميل عدده) ʿadedin ḳāmil ḳılmaḳ ile (و تجميل عدده) yaraġın güzel itmek ile (ثم عند قرب القتال يهيئ مكانا للخروج منه الى اللقا) ʿadūya bulaşmaḳ içün. (كذلك يتقدم البحران انضاج المادة) Buncılayın buḥrāndan evveldür mādde nuḍc bulmaḳ. (و تهيئة كل اسباب الدفع) Her esbāb-ı defʿi ḥāżırlamaḳ (من تقطيع اللزج و تغليظ الرقيق و ترقيق الغليظ و تفتيح المجاري) beyāndur esbāb-ı defʿi tekmīl-i ʿadeddür ve tecmīl-i ʿaded menzilesindedür. (ثم للدفع و عضو يخرج منه المادة) **[480b]** Tehyiʾe mekān-ı ḳıtāl menzilesindedür. (فاذا ضاق النفس و حصل غثيان و تقلب نفس) Yaʿnī ġaṯeyān dāʾim olsa (و مرارة فم و وجع فم المعدة) ḥālbuki mādde ṣafrāviyye olsa (و سقوط النبض) (فالمادة تخرج بالقئ) yaʿnī göz öñünde ḳara göre (و ظلمة و غشاوة في البصر) ḫuṣūṣā beñzi ṣaru ola (و ان وجد صمم) aġırlıḳ (و طنين و دوي في الاذن) mecmūʿa ḳayddur. (و اشتعال في الرأس) Ḥarāret-i māddeden (و دموع) keṯret-i ruṭūbātdan (و تباريق حمر) şimşek gibi ḳızıl yalabıḳlar[1] (و احمرار الوجه) ġalebe-i demden (و حكة فى الانف) mādde-i ḥādde inṣibābından (فالمادة تخرج بالرعاف ṭabīʿat ruʿāf ile defʿ ider. (و ان تموج النبض) Mādde ruṭūbātı içün (و تندى الجلد) deri nemnāk ola (و انتفخ) ruṭūbet içün (و احمر) ḥarāret içün (فالمادة تخرج بالعرق و خصوصا اذا انصبغ البول في الرابع) ḫuṣūṣā bevl boyansa yevm-i rābiʿde **[481a]** (و غلظ في السابع و ان حصل مغص و ثقل بطن و تمدد شراسيف) iki kemüklerinüñ uçları çekilmesi (الى اسفل) emʿānuñ imtilāsı içün māddeden (و قراقر) ḳuruldamaḳ (و نفخ بطن) rīḥ içün (و وجع في الظهر و انصباغ براز) necesüñ rengi (و عدم علامات تدل على حركة المادة الى فوق) ruʿāf ile olan ʿalāmāt olmasa (فهي تخرج بالاسهال و خصوصا اذا كان المرض صفراويا و خصوصا اذا كان البول ابيض و المرض حادا و الاحشاء سليمة) maġṣdan ve ḳarāḳırdan ve ġayrdan (و ان حصل ثقل مثانة و غلظ بول و كثرته في سائر الايام) yaʿnī bevl çoḳ olsa buḥrānsuz günlerde (و عدم علامات ميل المادة الى جهة اخرى) emʿā gibi meṯelā. (فهي تخرج بالادرار) Bundan ṣoñra farḳ beyān ider. (و العرق انما يخرج رقيق المادة) Zīrā ġalīẓ olan mesāmdan çıḳmaz (فلذلك في الاكثر لا يكون بحرانا تاما) ġalīẓ çıḳmadugı içün. (و اذا اندفعت المادة الى جهة انقطعت عن مقابلتها فلذلك صاحب العرق يقل بوله) Ḳaçan mādde bir cānibe müteveccih olsa anuñ

1 Derkenar: Yaʿnī gözi öñinde ḳızıl yalabıḳ şimsek gibi göre demden taṣāʿud ider ebḫire-i ḥārreden.

muḳābelesinden münḳaṭıʿ olur.[1] Anuñçün **[481b]** ʿaraḳ ile buḥrān idenüñ bevli ḳalīl olur. (و المرض و اعراضه يشتد ليلا لاشتغال الطبيعة به عن كل شئ) Maraż ve aʿrāżı gice müşteddd olur ṭabīʿat maraża meşġūl olduġıçün her nesneden. (و من يأتيه البحران قد يصعب عليه مرضه في الليلة التي قبل نوبة الحمى التي يأتي فيها البحران) Şol kimse ki aña buḥrān gelür ola anuñ üzerine ṣaʿb olur marażı aʿrāżı ile şol gicede ki ḥummā nevbetinden evveldür öyle nevbet ki anda buḥrān gelür.[2] (ثم في الليلة التي بعدها يكون اخف على الامر الاكثر) Andan ṣoñra buḥrān gicesinden ṣoñraġı gicede maraż eḫaff olur emr-i ekṡer üzere.[3] (و البحران المحمود هو مايكون بعد تمام النضج و في يوم محمود من ايام البحران و قد انذر به يومه و كان باستفراغ لا بانتقال و خراج و استفراغ مادة المرض من الجهة المناسبة و احتمل بسهولة و اعقبته راحة) Buḥrān-ı maḥmūd oldur ki nuḍc tamām olduḳdan ṣoñra ola[4] ve yevm-i maḥmūdda[5] ola eyyām-ı buḥrāndan ve anı bildürmiş ola bildüricek gün ve buḥrān istifrāġ ile ola[6] **[482a]** bir ʿużvdan bir ʿużva intiḳāl ile olmaya ve ḫurāc ile olmaya[7] ve istifrāġ-ı mādde-i maraż cihet-i münāsibeden ola[8] ve ḫasta muḥtemil ola ol istifrāġa āsānlıḳ ile ve ʿaḳablaya buḥrānı rāḥat. (و اذا مرض من اخلاط محمودة فظهرت علامات النضج في اول مرضه فقد امنت) Ḳaçan kişi ḫasta olsa aḫlāṭ-ı maḥmūdeden ve ẓāhir olsa ʿalāmāt-ı nuḍc evvel-i marażında taḥḳīḳan emīndür helākden. (و كلما ظهرت به علامات هائلة فالفرح بها اتم لان البحران يكون اقرب) Her bārī ki ẓāhir ola marażda ʿalāmāt-ı hāʾile[9] feraḥ ol ʿalāmāt sebebi ile etemdür. Zīrā buḥrān aḳreb olur.[10] (و البحران الردي هو مايخالف المحمود في علاماته مثل ان يكون قبل النضج و المنتهي) Yaramaz buḥrān oldur ki muḳābil ola eyü buḥrāna ʿalāmetlerinde nuḍcdan ve müntehādan evvel olmaḳ gibi. (و يسميه بقراط سابق السبل)

1 Derkenar: Ve ṣāḥib-i bevlüñ necesi ḳalīl olur ʿaksi daḥi böyledür.

2 Derkenar: Ṣuʿūbet leylde ekṡerīdür ve illā gāhī nehārda ẓāhir olur ḳaçan buḥrān leylde vāḳiʿ olsa.

3 Derkenar: Ṭabīʿat muḳāteleden fāriġ olduġıçün ekṡer ile ḳayd eyle. Zīrā buḥrān redīlerden ṣoñra eḫaff olmaz.

4 Derkenar: Yaʿnī eyü buḥrān anuñ iledür ṣıḥḥata taġayyür ḥāṣıl ola.

5 Derkenar: Buḥrānuñ eyüsi dördünci yā yidinci yā on dördünci yā on birinci yā on yidinci yā on beşinci yā yigirminci gündür. Tecrübe ile böyle maʿlūm olmışdur.

6 Derkenar: Her gün içün eyyām-ı buḥrāndan yevm-i inẕār vardur rābiʿ ile sābiʿ tāsiʿ ile on bir on dört ile on yidi gibi. Ḳaçan nuḍc rābiʿde vāḳiʿ olsa delālet ider ki buḥrān sābiʿde olur buḥrān inẕārsuz olsa maḥmūd olmaz. Zīrā mādde nuḍc olmamaġa delālet ider ve ṭabīʿat ḳādir olmaz defʿ-i māddeye.

7 Derkenar: Eger suʾāl olınursa ḫurāc intiḳālde dāḥildür öyleye bunuñ ẕikrine ḥācet yoḳdur; biz eyidürüz: İntiḳāl mādde-i raḳīḳada, ḫurāc mādde-i ġalīẓede olur.

8 Derkenar: Meṡelā mādde-i raḳīḳa ʿaraḳ ile defʿ ola.

9 Derkenar: Zevāl-i ʿaḳl ve keṡret-i ıżṭırāb ve şiddet-i ḥarāret gibi.

10 Derkenar: Zīrā ṭabīʿatuñ defʿ-i maraża iştiġāline delālet ider lā-cerem feraḥ ḳarīb olmaḳ ʿalāmetidür.

Tesmiye ider buña Buḳrāṭ yollar ögredici diyü.[1] (و يدل على اغضاب[2] الطبيعة
و قلة صبرها على المرض الى ما بعد النضج) Delālet ider ṭabīʿatuñ ḳahrlanmasına ve ṣabırsuzluġına nuḍcdan ṣoñraya. **[482b]** (كما يوشك بالسلطان ان يقهر لو
برز للقتال قبل الاستعداد له) Nitekim ḳarīb olur sulṭān maġlūb olmasına ḳaçan çıḳsa ḳıtāle aña istiʿdāddan evvel. (العلامات المحمودة و الردية في كل مرض
العلامات المحمودة هي) Bunları bilmek ṭabīʿat başīret üzere olmaḳ içündür.
سهولة احتمال المرض و ثبات القوة و السخنة الطبيعة و الشهوة و الخفة عقيب النوم و النوم
و الاضطجاع على الهيئة الطبيعية و استواء الحرارة في البدن كله و قوة النبض و عظمه و
انتظامه و صحة الذهن و الانتفاع بالمعالجات و الاستفراغ) ʿAlāmāt-ı maḥmūde maraża iḥtimālüñ āsānlıġıdur ve ḳuvvetüñ ṣebātıdur[3] ve beñzüñ ṣebātı ve şehvetüñ ṣebātıdur ve ḥiffetdür nevm ʿaḳībinde ve nevmdür ve heyʾet-i ṭabīʿī
üzere yatmaḳdur ve cemīʿ beden ḥarāretinüñ berāberligidür ve ḳuvvet-i nabżdur ve anuñ büyüklügidür ve intiẓāmıdur ve ẕihn ṣıḥḥatidür[4] ve muʿālecāt[5] ve istifrāġ ile fāydalanmaḳdur. (و العلامات الجيدة مع قوة القوة تدل على
و مع ضعفها على عافية بطيئة) **[483a]** عافية عاجلة Zīrā ḳuvvet-i ḳuvvet maraży
tezcek defʿ ider ve żaʿf-ı ḳuvvet giç defʿ ider. (و اما العلامات الردية المخالفة لما
قلناه فان كانت في الغاية دلت على الموت فان كان معها قوة القوة طال المرض ثم قتل)
Yaʿnī ʿalāmāt-ı rediyye nihāyetde olsa mevte delālet ider. Eger ʿalāmāt-ı rediyye ile ḳuvvet-i ḳuvvet var ise maraż uzar,[6] andan ṣoñra ḳatl ider. (و كثير
اما يعرض علامات مهلكة ثم يعرض بحران صالح و اندفاع مادة فيبراء فيجب ان يعتمد
على القوة) Çoḳ ʿārıż olur ʿalāmāt-ı mühlike, andan ṣoñra ʿārıż olur buḥrān-ı ṣāliḥ ve indifāʿ-ı mādde-i maraż öyleye marīż ṣıḥḥat bulur. İmdi vācibdür ḳuvvete iʿtimād ḳılmaḳ. (و كثيرا ما يكون مع العلامات المهلكة ضعف قوة فيتأس
الطبيعة من الدفع فيجتمع القوي كالمنهزمة الى المبداء فيحصل لها بالاجتماع قوة فيستولي
على المرض و تقهره) Yaʿnī çoḳ olur ʿalāmāt-ı rediyye ile żaʿf-ı ḳuvvet ve meʾyūs olur ṭabīʿat defʿden öyleye ḳavī **[483b]** müctemiʿ olur ḳalbe öyleye ictimāʿ ile ḳuvvet ḥāṣıl olur ol ḳuvvet ġālib olur maraża ve ḳahr eyler. (و قد
يحصل خفة عند الموت و ذلك لترك الطبيعة القتال و المجاهدة لانها آيسة من الحيوة او

1 Derkenar: Vaḳtini ögretdügi içün.
2 Derkenar: Baʿżı nüsḫada على انحفاز vāḳiʿ olmışdur defʿ olınmaḳ maʿnāsına.
3 Derkenar: Yaʿnī marīż ḳatline.
4 Derkenar: Bu meẕkūrāt ʿalāmāt-ı maḥmūde ve ceyyide olduġı anuñçündür ki cemīʿ ḳuvā-yı ḥayvāniyye vü ṭabīʿiyye vü nefsāniyyenüñ ḳuvvetine ve efʿālinüñ selāmetine ve aʿżā-yı reʾīsenüñ selāmetine delālet ider.
5 Derkenar: Yaʿnī ʿilāc itdükçe ṣıḥḥat bula.
6 Derkenar: Ḳuvvet münḥall olınca.

لخورها بالكلية ثم يعقبه الموت و يكون حينئذ النبض في الاكثر ساقطا و ربما كان له ظهور
(يسير كالنملي Gāhī ḫiffet ḥāṣıl olur mevt ḥīninde. Bu ṭabīʿat terk itdügiçün-
dür muḥārebeyi.[1] Zīrā ümīd kesicidür ḥayātdan yā bi'l-külliyye sāḳıṭ ol-
duġıçündür baʿde mevt ʿaḳablar ve olur nabż ol ḥīnde ekṣerde sāḳıṭ. Gāh
anuñ içün azcuḳ ẓuhūr olur nemlī gibi.[2] (العلة في الوقوف على ايام البحران)
Yaʿnī filān gün yevm-i buḥrāndur filān gün yevm-i buḥrān degüldür di-
düklerinüñ ʿilleti (العمدة في ذلك على الاستقراء) muʿteber bu vuḳūfda istiḳrā-
dur. (و لميته) Bunuñ ʿilleti müneccim ḳatında (ان القمر يلزمه تغيرات يتغير معها
الرطوبات) ḳamere lāzım olur taġayyürāt ki müteġayyir olur anuñ ile ruṭū-
bāt.[3] (فانها تنقص في تمام الدورة و ذلك عند الاجتماع و عدم النور) **[484a]** Zīrā
ruṭūbāt eksilür devrenüñ tamāmında. Bu yaʿnī tamām devre-i şems ile ḳa-
merüñ ictimāʿında nūr olmaduġı zamāndur. (و تزيد جدا في نصفها و ذلك عند
الاستقبال و كمال النور) Ve ruṭūbāt ziyāde olur muḥkem devrenüñ nıṣfında.[4]
Bu yaʿnī devrenüñ nıṣfı ḳamer şemse muḳābil olup kemāl-i nūrdadur.
(فيكون لها في نصف نصف الدورة و هو التربيع تغير لا محالة) Öyleye ruṭūbāt içün-
dür devrenüñ nıṣfınuñ nıṣfında ki terbīʿdür taġayyür olur şeksüz. (فالتغير
الذي يكون في مادة المرض في هذه الايام بحران) Buḥrān şol taġayyür ki mādde-i
marażda ola ki ruṭūbātdandur bu eyyāmda yaʿnī ictimāʿda ve istiḳbālde ve
iki terbīʿdedür buḥrāndur.[5] (و من الاجتماع اليه تسعة و عشرون يوما و خمس و
سدس و هو ثلث بالتقريب ينقص منه زمان الاجتماع و هو يومان و نصف و ثلث بالتقريب
فتبقى مدة الدورة ستة و عشرين يوما و نصفا فيقع البحران في السابع و العشرين) **[484b]**
Ḳamerüñ şems ile ictimāʿından ictimāʿ-ı āḫere dek yigirmi ṭoḳuz gün ve
ḫums yevm ve südüs yevmdür ve bu ḫums ile südüsüñ mecmūʿı ṣülüṣ
yevmdür bi't-taḳrīb bu zamāndan naḳṣ olınur zamān-ı ictimāʿ[6] ve bu
zamān-ı ictimāʿ iki gün ve nıṣf yevm ve ṣülüṣ yevmdür bi't-taḳrīb öyleye
müddet-i devr yigirmi altı gün ve nıṣf yevm olur öyleye buḥrān yigirmi

1 Derkenar: Öyleye muḳātele taʿabından rāḥat olur.
2 Derkenar: Yaʿnī ḳuvvetden baḳiyye ḳalmazsa bi'l-külliyye sāḳıṭ olur. Eger ḳuvvetden bir miḳdār ḳalur-sa azcuḳ ḥareketi olur.
3 Derkenar: Yaʿnī nūrunuñ ziyādesi ve noḳṣānı ile.
4 Derkenar: Ḳamer nūrınuñ ziyādesi ile ruṭūbātuñ ziyādesine delīl budur ki ayuñ evvelinden nıṣfına dek eşmelerüñ ve deñizlerüñ ṣuyı ziyāde olur ve ḥayvānlaruñ beynisi ve iligi ve südi ziyāde olur ve nebātāt ve mīveler ay aydınında tezcek büyür ḥattā ḫıyār ve ḳabaḳ büyüdügi işidülür.
5 Derkenar: Ammā şol taġayyür ki iki terbīʿüñ nıṣfındadur żaʿīf olduġı içün buḥrān dimezler belki yevm-i inẕār dirler.
6 Derkenar: Yaʿnī bu naḳṣ olınup iʿtibār olınmayan zamān.

yidinci gün vāḳiʿ olur.[1] (و نصفها ثلثة عشر يوما و ربع يوم فيقع البحران في الرابع عشر) Yigirmi altı ve nıṣf yevmüñ nıṣfı on üç gün ve rubʿ yevmdür öyleye buḥrān vāḳiʿ olur on dörtde. (و نصف نصفها ستة ايام و نصف و ثمن فيقع في السابع) Bunuñ nıṣf-ı nıṣfı altı gün ve nıṣf yevm ve rubʿ yevmdür öyleye buḥrān yidinci günde vāḳiʿ olur. (فتكون هذه الايام بحارين) Öyleye bu günler buḥrān günleri olur. (و كل بحران فلا بد له من يوم انذار[2] يكون فيه تغير ما و ليس يوم اولى من الاخر فيجب ان يكون هو النصف و نصف ذلك ثلثة ايام و ربع **[485a]** و نصف ثمن فيكون الانذار في الرابع) Her buḥrān içün yevm-i inẕārdan lā-büddür ki anda taġayyür-i mā ola ve bir gün evlā degüldür yevm-i inẕār olmaḳda āḫirden.[3] Öyleye vācibdür yevm-i inẕār anuñ nıṣfı ola ve anuñ nıṣfı üç gün ve rubʿ yevm ve nıṣf ṣümündür öyleye inẕār rābiʿde olur. (الا ان يكون المرض مثل الغب فالبحران و الانذار لا يقع في الاكثر الا في يوم النوبة فيكون في الثالث او الخامس بحسب استعجال الطبيعة لانقهارها بالمادة او تأخيرها انتظارا للنضج التام) İllā meger maraż nevbet ṣāḥibi ola ġıbb gibi öyleye buḥrān ve inẕār vāḳiʿ olmaz ekṣerde illā yevm-i nevbetde öyleye buḥrān üçünci günde yā beşinci günde olur ṭabīʿatuñ[4] istiʿcāli ḥasebince ṭabīʿat münfaʿil olduġıçün mādde sebebi ile yā ṭabīʿatuñ teʾḫīri sebebi ile muntaẓır olduġıçün[5] nuḍc-ı tāmma. (ثم جعلوا ثلثة ارابيع احد عشر يوما و ثلثة اسابيع عشرين يوما) Üç erbaʿa on iki gerek idi üç yidi yigirmi bir gerek idi yigirmi ḳıldılar. (و ظابطتهم في ذلك ان الحساب **[485b]** اذا استغرق اكثر يوم فصلو و الا وصلوا) Müneccimlerüñ ḳāʾidesi bunda budur ki ḥesāb istiġrāḳ eylese ekṣer yevmi ol yevmi faṣl iderler mā-baʿdından. (و الا) Yaʿnī ḥesāb istiġrāḳ itmese ekṣer yevmi ulaşdururlar mā-baʿdına. (فجعلوا رابوعين متصلين و الثالث منفصلا) Öyleye ḳıldılar rābūʿ-ı evveli ve rābūʿ-ı ṣānīyi muttaṣıleyn ve rābūʿ-ı ṣāliṣi munfaṣıl.[6] (و سابوعين منفصلين و الثالث متصلا بما قبله) Sābūʿ-ı evveli ve sābūʿ-ı ṣānīyi munfaṣıleyn ḳıldılar sābūʿ-ı ṣāliṣi muttaṣıl ḳıldılar. (و ذلك لان الرابوع الاول ثلثة ايام و ربع و

1 Derkenar: Yaʿnī ibtidā-yı marażdan yidinci gün terbīʿ-i evveldür yā muḳābelenüñ yidinci güninde vāḳiʿ olur ki terbīʿ-i ṣānīdür ve bu on ṭoḳuz gün ve ṣelāṣe erbāʿ ve ṣümün yevmdür öyleye buḥrān yigirminci güni vāḳiʿ olur.

2 Derkenar: Yevm-i inẕār ṣol gündür ki anda evvelā taġayyür vāḳiʿ ola ki anuñ ile istidlāl olına gelecek buḥrāna. Yevm-i inẕārda faṣl olmaz.

3 Derkenar: Zīrā ol altı buçuḳ gün ve ṣümün yevmdür. Öyleye nıṣfı ẕikr olan olur.

4 Derkenar: Öyleye nuḍc bulınca teʾḫīr itmez üçünci günde buḥrān vāḳiʿ olur.

5 Derkenar: Öyleye ṣabr idemez tā nuḍc bula. Pes beşinci günde ibrām ider.

6 Derkenar: Yaʿnī rābūʿ-ı evvelüñ evvelini marażuñ evveli ḳıldılar ve āḫirini yevm-i rābiʿ ḳıldılar ve rābūʿ-ı ṣānīnüñ evvelini yevm-i rābiʿ ḳıldılar ve āḫirini yevm-i sābiʿ ḳıldılar. Öyleye yevm-i rābiʿ müşterek oldı ammā rābūʿ-ı ṣāliṣ evvelini yevm-i ṣāminden ḳıldılar.

نصف ثمن و هو اقل من نصف يوم فوصلوا به الرابوع الثاني فصار الرابوعان ستة ايام و نصفا و ثمنا فكان اكثر من نصف يوم فجعلوه يوما كاملا و ابتداء الرابوع الثالث من اليوم (و كذلك في الاسابيع الثامن) Ẕikr itdügi taʿlīl yuḳarudan maʿlūm olmışdur. (فان السابوع الاول ستة ايام و Yaʿnī esābīʿde daḫi ẕikr olan vech üzere ḳıldılar. نصف و ثمن فجعلوه يوما كاملا لانه اكثر من النصف فكان اول الاسبوع الثاني **[486a]** اليوم الثامن و مجموع الاسبوعين ثلثة عشر يوما و ربع و ذلك اقل من نصف يوم فوصلوا به السابوع الثالث و كان اوله اليوم الرابع عشر و آخره اليوم العشرين) Bu daḫi kelām-ı sābıḳdan maʿlūmdur. (و اليوم الحادي عشر منذر بالرابع عشر لانه اليوم الرابع من الاسبوع الثاني) On birinci gün münẕirdür on dördünci güni. Zīrā yevm-i rābiʿdür usbūʿ-ı ṣānīden.[1] (و اليوم السابع عشر يوم انذار) Yaʿnī yigirminüñ yevm-i inẕārıdur. (لانه اليوم الرابع من اليوم الرابع عشر) Zīrā on yidinci gün yevm-i rābiʿdür on dördünci günden. (و اليوم السابع من الحادي عشر) Daḫi yidinci gündür on birden. (و الامراض الحادة مطلقا بحرانها في الرابع عشر و الحادة جدا في السابع و الحادة في الغاية القصوى في الرابع و القليلة الحدة في السابع عشر و العشرين و الرابع و العشرين) Emrāż-ı ḥādde-i muṭlaḳanuñ buḥrānı on dördünci gündedür. Cidden ḥādde olan emrāżuñ buḥrānı yidincide olur. Ḥiddeti[2] ġāyetde olan[3] emrāżuñ buḥrānı yevm-i rābiʿdedür. Ḥiddeti[4] **[486b]** ḳalīle olanuñ buḥrānı on yidide ve yigirmide ve yigirmi dörtdedür. (ثم حادة المزمنات) Yaʿnī şol marażlar ki ḥādde ile müzmine ortasında ola anlaruñ buḥrānı (في السابع و العشرين و الثلثين و الرابع و الثلثين و السابع و الثلثين) yigirmi yidide, otuzda, otuz dörtde, otuz yididedür. (ثم بحران المزمنات) Emrāż-ı müzminenüñ buḥrānı (الاربعون و الستون و الثمانون و المائة و العشرون) ḳırḳdur ve altmışdur ve yüz yigirmidür. (و انما زادوا بعد الاربعين عشرين عشرين لان الرابوع و السابوع ضعف حكمهما اذ لم يحصل لهما تأثير في هذه المدة فزادوا عددا اجتمع فيه الرابوع و السابوع على البحرانية و زادوا بعد الثمانين اربعين اربعين لان المرض لفرط ازمانه لا يتغير في المدد المتقاربة) Ziyāde itdiler ḳırḳdan ṣoñra yigirmi yigirmi. Zīrā rābūʿuñ sābūʿuñ ḥükmi żaʿīf oldı. Zīrā ḥāṣıl olmadı bunlar içün teʾṣīr bu müddetde mādde ġalīẓ olduġıçün. Öyleye ziyāde itdiler bir ʿaded ki anda cemʿ ola rābūʿ ve sābūʿ **[487a]** tā cemʿ ola bu taġayyürātdan taġayyür-i ẓāhir ve ziyāde itdiler seksenden ṣoñra ḳırḳ ḳırḳ. Zīrā marażuñ farṭ-ı

1 Derkenar: Yuḳarudan maʿlūm olmışdur ki her usbūʿuñ yevm-i rābiʿi anuñ münẕiridür.
2 Derkenar: Bunlaruñ ḥiddeti mertebe-i ṣāliṣededür.
3 Derkenar: Bunlaruñ ḥiddeti mertebe-i rābiʿdedür.
4 Derkenar: Bunlaruñ ḥiddeti mertebe-i ūlādadur.

ezmānı içün müteġayyir olmaz birbirine ḳarīb olan müddetlerde ki yigirmi yigirmidür. (و اول بحارين المزمن اربعون و كان نسبته الى المزمنات نسبة الرابوع الى الحادات) Maraż-ı müzmin buḥrānlarınuñ evveli ḳırḳdur. Bu emrāż-ı ḥādde buḥrānlarınuñ āḫiridür. Öyleye ḳırḳuñ emrāż-ı müzmineye nisbeti rābūʿuñ emrāż-ı ḥāddeye nisbetidür.[1] (و قد يكون بحران في سبعة اشهر بل في سبع سنين و في اربعة عشر سنة و في احدى و عشرين سنة) Gāh olur buḥrān yidi ayda[2] belki yidi yılda ve on dört yılda ve yigirmi bir yılda.[3]

(**الباب الثالث في الأورام و البثور و الجذام و الوباء** و التحرز عنه) Bunlaruñ baʿżı evrāmda dāḫildür ifrād bi'ẕ-ẕikr itdügi ihtimāmdür.

(**تقسيم الاورام**[4] كل ورم فله مادة اما ذات قوام و هي الاخلاط الاربعة او غير ذات قوام و هي المائية و الريح) Her verem içün mādde vardur ol mādde yā cüṣṣe ṣāḥibidür ki ol aḫlāṭ-ı **[487b]** erbaʿadur yā cüṣṣe ṣāḥibi degüldür ki mā'iyyet ve rīḥdür. (فالورم الدموي يسمى فلغمونيا و الصفراوي حمرة و المركب منهما فلغمونيا فيقدمون الاغلب منهما) Verem-i demevī filiġamūnyā diyü tesmiye olınur. Ṣafrāviyye ḥumre[5] tesmiye olınur. İkisinden mürekkeb olana filiġamūnyā ḥumre yā ḥumre filiġamūnyā tesmiye olınur aġleb taḳdīm olınur.[6] (و البلغمي اما مخالط للعضو و هو الورم الرخو او متميز و هو السلعة اللينة) Verem-i balġamī yā ʿużva muḫāliṭ ola ol verem-i rıḥvdur yā mütemeyyiz ola ol yumuşaḳ urdur.[7] (و السوداوي اما ان يكون مداخلا او لايكون و المداخل اما ان يكون مولما ذا اصول ناشية في الاعضاء و هو السرطان او يكون ساكنا هاديا و هو الصلابة و غير المداخل اما ان يكون متشبثا بظاهر العضو و هو السلع او لايكون و هو الغدد) Verem-i sevdāvī yā müdāḫil ola cirm-i ʿużvda yā müdāḫil olmaya. Müdāḫil olan yā mü'lim ola kökler ṣāḥibi[8] ola yā yapışıcı ola aʿżāya ol sereṭāndur[9] yā sākin ola elemsüz[10] ol ṣalābet**[488a]**dür. Ġayr-ı müdāḫil olan yā yapışıcı ola ẓā-

1 Derkenar: Yaʿnī emrāż-ı müzminenüñ buḥrānlarınuñ evveli ḳırḳ ve emrāż-ı ḥāddenüñ buḥrānlarınuñ evveli rābiʿdür.
2 Derkenar: Her ay dehr yıl bir gün meṣābesinde olur.
3 Derkenar: Bu maraż māddesinüñ ġılẓeti ve ʿusr-ı infiʿāli ḥasebi ile ve ḥareketi baṭī olan kevākib nisbeti ile olur.
4 Derkenar: Evrām cemʿ-i veremdür. Ol şol ziyādedür ki ġayr-ı ṭabīʿiyye ola mādde-i fażliyyeden ola Türkçe şiş diyü taʿbīr olınur gerek aʿżā-yı ẓāhirede olsun gerek bāṭınada.
5 Derkenar: Sürḫ-bād didükleridür.
6 Derkenar: Ammā ikisi müsāvī olsa filiġamūnyā ve ḥumre diyü tesmiye olınur.
7 Derkenar: Berk ur sevdāvī olur.
8 Derkenar: Yaʿnī ṭamarları ola aġaç ḳöki gibi.
9 Derkenar: Ortası yengeç vasaṭına ve ʿurūḳı ayaḳlarına beñzer anuñçün sereṭān dirler.
10 Derkenar: Bu tesmiye-i ḫās bi-ismi'l-ʿāmdur ṣafrā-yı raḳīḳa mirre didükleri gibidür.

hir-i ʿużva ol urdur yā yapışıcı olmaya ol ġuddelerdür Türkçe bez dirler. (و المائي اما ان يكون عاما كالاستسقاء او خاصا كالقيلة المائية) Verem-i mā'ī yā ʿām ola aʿżāya istisḳā gibi yā ḫāṣṣ ola ḫuṣye şişi gibi. (و اما الريحي فاما ان يكون مخالطا لينا عند الجس و هو التهيج او مجتمعا مقاوما للجس و هو النفخة) Ammā verem-i rīḥī yā muḫāliṭ ola cevher-i ʿużv yumuşaḳ ola degicek ol teheyyücdür yā müctemiʿ olup degmege muḳābele ide ol nefḫadur.[1]

(و **البثور**[2] اورام صغار تنقسم كالاورام الى دموية و صفراوية و غيرهما و مختلطة) Küçücük veremlerdür[3] münḳasım olur demeviyyeye ve ṣafraviyyeye ve balġamiyyeye ve sevdāviyyeye ve mürekkebeye. (الورم الدموي و الصفراوي) Bunlaruñ ʿalāmetlerin beyān ider. (اما الدموي فيدل عليه التمدد و حمرة اللون و الانتفاخ و الضربان ان كان العضو حساسا و فيه الشرايين و الورم غاصيا) Ammā demevīye delālet ider çekilmek ve renk ḳızıllığı ve şişmek **[488b]** ve dikdik atmaḳ eger ʿużv ḥassās ise ḥālbuki anda şiryānlar var ise ve verem aşaġa ve içerüye batmış ise. (و ماله اما ان يجتمع او يتحلل او يستحيل صلبا او يميت العضو و اذا جمع ازداد الوجع و التمدد و الضربان و الحرارة و اذا انفجر سكنت الحرارة و خف الضربان و الوجع) Verem-i demevīnüñ nihāyeti yā cemʿ olmaḳdur yā ṭaġılmaḳdur[4] yā münḳalib olmaḳdur verem-i ṣulba yā ʿużvı öldürmekdür.[5] Ḳaçan verem cemʿ olsa vecaʿ ve çekilmek ve ḍarebān ve ḥarāret ziyāde olur. Ḳaçan ṭaşılsa sākin olur ḥarāret ve ḫafīf olur ḍarebān ve vecaʿ. (و اما الصفراوي فيكون حمرته انصع و تمدده اقل و لذعه اقوى و اقرب الى الجلد الا ان يكون صفراؤه غليظة) Ammā verem-i ṣafrāvī ḥumreti açıḳ olur ve çekilmesi eḳall olur ve sancıması aḳvā olur ve aḳreb olur deriye illā meger ṣafrāsı ġalīẓ ola.[6] (و سببها كثرة المادة و ضعف العضو القابل او اسباب بادية كضربة او سقطة) Cümle evrāmuñ sebebi keṣret-i māddedür ve ʿużv-ı ḳābilüñ żaʿfıdur[7] yā sebebi **[489a]** esbāb-ı ḫāricedür. (و كثرة القروح تنذر بالدماميل و كثرتها تنذر بالخراج) Ḳarḥalar keṣreti çıbanları münẕirdür ve çıbanlar keṣreti ḫurācı münẕirdür.[8] (العلاج)

1 Derkenar: Buña nefḫa dirler zīrā nefḫa bunuñ sebebi.
2 Derkenar: Büṣūr cemʿ-i beṣredür sivilci maʿnāsına.
3 Derkenar: Nitekim evrām büṣūr-ı kibārdur. Öyleye evrām ile büṣūr mā-beyninde farḳ cüṣṣe cihetindendür mādde cihetinden degüldür.
4 Derkenar: Yaʿnī iriñlenüp ṭaşılmek.
5 Derkenar: Mevt-i ʿużvdan murād ʿużvuñ fesādı ve taʿaffünidür bir vech üzere ki mü'eddī ola ḳaṭʿına sirāyet fesāddan iḥtirāz içün.
6 Derkenar: Öyleye dāḥilde muḥtebis olur.
7 Derkenar: ʿUżv żaʿīf olıcaḳ māddenüñ defʿine ḳādir olımaz.
8 Derkenar: Ḫurāc şol büyük veremlerdür ki içi mücevvefdür ki anda māddeler munṣab olup taḥallüle ḳābil olmayup ṭaşılup cerāḥat aḳar.

Cemīʿ aḳsāmınuñ ʿilācın beyān ider. (ماكان من ذلك عن دفع عضو رئيس كالدماغ الى خلف الاذنين و القلب الى الابطين و الكبد[1] الى الاربيتين فلا يجوز ردعه خوفا من رجوع المادة الى العضو الرئيس و قد ازدادت بالحركة شرا فيقتل) Şol verem ki ʿużv-ı reʾīs defʿinden dimāġ gibi iki ḳulaḳ ardına ve ḳalb gibi ḳoltuḳlara ve ciger gibi iki ḳasıḳ çuḳurlarına öyleye cāẕib degüldür redʿ ve menʿ itmek ḥavf idüp māddenüñ rücūʿından[2] ʿużv-ı reʾīse. Ḥālbuki mādde ziyāde olur ḥareket ile[3] şerlik cihetinden öyleye ḳatl ider. (بل يستعمل فيها المرخيات ليكثر الانجذاب فينقي العضو الرئيس و تلك المرخيات كالسمن و الزبد و ربما كفي التنطيل بالماء الحار و ان لم يتحلل و جمعت فلا بد من تفجير بالادوية او بط **[489b]** بالحديد) Belki istiʿmāl olına bu mevādda mürḫiyyāt tā menfeẕ müttesiʿ olup mevādd çıḳup girüsine rücūʿ itmeye ol mürḫiyyāt sāfī ve kere yaġı gibi gāhī kifāyet olınur naṭūl itmek ile[4] ıssı ṣu ile. Ve eger müteḥallil olmayup cemʿ ola lā-büddür deşmek edviye ile yā yarmaḳ demür ile. (و ما ليس كذلك فان كان سببه باديا كالضربة و السقطة فان كان البدن معه ممتليا استفرغ ثم حلل و الا حلل من غير استفراغ و الردع فيها غير جائز لئلا يزيد الوجع فيزيد الورم الا ان يكون ضعيفا جدا كدهن الورد مفترا) Şol verem ki ʿużv-ı reʾīs defʿinden olmaya eger sebebi ḫāricden ise eger beden anuñ ile mümtelī ise mevāddan istifrāġ ḳılına mevādd, andan ṣoñra taḥlīl ḳılına verem.[5] Eger beden mümtelī degülse taḥlīl ḳılına istifrāġsuz redʿ bunda cāʾiz degüldür tā ziyāde olmaya vecaʿ[6] öyleye ziyāde olur verem[7] illā meger rādiʿ żaʿīf ola ḳatı gül yaġı gibi ısıcaḳ. (و ان كان سببه بدنيا فلا بد من الروادع **[490a]** و لتكن مسكنة للوجع كقيروطي من شمع ابيض[8] و دهن ورد و ماء كسفرة يستعمل فاترا) Eger sebebi bedenī olursa rādiʿlerden lā-büddür ve ol rādiʿler vecaʿı teskīn ider olsun ḳīyrūṭī gibi aḳ bal mūmından ve gül yaġından ve kişnīz ṣuyından istiʿmāl olına ısıcaḳ.[9] (و ربما زيد فيه قليل زعفران عند قوة الوجع و عدم التلهب و ربما كفى ماء الكسفرة وحده او ماء الهندبا او ماء عنب الثعلب او ماء لسان الحمل او ماء الرجلة) Gāhī ziyāde ḳılınur azcuḳ zaʿferān vecaʿ

1 كالدماغ و القلب و الكبد ʿużv-ı reʾīse miṣāldür.
2 Derkenar: Zīrā her aḳar nesnenüñ öñine berk nesne ḳonsa girüsine rücūʿ ider. Nitekim ṣunuñ öñine dīvār gelse girüye döner.
3 Derkenar: Zīrā ḥareket ile ḥarāret ḥāṣıl olur.
4 Derkenar: Yaʿnī aʿżā-yı reʾīse üzerine sāfī ve kere yaġı ve ḳuyruḳ yaġı gibi süreler.
5 Derkenar: Evvel mevādd istifrāġ ḳılınmaḳ inṣibābdan iḥtirāz içündür.
6 Derkenar: Redʿ vecaʿı ziyāde itdügi māddenüñ ṣıḳışmasın īcāb itdügi içündür.
7 Derkenar: Vecaʿ ziyāde verem īcāb itdügi vecaʿ ceẕẕāb oldugıdur.
8 Derkenar: Mūm-revġandur.
9 Derkenar: Eger suʾāl olınursa verem ṭabīʿat-ı māddeyi defʿ itdügindendür öyleye redʿ anuñ żıddıdur; biz eyidürüz: Redʿ, ʿużv-ı müteverrime fāʾide itmek içündür. Ol daḫi ṭabīʿatuñ maṭlūbıdur.

ḳavī olıcaḳ telehhüb olmayıcaḳ. Gāhī kifāyet ider kişnīz ṣuyı yalñuz yā hindibā ṣuyı yā it üzümi ṣuyı yā lisānü'l-ḥamel yā ricle ṣuyı. (و ربما جعل معه ماء ورد و خل اذا لم يكن وجع ثم يخلط بالروادع المنضجات المحللة و الملينة كالحلبة و البابونج و اكليل الملك و الخطمي و بزر الكتان ضمادا بدقيقها و تنطيلا بمياهها و تضميدا بثفلها بعد طبخها) Gāhī ḳılınur bu mā' ile gül ṣuyı ve sirke eger vecaʿ yoḳ ise andan ṣoñra ḫalṭ olına rādiʿlere münżicler **[490b]** ki muḥallil ve müleyyin ola żımād ḳılına bunlaruñ unı ile ve naṭūl ḳılına ṣuları ile ve żımād ḳılına s̱üfli ile bişürdükden ṣoñra. (و مرهم الدياخليون مع مرهم الخل او مرهم الداخليون وحده في الابتداء جيد) Diyāḫiliyūn bir ḥakīmüñ ismidür bu merhemi ol terkīb itmişdür. (و ان كان في البدن امتلاء فلا بد من استفراغ بالفصد و اسهال الصفراء) Verem demevī ise faṣd ṣafrāvī ise ishāl gerek. (ثم بعد ذلك و عند الانحطاط يقتصر على المرخيات المحللة) İbtidādan ṣoñra yaʿnī tezāyüd-de ve inḥiṭāṭda ḳaṣr olına mürḫiyyāt-ı muḥallileye. (فان خفت الاستحالة الى الصلابة اقتصرت على المرخيات الملينة) Eger ḳorḳarsañ ṣalābete münḳalib ol-maḳdan ḳaṣr idesin mürḫiyyāt-ı müleyyineye.[1] (فان خفت فساد العضو بما تري من اسوداده او ميله الى الخضرة فلا بد من شرط العضو و غسله بماء و ملح و ليكن التبريد في الصفراوي اكثر و التجفيف في الدموي اكثر) Eger ḳorḳarsañ fesād-ı ʿużvdan gördügüñ sebeb ile ḳararmasından ve yeşillige meylinden lā-büddür ʿużvı yarmaḳdan[2] ve ṣu[3] **[491a]** ile ve ṭuz ile yumaḳdan ve tebrīd ekṣer olsun[4] verem-i ṣafrāvīde ve tecfīf ekṣer olsun[5] verem-i demevīde. (و الاورام البلغمية اما الرخوة فكلما كانت اكثر رخاوة كانت عن مادة ارق و لذلك يكون نفوذا لاصبع فيها اسهل) Zīrā keṣret-i reḫāvet keṣret-i mā'iyyet içün olur ve keṣret-i mā'iyyet müstelzimdür riḳḳati. (و اما السلع فبلغمها اغلظ و يكون اللون فيها على لون البدن و بلا وجع) Ammā uruñ balġamı aġlaẓ olur ve anda levn beden levni üzere olur ve aġrısuz olur. (العلاج استفراغ البدن من البلغم و الحمية عن كل ما يولده و الردع في الابتداء بماهو قليل البرودة و فيه تجفيف كاسفنجة غمست في خل ثقيف ممزوج بماء البورق او عصارة الآس مفترة و قد يجعل معها قليل ملح و خل ثم النطولات و المروخات و الاضمدة المحللة كاخثاء البقر و مرهم الباسليقون) İstifrāġ-ı bedendür balġam-dan daḫi perhīzdür her balġamı müvellid olandan ve redʿdür ibtidāda ḳalī-lü'l-bürūdet olan ile. Ḥāl**[491b]**buki ol rādiʿde ola tecfīf sünger gibi ṭaldu-

1 Derkenar: Yaʿnī rādiʿ ḫalṭ olınmaya, tā müteḥaccir ḳılmaya.
2 Derkenar: Tā ki mādde çıḳa.
3 Derkenar: Tā ki mā'da müncemid ola.
4 Derkenar: Zīrā ṣafrānuñ ḥarāreti ekṣerdür.
5 Derkenar: Zīrā dem raṭbdur.

rulmış ola ṣarup sirkeye ki ḳarışmış ola mā'-i būraḳa yā mersīn ʿuṣāresine ısıcaḳ gāhī ḳılınur anuñ ile azcuḳ ṭuz ve sirke ibtidādan ṣoñra. Yaʿnī rādiʿ istiʿmālinden ṣoñra istiʿmāl olına naṭūllar daḫi dürtünecek nesneler[1] daḫi żımādlar ki muḥallil ola ṣıġır necāseti gibi daḫi merhem-i bāsilīḳūn. (الورم السوداوي و ينقسم الى الصلابة و السرطان و ملمسهما صلب و من السرطان متقرح و منه غير متقرح) Verem-i sevdāvī iki ḳısm idügi evā'il-i bābda ẕikr olınmış idi.[2] (العلاج استفراغ السوداء و التضميد بالملينات كالشحوم و دهن السوسن[3] و دهن الحناء و الزيت العتيق) Bunlar ile żımād ḳılınıcaḳ mādde taḥlīle ḳābil olur. (مرهم يحلل الصلابته في اسبوع و مادته خردل و بزر الانجرة و كبريت و زبد البحر و راوند و اشق و مقل ازرق و شمع احمر و زيت عتيق) Merhem ki ṣalābeti ḥall ider bir heftede māddesi ḫardal ve ışırġan diken toḫmı[4] ve kibrīt ve deñiz köpügi ve rāvend ve uşaḳ ve muḳl-i **[492a]** ezraḳ ve bal mūmı ve zeyt-i ʿatīḳdür.

(الدبيلة) Żamm-ı dāl ve fetḥ-i bā ile. (و الخراج) Żamm-ı ḫā ve fetḥ-i rā ile. (اما الدبيلة فكل ورم في داخله موضع ينصب اليه المادة) İçi boş olup añа mādde döküle gerek ol mādde ḥārre olsun gerek bāride olsun. (و اما الخراج فهو ماكان مع ذلك حارا) Öyleye dübeyle ʿāmmdur. (و اذا رأيت مع الورم ضربانا كثيرا و انغمازا تحت الاصبع فهو خراج فيعرف موضع المدة بانه اذا عصر احس بشئ يتحرك باصبع اخري توضع تحته و ببياض لونه او صفرته او خضرته اذا لم يكن المدة جيدة) Ḳaçan görseñ verem ile ḍarebān keşīr ve çimdürülmek barmaḳ altında ol verem ḫurācdur. Öyleye bilinür iriñ yiri bunuñ ile ki ḳaçan verem ṣıḳılsa iḥsās olınur[5] şey'-i müteḥarrik iṣbaʿ-ı uḫrāda ki ol iṣbaʿ vażʿ olınur mevżiʿ-i ʿaṣruñ altında. Ve bilinür beyāżı ile levn-i mevżiʿüñ yā ṣarılığı ile yā yeşilligi ile **[492b]** ḳaçan iriñ eyü olmasa yaʿnī tamām nuḍc bulmış olmasa. (و المدة الجيدة هي الملساء البيضاء المتشابهة الاجزاء المتوسطة الرايحة) Eyü iriñ oldur ki ṭayrıncaḳ ve aḳ ve ġılẓetde ve riḳḳatde eczāsı berāber ve rāyiḥada mutavassıṭ olalar (العلاج استفراغ البدن) tā mādde ḳalīl ola. (و الحمية) Her māddeyi tevlīd idenden (و التقوية) ḳavī ḳılmaḳ gerek ḳuvveti (لئلا يضعف الوجع و الانفجار) tā żaʿīf ḳılmaya ve ṭeşilmek ḳuvveti. (ثم يستعمل المنضجات الخفيفة كالتنطيل بالماء الحار و التضميد بالشعير و التين او بالحنطة الممضوغة او شمع و زيت و كندر او

1 Derkenar: Zeytūn yaġı.
2 Derkenar: Māddesi rediyye ve ḥādde ise cerāḥatlenür degül ise cerāḥatlanmaz.
3 Derkenar: Murād aḳ sūsendür.
4 Derkenar: Encere ışırġan dikenidür yā bir nevʿ dikendür ki deve yir.
5 Derkenar: Zīrā göyünmiş iriñ yumuşaḳ olur üzerine barmaḳ ḳoyıcaḳ ḥareket ider altında olan barmaġa iner doḳınur.

(زعفران و خطمي و بزر كتان فان لان الجلد و امكن التفجير بالادوية المفجرة فهو اولي)
Andan ṣoñra istiʿmāl olına münżicāt-ı[1] ḫafīfe naṭūl itmek gibi mā'-i ḥārr[2]
ile ve żımād itmek gibi arpa ve encīr ile yā buġday ile ki çiynenmiş ola[3] yā
mūm ve zeyt ve kündür ile yā zaʿferān ve ḫaṭmī ve bezr-i kettān ile eger
deri yumuşursa ve deşilmek mümkin olursa[4] edviye-i müfeccire ile ol ev-
lādur. **[493a]** (و التضميد باصل النرجس يفجر كل صعب و خصوصا مع ماء و عسل
و الدياخليون بلعاب الخردل مفجر يغلى جميع ذلك في دهن السوسن) Żımād ḳılmaḳ
nergis köki ile deşer her ṣızıyı ḫuṣūṣā ıssı ṣu ile[5] ve ʿasel ile dāḫiliyūn luʿāb-ı
ḫardal ile deşicidür ḳaynadalar bunuñ cümlesin sūsen yaġında. (و الا فبط و
احرص ان يكون فم الشق الى اسفل فاذا خرجت ما فيه من المدة و القيح فاغسله بمثل
ماء العسل ثم مداواة الجرح) Eger edviye ile deşmek mümkin olmazsa yarmaḳ
gerek ve ḥarīṣ yarıḳ aġzı aşaġa olmaġa ḳaçan çıḳsa anda olan midde ve ḳayḥ
ġasl ḳıl[6] anı bal şerbeti ile, andan ṣoñra devā'-i cerāḥat gerek.[7] (و كل ورم
ظاهر لا ضربان معه ففى الاكثر لايتقيح) Her verem-i ẓāhir ki anuñ ile ḍarebān
olmaya ekṣerde iriñlenmez.[8] (و في الاكثر لا يكون ورم من مادة مفردة) Ekṣerde
verem mādde-i müfrededen olmaz.

(الدماميل) Cemʿ-i dümmeldür çıbanlar dimekdür.[9] (اردأها آغورها) Ġā-
yet yaramaz ziyāde deriñ olandur. (و هي من جنس الخراجات) Zīrā **[493b]**
büṣūr-ı kibār-ı ḥārredür içinde midde cemʿ olur. (و تحدث في الاكثر عن
الحركات و كثرة الحمام على الامتلاء[10]) Çıbanlar ḥādiṣ olur ekṣerde ḥareketden
ve keṣret-i ḥammāmdan imtilā üzere.[11] (العلاج المبتلى بكثرة الدماميل يستفرغ
بالفصد و الاسهال و يستخف بدنه بكثرة الحمام) Baʿżı nüsḫada böyle bulundı.
(و في الايام الاول يداوى مداواة الاورام الحارة) Yaʿnī üç evvel günlerde faṣd ve is-
hāl ve istiʿmāl-i revādiʿ ile devā ḳılına. (ثم يقتصر على الانضاج و من المنضجات

1 Derkenar: Yaʿnī ḥarāreti müʿteddün leh olan, tā ki iḥrāḳ itmeye ve tecfīf ḳılmaya.
2 Derkenar: Issı ṣu ḥarāreti ve ruṭūbeti ile mevādda nuḍc virür.
3 Derkenar: Zīrā lisānuñ luʿābı ve aġzuñ tükürügi nuḍca eyü muʿīndür.
4 Derkenar: Demür ile deşmekden zīrā demür ile ʿaṣablar ve ṭamarlar ve ribāṭlar kesilmek iḥtimāli vardur ki tedāriki mümkin degüldür.
5 Derkenar: Zīrā ıssı ṣu ḥarāreti ile irḫā ider cildi ve ʿasel irḫā ider ve çirkden cilā virür.
6 Derkenar: Tā ki midde āsānlıḳ ile çıḳa, baḳiyye ḳalup nāṣūr olmaya.
7 Derkenar: Midde ve ḳayḥ ve ṣadīd ortasında farḳ budur ki midde şol ruṭūbetdür ki ṣūret-i ḥılṭiyyesi bāḳī ola. Ḳayḥ oldur ki ṣūret-i ḥılṭiyye bāḳī olmaya. Ṣadīd ṣaru ṣudur ki çıbanlardan aḳar.
8 Derkenar: Belki ṭaġılur.
9 Derkenar: Çıbana ʿArablar dümmel ve ʿAcemler dünbül dirler.
10 Derkenar: على الامتلاء didügi hem ḥarekāta hem keṣret-i ḥammāma ḳayddur.
11 Derkenar: Ḥareket ve ḥammām ki imtilā üzere ola mevāddı ẓāhire taḥrīk ider haẓm olmadan öyleye ṭabīʿat defʿ ider çıbanlar ile eger mādde müctemiʿa ise sivilciler ile eger mādde müteferriḳa ise.

لها التين و العسل و بزر المرو مع التين و الحنطة الممضوغة و التين مع الخردل بدهن السوسن) Yaʿnī bunlar dühn-i sūsen ile maḫlūṭ olalar. فان نضج و لم ينفجر فجر) بالادوية و ربما احتيج الى بط) Eger göynüp deşilmez ise deşile edviye ile ve gāhī iḥtiyāc olur yarmaġa.[1]

(البثور) Beşrenüñ cemʿidür sivilciler maʿnāsına. (ايضا على عدد الاورام) Zīrā büşūr mevādd-ı evrāmdan ḥādiş olur. Nitekim tafṣīl ider فمنها دموية) ك كالشري) ḳurdeşenidür ki demevī ola. **[494a]** و منها صفراوية كالنملة و الجمرة) و النار الفارسية) Bunlar ẕikr olınsa gerekdür.[2] و منها سوداوية كالجرب السوداوي) و الثآليل و المسامير) Ṣālīl cemʿ-i ṣü'lūldür sigil maʿnāsına mesāmīr cemʿ-i mismārdur Türkçe aḳ sigil dirler.[3] و منها بلغمية كالشرا البلغمي و منها مائية) كالنفاطات[4]) Ṣulu ḳabarcuḳlar. (و منها ريحية كالنفاخات[5]) Yillü ḳabarcuḳ.

(**الشرا**[6] بثور مسطحة مكربة حكاكة تحدث في الاكثر دفعة و تشتد هي و كربها و غمها ليلا) Beşrelerdür yaṣṣı yaṣṣı göñül darlığandurıcıdur, gicidür ḥadiş olur ekşerde defʿaten ve ziyāde olur kendüsi ve göñül darlığandurması ve ġuṣṣası gicede olur. و سببها بخار حاد دموي في الاكثر و قد يكون بلغميا فيكون) اشتداده ليلا اكثر من الدموي و الدموي اكثر حدة و حمرة) Sebebi buḫār-ı ḥādd-i demevīdür ekşerde gāhī ol sebeb olan buḫār balġamī olur öyleye iştidādı gicede ekşer olur demevīden ve demevī olan ekşerdür ḥiddet ve ḥumret cihetinden.[7] العلاج الفصد و اسهال الصفراء برفق بمثل النقوع المسهل او ماء الرمانين) بالهليلج) **[494b]** Yaʿnī demevīden faṣd ve ishāl-i ṣafrā gerek rıfḳ ile. و في) البلغمي يستفرغ البلغم بان يكثر من الهليلج الكابلي و ربما زيد فيه قليل تربد) Şerbeti üç dirhem gerek. (ثم تدبير الحمى بالتبريد و ترك اللحوم) Zīrā mādde ḥārredür tebrīd gerek ve müvellid-i dem terk olınmaḳ gerek. (و العدس بالخل نافع) Zīrā tebrīd ve taġlīẓ-i dem ider (و مزورة حب الرمان و السماق جيدة) ʿillet-i sābıḳa içün. (و يكثر في الطعام و النقوعات الكزبرة اليابسة) Zīrā kişnīz menʿ-i buḫār ve taġlīẓ-i mādde ider.

(**النملة**[8]) Türkçe buña seyircik dirler ve kemrik ve ışırḳı dirler. بثور تحدث)

1 Derkenar: Ḫurācda ẕikr olınan vech üzerine.
2 Derkenar: كالجرب السوداوي didi. Zīrā gāhī cereb balġam-ı māliḥden ve ṣafrāvī muḥteriḳadan olur.
3 Derkenar: Mīḫ başı gibi olduġıçün böyle tesmiye olındı.
4 Derkenar: Cemʿ-i nafiṭadur.
5 Derkenar: Cemʿ-i nuffāḥadur.
6 Derkenar: Ne idügi şimdi beyān olındı.
7 Derkenar: Zīrā balġam gicede müteḥallil olmaz bürūdetden belki balġamuñ tevellüdi ekşer olur anda.
8 Derkenar: Nemle luġatde ḳarıncaya dirler. Bu maraża nemle didükleri aña binā'endür ki her bir beşre

(عن صفراء حريفة لطيفة Sivilcilerdür ki ḥādiṯ olur ṣafrādan ki iti ola laṭīf ola. (فان كانت ردية اوجبت النملة الساعية الاكالة) Eger ṣafrā yaramaz ise şiddet-i iḥtirāḳı içün īcāb ider nemleyi ki yüriyicü ʿużvı ekl idici[1] ola. (و الا اوجبت النملة الساعية فقط Eger ṣafrā rediyye degül ise īcāb ider nemle-i sāʿiyeyi ancaḳ (ان كانت رقيقة) eger ṣafrā raḳīḳa **[495a]** ise. (و ان كانت غليظة تحتبس فيما دون الجلد اوجبت النملة الجاورسية و هي اقل التهابا و ابطاء انحلالا) Eger ṣafrā ġalīẓe ise ki muḥtebis ola deri altında īcāb ider nemle-i cāversiyyeyi[2] bu eḳaldür iltihāb cihetinden ḳıllet-i ḥarāreti içün ve ibṭāʾdur inḥilāl cihetinden ġılẓet-i māddesi içün. (العلاج يجب ان يبداء اولا باستفراغ الصفراء) Cemīʿ ḳısmında (و بالفصد ان وجد في الدم كثرة) zīrā taḳlīl-i mādde lāzımdur (و تعديل المزاج) tebrīd itmek ile. (و يوضع عليها عدس و قشور رمان و سويق شعير و لسان الحمل مدقوقة ناعما) Zīrā bunlar tecfīf ider tebrīd ider. (فان ظهر التأكل و التقرح استعملت اقراص اندروخون بشراب قابض) Eger ẓāhir olursa yinmek ve yaralanmaḳ istiʿmāl olına aḳrāṣ-ı enderūḫūn şarāb-ı ḳābıż ile.[3] (و الجاورسية يجعل في مسهلها قليل تربد و افتيمون) Nemle-i cāversiyyenüñ müshilinde ḳılına azcuḳ türbüd ve eftīmūn. (و اللبن الحليب جيد لها) Yaʿnī eyüdür bunuñ ʿilācında[4] (و قشور الرمان و الطين الارمني بالخل و ماء الورد نافع **[495b]** tecfīf itdügiçün.

(**الجمرة**[5] بالجيم و **النار الفارسية**) Lafẓān-ı müterādifāndur. Türkçe buña ḳabarcuḳ ve od göynügi dirler ki eyyām ve bāda olaġandur. (يقال ذلك لكل بثر اكال منفط محرق محدث للخشكريشة) Dinilür bu her sivilciye ki yiyici ve ḳabardıcı ve yaḳıcı ola perde iḥdāṯ idici ola. (و ربما خصت النار الفارسية بما كان معه بثر من جنس النملة فيه سعى و تنفيط من مادة صفراوية قليلة التعفن و السوداء) Gāhī nār-ı fārisiyye taḫṣīṣ olınur aña ki anuñ ile sivilci ola nemle cinsinden ki anda yürimek ve içerü içerü girmek ola ḥādiṯ olur bu mādde-i ṣafrāviyyeden ki ḳalīletü't-taʿaffün ve ḳalīletü's-sevdā ola. (و الجمرة بما يسود الجلد من غير رطوبة) Ve taḫṣīṣ olınur cemre aña ki cildi ḳara ider ruṭūbetsüz. (و تكون كثيرة السوداء غليظة غايصة قليلة البثر) Ve bu yaʿnī bunuñ māddesi keṯīrü's-sevdā

ḳarınca ışırur gibi acır yāḫūd ḳarıncalanur gibi bir ʿużvdan bir ʿużva yürür.

1 Derkenar: Yaʿnī ʿużvı yaralandırıcı olur.

2 Derkenar: Cāvers ṭaru dimekdür. Buña nemle-i cāversiyye didükleri dāneleri ṭaru dānesi gibi olduġıçün.

3 Derkenar: Yaʿnī bunuñ ile ṭılā ḳılına.

4 Derkenar: Mādde-i ġalīẓenüñ eczāsı içündür.

5 Derkenar: Cemre luġatde ḳor dimekdür. Bu maraża cemre ve nār-ı fārisiyye didiler. Zīrā bir ʿużva ḳor ve nār degse ḳabardur ve yaḳar. Daḥi ḳabarcuḳ iḥdāṯ idüp yaḳduġıçün böyle ad virildi ve nār-ı fārisiyye ile ṣıfatlandı. Zīrā Fürs nār yaḳup ʿibādet iderler idi. Anlaruñ nārı dāʾimā yanup şiddet-i ḥarāreti olduġıçün anlara nisbet itdiler.

ve ġalīẓe ve et içine batıcı ve sivilcisi az olur.[1] (العلاج لا بد من الفصد و استفراغ الصفراء و مراعاة السوداء و خصوصا **[496a]** في الجمرة و ربما احتيج الى اخراج المادة بالحديد و خصوصا في الجمرة) Faṣd istifrāġ-ı dem-i ṣafrāvī içündür ve istifrāġ-ı ṣafrā taḳlīl-i mādde içündür ve sevdā riʿāyeti gerek ishālde ḫuṣūṣā cemrede. Zīrā māddesi keṯīrü's-sevdādur. Ve gāhī iḥtiyāc olur iḫrāc-ı māddeye nişter ile māddesi ġalīẓ olıcaḳ buncasuz çıḳmaz. (الادوية الموضعية لا يجوز ان تكون شديدة التبريد لئلا تحتبس المادة او تدفعها الى الباطن و هي سمية خبيثة و لا شديدة القبض لذلك و لا قوية التحليل لئلا يزيد في كيفية المادة) Edviye-i mevżiʿiyye şedīdetü't-tebrīd olmamaḳ gerek tā mādde muḥtebis olmaya yirinde yā defʿ itmeye bāṭına. Ḥālbuki ol mādde semmiyyedür ḫabīṯedür.[2] Daḫi şedīdetü'l-ḳabż olmaya ol[3] ʿillet içün daḫi ḳaviyyetü't-taḥlīl olmaya, tā ki ziyāde ḳılmaya keyfiyyet-i māddede yaʿnī ḥarāretde ve ḥiddetde. (و من الادوية الجيدة رمان حامض يشق و يطبخ في الخل حتى يتهراء و يضمد بخرقة كتان بعد سحقه) Ekşi enārı yaralar ve sirkede bişüre**[496b]**ler tā müherrā ola ve żımād ḳılalar kettān bezi ile ezdükden ṣoñra. (و العفص بالخل جيد) Māzı sirke ile eyüdür. (و ضماد من لسان الحمل و العدس المقشر و الخبز الكثير النخالة) Kepek az olıcaḳ ruṭūbet virür münāsib degüldür.

(**النفاطات و النفاخات**) Kelām-ı muṣannifde büṯūr beyānında bunlaruñ ẕikri ve farḳı beyān olındı. Bunda muṣannif büṯūr-i mā'iyye maʿnāsına[4] istiʿmāl idüp dir: (تحدث اما لغليان يصعد المائية الى الجلد فتحتبس تحته لكثافته و اما لدم رقيق) Ḥādiṯ olur yā ḳaynamaḳ içün aḫlāṭda ki çıḳarur mā'iyyeti deriye. Öyleye muḥtebis olur mā'iyyet deri altında keṯāfeti[5] içün yā dem-i raḳīḳ içün. (العلاج ينقى البدن و يعدل مزاجه و يترك اللحوم) Beden tenḳiye olına faṣd ile ishāl ile ve taʿdīl olına mizāc müsekkināt-ı ġaleyān ve müberridāt istiʿmāli ile ve terk olına lüḥūm tā dem-i keṯīr olmaya. (و يوضع عليها اول ظهورها عدس مدقوق ناعما معجون بخل) Ammā tamām ẓāhir olıcaḳ ḳomayalar mādde muḥtebis olmaya.[6] (فاذا ظهرت و كانت كبيرة **[497a]** فقبئت ثم عولج بالمجففات و مرهم الاسفيداج جيد) Ḳaçan ẓāhir olup büyük olsa deşilse igne ile tā içerüye

1 Derkenar: Muṣannif kelāmından ẓāhirdür ki evvelki ışṭılāḥ üzere cemre ve nār-ı fārisiyye lafẓān-ı müterādifāndur ve ışṭılāḥ-ı ṣānī üzere mütebāyināndur ve cemre beṣr-i keṯīr olmaz ammā iḫrāḳ-ı cild itdügiçün cemreye müṣābihdür.

2 Derkenar: Öyleye andan aʿżā-yı re'īse mutażarrır olur.

3 Derkenar: Yaʿnī tebrīdde ẓikr olan ʿillet içün.

4 Derkenar: Türkçe buña benek dirler.

5 Derkenar: Yaʿnī mesāmdan müthereşşiḥ olur ʿaraḳ gibi çıḳmaz.

6 Derkenar: Yumuşaḳ dögülmiş ola sirke ile maʿcūn ḳılına.

rāciʿ olmaya, andan ṣoñra ʿilāc ḳılına müceffifāt ile eger anda mā'iyyetden nesne ḳalursa merhem-i isfīdāc devā'-i ceyyiddür.

(الجدري) Çiçek (و الحصبة) ḳızamıḳ. Bu ikisi nüfāṭāt cinsinden olduġıçün anuñ ʿaḳabınca īrād eyledi.[1] (اردأهما الاسود ثم البنفسجي ثم الاخضر ثم الاحمر ثم الاصفر ثم الابيض) Bunlaruñ yaramazı ḳara olandur, andan ṣoñra benefşe renginde olandur, andan ṣoñra yeşil olandur, andan ṣoñra ḳızıl olandur, andan ṣoñra ṣaru olandur, andan [ṣoñra] aḳ olandur.[2] (و اسلمهما الابيض الكبير الحجم القليل العدد السهل الخروج بغير كرب و لاحمى قوية ثم الكثير العدد مع باقي الصفات) Żararsuzı aḳ olup cüṣṣesi büyük ʿadedi ḳalīl çıḳması āsān olup ṭarlıġanmazsuz ve ḥummā-yı ḳavīsüz olandur, andan ṣoñra ʿadedi çoḳ olandur bāḳī ṣıfāt ile.[3] (و اما المختلط المتصل حتى يأخذ **[497b]** رقعة كبيرة مستديرة او ذات اضلاع فهي ردي) Ammā ḳarışıḳ olup birbirine muttaṣıl olan ḥattā duta bedenden ruḳʿa-i kebīre-i müstedīre miḳdārını yā budaḳlu ola yaramazdur.[4] (و كذلك المضاعف الكبار حتى يكون واحد في آخر) Buncılayındur iki ḳat olup büyük olan ḥattā biribirinüñ içinde. (و لان يكون الجدري و الحصبة تبعا للحمى اولى من العكس) Yaʿnī ol ḥummā olup ṣoñra cüderī ve ḥaṣbe olmaḳ evlādur ʿaksinden. (و الاجود فيهما ان يكون النفس و الصوت سليمين) Ziyāde eyü bu ikisinde nefes ve āvāz ḫoş olmaḳdur. (و اذا رأيت المجدور و المحصوب يتتابع نفسه ففيه ورم حجابي او سقوط قوة) Ḳaçan sen göresin cüderī ve ḥaṣbe çıḳaranı nefesi tezcek tezcek ider imdi anda verem-i ḥicābī vardur yā suḳūṭ-ı ḳuvvet vardur. (و اذا رأيت العطش يقوى و الكرب يشتد و الظاهر يبرد و الجدري او الحصبة يحضر او يسود فالهلاك قريب) Ḳaçan sen göresin ṣusuzluḳ ḳavī olur **[498a]** ve ṭarlıġanmaḳ müştedd olur ve ẓāhir bārid olur cüderī yā ḥaṣbe yeşil yā ḳara olur helāk ḳarībdür.[5] (و اكثر مايعرض الجدري و الحصبة في الربيع و البلاد الحارة الرطبة و الصبيان و الشبان و يندر ان في المشايخ) Ve ekṣer ʿāriż

1 Dr-kenār: Muṣannif bunlaruñ sebebin beyān eylemedi. Sebebi ḳan ḳaynayup ḥarekete gelüp ve müteʿaffin olup ṣafrāvī olmaḳdur ve bu maraż ʿömrde bir kerre vāḳiʿ olur tekrār vāḳiʿ olmaḳ nādirdür.

2 Derkenar: Çiçek çıḳarmaġuñ aʿrāżı burun gicimekdür ve ḥummā-yı muṭbiḳadur ve uyḳuda belinlemekdür ve arḳa aġrımaḳdur ve aʿżā sancımaḳdur ve boġaz iri olmaḳdur ve yüz göz ḳararmaḳdur ve āvāz dutulmaḳdur ve baş aġır olmaḳdur ve tükürük ḳurımaḳdur ve ṭarlıġanmaḳdur ve yanmaḳdur ve ṣusamaḳdur. Ve ḳızamıḳ çıḳarmaġuñ aʿrāżı çiçek aʿrāżına ḳarībdür ammā bunda arḳa aġrımaz ve bunuñ ḥudūṣı defʿaten olur.

3 Derkenar: Beyāż levn ve çıḳması āsān ve cüṣṣesi büyük ola.

4 Derkenar: Zīrā māddenüñ keṣretine ve ḳuvvetüñ żaʿfına delālet ider ammā evvelki ẓāhirdür ammā ṣānī aña binā'endür ki eger ḳuvvet ḳavī olsa bir defʿada defʿ ider idi.

5 Derkenar: Zīrā bunlar delālet ider bāṭında ḳuvvet-i ḥarārete ve semmiyyet-i māddeye ve ḳuvvetüñ ʿaczine tedbīrden ḥattā ʿāciz olmışdur ẓāhiri ḳızdurmaḳdan.

olur çiçek ve ḳızamıḳ bahārda ve büldān-ı ḥārre-i raṭbede daḫi oġlancuḳ-larda ve yigitlerde ve nādir olur pīrlerde. (و الحصبة تفارق الجدري بانها صفراوية و اصفر حجما و لا تجاوز الجلد و لا يكون لها سمك) Ḳızamıḳ muġāyir olur çiçege şunuñ ile ki ḳızamıḳ ṣafrāviyyedür çiçek demevīdür. Ve ḳızamıḳ cüṣṣede küçücükdür ve deriden tecāvüz itmez belki deri altında olur ve anuñçün yumrulanmaḳ olmaz evvel żuhūr idicek. (العلاج ليبادر الى اخراج الدم) Cü-derīde ve ḥaṣbede ki ġalebe-i demden ola böyle gerekdür. (و فصد عرق الانف قائم مقام الرعاف حام للاعضاء العالية) Burun ṭamarından faṣd ruʿāf maḳāmına ḳā'imdür ve aʿżā-yı ʿāliyeyi ḥāfiẓdur. او **[498b]** (المشروبات النقوع الحلو بالسكر شراب العناب و النيلوفر) Taṭfī'e-i ḥarāret ve taġlīẓ-i dem ve taḳviyet itdükleri içün. (و شراب الكادي بالغ) Bi'l-ḫāṣṣiyyedür (و كذلك شراب الطلع) böyledür ḫurmā ḳoruġı şarābı (و ربما احتيج الى حليب بزر البقلة بل الكافور) ḥarāret ziyāde olıcaḳ. (الاغدية عدس مقشر او مزورة قرع و قد يتخذ من العناب و الطلع مزورة فينفع جدا) Lüḥūmdan ḥaẕer gerek ve illā nüks olur.[1] (فان تكاسل الجدري و الحصبة او خيف رجوعهما سقيت ماء الرازيانج بالسكر و في الخروج) Yaʿnī tezcek çıḳmasa (ماء الكرفس) yā ḳorḳsañ bunlaruñ rücūʿından bāṭına içüresin rāziyāne ṣuyın ve kerefs ṣuyın sükker ile.

(**الحكة**) Kesr-i ḥā ile gicikdür. (**و الجرب**) Fetḥateyn ile uyuzdur. (منه يابس) Cerebden baʿżı yābisdür. (فيكون عن صفراء محترقة تخالط الدم فقد تبلغ الى ان تصير سوداء و قد لا تبلغ ذلك) Öyleye ṣafrā-yı muḥteriḳadan olur ki muḫāliṭdür de-me gāh irişür sevdā olmaġa şiddet-i iḥtirāḳdan gāh irişmez sevdā olmaġa. (و منه رطب) Ki andan ruṭūbet **[499a]** aḳar. (فيكون من مخالطة البلغم للدم[2]) Öy-leye balġam-ı māliḥüñ dem ile iḫtilāṭından olur (و الحكة كالجرب) māddede. (لكن لا يكون معها بثور) Lākin ḥikke ile sivilciler olmaz.[3] (و اكثر مايتولد عن اكثار اكل المالح و الحريف و الحلو و التوابل الحارة) Ekṣer mütevellid olur ḥikke belki cereb-i yābis bunları çoḳ yimekden. (العلاج استفراغ المادة بطبيخ الفاكهة او طبيخ الافتيمون او السفوف المسهل بماء الجبن او اللبن بالافتيمون و السكر و ماء الشاهترج[4] و قد نقع فيه هليلج اسود و اصفر و كابلي من كل واحد اربعة دراهم و في كل يوم يستعمل ماء الشعير بالسكر او ماء الجبن بالسفوف المبدل و السكر او ماء الشاهترج بالسكنجبين او

1 Derkenar: Ve bilgil ki bu iki marażda bedeni ısıcaḳ dutmaḳ ve bārid yilden ṣaḳınmaḳ gerek ve ol ẓuhūr idicek gül ṣuyında summāḳ ıṣladup süzüp göze ṭamzurmaḳ gerek ve elin ve ayaġın ḥınnālamaḳ gerek, tā ki gözde çıḳmaya.

2 Derkenar: Ekṣer nüsḫada للدم bulındı بالدم gerek idi.

3 Derkenar: Öyleye ḥikkenüñ bunda ẕikri istiṭrādendür. Zīrā bāb anuñ beyānındadur.

4 Derkenar: Şāhtere.

(نقوع بسكر Sefūf-ı mübeddilden murād şol sefūfdur ki mizācı tebdīl-i tarṭīb ve tebrīd eyle[r]. (الاغدية كل تفه) Her ṭatsuz yaʿnī ḥiddetsüzdür (كالهندبا و البقلة اليمانية و الرجلة و الاسفاناخ و لحم الجدي بالرمان الحامض و تقليل اللحوم ما امكن) tā ki dem ve ṣafrā mütevellid olmaya. (الادوية الموضعية الكبريت و الزيبق المقتول و الكندس و **[499b]** الاشق و الزنجار و النوشادر احد هذه مع نصفه مرتك و اسفيداج و مثله ملح اندراني و مثل الجميع حب رمان محمض و يضاف اليه دهن ورد و دهن بنفسج و ماء ورد و ماء كزبرة خضراء و خل و ربما احتيج الى الكافور) Kibrīt ve jīve ki ḳatl olınmış ola ve kündüs ve uşaḳ ve ḳalem-i jengār ve nişādır bunlardan biri ve nıṣfı mürdeseng ve üstübec ve bunlaruñ birinüñ miṯli milḥ-i enderānī ve mecmūʿuñ miṯli ḥabb-ı rümmān-ı muḥammaż ve buna żamm olına gül yaġı ve benefşe yaġı ve gülāb ve yeşil kişnīz ṣuyı ve sirke ve gāh iḥtiyāc olur kāfūra[1] (و من المشروبات القوية جدا) ḫuṣūṣā yābis olanlara. (ان يشرب ثلثة ايام كل يوم مائة درهم ماء شاهترج و ثلثين درهما شيرج مع نصفه سكنجبين الا انه يضعف المعدة و يغثي) İçürile üç gün her gün yüz dirhem şāhtere ṣuyı ve otuz dirhem şırlaġun anuñ nıṣfı sirkencübīn illā bu żaʿīf ider miʿdeyi ve göñül döndürür. (و الصبر شديد القلع لمادة الجرب) Ne deñlü müzmin olsa ṣabır nāfiʿdür (و ملازمة الحمام **[500a]** من انفع الاشياء للحكة و الجرب) tarṭīb ve terḳīḳ-i fużūl ve taḥlīl idüp ve ẓāhir-i cildi pāk itdügiçün.

(الجذام) Bu maraż ḥādiṯ olur sevdā cemīʿ bedene münteşir olmaḳdan ki ifsād ider mizāc-ı aʿżāyı ve heyʾetini ve şeklini gāhī tefrīḳ-i ittiṣāl ider. (السوداء اذا انتشر في البدن كله فان عفنت اوجب حمى الربع و ان اندفعت الى الجلد اوجبت اليرقان الاسود و ان تراكمت اوجبت الجذام فيتغير له اشكال الاعضاء و ربما تفرق اتصالها آخر الامر) Sevdā ḳaçan münteşir olsa bedende eger müteʿaffin olursa ḥummā-yı ribʿ īcāb ider eger mündefiʿ olsa deriye ʿufūnetsüz yereḳān-ı esved īcāb ider eger yaġlasa deri altında cüẕām īcāb ider öyleye müteġayyir olur. Anuñçün aʿżānuñ şekleri[2] gāhī aʿżāyı tefrīḳ[3] ider āḫir-i emrde. (و سببه الفاعلي اما شدة حرارة الكبد او البدن و يبوستهما فيحرقان الدم و اما بردهما فيجمدانه سوداء) Sebeb-i fāʿilīsi yā ciger ḥarāretinüñ şiddeti yā beden ḥarāretinüñ şiddetidür ve bunlaruñ yübūseti **[500b]** ile öyleye demi iḥrāḳ iderler yā cigerüñ ve bedenüñ şiddet-i bürūdetidür öyleye şiddet-i ḥarāret ve şiddet-i

1 Derkenar: Bunları ḥamīr idüp gövdeye süreler.
2 Derkenar: Rengi ḳaramtıḳ olur.
3 Derkenar: Ḥattā aʿżā yanup dökülür. Anuñçün mecẕūmlaruñ burnı ve baʿżı aʿżāsı dökülür.

bürūdet ḳanı ṭoñdururlar sevdā olur.[1] (و سببه المادي الاغدية المولدة للسوداء و قد يعين عليه انسداد المسام فيختنق الحار الغريزي و يغلظ الدم و كذلك فساد مزاج الطحال فلا يجذب السوداء فلا ينقي الدم) Ve sebeb-i māddīsi ġıdālardur ki müvelliddür sevdāyı ve gā[h] muʿīn olur tevlīd-i sevdāya mesāmm dutulmaḳ öyleye boġulur ḥārr-ı ġarīzī hevā-yı bārid vāṣıl olmaduġı içün. Ve ġalīẓ olur dem öyleye münḳalib olur sevdāya buncılayın muʿīn olur tevlīd-i sevdāya fesād-ı mizāc-ı ṭıḥāl öyleye sevdāyı ceẕb itmez öyleye dem sevdādan pāk olmaz. (او فساد مزاج الهواء و كثرة التخم) Yā muʿīn olur tevlīd-i sevdāya fesād-ı mizāc-ı hevā daḫi tuḫme çoḳluġı. (و اذا كثرت السوداء اعانت على كثرة تولدها بتغليظها الدم بالقوام و البرد و احالتها الوارد الى طبيعتها) Ḳaçan çoḳ olsa sevdā muʿāvenet ider tevellüdinüñ keṣretine demi taġlīẓi ile **[501a]** ḳıvām-ı ġalīẓi ile ve berd-i mizācı ile ve münḳalib ḳılması ile vārid olanı ṭabīʿat-ı sevdāviyyesine. (و من الجذام متقرح و منه غير متقرح و هو مما يورث و يعدي) Cüẕāmdan baʿżı vardur ki yaralu ve cerāḥatlüdür ve baʿżı vardur ki yarasuzdur. Cüẕām mīrāṣ olur ve sirāyet ider.[2] (و المتمكن منه لا يرجى و المبتداء قليل الافلاح) Ḳarār iden cüẕām recā olınmaz ṣıḥḥati yeñi ibtidā olınan azdur ḫalāṣı. (و اذا ابتداء الجذام احمر اللون جدا و اسود و ظهرت اخلاق سوداوية من الحقد و التيه و ظهر في العين كمودة الى حمرة و حصل في النفس ضيق و في الصوت بحة و في العرق نتن ثم يرق الشعر و يتساقط و ربما سقط موضعه و يحس في النوم بثقل و يخشم الانف و ينشق الاظفار و يبهر الصوت و يغلظ الشفة و يسود الانف ثم يسقط الانف و الاطراف و يسيل صديد منتن) Ḳaçan cüẕām ibtidā ḳılsa levn ḳızıl olur ḳatı ve ḳara olur. Ve ẓāhir olur sevdāvī ḫulḳlar kīnden ve ḥayretden ve ġuṣṣa**[501b]**dan. Ẓāhir olur gözde ḳaramtıḳlıḳ ḳızıla mā'il. Ve ḥāṣıl olur nefesde ḍīḳ ve āvāzda dutulmaḳ ve terde yaramaz ḳoḳu. Andan ṣoñra ince olur ḳıl ve dökülür ve gāh ḳıl yiri dökülür. Ve iḥsās ider nevmde ṣiḳal-i ʿaẓīm ve dutulur burun yaʿnī ḳoḳu duymaz ve yarılur ṭırnaḳlar[3] ve müşkil olur ṣavt[4] ve ḳaluñ olur ṭudaḳ ve ḳara olur levn, andan ṣoñra düşer burun diregi ve eṭrāf-ı beden ve

1 Derkenar: Dem muḥteriḳa olıcaḳ sevdā olur ve ol sevdā cemīʿ bedene ʿām olur ammā sebeb bedende olıcaḳ ʿām olduġı ẓāhir ammā cigerde olıcaḳ ʿām olduġı cigerüñ fiʿli ʿām olduġıçündür cemīʿ bedene.

2 Derkenar: Müteḳarriḥ olan cüẕām iḥtirāḳ-ı ṣafrādan ḥāṣıl olan sevdādan ḥādiṯ olandur ġayr-ı müteḳarriḥ olan ḫılṭ ṭoñmaḳdan yā balġam iḥtirāḳinden ḥādiṯ olandur bu yaʿnī cüẕām mīrāṣ olur. Zīrā cüẕām maraż-ı müzmindür menī cüẕāmluḳ vaṣfı ile mütevellid olur ve bi'l-cümle menī toḫm gibidür her toḫmdan kendü cinsi biter. Anuñçün Resūlullāh ʿaleyhi's-selām buyurmış: فر من المجذوم فرارك من الأسد ["Fakat (ey mü'min) sen cüzâmlıdan, arslandan kaçar gibi kaç." *Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi*, haz. Mehmed Sofuoğlu, s. 5740]. Bu maraża dā'ü'l-esed didüklerine ḥadīṯ-i şerīfde işāret vardur.

3 Derkenar: Keṣret-i ybūset-i sevdādan.

4 Derkenar: Öykende fużūl-ı sevdāviyyenüñ keṣretinden.

aḳar yaramaz ḳoḳar ṣaru ṣu.[1] (العلاج ان كان في الدم كثرة فالفصد) Eger demde keṯret var ise faṣddur.[2] (و فصد الوداج بالغ في النفع) Boyun ṭamarı faṣdı nihāyetdür nefʿde. (و يخرج السوداء بقوة) Yaʿnī müshil-i ḳavī ile çıḳarıla. (المسهلات ايارج لوغاذيا و طبيخ الافتيمون و حبه و حب الايارج بالحجر الارمني و السفوف المسهل بماء الجبن و اما السفوف المبدل بماء الجبن فينفعهم ان كانت السوداء حراقية) Yaʿnī eger sevdā iḥtirāḳiyye ise (الاشربة بكرة كل يوم مثل ماء الشعير الساذج و المبزر بالسكر او بشراب النيلوفر او جلاب **[502a]** بارد او ماء لسان ثور و سكر) her günüñ ṣabāḥında cev-āb-ı sāde yā mübezzer sükker ile yā şarāb-ı nīlūfer ile yā cüllāb-ı bārid yā lisān-ı ṣevr ṣuyı ve sükker ile (الاغدية لحم الجدي او الدجاج المسمن او لحم الضأن الفتى اسفيدباجة او حنطية) oġlaḳ eti yā semüz tavuḳ yā genç ḳoyun eti sāde yā buġday ile (و يجب أن يقيأ بماذكرناه للخلط الغليظ) vācib olur bunları ḳusdurmaḳ ḥılṭ-ı ġalīẓ içün ẕikr itdügümüz ile. (و ينقى ادمغتهم بالسعوطات[3] و العطوسات) Ve dimāġları pāk ḳılına bunlar ile, tā ki esāfil ve eʿālī bedenleri tenḳiye olına (و يكثر من الحمام) tarṭīb içün. (و التدهين بعده بدهن البنفسج و القرع او اللوز) Yaġlayalar andan ṣoñra benefşe yaġı yā ḳabaḳ yaġı yā bādām yaġı ile. (و يجلسون في آبزن من سمن مفتر) Talṭīf ve taḥlīl-i sevdā içün ve sevdā aḳmaḳ içün ḥarāret-i fātire ile ve yaġda tarṭīb ve taḥlīl vardur. (و يرتاضون رياضة معرقة) Meṯelā ṣabāḥdan ṭarīḳ-i **[502b]** emʿādan defʿ-i fużūl itdükden ṣoñra ḥareket-i ḳaviyye ideler ve ḳatı çağıralar ve güreş dutalar ve ṣıçrayalar, tā ki terleyeler. (و من الادوية الفاضلة البيشي و البزرجلي) İki maʿcūn ismleridür. (و افضل منهما اسفيدباجة من لحوم الافاعي بالخبز السميد لا يزال يأكل منها حتى ينتفخ بطنه و يذهل عقله و حينئذ يكف عنها) Efḍaldür bu ikiden isfīdbāc-ı maṭbūḫ efʿīler etlerinden simīd etmegi ile bundan yimekden zāʾil olmaya ḥattā ḳarnı şişe ve ʿaḳlı gide ol ḥīnde menʿ olına andan. (و قالوا يذبح الاسود السالخ و يدفن حتى يتود ثم يؤخذ هو و دوده و يسقى من افرط به الجذام كل يوم درهمين بشراب العسل فيبراء) Didiler boġazlana ḳara yılan ki yılda bir ḳavlar ve defn olına ḥattā ḳurdlana, andan ṣoñra alına ol ve ḳurdı ve tecfīf olına ve içürüle cüẕām ifrāṭ olan kimesneye her gün iki dirhem bal şerbeti ile öyleye ṣıḥḥat bulur. (و اذا تمكن الجذام لم يجز الفصد و الاستفراغ لانهما يحر كان المواد الخبيثة فلا تقوى القوة على دفعها فتقتل **[503a]**) Ḳaçan ḳarār itse cüẕām cāʾiz degüldür faṣd ve istifrāġ. Zīrā bunlar taḥrīk iderler mevādd-ı

1 Derkenar: ʿAlāmāt ve aʿrāż-ı cüẕāmı muṣannif müşevveş ẕikr idüp ve baʿżı ʿalāmātını ẕikr itmedi żaʿf-ı nabż gibi.

2 Derkenar: Ammā demde keṯret yoġ ise ʿurūḳ-ı kibārdan faṣd itmemek gerek belki ʿurūḳ-ı ṣıġārdan faṣd itmek gerek cebhe ve enf ṭamarları gibi.

3 Derkenar: Turp toḫmı gibi.

ḫabīṯeyi öyleye ḳuvvet ḳādir olmaz defʿine öyleye ḳatl ider. Zīrā mevādd-ı ḫabīṯe ḳalbe ve bāḳī aʿżā-yı reʾīseye munṣab olur.

(الوباء و الاحتراز عنه) Muṣannif vebāyı ve andan iḥtirāzı beyān ider. (الوباء فساد يعرض لجوهر الهواء الاسباب سماوية او ارضية كالماء الاس و الجيف الكثيرة كما في الملاحم[1] اذا لم تدفن القتلى و لم تحرق و التربة الكثيرة النز كثيرة التعفن) Vebā taʿaffündür ʿārıż olur cevher-i hevāya esbāb-ı semāviyye ve esbāb-ı arżiyye içün. Esbāb-ı arżiyye miṣāli müteġayyir olan ṣu ve çoḳ cīfelerdür. Nitekim ceng yirlerinde ḳaçan defn olınmasa maḳtūller ve iḥrāḳ ḳılınmasa ve şol ṭopraḳ ki anda ṣızındı çoḳ olup aḳmaya keṣīretü'l-taʿaffün ola. (فاذا كثرت الشهب و الرجوم[2] في آخر الصيف و في الخريف فانذر بالوباء) Ḳaçan çoḳ olsa şihāblar ve atılanlar yay āḫirinde ve güz evvelinde **[503b]** ḳorḳ sen vebādan. (و كذلك اذا كثر الجنوب و الصبا في الكانونين) Ve buncılayın ḳorḳ vebādan ḳaçan çoḳ olsa cenūb yili ve ṣabā yili ilk ḳış ayında ve orta ḳış ayında. (و اذا كثرت علامات المطر و لم تمطر و تكرر ذلك فمزاج الشتاء فاسد) Ḳaçan çoḳ olsa ʿalāmāt-ı maṭar ve yaġdurmasa ve mütekerrir olsa bu sebebinüñ tekerrüri ile mizāc-ı şitā fāsiddür. (و اذا كان الربيع قليل المطر باردا ثم رأيت الجنوب يكثر و يتكرر الهواء اياما ثم صفا اسبوعا ثم حدث و مد نهار و غمة و كدورة و برد ليل فقد جاء الوباء) Ḳaçan olsa bahār ḳalīlü'l-maṭar ve bārid ve görseñ cenūb yilini çoḳ eser ve hevā bulanıḳ olsa nice gün andan ṣoñra ṣāf olsa bir hefte andan ṣoñra ḥādiṯ olsa gündüz buṣarıḳ ve bulut ve bulanıḳlıḳ ve gice bürūdeti taḥḳīḳ vebā gelür. (و اذا كان الصيف قليل الحرارة و بداء تغير الاشجار و جاءت في الخريف نيازك و شهب فتوقع الوباء) Ḳaçan yay ḳalīlü'l-ḥarāret olsa ruṭūbet içün ve ẓāhir olsa taġayyür-i eşcār **[504a]** ḫazān gibi ve gelse güzde şimşek gibi ve şihāblar ümīd ḳıl vebāyı. (هذا اذا كانت الاسباب سماوية[3]) Ẕikr olan ʿalāmetler esbāb-ı vebā semāviyye olıcaḳdur. (و اما الارضية) Yaʿnī ʿalāmāt-ı esbāb-ı arżiyye budur ki (فان تري الحشرات و الضفادع قد كثرت و هربت الحيوانات الزكية الحس كاللقلق و هربت الفارة من جحرها سدرة ملقاة فالوباء قريب) ḳaçan göresin ḥaşerāt-ı[4] arżī

1 Derkenar: Cemʿ-i melḥamedür. Melḥame ceng yirine dirler.

2 Derkenar: Şühüb cemʿ-i şihābdur ve rücūm cemʿ-i recmdür. Maʿnāsı ṭaş atmaḳdur. Bunda murād atılan oddur. Baʿżılar şühüb ile rücūm bir maʿnāyadur didiler baʿżılar farḳ idüp şihāb şuʿle-i nāriyyedür ki cevde görinür ve recm yıldız gibi atılandur didiler. İkisinüñ daḫi sebebi nemlüce buḫārdur ki nemlüce yirden ḳalḳar on yidi fersaḫa ḳarīb hevāya çıḳar hevā-yı ḥārdan yanar. Şühübüñ māddesi ġalīẓ olandur ki ḳuyruḳlı yıldız gibi görinüp bir müddet durur rücūmuñ māddesi laṭīf olduġı içün tāze münḳalib olup görinmez olur gören anı söndi ṣanur.

3 Derkenar: هذا didügi فاذا كثرت الشهب didüginden berüye işāretdür. Şāriḥ Aḳsarāyī daḫi böyle taṣrīḥ itmişdür.

4 Derkenar: Ḥaşerāt diyü yirde ḥādiṯ olan böceklere dirler. Bunlar ve ḳurbaġacuḳlar ruṭūbāt-ı müteʿaffi-

çoḳ olmış ve ḥayvānāt-ı zekiyyetü'l-ḥiss[1] ḳaçar leglek gibi ve fāre ḳaçar ininden başı çigzinici oldugı ḥālde çalıḳ ḳoyun oldugı ḥālde vebā ḳarībdür. (و كيفية الاحتراز عنه ان ينقى البدن و يعدل مزاجه و يترك الفاكهة و الشراب و المرق و يقتصر على المجففات و الصحناء الشامية نافعة و الحوامض كلها جيدة و التبخير بما يصلح كيفية الهواء بالادوية التي لها في تلك خاصية كالكافور و السعد و الصندل و المسك و العود و العنبر و السك و الاترج و الطرفاء و ورق الغار) Keyfiyyet-i iḥtirāz vebādan beden tenḳiye ḳılınmaḳdur faṣd ile ve **[504b]** istifrāġ-ı ṣafrā ile. Ve mizācı taʿdīl olınmaḳdur tebrīd ile ve tecfīf ile. Ve terk olına yimişler ve şarāb ve şorbalar. Ve ḳaṣr olına müceffifāta ekşiler gibi. Ve ṣaḥnā'-i Şāmiyye[2] nāfiʿ-dür tecfīf ve tebrīd itdügiçün. Ekşilerüñ cümlesi eyüdür. Ve buḫūr itmek şol nesne ile ki ıṣlāḥ ider keyfiyyet-i hevāyı ol şol edviye iledür ki anuñçün bu ḫāṣṣiyyet vardur kāfūr ve topalaḳ ve ṣandal ve misk ve ʿūd ve ʿanber ve sükk ve turunc ve yılġun ve defne yapraġı gibi. (و رش البيت بماء الورد و ماء الخلاف و تقريب الفواكه العطرة كالتفاح و السفرجل و الكمثري و الزعرور و اطراف الاشجار و الزهور الباردة) Daḫi evi ṣulamaḳdur gül ṣuyı ve sögüd ṣuyı ile ve yaḳīn ḳılmaḳdur ḳoḳusı gökçek yimişler elma ve ayva ve emrūd ve aluç gibi ve aġaç uçların kesüp kendüye yaḳīn yirde ḳoya ve bārid çiçekleri.[3]

(الباب الرابع في الكسر) Murād teferruḳ-ı ʿarażīdür ki vāḳiʿ olur kemükde ve kemürdekde. (و الوثي) Çıḳmaḳ ki tamām olmaya buña Türkçe bertinmek dirler. (و الخلع) Çıḳmaḳdur tamām. **[505a]** (و السقطة) Düşmek. (و الصدمة) Doḳuşmaḳ. (و الضربة) Ġayrı kimse urmaḳ. (و الشجاج[4]) Baş yarılmaḳ. (و السجج) Sıyrılmaḳ ki deride cerāḥat gibi olur. (العلاج المشترك لهذه الجملة ان يخرج الدم بالفصد و الحجامة من الجهة المخالفة و ان لم يكن في البدن كثرة خوفا من حدوث الورم الا ان يكون قد حصل نزف فيكفى) ʿİlāc-ı müşterek bu cümleye ḳan çıḳmaḳdur faṣd ile ve ḥacāmat ile āfet iren ʿużva cānib-i muḫālifden. Egerçi bedende keṣret-i dem daḫi yoḳ ise ḫavf idüp ḥudūṣ-ı veremden illā meger çoḳ ḳan aḳmış ola ol kifāyet ider. (و يلين الطبيعة بالفتل و الحقن) Mevādd ziyāde çıḳmaḳ içün (و الراوند جيد) eyü müshildür. (و قد

---

neden ḥādiṣ olur. Anuñçün gāhī ḳurbaġa yaġar hevā-yı müteʿaffinden ḥarāret sebebi ile ḥādiṣ olur.

1 Derkenar: Leglek ve fāre zekiyyü'l-ḥisdür, hevānuñ ʿufūnetin tezcek duyup müte'eẓẓī olup firār iderler. Leglek firāra ḳādir oldugıçün defʿi ḳaçar ammā fāre uçamaz ve tezcek ḳaçamaz lā-cerem serāsim olur.

2 Derkenar: Ṣaḥnā'-i şāmiyye bir ṭaʿāmdur ki ḥurde balıḳlardan ve summāḳdan ve līmūn ṣuyından terkīb olınur. Bir kerre daḫi ẕikr olınmışdur.

3 Derkenar: Zīrā bunlaruñ rāyiḥası ve hevāsı ıṣlāḥ ider hevānuñ mizācını ve defʿ ider vebāyı.

4 Derkenar: Cemʿ-i şeccedür.

(لا يحتاج الى مسهل) Gāhī iḥtiyāc olmaz müshile faṣd ve ḥacāmat ile arınmaḳ ḥāṣıl olduġıçün. (فاذا احتيج الى مسهل فلا شئ كلعوق الخيارشنبر بالراوند او خيارشنبر بماء هندباء و دهن اللوز و السكر و يسقى و يغذى بما يقوى الاعضاء و لماء عنب الثعلب[1] بالسكر نفع و كذلك **[505b]** ماء لسان الحمل بشراب التفاح او جلاب بماء لسان ثور) Ḳaçan iḥtiyāc olsa müshile bir nesne yoḳdur ʿulūḳ-ı ḫıyārşenber gibi rāvend ile[2] yā ḫıyārşenber hindibā ṣuyı ile ve bādām yaġı ve sükker ile içürile ve ġıdā ḳılınsa aʿżāyı taḳviyet[3] iden ile it üzümi ṣuyınuñ sükker ile nefʿi vardur. Ve buncılayındur lisān-ı ḥamel ṣuyı şarāb-ı tuffāḥ yā cüllāb lisān-ı ṣevr ṣuyı ile. (الغداء مزورة ماش او صغار بيض نيمبرشت او مرقة فروج بماش ان حصل ضعف و تترك اللحوم ما امكن و يجنب الشراب اصلا فان حصل مع ذلك وجع في البطن حقن بحقنة لينة ثم يسقى من هذا الدواء زر ورد و كهربا و اكليل الملك جزء جزء سنبل و مصطكى و كندر و زعفران و جوز سرو نصف جزء يعجن بماء الحمل و يقرص و الشربة منه مثقال) Etsüz māşdur yā urafadan yumurda ṣarusıdur yā pilic şorbasıdur māş ile eger żaʿf var ise. Ve terk olına etler mümkin olduḳça ve iḥtirāz itdürile şarābdan külliyyen. Eger bu ʿārıża ile vecaʿ-ı bāṭın **[506a]** ḥāṣıl olursa ḥuḳne ḳılına ḥuḳne-i leyyine ile,[4] andan ṣoñra içürile bu devādan taḳviyet-i aʿżā içün zirr-i verd ve kehrübā ve iklīlü'l-melik birer cüzʾ berāber sünbül ve ṣaḳız ve kündür ve zaʿferān ve serv ḳozaġı nıṣf cüzʾ yoġrula lisānü'l-ḥamel ṣuyı ile ve ḳurṣ ḳılına ve şerbet bundan bir miṣḳāldür. (و ربما استعمل الجلنجبين بقليل بسد و كهربا ان لم يكن عطش و لهيب) Gāhī istiʿmāl olınur gülengübīn azcuḳ büssed ve kehrübā ile eger ʿaṭş ve şiddet-i ḥarāret yoḳ ise. (الادوية الموضعية اما السجج و الشجاج فعدس و زر ورد و آس يستعمل وحدها او بدهن ورد) Bunlar teskīn-i vecaʿ ve teskīn-i ḥarāret ve taḳviyet-i ʿużv ve redʿ-i mevādd iderler. (و اما الضربة و السقطة فان كان معهما وجع فيفرق بدهن الورد مفترا و ان لم يكن معهما وجع فبما قلناه في السجج مع قليل ماش مسحوق و طين ارمنى و سك و زعفران بماء ورد مفترا) Ammā ḍarbe ve saḳṭa ile eger vecaʿ olsa ol vecaʿ yiri ġarḳ olına gül yaġı ile ısıcaḳla. Eger yoḳ ise anuñ ile vecaʿ bizüm didügümüz ile sececde azcuḳ māş ile ki dögilmiş ola ve ṭīn-i **[506b]** Ermenī ve sükk ve zaʿferān gül ṣuyı ile ısıcaḳla. (فان حصل مع الوثي حرارة قوية فهذا الضماد بالغ صندل و زر ورد و بنفسج يابس و شعير مقشر و زعفران و يسير من الكافور

1 Derkenar: ʿİnebü'ş-şaʿleb ehl-i Rūm lisānında it üzümi dimek ile maʿrūfdur.
2 Derkenar: Bunı medḥ eyledi. Zīrā müleyyindür rıfḳ ile.
3 Derkenar: Elma şarābı ve emrūd şarābı gibi.
4 Derkenar: Ṣüfli çıḳarmaḳ içün tā içürülene muzāḥama virmeye ve verem ḥādiṣ olmaya.

(بماء ورد و دهن ورد ثم يربط برفق) Eger bertinmek ile ḥarāret ḳaviyye olsa bu żımād ġāyet nāfiʿdür ẕikr itdügi nesnelerden żımād ḳılınup yumuşaḳ baġlana. (و اما الخلع فيحتاج الى مد و رد العضو الى شكله و ليكن برفق و الوجع جذاب محدث للورم) Ammā çıḳıḳ muḥtāc olur çekmege ve ʿużvı redd itmege şekline ve olsun bunuñ her biri rıfḳ ile. Zīrā ʿunf vecaʿ virür vecaʿ ceẕb idicidür mevāddı iḥdāṯ idicidür veremi. (و كذلك الكسر يحتاج الى جبر و تعصب بما يحفظ العضو على شكله بالجبائر و اخراج مالايلتئم العظام و لا يرجى صلاحه و يخاف افساده) Buncılayın ṣınmaḳ muḥtāc olur cebre yaʿnī ʿużv çekilüp aṣıl vaż'ı üzerine ḳılınup andan ṣoñra ṣarıla ʿużvı ḥıfẓ iden ile şekli üzere cebīreler[1] ile daḫi muḥtāc olur çıḳarmaġa **[507a]** ṣol kemükleri bitmez ve ṣalāḥı recā olınmaz ve ifsādı ḳorḳulur. (ثم يستعمل ما قلناه في الوثي) Andan ṣoñra istiʿmāl olına düşbüd[2] tevellüdi vaḳtinde bizüm ẕikr itdügümüz bertinmekde. (ثم يستعمل الاغدية اللزجة المولدة للدشبد كالهريسة و الاكارع و الارز و بطون البقر و جلود الخراف و الجداء المشوية[3]) Andan ṣoñra istiʿmāl olına ṣol ġıdālar ki yelmeşik ola ve tevlīd ider ola düşbüdi herīse gibi ve paçalar ve ṣığır ḳarınları[4] ve ḳuzılar ve oġlaḳlar derileri ki biryān olmış olalar. (و اذا حصل تحت الربط حكة فليحل و ينطل العضو بماء حار و لا يماس الجرح و يرش العصائب بماء ورد مع قليل خل و تربط بخفة) Ḳaçan ḥāṣıl olsa baġ altında gicimek çözile baġ ve naṭūl ḳılına ʿużv ıssı ṣu ile ve degilmeye curḥa ıssı ṣu ve serpile ṣarḳılara gül ṣuyı azcuḳ sirke ile ve baġlana ḫiffet ile. (و ان خيف من الربط حدوث ورم فليرخ الربط و يضمد العضو بماذكرناه للوثي مع حرارة) Ḳaçan ḥavf olınsa berk baġlanmaḳ içün ḥudūṯ-ı verem geñşek ḳılınsun **[507b]** baġ ve ẓımād ḳılınsun ʿużv bizüm ẕikr itdügümüz ile bertinmek içün ḥarāret ile.

(الباب الخامس في الزينة) Zīnetden murād ẓāhir-i bedeni ıṣlāḥ ve ḥıfẓ-ı cemāldür. (الادوية الحافظة للشعر الآس و حبه و ماؤه و دهنه و الهليلج و الاملج و المر و الصبر و دهن المصطكى و البرسياوشان و حراقة حشيشة الكتان و ورق الشقايق اذا استعمل بعد دهن الرأس بدهن الآس يوما و ليلة حفظ و سود) Ṣol edviye ki ḥāfiẓdur ḳılı mersīndür ve yimişidür ve ṣuyıdur ve yaġıdur ve helīlec-i esved ve emlec ve mürr ve ṣabır ve dühn-i maṣtaḳī ve bersiyāvşāndur ve kettān ḳavcarıdur ve şaḳāyıḳ yapraġıdur. Ḳaçan istiʿmāl olınsa ekmek ile başı yaġladuḳdan ṣoñ-

1 Derkenar: Cebīre ṣol aġaclara ve taḫta pārelerine dirler ki ṣınıḳ ʿużvuñ eṭrāfına ḳonup berk baġlanur.
2 Derkenar: Düşbüd ṣol laḥm-ı ġalīẓdür ki kemük anuñ ile biter.
3 Derkenar: Ḫurāf cemʿ-i ḫarūfdur ve cidā cemʿ-i cedydür.
4 Derkenar: İşkenbe dimekdür.

ra mersīn yaġı ile başda dura bir gün bir gice ḥıfẓ ider ḳılı dökülmekden ve ḳara ider. (و مما يحفظ صحة الحواجب اصل الفاشرا و اصل الاسراش[1] و رماد شجرة الصنوبر من كل واحد جزء بورق جزآن يستعمل بدهن الآس) Ḥıfẓ idenlerdendür ḳaşlar ṣıḥḥatini el-fāşerā[2] köki çiriş köki ve ṣanavber aġacı köki her birinden **[508a]** birer cüz' būraḳ iki cüz' isti'māl olına mersīn yaġı ile. (و لقشور اصل الغرب بالزيت حفظ و تسويد عجيب) Ḳavaḳ köki ḳabuġı içün zeyt ile ḥıfẓ ve tesvīd-i 'acīb vardur.

(قلة شعر الرأس و عدمه و عدم نبات اللحية) Baş ḳılınuñ azluġı ve yoḳluġı ve ṣaḳal bitmemek. (الشعر يتكون من بخار دخاني لزج اذا صادف منافذ معتدلة فقلته او عدمه او قصره اما لقلة البخار الدخاني لنقصان الحرارة فلذلك لا تنبت اللحية للنساء و الخصيان و اما لكثرة الرطوبة فيقل الدخانية كما في الصبيان او لضيق المنافذ جدا لبرد مزاج او يبس مكثف فلا تسع لجرم الشعر او لسعتها جدا او لحرارة مخلخلة او رطوبة مسخفة فلا تجتمع مادة الشعر او لقلة الدم الذي هو كالمادة للبخار الدخانى كما يعرض للناقهين او لمانع من التكون من خلط ردي محتبس في المنافذ كما في داء الحية و الثعلب) Ḳıl ḥādiṯ olur buḫār-ı duḫāniyyeden.[3] Zīrā duḫānī olmasa in'iḳāda ḳābil olmaz idi daḫi lezicden. Zīrā lezic olmasa tezcek yaralanur pārelenür **[508b]** idi ḳaçan dūş olsa mesāmlara ki mu'teddün leh ola. Zīrā ḳatı ṭar olıcaḳ anda buḫār-ı duḫānī nüfūẕ itmez ve ḳatı vāsi' olıcaḳ anda buḫār-ı duḫānī durmaz, tā ki ḳıl bite öyleye ḳıluñ ḳılleti yā 'ademi yā ḳıṣṣālıġı yā buḫār-ı duḫānī ḳılletindendür ḥarāret noḳṣānı içün. Anuñçün ṣaḳal bitmez ḫātūnlarda ve ḫādımlarda. Yā keṣret-i ruṭūbet içün öyleye duḫāniyyet ḳalīl olur nitekim oġlancuḳlarda. Yā mesāmm ṭarlıgı içün ziyāde bürūdet-i mizāc içün yābis içün ki keṣāfet virür öyleye geñimez ḳıluñ cirmi içün. Yā mesāmmuñ geñligi içün ziyāde ḥarāret içün mesāmmı açar. Yā ruṭūbet içün ki müleyyindür deriyi öyleye ḳıluñ māddesi cem' olmaz. Yā ḳıllet-i dem içündür ki mādde-i buḫār-ı duḫānīdür. Nitekim 'ārıż olur nāḳalara. Yā māni' içündür tekevvüne ḫılṭ-ı redī içün ki muḥtebis olur menfeẕlerde nitekim dā'ü'l-ḥayye ve dā'ü'ṣ-ṣa'leb marażlarında. (العلاج الادويه المنبتة للشعر هي حافر الحمار محرقا و القرون محرقة يطلى بالشيرج فانه قوي و اللادن جيد و العظاية التي تكون في البيوت تجفف **[509a]** و تسحق و يطلى بالدهن و رماد القيصوم

1 Derkenar: اصل الاسراش lafẓında olan iżāfet iżāfet-i beyāniyyedür. Zīrā çiriş kendüsi kökdür.

2 Derkenar: el-Fāşerā hezār-ceşān didükleridür ki yuḳaruda edviye beyānında ẕikr olınmışdur.

3 Derkenar: Öyleye ḳıluñ māddesi buḫār-ı duḫāniyyedür ve fā'ili ḥarāret-i mübaḫḫiredür ve i'tidāl-i mesāmdur.

بالزيت ينبت اللحية المتباطية و كذلك رماد الشونيز بالزيت و خصوصا للحواجب و قد يحتاج الى تعديل المزاج و تعديل المسام بالخلخلة بكثرة الحمام او تخصيفها بمثل التنطيل بماء الآس و اصلاح اخلاط البدن و استفراغ الخلط الردي) Şol devālar ki ḳıl bitürür ki dā'ü'l-ḥayye ve dā'ü'ş-şa'leb marażlarına maḫṣūṣlardur ḥimār ṭırnaġıdur muḥraḳ olduġı ḥālde daḫi boynuzlardur muḥraḳ olduḳları ḥālde ṭaly ḳılına şīre ile. Taḥḳīḳan bu ḳavīdür ve lāden eyüdür ve kertekelecükler ki evlerde olur tecfīf olınup ve saḥḳ ḳılınup ve ṭaly olına yaġ ile ve ḳovan çiçegi küli zeyt ile bitürür şol ṣaḳalları ki giç bite buncılayın çörek otı küli zeyt ile ḫuṣūṣā ḳaşlara. Ve gāhī iḥtiyāc olur ta'dīl-i mizāca ḳıl ḳılleti yā 'ademi sū'-i mizāc içün olıcaḳ. Daḫi iḥtiyāc olur ta'dīl-i mesāmma ḫalḫale ile keşret-i ḥammām sebebi ile eger ḍīḳ-i mesāmdan ise yā berk idüp ṣıḳ itmek ile naṭūl ile **[509b]** mersīn ṣuyı ile eger si'at-ı mesāmdan ise. Daḫi iḥtiyāc olur aḫlāṭ-ı beden ıṣlāḥına tekṣīr-i dem ile ol dem ḳalīl ise. Daḫi iḥtiyāc olur ḫılṭ-ı redī istifrāġına eger ḫılṭ-ı redī içün ise.

(**داء الحية**) Bir marażdur ki ḳıl dökülür ve deri ṣoyılur mādde-i rediyye olduġıçün mesāmda. (**داء الثعلب**) Bir marażdur ki ḳıl dökülür mādde-i rediyye olduġıçün mesāmda. (يعرف نوع الخلط المفسد للمنبت[1] بلون الجلد و خصوصا اذا دلك فالدموي يميل الى حمرة و البلغمي الى بياض و الصفراوي الى قليل صفرة و السوداوي الى كمودة) Bilinür münbiti müfsid olan ḫılṭuñ nev'i derinüñ levni ile. Ḫuṣūṣā ḳaçan delk[2] olınsa demevī mā'il olur ḥumrete ve balġamī mā'il olur beyāża ve ṣafrāvī mā'il olur azcuḳ ṣaruluġa sevdāvī mā'il olur ḳaramtıḳlıġa. (و يعرف سرعة قبوله للعلاج و بطؤه بانه اذا حك بخرقة خشنة فان احمر بسرعة برى بسرعة و الا فلا) Ve bilinür ḫılṭuñ sür'at-i ḳabūli 'ilācı ve baṭī'-i ḳabūli şunuñ ile **[510a]** ki ḳazına ve ḳaşına yoġun bez ile eger tezcek ḳızarsa tezcek ṣıḥḥat bulur ve illā tezcek olmaz.[3] (و يفرق بين داء الحية و داء الثعلب بانه في داء الحية يتقشرالجلد و ينسلخ كما يعرض للحية) Bunuñ maḥalli evvel-i mebḥaṣ idi. Anuñçün biz anda beyān itdük. (العلاج يجب أن يبداء بالاستفراغ بالفصد و اخراج الخلط الغالب ثم استعمال المقرحات على الموضع ليتنفط فتسيل منه

1 Derkenar: Bilgil ki fesād-ı münbit iki vech üzeredür: Biri budur ki ḫılṭ-ı müfsid ḥādd-i laḥmı ekl ide ḳıl bitürmege ḳābil olmaya, biri budur ki ḳıl ġıdāsın men' ide sedd ṭarīḳi ile.

2 Derkenar: Zīrā delk ceẓb ider mādde-i ẓāhire ammā delk ḳavī olmamaḳ gerek. Zīrā ḳavī olıcaḳ dem münceẓib olur mādde balġam iken daḫi.

3 Derkenar: Zīrā ḥakk ve delk ile tezcek ḳızarmaḳ dem-i ceyyidüñ vücūdına delālet ider ki mādde-i ṣa'rdur ve rūḥuñ keşretine delālet ider ki 'umde ve melākdür emr-i 'ilācda her marażda ammā ḥumret evvelden olsa vücūd-ı deme delālet ider.

المادة الردية و ذلك كالثوم و الخردل و الثافسيا ثم تستعمل الادوية المنبتة للشعر و قد ذكرناها) Vācibdür başlamaḳ istifrāġ ile faṣd itmek ile ve ḫılṭ-ı ġālib iḫrācı ile. Andan ṣoñra ḳarḥa idiciler istiʿmāl olına mevżiʿ üzere, tā ki ḳabarcuḳ olup mādde-i rediyye andan aḳa ol muḳarriḥler ṣarımsaḳ ve ḫardal ve ṣamġ-ı seẕāb-ı berrī gibi ve mādde-i rediyye çıḳduḳdan ṣoñra istiʿmāl olına edviye ki ḳıl bitürücidür biz anları ẕikr itdük.

(افراط جعودة الشعر) Ḳıl ziyāde ḳıvırcıḳ olmaḳ. **[510b]** (سببها اما مزاج حار يابس و يعرف بعلاماته و يتغير بتغير المزاج و اما التواء الثقب و المسام و هذا لا يتغير بتغير المزاج) Bunuñ sebebi yā mizāc-ı ḥārr u yābisdür ve bilinür bu ʿalāmātı ile ve müteġayyir olur taġayyür-i mizāc ile yā ḳıl delügi ve mesāmm egri olduġıçündür ve bu müteġayyir olmaz taġayyür-i mizāc ile. (العلاج الادوية المسبطة للشعر جميع اللعابات اللزجة) Şol devālar ki ḳıluñ ḳıvırcıḳlığın gide-ricidür cemīʿ-i luʿābāt-ı lezicedür. (كالخطمى و بزر قطونا و حب السفرجل في دهن البنفسج) Bunlar ruṭūbeti içün zāʾil ḳılur ḳıldan yübūseti. (و الغداء حنطية باكارع) Zīrā bunlardan mütevellid olur ebḫire-i lezice ki keṣīretü'l-ruṭūbet-dür. (الادوية المجعدة[1] للشعر) Ḳılı ḳıvırcıḳ iden devālar (رغوة الملح تجعد الشعر) ṭuz ḳöpügi ki ṭaşlar üzerinde deñize ḳarīb yirlerde bulınur ḳılı ḳıvırcıḳ ider. (الأدوية المرققة للشعر) Ḳılı ince iden devālar (البورق اذا غلف به رققه) būraḳ ile ḳaçan ḳıl ḳaplanup bürünse ḳılı ince **[511a]** ider (و اذا ذر على المنتوف نبت رقيقا[2]) ve ḳaçan ekilse yolunmış üzerine ince. (الادوية الحالقة للشعر) Şol devālar ki ḳılı yolup giderür (نورة و زرنيخ مع قليل صبر يستعمل فيحلق في الحال) yaʿnī ʿale'l-fevr ḳılı giderür**.**

Ḥikāyet: Bir ʿārif ḥammāma varup ḳasıḳ ḳılın gidermek murād idinüp ʿĪsī nām dellāka dimiş:

Beyt:

ايا عيسي برو موسي بياور
اكر موسي نياي قلب[3] هرون[4]

1 Derkenar: Baʿżı nās ḳıl ḳıvırcıḳ olmaġı zīnet mülāḥaẓa idüp anuñ devāsın daḫi ẕikr eyledi.
2 Derkenar: Edviye-i muġalliẓ ẕikr itmedi. Zīrā ḳıl yoġun olmaḳ zīnet degüldür.
3 Derkenar: Harūn ḳalb olınacaḳ nūre olur.
4 Derkenar: ʿĪsā ve Mūsā ẕikrinde ve Mūsā ve Harūn ẕikrinde leṭāfet vardur.

(و ربما طبخ في الماء و كرر مرارا ثم طبخ الماء في دهن حتى يذهب الماء) Gāhī nūre ve zırnīḫ ḳaynadılur ṣuda ve ḳaynatmaḳ tekrār ḳılınur, andan ṣoñra ol ṣu ḳaynadılur yaġda ammā yaġ ḳalīl gerek ḥattā ṣu gidüp yaġ ḳalur ol yaġ ḫırızma gibi ḳılı giderür. (و قد تحرق النورة فيستعمل بعدها او قبلها دهن ورد و يجلس في ماء حار ثم بارد و يضمد بعده بعدس و زر ورد و صندل بماء ورد و ربما احتيج الى مرهم الاسفيداج) Gāhī nūre yaḳar deriyi öyleye istiʿmāl olınur andan evvel ve andan ṣoñra gül **[511b]** yaġı. Ve cülūs itdürülür ıssı ṣuda, andan ṣoñra ṣovuḳ ṣuda ve żımād ḳılınur andan ṣoñra ẕikr itdükleri ile, öyleye ḥarḳa nāfiʿ olur. Ve gāhī iḥtiyāc olur isfīdāc merhemine ḥarḳ ziyāde ise. (و مما يقطع رايحة النورة ورق الخوخ او الطين بالخل و ماء الورد) Ḳatʿ idenlerdendür nūrenüñ rāyiḥasını şeftālū[1] yapraġı yā balçıḳ sirke ve gül ṣuyı ile. (الادوية المانعة من نبات الشعر جميع المخدرات) Ṣol devālar ki ḳıl bitmege mānīʿ olur cemīʿ uyuşdurucılardur.[2] (كالافيون و البنج بالخل و الشوكران يستعمل هذه بعد النتف) Efyūn ve bezr-i benc sirke ile ve baldıran istiʿmāl olına bunlar ḳıl yolunduḳdan ṣoñra (و دم السلاحف النهرية و الضفادع الآجامية[3] و دم الخشاف و دماغه و كبده) ırmaḳ baġalarınuñ ḳanı ve mīşede olan ḳurbaġalaruñ ḳanı ve yarasanuñ ḳanı ve beynisi ve cigeri.[4]

(و تشقق الشعر و تقصصه) Ḳıl yarılmaḳ ve ḳırılmaḳ. (ينفعه المسبطات) Zīrā ol **[512a]** yübūsetdendür ve müsebbiṭāt ruṭūbetleri ile anı zāʾil ider (و قد يحتاج الى استفراغ السوداء و البلغم المالح) ẕikr olan maraż bunlaruñ birinüñ ġalebesinden olsa. (و سببه يبس مزاج او اغدية يابسة) Bu marażlaruñ sebebi yübs-i mizāc ya aġdiye-i yābisedür. (مطولات الشعر) Vāv-ı müşeddenüñ kesri ile ḳılı yaʿnī ṣaçı uzun idici devālar.[5] (جميع الادوية التي فيها لزوجة يأخذ منها الشعر الغداء) Cemīʿ devālar ki anlarda lüzūcet ola anlardan ḳıl ġıdā aḫẕ ider.[6] (مركب جيد) Eyü terkībdür ḳıl uzatmaġa. (شعير مقشر ثلثون درهما أملج خمسة

1 Derkenar: Bi'l-ḫāṣṣiyyedür.

2 Derkenar: Baʿżı aʿżāda ḳıl olmamaḳ zīnet idügi emr-i muḳarrer olup ḳıl bitmege mānīʿ olan edviyeyi bu bābda ẕikr itmek münāsib olup ẕikr eyledi.

3 Derkenar: Selāḥif selḥafenüñ cemʿidür ḳaplubaġa maʿnāsına ve ḍafādiʿ ḍifdaʿ cemʿidür ḳurbaġa maʿnāsına.

4 Derkenar: Bunlar ḳıl bitmege mānīʿdür bi'l-ḫāṣṣiyye.

5 Derkenar: Bunı muḳaddem ẕikr eylemek gerek idi. Zīrā beyān-ı sebeb beyān-ı ʿilāc üzerine muḳaddem olur.

6 Derkenar: Egerçi ḳıl ebḫire-i duḫāniyyeden uzar ammā baʿżı mizācda eczāʾ-i laṭīfenüñ taḥallüli ziyāde olduġıçün ḳılı uzamaz. Öyleye muṭavvelāta iḥtiyāc olur ḳıl uzunluġı ḫod zīnetdür.

Beyt: Cānımdurur ḫaṭuñ ḳo anı çıḳmasun meded
Zülfüñdürür çü ʿömr-i dırāzum ḳo uzasun

دراهم يطبخان في الماء حتى يأخذ قوتهما ثم يضاف اليه نصفه دهن بنفسج و ثلثة دراهم لادن و ورق الخطمي و ورق السمسم و ورق القرع عشرة دراهم يطبخ حتى يبقى الدهن وحده و يستعمل دهن السوسن جيد و دهن الآس مقو مسود مطول) Taḥḳīḳan edhān-ı meẕkūre lüzūceti içün ḳıla mülteṣiḳ olup aña ġıdā olur ve ḥarāreti içün anda nüfūẕ ider ve ḳabżı **[512b]** içün eczāsını infiṣālden menʿ ider.

(الشيب) Ḳıl aġarmaḳ (منه طبيعي) baʿżı ṭabīʿīdür, maraż degüldür. (و منه غير طبيعي) Bu maraż-ı mizāc-ı sāẕecdür. (و السبب الطبيعي تكرج الغذاء الصابر شعرا) Şeyb-i ṭabīʿī sebebi küflenmesidür ḳıl olan ġıdānuñ.[1] (و هو رأي جالينوس) Yaʿnī sebeb-i şeyb-i ṭabīʿī tekerrüc-i ġıdā olmaḳ Cālīnūs reʾyidür. (او الاستحالة الى لون البلغم) Yaʿnī sebeb-i şeyb-i ṭabīʿī ḳıluñ ġıdāsınuñ münḳalib olmasıdur balġama ki ebyażü'l-levndür. (و هو رأي ارسطاطاليس) Bu Arisṭāṭālīs reʾyidür.[2] (و غير الطبيعي سببه افراط اليبس فيتبيض كما يتبيض الزرع بعد خضرته لقوة العطش) Şeyb-i ġayr-ı ṭabīʿīnüñ sebebi ziyāde yübsdür öyleye aġarur. Zīrā ġalebe-i yübūsetden anda olan ruṭūbet münḥall olur. Ol ruṭūbetüñ yiri ḫālī ḳalmaḳ lāzım gelür ḫalā cāʾiz olmaduġı içün aña hevā-yı nūrānī dāḫil olur öyleye aḳ görinür. Nitekim ṣırça dögilse yā ṣu ṭoñsa aḳ görinür. Ve nitekim zerʿ aġarsa ḳuvvet-i ʿaṭşdan aḳ görinür ammā ḳaçan ṣu **[513a]** virilürse yeşilligine ʿavdet ider. (و هذا يكون عقيب الامراض الحادة المحرقة المجففة) Nitekim nāḳıhlarda müşāhede olınur ammā andan ṣoñra bedenine ruṭūbet gelicek aḳ ḳıl sāḳıṭ olup yirine ḳara ḳıl biter.[3] (الاشياء التي تبطئ بالشيب) Yaʿnī şol nesneler ki giç getürür ṭabīʿī şeybi (الاطريفل الكبير و الصغير و الهليلج المربا ياكل كل يوم واحدة فيحفظ الشباب الى آخر العمر مع اجتناب الأمراق و الثرايد و الفاكهة و كثرة الشراب و كثرة الجماع و كثرة الاستحمام بالماء العذب فان فعل فليتنشف بسرعة) ıṭrifīl-i kebīr ve ıṭrifīl-i ṣaġīrdür ve kābilī mürebbāsıdur ki her gün bir dānesin ekl ide ḥıfẓ ider şebābını āḫir-i ʿömre dek ictināb ile şorbalardan ve ṣerīdlerden ve yimişden ve çoḳ şarābdan ve çoḳ cimāʿdan ve çoḳ istiḥmāmdan ṭatlu ṣu ile. Eger çoḳ istiḥmām iderse silinsin tezcek. (و التزام[4] القئ على الطعام بالفجل او بزر بالسكنجبين و استفراغ البلغم و التدبير المجفف

1 Derkenar: Tekerrüc-i ġıdānuñ maʿnāsı budur ki ġıdā üzerine eczāʾ-i māʾiyyet ġālib olup ve ḳuṣūr-ı ḥarāretden aña incimād vāḳiʿ olup aḳlıġa döne. Nitekim tāze etmek bir yaramaz yirde ḳonsa küflenür ve nitekim sirke zamān-ı bāridde küflenür.

2 Derkenar: Şeyḫ dimiş: İki reʾyüñ muḥaṣṣali birdür. Zīrā sebeb-i tekerrüc balġama istiḥāledür.

3 Derkenar: Büldān-ı ḥārreye sefer daḥi tezcek aġardur girü bilād-ı bārideye ve muʿteddün lehüye gelicek zāʾil olur.

4 Derkenar: Lafẓ-ı التزام refʿ ile maʿṭūfdur الاطريفل الكبير ḳavline.

و لطخ الشعر بالقطران اربع ساعات ثم يدخل الحمام و **[513b]** دهن القسط و دهن الشونيز و دهن الحنظل و دهن الخردل كل ذلك يبطئ بالشيب) Yaʿnī şeybi giç getürenlerdendür ḳusmaḳ[1] iltizām itmek ṭaʿām üzere turp ile yā toḫmı ile sirkencübīn ile ve istifrāġ-ı balġamdur müshil ile ve balġamı müceffif olan tedbīrdür ve bulaşdurmaḳdur ḳılı ḳaṭrāna dört sāʿat.[2] Andan ṣoñra ḥammāma gire ve ḳusṭ yaġı ve çörek otı yaġı ve ḥanẓal yaġı ve ḫardal yaġıdur. Bu meẓkūruñ küllīsi giç getürür şeybi. (المسودات) Ḳılı ḳara idenler الحنا) و ورق النيل جيد معتاد فربما خلط بينهما) ḥınnā daḫi çivid yapraġı ki aña vesme dirler eyüdür muʿtāddur. Gāhī ikisi ḫalṭ olınur ziyāde tesvīd ider. (و ربما قدم الحنا و يقوى بالسماق او اللبن الحامض او بماء الجوز و كل ذلك معين و ربما زيد فيه قرنفل ليمنع ضرره بالدماغ و يسود جدا) Gāhī taḳdīm olınur ḥınnā, andan ṣoñra vesme ve taḳviyet ḳılınur summāḳ ṣuyı ile yā ekşi yoġurd ile yā yeşil ceviz ḳabuġınuñ ṣuyı ile bunuñ küllīsi muʿīndür tesvīde. Ve gāhī ziyāde olınur **[514a]** bunda ḳaranfil menʿ itsün içün dimāġa ḫiżābuñ ẓararın ve tesvīd ider muḥkem. (آخر يسود تسويدا ثابتا عفص محرق بعد دهنه بالزيت في كوز فخار حتى يسود عشرون درهما روسختج عشرة دراهم شب درهمان ملح اندرانى درهم) Ḫiżāb-ı āḫer ki siyāh ider ṣābit māzū ki muḥraḳ ola zeyt ile yaġlanduḳdan ṣoñra ve yaġı silindükden ṣoñra iḥrāḳ olına çölmege ki aġzı balçıḳ ile sıvanmış ola ḥattā ḳarara, andan ṣoñra saḥḳ olına bundan yigirmi dirhem ve rastıḳ on dirhem şebb iki dirhem milḥ-i enderānī bir dirhem.

(**الصلع**) Baş ṭazlaḳ olmaḳ. (سببه اما افراط يبس فلا يجد الشعر غداءه او تطأ من الدماغ او تخلخل المسام فلا تحتبس المادة او انسدادها فلا تنفذ كما تحدث عن القروح السالفة) Bunuñ sebebi ziyāde yübsdür öyleye ḳıl ġıdāsın bulımaz. Yā dimāġuñ aşaġa düşmesidür ḳıḥfdan.[3] Yā taḫalḫul-i mesāmdur, öyleye eklenmez mādde, andan çıḳup gider ḳarār itmez ki ḳıl ḥādiṯ ola. Yā insidād-ı mesām**[514b]**dandur öyleye aña mādde nüfūẕ itmez. Nitekim ḥādiṯ olur bu yaʿnī insidād-ı mesāmm ḳurūḥ-ı sālifede ki oñulmış gitmiş ola. Zīrā ḳarḥa üzerinde biten deri şebīhdür delügi olmayan deriye. (و اختص بمقدم الدماغ لفرط تخلخله) Ṣalaʿ muḫtaṣṣ oldı muḳaddem-i dimāġa ziyāde taḫalḫuli olduġıçün.[4] (و اليبسى منه لا يبراء) Ṣalaʿdan yübsi olan ḳābil-i ʿilāc olmaz. (و ما

1 Derkenar: Zīrā ḳayʾ iḫrāc-ı ruṭūbāt-ı balġamiyye ider ki müsriʿ-i şeybdür.
2 Derkenar: Dört sāʿatden eḳalde teʾṣīri olmaz, andan ziyāde olsa yübūset virür ki müsriʿ-i şeybdür.
3 Derkenar: Buḫār-ı duḫānī ḳalīl olduġıçün māddesinüñ noḳṣānından.
4 Derkenar: Ṣalaʿ dimāġ öñinde olur başuñ ġayrı yirinde olmaz.

(كان لانسداد فيخلخل البدن بالحمام ثم يستعمل الادوية المنبتة) Şol ṣalaʿ ki insidād-ı mesāmdan olur, beden müteḫalḫil ḳılınur ḥammām ile, andan ṣoñra ḳıl bitürür edviye istiʿmāl olınur.

(في أحوال الجلد) Deri aḥvālinde niçe mebḥaṣ vardur. (و اولى في اللون) Levn aḥvāli daḫi bir niçedür muṣannif bunları beyān ider evvelā levnde. (كل مايرقق الدم و يحركه و يحرك الأرواح الى خارج فانه يجعل للون رونقا و نضارة) Her nesnedür ki demi terḳīḳ ider ve anı taḥrīk ider ve ervāḥı taḥrīk ider ḫārice taḥḳīḳan bu ḳılur levn içün revnaḳ ve tāzelik.[1] **[515a]** (و ذلك) Bu yaʿnī taḥrīk-i dem ve rūḥ-ı ḫārice (اما بانه يولد الدم الذي بهذه الصفة كالبيض النيمبرشت و الشراب و الحمص و التين فانه يولد دما متحركا الى خارج و كذلك البسر فانه يزيد حرارة غريزية) yā anuñ iledür ki tevlīd ider demi bu ṣıfat ile urafadan yumurda ve şarāb ve noḫūd ve encīr gibi. Zīrā bu tevlīd ider demi. Ve buncılayındur ḫurmā alacası. Zīrā ziyāde ider ḥarāret-i ġarīziyyeyi.[2] (و اما بانه ينقي الدم كالاطريفل و الهليلج المربى) Yā anuñ iledür ki pāk ider ḳanı ḫılṭ-ı mükeddirden.[3] (و اما بانه ينشر الدم و يحركه الى خارج كالبصل و الثوم و الفلفل و الزعفران و الفجل و الكراث بخاصية فيه) Yā anuñ iledür ki demi ṭaġıda ve taḥrīk ide ḫārice ḥarāreti sebebi ile ṣoġan ve ṣarımsaḳ ve biber ve zaʿferān ve turp ve pırasa gibi bunda bi'l-ḫāṣṣiyyedür. (و كذلك الغضب و الجدال و السرور و نظر الاشياء المحبوبة الظرفاء من الناس و المسابقة و المصارعة و الهراش و سماع لاغاني) Ve buncılayındur ġażab ve çekişmek ve sevinmek **[515b]** ve güzel nesnelere naẓar ẓarīfler gibi nāsdan ve at ḳoşmaḳ ve güreşmek ve kelb ṭalaşdurmaḳ ve ırlar[4] işitmek. (فان اعان هذا بما يجلو الجلد و يرققه كان ابلغ و ذلك كالترمس و الباقلاء و الشعير و البورق و قشور البيض و الصدف المحرق و المرتك و الاسفيداج و نشارة العاج و العظام النخرة و بزر القثاء و البطيخ و القرع و دقيق بزر الفجل و النشا و اللوز مفردة و مجموعة) Eger muʿāvenet ḳılursa buña deriye cilā viren ve terḳīḳ iden ile eblaġ olur bu mıṣır baḳlası ve baḳla ve arpa ve būre ve yumurda ḳabuġı ve ṣadef-i muḥraḳ ve mürdāseng ve isfīdāc ve fīl süñügi unı[5] ve çürümiş kemük ve bezr-i ḳıṣṣā ve bezr-i bittīḫ ve bezr-i ḳarʿ ve turp toḫmı unı ve nişasta ve bādām gibi yalñuz ve mecmūʿ. (و غسل الوجه بالاشنان المجموع بالبطيخ

1 Derkenar: Zīrā levnüñ revnaḳı ve tāzeligi dem ve rūḥ sebebi iledür.
2 Derkenar: Öyleye dem keşīr olup raḳīḳ olup ḫārice müteḥarrik olur.
3 Derkenar: Sevdā ve balġam-ı ġalīẓ gibi.
4 Derkenar: Zīrā umūr-ı meẕkūre ḥarekāt-ı nefsāniyye īcāb ider ki muḥarrikdür rūḥı ve demi ḫārice.
5 Derkenar: Yaʿnī fīl kemügi bıçḳu ile keseler, andan un gibi döküle.

(نافع Yüzi yumaḳ çoġan ile ḫalṭ olınmış olan ḳavut ṣuyı ile nāfiʿdür.[1]

(الكلف) Derinüñ levni ḳaraya mā'il olmaḳdur. (و النمش) Derinüñ levni ḳızıla mā'il **[516a]** olmaḳdur. Bu ekser yüzde olur. (و البرش) Ḫurdece ḳara noḳṭalardur. (و الدم الميت) Deri altında ṭoñmış ḳandur. (يكون ذلك لانفتاح فوهة عرق ليفي فيحتقن داخل الجلد احتقانا يتأدى لونه و شكله) Bu meẕkūr olur ince ṭamar aġzı açılduġı içün. Öyleye dem muḥtebis olur deri altında bir iḥtibās ile ki müteʾeddī olur levni ve şekli deriye. (فما كان منه إلى الحمرة فهو النمش و ماكان الى السوداء فهو البرش و اللطخي كلف) Bundan ḥumrete mā'il olan nemeşdür ḳaraya mā'il olan bereşdür birbirine muttaṣıl olup deri altını[2] dutan kelefdür. (و صاحب النمش يتشقق شفته كثيرا ليبس مزاجه) Ṣāḥib-i nemeşüñ ṭuṭaġı yarılur çoḳ yübs-i mizācı içün. (و ينبغي ان يبادر الى علاجه قبل موت الدم و غلظه و تعسر خروجه) Lāyıḳdur mübāderet ʿilācına demüñ mevtinden ve ġılẓetinden ve taʿassür-i ḫurūcından öñden.[3] (العلاج) Cemīʿsinüñ ʿilācı (الفصد) tā ḳalīl ola dem ʿurūḳda ṭamar aġzı açılup çıḳmalu olmaya **[516b]** (و استخراج الخلط السوداوي) ḫabb-ı eftīmūn ve maṭbūḫı ile (و تعديل المزاج) tarṭīb ile (و استعمال الأدوية الجلاءة المذكورة في تحسين اللون) tā deri pāk ola māddenüñ baḳiyyesinden. Bilgil ki taḥsīn-i levn mevḳūf oldı ise muẓırr olanlardan iḥtirāza anları daḫi ẕikr idüp dir: (الاشياء المضرة باللون) Şol nesneler ki levne muẓırdur (هي الأسقام) marażlardur taḳlīl-i dem itdügiçün[4] (و الغموم) bunuñ içün ve aʿżā-yı reʾīseye żaʿf virüp tevlīd-i demden ʿāciz ḳılduġıçün (و كثرة الجماع) ẕikr olan ʿillet içün ve haẓma żaʿf virüp ve taḥlīl-i ervāḥ itdügiçün (و الاوجاع) aġrılar keşretidür ʿilel-i meẕkūre içün (و الجوع المفرط) ve ziyāde açlıḳdur farṭ-ı taḥlīli ile taḳlīl-i dem itdügiçün (و فرط حر الهواء) ve ziyāde ḥarāret-i hevādur taḥlīl-i dem ve żaʿf-ı haẓm ve keşret-i ṣafrā içün (و شرب الماء الراكد) durur ṣu içmekdür ġılẓeti içün sedd-i mesāmm idüp dem duḫūline ve münhaẓım olmayup ve haẓm-ı ṭaʿām itmeyüp dem ḥuṣūline mānīʿ olduġıçün (و من الماكولات الخل و الطين) **[517a]**[5] meʾkūlāt-ı żārredendür sirke ve balçıḳ taḳlīl-i dem ve tecfīf-i beden itdügiçün (و الكمون شربا و طلاء بالخل) kemmūn içmek ile ve sirke ile ṭılā ḳılmaḳ ile ʿillet-i meẕkūre

1 Derkenar: Bunlar deriye ṭılā ḳılınsa revnaḳ-ı levn ve nażāret ziyāde olur.
2 Derkenar: Yaʿnī ḳaraca noḳtacuḳlar olan.
3 Derkenar: Zīrā dem müncemid olduḳdan ṣoñra mutalaṭṭıf olup ḫurūc itmek olmaz.
4 Derkenar: Anuñçün ḫastalaruñ beñzi ṣaru olur.
5 Derkenar: Ḫalli meʾkūlātdan ʿadd itmek müsāmaḥadur.

içün. (و السكون في بيت فيه كمون يصفر اللون) Sākin olmaḳ bir evde ki anda kemmūn ola levni ṣarardur bi'l-ḫāṣṣiyye. (و النانخواه و كثرة شمه بل النظر اليه فيما قل) Nānḫuvāh[1] yimek ve anı çoḳ ḳoḳmaḳ belki aña naẓar levni ṣarardur bi'l-ḫāṣṣiyye dinildi. (آثار الضربة و الآثار السود يقلعها المرتك ببعض الشحوم) Ḍarb eṣerlerin ve ḳara eṣerleri ḳalʿ ider mürdāseng yaġlaruñ baʿżı ile ḫuṣūṣā tavuḳ ve ördek yaġı.[2]

(البهق و البرص الأبيضان و الاسودان) Behaḳ-ı ebyaż ve beraṣ-ı ebyaż aḳlıḳdur ki gövdeye benek benek düşer ve behaḳ-ı esved ve beraṣ-ı esved ḳaralıḳdur ki gövdeye benek benek düşer. Muṣannif behaḳ ile beraṣ farḳın beyān ider dir: (الفرق بين البهق و البرص الا بيضين أن البهق في سطح الجلد ليس له غور و الدافعة **[517b]** فيه اقوى و المولد لهما ضعف الهضم فاذا تمكنا احالا الغداء الصالح الى لونهما) Farḳ behaḳ-ı ebyaż ile beraṣ-ı ebyaż ortasında budur ki behaḳ-ı ebyaż beyāżdur ki derinüñ saṭḥında olur. Anuñçün batmaḳ ve nüfūẕ yoḳdur laḥma ve ʿaẓma.[3] Ve ḳuvvet-i dāfiʿa aḳvādur behaḳ-ı ebyażda. Ve sebeb-i müvellid bu ikisine żaʿf-ı hażmdur. Ḳaçan bu iki maraż muḳarrer olsa ʿużvda münḳalib ḳılurlar ġıdā-yı ṣāliḥi levnlerine.[4] (و ليست نسبة البرص الاسود الي البهق الأسود كنسبة البرص الابيض الى البهق الابيض) Degüldür beraṣ-ı esvedüñ behaḳ-ı esvede nisbeti behaḳ-ı esvedüñ beraṣ-ı ebyaża nisbeti gibi. Zīrā beraṣ-ı ebyaż ile behaḳ-ı ebyażuñ māddeleri balġamdur, farḳı ġavr ve ʿadem-i ġavr cihetindendür. Ammā behaḳ-ı esved ile beraṣ-ı esvedüñ muḫālefeti cihet-i uḫrādandur. Nitekim dir: (فان البرص الاسود يعرض معه تغليس) Zīrā beraṣ-ı esvedle ʿārıż olur pullanmaḳ.[5] (و هو المسمى بالقوباء) Buña ḳūbā yaʿnī temregi dirler. Anuñ tafṣīli aşaġada gelse gerek. **[518a]** (و مادة الأبيض من البلغم و الأسود من السوداء) Behaḳ-ı ebyaż ve beraṣ-ı ebyaż māddesi balġamdandur ve behaḳ-ı esved ve beraṣ-ı esved māddesi sevdādan.[6] (العلاج) Cümlesinüñ ʿilācı (استفراغ المادة) behaḳ-ı ebyaż ve beraṣ-ı ebyażda balġam istifrāġ olına ve behaḳ-ı esved ve beraṣ-ı esvedde sevdā istifrāġ olı-

1 Derkenar: Bir maʿrūf dārūdur vāv-ı resmī ve elif ṣābitdür rāh ve māh ḳāfıyesinde istiʿmāl olınur.

2 Derkenar: Ḳara eṣerler didügi ḳarḥalar ve veremler ve ġayrı marażlar gitdükden ṣoñra bāḳī ḳalan eṣerlerdür ki baʿżı ḳara ve baʿżı ṣaru ve baʿżı yeşil ve baʿżı bādincānī olur cümlesine āṣār-ı süd didükleri ışṭ[ṭı]lāḥdur.

3 Derkenar: Ammā beraṣ-ı ebyaż beyāżdur saṭḥ-ı cildde ki anuñçün ġavr ve nüfūẕ vardur laḥma ve ʿaẓma.

4 Derkenar: Nitekim zehrlü olan nebāt kendüye vārid olan mā'yı münḳalib ḳılur semmiyyete.

5 Derkenar: Yaʿnī balıḳ pulı gibi pullar ḥādiṣ olur.

6 Derkenar: Lākin beraṣ-ı esved māddesi sevdā-yı rediyyedür.

na. (بالأدوية القوية) Ḫuṣūṣā beraṣlarda (كايارج لوغازيا) ve sāʾir müshil-i balġam ve sevdā olan maṭbūḫlar (ثم تستعمل في البهق الجوالي المذكورة في تحسين اللون) neḳā ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra istiʿmāl olına behaḳda taḥsīn-i levnde meẕkūr olan cilā viriciler.[1] (و تعديل المزاج) Maʿṭūfdur استفراغ المادة ḳavline. (و اصلاح الهضم) Yaʿnī ʿilāc istifrāġ-ı mādde ve taʿdīl-i mizāc ve ıṣlāḥ-ı hażmdur taḳviyet-i hażm idenler ile, tā ki balġam ve sevdā mütevellid olmaya. (و دهن البادنجان يصبغ البرص الابيض الى سنة و هذا من الخواص العظيمة) Bādincān yaġı boyar beraṣ-ı ebyażı bir yıla dek ve bu ḫavāṣṣ-ı ʿaẓīmedendür.[2] (و اما البرص الاسود فتستعمل **[518b]** القوية الى ان يتنفط الجلد ثم يراح اياما ثم تعاد الى ان يزول و هو مثل الحرف و الخردل و الحرمل و بزر الفجل و العظام النخرة) Ammā beraṣ-ı esvedde istiʿmāl olına cevālī-i ḳaviyye, tā ki deri ḳabarcuḳlana, andan ṣoñra rāḥat ḳılına bir niçe gün, tā ki soyulup dökile, andan ṣoñra iʿāde-i cevālī-i ḳaviyye zāʾil olıncaya dek ve ol yaʿnī cevālī-i ḳaviyye yüzerlik toḫmı ve ḥardal ve ḥarmel ve turp toḫmı ve çürümiş kemüklerdür. (و تدبير السوداويين بالاغدية و الأشربة و غيرهما) Yaʿnī tarṭīb olına muraṭṭıb-ı mizāc ve muṣliḥ-i ṭıḥāl olanlar ile.

(**حفظ اللون** عن تأثير الشمس و الريح و البرد) Yaʿnī gün ve yıl ve ṣovuḳ ḳarartmaḳdan levni ḥıfẓ iden budur ki (يطلى الوجه ببياض البيض او نقوع[3] لباب الخبز السميد المعجونا ببياض البيض) ṭılā ḳılına yüz yumurda aġı ile yā simīd etmek naḳūʿı ile maʿcūn ḳılındugı ḥālde yumurda aġı ile.

(**الصنان**[4]) Żamm-ı ṣād-ı mühmele ile (نتن الابط) ḳoltuḳ ḳoḳmaḳdur. (سببه عفن خلط او عرق) Bunuñ sebebi ḫılṭ yā ʿaraḳ ʿufūnetidür ki nevāḥī-i **[519a]** ḳalbde olur ḥarāret-i ḳalb defʿ ider ḳoltuġa ki anuñ müferriġidür. (و يعين على ذلك تأخير غسل الجنابة و الحيض) Buña muʿīn olur yaʿnī ḳoltuḳ ḳoḳusın ziyāde ider cenābetden yā ḥayżdan ġaslüñ teʾḫīri. (العلاج يستفرغ البدن من الخلط العفن) Yaʿnī ḫılṭ-ı müteʿaffin çıḳarıla (و يعدل المزاج) tebrīd ile tā ḫılṭ-ı müteʿaffin olmaya ḫılṭ-ı ʿafinden olanuñ ʿilācı budur. (و يجتنب ماينتن العرق كالحلبة) İctināb olına teri ḳoḳudur nesneden būy toḫmı gibi ʿaraḳ-ı ʿafin-

1 Derkenar: Türmüs ve bāḳılā ve şaʿīr ve būraḳ ve bāḳī ẕikr itdükleri nesneler.

2 Derkenar: Bādincān yaġınuñ şanʿatı budur ki küçücük bādincānlar ṣuda ḳaynadıla azcuḳ ṭuz ile ammā od ḳatı iti olmaya tamām ḳaynayup bişdükden ṣoñra ṣuyı süzeler ol ḳadar zeyt ḳatup baʿde ḳaynadalar ḥattā ṣu gide yaġ ḳala.

3 Derkenar: Naḳūʿ fetḥ-i nūn ile ṣuda ıslatduḳları nesneye dirler.

4 Derkenar: Bu bir ʿużva maḫṣūṣ olan marażlardan idi ammā zīnete ḫalel virdügi içün emrāż-ı zīnet bābında īrād eyledi.

den olanuñ ʿilācı budur.[1] (و ينفع من ذلك نقوع المشمش[2]) Fāʾide ider bundan zerdālū naḳūʿı yaʿnī anı içmek. (و التدلك بمثل السعد[3] و ورق السوسن[4] و اصوله و الآس المسحوق و خاصة المحرق[5] و التوتيا و المرتك و الشب و الصبر و المر يتخذ منها طيب بماء الورد و المسك و الكافور ان كان معه حرارة مفرطة) Ve bedene sürmek eşyāʾ-i meẕkūreden terkīb olınan ṭıbi ki gül ṣuyı ve misk ve kāfūr ile ola eger anuñ ile ḥarāret ziyāde ise (و كذلك السك و السنبل و الورد و ورق التفاح مفردة و مجموعة) **[519b]** bunları yalñuz istiʿmāl yā mecmūʿ istiʿmāl.

(القمل) Fetḥ-i ḳāf ve sükūn-ı mīm ile kehledür. Bunuñ keṯreti muḫill-i zīnet ve mūcib-i nefret olduġıçün bu bābda ẕikr eyledi.[6] (تولد من رطوبة فيها حرارة يسيرة تصلح بها للحياة القملية فلا يحرم ذلك من واهب الحياة و لكونها[7] بالقرب من الجلد فيتحرك و يخرج و قد يكثر حتى تسقط الشهوة و يصفر اللون و قد يحدث دفعة) Bunuñ tevellüdi ruṭūbetdendür ki anda azcuḳ ḥarāret ola taḥlīl idecek ḳadar[8] olmaya ol ruṭūbet ṣāliḥ ve ḳābil ola ol ḥarāret sebebi ile kehle ḥayātına öyleye maḥrūm olmaz ol vāhibü'l-ḥayātdan ve ol ruṭūbet olduġıçün deri ḳurbında ḥareket ider menfeẕlerden çıḳar. Gāhī çoḳ olur māddesi çoḳ olduġı içün ḥattā iştihā sāḳıṭ olur ve levn ṣaru olur dem ḳalīl olduġıçün bedende ve kehle demi ṣuvarduġıçün. Ve gāhī kehle ḥādiṯ olur defʿaten.[9] **[520a]** (العلاج أما المفرط فلابد من تنقية البدن) Balġam ile (و ادامة الاستظاف و الاستحمام) pāklik dāʾim ḳılınmaḳ ile deri ḳurbında ruṭūbetüñ izālesi içün (بالماء المالح ثم بالعذب daḫi ṭuzlu ṣulu ḥammāma girmekdür,[10] andan ṣoñra ṭatlu ṣulu ḥammāma girmekdür. (و تغيير الثياب كل قليل) Ve ḳaftānların degişmekdür her zamān-ı ḳalīlde.[11] (و لبس الحرير) Ṣevb-i ḥarīr giymekdür.[12] (و اذا شرب الثوم بطبيخ الفوتنج قتل القمل) Ḳaçan ṣarımsaḳ içse ḳaynamış yarpuz

1 Derkenar: Ṣoġan ve ṣarımsaḳ ve ḥardal ve ḥıltīt daḫi teri ḳoḳudup ẓāhir-i cilde taḥrīk idenlerdendür.
2 Derkenar: Maʿṭūfdur نقوع lafẓına.
3 Derkenar: Topalaḳ.
4 Derkenar: Sūsen yapraġı ve köki.
5 Derkenar: Mersīn ki muḥraḳ ola ḳabżı ve tecfīfi ḳavī olur.
6 Derkenar: Ammā emrāżdan ʿadd olındugı ruṭūbet-i balġamiyyeden ḥādiṯ olduġıçündür.
7 Derkenar: Ekṯer nüsḫada böyle bulındı, ʿibāret و تكونه olmaḳ evlādur. Nitekim bir nüsḫada böyle bulındı.
8 Derkenar: Mādde-i kehle ruṭūbetdür. Anuñçün mecẕūmlarda olmaz yübūseti içün.
9 Derkenar: Bu bi-ṭarīḳi't-tevellüd olandur yumurdasından olan degüldür. Zīrā ol tedrīcī olur. Muṣannif dimiş: Ben bir kimse gördüm, bedeninde kehle yoḳ iken bir sāʿatden eḳall zamānında kehleler ẓāhir olup ḳaftānından cülūs itdügi ḥaṣīr üzerine ṭaġıldı.
10 Derkenar: Zīrā ṭuzlu ṣu kehle olmaġa istiʿdādı giderür.
11 Derkenar: Tā ki ṭuzlu ṣu mesāmmı dutmayup ṭatlu ṣu anı izāle ide.
12 Derkenar: Zīrā bu tevellüd-i ḳamle māniʿdür bi'l-ḫāṣṣiyye.

ṣuyı ile ḳatl ider kehleyi. (الادوية الموضعية) Şol edviyedür ki müceffifdür ruṭūbeti ve muḥallildür anı ve cāẕibdür mesāmda olanı ve bu şol edviyedür ki anda semmiyyet ola. Anuñçün dir: (ورق الحنظل و اصل الخطمي و النمام و الانيسون و الزراوند و ورق حشيشة الكتان و دهن القرطم يستعمل مفردة و مجموعة بالزيت) Edviye-i meẕkūre istiʿmāl olına yalñuz yā mecmūʿaten zeyt ile. (و ربما احتيج الى الزيبق و هو ردي و ينبغي ان يبعد عن الاعضاء الرئيسة) Gāhī iḥtiyāc olur jīveye[1] ve bu yaramazdur.[2] Zīrā felc ve raʿşe iḥdāṯ **[520b]** ider ve lāyıḳdur baʿīd ḳılmaḳ aʿżā-yı reʾīseden.

(القوبا) Temregi didükleri ḫuṣūnetdür ki ḥādiṯ olur saṭḥ-ı cildde. (يتولد من مائية رقيقة حادة و خلط سوداوي) Mütevellid olur māʾiyyet-i raḳīḳadan ki ḥādde sebebi ile deri ortasına girer ve iḥrāḳ ider ve mādde-i ġalīẓe sebebi ile muḥtebis olur. (العلاج اصلاح المزاج) İḫrāc-ı sevdā ve tarṭīb-i beden ve tebrīdi ile (ان كان كثيرا) eger ḳūbā çoḳ ise (الادوية الموضعية كحماض الأترج و دهن الحنطة و دهن اللوز المر و الكثير منه ينذر بالجذام) yaʿnī çoḳ ḳūbā cüẕām olmaḳ bildürür.[3] Ve bilgil ki semüzlük ve arıḳlıḳ zīnet ḫuṣūṣında medḫali olanlardan oldı ise bu bābda ẕikr idüp didi.

(احوال البدن في كميته) Bedenüñ aḥvāli miḳdārında (الهزال المفرط) ziyāde arıḳlıḳ marażdur emrāż-ı zīnetden. Zīrā naẓarda ḳabīḥ olur ve arıḳ olan żaʿīf olur. (سببه قلة الدم) Bunuñ sebebi ḳıllet-i demdür.[4] (او كراهة الى الطبيعة فلا تستعمله كالدم الحريف) Yā demüñ **[521a]** mekrūh gelmesidür ṭabīʿata öyleye anı istiʿmāl itmez şol dem gibi ki iti ola öyleye ṭamarlarda ḳalur. (و لهذا يكون دم المهزول اكثر و قدرته على الجماع اكثر) Bunuñ içün arıḳ olanuñ demi ve cimāʿa ḳudreti ekẕer olur.[5] (لضعف القوة المتصرفة) Yā ġıdāda mutaṣarrıf olan ḳuvvetüñ żaʿfındandur.[6] (اما القوة الهاضمة او الجاذبة) Ol ḳuvvet-i mutaṣarrıfe yā ḳuvvet-i hāżımedür yā ḳuvvet-i cāẕibedür.[7] (أما الأمر في نفسها) Yaʿnī żaʿf-ı

1 Derkenar: Bunuñ kehle ḳovması bi'l-ḫāṣṣiyyedür.

2 Derkenar: Anuñçün jīve acı yaġ ile ḳatl idüp kehle üşen kimsenüñ baʿżı aʿżāsına sürerler ammā yufḳa yirlerine ve ḳalbe ve cigere ḳarīb ʿużvlarına sürmezler.

3 Derkenar: Zīrā māddesi sevdādur cüẕām gibi. Pes ḳaçan sevdā çoḳ olsa ve bedende münteşir olsa cüẕām olur.

4 Derkenar: Ḳıllet-i demüñ sebebi yā ḳıllet-i ġıdādur yāḫūd demi çoḳ mütevellid ḳılmayan ġıdālaruñ eklidür yā sūʾ-i mizācdur.

5 Derkenar: Zīrā demi ġıdā-yı aʿżāya ṣarf olınmaz, belki andan menī mütevellid olur.

6 Derkenar: Yaʿnī arıḳlıḳ żaʿf-ı ḳuvvet-i mutaṣarrıfeden olur.

7 Derkenar: Ḳuvvet-i māsike żaʿfını ẕikr itmedi. Zīrā ḳuvvet-i hāżıme żaʿfına rāciʿdür.

ḳuvvet-i mutaṣarrıfe yā anuñ nefsinde bir emr içün ola.[1] (او لكثرة الدم فلا تقوي القوة على التصرف فيه) Yaʿnī ḳuvvet-i mutaṣarrıfe kendü nefsinde żaʿīf olmaya lākin dem keṯīr olduġıçün ol ḳadar dem-i keṯīrde taṣarruf idemeye. (او لمزاحمة الطحال الكبد و اغتصابه الدم الكثير و اضراره بالكبد لمضادة مزاجها كما اذا كبر الطحال) Yā ṭıḥālüñ kebide muzāḥamasından ve dem-i keṯīri ġaṣb itmesinden ve kebide żarar itmesinden ola ṭıḥālüñ żıdlığı olduġıçün kebide ḳaçan büyük olsa.[2] (او لديدان تخطف الوارد فلا يصل الى الاعضاء الا القليل) Yā ḳurdlar içündür ki ḳapar vārid olan **[521b]** ġıdāyı öyleye vāṣıl olmaz aʿżāya illā azcuḳ. (او لضيق طرق الغذاء كما يعرض عن اكل الطين) Baʿżı nüsḫada طرق yirine ظرف vāḳiʿ olmış. (او كثرة تحلل كما يكون عن التعب و الهموم و الأمراض المحللة) Yaʿnī ruṭūbāt-ı ġıdāʾiyyenüñ keṯret-i taḥallülinden ola. Nitekim arıḳlıḳ olur taʿab-ı şedīdden ve ġuṣṣalardan ve muḥallil marażlardan muḥrıḳa gibi.[3] (العلاج يعدل المزاج) Eger arıḳlıḳ sūʾ-i mizācdan [ise] (و يستفرغ الخلط الحريف) zīrā ḫılṭ-ı fāsidüñ istiḫrācı ʿilācda ḳānūn-ı muḳarrerdür.[4] (و يقابل الاسباب كلها) Zīrā ʿilāc żıdd ile olur. (و تقوي القوة الجاذبة بالدلك عقيب النوم و خصوصا بالدهن) Ḳuvvet-i cāẕibe taḳviyet olına delk ile nevm ʿaḳabınca[5] ḫuṣūṣā delk yaġ ile ola.[6] (و قد يطلى بالزفت البدن كله او عضو خاص) Gāhī ṭılā ḳılınur cümle beden zift ile yā ʿużv-ı maḫṣūṣ.[7] (و ربما احتيج في تسمين العضو الى ربط الجهة المخالفة فلا تقبل ورود الغذاء فينصرف الى العضو و ذلك بعد تقوية قوة الجذب) Gāh iḥtiyāc olur ʿużvı **[522a]** semüz ḳılmaḳda anuñ muḫālifi olan ciheti baġlamaġa.[8] Öyleye ol ʿużv ḳabūl eylemez vürūd-ı ġıdāyı baġlanmaḳ sebebi ile öyleye munṣarif olur ġıdā ol bir ʿużva ki semüz olması maḳṣūddur, bu ḳuvvet-i ceẕb taḳviyet ḳılınduḳdan ṣoñra olur. (و يودع[9]) Rāḥat ḳılına. (و يفرح) Tefrīḥ ḳılına. (و يعدل في الحركة و السكون) İʿtidāl

1 Derkenar: Yaʿnī fesād-ı mizāc içün ola bārid olmaḳ gibi meṣelā yā terk-i muʿīn içün ola ḳaçan hażma muʿtād olsa istiʿmāl-i maʿācīn gibi yā riyāżet ve ḥareket gibi.

2 Derkenar: Öyleye ḳuvvetine żaʿf ve mizācına fesād virür.

3 Derkenar: Ḥarāret-i bāṭına mütevellī ve müteveccih olduġıçün.

4 Derkenar: Eger sebeb ḳıllet-i dem ise tekṣīr-i dem itdürülür ġıdālar virile ve eger sebeb kerāhet-i dem ise keyfiyyeti ıṣlāḥ olına ve eger sebeb żaʿf-ı ḳuvvet ise taḳviyet ḳılına. Bāḳīsi daḫi bu ḳıyās üzeredür.

5 Derkenar: Zīrā baʿīdü'l-hażm olur.

6 Derkenar: Zīrā yaġ muraṭṭıbdur.

7 Derkenar: Eger cemīʿ beden semüz olması murād ise cümle bedene zift cümle zift sürile. Eger bir ʿużvuñ semüz olması murād ise aña sürile. Nitekim ẕeker büyük olmaḳ ʿilācında ẕikr olındı.

8 Derkenar: Meṣelā bir kimsenüñ bir eli semüz ve bir eli arıḳ olsa ol semüz olan eli cānibi baġlana ammā ḳatı baġlanup elem virilmeye ve ol arıḳ olan el delk ḳılına, tā ki ḳuvvet-i cāẕibesi ḳavī ola.

9 Derkenar: Daʿatdandur rāḥat maʿnāsına. Keṯret-i taʿab ve ġumūm muḥallildür, bunlar olmamaḳ müsemmindür.

ḳılına ḥareketde ve sükūnda.[1] (و يسكن الظل) Zīrā ḥarr-ı şems muḥallildür. (و يسقي الماء البارد و الشراب الحديث) Zīrā mā'-i bārid hażma taḳviyet ider ve tāze şarāb ruṭūbeti içün tesmīn ider.[2] (و يوطئ مفروشه) Döşegi yumuşaḳ ḳılına. (و يغذى بالاغدية القوية كالهرايس و الجوذابات و اللحم المقلي و المشوي لانه يولد دما متينا بخلاف المطبوخ) Ve ġıdā ḳılına aġdiye-i ḳaviyye ile herīseler ve ṣuyı az ṭaʿāmlar ve ḳavurma ve biryān gibi. Zīrā bunlar muḥkem dem tevlīd iderler ḫilāf ṣuda maṭbūḫ olan.[3] (و الارز باللبن[4]) Ve südlü pirinç gibi. (و لايقتصر على ما يولد دما محمودا فربما ولد دما رقيقا متخلخل) Ḳaṣr olınmaya dem-i maḥmūd tevlīd idene gāh dem-i raḳīḳ müteḥalḫil tevlīd **[522b]** ider. (و لحم البط سمن) Ördek eti semridicidür. (و الحمام عقيب الاكل و ان افرط تسمينه لكن يخاف منه السدد فليحترز عنها بالسكنجبين[5] الساذج او البزوري) Ḥammām ekl-i ṭaʿāmdan ṣoñra egerçi ziyādedür semirtmesi lākin ḫavf olınur andan süddelerden, öyleye iḥtirāz olınsun süddelerden sikencübīn-i sāẕec yā büzūrī ile. (و خصوصا و اغدية التسمين[6] كلها غليظة و لهذا يتولد فيهم الحصاة) Yaʿnī ḥammām baʿde'l-ekl süddeler itmekden ḫavf olınur ḫuṣūṣā semirdici ġıdālar ḳüllīsi ġalīẓdür südde iderler. Anuñçün bunlarda mütevellid olur ḥaṣāt. (و اما بعد الهضم و الاكل عقيب الحمام فيسمن باعتدال) Ammā ḥammām baʿde'l-hażm ve ekl-i ṭaʿām ḥammām ʿaḳabınca semridür iʿtidāl ile. (و الأدوية المسمنة هي التي فيها حبس الغداء في المعدة و الأمعاء و تنفيذه في العروق و يفعل ذلك خلط الأغدية الغليظه بالأدوية اللطيفة الادرار كالكمون ثم يحتاج الى اجماد الغداء في الاعضاء و ذلك بالمخدرات كالبنج و ادوية تفعل بالخاصية) Semirdici devālar anlardur ki anda ġıdāyı **[523a]** ḥabs itmek ola[7] miʿdede[8] daḫi baġırsaḳlarda ve tenfīẕ itmek ola ṭamarlara[9] ve ider bunı yaʿnī tenfīẓi ḳarışdurmaḳ ġalīẓ ġıdāları laṭīfü'l-idrār devālara kemmūn gibi ve tenfīẕden ṣoñra iḥtiyāc olur ġıdāyı

1 Derkenar: Keşret-i ḥareket muḥallildür ve keşret-i sükūn ġıdāyı tamām hażm itdürmeyüp cüz'-i beden olmaz.

2 Derkenar: Ruṭūbet ile nebātāt nice büyürse beden daḫi şöyle büyür.

3 Derkenar: Ruṭūbet-i mā'iyyesi içün andan dem-i metīn mütevellid olmaz, tezcek müteḥallil olup laḥm münʿaḳid olmaz.

4 Derkenar: كالهرايس ḳavline maʿṭūfdur.

5 Derkenar: Zīrā bunlar müfettiḥlerdür.

6 Derkenar: Baʿżı nüsḫada و اغدية المتسمنين vāḳiʿ olmışdur. Bunda فيهم żamīrinüñ merciʿün ileyhi ẓāhirdür.

7 Derkenar: Miʿdede ve emʿāda hażm tamām olduḳdan ṣoñra.

8 Derkenar: Tā ki tamām hażm ola miʿdeyi ve emʿāyı ifrād bi'ẕ-ẕikr eyledi. Zīrā ġıdānuñ bunlardan ḫurūcı esheldür.

9 Derkenar: Bu müdirrāt-ı laṭīfe ile olur.

ṭoñdurmaġa aʿżāda[1] ve bu muḫaddirāt ile olur bezr-i benc gibi daḫi şol devālar ki semirdür bi'l-ḫāṣṣiyye. (دواء للمعتدلين) Yaʿnī devā'-i müsemmin muʿtedilü'l-mizāc olanlara[2] (لوز و بندق و حبة الخضراء و فستق و شهدانج و حب الصنوبر يعجن بعسله و ينبدق كالجوزة و يستعمل منه كل يوم من خمسة الى عشرة فيسمن و يحسن اللون) bādām ve funduḳ ve meneviş ve fustuḳ ve kündür toḫmı ve ḥabbu'ṣ-ṣanavber yoġrula bal ile ve yuvalaḳlar ḳılına ceviz gibi ve istiʿmāl olına her gün beşden ona dek semridür ve levni güzel eyler.[3] (آخر) Bir devā-yı müsemmin daḫi (حمص منقوع بلبن البقر حتى يلين و شعير و حنطة و ارز و ماش مقشر يطبخ في ماء كثير حتى يتهر أو يضاف اليها مثلها لبنا و يغلى و يضاف اليه فستق و بندق و شهدانج و حبة الخضراء و جوز و لوز و قلب الصنوبر و بزر بقلة و بزر بطيخ و بزر يقطين و بزر خشخاش من كل واحد نصف جزء بنج و كمون و بهمن ابيض **[523b]** و حب الزلم من كل واحد ربع جزء و دهن اللوز او سمن البقر مثل ربع الجميع يستعمل منه كل يوم اسكرجة و الخبز المعجون باللبن جيد) noḫūd ki ıṣlanmış ola ṣıġır süd-inde ḥattā yumuşaya ve arpa ve buġday ve pirinç ve māş ki ḳabuġı çıḳmış ola ḳaynadula çoḳ ṣuda ḥattā eriye ve żamm olına bunlara kendüler ḳadar süd ve ḳaynadıla ve żamm olına buña fustuḳ ve funduḳ ve kündür toḫmı ve ḥabbetü'l-ḫażrā ve ceviz ve bādām ve ṣanavber içi ve baḳla ve ḳavun ve ḳabaḳ çekirdegi ve ḫaşḫāş toḫmı her birinden nıṣf cüz' benc ve kemmūn ve behmen-i ebyaż ve ḥabbu'z-zelem her birinden rubʿ cüz' ve bādām yaġı yā ṣıġır yaġı cümle rubʿı ḳadar istiʿmāl olına bundan her gün bir üsküre yaʿnī altı istāre ki her altı buçuḳ dirhemdür etmek ki ıṣlanmış ola süd ile eyüdür. (و مما يسمن بسرعة جدا أصول اللفاح يغلي في قدر قد وضع عليها قدر مثقب فيه زبيب كبار منزوع العجم فاذا تهرأ بالبخار المتصعد اليه طبخ في عصيدة **[524a]** أو هريسة او حنطية او بهطة و يوكل فيسمن في سبعة أيام لكن يسرع زواله) Ḳatı tezcek semirdenlerdendür yılḳınc köki ki ḳaynadalar bir çölmekde ki ol çölmek üzere ḳoyalar bir çölmek ki delükli ola ol çölmek içinde ḳurı üzüm ola dā-nesi iri ve çekirdegi çıḳmış. Ḳaçan ol ḳurı müherrā ola taṣāʿud iden buḫār ile ol ḳurı üzüm bişürile bulamacda yā herīsede yā buġday aşında yā südlü pirincde ve ekl olına semridür yidi günde lākin tezcek zā'il olur. (و الابدان التي ضمرت في زمان قصير تعاد الى الخصب في زمان قصير و التي في زمان طويل ففي

1 Derkenar: Rāziyāne ve dārçīnī gibi.

2 Derkenar: Yaʿnī ġıdāyı ḥabs ider ve tenfīẓ ider ve icmād ider bi'l-ḫāṣṣiyye.

3 Derkenar: Zīrā içeler dühniyyeti ve lüzūceti olduġıçün muḥtebis olur miʿdede ve emʿāda ve mütevellid olur bunlardan dem-i lezic ki ʿasīrü't-taḥallüldür ve ʿaselde tenfīẓ vardur ve tevlīd-i dem keşīr ider ve kündür toḫmında ṭoñdurmaḳ vardur öyleye dem münʿaḳid olup laḥm olup ʿużv semirür.

(زمان طويل Şol bedenler ki arıḳlayalar[1] zamān-ı ḳaṣīrde ʿavdet olınur semüzlüge zamān-ı ḳaṣīrde şol bedenler ki arıḳlayalar zamān-ı ṭavīlde ʿavdet olınurlar zamān-ı ṭavīlde. (و اقبل الابدان للسمن هي الرخوة القابلة للتمدد) Ziyāde ḳābil olan bedenler semüzlüge geñşek olup çekilmege ḳābil olandur.[2]

(افراط السمن) Ziyāde semüzlük (قيد للبدن عن تصرفه) ḳayddur bedene **[524b]** taṣarrufından. Anuñçün menʿ ider ḥarekātdan ve sürʿat ile yürimekden ve cimāʿdan ve sāʾir aʿmāldan bunlar birle ki ruṭūbāt-ı mufriṭa irḫā ider aʿṣābı ve evtārı ve ribāṭātı. (مضيق محال الروح فقد تنطفى و قد لا يصل اليها النسيم فتفسد وهم على خطر من انصداع عرق قاتل بغتة) Ṭar ḳılıcıdur rūḥuñ maḥallerini gāh rūḥ söyinür gāh vāṣıl olmaz rūḥa nesīm mecārīsi ṭar olduġıçün öyleye rūḥ fāsid olur iḥtirāḳ ile bunlar yaʿnī semüzler ḫaṭar üzeredür ʿırḳ-ı ḳātil çatlamaḳdan añsızın.[3] (او انصباب[4] الدم الى احد التجاويف اما الدماغ او القلب فيقتل فجأة) Yā ḳan dökülmekden boş ʿużvlaruñ birine yā dimāġa yā ḳalbe öyleye ḳatl ider añsızın.[5] (و كثيرا ما يحدث فيهم ضيق نفس و خفقان) Çoḳ ḥādiṯ olur semüzlerde ḍīḳ-i nefes daḫi yürek oynamaḳ keṯret-i ebḫireden ki vāṣıl olur ḳalbe.[6] (و السمين خلقه يكون في الأكثر بارد المزاج دقيق العروق قليل النسل لايصبر على جوع و لاعلى عطش و لا يكاد الادوية تصل الى اعضائهم الالمة الا بطول و كلفة) Semüz olan **[525a]** aṣl ḫilḳatde bāridü'l-mizāc olur ve ṭamarları ince olur[7] ve nesli az olur ṣabr idemez açlıġa ve ṣusuzluġa ve ḳarīb olmaz ki edviye anlaruñ elem irişen ʿużvlarına irişe illā ṭūl-i müddet ile yā meşaḳḳat ile. (العلاج تقليل الغداء و جعله ممايقل غداؤه و الحمام و الرياضة على الجوع و النوم على الارض و الاقتصار من الأغدية على الكوامخ و الجبن العتيق و العدس و المحللات و الخبز الخشكار[8] و الشعير و تكثير التوابل الحارة في طعامهم و تخشين الملبس و التكثيف للبرد و الاستفراغات و تكثير تليين الطبيعة ليزلق الغداء فلا يصل الى البدن و تستعمل المدرات القوية لا التي لا تقوي الا على ايصاله الى الكبد فقط

1 Derkenar: Bu şol arıḳlıḳdur ki heyżadan olur ol tezcek semizlige ʿavdet ider. Zīrā ḳuvā ve aʿżā ḥāli üzere bāḳī ve aḫlāṭ zāʾildür.

2 Derkenar: Zīrā ġıdānuñ ḥalel-i aʿżāsına duḫūli eshel olur. Anuñçün semüzler geñşek ve yumuşaḳ bedenlülerdür.

3 Derkenar: Ṭamar çatlayup yarılıcaḳ yā muttaṣıl ḳan tükürür yā burnından ḳan gider yā ḳan tebevvül ider, ʿilāc ile ḳan durmaz, tā ki vefāt ider.

4 Derkenar: انصداع ḳavline maʿṭūfdur.

5 Derkenar: Teneffüs idemedügi içün ve ġaşy-i ḳavī içün.

6 Derkenar: Ālāt-ı teneffüs ṣıḳışduġı içün.

7 Derkenar: Zīrā laḥm ve ṣaḥm ṭamarlarını ṭar ider.

8 Derkenar: Ḫuşkār ol etmege dirler ki elenmedük iri ögünmiş undan bişüreler bunun ve arpa etmeginüñ ġıdāʾiyeti az olur.

بـل التـي تخرجـه الفطـر اسـاليون و الزراونـد و امـا السـندروس و اللـك و المرزنجـوش فلهـا (في ذلـك خاصيـة عظيمـة) Taḳlīl-i ġıdādur tā bedel az ola müteḥallilden daḫi ḳılmaḳdur ġıdāyı ġıdā'iyyeti az olandan[1] daḫi ḥammāmdur ḫuṣūṣā ki aç iken ola daḫi ḥareketdür aç iken daḫi uyḳudur yir üzerinde daḫi iḳtiṣārdur ġıdālardan ıssı nesneler olanlara **[525b]** daḫi eski penīrdür daḫi mercimekdür daḫi turşīlerdür daḫi kepeklü etmekdür daḫi arpa etmegidür daḫi çoḳ ḳılmaḳdur ıssı otları ṭaʿāmlarında daḫi yoġun ḳılmaḳdur libāsların daḫi keṯāfet ve incimād virmekdür ḫılṭlarına berd içün daḫi istifrāġātdur daḫi çoḳ ḳılmaḳdur ṭabīʿatı, tā ki ġıdā ṭayrına vāṣıl olmaya bedene ve istiʿmāl olına müdirrāt-ı ḳaviyye şol müdirrāt degül ki ḳavī olmaya illā ġıdānuñ īṣāline cigere ancaḳ belki istiʿmāl olına şol müdirrāt ki çıḳarur ġıdāyı ṭaşda biten kerefs gibi daḫi zerāvend gibi ammā senderūs[2] ve lükk ve merzencūş bunlar içün arıḳlatmaḳda ḫāṣṣiyyet-i ʿaẓīme vardur.

(**الباب السادس في السموم** و الاحتراز عنها كما يعرف النافع ليستعمل كذلك يعرف الضار ليجتنب) Nitekim bilinür nāfiʿ olan, tā ki istiʿmāl olına; buncılayın żārr olan, tā ki ictināb olına.[3] (و لا يكفي التحرز عن طعام العدو فقد يقع في طعام الانسان نفسه من الحيوانات الردية كالعقرب و الرتيلا[4] و غيرهما مما فيه سمية فيقتل فلذلك يجب الاحتراز عن كل ما تحت الاشجار الكبار و المسقفات و وقوع ذلك **[526a]** في الشراب اكثر لمحبة الحيوان له) Kifāyet itmez iḥtirāz ṭaʿām-ı ʿadūdan gāhī düşer insānuñ kendü ṭaʿāmında yaramaz ḥayvānlar ʿaḳreb gibi bö gibi ve bunlardan ġayrı ḥayvānlardan ki anda semmiyyet ola öyleye ḳatl ider ol ṭaʿāmı ekl ideni.[5] Anuñçün vācib olur iḥtirāz her büyük aġaçlar altında ve saḳfli evler altında olan ṭaʿāmdan.[6] Ve zehrlü ḥayvānlaruñ düşmesi şarābda ekṯerdür ḥayvānuñ muḥabbeti olduġıçün şarāba. (و اذا حضر المحترز عنه فليترك الاغدية القوية الطعوم و الروايح فاكثر ما يدس السم فيها ليخفى طعمه و ريحه و لا يحضر على

1 Derkenar: Eger ḥacmi çoḳ ise daḫi buḳūl gibi.

2 Derkenar: Senderūs kehrübā gibi bir ṣamġdur illā kehrübādan yumuşaġraḳdur ṭaʿmında acılıḳ vardur ṭabīʿatda ḥārr u yābisdür.

3 Derkenar: Nitekim ʿAlī raḍıyallāhu ʿanh dimiş:

عرفت الشر لا للشر لكن لتوقيه
و من لم يعرف الشر من الناس يقع فيه

(Hz. Alî'ye (ra) atfedilen bu beyit, aslında Ebû Firâs Hamedânî'ye aittir. Bk. Halîl Düveyhî, *Dîvânu Ebî Firâs Hamedânî*, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût 1994, s. 352).

4 Derkenar: Rateylā feṭḥ-i rā ile örümcek nevʿinden büyük cānverdür ki Türkçe böy dirler.

5 Derkenar: Ve ol düşen ḥayvān gāh düşdügi ṭaʿām ve şarāb içinde ölür gāhī ḳusar zehri anda ḳalur.

6 Derkenar: Anuñçün ṭaʿāmı ve şarābı örtmek lāzımdur, tā ki zehrlü ḥayvān düşüp yā zehrini ḳusup ġaflet ile tenāvül ḳılınup helāke mü'eddī olmaya.

جوع مفرط او عطش فيمنعه النهم[1] عن الاحتراز و يكون ضرر السم اسرع لخلو المجاري
و اما اذا استعمل السم على الاغدية منعته النفوذ و غمرت قوته و ربما كان فيها ما يضاده)
Ḳaçan ḥāżır olsa zehrden iḥtirāz idici kimse şol mekānda ki anda olan ṭaʿā-
ma ve şarāba zehr vāḳiʿ olmaḳ ḫavfı ola terk eylesün şol ġıdāları ki ṭaʿmları
ve rāyiḥaları ḳavī ola ekṣer zehr ḳatılup setr olınan anlardadur tā zehrüñ
ṭaʿmı **[526b]** ve rīḥi ḫafī ola. Daḫi iḥtirāz idici kimse ḥāżır olmaya anuñ
gibi mekāna ziyāde açlıḳ ve ṣusuzluḳ üzere öyleye menʿ ider ḥırṣ-ı ṭaʿām
anı iḥtirāzdan[2] ve olur zehrüñ ṭaʿāmı esraʿ mecārī ḫālī olduġıçün. Ammā
ḳaçan istiʿmāl olınsa zehr ġıdālar üzerine menʿ ider ġıdālar zehri nüfūẕdan
ve ġıdālar örter ḳuvvetini zehrüñ ve gāh olur ġıdālarda zehrüñ żıddı.[3] و)
السموم منها معدنية و منها نباتية و منها حيوانية فالمعدنية كالزيبق و المرتك و الاسفيداج
و برادة الرصاص و الزنجفر و الجبسين و الزنجار و التراب الهالك و برادة الحديد و خبثه
و الزرنيخ و النورة و الزاج و الشب و ماء الصابون) Zehrlerüñ baʿżı maʿdeniyyedür
baʿżı nebātiyyedür baʿżı ḥayvāniyyedür. Maʿdeniyye jīve gibi ve mürdeseng
ve üstübec ve ḳalay bürādesi ve zincifre ve alçu ṭaşı ve jengār ve ṣıçan otı
ve demür bürādesi ve çirki ve zırnīḫ ve kirec ve zāc ve şap ve ṣābūn ṣuyı. و)
النباتية كالبيش و قرون السنبل و البان اليتوعات و السقمونيا و المازريون **[527a]** و الدفلى
و البلادر و الخربقان و خانق النمر و خانق الذئب و قشور الارز و التربد الاصفر و الاسود
و الغاريقون الاسود و الهبوب الزنخة و الافيون و الافربيون و البنج و جوز ماثل و الشوكران
و الكماة و الفطر الردييـن) Zehrler ki nebātiyye ola bīş gibi ve ḳurūnü'ṣ-sünbül
ve yetūʿlar südleri ve maḥmūde bunuñ iki dirhemi ḳātildür ve māzeriyūn
bunuñ iki dirheminden ziyādesi ḳātildür ve aġu aġacı ve belādur ve ḫar-
baḳ-ı ebyaż ve ḫarbaḳ-ı esved ve ḫānıḳu'n-nemir ve ḫānıḳu'ẕ-ẕi'b ve pirinç
ḳabuġı ṣaru türbüd ḳara türbüd ve ḳara ġārīḳūn bu üçi iki ḫarbaḳ ʿamel
iderler ve küflenmiş içler ve efyūn ve ferfiyūn ve benc ve tātūle ve südligen
ve yaṣṣı mantar ve aḳ mantar ki yaramaz olalar.[4] و الحيوانية[5] كالذراريح و)
الارنب البحري و الوزغة و الحرذون و الضفدع و مرارة الافعى و مرارة النمر و مرارة
كلب الماء و طرف ذنب الايل و عرق الدواب و بيض الحربا و اللبن الفاسد و الدم

1 Derkenar: Nehem fetḥateyn ile ḥırṣ maʿnāsınadur.
2 Derkenar: Yaʿnī ḳatı aç olıcaḳ ṭaʿāma ḥarīṣ olup içinde zehr var mı yoḳ mı ol ḳaydda olmaz.
3 Derkenar: Meṣelā gāh olur ṭaʿāmda ṣarımsaḳ ve ḳoz içi yā ikisi bile olur. Bunlar ḫod cemīʿ zehrlere tiryākdür.
4 Derkenar: Vezeġa gāh şarāba düşüp ölüp çüriyüp ṭaġılup ol şarāba zehr-i ḳātil olur.
5 Derkenar: Sümūm-ı ḥayvāniyyeden baʿżı ḥayvānuñ laḥmıdur ve baʿżı ʿużv-ı maḫṣūṣıdur ve baʿżı ruṭū-betidür.

(الجامد و الشوى المغموم) Zehrler ki ḥayvāniyye ola ẕürrūḥlar[1] gibi ve erneb-i baḥrī[2] gibi ve ḳurıda keler[3] ve bostānlar ṭamında olan küçücük keler ve gökçe ve yeşilce ḳurbaġa ve ṣularda olan ḳızılca ḳurbaġa ve efʿī ve ḳaplan ve ṣu kelbi ödi yaʿnī içinde olan **[527b]** ruṭūbet ṣıġın geyigüñ ḳuyruġınuñ ucı[4] ve dört ayaḳlu ḥayvānlaruñ teri ve ḥirbā yumurdası ve fāsid süd ve ṭoñmış ḳan miʿdede yā meṣānede ve biryān[5] ki örtülmiş ola. (و تأثيره اما بالاحراق و التلهب كالافربيون او بالاجماد و التخدير كالافيون او بتسديد مجارى النفس كالمرتك او بالتقطيع كالزنجار او بالتعفين كالبيش و المرارات المذكورة و هذا الصنف ارداء الكل) Zehrüñ teʾṣīri yā yaḳmaḳ ile ve yaluñlandurmaḳ iledür ferfiyūn gibi yā ṭoñdurmaḳ ve uyuşdurmaḳ iledür efyūn gibi yā nefes mecrāların sedd itmekdür mürdeseng gibi yā kesmek iledür jengār gibi yā ʿufūnet virmek iledür bīş ve ẕikr olınan ödler gibi ve bu ṣınıf-ı āḫīr cümlenüñ yaramazıdur. (و يستدل على شرب السم برايحة الفم و بما يخرج بالقئ اذا خرج فيه و بما يؤثره من الاعراض اللازمة له) İstidlāl olınur zehr içmege aġız ḳoḳusı ile[6] ve çıḳan nesne ile ḳayʾ ile ve zehr teʾṣīr itdügi aʿrāż-ı lāzıme ile.

(يجب ان يبادر الى القئ بماء حار كثير و شيرج و زيت او طبيخ بزر الانجزة مع السمن و يكثر من ذلك ما امكن و من الطعام فلعل ذلك و ان لم يقئ السم يكسر عاديته) **(تدبير من شرب السم)** Ḳanḳı zehr olursa olsun[7] vācibdür mübādere **[528a]** itmek ḳusmaġa ıssı ṣu ile ki çoḳ ola daḫi şırlaġun ve zeyt[8] ile yā ışırġan diken[i] ṭabīḫi yaġ ile ve ikṣār ide bu meẕkūrdan mümkin olduḳça ve ṭaʿāmdan ümīddür ki bu egerçi zehri ḳusdurmazsa kesr ider żararın. (و مما يخرج السم لا محالة بالقئ ترياق الطين المختوم اذا سقي اول الامر) Zehri çıḳaranlardandur şeksüz ḳusmaḳ ile tiryāk-i ṭīn-i maḫtūm ḳaçan içürülse evvel-i emrde.[9] (و اذا تقيأ بالاستفصاء شرب اللبن و تقياء ايضا ثم يتبع بحقنة ان احس الأذي نزل الى اسفل و يراح العليل و يشم الطيب و يلبس المطيب و يعطس و ينفخ في فمه و ينتف شعره) Ḳaçan

1 Derkenar: Ẕerārīḥ cemʿ-i ẕürrūḥdur ala kelik ve başmaḳçı didükleri alaca böcekdür tīzdür ʿufūnet viricidür yaḳıcıdur ḳabardıcıdur daḫi ziyāde idrār idicidür öykeni yara ider fi'l-ḥāl öldürür ʿaceb budur ki ḳuduz ṭalayana virürler anuñladur ṣıḥḥat bulur.

2 Derkenar: Ṣadef içinde bulınur cānverdür.

3 Derkenar: Buña ḳaya keleri dirler.

4 Derkenar: Bunlaruñ ʿādetidür yılanı ekl ider zehri ḳuyruġınuñ ucında cemʿ olur.

5 Derkenar: Yaʿnī biryān bişdükden ṣoñra defʿi örtseler ebḫire muḥtebis olup zehr olur.

6 Derkenar: Zehr içen kimsenüñ aġzından içdügi zehrüñ ḳoḳusı iḥsās olınur.

7 Derkenar: Her bir zehrüñ bir dürlü ʿarażı olur anuñ ile istidlāl ḳılınur. Nitekim baʿżı beyān ḳılındı.

8 Derkenar: Bunlar irḫā-yı miʿde eyledügiçün ḳusmaġı āsān ḳılurlar ve sümūma tiryākdürler.

9 Derkenar: Tiryāk-i ṭīn-i maḫtūm nüsḫası budur ki ḥabbu'l-ġār ve ṭīn-i maḫtūm ve ırasa berāber dögilüp zeyt ile ḥamīr ḳılına şerbeti funduḳ ḳadardur.

ḳussa niçe kerre süd içürüle girü ḳusa, andan ṣoñra ardınca ḳılına ḥuḳne eger iḥsās olınursa vecaʿuñ miʿdeden esfele nüzūli[1] ve rāḥat ḳılına ʿalīl ve gökçek ḳoḳu ḳoḳudalar[2] ve gökçek ḳoḳulu nesne giydüreler ve aġsırdalar[3] ve aġzına ḫoş nefḫ ideler ve ḳılın yolalar.[4] (ثم اذا عرف السم عولج بما يخصه العلاج المشترك[5] لذلك كله المفرحات. Ḳānūn gibi مما هو مذكور في المطولات) Zīrā bunlar الياقوتية و غيرها و الترياق الكبير و الطين المختوم و ترياقه و ترياق الاربعة mu'āraża iderler zehre bi'l-ḫāṣṣiyye. (و مما هو جيد ان يؤخذ انجدان و اصوله درهم Eyü olandandur درهم شيح ارمنى درهمان **[528b]** يعجن بعسل و ليسقى بماء التفاح) encüdān ve köki ki her birinden bir dirhem ola ve şīḥ-i Ermenī iki dirhem ola ḥamīr ḳılına bal ile içürile elma ṣuyı ile. (وقديد ابن عرس البري المنطف Gelincik başdurması ki içi pāk olmış ve derisi çıḳarulmış ola aḳvā-yı edviyedendür zehrler defʿine. الاحتراز المسلوخ من اقوى الادوية على دفع السموم) Yaramaz ḥayvānlardan iḥtirāz ve anları من الحيوانات الردية و طردها من البيت) evden gidermek. (من تد لك بالخطمي او عصارة الخبازي بالزيت لم يقربه زنبور و اذا لسع الزنبور الصغير عاض لسانه لم تؤذه اللسعة) Bir kimse sürünse[6] ḫaṭmī yapraġınuñ ṣuyını yā toḫmını yā ebegümeci ʿuṣāresini zeyt ile aña ḳarīb olmaz arı ḳaçan ṣoḳsa ṣaruca arı şol kimse ki dilini ışırmış ola ṣoḳmaḳ anı incitmez.[7] (من تدلك باصل اللوف لم يلدغه افعى و كذلك دماغ الارنب مع الخل و الزيت و الميعة و الزيت المنقوع فيه ورق الصنوبر الطري المدقوق او تفاح السرو او حب العرعر او ورق الفنجكشت او اصول الانجدان او الذوبو او حب البلسان او اصل الحرف كل ذلك بالزيت و من طلي بهذه لم يقربه هوام) Bir kimse sürünse[8] yılanyaṣduġı didükleri otuñ kökini anı efʿī ṣoḳmaz. **[529a]** Buncılayındur ṭavşan beynisi sirke ile zeyt ile ve buncılayındur meyʿa zeyt ile ve buncılayındur zeyt ki anda ışlanmış ola yaş ṣanavber yapraġı ki dögülmiş ola yā serv ḳozaġı yā ḳara aġaç dānesi yā pencgüşt yapraġı yā encüdān köki yā yaban keşüri toḫmı yā ḥabb-ı belesān yā ḥurf[9] köki bunlaruñ cümlesi zeyt ile ola. Ve her kim bunlar ile

1 Derkenar: Tā ki esfelinden defʿ ola.
2 Derkenar: Taḳviyet-i ḳuvā içün.
3 Derkenar: Zīrā ḥareket inḥidār-ı semmi mūcibdür.
4 Derkenar: Nevmi defʿ itmek içün. Zīrā nevm intişār-ı semme bāʿiṣdür.
5 Derkenar: Her bir zehrüñ ʿilāc-ı ḫāṣṣı vardur. Muṣannif ʿilāc-ı ʿāmı ẕikr idüp baʿde didi ḥuṣūṣī ile zehr ne idügi bilinicek ʿilāc-ı ḫāṣṣın ideler ki muṭavvelātda meẕkūrdur.
6 sürünse: Bu kelime metinde "ṣürünse" şeklinde ṣād ile yazılmıştır.
7 Derkenar: Muṣannif dimiş: Biz elümüz ile arıları dutar idük ve dillerümüz ile ışırur idük, arı ṣoḳar idi muḥkem ḥattā ignesi barmaḳlarumuzda ve ayamuzda ḳalur idi, biz andan eṣer duymaz idük.
8 sürünse: Bu kelime yine ṣād ile yazılmıştır.
9 Derkenar: Ḥurf yüzerlükden bir ḳısmdur ki iti olur.

ṭılā ḳılına aña hevāmm[1] ḳarīb olmaz. (و مما يطرد الهوام عن البيت التبخير باصل الرمان و قضبانه و اصل السوس و القنة و القرون و الاظلاف و الحوافر و الصقر و الحلتيت و ورق الغار و حبه و السكبينج و كذلك التبخير بالفنجكشت و افتراشه و رماد الصنوبر و خصوصا مع القنة و الشونيز و مركبات من هذه) Hevāmmı redd idenlerdendür evden enār aġacınuñ köki ve budaḳları ile buḫūr itmek ve buyan köki ve ḳaṣnı ve boynuzlar ve ẓilfler[2] ve ḥāfirler[3] ve güyegü otı ve ḥıltīt ve tefni yapraġı ve dānesi ve sekbīnec[4] ve buncılayın buḫūr ḳılmaḳ pencgüşt ile ve anı döşenmek ve buncılayın çam aġacı küli ve ḫuṣūṣā ḳaṣnı ile ve çörek otı ile tebḫīr ve bunlardan mürekkeb olanlar. (الحيوانات التي تهرب منها الحشرات اذا جعلت في البيت) Şol ḥayvānlar ki ḳaçar anlardan ḥaşerāt ḳaçan evde ḳalınsa ol ḥayvānlar (لقلق او طاوس او قنفذ او ابن عرس) leglekdür yā ṭāvūs **[529b]** yā kirpi yā gelincik. (فان الهوام تفزع منها و تهرب) Zīrā hevāmm ḳorḳar bunlardan ve ḳaçar. (فاذا ظهرت قتلتها) Ḳaçan hevāmm ẓāhir olsa ol ḥayvānlar ḳatl ider anları. (و كذلك البيضانيات[5]) Buncılayındur aḳ ördek ve aḳ ḫurūs. (و الايايل) Cemʿ-i iyyeldür. (و قيل ان جلد النمر لا يقربه حية) Dinildi ḳaplan derisine ḳarīb olmaz yılan.

(**اتلاف السباع**) Yırtıcı cānverler telef ḳılmaḳ. (الخربق يقتل الذئب و الكلاب و خانق النمر يقتل النمر و خانق الذئب يقتل الذئب و الكلاب و ابن آوى[6]) Bunlaruñ ẕikri geçmişdür. (و اللوز المر يقتل الثعلب) Acı bādām ḳatl ider dilküleri. (و الدفلى و ورق الآزاد درخت يقتل البهايم) Āzād-dıraḫtdan murād bir aġacdur ki ḳızıllıġa mā'il olur. (و قيل السنور يهرب من دهن الورد و لم اجربه) Muṣannif ben bunı tecrübe itmedüm dir.

(**طرد الحيات**) Yılanlar gidermek. (الكبريت و النوشادر بالخل يهر بها و الخردل يقتلها) Kibrīt daḫi nūşādur sirke ile ḳaçırur yılanı ve ḫardal ḳatl ider anı. (و اذا وضع على مسكنها هربت منه) Ḳaçan ḫardal yıla[n] meskenine ḳonsa ḳaçar.

(**طرد العقارب** الفجل المشرج و عصارته اذا امسكت) Turp ki pāre pāre ḳılına ve ʿuṣāresi ve dökile ʿaḳārib üzerine (و ورقه و البادروج) yaʿnī buncılayındur turp yapraġı ve maʿdanūs. (بقتل الحيات و العقارب **[530a]** و تفل الصايم) Yaʿnī ṣā'im

1 Derkenar: Hevāmm cemʿ-i hāmmedür yaʿnī yirde ḥareket iden cānvercükler.
2 Derkenar: Ve aẓlāf cemʿ-i ẓilfdür çatal ṭırnaḳ ḳoyun ve keçi ve ṣıġır ve geyik ṭırnaġı gibi.
3 Derkenar: Ḥavāfir cemʿ-i ḥāfirdür bütün ṭırnaḳ at ve ḳatır ve ḥimār ṭırnaġı gibi.
4 Derkenar: Sekbīnec ḫıyār şeklü bir otuñ posasıdur.
5 Derkenar: Beyżāniyāt cemʿdür mensūbdur beyże. Nitekim sevdāniyāt cemʿdür mensūbdur sevde.
6 Derkenar: İbn āvā çakal didükleridür.

kişi tükürmek yılanuñ ve ʿaḳrebüñ aġzına ḳatl ider anları. (و التبخير بالعقارب
يهرب العقارب) ʿAḳrebler ile buḫūr itmek ḳaçırur ʿaḳrebleri. (و كذلك الزرنيخ
Buncılayındur zırnīḫ buḫūr itmek. (و اذا وضع الفجل المقطع على حجرها لم
يجسر على الخروج) Ḳaçan pārelenmiş turp ḳonılsa ʿaḳrebler delügine çıḳmaġa iḳdām idemez.

(**طرد البراغيث**[1]) Pireler gidermek. (بطبيخ الحنظل او نقوعة تماوتت البراغيث و
تهاربت) Ḳaçan ev ṣulansa ḳarġa gi maṭbūḫı ile yā naḳūʿı ile pireler birbirini ḳırarlar ve ḳaçarlar. (و كذلك العليق و الخرنوب) Buncılayındur ṣarmaşıḳ ve keçiboynuzı ṭabīḫi.[2] (و دم التيس اذا جعل في حفرة اوت اليها البراغيث
Teke[3] ḳanı ḳaçan ḳılınsa bir çuḳurda evde pireler aña üşer. (و كذلك يجتمع على خشبة
طليت بشحم القنفذ) Buncılayın cemʿ olur şol aġaca ki aña süreler kirpi ḳanuñ iç yaġı (و ريح الكبريت و الدفلى يهربها) kibrīt ve diflā ḳoḳusı pireleri ḳaçurur. (و
حشيشة البراغيث تسدرها و يخدرها الى ان تموت) Pire otı[4] ḳaçan döşekde ḳılınsa pireleri delü eyler ve uyuşdurur ölünceye dek.

(**طرد البعوض و البق**) Sivrisiñek ve üvez gidermek. (التدخين بنشارة خشب
الصنوبر او بالقلقديس او بالشونيز و هو اجود او بالاس اليابس او بالكبريت او **[530b]**
باخثاء البقر او بالحرمل او بورق السرو و جوزه و رش البيت بطبيخ هذه او بطبيخ الترمس
او الدلب[5] او الافسنتين او السذاب) Tütün itmek çam aġacı yonḳası ile yā aḳ zāc ile yā çörek otı ile yā bu ikisinüñ mecmūʿı ile ve bu mecmūʿ eyüdür yā ḳurı mersīn ile yā kibrīt ile yā ṣıġır tezegi ile yā yüze[r]lük ile yā serv yapraġı ile yā ḳozaġı ile daḫi ev ṣulansa bunlaruñ ṭabīḫi yā mıṣır baḳlası ṭabīḫi ile yā çenār aġacı ile yā efsentīn yā seẕāb ile.

(**طرد ابن العرس**) Gelincik gidermek. (يطرده ريح السذاب) Giderür bunı seẕāb ḳoḳusı. (**طرد الفأرة** و قتلها) Ṣıçan gidermek ve ḳatl itmek. (و المرتك
الخربق و البنج و اصل الكرنب و بصل الغار و هي تتداوى منه بالسباحة في الماء فان لم
تجده ماتت و تراب الهالك و خبث الحديد و اذا سلخت الفارة الذكر او قطع ذنبها او خصى
و ربط بخيط صوف هربت البواقي و السلخ اقوى) Evvel fāre ḳatl idenleri beyān eyledi. Ḳaçan bu beşden birisi ḫamīr içinde ḳılınsa fāre ekl itse devālanur ṣuda yüzmek ile ṣu bulımaz ise ölür ve ṣıçan otı ve demür çirki daḫi böyle-

1 Derkenar: Cemʿ-i burġūṣdur, burġūş piredür.
2 Derkenar: Yaʿnī bunlaruñ ṭabīḫi ile ev ṣulansa pireler ḳaçarlar.
3 Derkenar: Keçinüñ erkegine teke dirler.
4 Derkenar: Eyreltü didükleri otdur hevāsı eyü yaylaḳlarda olur.
5 Derkenar: Düleb cemʿ-i dülbedür. Dülbe çenār aġacıdur.

dür ḳaçan erkek fārenüñ yüzinden **[531a]** derisi ṣoyılsa yā ḳuyruġı kesilse yā ḫādım ḳılınsa ve bir yüñden iplige baġlanup ev içine ṣalıvirilse bāḳīsi ḳaçarlar yüzmek aḳvādur.[1]

(**طرد النمل**) Ḳarınca gidermek. (دخان النمل نفسه و يهرب من المقناطيس و مرارة الثوب و الزفت و الحلتيت و القطران على جحرها يهربها) Ḳarınca tütüni[2] ve ḳarınca ḳaçar mıḳnāṭīsden ve ṣıġır ödinden ve ziftden ve ḥıltītden ve ḳaṭrān ḳaçan vażʿ olınsa delüginde ḳarıncayı ḳaçırur.

(**طرد الذباب**) dise evlā idi. (يقتلها الزرنيخ وحده او باللبن و دخانه[3] و قتل الذباب دخان الكندر و طبيخ الخربق الاسود ايضا) Siñekleri ḳatl ider ṣaru zırnīḥ ḳaçan ḳaynadılsa yalñuz yā süd ile ve tütüni ve günlük tütüni ve ḫarbaḳ-ı esved maṭbūḫı.

(**طرد الزنابير**) Arılar gidermek. (بخار الكبريت و الثوم) Bunlaruñ buḫārı zenābīri ḳaçurur.

(**طرد الخنافس**[4]) Ṭoñuzlan böcegin gidermek. (بخار الدلب و ورقه) Çenār buḫārı ve yapraġı buḫārı.

(**طرد الارضة**) Aġaç ḳurdın gidermek. (يطردها الهدهد اذا جعل في **[531b]** البيت و التدخين باعضائه و ريشه) Ḳaçurur bunı hüdhüd ḳaçan ḳılınsa evde daḫi tütün ḳılınmaḳ aʿżāsı ve tüyi ile.

(**طرد السوس**) Şol ḳurdı gidermek ki aña güve dirler.

(**طرد سام ابرص**) (الافسنتين و الفوتنج و قشور الاترج و ماء الحنظل الرطب الزعفران اذا جعل في البيت هربت منه) Ṣaru kertekele gidermek. Sāmm-ı ebraṣ zaʿferāndan ḳaçar.

(**اصناف الحيات**) Yılanlaruñ ṣınıfları. (تنقسم بحسب قوة سمها و ضعفه الى ثلثة اصناف) Yılanlar münḳasım olurlar zehrinüñ ḳuvveti ve żaʿfı ḥasebi ile üç ṣınıfa: (احدها قوية السم جدا لا يمهل اكثر من ثلث ساعات و لا علاج لها الا قطع العضو في الحال و ربما لم ينفع كما في الحية المسماة بالمكللة لانها مكللة الرأس و قيل هي الصل و هي شديدة الرداءة تحرق كل ما تنساب عليه و لا ينبت حول جحرها شئ فاذا

1 Derkenar: Ṭard-ı fārede ẕikr itdügi ẓāhirdür ammā sāʾir ḥayvānātuñ ṭardında ve muṭlaḳā ḳatlde ẕikr itdügi tecrübe ile maʿlūm olmışdur sebebi ẓāhir degüldür.

2 Derkenar: Yaʿnī ḳarıncanuñ baʿżını yaḳsalar baʿżı anuñ tütüninden ḳaçar.

3 Derkenar: żamīrini baʿżı şurrāḥ zırnīḥe ve baʿżı şurrāḥ ẕübāba ircāʿ eyledi.

4 Derkenar: Cemʿ-i ḫunfes.

حاذي مسكنها طائر سقط و لا يحس بها حيوان الا هرب و ان قرب منها خذر فلم يتحرك ثم يموت و يقتل بصغيرها الى غلوة و من وقع عليه بصرها و لو من بعيد مات و من نهشته ذاب بدنه و انتفخ و سال صديد او مات **[532a]** في الحال و يموت كل من يقرب منه من الحيوانات و كلما يتخلص من ضرره المار به و قد مسها فارس برمحة فمات هو و فرسه و لسعت جحفلة فرس فمات هو و راكبه و هذه تكثر في بلاد الترك) Bir ṣınıfı zehri ḳavī olandur ziyāde ki mehl virmez üç sāʿatden ekser ve ʿilāc yoḳdur aña illā ʿużvı ḳaṭʿ itmekdür fi'l-ḥāl. Gāh olur fā'ide itmez nitekim şol yılanda ki aña mükellele[1] dirler. Zīrā başı taçludur. Ve dinildi bu ṣıldur ve bu ḳatı yaramazdur[2] uġraduġı nesneyi yaḳar ve delügi eṭrāfında nesne bitmez ve anuñ meskenine hevāda uçan ḳuş berāber olsa düşer meyyiten. Daḫi anı bir ḥayvān iḥsās itmez illā ḳaçar ve aña ḳarīb olsa bir ḥayvān uyuşur ḥareket idemez, andan ṣoñra ölür ve ḳatl ider āvāzı ile bir oḳ atım yire dek her kimüñ üzerine vāḳiʿ olsa anuñ naẓarı egerçi baʿīdden ise daḫi ölür. Şol kimseyi ki ṣoḳa bedeni erir ve şişer ve ṣaru ṣu aḳar ve ölür fi'l-ḥāl ve ölür her kimse ki ol ṣoḳılana ḳarīb ola. Ḥayvānātdan ḳatı az ḫalāṣ **[532b]** olur ol ṣoḳılanuñ żararından aña uġrayan. Bir atlu o yılana degmiş gönderi ile kendü de ölmiş atı daḫi ve bir atuñ ṭudaġın ṣoḳmış at ölmiş ve üstinde olan. Ve bu yılan Türk vilāyetinde çoḳ olur.[3] (الصنف الثاني ما ليس لها سم يعتد به و لا يضر الا بالجراحة كالتنين و نحوه من كبار الجثث و انما تعالج قرحة لسعها و توجع وجع الجراحة فقط) Ṣınıf-ı ṯānī şol yılandur ki anuñ muʿteddün bih zehri olmaya ve żarar ḳılmaz illā yaralamaḳ ile ejdehā gibi ve bunuñ gibi cüṯṯeleri büyük olanlar bunlaruñ ṣoḳması yarasına ʿilāc olınur ve aġrıdur cerāḥat aġrısı gibi ancaḳ. (الصنف الثالث متوسط السم فمنه ما يقتل في سبعة ايام[4] و منه ضعيف السم قلما يقتل) Ṣınıf-ı ṯāliṯ zehri mutavassıṭ olandur. Bundan baʿżı yidi günde ḳatl ider ve baʿżı zehri żaʿīfdür ḳatli az ider. (العلاج لنهش الحيات) ʿİllāc yılanlar soḳmaḳ içün (يبادر اولا فيسقى ترياق الفاروق فانه ان تأخر قد لا ينفع) istiʿcāl ḳılına içürile tiryāk-ı **[533a]** fārūḳ. Zīrā ol müteʾeḫḫir olsa gāh olur fā'ide itmez. (و الاكثار من الثوم و الشراب يغنى عن كل علاج) Çoḳ ṣarımsaḳ ve şarāb ġınā virür her ʿilācdan. (و كذلك الشراب بالبصل و الكراث و الخردل من

1 Derkenar: Mükellel iklīldendür iklīl tac maʿnāsınadur.

2 Derkenar: Bilgil ki mükellele şol yılandur ki başınuñ çevre yanında ḳıl ola ammā ortasında ḳıl olmaya.

3 Derkenar: Türk diyü Çīn veya Māçīn didükleri memleketdür. Ve Ḥaḳḳ Teʿālā'nuñ faẕl-ı ʿināyetinden ḳatı az ẓāhir olur imiş nāsa ve ẓuhūrı içün eyyām-ı maʿlūme var imiş ol zamānda anuñ ehli iḥtirāz iderler imiş.

4 Derkenar: Baʿżı nüsḫada سبع ساعات vāḳiʿ olmışdur.

(الادوية المخلصة Buncılayındur şarāb soġan ile ve pırasa ve ḫardal edviye-i muḫalliṣadandur. (و قيل ان ذكر الايل مشويا ينفع في الحال) Dinildi ṣıġın ẕekerini biryān olmış meldūġ ekl itse fā'ide ider fi'l-ḥāl. (و حشيشة تعرف بالمخلصه ينفع من جميع السموم و اذا استعملت دفعت مضرة اللسوع الى سنة ثم تمتص موضع النهشة بمحجمة لتحرج السم و يضمد بالابهل و حب الغار و البابونج و بصل العنصل المشوي و الكرسنة[1] افرادا و مجموعة و ينفع التضميد بالجبن العتيق و الدجاج المشوي او بلحم الافاعي كل ذلك جيد و دهن الغار بالغ) Şol ot ki muḫalliṣa dimek ile maʿrūfdur fā'ide ider cemīʿ zehrlerden. Ḳaçan istiʿmāl olınsa muḫalliṣa defʿ ider mażarrat-ı lüsūʿı bir yıla dek, andan ṣoñra ṣorula[2] ṣoḳulan yir ḥacāmat şīşesi ile, tā ki zehri çıḳara. Ve żımād ḳılına **[533b]** arduç yimişi ve tefni yimişi ve bābūnec ve başal-i ʿunṣul ile ki biryān olmış ola ve burçaḳ ile yalñuz ve mecmūʿaten. Ve fā'ide ider żımād eski penīr ile ve biryān olmış tavuḳ ile yā efʿīler ile. Bunlaruñ küllīsi eyüdür ve tefni yaġı ġāyet eyüdür. (و قد لسع العقرب رجلا من العرب في اربعين موضعا فاستعمل من الحنظل الرطب وزن درهم فبراء في الحال) ʿAḳreb ṣoḳdı ʿArabdan bir recüli ḳırḳ yirde istiʿmāl eyledi yaş ḥanẓalden bir dirhem vezni ṣıḥḥat buldı fi'l-ḥāl.[3] (اما نهش السباع و الحشرات فيليق بالمطولات و انما نكتب في هذه الكتاب عض الكلب و مداواته) Ammā yırtıcı cānverler ışırmaḳ ve ḥaşerāt-ı arż ṣoḳmaḳ muṭavvelāta lāyıḳdur. Biz bu kitābda yazaruz ḳuṭuz kelb ışırduġın ve anuñ devāsın.

(**صفات الكلب الكلب**[4]) Kelb sükūn-ı lām ile itdür ve kesr-i lām [ile] ḳuṭuzmış. (الكلب) Fetḥ-i lām ile ẕikr itdügi (حالة كالجذام يعرض للكلب و الذئب و ابن اوي و قد قيل لابن عرس و الثعلب و قيل للبغل) bir ḥāletdür cüẕām gibi ʿārıż olur kelbe ve ḳurda **[534a]** ve çaḳala ve dinildi ʿārıż olur gelincige ve dilküye ve dinildi ʿārıż olur ḳatıra. (فتحمر عيناه و تعلوها غشاوة و تسترخى اذناه و يدلع لسانه و يكثر لعابه و سيلان انفه و تطأطأ رأسه و يتحدب ظهره و يتعوج صلبه الى جانب و يستدفن ذنبه و يمشي خائفا مغموما كانه سكران و يجوع فلا ياكل و يعطش فلا يشرب و ربما فزع من الماء و ربما ارتعد منه و ربما مات خوفا منه و يتعثر عند كل خطوة و اذا لاح له شبح حمل عليه من غير ان يتج و كان حلقه ابح و الكلاب تهرب منه فان دنا منها غفلة بصبصت له و خضعت بين يديه) Kelbüñ iki gözi ḳızarur ve gözlerini perde bürür ve geñşek olur iki ḳulaġı ve ṣarḳar dili ve çoḳ olur tükürügi ve burnınuñ aḳ-

1 Derkenar: Kirsenne kesr-i kāf-ı ʿArabī ile ve sükūn-ı rā ile ve fetḥ-i sīn ve teşdīd-i nūn ile burçakdur ʿAcemler küşne dirler.

2 Derkenar: Ammā ṣoran ḳişi aç olmamaḳ gerek.

3 Derkenar: ʿArablaruñ ʿādetidür yaş ḥanẓal bulamasalar kökin istiʿmāl iderler iki dirhem.

4 Derkenar: الكلب kesr-i lām ile ṣıfatdur الكلب lafẓına iʿrāb cihetinden.

ması ve aşaġa egilür başı ve bögri olur arḳası ve egri olur bili bir cānibe ve ḳışdurur ḳuyruġun ve yürür ḳorḳucı ve ġuṣṣalu mest gibi ve acıġur yimez ve ṣusar içmez ve gāh ḳorḳar ṣudan ve gāh ditrer andan ve gāh ölür andan ḳorḳduġundan ve ṭayrınur her adımda ve ḳaçan ẓāhir olsa aña **[534b]** bir ḳaraltı ḥamle ider anuñ üzerine ürümeksüz ḥālbuki boġazı boġulmış ve kelbler andan ḳaçarlar ḳaçan ḳarīb olsa kelblere ġafleten yaltaḳlanurlar aña ve tevāżuʿ iderler öñinde. (ما يعرض لمن عضه الكلب الكلب بعد سبعة ايام) Yā daḫi ziyādeden ṣoñra ruṭūbetüñ semmiyyeti ḥasebince (يعرض له كالماليخوليا من حب الوحدة و كراهة الضوء و فكر فاسد) ʿārıż olur ḳuṭuz ṭalayana mālīḫūlyā gibi.[1] (و كلما قرب منه شئ يتخيله كلب فيخافه) Her bārī ki aña bir nesne ḳarīb olsa kelb ḫayāl ider ḳorḳar. (و ربما احب التمرغ في التراب ثم يتشنج جلده و يكز ثم يموت و قبل ذلك لا يعرف وجهه في المرآت و ربما تخيل فيها كلبا فيموت بعرق بارد و سقوط قوة و قد يموت عطشا و ربما بنح كالكلب و يبح صوته و ربما انقطع و صار كالمسكوت و يحرص على عض الناس و من عضه عرض له ما يعرض لذلك و اما قبل الفزع من الماء فعلاجه قريب من علاج الماليخوليا و اذا لم يعرف وجهه في المرآة فلا مطمع فيه و يقتل مابين اسبوع الى ستة اشهر و قيل الى سبع **[535a]** سنين و هو بعيد و الغالب في اربعين يوما) āh topraġa aġnamaḳ sever, andan ṣoñra yüzülür derisi ve yazılur, andan ṣoñra ölür ve bundan evvel yüzini bilmez āyinede ve gāh āyinede taḫayyül ider kelb ve ölür ʿaraḳ-ı bārid ve suḳūṭ-ı ḳuvvet ile ve gāh ölür ṣusuzluḳdan ve gāh ulur kelb gibi ve boġulur āvāzı ve gāh münḳaṭıʿ olur sekte olmış gibi ve ḥarīṣ olur ādem ışırmaġa ve kimi ışırsa ʿārıż olur aña ʿārıż olan ammā ṣudan ḳorḳmazdan evvel ʿilācı ḳarībdür. Ḳaçan bilmese yüzini āyinede anda ümīd yoḳdur ve ḳatl ider bir hefte ile altı ay[a] dek. Ve dinildi yidi yıla dek ve bu baʿīddür ġālib ḳırḳ güne dekdür. (الفرق بين عضة الكلب الكلب و غير الكلب اذا لم يوقف على صورته) Yaʿnī ışıran ḳuṭuz mıdur degül midür bilinmese (ان يدلك ذلك الجرح بقلب الجوز و يرمي للدجاج فان عافته او اكلته فماتت فهو كلب) ol cerāḥata ḳoz içi sürilüp tavuġa atıla eger kerīh görüp yā ekl idüp ölürse ḳuṭuzdur.[2] (و الا فلا) İki ḳayda bile maṣrūfdur. (او تلوث قطعة خبز بما يسيل من الجراحة **[535b]** من دم او غيره و يرمى للكلاب فان عافته فكلب العلاج يجب ان لايترك يندمل اربعين يوما[3]) Oñulmaġa ḳomayalar (و

1 Derkenar: Mālīḫūlyā yalñuz sevmek ve aydınlıḳ sevmemekdür ve fikr-i fāsid ḳılmaḳdur.

2 Derkenar: Yaʿnī kerīh görmezse yāḫūd ekl idüp ölmezse ḳuṭuz degüldür.

3 Derkenar: Şāriḥ Nefīsī dimiş: Zīrā ḥayvānāt ruṭūbet-i meẕkūrenüñ mühlike idügin biʾṭ-ṭabʿ bilür anda ġalaṭ olmaz. Bilgil ki bu söz ġalaṭdur. Zīrā ġalaṭ olmasa ekl idüp vefāt itmez idi ol ḫod ölür. Nitekim şimdi ẕikr olındı.

(فان التحم لخطاء قرح في الايام الاول) Eger oñulursa açalar (بالثوم و الجاوشير و الخل) bunlar ile żımād ḳılına. (و ربما احتيج يمص بالمحاجم) meldūġ gibi.[1] (ثم يتبع بالسمن) ya'nī yaġ sürile. (الى الادوية الاكالة كالفلدفيون) Mürekkebdür (و يشرط ما حوله و يمص) Eṭrāfı yarıla ve ṣorula. (و اما اذا ادرك بعد ايام فلا فائدة فيه و الجذب بل يقبل على استفراغ السوداء بقوة) Ammā zamāndan ṣoñra duyulsa fā'ide yoḳdur ṣormaḳda belki teveccüh olına istifrāġ-ı sevdāya ḳuvvet ile. (دواء مشهور[2] هليلج كابلي مثقالان غاريقون و افتيمون من كل واحد مثقال و نصف ملح هندي نصف مثقال بسفايج و حجر ارمنى من كل واحد مثقال الشربة منه محببا مثقالان) Ḥabb olınup ekl olına (و يستعمل بكرة كل يوم ماء الشعير الساذج او المبزر بالسكر) ıṣlāḥ-ı keyfiyyet-i sevdā içün. (و يسهل كل ثلثة ايام بماذكرناه او بماء الجبن و سفوف السوداء) Daḫi sefūf-ı sevdā ile. (و يستعمل كل يوم من دواء جالينوس ملعقة في ماء) Bir ḳaşıḳ ısıcaḳ ṣuda **[536a]** (و يتدرج الى اربعة ملاعق) tedrīc ide dört ḳaşıġa dek. (و ان تأخرت اياما ضعفت ماتسقيه من ذلك و غيره) Eger te'ḫīr iderseñ devāyı mużā'af ḳılmaḳ gerek devā'-i meẕkūrdan ve ġayrıdan (و الترياق الكبير لا بد منه في بعض الايام و ترياق الاربعة نافع) def'-i semm itdükleri içün (و يحترز من البرد و الحمام الى ان يتعافا) 'āfiyet bulıncaya dek.[3] (و ربما احتيج الى فصد ان كان في الدم كثرة مفرطة و لا يمكن من النظر الى دمه) Ya'nī ḳomayalar ḳanına baḳmaġa. (فاذا فزع من الماء فلا تجبن من علاجه فقد عاش بعد ذلك رجلان و لكن كان عضهما انسان عضه كلب كلب) Ḳaçan ṣudan ḳorḳsa ḳorḳma 'ilācdan ṣaġ oldı, andan ṣoñra iki kişi lākin ol iki kimseyi ısırmış idi bir kimse ki anı ısırmış idi ḳuṭuz kelb. (فاذا احتيج الى ربطه و اكراهه على شرب الماء فعل) Eger iḥtiyāc olursa baġlamaġa ve ikrāh ile ṣu içürmege ḳılına.[4] (و يضمد معدته بالمبردات) Żımād ḳılına mi'desi müberridāt ile teskīn-i 'aṭş içün. (و قد جرب الشراب الممزوج بالماء مناصفة و كان عجيبا) Taḫḳīḳan tecrübe olınmışdur şarāb ki maḫlūṭ ola yarı ṣu ile 'acīb oldı nef'de. (قالوا اذا كان الماء في آنية من جلد الضبع او جلد كلب كلب او جعل تحت الاناء او فوقه خرقة مستنجي بها[5] شرب و خصوصا في انية من خشب الطرفا) Didiler **[536b]** ḳaçan ṣu bir ḳabda olsa sırtlan derisinden yā ḳuṭuz kelb derisinden yā çanaġuñ altında yā üstünde ḳılınsa bez ki anuñ ile istincā olınmış ola içe ḫuṣūṣā ṣuda şol çanaḳda ola ki yılġun aġacından

1 Derkenar: Demürcilerüñ teknede demür ṣuvarduḳları ṣuyı ḳuṭuz ṭalayana içürseler ṣıḥḥat bulur.
2 Derkenar: İḫrāc-ı sevdā içün bu marażda.
3 Derkenar: Zīrā ruṭūbet ḫılṭ-ı semmīyi ṭoñdurur çıḳmaḳ müşkil olur ve ḳanı ṭoñdurup sevdā ider ve ḥammām zehri taḥrīk idüp cemī' bedene taḥrīk ider.
4 Derkenar: Tā ṣusuzluḳdan ölmeye ve ṣu ruṭūbeti ile sevdānuñ yübūsetin kesr eyleye.
5 Derkenar: Ba'żı nüsḫada مستنجي بها yirine متوضي بها vāḳi' olmış murād ḥayż bezidür.

(و قد يتخذ لهم[1] انابيب من ذهب و تدخل في حلقه و يصب فيها الماء من بعيد و .ola
تستر كيلا يراها) Gāh ittiḫāẕ olınur ḳuṭuz ṭalayanlar içün maṣuralar altundan ḳayuralar boġazına ve dökülür ol maṣuralara ṣu ırаḳdan ve setr olınur ol maṣuralar, tā ki anı görmeye. (و قد يتخذ لهم اشياء مجوفة من شمع او من عقيد
السكر و تملاء ماء و يؤمر ببلعها) Gāh ittiḫāẕ olınur anlar içün içi boş nesneler mūmdan yā şeker ʿaḳīdesinden ve ṭoldurulurlar ṣu ile ve emr olınur anlara bunları yutmaḳ. (كبد الكلب الكلب يشفى لمغضوضه فيؤمن من الفزع من الماء و قد
شهد بذلك جماعة) Ḳuṭuz kelb cigeri biryān olmış şifā virür ışırduġı kimseye bi'l-ḫāṣṣiyyedür öyleye emīn olur ṣudan ḳorḳmaḳdan bunı müşāhede itmişdür bir cemāʿat yaʿnī tecrübe olınmışdur. (و قد عض كلب كلب اربعين رجلا
فاكل بعضهم من كبده و استنكف الباقي من اكلها فمن اكلها لم يمت و من عاف اكلها
مات و كان تدبيرهم واحد او استعملوا دواء جالينوس **[537a]** و غيره من العلاج المذكور)
Işırdı bir ḳuṭuz ḳırḳ recüli ekl eyledi baʿżı bunlaruñ ol kelb cigerinden bāḳīsi istinkāf ve istikrāh eyledi anuñ eklinden. Ekl iden ölmedi, kerīh gören eklini öldi. Ḥālbukim tedbīrleri bir idi ve istiʿmāl itdüler idi devā'-i Cālīnūs'ı ve ġayrı ẕikr olan ʿilāclardan.

Ḥikāyet: Cālīnūs dimiş: Ben ḳavm gördüm, cigerden yidiler ṣıḥḥat buldılar. Ammā hemān aña iḳtiṣār itmediler, belki anuñ ile edviye-i uḫrā istiʿmāl itdiler. Bizüm tecrübe itdüklerümüzden ve bana ḫaber irişdi ki bir ḳavm aña iḳtiṣār itdiler yaʿnī daḫi istiʿmāl itmediler, āḫirü'l-emr öldiler.

Meṣnevī:

Ey cümle emrāża devā ḫalḳ iden Allāh
Ḳānūn ile ḥikmetde şifā ḫalḳ iden Allāh

Ḳılġıl bu kitābum ḳamu marżāya mübārek
Dindükçe sana Şāfī vü ʿĀfī [vü] Tebārek

Vir daḫi benüm şāhuma sen ʿömr-i dırāzı
Gösterme aña nāz-ı eṭibbāya niyāzı

Sulṭān-ı ʿulūm oldı çü andan seri pürdür
Olsun ser-i ṭıbb ile muṣaffā dili pür[dür]

1 Derkenar: لهم żamīrine münāsib olmaḳ içün في حلقهم و كيلا يروها gerek idi.

Hem görmesün ol ʿayn-ı ʿanā ile fütūrı
Görsün o gözüm nūrı ṣafā ile sürūrı

تم تأليف شرح الموجز يوم الاثنين الرابع و العشرين من شعبان المعظم سنه تسع و خمسين و تسعمائه[1]

[*Mûcez* şerhinin telifi, 24 Şaban 959/15 Ağustos 1552 pazartesi günü tamamlandı[2]]

1 Derkenar: تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب من نسخة المؤلف الفاضل العلامة السروري يوم الاربعاء من شوال المبارك سنه تسع و خمسين و تسعمائه.

2 [Kitabın yazımı, allâme ve fâzıl müellif Sürûrî'ye ait nüshadan istinsah edilerek 4 Şevvâl 959/23 Eylül 1552 tarihinde Melik ve Vehhâb olan Allah'ın yardımıyla tamamlandı.]

SÖZLÜK[1]

A

Āb-kāme: bk. mürrī.
Āb-zen: Havuz.
ʿAcācīl: Erkek buzağılar, danalar.
ʿAḍal(e): Kas.
Aḍarr: En zararlı.
ʿĀdimü'l-hażm: Sindirimsiz, sindirilmeden.
ʿAdū-yı bāġī: Serkeş, asi düşman.
ʿAfıṣ: Tadı kekre olan.
ʿAfin(e): Çürümüş, bozulmuş.
Aġdiye: Gıdalar, yenilip içilecek şeyler.
Aġleb: Çok (daha, en) üstün, kuvvetli.
Aġleẓ: Çok, yoğun, katı.
Aġna-: Hayvan, yere yatıp yuvarlanmak.
Aġrās: Bağırsakların iç tarafında olan sümük gibi yapışakan sıvılar.
Aġṣān: Dallar.
Aġṣā: Zarlar.
Aġṣiye: Zarlar, perdeler.
Aḥlām: Rüyalar.
Aḫlāṭ: Eski tıpta, insan vücudunu ve mizacını meydana getirdiği ve insan sağlığının bunların dengesine bağlı bulunduğu kabul edilen unsurlar [Bunlar kan, balgam, sevdâ, safradır].
Aḫlāṭ-ı cāmide: Donmuş hıltlar.
Aḥmer: Kırmızı.
Aḥşā: İnsan ve hayvanda göğüs ve karnın iç kısmında bulunan bağırsak, ciğer, dalak, yürek vb. organlar.
Aḥvel: Şaşı.
Aḥyānen: Ara ara, vakit vakit.
Aḳāḳıyā: Akasya yaprağı veya meyvesinin usaresi, öz suyu.
ʿAḳārib: Akrepler.
Aḳbeḥ: Daha (en, çok) kötü, çirkin.
ʿAḳd: Dizme, kurma, bağlama.
ʿĀḳırḳarḥā: Yaban tarhunu kökü; nezle otu, pireotu.
Aḳrābādīn: İlaç formüllerini içeren kitap.
Aḳrāṣ: Ağızda eriyen hap, tablet, pastil gibi ilaçlar.
Aḳṣar: Çok, daha kısa.
Aḳvā: Çok kuvvetli.
Ala kelik: bk. ẕürrūḥ.

---

1 Çalışmamızın bu bölümünde metinde geçen Arapça-Farsça bütün kelimeler sözlüğe dâhil edilmemiştir. Sözlükte, bu metne özgü terimlerin ve günümüzde kullanımı yaygın olmayan kelime ve terkiplerin anlamları verilmiştir.
Çalışmamamızın sözlük kısmı şu eserlerden istifade edilerek hazırlanmıştır**:** Tokadî Mustafa Efendi, *Tahbîzü'l-Mathûn (el-Kânûn fi't-Tıb Tercümesi)*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, C. 6, Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018; Sakızlı İsa Efendi, *Nizâmü'l-Edviye*, haz. Mükerrem Bedizel Aydın - Sibel Murad, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2019; İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (Redaksiyon-Etimoloji**:** Ahmet Topaloğlu), Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011; *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005; Ali Rıza Karabulut, *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi*, Kozan Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., Kayseri 2006; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013; Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, haz. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000; Fatih Kaya, *Lisânü'l-Etibbâ Tabiplerin Dili Giriş-Çeviriyazılı Metin-Söz Varlığı-Madde Başları Dizini*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2018; Şuʿûrî Hasan Efendi, *Lisânü'l-Acem Ferheng-i Şuʿûrî I-IV*, haz. Ozan Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019; Fatih Alkayış, *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2019; Sir Gerald Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon Press**,** Oxford 1972; *Tarama Sözlüğü I-VIII*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1995-96; *Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017; Deniz Karakurt, *Türkçe Sözcük İncelemeleri*, 2019, E-kitap**:** https**:**//turuz.com/storage/Dictionary/1601-Inceleme_sozlughu-Deniz_Qaraqurd-2019-453s.pdf (Erişim Tarihi**:** 21.01.2021).

ʿAlaḳa: Sülük.
ʿAlāmāt: Belirtiler.
Ālāt: İç organlar.
ʿAle'l-fevr: Hemen, o anda, birden.
ʿAle's-seviyye: Aynı ölçüde, eşit şekilde.
ʿAle't-tevālī: Arka arkaya, peş peşe.
ʿĀliye: Yüksek olan, yüce.
Ālū-bālū: Kiraz, vişne.
ʿAmā: Körlük.
ʿAmeliyyāt: Bir fikir, ilim veya fennin iş hâline getirilmesi; iş hâline getirilmiş şekli, uygulama, pratik.
ʿAmīḳ: Derin.
ʿAnāṣır-ı erbaʿa: Maddî âlemin esasını teşkil ettiğine inanılan ve insanın fizikî vücudunun dört ana kaynağı olan hava, su, toprak ve ateş.
ʿAnber: Amber balığından çıkarılan güzel kokulu, kül renginde bir madde.
Anīsūn: Maydanozgillerden, kokulu tohumu hamur işlerinde ve rakı yapımında kullanılan bitki ve bu bitkinin tohumu.
Anzerūt: Sıcak ülkelerde yetişen bodur bir ağacın yara tedavisinde kullanılan reçinesi.
ʿAraż: Belirti, semptom.
Aʿrāż: Belirtiler, işaretler; hastalık belirtileri, bulgu, semptom.
Arıḳlıḳ: Zayıflık, sıskalık.
ʿĀrıżī: Aslında bulunmayıp sonradan olan.
ʿArīż: Geniş, yassı.
Arḳaç: Dokumacılıkta bezin enine atılan iplik, pud.
Arḳurı: Eğri, yan üstü, yanlamasına, tersine.
ʿArslık: Kadınlık organı bitişik olup cima edemeyen kadın.
ʿArż: Genişlik.
ʿArżan: Enine, genişliğine.
Arżī, arżiyye(t): Yeryüzüyle ilgili; dünyaya, toprağa mensup.
Ās: Mersin ağacı.
ʿAṣab: Sinir, damar.
Aʿṣāb: Sinirler.
Aṣālet: Aslına sadık kalma, sâfiyetini koruma.
ĀÂār: Belirtiler, işaretler.
Asārūn: Afşar otu, kedi otu.
ʿAṣāyid: Bulamaçlar.
ʿAsel: Bal.
Aṣfer: Sarı, sarımsı.
ʿAṣfūr: Yalancı safran.
Aṣġar: Çok (daha, en) küçük.
Aṣheb: Kumral.
ʿĀṣır: Uzvun parçaları arasında olan sıvıları sıkıp çıkaran ilaç.
ʿAṣīde: Bulamaç.
ʿAṣīr: Bitkiden sıkılmış su, şıra.
ʿAsīr: Güç, çetin, zahmetli.
ʿAsīrü'l-hażm: Sindirimi güç olan.
ʿAṣr: Sıkmak.
Aṣvāt: Sesler.
ʿAşā: Gece görememe hastalığı, gece körlüğü.
Aşḳar: Kırmızı, al renkli.
ʿAṭaşiyye [ḥummā]: Susuzluktan kaynaklanan ve bir gün süren ateş.
ʿAṭır(e): Güzel kokulu.
ʿAtīḳ: Eski.
Aṭrāġūlīdīṭūs: Çit kuşu, kuyruk sallayan.
ʿAtş: Susuzluk.
ʿAtş-ı ṣādıḳ: Hakiki susuzluk.
ʿAṭūsāt: Burna damlatılan öksürtücü sıvı ilaçlar.
Aṭvel: Çok, daha uzun.
ʿAvārıż: Ârızalar, engeller.
Āvāz(e): Ses.
ʿAvḍ: Karşılık, bedel.
Aʿver: Kör bağırsak.
Aʿyen: Çok açık, belli.
Āzād-dıraḫt: Tespih ağacı.
Aż'af: Çok zayıf, çok kuvvetsiz.
Aʿżā-yı müfrede: Vücutta parçanın bütünle isim ve tarifte eşleştiği uzuvlar.
Aʿżā-yı mürekkebe: Vücutta bütünle parçanın isim ve tariflerinin ayrı olduğu uzuvlar.

Aʿżā-yı re'īse: Vücudun diğer organlarının kuvvetlerinin çıkış yeri olup bu itibarla şahsın ve nev'in devamını temin etmekle ana uzuv kabul edilen kalp, beyin, karaciğer ve testisler.
ʿAẕb(e): Tatlı, hoş.
Aẓlāf: Hayvanların çatallı tırnakları.
ʿAẓm: Kemik.

B

Bābūnec/Bābūne: Papatya.
Bādām: Badem.
Bād-āverd: Boğa dikeni.
Bādī: Sebep olan; ilk, evvel.
Bādincān: Patlıcan.
Bādişnām: Yüzde meydana gelen ve gittikçe cüzama dönüşen irinli, kızılca şişlikler.
Bādiye: Çöl.
Bādrencbūye/bāẕrencbūye: Oğul otu, kovan otu.
Baġa: Kaplumbağa cinsinden hayvanların ortak adı.
Baġırṭaḳ: Beşik bağı, beşikteki çocuğun düşmemesi için beşiğe sarılıp bağlanan, kumaştan yapılmış enli bağ.
Bāġī: Doğru ve hak olan yoldan ayrılan kimse, serkeş, asi.
Baḫar: Ağız kokusu.
Bāḳa: Bir bağ sebze veya ot.
Baḳarī: Sığır, inek, manda cinsinden olan hayvanlarla ilgili.
Baḳbaḳa: Su ile dolu testi veya bardaktan çıkan ses.
Bāḳılā: Bakla.
Baḳiyye: Geri kalan, artan kısım, artık; kalıntı.
Baḳla-i yemāniyye: Sirken, yabani ıspanak.
Baḳlatu'l-ḥamḳā: Semiz otu.
Baldırıḳara: Eğrelti otu cinsinden, nemli yerlerde, taşlar arasında biten, süs bitkisi olarak saksılarda da yetiştirilen, yapraklarının sapları saça benzer bir bitki, kara baldır.
Balġam: Eskiden beden yapısının esasını teşkil ettiği kabul edilen dört unsurdan biri [Diğerleri kan, safrâ ve sevdâdır].
Balġam-ı ġalīẓ: Kıvamı çok yoğun olan balgam.
Bān: Asya'nın tropik bölgelerinde ve Afrika'nın kuzeyinde yetişen, yaprakları telek damarlı, çiçekleri salkım durumunda, meyvesinden kokusuz bir yağ elde edilen ağaç.
Bārid: Soğuk.
Bārīṭārūn: Karın kaslarının altındaki zar.
Baṣal: Soğan.
Baṣal-i ʿunṣul: Ada soğanı.
Baṣar: Göz; görme.
Bāŝiḳ: Açıcı.
Bāsilīḳ: Kolun ön yüzündeki kalın toplardamar.
Bāsīliḳūn: Gözün uyuzuna, perdesine vb. hastalıklara faydalı göz merhemi.
Bāṣūr: Hemoroit.
Baş ve bart: Yara, çıban, yara bere.
Başmaḳçı: bk. ẕürrūḥ.
Bāṭın: İç; bedenin iç kısmı.
Baṭī', buṭū': Geç, yavaş, ağır.
Bātir: Kesici.
Baṭī'ü'l-haẓm: Sindirimi güç, hazmı zor.
Baṭī'ü'l-inhiżām: Bozulması yavaş, geç olan.
Baṭn-ı evsaṭ: Orta beyin, orta karın.
Baṭn-ı mu'aḫḫar: Arka beyin.
Baṭn-ı muḳaddem: Uç beyin.
Baṭṭāl: Fazla iri, iriliğinden dolayı hareketsiz, hantal (kimse).
Bedel-i mā-yeteḥallel: Vücudun sarfiyatını tamamlayan yiyecekler.
Behaḳ: İnsanın derisinde pul pul beyazlık ve alaca bir renk peyda eden bir çeşik hastalık, vitiligo.
Behmen: Yaban havucu kökü, iki çenekliler sınıfının turpgiller familyasından, kuduza karşı kullanıldığı için kuduz otu da denilen bitkinin kökü.

Behmen-i sepīd/behmen-i ebyaż: Ak behmen.
Behmen-i sürḫ: Kırmızı behmen.
Beḳāyā: Geriye kalan şeyler, kalıntılar.
Belʿ: Yutma.
Belādet: Şaşkınlık, ahmaklık, bönlük.
Belādur: Daha çok Hindistan'da yetişen kestaneye benzer bir ağaç, beladır ağacı ve o ağacın meyvesi.
Belec: Hurma koruğunun olgunlaşmaya yüz tutan hâli.
Beled: Memleket, şehir, belde.
Belesān: Pelesenk ağacı.
Belīlec: Belile otu.
Beliñle-: Birden uyanarak çevresine korku ile şaşkın şaşkın bakmak, irkilmek.
Bellūṭ: Palamut ağacı, meşe, pelit.
Belşūn: Bir kuş türü.
Benc: Ban otu.
Benefsec: Menekşe.
Benefşe: Menekşe.
Benk-i teft: Baldıran otu.
Beraṣ: cüzam, lepra.
Berāz: Dışkı.
Berd: Soğukluk, soğuk.
Berd-i mecmid: Dondurucu soğuk.
Bere: Vurma, incinme veya bir hastalık sonucunda damarlardan çıkan kanın dokular içinde birikmesinden meydana gelen morluk, çürük.
Bereş: Deride meydana gelen siyah noktalar, lentigo.
Ber-hevā: Havaya gitmiş, uçmuş, kaybolmuş.
Berī: Arınmış, temiz.
Berk: Sağlam, sıkı, kuvvetli; katı, sert.
Berkiş-: Pekişmek, katılaşmak, sertleşmek, sıkışmak.
Berrī: Karaya, toprağa ait.
Bersiyāvşān: Baldırıkara otu.
Berşaʿṯā/berşaʿīṯā: Berşaʿsa adlı bir hekim tarafından hazırlanan macun.
Bertin-: Burkulup incinmek, incinmek.
Besbāse: Hindistan cevizi kabuğu.
Besfāyec: Çıyan otu.
Beṯr(e): Küçük sivilce.
Beşere: Derinin dış tabakası, üst deri, cilt.
Bevāsīr: Basurlar.
Bevl: Sidik, idrar.
Beyne beyne: İkisi ortası, ne iyi ne kötü, şöyle böyle.
Beyża: Sürekli devam eden baş ağrısı, migren.
Bez: Yara veya çıban sebebiyle vücudun herhangi bir yerinde oluşan şişkinlik.
Bezr: Tohum, bitki tohumu.
Bezr-i benc/bezrü'l-benc: Ban otu tohumu.
Bezr-i ḳaṭūnā: Karnıyarık otu tohumu.
Bezr-i ketem: Çivit otu tohumu.
Bınṣır: Orta parmakla serçe parmak arasında olan parmak.
Bıṭṭīḫ-i Hindī: Karpuz.
Bi'l-ʿaraż: Dolaylı olarak.
Bi'l-fiʿl: Fiilen, gerçekten.
Bi'l-ḫāṣṣiyye: Özellikle.
Bi-ʿaynihi: Olduğu gibi, tıpkı.
Bī-bāk: Korkmayan, çekinmeyen.
Bī-ḫūd: Kendinden geçmiş.
Bīmār-ḫāne: Hastahane.
Bi-nefsihī/bi-nefsihā: Bizzat, kendisi, kendisi ile.
Birsām: Uyanık bir kimsenin aslı olmayan, mevcut bulunmayan bir şeyi beş duyusundan biriyle hisseder gibi olması, var sayması, sanrı, halüsinasyon.
Bīş: Kurtboğan.
Bi-ṭabʿihi: Tabiatı bakımından, yaratılışı gereği.
Bö: Zehirli bir örümcek çeşidi, böy.
Buġż: Kin, nefret, düşmanlık.
Buḫl: Cimrilik.
Buḥrān: Hastalığın en şiddetli ve ağır dönemi, birdenbire gelen ve kısa süren hastalık nöbeti, kriz; sayıklama ve halüsinasyon.

Buḫūr-ı meryem: Çuha çiçeği cinsinden, çiçekli, kokulu, diğer kokulu bazı bitkilerle karıştırılarak buhur suyu denen güzel kokulu suyun elde edilmesinde kullanılan bitki, tavşan kulağı.
Buḳūl: Bakla cinsinden olan sebzeler.
Būraḳ: Boraks, yoğunlaşmış borik asitten türeyen sodyum tuzu.
Būraḳ-ı Ermenī: Ermeni boraksı; sodyum nitrat.
Būraḳ-ı ġareb: Akça kavaktan elde edilen tuz.
Būraḳ-ı maṣnūʿ: Sahte tuz.
Būraḳ-ı naṭrūnī: Natron, sodyum nitrat.
Būrānī: Yoğurtla yenen pirinçli ıspanak veya buna benzer sebze yemeği.
Būre: Kuyumcuların kullandığı tuza benzer madde, bora.
Burġūṣ: Pire.
Bur-: Acıtmak, yakmak.
Buru: Sancı.
Buṣarıḳ: Duman, sis; dumanlı, sisli hava.
Buṭlān-ı şehvet: Yemeye iştah olmaması.
Būy: Tohumu pastırma çemeninin yapılmasında kullanılan bir bitki, boy otu.
Buyan: Meyan kökü.
Būy-ı māzerān: bk. ḳayṣūm.
Büldān: Beldeler, şehirler.
Bürāde: Talaş.
Bürūd: Soğutulmuş ilaçlar.
Bürūdet: Soğuk, soğukluk.
Büsr: Olgunlaşma evresine giren hurma meyvesi.
Büssed: Mercan kökü.
Büṣūr: Küçük sivilciler.
Büzūr: Tohumlar.

C

Cālī: Isıtıcı karakteri sayesinde bedende meydana gelen gözenekleri kapatan ve yapışkan ya da donmuş sıvıları yerinden hareket ettirerek uzaklaştıran ilaç.
Cāmekān: Hamamlardaki soyunma yeri, hamam odası.
Cāmeşūr: Kirli eşyaları yıkama işi.
Caṣṣī: Hafif maviye çalan beyazlık, kireç rengi.
Cāvers: Darı.
Cebel: Dağ.
Cebhe: Alın.
Cebīre: Bedende kırık ve çıkık azayı sardıkları tahta.
Cedy: Oğlak.
Cefāf: Kuruluk, kuruma.
Cefāf-ı enf: Burun kuruluğu.
Cefāf-ı lisān: Dil kuruluğu.
Cefāf-ı raḥm: Rahim kuruluğu.
Cefāf-ı şefeteyn: İki dudak kuruluğu.
Cefn: Göz kapağı.
Cehārrek: Alt ve üst dudaklardaki dört damar.
Ceher: Gündüz görememe hastalığı, gündüz körlüğü.
Cehriyye: Açıkça ve yüksek sesle yapılan, alenî, alenen.
Cemre: Çok iltihaplı bir çıban, kara kabarcık.
Cenīn: Ana rahmindeki çocuk.
Cenūb: Güney.
Cerāḥat: Yara.
Cerb: Yağ, yağlı.
Cerbelü: Yağlı, semiz.
Cerbiş: İnek, sığır vb. kasaplık hayvanların yağlarının eritilmesiyle elde edilen yağ, iç yağı.
Cereb: Uyuz hastalığı.
Cerrāre: Akrebin büyük olan cinsine verilen ad.
Cev-āb: Arpa suyu.
Cevālī: Bedende gözenekleri kapatan, yapışkan ya da donmuş sıvıları yerinden hareket ettirerek uzaklaştıran ilaçlar.
Cevdet: Kusursuz olma, tazelik, hoşluk.
Cevf: İç boşluğu.
Cevzābe: Et, ekmek, süt ve şekerden yapılan ve içine baharat gibi maddeler katılmayan yemek.

Cevz-i bevvā: Hindistan cevizi.
Cevz-i māŝil: Tatula, şeytan elması, boru çiçeği.
Cevz-i serv: Servi ağacı kozağı.
Ceyyid: İyi, hoş.
Ceẕẕāb: Çok cezbedici, şiddetle kendine doğru çeken.
Cıntıyānā: Eşek turpu.
Cibiliyye: Yaratılıştan olan.
Cidā: Oğlaklar.
Cīfe: Leş.
Cilā: Bedende gözenekleri kapatıcı, yapışkan ya da donmuş sıvıları yerinden hareket ettirici özellik.
Cilā: Parlaklık, parıltı.
Cillevz: Fındık.
Cimāʿ: Cinsel ilişkide bulunma, çiftleşme.
Cirm: Cisim.
Cūʿ: Açlık.
Cuʿal: Bok böceği.
Cūʿiyye [ḥummā]: Açlıktan kaynaklanan ve nabızda zayıflık belirtisi ile bir gün süren ateş.
Curḥ: Yara.
Cūʿu'l-baḳar: Oburluk.
Cūʿu'l-kelb: Sürekli aç hissetme, doymama.
Cübn: Peynir.
Cübniyyet: Peynirlilik, peynir olma hâli.
Cüderī: Çiçek hastalığı.
Cüllāb: Gül suyu; şekerin suya katılıp eritilmesiyle elde edilen karışım.
Cülnār: Nar çiçeği.
Cülūs: Oturuş, oturma.
Cümmeyz: Arabistan inciri, yaban inciri.
Cümūd: Donma; katalepsi, adalelerin donması ile irade ve hissin birden bire kaybolması hastalığı.
Cünd-i bīdester: bk. ḫāye-i ḳunduz.
Cüst: Çevik.
Cevāriş: Hazım ve sindirimi kolaylaştırmak için kullanılan macun.
Cüẕām: İnsan vücudunda yer yer lekeler veya çıbanlar ve yaralar şeklinde beliren, çok bulaşıcı, iyileşmesi güç bir deri hastalığı, miskin hastalığı, lepra.
Cüz'ī: Pek az, az miktarda.

Ç

Çābük: Seri, hızlı, tez.
Çaḳ: Tam, tamam.
Çālāk: Çabuk hareket eden, hareketli, çevik.
Çemdür-: Koparmak, kesmek.
Çevgān: At üzerinde değnekle yerdeki topa vurmak sûretiyle oynanan çok eski bir oyun.
Çıġır-: Bağırmak, haykırmak.
Çıraḳ: Kandil, ışık.
Çigit/çıgıt: Bazı kimselerin yüzlerinde bulunan nokta nokta esmer lekeler, çil.
Çigzin-: Dönmek.
Çil: Orman tavuğugillerden, eti için avlanan, ormanlarda yaşayan bir kuş, dağ tavuğu.
Çirk: Kir, pas; irin.
Çoġan: Kökü ve dalları sabun gibi köpüren hem helvacılıkta hem de temizlik işlerinde kullanılan bir bitki, çöven.
Çöńdür-: Fışkırtarak, kavis çizerek işemek.

D

Dā': Hastalık.
Daʿat: Huzur, rahat, bolluk.
Ḍafādiʿ: Kurbağalar.
Dāfiʿ(a): Def edici, uzaklaştırıcı.
Dāġ: Tedavi için vücutta kızgın demirle yara açmak, dağlamak.
Ḍāḥik(e): Gülen.
Dā'-i fīl/dā'ü'l-fīl: Lenfödem; doğuştan veya kazanılmış nedenlerle, lenf sistemindeki bir bozukluk sonu vücudun herhangi bir kısmında fazla miktarda lenf sıvısının birikmesinden ileri gelen şişkinlik; baldır ve ayak büyüklüğü hastalığı.

Dāʾ-i kelb/dāʾü'l-kelb: Kuduz hastalığı.
Daḳ: Değin, kadar.
Daḳīḳ: İnce; toz hâline getirilmiş, inceltilmiş madde, un.
Dāll: Delâlet eden, delil olan, işaret eden, yol gösteren.
Dāniḳ/dānik: Dirhemin dörtte biri miktarındaki eski bir ağırlık ölçüsü, denk.
Ḍarabān: Vurma, vuruş, çarpma, çarpıntı.
Dārçīn: Tarçın.
Dārçīnī: Tarçın rengi.
Dār-ı fülfül: Uzun biber adıyla da bilinen ve doğu Hint adalarında yetişen ve yaprak dökmeyen tırmanıcı bir bitki.
Dārū-yı müberred: Soğutulmuş ilaç.
Dāʾü'l-esed: bk. cüẕām.
Dāʾü'l-ḥayye: Sedef hastalığı.
Dāʾü'ṯ-ṯaʿleb: Saçkıran.
Ḍayyıḳ(a): Dar.
Debe: Fıtıklı, kasığı yarık.
Defʿaten vāḥideten: Bir defada, tek seferde.
Defʿaten: Bir defada, birden.
Defʿ-i maraż: Hastalığı uzaklaştırma, yok etme.
Delāʿa: Dilin ağızdan çıkıp sarkması.
Delk: Ovma.
Dellāk: Hamamda hizmet eden ve erkek müşterileri yıkayan erkek, tellak.
Delüce: Buğday aralarında biten siyah, acı bir bitki.
Demʿ: Gözyaşı; bitkinin özü.
Demevī: Kanla ilgili; (insan için) kanlı, kanı çok olan, mizacı kanın hâkim olduğu bir vücut yapısının özelliklerini taşıyan.
Demü'l-aḫaveyn/dem-i aḫaveyn: İki kardeş kanı denilen bir devadır ki bitkilerden elde edilen bir çeşit reçinedir.
Derārī: Parlak yıldızlar.
Derece-i rābiʿa: Devanın, insan vücuduna etkisinin derece-i sâliseye göre daha fazla olduğu ve zararı yüksek olmasıyla bedenin mizacını büsbütün yok etme mertebesine varmış hâli.
Derece-i ṯāliṯe: Devanın, insan vücuduna etkisinin derece-i sâniyeye göre daha fazla olduğu ve zararının yüksek olmasına rağmen bedenin mizacını büsbütün yok etme mertebesine varmamış hâli.
Derece-i ṯāniye: Devanın, insan vücuduna etkisinin derece-i ûlâya göre daha belirgin olduğu ve zararının açık olmadığı derece.
Derece-i ūlā: Devanın, insan vücuduna etkisinin az olduğu ya da yok mesabesinde olduğu derece.
Devāʾ-i cāmid: Yapısı soğuk olduğundan sıcaklık ile şekli değişen ilaç.
Devāʾ-i cāẕib: Isıtıcı ve latif karakteri ile uzvda bulunan maddeleri kendi bulunduğu tarafa çeken ilaç.
Devāʾ-i dühnī: Özünde yağ olan ilaç.
Devāʾ-i hāżım: Sindirmeye fayda sağlayan ilaç.
Devāʾ-i heşş: Gevşetici ve yumaşatıcı özelliğe sahip olan ilaç.
Devāʾ-i keşīf: Vücutta küçük parçalara ayrılma özelliği olmayan ilaç.
Devāʾ-i laṭīf: Vücutta kolaylıkla küçük parçalara ayrılan ilaç.
Devāʾ-i lezic: Tüketilmeden önce yapısında yapışkan sıfatından dolayı uzayıp sünme özelliği olan veya tüketildikten sonra vücut sıcaklığıyla uzayıp sünme özelliği kazanan ilaç.
Devāʾ-i luʿābī: Yapışkan, salya kıvamında olan ilaç.
Devāʾ-i muʿaṭṭıs: Aksırtıcı ilaç.
Devāʾ-i muġalliẓ: Uzvun rutubetini donduran veya koyulaştıran ilaç.
Devāʾ-i muḥallil: İltihapları, şiş ve yumruları dağıtmaya yarayan ilaç.
Devāʾ-i muḥallil-i riyāḥ: Vücutta biriken yeli dışarı atmayı sağlayan ilaç.

Devāʾ-i muḫaşşin: Şiddetli ağrıyı gideren ilaç.
Devāʾ-i muḳarriḥ: Ciltte mevcut olan sıvıları çözüp yok ederek zararlı kötü maddeleri cilde çekip yara oluşumuna yol açan ilaç.
Devāʾ-i muḳaṭṭıʿ: Isıtıcı karakteri ile uzva yapışan hıltı küçük parçalara ayırarak vücuttan uzaklaştıran ilaç.
Devāʾ-i müfeccic: Hazmı, sindirimi engeleyyen ilaç.
Devāʾ-i müfettiḥ: bk. müfettiḥ.
Devāʾ-i mülaṭṭıf: Maddeyi bedenin tabii hararetiyle mutedil eden ilaç.
Devāʾ-i münażżic: Hıltın kıvamını dengeleyip vücuttan atmaya hazırlayan ilaç.
Devāʾ-i müneşşif: Kuru karakterinden dolayı temas kurduğu sıvıyı emen ilaç.
Devāʾ-i mürḫī: Isıtıcı karakteri ile bedende sıkılaşan kısımları yumuşatıp gevşeten ilaç.
Devāʾ-i sāʾil: Bulunduğu cismin formuna göre şekil alan, akıcı olan ilaç.
Devālī : Toplardamar genişlemesi, varis.
Devāʾü'l-misk: Temel malzemesi misk olan bir ilaç çeşidi.
Devī: Kulak uğultusu.
Devre: Dönme, dönüş.
Dıbs: bk. rubbu'l-ʿineb.
Ḍıḥk: Gülme.
Dıḳāḳ: İnce bağırsak.
Dıḳḳ: Tüberküloz ve buna bağlı hektik ateş.
Ḍifdaʿ: Kurbağa.
Diflā: Zakkum.
Ḍīḳ: Dar, darlık.
Dīk-ber-dīk: Sıçan otu; cıva; cıva vb. zehirli maddelerden elde edilen bir deva.
Dikdik at-: Ateşi yükselen hastanın irkilip sıçraması.
Ḍīḳ-i nefes/ḍīḳu'n-nefes: Nefes darlığı.
Dilcik: Küçük dil.
Dilīr: Yürekli, cesur kimse.
Dimāġ: Beyin.
Diremne/dirmene: Yavşan otu.
Dirmek: Toplamak; yırtmak.
Diyāḫiliyūn: Terkibinde çeşitli bitki ve bitki özlerinin bulunduğu bir merhem.
Doncuḳ-: Pıhtılaşmak.
Dūd: Kurt, böcek.
Duḫāniyyet: Dumanlılık.
Dūlāb: bk. düvvāre.
Dūr: Uzak.
Durġurul-: Durdurulmak, bekletilmek.
Dūş: Bağlanma.
Dübeyle: Çıban gibi irinli yaralar; iç organlarda oluşan sıracaya benzer bir çıban.
Dühn: Yağ, bitkilerden elde edilen yağ.
Dühniyyet: Yağlılık.
Dülbe: Çınar ağacı.
Düleb: Çınar ağaçları.
Dülek: Kavun ve karpuzun olmamış hâli.
Dümmel: Çıban.
Dürrī: Parlak yıldız.
Dürtün-: Sürünmek, vücuduna koku, yağ gibi şeyler sürmek.
Düsūmet: Yağlanma, yağlı olma.
Düşbüd: Yoğun ettir ki kemik ondan biter.
Düvāle: bk. uşne.
Düvār: Baş dönmesi.
Düvvāre: Diyabet.

E

Eʿālī: İyiler, ulu kişiler, yüksek mertebeliler.
Ebʿad: Çok, daha uzak.
Ebāzīr: Yemeklere katılan baharatlar.
Ebdān: Bedenler.
Ebḫire: Buharlar, sindirim gazları.
Ebḫire-i müteṣāʿide: Yükselen buharlar.
Ebred: Çok soğuk.
Ebriyāvşān: bk. bersiyāvşān.
Ebu'l-fażīl: bk. aṭrāġūlīdīṭūs.

Ebyes: Çok kuru, rutubetsiz.
Ebzār: bk. ebāzīr.
Eczā'-i mütekāṯife: Yoğun cüzler, parçalar.
Edānī: Çok aşağılık, çok bayağı, pek alçak kimseler.
Edhān: Yağlar.
Edille: Deliller.
Edviye: Devalar, ilaçlar, çareler.
Edviye-i bāhiye: Cinsel ilişki ile ilgili ilaçlar.
Edviye-i bārid(e): Tabiatı soğuk olan ilaçlar.
Edviye-i ḥārr(e): Tabiatı sıcak olan ilaçlar.
Edviye-i ḥaṣviyye: Böbrek veya idrar yolundaki taşları parçalayıp çıkaran ilaçlar.
Edviye-i müceffife: Kurutucu ilaçlar.
Edviye-i müfeccire: Yarayı deşerek irini çıkartan ilaçlar.
Edviye-i mülaṣṣıḳa: Açık yaraları ve ayrılmış parçaları bitiştirici ilaçlar.
Efʿāl-i ṭabīʿiyye: Hayatı ve sağlığı meydana getiren fiiller.
Efʿī: Yılan; engerek yılanı.
Efsentīn: Yavşan otu.
Eftimūn: İnce uzun saplarıyla asmalara, bazı meyve ağaçlarına ve baklagillere sarılıp onları sömüren klorofilsiz asalak bitki, şeytan saçı, bağboğan, küsküt.
Efvāh: Ağızlar.
Efyūn: Olgunlaşmamış haşhaş kapsüllerine yapılan çiziklerden sızan, güçlü bir zehir olmakla birlikte içinde morfin, kodein vb. uyuşturucular bulunan madde.
Egir: Bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan bir kök, andız.
Eḫaff: Çok, daha hafif.
Eḥarr: Çok sıcak.
Eḫass: Çok adi, çok bayağı; çok cimri.
Ekḥal: Baş ve gövde damarının birleşmesinden oluşan damar, orta damar.
Ekkāl(e): Isıtıcı karakteri ile çözücü ve yara yapıcı olan ve bedende eti azaltan ilaç.
Ekl: Yeme.
Ekle: Yenilmiş yemek.
Ekse-: Eksiltmek.
Elṯaġ: Dili peltek olana derler.
Elṭaf: Çok, daha, pek latif.
Elyaḳ: Çok layık, en liyakatli, en uygun.
Emʿā: Bağırsaklar.
Emlec: Hindistan'da yetişen amlac olarak bilinen bitki ve bu bitkinin meyvesi.
Emles: Düz, düzgün, pürüzsüz.
Emrāḳ: Çorbalar.
Emrāż: Hastalıklar, illetler.
Emrāż-ı enf: Burun hastalıkları.
Emrāż-ı ḥādde: Ateşli hastalıklar.
Emrāż-ı lisān: Dil hastalıkları.
Emrāż-ı miʿde: Mide hastalıkları.
Emrāż-ı müceffife: Kurutucu hastalıklar.
Emrāż-ı müzmine: Kronik hastalıklar.
Emrāż-ı şefe: Dudak hastalıkları.
Emrāż-ı vech: Yüz hastalıkları.
Emrūd: Armut.
Emyel: Daha meyilli.
Emzice: Mizaçlar, tabiatlar, huylar.
Enār: Nar.
Enberbārīs: Kadın tuzluğu, sarıçalı denen ağaççık.
Encere: Isırgan otu, ısırgan otu dikeni.
Encibār: Zambakgiller familyasından, orman ağaçlarının altında yetişen, 30-80 santim boyunda, çok yıllık otsu bitki, enlik.
Encüdān-ı Rūmī: Horoz gözü bitkisi, kasnı ağacının yabanisi.
Enderūḫūn: Tarlada buğday aralarında biten, anasona benzer söbüce siyah ve acı bir tohum, karamuk.
Eńek: Alt çene kemiği.
Enf: Burun.
Erāk: Misavak ağacından elde edilen misvak.

Ercüvān: Bir balık çeşidi.
Erḥām: Rahimler, döl yatakları.
Eriş: Dokuma tezgâhlarında uzunluğuna atılan ip, arış, boy ipliği.
Erkeç: İğdiş edilmiş, üç yaşından büyük erkek keçi.
Ermed: Gözü ağrıyan kimse.
Erneb-i baḥrī: Deniz tavşanı.
Erṭab: Çok nemli.
Esāfil: Çok alçak olanlar, esfeller.
Eshel: Çok (daha, pek) kolay.
Eṣiḥḥā: Sıhhati yerinde ve vücudu sıhhatte olan kimseler.
Eṯl: Acı ılgın ağacı.
Eslem: Çok (daha, en) sağlam.
Esraʿ: Çok, daha çabuk.
Esved: Siyah, kara.
Eşbāḥ: Karaltılar, gölgeler.
Eşfāf: İncelik; parlaklık.
Eşher: Çok (daha, pek) ünlü, meşhur.
Eşme: Kaynak, pınar.
Eşribe: İçilecek şeyler, içecekler.
Etemm: Çok (daha, pek) tam, eksiksiz.
Eṭibbā: Tabipler, doktorlar.
Eṭʿime: Yemekler.
Evcāʿ: Ağrılar.
Evcāʿ-ı mefāṣıl: Eklemler ağrıları.
Evfaḳ: Çok, daha uygun.
Evʿiye: Damarlar.
Evrām: Şişlikler, veremler.
Evrām-ı liṯe: Diş eti veremleri, diş eti şişlikleri.
Evsāḫ: Kirler, pislikler.
Evtār: Teller; tendonlar.
Eyāric: İlaç olarak kullanılan bir grup macuna verilen ad.
Eyāric-i fayḳarā: Terkibinin ana malzemesi sabır bitkisi olan ve bağırsak, mide ve başta bulunan maddeleri çekmek, mafsal ağrıları, kulunç, dilde ağırlık ve azalarda gevşeme için yararlı olan müshil.
Eyāric-i lūġāẕiyā: Çeşitli bitkilerin karışımıyla elde edilen ve baş hastalıkları, kuruntu, sağırlık, epilepsi vb. hastalıkların tedavisinde kullanılan macun, ilaç.
Eyāriḥ: Yeller.
Eyegi: Kaburga kemiği.
Eẕā: Eziyet, sıkıntı verme, üzüntü.
Ezmān: Zamanlar.

F

Fād-zehr: Panzehir.
Fāḥişe: Aşırı, çok, fazla.
Fāḫte: Üveyik kuşu.
Fālic: Felç, vücudun yarısının felçli olması.
Farṭ-ı cimāʿ: Cinsel ilişkinin fazla yapılması.
Faṣd: Damardan kan almak.
Fāsid: Bozulmuş.
Fāsiḫ: Bozan, bozucu.
Fāşerā: Ak sarmaşık, yılan üzümü, yaban asması.
Fātir: Durgun.
Fātir: Zayıf; ılık.
Fāvāniyā: Ayı gülü.
Feḥiẕ : Uyluk.
Fe-keyfe: Nasıl.
Feldefiyūn: Kırmızı sülfat.
Felḳ: Yarık, çatlak.
Felūniyā: Keten yaprağı ve afyon ruhu ile yapılan, keyif verici, afyonlu şurup veya macun.
Fencengüşt: bk. penc-engüşt.
Feraḥiyye [ḥummā]: bk. ḥummā-yı yevmiyye-i feraḥiyye.
Ferārīc: Piliçler.
Ferāzic: Cinsel organlarda ya da makatta kullanılan fitiller.
Ferbiyūn: bk. ferfiyūn.
Ferc: Dişi canlılarda üreme organının dış bölümü, vulva.
Feres: At.
Ferfaḫ: bk. baḳlaṭü'l-ḥamḳā.
Ferfiyūn: Sütleğen, sütleğengiller familyasından, süt gibi beyaz, kekre ve yakıcı, zehirli bir öz su çıkaran, pek çok türü bulunan, çiçekleri şemsiye

durumunda otsu veya odunsu bitki, Japon kaktüsü.
Ferk: Ovma.
Ferv: Kürk.
Ferzece: Çeşitli devaların karışımıyla elde edilen ve pamuk üzerine konularak cinsel organlara sürülen merhem.
Fesād: Bozulma, bozukluk.
Fesād-ı hażm: Sindirim bozukluğu.
Fesād-ı şehvet: Kireç, balçık vb. nesneler aşermek.
Fesḫ: Ayrılma, deri altı uzuvlarının birbirinden ayrılması.
Fetīle: Fitil.
Fetḳ: Yarma, yarılma, çatlama; fıtık.
Feżā: Karışık.
Fezaʿ: Korkudan dolayı inleyip sızlama.
Fezaʿiyye [ḥummā]: Kederden kaynaklanan, nabzın şiddetlenmesi ile belirtileri olan ve bir gün süren ateş.
Fıḳarāt: Omurlar.
Fikriyye [ḥummā]: İşler konusunda duyulan endişeden kaynaklanan ve gözün itidal üzere hareketi, yüzün sararması şeklinde belirtileri olan ve bir gün süren ateş.
Filiġamūnyā: Kanlı kabarcık, kan çıbanı.
Firā: Kürkler.
Firṣād: Rengi kırmızı olup tadı tatlı olan dut.
Funduḳ: Fındık.
Fusaḳa: Hak yoldan çıkıp her türlü günahı işlemeyi huy hâline getiren kişi.
Fustuḳ: Fıstık.
Fustuḳī: Fıstık içi rengi, sarıya çalan açık yeşil.
Fūtenc: bk. yarpuz.
Fuvāḳ: Hıçkırık.
Fużūl: Gereksiz, fazla.
Füc'eten: Birdenbire, ansızın.
Fülfül: Biber.
Fülfül-i ebyaż: Beyaz biber.
Füvve: Kızıl boya.
Füvvehāt-ı ʿurūḳ: Yerinden kopmuş ya da kanamış olan damar ağızları.

G

Ġāfet: Kuzu pıtrağı, koyun otu.
Ġā'iṣ: Dalıcı, içeri nüfuz edici.
Ġā'iṭ: Dışkı, insan pisliği.
Ġalaṭ: Yanılma, yanlış.
Ġāliye: Misk ve amberden yapılma, siyah renkli, güzel kokulu, boya olarak saç ve kaşa sürülen bir macun, kalye misk.
Ġalīẓ: Kalın, sık, yoğun, kesif.
Ġamām: Sıvı yüzeyine çıkan tortulu katman.
Ġāmız: Bir şeyi sıkan, dürten, ovan.
Ġammiyye [ḥummā]: Aşırı ıstırap sebebiyle ortaya çıkan ve idrarda hararet, göz içinin çekilmesi, yüzde sararma ve nabızda azalma şeklinde belirtileri olan ve bir gün süren ateş.
Ġamr: Dişler arasındaki et parçası.
Ġānḳarāyā: Kangren.
Ġār: Defne ağacı.
Ġarb: Göz pınarında oluşan nasır.
Ġārīḳūn: Katranköpüğü, ağaç mantarı, çayır mantarı.
Ġaṣb: Zorla zaptetme.
Ġaṣeyān: Mide bulantısı, kusma.
Ġassāl: Nemlendirici karakteri ile bedende gözenekleri kapatan yapışkan ya da donmuş sıvıları yerinden hareket ettirerek uzaklaştıran ilaç.
Ġaşy: Bayılma.
Ġavr: Dip, en dipteki yer.
Gāv-zebān: Bk. lisānü'ṣ-ṣevr.
Ġażabiyye [ḥummā]: Öfke sonucu yüzün kızarması ve şişmesi, gözde kızarıklık, bazen titreme ile belirtileri ortaya çıkan ve bir gün süren ateş.
Gecirek: Geç, geççe, pek geç.
Geñ, giñ: Geniş.
Geñez: Kolay.
Geñi-: Genişlemek.
Gevden: Ahmak, bön.

Ġıbb: Bir gün tutup bir gün tutmayan sıtma.
Ġıdā-yı mecẓūb: Cezbedici özelliği olan gıda.
Ġılaẓ: Yoğun olmak, yoğunluk; kalınlık.
Ġılẓet: Sertlik; yoğunluk, katılık.
Ġırs: Bağırsakların iç tarafında olan sümük gibi yapışakan sıvı.
Ġışā: Zar, çeper.
Ġışāve: Örtü, perde, zar.
Ġışş: Hile; karışıklık, saf olmama.
Gicik: Kaşınma, kaşıntı, uyuz hastalığı.
Gici-: Kaşınmak.
Göñül dön-: Mide bulanmak.
Götürün-: Koyulmak, koymak.
Göyni/göynü: İyice olmuş meyve.
Göynük: Acı, yanık, yanma, kızarmış, keder; hararet.
Göynü-: Olgunlaşmak; çürümek.
Göyündür-: Yakmak.
Ġudde: Beze, bez.
Ġuḍrūf: Kıkırdak.
Ġumūm: Gamlar, kederler.
Ġumūr: Dişler arasındaki etler.
Ġunne: Genizden gelen ses.
Ġūre: Koruk.
Gülāb: bk. cüllāb.
Gülbeşeker: Gül yaprağından yapılan macun kıvamında tatlı.
Güldān: Gül mahfazası, vazo.
Gülengübīn: Bal ve gül yaprağından yapılan bir çeşit tatlı.
Gülnār: Nar çiçeği.
Güvilde-: Gürüldemek.
Güyegi otı: Kekik otu.

H

Ḥabb: Kolayca yutulabilmesi için ufak yuvarlaklar hâline getirilmiş ilaç.
Ḥabbetü'l-ḫaḍrā: Sakız ağacının meyvesi.
Ḥabbu'l-ḳarʿ: Kabak çekirdeği; şekli kabak çekirdeğine benzeyen bağırsak kurdu.
Ḥabbu'n-nīl: İndigo ağacı.
Ḥabbu'z-zelem: Yer bademi.
Ḥabbü'l-faḳd: Ayıt ağacı tohumu.
Ḥabbü'l-ġār: Defne ağacı meyvesi.
Ḥabbü'l-ḳarʿ: İnce bağırsakta bulunan kurtlar.
Ḥabbü'z-zeheb: Altın hap olarak bilinen bir karışım.
Ḥabel: Gebelik, gebe olma.
Ḫabīs(e): Kötü, pis.
Ḥabl-i zirāʿ: El sırtındaki venöz ağın iç yan tarafından başlayıp ön kolun dış yan tarafında seyrettikten sonra dirsek seviyesinde vena cephalica ile birleşen toplardamar.
Ḥabs-i bevl: İdrara çıkmama, uzun süre idrarın tutulması.
Ḫāc aġacı: Deve dikeni.
Ḥacāmat: Vücudun herhangi bir yerini bu iş için yapılmış bir âletle hafifçe kesip çıkan kanı boynuz, bardak vb. ile çekmek suretiyle kan alma.
Ḥacb: Engel olma, alıkoyma; gizleme.
Ḥacer-i Mıṣrī: Yayvan ve düz taş.
Ḥacerü'l-lāziverd: İçinde düzgün bir biçimde dağılmış kükürt bulunan sodyumla alüminyum silikatın oluşturduğu değerli, lacivert renkli taş.
Ḥacerü'l-Yehūd/ḥacer-i Yehūd: Beni İsrail zeytini denilen taş.
Ḫaclet: Utanma, mahçup olma.
Ḥādd: (Hastalık, yara vb. için) Şiddetli, çok çabuk ilerleyen.
Ḥadebe-i muʾaḫḫar: Omurların arka tarafa doğru eğilmesi şeklinde görülen kamburluk.
Ḥadebe-i muḳaddem: Omurların ön tarafa doğru çıkması şeklinde görülen kamburluk.
Ḥadeḳa: Göz bebeği.
Ḥader: Uyuşma.
Ḥadīd: Demir.
Ḥadīḳa: Bahçe.
Ḥads: Tahmin eylemek.

Ḫadş: Tırmalamak; deriyi tırmık tırmık yırtmak, derinin vücuttan soyularak çıkması.
Ḫafā: Gizlilik, sır.
Ḫafaḳān: Yürek oynaması, çarpıntı, yürek sıkıntısı.
Ḥāfir: Toynaklı hayvanların tırnağı.
Hā'ile: Facia, içler acısı durum.
Ḥaḳv: Böğür.
Ḥaḳveyn: İki böğür.
Ḫalʿ: Yerinden çıkmak.
Ḫalā: Abdest bozmaya mahsus yer, tuvalet.
Ḫalāl: Hurma meyvesinin yeşillenmeye başladığı koruk hâlindeki şekli.
Ḥalāvet: Tatlılık, tatlı olma.
Ḫālıḳ: Yaratıcı, Allah.
Ḫālī: Boş; tenha.
Ḥālib: İdrar borusu, üreter.
Ḥalīb: Taze süt.
Ḫalīṭa: Karışıma giren.
Ḥāliyen: Şimdi, şimdiki zamanda.
Ḫall-i ʿunṣul: Ada soğanı sirkesi.
Ḫalṭ: Bir şeyi başka bir şeyle karıştırma.
Ḥalvā: Şeker, yağ, un veya irmikle yapılan tatlı.
Ḫalvet: Çevre ile her türlü ilişkiyi kesip yalnız kalma, tenhaya çekilme; içinde hiç kimsenin bulunmadığı tenha ve kapalı yer.
Ḫām: Tabii hâlinde bulunan, işlenmemiş; ham, olgun olmayan.
Ḥamāḳat: Ahmaklık, budalalık.
Ḫāmıż: Ekşi.
Ḫamīr: Mayalı hamur, hamur.
Ḥāmme: Akrep, yılan, keler vb. sürüngen.
Ḫamr: Şarap; alkol.
Ḫanāzīr: Boğazda beze şişmesi, sıraca.
Ḥandeḳūḳ: Kara yonca, eşek yoncası.
Ḫānegī ḥelvā: Evde unla yapılan helva.
Ḫānıḳ(a): Boğucu, sıkıcı.
Ḫānıḳu'n-nemir: Kaplanboğan.
Ḫānıḳu'ẕ-ẕi'b: Kurtboğan.
Ḥanẓal: Ebucehil karpuzu, karga düleği.
Ḥarāret-i ʿarażiyye: Bedenin sonradan ortaya çıkan ısısı, sıcaklığı.
Ḥarāret-i ġarībe: Vücudun ya da nesnenin doğal olmayan ısısı.
Ḥarāret-i ġarīziyye: İnsanın doğal vücut ısısı.
Ḥarāret-i nāriyye: Yakıcı ateş.
Ḫarbaḳ: Çöpleme denen bitki.
Ḫarbaḳ-ı esved: Kara çöpleme.
Ḥareket-i inbisāṭiyye: Açılma hareketi.
Ḥareket-i inḳıbāżiyye: Kapanma hareketi.
Ḥareket-i ʿunfiyye: Şiddetli, sert hareket.
Ḫarīf: Sonbahar, güz.
Ḥarḳ: Yanma, yakma.
Ḥarḳ-ı nār/ḥarḳu'n-nār: Ateş yanığı.
Ḫarmel: Üzerlik otu.
Ḥārr: Sıcak, hararetli.
Ḥarr: Sıcaklık, hararet.
Ḥarriyye [ḥummā]: Sıcaklık sonucu meydana gelen ve bir gün süren ateş.
Ḫarūf: Kuzu.
Ḥaṣāt: Böbrek taşları.
Ḥaṣāt-ı küleviyye: Böbreklerde bulunan taşlar.
Ḥaṣāt-ı meṯāne: İdrar yolu taşları.
Ḥaṣbe: Kızamık hastalığı.
Ḫaṣī: İğdiş edilmiş, hadım edilmiş horoz.
Ḥaṣr: Yalnız bir şeye mahsus kılma.
Ḥāssa: İnsan ve hayvanlarda dış dünyadan gelen etkileri bunlara mahsus organlar aracılığıyla idrak etme yeteneği, duyu.
Ḫāṣṣiyye(t): Bir şeye has nitelik, o nesnede bulunan meziyet, kuvvet, tesir, hassa; fayda, yarar.
Ḥaṣvī: Karın ağrısı ile ilgili.
Ḥāşā: Kekik.
Ḫaşeb(e): Odun, ağaç.
Ḫaşebiyyet: Ağaç özelliği, ağaçsı.
Ḫaşin: Sert, katı.
Ḥaşīş: Hint kenevirinden elde edilen esrar.
Ḫaṭar: Tehlike.

Ḥātim: Yara üzerinde derinin oluşmasını sağlayan ilaç.
Ḫaṭmī/Ḫıṭmī: Ebegümecigillerden, bazı cinslerinin kök ve çiçekleri hekimlikte kullanılan, çok yıllık otsu bir süs bitkisi, ağaçküpesi.
Ḫaṭṭ-ı istivā: Kuzey ve güney kutuplarına aynı uzaklıkta bulunan ve yer küresini ikiye böldüğü farz edilen en büyük enlem dairesi, ekvator.
Ḫavāfir: Toynaklı hayvanların tırnakları.
Ḫavāḳīn: Hakanlar, hükümdarlar.
Ḥavāss: Hasseler, duyular.
Ḫavāṣṣ: Nitelikler, keyfiyetler, hassalar.
Ḥavāss-ı ẓāhire: Dış duyular.
Ḥavāyic: İhtiyaçlar.
Hāven: Toz hâline getirilmek veya ufalanmak istenen bir maddenin içine konulup dövüldüğü taş, tahta veya madenden çukur kap.
Ḫayālāt: Gerçekliği olmayan renkli nesneler görmek.
Ḫāye: Erkeklik bezi, er bezi, testis.
Ḫāye-i ḳunduz: Kunduz testisi.
Ḫayşūm: Geniz.
Ḥayż: Âdet hâli, aybaşı.
Ḥaẕāḳat: Ustalık, maharet.
Hāżım: Sindiren, sindirici, hazmettirici.
Hebā: Toz, zerre.
Helīle(c): Helile otu, sıcak iklimlerde yetişen ve tohumları müshil olarak kullanılan bitki.
Helīlec-i aṣfer: Sarı helile otu.
Helīlec-i esved: Kara helile otu.
Helīlec-i kābilī: Bodur helile otu.
Helīlec-i mesḥūḳ: Dövülmüş, toz hâline getirilmiş helile otu veya tohumu.
Helīlec-i mürebbā: bk. helīlec-i kābilī.
Helyūn: Kuşkonmaz.
Hemm: Hüzün.
Herīse: Keşkek yemeği.
Herze: Boş, abes.
Hetk: Yırtılma, kas yırtılması.
Hevāmm: Zehirli böcek ve sürüngenler.
Hevā-yı müstenşaḳ: İçeri çekilmiş hava, solunan hava.
Hey'āt: Vaziyetler, keyfiyyetler, durumlar.
Heyża: Kusma, ishal, baş dönmesi vb. belirtileri olan hastalık; kolera.
Hezār-ceşān: bk. fāşerā.
Hezz: Hareket ettirmek.
Ḫılḳī: Hilkate ait olan, yaratılıştan, fıtrî, cibillî.
Ḫılṭ: Gıdanın midede hazmdan sonra kanla karışık dönüştüğü safrâ, balgam veya sevdâ sureti; bir karışımdaki maddelerden her biri.
Ḫılṭ-ı lezic: Yapılşkan hılt.
Ḫılṭ-ı redī: Vücudun hastalanmasına sebep olan madde, kötü hılt.
Ḥıltīt: Çadıruşağı, şeytantersi ağacı vb. bitkilerden elde edilen bir zamk.
Ḫınnā: Kına çiçeği.
Ḫınṣır: Serçe parmak, küçük parmak.
Ḫınzīr: Domuz.
Ḫırızma: Kılları aldırmak için kullanılan bir çeşit kireç.
Ḥıṣrım: Üzüm koruğu.
Ḫıyārşenber: Baklagillerden, Doğu Hint, Antil ve Brezilya'da yetişen, hekimlikte kullanılan, siyah renkteki meyvelerinin terkibinde şeker, pektin, zamk, tanen ve esans bulunan ağaç, Hint hıyarı.
Ḫızāne: Hazine.
Ḥicāb: Organlar arasındaki ince zar; sargı.
Ḥicāb-ı ġalīẓ: Beyin dokusunu ve omuriliği saran en kalın ve en dıştaki katman.
Ḥicāb-ı raḳīḳ: Beyin ve omuriliği saran üç zardan en içteki ince zar.
Ḥicābī: Zarla ilgili.
Ḥicl: Bir ayak üzerine durup sıçramak.
Ḫiffet: Hafiflik.
Ḥikke: Kaşıntı.
Ḥikke-i enf: Burun kaşıntısı.
Ḫilāl: Aralıklar.

Ḫilāl: Aralıklar.
Hilālī: Hilal şeklinde olan.
Ḥilbāb: İt üzümü.
Ḥimār: Eşek.
Ḥīn: Zaman, vakit.
Hindibā: Kumluk veya kumsal yerlerde kendiliğinden yetişen, yaprakları salata gibi yenen, bir cinsinin kök tozu kahveye karıştırılan, kökü ve yaprakları hekimlikte kullanılan bitki, güneyik; yaban marulu.
Ḥirbā: Bukalemun.
Ḫīrī/ḫīr: Şebboy.
Ḥiss-i müşterek: Ortakduyu; çeşitli duyu organlarının verilerini birleştiren, başka bir deyişle, aynı nesneden duyuların her biri ile alınan türlü duyumları düzenleştirerek o nesneyi tek ve aynı nesne olarak algılanır kılan yeti.
Ḥivel: Şaşılık.
Ḫiżāb: Boya.
Ḫūb: Hoş, güzel, iyi.
Ḫubbāzā: Ebegümeci.
Ḥubūb: Habbeler, tahıl taneleri.
Ḥucub: Zarlar.
Ḥudūṣ: Meydana gelme.
Ḥuḳne: Lavman; yumuşatıcı etkiye sahip ilaç.
Ḥuḳne-i ḥādde: Etkili, hızlı lavman.
Ḥuḳne-i ḳūlınc: Omuz ve sırt ağrısı için hazırlanan ilaç.
Ḥuḳne-i leyyine: Yumuşak lavman; yumuşatıcı etkiye sahip ilaç.
Ḥuḳne-i mutavassıṭa: Etkisini yavaş yavaş gösteren lavman.
Ḫulāl: Diş aralıklarında kalan yemek artığı.
Ḥulbe: Boy tohumu.
Ḥulūl: Bir şeyin içine işleme, girme, nüfûz etme.
Ḥulv: Tatlı.
Ḫumār: İçkiden sonraki baş ağrısı ve sersemlik hâli.
Ḥumḳ: Ahmaklık, bönlük, fikir noksanlığı.
Ḥummā: Sıtma; hastalıkla gelen şiddetli ateş, nöbet.
Ḥummā-yı ʿafiniyye: Ateşli hastalık.
Ḥummā-yı ʿaraż: Ateşli hastalığın belirtisi olan ateş.
Ḥummā-yı balġamiyye: Balgamdan kaynaklanan ve her gün tutan sıtma, ateş.
Ḥummā-yı dā'ire: Dönüşlü, dönüşümlü sıtma.
Ḥummā-yı demeviyye: Kandan kaynaklanan ateş, sıtma.
Ḥummā-yı dıḳḳ(iyye): Her gün tutan ve bilhassa öğleden sonra ile akşamları tekrarlayan ateş.
Ḥummā-yı ḫıms: Bir gün tutup üç gün tutmayıp beşinci gün tekrar tutan sıtma, ateş.
Ḥummā-yı ʿişr: Bir gün tutup sekiz gün tutmayıp onuncu gün tekrar tutan sıtma.
Ḥummā-yı lāzıme: Düşmeyen, sürekli devam eden ateş.
Ḥummā-yı maraż: Hastalığın sonucu olan ateş.
Ḥummā-yı muḥrıḳa: Yüksek ateş.
Ḥummā-yı ribʿ: bk. ribʿ.
Ḥummā-yı ṣafrāviyye: Safradan kaynaklanan ve bir gün tutup bir gün tutmayan sıtma, ateş.
Ḥummā-yı sevdāviyye: Sevdadan kaynaklanan ve üç günde bir tutan sıtma, ateş.
Ḥummā-yı sibʿ: Bir gün tutup beş gün tutmayıp yedinci gün tekrar tutan sıtma, ateş.
Ḥummā-yı sids: Bir gün tutup dört gün tutmayıp altıncı gün tekrar tutan sıtma, ateş.
Ḥummā-yı ṣimn: Bir gün tutup altı gün tutmayıp sekizinci gün tekrar tutan sıtma.
Ḥummā-yı tisʿ: Bir gün tutup yedi gün tutmayıp dokuzuncu gün tekrar tutan sıtma.

Ḥummā-yı yevm: Bir gün ve bir gece süren ateş.
Ḥummā-yı yevmiyye: Her gün beliren ateş.
Ḥummā-yı yevmiyye-i feraḥiyye: Aşırı sevinçten, kaynaklanan ve nabızda artış ile belirtisi ortaya çıkan ve bir gün süren ateş.
Ḥummāż: Kuzukulağı.
Ḥummeyāt: Ateşli hastalıklar, sıtmalar, nöbetler.
Ḥumre: Safralı şiş, yılancık.
Ḥumret: Kırmızılık, kızıllık.
Ḥumret-i ʿayn: Gözde meydana gelen kızarıklık.
Ḥumret-i lisān: Dilde meydana gelen kızarıklık.
Ḥumret-i vech: Yüzde meydana gelen kızarıklık.
Ḫums: Beşte bir.
Ḫumūżat: Ekşilik.
Ḫunāḳ: Bademcik iltihabı, nefes borusu veya hançerede tıkanma yoluyla meydana gelen boğulma.
Ḫunāḳ-ı kelbī: Hunâk hastalığına yakalanan kişinin ağzını açması ve dilini çıkarması yönüyle köpeğin hareketlerine benzer hareketler sergilediği hunâk çeşidi.
Ḫunfes: Donuzlan, siyah gübre böceği.
Ḫūn-ı siyāvşān: bk. demü'l-aḫaveyn.
Ḫur': Necaset, dışkı.
Ḫurāc: İrinli yara.
Ḫurāf: Kuzular.
Ḫurāḳ: Kıvılcımla tutuşabilen nesne, kav.
Ḫurāṭa: Deri şeklinde soyuntu parçası.
Ḫurf: Acı tere otu tohumu.
Ḫurḳat: Yanık, yanma.
Ḫuṣā: İğdiş edilmiş horozlar.
Ḫuṣye: Testis.
Ḫuṣyeteyn, ḫuṣyetān: İki testis.
Ḫuşkār: İri öğütülmüş buğdaydan yapılan ekmek.
Ḫuşūnet: Sertlik, katılık.
Ḫuşūnet-i ʿayn: Gözün sertleşmesi.
Ḫuşūnet-i lisān: Dil sertliği.
Ḫūy: İnsanın tabiatında yer etmiş olan, vazgeçilmesi güç alışkanlık, âdet.
Ḫużaż: Teke dikeni zamkı.

I

Iblıḳ: Enenmiş hayvan, hadım.
ʿIḳāl: Aksama.
Imızḳan-: Uyku ile uyanıklık arası bir durumda bulunmak, uyuklamak.
Ir: Nağme, hava; türkü, şarkı.
Irıl-: Ayrılmak.
ʿIrḳ: Damar, kök.
ʿIrḳ-ı sūs: Meyan kökü.
ʿIrḳu'n-nesā, ʿırḳ-ı nesā: Siyatik.
Ir-: Ayırmak.
Isfanāḫ: Ispanak.
Işırḳı: bk. nemle.
Isḳāṭ: Düşürme, düşürülme; çocuk düşürme.
Issı: Sıcak; sıcaklık, hararet.
Işḫun: Kayalık yerlerde ve dağlarda yetişen, yenilebilir bir tür ot, ışkın.
Iṭrīfil: Çeşitlik hastalıkların tedavisi için hazırlanan bir macun çeşidi.
Iṭrīfil-i ṣaġīr: Çeşitli bitkilerin karışımıyla elde edilen ve mide felci, basur gazları vb. durumlar için kullanılan bir macun çeşidi.

İ

İbn āvā: Çakal.
İbn ʿurs: Gelincik hayvanı.
İbrām: Zorlama, bıktırma.
İbrīşīm: Bükülmüş ipekten iplik; ipek.
İbtidā: Başlama, başlangıç.
ʿİcān: Anüs ile testisler arasındaki kısım.
İcāz: Sözü kısa ve özlü söyleme, az sözle çok şey anlatma.
İccāṣ: Erik.
ʿİcevvl: Erkek buzağı.
ʿİcl: Erkek buzağı.
İddihān: Yağlanmak, yağ sürünmek.

İdmān: Bir şeyi devamlı olarak yapmak, tekrarlamak.
İfāḳat: Hastalıktan kalkma, sağlığına kavuşma, iyileşme.
İfāża: Dökmek.
İfnā: Yok etme.
İfrāṭ: Aşırı fazlalık; aşırı gitme, ölçüyü aşma, gereğinden fazla ileri gitme.
İfsād: Bozma, fesada uğratma.
İġtidā: Gıdalanma, yiyip içme.
İġtisāl: Yıkanma.
İḥlīl: Penis deliği.
İhlīlec-i esved: bk. helīlec-i esved.
İḥrāḳ: Yakma.
İḥtibās: Tutulma, hapsolma; maddenin vücutta toplanması.
İhtibās-ı ḥayż: bk. iḥtibās-ı ṭamṯ.
İḥtibās-ı ṭamṯ: Hayız kanının tutulması, gelmemesi.
İḥtiḳān: Kan toplanması; tenkiye yapma, kabızlığa karşı şırınga ile göden bağırsağına su verme.
İḥtiḳān-ı raḥm: Rahimde kan toplanması.
İḫtilāc: Seğirme, vücudun herhangi bir yerinde derinin ve hemen altındaki kasların hafif hafif oynaması.
İḥtilām: Düş azması, uykuda cenabet olma.
İḫtilāṭ: Karışma.
İḫtināḳ-ı raḥm: Histeri.
İḫtirāʿ: Aslı olmayan bir şey uydurup gerçek gibi gösterme.
İḥtirāḳ: Tutuşup yanma.
İḥtirāz: Kaçınma, sakınma.
İḳdām: Sürekli çaba gösterme, hareket, teşebbüs.
İklīl: Göz bebeği etrafında olan siyah daire.
İklīlī: Göz bebeği etrafında olan siyah dairede oluşan yara.
İklīlü'l-melik: Koç boynuzu bitkisi.
İḳlīmiyā: Altın, gümüş veya bakır eritildikten sonra üzerinde oluşan köpüksü tortu.
İkṯār: Çoğaltma, arttırma.
İḳşiʿrār: Ürperme, ürkmeden dolayı tüylerin diken diken kalkması ve derinin iğne iğne kabarması.
İktiḥāl: Sürme çekme.
İḳtirān: Yaklaşma, yakın olma.
İḳtiṣār: Uzatmama, kısa kesme.
İlāvus: On iki parmak, boş ve ince bağırsaklarda şiş vb. bir nedenden tıkanma.
ʿİlel: Hastalıklar.
ʿİlel-i erḥām: Rahim hastalıkları.
İltibās: Birbirine benzeyen şeyleri şaşırıp birbirine karıştırmak, karışıklık.
İltiṣāḳ: İki organın birbirine yapışması.
İltivā: Yan kısımlarda görülen kamburluk; burkulma, kıvrılma.
İmsāk: Nefsine hâkim olup bir şeyden el çekme, perhiz.
İmtilā: Tıka basa yemekten gelen mide dolgunluğu, dolgunluk; hazımsızlık.
İnʿāẓ: Penisin duruşu; penisin şehvet sonucu olan duruşu.
İnbisāṭ: Açılma, yayılma; (nabızda) genişleme.
İncimād: Donma, katılaşma.
İnciẓāb: Çekilme.
İndifāʿ: Ortadan kalkma, yok olma; kızamık, çiçek hastalıklarında vücutta kırmızı lekeler görünmesi.
ʿİnebü'ṯ-ṯaʿleb: İt üzümü.
İnfeḥa: Kursak; süt emmekte olan hayvanların midelerinde bulunup ondan maya yapılan süt.
İnfiʿāl: Bir şeyin tesirine maruz kalma, etkilenme; tesir.
İnfiṣāl: Ayrılma.
İnḥidār: İnmek, iniş; bir uzvun derisinin darbe sebebiyle şişmesi.
İnḥilāl: Dağılma, çözülme; erime, ayrışma.
İnḥirāf: Değişme, bozulma; keyifsizlik.
İnḥiṭāṭ: (Şiş vb. şeyler için) İnme.
İnʿiḳād: Toplanma, kurulma, koyu kıvama gelme, koyuluk.

İnḳıbāż: Daralma, sıkışma; (nabızda) kasılma.
İnsidād: Tıkanma, kapanma.
İntifāʿ: Faydalanma, yararlanma.
İntifāḫ: Şişme, kabarma.
İntihā: Son bulma, son.
İntiḳāş: Kazılma, nakşedilme.
İntiṣābu'n-nefes: bk. nefesü'l-intiṣāb.
İntisāc: Doku oluşması.
İntişār: Penisin sertleşmesi.
İntişār-ı ʿayn: Göz bebeğinin büyümesinden kaynaklanan görme kaybı.
İnżāc: İyice pişirip kıvamını buldurma.
İnzāl: Spermin boşalması, meninin gelmesi.
İnẕār: Korkutma, ihtar edip çekindirme, sakındırma.
Īrāṣ: Meydana getirme, sebep olma.
İresā: Menekşe kökü.
İrḫā: Koyuverme, gevşetme.
İrtiʿāş: Kol, bacak, yüz ve boyun kaslarında istem dışı meydana gelen titreme, sarsılma.
İrtikāb: Kötü bir iş yapma.
İṣbaʿ: Parmak.
İsbetān: Acı tere otu.
İsfīdāc: bk. Üstübec.
İsfīdbāc: Sade, pirinç ve daha çok nohutla haşlanmış et çorbası.
İshāl-i miʿdī: Mideyle ilgili olan ishal.
İshāl-i zelḳī: Mide ve bağırsaklardan kaymak sıfatı ile olan ishal.
İsḳūlūfenderiyūn: Baldırıkara.
İṣna ʿaşer: On iki parmak bağırsağı.
İsrāʿ: Acele etmek, hızlandırmak.
İssi: Yakıcı ve bunaltıcı sıcak, ısı.
İstāre: Altı buçuk dirhem ağırlığında bir ölçü.
İstibdāl: Değiş tokuş.
İstiʿcāl: Acele etme, sabırsızlanma.
İstidlāl: Delil getirmek; delillere dayanak bir hükme varmak.
İstīfā: İçine almak.
İstifrāġ: Boşaltmak, atmak; isteyerek kusmak.
İstifrāġiyye [ḥummā]: İshalden sonra oluşan ve bir gün süren ateş.
İstiḥāle: Değişme, dönüşme.
İstiḥbāben: Bir şeyi güzel ve iyi kabul ederek, müstehab olarak.
İstiḥmām: Hamam girme, yıkanma.
İstiḫrāc: Çıkarmak.
İstiḥsān: Beğenme, güzel bulma, güzel sayma.
İstiḥyā: Utanma, haya etme.
İstikmāl: Tamamlanma.
İstiḳrā: Etraflı bilgi edinme, tümevarım.
İstikrāh: Beğenmemek, nefret etmek.
İstiḳrāʾī: Tümevarımla ilgili.
İstikṣār: Çok görme, çok sayma.
İstilẕāẕ: Lezzet alma.
İstinkāf: Çekimser kalmak.
İstinşāḳ: Koklama, koklatma.
İstinzāl: İndirmek.
İstirdād: Geri alma.
İstirḫā: Gevşeme, felç.
İstirḫā-yı ʿaḍale: Kas felci.
İstirḫā-yı ʿaṣab: Sinir felci.
İstirḫā-yı liṣe: Diş eti çekilmesi, gevşemesi.
İstirḫā-yı maḳʿad: Anüs felci.
İstirḫā-yı meṣāne: İdrar torbası felci.
İstirḫā-yı miʿde: Mide felci.
İstīṣāl: Yok etmek, gidermek.
İstisḳā: Vücudun çeşitli yerlerinde su toplanması.
İstisḳā-yı laḥmī: Deri altı dokularında su toplanması, ödem.
İstisḳā-yı ṭablī: Karın dersinin altında hava veya gazdan kaynaklanan su toplanması.
İstisḳā-yı zıḳḳī: Karın derisi ile derinin altındaki iç yağı arasındaki kısımda su toplanması.
İstiṭrāden: Söz gelimi.
İştidād: Şiddetlenme, artma.
İştiġāl: (Bir işle) Uğraşma, meşgul olma.
İṭʿām: Yedirme.
İti: Sert, keskin, şiddetli.
İttiḫāẕ: Edinme, alma, kabul etme.

İttisāʿ: Genişlemek.
İyyel: Geyik.
İzāle: Giderme, ortadan kaldırma.
ʿİẓam: Büyüklük.
ʿİẓām: Kemikler.
İzdiyād: Artma, çoğalma.
İẓḫir: Ayrık otu, Mekke ayrığı.
İzlāḳ: Kaydırmak.

J

Jengār: Bakır pası.
Jengārī: Bakır pası rengi, bakır yeşili.

K

Ḳābıż: Vücutta temas ettiği uzvu hareketten alıkoyarak onu yoğunlaştırıp bulunduğu kanalı kapatan ilaç.
Ḳābile: Çeken, çekici; ebe.
Kābilī: Bodur.
Kābūs: Uykuda basan sıkıntılı ağırlık, karabasan.
Ḳademeyn: İki ayak.
Ḳadḥ-ı keḥḥāl: Göze mil çekmek.
Ḳadın duzluġı: Amberberis, çoban tuzluğu, sarı çalı denen ağaççık.
Kāfūr: Kâfur ağacından elde edilen, hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, güzel kokulu bir madde.
Kāfūr-ı Rübāḥī: Rübâh şehrine has kâfur.
Kāhil: Gayretsiz, tembel.
Kāhillik: Gayretsizlik, tembellik.
Ḳaḳı-: Öfkelenmek, kızmak.
Kākünec: Patlıcangillerden, kırmızı ve ekşimsi meyvesi idrar söktürücü olarak kullanılan, çok yıllık ve otsu bir bitki, gelin otu.
Ḳalʿ: Söküp çıkarma, yok etme.
Ḳalaḳ: İç sıkıntısı, gönül darlığı; hastada ızdıraptan kaynaklanan hareket.
Ḳalem-i jengār: Bakır pası türünden bir göz taşı.
Ḳalīlü'l-hażm: Az sindirilmiş, sindirimi az olan.
Ḳaliyye: Sade yağ ile pişirilmiş etsiz yahut az etli kabak veya patlıcan yemeği.
Ḳaly: Ekşi ve tuzlu çeşitli otların karıştırılmasıyla elde edilen bir karışım, kalye taşı.
Ḳalye misk: bk. ġāliye.
Ḳamʿ: Huni, kulp; kahretmek, zelil etmek, yok etmek.
Ḳāmiʿ: Yok edici, ortadan kaldırıcı.
Ḳamḳām: Kıl biti.
Ḳaml: Bit.
Ḳanṭūriyūn/Ḳanṭuriyūn: İki çenekliler sınıfının birleşikgiller familyasından, ılık bölgelerde yetişen, bazı türleri iştah açıcı ve yara iyileştirici olarak hekimlikte kullanılan, kırmızı, sarı, bazen da beyaz çiçekli, çok veya bir yıllık küçük bitki, kantaron.
Ḳapama: Astarlı kaftan, pamuklu hırka; giyecek takımı.
Ḳaʿr: Dip, derinlik.
Ḳarʿ: Dokunma; doktorun muayene esnasında hastanın bir organına parmakla vurması.
Ḳarʿ: Kabak.
Ḳarābādīn: bk. aḳrābādīn.
Ḳarāḳır: Mide veya bağırsak gurultusu.
Ḳaramtıḳ: Karamsı, karaya çalar.
Ḳarānīṭus: Kişiyi sersem eden dimağ dolgunluğu.
Ḳararaḳ: Karamsı, karaca.
Ḳarāżiye: Bir helva çeşidi.
Ḳarġa dülegi: İt hıyarı, ham kavun, kelek.
Ḳarḥa: Çıban, yara.
Ḳarḥa-i ʿumḳiyye: Derin olan yara.
Ḳarībü'l-istiḥāle: Değişime, dönüşme yakın olan, başlayan.
Kārīz: Yer altında çirkef sularının aktığı yol, lağım.
Ḳarḳara: Karın, bağırsak gurultusu.
Ḳārūre: Sidik şişesi.
Ḳaṣaba: Nefes borusu, yemek borusu.
Ḳasāvet: Kalp katılığı.

Kāsir: Kırıcı; büyük parçalı kemik ya da kıkırdak kırığı.
Ḳaşefiyye [ḥummā]: Yıkanmamaktan ya da güneşte yanmaktan dolayı deri gözeneklerinin tahrişiyle sonuçlanan ve bir gün süren ateş.
Ḳāşır: Cilt yüzeyinde yarayı kabuklandırıp doku bozulmasını önleyen ilaç.
Ḳaṭʿ: Kesmek; damarın enine yırtılması veya kopması.
Ḳatād: Geven.
Ḳatām: Korneada bir yara türü.
Ḳāṭıʿ: Durduran, kesen, son veren.
Ḳaṭr: Damla.
Ḳaṭrān: Çamgillerden, Güney Anadolu'da, Toros dağlarında ve Lübnan'da yetişen, 30-40 metre boyunda, dalları yatık, iğne yapraklı, gösterişli ağaç. Bu ağacın gövde ve dallarından elde edilen katran, antiseptik ve idrar söktürücü olarak ve solunum hastalıklarına karşı kullanılan önemli bir maddedir.
Ḳavābıż: Kabız idiciler.
Ḳavānīn: Kanunlar.
Ḳavcar: Kıvılcımla tutuşabilen nesne, kav.
Kāvī: Temas ettiği uzvu kuru bir ısıyla yakan, sertleştiren ve deriyi yakarak kömürleştiren ilaç.
Ḳaviyyü'd-dimāġ: Beyni, aklı sağlam olan, yerinde olan.
Ḳavuḳ: Sidik, idrar torbası.
Ḳavut: Kavrulmuş hububat unu.
Ḳay': Kusma.
Ḳayd-ı iḥtirāzī: Bir hususta ileriyi düşünerek konulan ve çekinmeyi gerektiren kayıt, çekince.
Ḳayḥ: İrin.
Ḳayle: Testis torbasında şişlik, fıtık.
Ḳayṣūm: Kovan çiçeği.
Ḳayṣūrī: Kâfurun bir türü.
Ḳaẕf: Atmak, kusmak.
Ḳażm: Diş uçlarıyla bir şeyi yemek; kuru nesne yemek ki yerken dişlerde çatırtı patırtı olması.
Kebābe: Hint biberi.
Kebere: Genellikle tropik bölgelerde duvarlarda ve kayalıklarda yetişen, büyük pembe çiçekli, gebre veya kapari adında nohuttan küçük bir yemişi olan bodur ağaççık.
Kebid: Karaciğer.
Kebidī: Karaciğerle ilgili.
Keder: Bulanıklık, bulanık olma.
Keff: El ayası, avuç.
Keḥḥāl: Göz hekimi.
Kehl: Yaşı 30 ile 50 arasında olan olgunluk çağındaki kimse.
Kehle: Bit.
Kehrübā: Açık sarıdan kızıla kadar çeşitli renklerde veya siyah renkte, yarı şeffaf, kolay kırılan, bir yere sürtüldüğü zaman hafif maddeleri kendine çekebilen, sigara ağızlığı, tespih, bıçak sapı ve ufak tefek süs eşyaları yapımında kullanılan fosilleşmiş reçine, saman kapan.
Kekre: Tadı acımtırak, ekşimsi ve buruk olan.
Kelb: köpek.
Kelef: Deride meydana gelen susam tanesi gibi siyaha yakın noktalar; çil.
Kelem: Lahana.
Kemā: "Gibi, misillü" anlamında benzetme edatı.
Kemā-yenbaġī: Gereği gibi, layık olduğu gibi, uygun şekilde.
Kemid: Boz renkli; gamlı, hüzünlü.
Kemmūn: Kimyon.
Kemmūn-ı Kirmānī: Kara kimyon.
Kemrik: bk. nemle.
Kemürdek: Kıkırdak.
Kendir: Kendirgiller familyasından, sap liflerinden halat ve çuval yapılan bitki, kenevir.
Kenger: Yabani enginar, eşek dikeni.
Kenib: Kenevir ve kendir dedikleri bitkidir ki ondan ip ve sicim bükülür.
Kerāhet: Tiksinme, iğrenme.
Kerāvyā/kereviyā: Frenk kimyonu.

Kerefs: Kereviz.
Kerīḥ(e): Pis, pis kokan.
Keriye: Genellikle dere kenarlarında biten bir bitki.
Kerkes: Akbaba.
Kerseb: Kereviz.
Keṯāfet: Koyuluk, yoğunluk.
Kesel: Gevşeklik, uyuşukluk, tembellik.
Keṯīf: Koyu, yoğun.
Keṯret-i iḥtilām: Rüyada sperm boşalmasının çok defa gerçekleşmesi.
Keṯret-i şehvet: Şehvet çokluğu, çiftleşme isteğinin çok olması.
Keş: Yoğurt kurusu, ekşimik.
Keşür: Havuç.
Ketem: Çivit otu.
Kettān: Ketengillerden, çiçekleri mavi renkte ve beş taç yapraklı, lifleri dokumacılıkta kullanılan bitkinin liflerinden yapılmış dokuma.
Kevākib: Yıldızlar.
Keyle-: Dağlamak.
Keylūs: Besinlerin midede hazmedildiği ilk evredeki hâli.
Keylūsiyyet: Hazmedilebilirlik, sindirebilirlilik.
Keymūs: Kimüs, yemeklerin mide öz suyuyla karıştıktan sonra aldığı durum, hılt.
Keyy: Yarayı veya vücudun hasta bir yerini tedavi maksadıyla kızgın demirle yakma.
Ḳıġ: Koyun, keçi veya deve pisliği.
Ḳıġır-: Çağırmak, seslenmek.
Ḳıḥf: Kafatası.
Ḳıllet-i leben: Sütün az olması, süt azlığı.
Ḳımāṭ: Kundak; örtü, sargı, bez parçası.
Ḳınne: Kasnı.
Ḳırā'at-ı cehriyye: Sesli okumak.
Ḳırbe: Süt tulumu.
Ḳırfe: Tarçın kabuğu, nar kabuğu.
Ḳışar: Kısalar.
Ḳıṣṣā: Hıyar, acur.
Ḳıṣṣā-i ḥimār: Eşek hıyarı.
Ḳıtāl: Savaş, cenk; vuruşma.
Kibrīt: Kükürt, sülfür; bir ucu sürtünme sonucu yanabilecek birleşimde olan küçük tahta veya karton parçası.
Kibrītiyye: Kükürtlü.
Kiçrilt-: Ufaltmak.
Ḳīfāl: Boynun iki yanında, kanı başa taşıyan aort damarlarından her biri, baş damarı.
Kilye: Böbrek.
Kimād: Ağrıyan yere içine ilaç konulmuş sıcak bez sarmak.
Ḳīrāṭ: Elmas, zümrüt vb. değerli taşların tartısında kullanılan, 0,20043 gramlık ağırlık ölçü birimi.
Kirsenne: Burçak.
Ḳīrūṭī: Gül yağı, keçiboynuzu, safran, kâfur, mum vb. türlerin karışımıyla elde edilen bir merhem.
Kīs(e): Kese, torba.
Kitre: Gevenden çıkarılan bir zamk türü.
Ḳoca: İhtiyar.
Köçek: Deve yavrusu.
Kösnük: Erkeklerde eşcinsel ilişki arzusu duyma.
Ḳūbā: Temregi, mantar hastalığı.
Ḳuc-: Kucaklamak, sarılmak.

Ḳudemā: Eskiden yaşamış olanlar, eskiler.
Ḳūḳiyā/Ḳūḳāyā: Çeşitli bitkilerin karışımıyla elde edilen ve öksürük, verem vb. hastalıklar için kullanılan macun.
Ḳulā': Pamukçuk hastalığı.
Ḳūlenc: Kalın ve kör bağırsaklarda şiş vb. nedenlerle tıkanmadan kaynaklanan ağrı; vücutta, özellikle omuz başlarında duyulan şiddetli ağrı.
Ḳūlenc-i rīḥī: Bağırsaklarda yel birikmesinden meydana gelen ağrı.
Ḳūlenc-i veremī: Bağırsaklarda oluşan şişliklerden meydana gelen sancı, ağrı.
Ḳūlūn: Kalın bağırsağın gödenden önceki bölümü.

Ḳumḳum: Güğüm.
Ḳurlaġan: Genellikle parmaklarda olan, derinlere kadar işleyen dolama, etyaran.
Ḳurṣ: Yuvarlak veya yassı daire şeklinde olan haplar, tablet.
Ḳurūḥ: Yaralar.
Ḳurūḥ-ı ʿayn: Göz yaraları.
Ḳurūḥ-ı külā: Böbrek yaraları.
Ḳurūhu'l-emʿā: Bağırsaklardaki yaralar.
Ḳurūnü's-sünbül: Kurtboğan bitkisine benzeyen öldürücü bir zehir.
Ḳusṭ: Öd ağacı gibi bir ağacın zamkı.
Ḳuşaʿrīre: Gövde kıllarında ve derisinde ya da adalelerde ürperme.
Ḳuṭrub: Hastanın yıldız böceği gibi bir yerde karar kılmayıp kuruntusundan sürekli öte beri dolaşması, mâlîhûlyânın bir türü.
Ḳuvā: Kuvvetler.
Ḳuvā-yı nefsāniyye: Canlı olmanın gerektirdiği arzularlarla ilgili, bedene ait olan maddi istekleri yerine getiren kuvvet.
Ḳuvā-yı ṭabīʿiyye: İnsanda korunma, beslenme, şahsî bekasını temin etme ve barınma ihtiyaçları için mevcut olan ve yeri karaciğer olan kuvvetler ile türünün bekasını temin etmek için ihtiyaç duyduğu ve yeri testisler olan üreme kuvveti.
Ḳuvvet-i ʿāḳıde: Erkek spermi gibi şekillendiren kuvvet.
Ḳuvvet-i baṣar: Görme kuvveti.
Ḳuvvet-i cāẕibe: Çekim kuvveti; gıdayı çekerek vücudun uzuvlarına taşıyan kuvvet.
Ḳuvvet-i cāẕibe-i irādiyye: İradeye, isteğe bağlı olarak gıdayı vücut organlarına taşıyan kuvvet.
Ḳuvvet-i cāẕibe-i ṭabīʿiyye: Tabii, doğal olarak gıdayı çekerek vücudun organlarına taşıyan kuvvet.
Ḳuvvet-i dāfiʿa: İtici kuvvet; ihtiyaçtan fazla olan gıdayı vücuttan uzaklaştıran kuvvet.
Ḳuvvet-i ġāẕiye: Gıdanın işlenmesi yoluyla bedene, bedenin uzuvlarına ve bedende eksilen unsurlara dönüşmesini sağlayan kuvvet.
Ḳuvvet-i ḥāfıẓa: Hafıza, hatırlama kuvveti.
Ḳuvvet-i ḥareket-i irādiyye: İradeye, isteğe göre hareket eden kuvvet.
Ḳuvvet-i ḥayvāniyye: Rûh-ı nefsâniyyenin emri altında, beyne gelen ruhları terbiye ederek onları vücutta his ve hareket hâlinde kuvvetlere dönüştüren ve yeri kalp olan etken ve edilgen kuvvetler.
Ḳuvvet-i ḥāżıme: Midenin sindirme gücü.
Ḳuvvet-i ḥiss: İdrak, sezgi kuvveti.
Ḳuvvet-i ḳābıża: Tutma, bükme kuvveti.
Ḳuvvet-i lems: Dokunma kuvveti.
Ḳuvvet-i māsike: Gıdanın vücutta hazmedilinceye kadar tutulmasını sağlayan kuvvet.
Ḳuvvet-i muḥallile: Çözme, dağıtma kuvveti.
Ḳuvvet-i muḥarrike: Ḥareket kuvveti.
Ḳuvvet-i muḳarriḥa: Yara eden kuvvet.
Ḳuvvet-i muṣavvire: İnsana şekil veren, onu biçimlendiren kuvvet.
Ḳuvvet-i mutaṣarrıfa: Zihinde hayalin sakladığı şeyleri istenildiği şekilde düzenleme ve harcama kuvveti.
Ḳuvvet-i müdrike: İdrak etme, anlama gücü.
Ḳuvvet-i münʿaḳide: Koyulaştıran, koyu kıvama getiren kuvvet.
Ḳuvvet-i müvellide: Meydana getirici kuvvet; kadın ve erkekte üreme sıvılarını var eden ve bu sıvıları vücuda dönüştüren fıtrî kuvvet.
Ḳuvvet-i nāmiye: Bedenin uzunluk, derinlik ve eni yönünden büyümesini sağlayan kuvvet.

Ḳuvvet-i semʿ: İşitme kuvveti.
Ḳuvvet-i şehvāniyye: Şehvet kuvveti.
Ḳuvvet-i şemm: Koku alma kuvveti.
Ḳuvvet-i şevḳiyye: Şiddetli arzu ve isteme kuvveti.
Ḳuvvet-i ẕevḳ: Tatma kuvveti.
Ḳuz: Güneş görmeyen serin yer.
Ḳūz: Testi.
Küdre: Bulanık olma.
Küdūrāt: Bulanıklıklar; kaygılar, kederler.
Küḥālet: Göz hekimliği, göz hastalıkları bilimi.
Küḥl: Sürme, göz ilacı.
Kühūlet: Olgunluk çağı, orta yaşlılık.
Külā: Böbrekler.
Künd: Tembel; keskin olmayan, kör.
Kündür: Ağaç sakızı, çam sakızı.
Kündüs: Ağu kunduz, aksırık otu.
Künk: Toprak veya çimentodan yapılmış geniş çaplı, kalın su borusu.
Kürküm: Yalancı safran, Hint safranı.
Kürrāṣ: Pırasa.
Kürrāṣī: Pırasa rengi.
Küṣīrā: bk. kitre.
Küşne: bk. kirsenne.

L

Lā-büdd: Gerekli, lazım.
Lāden: Pamuk otu.
Lādiġ: Kuvvet ve uzvun birleşmesini ayırt etmeyi sağlayan ilaç.
Lāḥıc: Daraltıcı.
Lāḥıḳ: Yetişen, ulaşan; eklenen, katılan.
Laḫlaḫa: Güzel kokulu birkaç bitki veya nesnenin karışımıyla hazırlanmış koku karışımı, birleşik koku.
Laḥm: Et.
Laḥm-ı ġudedī: Dil kökü, testis ve meme etleri.
Laḥmī: bk. istisḳā-yı laḥmī
Laḳve: Ağız çarpılması, eğilmesi; yüz felci.
Laṭḥa: El ayasıyla çalma, sürme.
Leben: Süt.
Leḫāliḫ: Birleşik kokular.
Lehīb: Alev; yanma.
Lehv: Oyun.
Lems: Dokunma.
Lemsī: Dokunma ile ilgili.
Levn-i ʿāc: Fil dişi rengi.
Levn-i bādincān: Patlıcan rengi.
Leẕʿ: Yakıp acıtmak.
Lezic(e): Yapışkan; yapışkan olup uzayıp sünen.
Leẕẕāʿ: Yakıcı, acıtıcı.
Līf: Hayvânî, insânî ve nebâtî maddelerin iplik gibi ince ve uzun parçası, lif.
Liḳā: Yüz, çehre.
Līn, līnet: Yumuşaklık.
Lisān-ı ṣevr: Sığır dili bitkisi.
Lisānü'l-ḥamel: Bağa yaprağı, sinirli ot, damar otu.
Liṣerġus: Unutkanlık hastalığı, hafıza kaybı, amnezi.
Luʿāb: Tükürük, salya; bazı bitkilerin kök, çiçek veya dallarında bulunan koyu yapışkan sıvı.
Luʿābāt: Bazı bitkilerin kök, çiçek veya dallarında bulunan koyu yapışkan sıvılar.
Luʿābiye: Salya kıvamında olan.
Luʿb: Oyun.
Luffāḥ: Abdüsselam otu.
Luḥūm: Etler.
Lūle: Su akan musluksuz boru.
Luʿūḳ: Kaşıkla yalama yoluyla kullanılan ilaç.
Lübb: Kabuklu meyvelerin içi, özü.
Lükk: Kuyumcu ve bıçakçıların hançer, bıçak vb. nesnelerin saplarını yapıştırdıkları bir zamk türü.
Lükk-i büsr: Kuyumcu ve bıçakçıların hançer, bıçak vb. nesnelerin saplarını yapıştırdıkları zamkın ham hâli.
Lüsūʿ: Zehirli hayvan ısırması.
Lüzūcet: Yapışkanlık, yapışkan olma.

M

Mā': Su; göze su inme hastalığı.
Maʿācīn: Macunlar.
Mābıż: Kol dirseğinin iç yüzü.
Maʿcūn-ı felāsife: Filozoflar macunu.
Maʿcūn-ı zebīb: Kuru üzüm ve benzeriden elde edilen karışım.
Maʿdanūs: Maydanoz.
Maʿdūm(e): Var olmayan, yok.
Mafṣal: Kol, bacak, parmak vb. hareketli kemiklerin birleşme yerleri, eklem.
Maġrib: Batı.
Maġṣ: Sancı, ince bağırsak ağrısı.
Maġşiyyün ʿaleyh: Bayılmış, baygın.
Maḫlūṭ: İçine başka maddeler katılmış, karıştırılmış, karışık.
Maḥmūde: İki çeneklilerin çit sarmaşığıgiller familyasından, soluk sarı çiçekli, sivri yapraklı, ince ve tüysüz gövdeli, tırmanıcı ve sürünücü, çok yıllık bitki, bingöz otu, sakmunya.
Maḥmūm: Sıtmaya tutulmuş, sıtmalı.
Maḫmūr: İçkiden sersemlemiş, kendinden geçecek duruma gelmiş.
Maḫnūḳ: Hunâk marazına yakalanmış kimse.
Maḥrūr: Hararetli, ateşli (kimse).
Maḥrūru'l-mizāc: Tabiatı hararetli olan kimse.
Maḥsūsa: Varlığı beş duyu ile anlaşılan, duyulan, hissedilen.
Maḫūf: Tehlikeli.
Maḥẓūẓ: Haz ve zevk almış, hoşnut.
Mā'ī : Suya ait, su ile ilgili.
Mā'-i kedir: Bulanık su.
Mā'-i rümmānīn: Ekşi ve tatlı karışık olan nar suyu.
Mā'-i ṣāfī: Saf, berrak su.
Mā'iyyet: Su niteliği, sıvı.
Maḳābir: Mezarlar, mezarlıklar.
Maḳʿad(e): Anüs, dübür.
Maḳādīr: Miktarlar, kısımlar.
Maḳarr: Oturulan, karar kılınan yer; mesken.
Maḳleyāṣā: İnce bağırsak sancısı ve ishal için kullanılan faydalı bir karışım.
Mālī: Dolu.
Māliḥ: Tuzlu.
Māliḥ: Tuzlu.
Mālīḫūlyā: Kara sevda; melankoli.
Maʿmūl: Yapılmış, imal edilmiş.
Māniyā: Delilik.
Maraż: Hastalık.
Maraż-ı aṣlī: Çıkış yerinde, ana merkezinde tesirini gösteren hastalık.
Maraż-ı şirkī: Çıkış yeri veya ana merkezi yerinbe tesir suretiyle bir başka yerde etkisi ortaya çıkan hastalık.
Mār-ı mühre: Yılan taşı, yılan panzehiri.
Marīż: Hasta.
Marsama: Kuzukulağına benzeyen kokulu bir bitki, marsıvan otu.
Marṭūb: Nemli, yaşlı, rutubetli.
Marṭūbu'l-mizāc: Yaş tabiatlı.
Marżā: Hastalar.
Māsārīḳā: Bağırsakları tutan karın iç zarı, bağırsak askısı.
Maṣdūʿ: Başı ağrıyan.
Maṣl: Ekşi sütün yoğunlaşıncaya kadar kaynatılıp yoğunlaştıktan sonra içine tuz konup güneşte kurutulması, kara kurut.
Maṣnūʿ: Yapılmış; birden fazla unsurdan oluşan.
Maṣrūʿ: Sara hastalığına yakalanmış, saralı.
Maṣṭakī: Sakız ağacı, fıstık ağacı vb. kabuğundan elde edilen sakız, bir nevi reçine.
Maʿṣūr: Suyu sıkılmış.
Maṣura: Çeşme zıvanası.
Māş: Börülcenin bir çeşidi, bezelye; fiğ.
Māşerā: Yüzde meydana gelen ve bazen göze de sıçrayan şişlik.
Maşrıḳ: Doğu.
Maşrıḳāt: Güneşin doğacağı taraflar, yerler.
Maṭar: Yağmur.

Maṭbūḫ: Pişirilmiş; bir sıvı içine konulup kaynatılmış veya haşlanmış ilaç.
Maṭbūḫu'l-fākihe: Meyvenin bir sıvı içine konulup kaynatılması veya haşlanmasıyla hazırlanmış ilaç.
Maṭḥūl: Dalağında şişlik (verem) olan.
Māverā: Bir şeyin ötesinde, arkasında, gerisinde bulunanlar.
Mażārr: Zararlar.
Mażbūṭ: Sağlam.
Māzeryūn: Sarı sütleğen.
Mażġ: Çiğneme.
Mażmaża: Ağızda çalkalanmak üzere verilen sıvı ilaç, gargara.
Māzū: Bitkilerin ve özellikle bazı meşe türlerinin üzerinde böcekler, kurtlar, bakteriler gibi asalaklar tarafından meydana getirilen ve sanayide boyama, deri tabaklama işlerinde kullanılan bir çeşit ur, mazı.
Mebādī: Başlangıçlar, ilk evreler.
Mebāḥiṯ: Üzerinde araştırma ve tartışma yapılan konular.
Mebde': Kaynak, çıkış yeri.
Mebrūd: Soğutulmuş, soğuk.
Mebrūdu'l-mizāc: Mizacı, tabiatı soğuk olan.
Mebsūr: Hemoroitli, basurlu.
Mecārī: Su yolları; vücuttaki sıvıların aktığı yollar, kanallar.
Mecī': Geliş.
Mecrā: Su yatağı, su yolu; vücuttaki sıvıların aktığı yollardan her biri, kanal.
Mecrā-yı ṭabīʿī: Doğal yol.
Medḫal: Giriş, giriş yeri, ağız.
Medīne: Şehir.
Medḳūḳ: Dövülmüş, toz hâline getirilmiş.
Medḳūḳ: Tüberkülozlu.
Meflūc: Felç olmuş, felçli.
Mefrūş: Döşenmiş.
Meḥācim: Kan almada kullanılan şişeler.
Mehl: Vakit verme, mühlet.
Me'ḫūẕ: Alınmış.
Mekbūd: Karaciğeri zayıf olan, karaciğerinde hastalık olan.
Mekke ayrığı: bk. iẕḫir.
Mekṣ: Durma, kalma.
Me'kūl: Yenecek şey, yiyecek.
Me'kūlāt: Yenecek şeyler, yiyecekler.
Melāk: Kudret, iktidar, mülk.
Melāset: Yumuşaklık.
Meldūġ: Zehirli hayvanın soktuğu kimse.
Melḥame: Savaş yeri; şiddetli savaş.
Melḥūẓ: Olabileceği düşünülen, muhtemel.
Melīle: Ateşli titreme.
Melmes: Dokunma, temas.
Melmūsāt: El ile dokunmalar, el ile temas etmeler.
Me'lūf: Alışık, alışmış.
Memdūḥ: Övülmüş, iyi.
Memerr: Geçecek, geçip gidilecek yer, yol, geçit.
Menābit: Bitkileri bittiği veya ekilip yetiştiği yerler, otlaklar; çıkış, bitiş yerleri.
Menāfiʿ: Yararlar, faydalar, menfaatler.
Menāfis: Soluk yolları.
Menāfiẕ: Delikler, kanallar.
Menbit: Bir bitkinin bittiği veya ekilip yetiştiği yer, otlak; çıkış, bitiş yeri.
Meneviş: Sakız ağacının yemişi, çitlembik.
Menhī: Yasak.
Menḳūż: Bozulmuş, hükümsüz bırakılmış.
Menṣūr: bk. ḫīrī.
Me'nūs: Alışılmış olan, alışılan.
Merāḳī: Merak, kuruntu, şüphe içinde bulunan.
Merāḳḳ: Karnın alt kısmında yer alan yumuşak bağ dokusu.
Merār(e): Safrâ kesesi, öd kesesi.
Merbūʿ: Dört günde bir sıtma tutan kişi.
Merḍūḍ: Ezilmiş, dövülmüş.
Merhem-i ḥavāriyūn: bk. merhem-i rüsül.
Merhem-i rüsül: Terkibinde çeşitli bitki ve zamkların olduğu ve Hz. Îsâ tarafından ilk olarak yapıldığına inanılan bir merhem.

Mer'ī: Gözle görülen, görülebilen.
Merī: Yemek borusu.
Merkūb: Binilmiş.
Merrāt: Defalar, kereler.
Merv: Koca yarpuzu olarak bilinen bitki.
Merzencūş: Ballıbabagillerden, küçük yapraklı, güzel kokulu bir saksı bitkisi, mercanköşk.
Mesālik-i ḍayyıḳa: Dar yollar.
Mesāmīr: Beyaz siğiller.
Mesāmm: Deri üzerinde bulunan çok sayıda küçük delikler, gözenekler.
Mesāmmāt: Vücûdun teneffüs etmesine ve ter çıkarmasına yarayan cilt üzerindeki küçük delikler, gözenekler.
Mesbūt: Komaya girmiş.
Mesdūd: Kapatılmış.
Mesḥūḳ: Dövülmüş, ezilip toz hâline getirilmiş.
Meshūl: İshal olan.
Mesīḫ: Tat özelliği olmayan, tatsız.
Meskūt: Kan tutmuş kimse.
Meslūḳ(a): Haşlanmış, kaynatılmış.
Meslūl: Verem hastalığına yakalanmış, veremli.
Meṣrūdīṭūs: Mesrûdîtûs adlı birisinin hazırlamış olduğu karışım, ilaç.
Mess: Yapışmak, dokunmak.
Mestūr: Gizli, saklı.
Meşīme: Döl yatağı.
Meşmūm: Koklanmış.
Meşrūb: İçilecek şey, içecek.
Meşrūbāt: İçecekler.
Mevādd: Maddeler, cisimler.
Mevāżıʿ-ı keṣīre: Çeşitli mahaller, bölgeler.
Mevḳūf: Olması, meydana gelmesi başka bir şeye bağlı olan; -e adanmış, vakfedilmiş, tahsis edilmiş (şey).
Mevrūṣ: Irsî, kalıtım yoluyla geçen.
Mevṣūfe: Nitelenmiş.
Mevt: Ölüm.
Mevżiʿ-i ʿaṣr: Sıkılan yer.
Meyʿa: Zamk, sakız.
Meybih: Ayva şarabı.
Meybuḫtec: Taze sıkılmış üzüm şırasının pişmişi.
Meyyit: Ölmüş, ölü.
Meẕīl: Aynı hâl üzere devam etmeyen, durumu değişen, huzursuz hasta.
Meẕmūm: Zemmolunmuş, kötü.
Mıḳdaḥa: Mil çekilen alet.
Mıḳrāż: Kesecek âlet, makas.
Mıṣfāt: Delikli kemik.
Mısṭār: Yeni yapılmış şarap.
Miʿā: Bağırsak.
Miʿavī: Bağırsakla ilgili.
Miʿā-yı müstaḳīm: Kalın bağırsağın son bölümü, rektum.
Midde: İrin, cerahat.
Middī: İrinle ilgili.
Milḥ: Tuz.
Milḥ-i cerīş: Yarı yarıya dövülmüş tuz.
Milḥ-i derānī/ milḥ-i enderānī: Beyaz tuz; kaya tuzu.
Milḥ-i Hindī: Kırmızı renkli Hint tuzu.
Minşāriyyet: Testere gibi dişi olan.
Mirār: Safra kesesinden akan sarı su.
Mirre: Safra, sevdâ.
Mirre-i ṣafrā: Balgam karışmış ince kıvamlı safra.
Mirveḥa: Yelpaze.
Miṣḳāl: 4,810 gram olan bir ağırlık ölçü birimi.
Mismār: Beyaz siğil.
Mīşe: Orman, ormanlık yer.
Miyāh: Sular.
Mizāc-ı bārid: Vücutta dört unsur bir araya geldiğinde soğukluğun diğer hıltlara baskın çıktığı mizaç.
Mizāc-ı ḥarr: Vücutta dört unsur bir araya geldiğinde sıcaklığın diğer hıltlara baskın çıktığı mizaç.
Mizāc-ı raṭb: Vücutta dört unsur bir araya geldiğinde rutubetin (yaşlığın) diğer hıltlara baskın çıktığı mizaç.
Mizāc-ı yābis: Vücutta dört unsur bir araya geldiğinde kuruluğun diğer hıltlara baskın çıktığı mizaç.

Muʿaffin(e): Uzva hayat veren ruhun mizaç ve rutubetini bozan ilaç.
Muʾaḫḫar: Sonraya bırakılmış; geri, arka.
Muʿālec(e): Bir hastalığa karşı tedavi uygulama, ilaç verme; ilaç.
Muʿallaḳ: Asılı.
Muʿammer: Yaşayan; çok yaşamış olan, uzun bir ömür süren, uzun ömürlü.
Muʿāraża: Karşı koyma; çekişme.
Muʿarraḳ: Terleten, ter döktüren.
Muʿāşeret: Birlikte yaşama, iyi ilişkiler kurma.
Muʿaṭṭal: His ve hareket özelliğini yitirmiş; işlevsiz.
Muʿaṭṭıs: Aksırtan, aksırtıcı.
Muʿaṭṭısāt: Öksürtücü, aksırtıcı devalar.
Muʿaṭṭış: Susatan.
Mubṣır: Görücü, görünen.
Mubṣırāt: Görünenler.
Mūcez: Kısa ve özlü bir biçimde söylenmiş (söz) veya yazılmış (yazı).
Muḍādde: Birbirine zıt olmak.
Muġalliẓ: Soğutucu karakteri ile uzvun rutubetini donduran veya koyulaştıran ilaç.
Muġalliẓāt: Uzvun rutubetini donduran veya koyulaştıran ilaçlar.
Muġarrī/muġarriyye: Yapışkan ve kuru özelliğiyle vücutta kanalların ağızlarına yapışıp akıntıları engelleyen ilaç.
Muġarriyāt: Yapışkan ve kuru olup vücut kanallarının ağızlarına yapışıp akıntıları engelleyen ilaçlar.
Muġāṣ: Yaban narı.
Muġlā: Kaynamış, kaynayan.
Muġlā-i ḥāmiż: Hastaya verilmek üzere kaynatılmış ekşi karışım.
Muglā-i ḥulv: Hastaya verilmek üzere kaynatılmış tatlı karışım.
Muġlā-i münżic: Hastaya verilmek üzere kaynatılmış sindirimi kolaylaştırıcı karışım.
Muġnī: Başka şeye ihtiyaç bırakmayan, doyurucu.
Muḥaccere: Taşlaşan.
Muḥaddeb: Yumru, tümsekli, kambur.
Muḫaddir: Duyuları uyuşturan, bir şey hissetmez hâle getiren (ilaç), uyuşturucu.
Muḫaddirāt: Uyuşturucu ilaçlar, uyuşturucular.
Muḥakkik: Keskinliği ve ısıtıcı özelliği ile yakıcı ve batıcı hıltları uzvu yaralamadan gözeneklere çeken ilaç.
Muḫālaṭa: Karışma.
Muḫāliṭ: Karışmış.
Muḥallil: İltihapları, şiş ve yumruları dağıtmaya yarayan ilâç, ısıtıcı karakteri ile buharlaştırarak hıltı parçalara ayırarak vücuttan çıkaran ilaç.
Muḫalliṣa: Nevruz otu.
Muḥammaṣ(a): Ḳavrulmuş.
Muḥammir: Tesir ettiği organı aşırı ısıtarak oradaki kanı dışarı çeken ilaç.
Muḥārebe: Mücadele; çarpışma.
Muḥarrik: Hareket ettiren, harekete geçiren, oynatan.
Muḥaṣṣal: Elde edilen, sonuç olarak ortaya çıkarılan; sözün kısası, hâsılı.
Muḫaṣṣıṣ: Tahsis eden, hususileştiren, ayıran.
Muḫaşşin: Isıtıcı karakteri ile bedende uzvun parçaları arasında yükseklik ve alçaklık farkları meydana getiren ilaç.
Muḫāṭ: Sümük.
Muḫāṭıyye: Sümüksü.
Muḫāṭī: Sümük gibi, sümüksü.
Muḥāẕāt: Karşı taraflar.
Muḥāẕī: Aynı sırada, aynı hizada olan; paralel.
Muḥdeṯ: Sonradan ortaya çıkan, yeni.
Muḫḫ: Beyin.
Muḥḥ: Yumurta sarısı.
Muḥḥī: Yumurta sarısı renginde olan.
Muḥibb: Sevgi besleyen, seven.
Muḫill: Bozan, sakatlayan, zararı dokunan, halel getiren.
Muḥraḳ: Yakılmış.
Muḥrıḳa [ḥummā]: Yüksek ateşli sıtma.

Muḥrik: Yakan, yakıcı.
Muḫtār: Beğenilmiş, seçkin.
Muḥtebes: Tutulmuş, hapsolmuş.
Muḥtebis: Hapsedici, hapsolunmuş.
Muḫtelifetü'l-vażʿ: Duruşu, hareketi farklı olan.
Muḫteliṭ: Farklı nitelikteki unsurlardan meydana gelen, karışık.
Muḥtemil: Taşıyıcı, yüklenici; olabilir, mümkün.
Muḥteniḳ(a): Boğulmuş olan.
Muḫteniḳatü'r-raḥm: Histeriye akalanan.
Muḥteriḳ(a): Yanıcı.
Mūḳ: Göz pınarı.
Muḳaʿʿar: Ortası çukur olan.
Muḳabbıżāt: Büzüştürüp sıkanlar.
Muḳābil: Karşılık.
Muḳaddem: Önce; ön.
Muḳārenet: Uygunluk, yakınlık, bitişiklik.
Muḳārin: Yakın, bitişik.
Muḳaṭṭıʿ: Isıtıcı karakteri ile bedende uzva yapışan hıltı yapıştığı yerle arasına girerek uzaklaştıran ilaç.
Muḳaṭṭıʿāt: Isıtıcı karakteri ile bedende uzva yapışan hıltı yapıştığı yerle arasına girerek uzaklaştıran ilaçlar:
Muḳāvim: Dayanıklı, dirençli, güçlü, sağlam.
Muḳavvī: Uzvu bozulmadan ve hastalıktan koruyan ilaç.
Muḳayyi': Kusmaya sebep olan, kusturan, kusturucu (ilaç).
Mūḳ-ı vaḥşī: Göz kuyruğu.
Muḳl-i ezraḳ: Güren meyvesi, kızılcık.
Muḳtażī: Gerekli.
Muḳterin: Yaklaşan.
Mūmiyā: Yer mumu, kara sakız.
Mūm-revġan: bk. ḳīyrūṭī.
Munāḳıż: Zıt, çelişkili.
Munfaṣıl: Bitişik olmayan, ayrılmış, ayrı.
Munḳabıż: Daralıp kısalmış, çekilmiş, büzülmüş; içi sıkılmış, sıkıntılı.
Munṣab: Karışmış olan, karışan, karışık.
Munṭabıḳ: İntibak eden, uyan.
Murabbaʿ: Dört unsur veya dört parçadan meydana gelen, dörtlü.
Muraḳḳıḳ: İnceltici.
Muraṭṭıb(a): Yaş ve nemli duruma getiren, nemlendiren.
Muraṭṭıbāt: Yaş ve nemli duruma getirenler, nemlendirenler.
Mūriṣ: Sebep olan, gerektiren, meydana getiren.
Murtāż: Hoşnut, hoşa giden.
Murtāż: Nefsini terbiyeye çekmiş; egzersiz yapılan kimse.
Muṣādeme: Çarpışmak, vuruşmak.
Muṣāḥib: Eşlik edici, eden; arkadaş.
Muṣlıḥāt: Islah ediciler.
Muṣliḥ: İyileştiren, düzelten.
Mutaʿaṭṭıl: İşlemeyen.
Mutalaṭṭıf: Yumuşak ve nazik eden.
Mutavassıṭ: Orta, orta hâlli.
Muṭāviʿ: Uygun olan, uygun düşen, uyan.
Muṭayyeb: Hoş kokulu.
Mutażarrır: Zarar görmüş olan.
Muṭbıḳa [ḥummā]: bk. sūnūḫas.
Muʿteddün bih: Kıymete değer.
Muʿtedil: Orta hâlde, orta kararda olan, itidalli, orta.
Muʿtedilü'l-ḳıvām: Kıvamı yerinde, orta.
Muʿtedilü'l-mizāc: Her yönden belli bir denge üzere olan mizaç.
Muṭīʿ: Uyan, itaat eden; yumuşak başlı, uysal.
Muttaṣıl: Bitişik.
Muvāfaḳat: Uyma, uygun olma, uygunluk.
Muża"af: İkiye katlanan, ikiye katlanıcı.
Mużāʿaf: Üzerine bir veya birkaç katı ilave edilerek çoğaltılma.
Muzāḥama: Birbirini sıkıştırma, sıkıntı ve zahmet verme.
Muzāḥim: Sıkıntı verici.
Mużāyaḳa: Darlık, sıkıntı.

Mużırr: Zararlı.
Mūẕī: Acıtan, acı veren.
Mużṭarr: Zorlanmış, çaresiz, mecbur.
Mübādere(t): Bir işe süratle girişme.
Mübāḥaṣe: Bahsini etme, konuşma.
Mübaḫḫir(e): Buharlaşıcı, uçucu.
Mübaḫḫirāt: Buharlaşıcılar, uçucular.
Mübāyin: Ayrı, farklı olan, farklı; karşıt, zıt.
Mübdiʾ-i Feyyāż: Can verip hayata başlatan, yaratan Cenâb-ı Hakk.
Mübeddil: Değiştiren, tebdil eden.
Müberrid: Soğutan, soğutucu.
Müberridāt: Soğutanlar, soğutucular; soğutucu devalar.
Mübevvil: İdrarı arttıran.
Mübezzer: Baharatlar ile terbiye edilmiş olan.
Mübezzir: Baharat katılmış.
Mücāmaʿat: Cinsî münasebette bulunma, çiftleşme.
Mücāvire: Komşu.
Müceffif: Kurutucu özelliğiyle vücutta rutubetli unsurları kurutan ilaç.
Müceffifāt: Kurutucular.
Mücellil: Örtücü.
Mücerreb: Denenmiş, sınanmış, tecrübe edilmiş.
Mücerred: Yalnız, tek başına.
Mücevvef: İçi boş, oyuk (şey).
Müdāf: Ezilmiş.
Müdāvemet: Devmlılık, devamlı yapma.
Müddet-i ḥaml: Gebelik süresi.
Müdemmil: Yaranın iki dudağında olan rutubeti yapışkan hâle getirerek yaranın iyileşmesini sağlayan ilaç.
Müdevver: Yuvarlak.
Müdirr: Vücuttan ter, idrar, süt, hayız kanı gibi sıvıları çıkartmaya yarayan ilaç.
Müdirrāt: Vücuttan ter, idrar, süt, hayız kanı gibi sıvıları çıkartmaya yarayan ilaçlar.
Müdrike: Kasların donması ile irade ve hissin birden bire kaybolması hastalığı.
Müʾeddī/müʾeddiye: Meydana gelmesine sebep olan, doğuran, sebebiyet veren.
Müʾenneṯ-i semāʿī: Belli bir kaideye dayanmayan, Araplardan işitildiği gibi müennes (dişi) kabul edilen kelimelerdir.
Müfekkire: Düşünme gücü.
Müferriġ: Döken, boşaltan; süzgeç.
Müferriḥ: İçe ferahlık veren, rahatlatıcı ilaç.
Müferriḳ: Ayıran, ayırıcı.
Müfeşşişe: Dağıtıcı, yel çıkarıcı.
Müfettiḥ: Tıkanmış bir yeri açan, tıkanıklığı gideren ilaç vb.
Müfettiḥāt: Tıkanmış bir yeri açan, tıkanıklığı gideren ilaçlar.
Müfettit: Kıran, ufalayan, ezen ilaç veya âlet.
Müfred: Birleşik olmayan, basit.
Müfriṭ: Aşırı; bir şeyi haddinden, gereğinden fazla yapan.
Mühellebī: Bir tatlı çeşidi.
Müherrā: Pişmiş.
Mühlik: Öldürücü.
Mükedder(e): kederli, gamlı; saf ve berrak olmayan, bulanık.
Mükeddir: Bulanık duruma getiren, bulandıran.
Mükellele: Başının etrafında tüyler bulunan yılan türü.
Mükeṣṣif(e): Bir şeyi yoğunlaştıran, koyu ve kesif duruma getiren.
Mülāṣıḳ: Yapışık, bitişik.
Mülaṭṭıf: Yumuşatıcı, sertlik giderici, müleyyin (ilaç).
Mülaṭṭıfāt: Yumuşatıcı, sertlik giderici ilaçlar.
Mülāyemet: Yumuşaklık.
Mülāzemet: Bir kimseye, bir şey veya yere hiç ayrılmak istemeyecek şekilde bağlanma; bir işle sürekli meşgul olma.
Müleyyin: Yumuşatıcı; kabızlığı önleyen, hafif müshil tesirli ilaç.

Mü'lim: Üzüntü, keder verici.
Mültebis: Başka bir şeyden ayırt edilemez durumda olan, karışık.
Mülteḥime: bk. ṭabaḳa-i mülteḥime.
Mültemiʿ: Parlayan, parlak.
Mülteṣiḳ: Yapışık, bitişik.
Mülūḥat: Tuzluluk.
Mülūḫiyyā/mülūḫiyye: Ebegümeci.
Mümeddid: Müddeti uzatılan; gerilmiş olan, gerilen.
Mümellis: Düz olmayan uzvu ıslatıcı özelliğiyle düzleştiren ilaç.
Mümessek: İçinde misk olan.
Mümeyyiz: Ayırt eden, ayıran.
Mümidd(e): Uzayıcı, gergin olan.
Mümīt: Öldürücü.
Mümsik(e): Bir şeye sağlam yapışan, yapışıcı.
Mümtedd: Uzun süreli, uzun süren.
Mümtelī: Dolu, dolmuş.
Mümteniʿ: Olması veya gerçekleşmesi imkânsız, mümkün olmayan.
Mümtezic(e): Karışmış, iç içe olan.
Mümtezicāt: Karışımlar.
Münāfāt: Birbirine karşıt olma, karşıtlık.
Münʿaḳid: Düğümlenmiş, bağlı.
Münaḳḳiyāt: Temizleyici ilaçlar.
Münbasiṭ: Açılmış, yayılmış, genişlemiş.
Münbit-i laḥm: Yaraya gelen kanı bağlayıp ondan et oluşturan ilaç.
Müncemid: Donmuş, donuk.
Münceẕib: Bir şeye, bir tarafa doğru çekilen.
Mündefiʿ: (Hastalık, sıkıntı vb. için) Savulmuş, savuşturulmuş, atlatılmış.
Münebbih: Uykudan uyanan; uyarıcı.
Müneffiḫ(a): Gaza yol açan ilaç.
Müneffiẕe: Kanal açtıran, yol açtıran.
Münevvim: Uyuşturucu, uyutucu ilaç.
Münfaʿil: Etkilenen, etkilenmiş.
Münfekk: Ayrılmış, kopmuş, sökülmüş.
Münḥadir: İnişli, meyilli.
Münḫafıż: Aşağı, alçak.
Münḥal: Çözülmüş.
Münhażım: Hazmedilen, sindirilen.
Münḳażī: Yok olan.
Münkesir: Kırılmış, kırık.
Münmiyye: Büyüten, geliştiren.
Münsedd: Kapalı olan, kapanmış, tıkanmış.
Müntaḳış: Kazılmış; nakışla bezenen.
Müntaḳil: İntikal eden, naklolunan.
Müntehā: Bir şeyin varabileceği son nokta, son, nihayet.
Müntin(e): Kötü kokulu, kokuşmuş.
Münżic: Sindirimi kolaylaştıran, hazmettiren; olgunlaşmış, pişmiş.
Münẕir: Kötüyü haber veren veren; kötünün belirtisi.
Münẕirāt: Kötü belirtiler.
Mürdāseng/mürdeseng: Yanmış kurşun, mertek; kalay ya da kurşun katkılı merhem.
Mürebbā: İşlem görmüş.
Mürekkeb: Birleşik.
Mürevviḥ: Rahatlık ve ferah veren, rahatlatan; güzel koku yayan.
Mürḫiyyāt: Yumuşatıcı etkiye sahip ilaçlar.
Mürḫiyye: Yumuşatıcı etkiye sahip ilaç.
Mürr: Arabistan, Yemen vb. bölgelerde yetişen bir ağaç ve bu ağaçtan elde edilen zamk.
Mürrī: Buğday veya arpa ununun tuz katılmadan hamur yapılması ve bu hamurun pişirilmesiyle elde edilen yiyecek.
Mürtefiʿ: Yükselmiş, yüksek.
Müsaḫḫan: Isıtılmış olan, sıcak.
Müsaḫḫin: Isıtıcı, ısıtan.
Müsaḫḫināt: Isıtıcı devalar.
Müsāvī: Eşit.
Müsebbiṭāt: Saçı düzleştirici ilaçlar.
Müseddid: Vücüt kanallarında tıkanıklığa yol açan.
Müsekkin: Sakinleştirici, yatıştırıcı.
Müṣelleṣ(e): Üzüm şırasının üçte biri kalacak şekilde kaynatılmasıyle elde edilen şarap.

Müselleş: Üç kısım veya üç parçadan oluşan, üçlü.
Müsemmin: Semizleştiren, semizleştirici ilaç.
Müshil(e): Bağırsakların çalışmasını sağlayan, kabızlığı giderici, dışkının kolayca dışarıya atılmasına yarayan ilaç.
Müskir(e): Sarhoşluk veren.
Müsḳiṭ: Düşürücü.
Müsḳiṭāt: Düşürücüler.
Müsriʿ: Hızlandıran, acele ettiren.
Müstaḥīl: Olması, gerçekleşmesi mümkün olmayan, imkânsız.
Müstaḥleb: Hayvan veya bitkiden elde edilen süt.
Müstaḳarr: Durulan, yerleşilen, karar edilen yer.
Müstaḳil: Bağımsız; bilhassa, özellikle.
Müstaḳīm: Doğru, düz.
Müstefraġ: Kusulmuş.
Müstefriġ: Boşaltıcı, kusturucu ilaç.
Müsteḳarr: Yer, mevki.
Müstekrehe: Tiksindirici, iğrenç.
Müstelḳiyen: Arka üstü, sırt üstü yatarak.
Müstemirr: Devamlı, sürekli; değişken olmayan, sabit.
Müsterḫī/müsterḫiye: Gevşeyici, gevşeyen.
Müsteskī/Müsteskā: Vücudunda su toplanmış olan.
Müstetir: Örtülü, gizli, saklı.
Müstevī: Düz.
Müstevlī: Kaplayan, yayılan.
Müşākele: Aynı şekilde olma, şekilce benzeme.
Müşennic: Buruşturucu.
Müşevveş: Karışık, düzensiz.
Müşevviḳ: Arzusunu, isteğini arttıran, isteklendiren.
Müşiff: Şeffaf olan, saydam.
Müşrif: Yükselen, çıkan, yüksek yer; ulaşıcı.
Müştaġil: Bir şeyle uğraşan, bir iş veya kimse ile meşgul olan.
Müştedd: Şiddetlenmiş, kuvvetlenmiş.
Müştemil: İçine alan, kapsayan, ihtiva eden.
Müteʿaffin: Kokuşmuş, bozulmuş.
Müteʾaḫḫir: Sonra gelen, sonraki.
Müteʿassir: Güç, zor.
Müteʿaṭṭıl: İşlemez olan.
Müteʿazzir: Yapılması güç olan, zor.
Müteberrid: Soğuyan.
Mütecezzī: Bölünen, parçalara ayrılan.
Müteʾeddī: Sebep, sebep olan; gelen.
Müteʾehhil: Evli.
Müteʾellim: Elem duyan, kederli, mahzun.
Müteʾezzī: Eziyet çeken, üzülen, ıztırap duyan.
Mütefennin: Çeşitli, türlü türlü.
Müteferriḳ: Birbirinden ayrılmış, dağılmış.
Müteġayyir: Başka bir şekle giren, başka bir hâl alan, değişen.
Müteḥaccir: Taşlaşmış, taş gibi olmuş.
Müteḫalḫil: Birbirinden ayrılmış, gevşek, yumuşak.
Müteḥallil: Çözülmüş; ayrışmış.
Müteḥammil: Tahammül eden, katlanan, dayanan.
Müteḥarrik: Hareket eden, hareketli.
Müteḫayyile: Hayal kurma, tahayyül etme gücü.
Müteḳalliṣ: Kasılmış, gerilmiş, gergin.
Müteḳarriḥ: Yaralı, çıbanlı.
Mütekāṣif: Yoğunlaşmış, yoğun.
Mütekevvin: Hasıl olan, var olan.
Mütekeyyif: Keyfiyetlenen, bir keyfiyetle vasıflandıran.
Mütemevvic: Dalgalanan, dalgalı.
Mütenaʿʿim: Nimet, bolluk ve refah içinde yaşayan.
Mütenāḳıż(a): Birbirine zıt.
Mütenāvelāt: Yenilenler.
Mütenāvil: Alan, yiyen.
Müteneffis: Soluk alan, soluk alıp vererek yaşayan (varlık), canlı.
Müterekkib: Birden fazla şey veya kimsenin birleşmesiyle meydana gelen, birleşen, birleşmiş, mürekkep.

Mütereşşiḥ: Sızan, terleyen.
Mütesāvī: Eşit.
Müteşābih(e): Benzer.
Müteşerrib(e): İçici, emici.
Müteşevviş: Karışık.
Mütevaḳḳī: Sakınan, çekinen.
Mütevātir: Peş peşe olan.
Mütevellī: Yerine geçme.
Mütevessiḫa: Kirlenmiş.
Müteżādd(e): Birbirine zıt olan, aralarında zıtlık bulunan, zıt, karşıt.
Mütezāyide: Gittikçe artan, çoğalan.
Müttehid: Beraberce, birlikte, birleşmiş.
Müttesiʿ: Genişleyen, geniş.
Müvellidāt: Doğuranlar, üretenler.
Müverrim(e): Vücutta şiş meydana getirici.
Müvessiḫ: Yaranın kurumasını engelleyen.
Müyebbis: Kurutucu ilaç.
Müzevver(e): Hastaya yedirilen etsiz yemek.
Müẕliḳ(a): Yumuşatan, ishal eden ilaç.
Müzmin: Kronik.
Müzz: Mayhoş.

N

Nabż-ı dūdī: Kurtsu nabız.
Nabż-ı mevcī: Dalgalı nabız.
Nabż-ı minşārī: Testereye benzeyen nabız.
Nabż-ı miṭraḳī: Dikrotik nabız.
Nabż-ı nemlī: Karıncalı nabız.
Naʿce: Dişi koyun.
Nāfiż: Titremesi olan sıtma.
Nāfiḫ: Gaz yapıcı, gazlı.
Nafiṭa: İçi su toplayan kabarcık şeklindeki şişlik.
Naḥīf: Zayıf, çelimsiz.
Nāḫna: Göz pınarında oluşan ve tedavi edilmediği takdirde gözü kör eden bir göz hastalığı.
Naḳʿ: Tedavide kullanılacak ilacı suda ıslatma.
Nāḳıh: Tam olarak iyileşip hastalıktan tamamıyla kurtulmayan, iyileşme evresinde olan.
Naḳī: Halis, saf.
Naḳṣ: Eksiklik, noksanlık.
Naḳūʿ: Tedavi kullanılmak amacıyla suda ıslatılan bitki ya da ilaç.
Naḳūʿāt: Tedavi kullanılmak amacıyla suda ıslatılan bitkiler ya da ilaçlar.
Naḳūʿ-ı ḥāmıż: Tedavide kullanılmak amacıyla suda ıslatılan ve tadı ekşi olan ilaç.
Naḳūʿ-ı ḥulv: Tedavide kullanılmak amacıyla suda ıslatılan ve tadı tatlı olan ilaç.
Naḳūʿ-ı muḳavvī: Kuvvetlendirici ilaç.
Naʿna: Ballıbabagillerden, yaprakları sapsız, çiçekleri beyaz veya menekşe renginde, güzel kokulu, yaprakları baharat olarak kullanılan, çok yıllık ve otsu bir kültür bitkisi ve bu bitkinin yapraklarından elde edilen baharat.
Nānḫˇāh: Nanahan tohumu.
Nārcīl: Hindistan cevizi.
Nārdeng: Nar, kızılcık, erik vb. meyvelerden yapılan ekşimsi pekmez.
Nārenc: Turunç.
Nār-ı fārisiyye: Kan çıbanı, şarbon.
Nāṣūr: Fistül.
Nāşī: İleri gelen, neşet eden, sebebiyle.
Naṭūl: Hastanın azasına dökülen deva ile pişirilmiş su.
Nāy: Ney.
Naẓariyyāt: Bilgi hâlinde, nazariye niteliğinde olan, iş hâline geçmemiş, uygulama alanına çıkmamış olan, teorik.
Nebīẕ: Hurma veya üzüm şırası.
Neces: Dışkı, pislik.
Nefesü'l-intiṣāb/nefes-i intiṣāb: İleri derecede kalp ve akciğer yetmezliğinden kaynaklanan ve ancak güç ve oturur durumda yapılabilen solunum.

Neffāḫ(a): Vücutta yele neden olan gıda veya deva, gazlı.
Neffāẕa: Etkisini hemen gösteren ilaç.
Nefḫ: Üflemek; tükürmek.
Nefḫa: Gaz, gaz şişkinliği.
Nefṣ: Tükürme.
Nefṣ-i dem/demevī: Kan tükürme.
Nefs-i nāṭıḳa: Konuşan öz, insan.
Nehem: İştahla, hırsla yeme; yemeğe şiddetli arzu.
Neḳā: Pak olmak.
Nemeş: Deride meydana gelen mercimek gibi kırmızıya yakın noktalar.
Nemlā: Bir yerde karar kılmayan, sabit durmayan.
Nemle: Vücuttaki karıncalanma, egzama.
Nemle-i cāversiyye: Vücutta darı taneleri gibi noktaları beliren egzema çeşidi.
Nemmām: Yaprakları nane gibi güzel kokulu olup bazı yemeklere konan bir bitki, barsama.
Nemnāk: Nemli, rutubetli.
Nerces: Nergis.
Nesīm: Hafif hafif esen, hoş ve latif rüzgâr.
Nesrīn: Yaban gülü, ağustos gülü, Mısır gülü, Van gülü gibi isimler alan bir cins gül.
Neşāstecī: Nişasta ile ilgili, nişastadan yapılan.
Neşf: Suyu çekip emme.
Neşūḳāt: Enfiye gibi burna çekilen ilaçlar.
Nevāḥī: Nahiyeler; kenarlar.
Nevāḥī-i re's: Baş kenarları.
Nevāhiż: Uçmaya yeni başlayan güvercin yavruları.
Nevāṣīr: Fistüller.
Nevāt: Çekirdek.
Nev-bāve: Yeni ve taze çıkan şey; hediye, armağan.
Nevm: Uyku.
Nevm-i ṭavīl: Uzun, ağır uyku; koma.
Nevmiyye [ḥummā]: Uzun süren uyku sonucu meydana gelen ve bir gün süren ateş.
Nezf: Kanama.
Nezle: Soğuk algınlığına bağlı olarak dimağdaki fazla rutubetin boğaz ve çeneye inmesi sonucu olarak genellikle burun akması şeklinde beliren hastalık.
Niʿāc: Dişi koyunlar.
Niḳris: Topuk ve ayak eklemlerinde meydana gelen ağrı.
Nīlencī: Çivit rengi.
Nīlūfer: Nilüfergillerden, yaprakları yuvarlak ve geniş, çiçekleri beyaz, sarı, mavi, pembe renkte, durgun sularda veya havuzlarda yetişen bir su bitkisi.
Nīm-kūft: bk. merḍūḍ.
Nisbet-i ṭabīʿiyye: Doğal, normal ölçü.
Noḫūd-āb: Nohut suyu.
Noḳṣān-ı bāh: Çiftleşme isteğindeki eksiklik.
Nuḍc: Olgunlaşmak, tamama ermek, pişmek; sindirme kuvvetinin fiili.
Nuḫāʿ: Arkadaki omurga kemiğinin içinde olup beyinden omurga kemiğine uzanan ilik, kokar ilik.
Nuḫālī: Kepekle ilgili, kepeksi.
Nuḥās-ı muḥraḳ: Yanmış bakır, rastık taşı.
Nuḳl: İçkiyle yenen yiyecek, meze.
Nūre: Hamam otu; kasık kıllarını aldırmak için yanmış kireçle zırnih karışımı.
Nūşādur/nişādır: Amonyak tuzu.
Nuṭfe: Meni.

O

Oñatça: Güzelce, iyice.
Oñul-: Şifa bulmak, iyileşmek, yara kapanmak.
Oñurḳa: Bel kemiği, omurga.

Ö

Öd: Safra.
Ögürme: Böğürme, bağırma.
Öńdin: Önce.
Öyken: Akciğer.
Öyle: Öğle.

P

Penbe: Pamuk.
Penc-engüşt: Ayıt ağacı yaprağı.
Perākende: Dağınık, darmadağınık.
Perhīz: Diyet.
Pīr: Yaşlı, ihtiyar kimse.

R

Raʿāde: Torpil balığı.
Rābiʿ: Dördüncü.
Rābūʿ: Dörtlü.
Rādiʿ: Soğutucu karakteriyle uzvun gözeneklerini daraltan, çıkacak maddeleri bu özelliğiyle dondurarak hapseden ilaç.
Rādiʿāt: Soğutucu karakteriyle uzvun gözeneklerini daraltan, çıkacak maddeleri bu özelliğiyle dondurarak hapseden ilaçlar.
Raḥm-ı muḫteniḳa: Vajina duvarı yapışmış olan.
Raḳabe: Boyun.
Rākiʿ: Rüku eden, rüku pozisyonu.
Raḳīḳ: İnce.
Rāmek: Miske katılan siyah nesne; çeşitli bitki ve zamkların karışımıyla elde edilen bir macun.
Rastıḳ: Antimon tozundan yapılan, hanımların kaşlarını veya saçlarını boyamak için kullandıkları siyah boya.
Raʿşe: Titreme hastalığı.
Raṭb: Yaş, ıslak.
Rateylā: Zehirli örümcek, böy.
Rāvend: İki çenekliler sınıfının kara buğdaygiller familyasından, büyük yapraklı bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilen bazı türleri sebze olarak yenen, iştah açıcı, kuvvetlendirici, ishal kesici, gaz giderici hassaları sebebiyle hekimlikte kullanılan çok yıllık otsu bitki.
Rāyiḥa: Koku.
Rāyiḥa-i kerīhe: Pis koku.
Rāyiḥa-i ṭayyibe: Güzel koku.
Rāziyāne: Rezene.
Rebv: Astım.
Recā: Ümit; yalancı gebelik.
Recm: Atılan taş; atmosferde yanan gök taşı.
Redʿ: Uzaklaştırmak.
Redāʾet: Fenalık; hastalık veya yarada azgınlık.
Redī/rediyye: Kötü, çirkin, zararlı.
Rediyyü'l-ḫılṭ: Vücudun hastalanmasına sebebiyet veren madde.
Remād: Kül.
Remādiyyet: Kül olma.
Remādü'l-ʿaḳārib: Akrepler külü.
Remādü'l-erneb: Tavşan külü.
Remed: Göz ağrısı, göz iltihabı.
Reml: Kum.
Rencūr: bk. kösnük.
Reṣāṣ: Kalay.
Retaḳ: Kadınlarda atrezi.
Retḳā: Vajinal atrezisi olan kadın, aslık.
Revādiʿ: Toplardamarlar.
Revāyiḥ: Güzel kokular.
Revġan: Yağ.
Revs̱: Dışkı.
Reyḥān: Fesleğen.
Rıfḳ: Yumuşaklık.
Rıṭl: Eskiden kullanılan sıvı ölçüsü olup bazı yerlerde yüz otuz dirhem sayılmıştır.
Ribʿ: Dört günde bir tutan sıtma.
Ribāḥī: Kâfurun bir türü.
Rībās: Işkın.
Ribāṭ: Organlar arasındaki bağ.
Ribāṭāt: Organlar arasındaki bağlar.
Ricl: Ayak.
Ricle: Semiz otu, pirpirim.
Ricl-i ġurāb: Karga ayağı otu.
Rifāde: Yara üstüne konan katlanmış bez, kompres.

Rīḥ: Yel, rüzgâr; vücutta duyulan sızı, yel, ağrı.
Rīḳ: Ağız suyu, salya.
Riḳḳat: İncelik, incelme.
Riyāḥ: Yeller, vücuttaki ağrılar; rüzgârlar.
Riyāset: Liderlik.
Riyāżet: Perhiz.
Riye: Akciğer.
Ruʿāf: Burun kanaması.
Ruʿāf-ı şebekī: Ağlarla ilgili burun kanaması.
Ruʿāf-ı şiryānī: Atar damarlarla ilgili burun kanaması.
Ruʿāf-ı verīdī: Toplardamarlarlarla ilgili burun kanaması.
Rubʿ: Dörtte bir, çeyrek.
Rubb: Meyve veya sebzenin sıkılması veya pişirilmesi sonucu çıkan koyu kıvamlı şıra, su.
Rubb-ı erḥam: bk. īlāvus.
Rubbu'l-ʿineb: Pekmez.
Rubūb: Meyve veya sebzelerin sıkılması veya pişirilmesi sonucu çıkan koyu kıvamlı şıralar, sular.
Rūḥ-ı bāṣır(a): Beyinde görme kuvvetinin merkezi, ruhu.
Ruḳʿa: Bez parçası, yama.
Rūşenā: Bazı göz hastalıkları için kullanılan bir merhem, ilaç.
Ruṭab: Hurma meyvesinin olgunlaşmış taze hâli.
Ruṭūbet: Nem, yaşlık.
Ruṭūbet-i beyżiyye: Aköz sıvısı.
Ruṭūbet-i celīdiyye: Gözün ön bölümündeki sıvı.
Ruṭūbet-i zücāciyye: Vitröz camsı sıvı.
Rücūm: Atılan taşlar; atmosferde yanan gök taşları.
Rümāne: Uyluk kemiğinin ucu.
Rümmān: Nar.
Rüsūb: Çökelti olmak, dibe çökmek; suda ayrışan her türlü nesne; duran bir sıvının dibinde meydana gelen birikinti, tortu, çökelti.

S

Ṣaʿb: Güç olan, çetin, zor.
Ṣabır: Zambakgiller familyasından, tropikal bölgelerde yetişen, küçüklü büyüklü birçok türü bulunan, özellikle sarı sabır denen çeşidi tıpta kullanılan bitki.
Ṣabī: Ergenlik çağına gelmemiş olan çocuk.
Sābiʿ: Yedinci.
Sābūʿ: Yedili.
Ṣābūn: Kirli ve yağlı şeyleri temizlemekte kullanılan, türlü yağlarla alkaliler birleştirilerek yapılan madde, sabun.
Ṣābūnī: bk. ḳarāżiye.
Ṣādiʿ: Yarıcı.
Ṣadīd: Çıbanlardan akan sarı su, irin.
Ṣadīdī: Yaradan akan irinle ilgili.
Ṣadme: Vurma, çarpma.
Ṣafāyiḥ: Yassı ve düz şeyler, levhalar.
Saʿfe: Saç derisi mantarı, saçkıran.
Sāfil: Aşağı; alçak, aşağılık.
Ṣāfin: Bacakta seyreden toplardamar.
Ṣafrā: Eski tıpta beden yapısının esasını teşkil ettiği kabul edilen dört unsur (ahlât-ı erbaa)dan biri [Diğerleri kan, balgam ve sevdâdır].
Ṣafrāġūn: bk. aṭrāġūlīdīṭūs.
Ṣafrā-yı muḥteriḳa: Balgam karışmış yoğun kıvamlı safranın kendi kendine yanarak kül hâline gelmiş şekli.
Saḥc: Deride soyulma, kazınma yoluyla oluşan tahriş; bağırsakların iç yüzünde yırtılma, bağırsak iltihabı.
Ṣaḥīḥ: Sağlıklı.
Saḥḳ: Döverek ezme, dövme, ezme.
Ṣaḥnāʾ-i Şāmiyye: Balıkların tuzlanıp bir küp içerisinde bekletilmesi sonucu elde edilen yiyecek, salamura.
Ṣāʾim: İnce bağırsağın orta kısmı.
Sāḳ: Baldır, incik.
Ṣaḳb: Delik.
Ṣaḳba-i ʿinebiyye: Gözün iris tabakası deliği.

Saḳf: Tavan.
Ṣāḳıb: Bir şeyi delip geçen, delen.
Ṣaḳīl: Ağır; bunaltıcı.
Saḳṭ: Düşme.
Saḳṭa: Düşme.
Ṣalaʿ: Saç dökülmesi, kellik.
Ṣalābet: Katılık, sertlik.
Ṣaʿleb: Tilki.
Ṣalīb: Kemikte olan ilik.
Ṣālīl: Siğiller.
Ṣāliṣ: Üçüncü.
Ṣaman ḳapıcı: Kehribar.
Ṣamġ-ı ʿArabī: Arap zamkı.
Ṣāmin: Sekizinci.
Sāmm-ı ebraṣ: Sarı kertenkele, büyük keler.
Ṣanavber: Çam fıstığı ağacı.
Sanca-: Sokmak, saplamak.
Ṣandal: Sarımtırak renkli, çok dayanıklı, sert ve çok makbul bir odunu olan, çeşitli türlerinden çıkan yağlı ve reçineli esanslar lavantacılıkta, sabunculukta kullanılan, Afrika, Endonezya ve özellikle Hindistan'da yetişen ağaç.
Ṣandal-ı aḥmer: Kırmızı sandal ağacı.
Ṣarʿ: Epilepsi, sara hastalığı.
Ṣarʿ: Yıkmak, devirmek.
Ṣarf: Şaraba su katmayıp halis kılmak.
Saṭḥ: Bir şeyin dışta olan, dıştan görünen tarafı, yüzü; yüzey.
Ṣavm: Oruç.
Sebeb-i bādī: İlk sebep, ana sebep.
Sebel: Korneanın üzerinde patolojik olarak gelişen granülasyon dokusu nedeniyle, görmeyi zorlaştıracak tarzda yüzeysel damarlaşması.
Sebistān: Sipistan, ökse yemişi.
Secec: Bağırsak artığı, bağırsak sıyrılmak.
Sedd: Kapama, tıkama; engel, mâni.
Sedd-i mecārī: Vücuttaki sıvıların aktığı kanalları tıkama, kapama.
Seder: Göz kararması.
Sedīd: Doğru.
Ṣedy: Meme.
Sefercel: Ayva.
Sefūf: Toz hâlindeki ilaç.
Seḥāb: Bulut; korneada oluşan leke, yara.
Seher: Uyuyamama hastalığı.
Seher-i sübātī: bk. sübāt-ı seherī.
Seḳanḳūr: Nil Nehri sahillerinde yaşayan bir çeşit kum kertenkelesi.
Sekbīnec: Çadıruşağı, şeytantersi ağacı vb. bitkilerden elde edilen bir zamk.
Sekte: Felç; baş dâhil vücudun tamamının felçli olması.
Sekte: Kan tutmak.
Selāḥif: Kaplumbağalar.
Selʿa-i cefn: Gözde oluşan iltihap, göz hıyarcığı.
Selḥafe: Kaplumbağa.
Selḫ-i ḥayye: Yılan derisi.
Selīḫa: Katır kuyruğu otunun kökü.
Selīme: Sağlıklı.
Selisü'l-bevl: İstem dışı idrar çıkması.
Selselü'l-bevl: bk. selisü'l-bevl.
Semʿ: Duyma, işitme; kulak.
Semārūġ: Mantar.
Semek-i ṭarī: Taze balık.
Semen: Yasemin.
Semīd: Has ekmek, kepeksiz un.
Semir-: Besili, yağlı bir duruma gelmek, semizlemek, şişmanlamak.
Semiyy: Adaş.
Semm: Zehir.
Semm-i ḳātil: Öldürücü zehir.
Semmī: Zehirli.
Semmiyyet: Zehirlilik.
Semn: Yağ, tereyağı, hayvanlardan elde edilen yağ.
Semniyyet: Semizlik.
Semrit-: Şişmanlatmak.
Semūm: Zehirli şey.
Senā: Sinameki.
Senderūs: Sandarak ağacı reçinesi.
Sen-: Zayıflamak, sönmek, buruşmak.
Serb: İç yağı.
Serendīb: Hindistan'ın güneyindeki Seylan (Sri Lanka) adasına Ortaçağ İslam coğrafyacılarının verdiği efsanevî isim.

Sereṭān: Yengeç; yenirce denen hastalık, kanser.
Serḥ: İdrar kanalı.
Ṣerīd: Tirit; şarap küp içinde eskidikçe yüzeyinde ortaya çıkan ve toprağa benzeyen şekil.
Serīʿü'l-hażm: Çabuk, hızlı sindirilen.
Serīʿü'l-inḥidār: Çabuk inen.
Serīʿü'l-inḳıżā: Çabuk, hızlı biten.
Serīʿü'l-istiḥāle: Çabuk, hızlı değişen.
Serīʿü'l-ʿufūnet: Çabuk, hızlı çürüyen.
Sersām: Menenjit.
Seʿūṭ: Burundan çekilen ilaç.
Seʿūṭāt: Burna enfiye gibi çekilen ilaçlar.
Sevād: Siyahlık, karalık.
Ṣevb: Elbise.
Sevdā: Eski tıpta insan vücudunu ve mizacını meydana getirdiği ve insan sağlığının aralarındaki dengeye bağlı bulunduğu kabul edilen dört unsurdan (ahlât-ı erbaa) biri [Diğerleri kan, balgam ve safrâdır].
Sevīḳ: Kavrulmuş un.
Seyelān-ı luʿāb: Aşırı tükürük salgılanması.
Seyircik: bk. nemle.
Seẕāb: Sedef otu.
Ṣıcı: Ḳırıcı.
Ṣıġar: Küçüklük.
Ṣıġın: Alageyik.
Ṣıḳındı: Sıkılarak çıkarılan meyve suyu.
Ṣıll: Zehirli yılan.
Ṣımāḫ: Kulak, kulak deliği.
Ṣımaḳ: Ḳırmak, bozmak; yenmek.
Ṣınāʿat: Meslek, zanaat.
Ṣınāʿī: Tabiî olmayan, yapma.
Ṣınıḳ: Kırık.
Ṣıraca: Deride ve genellikle boyunda görülen, lenf düğümlerinin şişkinliğiyle beliren tüberküloz türü.
Ṣırlak: Düzgün, pürüzsüz, parlak.
Sıyrıncaḳluḳ: Kayganlık.
Sıyrındı/sıyrıntı: Bağırsak bozukluğunda gelen salgı, ishalken akan su gibi dışkı.
Siʿa(t): Genişlik.
Ṣībān: Bit yumurtaları.
Sidre: Arabistan kirazı.
Ṣiḳal: Ağırlık.
Sikencübīn/sirkencübīn: Balla sirkenin karışımı olan, harareti kesen, safrayı söndüren ekşi şerbet.
Sikencübīn-i büzūrī: Sirke ve baldan yapılıp içine çeşitli tohum veya çekirdeklerin de katıldığı şerbet.
Sikencübīn-i sāẕec: Sirke ve baldan yapılan sade şerbet.
Sikencübīn-i ʿunṣulī/sirkencübīn-i ʿunṣulī: Bal, şeker ve sirkenin yanı sıra ada soğanı katılarak hazırlanan şerbet.
Sill: Verem.
Simḥāḳ: Vücuttaki kemikleri örten ince zar veya deri; kafatasının dıştaki zarı.
Sinā-i Mekkī: Baklagillerden, sıcak bölgelerde yetişen, yaprağı müshil olarak kullanılan, sarı çiçekli, otsu veya ağaçsı bitki.
Sincāb: Sincapgillerin örnek tipi olan küçük, çevik, uzun kuyruklu, kesici dişli, ağaçlarda yaşayan, kemirgen memeli hayvanın postundan elde edilen kurşunî renkli kürk.
Sincid: İğde.
Siñir-: Sindirmek.
Sinn: Doğumdan itibaren yaşanılan süre, yaş.
Sirāc: Kandil, mum, meşale gibi aydınlatma aracı.
Sirke: Bazı çorbalara, yemeklere, salatalara ekşilik vermesi için konulan, halk arasında ateş düşürmesi ve ferahlatması için vücuda sürülen ekşimiş üzüm suyu; bit yumurtası.
Sīsenber: bk. nemmām.
Sivāk: Misvak.
Siyādet: Efendilik, beylik.
Ṣoġul-: Solmak, feri gitmek.
Ṣor-: Emmek.
Ṣorul-: Emilmek.
Söyün-: Söndürmek.

Söyün-: Sönmek, parlaklığı gitmek.
Suʿāl: Öksürük, öksürme.
Ṣūbe: Bit yumurtası.
Suʿd: Kara topalak bitkisi.
Ṣudāʿ: Baş ağrısı.
Ṣudāʿ-ı demevī: Kan galebesinden olan baş ağrısı.
Ṣudġayn: İki şakak.
Ṣūf: Yün.
Ṣūfī: Korneada oluşan bir yara türü.
Suḫriyyet: Maskaralık etme, maskaralık.
Suḫūnet: Sıcaklık.
Sūʾ-i ḫulḳ: Kötü ahlak, tabiat.
Sūʾ-i ḳinye: Karın boşluğunda su toplanması.
Sūʾ-i mizāc: Kötü huy, kötü mizaç.
Suḳūṭ: Yıkmak; düşmek; sarkmak.
Ṣulb: Katı, sert; bel kemiği, omurga.
Sulṭān-i ḥāmī: Himaye eden, koruyan padişah, yönetici.
Summāḳ: Antep fıstığıgillerden, sıcak bölgelerde yetişen, kabuğu hekimlikte, yaprakları dericilikte kullanılan ağaç.
Sūnūḫas: Hıltların ateşinin gittikçe artması.
Ṣuraḳ: Su çevrintisi, girdap.
Sūrincān: Yemişi çiğdem olan otun kökü.
Sūs: Meyan.
Sūsen: Süsengillerden, nisan-haziran ayları arasında çeşitli renklerde iri ve güzel kokulu çiçekler açan, uzun ömürlü otsu bitki, iris.
Ṣuʿūbet: Zorluk, güçlük, zahmet.
Ṣuʿūd: Yükseğe, yukarıya çıkma, yükselme.
Sübāt: Uyku, dalgınlık, kendinden geçme; koma.
Sübāt-ı seherī: Uykusuzluğun, uyuyamama hastalığının verdiği dalgınlık, hafif uyku hâli.
Südde: Tıkanıklık, emboli.
Süded: Tıkanıklıklar.
Südediyye [ḥummā]: Damar tıkanıklığından kaynaklanan ve bir gün süren ateş.
Südligen: Sütleğengillerden, yaprak sap ve köklerinde süt görünüşlü, kekre ve yakıcı bir öz su bulunan, verdiği öz su türlerine göre hekimlikte ve sanayide kullanılan, yedi yüz kadar türü bilinen, bir veya çok yıllık bir bitki, Japon kaktüsü.
Südüs: Altıda bir.
Ṣüfl: Tortu, çöküntü; dışkı.
Sühūlet: Kolaylık.
Sükk: Mazı, nar kabuğu, zamk-ı Arabî ve pekmezin karıştırılmasıyla elde edilen macunun elendikten sonra içine misk katılarak suyla macun yapılıp bir süre güneşte bekletilip pastil hâline getirtilmesiyle meydana gelen karışım.
Sükker: Şeker.
Sükūn: Durma, hareketsiz kalma, hareketsizlik.
Sükūn: Ḥareketsizlik; durgunluk.
Sülāḳ: Göz kapaklarının kızıl kızıl olup kalınlaşması ve kirpiklerin döküldüğü yerlerde yara oluşması.
Ṣüʾlūl: Siğil.
Ṣüʾlūliyye: Siğil memesi gibi olan hemoroit.
Ṣülüṣ: Üçte bir.
Ṣülüṣān: Üçte iki.
Ṣümn: Sekizde bir.
Sümūm: Zehirler.
Ṣümün: Sekizde bir.
Süñük: Kemik.
Sürʿat-i inzāl: Spermin erken gelmesi, erken boşalma.
Sürḫ-bād: bk. ḥumre.
Süst: Gevşek, zayıf.

Ş

Şādenec: Şadenec taşı, kan taşı.
Şāf: Fitil, çeşitli hastalıklarda makattan kullanılmak üzere hazırlanmış ilaç.
Şāh-bellūṭ: Kestane.
Şaḥm(e)-i ḥanẓal: Ebucehil karpuzunun çekirdekleri haricindeki iç kısmı.
Şaḥm: İç yağı.
Şāh-ṣīnī: Damar otu veya sinir yaprağı denilen bitkinin sıkılmasıyla elde edilen tahta biçiminde olduğu için kara tahtası veya kına tahtası verilen karışım.
Şāhtere: Şahteregillerden, küçük çiçekli, parçalı yapraklı, gök mâvisi renginde, yol kenarlarında ve tarlalarda yetişen, taşıdığı fumarin adlı alkaloit sebebiyle tıpta kullanılan bir bitki.
Şāhterec: bk. şāhtere.
Şakāḳul: Kuşkonmaz otu.
Şaḳāyıḳ: Düğün çiçeğigiller familyasından, çeşitli renkte güzel çiçekler açan, her çeşit toprak ve şartta yetişen, süs bitkisi olarak yetiştirilen otsu veya odunsu bitki.
Şaḳīḳa: Yarım baş ağrısı.
Şaḳḳ: Yarma; sinirlerde meydana gelen kopma.
Şāmī: Ekşi veya mayhoş olup rengi mor veya kızıl olan dut.
Şarāb-ı dīnārī: Çördük otundan elde edilip bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan şerbet, şurup.
Şarāb-ı ḳābıż: Ekşi üzümden yapılan şarap.
Şarāb-ı ṣırf: Katıksız, saf şarap.
Şaʿr-ı münḳalib: Gözün içinde eğri biterek göz kapağının açılıp kapanmasıyla gözü ağrıtan kıl.
Şaʿr-ı müstaḳīm: Doğru biten kıl.
Şaṭru'l-ġıbb: Maddesi safra ve balgam olup ikisinin birbirine karışmadığı ve safra ve balgam nöbetlerinin ayrı ayrı tuttuğu sıtma.
Şebāb: Gençlik; gençler.
Şebaḳ: Cinsel isteği olmak.
Şebb: Şap, alumen.
Şebeke: Ağ; dibi yakın olan çeşmeler.
Şebekiyye: Gözün retina tabakası.
Şebḥ: Karaltı.
Şebḥ-i mer'ī: Gözle görülen karaltı.
Şeb-kūr: bk. ʿaşā.
Şebyār: Çeşitli bitkilerin karışımıyla elde edilen ve genellikle gece uyumadan önce kullanılan bir macun.
Şecāʿat: Yiğitlik, cesurluk; korkulu anda kalb kuvveti ile cesaretini muhafaza etme.
Şecce: Baş yarılmak.
Şedd: Sıkı sıkı bağlama, sıkma.
Şefe: Dudak.
Şefīf: İnce olmak, incelik.
Şemm: Koku alma, koku duyma.
Şemme: Koklama.
Şerā: Kurdeşen, ürtiker denilen hastalık.
Şerāsīf: Kaburga kemiklerinin uç kısmında bulunan kıkırdaklar.
Şerāyīn: Atardamarlar.
Şerḥa: Dilim, parça; bıçak yarası.
Şevṣa: Verem.
Şeyb: Saçın, sakalın ağarması.
Şeyḫūḫet: Yaşlılık, ihtiyarlık.
Şeylem: Buğdaygillerden, genellikle buğday tarlalarında yetişen, tohumu zehirli, yabani bir bitki, delice.
Şıḳāḳ: Yarılma, çatlama.
Şırlaġun: Susam yağı.
Şırnāḳ: Göz kapağı iltihabı.
Şibt: Dorak otu.
Şicāc: Baş yarılmaları, yarıkları.
Şihāb: Meteor, akan yıldız; kıcılcım.
Şīḥ-i Ermenī: Deniz yavşanı.
Şimāl: Kuzey.
Şinḫıyār: Uzun hıyar, acur.
Şīre: Bitkiden sıkılarak elde edilen su, bitki suyu.
Şīrḫışt: Çiçekli dişbudak.
Şiryān: Atardamar.
Şitā: Kış.

Şiyāf: Göz, kulak vb. için hazırlanan karışım, ilaç.
Şiyāf-ı aḥmer: Karışımı kırmızı olan göz ilacı.
Şiyāf-ı ebyaż: Karışımı beyaz olan göz ilacı.
Şiyāf-ı ḥādd: Etkisini hemen belli ettiren göz ilacı.
Şiyāf-ı kündür: Çam sakızından elde edilen göz ilacı.
Şiyāf-ı māmīṯā: Sarı gelincik otundan elde edilen göz ilacı.
Şiyāf-ı neşāstecī: Nişasta konularak elde edilen göz ilacı.
Şiyāf-ı summāḳ: Sumaktan elde edilen göz ilacı.
Şiyāf-ı verd: Gülden elde edilen göz ilacı.
Şuʿāʿ: Bir ışık kaynağından uzanan ışık telleri, ışın.
Şuḫār: bk. ḳaly.
Şuḫūm: İç yağları.
Şuḳūḳ: Yarılmak.
Şūnīz: Çörek otu.
Şühüb: Meteorlar, akan yıldızlar; kıvılcımlar.
Şükāʿā: Boğa dikeni, şeytan değirmeni.
Şürb: İçme.
Şürsūf: Kaburga kemiklerinin uç kısmında bulunan kıkırdak.

T

Taʿab: Yorgunluk.
Taʿabiyye [ḥummā]: Yorgunluktan kaynaklanan ve eklemlerde hararet, beden kuruyken ateş sonrası terleme ve bazen de kuru öksürük belirtileri olan ve bir gün süren ateş.
Taʿādül: Birbirine denk gelme, denklik.
Taʿaffün: Çürüyüp kokma, pis kokma.
Taʿaḳḳud: Düğümlenme, bağlanma.
Taʿassür: Güçleşme, güç olma.
Ṭabʿ: Mizaç, karakter, yaratılış.
Ṭabaḳa-i ʿankebūtiyye: Gözün merceği.
Ṭabaḳa-i ʿinebiyye: Gözün iris tabakası.
Ṭabaḳa-i ḳarniyye: Gözün kornea tabakası.
Ṭabaḳa-i meşīmiyye: Gözün koroidea tabakası.
Ṭabaḳa-i mülteḥime: Gözün konjonktiva tabakası.
Ṭabaḳa-i ṣulbiyye: Gözün fibröz ve koruyucu dış katı.
Ṭabaḳa-i şebekiyye: Gözün retina tabakası.
Ṭabaḳa-i ẓāhire: Görünen, dış tabaka.
Ṭabaḳāt-ı ʿinebiyye: Gözün iris tabakaları.
Ṭabāşīr: Bambu bitkisinin kökünden elde edilen toz, yanmış bambu kökü.
Tābel: Yemeklere konulan baharat.
Ṭabḫ: Pişirme.
Ṭabīb-i mücerreb: Deneyimli, tecrübeli doktor.
Ṭabl: Davul.
Ṭablī: bk. istisḳā-yı ṭablī.
Taʿdīl: Düzenleme, düzeltme.
Ṭāfī: Karın derisinin altındaki zar.
Ṭafre: Sıçrama, bir yerden bir yere sıçrama.
Taġayyür: Değişme, başkalaşma.
Taġlīṭ: Yanıltma.
Taġlīẓ: Koyulaştırmak.
Taġẓiye/taġdiye: Besleme, gıdalandırma.
Taḥaccür: Taş gibi katılaşma, taşlaşma, taş kesilme.
Taḫalḫul: Seyrek olmak, yoğun olmamak.
Taḥallüf: Değişme; sapma.
Taḥallül: Çözülme, ayrışma.
Taḫdīr: Uyuşturmak.
Taḫfīf: Hafifletme; kolaylaştırma.
Tāḫilyūn: Vücutta meydana gelen şişleri gidermek için kullanılan bir merhem.
Taḥḳīḳan: Araştırmak suretiyle; gerçekten, hakikaten.
Taḫlīṭ: Karıştırma, içine bir şeyler katma.
Taḫmīr: Mayayla yoğurmak.

Taḥmīṣ: Ateşte kavurma.
Taḥrīk: Hareket ettirmek.
Taḫṭīṭ: Çizme; şekillendirme.
Ṭāḳa: Dal.
Taḳabbuż: Büzülme, kasılıp toplanma; kabız olma.
Taḳaddüm: Önce gelme.
Taḳalluṣ: Asabî ve rûhî bir gerginlikten veya başka sebeplerden ileri gelen kas çekilmesi, kasılma.
Taḳallüb-i nefes: Sürekli olan mide bulantısı.
Ṭāḳāt: bk. bāḳa.
Taḳāżā: Zorlayarak isteme, talep, istek.
Taḳʿīr: Çukurlandırmak.
Taḳiyye: Sakınma.
Taḳlīb: Döndürme, döndürülme, çevirme, çevrilme.
Taḳlīl: Azaltma.
Taḳrīb: Yaklaştırma.
Taḳrīḥ: Yara etme.
Taḳrīr: Anlatış, ifade etme, anlatma.
Taḳye: Takke.
Ṭalʿ: Hurma meyvesinin tomurcuk hâlindeki ilk şekli.
Ṭalamak/Dalamak: Isırmak, sokmak, dişlemek.
Talaz: Büyük ve kabarık dalga.
Talṭīf: Yumuşatma, yumuşatacak bir ilaç kullanma.
Ṭaly: Bir şeye deva sürmek.
Ṭaʿm: Tat, lezzet.
Ṭamṯ: Âdet görme, aybaşı.
Ṭamzur-: Damlatmak.
Tānbūl: Turunç yaprağı gibi bir yaprak.
Ṭanīn: Kulak çınlaması.
Ṭarāṯīṯ: Kolgan dikenleri, deve dikenleri.
Ṭareş: hafif sağırlık, kısmi işitme kaybı.
Ṭarfe: Gözde morarma.
Ṭarḫūn: Birleşikgillerden, hekimlikte kullanılan, güzel kokulu bir bitki.
Tārik: Bırakan terk eden.
Ṭarlıġan-: Bunalmak, muzdarip olmak.
Tarṭīb: Nemlendirme, rutubetlendirme.
Taṣaʿud: (Buhar, gaz vb. için) Bulunduğu yerden ayrılıp yukarıya uçma.
Taṣāʿud: Bir şeyin zahmet vermesi; yukarı çıkma.
Taṣdīʿ: Baş ağrıtma, rahatsız etme.
Ṭaşıl-: Dışarı çıkmak.
Taṭfiʾe: Ateşi söndürmek, teskin etmek.
Tātūle: Sihay ban otu tohumu.
Taṭyīb: Sürünmek, sürtmek; güzelleştirmek.
Ṭāʿūn: Veba.
Ṭavīl: Uzun.
Ṭavḳ: Gerdanlık.
Ṭayındur-: Kaydırmak.
Ṭayın-: Kaymak.
Ṭayrıncaḳ: Kaygan.
Ṭayrın-: Kaymak, sürçmek.
Ṭazlaḳ: Dazlak, kel, saçsız.
Tażyīḳ: Sıkıntı verme, zora sokma.
Tebāʿud: Uzak düşme, ayrılma.
Tebevvül: İşemek.
Tebḫīr: Kaynatıp buğu durumuna getirme, buharlaştırma.
Tebrīd: Soğutma.
Tecāvīf: Oyuklar, boşluklar.
Tecmīd: Dondurma.
Tecvīf: Delik, oyuk, boşluk; kalp boşluklarından her biri.
Tedrīc: Derece derece yükseltmek, derece derece ilerleme.
Tedvīn: Kitap durumuna koyma, yazılmış olan şeyleri toplayıp kitap hâline getirme.
Teʾeḫḫür: Sonraya kalma, gecikme.
Teʾessür: Bir şeyin tesirine maruz kalma, etkilenme.
Tefāhüt: Tatsızlık.
Tefāvüt: Farklılık.
Teferruḳ: Ayrılma, dağılma.
Teferruḳ-ı ittiṣāl: Kopma, ayrılma, yaralanma vb. sebeplerden ötürü dokularda meydana gelen ayrışma.
Tefih: Tatsız.
Tefrīḥ: Ferahlandırma, iç açma.
Teftīḥ: Açma; geğirme.

Teftīḥ-i mecrā: Tıkalı kanal veya gözeneklerin açılması.
Tehevvuʿ: Zorla kusma.
Tehevvür: Öfkelenme, hiddetlenme, korkusuzlukla düşünmeden hareket etmek, sonunu düşünmeden birden bire karar vermek.
Teheyyüc: Heyecanlanma, coşma.
Tehyiʾe: Hazırlanma.
Teḳaṣṣuʿ: Çukurlanmak, içe doğru çökmek.
Tekāṣüf: Bir araya toplanıp sıklaşma, koyulaşma, kesafet peyda etme, yoğunlaşma.
Teḳāṭuʿ: Kesişmek.
Tekeddür: Gözde meydana gelen bulanıklık, bulanık görme.
Tekellüf: Güçlüğe, zahmetli bir işe katlanma; zoraki hareket.
Tekerrüc: Küflenme, paslanma.
Tekessür: Kırılmak.
Tekevvün: Vücut bulma, vücuda gelme, var olma, oluş, oluşum.
Telaṭṭuḫ: Bulaştırmak.
Telehhüb: Ateş almak, yanmak; iltihap.
Teleẓẓüẓ: Zevk alma, hoşlanma.
Telyīn: Yumuşatma; kabızlığı giderme.
Temdīd: Uzatma, sürdürme.
Temeddüd: Çekilme, gerinme; spazm.
Temevvüc: Dalgalanmak.
Temr: Hurma meyvesinin tamamen olgunlaşmış hâli.
Temregi: Bir çeşit deri hastalığı.
Temr-i Hindī: Demirhindi.
Tenaḳḳul: Meze olarak yeme.
Tenaʿʿum: Nimet ve bolluk içinde bulunma.
Tenfīṣ: Kan tükürttürmek.
Tenfīẓ: Nüfuz ettirmek, sokmak.
Tenḳiye: Süzmek, arıtmak; temizlemek.
Tennūr: Fırın, ocak.
Tennūr-ı beden: İç organların bulunduğu karın ve göğüs boşluğu.
Tenvīʿ: Türlere, nevilere ayırma.
Terāküm: Yığılma, birikme, toplanma.
Terbīʿ: Dördün.
Terdīd: Geri çevirme, reddetme.
Terehhül: Yüz, göz, el ve ayaklarda şişme.
Terengübīn/terencübīn: Kudret helvası.
Tereşşüḥ: Sızma, terleme; meydana çıkma.
Terkīb-i ṣınāʿī: Doğal olmayan birleşim.
Terkīb-i ṭabīʿī: Doğal birleşim.
Terḳīḳ: İnceltmek.
Tervīḥ: Rahata erdirme, rahat ettirme; rahatlık.
Teseffuṭ: Sepet şeklinde olmak.
Teshīl: Kolaylaştırma.
Tesḫīn: Isıtma.
Tesvīd: Kararma, karartma.
Teşaḳḳuḳ-ı şefe: Dudak yarılmak.
Teşennüc: Kasılma, spazm.
Teşerrüb: İçme.
Teşevvuḳ: Arzu etme, istek duyma.
Teşkīk: Şüphelendirme, şüpheye düşürme.
Teşrīḥ: 1. Bir cesedi incelemek için kesip açma, otopsi. 2. Bir meseleyi bütün yönleriyle inceden inceye tetkik edip açıklama, açma, meydana çıkarma.
Teşvīş: Karıştırma, bulandırma, zihnini meşgul etme.
Tevābil: Yemeklere katılan nane, tarçın, karanfil, biber vb. baharatlar.
Tevaḥḥuş: Ürkme, korkma.
Tevārüd-i eżdād: Birbirinin zıttı olan şeylerin birbiri ardınca gelmesi.
Tevātür: Peş peşe olma.
Tevlīd: Doğurma; meydana getirme.
Tevsīʿ: Genişletme, yayma.
Tevsīṭ: Ortaya koyma, araya alma.
Tezeyyüd: Artma, ziyadeleşme.
Ṭıḥāl: Dalak.
Ṭılā: Sürülecek veya sürünülecek sıvı veya merhem.
Ṭīb: Güzel koku.
Tīn-i aḥmaḳ: bk. Cümmeyz.
Ṭīn-i Ermenī: Ermeni kili.
Ṭīn-i ḥurr: İçinde taş, çakıl vb. nesne bulunmayan halis topraktan olan kil.

Ṭīn-i Ḳaymūliyā: Kimolos kili, Kefe kili.
Ṭīn-i Ḳıbrısī: Kıbrıs kili, balçığı.
Ṭīn-i maḫtūm: Limni adasında çıkarılan bir balçık, kil.
Tiryāḳ: Panzehir.
Tiryāk-ı berşaʿṣā: bk. berşaʿṣā.
Tiryāk-ı erbaʿa: Terkibinde defne yaprağı, eşek turpu, lohusa otu ve mürr zamkı bulunan karışım.
Tiryāk-ı fārūḳ: Zehirli yılan ve böcek sokmaları, ateşli hastalıklar, sara vb. tedavisi zor olan birçok hastalığın tedavisinde kullanılmak üzere hazırlanan karışım.
Tiryāk-ı kebīr: bk. tiryāk-ı fārūḳ.
Tiryāḳu's-sümūm: Zehirler için kullanılan panzehir.
Toġḳa: Yoğurtlu bulgur çorbası.
Toḫmekān: Semiz otu.
Tolḳa: Miğfer.
Ṭomal-: Yusyumru kabarmak.
Ṭoñuzlan: Dokununca pis koku çıkaran bir çeşit böcek.
Topalaḳ: Hünnapgillerden, yaprakларından yeşil boya çıkarılan bir bitki; yer miski.
Ṭoraḳ otu: Dereotu.
Tozaḳ: Bazı bitkilerin tohumlandıkları sırada uçlarından çıkıp uçan pamuk parçaları gibi şeyler.
Tuffāḥ: Elma.
Tuffāḥ-ı berrī: Yaban elması.
Tuffāḥ-ı fetḥī: Halep elması.
Tufūliyyet: Çocukluk.
Tuḫme/tuḫāme: Aşırı tokluk, mide dolgunluğu; hazımsızlık.
Ṭuhur: Temizlenme.
Ṭūl: Uzunluk.
Ṭūlen: Uzunluğuna, boyuna.
Tuluñ: Şakak.
Ṭurġay: Çayır kuşu.
Ṭurşūş: Kolgan dikeni, deve dikeni.
Turuncān: bk. bādrencbūye.
Tūt: Dut.
Tūtiyā: Göz otu, göz ilacı.
Türābiyye: Toprakla ilgili, topraktan yapılmış.
Türbüd: Türbüt otu.
Türmüs: Acı bakla.

U

ʿŪd: Öd ağacı.
ʿŪd-ı berdī: Mısır'da biten bir öd ağacı çeşidi.
ʿŪd-ı Hindī: Hindistan öd ağacı.
ʿUdūl it-: Geri dönmek, vazgeçmek.
ʿUfūnet: Bozulma, kokuşma, çürüme; çürümüş bir şeyden yayılan pis koku.
ʿUḳalā: Akıllı kimseler, akıllılar.
Uḳḥuvān: Sığırgözü, boyu bir metre uzayan, sarı çiçek açan, geniş yapraklı bir çeşit bitki.
ʿUḳr: Kısırlık, kısır olma.
ʿUlūḳ: Sakız gibi yapışkan olup çiğnenebilen zamklar.
ʿUmde: Dayanılacak, güvenilecek kimse veya şey, destek, dayanak.
ʿUmḳ: Derinlik, derin; iç kısım.
ʿUmḳan: Derinliğine.
ʿUnḳ: Boyun.
ʿUnnāb: Hünnap meyvesi.
ʿUraniyyin: Bir kabile ismi.
ʿUrūḳ: Damarlar.
ʿUrūḳ-ı müttesiʿa: Genişleyen damarlar.
ʿUrūż: Zahir olmak, meydana gelmek.
ʿUṣāre: Bitki veya hayvan dokularında bulunan ve bunlardan sıkma yoluyla elde edilen besleyici sıvı, öz su.
Usḳunḳūr: bk. seḳanḳūr.
ʿUsr: Güçlük, zorluk, sıkıntı.
ʿUsr-ı bevl: İdrarda zorlanma.
ʿUsr-ı nefes: Solunum güçlüğü.
Usṭūḫūdūs: Karabaş otu.
Uṣūl: Kökler, dipler.
Uşnān: Çoğan, çöven otu.
Uşaḳ: Çadır uşağı bitkisinin zamkı.
Uşne: Yosun.
ʿUtbe: Eşik, basamak.
ʿUżv-ı müteverrim: Şişmiş, veremli organ.

Ü

Ükkāl: Etrafındaki etleri çürütüp yok eden (yara).
Üns: Alışkanlık, alışma, yakınlık.
Ünseyeyn: İki testis.
Ünveşī: Dişilik, dişilerle ilgili.
Üseylem: Küçük parmak sırtından başlayan toplardamar.
Üsküre: bk. istāre.
Üstübec: Boyacılıkta kullanılan, kurşun karbonat ve kurşun hidroksitten ibaret zehirli madde.
Ütrüc: Ağaç kavunu.
Ütrücī: Ağaç kavunu rengi.

V

Vaḥşet: Korku, ürküntü, dehşet.
Vaḳiyye: 1,282 kilogram veya 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü birimi.
Vaḳr: Kulağın ağır işitmesi.
Vaḳt-i ibtidā: Hastalığın ortaya çıkıp çıkmadığının belirlendiği ilk devre.
Vaḳt-i inḥiṭāṭ: Hastalığın yavaşlayarak iyileşmeye başladığı devre.
Vaḳt-i intihā: Hastalığın ilerleyerek devam ettiği devre.
Vaḳt-i tezeyyüd: Hastalığın ortaya çıktığının belirtilerle kesin olarak anlaşıldığı devre.
Vaż': Vaziyet, tavır, duruş.
Vebā: Hasta farelerden insana geçen bir mikrobun oluşturduğu bulaşıcı, öldürücü bir hastalık, taun.
Vecaʿ: Ağrı, acı, sızı.
Vecaʿ-ı ʿaṣabī: Sinirsel ağrı.
Vecaʿ-ı esnān: Dişler ağrısı.
Vecaʿ-ı mefāṣıl: Eklemler ağrısı.
Vecaʿ-ı nāḫıs: Yırtılma hissi veren ağrı.
Vecaʿ-ı rīḥī: Vücudun herhangi bir uzvundaki ağrının başka bir yere veya uzva geçerek yer değiştirmesi.
Vecaʿ-ı ṣāḳıb: Ağrıyan yerin bir nesne ile delinir gibi hissedildiği ağrı.
Vecaʿ-ı sinnī: Dişin kendisinden kaynaklanan ağrı, diş ağrısı.
Vecaʿ-ı ükkāl: Ağrıyan yerin yenir gibi durmadan kazınır hissi oluşturduğu ağrı.
Vecaʿ-ı üẓn: Kulak ağrısı.
Vecaʿ-ı verik: Kalça kemiği ağrısı.
Vecaʿ-ı ẓahr: Arka, arka taraf ağrısı.
Vech: Yüz, çehre; sebep.
Vedec: Boyun damarı.
Vefret: Çokluk, bolluk.
Vehm: Gerçekte var olmayan, fakat var olduğu sanılan, varmış gibi tasarlanan düşünce ve zan.
Vehmiyye [ḥummā]: Kuruntu sonucu meydana gelen ve bir gün süren ateş.
Verd: Yaprak.
Verd-i mürebbā: bk. gülbeşeker.
Verdīnec: Gözün mültehime (konjonktiva) tabakasında et parçacıkları şeklinde meydana gelen şişlik.
Verel: Kelere benzeyen iri bir kertenkele türü, bozumca.
Verem: Şiş; tümör; vücutta herhangi bir organa, özellikle de akciğerlere yerleşen Koch basilinin yol açtığı bulaşıcı, ateşli hastalık, tüberküloz.
Verem-i bāṭınī: bk. İstisḳā.
Verem-i hārr: Ağrılı, ateşli şiş.
Verem-i rıḫv: Yumuşak şiş.
Verem-i ṣulb/ṣalb: Sert şişlik.
Verīd: Toplardamar.
Verik: Kalça kemiği.
Verikeyn: İki kalça kemiği.
Vesaḫ: Kir, pas.
Veşbe: Sıçrama, yukarı sıçrama.
Vesīʿ(a): Geniş.
Vesme: Çivit otu yaprağı.
Veşy: İncinmek, burkulmak.
Veter: Kasları hareket ettiren kiriş.
Vezeġa: Alaca keler.
Vidāc: Boyun damarı.
Vilādī: Doğumla ilgili, doğuştan olan.
Vücūben: Zorunlu olarak.

Y

Yābis: Kuru, rutubetsiz.
Yāfūḫ: Başın üst tarafı, alından yukarı kısmı.
Yaḫnī: Kavrulmuş soğan ve salça ile pişirilen, sade veya sebzeli et yemeği.
Yaḳaża: Uyanıklık, dikkatte olma.
Yalabıḳ: Parlak.
Yalabıma: Parlaklık, parıltı.
Yalabı-: Parıldamak, parlamak.
Yalabır: Cilalı, parlak.
Yalabıt-: Parlatmak, parıldatmak.
Yalıńlan-: Parlamak, ışıldamak, alev saçmak.
Yapça yapça: Yavaş yavaş.
Yaraḳ: Savaş aleti, silah.
Yarpuz: Ballıbabagillerden, nane cinsinden, güzel kokulu, kısa saplı bitki, pülüskün, filiskin.
Yāsemīn: Zeytingillerden, beyaz, kırmızı veya sarı renkli güzel kokulu çiçekleri olan, 1-2 metre boyunda, süs bitkisi olarak yetiştirilen tırmanıcı bir ağaççık.
Yaṣṣı: Yayvan ve düz.
Yaşıl: Yeşil.
Yay: Yaz mevsimi.
Yebrūḥu'ṣ-ṣanem: Abdüsselâm otunun kökü.
Yelek: Kanatlı hayvanların kanat uçlarındaki tüylerden her biri.
Yel-: Aceleyle, telaşlı bir biçimde koşmak.
Yelmeşik: Yapışkan.
Yereḳān: Sarılık hastalığı.
Yereḳān-ı esved: Kara sarılık.
Yeşim: Açık yeşil ve pembe renkli, kolay işlenen, değerli bir taş.
Yetūʿ: Sütleğen.
Yevmen fe-yevmen: Günden güne, gittikçe.
Yılanyaṣdugı: Yılanyastığıgillerden, sulak ve nemli yerlerde yetişen, kök sapında süt görünüşünde, yakıcı ve acı bir öz su bulunan, zehirli bir bitki.
Yılḳınc: bk. luffāḥ.
Yin-: Aşınmak, çürümek.
Yiyir: Pis kokulu, pis.
Yiyni: Hafif, ağır olmayan.
Yonḳa: Talaş.
Yübūset: Kuruluk.
Yun-: Yıkanmak.
Yurdı: İğnenin deliği.

Z

Zāc: Demir sülfat.
Zāc-ı aṣfar: Sarı sülfat.
Zaʿferān: Safran.
Żaʿf-ı baṣar: Uzağı görememe, miyopluk.
Żaʿf-ı esnān: Dişlerin zayıf olması.
Żaʿf-ı kebid: Karaciğer zayıflığı.
Żaʿf-ı şehvet: Çiftleşme isteğinin zayıf, az olması.
Zaḥīr: Dizanteri, iç sürgünü, ağrılı ve kanlı ishalle beliren, bağırsakta yaralara yol açan bulaşıcı, salgın hastalık.
Ẓahr: Sırt, arka.
Zā'ideteyn: İki çıkıntı.
Zā'il it-: Yok etmek.
Ẓalm: Diş beyazlığı.
Zanbaḳ: Zambakgiller familyasından, pek çok türü bulunan, güzel, iri, beyaz çiçekli, çok yıllık süs bitkisi.
Żārr: Zararlı.
Ẕātü'l-cenb: Göğüs sancısı, ateş, titreme, öksürük vb. belirtilerle ortaya çıkan akciğer zarı yangısı, satlıcan.
Ẕātü'r-riye: Zatürre; ateş, öksürük ve balgamla beliren, tehlikeli bir akciğer hastalığı.
Żav': Işık.
Zebed: Köpük.
Zebedī: Köpüklü.
Zebīb: Kuru üzüm.
Ẕeker: Erkeklik organı.
Zelaḳü'l-külye: bk. düvvāre.
Zenābīr: Arılar.
Zencār: Bakır pası.
Zencārī: bk. jengārī.

Zencebīl: Zencefil bitkisi.
Ẕeneb-i fār: Fare kuyruğu gibi olan nabız.
Zerʿ: Ekin.
Ẕerārīḥ: Kuduz böcekleri.
Zerāvend: İlaç yapımında kullanılan bir bitki, lohusa otu, kara asma, kabakulak otu.
Zerāvend-i müdaḥrec: Yuvarlak yapraklı lohusa otu.
Zerdālū: Kayısı ağacının Akdeniz ülkelerinde yetiştirilen küçük meyveli bir türü.
Zerrīn-ḳadeḥ: Nergis.
Zevāl: Yok olma, yok edilme, ortadan kalkma.
Ẕevebān: Erimek.
Zevr: bk. zaḥīr.
Zeyt: Zeytinyağı, yağ.
Zeyt-i infāḳ/ zeytü'l-infāḳ: Ham zeytin, yeşil zeytin yağı.
Żıʿf: İki katı.
Zıḳḳī: bk. istisḳā-yı zıḳḳī
Żımād: Yaraya sarılan sargı, yakı.
Żımādāt: Sargılar, yakılar.
Ẕi'b: Kurt.
Zībaḳ: Cıva.
Zibl: Dışkı.
Ẓilf: Hayvanların çatallı tırnağı.
Zincifre: Kırmızı renkli doğal cıva sülfür.
Ẕirāʿ: Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü.
Zīrbāc: Etli nohut yemeği.
Zīre: Kimyon.
Zirişk: Kadıntuzluğu, sarıçalı.
Zırnīḫ: Sıçan otu ile kükürtten meydana gelen bir karışım; arsenik.
Zirr-i verd: Gül tomurcuğu, gonca.
Zirva: Bulgur, sirke vb. ile yapılan bir aş.
Zūfā: Çördük otu.
Ẓufre: Göz kapaklarının birleştiği köşe ile kornea arasında yayılıp zamanla gözü örten ve görmeyi zorlaştıran örtü.
Zuʿm: Zan.
Ẕūsenṭāriyā: Dizanteri, kanlı ishal.
Ẕübāb: Sinek.
Ẕübūl: Solmak, buruşmak; küçülmek.
Zücāc: Sırça, cam şişe.
Zükām: Soğuk algınlığına bağlı olarak dimağdaki fazla rutubetin burna inmesi sonucu olarak genellikle burun akması şeklinde beliren hastalık; akut burun nezlesi.
Ẕükūr: Erkekler.
Ẕükūret: Erkeklik.
Ẕükūrī: Erkeklik, erkeklerle ilgili.
Ẓünūn: Zanlar.
Ẕürrūḥ: Kuduz böceği.

KAYNAKÇA

Ahmet Vefik Paşa. *Lehce-i Osmânî*. haz. Recep Toparlı. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Alkayış, Fatih. *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları*. Hiperlink Yayınları. İstanbul 2019.

Atila, Mustafa. *Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Diyarbakır 2019.

Aydın Yağcıoğlu, Songül. "Teoriden Pratiğe**:** Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif İsimli Eseri ve Divan'ı Üzerinden Kafiyeye Bakış". *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı (30 Eylül-04 Ekim 2013)*. haz. Mustafa Özkan-Enfel Doğan. İstanbul 2014. s. 379-400.

Aydın, Hatice. *Muslihuddin Mustafa Sürûrî ve Tefsir Metodolojisi Açısından Yusuf Sûresi Tefsiri*. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük 2018.

Aydın, Çiğdem. *Ahî Çelebi, Tercemetü'l-Mûcez fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Söz Dizimi]- Metin [1b-70a Varakları Arası] - Dizinler)*. Abant İzzet Baysal Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu 2016.

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. (Redaksiyon-Etimoloji**:** Ahmet Topaloğlu). Kubbealtı Yayınları. İstanbul 2011.

Bağcı, Ali. *Muslihiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu Merâhi'l-Ervâh Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yalova 2015.

Başkan, Gülhan. *Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk. 5355 No'da Kayıtlı Sürûri Çevirisi Acaibü'l-Mahlûkat Adlı Eserin Minyatürlerinin İncelenmesi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri 2007.

Baştürk, Orhan. *Sürûrî'nin Mesnevi Şerhi Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin (v. 1b-40a)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya 1997.

Bayat, Ali Haydar. "Ahî Çelebî, Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul 1988. s. 528-529.

Brömer, Rainer. "The Nature of the Soul and the Passage of Blood through the Lungs. Galen, Ibn al-Nafîs, Servetus, İtaki, 'Attâr". *Blood, Sweat and Tears-The Changing Concepts of Physiology from Antiquity into Early Modern Europe*. ed. Manfred Horstmanshoff, Helen King and Claus Zittel, Leiden-Boston 2012. Brill. Illustrated edition. s. 339-360.

Bugan, Funda. *Sürûrî Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk (İnceleme-Tenkitli Metin-Özel Adlar Dizini)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara 2020.

Bursalı Mehmed Tâhir Bey. *Osmanlı Müellifleri*. C. 2. haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen. Meral Yayınevi. İstanbul 1972.

Bursalı Mehmed Tâhir Bey. Osmanlı Müellifleri. C. 3. haz. İsmail Özen. Meral Yayınevi. İstanbul 1975.

Bülbül Oğuz, Betül. *Sürûrî'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme*. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Manisa 2014.

Canım, Rıdvan. *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. Ankara 2000.

Carlyle, Joseph Dacre. *Specımens of Arabian Poetry, from The Earliest Time to The Extınction of The Khaliphat, with Some Account of The Authors*. John Burges Printer to The University. Cambridge 1796.

Clauson, Sir Gerald. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clarendon Press. Oxford 1972.

Dandan, Ermiş. "Sürûrî'nin Ravzü'r-Reyyâhîn'i". *Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Bilim Şöleni (25-26 Nisan 2018) Bildiriler Kitabı*. Amasya Üniversitesi Yayınları. Amasya 2019. s. 161-173.

Elbir, Bilal. *Sururi'nin Şerh-i Şebistan-ı Hayal'i (Metin-İnceleme)*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir 2003.

Elbir, Bilal. "Surûrî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'indeki Şerh Metodu ve Hurûfîlik Yansımaları". *Turkish Studies*. C. 2/3. 2007. s. 212-229.

Elbir, Bilal. "Türk Edebiyatında Mu'ammâ ve Surûrî'nin Bir Mu'ammâ Şerhi". *Turkish Studies*. Volume 4/6. 2009. s. 82-94.

Fahreddîn Es'ad Gürgânî. *Vîs ü Râmin*. haz. Kemal S. Aını. Iranian Culture Foundation. Tehran 1970.

Ferîdî. *Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız: Manzum Hâfız Dîvânı Tercümesi*. haz. Emrullah Yakut. C. 1. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. İstanbul 2019.

Göksu, Nazife. *Osmanlı Âlimi ve Dîvan Şairi Muslihuddin Mustafa es-Sürûrî'nin Hayatı ve Tefsîr-i Sûre-i Yusuf Adlı Eserinin İncelenmesi*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya 2017.

Güleç, İsmail. "Gelibolulu Musluhiddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Ma'ârif İsimli Eseri". *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*. XXI. 2001. s. 211-236.

Güner, Ahmet. "Radiyüddin er-Rahbî (1140/1233): İslâm Tıbbı'nın XII.-XIII. Yüzyıllardaki Gelişim Sürecinde Ünlü Bir Hekim". *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*. İstanbul 2003.

Güneş, Mustafa. *Eşrefoğlu Rûmî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Malatya 1994.

Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayvansarâyî. *Hadîkatü'l-Cevâmi'*. Matbaa-i Âmire. C. II. İstanbul 1864.

Halîl Düveyhî. *Dîvânu Ebî Firâs Hamedânî*. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî. Beyrût 1994.

Hidayatov, Rashadat. *Gelibolulu Muslihuddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu'l-Binâ Eserinin Tahkiki*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 2009.

Hildebrandt, Thomas vd. "Foetal age determination and development in elephants". *Proceedings of The Royal Society B: Biological Sciences*. Vol. 274. 2007. s. 323-331.

İbnü'n-Nefîs. *Şerhu Teşrîhi'l-Kânûn*. tahk. Selmân Katâye. el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb. Kahire 1988.

İbnü'n-Nefîs. *el-Muhtâr mine'l-Ağdiye*. tahk. Yûsuf Zeydân. ed-Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye. Kahire 1992.

İbnü'n-Nefîs. *Şerhu'l-Vüreykât fi'l-Mantık*. tahk. Ammâr Tâlibî, Ferîd Zeydânî ve Fu'âd Melît. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî. Tunus 2009.

İsen, Mustafa. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. Ankara 1994.

Kabak, Rıdvan. *Gelibolulu Muslihuddîn Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Ravzu'r-Reyyâhin fî-Hikâyeti's-Sâlihîn Tercümesi Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri 2017.

Kâhya, Esin. "İbnü'n-Nefîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul 2000. s. 173-176.

Kâhya, Esin. "Hekimbaşı Ahi Çelebi". *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*. Ankara 2003. s. 429-434.

Karabulut, Ali Rıza. *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi*. Kozan Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Kayseri 2006.

Karakurt, Deniz. *Türkçe Sözcük İncelemeleri*. E-kitap: https://turuz.com/storage/Dictionary/1601-Inceleme_sozlughu-Deniz_Qaraqurd-2019-453s.pdf (Erişim Tarihi: 21.01.2021).

Katipoğlu, Hasan - Kutluer, İlhan. "Huneyn b. İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 18. İstanbul 1998. s. 377-380.

Kaya, Fatih. *Lisânü'l-Etibbâ: Tabiplerin Dili Giriş-Çeviriyazılı Metin-Söz Varlığı-Madde Başları Dizini*. Hiperlink Yayınları. İstanbul 2018.

Kaya, Mahmut. "Sadaka b. İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul 2008. s. 385.

Kılıç, Filiz. *Meşa'irü'ş-Şu'ara (İnceleme-Metin)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara 1994.

Köycü, Erdoğan. "İbnu'n-Nefîs'in Hayatı Eserleri ve 'el-Muhtasar fî İlmi Usûli'l-Hadîs' Adlı Eseri Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi (UGEAD)*. C. 6 (2). 2020. s. 424-437.

Kut, Günay. *Garaibü's-Sıgâr*. TDK Yayınları. Ankara 2003.

Maden, Şükrü. "Tefsirde Şerh Hâşiye ve Ta'lîka Literatürü". *Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. C. 3. S. 1. 2014. s. 183-220.

Mansûr bin Muhammed bin Yûsuf b. İlyâs Şîrâzî. *Teşrîhu'l-Ebdân*. Mecma-ı Zahâyir-i İslâmî. Kum (t.y.).

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. İstanbul 2015.

Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. İstanbul 2013.

Nev'îzâde Atâî. *Şakaik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri (Hadâ'ikü'l-Hakâ'ik fî Tekmîleti'ş-Şakâ'ik)*. C. II. haz. Abdülkadir Özcan. Çağrı Yayınları. İstanbul 1989.

Okatan, Halil İbrahim. *Sürûrî Divanı*. Engin Matbaacılık. Ankara 2010.

Okur, Hüseyin. *Muslihiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu'l-Misbah Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya 2011.

Öntürk, Tolga. *Gelibolulu Sürûrî Şerh-i Risâle-i Mu'ammâ-yı 'Alî Ker*. Dün Bugün Yarın Yayınları. İstanbul 2021.

Özen, Şükrü. "İbnü'ş-Şıhne, Ebü'l-Fazl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul 2000, s. 220-222.

Sakızlı İsa Efendi. *Nizâmü'l-Edviye*. haz. Mükerrem Bedizel Aydın - Sibel Murad. Türkiye Bilimler Akademisi. Ankara 2019.

Sehî Beg. *Heşt Bihişt*. haz. Halûk İpekten vd. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ankara 2017.

Sezgin, Fuat. *İslam'da Bilim ve Teknik*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. C. I. Ankara 2007.

Sofuoğlu, Mehmed. *Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi*. C. 12. Ötüken Neşriyat. İstanbul 1998.

Sofuoğlu, Mehmed. *Sahîh-i Müslim ve Tercümesi*. C. 7. İrfan Yayınevi. İstanbul 1988.

Solmaz. Süleyman. *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. Ankara 2005.

(Sungurhan) Eyduran, Aysun. *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-Şu'arâ İnceleme-Tenkitli Metin*. C. II. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara 1999.

Şafak, Yakup. *Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum 1991.

Şafak, Yakup. "Sürûrî'nin Bahrü'l-Maârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Konya 1997. s. 217-235.

Şafak, Yakup. "Bahrü'l-Maârif'in Birinci Bölümünde Yer Alan Vezinler". *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 45. 2017. s. 1-22.

Şan, Funda. *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin/Sözlük)*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul 2017.

Şenol, Elif. *İbnü'n-Nefîs'in el-Muhtasar fi İlm-i Usûli'l-Hadisi'n-Nebevî Adlı Eseri*. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa 2019.

Şu'ûrî Hasan Efendi. *Lisânü'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî I-IV*. haz. Ozan Yılmaz. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. İstanbul 2019.

Tarama Sözlüğü I-VIII. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara 1995-96.

Tarlan, Ali Nihad. *Necâtî Beg Dîvânı*. MEB Yayınları. İstanbul 1997.

Taşkın, Gülşah. "Kanunî Döneminde 'Mahfî' Bir Şair**:** Mahfî-i Gilanî ve Bih-i Çinî Tercümesi". *Turkish Studies*. C. 7/3. 2012. s. 2423-2443.

Tokadî Mustafa Efendi. *Tahbîzü'l-Mathûn el-Kânûn fi't-Tıb Tercümesi*. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. C. 6. Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları. İstanbul 2018.

Turgut, Ali Kürşat. *İbn Nefîs'te İnsanın Zihinsel Tekâmülü*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara 2010.

Turgut, Ali Kürşat. "İbnü'n-Nefîs ve Fâdıl b. Nâtık Adlı Eseri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. XIII. S. 24. 2011. s. 121-142.

Turgut, Kadir. *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul 2013.

Turpcu, Fuat. *Karamanlı Nizâmî Divanı'nın Yeni Bir Nüshası (Metin-Nesre Çeviri-Tıpkıbasım)*. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 2016.

Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2005.

Ünver, Niyazi. *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara 2010.

Ünver, Niyazi. *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara 2010.

Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2017.

Yaman, Hakan. "Sürûrî'nin Ahkâm-ı Nücûm İsimli Bir Eseri Var mı?" *Turkish Studies*. C. 3/2. 2008. s. 743-750.

Yıldız, Elifnur. *Ahî Çelebi, Tercemetü'l-Mûcez fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Ses ve Şekil Bilgisi]- Metin [70b-141a Varakları Arası] -Dizin)*. Abant İzzet Baysal Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu 2016.

Ziyaalp, Yakup. *Muhammed b. Hamîd el-Kefevî'nin Şerhu'l-Emsileti'l-Muhtelife Adlı Eserinin Tahkiki (Edisyon Kritik)*. Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bayburt 2018.

EKLER

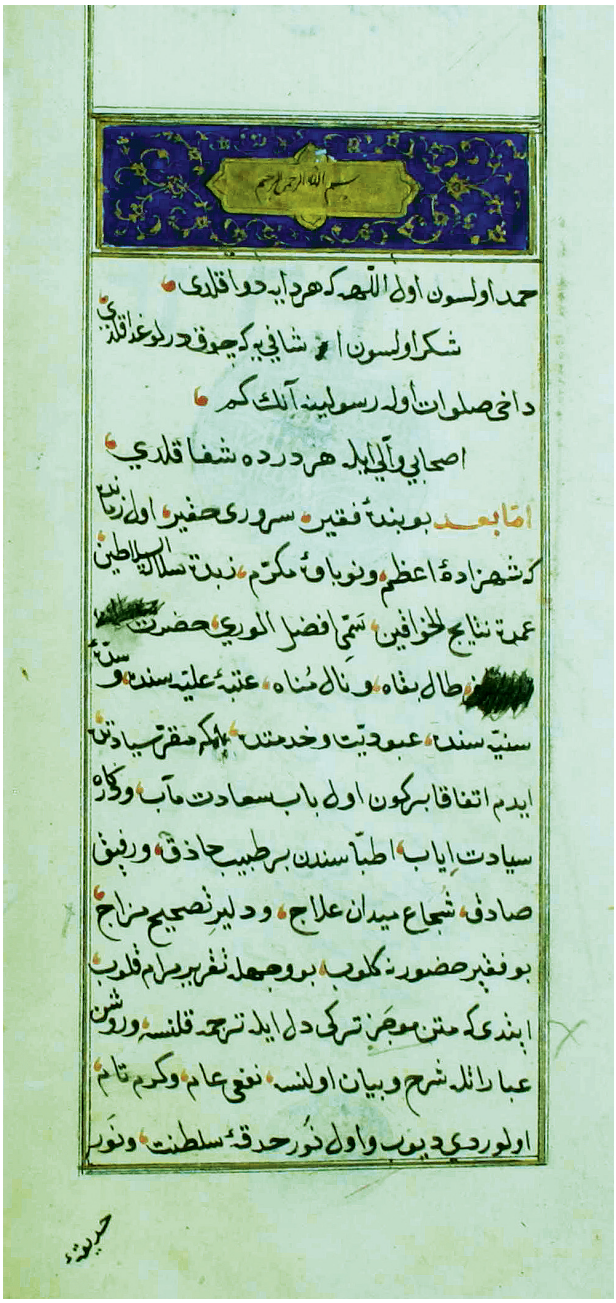

EK 1: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya Nr. 3662'de kayıtlı olup çalışmada esas kabul edilen nüshanın başı.

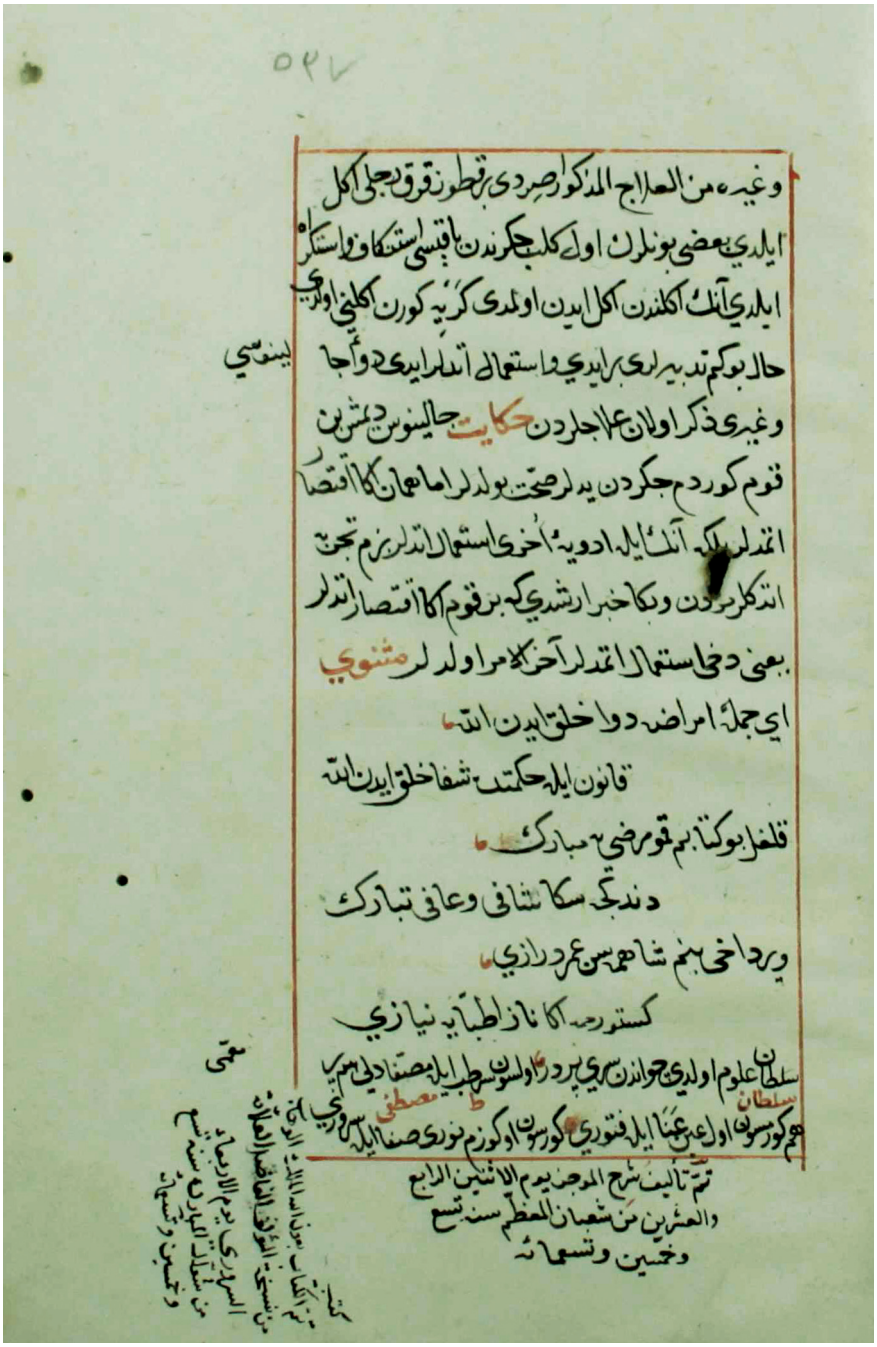

EK 2: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya Nr. 3662'de kayıtlı olup çalışmada esas kabul edilen nüshanın sonu.

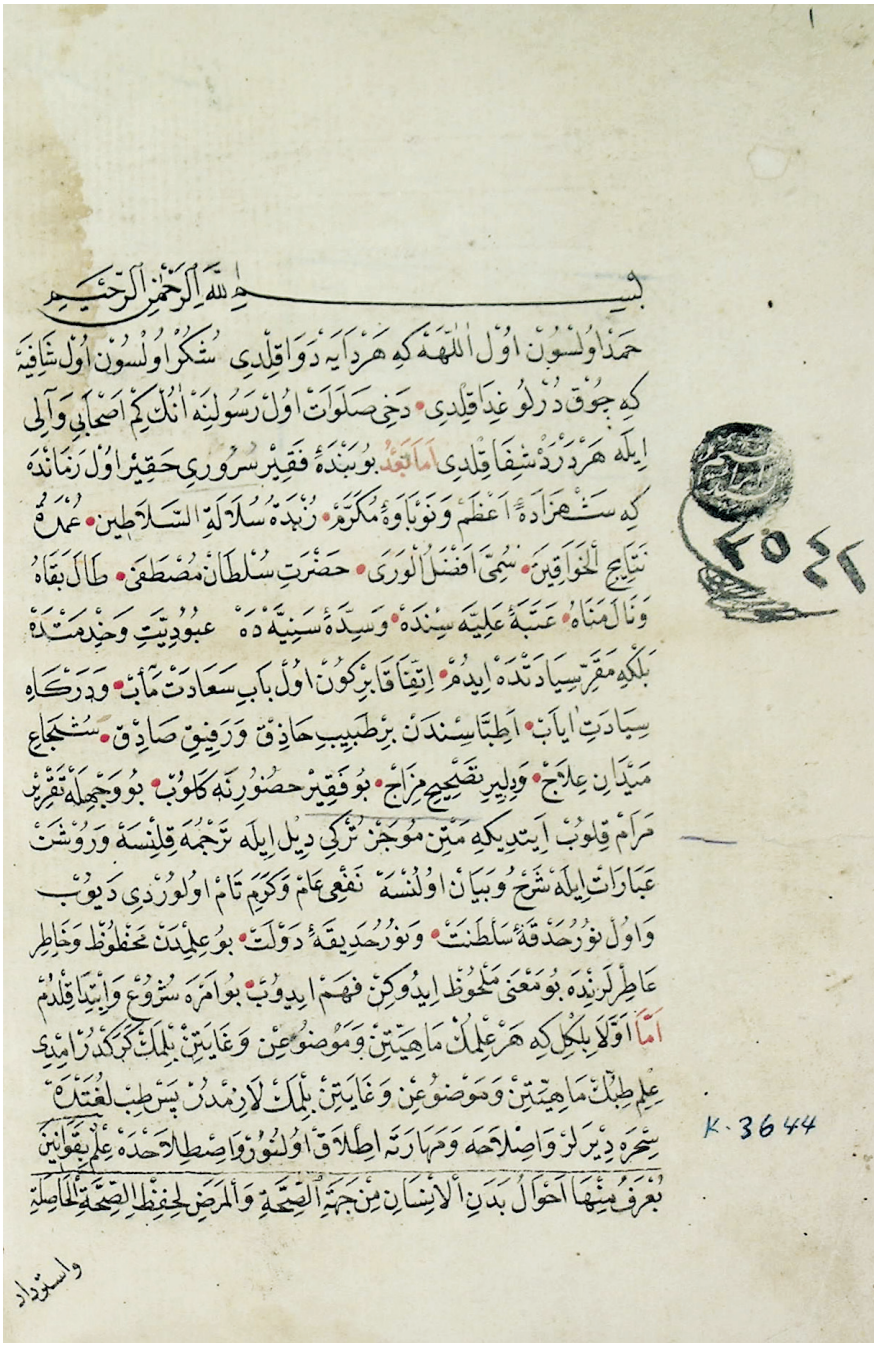

بسم الله الرحمن الرحيم

حمدا اولسون اول الله‌ه كه هر دايه دوا قلدى شكرا اولسون اول شافيه
كه جوق درلو غذا قلدى • دخى صلوات اول رسولنه انك كم اصحابى وآلى
ايله هر درد شفا قلدى اما بعد بو بنده فقير سرورى حقير اول زمانده
كه ستهزاده اعظم ونوباوه مكرم • زبده سلالة السلاطين • عمدة
نتايج الخواقين • سمى افضل الورى • حضرت سلطان مصطفى • طال بقاه
ونال مناه • عتبه عليه سنده • وسده سنيه ده عبوديت وخدمتده
بلكه مقر سيادتده ايدم • اتفاقا بزكون اول باب سعادت مآب • ودركاه
سيادت ايآب • اطبا سندن بر طبيب حاذق ورفيق صادق • شجاع
ميدان علاج • ودلير تصحيح مزاج • بو فقير حضورنه كلوب • بو وجهله تقرير
مرام قلوب ايتديكه متن موجز تركى ديل ايله ترجمه قلنسه وروشن
عبارات ايله شرح وبيان اولنسه نفعى عام وكرم تام اولور دى ديوب
واول نور حدقه سلطنت • ونور حديقه دولت • بو علمدن محفوظ وخاطر
عاطر لرنده بو معنى ملحوظ ايدوكن فهم ايدوب • بو امره شروع وابتدا قلدم
اما اولا بلكه هر علمك ماهيتن وموضوعن وغايتن بلمك كركدر امدى
علم طبك ماهيتن وموضوعن وغايتن بلمك لازمدر پس طب لغتده
سحره ديرلر واصلاحه ومهارته اطلاق اولنور واصطلاحده علم بقوانين
يعرف منها احوال بدن الانسان من جهة الصحة والمرض لحفظ الصحة الحاصلة

واسودا

EK 3: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fatih Nr. 3542'de kayıtlı nüshanın başı.

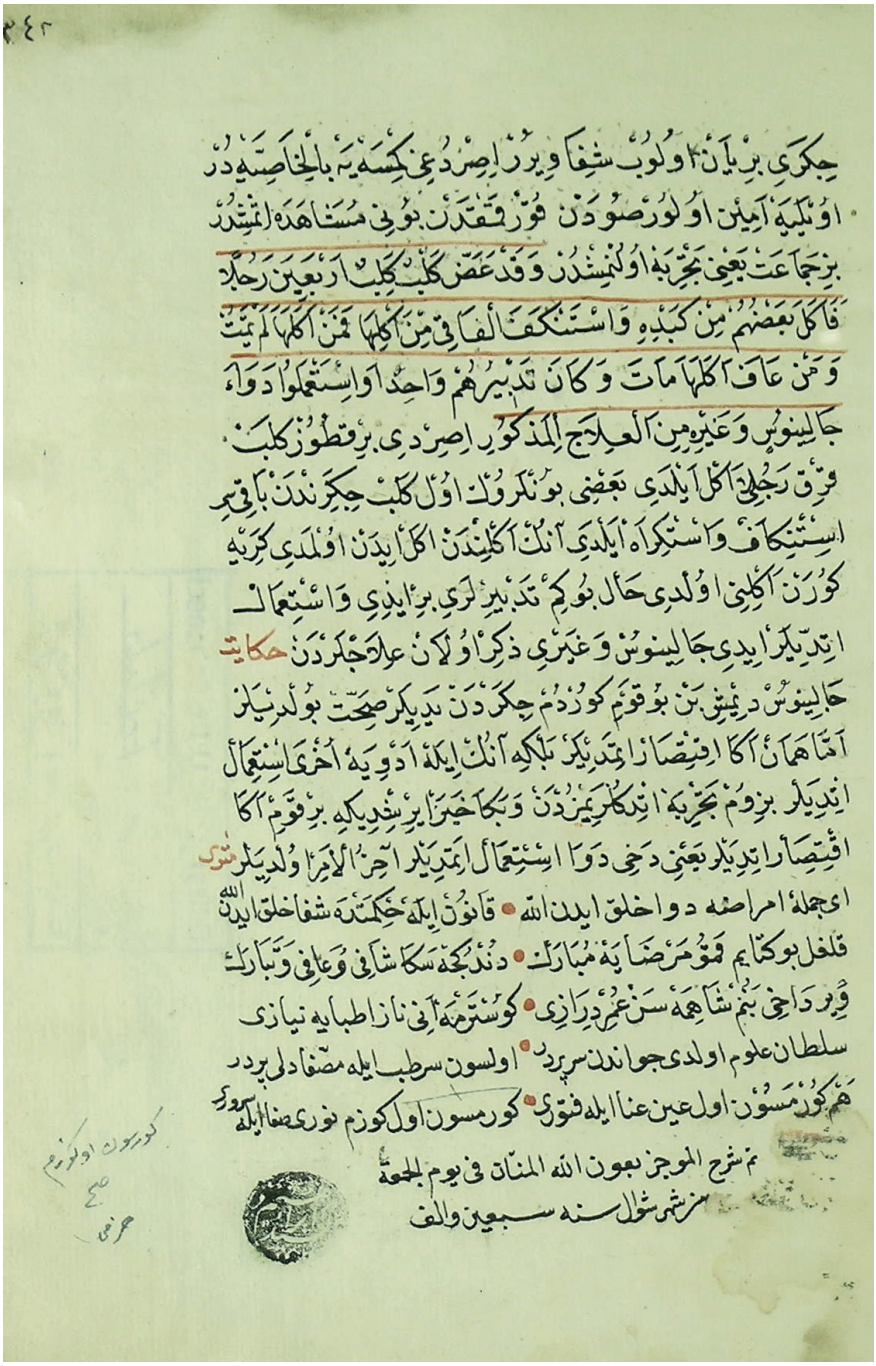

EK 4: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fatih Nr. 3542'de kayıtlı nüshanın sonu.

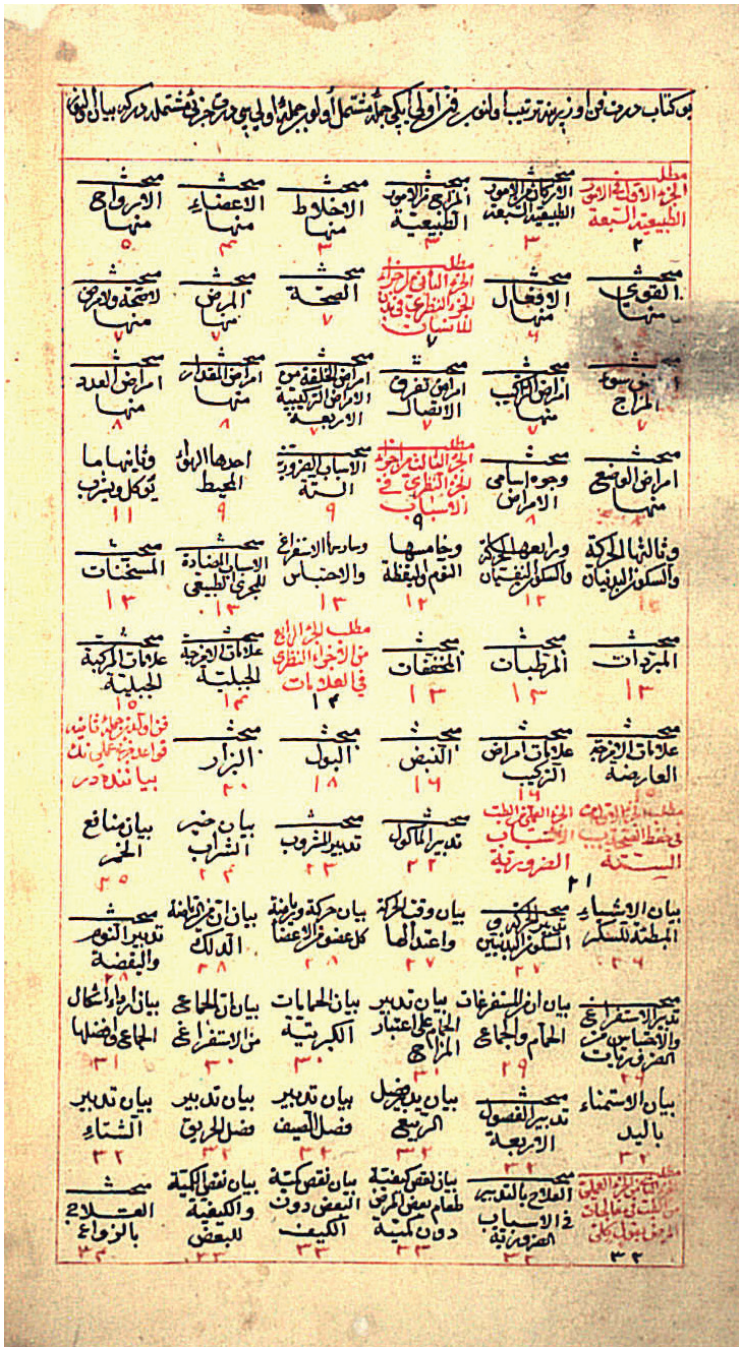

EK 5: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Şehid Ali Paşa Nr. 2060'ta kayıtlı nüshanın fihtisti.

EK 6: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu Nr. 576'ta kayıtlı nüshanın fihristi.

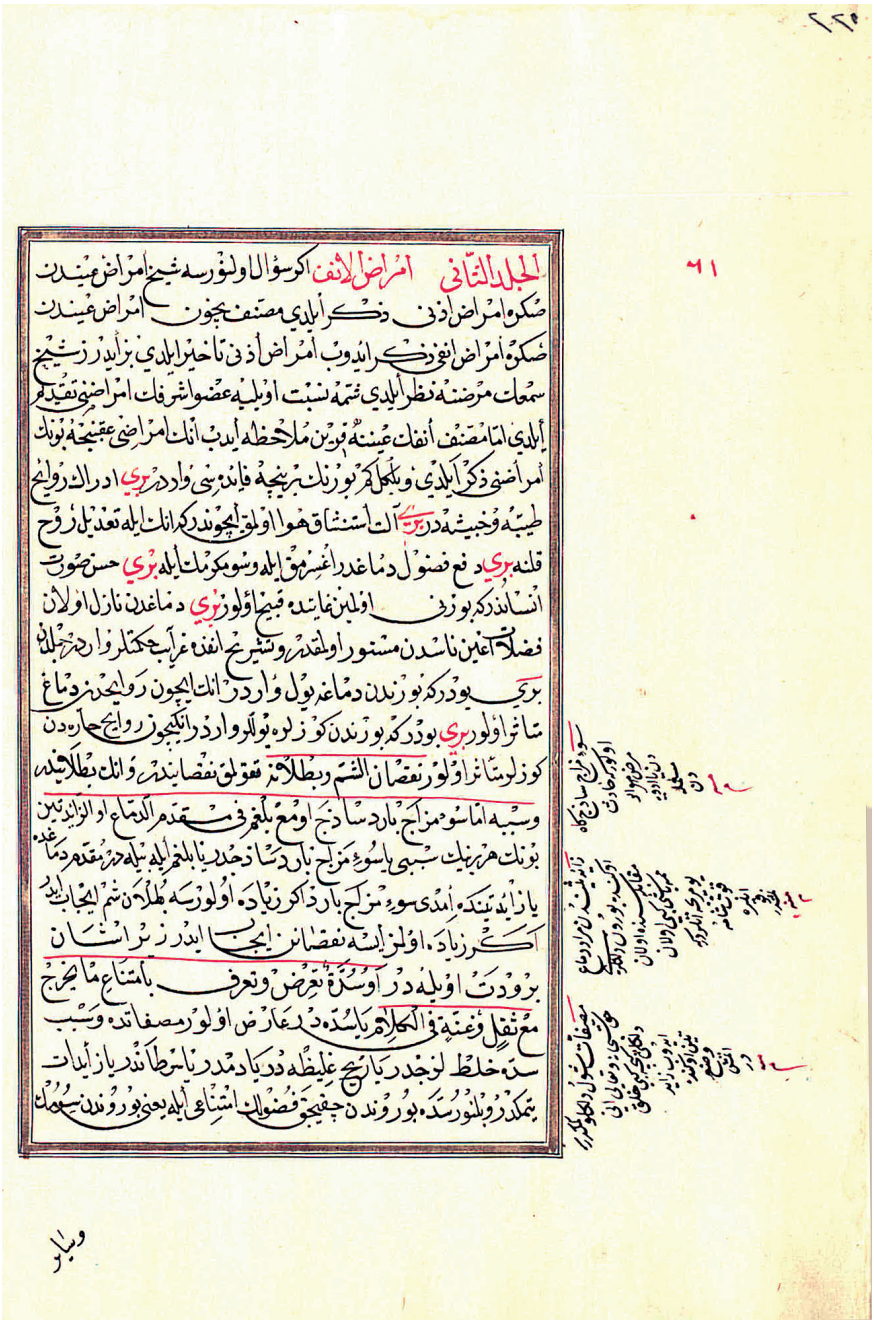

EK 7: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu Nr. 576'da kayıtlı nüshanın ikinci cildinin başı.

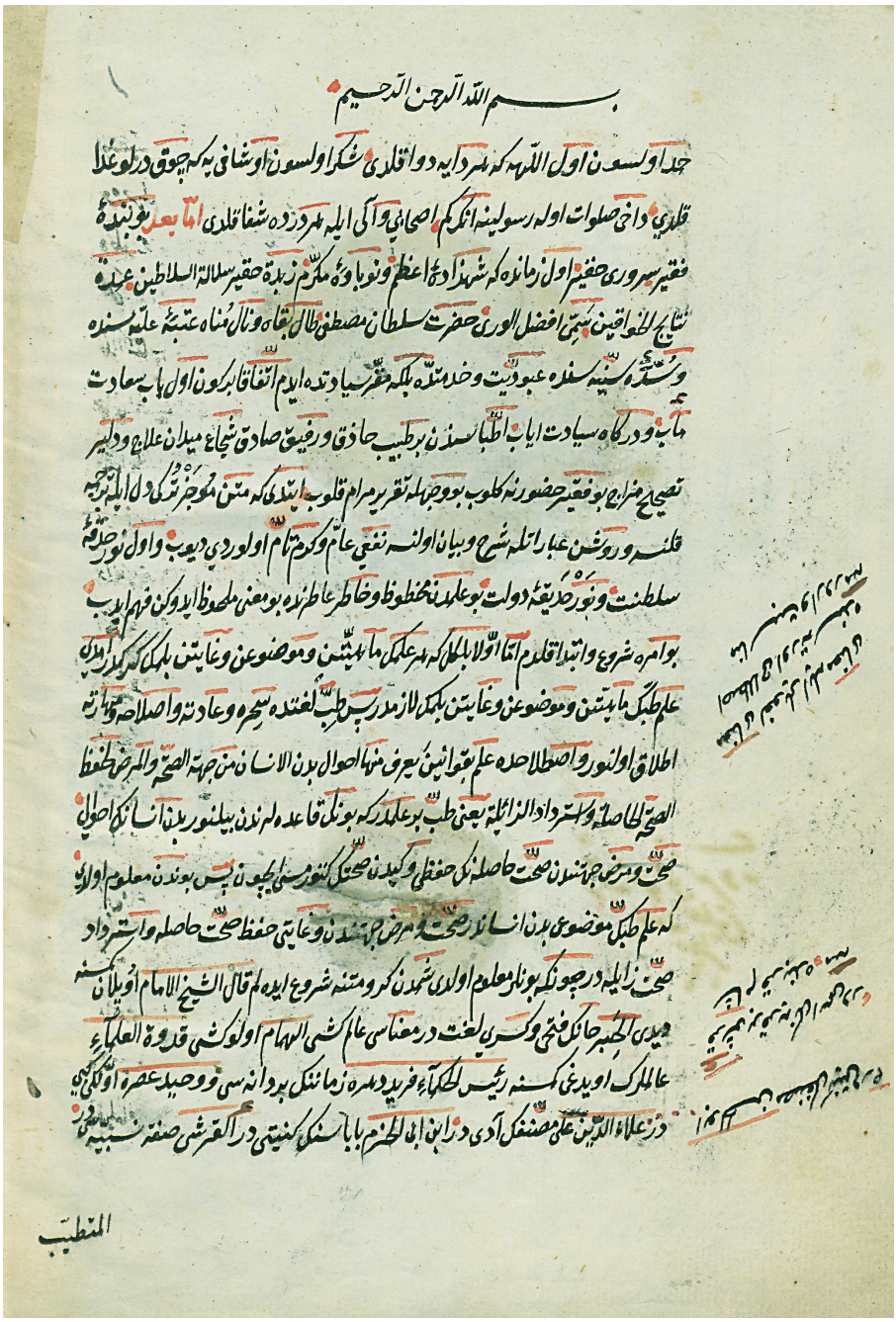

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد اولسون اول الله‌یه که هر دایه دوا قلدی شکر اولسون اوشفا یه که چوق درلو غذا
قلدی واخی صلوات اوله رسولینه انکله اصحابی وآلی ایله هر درده شفا قلدی اما بعد یونبنده
فقیر سروری حقیر اول زمانده که شهزاده اعظم ونوباوه مکرم زبدة حقیر سلالة السلاطین عمدة
نتایج الخواقین سمی افضل الوری حضرت سلطان مصطفی طال بقاه ونال مناه عتبه علیه سنده
وسده سنیه سنده عبودیت وخدمتده بلکه مقرر سیادتده ایدم اتفاقا بر کون اول باب سعادت
مآب ودرگاه سیادت ایاب اطبا سندن بر طبیب حاذق ورفیق صادق شجاع میدان علاج ودلیر
تصحیح مزاج بو فقیر حضورنه کلوب بو وجهله تقریر مرام قلوب ایتدی که متن موجز ترکی دل ایله ترجمه
قلنسه وروشن عبارتله شرح وبیان اولنسه نفعی عام وکرمی تام اولور دی دیوب واول نور حدیقه
سلطنت ونور حدیقه دولت بو علمدن محظوظ وخاطر عاطرنده بو معنی ملحوظ ایدوکن فهم ایدوب
بو امره شروع واتبدا اقلدم اما اولا بالکلی که هر علمک ماهیتین وموضوعن وغایتین بلمک کرکدر امدی
علم طبک ماهیتین وموضوعن وغایتین بلمک لازمدر پس طب لغتده سحره وعادته واصلاحه وعمارته
اطلاق اولنور واصطلاحده علم بقوانین یعرف منها احوال بدن الانسان من جهة الصحة والمرض لحفظ
الصحة الحاصلة واسترداد الزائلة یعنی طب بر علمدر که بونک قاعده لرندن بیلنور بدن انسانک احوالی
صحت ومرض جهتندن صحت حاصلنک حفظی وکیدن صحتک استرجاعی ایچون پس بوندن معلوم اولدی
که علم طبک موضوعی بدن انسانک صحت ومرض جهتندن وغایتی حفظ صحت حاصله واسترداد
صحت زایله در چونکه بونلر معلوم اولدی شهدن کرو متنه شروع ایده لم قال الشیخ الامام اویلان کمسنه
دیدی الخبر حانک فتحی وکسری لغتده در معناسی عالم کشی الهام اولنوکشی قدوة العلماء
عالملرک اویدغی کمسنه رئیس الحکماء فرید دهره زمانک بر دانه سی ووحید عصره اولکی کبی
در علاء الدین علی مصنفک آدی در ابن ابی الحزم بابا سنک کنیتی در القرشی صفة نسبه

المتطبب

EK 8: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hamidiye Nr. 1018'de kayıtlı nüshanın başı.

EK 9: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY 7080'de kayıtlı nüshanın başı.

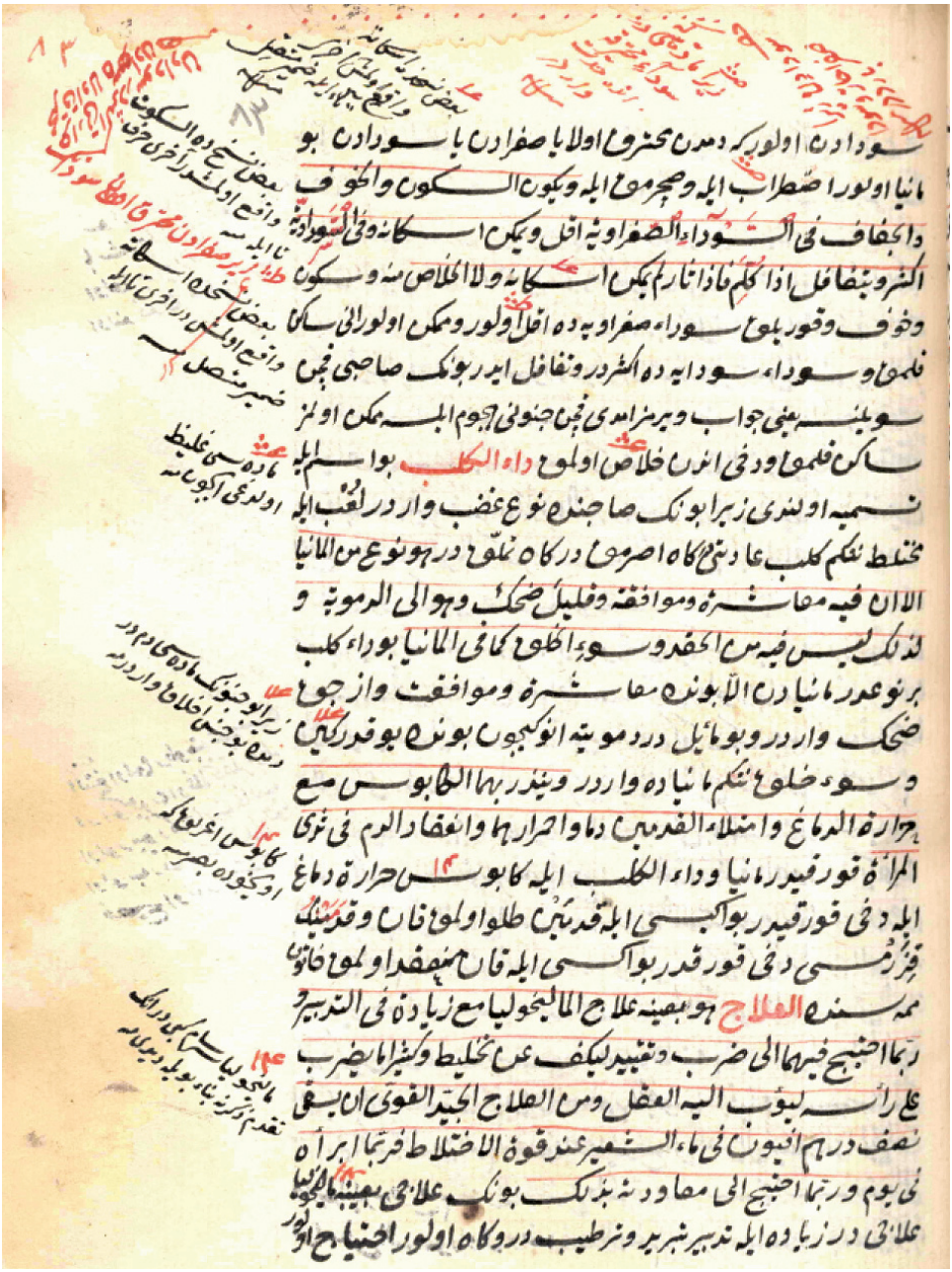

EK 10: Milli Kütüphane Türkçe Yazmalar koleksiyonu 06 Mil Yz A 1437 numarada kayıtlı nüshanın 83[a] sayfası.